

+

AKADÉMIAI É R T E S Í T Ő

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV

FŐTITKÁR

HUSZADIK KÖTET.

1909. ÉVFOLYAM

229—240. FÜZET.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1909.

TARTALOM.

I. Előadások és czikkek.

	Oldal
<i>Áldásy Antal</i> , Zsigmond király viszonya Milanóhoz és Velenczé- hez olaszországi útja alatt.	161
<i>Angyal Dávid</i> , Jelentés s nagyjutalomról	237
<i>Asbóth János</i> , Bosnyák bánok és királyok	341
<i>Becske Bálint</i> , A széphalmi Kazinczy-mauzoleum ereklýéi	567
<i>Békefi Remig</i> , A pécsi egyetem	109
<i>Berzeviczy Albert</i> , Elnöki megnyitó beszéd	293
<i>Concha Győző</i> , Jelentés a Bródy-pályázatról	248
<i>Ferenczi Zoltán</i> , Tompa Mihály levelei Kazinczy Gáborhoz	517
<i>Finkey Ferencz</i> , A jogtalanság mint a büntetendő cselekmény ismérve	157
<i>Fröhlich Izidor</i> , A circumaxiális polározás	167
<i>Gaal Jenő</i> , Széchenyi mint iparfejlesztő	434
<i>Gergely Sámuel</i> , Teleki Mihály levelezése. IV.	28
<i>Haraszi Gyula</i> , Adalékok a francia szinköltészet történetéhez	612
<i>Heinlein István</i> , Kölcsey Ferencz jegyzőkönyvéből	70
<i>Heinrich Gusztáv</i> , Jelentés a Teleki-pályázatról	168
— — Jelentés a Vojnits-jutalomról	176
— — Jelentés a báró Wodianer-jutalmakról	182
— — Főtitkári jelentés	298
— — Kazinczy Ferencz és az Akadémia	637
<i>Herczeg Ferencz</i> , A csoda	337
<i>Hornyánszky Gyula</i> , Hippokrates milieu-elmélete	51
<i>Kaposi József</i> , Dante Magyarországon	486
<i>Katona Lajos</i> , Az Érdy-codex egy fejezetéről	456
<i>Kiss Géza</i> , Interpretatio és szokásjog a római magánjogban	453
<i>Kont Ignác</i> , Francia ismertetések a magyar irodalomról	676
Kőrösi Csoma Sándor emlékezete :	
I. <i>Berzeviczy Albert</i> , Megnyitó beszéd	359
II. <i>Kégl Sándor</i> , Hindusztáni tanulmányok	361
III. <i>Teleki Pál</i> gróf, A japán cartographia történetéhez	372
<i>Kozma Andor</i> , Jelentés a Farkas-Raskó-pályázatról	185
<i>Mahler Ede</i> , Egyiptomi emlékek Magyarországon	462

	Oldal
<i>Némethy Géza</i> , Vergilius hatodik eclogája	375
<i>Pecz Vilmos</i> , Az irodalmi nyelv kérdése a mai görögöknél	8
<i>Platz Bonifác</i> , Az ősemlék kritikai méltatása	444
<i>Seprődi János</i> , A Kájoni-codex dallamai	61
<i>Simonyi Zsigmond</i> , A jelzős szerkezetek	671
<i>Szabolcska Mihály</i> , Költemények (Mulandóság. Költészetem. Az én kis lányom. Dal az új dalról)	45
<i>Szentkláray Jenő</i> , Mercy kormányzata a Temesi Bánságban	14
<i>Thallóczy Lajos</i> , Kállay Béni tiszti tag emlékezete	307
<i>Tuzson János</i> , A növényország phyletikai és palaeontologiai fejlődéstörténetének alapvonásai	121
<i>Váczy János</i> , A nyelvújítás győzelme	5
— — <i>Kazinczy Ferencz</i> Levelezése	596
<i>Vargha Damján</i> , A Telyes Bölcsesség forrása	476
<i>Vári Rezső</i> , A Ciris-monda	534
<i>Veress Endre</i> , A Sennyey-fiúk külföldi iskoláztatása	59
<i>Vizsota Gyula</i> , Széchenyi és Kazinczy	20
— — Az Akadémia emlékerlevei	97
— — <i>Kisfaludy Sándor</i> és az 1809-iki insurrectio	405
— — <i>Kazinczy Ferencz</i> munkássága az Akadémiában	651
<i>Vörösmarty Mihály</i> , A „Marót bán“ meséje	94
<i>Wartha Vincze</i> , Jelentés a Wahrmann-pályázatról	254
<i>Zemplén Győző</i> , Vizsgálatok a gázok belső surlódásáról	48
<i>Zimányi Károly</i> , Phenakit Braziliából	386
<i>Zolnai Gyula</i> , Szótárírás nálunk és a külföldön	581

II. Jelentések a pályázatokról.

Bésán-pályázat	263, 278
Bródy-pályázat (<i>Concha Győző</i>)	248
Bük László-féle nyílt pályázat	273
Bulyovszky-pályázat	262
Egyesült Budapesti Fővárosi Takarékpénztár pályázata	270
Egyetemi hallgatók jutalma	280
Első M. Ált. Biztosító-Társaság pályázata	264, 278
Farkas-Raskó-pályázat (<i>Kozma Andor</i>)	185
Fáy-pályázat (Pesti Hazai Első Takarékpénztár)	265
Flór-alap kamatai	278
Forster-jutalom	278
Lévay-pályázat (Irodalomtörténet)	262
— — (Történettudomány)	276
Lukács Krisztina-jutalom	279
Nádasdy-pályázat	261
Nagyjutalom és Marczibányi-mellékjutalom (<i>Angyal Dávid</i>)	237
Oltvány-pályázat	275

	Oldal
Sámuel-díj	270
Teleki-pályázat (<i>Heinrich Gusztáv</i>)	168
Vojnits-jutalom (<i>Heinrich Gusztáv</i>)	176
Wahrmann-pályázat (<i>Wartha Vincze</i>)	254
Wodianer-jutalom (<i>Heinrich Gusztáv</i>)	182

III. Akadémiai ügyek.

Az Akadémia belső tagjai 1909 január 1-én	1
Az Akadémia ülésora 1909-ben	44
Az Akadémia pénztári számadása 1908-ról	139
Az Akadémia előirányzata 1909-re	198
<i>Berzeviczy Albert</i> , Elnöki megnyitó beszéd	293
<i>Heinrich Gusztáv</i> , Főttkári jelentés	298
<i>Becske Bálint</i> , A széphalmi Kazinczy-mauzóleum ereklyéi	567
Beérkezett pályamunkák	542
Jelentés az Akadémia munkásságáról 1908-ban :	
I. Ülések	205
II. Állandó bizottságok	208
III. Az 1908-ik évben eldöntött pályázatok	217
IV. A M. Tud. Akadémia könyvkiadásai 1908-ban	219
V. A M. Tud. Akadémia megbízásából és segélyével meg-	
jelent munkák és folyóiratok	222
VI. Hazai intézetek, melyek az Akadémia kiadványait áta-	
lány fejében kapják	223
VII. Hazai és külföldi intézetek, melyeknek egyes akadémiai	
kiadványok hivatalból küldetnek	217
VIII. A M. Tud. Akadémia könyvtára	232
IX. A M. Tud. Akadémia pénztárának állása 1908-ban	235
X. A M. Tud. Akadémia halottjai 1908/9-ben	236
Jelentés a pályázatok eldöntéséről	237
Jelentés a választásokról	281
A M. Tud. Akadémia jutalomtétellei	282
Értesítés az általányszórásról	292
Jegyzőkönyvek :	
I. osztály	104, 134, 200, 399, 511, 630, 683, 685
II. osztály	39, 104, 135, 196, 200, 400, 511, 630, 684
III. osztály	39, 105, 135, 196, 388, 400, 512, 631, 684
Összes ülés 40, 105, 136, 197, 201, 388, 400, 512, 626, 631, 685	
Rendkívüli zárt összes ülés	191
Igazgató-Tanács	192, 397
LXIX. nagygyűlés	391, 395
Elegyes ülés	699
Körlevél a tagokhoz irodalmi munkásságuk ügyében	516
A M. Tud. Akadémia könyvkiadó-vállalata	692

IV. Folyóiratok szemléje.

	Oldal
Athenaeum	100, 491
Budapesti Szemle	101, 188, 492, 545, 678
Egyetemes Philologiai Közlöny	102, 125, 494, 546, 679
Ethnographia	126
Keleti Szemle	189
Közgazdasági Szemle	35, 500, 548, 617
Nyelvtudomány	37
Nyelvtudományi Közlemények	132

V. Nekrologok és kisebb közlések.

<i>Berzeviczy Albert</i> beszéde Kautz Gyula r. t. ravatalánál	203
— — beszéde Thaly Kálmán t. t. ravatalánál	564
— — beszéde Gyulai Pál t. és ig. t. ravatalánál	691
<i>Entz Géza</i> beszéde Chyzer Kornél l. t. ravatalánál	561
<i>Finkey Ferencz</i> beszéde Jászay Pál emlékünnepe	565
<i>Földes Béla</i> beszéde Kautz Gyula r. t. ravatalánál	403
<i>Genersich Antal</i> beszéde Chyzer Kornél ravatalánál	563
<i>Gyomlay Gyula</i> beszéde Bartal Antal r. tag ravatalánál	560
<i>György Endre</i> beszéde a Dayka Gábor-ünnepen	634
<i>Horóáth Géza</i> beszéde az Erdélyi Múzeumegylet jubiláris ünnepén	690
<i>Lóczy Lajos</i> beszéde Nagysuri Böckh János l. t. temetésén	514
<i>Szily Kálmán</i> beszéde Joannovics György t. t. ravatalánál	108
<i>Tangl Károly</i> beszéde Klág Nándor r. t. ravatalánál	404
Hibaigazítás a 633. l. 181. pontjához	689

TÁRGYMUTATÓ.

A *-gal jelölt számok a jegyzőkönyvben foglaltakra utalnak.

- ABONYI SÁNDOR dr.: Adatok a tengeri csontos halak bélesatornájának szövegtanához *512.
 Activum 140.
 Adományok 1908-ban 147.
 Akadémia belső tagjai 1909 jan. 1-én 1
 — emlékszerlegei 97.
 — kiadásában megjelent munkák jegyzéke *43, *107, *137, *202, *390, *402, *514, *630, *634, *689.
 Akadémiák szövetsége, KÖNIG GYULA képv. választatik *136.
 Akadémiák szövetségének meghívója *201.
 Alapítványok, új 1908-ban 147.
 Alapszabályok 28. §-a tárgyában szavazás *399.
 — módosítása tárgyában eltérés az Igazgató-tanács és Akadémia közt *398.
 — módosítása *194.
 — módosítása zárt ülésen *191.
 ÁLDÁSY ANTAL székfogl.: Zeigmond király viszonya Milanóhoz és Velenzéhez olaszországi útja alatt 161, *196.
 ALEXANDER BERNÁT bíráló *633.
 Állandó bizottságok működése 1908-ban 208.
 Amizoni leánynevelő-intézet megnyitása *195.
 ANGYAL DÁVID bíráló *106.
 ANGYAL PÁL levelező-taggá választatik 281, *395, *396.
 — NENDTICH TAMÁS-ünnepélyre kiküldetik *688.
 APÁTHY ISTVÁN a cambridge-i Darwin-ünnepélyre kiküldetik *137.
 — bíráló *633.
 Archaeologiai bizottság 1908-ban 211.
 Arczképek: Hajnik Imre, Pauler Gyula, Kautz Gyula, Than Károly, *394.
 ASBÓTH JÁNOS bíráló *106, *633.
 — Bosnyák bánok és királyok 341, *397.
 ASBÓTH OSZKÁR bíráló *633.
 Átalányfizetésről értesítés 292.
 Átalányfizető intézetek 1908-ban 223.
 — körirat *686.
 Athenaeum 1908. 4. f. 100; 1909. 1. és 2. sz. 491.
 BADICS FERENCZ bíráló *633.
 BAJZA JÓZSEF dicséretben részestül 261, *392.
 BALLAGI ALADÁR bíráló *106.
 — a Kossuth-mausoleum felavatására kiküldetik *688.
 BALOGH JENŐ a patronage-congressuson *629.
 — emlékbeszéde Brusa Emil f. *631.
 — kiküldetik a Kautz-jubileumi bizottságba *137.
 BÁNÓCZI JÓZSEF bíráló *633.
 BARBIER DE MEYNARD emlékezete Goldziher Ignácztól *685.
 BÁRSONY TIVADAR és SZÁSZ TIBOR: A táplálék és ivóvíz befolyása a vér molekulás concentrációjára *400.
 BARTAL ANTAL halála *626.
 — pótlékai a Magyarországi Latinság Szótárhoz *627.
 — ravatalánál Gyomlay Gyula beszéde 560.
 Becske Zoltán részére ösztöndíj *398.
 BEDŐ ALBERT bíráló *137.
 BÉKEFI REMIG székf.: A pécsi egyetem 109, *135.
 — bíráló *633.
 — Oltványi-jutalmat nyer 276, 398.
 Belső tagok 1.
 BENCSÜR GYULA ünneplésében az Akadémia részvétele *390.
 BEÖTHY ZSOLT bíráló *106.
 BERCZIK ÁRPÁD a Mikszáth-jubileumi bizottságba küldetik ki *202.
 — bíráló *106, *633.
 — székfoglalója *200.
 BERNÁT ISTVÁN a nemzetgazd. bizottság tagjává választatik *390.
 — bíráló *633.
 BERZEVICZY ALBERT elnök beszéde Kautz Gyula ravatalánál 203.
 — beszéde Gynlai Pál ravatalánál 691.
 — beszéde Thaly Kálmán ravatalánál 564.
 — kiküldetik a Kautz-jubileumi bizottságba *137.
 — megemlékezése gr. Teleki Józsefről *197.
 — Elnöki megnyitó beszéde a Körösi Csoma Sándor-emlékfinnepen 359, *389.

BERZEVICZY ALBERT, a Történelmi bizottság tagja *687.
 — ünnepi beszéde a kassai Kazinczy-kör közgyűlésén *629.
 Bevételvezérek állása 1908 decz. 31-én 146.
 Bezerédy-pályázat bírálói *633.
 Bézsán-jutalomról jelentés 278, *394.
 — pályázatról jelentés 263, *392.
 Bibliographiai egyesület, nemzetközi *686.
 Bírálók a decz. 31-én lejáró pályázatokhoz *106, *136.
 Bizottságok költségvetése 1909-re 151.
 — működése 1908-ban 208.
 BLÁTHY OTTÓ Titusz Wahrmann-jutalmat nyer 260, *391.
 BODOLA LAJOS bíráló *136.
 BOGNÁR GUSZTÁV: A brom- és hangyasav kristályalakjáról *388.
 BOISSIER GASTON emlékezete Csengeri Jánostól *626.
 Bolyai János életére vonatkozó adatok *688.
 BOROVSKY SAMU bíráló *633.
 BÖCKH JÁNOS halála *401.
 — ravatalánál Lóczy Lajos beszéde 514.
 BÖHM KÁROLY székf.: A megértés, mint a megismerés központi mozzanata *684.
 Bródy-pályázat bírálói *106.
 — pályázatról jelentés 248, *391.
 BRUSA EMIL emlékezete Balogh Jenőtől *631.
 — halála *136.
 Bubics Zsigmond emlékezete ORTVAY TIVADARTÓL *40.
 Budapesti Szemle 1908 decz. 101, 1909 jan. 102, febr. és márcz. 188, ápr., máj. és jún. 492, júl. és aug. 545, szept. és okt. 678.
 — szerkesztésére dr. Voinovich Géza megbízást nyer *202.
 Budapesti XVI. nemzetközi orvosi congressus *202.
 Budapesti tudományegyetem közlése *402.
 — orvosi karának köszönete *627.
 BUGARSZKY ISTVÁN és HORVÁTH BÉLA: A jódidok és a színjód mennyiségi meghatározásának új módja *196.
 Bulyovszky-pályázat bírálói *633.
 — pályázatról jelentés 262, *392.
 Büik László-féle nyílt pályázatról jelentés 273, *393.
 Cambridge-i Darwin-ünnepély *137.
 CHYZER KORNÉL halála *626.
 — ravatalánál Entz Géza beszéde 561.
 — ravatalánál Genersich Antal beszéde 563.
 Classica-philologiai bizottság 1908-ban 208.
 CONCHA Győző bíráló *106.
 — Jelentés a Bródy-jutalomról 248, *391.

CONCHA Győző kiküldetik a Kautz-jubileumi bizottságba *137.
 CSÁNKI DEZSŐ bíráló 106.
 — történelmi bizottság elnöke *637.
 CSÁSZÁR ELEMÉR bíráló *633.
 — lev. taggá választatik 281, *394, *395.
 — székf.: Bessenyei akadémiai törekvései *683.
 CSENGERI JÁNOS bíráló *633.
 — emlékbeszéde Boissier Gaston felett *626.
 CSERHÁTI SÁNDOR Forster-jutalmat nyer 278, *391.
 CSÜRI BÁLINT egyet. hallgató jutalmat nyer 280, *394.
 CZIKIZEL JÁNOS Lévay-jutalmat nyer 262, *392.
 DADAY JENŐ bíráló *136.
 DARÁNYI IGNÁCZ tiszt. taggá választatik 281, *395, *396.
 DÁVID LAJOS: Az algebrai iteratio határ-függvényéről *631.
 Darwin-ünnepély, a new-yorki egyetemé *137.
 Dayka (Gábor ungvári szobrának leleplezése *629.
 — szobrának leleplezése alkalmával György Endre beszéde 634.
 DÉCHY MÓR lev. taggá választatik 281, *395, *396.
 DÉZSI LAJOS emlékbeszéde, Széchy Károly felett *106.
 DIENES PÁL: Analitikus függvények elemei az összetartási kör területén *40.
 — Analitikai függvények végtelen helyeinek vizsgálata *105.
 — és DIENES VALÉRIA: Az algebrai és logaritmikus singularitásokról *634.
 DIENES VALÉRIA: A logaritmikus elágazó helyekről *400.
 Diplomatariumok, 1908-ban vásárolt 233.
 DHORN ANTAL halála *626.
 DONNER OTTÓ halála *626.
 Dunántúli közművelődési egyesület közgyűlése *513.
 Egyesült budapesti fővárosi takarékpénztár pályázatról jelentés 270, *393.
 Egyetemes Philologiai Közlöny 1908. decz. 102, 1909. jan. 125, febr., márcz., ápr., máj. 494, jún.—júl. 546, okt. 679, nov. 681.
 Egyetemi hallgatók jutalmáról jelentés 280, *394.
 Elegyes ülés *399.
 ELEK GYULA Wodianer-jutalmat nyer 184, *197.
 ELISCHER GYULA halála *627.
 — özvegyének köszönete *687.
 Előirányzat 1909-re 148.
 — (helyesbített) 1909-re 198.
 Előlegekről ügyrendi pont *687.

Első m. ált. bizt. társaság 1909. évi pályadíjának hovafofordítása 278, *393.
— pályázatról jelentés, 264, *392.
Emke közgyűlése *688.

Emlékbeszédek:

- BARBIER DE MEYNARD f. Goldziher Ignácztól *685.
- BOISSIER GASTON-ról Csengeri Jánostól *626.
- BRUSA EMIL felett Balogh Jenőttől *631.
- BUBICS ZSIGMOND f. Ortway Tivadtartól *40.
- DE GOEJE JÁNOS f. Goldziher Ignácztól *685.
- FALK MIKSA f. Gaal Jenőttől *136.
- KÁLLAY BÉNI f. Thallóczy Lajostól 307, *397.
- LORD KELVIN f. Fröhlich Izidortól *201.
- PAULER GYULA f. Károlyi Árpádtól *401.
- SZÉCHY KÁROLY f. Dézsi Lajostól *106.

Emlékbeszédek 1908-ban 213.

ENTZ GÉZA beszéde Chyzer Kornél ravatalánál 561.

— bíráló *633.

— igazg.-taggá választatik 281, *396.

ENTZ GÉZA ifj., a Lukács Krisztina-alapítványból megbízatásban részestül 280, *394

EÖTVÖS LORÁND br. bíráló *136.

— jelentése a számadásokról *397.

— pénztárvizsgálólul kiküldetlik *194.

Erdélyi Múzeum-Egyet jubileuma *688.
Estei Hippolit bibornok számadáskönyveinek lemasóltatása *401.

Ethnographia XIX, évf. 1. 126, 2. 3. 128 4. 129, 5. 130, 6. 131.

FALK MIKSA emlékezete Gaal Jenőttől *136.

FARKAS GYULA: Alapvetések az elektromosság és mágnesség folyt. noszági elméletéhez *684.

Farkas-Raskó-pályázat bíráló *633.

— pályázatról jelentés 185, *201.
Fayer László emlékszóbrának leleplezése *402.

FEHÉR IPOLY halála . . .

FEJÉRPATÁRY LÁSZLÓ bíráló *106.

Ferenczi István síremlékének leleplezése *629.

FERENCZI ZOLTÁN bíráló *633.

— Tompa Mihály levelei Kazinczy Gáborhoz 517.

Feridun bey ösztöndíj-alapítványa *686.
FINKAY FERENCZ a genfi egyetem jubileumi ünnepén *390.

— beszéde Jászay Pál emléktáblájának leleplezése alkalmával 565.

— székfogl.: A jogtalanság mint a bűntetendő cselekmény ismérve 157, *196.
Flór-alap kamatairól jelentés 278, *393.

Fodor József szóbrának leleplezése *629.
Folyóiratok szemléje 35, 100, 125, 188, 491, 545, 617, 678.

FORSTER GYULA br. jelentése az ügyészi és széphalmi számadásokról *397.

Forster János-jutalomról jelentés 278, *394.

— pályázathoz bíráló *137.

FÖLDES BÉLA beszéde Kautz Gyula ravatalánál 403.

— bíráló *633.

Francia ismertetések a magyar irodalomról 676.

Franklin-társulat felajánlja Gyulai Pál arczképét *686.

FRANZENAU ÁGOSTON: Magyarországi calcitokról *135.

FRÖHLICH IZIDOR: A circumaxiális polározás törvényének általános érvényessége 167, *196.

— bíráló *136.

— emlékbeszéde Lord Kelvin f. *201.

FUCHS DÉNES: A vér mennyiségének befolyása az anyag és energia forgalmára *40.

GAAL ISTVÁN dr.: Rákosd szarமாகorszakbeli mollusca-faunája *512.

GAAL JENŐ bíráló *106, *200, *202, *633.

— emlékbeszéde Falk Miksáról *136.

— székfogl.: Széchenyi mint iparfejlesztő *135, 434.

GÁLAMB ÖDÖN egyet. hallgató jutalmat nyer 280, *394.

GALGÓCZY KÁROLY jubiláris alapítványa *397.

— köszönete *41.

Gelléri Szabó János végrendeleti hagyománya *195.

GENERSICH ANTAL beszéde Chyzer Kornél ravatalánál 563.

Genfi egyetem jubileuma *106, *390.

Genuai nemzeti tört. társulat emlékére *107.

GERGELY SÁMUEL: Teleki Mihály levelezése IV. köt. 28.

DE GOEJE MIHÁLY JÁNOS halála *401.

— emlékezete, Goldziher Ignácztól *685.

GOLDBERGER JAKAB: Az izom-hydrogenion tartalmának változása munka közben *684.

GOLDZIHER IGNÁCZ emlékbeszéde Barbier de Meynard és Jan de Goeje f. *685.

GOMBOCZ ZOLTÁN: A magyar a-gangok eredete *685.

Gondnoki számadások *397.

GOTTHARD JENŐ halála *513.

GOTTHARD SANDOR köszönete *627.

GRÖH GYULA: Az oxydatiós potential és az oxydatio sebessége közti összefüggés *684.

GYENES LÁSZLÓ bíráló a Nemz. Színház részéről *633.

GYOMLAY GYULA : A perfectum Vergilius hasonlataiban *399.
 — beszéde Bartal Antal ravatalánál 560.
 GYÖRGY ENDRE beszéde Dayka Gábor szobrának leleplezésénél 634.
 GYULAI PÁL halála *685.
 — végrendelete *686.
 — arcképe *686.
 — ravatalánál Berzeviczy Albert beszéde *691.

HAAS ALFRED és KÖNIG DÉNES: Az egyszerűen rendezett halmazok általános elméletéről *40.
 Hadtörténelmi bizottság *687.
 Hadtörténelmi Közlemények fölélesztése tárgyában a Honvédelmi Miniszter leirata *627.
 — ügyében az osztály jelentése *632.
 Hajdu Tibor perjel köszönete Fehér Ipoly halála alkalmából *685.
 Hadtörténelmi pályakérdésre száz aranyat ad a honvédelmi miniszter *633.
 Hagymányok 1908-ban 147, 217.
 HAJNIK IMRE arcképe *394.
 Halottak 1908—9-ben 236.
 HAMPEL JÓZSEF jelentése a kairói II. nemzetközi archaeologiai kongresszusról *513.
 — kiküldetik a kairói nemzetközi arch. congressusra *41.
 — Marczibányi - mellékjuttalmat nyer 248, *391.
 HARASZTI GYULA : Adalékok a francia szinköltézet történetéhez *399, 612.
 — bíráló *633.
 HEGEDŰS ISTVÁN a Mikszáth-jubileumi bizottságba kiküldetik *202.
 — bíráló *633.
 HEGEDŰS SÁNDOR síremlékének leleplezése *633.
 HEINLEIN ISTVÁN: Külcsy Ferencz jegyzőkönyvéből 70.
 HEINRICH GUSZTÁV a Mikszáth-jubileumi bizottságba küldetik ki *202.
 — bíráló *41, *633.
 — Főtitkári jelentés 298, *397.
 — Jelentés a Teleki-pályázatról 168, *197.
 — Jelentés a Vojnits-jutal-ról 176, *197.
 — Jelentés a Wodianer jutalmak-ról 182, *197.
 — Kazinczy és az Akadémia 637.
 — megegyetem megnyitásán *688.
 Helyesírás, iskolai és akadémiai *40.
 HERCZEG FERENCZ : A csoda 337, *397.
 — bíráló *106.
 Honvédelmi Miniszter 100 arany adománya hadtört. pályakérdésre *633.
 HORNYÁNSZKY GYULA : Hippokrates milien-elmélete 51, *105.
 — lev. taggá választatik 281, *395, *396.
 — részére felolvasási engedély *41.
 — székfogl.: A hipokratesi gyűjtemény etikája *631.

HORVÁTH BÉLA I. Bugarszky István a. *196.
 HORVÁTH GÉZA az Erdélyi Múzeum-Egyes. jubileumára kiküldetik *688.
 — beszéde e jubileumi ünnepen 690.
 HORVÁTH MIHÁLY jubileuma Csongrádon *688.

Igazgató-tanács I. ülése márcz. 4-én *192.
 — II. ülése *397.
 — ülései 1908-ban 216.
 ILOSVAY LAJOS székfogl.: A hydrokénessav, illetőleg hydrosulfitok újabb alkalmazása *512.
 Indítványok :
 — arcképek lefestetése tárgyában *394.
 — helyesírás új revisiója tárgyában *41.
 — Intézetek, hazai és külföldi, melyek kiadványokat kaptak 1908-ban 227.
 Ipolyi-pályázat bírálói *633.
 Irodalomtörténeti bizottság 1908-ban 208.

JABLONKAY GÁBOR: Egy új nyelvemlék *684.
 JALAVA ANTAL halála *626.
 JÁSZAY PÁL abaújszántói szülőházának emléktáblával megjelölése 565.
 — meghívó *629.
 Jegyzőkönyvek 1908 decz. *39, 1909 jan. *104, febr. *134, márcz. *191, ápr. *388, jún. *511, október *626.
 Jelentés a M. Tud. Akadémia munkaságáról 1908-ban 205.
 JOANNOVICZ GYÖRGY halála *106.
 — ravatalánál Szily Kálmán beszéde 108.
 Jogászegylet köszönete *41.
 Juttalmazottak köszönő levele *401.
 Juttalomtételek 282, *392, *393, *394.

KAAS IVOR br. a Bródy-juttalmat nyeri 254, *391.
 KALECSINSZKY SÁNDOR: A hőmérséklet hatása az Artesi-kutakra *135.
 KÁLLAY BÉNI emlékezete Thallóczy Lajostól 307, *397.
 KÁLMÁN KÁROLY Ossian-fordítása kiadásra, ill. segélyezésre ajánlva *513.
 KAPOSÍ JÓZSEF: Dante Magyarországon 486, *511.
 Karátsonyi-pályázat bírálói *633.
 KARDOS SAMU dr. ajánlata *627.
 KÁRI PÁL: A téli álmat alvó emlősök anyagforgalmáról *40.
 KÁROLYI ÁRPÁD emlékbeszéde Pauler Gyula felett *401.
 Kassai Kazinczy-kör tünneplés ülése *629.
 KATONA LAJOS: Az Erdy-codex egy fejezetéről 456, *511.
 KAUTZ GYULA arcképe *394.
 — alapítványa *637.

KAUTZ GYULA halála *201, *397.
 — nevére Schreiber Ignác alapítványa *398, *401.
 — nyolczvanadik életének fordulója *137.
 — tiszteletére készített plaquette *687.
 — ravatalánál Berzeviczy Albert beszéde 203.
 — ravatalánál Földes Béla beszéde 403.
 KAZALICZKY ANTAL gr. Teleki-jutalmat nyer *197.
 Kazinczy Ferencz és az Akadémia, Heinrich Gusztávól 637.
 — levelezése XIX. köt. 596.
 — működése az Akadémiában. Vizsota Gyulától 651.
 Kazinczy-mausoleumban levő emléktárgyak jegyzéke 567.
 KÉGL SÁNDOR: Hindosztáni tanulmányok 361, *389.
 Keleti Szemle 1908. évf. 189.
 KERTÉSZ MANÓ dicséretben részesül 261, *392.
 Kiadásokhoz megjegyzések 150.
 Kiadványok 1908-ban 219.
 Kisbirtokosok országos földhitelintézete új alapítvány kibocsátása *398.
 Kisebb közlemények 565, 634, 690.
 Kisfaludy-Társaság ünnepélyes közlése *137.
 KISS GÉZA: Az interpretáció és szokásjog a római jogban *400, 453.
 KLEIN GYULA bíráló *136.
 KLUG NÁNDOR halála *401.
 — ravatalánál Tangl Károly beszéde 404.
 KLUPATHY JENŐ székfogl.: A folyadékok szilárdsága *328.
 KONT IGNÁCZ: Francia ismertetések a magyar irodalomról 676.
 Kossuth-mausoleum felavatása *688.
 KOVÁCS IMRE dicséretben részesül 278, *394.
 KOZMA ANDOR: Jelentés a Farkas-Raskó pályázatról 185, *201.
 Kölcsény Ferencz jegyzőkönyvéből 70.
 Költségvetés tárgyalása zárt ülésben *138.
 Költségvetési hiány *193.
 KÖNIG DÉNES I. Haaz Alfréd a.
 KÖNIG GYULA az Akadémiák szövetségébe képviselőül választatik *136.
 Könyvkiadó bizottság 1908-ban 213.
 Könyvkiadók kérvénye a részletfizetéses üzletre vonatkozólag *136.
 Könyvtár állapota 1908-ban 232.
 Könyvtár részére érkezett ajándékkönyvek *43, *107, *137, *202, *390, *402, *514, *634, *629 *689.
 Kőrösi Csoma Sándor márvány-mellszobra *401.
 Kőrösy József nevére tett alapítvány ügyrendi szabályzata *628.
 KÖVESLIGETHY RADÓ rendes taggá választatik 281, *395, *396.
 Közgazdasági Szemle 1908 szept. f. 35,

1909 jan., febr. és márcz. 500, ápr., máj. és jún. 548, júl. és aug. 617.
 Kralovánszky György székesly kivándorlási alapjának betízetése *195.
 KRENNER JÓZSEF: Warhait, egy új magyar ásvány *105.
 KUZSINSZKY BALINT az arch. bizottságba választatik *41.

Ladik Gusztáv dr. beadványa a helyesírás dolgában *40.
 LAKATOS KÁROLY közzini beszéde *389.
 — Wodianer-jutalmat nyer 184, *197.
 LÁNG LAJOS a nemzetgazd. bizottság elnökévé választatik *390.
 LEHR ALBERT bíráló *633.
 LENGVEL BÉLA bíráló *136.
 LENHOSSEK MIHÁLY az Akadémiák szövetségének ülésre kiküldetik *201.
 LEVASSEUR EMIL üdvözlése *107.
 Léway-féle irodalomtörténeti pályázatról jelentés 262, *392.
 — történettudományi pályázatról jelentés 276, *393.
 Lipcsei egyetem jubileuma *106, *390.
 Lóczy LAJOS beszéde Böckh János ravatalánál 514.
 Londoni magyar kiállítás *106.
 — magyar kiállításon „Grand Prix“-t nyer az Akadémia *202.
 LORD KELVIN emlékezete Fröhlich Izidortól *201.
 LÖBENTHEY IMRE: Megjegyzések Magyarország ó-harmadidőszaki foraminifera faunájához *512.
 — Újabb adatok a Székelyföld geológiájához *196.
 Lukács Krisztina-jutalomról jelentés 279, *394.
 — pályázat bírálói *633.

Madách Imre síremlékére gyűjtőív *513.
 MAGÓCSY-DIETZ SÁNDOR bíráló *136.
 Magyar bibliographia ügyében a közokt. miniszter leírata *513.
 Magyar Mérnök- és Építészegylet házavató ünnepe *43.
 Magyar Történelmi Társulat közgyűlése *262.
 MAHLER EDE lev.-taggá választatik 281, *395, *396.
 — székfogl.: Egyiptomi emlékek Magyarországon 462, *512.
 MARCZALI HENRIK bíráló *633.
 MÁRKI SÁNDOR az Emke közgyűlésére kiküldetik *688.
 Matematikai és természettud. bizottság 1908-ban 212.
 Matematikai és természettudományi osztály ülései 1908-ban 207.
 MATLEKOVITS SÁNDOR bíráló *106.
 MAURITZ BÉLA: A Mátrahegység eruptív kőzelei *105.

- MAUTHNER NÁNDOR: A phenilzúrsavak új, általános synthesise *684.
- MEDVEZSKY FRIGYES: Tanulmányok Pascalról III. *400.
- Megbízásból készült munkák 1908-ban 222.
- Meghívók bemutatása *43, *106, *137, *202, *402, *513, *628, *633.
- Megválasztott tagok köszönő levelei *401
- MELICH JÁNOS bíráló *633.
- Szlávjövevényszavaink eredetéről 135.
- MÉSZÁROS FERENCZ földhitelintézeti könyvvivő tiszteletdíja *397.
- MIHÁLYFI KÁROLY bíráló a Nemz. Színház részéről *633.
- MIKSÁTH KÁLMÁN bíráló *106.
- jubileumára bizottság küldet ki *201.
- Munkálatok jegyzékének beadására felhívó körlevél 516, *628.
- Múzeumok és könyvtárak orsz. szövetségének közgyűlése *629.
- MYSKOVSKY VIKTOR halála *685.
- Műegyetem megnyitása
- Nádasdy-pályázat bírálói *633.
- -pályázatról jelentés 261, *392.
- Nagy Ferencz hagyatékához tartozó birtokrészek értékesítése *195.
- Nagygyűlés jegyzőkönyve *391.
- napirendje *202.
- Nagyjuttalom-pályázat bírálói *106.
- Nagyjuttalomról és Marczibányi-mélt. juttalomról jelentés 237, *391.
- NAGY KÁROLY műszaki tanácsosul választatik *194.
- NÉGYESY LÁSZLÓ a Kazinczy-ünnepélyen beszédet mond az Akadémia nevében *402.
- bíráló *633.
- Nekrologok 108, 203, 403, 514, 560.
- NEMETHY GÉZA: Vergilius hatodik eclogája *200, 375.
- Nemzetgazdasági Bizottság 1908-ban 212.
- Nemzeti Tornaegylet díszünnepé *43.
- Nendtvich Tamás-ünnepély *688.
- New-yorki egyetem Darwin-ünnepélye *137.
- Nyelv- és széptudományi osztály ülései 1909-ban 205.
- Nyelvtudomány II. köt. 1. füz. 37.
- Nyelvtudományi Bizottság 1908-ban 208.
- Nyelvtudományi Közlemények 37. köt. 4. füz. 132, 38. köt. 1. f. 133.
- Ökmányok, régiek, revisiója *195.
- Oltványi-pályázatról jelentés 275, *393.
- ONODI ADOLF: A homloküregéről *40.
- Opitzky János hagyatéka *195.
- ORTVAY TIVADAR emlékbeszéde Bubics Zsigmond f. *40.
- OSTHOFF HERRMANN halála *401.
- Osztályok költségvetései 1909-re 151.
- ülésai és felolvasásai 1908-ban 205.
- Összes ülés áthelyezése jún. 14-re *402
- ülések 1908-ban 213.
- 1908. decz. *40, 1909. jan. *105, febr. *136, márcz. *201, ápr. *388, máj. *400, jún. *512, okt. *626, *631, nov.
- Palota és bérház dotatiója *193.
- Pályaművek, szept. 30-ig beérkezett 542, *627.
- Pályázási szabályok 291.
- Pályázatok bírálói *106.
- eldöntéséről jelentések 237.
- 1908-ban eldöntött 217.
- kiküldött bírálók *136.
- Passivum 144.
- PATAY JÓZSEF egyet. hallgató jutalmat nyer 280, *394.
- Patronage-congressusra meghívó *629.
- PAULER GYULA arczképe *394.
- emlékezete Károlyi Árpádtól *401.
- PECZ VILMOS: Az irodalmi nyelv kérdése a mai görögöknél 8.
- Péczy-regénypályázat bírálói *106.
- Pénztár állása 1908-ban 235.
- Pénztári számadás 1908-ról 139.
- Pénztárvizsgáló bizottság kiküldése *194.
- Pesti hazai első Takarekpénztár Fáy-pályázatának bírálói *633.
- Fáy-pályázatról jelentés 265, *392.
- Petőfi-ház megnyitása *688.
- Petőfi-Társaság közgyűlése *106.
- PETZ GEDEON bíráló *633.
- PETZ SAMU építészeti szakértő lemondása *194.
- Petzval József emléktáblájának leleplezése *628.
- Philosophiai, társadalom- és történettudom. osztály ülései 1908-ban 206.
- PLATZ BONIFÁCS székfogl.: Az őszember kritikái méltatása *200, 444.
- PLÓSZ SÁNDOR a II. osztály elnökévé választatik *633.
- kiküldetik a Kautz-jubileumi bizottságba *137.
- PRINZ GYULA: A kuldzai Tien-San morphológiájáról 388.
- PROHÁZKA ÖTTÖKÁR lev. taggá választatik 281, *395, *396.
- RADLOFF VILMOS ötvenéves jubileuma *513.
- köszönete *628.
- RADOS GUSZTÁV: A többsimeretlenü congruentiák elméletéhez *196.
- RAJNIK BÉLA dr. dícséretben részesül 270, *393.
- RÁKOSI JENŐ a Dunántúli Közművelődési Egyesület közgyűlésére kiküldetik *513.
- bíráló *106.
- tiszt. taggá választatik 281, *395, *396.
- RETHY MÓR: A főmek erőltetési vonalairól *196, II. *388.

RÉZ MIHÁLY lev.-taggá választatik 281, *395, *396.

RIEDL FRIGYES bíráló *633.

RIESZ FRIGYES: A lineár homogén integráli egyenletről *105.

RÓKA KÁLMÁN: Az orthnitrophenil-propionsav redukálása indigóra *40.

SAJÓ SÁNDOR Farkas-Raskó jutalmat nyer *201.

Sámuel-díj bíráló *633.

— díjról jelentés 260, *392.

Saussure Césaire emlékiratainak kiadása 278, *393.

— példányaiért köszöntő levelek *513.

SCHETZ PÁL: A lakmus festőanyagáról *400.

— A mesterséges lakmusról *631.

SCHENK ISTVÁN halála *626

SCHREIBER IGNÁCZ alapítványa Kantz Gyula nevére *398, *401.

SEBESTYÉN GYULA bíráló *41.

Segély, társulatoknak megszavazása *399.

— körirat *686.

Segélyezett munkák 1908-ban 222.

SEPRÓDI JÁNOS: A Kájoni-codex dallamai 61, *104.

SIMONYI ZSIGMOND bíráló *633.

— A jelzős szerkezetekről 671, *685.

SÖRÖS PONGRÁCZ lev.-taggá választatik 281, *395, *396.

STEUERMANN MIHÁLY egyetemi hallgató jutalmat nyer 280, *394.

Sullay Aurélné Csólits Teréz hagyatéka *195.

SZABOLCSKA MIHÁLY bíráló *633.

— székf.: Költemények 45, *104.

SZÁDECHY BÉLA: Bornemisza Anna fejedelemasszony gazdasági naplója *39.

SZÁDECHY LAJOS rendes taggá választatik 281, *395, *396.

Számadásokról, 1908. évi jelentés *397.

Gr. SZÉCHENYI BELA Ender testő rajzait ajándékozta a Széchenyi-múzeumnak *136, 194.

— jelentése a számadásokról *397.

— pénztárvizsgálóul kiküldetik *194.

Gr. Széchenyi Kálmán alapítványa kamatainak lezállítása *195.

Széchenyi és Kazinczy 20.

Széchenyi-múzeum részére érkezett ajánlások *630, *631.

SZÉCHY KÁROLY emlékezete Dézsi Lajostól *106.

Személyes járandóságok 156.

SZENDREI JÁNOS történelmi bizottság tagja *687

SZENTKILÁRY JENŐ: Mercy kormányzata a Temesi Bánságban 14, *39.

Széphalmi Kazinczy-mausoleumban levő emléktárgyak jegyzéke 567.

— számadások *397.

Széphalom, Kazinczy-ünnepély *402.

SZERENLEI SAMU székfogl.: Hódmezővásárhely népességének származása és kifejlődése *512.

SZILY KÁLMÁN beszéde Joannovic György ravatalánál 108.

SZINNYEY JÓZSEF bíráló *633.

Szótári bizottság 1908-ban 213.

Tagajánlások körlevele *106.

Tagajánlásokról jelentés *394.

TAGANYI KÁROLY bíráló *106.

TANGL FERENCZ bíráló *136.

— Elettani és energetikai vizsgálatok a metamorphosistról *631.

TANGL KÁROLY a Bész-alapból megbízatásban részesül 279, *391.

— beszéde Klug Nándor ravatalánál 404.

— székfogl.: A szilárd és folyékony test közös határfelületén fellépő feszültség méréséről *631.

Teleki József emlékezete *197.

Teleki Mihály levelezése IV. köt. 28.

Gr. TELEKI PÁL dr.: Japán kartographiájának történetéről 372, *389.

— részére személyes felolvasási engedély *200, *202.

Teleki-pályázat bíráló *633.

— pályázatról jelentés 168, *197.

THALLÓCZY LAJOS emlékbeszéde Kállay Béni t. tagról 307, *397.

THALY KÁLMÁN: Césare de Saussure emlékiratainak kiadása 278, *393.

— halála *626.

— nagyjutalmat nyer 247, *391.

— ravatalánál Berzeviczy Albert beszéde 564.

— ünnepe egy művészi plaquette átadása alkalmából *43.

THAN KÁROLY arczképe *394.

THANHOFFER LAJOS halála *201.

— özvegyének köszönete *390.

P. THEWREWK EMIL bíráló *633.

Thököly Imre fejedelem hamvainak végleges elhelyezése *633.

TOLNAI VILMOS bíráló *633.

— székfogl.: A szólásokról *200.

Torricelli-ünnepélyről jelentés *41.

Történelmi bizottság 1908-ban 208.

Történelmi Társulat Horváth Mihály emlékünnepére *633.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN Sámuel-díjat nyer 261, *392.

Tudományos és irodalmi ünnepélyeken képviselő 1908-ban 215.

TUZSON JÁNOS: A növényország phileitai és palaeontologiai fejlődés-történetének alapvonásai 121, *135.

— lev.-taggá választatik 281, *395, *396.

UDRÁNSZKY LÁSZLÓ lev.-taggá választatik 281, *395, *396.

Ügyész jelentése 1908. évről *398.

Ügyészi előterjesztések *195.

Ügyészi számadások *397.

Ülések 1908-ban 205.

— 1908 decz. *39, 1909 jan. *104. febr. *134, márcz. *191, ápr. *388, máj. *399, jún. *511, okt. *626, nov. *683.

Üléssor 1909-re *44.

Ünnepélyeken az Akadémia részvétele 1908-ban 215.

Ünnepélyes közlés programja *391, *397.

VÁCZY JÁNOS bíráló *633.

— Kazinczy Ferencz levelezése XIX. köt. 596.

— Lévy-jutalmat nyeri 262, *392.

— székfogl.: A nyelvújítás győzelme 5.

Vagyonmérleg 1908 decz. 31. 140.

Választásokról jelentés 281.

Vallás- és közokt. miniszter köszönete a londoni magyar kiállításon való részvételért *106.

VARGHA DAMJÁN: A Nagyszombati codex „Teljes bölcseségének“ forrása 476, *511.

VARGHA GYULA bíráló *633.

VÁRI Rezső: A Ciris monda *511, 534.

VERESS ÉLEMER dr.: A medusák mozgásáról *512.

VERESS ENDRE: A Sennyey-fiúk külföldi iskoláztatása 59, *105.

— részére felolvasási engedély *41.

VERZÁR GYULA: Az alkoholok élettani hatásáról *135.

Veszteség- és nyereményszámla 1908. decz. 31-én 142.

VISZOTA GYULA: Az akadémia emlékszerlegői 97.

— Kazinczy munkássága az Akadémiában 651.

— Kisfaludy Sándor és az 1809-iki insurrectio 405.

— Széchenyi és Kazinczy 20.

— Széchenyi, Vörösmarty és az Akadémia működésének első évei *106.

Vitéz-pályázat bírálói *633.

VIZAKNAI ANTAL a nemzetgazd. bizottság tagjává választatik *390.

Vojnits-jutalomról jelentés 176, *197.

VOJNOVICH GÉZA dr. a Budapesti Szemle szerkesztésére megbízást nyer *202.

VÖRÖSMARTY MIHÁLY: A „Marót bán“ meséje 94.

Wahrmann-pályázat bírálói *106.

— pályázatról jelentés 254, *391.

WARTHA VINCZE bíráló *136.

— Elnöki megnyitó beszéd 293, 397.

— Jelentés a Wahrmann-pályázatról 254, *391.

— jelentése a gondnoki számadásokról *397.

— másodelnök a budapesti orvosi congressuson az Akadémia képviselőivel megbízatik *202.

— másodelnök legfelsőbb megerősítése *136, *195.

Washingtoni börtönügyi congressusra meghívó *628.

Wesselényi Miklós szellemi hagyatékának fülajánlása *627.

Wodianer-jutalmakról jelentés 182, *197.

Záloglevelek vásárlása *397.

ZEMPLÉN GYÖZÖ jelentése a Torricelli ünnepélyről *41.

— székf.: Vizsgálatok a gázok belső surlódásáról 48, *105.

ZEMPLÉNI ÁRPÁD Nádasdy-jutalmat nyer 261, *392.

ZIMÁNYI KÁROLY: Phenakit Braziliából 386, *388.

— Vashegyit, új ásvány Gömörből 135.

ZOLNAI GYULA: Szótárírás nálunk és a külföldön 581, *630.

ZORÁD ISTVÁN: A kender és a len termesztésének jövője cz. művének kiadása *41.

— munkáját az Orsz. Gazd. Egyesület kiadásra elfogadta *106.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESITŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV.

XX. KÖTET.

1909. Január 15.

1. FÜZET.

A Magyar Tudományos Akadémia belső tagjai 1909 január 1-én.

Elnökség:

Berzeviczy Albert ig. és t. t., elnök.

Wartha Vincze r. t., másodelnök.

Heinrich Gusztáv r. t., főtítkár.

Igazgató-tanács:

Az Igazgató-Tanács választottjai:

Gr. Dessewffy Aurél.

Gr. Apponyi Sándor t. t.

Semsey Andor t. t.

Gr. Csáky Albin.

Vaszary Kolos Ferencz.

Gr. Teleki Géza.

Széll Kálmán.

Szögyény-Marich László.

József főherczeg.

Samassa József.

Gr. Andrássy Dénes.

12. Gr. Apponyi Albert.

Az Akadémia választottjai:

Gr. Széchenyi Béla t. t.

Gyulai Pál t. t.

Szily Kálmán r. t.

Kautz Gyula r. t.

Fraknói Vilmos r. t.

Beóthy Zsolt r. t.

Vámbéry Ármin t. t.

Wlassics Gyula r. t.

Br. Forster Gyula t. t.

Pauer Imre r. t.

b. Eötvös Lóránd r. t.

12. Plósz Sándor t. t.

I.

Nyelv- és széptudományi osztály:

Osztályelnök: Goldziher Ignác rt.

Osztálytitkár: ifj. Szinnyi József r. t.

Tiszteleti tagok:

Joannovics György.

Vámbéry Ármin ig. t.

Gr. Apponyi Sándor ig. t.

Ponori Thewrewk Emil.

Lévay József.

6. Gyulai Pál ig. t.

A) Nyelvtudományi alosztály:

Rendes tagok:

Goldziher Ignác.
 Simonyi Zsigmond.
 Ifj. Szinnyi József.
 Bartal Antal.
 Pecz Vilmos.
 6. Asbóth Oszkár.

Levelező tagok:

Bánóczi József.
 Lehr Albert.
 Munkácsi Bernát.
 Csengeri János.
 Némethy Géza.
 Kúnos Ignác.
 Petz Gedeon.
 Hegedűs István.
 Négyesy László.
 Zolnai Gyula.
 Gyomlay Gyula.
 Katona Lajos.
 Melich János.
 Gombocz Zoltán.
 Kégl Sándor.
 Vári Rezső.
 Pápay József.
 18. Tolnai Vilmos.

B) Széptudományi alosztály:

Rendes tagok:

Szilády Áron.
 Beöthy Zsolt ig. t.
 Heinrich Gusztáv, főtitkár.
 Baksay Sándor.
 Berczik Árpád.
 6. Pasteiner Gyula.

Levelező tagok:

Gr. Zichy Ágost.
 Bogisich Mihály.
 Mikszáth Kálmán.
 Rákosi Jenő.
 Badics Ferencz.
 Riedl Frigyes.
 Bayer József.
 Id. Szinnyi József.
 Herczeg Ferencz.
 Endrődi Sándor.
 Kozma Andor.
 Jánosi Béla.
 Haraszti Gyula.
 Ferenczi Zoltán.
 Dézsi Lajos.
 Szabolcska Mihály.
 17. Váczy János.

II.

**A bölcséleti, társadalmi és történeti tudományok
 osztálya.**

Osztályelnök: Thaly Kálmán rt.

Osztálytitkár: Pauer Imre ig. és rt.

Tiszteleti tagok:

B. Nyáry Jenő.
 Gr. Apponyi Albert.
 Br. Forster Gyula, ig. t.
 Plósz Sándor ig. t.

Fabrizy Kornél.
 Berzeviczy Albert, elnök.
 Fraknoi Vilmos ig. t.
 8. Thaly Kálmán.

A) Bölcs. és társad. osztály. B) Történettudományi osztály.

Rendes tagok :

Kautz Gyula ig. t.
 Vécsey Tamás.
 Pauer Imre ig. t.
 Wlassics Gyula, ig. t.
 Láng Lajos.
 Concha Győző.
 Földes Béla.
 Nagy Ferencz.
 Gr. Andrássy Gyula.
 Vargha Gyula.
 Gaal Jenő.
 12. Böhm Károly.

Rendes tagok :

Károlyi Árpád.
 Hampel József.
 Pór Antal.
 Fejérpataky László.
 Thallóczy Lajos.
 Zsilinszky Mihály.
 Csánki Dezső.
 Karácsonyi János.
 Ballagi Aladár.
 Ortway Tivadar.
 11. Békefi Remig.

Levelező tagok :

Matlekovics Sándor.
 György Endre.
 Kozma Ferencz.
 Kováts Gyula.
 Medveczky Frigyes.
 Réthy László.
 Óvári Kelemen.
 Alexander Bernát.
 Kolosvári Sándor.
 Asbóth János.
 Farkas Lajos.
 Edvi Illés Károly.
 Nagy Ernő.
 Balogh Jenő.
 Grosschmid Béni.
 Reiner János.
 Thirring Gusztáv.
 Kunz Jenő.
 Ferdinándy Géza.
 Magyary Géza.
 Vizaknai Antal.
 Balogh Artúr.
 Bernát István.
 Finkey Ferencz.
 Polner Ödön.
 26. Platz Bonifác.

Levelező tagok :

Myskovszky Viktor.
 Szentkláray Jenő.
 Csontos János.
 Bunyitay Vincze.
 Téglás Gábor.
 Szádeczky Lajos.
 Nagy Gyula.
 Óváry Lipót.
 Márki Sándor.
 Marczali Henrik.
 Komáromy András.
 Tagányi Károly.
 Borovszky Samu.
 Csoma József.
 Fináczy Ernő.
 Wertheimer Ede.
 Nagy Géza.
 Angyal Dávid.
 Kollányi Ferencz.
 Szendrei János.
 Erdélyi László.
 Sebestyén Gyula.
 Mihalik József.
 Takáts Sándor.
 Kuzsinszky Bálint.
 Áldásy Antal.
 27. Szeremlei Samu.

III.

Mathematikai és természettudományi osztály.*Osztályelnök:* Entz Géza rt.*Osztálytitkár:* König Gyula rt.*Tiszteleti tagok:*

Gr. Széchenyi Béla ig. t.

Gr. Teleki Samu.

Semsey Andor ig. t.

Fehér Ipoly.

Konkoly-Thege Miklós.

7. Lenard Fülöp.

B. Podmaniczky Géza.

A) Math. és phys. alosztály.**B) Természettudományi alosztály.***Rendes tagok:**Rendes tagok:*

Szily Kálmán, főkönyvtárnok.

Krenner József.

B. Eötvös Loránd.

Entz Géza.

König Gyula.

Thanhoffer Lajos.

Wartha Vincze, másodelnök.

Horváth Géza.

Fröhlich Izidor.

Klug Nándor.

Schuller Alajos.

Koch Antal.

Lengyel Béla.

Klein Gyula.

Kherndl Antal.

Lóczy Lajos.

Réthy Mór.

Lenhossék Mihály.

Ilosvay Lajos.

Genersich Antal.

11. Rados Gusztáv.

11. Mágócsy-Dietz Sándor.

*Levelező tagok:**Levelező tagok:*

B. Mednyánszky Dénes.

Galgóczy Károly.

Schulhof Lipót.

Chyzer Kornél.

Balló Mátyás.

Böckh János.

Rónai Horváth Jenő.

Bedő Albert.

Schenek István.

Br. Korányi Frigyes.

Gothard Jenő.

Mocsáry Sándor.

Vályi Gyula.

Inkey Béla.

Fabinyi Rezső.

Daday Jenő.

Zipernovszky Károly.

Paszlavszky József.

Kosutány Tamás.

Török Aurél.

Hankó Vilmos.

Bókay Árpád.

Schulek Frigyes.

Franzenau Ágoston.

Kövesligethy Radó.

Ónodi Adolf.

Kürschák József.

Kétly Károly.

Winkler Lajos.

Apáthy István.

Farkas Gyula.

Jendrassik Ernő.

Tötössy Béla.

Méhely Lajos.

Bugarszky István.	Pertik Ottó.
Hoor-Tempis Mór.	Istvánffi Gyula.
Kalecsinszky Sándor.	Tangl Ferencz.
Schlesinger Lajos.	Schafarzik Ferencz.
Bodola Lajos.	Rátz István.
Buchböck Gusztáv.	Hollós László.
Klupathy Jenő.	Zimányi Károly.
Tangl Károly.	25. Lörenthey Imre.
Wittmann Ferencz.	
Zemplén Győző.	

28. Fejér Lipót.

A nyelvújítás győzelme.

(Kivonat Váczy János lt. 1908 november 30-iki székfoglalójából.)

Az értekező irodalomtörténeti szempontból vizsgálja azon okokat, a melyek a nyelvújítás diadalát biztosították. Kiemeli, hogy a nyelvújítás a régi és új szellem első hevesebb összeütközése, a melynek hevében mind a két fél túlment a határon, míg a XIX. század tizes éveinek végén általánossá lett a vélemény, hogy a harc befjezését irodalmunk fejlődésének érdeke sürgeti.

Az elméleti viták 1814-ben Kazinczynak a Báróczy életrajzában megjelent fejtegetéseivel vesznek nagyobb lendületet. A régiség védelmezői voltaképp csak most látták, hogy a megindult küzdelem sokkal mélyebben érinti az egész nemzeti életet, semmint előbb sejtették. Szervezkedtek is az újítók ellen Pesten, a Dunán túl, Debreczenben, Sárospatakon és Erdélyben s egymás után jelentek meg a nyilvánosság előtt az újítók támadásai külön vagy folyóiratban; de egyszersmind magánlevelekben is vitára keltek a széphalmi vezérrel. A legkiválóbbak: Kis János, gr. Teleki László, Beregszászi Nagy Pál, Sípós József, Szentgyörgyi József, Gyarmathy Sámuel, Sombory József s a Dunán túliak köre. Kazinczy és tanítványai azonban nemcsak ezekkel mérik össze fegyvereiket; nem kis gondot okoznak nekik az ízléstelen újítók, a Pethe Ferencz-féle írók is, a kik a már elfogadott vívmányok értékét is veszélyeztetik.

Kazinczy az elméletben fejtegetett elveit kilencz kötet fordításában kívánta valósítani: de újabb olajat öntött a tűzre. Voltaképp a harc ezzel lett elszántabbá, hevesebbé, de egyszersmind tartalmasabbá is. Fordításait eleinte csak barátságos hangon magánlevelekben, később a nyilvánosság előtt is kemény bírálat alá vették, sőt Kisfaludy Sándor egész írói pályáját is erősen

megtámadta. Kazinczy pedig b. Retzer József Frigyes bécsi íróhoz főlebbezte ügyét, mintegy az ő tekintélyével akarván ellenfeleit meggyőzni a maga felfogásának helyességéről. Retzer azonban kitérő feleletet ad, a mi nem is csoda tőle, mikor maga bevallja, hogy egyáltalán nem érti nyelvünket. Kazinczyt e csalódás annál inkább sértette, minél jobban érezte, hogy ellenfelei egyre szaporodnak, tanítványai pedig elhallgatnak. Horváth Endre és Kisfaludy Sándor ekkor intézik ellene a legerősebb támadást a Tudományos Gyűjteményben. Ezekre írta válaszul az *Antikritikát* s utolsó becses tanulmányát, *Orthologus és neologus; nálunk és más nemzeteknél*. Amabban a nyelvszokásra vonatkozó véleménye jut szabatosabb kifejezésre; míg emez úgy szólván a harc elméleti bevégezése, a melyben határozottan a két párt kibékítésén törekszik.

A nyelvszokást szembeállítja az író stílérzékével s a művelt ízlés alapján keresi közöttük az összhangot, a melyre minden nagy írónak törekednie kell, ha azt akarja, hogy műve az örök szép példányokhoz hasonlítson. Már pedig Kazinczy ezt az eszményt tűzi maga elé. Hiába vádolták, hogy midőn az író teszi a nyelv urává, okot ad a legképtelenebb szógyártásokra. Elismeri tévedéseit, de még most nem hajlandó engedni, ámbár az *Antikritiká*-ban már észrevehető az ellenfélhez való közeledése. És a mint az érintkező pontok szembetűntek: a kibékülés nem sokáig késhetett. Kazinczy különben is működésének minden ágában arra kezd ekkor törekedni, hogy a pártok közti ellentétet elsímítsa. Nemcsak nem nézi le most már kevélyen a nagy közönséget, mint 1811-ben, midőn a *Töviseket és Virágokat* kiadta, hanem éppen tetszését keresi verses és prózai műveivel egyaránt, különösen az *Erdélyi Levelekkel* és a történelmi életrajzokkal, a melyek újra megnyerik a közönség tetszését s emlegetik, hogy ismét a régi Kazinczy kezd szólni a nemzethez. De ő nem követi a népszerűség lidérczfényét. „Barátom — írja Kis Jánosnak 1819. márcz. 16. — ha én az a magammal eltölt bohó volnék, a kit ezek a vak emberek bennem lelnek, megelégedném azzal, hogy a régi Kazinczy nevét pengetik: de szégyenlem és sajnálom, hogy a nemzet nem halad és hogy némely hamis próféták tanításaiknak engedvén, be akarja vágni maga előtt a haladhatás útját.”

Legfontosabb tanulmányában világosan kimutatja, hogy a megindult küzdelemnek alaszthatatlan következménye a nemzeti fejlődés. S míg egyrészt az újítás gyakorlati módjait, az elavult szók fölélesztését, a gyökér elvonását, a tájszók általánosítását, sőt a merőben új szó alkotását is védelmébe veszi; másrészt a tulzások, az „undokul cifra” beszéd ellen is kikel s a tüzes orthologust és tüzes neologust egymással kibékíti. Kazinczy

tanulmányának elvitázhatatlanul nagy hatását még növeli gr. Teleki Józsefnek a Marczibányi-jutalommal kitüntetett pályaműve, a melyben az író világosan kijelenti, hogy minden ú. n. nyelvrontó fáradozás hasznára vált a nyelv művelésének.

A Kazinczy és a Dunán túli írók között helyreállt béke megpecsétlése a harc elméleti befejezésének. A pártok vezetői lerakják fegyvereiket s az irodalmi élet pezsgő vérkeringésétől várják az irodalmi nyelv egységes fejlődését. És valóban az újabb írók műveiben már föltetszik a nyelvújítás diadala, mely a széphalmi vezérnek még életében igazságot szolgáltat.

Kazinczy öntudatosan készíti elő a talajt a vetendő mag számára. Lépésről-lépésre halad, hogy irodalmi közvéleményt alkosson, a mely által elveinek tért hódítson. Igazában a nyelvújító harc is csak az általános művelődésnek egyik leghatalmasabb eszköze s a nemzeti fogékonyságnak erőszakos fokozása. Kazinczy részint epigrammaival és epistoláival, részint kritikáival, mindenek fölött pedig leveleivel törekszik a nemzeti fogékonyságot gerjeszteni. A megindult folyóiratok, az *Erdélyi Múzeum* és *Tudományos Gyűjtemény*, még inkább a *Hebe* és *Aurora* s a *Felsőmagyarországi Minerva* gyakorlatilag is megvalósítják Kazinczy elveit. Kisfaludy Károly minden tartózkodás nélkül követi mesterét. Vörösmarty szintén használja az új szókat, sőt maga is újít. Kovacsóczy, a kit Kazinczy szerfölött magasztal, éppen úgy túloz, mint Helmezy. Toldy pedig szinte elrettentő példáit adja merészségének. Döbrentei mestere ellen fordul, az *Új szellem* és Vidovics Ágost műve szintén újabb támadást intéznek ellene; de ez már föl nem tartóztathatja a győzelmet. Horvát Isván védelmére kel és Döbrentei egész pályáját csekély értékűnek hirdeti. Nem is félti most már Kazinczy eszméinek hatását. A miért a harcot vívta, a miért „hősi erőlködését” kifejtette: a magyar nyelv átalakítva s meggazdagítva a nemzeti lélek hű és zengzetes tolmácsa lön. Az *Aurora* egymaga többet tett az új irány diadalára, mint minden elméleti fejtegetés. Minden újabb évfolyam világosabb jele a harc eredményének nyelvben, irodalomban s általános műveltségben. „Úgy hiszszük — írja Kazinczy az *Aurora* IV. kötetének bírálatában — hogy ügyünknek hasznosabb szolgálatot e nemből még senki nem tevé (mint a zsebkönyvek) . . . Általok szaporodik naponként és leginkább olvasóink száma, s előmenetelünk egyenesen attól függ . . . El lévén készülve a nyelv, ki lévén irtva az út: egy évtized alatt csudákat fogunk látni.” Még Kulcsár, az orthologianak régi hatalmas híve is úgy emlegeti az *Aurorát*, mint a mely „a nemzeti nyelv csinosodásának mezején különös példákkal tűnik fel”, s a mely „a nemzeti nemes érzést, a csinosodott nyelv megkedvelését és a nemzeti literaturának felemelését hathatósan segítheti.”

A *Hebén* és *Aurorán* kívül a *Felsőmagyarországi Minerva* is határozottan védelmébe veszi a megújított nyelv kincseit s nem tartózkodik kimondani, hogy „bátor, szép és tüzes elmék” törték meg a jeget, s ha néha-néha alámerültek is: ezért nem gúnyt, hanem részvevő hálát érdemelnek. De azért nem huny szemet a túlzások előtt, a melyek a reform ügyének annyit ártottak. Kazinczynak kötelessége most már követőit szorosabb korlátok közé szorítani. Kis János is azt hirdeti, hogy a kik tehetséget éreznek magukban: „bátran tegyenek a nyelv csinosításában szükséges újításokat.” Nincs tehát alapos oka az újítók elleni gyűlöletnek s felháborodásnak.

Az igazató vezér látnoki lélekkel tekint a jövőbe s az ifjabb írókat a felvirágzó irodalom képviselőiként üdvözli; ő maga pedig belenyugszik azon gondolatba, hogy ő és pályatársai mihamar csak a múltéi lesznek. Nem is szorul most már fegyvertársakra, hogy eszméit győzelemre segítsék, mert az ő irányában megindult irodalmi fejlődésnek természetes rendje biztosítja azt. Felesleges többé minden szó, minden érv. Az új írók művei a legékesebben szóló bizonyítékok, hogy az újítás szelleme miképp indította haladásnak a nemzetet. „Nekem — írja Döbrentének már 1822 decz. 23-án, midőn ez nyíltan megmondja mesterének, hogy csak azokat magasztalja, a kik „a neologia felén állanak” — *semmi szükségem a győzelelemnek ezen újabb jelére: Hebe és Aurora végtől-végig azt kiáltják, s a kérdés örökre el van döntve.*“

Íme tehát a nyelvújító harczt, mely a tizes évek vége felé éri el tetőpontját: a húszas évek elején nyomon követi a győzelem, s a megalakult Akadémiának már csak a befejezett tényekkel kellett számolnia.

Az irodalmi nyelv kérdése a mai görögöknél.

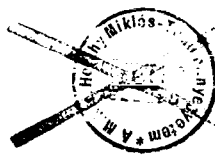
(Kivonat *Pecz Vilmos* r. tagnak 1908 november 30-iki előadásából.)

A mai görögök irodalmában kétnyelvűség (διγλωσσία) uralkodik. A költészetben általában véve a korabeli népies nyelv járja, míg a prózának egy archaizáló nyelv, καθαρεύουσα képezi úgyszólván egyedüli formáját, és ez utóbbi nyelvforma létjogosultságának kérdésében áll a mai görögök irodalmi nyelvének a kérdése (τὸ γλωσσικὸν ζήτημα).

Az újgörög népies nyelv, t. i. a köznyelv (καθωμλημέτης, δημώδης, πολιτικὴ γλώσσα) és a dialectusok (διαλεκτοί, χωρικαὶ γλώσσαί), a népies attikaiból keletkezett κοινὴ διάλεκτος-ban találják eredetüket, míg a καθαρεύουσα az irodalmi attikainak

leszármazottja, s mint ilyen a görög nyelvnek egy régebbi fejlődési stádiumát mutatja szemben a mai népies nyelvvel. Ugyanis az az óriási hatás, melyet a görög irodalom klasszikus korszakának nagy attikai írói a későbbi görögségre gyakoroltak, uralkodóvá tette nyelvüket nemcsak az alexandriai és római korszakokban, de a középkornak is az irodalmában, és jelentékeny szerepet juttatott annak az újkori görög irodalomban. Itt azonban hangsúlyoznunk kell, hogy az újkörög *καθαρεύουσα*, jöllehet alapján véve az attikainak leszármazottja, mégis lényegesen különbözik a későbbi ókor és a középkor atticizmusától, mert az alexandriai és római korszakokban, sőt a középkorban is, a merőben tiszta attikai nyelv uralkodott, míg a *καθαρεύουσα* az attikai és a jelenkori népies nyelv elemeinek vegyülékét képezi. T. i. az a végzetes csapás, mely a görögséget a középkor végén Konstantinápoly elfoglalásával (1453-ban) érte, megfosztotta ezt a népet nemcsak szabadságától, de nemzeti művelődésének újszólva minden lehetőségétől is, s így történt, hogy míg az alexandriai és római korszakbeli meg a középkori görög írókat tanulmányaik általában véve arra képesítették, hogy többé-kevésbé sikeresen használhatták az attikai nyelvet, addig a török hódoltság szülte szomorú idők görög írói már nem rendelkeztek amazokéihoz fogható tudással. Ott, a hol tudtak, vagy a hol úgy tetszett, attikai alakokat használtak, s a hol tudásuk kifogyott vagy ha úgy tetszett, a népnyelvhez fordultak, s innen van az, hogy ennek a korszaknak írott nyelve a túlzott archaizmusoknak, a korabeli nyelv vastag népies formáinak és az idegen nyelvelemeknek szabályozatlan, kuszált zagyvalékát képezi.

Ilyen állapotban találta az írott nyelvet az újkori görögök egyik legkiválóbb szelleme, a nagy tudós és hazafi, a smyrnai születésű Koraisz, a *καθαρεύουσα* megteremtője, ki 1748-tól 1833-ig élven, egy hosszú, lankadatlan munkásságban eltöltött életet szentelt nemzete művelődésének megindítására és nemzeti irányban való fejlesztésére, irodalmi nyelvének regenerálására és szabadságra törekvésének lelkes támogatására. 85 életének legnagyobb részét (58 évet) a kölföldön, Amsterdamban, Montpellierben és főleg Párisban töltötte, a hol 1788-tól haláláig tartózkodott. Különösen az újkörög irodalmi nyelv megalkotása körül szerzett magának Koraisz halhatatlan érdemeket, melyre vonatkozó tanulmányai legnagyobbbrészt bennfoglaltatnak *Ἐτακτα* című, 1828-tól 1835-ig megjelent öt kötetes munkájában. Fő törekvése oda irányult, hogy a korabeli irodalmi nyelvet, mely, mint említettük, az ó- és újkörög és idegen nyelvelemeknek zagyvalékát képezte, a művelődésnek hivatott eszközévé avassa. Böles belátással ezt a nyelvet vette alkotó munkásságának alapjául: ezt a nyelvet szabályozta, ezt a nyelvet tisztította meg az

archaismusok és népieskedések szélsőségeitől, a nagy mértékben felburjánzott idegen szókinestől (innen a neve καθαρεύουσα t. i. γλῶσσα, vagyis „tisztá“ nyelv), és ebben hozott létre az antik és modern elemek között megegyezést (συνβιβασμός). A modern elemek felvételével biztosította a nyelv éltrevalóságát, melyet az ókori nyelvformák egymagukban meg nem adhattak, és a páratlan fejlettségű és mérhetetlen gazdagságú ókori nyelv elemeinek felhasználásával megteremtette a modern művelődésnek hivatott organumát, mely utóbbi szempontból a korabeli szegényes népies nyelvben megfelelő segédeszközöket hiába keresett.

A Koraisz alkotta καθαρεύουσα-t magáévá tette és jelenleg is magáénak vallja a görögség óriási többsége, és mindig csak igen kis pártot képezett azoknak száma, kik a καθαρεύουσα-val szemben a népies nyelvet szerették volna diadalra juttatni, mint pl. még Koraisz idejében egynéhány költő, nevezetesen az újjörög *Chrisztópulosz*, továbbá *Vilarász*, és az újkori görögök legnagyobb lyrikusa *Szolomosz* (a Διάλογος-ban). De ez az ellenzékieskedés is nem annyira Koraisz, mint ama hívei ellen irányult, kik a helyett, hogy mesterük példáját követve oda törekedtek volna, hogy az irodalmi nyelvet kapcsolatban tartsák a népnyelvvél, a fokozott archaizálás szószólói voltak, s ezeket gúnyolja ki *Nerulosz Kopa-xotiszá* című vígjátékában. Sajnos, hogy ez a túlzott archaizáló irány nemcsak a Koraiszt követő időkben is divott, a mikor t. i. a szabadság kivívása (1830) után Görögországban az ógörög tanulmányok felvirágoztak, hanem még manap is uralkodik. Az újjörög irodalmi nyelv érdekében napjainkban folytatott vitában is a καθαρεύουσα és a népies nyelv pártja áll egymással szemben, de míg Koraisz idejében és később is ezzel a kérdéssel mint tisztán görög nemzeti kérdéssel csak maguk a görögök foglalkoztak, ez idő szerint mintegy nemzetközi jelentőséget nyert a vita az által, hogy a kérdéshez nagy fontosságához és ama érdeklődéshez képest, melyet a művelt világ az ókori görögök révén azoknak utódai iránt is tanusít, most már Európa tudósai is hozzászólnak. Sajnos, hogy mind a két párton a túlzók uralkodnak. A καθαρεύουσα vezérférfiai *Kóndosz* és *Misztriótisz*, az athenaei egyetem tudós tanárai, a καθαρεύουσα-nak az attikai nyelvhez való lehetőleg közelvitelét sürgetik, míg a népies párt feje, a ehiosi származású *Pszichárisz*, a párisi egyetemen az újjörög philologia kiváló tanára, a καθαρεύουσα-val teljesen szakítva a népnyelvet törekszik az irodalom kizárólagos nyelvé tenni. A népies párt organuma az Athenaeben megjelenő 'Ο Νομας című heti folyóirat. Ehhez a párthoz legközelebb áll a nemrég elhalt jeles görög író *Rotidhisz*, a ki szintén a népies nyelv teljes diadalát tekinti végcélznak, de lehetetlennek tartja a καθαρεύουσα-nak azonnal való mellőzését, hanem min-

denekelőtt ennek a túlzott archaikus elemektől való megtisztítását (καθαρισμός τῆς καθαρεύουσας) sürgeti. A καθαρεύουσα-nak egy harmadik vezérférfia a mérsékeltabb elveket valló *Chadzidhákisz*, az athenaei egyetem kitűnő tanára, a közép- és újjörög nyelv-tudomány megalapítója és a görög nyelv legnagyobb ismerője annak egész terjedelmében. Chadzidhákisz Koraisz nyomdokaiba lépve a classikus és népies elem között való megalkuvás (compromissum, συμβιβασμός) elvét hirdeti, és a καθαρεύουσα életre való képességét a népnyelv elemeinek további felhasználásával akarja fenntartani. A külföldi tudósok közül a καθαρεύουσα pártjához tartozik a jeles újjörög philologus *Foy* és *Zielinski*, a pétervári egyetem nagytudományú, genialis tanára. A népies párt-nak egy másik vezérférfia a mérsékeltabb elveket hirdető *Krumbacher*, a müncheni egyetem hírneves tanára, a byzantiumi philologia megalapítója. Ő szintén a classikus és népies elem között való megalkuvás híve, csak hogy míg Chadzidhákisz a καθαρεύουσα-t veszi alapul és ebbe tartja továbbra is belevonandónak a népies elemet, addig Krumbacher a népnyelv alapján indul meg, és ebbe akarja beleolvasztani a καθαρεύουσα legszükségesebbnek mutatkozó archaikus elemeit. A népies párt-nak a külföldön, különösen a német tudósok között vannak hívei, nevezetesen a kiváló újjörög philologus *Dieterich*, a jeles indogermanista és újjörög philologus *Thumb*, az indogermán nyelvészet vezérférfia *Brugmann*, és ide kell számitanunk a jelenkor princeps philologorumát *Wilamowitz-Moellendorff*-ot is.

Krumbacher nézetét *Das Problem der neugrichischen Schriftsprache* című terjedelmes munkájában fejtette ki, melyre a görögök a polemikus iratoknak egész özönét zúditották rá Ezek közül magasan kiemelkedik a Chadzidhákiszé úgy terjedelem mint tartalom tekintetében. Krumbachernak adott válasza a német tudós könyvének újjörögre való fordításával egy kötetben jelent meg a következő címen: Τὸ πρόβλημα τῆς νεωτέρας γραμμένης ἑλληνικῆς ὑπὸ Κ. Krumbacher καὶ Ἀπάντησις εἰς αὐτὸν ὑπὸ Γεωργίου Ν. Χατζιδάκι, továbbá rövidebbre fogva német és francia feldolgozásban is. Chadzidhákisz meggyőzően fejt ki Krumbacher ellenében, hogy a megalkuvás elve csakis a καθαρεύουσα alapul vétele mellett lehetséges, mert a népnyelvből való erőszakos kiindulás veszedelmesen megszakítaná az újjörög irodalmi nyelv fejlődésének fontos történeti momentumokban rejlő fonalát, és nagy igazság van ama kijelentésében is, hogy ha még Nyugateurópa nevelésügye se tud szabadulni az ógörög tanulmányoktól, mennyivel kevésbbé kerülhetik ki a páratlan ógörög nyelv hatását irodalmi nyelvükben a mai görögök! Chadzidhákisznak minden szempontot kimerítően felkaroló érvei annyira meggyőzők, hogy én, valamint kezdettől fogva, úgy

ezúttal is az újjörög nyelvkérdés tekintetében az ő hívének valloam magamat.

Európa tudósai az újjörög irodalmi nyelv kérdését a nyugat-európai irodalmi nyelvek szerint itélik meg, holott — és ezt *nem győzőm eléggé hangsúlyozni*, mert ebben látom a kérdés helyes megítélésének kulcsát — a mai görögök irodalmi nyelve művelődéstörténeti okoknál fogva (a mint hogy minden irodalmi nyelv kérdése legfőképen nem is nyelvtudományi, hanem művelődéstörténeti kérdés) teljesen ellentétes természetű a nyugat-európaiakéival. Míg t. i. a nyugateurópai nemzetek művelődése folytonos *emelkedést* mutat, addig a görögöké az ókortól kezdve a mai napig a *hanyatlásnak* úgyszólván szakadatlan láncolatát képezi. És ha mindennek daczára még a nyugateurópai nemzetek irodalmi nyelvei se tarthatnak mindenben lépést a népies nyelv fejlődésével, ha még azokban is mutatkoznak habár csak rövidebb időkre visszanyuló archaismusok, mennyivel kevésbbé lehetséges és jogosan várható ez a mai görögöktől, kik oly csekélyre és jelentéktelenre összezsugorodott jelenükben ki nem kerülhetik messze időkre visszanyuló nagy multjuk óriási hatását! Az európai tudósok fájlalják ugyan az ógörög nyelv tanulásának Európában való hanyatlását, de azért mégis maguknak ellentmondva ellenzik az ógörög nyelvelemeknek a mai görög irodalmi nyelvben való szerepét. Ha az európai nyelvek, különösen a tudományos terminus technikuskok tekintetében, bővelkedhetnek ógörög szavakban, miért ne volna ez lehetséges a mai görög nyelvben is? Ha az újjörög népnelv saját szelleméhez alkalmazottan felvehetett idegen szókincset, miért ne tehetne volna meg ezt az újjörög irodalmi nyelv is a változatlan ógörög szavakkal? Hiszen az ógörög nyelvelemek hang- és szótani tulajdonságainál, mivel már amúgy is görög nyelvsajátosságok, a változásnak szükségessége nem mutatkozott, és különben is a nagy mult tekintélyének ereje az átalakulásnak útját állotta. A mai görögöknél a nagy mult hatalmának legyőzésére csakis egy korszakot alkotó genius vállalkozhatnék, mint a hogy az olaszoknál is csak egy Dante volt képes a toscanai nyelvjárást a nagyhatalmú latin nyelvvel szemben diadalhoz juttatni. A népnelv hívei Oroszország példájára hivatkoztak ugyan, hol egy lángész nélkül is érvényt tudott szerezni a népies nyelvnek a kiváló írók közreműködése, ámde ott a régi egyházi és irodalmi nyelv távolról se rendelkezett oly nagy tekintéllyel, mint a görög classikus korszaké, s így uralmának megtörésére elég volt a talentumoknak erő-kifejtése is.

A népies nyelv hívei azzal vádolják a *καθαρεύουσα*-t, hogy a benne levő antik elemek mindannyi *holt alakok*, melyek magát a *καθαρεύουσα*-t is élőhalottá teszik; hogy benne az

ókori elemek a népies elemekkel együtt nem egy természetes nyelvegészet, hanem egy, a nyelvtudomány ítélőszéke előtt képtelennek bizonyuló, papíroson keletkezett *nyelvzagyvalékot* képeznek, melyben az ókori formák grammatikai (hangtani és szótani) sajátosságai a népnyelv sajátosságaival össze nem egyeztethetők; hogy a *καθαρεύουσα* mint száraz prózai nyelv *nem alkalmas a költészetre*; s hogy általában véve mint archaizáló természeténél fogva a görög nép által csak hiányosan értett papíros-nyelv *nem arra való, hogy a mai görög művelődés organuma legyen.*

Értekezésem hátralevő részében behatóbban mérlegelem és czáfolom ezeket a vádakát. Ezúttal csak a következők kiemelésére szorítkozom:

Igaz, hogy a *καθαρεύουσα* antik elemei — eltekintve csekély számú kivételektől — a mai népnyelvben holt alakok, de különbséget kell tennünk a népies nyelv természetes és az irodalmi nyelv „ideális” élete között. Hogy az antik és modern nyelvelemekből álló *καθαρεύουσα* a nyelvtudomány szempontjából egységes nyelvnek nem tekinthető, az tagadhatatlan, itt azonban ismételten ki kell emelnem, hogy nemcsak a *καθαρεύουσα*, de keletkezése természetéből kifolyólag minden irodalmi nyelv legfőképpen művelődéstörténeti és nem nyelvtudományi szempontból ítélendő meg. Ha a hatalmas német irodalmi nyelv se tudta a nyelvtudomány tetszését megnyerni, föltételezhető-e ez akkor a *καθαρεύουσα*-ról? Egy másik vád szerint a *καθαρεύουσα* mint száraz prózai nyelv nem alkalmas arra, hogy a költészet nyelve legyen, de ennek az állításnak helyessége ellen bizonyít a nyugateurópai irodalmi nyelvek fejlődésének története, melyből azt látjuk, hogy valamint a költészet nyelve a prózának is nyelvvé válhatik (pl. az olaszoknál), úgy viszont a prózának a nyelvéből is kifejlődhetik a költészetnek a nyelve (mint pl. a németeknél). Krumbacher szerint a *καθαρεύουσα*-t nagyszámú antik elemeinél fogva a görögség legnagyobb része csak hiányosan érti, s így nem arra való, hogy a művelődés organuma legyen. Chadridhákisz azonban azt bizonyítja, — és ugyanezt állítják más szavahihető görögök is, és személyes tapasztalataim is arra a meggyőződésre vezettek — hogy a *καθαρεύουσα* ismerete a görögöknél sokkal általánosabb és tökéletesebb, mint a hogy Krumbacher hiszi, s így nem alkalmatlan arra, hogy az irodalomnak általánosan használt nyelve legyen.

A *καθαρεύουσα* régóta táplált meggyőződésem szerint arra van hivatva, hogy ne csak görög nemzeti, de internationalis szempontból is feladatot teljesítsen. Ha ugyanis — a minek bekövetkeztében nem kételkedem — az ókori görögség és latin-ság tanulmánya egygyé olvad azzal, a mi természetszerűleg hozzá tartozik, t. i. a közép- és újkori görögség és latinság tanul-

mányával, s ily módon a classica-philologia átalakul a görög-latin philologia tudományává, akkor e hatalmas terjedelmű tudomány számára önként kínálkozik majd két nyelv annak internationalis nyelve gyanánt, nevezetesen a latin philológiára nézve a latin nyelv, és a görög philologia számára a holt latin nyelvvel szemben kétségtelen előnyökkel bíró élő görög irodalmi nyelv: a *καθαρεύουσα*.

Mercy kormányzata a Temesi Bánságban.

(Kivonat *Szentkláray Jenő* lt. 1908 decz. 7-iki előadásából.)

E dolgozat a Temesi Bánság azon időszakának történetét tárgyalja, mely 1716-tól 1733-ig terjed és *Mercy Claudius Florimund* kormányzatát eddigelé még föl nem dolgozott adatok világításában mutatja be. Sürget bennünket — mondja Szentkláray — a történeti igazság megismerésének vágya, hogy immár tisztán lássuk Mercy bánati kormányzatát és elvégre a való tények alapján ítéljük meg annak a kulturális munkának értékét, melyet hazánk délkeleti határán a XVIII. század második és harmadik tizedében az idegen uralom végzett. Egykorú hiteles adatokból kell meggyőződünk a német történetíróknak sokat hangoztatott amaz állításának valótlanágáról, mely szerint ha a Temesi Bánság a törökök elvonulása után azonnal Magyarországhoz kapcsoltatott és megyékre osztatott volna, soha sem tett volna oly haladást, mint a milyent tett Mercy kormányzata idejében az osztrák absolutismus alatt.

Fölhasználva és földolgozva a magyar országos levéltárnak Baróti Lajos által közreadott adatgyűjteményét és az egykori temesvári jezsuita-missiónak eddigelé még kiadatlan naplójegyzeteit, úgy szintén a bécsi államlevéltárakban és a csanád-egyház-megyei püspöki levéltárban talált bizonyítékokat, Szentkláray egészen új világításban mutatja be a Temesi Bánság történetének legérdekesebb és legkevésbé ismert szakaszát, mely Mercy gróf elnöki kormányzatával és a temesi adminisztráció viselt dolgaival foglalkozik.

Szentkláray *kilencz fejezetre* osztotta föl munkáját.

E fejezetek során ismerteti Temesvár 1716. évi visszavételének körülményeit, a város és vidék állapotát a törökök kiűzése után, Mercy grófnak tartományrendezési tervét (Haupt-Einrichtungs-Werk) és a tartománynak tisztartói kerületekre való fölosztását. Megismertet bennünket a temesi adminisztráció szervezetével, hivatalos ügyrendjével és a személyzettel, a kik Mercy elnöksége alatt szolgáltak, a tisztartókkal, kik a kerületek élén

álltak. Tanulságos fejezete Szentkláray művének a Mercy-korabeli bánáti telepítések története, különösen a külföldi németeké. A régi délmagyarországi *magyar népesség* maradványainak sorsa is kiváló figyelmet érdemel.

A magyarral senki sem törődött abban az időben. Gondviselés nélkül lézengtek, ide-oda zaklatták őket, letelepülésüket akadályozták, nyomták és zsarolták szegényeket, a hol csak lehetett. 1718-ban kezdenek a délvidéki régi magyarok visszaszállingózni a Maros-ba'parti falvakból, a hová a Temesvár megvételére benyomult német katonaságtól való félelmükben menekültek el községeikből. A csanádi tiszttartóság hírül adja Temesvárra az adminisztrációnak, hogy a török háborúban elpusztult néhány magyar község népe visszatért előbbeni lakóhelyeire, sőt a földjeit is kezdi már őszi maggal bevetni. De mit használt ez, mikor a türhetetlen közviszonyok miatt csakhamar kénytelenek valának elkeseredésükben újra elhagyni otthonukat. 1718-ban október 4-én tudatja a csanádi tiszttartó, hogy Figed magyar népe a vizáradások miatt átköltözött a szomszédos Szent-Péterre. Mint-hogy azonban ezt a falut német telepeseknek szánta az adminisztráció, a magyarok átköltözését rossz néven veszi és visszaparancsolja őket az elárasztott Figedre. Ugyanakkor egy magyar parasztember engedélyt kér, hogy Pestmegyéből 20 magyar családot telepíthessen Kis-Zomborra. Nem engedték meg. 1718 nov. 6-án jelenté a csanádi tiszttartó, hogy Csanád, Nagylak és Sajtény községekből több magyar család átment lakni a Bánátba. De pórul jártak szegények. Konskribálták, faggatták őket s végre is sok huza-vona után bizonyítaniok kellett, hogy annakelőtte már itt laktak s csak a háború miatt mentek át a Maros tulsó vidékére. Új-Aradon erdélyi magyar családok akartak települni, sőt Borosjenő tájáról 400—500 rácز család is csatlakozott volna hozzájuk, de az adminisztráció elutasította őket. Egy 1718. évi nov. 19-én kelt jelentésből megtudjuk, hogy még a márosi rácز határórség is mozgósítva volt a magyarság beköltözésének meggátlására. A marosi rácز határőrök kapitányai fegyveres erővel terelték vissza a csanádmegyei magyar családokat, kik a Bánátban települni akartak. Ellenben szívesen fogadtak be 1720-ban 300 ráczot, kiket a marosi határórség kimustrált és elbocsátott; kedvezően fogadták ugyanakkor a Bihar- és Aradmegyékből, jelesül Nagyvárad és Arad városokból beköltözött ráczokat és oláhokat is, kik a magyar földesúri hatalomtól kerestek és nyertek oltalmat a bánáti adminisztrációnál.

Rendkívül sok dolgot adtak az adminisztrációnak a német telepesek és a más vidékekről áttelepülők, meg a szökevények.

1724-ben sok német család, kik a csábító ígéretek után sokkal többet vártak, de fölesigázott reménységükben erősen

csalódtak, vissza akart menni Németországba. Az adminisztráció karhatalommal kényszeríté őket a maradásra pár nap mulva azonban a falu bírájával együtt mégis csak megszöktek. Igen gyakoriak a veszekedések a németek és a benszülöttek közt, leginkább a földek miatt. 1726-ban az új-aradi németek nem tudnak megférti az ottani rácz lakosokkal. A temesvári szerb püspök följelenti őket az adminisztrciónál, hogy egyetértve a plébánosukkal és bírájukkal, az Új-Aradon épült szerb templom harangjait leszedték s azzal fenyegetőznek, hogy az egész templomot széthordják. Konspirálnak a tartományi kormány ellen s bevádolják az adminisztrációt a császárnál. Ugyanakkor a moldovai tisztartó is panaszkodik a német jövevények ellen, „deren Maliz bereits hinlänglich erprobt ist.“

Griselini óta Délmagyarország némely történetírói azt hitték, hogy 1718-tól 1733-ig mindössze csak 10—12 bánáti község népesült be külföldi kolonistákkal. Szentkláray dolgozatából kitűnik, hogy Mercy kormánya alatt mintegy 57 bánáti községben települtek német birodalmi kolonisták.

Egy másik fejezetben tárgyalja Szentkláray a Temesi Bánság egyházi közviszonyait. A szigorúan vallásos életfölfogás, mely a XVIII. században az európai társadalmat, főkép a bécsi udvart áthatotta, a Temesi Bánság művelődését is a vallásferkölesi elvek szilárd talapzatára fektette. A Temesi Bánság főprotektora s minden ügyeinek föntézője, *Savoyai Jenő* herczeg, a vallásosságot legszorosabb kapcsolatban levőnek tartotta az erkölcsös-séggel és a nemes polgári erényekkel. A herczeg ajánlatára történt III. Károly király intézkedése, melylyel 1717-ben október 7-én kelt alapítólevelében Temesvárott a *Jézus-társaság* számára *missióházat* állított föl, átengedvén a rendtagoknak templomul a törökök által moseává alakított XIV. századi Szent-György-egyházat, lakóhelyül pedig a templom melletti telken álló három török házat a hozzájuk tartozó udvarral együtt. A jezsuitarendet bízta meg az uralkodó a lelkipásztorság vezetésével nemcsak Temesvárott, de a Temesi Bánság egész területén.

A bécsi kormány, mely ezt az országrész szent István koronája területéből kiszakította és osztrák törvények szerint igazgatta, egyházi tekintetben sem engedé, hogy a magyar megyékkel egyenlőképen, régi történeti alapon igazgattassék. *Nádasdy László* grófot, pálos szerzetest, a pálosrend magyarországi vicariusát és győri kanonokot I. József király 1710-ben kinevezte ugyan csanádi püspöknek és Nádasdy ugyanakkor Szegeden el is foglalta főpásztori székét, de a Temesi Bánságra Temesvár visszafoglalása után sem terjesztheté ki joghatóságát. Mikor kánoni látogatásra Temesvárra készült menni, a temesvári jezsuiták főnöke tiltakozott ellene és az adminisztráció tudatta vele a császár

nevében, hogy vendégnek, mint magyar mágnást, szívesen látják Temesvárott, de az új szerzeményű Temesvári Bánság püspökének el nem ismerhetik és el sem fogadhatják. Szentkláray dolgozata tüzetesen leírja aztán a viszonyt Nádasdy püspök, a jezsuiták és a temesi administráció közt, mely valósággal páratlanul áll Magyarország egyházi történelmében. Érdekes az egyházi szokások és a délvidéki szerzetesek s vallásos egyesületek ismertetése is.

Mercy kormányzata alatt a Temesi Bánság területén *három gör. kel. n. e. püspökség* létezett: a *temesvári, verseczi és karánsebesi*. Mind a három *szerb* püspökség volt. Oláh püspökség akkor még egyáltalán nem állt fenn a Temesi Bánságban. A gör. kel. lakosság vallás-erkölcsi nevelése nagyon el volt hanyagolva. Erősen élt köztük a babona, a boszorkányvarázslat, rontás és jövendőmondás, a lélekvándorlásban, javasasszonyok gyógyítóerejében és az ördögösség hatalmában való hit.

Luther és Kálvin tanát elnyomta és üldözte a temesi ömministráció. Mercy azt az utasítást kapta Bécsből: „dass zufferst alle und jede Ungläubige, als da seyend Heyden, Juden, Türken, Lutheraner und Calvinisten, ja sofort alle andere Ketzer, was Orts und Nahmens dieselbe seyn mögen, von der Stadt Temeswar gleich abzuschaffen und auf keine Weys gedulden.“ A szigorú tilalom daczára, a Resolutio Carolinát megelőzőleg, Mercy idejében is előfordultak szórványosan protestáns lakosok, a kiknek sorsáról szintén megemlékezik szerzőnk.

A *zsidó* pária volt a Temesi Bánságban. A pénzére és egyes élelmességére azonban szüksége volt az administrációnak és ki is használta azt minden alkalommal színültig, mint a felolvasás során fölhozott példák bizonyítják.

Nyolcz esztendőre a visszafoglalás után a jezsuiták *három osztályú gymnasiumot* (schola latina) nyitottak Temesvárott s kezükbe vették a délvidéki ifjúság nevelésének nagyfontosságú ügyét. 164 éves szellemi sötétség után ők gyújtották meg Dél-magyarországon a tudományos műveltség alapismereteinek fáklyáját. Gymnasiumuk 1725-ben november 6-án nyílt meg Perger Antal igazgatásával. A tanév mindig november 5—10-én kezdődött és szeptember elején ért véget. A tanítást az első években ugyanazon tanteremben fölváltva tartották, mindig csak délelőtt. A délutánokat házi földványok készítésére, nyáron pedig a szabad levegőn való testgyakorlatokra és vidám játékokra fordították. Kiválóbb szünnapokon az egész tanuló ifjúság lóháton vonult ki a játszótérre, gyakran a jezsuiták kertjébe, vagy a Temesvárt körülfogó erdőségekbe. A temesvári jezsuiták és az aradi minoriták gymnasiuma versenyzett egymással. A minorita professorok nem akartak tanultság és hírnév dolgában a jezsuiták mögött maradni. Miért is 1727-től kezdve több éven át nyilvános

vitatkozásokat rendeztek különféle tudományszakokból. A jezsuiták átjártak Aradra s nagyszámú közönség jelenlétében nyílt disputába bocsátkoztak a minoritákkal. Az administráció fölszólítására 1736-ban megnyílt a temesvári gymnasium negyedik, 1763-ban az ötödik osztálya. A hatodik osztályt már nem nyithatta meg a rend, mert 1773-ban föloszlatták. Elemi iskolát a temesvári bolgár ferenczrendiek tartottak fönn. A vidéken is mindenütt voltak elemi iskolák, a hol parochiális egyházak kelekeztek.

Nagyobb arányú tevékenység folyt Mercy kormányzata alatt a *gazdasági berendezkedés* terén. Az anyagi javak előállítására fölülhataldta mindazt, mi a szellemi kultúra ápolása érdekében a Temesi Bánságban történt. De nem a lakosság jólétének előmozdítása volt a főczél, hanem a bécsi kamara telhetetlen éhségének kielégítése. Az uralkodóház a meghódított tartományt tulajdonának tekintvén, a maga javára részint a meglevő, részint új források megnyitásával kizsákmányolni igyekezett azt, a mennyire csak lehetséges volt. Nemesak az államkincstár lépett föl horribilis követelésekkel, de az udvari főhaditanács is sürgette megterítését ama több száz milliónyi összegnek, melyet Ausztria a Magyarország fölszabadításáért vívott háborúban állítólag a „saját pénztárából“ költött. A bécsi számla milliós tételeit Magyarország s jelentékeny részletben a Temesi Bánság jövedelmeiből remélték födözhetni. Erre a czélra szolgáltak a különféle *adónevek, a tizedek, vámok és haszonbérjövendelmek, a só-, mész-, viasz-, méz-, dohány- és szeszmonopólium, az erdők, a halászat és vadászat* hozománya.

Mindezen tételekről külön-külön tárgyal Szentkláray, számos új adatot sorolván föl tárgya kidomborítására és annak a nyomornak a feltüntetésére, mely a szegény alattvalókra Mercy kormánya alatt nehezedett. Különösen 1726-tól kezdve öltött ijesztő mértéket a contributió és a többi közteher. Magát a Temesi Bánság egyenes adóját 436,852 forintban állapították meg Bécsben s ezt az akkora óriási összeget a tisztartóknak kerületenként be kellett volna hajtaniok. De a túlfeszített húr végre szét-pattant. Immár senki sem akart többé adót fizetni. A furfangos svábok éjjelenként áthurczolkodtak oly községekbe, a hol még nem telt le a telepések adómentessége. Az oláhok és ráczok szökdöstek egyik faluból a másikba, hogy a gyűlöletes executió utól ne érje őket. A tisztartók képtelenek lévén pénzt hajszolni föl, szorultságukban megelégedtek pénz helyett egy kevés tojással, vagy néhány pár baromfival. Az új-palánkai kerületből jelenti Prenessl tisztartó, hogy Saffran contrascriba, ki az adó beszedésére volt kirendelve, pénz helyett tojást küldött: „400 Stück eingesammelte Eierln, sammt der darin befündlichen Würmb anher expedirte, und er hofft noch mehr dergleichen Eierl und

Würmbl hierher zu schicken.“ Tizedet nemcsak a különféle gabonaneműektől szedtek, de volt bor-, borjú-, bárány-, méz- és viaszszed is, sertéselléskor pedig a malaczkokat is tized alá fogták.

Nemcsak gazdasági és pénzügyi tekintetekből, de még inkább kulturális értékénél fogva legjelentékenyebb cselekedete Mercy gróf bánati kormányának a *földművelés, ipar és kereskedelem* fejlesztése. Ezen a téren sem vitte azonban többre, mint az akkori magyar vármegyék. Mindazonáltal figyelemre méltó, mikép kezdték meg a mezőgazdaságot a mostani tejben-vajban úszó bánati svábok ősei, a kiknek éppen semmijük, még vetőmagjuk s iga marhájuk sem volt. A mi a *kisipart* illeti, Mercy korában a köznépnél honos nemzeti háziiparok kívül mintegy 30 különböző mesterségnek képviselőivel találkozunk a Temesi Bánságban. Ezek közt legfőbb fokon állt az építőipar, mely elsőrendű műemlékeket hagyott a mi korunkra. A *gyáripar* a tartomány középpontján, *Temesvárott* érte el fejlődésének tetőfokát. Volt itt posztógyár, bőrgyár, pokróczgyár, harisnyagyár, selyemgyár, arany- és ezüst-paszomántgyár, kelme-festőgyár, papirgyár, szappangyár, szeggyártó hámor, löpor- és salétromgyár, kalapgyár és olajsajtó. A vidéken *Facseton, Lugoson* és *Borlován* voltak abaposztógyárak, *Bogsánban* volt egy nagyüzemű vasgyár és *Kalinán* üveghuta.

A *bányaművelést* a rómaiak és a későbbi századok bányakulturájának nyomain újítá föl az udvari kamara. Meghagyásából 1718-ban intézkedett Mercy, hogy *Majdánpeken, Karánsebesen, Oraviczán, Csiklován* és *Bogsánban* a már meglevő régi bányák helyreállíttassanak és újra üzembe vétessenek. Bányászokat hoztak Tirolból, Besztercebányáról, Szomolnokról és Selmeczről. Különösen a réz- és vasbányászat örvendett virágzásnak Mercy kormánya alatt a Temesi Bánságban. De volt aranymosás is és bányásztak ezüstöt és ólmot is. A köszönet nem bántották. Az összes kohókat és hámorokat a kincstári erdőkben égetett faszénnel fűtötték.

A bánati termékek értékesítését a *kereskedelem* eszközölte. Temesvár visszavételének első éveiben a vásárokon, piacokon és a házalók kezén bonyolódott le a kereskedelem. Nagy szerepe volt a cserekereskedésnek. Az árakat Mercy 1721-ben szigorúan korlátozta. Egy mérő búza 36 krajczár volt, egy mérő árpa 24 kr., egy font hús 3 kr., egy mázsa só 2 forint 15 kr. és egy mázsa mész 1 forint 8 kr. Nagyobb szabású kereskedelem csak 1723-ban kezdődött, mikor Temesvárott Wallis gróf vezetésével a *német kereskedelmi társaság* (Commercién-Societät) megalakult. Mercy azt akarta, hogy a Temesi Bánságban teljesen német legyen a kereskedelem. De 1725-ben a bánati görög és rácز kereskedők is társulattá szövetkeztek s kereskedelmi enge-

délyt eszközöltek ki az udvartól a maguk számára. Társulatu-
kat „Orientalische Compagnie“-nak nevezték.

Mercy gubernátori korának kulturáját azon *közállapotokból* vezeti le Szentkláray, melyek közt a Temesi Bánság lakossága élt. Az akkori közállapotok hamisítatlan képét mutatják az adminisztráció hivatalos iratai, melyek szerint Mercy katonai önkényű idegen igazgatása nélkülözte azokat a föltételeket, melyek az alattvalót megbékéltetik helyzetével és megnyugvásra, sorsával való megelégedésre hangolják. A szegény népet nemcsak elviselhetetlen terhek nyomorgatták, de azonfelül egyik oldalról a köz-igazgatás zsarnoksága, másíkról a katonai brutálítások szorították présbe.

Szerző Mercy egyéniségének és kormányzatának jellemzésével fejezi be dolgozatát. Összehasonlítja a Temesi Bánság közállapotait a magyar vármegyék közállapotaival, melyek ha nem is voltak éppen ideálisak, de legalább magyar törvények keretében mozogtak.

Széchenyi és Kazinczy.

Eddigi adataink szerint Kazinczy Ferencz három levelet intézett gr. Széchenyi Istvánhoz.

Az első levelet Kazinczy 1829. január 11-én írta Pesten, az *Iris* című német folyóirat szerkesztőjének, Stielly Károlynak támogatása ügyében. Levele így hangzik:

Méltóságos Gróf, nagy tiszteletű Uram!

Az *Iris* Pesti német Újság-Írója, kivel különben semmi ismeretségem sem most nincs sem soha nem volt, kér és kényszerít, hogy Nagyságodnál érette könyörögjek: — hogy ő szolgál a' Nemzetnek; a' Magyarok felől a' maga fajtája mindég tisztelettel szóllott, 's úgy fog ezután is; az *Iris*' kiadása által, melynek kevés hordatóji vannak, magát elszegényítette, hogy a' nyomtatás' költségeit sem tudja fizetni. — Tudakoztam tőle, hogy rajta mint lehetne segíteni, 's azt óhajtja, hogy Nagyjaink hordatnák újságait, kivált ha annak ára 20 forint helyett 30 forintot adnának; de az sem volna rossz, ugymondja, ha neki ajándék adatnék.

Érzem én, Méltóságos Gróf, mely vakmerő lépést teszek, midőn Nagyságodhoz illy kéréssel közelítek; szerény lelkem attól tartóztatna; de jó ember az elakadásba jutottakért, bár pirulva, az illetet is örömet teszi, 's a' bennünket nem mocskoló németért igen is készen, mert az ritka dolog.

Famíliai disze a' Széchenyieknek jót tenni a' szerencsétle-

nekkel, 's így én csak azért könyörgök, a' mit Nagyságod tenni magától is hajlik. A' német így ezután hála' érzésiből fogja tenni, mire eddig csak reménye buzdította.

A' kérést azért tészem levelem által, mert tartok tőle, hogy tiszteletemet ismét olly órában találom tenni, midőn Nagyságod kiment lesz a' háztól.

Ajánlom magamat kegyességeibe, 's maradok örök tisztelettel
Méltóságos Gróf

Nagyságodnak

Pesten, Január 11 d. 1829.

alázatos szolgálja:

Kazinczy Ferencz.

Meg kell jegyezni, hogy Stielly Károly szintén írt Széchenyinek január 12-én hasonló tartalmú levelet.

Második levelét Kazinczy 1829 november 20-án írta. Ez a levél előzményei miatt érdekes.

Kazinczynak 1829-ben két közleménye: a) Csokonairól írt ismertetése és b) Izéhez című epigrammája kellemetlen napokat szerzett.

Csokonairól írt cikke a Muzáron IV. kötetében (XXI. rész, 11. számú Házi-Jegyzet) az 58—74. lapon jelent meg.

Cikkében igazat ad Kölcseynek, a ki a Tudományos Gyűjtemény 1817. évfolyamában Csokonait megbíráta. Azt hiszi, hogy Csokonaira szép jövő vár, ha más úton indul s nem téved hamis utakra. Abban azonban, hogy ez így történt, része van a társaságnak, a melyben forgott. Csokonai — és ebben társasága segítette — nagyon szerette verseit kikürtölni, ezért költeményei csak válogatva és átdolgozásban élvezhetők. Az a mód azonban, a hogyan Márton és Domby adták ki műveit, csak homályt vet Csokonai nevére. Ezek után Kazinczy Csokonainak néhány költeményét közli saját javításaival.

Kazinczy közleménye meglehetősen szigorúan ítél Csokonairól s egyes helyei méltán keltettek feltűnést. Cikke elejét például így kezdi: „A' kit Istenek szeretnek, ifjant hal-el — úgy hitte a' Görög. De sorsát még inkább áldhatja, a' ki ép öregséget ér, s' ideje van, ifjúsága' vétkeit megigazítani. Csokonainak ez nem engedtetett.“

Mikor pedig Csokonainak a nagyváradi temetésen elmondott híres bölcselkedő költeményét — Kazinczy szerint „elcsudáltt versét“ — említi, így ír Kazinczy: . . . „s midőn ott a' legjobbak' társaságában tölthette volna az egész estvét, neki mint volt elég, azok közt lenni, kik gégejüket csudálttatak.“ Később pl. így nyilatkozik róla: „Most Árpádiászt akara adni, de szerencséjére egy neki magánál inkább kedvező halál kikapá gyalázatja elől“.

Kazinczynak ez az éppen nem kiméletes kritikája nemcsak a debreczeniek haragját vonta maga után, hanem visszatetszést szült saját baráti körében is, sőt elidegenítette tőle egy időre egyik legjobb barátját, gr. Dessewffy Józsefet, a kinek barátságára Kazinczy oly büszke volt. Barátságuk elidegenítésében nagy része volt fentemlített másik közleményének, az *Izéhez* című epigrammjának is, a mely 1829-ben két helyen jelent meg, még pedig Toldy Ferencz *Handbuch für ungarische Poesie*jében és Kisfaludy Károly *Aurorájában*.

A világosság kedvéért szükségünk van a már lenyomatott epigrammra. Így hangzik:

Poeta vagy s historicus:
 Mi vagy nagyobb? biz' én nem értem.
 Oh, hogyha én — exotericus,
 S itt mint sok másban, practicus —
 Historico-poeticus
 Illustritásod meg nem sértem:
 Fejtsd meg magad, mely félen vagy,
 (Kettőben az nehézke) nagy?
 Silány versed beszédi fagy,
 Sem sirnom nem hagy, sem nevetnem,
 De fáznom, izzadoznom hagy.
 A másik munka hagy nevetnem,
 S nem sokkal többet mint nevetnem.
 Már ért az exotericus: —
 Historizáns poeta vagy,
 S poetizáns historicus.

Ez az epigramm megjelenésekor, felkeltette a pesti írók figyelmét s találgatni kezdtek, ki ellen írta Kazinczy. Az epigrammnak egyik kifejezéséből (*illustritásod*) azt következtette valaki, hogy gr. Dessewffy ellen, egy másik ismét, hogy gr. Teleki József ellen irányul. Ezt az egymás között elhangzott találgatást — miként Guzmics Izidor jellemzően írja 1830. márczius 28-án kelt levelében — mások is meghallották, készpénznek vették s ez a hír eljutott gr. Dessewffynak a fülébe is, a ki elhitte s megsértődvén, azontúl egy ideig nem írt Kazinczynak.

Kazinczyhoz is eljutott a hír s ő rögtön Döbrentaire gyanakodott. Azt vélte, csak neki hihette el a hírt Dessewffy, mert jó barátságban volt vele. Guzmics fentemlített leveléből azonban kitűnik, hogy éppen Döbrentei volt az első, a ki Dessewffy előtt azt hangoztatta, hogy az epigramm nem vonatkozik rá.

Kazinczy a hírre nyugtalan lett. Már 1829. szeptember 17-én értesíti barátját Guzmicsot az egész ügyről. Védekezik a hír ellen, avval, hogy Teleki ellen nem szólhat, mivel nem írt verset, Dessewffy ellen sem, mert nem írt históriát.

Guzmics — úgy látszik — e levelére október 7-én azt írta Kazinczynak, hogy Dessewffy nála „találgatólag panaszlá“

az ügyet, de válaszában lehetetlennek tartotta és megemlítette, hogy ő (t. i. Kazinczy) levelében magasztalólag írt róla.

E közben Kazinczy Pestre utazott. Itt barátai figyelmeztették Dessewffynak a Felsőmagyarországi Minervában megjelent költeményére, a melyben vigasztalja Kisfaludy Sándort, Berzsenyit és Vörösmartyt a „szenvedett bántásokért“. E költeményről azt állították, hogy tulajdonképen ellene van intézve, s hogy mutatja Dessewffy megsértődését.

Midőn Kazinczy hazaért, Guzmics fenti leveléből meggyőződött, hogy pesti barátainak igazuk volt.

Még október 27-én ír Guzmicsnak s kifejti, mennyire fáj neki, hogy nem hallgatja meg, hanem kárhoztatja az, „a kit szeret, kinek barátsága örök kevélysége marad“. Megírja mennyire szégyenli, hogy a „megtisztelő barátság“, annyi jótétel és segítség után ez a nemeslelkű ember hálátlannak tartja. Mindamellettt ártatlanságának érzete eltiltja a mentegetőzéstől, felkéri azonban Guzmicsot közölje e levelét Dessewffyvel, mert ő maga pirul mentegetőzni, épp úgy mintha avval vádolnák, hogy lopott.

Guzmics tényleg közölte Dessewffyvel Kazinczy e levelét, de nagyon sokáig (1830 február 20.) nem kapott választ.

Közben Kazinczy oly híreket vett, hogy Dessewffy nem fogad el felvilágosítást. Megírja ezt Guzmicsnak (1829 december 12) s e levelében kitér arra, ki ellen intézettnek mondaná ő az epigrammot. Ő Perecseni Nagy Lászlóra vonatkoztatná s az „*illustriácód*“ azért van, mert az epigramma-író úgy akar büntetni, hogy ne ismerjék a személyt.

Ez időtájt értesül Kazinczy arról is, hogy Dessewffy a *Muzáronban* megjelent bírálatot Csokonaira sértőnek találja.¹

Végre Guzmics 1830 február 20-án megkapta Dessewffy válaszát. Rögtön értesíti tartalmáról Kazinczyt, hogy Dessewffy most már meg van arról győződve, hogy az epigrammban nem őt értette, de arról nem, hogy nem Telekit érti. Ezt pedig azért hiszi, mert Guzmics leveléből azt értette, hogy az epigramm Perecsenyi Nagy László ellen szól, másnak pedig azt írta Kazinczy, hogy Gvadányi ellen. Azért azonban neheztel, a miket Csokonai felől írt. S ekkor Guzmics is megjegyzi, hogy Csokonait mint költőt szigorúan ítélheti, de azt, mit „erkölcsi characteréről“ mondott, maga sem hagyhatja helyben.

Kazinczy eddigi eljárása rokonszenves. Ez után azonban,

¹ Kazinczy 1829. december 31-én így ír Toldy Ferencznek: „A mit Muzáronban Csokonai felől mondtam, rám iszonyú veszélyt vona, s onnan, a honnan nem várád, s onnan azért is, mert elhiteté magával, hogy epigrammom reá van írva, holott ő történetet soha nem írt“.

midőn tudja, hogy Dessewffy nem neheztel reá, nem a leg-rokonszenvesebb módot követi véleménye nyilvánítására.

Guzmicshoz küldött 1830 márczius 15-iki válaszában bírálja Dessewffy eljárását. Azt írja, hogy Dessewffy az epigrammát először magára vette, majd elhitte, hogy nem ellene szól, de azt nem, hogy Telekire sem. „Ráismert hamis lépésére“ s ott keres mentséget, „a hol nem lelhet“. Most¹ már elhiszi azt, hogy az epigramma egyik ellen sem szól, de azért haragszik, mert Csokonai erkölcsi characterét bántotta.

Látható volt a fentiekből, hogy Kazinczy kereste a Dessewffyvel kiegyenlítést, s midőn a kiegyenlítés a sikerhez közel áll, Kazinczy a nem egyenes útra téved, mert megszólja Dessewffyt, elfogadja azonban Guzmicsnak február 20-iki levelében foglalt tanácsát s április 9-én levelet ír Dessewffynak. Ebben kitér az epigrammára, a melyről Döbrentei² is bizonyíthatja, hogy akkor írta még, mikor (Döbrentei) Erdélyben tartózkodott. Kitér Csokonaira és kijelenti, hogy nem irigységből ítélte meg úgy, a hogy tette.

A fentiekből kétségtelenül kitűnik, hogy Dessewffy neheztelése fájtt Kazinczynak s hogy a kellemetlenséget, a hír elterjesztését — melyet Guzmics helyesen jellemzett — egy rossz-akaráó vádlójának tulajdonította. Ezt bizonyítja Széchenyi Istvánhoz 1829 november 29-én írt levele, a melyben az ügyet, még végleges tisztázása előtt, az ő bírósága elé terjeszti.

Ez a jellemző és ismeretlen levél így hangzik :

Méltóságos Gróf,

nagy tiszteletű kegyes Uram!

Nagyságodnak örök ragyogású tette nekünk, kik a' Nyelv körül szolgálunk, tisztünk ké tévé, hogy valami Literaturánk' mezején történik, azt Nagyságodnak bírósága alá terjesszük. Ez engem arra bátorít, hogy kiszabadulván³ egy gyalázatos vád' terhelése alól, a' szerencsés változást Nagyságodnak tisztelettel bémutassam. A' jók az illyet mindég részvétellel hallják.

Toldy, ki akarván adni a' Magyar Poe-sis Kézi-Könyvét, magához kíváná Verseim' nyalábját, 's abból egy Epigrammot is kiveve, mely e' szókon kezdődik : *Poeta vagy s Historicus*. Annak egyik sora ez : *Illustritásod meg nem sérti* — 's innen nem tudom kiben, gyanu támada, hogy én 'a nyilat vagy Gróf — — — vagy Gróf — — — Urakra löttem el.

Tetszett nekem, hogy vádlóim nem tudják, mellyikre a' kettő közzül, és hogy midőn olly valakit bántottam, a' ki verset

¹ Guzmicsnak az a levele, melyre itt vonatkoztat, nem ismeretes.

² Kitér eleinte a rágalmazónak tartott.

³ A fentiekből látható, hogy ekkor még nem szabadult ki.

is ír, 'historiai darabokat is, ezek olly két férfiainkra tévedhetnek, kiknek egyike verset nem irt soha, a' másik historiai dolgokat soha; mert így tisztaságomnak nem kelle mentség. Az egyik Gróffal nem lévén szorosbb összeköttetésben, 's így tartván attól, hogy nála a' hír kedvetlenséget szülhet, jónak láttam magamat menteni, s' azt bevém nyugosztalásomra válaszul, hogy a' vádat soha nem hallotta, és hogy maga soha sem hitte, hogy az Epigramma ötet bántaná. De szoros összeköttetésben lévén a' másikkal, a' ki tudja, hogy az ő szeretete az én életemnek nagy kevélysége, úgy nem néztem magamhoz illőnek meghazudtolni a' nem csak igazságtalan, hanem elmétlen vádat is, mintha azzal volna szerencsétlenségem vádoltatni, hogy *loptam*. — Ime az idő Ennél a' köztiszteletű nagy embernél is tisztának bizonyíta, mert valóban az vagyok. — Az én Epigrammám hűsz esztendő, és egy olly valaki ellen van ellőve, a' ki nem ira magyarul, s rosszul ira verseket, 's hamis lélekkel ír historiai darabjait. — A' két Grófra az *Illustritásod* téveszté vádlóimat; azt tehát *Celebritásodra* változtatom el, s így a' gyanút elnémitom.

Valóban bölcs és nemes lélek' tanítása az a' mit nekünk Nagyságod ada, hogy a' *harcz* nevét tudományok körül forgóknak emlegetni, 's annál inkább *harczolgatni* illetlen. De Nagyságod bizonyosan nem veszi illetlennek, ha a' köz ügy védelmében fellelegülve szállunk, mint azt nem, ha valaki az Ország' és Vármegek' Gyűlésein a' megtámadott jó ügy mellett tüzzel száll, csak nemességgel szálljon. A' ki magasztalja a' Csokonay' igaz érdemeit, de kimutatja hol vala nem szépen szálló, nem bánt illetlenül, 's nekem ez is vétkül vétetik, a' mit elismerni makacsság nélkül nem tudok. Vannak közöttünk némelyek Méltós. Uram, a' kik restelnek tanulni és még is konganak. Az illyeknek is jó kimutatni, a' mit vagy nem látnak vagy látni nem akarnak, mert gátolják a' nemzeti erő kifejlését. Én mikor csak személyem bántott, soha nem szállottam: igen midőn személyem össze vala fonva az üggyel. Egyjűvé kötötém polemizáló (harczolgató) levelezésimet, 's azokat kész lesznek mindég Nagyságodnak bírósága alá terjeszteni. Kitetszik onnan, amazok bántak e lélek' nemességével, vagy én, kit garázdasággal vádolnak.

Méltóztassék Nagyságod ezen mentségemet azon mély tisztelet' jele gyanánt venni, mellyel változhatlanul maradok

Nagyságodnak

Széphalom, Novemb. 20 d. 1829.

alázatos szolgálja
Kazinczy Ferencz.

Széchenyi, Kazinczy levelére deczember 6-án válaszolt¹ s kitűnik belőle Kazinczy iránt érzett nagy tisztelete. Kifejezi benne, hogy „velem együtt igen számos tisztelői soha sem hitték, és soha sem fogják hinni, hogy azon toll, mely árva Anyaföldünk Literaturáját annyira előmozdította, valamely érdemes Hazánkfiát sérteni képes lehetne“. A vádtól mentnek tartja s ha valaki sértve találná magát, bizonyosan gyenge oldalát „ütve érzi s így azon oldalt erősítheti“.

Kazinczy harmadik levele 1830 június 23-án kelt s különösen azért érdemel figyelmet, mert benne méltatja a *Hitelt*.²

Ez a levél így hangzik:

Nagy Méltóságú Gróf,

nagy kegyességű Uram,

Bátorkodom bemutatni Nagyságodnak egy dolgozatomat, melly a' sajtó alól csak most jöve ki; az Egri Patriarcha-Érsek' *Szent Hajdan' Gyöngyeinek* fordítását; nem mintha úgy hinném, hogy az a' Nagyságod tekintetét magára vonni érdemes; hanem mivel tudom, hogy Nagyságod minden igyekezetinknek örvend; leginkább pedig azért, mert kevés érdemű fordításom úgy jelenhet meg Nagyságod előtt mint hálám jele gazdag ajándékaért, a' *Hitel* nyomtatványáért. Fogadja Nagyságod csekély ajándékomat szokott kegyessége szerint. Öröm hallani, hogy egy lelkes Nagyunk így szól; és ha a' régi Rómában élnénk, kérni fognám polgártársaimat, rendeljenek supplicatiót a' halhatatlan isteneknek, mivel a' hazának illy fiat adtak. Valóban Nagyságodnak, 's méltó barátjának Wesselényinek, igaza van, midőn a' nemzetiséget nem nézik egynek a' fennállóval, a' szokottal. Muftit és Jancsárt illet az a' gondolkozás, hogy nekünk nem hasonlítani kell másokhoz, hanem másoktól különbözni, és ezért a' jótól is idegenkedni. A' mi jó, a' mi hasznos, az magyar is egyszersmind, 's az ollyat jobb másoktól átvenni 's magyarra csinálni, mint másokban csudálni, másoktól irigyleni.

A' Bowring' munkáját³ e' napokban láttam. Kevesebbé tudok ángolyúl, mint hogy biztosan ítélném meg, ha sok szerencsével dolgozott e mindenütt; de az én verseimet igen jól fordította. Melly kedves kis darabbá csinálta péld. egykik epigrammomat, midőn azt három rövid sorocskában adja, s' így a' gondolat más alakban is mindég azon egy hatást teszi. Nagy ösztön ifjabb társaimnak, és azoknak a' kik utánunk fog-

¹ Lásd Levelei I. köt. 136. Az eredeti levél 6-áról van keltezve, a másolati könyvben 7-e van.

² Nem lehetetlen, hogy Széchenyi *Hitelét* levél kíséretében küldötte meg Kazinczynak. Ha így áll a dolog, az a levél még eddig nem került meg.

³ J. Bowring: Poetry of the Magyars. London 1830.

nak születni, hogy törekedjenek előre, és bennünket felejtse-
nek el, mint viszont őket fogják azok, a' kik még később-
ben jönnek elő.

Maradok változhatatlan és mély tisztelettel

Nagy méltóságú Gróf

Nagyságodnak

Széphalom Jún. 23d. 1830

alázatos szolgálja

Kazinczy Ferencz.

Kazinczy a fenti leveleken kívül még egy költői levéllel is ki akarta fejezni tiszteletét Széchenyi iránt. E költeményt 1831-ben kezdte írni, de töredék maradt. *Gróf Széchenyi Istvánhoz* a címe a töredéknek, mely megtalálható összes költeményei (kiadta Abafi Lajos) II. kötetének 71—4 lapján.

Tartalma a következő:

Ha Széchenyit egy rossz lópeczér kárhozná, hogy apró szép kanczái közé angol mént vesz s a szép magyar fajt czin-
gárrá korecsosítja; ha valaki avval vádolná, hogy utazásai elhi-
degítették szívét hazájához s mindent, a mit idegenben meg-
szeretett, magyarrá tenni vágy; ha azt mondanák, hogy a lófut-
tatás is anglomaniájának vak szüleménye, mert ha nem látta
volna Londonban, nem tenné Pesten; (nekünk ugyanis a példa
nem kell, mivel mássá tesz, mint a milyenek vagyunk): biz ezeknek
neheztelése, tanácsa nem volna okos.

S ha a dorgáló még folytatja, hogy az angolt mintává tévén, nemcsak nemzetére hozott gyalázatot, hanem a természet ellen is vétett, mert a lovak farkait is elvágatta: mindezt nem hallja, meggy nyugodtan a fényes úton. — Ez nagy leccze neki (Kazinczynak), mert a nyelvpeczér régóta zaklatja a külföld szere-
tete miatt: hogy ő a magyart németté teszi, francziává, rómaivá, göröggé s a szép nyelvet rontja, a szókat szabdalja. Könnyű Széchenyinek nyugodtan menni, mert védik nagysága és fénye, de őt csak önmaga védheti. Ha Széchenyit is számárra ültetnék s el akarnák őt is tiltani az írástól, biztosan elhagyná a nyugalma.

Sűrű köd volt mikor az újítás kezdődött, s a zavar teljes volt. Látta ezt, de látta, hogy ez mindenütt így volt, míg a vita rendet nem teremtett, azért a versenygöket heves vitára buzdította. vitte. A tusát szépen megvívta s most béke van, mert egy-két kullogó zajongása már kárt nem okoz.

Ha nyelvünk el van rontva, akkor ez rosszabb, mint egykor volt.

Itt megszakad a költői levél. Mint látható, ez tulajdon-
képen igazolása a saját nyelvújítási törekvéseinek, a melyet Széchenyinek a lóverseny terén behozott újításával és angol-
szeretetével állít párhuzamba,

Viszata Gyula.

Teleki Mihály levelezése.¹

Teleki Mihály levelezésének negyedik kötetében 643 lapon 459 levelet találunk. E levelekből 74-et Teleki Mihály írt különböző személyeknek, köztük legtöbbet — 23-at — feleségének, Weér Juditnak, azután Naláczy Istvánnak. A Naláczynak szóló 18 levélből 15 az 1669-ik év utolsó öt hetére esik; tehát azon időre, a mikor a török Kandiát már elfoglalta és így egy hosszantartó makacs háborútól megszabadulván, inkább lehetett reményleni, hogy a porta Apafy előterjesztéseit a magyar elégületlenekre vonatkozólag meghallgatja. E levelek legnagyobbbrészt ezzel a kérdéssel foglalkoznak, de a Teleki Mihály álláspontját, politikai nézeteit is tartózkodás nélküli bizalmassággal tárgyalják, mi valószínűvé teszi, hogy Teleki e leveleket később visszakérte Naláczytól. Így maradtak meg a gróf Teleki-levéltárban.

A Teleki Mihálynak címzett 385 levél írói közt leggyakrabban a Bánffy Dénes névvel találkozunk. 71 levél van tőle. Utánna Naláczytól 49. Apafy Mihály és felesége Bornemisza Anna 27—27 levéllel vannak képviselve; Bethlen Miklós, Székely László 14—14 levéllel, Weér Judit 11-gyel. A Törökországban megfordult magyar követek közül Baló Lászlótól van egy levél, Mikes Kelemtől öt, Nagy Tamástól egy, Nemes Jánostól négy, Rozsnyai Dávidtól kilencz. A királyi udvar emberei közül gr. Rottal Jánossal, Sparral, Starhemberggel és Strasoldoval állott levelezésben; a magyar interessatusok közül Bocskay Istvánnal, Farkas Fábiánnal, Ispán Ferenczcel, Gyulaffy Lászlóval és Kende Gáborral. Ez utóbbtól 13 levél van felvéve a gyűjteménybe. A régebbi — most özvegy — fejedelemszonyok közül, Báthori Zsófián kívül, kivel kevesebb érintkezése volt, állandó összeköttetésben állott Bánffy Ágnessel, Bethlen Druziánnával és Lónyai Annával; a főbb emberek közül, a többieket nem említve, Béli Pállal, Bethlen Jánossal és Miklóssal, gróf Rhédey Ferencz egykori fejedelemmel, Wesselényi Ferencz nádorral, gróf Tökölyi Istvánnal és Imrével, Keczer Ambrussal, stb.

¹ A Széki gróf Teleki család és a M. T. Akadémia költségén kiadja a Magyar Történelmi Társulat. Szerkeszti *Gergely Sámuel*. Negyedik kötet 1667—1669. Budapest, 1908. XXXI. 643. l.

E leveleknek igen tekintélyes része hazánk akkori politikai viszonyaira vonatkozik. A magyar interessatusok ügyével a könyv legtöbb lapján találkozunk. Kende Gábor és Gyulaffy László Teleki Mihálynak írt leveleikben állandóan sürgetik a fejedelmet, eszközöljön ki a portán szabad bemenetelt követjeiknek, hogy ott a dolgot tárgyalhassák, és eszközölje ki az engedelmet Erdély részére, hogy a magyarországi dolgokba elegyedhessék. E végett személyesen is járt Erdélyben 1668 nyarán Kende Gábor, 1669 őszén pedig az interessatusok megbízásából Ispán Ferencz.

Bornemisza Anna fejedelemasszony már 1666 áprilisban, mikor gróf Tökölyi István meghívására Teleki Mihály Magyarországra készült, óva intette, figyelmeztette Telekit, hogy csak meghallgassa a magyarországiak ajánlatát, de ne tegyen kötelező ígéretet, mert bizony csak hóbort, a mit ők akarnak. Azután sem tudta elhallgatni aggodalmát. 1667 februáriusban a melyik levélben részvétét fejezi ki Telekinek kis fia — Istók — halála felett, ismételve figyelmezteti Telekit, hogy ne elegyítse urát oly dologba, miből veszedelme származhatnék. 1669 végén pedig, mikor oly értesülést vesz, hogy a magyarországiak a dologból kiállottak, növekedik aggodalma; attól tart, hogy a magyarországiak Erdélyt, a mikor legnagyobb szükség lenne rájuk, cserben hagyják, s két levélben is kérdi Telekitől, hogy hol az írás, mely az interessatusokat helyt állásra kötelezné?

Ezen aggodalmakkal szemben Telekinek az volt a nézete, hogy ha a török engedelmével és hasznára kezdenek a vállalat-hoz, veszedelem abból nem származhatik; ha pedig a török nem adja beleegyezését, vesztég ülnek: így tehát nincs mitől tartaniok. Ebben a nézetben volt Apafy is és jó reménységgelelve el járatta követeit az ügy érdekében a portára, a nagyvezérhez Kandiába; 1667 első felében Baló Lászlót, később Inczédi Pétert, 1669 végén pedig Rozsnyai Dávidot. Az interessatusok követét pedig, Ispán Ferenczet, ki látogatás színe alatt jött Erdélybe, Teleki kívánságára a legnagyobb kitüntetéssel fogadta.

Sok aggodalmat és költséget okozott ezekben az években a fejedelmi párnak és Erdélynek Zólyomi Miklós, ki miután megszegte azt az egyességet, melyet Hunyadra nézve a más két örökösrel, Barkóczy Sándornéval és gyermekei nevében Tökölyi Istvánnal kötött, és miután erre vonatkozó perét a törvény előtt is elvesztette, a pervesztésben újabb üldöztetést látva, kiszökött Törökországba, hogy ott keresse igazságát. Nagy volt a kiszökés hírére a fejedelmi udvarban, de az egész Erdélyben is a megdöbbenés, mert általánosan arról voltak meggyőződve, hogy Zólyomi Törökországban az erdélyi fejedelemséget fogja maga számára kérni, mit hogy megnyerjen, képesnek tartották, hogy az ország tekintélyes részét hajlandó lesz odaigérni a töröknek.

A budai és temesvári basák siettek felajánlani jó szolgálataikat Apafynak; ajánlkoztak, hogy a portán Zólyomi meghallgattatásának útját állják s Apafy számára új athnamét eszközölnék ki, mely célra a fejedelemtől tekintélyes összeg pénzt kívántak. Apafy az említett pasáknak szíves szolgálatkészségüket megköszönte, de a Zólyomi törekvéseinek ellensúlyozására Nemes Jánost küldte a portára, a hová megérkezve, Nemes János nehéz helyzetbe jutott, mert itt már azt hitték, hogy a Zólyomi dolganak elcsinálására magával viszi az említett pasák által kilátásba helyezett pénzt. Nemes János 1667 június 24-én kelt levelében értesítette Telekit, hogy Zólyomi magának fejedelemséget sollicitálni nem mert, csak jószágai visszaadását, miket azelőtt 20—25 évvel birt, bármily czímen vették el tőle. Nemes János maga is sürgette a visszaadást későbbi leveleiben is, megemlítve, hogy a portán ellenséget eleget csináltak magoknak, de jóakarójuk egy sincsen; sürgette követségéből visszatérte után is az 1668 januáriusban megnyílt beszterczei országgyűlésen. Minekutána Apafy a hunyadi birtokból a Zólyomit illető részt ennek egyik szolgája gondviselésére bízta s ezt a portának értésére adta, a törökök nem sokat gondoltak Zólyomival, de azért a Zólyomi ügye állandó rettegésben tartotta a fejedelmet, mert 1668-ban és 1669-ban is több ízben szárnyra kelt Zólyomi fejedelemségre behozatalának hire; azt is tudni vélték, hogy mint fejedelem kiket fog Telekivel együtt megöletni és kiket részesíteni a hatalomban.¹ Ez az aggodalom támasztotta azt a vágyat, hogy megmérgezés által szabaduljanak meg tőle, miről több levélben van említés. Tettek is egy alkalommal a megmérgezésre sikertelen kísérletet.

Zólyomi Törökországba szökése három más embert hozott bajba, a negyediket — Bánffy Dénest — a legnagyobb kellemtelenségbe. Szilvási Bálint és Bethlen Domokos mindjárt Zólyomi elszökése után azon vád súlya alatt szenvedtek hónapokig tartó rabságot, hogy Zólyomi szökési tervét előre tudták, helye-

¹ Erre vonatkozólag Bornemisza Anna Teleki Mihálynak írt levelei közt a fejedelemasszony íródeákja kezével írva utólagosan a következő feljegyzés találtatott:

„Kiknek életüket ő elvégezte, de Isten nem engedte. 1. Uram ő kegyelme. 2. Béldi Pál uram. 3. Bánfi Dienes uram. 4. Keresztesi uram. 5. Kapi György uram. 6. Teleki uram. 7. Naláczai uram. 8. Kemény Simon uram. Ezek leginkább, az kikre feltette, hogy megölösse, kiknek nevek most eszemben jut. Bethlen János uramnak életit ugyan meghagyja, de mindeniből kifosztja.

Ezeket kérdvén tőle, mikippen lehessen, mivel ezek mind elszaladnak, ötöt meg nem várják, arra azt felelte, hogy az nagy embereknek arra való a hitek, hogy másokat vele megcsaljanak“. (Gróf Teleki-levéltár, *Miss.* 738).

selték, míg Zólyomi egyik emberének, Kádár Istvánnak, Törökországból visszatérte alkalmával tett vallomásaiból ártatlanságuk kiderülvén, szigorú reversalis és kezesség mellett szabadon bocsátattak. Hosszabb, szigorúbb és nehezebben türt rabságot állott ki Paskó Kristóf, kit Apafy 1668-ban azon vád alapján küldött rabságra Kövárba, hogy készül Zólyomi után menni.

Zólyomi szökéséről Teleki Mihálynak írt leveleiben Bánffy Dénes is a legelőbbben nyilatkozott. De kezében tartotta Gyalut,¹ melyet más jószágokkal együtt a porta parancsolatja értelmében szintén vissza kellett adni Zólyominak. Bánffy egyenesen nem is tagadta meg Gyalunak kezéből kibocsátását, de Gyalu értékének megfelelő kárpótlást követelt, a mit pedig a fejedelem kárpótlásul felajánlott, elégtelennek tartotta. A kárpótlás kérdése elmergesítette a viszonyt a fejedelem és Bánffy közt. Teleki a haза boldogtalan állapotjára hivatkozva, a kételességre, a félelemre, melyben óránként vannak, azt tanácsolja Bánffynak, hogy fogadja el most ő nagyságok ezen kegyelmességét, mert jövőben még jobban contentálódhatik; de Bánffy egészen átengedve magát az elkeseredésnek, Telekinek több levelében kijelenti, hogy megfelelő kárpótlás nélkül ki nem megyen Gyaluból, ha csak kézen fogva erőszakkal onnan ki nem viszik. Más oldalról Naláczy 1667 december 1-én a fejedelmi udvarból ezt írja Telekinek: „Bánffy uram dolgához alig tudok szólni immár, mert ez az ember (Apafy) olyan ellene, mint az megháborított darázs“. Ugyanezen levél szerint a fejedelem kijelentette Naláczynak, hogy jól ismeri immár Bánffyt, reá vette egyszer, többször reá nem veszi. Azt sem akarta engedni, hogy Bánffy az udvarhoz menjen, hogy a fejedellemmel személyesen hozza tisztába a Gyaluért adandó kárpótlás kérdését, mert immár eleget beszélt erről a dolgról vele; a gyűléskor végbe viszi dolgát. De az 1668 elején tartott beszterczei országgyűlés is kitért a kárpótlás elintézése elől. A rendek azt mondták, hogy intézze el a fejedelem.

Talán Bánffy gonosz akarói ingerelték ellene a fejedelmet, kik irigyelték sok hivatalát s ebből kifolyólag magas méltóságát. Mert Bánffy volt főkapitánya Szamos-Ujvárnak, Kolozsvárnak s ő disponált a távolabb eső Somlyóban is. Sokan szokatlannak tartották, hogy egy ember ennyi fontos hivatalt viseljen. Teleki Bánffynak írt egyik levelében említi, hogy vele együtt Bánffynak

¹ Közlünk egy utóbb előkerült, ismeretlen kéztől származó, de egykorú feljegyzést a Gyaluhoz tartozó falukat illetőleg:

Gyaluhoz tartozó faluknak nevek: 1. Hideg-Szamos. 2. Hév-Szamos. 3. Egerbegy. 4. Körösfő. 5. Jegenye. 6. Solyom-Telke. 7. Lapu-Patak. 8. Túre. 9. Darócz. 10. Mákó. 11. Nagy-Kapus. 12. Vista. 13. Gyalu vára várustúl, in summa teszen tizenhárom falut. Ezeket birtam, donatióval adta az fejedelem. (Gróf Teleki-levéltár. *Miss.* 354).

is sok gonosz akarója és irigye van, a tanácsrendben pedig igen kevés jó barátja; irigyei olyat is mondtak Bánffy felől Apafynak, hogy nem lehet neki az igaz szolgálja, a ki rabságban akarta veszteni:¹ ebből kifolyólag tanácsolta neki, hogy mondjon le a szamosujvári, akár a kolozsvári tiszteréről. E lemondás azonban nem történt meg.

Pedig Bánffynak főleg a kolozsvári főkapitányság számtalan bajt és vesződést okozott. Mert a szomszédságban levő váradi pasaság kész veszedelem volt reája és Erdélyre nézve. Folytonosan zaklatták innen az ország nyugati részét, melynek védelmére a rendetlenül fizetett praesidiumnak állandóan harcra készen kellett lenni. Nagy szálla volt a váradi török szemében a kolozsvári főkapitányság alá rendelt Sebesvár, honnan gyorsan hirt adhattak Kolozsvárra az országba rablás végett jövő török csordákról. Ezért mikor Bánffy Sebesvárt erősíttetni kezdte, a váradi pasa a portán bevádolta a fejedelmet, hogy a császár birodalmában Várad ellen hatalmas várat kezdett építeni. A fejedelmet a porta kérdőre vonta e dolog felől. Apafynak azt a felvilágosítását nem fogadták el, hogy egyéb nem történik, mint a már rég meglevő palánkok, istállók kijavítása. A portáról elrendelték az új építmények lerombolását s minthogy Bánffy a végrehajtással késett, többször nyomatékosan megismételték a rendeletet s úgy a portáról, mint Budáról és Váradról ismételve jelentkeztek a török követek oculálni, ha a parancsolat végre van-e hajtva?

Sebesvár megerősítéséről le kellett tehát mondani, ellenben Máramarosban Huszt vára 1667 nyár elején a fejedelemnek közvetlen directiója alá került. Huszt vára a hozzátartozó jószágokkal s a máramarosi örökös főispánsággal Bethlen István leányörköseit illette s ebben az időben a fejedelemségről lemondott Rhédey Ferencz birtokában volt. Utánna Zólyomi, és feleségeik jogán Tökölyi István, Barkóczy Sándor tarthattak igényt hozzá. Apafy figyelmét Tököly István azon meggondolatlan és fenyegetésnek vett nyilatkozata hitta fel Husztra, hogy majd megszerzi Husztból Hunyadnak Zólyomit illető részét, melyet a fejedelem Zólyomi szökése után nem tudott Thökölyinek adni. E fenyegetésre Apafy elhatározta, hogy többé nem fogja Husztot magánember kezén hagyni s főleg nem magyarországi embernek engedni. Elhatározását gyorsan végrehajtott tett követte s tekintet nélkül a még életben levő Rhédey Ferenczre, a várat 1667 májusban saját

¹ E vádban foglalt állításnak éppen az ellenkezője áll. Bánffy 1660 július 21-ikén Telekinek írt levelében késznek nyilatkozott jószágát, sőt személyét is lekötni Báthori Zsófiának, ha pénzt ad Apafynak a tatárabságból kiváltására. (Teleki Mihály levelezése, I. kötet, 455. levél.)

katonaságával rakatta meg. Az ellen azonban nem volt kifogása, hogy Rhédey Ferencznek június 1-én történt halála után a főispánságba gróf Tökölyi Imre igtattassék be s kiskorúsága idejére tetszése szerint bízson meg valakit a vármegyében helyettesítésével.

Ezekben az években Teleki Mihály és a Tökölyi-család között a legbizalmasabb viszony volt. Számos levél tanúskodik erről a gr. Teleki-levéltárban, melyek e kötetből tér hiányában kimaradtak. 1667 elején Teleki Mihály a felesége által varratott keszkenőt Tökölyi Istvánnak és hű emberének Keezer Ambrusnak. A még gyerek Tökölyi Kata leveleiben tréfásan fiának írja Teleki Mihályt és mint anyja írja alá a levelet. Teleki Mihályt kis fia halálakor Tökölyi Istvánon kívül fia Imre és leánya Kata is résztvevő levelekkel keresik fel. A még gyermek Tökölyi Imre nem mulasztja el Teleki Mihályt is levélben értesíteni, hogy ötet Eperjesre küldték tanulásra. Természetes tehát, hogy mikor Tökölyi Imrét a főispánságban helyettesíteni kellett, Teleki Mihályra esett a választás, miről ez utóbbit úgy Tökölyi István, mint fia külön levélben értesítik.

A máramarosi főispánságba 1667 november 21-ikén iktatták be Tökölyi Imrét. E napon declaráltatott Teleki Mihály általi helyettesítése is. Ezt követte 1669 végén a tordavármegyei főispánság. Apafy 1669 október 14-ikén írt levelében értesítette Telekit, hogy Keresztési Ferencz, az eddigi főispán meghalván, e méltóságot reá ruházza. A beigtatás ugyanezen évben december 4-ikén volt Bogáton. Más kitüntetésekben is részesült Teleki Mihály ezekben az években. Tagja volt a *Compilata Constitutio* szerkesztésére kiküldött bizottságnak. Kapi Györggyel, Nemes Jánossal és Virginás Istvánnal együtt ötöt küldötte a fejedelem Leopold meghívására 1669 áprilisban Eperjesre, hogy ott Leopold megbízottjaival, Rottal Jánossal és Zrinyi Péterrel az Erdélyiely fenforgó vitás kérdéseket elintézzék. „Elhiszem, hogy Kegyelmednek nem igen tetszik, de nem tehetünk róla, mert oda is olyant kell küldenünk, a kire reá bizhassuk a dolgot“ — írja a fejedelemasszony április 1-én kelt levelében.

A fejedelmi párnak folytonosan növekedő bizalma Teleki-ben maga után vonta, hogy a legelőkelőbb emberek is fontosabb vagy kényesebb ügyekben sűrűn keresték meg Telekit leveleikkel. A fejedelemasszony testvére, Bánffy Dénesné, Telekinek ír levelet, hogy mentse ki a fejedelemasszony előtt, mert hívására sem tud hozzá menni fia betegsége miatt. Tökölyi István gyermekei igényeit Hunyadra és Husztra Teleki közbenjárásával akarja érvényesíttetni. Lónyai Anna minden fontosabb dolgában az ő segítségéhez folyamodik s ötöt kéri közbenjárására, hogy fia, Wesselényi Pál Tökölyi István leányát, Katát nőül nyerhesse.

Mikor Wesselényi Pál önálló életet akar kezdeni s anyjával a neki átadandó jószágokra nézve nem tud megegyezni, Teleki által reményli anyjánál célhoz juthatni. Ő intézi el özvegy Rhédey Ferenczné és menyé Bánffy Ágnes között a megosztó-zást. A két özvegy különben is fontosabb dolgaikban reá támaszkodnak. Mikor az a pletyka keletkezett, hogy Bánffy Ágnes és sógorasszonya Rhédey Ferenczné egy oláh asszonynyal kuruzsoltnak, hogy a fejedelemasszony haljon meg s a fejedelem Bánffy Ágnest vegye nőül, a Bánffy Ágnes atyja, Bánffy Zsigmond és sógora Rhédey Ferencz egészen kétségbe esve kéri Telekit, állja útját, hogy e pletyka ne jusson a fejedelemasszony fülébe, vagy ha ez már megtörtént volna, mentse meg a fejedelemasszony haragjától a pletykába kevert két asszonyt. Bánffy Ágnes Kapi Györgyhöz férjhezmenetelét is a Teleki Mihály tetszésétől tette függővé és esküvőjére is úgy hivatja meg, hogy el nem menetele mindenek felett való keserűségére lenne. Hozzá folyamodik Mikes Kelemen is a követségére szükséges utasításokért és száz arany kölesön pénzért, mikor a fejedelem 1669 szeptember elején kellő útipénz és utasítás nélkül küldi Törökországba. Rosnyai Dávid török deák is állandóan ötet keresi meg leveleivel, hogy szerezzé ki a fejedelemtől a tanulása végett fentartására szükséges pénzt.

Sokoldalú és nagy elfoglaltsága gyakran vonja el a családi tűzhelytől. Ki is fejezi igen gyakran feleségének írt leveleiben az édes otthon utáni vágyakozást. E levelekből most már hiányzik az ékesítő jelzőknek az a halmozata a megszólításokban, melyekkel házassága első éveiben írt leveleiben találkozunk; de a felesége iránt ugyanazon meleg őszinte szeretet sugárzik ki a mostan írt levelekből is, mint a házassága első id-jében kelt levelekből. Még a hol incselkedve szép fiatal özvegyekhez beszállásoltatásáról ír is, gyöngédséggel és megnyugtató módon teszi. Minden levelében ismételve kér tudósítást feleségétől a maga és gyermekek hogylétéről; örvend egészségeknek, szívesen búsul betegségeken. Bátorítja, Istenben való bizodalomra inti feleségét, mikor ez szülés előtt állva, aggodalmát fejezi ki; mikor pedig a szerencsés szülésről értesül és arról, hogy leánya lett, siet megnyugtató feleségét, hogy ő bizony a leányt olyban tartja, mint a fiút; éltesse pedig az Isten a többivel együtt a maga dicsőségére s az őik örömeikre. Több alkalommal kéri feleségét, hogy irasson levelet neki a gyermekekkel is, de úgy írják le, a mint őik dictálják, ne változtassanak rajta. Meg is jegyzi a négy éves fia Jankó nevében írt levélre, hogy nem úgy írták le. a mint a gyermek dictálta. A gyermekeknek apjukhoz ragaszkodása kitűnik Weér Judit leveleiből. A kis Jankó sírni kezd, mikor reggel felébredve megtudja, hogy az apja elutazott. A két

évvel idősebb Annis az ablakból lesi apja hazaérkezését; mert ő már távolról megismeri. Távolléte alatt czérnát küld neki a levelek összekötésére és hizlalt tyúkot; egyúttal azt izeni, hogy más tyúkot fog hizlalni számára.

Teleki Mihály több levelében írja azt, hogy beteg, mint azt, hogy egészséges. Naláczy, Bánffy Dénes és Apafy a bor mértéktelen élvezetének tulajdonítják gyakori betegségét. Bánffy fejére is olvassa Szent Pál Timotheusnak adott tanácsát: „*modico utere vino*“. Tartózkodott is néha a bortól; legalább mikor megtért a Bethlen Miklós esküvőjéről, vagy a mint ő írja, „a bolond és igen rossz lakodalomból“, azt is megemlíti feleségének írt levelében, hogy egy csepp bort sem ivott. 1669 júniusban Eperjesen léte alkalmával az orvosok „a vizi betegség jeleit“ találták rajta, mi nemsokára egészen eléri, ha nem gyógyíttatja magát. Valóban pedig scorbutja volt. Gyakran volt nagy vérvesztése. 1669 végén írja Naláczynak, hogy tócsával van a vér alatta. Erős szájfájásról is panaszolkodik, a mi miatt a fejedelemnek nem írhat. De ez a gyakori és néha gyötrő betegség sem gátolta meg abban, hogy nagy munkásságot fejtsen ki és az ország legfontosabb, legéletbevágóbb ügyeinek elintézésére már ekkor döntő befolyást gyakoroljon.

Folyóiratok szemléje.

1. A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE szeptember havi füzetét *Daróczy Aladár*: Tolna vármegye közgazdaságileirása című czikke nyitja meg. Szerzőnk a bronzkorszaktól kezdve rendkívül részletesen ismerteti a vármegye történelmét. A történelem feljegyzéseiből tudjuk, hogy a XIV. században a megye területén 13 vár, 21 város és 540 helység volt, népessége tehát az akkori viszonyokhoz képest sűrűnek mondható. A kereskedelmi és áruforgalmi viszonyok a vármegye területén, úgy látszik, élénkek voltak. Városai már korán nyernek a királyoktól vásártartási engedélyeket. Tolna vármegye a törökuralom alatt a budai pasalik (kormányzóság) szandzsákjai közé tartozott. A szandzsákok területe nem fedte az akkori megyék geographiai beosztását, hanem valószínűleg a hadászati szempontok figyelembe vételével állapítottatott meg. Szerzőnk ezután rendkívül részletesen ismerteti a defterek feljegyzéseit. Az 1572–73. évi összeírások szerint a vármegye mai területén volt 163 város és helység, 4764 adó alá vont házzal, mely után mintegy 43 ezer korona fejadó fizettetett. Tudjuk azt, hogy a fejadót „minden önálló keresetet folytató gazda lelkek szerint fizette“ s így kétségtelen, hogy egy „ház“, egy adófizetésre kötelező családfő, illetve családot jelent.

Ezután *Müller Vilmos*: A magyar bankenquête című igen érdekes cikke következik. Szerzőnk cikkének bevezetésében előrebocsátja, hogy a cikk megírásakor, az enquête hiteles szövege még nem jelent meg, mivel Kornfeld Zsigmond szakvéleményét még nem terjesztette elő, Földes Béla pedig az általa megkérdendő külföldi tudósok véleményét csak később szándékozik nyilvánosságra hozni. Cikkének anyagát szerzőnk így a napilapok tudósításából merítette s a mennyiben azok egyes részleteket elferdítve közöltek volna, a felelősséget e tekintetben rájuk hárítja. Állásfoglalás szerint a szakértők következőképpen oszlanak meg: 7-en a bankközösség hívei, míg 9-en az önálló bank eszméje mellett küzdenek. Az ellentétes vélemények közül különösen két szakértő véleménye magaslik ki: Lánczy Leóé, ki a közösség híve, s kinek rendkívül magas színvonalú véleménye, úgy az elméleti, mint a gyakorlati tudásnak és a hosszas tapasztalásokon alapuló megfigyeléseknek oly gazdag tárházával rendelkezik, mely messze kiemeli a többi szakvélemény közül. A másik kimagasló vélemény Chorin Ferencz tollából ered, ki az önálló bank híve. Chorin a tudomány legújabb fegyvereit hozza ütköztetbe a nemzeti bank érdekében s szakvéleménye frappáns érveivel válik ki az önálló bank hiveinek véleménye közül. Szerzőnk ezután az egyes kérdőpontok szerint ismerteti a szakértők véleményeit. — Az önálló cikkek sorát *Somogyi Manó*: A társadalomgazdaságtan feladata című cikke zárja be. A társadalomgazdaságtan feladata nem merülhet ki a társadalomgazdaságtani jelenségek gyűjtésében, rendezésében és leírásában, hanem az oksági összefüggéseket is keresnie kell, vagyis általános törvényeket kell felállítania. Ezek a törvények, ha nem is természettörvények, ha nem is vezethetők vissza egyetlen, végső okra, mégis bizonyos korszakra és a művelődés bizonyos fokán álló népekre nézve általános érvénnyel bírnak. A társadalomgazdaságtan feladatai, Wagner Adolf szerint, elméletiek és gyakorlatiak. Az elméleti feladatok: 1. a tények megállapítása; 2. azokban a tipikust, a törvényszerűt kinyomozni; 3. a feltételes és oksági összefüggés megmagyarázása. A gyakorlati feladatok: 1. a jelenségek értékének, jelentőségének megítélése; 2. a fejlődés számára egy célznak felállítása; 3. útmutatás ehhez a célhoz. Vajon törvényeknek, tantételeknek, vagy tudentiáknak nevezzük ezeket az általános tételeket és igazságokat, az meglehetősen közömbös. A földolog, hogy a jelenségeket pontosan megfigyeljük, lelkiismeretesen leírjuk, hogy világos fővel állapítsuk meg az oksági összefüggéseket és sine ira et studio adjuk elő az eredményeket. Ez a társadalomgazdaság-elmélet feladata. A modern társadalmi gazdaságtan szakított a természeti törvények uralmának ósdi felfogásával. A laissez faire korszaka lealkonyult, a gazdasági kormányzattól való idegenkedésnek végeszakadt. A gazdasági természettörvények theoriájának elejtésével előáll a szükség és a köteleesség a bajok elhárítására és egyéb gyógyi-

tására a megfelelő eszközöket keresni és alkalmazni. A gazdaságpolitikai kérdések megoldására nincsenek abszolút szabályok s ebből folyik, hogy a socialpolitikának nagy feladata és jövője van. A socialis törvényhozás meg fogja akadályozni a tőkék ama cumulációját, melyet a socialdemokratia megjósol, a socialpolitika meg fogja hazudtolni a marxismust. Némelyek a társadalomgazdaságtant nem tekintik szigorú értelemben vett tudománynak, mások alacsonyabb helyre sorozzák, mert nem képes oly törvényeket felmutatni, mint a physika vagy csillagászat. Hogy ezen felfogások mennyire tévesek, azt bővebben fejtegetni fölösleges. Kétségtelen, hogy tudományunk még távol van a tökélytől, mert aránylag még fiatal, de törvényei már is sok fényt derítenek számos tüneményre és megbeesülhetetlen útmutatással szolgálnak a gyakorlat embereinek. Ma-napság a társadalomgazdaságtan az összes tudományok társaságában igen előkelő és fontos helyet foglal el és jelentékeny gyakorlati értékkel bír. — A *Közlemények és ismertetések* rovatban *A budgetjog* czimen Matheovits Ferencz, Von Georg Jellinek: Der Anteil der ersten Kammern an der Finanzgesetzgebung és dr. Tomcsányi Vilmos Pál: A parlamentek költségvetési joga című munkáival foglalkozik. (m—r); *Vámszövetség és bankkérdés* czimen Cselényi József, A vámszövetség és bankközösség problemája című műveit ismerteti. *A bankkérdés* czimen Müller Vilmos, dr. Kreutzer Lipót: Magyar jegybank cz. aktuális munkáját méltatja. Végül (v i t s) *A francia czipőipar* czimen Bassieux Francois: L'industrie de la chaussure en France című könyvét ismerteti. A füzetet a szeptember 22—25-én tartott nemzetközi jogászggyűlés programja s ezzel kapcsolatban az International Law Association ismertetése rekeszti be.

2. A NYELVTUDOMÁNY. II. kötete első füzetének élén JAGIĆ VRATISZLAV-OT, a hírneves szlávistát üdvözli a szerkesztő születésének 70-ik évfordulója alkalmából és futó pillantást vet életére és irodalmi működésére. — Schmidt József *A lat. v. (u-) perfectum eredetéről* szólva e titokzatos alakok kiinduló pontjait kísérli fölfedni, de maga is rámutat arra, hogy voltaképp csak a típus keletkezéséről lehet szó, egyes concret esetben alig lehet azt megállapítani, régi alakkal van-e dolgunk vagy az analogia hatása teremtette-e az illető alakot. Utolsó sorban „a latin *v(u)*-perfectumnak labialis eleme könnyű és nehéz diphtongikus u-basisok integráló része” — így végzi a szerző tanulságos cikkét. — Schmidt Henrik *Az ófelnémet vocalismus kialakulásához* című értekezésében szépen fejtegeti azokat az okokat, a melyek az ófn. vocalis változásokat előidézték. Különösen jellemző nemcsak az ófelnémetre, hanem a többi germán nyelvekre is bizonyos „magánhangzó-illeszkedés”, azért a szerző joggal említi a hangsúlygyökeres megváltozása és a lautverschiebung mellett a germán nyelvek harmadik jellemző vonásául „a föltünően és erősen érvényesülő associativ érintkezési hatást a vocalismus terén”. — Asbóth Oszkár

Szláv hatáson alapul-e igekötőink használata cím alatt azt vitatja Simonyival szemben, hogy nincs semmi okunk igekötőink használatában szláv hatást látni. — Rubinyi Mózes *Kísérlet a Nyelvtudományban* című cikkében első sorban Thumb és Marbe kísérleteivel foglalkozik, a kik az associatio irányát és gyorsaságát tették vizsgálataik tárgyává. — Asbóth Oszkár *a nevetlen újj* föl-föltámadó babonája ellen küzd: a „nevetlen“ újjnak nincs neve, azért — *nevetlen* minálunk, *anāmikā* (ill. *anāman*) az óindben, *digitus innominatus* az orvosi tudományban stb. stb.; annak pedig, hogy nincs neve, természetes oka van, abból tehát nem szabad a nyelvek egymáshoz való tartozására következtetni. — Az *Ismertetések* közt az első helyet foglalja el Simonyi *Die ungarische Sprache* című nagy munkájának megbeszélése Horger-től és Asbóth-tól, erre következik a megindult erdélyi szász szótár bemutatása Schullerus-tól, a szótár szerkesztőjétől, azután pedig a következő kisebb-nagyobb ismertetések: Drăganu Miklós: Const. C. Diculescu, *Originele limbii române*; Balassa József: Raoul de Grasserie, *De la catégorie du genre*; Schullerus Adolf: Kisch Gusztáv, *Nordsiebenbürgisches Namenbuch*; Gombocz Zoltán: E. N. Setälä, *Zur herkunft und chronologie d. älteren germ. lehnwörter in den ostfinnischen sprachen*; Schmidt József: B. Delbrück *Synkretismus*; Bezard Lucien: Dr. Matteo Giulo Bartoli, *Das Dalmatinische*; Schmidt József: K. Brugmann, *Die distributiven u. die collectiven Numeralia der indogerm. Sprachen*. — Azonkívül még két kisebb közlemény található e füzetben, a *polgár* szóról meg „a világnyelv kérdéséhez“.

Ugyane folyóirat II. kötet második füzetében Schmidt József *Az ú. n. determinativumok eredetéről* szól és a sokat vitatott kérdést minden oldalról röviden és élesen megvilágítja; ügyesen választott és szépen csoportosított példákon kimutatja, hogy ha valahol, hát itt észlelhető „mindenféle egymást keresztező assotiatiók hatása“. — Gombocz Zoltán *a magyar hangok időtartalmáról* sok érdekes, részben meglepő megfigyelést közöl; különös figyelmet érdemel annak fejtegetése, hogy a *p t k* a magyarban nem tekinthetők olyan értelemben „tiszták“-nak, mint a román vagy szláv nyelvekben és hogy miért nem teszik mégsem aspiraták benyomását, mint a megfelelő német és angol hangok. — A *Szerencse* cikkben Asbóth Oszkár kimutatja egyrészt, hogy a megfelelő bolgár szónak igenis volt meg van is „szerencse“ jelentése és hogy ilyen jelentéssel ment át az oláh nyelvbe, másrészt pedig, hogy éppen nem bizonyos, hogy cs hangzott-e hajdanában a megfelelő szlovén szóban. — Balassa József folytatja a *Fonetikai kérdések* cím alatt kezdett cikksorozatot a *Beszédhibák és hangtörvények* kapcsolatának fejtegetésével. — Az *Ismertetések* közt Asbóth Oszkár jellemzi Jagić *Die slavischen Sprachen* című tanulmányát. — Schmidt Henrik Hirt *Die Indogermanen* című nagy művéről irt bírálatában a következő ered-

ményhez jut: „Hirt könyvéből megismerhetjük az idg. philologia problémáját s az ezekre vonatkozó főbb irodalmat. Könyve azonban sem munkájának eredetiségével, sem alaposágával, sem kritikájának elfogulatlanságával, sem eredményeinek megbízhatóságával nem elégtetheti ki az olvasót“. — Schmidt József behatóan ismerteti Meillet *Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes* című művének második kiadását és e közben classikus rövideggel elmondja a jelenségek egész soráról a maga, az íróétól sok tekintetben eltérő véleményét is. — Asbóth Oszkár felhívja a nyelvészek figyelmét Vondrák *Vergleichende Slavische Grammatik* című kétkötetes alapvető munkájára, a mely Miklosich hasonló nevű, különösen hangtani részében elavult művét pótolni van hivatva. — Dráganu Miklós Candrea és Ov. Densuşianu *Dictionarul etimologic al limbii române* két első füzetét ismerteti. A *Kisebb közlemények* közt Alexics György az oláh *Pogheáz* szóval foglalkozik, a melyet régebben tévesen a magyar *poggyász* másának tartottak, Rubinyi egy új „világnyelvről“, a *Neolatin*-ról ad hírt, a szerkesztő pedig a szláv philologiai encyclopaedia első füzetének megjelenéséről.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HARMINCZHETEDIK AKADEMIAI ÜLES.

A II. osztály kilenczedik ülése.

1908 december 7-én.

THALY KÁLMÁN osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak, az illető osztályból: Berzeviczy Albert, B. Forster Gyula t. tt. — Békefi Remig, Concha Győző, Csánki Dezső, Földes Béla, Gaal Jenő, Kautz Gyula, Nagy Ferencz, Ortvány Tivadar r. tt. — Angyal Dávid, Balogh Jenő, Borovszky Samu, Kunz Jenő, Magyar Gyéza, Nagy Géza, Reiner János, Szentkláray Jenő, Szendrei János, Tagányi Károly, Téglás Gábor l. tt. — *Más osztályokból*: Gróf Apponyi Sándor tt. — Heinrich Gusztáv r. t. — Gyomlay Gyula l. t. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

201. SZENTKLÁRAY JENŐ l. t.: Mercy Claudius Florimund kormányzata a temesi bánságban. Újabb részletek Délmagyarország XVIII. századi történetéhez.

202. SZÁDEZCKY BÉLA vendég: Bornemisza Anna fejedelemasszony gazdasági naplója.

203. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére FÖLDES BÉLA r. és SZENTKLÁRAY JENŐ l. tagokat kéri föl.

HARMINCZNYOLCZADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály kilenczedik ülése.

1908 december 14-én.

ENTZ GÉZA osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: báró Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Illosvay Lajos, Klein Gyula, Krenner József, Lengyel Béla, Lenhossék Mihály, Mágócsy-

Dietz Sándor, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Szily Kálmán r. tt. — Bugarszky István, Galgóczy Károly, Kövesligethy Radó, Kürschák József, Lörenthey Imre, Ónodi Adolf, Tangi Ferencz, Zemplén Győző, Zimányi Károly l. tt. — *Más osztályokból*: Berzeviczy Albert t. t. — Heinrich Gusztáv, Ortway Tivadar r. tt. — Borovszky Samu, Asbóth János l. tt. — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

204. ÓNODI ADOLF l. t.: A homloküregről.

205. HAAZ ALFRED és KÖNIG DÉNES részéről: Az egyszerűen rendezett halmazok általános elméletéről. Előterjeszti König Gyula r. tt.

206. ROKA KÁLMÁN részéről: Az orthonitrophonil-propionsav redukálása indigóra. Előterjeszti Illosvay Lajos r. t.

207. DIENES PÁL részéről: Analitikus függvények elemei az összetartási kör területén. Előterjeszti Rados Gusztáv r. t.

208. a) KÁRI PÁL részéről: A téli álmot alvó emlősök anyagforgalmáról. — b) FUCHS DÉNES részéről: A vér mennyiségének befolyása az anyag- és energia forgalmára. Előterjeszti Tangi Ferencz lt.

209. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére ILLOSVAY LAJOS r. és ÓNODI ADOLF l. tagokat kéri föl.

HARMINCZKILENCZEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Tizenegyedik összes ülés.

1908 december 21-én.

BERZEVICZY ALBERT akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: B. Nyáry Jenő t. t. — Békefi Remig, Concha Győző, Csánki Dezső, Entz Géza, b. Eötvös Loránd, Fejérpataky László, Fröhlich Izidor, Gaal Jenő, Goldziher Ignác, Hampel József, Kautz Gyula, Koch Antal, Ortway Tivadar, Pauer Imre, Rados Gusztáv, Simonyi Zsigmond, Szily Kálmán, ifj. Szinnyi József, Vécsey Tamás, Wlassics Gyula r. tt. — Angyal Dávid, Asbóth János, Áldásy Antal, Borovszky Samu, Gombocz Zoltán, György Endre, Gyomlay Gyula, Katona Lajos, Kollányi Ferencz, Kövesligethy Radó, Lörenthey Imre, Marczali Henrik, Melich János, Némethy Géza, Petz Gedeon, Reiner János, Tagányi Károly, Téglás Gábor, Zemplén Győző l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtktár.

210. ORTWAY TIVADAR r. t. fölolvassa emlékbeszédét Bubics Zsigmond tt. fölött. — Az Emlékbeszédek során fog megjelenni.

211. A vallás- és közoktatásügyi Miniszter úr 1908 október 6-án 4166. elnöki szám alatt kelt leirata kapcsán véleményadás végett megküldte a M. Tud. Akadémiának dr. Ladik Gusztávnak, az Országos Törvénytár szerkesztőjének a m. kir. belügyminiszter úrhoz intézett, 1908 július 29-ről keltezett beadványát, melyben a belügyminiszter figyelmét főlhívja a hivatalos kiadványokban, majd a M. Tud. Akadémia helyesírása, majd a vallás- és közoktatásügyi Miniszter úr által 1903-ban 862. eln. sz. rendelete kapcsán az iskolák számára kiadott helyesírási szabályzat követése folytán uralkodó helyesírási zavarra és arra kéri: „kegyeskedjék megfelelő lépéseket tenni, esetleg a nagymélt. vallás- és közoktatásügyi miniszterium útján tétetni arra vonatkozólag, hogy az úgynevezett iskolai helyesírási szabályok, esetleg a minisztertanács rendelkezése alapján, valamennyi hivatalra és hatóságra nézve kötelezőkké tétessenek és intézkedés történjék a tekintetben is, hogy jövőre az Országos Törvénytárba iktatandó törvények szövegében is e helyesírási szabályok alkalmaztassanak“. Az Akadémia Elnöksége ezt a miniszteri leiratot, illetőleg Ladik Gusztáv kérvényét kiadta az I. osztálynak, mely 1908 november 30-án tartott ülésében

SIMONYI ZSIGMOND r. és TOLNAI VILMOS l. t. véleményes jelentése alapján a kérdéses kérvényhez hozzájárult és ily értelmű fölterjesztést javasolt. Ezzel szemben az összes ülés SZILY KÁLMÁN indítványára CONCHA GYÖZÖ, HEINRICH GUSZTÁV, SIMONYI ZSIGMOND és SZINNYEI JOZSEF r. tagok hozzászólása után elhatározta, hogy az ügyet visszaküldi az I. osztálynak oly fölhívással, hogy az akadémiai és az iskolai magyar helyesírás alapos átvizsgálása alapján egységes helyesírási szabályzatot dolgozzon ki, a vallás- és közoktatási Miniszter úr pedig a leküldött kérvény visszacsatolásával az Akadémiának ez intézkedéséről értesítendő.

212. Az I. osztály jelenti, hogy a betegsége miatt visszalépett BAYER JÓZSEF lt. helyébe a Teleki-dramabíró bizottságba HEINRICH GUSZTÁV r. tagot, a Corvina-pályázatra bírálólul kiküldött KATONA LAJOS l. t. helyébe SEBESTYÉN GYULA l. tagot választotta. — Helyeslő tudomásul van.

213. A II. osztály KUZSINSZKY BALINT l. tagot az Archaeologiai Bizottságba tagul ajánlja. — Elfogadtatik.

214. A II. osztály felolvasási engedélyt kér VERESS ENDRE és HORNYÁNSZKY GYULA tanárok számára. — Megadatik.

215. A II. osztály javasolja, hogy a M. Tud. Akadémia a Cairóban 1909-ben megtartandó nemzetközi archaeologiai congressuson képviseletével HAMPEL JOZSEF r. tagot bizza meg, a kit a vallás- és közokt. Miniszter úr e congressusra ki fog küldeni. — Elfogadtatik.

216. A Matematikai és Természettudományi Bizottság jelenti, hogy ZORÁD ISTVÁN úrnak „A kender és len termesztésének jövője“ cz., 14—15 ivre terjedő munkáját, mely a Forster János-alapítványból hirdetett nyílt pályázaton jutalmat nyert, ki nem adhatja, egyfelől azért, mert a munka nem illik bele folyóiratának keretébe, másfelől mert a megbízásából régebben elkészült és kiadásra váró munkák teljesen igénybe veszik anyagi erejét. Minthogy azonban a kérdéses munka önálló tudományos beccsel bír és mielőbbi közzététele nemcsak a tudomány, hanem a gyakorlati élet szempontjából is föltötte kívánatos, a Bizottság fölkéri az Elnökséget, ajánlja föl a legmelegebb pártolással e művet kiadás végett az Országos Magyar Gazdasági Egyesületnek, mint a mely egyesület erre első sorban hivatott és esetleg a nagyméltóságú m. k. földmívelésügyi Miniszter úr támogatására is számíthat. — Elfogadtatik.

217. GALGÓCZY KÁROLY l. t. a M. T. Akadémiának 1908 decz. 15-én kelt levelében kifejezett meleg szerencsekívánataiért, 1858 decz. 15-én akadémiai taggá történt megválasztásának felszázados fordulója alkalmából, 1908 decz. 17-én legmelegebb köszönetét nyilváníttja. — Tudomásul van.

218. DR. VAVRIK BELA kir. Curiai tanácselnök, mint a Magyar Jogászegylet elnöke, ez egylet 1908 novemb. 22-én tartott ülésének határozatából, hálás köszönetet mond a M. T. Akadémiának azon nagylelkűségért, melylyel a Magyar Jogászegylet könyvkiadó vállalatának támogatására az 1908. évre 1000 koronát adományozott. — Tudomásul van.

219. ZEMPLEN GYÖZÖ lt. a faenzai Torricelli-emlékünnepeyről a következő jelentését mntatja be:

Mult év október havának 15-ik napján mult háromszáz eszten-deje, hogy TORRICELLI EVANGELISTA, a physikai tudomány egyik kiváló úttörője, a légsúlymérő föltalálója, Faenza északolaszországi városkában megszületett.

Faenzát jelöli meg ugyanis Torricelli szülőhelyeként az az előszó, a mely Torricellinek a firenzei *Accademia della Crusca* kiadá-

sában, 1715-ben, a kiadó személy megnevezése nélkül megjelent akadémiai előadásait bevezeti. Mások szerint Torricelli nem Faenzában, hanem az attól 38 kilométernyire délre fekvő *Piancaldoli* községben született. Minden esetre kétségtelen azonban, hogy Torricelli ifjúságát Faenzában töltötte és magát mindig faenzai polgárnak vallotta.

Faenza városa tehát joggal ünnepelte a kiváló physikus 300-adik születése napját: magát az ünnepélyt 1908 október 24. és 25-dikén tartották, mely utóbbi nap Torricelli halála napja († 1647).

Az emlékünnepre meghívták az egész művelt világ tudományos intézeteit, akadémiáit és egyetemeit, és ez intézetek legnagyobb része gondoskodott is az ünnepen való képviselétéről. E sorok íróját érte ama kitüntetés, hogy a Magyar Tudományos Akadémiát és a budapesti kir. tudomány-egyetemet képviselhesse, míg a kolozsvári egyetem dr. TANGL KÁROLY rendes tanárát, az Akadémia levelező tagját küldte ez alkalomból Faenzába.

Az emlékünnepe október 24-én vette kezdetét Faenza város színházában tartott diszüléssel; a tudományos intézetek képviselői a színpadon helyezkedtek el, míg az érdeklődő közönség a nézőteret foglalta el.

Elsőnek GALLO MARCUCCI, Faenza város polgármestere mint a diszülés elnöke emelkedett szólásra, üdvözölve a megjelenteket és a nap jelentőségét méltatva. Ezután a tudományos intézetek képviselői adták át megbízóik üdvözlését: BLASEMA a római *Accademia dei Lincei* elnöke, az olasz közoktatásügyi miniszter és a vezetése alatt álló akadémia nevében szólalt fel, utána RIGHI a bolognai egyetem világ-hírű tudós tanára beszélt az olasz physikai társulat és a bolognai egyetem nevében. Még néhány olasz egyetem kiküldötte után a külföldiekre került a sor, a kik közül elsőnek PELLAT, a párizsi egyetem tanára mondott francia nyelvi beszédet. Ezután az elnök nekem adta át a szót, mire a következőket mondtam olasz nyelven:

„Nagyságos Polgármester úr! Tisztelt gyülekezet!

Mint a Magyar Tudományos Akadémia és a budapesti királyi magyar tudományegyetem kiküldötte van szerencsém ezen intézetek meleg üdvözlését átadni abból az alkalomból, hogy Faenza város nagy fiának TORRICELLI EVANGELISTÁNAK emlékét ünnepli.

Magyarország mindig őszinte tisztelője volt Olaszország tudománya és művészetének, a melyek méltán keltették fel az egész világ bámulatát, sietett tehát ez alkalommal is, hogy Olaszországnak ezen örömnapiján részt vegyen azáltal, hogy első tudományos intézeteinek képviselőit ide küldötte.

Valóban boldog és büszke lehet az az ország, a mely saját fiainak vallhatja ama férfiakat, a kik nehéz, úttörő munkájukkal új, sikerekben gazdag, termékeny irányba tudták terelni a természet-tudományos gondolkodást és ez által az emberiség legnagyobb jótevői közé küzdöttek fel magukat. Őszinte szívvel kívánom Olaszországnak, hogy az olasz tudomány és művészet a jövőben méltó maradjon multjához.”

E szavakat a gyülekezet nagy lelkesedéssel fogadta, s utána TANGL KÁROLY átnyújtotta a kolozsvári egyetemnek díszes üdvözlő emlékiratát. A többi külföldi kiküldöttek üdvözléseinek elhangzása után ANGELO BATTELLI, a pisai egyetem tanára, tartotta meg emlékbeszédét Torricelliről, méltatva őt mint kiváló physikust és mint rendkívül érdekes egyéniséget. Mély konkrét tudás párosult a beszédben művészi kidolgozással, és igen szép példája volt az olasz nép művészet és tudomány iránti egyenlő, sőt egymástól el sem választható fogékonyságának.

Másnap az olasz physikai társulat tartotta ünnepi ülését, a melyen GIRRO LORIA méltatta TORRICELLIT mint matematikust.

Szép és megható volt az aránylag szerény keretek közt lefolyt ünnepély, melylyel a kis olasz város e hatalmas szellem emlékének megörökítésére törekedett.

220. Főtitkár jelenti, hogy az utolsó ülés óta a következő meghívók érkeztek a M. T. Akadémiához: a) Thaly Kálmán tt. ünnepelésére, egy művészi plaquette átnyújtásával, 1908 decz. 6-ikára, b) a Nemzeti Tornaegylet részéről decz. 12-én rendezett díszturnázásra, és c) a Magyar Mérnök- és Építészegylet decz. 13-án tartott házavató ünnepére. Az első ünnepen Akadémiánkat BERZEVICZY ALBERT elnök és HEINRICH GUSZTÁV főtitkár, a másodikon GYOMLAY GYULA lt., a harmadikon HEINRICH GUSZTÁV főtitkár és SZILY KÁLMÁN főkönyvtárnok képviselték. — Tudomásul van.

221. Az Akadémia könyvtára utolsó kimutatásunk óta a következő ajándékokat vette:

1. Berzeviczy Albert t. tagtól: Beatrix királyné. — 2. Fehér Ipoly t. tagtól: A Szt.-Benedek-rend történetének V. kötete. — 3. Balogh Jenő l. tagtól: A társadalom védelme a közveszélyes bűntettek ellen. — 4. Réthy László l. tagtól: A békés- és aradmegyei Réthy-család. — 5. Herz Miksa k. tagtól: A descriptive catalogue of the Arab Museum. — 6. George Howard Darwin k. tagtól: Scientific papers. — 7. Dr. Walter Gyulától: a) Az orsz. kath. tanítói segélyalap érdekében. — b) Szt.-Ágoston hitoktatói működése. — 8. Dr. Kieska Emiltől: A subjectum és praedicatum a grammatikában. — 9. Dr. Weszely Ödöntől: A modern pedagogia útjain. — 10. Bailliehaiche gróftól: Unités électriques. — 11. Chantre Ernesttől: Réponse aux accusations portées contre lui stb. — 12. Dr. Middendrop H. W.-tól: Le bacille de Koch n'est pas l'agent pathogène de la tuberculose. — 13. Strack Hermanntól: Die Sprüche der Väter. — 14. Waldeck Oszkártól: Der ewige Jude. — 15. Sauvageau C.-tól: Le professeur David Carazzi, les huitres de Marennes et la diatonnée bleue. — 16. Zayzon Géza brassói kulturmérnöktől: Kazinczy Ferencnek Cserey Farkashoz intézett, Széphalom 1811 február 26-án kelt levele. — 17. Julián-egyesülettől: Horvát-Szlavonországok magyarulakta vidékeinek térképe. — Köszönettel vétetnek.

222. A M. Tud. Akadémia kiadásában 1908 november 16-ától december végéig a következő munkák jelentek meg: 1. Athenaeum. XVII. évf. 4. sz. — 2. Akadémiai Értesítő. 228. füz. — 3. Archaeologiai Értesítő XVIII. évf. 5. füz. — 4. Mathemat. és természettud. Értesítő. XXVI. évf. 4. füz. — 5. Nyelvtudom. Közlemények. XXXVIII. évf. 4. füz. — 6. Irodalomtört. Közlem. XVIII. 4. — 7. Nyelvtudomány. II: 2. — 8. Czimlap az Emlékbeszédek XIII. köt.-hez. — 9. Gyulai Pál: Kritikai dolgozatok. (Könyvkiadóvállalat. Új foly. 76. köt.) — 10. Krohn Gyula: A finnugor népek pogány istentisztelete. (A könyvkiadó-vállalat. Új folyam. 73. kötete.) — 11. De Vogué E. M.: Az orosz regény. I, II. köt. (A könyvkiadó-vállalat. Új folyam. 74. és 75. kötete.) — 12. Nagy Ferencz r. t.: Emlékbeszéd Hegedüs Sándor r. t. fölött. (Az Emlékbeszédek XIII. köt. 12. száma.) — 13. Schafarzik Ferencz l. t.: Emlékbeszéd Schmidt Sándor l. t. fölött. (Emlékbeszédek XIII. köt. 11. sz.) — 14. Szádeczky Lajos l. t.: A székelv határőrség szervezése 1762—64-ben. Budapest, 1908. 879 lap. — Tudomásul van.

223. Elnök úr az Akadémia tagjainak kellemes ünnepeket kíván és a jegyzőkönyv hitelesítésére ORTVAY TIVADAR és SZILY KÁLMÁN r. tagokat kéri föl.

A M. Tud. Akadémia üléssora

1909.

Január.

- 4-én I-ső (nyelv- és széptudományi) osztály.
11-én II. (bölc., társad. és történettudományi) osztály.
18-án III. (mathem. és természettudományi) osztály.
25-én *összes ülés.*

Február.

- 1-én I. osztály.
8-án II. osztály.
15-én III. osztály.
22-én *összes ülés.* Az 1909. évi költségvetés tárgyalása. —
Jelentés a Vojnits-jutalomról.

Márczius.

- 1-én I. osztály.
8-án II. osztály.
15-én III. osztály.
19-én *pénteken* *összes ülés.*
Jelentés a gróf Teleki- és a báró Wodianer-pályázatról.
22-én I. osztály.
29-én II. osztály. — *Összes ülés.*
Jelentés a Farkas-Raskó- és Ormódy Amélie-pályázatról.

Április.

- 19-én III. osztály.
26-án *összes ülés.* Kőrösi Csoma Sándor emlékezete. — A báró Wodianer-díjak átadása.
27, 28, 29-én *nagygyűlés.*

Május.

- 2-án *vasárnap, ünnepélyes közülés.*
3-án I. osztály.
10-én II. osztály.
17-én III. osztály.
24-én *összes ülés.*

Június.

- 1-én *kedden* I. osztály.
7-én II. osztály.
14-én III. osztály.
21-én *összes ülés.*

S Z Ü N E T.

Október.

- 4-én *összes ülés és I. osztály.*
11-én II. osztály.
18-án III. osztály.
25-én *összes ülés.*

November.

- 2-án *kedden* I. osztály.
8-án II. osztály.
15-én III. osztály.
22-én I. osztály.
29-én *összes ülés.*

Deczember.

- 6-án II. osztály.
13-án III. osztály.
20-án *összes ülés.*

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV.

XX. KÖTET.

1909. Február 15.

2. FÜZET.

Költemények.

(*Szaboleska Mihály* 1. tag 1909 január 4-iki székfoglalójából.)

Mulandóság.

Őszi erdőben, őszi napsugáron,
Merengek az életen és halálon.

Mögöttem a nyár, az élet nyara,
Szár az virága, kihült sugara,
Tegnap születtem, kelő hajnalon,
S anyám csókját még érzem ajkamon,
Melylyel a kis kapunk előtt megáldott,
Mikor a nagy világba kibocsátott.

Tegnap találtam az első virágra,
Először tegnap néztem egy leányra,
S lányról, virágról azt hittem magamban,
Mind tövistelen s mind hervadhatatlan!

Tegnap tárult ki a világ előttem,
Melyről azt hittem, sohasem hagy el! . . .
S míg színes álmok szálltak át fölöttem:
Az első nótám tegnap sirtam el.

Csak tegnap volt, hogy megtaláltalak,
S pirulón a szívemre vontalak,
Egyetlenegy, valóra vált reményem,
Én hű szerelmem, édes feleségem!

S ma . . . itt ülök az őszi napsugáron,
Tünődve az életen és halálon.
A kis fiaim arrébb játszadoznak,
S a fákról a mi halkan lepereg:
Boglyába gyűjtik a leveleket.

Alkonyodik ; nem sok van már a mából.
 A nap mindjárt lebukik a határról.
 Az árnyak már jelentgetik az éjjet,
 S én eltűnődve, búsan kérdezem :
 Istenem, hát csak ennyi-e az élet??

Csend van körültem. De az alkonyatban,
 Az égen már egy-egy csillag kipattan,
 S nekem úgy tetszik, hogy mindenik egy szem,
 Mely bízva néz végig a végtelenben,
 S az Örökkévalóságig belát . . .
 Óh értem, értem fényük biztatását :
 „Ember, ne bánd ott időd elfutását,
 Vár rád a holnap. — ideát!!“

Költészetem.

A költészetem, nótázásom
 Ha „szegényes“ is : mit én bánom :
 De minden versem : én vagyok,
 Szivemen ment át valamennyi
 S nem akartam soha több lenni,
 Mint a micske vagyok.

Magyar vagyok, — paraszti sorból,
 Irtózom a nagymondásoktól.
 A hűhó nem természetem.
 S csinált haraggal háborogni,
 Tűz nélkül felreharangozni :
 Nem az én kenyerem.

S én nem hiszek az új esodákban.
 Új Igétek Ige-voltában ;
 A szamártövis nem virág! . . .
 S nem lesz soha, — valloem ép észszel. —
 Fejtetőre rakott eszmékkal
 Megváltva a világ.

Jártam ott, hol pár agyalágyult
 Nyugai Titán „új“-nak bámult
 Hangon hallatta torz dalát . . .
 — Mosolyogtam, s csak szebbnek láttam
 Dalunkat, és szűz tisztaságban
 A népünket magát!

... Hadd legyen hát nótám „szegényes“,
 De egyre mindig büszke, kényes :
 Hogy ez az én népem dala . . .
 S ne írjak inkább egy betűt sem,
 Minthogy tehozzád legyek hűtlen
 Nemzetem valaha !

Az én kis lányom . . .

Az én kis lányom maga az imádság . . .
 Két szép szeme bűnömből való váltság.
 Ha nagy szeliden rám tekint vele :
 Úgy érzem, megszentel és megjobbít,
 S ha bánatom van, enyhületbe gyógyít
 Édes-kedves tekintete !

Az én kis lányom maga a mennyország.
 Istenünk kedve szállt le benne hozzánk,
 Hogy majd ott a mi üdvösséget ad,
 S mind a mi boldogság vár az égben :
 A csókjaiban és ölelésében
 Érezhessük már ideát !

Dal az új dalról.

A költészetben nincsen „iskola“,
 Se új, se régi.
 Ha jó a vers : nem árt sem kritika,
 Sem idő néki !

S a vers ha rossz : hiába minden
 Szép magyarázat . . .
 Minek hát ez a kimagyarázó,
 Frázis-hadjárat ?

Ha tudtok írni szépet, igazán :
 Előre bátran,
 Hadd fürdetem meg lelkem az új dal
 Áradatában.

De új gyanánt sok, zagyva versetek'
 En nem csodálom . . .
 Édes feleim, nem új a rossz vers
 Magyarországon !

Vizsgálatok a gázok belső surlódásáról.

(Kivonat *Zemplén Győző* I. t. 1909. jan. 18-iki székfoglalójából.)

A gázok belső surlódási együttthatójának meghatározására eddig két különböző eljárás volt használatban: vagy egy a gázban felfüggesztett szilárd test csavarodási lengéseinek csillapodását figyelték meg, vagy pedig a gáznak szűk csöveken való átáramlását tették vizsgálat tárgyává. Ez utóbbi módszer feltételezi a surlódási együttthatónak a nyomástól való függetlenségét, abszolút módszernek tehát nem mondható. Maradnak e szerint a lengési megfigyelések.

Régebbi dolgozataimban, legelőször 1901-ben megjelent bölcsészetdoktori értekezésemben kifejtettem, hogy a lengési módszereknél csak akkor van kilátás a feladatnak szigorú matematikai tárgyalására, ha a gázban mozgó test felülete egyszerű analitikai egyenlettel kifejezhető és ezért az addigi szokástól eltérően egy gömbhéjnak egy másik vele koncentrikus nyugvó gömbhéjban végbemenő lengéseit figyeltem meg, lehetőleg kiküszöbölve minden zavaró hatást, első sorban a drót belső surlódását.

Az eredmények nem voltak azonban arányban a kísérletekre és számításokra fordított fáradtsággal, mert a surlódási együttthatót alig egy százaléknyi pontossággal sikerült csak meghatároznom. E korlátozott pontosság azonban az összes lengési módszereknek közös fogyatékoságának tulajdonítandó: e módszereknél ugyanis a lengéseknek ú. n. csillapodási együttthatója képezi a közvetlen megfigyelés tárgyát; le kell ugyanis mérnünk két egymás után következő lengés amplitudójának viszonyát. Igen gondos kísérleti berendezés mellett sikerül ezen amplitúdók viszonyát $\frac{1}{10,000}$ pontossáig állandósítani és a viszonyt ugyanily pontossággal le is mérni. E viszony azonban, oly kicsiny surlódású anyagoknál, mint a gázok, egyhez igen közel álló szám (az én kísérleteimnél 1.01 volt), a számításokban pedig nem felel meg magának, hanem csak az egységtől való eltérése szerepel. Hiába határoztam meg tehát $\frac{1}{10,000}$ pontossáig az 1.01 mennyiséget, a számításokban szereplő 0.01 már csak $\frac{1}{100}$ -részig volt pontos.

Lehetne arra is gondolni, hogy a felfüggesztési drót alkalmas választásával a lengési időt növeljük, a mi által a csillapodási együttható is növekszik. Ez irányban azonban kedvezőtlen tapasztalataim vannak: a platinánál nagyobb hordképességű drótok (nikkelin, újzeüst stb.) belső surlódása az idő folyamán igen nagy mértékben és szabálytalanul változik, a mi a mérés eredményeit meghamisítja.

Végre még úgy lehetne növelni a csillapodási együtthatót, hogy a surlódó gázréteget vékonyabbnak vesszük. Akkor azonban a gázréteg vastagságának lemérése végezhető kisebb pontossággal, a gömbhéjak tökéletlen centrálásától származó zavaró hibák növekednek, szóval, a mit a vámon nyerünk, azt elveszítjük e révén.

E meggondolások indítottak arra, hogy teljesen elhagyva a lengési megfigyeléseket a surlódási együtthatónak meghatározását egészen más eljárással kíséreljem meg, a mely a lengési módszerek amaz eredendő hibájában nem szenved.

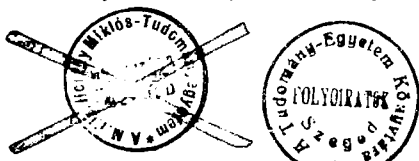
Az eljárás abban áll, hogy a felfüggesztett gömbhéj körül egy ugyancsak vele koncentrikus gömbhéjat úgy helyezek el, hogy a felfüggesztési drót körül, mint tengely körül egyenletes forgásba hozható, akkor a forgatás által a gázban keletkező sebességbeli különbségek oly erőket keltenek, melyek a felfüggesztett gömbhéjat egy állandó szöggel elforgatják. E szög pontosan lemérhető és ismerve a drót csavarási együtthatóját, belőle a surlódás forgató nyomatéka és a surlódási együttható kiszámítható.

E módszer alapelvét már alkalmazták cseppfolyós testek surlódási együtthatójának mérésére még pedig abban az alakban, hogy egy hengert forgattak egy vele koncentrikus henger körül: a két henger között volt a folyadék. Történtek kísérletek koncentrikus gömbhéjakkal is, de az eredmény nem volt kielégítő. Gázokra azonban, a hol a surlódás forgató nyomatéka mintegy százszor kisebb, tehát százszor oly érzékeny berendezésre van szükség, tudtommal hasonló módszert nem alkalmaztak, pedig — a mint kísérleteimnél tapasztaltam — e módszer, a melyet talán *kitértítési módszernek* lehetne nevezni, számos előnnyel bír az eddig szokásos lengési módszerek felett, nevezetesen:

1. Az eljárás sokkal nagyobb pontosságú eredményeket szolgáltat.

2. Az eredmények teljesen függetlenek a felfüggesztési drót belső surlódásától, a mely a lengési módszereknél soha sem küszöbölhető ki teljesen.

3. Az eljárás aránytalanul gyorsabban vezet célhoz, mint az igen fáradságos lengési megfigyelések és a számítás is a kitértítési módszernél aránytalanul egyszerűbb, legalább is kis

sebességek esetén, mint a lengési módszereknel, a melyeknél a számítás rendkívül hosszadalmas.

4. A kitéritési módszerrel kényelmesen megvizsgálható ama kérdés, miképpen függ a surlódási együttható a gáz sebességétől, a miről a lengési módszereknel, a hol a gáz sebessége folyton változik, nem lehet szó.

5. A kitéritési módszer igen szemléletesen mutatja a gázok belső surlódásának valódi szerepét és minthogy az egész kitérités igen gyorsan bekövetkezik, még előadásban is bemutatható, már pedig eddig mennyiségi előadási kísérletet a gázok belső surlódására nézve nem ismerünk.

Még felemlitem az eljárásnak amaz előnyét, a mely természetesen csak az én esetemben jön tekintetbe, hogy a régebbi méréseimnél használt eszközt csekély átalakítással ezen mérésekre is alkalmassá tehettem.

Kísérleteimnél eddig a száraz és a nedves levegő belső surlódását határoztam meg, még pedig a száraz levegőöt oly forgási sebességek mellett, midőn a külső gömbhéj egy körülfordulást 288, 276, 125, 75, 47, 35, 22 és 2·88 másodperc alatt végzett, míg a nedves levegőnél egy körülfordulás 2·78 másodperc alatt ment végbe.

A lassúbb (288—22 másodperces) forgások előállítására egy óramű szolgált, a melyet egy körülbelül 60 kilogrammos súly hozott mozgásba és a melynek járása igen egyenletesnek bizonyult. Az óramű egy tengelyt forgatott, a melyről zsinóráttétellel vittem át a forgást a gömbhéjra. A gyors forgás előállítására egy gramm phont használtam.

A számítás, a melynek alapján az észlelt szögkitérésből a surlódási együtthatót kiszámítottam, egyelőre csak arra az esetre érvényes, midőn a gáz sebességének harmadik hatványait elhanyagoljuk, a surlódási együttható igazi értékét tehát ezen egyszerű számítás alapján csak akkor kapjuk meg, ha a forgási sebesség lehetőleg kicsiny. A legkisebb sebességnél Eötvös báró tanácsára két közvetlen egymás mellé fektetett igen vékony drótra függesztettem a belső gömbhéjat s e berendezés mellett az eljárás annyira érzékeny volt, hogy egy az eszköz forgási tengelyétől 1700 mm. távolságra elhelyezett skálán tükörleolvasás mellett a belső gömbhéj szögkitérése több mint 400 milliméternyi eltolódást okozott.

Minden egyes előbb felsorolt forgási sebesség mellett négy mérést végeztem és ezek eredményeképpen a lassú (288—22 másodperces) forgásoknál a száraz levegő surlódási együtthatóját változatlanak találtam. E mérések középértékeként a száraz levegő surlódási együtthatója 0·00019117-nek adódott ki cm. gr. sec. rendszerben 18° C. mellett. Ezen érték MAXWELL-nek 1866-

ban közzétett kísérleti eredményeinél mintegy 4 százalékkal kisebb, míg a későbbi egyéb módszerekkel végzett mérések eredményei az én eredményeimnél körülbelül ugyanennyivel kisebbek. Minthogy az én eredményem pontossága tulzás nélkül 0.1 százalékra becsülhető, azt hiszem, hogy az eltérés az eddig használatos módszereknek előbb kifejtett közös fogyatkozásának tulajdonítandó.

Nagyobb forgási sebességnél, midőn a forgási sebesség 2.88 mp. volt már a surlódási együtthatónak az egyszerű képlettel számított értéke négy százalékkal nagyobbban adódott ki, mint lassú mozgásoknál. Az eltérés valószínűleg a sebesség elhanyagolt harmadik hatványaitól származik.

A nedves levegő surlódási együtthatóját a száraz levegőénél 0.8 százalékkal nagyobbban találtam, míg a kinetikai gázelméletből gázkeverékekre nézve levezethető képlet szerint a nedves levegő surlódása két százalékkal kisebb volna mint a száraz levegőé. A kinetikai gázelmélet ezen eredménye tehát levegő és vízgőz keverékére nem alkalmazható.

A surlódási együttható viselkedése az eddig megvizsgáltaknál nagyobb forgási sebesség mellett és a sebességek harmadik hatványainak tekintetbe vétele későbbi vizsgálat tárgya lesz.

A kísérleteket a budapesti egyetemi physikai intézetben végeztem. Összinté köszönetet mondok EÖTVÖS LORÁND báró egyetemi tanár úrnak, ez intézet igazgatójának, a ki a szükséges eszközöket készséggel bocsátotta rendelkezésemre és nagybecsű tanácsaival mindig támogatott, továbbá FRÖHLICH IZIDOR egyetemi tanár úrnak, az elméleti physikai gyűjtemény vezetőjének, a ki e gyűjtemény helyiségeit engedte át e kísérletsorozat céljaira, és vizsgálataim iránt ugyancsak mindig jóakarató érdeklődést tanúsított.

Hippokrates milieu-elmélete.

(Részlet *Hornyánszky Gyula* 1909 január 4-iki előadásából.)

Hippokratest az eszme-vándorlás további folyamán egy történetíróban, *Polybios*-ban találjuk viszont (Kr. e. 198—117). Önkényesen választott példaként ragadom ki azt a helyet, a hol egy arkádiai népnek, a kynaiabelieknek erkölcséről értekezik. Miért olyan vadak és durvák ezek az emberek, holott az arkádiaiaknak nem ez az általános sajátságuk? Mert böles törvényhozók nevelő eszközét, a zenét elhanyagolták, feleli Polybios platonizálva; pedig ők szorulóknak a legkivált reá, mert hideg és zordon a környezetük (παρτέχον), már pedig az emberek is szükségkép ehhez a környezethez fognak hasonlulni. „Sőt egy-

általán, folytatja történetirónk, ez az oka, hogy miért térünk el teljesen jellemben, alakban, színben, mindezen felül legtöbb hajlamunkban egymástól, a hogy ezt a fajbéli és az általános különbségek mutatják“ (4. 21.). Honnan vette Polybios milieu-elméletét, magától Hippokratesstől vagy a philosophia közvetítésével Platontól, Aristotelestől? Polybios szemeiben *Ephoros*, a IV. századbéli történetíró, tudományának, művészetének legelső példányképe. Ez az *Ephoros* meg kis-ázsiai (kyme-i) származásával adott okból az ión „históriának“ folytatója; egyetemes történetet ír, a kosmikus és földrajzi viszonyok különös tekintetbevételével, a barbár népek és szokásaik ethnographiai leírásával és magyarázatásával. Számára a természeti erők, a külső környezetre hivatkozó aitiologia mintegy önként kínálkozott; már Herodotosnál láttuk, hogy az ión históriában ez így van. Korának orvostudománya is befolyásolhatta; Thukydides még ki-kitetszésére bízta, hogy a pestis keletkezéséről elmélkedjék; *Ephoros* (a hogy ezt a sicíliai Diodorosból tudjuk, 12. 58.) olyképen beszélt a megrontott levegőről, mint „a szelek“ könyve a hippokratesi gyűjteményben. Egyszóval alig tévedünk, ha Polybios milieu-elméletét *Ephoros*-ra vezetjük vissza, tehát tulajdonképpen arra az ión gondolatkörre, melyből magának Hippokratesnek nézetei is fakadtak s melyre viszont ezek a hippokratesi nézetek a legközvetlenebbül, a legnagyobb rokonság alapján gyakorolhattak visszahatást.

Polybios történeti munkáját *Poseidonios* folytatta (megh. 46 előtt Kr. e.). A stoikus bölcse, Cicero mestere, a távoli nyugatnak, Hispaniának beutazója, a kiváló természetbölcse, korának egyik legtudósabb embere. Ismereteinek nagyságát és mélységét újabb időben kezdjük töredékeiből jobban és jobban megérteni, méltányolni; a seismologia terén az egész ókorban vezetett; a kelták leírásával, melyben „hippokratesi diagnostikával emelte ki a sajátost“ (Wilamowitz), mintaképe, útmutatója lett minden további ethnographiának (Tacitus Germaniája). *Milieu-elméletét* két forrásból ismerjük. *Szabon* polemiájából (földrajzának főleg 2. könyvében) és Galenos azon iratából, mely Hippokrates és Platon nevét viseli címében. Számára, a kit „nagy utazásaiban minden kő, növény és állat nem kevésbé érdekelt, mint a változó klimatikus viszonyok, vagy a népek faji sajátosságai és szokásai“, majdnem természetes volt az a szempont, melyet egy milieu-elmélet feltételez. Tényleg, lehető széles alapon fogalmazta meg a magáét. A térítő faunájának jellegzetes vonásait: a gyapjas szőrt, görbe szarvakat, előreálló ajkakot és széles orokat a száraz-meleg éghajlatból magyarázta. Olyan térképet követelt, melyen az egyenlítővel párhuzamosan haladó vonalak tüntessék fel az állat- és növényvilág elterjedését. Az emberi

mesterségekre és szokásokra is nagy mértékben kiterjesztette értelmezési módját, a mint ezt Strabon ellenkezéséből következtethetjük; ki általánosságban azt veti szemére, hogy Aristoteles módjára többet foglalkozik az okok keresésével, mint azt ezek rejtett volta megengedi, és in speciali arra oktatja ki, hogy miként a lovak és szarvasmarhák nemcsak a környezettől kapták tulajdonságaikat, úgy az athéniek sem természet által lettek a tudományok kedvelői, a midőn más oldalról nemcsak a spártaiak, de az athéniekhez oly közel lakó thébaiak sem voltak azok. Tehát Poseidonios történeti munkájában is gyakran folyamodhatott kedvencz naturalistikus elméletéhez; szerinte a keletiek és déliek, a babylonok és egyiptomiak már születésüknél fogva philosophusok; és a fajtájabelieknek, a syreknek elpuhultságát (Poseidonios a syr Apameiából való) az ottani föld termékenységéből, zsíros legelőiből származtatta (Athenaios idézete, 527 E, a poseidoniosi „Történetek“ 16. könyvéből).

De van Poseidonios tanában egy mozzanat, a mely különös figyelmet érdemel, mert Aristoteles után a görög gondolatvilágban tán az egyedüli, a mely Hippokrates milieu-elméletének önálló továbbfejlesztését tartalmazza. Galenostól tudjuk, hogy Poseidonios a népek elkülönülését bátorságban és gyávaságban, élvezet- és munkaszeretetben (csupa hippokratesi szempont!) a következőkép magyarázta: „a lélek *érzelmei* mindig a testi dispositiót követik s ez utóbbi a környezettől — *περιέχον*-tól — meghatározott keveredés szerint nem csekély mértékben módosul“. Mindenekelőtt az érzelmek hangsúlyozását vegyük észre; az „érzelmi folyamatok“ jelentős fogalomhoz vezettek a poseidoniosi lélektanban; mert ő a régi stoicismus egyszintű psychológiája helyett Platon befolyása alatt az ész, gondolkozó részünket dualistikusan helyezte indulataink és vágyaink, egyszóval érzelmeink fölé. S már most — Galenos szerint — csak ez érzelmeket (s nem egyszersmind az ész) hozza testi állapotainkkal s ezek közvetítése által a környezettel, a milieu-vel kapcsolathat. Itt kapunk először bizonyos jól elrendezett egymásutánt a külvilágból kiinduló hatások érvényesülési módját és útját illetőleg. A mi még Hippokratesnél és Aristotelesnél is csak határozatlan általánosság, a kültermészet és lélek bizonytalan határok közt mozgó összefüggése, az itt főleg az által, hogy közelebről az érzelmek vannak a külvilágtól befolyásolt testtel szorosabb viszonyba hozva, jól tagozott, világos és modern psychológiánknak is megfelelő értelmezést nyer. Természet, emberi test, lelki érzelmek és értelem: ez a poseidoniosi anthropológiának kifogástalan láncolata. E nagy ereimény mellett kis jelentőségű az a naivitás, hogy pathológiájának (érzelem-tanának) alkalmazásában Poseidonios a széles mellű és meleg testű állati lényeket tartja

bátrabbaknak a széles csipejűekkel és hideg testűekkel szemben. Már fontosabb volna tudnunk, hogy e lélektani theoria daczára miként vezeti Poseidonios még az athéniek tudományszeretetét és a babyloniaiak philosoph áját is az éghajlattal összefüggő természeti okokra vissza, a hogy ezt nekünk S rabon panaszosan felemlíti. Érzelmeknek vette, illetőleg érzelmekkel hozta összefüggésbe a tudós törekvéseket is; az értelemre is kiterjesztette a milieu közvetett hatását; vagy talán olykor-olykor akaratlanul is átlépte a saját elmélete által vont korlátokat? Poseidonios nagy tudományát a feledés fátyola fedi el szemeink elől: silány töredékeiből hiába várunk a felvetett kérdésekre feleletet.

Poseidonios elmélete nem az utolsó kísérlet a görög kultúra körében: az emberek lelki sajátságait, az országok és népek természetét és sorsát a környező külvilág hatalmas befolyása alá helyezni és ebből magyarázni. Az ókor végső nagy tudományos rendszere, a *ptolemaiosi*, sok minden egyébbel együtt a milieu-elméletet is, a hogy volt a maga egészében, a földről az *égbe* emelte föl (valamikor híres *Tetrabiblos*-ában), s azontúl főleg az állatövkhöz (a zodiakushoz) viszonyított helyzet döntötte el a kérdést, hogy a föld lakói miért, mennyiben és mily mértékig különülnek el egymástól. Láttuk, hogy az uranikus tüneményeknek már Hippokratesnél is meg volt a maguk túlzott, babonába átmenő jelentőségök; de a felvilágosodás kora nem kedvezett ilyfajta eszmék rendszerezéséhez, s csak a Kr. u. II. században jött el a milieu-elmélet számára is a csillagok járásának, az astrologiának az ideje. S miután már egyszer az *égbe* került, problémánk az egész *középkoron* át fönn is maradt az *égben* (érdemes volna valamikor utána nézni, hogy miként érezte ott magát) s csak a tudományos renaissance hozta le újból közénk a genialis francia úttörőnek, *Bodinusnak* (1530 — 1596) személyében.¹

1566-ban kiadott „*Methodusában*“,² a mely történeti módszerrel és bölcelet egyszerre, külön fejezet (az ötödik: de recto historiarum iudicio ezimme¹) kísérli meg azon összes külön tényezőkkel beszámolni, a melyek az emberek és népek testi és lelki tulajdonságaira: erkölceire, szokásaira, cselekvésmód-

¹ Kiesik nyugati műveltségünk folytonosságából Moh. *Ibn Khaldún* milieu-elmélete, melyet a nagy arabs történetíró (1332—1406) hét kötetes históriájának bevezető részében fejtett ki. Épp ezt a bevezetést *de Slane* fordításában francziául is olvashatja az arabul nem tudó. *Ibn Khaldún* függése a görög tudománytól nem kétséges; hogy azonban *Hippokrates*-szel mennyiben hozható viszonyba, azt még nem vizsgáltam meg.

² A könyv teljes czíme: *Methodus ad facilem historiarum cognitionem*; magam egy 1650. megjelent amsterdami kiadást használtam.

jára hatással vannak. E kísérlet a korát megelőző új eszmék hirdetésének, a görög és római irodalomban való nagy jártasságnak és mindenek fölött a gall szellemnek, erényeinek épp úgy, mint hibáinak, egyik legjelentékenyebb emléke. Mintha csak valamely geometriai feladat megfejtésével volna dolga, Bodinus minden fogalmat jól „megszerkeszt“, rendszerében mindegyiket jól elhelyezi a többiekhez való viszonyosságában; mintha csak valamely matematikai kérdést oldana meg, daczára a tünetmények összetettségének és az egyes erők kétes nagyságú értékének, Bodinus minden eredményt maradék nélkül ki tud számítani. Ha ekként mathematiko-geometriai észjárásával inkább mesterséges, mint igaz constructiókhoz jut is el, ezek mindazonáltal csodálatunkat keltik föl nagy arányaikkal, részeik könnyen áttekinthető, symmetrikus elrendezésével. A körülményes, pontos megfigyelések és az ezekhez tapadó kritikai habozás helyett, igaz, a phantasia veszi át Bodinus munkásságában a vezető szerepét, a maga gyors felfogásával és nagy kézségével a rög-töni, időelőtti következtetésekre. De nála ez a képzelő erő, tagadhatatlan, rendkívüli erudícióval lép szövetségre. Mindent tud, a mi korában könyvből megtudható; Ptolemaios-szal polemizál, Platon-on, Aristoteles-en, Polybios-on kívül még Poseidonioszt is citálja; jól ismeri Hippokratest, a levegőről, vizekről, helyekről szóló könyvön kívül bizonyára az egész gyűjteményt. Ez a nagy tudás azután nem csak táplálja s repülésre képesíti phantasiáját, egy bizonyos mértékig meg is köti. És épp ez a körülmény az, a mi nála bennünket legelső sorban érdekel. Jól szemügyre véve gondolatait, feltevéseit, meglepetéssel úgy fogjuk találni, hogy ezek nem is annyira különböznek a görögökéitől, mint azt valaki a felületesség első pillanatában képzelhetné. Különösen a *hippokratesi* egyezések szöknek a szembe. Tehát Hippokrates még a XVI. században is él, helyesebben újra feltámadt Bodinusban.

A népeket 30—30⁰ távolságban éjszakiakra, mérsékelt övűekre és déliekre osztja föl; lényegében így találtuk ezt már Hippokratesnél. Az éjszakiak a környezet nagyobb hidegét testök nagyobb melegével és nedvességével ellensúlyozzák, a déliek megfordítva: a külső meleget a belső hideggel és szárazsággal; ez is megfelel a hippokratesi tannak, a mely pl. a skythákat a világ legnedvesebb lényeknek tekinti; bár Hippokrates a test melegét és hidegét itt a földrajzi fekvésnél nem veszi külön számításba. Sőt a hippokratesi kor egész *nedvelméletét*, a szorosabb értelemben vettet is, megtalálhatjuk Bodinusnál: az éjszaki testekben a vér az uralkodó, a mérsékelt övű emberekben a sárga, a déliekben a fekete epe; vagy a hogy ugyancsak ama kor téves eszméitől befolyásoltan mondja: az éjszaki földi

makrokosmusnak a máját, a dél az agyvelejét, a közép a szívét képviseli. Még az érzékelhető somatikus sajátságok egynémelyike is, a mint azokat Bodinus előadja, Hippokratest fogja emlékünkbe hívni: pl. az éjszakiak mély, rekedt hangja, a mit Hippokrates a Phasis mellett lakókról állít. A mi meg a lelki tulajdonságokat illeti, Bodinus szerint délvidéken a *contemplatív* ész a leghatalmasabb, s ez okból nem csak a vallásoknak, de a tudományoknak és a philosophiának bölcsőjét is délen kell keresnünk; a középső régió emberei viszont *okosságukkal*, gyakorlati eszükkel a nagy államoknak, a törvényeknek, a jogi és erkölcsi rendnek lettek a megalapítói; végül éjszakon az *akarat* erős és a *technikai tudás* kiváló s ez utóbbi találmányaival, mesterségeivel az anyagi hatalmat az éjszakiaknak biztosítja. Bodinust a meghatározásainál — saját ötleteitől eltekintve — hippokratesi, platon, sőt aristotelesi és poseidoniosi gondolatok egyformán befolyásolhatták. Csak nem rég hallottuk a stoikus szájából, hogy a babyloniak és egyiptomiak a *κατ' ἐξοχήν* philosophus-népek (ő egy helyt még a „böles“ indusokat is beleinterpretálja Homerosba), s a keletnek ez a felmagasztalása már jóval Poseidonios előtt a görög köztudatnak is tárgya volt; Platon viszont az éjszaki népeket a haragos indulattal (tehát egyszersmind a harczczal és háborúval), a délieket a pénzvágygyal, a görögök a vidékeket a tudás szeretetével hozta kapcsolatba; végül maga Hippokrates vezető gondolatként állította a melegebb Ázsia puhaságát a hidegebb Európa harci erényeivel szembe. A Platonnal való szorosabb közösséget árulja el Bodinus felosztásának következő formulázása: a déliek a *philosophusok*, a középsők a *magistratusok*, az éjszakiak a *katonák*. Tehát a mint már fenn a lélektani alapozás úgy nagyjában Platon megkülönböztetéseit bírja feltételül: a lélek eszes, indulatos és vágyakozó (akaró) részét, itt a platon mintá-állam osztályaival találkoznak, legalább is kettővel közülök: a kormányzástól immár elszakított philosophusokkal és az örökkel (a katonákkal). Viszont egészen hippokratesi Bodinusnál az *individuatío* folyamatának felismerése és hangsúlyozása; mentől jobban távolodunk a mérsékelt éghajlattól, annál hasonlóbbak lesznek egymáshoz az emberek; amaz éghajlat alatt meg az egyéni elkülönülést a lelki élet, a gondolatok nagyobb változatosságának kell betudnunk. Mintha Hippokrates „lelki megrázkódtatásaival“ találkoznánk újból. A kelet vagy nyugat felé nyitott, a szeles vagy szélmentes fekvések, a hegyes vagy völgyes, a termékeny vagy terméktelen földek anthropologiai vonatkozásainál ugyancsak Hippokratesig mehetett nyönyvében franczia philosophusunk vissza.

Bodinust saját fejtegetései az ihlet tovaragadó pillanatában egy hatalmas *történetbölcséleti* kép megrajzolására csábítják, a

hol magunk előtt látjuk az emberiség egész eddigi fejlődését: a déliek buzgólkodását, hogy a vallást és a tudományt felépítsék, a mi a kezdetek kezdetétől fogva teljes 2000 esztendő telt igénybe; azután az államokat alapító, intézményeket, törvényeket hozó mérsékelt égaljúak történetét, a mely Krisztus születéséig ugyancsak 2000 esztendőn át tartott; végül a még mindig folyamatos korszakot, az éjszakaiak uralmát, a „lélek természetes képességének“ és a technikának idejét, a mely szintén 2000 esztendőn át fog tartani. Itt Bodinus elődeinek horizonán magasan túl emelkedik és minden korok tanuságát bocsátja szárnyakra, hogy a történetbölcész nagy áttekintésével még a jövő tájékain is végigpillanthasson; de mi tudjuk, hogy ama szárnyak kormánytollait a görög gondolkozóktól, Hippokratestől és Platontól kölcsönözte Bodinus, kiknek kölcsöne nélkül sehogy sem vállalkozhatott volna merész égi útjára.

A milieu-elmélet további története eléggé ismeretes. Miután Bodinus 1577. a „Köztársaság könyveiben“ (Six livres de la République) mintegy politice alkalmazva még egyszer kifejtette anthropokosmikus nézeteit, ezek csak majdnem 200 év múlva keltettek megfelelő visszhangot *Montesquieu* híres művében, az *Esprit des Lois*-ban (1747—48). Időközben csupán verulami *Bacon* követeli a „tudományok értékéről és gyarapodásáról“ szóló munkájában (1623), hogy az *irodalomtörténetet* mint a nemzeti jelleg kifejezését kell felfognunk, s ama klimatikus viszonyokkal kapcsolatban tárgyalnunk, a melyek egy nép szellemi sajátságain, történeti sorsán, erkölcsi, vallási, politikai állapotain kívül szintén hozzájárulnak valamely irodalmi termék meghatározásához.¹

Montesquieu hatása által került azután elméletünk a XIX. század *positivismusába*; első sorban *Auguste Comte* bölcészetébe, a mely először használja és határozza meg közelebbről a milieu-kifejezést (a már évezredekkel előbb alkotott *παιδείων*-nak mását). A szót s a mögötte rejlő elméletet tudvalevőleg *Taine* stilusa tette népszerűvé az 1864. megjelent „angol irodalomtörténet“ óta, a melynek Bevezetése inkább új mezben, mint lényeges átalakításban mutatja be a régi bölcességet. A Bodinussal kezdődő és *Taine*-nel végződő *francia folytonosság* mellett izolált nagyságukban állanak a német *Herder* „Eszméi“ (*Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*, 1784), a melyeknek értékét és jelentőségét csak a legújabb időben kezdjük jobban

¹ *Bacon* fönn kivonatolt helyét ismeri, hivatkozik reá magyar irodalomtörténetírásunk egyik úttörője: *Rotarides Mihály* (*Prolegomena Historicae Hungaricae Literariae*. Altona, 1745), mint erre *Katona Lajos* figyelmesztet.

és jobban belátni. Herder, mint a francia sor vezetője Bodin, a hippokratesi könyv és tan közelebbi ismeretével elmélkedik emberről és éghajlatról, sőt egyik jegyzetének vallomása szerint: a klíma kérdésében Hippokrates a főszerepe (Buch 7. III.).

Bármennyire csábító volna Hippokratesnek akár közvetlen, akár közvetett hatását még a legújabb bölcsészek gondolataiban is kimutatni, nem vállalkozhatunk reá. Mi csak nagyjában, egészében akartuk Hippokrates életfolyását még halála után is követni. Hogy Hippokrates személyét és elméletének értékét igaz világításba állítsuk, szükséges volt feltárnunk, hogy a gondolkozók és gondolatok miféle szakadatlan sorát hozták mozgásba a hippokratesi szavak; hogy miként befolyásolták már az antik észjárást, s lettek bizonyos értelemben a legmodernebb elméletek megteremtői is. Hogy Hippokratest megértsük, szükségünk volt legalább utalni arra, hogy sehol meg nem tört egyenes kapcsolat fűzi a XIX. század positivizmusát Hippokrates személyéhez; hogy e modern eszmearamlat milieu-elméletében tulajdonképp azokat a nézeteket variálgatja, füzőgeti tovább, a melyeket harmadfélezer évvel ezelőtt a vele annyira rokon, mert ugyancsak a bölcséleti ontológiától szabadulni vágyó görög felvilágosodásnak képviselője: Hippokrates fejezett ki először. Mert nem volna nehéz kimutatni, hogy ezen a téren a *tartalmi haladás* sem oly nagyfokú, mint a hogy ezt a kezdet és vég évezredes időközéből gyaníthatnók. Még Montesquieu is a hippokratesi nedvelmélettel, a nedvek egyensúlyával magyaráz, midőn a hideg levegő befolyásával kezdi meg klimatikus fejtegetéseit (livre 14, chap. 2); azóta a „nedvek“ átvitt értelmet kaptak, de a kifejezés mindazonáltal megmaradt (v. ö. a francia humeur-t). Egészben véve azt mondhatjuk, hogy a milieu-elméletnél a *tudomány* szempontjából még manapság is csak a philosophiai gondolat, az okviszony összes kapcsolatait számba vevő nagy áttekintés az értékes; itt a részletismeret, az exact tudás csak a legújabb időben kezd a maga tudományos jellegével kibontakozni (Ratzel: Anthropogeographie. 1891). A philosophiai gondolat nagyságát, egyetemességét pedig már Hippokratesnél megbámultuk. H szem, hogy majd az valaki, a ki az egész milieu-elmélet történetét meg fogja írni (mert E. Dutoit hiányos és hibás füzete¹ azt még semmi módon nem írta meg), mindezt jobban és világosabban tünteti fel, mint ez a máris hosszúra nyúlt fejezet, a mely a maga külön szempontjánál fogva legfőbb adalékokat szolgáltat majd ahhoz a történethez.

¹ *Die Theorie des Milieu*, Berner Studien zur Philosophie u. ihrer Geschichte, Band XX. 1899.

A Sennyey-fiúk külföldi iskoláztatása.

(Kivonat *Veress Endre* 1909 január 11-iki felolvasásából.)

A Vasmegyéből Erdélybe telepedett Sennyey Pongrácz egyik vezéralakja a Báthoryak korának, melylyel erdélyi szereplése annyira összeforrt, hogy végigszolgálja sajátosképpen valamennyi Báthoryt, 1571-től kezdve 1613-ban bekövetkezett haláláig. Diáknyelvben és tollvetésben jártas ember volt, a ki ezért gyermekei nevelésére is különös gondot fordított. Feleségestől katolikus vallású lévén, elsőszülött fiát, Istvánt előbb a kolozsvári jezsuita-gimnáziumban járatta. De mikor azt 1603 tavaszán (június 9-én) Kolozsvár lakosságának újhíttü nagyobbik fele vallási türelmetlenségében földig rombolta, Káldy György jezsuita-atyja ajánlatára vele a bécsi jezsuiták iskolájába küldte, hol a principiáktól a syntaxis-osztályig tanult. Itteni diákéveiből fennmaradt pedagógusa számadásainak nyolczhavi jegyzéke, mely tanulmányos képet nyújt az akkori piaczi árakról, megélhetési viszonyokról, író- és tan-szerekről, a miket használt.

Bécsi tanulásában Sennyey Istvánt a Bocskay-felkelés háborús eseményei zavarták meg, melyeknek veszélye elől atyja 1605 május végén személyesen vitte Prágába, de meghallván, hogy az ingolstadti jezsuita-kollégium jobb a prágainál, 1606 tavaszán odaküldte. A következő év nyarán azonban megint visszahozatta Bécsbe, hogy együtt tanulhasson tovább Sándor öccsével, a kit ekkor atyja egy országos követség alkalmából maga hozott fel a páterekhez. Itt tanult a két Sennyey-fiú szorgalmasan, naponta bejárva városi lakásukról a jezsuitákhoz, míg nem Istvánról szüleihez az a hír jutott el, hogy szerzetbe lépett s mivel azt ellenezték, atyja 1609 nyarán váratlanul hazavitette, (habár a hír nem volt való) és Szatmár vidékén császári hivatalt szerzett neki. Ám Sennyey Pongrácz négy év múlva meghalt s ekkor fia papi pályára lépve, gyorsan emelkedett egyházi téren és mint győri megyés-püspök halt meg 1635-ben.

A Bécsben maradt Sennyey Sándor tanulmányai végeztével szatmári kapitány lett és felnőtt korában is annyi hálával gondolt az iránt az intézet iránt, mely őt emberré tette, hogy mind a négy fiát Bécsben taníttatta a jezsuitáknál. Ezek közül is kettő

papi pályára lépett. Istvánt szorgalmaért főlegbvalói 1645-ben Rómába küldték a *kollegium germanico-hungaricum*-ba, hol hat esztendeig tanult és szónoki tehetségével annyira kittűnt, hogy társai megbízásából egy ízben maga tartott üdvözlő beszédet a pápa előtt. Hazaérkezve az örökvárosból, rövid idő alatt veszprémi püspökké nevezik ki, mely méltóságát haláláig, közel 30 esztendőn át viselte. Öcsese, László 16 éves korában a jezsuita-rendbe lépve, korának és rendjének egyik legtudósabb férfiává vált s a nagyszombati egyetem rektoraként halt meg 1702-ben, miután előzőleg a gráczai egyetemnek is volt több évig rektora. Négy munkájának egyike, a papi pályára készülő ifjúságnak írt „Examen ordinandorum quadripartitum“ 15 kiadást ért Európaszerte s halála után 60 esztendővel is újra kinyomatták Velenczében. A harmadik fiút, Ferenczet 1660-ban I. Lipót kállói kapitánynak nevezte ki s 14 év múlva erőszakos halál érte, a mennyiben a kuruczok tárkányi kastélyában családjá szemeláttára felkonczták. Három évvel élte túl öcsese Albert, a Bécsben tanult negyedik fiú, ki azonban közhivatalt nem viselt.

A külföldön tanult Sennyey-fiúk sorozatát II. Sennyey Ponhrác (a megölt Ferencz fia) zárja be, a ki a XVII-ik század getvenes éveit végén tanult Bécsben és mint logika-osztályos 1679 június 27-én ő tart ünnepi beszédet Szt. Lászlóról a császár és udvara előtt a Szt. István-templomban, mely ünnepélyt Lipót 1655-ben kezdeményezte és rendkívüli pompával tartatta meg minden esztendőben Szt. László nevenapja évfordulóján.

Igy vált hagyományossá a Sennyey-családban az idegenben való tanulás három nemzedéken át, hogy visszatérve szülőföldjükre, külföldi iskolákban szerzett ismereteiket a fiúk a haza javára hasznosítsák.

A felsorolt Sennyey-fiúknak külföldről haza írt, — de hézagosan reánkmaradt — leveleiből a felolvasó 17 darabot talált a Báthoryak korát illető kutatásai közben a család levéltárában, melyek alapján tárgya irodalmának felhasználásával s a fiúk nevelői és tanárai jelentéseinek adataira támaszkodva, bőven ismertette együtt a életmódjukat, tanulmányaik menetét, a vonatkozó jezsuita-iskolák alapítását, szervezetét és tanügyi viszonyait. Egyébként érdekes megemlíteni, hogy Akadémiánkban hasonló tárgyról 36 esztendő óta senki sem tartott felolvasást, sőt *Fraknói* Vilmos „Révai Ferencz nádori helytartó fiainak hazai és külföldi iskoláztatása“ című 1873-ban megjelent akadémiai értekezésén kívül más ily irányú önálló munka egész irodalmunkban nem látott napvilágot.

A Kájoni-codex dallamai. Adalékok a magyar zene történetéhez a XVII. századból.

(Kivonat *Seprődi János* 1909 január 4-diki előadásából.)

Az 1903. év tavaszán dr. Széchy Károly, akkor még kolozsvári egyetemi tanár, egy negyedréti kéziratot adott át; előfordult benne Balassa Bálint egyik versének (Bocsásd meg, Úristen, ifjúságomnak vétkeit) a dallama s az iránt érdeklődött. Hozzá a codexet egyik szakvizsgáló tanítványa, Ráduly Simon, ferenczrendi kispap vitte. a ki Kájoni életével és műveivel foglalkozván, igyekezett mindenfelől összegyűjteni a rávonatkozó adalékokat és emlékeket.

Látva Kájoni János életének és munkásságának irodalomtörténeti és zenetörténeti fontosságát, az a terv érlelődött meg bennünk, hogy Ráduly Simon megírja Kájoni János életét, dr. Széchy Károly összegyűjti s kiadja műveit, én pedig, a menyire tudom, zenei munkásságát ismertetem.

Sajnos, mielőtt Ráduly Simon már kész dolgozatát a szükséges pótlásokkal elláthatta volna, hirtelen meghalt. Csakhamar utána ment a mindenképp útján dr. Széchy Károly is, a ki míg Ráduly élt, avatott kezű segítője, annak halála után pedig ez irodalmi kérdésben örököse lett. Így szakadt meg váratlanul az a munkásság, melynek célja volt Kájoni Jánost a meg nem érdemelt feledésből kiemelni s az irodalomtörténet folyamába beleállítani.

Míg valaki a kétszer is elejtett fonalat fölveszi s tovább fonja, a rávonatkozó irodalom felhasználásával, de főképpen Ráduly Simon eredeti kutatásokon épült, kéziratban maradt műve alapján, vázlatosan összeállítottam Kájoni életét és munkáit. Hasznát vettem a dr. Széchy Károly hagyatékában maradt jegyzeteknek és fényképmásolatoknak is, melyeket dr. Széchy Károlyné úrnő bocsátott rendelkezésemre, a miért itt is hálás köszönetet mondok.

Ebből a vázlatból egy munkás, művészi érzésű, szelid emberi lélek néz felénk. A ki iskolákat, rendházakat, orgonákat épít; maga festi az arczképét; lefordítja a mise egyes részeit s

eredeti dallammal látja el; Apaffy Mihály óhajtatására, rendtársai megbízásából, Pozsonyba megy, hogy a vértörvényszéktől pörbe fogott protestáns Czeglédi István mellett felmentő tanúságot tegyen. Végül püspöki helynökké lesz, utódlási joggal a püspöki székre. A püspökséget azonban, bár Rómából felszólítják rá, nem fogadja el, hanem visszavonul a csendes szerzetesi falak közé.

Munkásságának fővonása a sokoldalúság. Lelkét s munkás kezét egymásután s egyszerre foglalkoztatják: imádságos, predikációs könyvek; a rend története, növénytani munkák, a székelly abce; szöveges és hangjegyes énekeskönyvek, gyűjtemények egész sorozata.

Minket természetesen ez utóbbiak érdekelnek leginkább. Gyűjteményeknek, összeírásoknak látszanak; de a másolatok között szerényül elszórva, lehetnek eredeti szerzemények s az egyházi és nemzetközi zenei adalekok közé szorúlhattak magyar vonatkozásúak is. Erős bizonyíték erre nézve éppen a most bemutatásra kerülő gyűjtemény, a mely nemcsak a löcsei Spielenbergh Jánosnak s magának Kájoninak őrizte meg eredeti szerzeményeit, hanem a magyar népi zenének is eddig legrégibb s legértékesebb adalékait rejtí magában.

Egyébként ez a codex nem egészen ismeretlen a magyar irodalomban. Dr. Rupp Kornél 1895-ben a Pallas Nagy Lexicon számára, dr. Négyessy László megbízásából Csikban járt s a csik-omlyói klostrom könyvtárában Kájonit illető adatokat keresett. A mit talált, arról a Könyvszemle 1896. évf. 65. lapján számol be, a hol főképpen a már több oldalról ismertetett Organo-Missaléval s Kájoninak egy más, nagy kéziratot kötetével foglalkozván, végül ezt mondja: „... Van ezen kívül egy kéziratban lévő kötet, mely érthetetlen hangjegyekkel van tele s készülésének ideje 1652—1671; misék, antiphonák és himnuszok orgona kísérete“.

E leírásban a hány szó, annyi tévedés. E miatt történt, hogy Raduly Simon haláláig kereste a Ruptól látott gyűjteményt s a kezei közt lévőben nem ismerte fel. Mindkettő tévedése azonban megmagyarázható s így teljes biztossággal a kettőt egy ugyanazon műnek kell vennünk.

A hangjegyek sem érthetetlenek. A codex hangjegyzírása semmi egyéb, mint egyik változata a XVI—XVIII. századokban nagyon elterjedt orgonatáblázatoknak. Eredetét régebben Nagy Gergely pápáig vitték vissza, újabb kutatók azonban csak a X. századtól keltezik. Nálunk is nagyon el lehetett terjedve. A mint a fényképek mutatják, Kájoninak minden műve e szerint van írva. Így van a löcsei tabulaturás könyv s a Vietorisz énekeskönyv. Sőt e hangjegyzírás egyik késői változata még ma is él Erdélyben az öregebb kántorok kezén. Ez az ú. n. „lúkóta“,

melyet néhai Botos István szerint azért neveztek így el, „mivel olyan könnyű, hogy a ló is megtanulhatna belőle orgonálni“.

Foglalkozott ezzel a hangjegyírással a magyar zeneirodalomban Bartalus István, mikor Kájoni Organo-Missaléjából adatokat közölt; tudtommal sehol sem ismertette. Nagyon rövid, de egészen helyes ismertetést ad róla Sztankó Béla a Pallas Nagy Lexicon II. pótkötetben a *Tabulatura* czimszó alatt. Annál inkább csodákozhatunk hát dr. Fabó Bertalan esetén, a ki *A magyar népdal zenei fejlődése* című művében ez orgonatáblázat kétféle változatát összezavarta s értéktelenné tette úgy a Vitorisz, mint a Kájoni-codexből való közléseit.¹

E hangjegyírás nagy elterjedését nemcsak könnyűségének köszönheti; inkább annak, hogy még a XVIII. században is, divatjának utolsó évtizedeiben, sokkal pontosabb és megbízhatóbb, mint a vonalrendszeres hangjegyírás, — legalább nálunk Magyarországon. És ezt nagyon kívánom hangsúlyozni. Mert meggyőződésem szerint, a legtöbb zavar és tévedés a mi zeneirodalmunkban éppen abból támadt, hogy hiányos lejegyzésűek legrégibb sőt újabkori zenei adataink is. Nálunk még a XIX. század elején jegyezgető Pálóczi Horváth Ádám is choral hangjegyet használ, minden hangot egyenlő hosszú értékűnek ír, zenei kulesokat, módosító jeleket, ütemfajt, ütemet jelző jegyeket nem ismer. Ezeket az adalékokat, akárcsak a középkoriakat, meg kell *fejteni*. Innen van, hogy mindenki olyan ritmust és dallamméretet ad ez adalékoknak, a minő az ő elméletének legjobban megfelel. És, ha kisebb mértékben, de így vagyunk Tinódi és kortársai műveivel is.

E jégen csuszkaló bizonytalanság mellett megbecsülhetetlen a Kájoni-codex hangjegyírása, a mely a sokszor bonyolult lanttáblázatok mesterkéltisége nélkül, igen egyszerű s könnyen áttekinthető eszközökkel megközelíti a mai hangjegyírás tökéletességét.

Legnagyobb jelentősége azonban mégis csak az a zenei anyag, melyet számunkra megőrzött.

A codex két ember munkája. Seregély Mátyás kezdte írni Hidvégen 1634-ben s írta körülbelül 1642-ig. Kájoni kezébe 1652-ben kerülhetett s utolsó datuma 1671.

Figyelmesen átnézve azt a zenei anyagot, mely félszázad alatt, 1634-től 1671-ig, ebbe a gyűjteménybe összehalmazódott, azt vesszük észre, hogy Kájoniék három irányból szedték össze az adalékokat: az egyházi zenéből, koruknak divatos tánczenéjéből és a magyar népi zenéből.

Mivel szerzetesek voltak, gyűjteményükben legnagyobb

¹ Lásd részletesen: Erdélyi Múzeum. 1908. évf.

számmal természetesen az egyházi zene van képviselve. De itt is jólesőleg érezteti hatását azon körülmény, hogy nem *hivatalos*, hanem *magán* használatra készült. Leszámítva ugyan s egy pár hymnust és miseéneket, az adalékok javarésze az úgynevezett *egyházi műzenéhez* tartozik, melynek csak egy fellépést kell tennie, hogy áteszpon a világi zene területére. És valóban, meg is találjuk e gyűjteményben szinte mindazokat, a kik Bach és Händel előtt, mint egyházi műzene-költők, egyszersmind a világi koncert-zene kifejlődésének is előfutárjai voltak. Pld. *Ludovico Viadana*, családi nevén *Grossi* (1564—1627); *Horatio Tarditi* (1640); *Giovanni Valentini* (1616); *Jacob Handel*, igazi nevén: *Jacob Petelin* vagy *Petelinček* (1550—1591); *Melchior Franck* (1573—1639); *Alessandro Grandi* (1610); *Adriano Banchieri* (1565—1634); *Hieronimus Prätorius*, a híres organista (1560—1629); *Leo Hasleri* (1564—1612); *Heinrich Schütz*. Bach előtt egyike a legtehetségesebb zeneköltőknek (1585—1672); *Giovanni Rovetta* és *Gasparo Casati*.

Ezek a szerzők a szokott misék, szent énekek és motettek mellett írtak symphoniákat, (természetesen nem mai értelemben véve), madrigalokat, cansonetteket, phantasiákat és fugákat. Efféleket gyűjteményünkben is feles számmal találunk, részint a jelzett szerzőktől, de még többször névtelenül.

Ezek a műfajok átvezetnek az egyházi zenétől a különböző tánczokhoz, amelyek már egészen a világi zenéhez tartoznak. Ilyenekből is elég gazdag választékot nyújt a Kájoni-codex. Az akkori, XVI—XVII. századbeli divatos tánczok majd mind képviselve vannak itt, mint pld. chorea, baletha (akkori értelemben), couranta, lauf, allemande, paduan, galliarda, ricercare, branole, passomeze, volte és sarabanda vagy savabanda.

Mind ezek a darabok művészi szempontból messze elmaradnak az ekkori lantvirtuozok műveitől, kiknek merész és változatos zenei képleteik sokszor még ma is bámulatra indítanak, kivált, ha hangszerük fogyatékos technikájára gondolunk. De kortörténeti jelentőségük ezeknek is van. Hű képét mutatják a XVI., XVII. század zenei műveltségének, bepillantást engednek abba a zeneművészeti készletbe, mely a nagy Bach és Händel fellépését megelőzte s feltárják azt a zeneművészeti anyagot, mely egyfelől tetőzte a zenetörténet középkorát, másfelől csiréit rakta le az újkornak.

E most jelzett körülmény magyarázza meg azokat a sajátosságokat, melyek a Kájoni codex zenei anyagán észlelhetők s amelyek röviden így volnának összefoglalhatók: kezdetlegesség a dallamszövevényben, tapogatózás a harmonika körül, erős hajlandóság a többszólamúságra (pld. 8-szólamú darabok) zavar és bizonytalanság a hangnemek érvényesítésében.

Különösen a hangnemek alkalmazásában és a harmonizálásban, illetőleg szólam-vezetésben találunk érdekes ellentéteket. Úgy látszik, e kettő körül forrong leginkább a XVI—XVII. század zenei élete s csakugyan e kettő is fogja majd az újkor zeneművészetét jellemezni, t. i. a kialakult kemény és lágy hangnem s az arra épített harmonia. Mindkettőre nézve valóságos anarchiát mutat a Kájoni codex. Néhol egészen tisztán mutatkozik az egyházi hangnem; másutt az egyházi hangnem diatonikus menetét váratlanul idegen, változtatott hangok szakítják meg, sokszor veszélyeztetve a dallammenet logikus rendjét is; viszont többször találkozunk (pld. csak a közölt adalékoknál is) a mai kemény és lágy hangnem egészen hibátlan használatával.

Az összhangzattani jelenségekről nem lehet minden esetben tiszta képet alkotnunk, mivel igen sok adaléknál csak a basszus szólal meg a cantus firmus van kiírva s számjelzést is alig egy-két esetben találunk. De elég változatosságot mutatnak a teljes szólamban kiírt darabok is. Mai szemmel is helyesnek ítélt, kifogástalan 3—4 szólamú darabok mellett, egész sereg esetét figyelhetjük meg a legesetlenebb tiltott ötöd és nyolcad meneteknek; s míg egyfelől helyesen vezetett 8-szólamú darabokkal találkozunk, másfelől zálatoknál oly pontosan hiányzik a harmad zöngé többszólamú tételeknél is, mintha annak alkalmazása valami nagy bűn volna.

E felemlített pár vonás is eléggé jelzi a Kájoni-codex adalékainak jelentőségét az általános zenetörténet szempontjából. Érdekes maradványok ezek abból az időből, mikor a zeneművészet kezdett kibontakozni az egyházi hatás nyúga alul; stílusuk bizonytalansága, hangnemük ingadozása, összhangosításuk tisztátalansága, mind azt a forrongó átmeneti időt jellemzik, mely a zeneművészet közép- és újkora között egészen természetsszerűleg lépett fel.

De ránk nézve sem egészen közömbösek ezek az adalékok. Bizonyosságai annak a nyugateurópai hatásnak, mely egész közműveltségünkön s így zenei műveltségünkön is minden időben megérezhető és kimutatható. Ha nem tudjuk is megmondani az iskolát, a hol Kájoni és Seregély zenei ismeretekhez jutottak, előttünk áll a tény, hogy míg a magyarság zöme török-küzdelmekkel és egyházi villongásokkal van elfoglalva, a csendes szerzetesi falak között olasz, francia, német szerzők művei s idegen táncok dallamai zengenek.

Ez idegenből jövő dallamok közlése és bővebb ismertetése nem tartozik a magyar zenetörténet első feladatai közé. Csak vízet hordanánk vele az ily adalékokkal bővölködő német zeneirodalom tengerébe. Ismernünk azonban nekünk is kell őket. Az összehasonlításra anyagot nyújtnak; rámutatnak azokra az

irányokra, a hounan zenei életünk gyökérszáalai táplálékot szívtak; jelzik azt az egyetemes nagy befolyást, melynek idegen özőnében az eredeti magyar zene (még ma is) csak egy, hol eltűnő, hol felbukkanó vékony ereske.

E vékony kis ér keresése és nyomozása a magyar zenetörténet legelső és legnemesebb hivatása.

A Kájoni-codexben mintegy 40 olyan adalék van, a mely a magyar zenetudomány körébe tartozik. Ezeknek ismertetése és méltatása elé azonban igen nagy akadályt gördítenek azok az el nem intézett vagy csak félig elintézett alapvető kérdések, a melyek hínár módjára fogják be a kutató lábát, mihelyt nem elégszik meg a kényelmes, de keveset érő általánosságokkal. Hogy méltasuk mi a Kájoni-codex magyar adalékait, ha a magyar zeneirodalomban még csak a magyar zene fogalma sincs kellőleg tisztázva?! Ha a magyar zenének sem ritmikai, sem dallami, sem szerkezeti sajátosságai kellő biztossággal megállapítva még nincsenek?

Véleményünk szerint a magyar zene fogalmának egy szűkebb és egy tágabb körü jelentést kell adnunk. Erre az analogiát az irodalomtörténet kínálja, a melyben szintén megtesszük ezt a különbséget, mikor *egyetemes* és *nemzeti* irodalomról beszélünk.

Valamint a magyar irodalom egyetemes jelentése magában foglal minden Magyarországon termelt és magyar embertől eredő elmeművet, úgy a magyar zene szélesebb körü fogalma is mag alá foglalja mind azokat a z neműveket, melyek Magyarországon, magyar szerzőktől keletkeztek, ha tán e művekben a sajátos magyar műveltség semmi észlelhető nyomával nem is találkozunk. Ide tartoznak tehát a velünk együtt élő nemzetiségek is, mint a hogy a Régi Magyar Könyvtár magába öleli a nálunk keletkezett nem magyar nyelvű műveket is. Ide azok a magyar szerzők is, a kik teljesen átadták magukat a nemzetközi zene művelésének. Ide a külföldről bevándoroltak, kik magyarrá lenni vagy nem tudtak vagy nem akartak.

E kereten belül van aztán a magyar zene szűkebb körü fogalma. Azok a művek, a melyek kiválva az ú. n. világzene áradatából, eredeti magyar jellemvonásokat mutatnak. Ez a fogalom körülbelül megfelel annak a gondolatnak, melyet az irodalomtörténet „nemzeti irodalom“ néven emleget.

Ha már most e keretek szerint rendezzük a Kájoni-codex adalékait, a zenei anyag legnagyobb részét ki kell iktatnunk a magyar zene fogalmából.

A magyar zene szélesebb körü fogalmába esnek elsősorban Spielenberg János művei. Ezek elseje egy kétszólamú teljes mise, közben kórossal; a többi négy darabbal együtt a

csiki konvent számára komponálta s Damokos Kázmér custosnak és Somlyai Miklós házfőnököknek ajánlta 1659-ben, mikor löcsei zenekar-vezető volt. Ide tartozik Kájoninak is 5 eredeti műve: *O anima mea*, Nagy patrem, Pécsi patrem, Cuncti potens patrem és Adventi rövid patrem, a melyek magyar szövegei 1676—1805-ig mindig benne maradtak a Kájoni-féle nyomtatott énekeskönyvekben.

Ha e két magyar szerző között, előttünk álló műveik alapján, párhuzamot akarunk vonni, el kell ismernünk, hogy Spielenberg a tehetségesebb zeneköltő. Műveit a hibátlan szólámvezetés és ügyes formai szerkesztés mellett, főképpen a dallamosság jellemzi. E tekintetben még a külföldi szerzők közül is kiemelkedik. Lágyan, simán folyó dallamaiból még ma is kiérezzük a hangulatot; sőt az Agnus dei végén, mikor hirtelen keményen zárja a lágy hangnemű dallamot, ez a hangulat némi magyaros színezetet is nyer.

Kájoni ezzel szemben hidegebb, kimértebb. Nála meleg és folyékony dallamosság helyett nagy ritmikai változatosságot s némienemű merészséget veszünk észre a hangnemi kitérésekben. E sajátosságai néha a mesterkéeltség hatását teszik, de hogy tud lendületes és költői is lenni, példa Adventi rövid patreme, mely naiv, eleven menetével az egyházi népénekekre emlékeztet.

Mindkét magyar szerző az egyházi műzenének elsőrangú képviselője abból az időből, mikor e műfaj külföldön sem állott még fejlődése tetőpontján. Eddig a magyar zeneirodalomban régebbi korból ilyenekül Eszterházi Pál műveit emlegethettük. Ha meggondoljuk, hogy Eszterházi Pál zeneszerzeményeinek sincs több művészi értékük, mint verseinek, kétszeres jelentőséget nyernek előttünk Spielenberg és Kájoni, a kik eddigi tudásunk szerint első művelői voltak Magyarországon az egyházi műzenének.

A mennyire felemelő ez a tudat, épp annyira lehangol, hogy a codex 22., 23. és 28. számú tánczeit is csak ide, a szélesebb értelemben vett magyar zenéhez kell sorolnunk. Eddig azt hittük, hogy Apor Péter és Bethlen Miklós kedves leírásaikban valóban a régi törzsgyökeres magyar tánczok emlékeztetét hagyták ránk. A codex jelzett adalékai, főleg pedig a lapoczkás és változó táncz zenéje, bármennyire rosszul esik is, elárulják, hogy akkor is, mint ma, az úri rend táncza általában idegen volt. Mikor Apor és Bethlen ezekben a régi magyar tánczot dicsőítették, semmivel sem jártak különben, mint Berzsenyi és Csokonai, a kik a régi magyar táncz génuszát a verbungban látták megjeleni, a melynek, ime, a neve sem magyar. Megtévesztette őket ítéletükben elszigetelt helyzetük. Nem lévén alkalmuk a különböző nemzetek tánczai közt kellő összehasonlítást tenni, mikor az *új* idegen a *régi* idegent kezdte kiszorítani, lelkükben

ez utóbbi, a régi magyar szokásokkal együtt, a régi magyar táncz álarczát vette magára. Segíthette a megéledést e tánczok figurális része is, a mely a mai tapasztalás szerint is könnyebben idomúl s így jobban alkalmazkodhatott a magyar ember lábához és temperamentumához, mint a zenei rész.

A magyar zene szélesebb körébe vehetjük azt a pár nemzetiségi dallamot is, melyek inkább néprázi, mint esztétikai szempontból érdekesek. A 16. és 18. számú oláh táncz s a 6., 7. számú cigány dallamok. Különösen ez utóbbiak érdekesek, melyeknek cigány szövegük is megvan. Tudtunkkal a mi zeneirodalmunkban s tán külföldön is, ezek a legrégibb feljegyzett cigány dallamok.

Mind ezek az adalékok részint szerzőik, részint keletkezési helyük, részint meghonosodásuk részén a magyar zenéhez tartoznak, de belőlük valamely eredeti magyar jellemvonást kiérezni és kimutatni nem igen lehet.

Hogy egészen világosan lássunk, a szoros értelemben vett magyar zenei adalékokat is három osztályba osztom.

Első osztályba tartoznak: *Bocsásd meg, Úristen, ifjúságomnak vétkét, Tegnap gróf halála* (halotti ének), *Stabat mater* és *A gazdag sírálma Szent Bernát látásából*. Ezek közül az első nagyon elváltoztatva megtaláljuk a Tárkányi Béla-féle katolikus karkönyvben, más szöveggel. A többi is mind magyar egyházi népének. Egyházi mivoltukat bizonyítja a hangnem és kenetes hangulat; világi, dalszerű jelleget ad nekik a ritmus változatosabb lüktetése.

Második osztályba a következő két dallam tartozik: *Messias iam venit*, melynek *A nyúl a vetemények között* szövegű változata is megvan és Lupul vajdáné éneke. Az elsőn még érzik az egyházi hangnemt, de már népdalszámba is elmehet. E dalakra két szöveg van: a híres Nyúl-ének és a Kánai menyegzőről szóló, melyet Bayer József magyar mystriumtőre léknek gondol. Mindkettőnek megvan a latin eredetije s így kétségtelenül fordítások.

Lupul vajdáné éneke zeneesztétikai szempontból is egyik legértékesebb magyar dallama a codexnek s mint históriás ének, eddigelé egyetlen kapocs a XVI. század históriás énekei és a kuruczvilág zenéje között. XVI. századból való ritmusának és dallamának egyszerű, puritán folyása, a kurucz dalok erőteljes zengését halljuk záradékában.

Végül a 3. osztályba sorozzuk a következő tánczdallamokat: 14., 20., 29. táncz, Pajkos táncz, Az én ágyam, Ötödik táncz, Nyiri táncz, Mikes Kelemen táncza, Apor István táncza és Apor Lázár táncza.

Ez tíz dallam eddig a legrégibb adaléka a magyar népi

tánczenének. Jelentőségét mutatja azon körülmény, hogy efféle adataink (szöveg nélküli tiszta népi tánczenénk) nemcsak a múltból, de még a jelenből sincsenek. Ez az oka, ha felőlük részletekbe menő véleményt még nem mondhatunk. De annyit már most megállapíthatunk, eddigi ismereteink alapján, hogy ezek tiszta népi dallamok. Elárulja ezt a bennük rejlő naivitás és primitívum; e mellett bizonyít szerkezetük mozaik szerűsége, a mely a mai népi tánczoknak is leghamarabb észrevehető sajátja.

A codexnek kétségtelenül ezek a dallamok adnak kiváló fontosságot. Még inkább kitűnik ez a fontosság, ha a codexet beleillesztjük a magyar zene eddig ismert történetébe s az adalékaiban rejlő sajátságokat szembe állítjuk a magyar zene eddig hirdetett elméletével.

A ki a régi magyar zenét meg akarta ismerni, eddig jóformán csak két forrás állott rendelkezésére: Tinódinak és kortársainak dallamai a XVI. századból s Palóczy Horváth Ádám kiadatlan gyűjteménye a XIX. század elejéről. Mert e két gyűjtemény közti időből történtek ugyan zenetörténi közlések, de azok egyházi és világi *műzenéhez* tartozó adalékok s így már természetüknél fogva sem mutathatnak benső kapcsolatot még a félnépnek mondható Tinódival sem, annál kevésbbé az egészen népies Horváth Ádámmal.

A magyar zene fejlődésében mutatkozó e több mint kétszáz éves szakadék eloszlátását eddig csupán az egyházi népének s a Káldy-féle kuruczdalok segítségével lehetett megkísérelni. De egyik sem vezetett kívánt eredményre. Az egyházi népének eredeti, magyarosabb része ugyanis nem XVII-ik, hanem XVI. századból való. Ezek tehát nem a magyar zene fejlődési fokát mutatják a XVII—XVIII. században, csak azt, hogy akkor is éltek. A Káldy-féle méltán híres gyűjteménynek pedig az a baja, hogy mai formáját nem a kuruczkortól, hanem Káldytól, illetőleg a XIX. század szájhagyományából kapta. Erre tehát XVII. századot illető tudományos igazságot még akkor sem lehetne építeni, ha nem tudnók, hogy a gyűjtemény $\frac{3}{4}$ részben a Horváth Álámból van kiírva.

Nem merjük állítani, hogy a Kájoni codex adatokban szegény zenetörténetünket egyszerre gazdagrá tette; de hogy a a XVII. század közepéről is vannak megbízható emlékeink, leszámítva a Vietorisz-codex egy pár alalcát, egyedül neki köszönhetjük. Azt sem merjük mondani, hogy ezek az adalékok teljesen felderítették és megértették volna azt a fejlődési folyamatot, mely a XVI. századot a XIX-ikkel összekapcsolja. De látva e codex minden rendjeli változatos anyagát, most már biztos reményünk lehet arra, hogy ezt a fejlődési menetet valaha meg fogjuk érteni.

Az idegen zenei anyag világosan rá mutat arra a szellemre, mely nevelője volt Tinódinak is. Lupul vajdáné éneke a históriás ének folytonosságáról tanúskodik, míg a kuruczkori történeti ének és ballada lesz belőle. A latin és latinból fordított szövegek népdalszerű dallamai az egyházi népének hatásáról beszélnek. A népi tánczdallamok pedig nemcsak Horváth Ádám szöveges táncznótáit viszik vissza a XVII. század közepéig, de még tán sokkal világosabban jelzik az útirányt a jelenleg élő székelly tánczokig.

Ennyi gazdagság láttára megbocsáthatjuk Kájoninak, ha adalékaival ellene szól a magyar zenéről eddig kialakult elméleteinknek. Bármily visszásan essék is, ki kell mondanunk, hogy a Kájoni-codex adalékaiban, jóllehet azok egy részének magyar eredete kétségtelen, hiába keressük azokat az eredeti magyar sajátságokat, melyeket elméletirőink ilyenekül megállapítottak. Nine; meg pld. sem a magyar hangsor, sem a mai magyar népdal sequentia-szerű szerkezete, sem a corijambus, sem a rövid hangsúlyos kezdet.

Ezek a negativumok nem döntenek ugyan meg eddigi véleményünket a magyar zene külön álló sajátságairól, de arra intenek, hogy az elméletek felállításában óvatosak legyünk s első sorban is az adatok gyűjtésére legyen gondunk.

Hogy e tekintetben minő kilátásaink lehetnek, példa rá a Kájoni-codex.

Legyen áldott emléke azoknak, a kik felül emelkedtek azon az elfoglaltságon, mely még korunkban is kijár a népi zenének. Hogy a világ-zeneáradataiba e pár primitív magyar népi dallamot belevegyítették s így az örök feledéstől megmentették, ezzel a magyar zene történetének megbecsülhetetlen hasznát, a magyar zene buvárának pedig kimondhatatlan örömet szereztek.

Kölcsey Ferencz jegyzőkönyvéből.

Közlí Heinlein István.

A M. Tud. Akadémia kézirtatárának rendezése közben egy „Napló 4-rét 10. sz.” jelzésű kézirtatra akadtam, a melynek szerzőjét sem Rómer Flóris, sem Jakab Elek nem határozta meg. A kézirtat czíme: „IX. Jegyző Könyv.”; az írás Kölcsey Ferenczé és ő a szerzője is. Ezt a jegyzőkönyvet Kölcsey Ferencz ifjúkori barátjának, Kállay Ferencznek ajándékozta, a mint ezt az utóbbi írja: „Kölcsey Ferencz’ gyermek ’s ifjúkori életrajza ’s néhány eredeti levele“ czímű művében. Kállay ebben

a művében a következőképpen jellemzi ezt a jegyzőkönyvet: „becsét kivált egy eredeti értekezése a' poesisről (1808. Dec. 24-dik napjáról) 's a' jóniai iskoláról összeegyűjtött jegyzetek emelik leginkább, melyekben, a' Bayletől eltanult critikai modor főleg tündöklék ki, 's bárha töredékek csak a' jóniai iskolákról szóló jegyzetek, eléggé mutatják mégis azon nagy előkészületeket, melyeket Kölcsy tanuló korában már a' hellén philosophia' szelleme felfogására tett“. Kállay belőle szemelvényt is közölt, mely az Ortographia Ungaricaról szól. 1856. december 22 én a jegyzőkönyvet az Akadémia számára megküldte Toldy Ferencznek egy levél ki-érétében, (M. Tud. Akadémia kéziratára. Levelezés 4-r. 76. sz.) a melyben ezt mondja: „Kölcsynek saját kézzel irt Diariumát itt küldöm, az 1809-beli mikor együtt tanultunk. Figyelmet érdemlők: 11 lap Kazinczy sonnetje feletti vitái a Debreczeniek ellen, a Poesisről 13 l., saját fiatal dolgozatja: a *Kocsi* szóról 22 l., a három impostorokról 25 l., Batizi Andrásról 's Ortographia Ungaricaról 29 l., a' philosophia historiát illető kivonatai, melyekben saját criticismusa nem kis szerepet játszik, különösen a hellének tekintetében“. Toldy — úgy látszik — a jegyzőkönyvet később nem tudta megtalálni, mert erre nézve kérdést intézett Kállayhoz, a ki 1860 aug. 7-én kelt levelében (M. Tud. Akadémia kéziratára. Levelezés 4-r. 109. sz.) így felelt: „Kölcsy iránt tett kérdéseire annyit válaszolhatok, hogy mindazon zsenge munkái, melyekről én Kölcsy életrajzában említést tettem, kétkötetű eredeti kézírataiban fellelhetők, melyeket én tisztelt barátomhoz küldvén az Académiának átszo' gáltattam, hol is a könyvtári autographumok közt fellelhetők. Meg kell azonban jegyezni, hogy Verböczy életét már csak csonkán adhatám át, mert egy vagy két levél hiányzik abból. Külömben az, mint értekezése is a poezisről 's a ioniai iskoláról a kiadást megérdemlené“. A jegyzőkönyv érdekesebb részeit itt közlöm.

I.

d 26. Septembr. 1809. Debreczen.

Kazinczy' Sonettóját melynek czímje ez: *a' sonetto' musaja* látta K—¹ 's belőle ezen sort

Menüetje keccsel-teljes lépteit

el mondotta Dr. Sz.³ Ur' asztalánál. A' sort kinevették, mert azon Révai által megállított szócska volt benne *kecs* mellyet hogy Debreczenben nem szeretnek minden tudja, 's azon analo-

¹ Kállay széljegyzete: nb. itt Kállay értendő.

² Széljegyzet u. a.-tól: = Szentgyörgyi.

gián fundált szó *lépet*. Ezen anecdotát én l. előbb 28. August. hallottam. Nem sokkal azután meg engedtem K-nak az egész sonettót leírni, azon Isteni szép dallal együtt mely így kezdődik

*Minnym legelső rózsájától
Értted fosztám-meg a tavaszt.*

Azok mellyek a' Sonettóban helyben nem hagyattak Dr. Sz. által ezek voltak: *Kecs, lépet, enyegő vissza 's vissza fordultával*, mert, úgymond, a' Menüet inkább *grandesque*. *Honnom*, mert, úgymond, *honnyom* kellett volna, bár azt már tavaly Pápai is elég jól megmutatta hogy a' *honnyom* nem jó. Meg tetszik ez onnan, mert úgy mondom *íthonn, otthonn*, nem *otthonny*, *honnan való?* nem *honnyan* a' *honny* minden bizonytalansággal a' 3 d. persona' ragasztékjával való rendetlen élésből származott. A' *honnya patria sua*, formálta a' *honnyot* (a' Versegheéhez hasonló orographia szerint) minden analogia ellen. Dr. Sz. Ur a' *Honn* ellen még azt is mondotta hogy a' rosszul illik a versbe, mert nem *hazát* jelent, hanem valami kis *zugot*. Ezt ugyan Dugonics sem hinné. A' többiek mellyek nem approbáltattak ezek: *kobz*, mert úgymond Dr. Sz. Ur ez csak valami haszontalan muzsika, épen mint a' *Duda*. *Lejtés* rossz magyar szónak mondatott, 's így corrigáltatott *Lejtő* vagy *Lejtős*.

Még ez mind semmi. A' Sonett félre értetett, az' a mi a' Musának prosopopaeiája magára az íróra értetett, 's minthogy e' szerint az értelem abszurdus volt a' Sonett homályossággal vádoltatott, 's a' vádtól ezen régula származott: *a' sonettnek nem homályosnak, hanem könnyen érthetőnek kell lenni*. Így teszi az ember másnak hibájává a' magáét. Paraphrazisát írtam a Sonettnek, 's világosan megmagyaráztam. Mi lett legyen a' Magyaráztatnak következtetése nem tudom. K— kinek azt le dictáltam, nem szóllott nekem arról semmit. 'S midőn ezen jegyzést írom ő már Debreczenben nincsen.

A' Minnyihez írt dalt nem lehetett még a' Debreczeni fülnek is nem szépnek találni, 's még is megsértette valami a' különben igen igen derék Sz. Úrnak fülét. Mi lehetett az? ezen név: Minnyi. . . . risum teneatis amici? Sokan nevettek már a' mi sorainkon, 's nekünk lenne-e az megtiltva a' más ítélet- tetelein?

II.

23 Septemb. 1808. Debrec.

A Poësisről.

A' Poësis' találója az emberi szív' érzékenysége, 's a' gazdag képzelődés volt, felette régi az, nem is mehetünk olyan fel a historiába, hogy annak nyomaira nem akadhatnánk. A' heves vérű Arabs, 's a hideg ég alatt nyomorgó Lapon, a' szelid

Europai, és az ember evő Kanibal esméri azt, 's szint úgy éneklí az írást nem tudó Neger a' maga daljait, mint a' kellemes szavu Olasz énekesné a' nagy gondal csinált operákat.

A' csak nem régibenn született ember, azon időbenn midőnn a' meg nem vesztegettetett emberi nemzet tiszta szemekkel nézte még a' természetet, és véték nélkül engedett édes ingerének — először hágvánn által a' gond nélkül tölt gyermeki korból azon élet korba mellybenn a' természet leg először érezteti véle, 's terjeszti elébe azon boldogságot mellyet ingereinek ártatlan követése von maga után, nyughatatlan szemmel futotta a' környéket keresztül, 's egy vele sympathizáló teremtest keresett. Heves vére életet adott phantasiájának, külömb-külféle képeket formált magának, sebesenn futotta az olly boldognak képzelt jövőndöt gondolatjaival keresztül, 's ezen állapotjában a' nélkül hogy tudta volna, vagy ki fejezte volna képzeletet széles értelembé vévén a' szót Poëta volt.

Majd egy szerencsésebb születésű ember bátorkodott ilyen képzeleteit ki fejezni, epedő hangal szállította meg a' környéket, vagy érzékeny szavakkal magyarázta szelid lángjait kedvesének, 's tulajdon képpen szólván a' leg első poëta lett. De az ő szavait nem kötötte meg a' mérték még, szabadonn fojtak azok, 's hozzá vetésképpenn csak a' merészebb meg szállítások, tüzezebb hangok, 's a körül belől fekvő dolgokról vett hasonlatosságok tették az ő poësisét; vagy ha ollykor azon mindenbe óltott követni kívánó hajlandósággal leste meg a' madarak' énekeit, 's igyekezett szavát az azokéhoz hasonló hajlékonyságra szoktatni, 's az akaratos prosa nem engedett az éneklő szájnak, meg rövidítette, vagy hosszabbította szavait, 's egyébre nem vigyázzván éneketle a' leg első dalt, melly a szerelemnek dalja volt.

Így kellett ennek lenni, hogy t. i. a' poësis leg elébb az említett indulat által születtetett, nyilvánvalóvá lesz ez ha a' poësis természetébe gondos szemekkel tekintünk-be. A' Poëta ugyan is csak úgy poëta vagy úgy szerezhet poëtai darabokat, ha azon tárgy mellyre figyelmetességét függeszti, vagy azon tárgy melly véletlenül elméjébe ötlík őt elevennen meg illeti, fel ébreszti benne a' képzelő erőt, 's ez által tűzbe 's egy magán kívül való állapotba hozza. Illyenkor a maga képzeiteit úgy látja, mint a körülte fekvő dolgokat, 's azokat is úgy rakja össze, hogy belőlök osztán egy el ragadó Ideált formál, alkot. Ezt így értvén vizsgáljuk meg már, hogy micsoda dolog lehetett az, melly az embert illyen állapotba, mellyre ő kívált az ifjúi korban olly hajlandó, leg először hozhatta. Bizonyosonn a' külső dolgok sohase tehettek az emberbe ollyan bé nyomásokat, mint a' Lélek' belső változásai. A' Természet' szépségére

érzéketlenül maradhatott a' pallérozatlan ember; a' nap még olly felségesenn kelhetett és mehetett volna le, 's századiknak tekintetét se vonhatta volna magára: de az indulatok' ereje a' leg bárdolatlanabbat is meghatotta, 's következőképpenn az hozhatta az embert leg először ilyen el hevülésbe a' mit magában benne érzett, 's magában leg ellene állhatatlanabbnak, 's ingerlőbbnek érzett. A' Poësis a' fel hevült Fantasiából ered, a' Fantasia a' vér hevesebb forgásától elevenítették, 's éppenn az indulatok birnak azon erővel, hogy a' vért akaratjok szerint zavarják, vagy csendesítsék. Az indulat tehát, 's az indulatoknak leg ellene állhatatlanabbika, 's ingerlőbbike, vólt a' poësis' anyja. 'S ebből azt is láthatni, hogy a' költésnek felette réginek kell lenni. Az emberek ugyan is l. először a' gyönyörködtetőbb, és szükségesebb dolgokat találták fel, 's a' költés az elsőbb nemre tartozik. Nem is nehéz vólt azt fel találni, a' mint az előbbiekből gondolhatni, 's annál fogva igen talál cselekesznek azok, mint p. o. Fraguier, a' kik a' Poësis nem csak a' Festésnél, hanem még az írás' mesterségénél is újabbnak állítják. Ezek vagy nem esmérük a' poësis' természetét, vagy ha esmérük is nagyon keskeny határok közzé szorítják azt. Azt mondják ugyan is hogy a' poësis a' pallérozódásnak gyümölcse: igen is, ha poétának csak azt mondjuk, a' ki ki szabott mértékre, válogatott szókkal, 's mesterséggel ír, de vajon ezek teszik e' csak a poësis? Nem — azon dalok mellyeket az Europaiak az írást nem tudó Négereknél találtak; azon ének mellyet Moses az özön viz előtt élt Lamech szájába ad Gen. IV. 23, 24. poësis nélkül nem készülhettek. A' Poësis is, mint minden más tudományok, mesterségek, felette pallérozatlan vólt először, és sok századok után juthatott el arra a tökéletességre, a' millyennel mi azt a Görögök, és Rómaiak keze közzül vettük vólt által. De csak gondolni is képtelen vólna azt, hogy a' poëis az írás' mestersége után találtatott vólna fel. A' hideg vérű Literátor a' ki ezt állithatta nem tudta azt hogy a' poësis kút feje az érzés, 's hogy az írásbeli characterek fel találására nagy ítélő tehetség, a' hangok külömb-külobbfélesége körül való figyelmetes vizsgálódás kívántatott. Ki meri pedig azt állítani, hogy az emberek elébb kezdtek vizsgálódni, mint érezni? Még az sem igaz, hogy a' Poësis a' Festésnél újabb vólna. Mert meg lehet ugyan mind a Sz. Írás sok helyeiből, mind Homerusból a' leg első görög íróból mutatni, hogy a' Festés mestersége igen régi; de hasonlóképpen meg lehet azt is, hogy a' Poësis is igen régi; elég legyen ennek meg bizonyítására, az előbb fel hozott példa, de azon kívül is a' görögök Orpheusról, és Amphionról való mythusai a' poësis régiségére mutatnak. Meg is lehet azt engedni, hogy az embernek elébb jutott eszébe, hogy a' maga indulatjait,

érzéseit dalokba öntse, mint a', hogy a' testeknek képeit ki formálja, 's a' napnak sok színeit, 's a' virágok külömb-külob-féle tarkáit, mesterségesen próbálja hasonló színekkel követni.

Régi tehát a' költés, régibb az írás' mesterséginél. Nem paradoxon ez, mert már az írás mestersége fel találása előtt más mélyebb tudományok is meg voltak. Nem tudom ugyan, ha fel találták e' már akkor az írás mesterségét a' phoeniciaiak (minthogy annak fel találása közönségesen nékik tulajdoníttatik) mikor a hajókázásban hasznát kezdték venni az Astronomiának, de azt tudom, hogy már az előtt rendbe szedett, törvények alatt lévő országok voltak, mellemeknek vallások is volt. Mind ezek pedig a' philosophiának nyomai. De ezen tudományok mind addig palléroztatlanul maradtak míg az írás mestersége fel találtatván az Irók által ki mivellették, 's rendbe szedettek. Így a' poësis is palléroztatlan volt még akkor, 's lassanként lett pallérozottabbá; de hogy pallérozódása gradusait jobban felvehessük kezdjük ott, a' hol az ő régisége felett való vetélkedéssel a' dölget felbe szakasztottuk, t. i. hogy az első dal, a' szerelemnek dalja volt.

Valaminek leg nehezebb a' feltalálása, de ha egyszer fel találtatott könnyen vitetik osztán nagyobb, nagyobb tökéletes-ségre, könnyen fojnak az új találmányok a' kütföböl. A költés-ben is meg lévén az első próba téve, nem kellett több az emberi találós elmének, hogy annak újabb neveit találjon. A' meg lett kora ember ért elmével, le csillapított indulatokkal nem énekelte többé a szerelmet, figyelmesebb szemekkel nézvén a' nagy Természetet, 's gondolkodván annak alkotójáról, magasztalta azt, 's az előtte lévő példakonn indulván el, énekelte a' leg első Hymnust.

Tovább, midőnn egy másoknál nagyobb ember jelent meg a' földön a' ki vagy a' kártékony vadaktól meg szabadította a környéket, vagy több értelemmel bírván új igazságokat fedezett fel a' többek előtt, ennek emlékezetére énekeket mondtak az emberek, 's megvetették a' Lyrica, és Epica poësis' fundamentomát. Így volt ez: A' l. régibb nemzetek Hymnusokat énekeltek Isteneik' bálványainál, 's dicsérő énekeket Herosaik' emlékezetére.

De az Írás mestersége fel találása után más formája lett a poësisnek. Hihető hogy eleitől fogva a' poësis öszve volt kötve a' musikával, mint ezt a' zsidók, görögök, 's mások példajaik bizonyítják 's egy nagyobb Genie édesebbé akarván az ének, és musica közt való harmóniát tenni, szavait inkább a' musicához mérte, 's annak lassubb, vagy sebesebb hangzásai szerént hosszú, vagy rövid sillabákat rakott egygyüvé, és így formált a' szabad, bárdolatlan ének helyett mértékre vett éneket, 's e' volt a' leg első igazán úgy mondatott Vers —. De azért

nem következik hogy a' leg első poëta a' lett volna a' ki ilyen verseket leg először irt, mert a' poëtai darabba nem a' vers az a' mi poëtai. Lehet verset írni poësis nélkül, és lehetsz poëta vers írás nélkül ezt mondja a' nemzet' csinosodásának írója.

Hogy pedig 1. először ilyen metrumos versek találtattak, nem pedig az úgy nevezett homoioteleutonok, meg tetszik onnan, hogy azok sokkal természetiebbek, és ha a' regulára szabott versek a musicára való nagyobb figye'mezésből eredtek, hogy eredhettek volna onnan meg eggyező szókban ki menő sorok? Bizonyítják ezt a' régieknek versei is kiknek munkái közt homoioteleutonos verseket csak el-vétve lehet találni. Bizonyítják nevezetesen a' régi görög, és deák költőkön kívül azon Peru nyelvenn írt versek is mellyeket az olvasóval közölni akarok.

Találtatnak ezen versek Inca Garcilasso de la Vega a' Perui Incákról írt historiájának (melly familiából való volt maga is) II. könyv. 27. részében, mellyeket a' tudós Reland az Americai nyelvekről való értekezésébe a' Blas. Valera' deák fordításával együtt beiktatott. Így vagynak azok a' magyar fordítással együtt.

Cumae Nusta	Deli Nimfa
Torallay quin	A' te bátyád
Puynnuy quita	A' te korsód'
Paquir cayan	El töré most
Hina mantara	Kinek ütése
Cunnunannun	Villog, dörög
Yllapantac.	És menykövez
Canni nusta	De te Nimfa
Unuy quinta	Töltvénn vized'
Para munqui	Esőt szerezz,
May nimpiri	'S olykor olykor
Chici munqui	Jég esőt hozsz
Riti munqui	És havat hozsz.
Pacha rictae	A' Teremtő
Pacha camac	Pachacamac (Világ lelke)
Viracocha	Viracocha
Cay hinapac	Téged erre a'
Churasunqui	Tisztre hívott,
Camasunqui.	'S e' tisztre szánt.

Ezen versekben nincsen cadentia, mert a' munqui, és sunqui szavak, nem a' cadentia, hanem csak ékesség kedvéért ketszeresztetnek, mint az úgy nevezett intercalaris versek Pedig millyen minden mesterség nélkül, millyen természeti állapotban volt azon nemzet mellynek nyelvén íródott ez a' darab!

Hogy pedig a' vers az írás után taláztatott onnan gondolhatni, hogy az emberek a' nyelvre, 's az abban lévő szók'

hosszúságára, vagy rövidségére nem figyelmezhettek az előtt, annyival inkább grammaticai dologba nem ereszkedhettek; de midőnn már le tudták írni szavaikat, figyelmezőkké tevődvénn a' nyelv' természetére, a' szóknak helyes le-írására, 's ki mondására könnyebben juthattak az említett találmányra.

Igy menvénn nagyobb, nagyobb tökéletességre a' Poësis midőnn már sok Hymnusok, Vitézeket dicsérő énekek, 's több e' félék voltak irva feljebb emelkedett egy magához jobban bízó Lélek, 's apró dicsérő dalok helyett egész életét le írta valamelly Vitéznek, és egy igazi epopoeát készített. Előbb volt pedig ez mint sem más tudományok, 's maga a' historia írás is lábra állott volna, mint ezt az egy Homerus példája bizonyítja. Azon időbben, mind a' Theologia, mind a' Historia, 's Philosophia a' poétáknál volt. Oka ez, hogy a' nyelv még felette szűk, és pallérozatlan lévén semmire sem volt olly alkalmas mint a' poësisre. Ebben a' merészebb ki fejezések, hasonlatosságok, Allegoriák kipótolták a' szóknak nem létét, a' honnan minden nemzet' literatúrája a' poesisen kezdődik.

E' szerént ha a' poëta a' maga gondolatjait philosophiai vagy más tudománybeli tárgyra alkalmaztatta lett belőle didacticum poëma, ha egy Vitézt dicsért meg a' lant mellett énekelvén tüzes verseit, Oda: ha mérsékelvén tüzeit csak mérsékelt panaszra fakadt mint mikor a nagy fájdalmakat érzett ember fájdalmai' szűnése után csendes szomorúságba esik, Elegia: ha egy templom épült fel, vagy egy ember holt meg, 's annak homlokára, vagy ennek sirjára egy rövid, egygyűjű mondást írt fel, Epigramma: ha epigrammáját csipősebb ki-fejezésekkel rakta meg, 's meg hosszabbította Satyra — 's ezen módon lehet a' költés más nemeinek eredetét is ki fejtegetni. 24. Septemb. 1808. Debreczen.

III.

25. Octobr. 1809. Sz. Demeter.

Ezen kis hely is üresen maradt valaha, töltsök-be.

A Nagyoknak egyik megismertető jele, a' halálnak megvetése. Többek közt Hadrianus ezen dalocskát mondogatta halála óráján.

„Animula, vagula, blandula,
Hospes comesque corporis,
Quae nunc abibis in loca?
Pallidula, rigida, nudula
Nec (ut soles) dabis joca.“

nézz erről valamit D. Gevatter Matthies 3. Th. p. 270. ed. Berl. 1779. ott a' 4 d. sor nem jól van fordítva, mert az ott lévő

szavak nem a' Lélekre vitetnek, hanem a' helyre hova az menni fog, mint a' *nec* az utólsó sorban mutatja.

Lehetne ugyan a' Lélekre is magyarázni, így παράφρασις-álván: jam tu Anima, cum pallidula & cet. fies, neque ut solebas huc usq. joca dabis; de a' helyre való értés simplexebbnek látszik — quae in loca nunc abibis? a bibis in loca pallidula & cet. neque ut solebas huc usq. joca dabis. Azonban ha valaki ellenem mondana, nem vetekednék vele χερσίν τε, ποσίν τε, mint Morhofról mondja Reimann Obs. Hall. T. x. p. 219. obs. IX.

IV.

d. 21 Novembr. 1808. Debrec.

Cserei egy Honvári Herczeg. Dugonics által. Szeged. 1808.

Ez a' könyv az originalban franciául van, 's annak fő személye Zadig. Írója ha meg nem csatlakozom Arouet. Lehet ezen Zádigból néme'y elmés darabokat látni a' Rollin' Bibliothèqe des enfans-jában, sőt a' magyar Aglájában is. Azon darab melly Györgyiné czím alatt van ebből vétetett, Voltaire pedig vette Petroniusból.

Elméssége ezen könyvnek a magyarban is szembe tűnő, noha azt az Öreg a' maga Caprice-jainak feláldozta. Zádig helyett egy Magyar Herczeg csúszott a' könyvbe 's a' Taxon idejébéli dölgek, a' mennyi tekintetet adnak, annyit vesznek el az elmés-ségből. Ítélje meg akárki, hogy illk a' phoenixről való veteke-dés melly a tudóskákra, papokra, kivált az inquisitióra való satyra, a' barbara Pannoniába? Hát a' platina' emlegettetése, melly a' Mátyás király ideje után feltaláltatott Granadában talál-tatik? Egyébként sok el van hagyva, vagy meg változtatva Cse-reioen. El van hagyva p. o. az a' fortélyja Zadignak melly által a' csillagok' tiszteletét nevetségessé teszi, meg van változtatva a többi közt azon felette elmés darab végzete, melly Csereinek Giraval való utazását adja elő, 's a' t. — Ezen darabhoz meg jegyzésre méltó, hogy eggy oláh mese csak nem mindenekben hasonlít.

V.

d. 7 Martii 1809. Debrecini

Philosophia Graecorum. De Secta Jonica. Thales.

Született Miletusban Joniában phoeniciai nemből mellyben a' Tudósok közönségesen meg eggyeznek; de mikor született legyen bizonytalanabb. Vossius ezt mondja De Sect. philos. Cap. V. pag 25: Natus is (Thales) Olymp XXXI ut ex Apollodoro

tradit Laërtius. Vossiusnak nem jó Laërtiusa volt. Ezek a' Diogenes Laërtius szavai I. I. in Thalete: φησὶ δ' Ἀπολλόδωρος ἐν τοῖς χρονικοῖς γενέσθαι αὐτὸν κατὰ τὸν πρῶτον ἔτος τῆς τριακοστῆς πέμπτης δ' οὐμπιάδος. Bruckner pedig T. I. pag. 459 Apollodorus után születését a' XXXV Olympias első esztendejére teszi. Ugyan ezen számot tartja Moreri is, mellyet Bayle is helyben hágy. Buhle azt mondta Geschichte der Philos. T. I. pag. 190. hogy a' XXXV v. a XXXVIII Olympiáskor született. Meg holt az LVIII Olympiáskor. Ez nem elég bizonyos, sőt mondhatni, hogy ezen számot hibáson tette fel Laërtius 1. c. Mert ha Apollodorus szerint számlálunk, úgy Thales az 54. Olympias 2-dik eszt[ende]jében holt meg. Ha pedig Sosicrates szerint, úgy az 57. Olympias 2-dik esztendeje körül

Philosophált a' Világ eredetéről, 's leg először philosophált, 's kezdője lett a' Joniai Sectának. Cosmophysicája ide megy ki:

Egyedül való Elementumnak a' Vizet tette. Hogy Elementumnak a' vizet tette azt senki sem tagadta, lásd Bruck. T. I. pag. 466. De hogy egyedül való Elementumnak tette az per alatt van. Azt tartják ugyan is hogy Tha'es ezen állítást a' Poétáktól vette volna, 's ennél fogva a' Viz ő nála nem egyéb volna az úgy nevezett Chaosnál mellyben minden E'ementumok össze zavarva meg vagynak. Ezt látszatik hinni Brucker is az említett Tom. 467 oldalán, mi Bayle-l fogúnk tartani, 's azt hinni hogy Thalesnél a' Viz homogenea materia, lásd Bayle Diction. Hist. 8 Critiq. T. IV. pag. 340—341. Art: Thales. note. D.

Hogy Thales ezen principiumra azon okoknál fonva jutott volna, mellyeket Stobaeus s Plutarchus néki tulajdonítanak tagadjá Brucker T. c. pag. 467. Buhle pedig p. 191. azoknál fogva adja elő a' Thales Systemáját hogy t. i. minden állatoknak magva nedves, minden a nedvesség által tápláltatik 's a' t. Ha Thalest úgy nézzük mint a ki nem csinált egyebet hanem a' poétai principiumokat adta tisztábban elő, szóval ha nem úgy nézzük mint philosophust: úgy illyen okoknál fogva való menevelt neki nem tulajdoníthatunk. De miért van még is hogy ezen nem philosophusnak nyomán indúlt el a görög philosophia ha ő nem philosophált mely pedig abban áll hogy valaki okoknál fogva menjen valamire? Valóban ha meg gondoljuk azt a mit Thalesnek astronomiában, 's más tudományokban való érdemeiről mondanak (mellyről alább) valóban különbözönek fogjuk őt lelteni az Orphicumi Systemának, 's más e' fő éknek találóitól, 's azt fogjuk állítani hogy ha ő csak a' poéták Systemáiból vett is fel principiumot, leg a'bb azon principiumnak okait kereste. — Legyen akarhogy itt semmi bizonyost nem tudhatunk, mert ezen Secta irásokat nem hagyott.

A' Viz meg sűrűdik, vagy meg ritkúl lessz belőle Föld levegő, tűz. De mi cselekszi, hogy a' viz meg sűrűdjön vagy meg ritkuljon. Magában van e az azt tevő erő? Isten cselekszi e azt? Ujabb bizonytalanság, melly meg bizonyosodni egygy hamar nem fog. Cicero De Nat. Deor. L. I. Cap. 10 ezt mondja: Thales Milesius, qui primus de talibus rebus quaesivit, aquam dixit esse initium rerum: Deum autem eam mentem, quae ex aqua cuncta fingeret. E' szerint Thales Theista lenne: de Buhle Gesch. der Philos. T. I. pag 196 Aristoteles után azt jegyzi meg, hogy a' régi philosophusok a' Clazomenei Hermetimus, 's Anaxagoras előtt: an phisische materielle Weltursachen geglaubt hätten. Sokan atheismussal vádolják Thalest, az Atheismusnak t. i. azon gradusával, mellyet a' Hálai Tudósok Observationum ad rem literariam T. I. pag 448 másodiknak tesznek,¹ hogy t. i. hitt Istent de nem hitte hogy a' Világ annak munkája. 'S ugyan ezt mondják Anaximanderről, Anaximenesről is, lásd ugyan ott pag. 450. Ezen állítás az Augustinus tekintén (?) fundálódik, lásd De Civ. Dei I. VIII cap. 2. De mért lenne a Szent atya a' philosophiai tárgyakban csalhatatlan? vesd össze Bruck. T. I. pag. 468—469. Minden bizonynyal a' Paternél hitelre méltóbb tanú lessz Diogenes Laërtius ki azt mondja, hogy Thales azzal tartotta, hogy a Világ az Isten' munkája, lásd Bayle't a felhozott Articl. A.) jegyzésében. Itt mind az által inkább Pantheismusról, mint Theismusról kell gondolkodni, mert Diogenes Laërtius L. I. numero 27. azt mondja hogy Thales a Világot lelkesnek 's Istenekkel teljesnek hitte — κοσμὸν ἐμψυχον καὶ θαμόνων πλήρη. — Vesd össze Ciceroval De Legg. L. II 's Aristotelessel De Anima L. I. cap. V — ὅθεν ἴσως καὶ Θαλῆς φήθη πάντα πλήρη θεῶν εἶναι: Ezeknél fogva talán Thales Anima mundi-t hitt, a' mint tartja ezt Buhle is T. I. pag 193. § 90. — azonban alig ha úgy nem kellene ezen vizsgálódást is be rekeszteni mint az előtte valót be rekesztettük.

¹ Jegyzet: A' Há' ai Tudósok három gradusát tartják az Atheismusnak: Le premier est de soutenir[r] qu'il n'existent point de Dieu: le second est de nier que le Monde soit l'ouvrage de Dieu dont on reconnoit l'existence: le troisième est de dire que Dieu a créé le Monde par une détermination naturelle, & sans y être porté d'un mouvement libre. 1. Bayle Dict. hist. cr. T. IV. pag 341. note D. — Méltó meg tudni a' Cudworth el osztását is. — Le Dr. Cud. dans son Systema intellectuale Ch. 11. compte chez les anciens quatre espèces d'Athées. 1. les disciples d'Anaximandre, appellés Hylopathiens, qui attribuoient la formation de tout à la matière privée de sentiment. 2. Les Atômistes ou disciples de Démocrite, qui attribuoient tout au concours des Atômes. 3. Les Athées Stoiciens qui admettoient une nature aveugle mais agissante selon de règles sûres. 4. Les Hyloroïstes ou disciples de Straton, qui attribuoient à la matière de la vie. lásd Système de la nature p. 253.

Thalesnek az Istenről való értelme a' most el végzett vizsgálódásban foglaltatik, a' ki Thales értelméről többet akar tudni nézze Aristotelest *De Anima* — Plutarchust, *Conv. sept. sapientium* 's Laërtiust — vagy Bruckert *T. I.* pag 471. seqq.

Mondanak sokat Thalesnek Astronomiában, Mathesisben 's a' t. való érdemeiről. Lásd azon helyét Apuleiusnak mellyet Bayle is fel hoz, *Floridor.* pag. 361, lásd Bruckert is a' 476 oldalon.

N. b. Thales mathezisi találmányinak ezeket mondja Brucker Proclus után. 1.) Hogy minden Diameter a' kört 2 felé osztja. 2.) Hogy az isosceles triangulumban a' bazison fekvő angulumok egy formák. 3.) Ha két egyenes linea egymást kettő vágja a' verticalis szegeletek egyformák lesznek. 4.) Hogy ő irta volna l. előbb a' Δ -mot körbe nem bizonyos.

Anaximander.

Cicero azt mondja *Quaest. ac. L. IV. cap. 37.* hogy Thalesnek földije, 's barátja volt — *Anaximandro populari, ac sodali suo.* — Innen gondolják hogy Miletusban született. Született pedig a' XLII Olympias 3 esztendejében. Heumann *Act. phil. volum. III.* pag 183 seqq. azt vitatja hogy gyermekek tanítója volt. Azt mondják hogy irt munkákat is. l. Laërtiust *L. I. nro 2 Suidast* 's a' t. Lásd még a' *Meinersből* való jegyzésimet *IV. Jegyz. könyv.* Halálának idejét Brucker *T. I. pag 479* Apollodorus után az LVIII Olympias 2-dik esztendejére teszi. Lássunk *philosophiájáról.*

Cicero *T. IV. pag. 80* az Ernesti kiadása szerint ezt mondja: *Is (Anaximander) infinitatem naturae dixit esse, e qua omnia gignerentur.* Nem a' vizet tartotta hát már mint Thales elementumnak, l. Cicerót a' f. hozott helyen. Mit tartott tehát? Valami közép substantiát e a viz 's a' tűz közt? Atomusokat-e Dockinsonus szerint? *Physic. vet. & ver. cap IV. § 10.* — Valami közép substantiát-e a' viz, 's levegő közt Buhle szerint? — *Gesch. der Phil T. I. pag. 199.* — Ez a' *Meiners'* értelme is. Lásd a' belőle való kevés jegyzéseket, *IV. Jegyz. könyv.* Vagy talán az *Infinitas naturae-n* az Isteni lelket értette-e? Itt minden vizsgálódást haszontalannak tartunk. Alig ha olyan nem volt ez az Anaximander *το ἄπειρον*-ja mint a' Spinoza végetlen substantiája, az az egy gondolat substantia. — De nem decidálunk.

Ő ezen véghetetlent egynek tartotta non numero sed magnitudine így szól Bruc. *T. I. pag. 480* Simplicius után. Továbbá változhatatlannak, — lásd Laërtiust, *L. II.* — a' mellyből származik minden, 's a' mellyen végződik minden — lásd Plutarch. *De placit. philos. L. I. cap. 3.* — Itt az Anaximander Atheis-

musáról származik kérdés. Azt mondják hogy az ἀρχὴν καὶ τροχίον ἀπειρον kivévén Thalestől egyébben el nem távozott. Pantheismusról lehetne talán gondolkozni. Cicero ezt mondta — De Natur. Deor. L. I. cap. 10. — Anaximandri opinio est, natives esse Deos, longis intervallis orientes, occidentesque, eosque innumerabiles esse mundos. Ez Pantheismust tesz fel. 1606 jött ki egy Cicero apud Petrum de la Rouiere 4°, abban az utolsó szavak így vannak: eoque innumerabiles esse mundos. Így írja ezt Bayle is T. I. pag 212. not T. Column. 2a. — Decidáljon a' kinek kedve van, mi az e' féle vetekedésekre nézve Bayle-re igazítjuk a' vizsgáldót. Olvassák meg ott a' Thales articulussában a' D jegyzést ott a' hol ezen szavak kezdődnek: Notez que les Dogmes des philosophes payens 's a' t. —

A' mit a' későbbi írók Anaximander egyes physical, 's astronomiai állításiról mondanak, bizonytalan, valamint az a' cosmogonia is, melyet Eusebius ad elő Plutarchusnak el veszett munkájából, lásd azokat Bruckernél T. I. pag. 485 seqq. 's valami keveset Buhlenél is T. I. pag. 200.

N. b. Azt mondják hogy Anaximander a' többek közt azt hitte: Homines prius in piscium ventre genitos, ibique nutritos fuisse 's a' t., lásd Bruck. T. I. pag. 488. Ezt a' kis jegyzést csak azért tettük ide, hogy valaki a' Telliamed vagy igazi neve szerint De Maillet hypothesisét mely az ereket hasonlóképen halakból származtatja újnak ne hídje. Mely igaznak marad még akkor is midőn az Anaximander hypothesisét valaki gyanúba hozná, mert Telliamednél csak Brucker is régibb. d. 10. Mart. 1809. Debr.

Anaximenes.

Mikor született, 's mikor holt legyen meg bizonytalan, a' régiek chronológiával való nem gondolása miatt, 's ez a bizonytalanság folyvást tart Anaxagorásra, 's Archelausra nézve is. Itt mind az által chronologiai vetekedésekbe nem ereszkedünk, másutt jobb helye lessz. Addig is Bayle-re igazítjuk a' vizsgáldót ki leg először fedezte fel az itt való nehézségeket — Lásd Tom. I. Art. Archelaus not A pag 291. — 's Bruckerre T. I. pag 488. főképp pag 497 seqq. Hogy az Apollodorus szerint való chronologia képtelen, felfedezte azt Bruck l. c. 's az olly világos hogy csodálni lehet miként hihetett annak a' Tudós Vossius, de sect. philos. cap. V. pag 27 § 5. Brucker így határozza azt meg. Született Miletusban az LVI Olympiásban, meg holt a' LXXVI-dikban, Anaximandernek halgatója, 's barátja, 's Anaxagorasnak tanítója volt. Philosophiája ide megy ki:

Cicero Quaest. Acad. Libr. IV. cap. 37 ezt írta: Post eius (Anaximandri) auditor Anaximenes infinitum aëra (dixit esse

e qua omnia gignerentur) sed ea quae ex eo orientur definita: gigni autem terram, aquam, ignem et ex his omnia. E' szerint a' végtelen substantiát meg tartotta, csak hogy annak nevet adott. Cicero fel hozott helyéből az is meg tetszik hogy itt nem két principiumról kell gondolkozni, mint Isacus Casanbonus, mert a' végtelenség itt a' levegőre van alkalmaztatva. Az infinitumon azonban nem végtelen időt, hanem végtelen ki terjedést kell itt érteni, mint ez meg tetszik Ciceroból T. IV. pag. 504. — Anaximenes aëra Deum statuit, eumque gigni, esseque immensum, & infinitum, & semper in motu. Ez a' hely azonban a' legnagyobb kétségek közé tesz bennünket. Ha Isten a' levegő hogy származhatik? Brucker Stobaeus után így magyarázza — Accipendum hoc est de facultatibus quae corpora sive elementa penetrant — — — (Anaximenes, ergo) aëra Deum dixit, quia virtute divina animatur, et per omnia funditur — — Quod vero omnium maxime hanc principii Anaximenis explicationem firmat, illud est, quod aëra Deum quidem esse, sed gigni, teste Cicerone asserit, cum divina gigni nequeant: unde sine sensu, & absurde locutus esset Anaximenes, si aliud nihil, nisi aëra infinitum pro Deo accepisset: non incommode vero, & inconvenienter suo principio, & magistri menti, si aërem mutabilem, & mobilem intellexit, ab inhabitante, virtute divina, animaue commotum, cuius motu gignuntur omnia. cet. cet. Lásd Bruck. T. I. 489—490. pag. — De vegyük ezen magyarázatot gondolóra. Hogy az Anaximenes principiuma pantheismust tesz fel mind a' Cicero' f. hozott helyéből, mind ezen magyarázattól úgy látszik: a' pantheismusban mind egy akár ezt mondjuk: a' világban van az Isteni erő, akár ezt: hogy a' világ bir Isteni erővel, mert a' világ Isteni erő nélkül fenn nem állhat: de az Isteni erőt sem gondolhatom magánosan a' világtól külön válva, mert úgy Theismusra mennék, tehát vagy mind a' kettőnek öröktől fogva kellett lenni, vagy mind a' kettőnek egyszerre kellett származni. 'S minthogy a' Cicero szavai származást jelentenek fel marad a' képtelenség: Cum divina gigni nequeant mint Br. mondja I. c.

Bayle hogy a' csomót meg fejtse Cicerótól meg tagadja azt hogy ő jól hozta volna fel az Anaximenes értelmét, 's Augustinust teszi ellenébe lásd T. I. art. Anaxagoras pag 212 not. F. column 2— 's ismét T. II. articl. Jupiter pag 903 not. G. Hogy értelmét jobban láthassuk ezen utólszor fel hozott helyből lássuk az ide tartozó szavait. C'est assurément une pensée (t. i. azon gondolat hogy az Istenek származtak) qui choque les notions les plus solides, & les plus évidentes de la lumière naturelle; mais néanmoins il y a eu de grands philosophes qui ont supposé la génération des Dieux, & qui

leur ont donné pour cause un Etre qui n'étoit point Dieu. Anaximenes omnes rerum causas infinito aëri dedit. nec Deos negavit, aut tacuit: non tamen ab ipsis aërem factum, sed ipsos ex aëre ortos credidit. Augustinus De Civ. Dei L. VIII. cap. II. Par ces paroles de St. Augustin on peut mieux entendre le dogme d'Anaximenes, que par celles-ci de Cicéron. Anaximenes aëra Deum statuit eumque gigni, esseque immensum, & infinitum, & semper in motu. (Lásd ezen helyet oda feljebb). Il n'y a nulle apparence que Cicéron ait bien rapporté le sentiment de ce philosophe; car puis qu' Anaximenes donnoit à l'air la nature de principe de toutes choses, l'immensité, & l'infinité, il faut croire qu'il le supposoit éternel, & improduit, & que s'il appelloit Dieu sous cette notion, il ne croyoit point la génération de Dieu à cet égard-là. Lors donc qu'il disoit que l'air infini avoit été la cause de tous les êtres, & que les Dieux même en avoient été produits, & ne lui attribuoit point le nom, & la nature de Dieux, au même sens qu'il attribuoit aux Dieux qui devoient à l'air leur origine, & leur existence. Voici peut être sa pensée. Il vouloit bien, pour éviter toute dispute des mots appeller Dieu l'air immense, & infini, qu'il regardoit comme le principe de toutes choses; mais il ne prétendoit pas que Saturne, Rhea, Jupiter, Junon, Neptune, Minerve, & les autres Dieux que l'on adoroient dans le paganisme, fussent cet air-là, ou l'eussent produit; il prétendoit au contraire que cet air étoit leur principe, non moins que celui des autres êtres qui composent l'Univers. Il donnoit à ce principe un mouvement perpétuel, & de là l'on peut conclure qu'il le prenoit pour une cause immanente, qui produisoit en elle même une infinité d'effets sans fin, & sans cesse; & il comptoit entre ses effets, non seulement les astres, & les météores, les plantes, les pierres, & les métaux, mais aussi les Dieux, & les hommes. Un tel dogme étoit au fond le Spinozisme ect. ect.

Erre jegyezzük meg. Hogy a priori is a' régibb, és a' görög literatúrában felette jártas Ciceronak inkább lehet hinni, mint a' későbbi 's azon ügyre nézve melyet a' fel hozott könyvben védelmez, interessátus Augustinusnak. De higgyünk Augustinusnak hogy Anaximenes az Istenekeket is a' levegőből származtatta: e' nem egyébbre mutat hanem hogy a' philosophus a' pogány Istenekeknek nem sokat tulajdonit, 's talán csak olly formán hozza be őket systemájába, mint Epicurus hozta vólt. Melly meg tetszik abból is a' mit maga Bayle mond a' Thales articulusában a' D jegyzésben, Notez que les dogmes 's a't. A' főkérdés az hogy a' Levegő, Isten, 's principium lévén hogy származhatott? Cicero auctoritása nem könnyen kisebbedhetik. Igaz hogy ha Anaximenes helyesen akart volna philosophálni

neki a' maga principiumának öröktől fogvalóságot kellett volna tulajdonítani: de ha Cicero azt ő róla nem mondja következik e abból hogy Cicero szükségesképen hibázott? Nem szint úgy következik-e hogy Anaximenes nem jól philosophisált? Mondta-e valaki a' régiek közül hogy Anaximenes a' maga principiumát olyannak tartotta mint a milyennek azt Bayle kívánná látni? Mondta e maga Augustinus? mert ő nála is az infinitus aër ki terjedésbeli végtelenséget jelenthet. Cicero pedig nem mondott mást mint a' mit akart, 's a' fel hozott helyben hiba nincs, mint meg tetszik azokból mellyeket utánna vetett. Így van az egész hely T. IV. pag 504. Post Anaximenes aëra Deum statuit, eumque gigni, esseque immensum, & semper in motu: quasi aut aër sine ulla forma Deus esse possit, cum praesertim Deum non modo a'iqua, sed pulcherrima specie esse deceat; aut non *omne quod ortum sit mortalitas consequatur*. Ez elég világosan van mondva, 's okoskodással csupán, ide tartozó datumok, 's környül állások elő hozása nélkül le dönteni nem lehet. Anaximenes értelme e' szerént ide megy ki: *A' materia a' miből mindenek lettek a' levegő, ez a' levegő az Isten (pantheismus) kiterjedésére nézve végtelen, de nem öröktől fogva való.*

A systema felette hijános, 's nem látszik egy pantheista principiumihoz illőnek¹: de abból csak a' következik hogy Anaximenes hibázott. Miért akarjuk a' régiek hibáit minden erőnkben el takarni? Így is lehetne talán gondolkozni, hogy Anaximenes látván azon nehézséget melly abból származik, hogy a' világ, vagy annak materiája öröktől fogva való, az emberi elmén kívánt segíteni attól megtagadván az öröktől fogva lételt. Egyes phisicai esmeretiről lásd Bruckert T. I. pag 491. seq. 's Chauffepiét: Nouveau Dict. Hist. & Critique T. I. art Anaximenes (1750 fol.).

D. 11. Marty. 1809. Debr.

Anaxagoras.

Mondtuk oda feljebb hogy valamint Anaximenesre, úgy Anaxagorásra, 's Archelausra nézve is a' chronologia nagyon bizonytalan. Ott Anaximenesre nézve csak a' Brucker által meg határozott számokat hoztuk fel: hanem most vizsgáljuk meg ha jó e' az ő chronológiája, valamint az Anaxagorásra tartozó chronologia is melly körül először Bayle kezdett vizsgálódni. Lásd azon helyet mellyet Anaximenesnél fel hoztunk.

¹ Innen gyanúba hozhatni azon principiumnak *ex nihilo nihil fit* a' Jonica sectára nézve közönséges voltát.

Anaxagoras született Clazomeneben a LXX Olympiásban. Így szokták ezt meg határozni Diogenes Laërtius szerint: ki azt mondja hogy Anaxagorás 20 eszt. korában ment Athenaebe, melly esett a' LXXV. Olymp. lásd Bruck. T. I. pag 498. és Baylet pag. 289. T. I. hol ezeket találod: Car l'expédition de Xerxes tomba sur les derniers mois de la LXXXIV. Ol. & sur les premiers de l'Olympiade LXXXIII. De hogy itt a' 73 a' 75 helyet nyomtásbeli hibából tétetett bizonyos. Azon nehézségeket melyek ezen számot nyomják most hagyjuk el. Azt mondják hogy Anaxagorás Anaximenesnek tanítványa volt. Ezen utolsó születésének, 's halálának idejét így határozza meg Brucker pag. 498. Született az LVI. Olympiásban meg holt a' LXXVI 1-ső esztendejében. Azt mondják hogy Anaximenes Anaximandernek halgatója volt. Cicero Quaest Acad. L. IV. cap. 37. Post eius (Anaximandri) auditor Anaximenes . . . Sőt Simplicius a Physic. Libr. I. cap. 2. azt is mondja hogy barátja volt. Apollodorus Laërtiusnál L. II. S. 1. azt mondja hogy Anaximander az LVIII Olympias 2-dik esztendejében holt meg. Lásd Bruckert is T. I. pag 479. És így Anaximenes midőn Anaximander élni meg szünt csak valami 10 esztendő lehetett. Látni való hogy ezen chronologia szerint az emennek tanítványa nem lehetett a' cosmophysicában. Az Anaximenes születésének ideje Apollodorustól az LXIII Olympiásra tétetik hogy ez képtelen szóllottunk róla Anaximenesnél. Lehet gondolni, hogy a' szám hibáson iratott le későbbben 's nem úgy mint azt Apollodorus írta volt. Petitus Obs. I. II. cap. I. LV-nek corrigálja azt, Brucker LIII-nak. 'S ezen számnál Brucker meg is maradhatott volna, mert már e' szerint Anaximandernek tanítványa lehetett. Így Anaximenes az LIII Olymp. születvén 's a' LXXVI-dikban meg halván 90 esztendőnél tovább élt. Azonban itt egyik szám sem bizonyos, 's csak verisimilitúdón fundálódik. Ez elég Anaximenesről. — Most ismét Anaxagorásra. Itt Bayle-l, és Bruckerrel kell bajlódunk. Jegyezzük meg hát I-ször is

a' Bayle chronológiájára T. I. pag 289. Art. Archelaus. Not. A. Itt nem beszélünk arról, hogy Anaxagoras vitte e a' Joniai philosophiát elébb Athenaebe vagy Archelaus. (lásd azt alább.) Laërtius mondja hogy a Xerxessel való hadkor Anaxagorás 20 esztendő volt 's e' szerint született 70 Olymp. 's meg holt, minthogy 72 eszt. élt, 88 Olymp. Ugyan ő mondja hogy Anaxagorás 20 eszt. korában Athenaebe ment, és ott maradt 30 esztendeig, és így a' 82. Olymp. 2-dik esztendejéig. Az ez ellen felhozott erősségi közzül Baylenek az első erőtlenségét maga is meg esmeri. A' mi a Diodorus Siculus tanúbizonyságát illeti hogy t. i. Anaxagoras Athenaebe a' 87. Olympias 2 eszt. vádoltatott eléggé meg van czáfolva Bruckernél T. I. pag. 498. E' szerint

a' fundamentum melyre Bayle az Anaxagorás kétszeri szám kivettetését fundálja, (hogy t. i. az Anaxagoras Anaximenes tanítói székiben való successióját meg magyarázza,) oda van. Jól mondta Brucker pag. 499 hogy ezen állításban *veteres habet contradicentes*. Továbbá arra hogy némelyek azt mondták hogy Anaxagorás Thucydides által vádoltatott, építeni nem lehet. Erre nézve a' Satyrus, Hermippus, Sotion, Diodorus, és Plutarchus datumai ellenkezők, 's minden tekintetben bizonytalanok. A' melyből ha a' többszöri vádoltatás következhetne mért ne következhetne az hogy háromszor vádoltatott szintén úgy mint az hogy kétszer? mert Sotion szerint az Anaxagorás vádolója Cleon volt. 11-szor jegyezzük meg

a' Brucker chronológiájára T. I. pag 497—500. Hogy Brucker midőn az Anaxagoras kétszeri Athenaeiben való meg jelenését fel teszi minden auctoritás nélkül, épen azt cselekszi a' mivel Bayle-t vádolja a' kétszeri számkivetés fel tételéért — *nodum secat magis quam solvit* pag 499, és *veteres habet contradicentes* mert ezen hypothesisnek ellent mond a' Laërtius tanúbizonyossága, mely csak egyszери meg jelenésről szól, t. i. a' LXXV Olympiástól fogva a' LXXXII. Olymp. 2 d. esztendejéig. A' verisimilitudo nem adhat elég bátorságot valaminek állítására, mert verisimile sok lehet, mint p. o. a' Bayle feljebb elő hozott hypothesis is. Hasonlóképen ellenkezésbe jön Brucker Laërtiussal midőn azt mondja hogy Socrates a' LXXXI. Olymp. körül lett az Anaxagoras tanítványja, 's azon Olymp. 2 d. esztendejében Archelaushoz ment, Anaxagoras pedig a' 83 Olymp. végével, vagy a' 84 kezdetével számkivettetett. Mert Diogenes Laërtius In Socrate L. II. nro 9 azt mondja hogy Socrates az Anaxagoras kárhoztattása után lett az Archelaus tanítványja. Brucker pedig azt jóval elébb teszi. Mely cselekedetnek okát adni nem lehetne.

A' mit ezen két Tudós azon nehézség meg fejtésére hoz elő hogy Diogenes Laërtius Archelaust, Clemens Alexandrinus pedig Anaxagorást mondja annak ki a' Joniai iskolát leg először Athenaebe vitte, hasonló erőtlenséggel van tele. Baylenek ezen nehézség meg fejtésében egyyik periodusa így kezdődik: Il me semble; a másik: Il n'est pas impossible; harmadik: Voici d'autres conjectures 's a' t. Minden érezheti mit akarunk, 's láthatja hogy igazságunk van. Láss valamit Bayle ellen Brucker-nél is pag. 498 az elsőbb sorokban. A' mi Bruckert illeti az ő hypothezisében elmésség nincs annyi mint az éles eszü Bayle-ében, hogy Anaxagoras nem közönségesen tanított, hanem Archelaus kezdte úgy a Jonai philosophiát először tanítani *incertum esse omnes facile largientur* mint Br[ucker] mondja Bayle-ről a' felhozott helyen.

d. 12. Marty 1809 Debrecz.

Mind ezekből látni való, hogy itt semmi bizonyosra nem találhatunk. Jobb tudatlanságunkat meg vallani, mint hamis hypothesisokkal magunkat 's másokat ámitani. Mind ezen zűrzavarokat egyedül a' régiek tudatlanságának köszönhetjük. Voilà l'état pitoiable (igy szól Bayle szinte fel hevülve) où les Anciens que l'on vante tant, ont laissés l'histoire des philosophes. Mille contradictions par tout, mille faits incompatibles, mille fausses dates.

Tegyük most vizsgálódásink tárgyává az Anaxagoras philosophiáját. Cicero T. IV pag 80 nro 118 ezt mondja: Anaxagoras materiam infinitam (dixit esse e qua omnia gigneretur), sed ex ea particulas, similes inter se, minutas; eas primum confusas, postea in ordinem adductas a mente divina. Jegyezzük meg tehát:

I. Hogy ő is a Világ materiáját végtelennek mondotta mint Anaximander, 's ő utána Anaximenes cselokedett. Végtelennek mondta pedig idejére nézve is nem csak kiterjedésére mert azt hitte hogy a' semmiből semmi sem lesz. Ugyan azért a' materiát, vagy is a' testeket véghetetlenül osztathatóknak tartotta, nem úgy mint Thales ki Plutarchusnál Sympos. T. I. azt állítja, hogy a' testek nem vég nélkül osztathatók, hanem az ember azoknak el osztásában utóljára olly részekre akad mellyeket már osztani nem lehet — atomosokra — mint ez meg tetszik Lucretiusból L. I. pag. 27 (edit. Lutet. Paris. Typis Josephi Barbou 1754).

Nec tamen esse ulla parte idem (Anaxagoras) in rebus inare
Concedit, neque corporibus finem esse secandis.

II. Hogy ez a' materia áll, vagy a' Cicero szavai szerint ezen materiából lesznek sok apró, egymáshoz hasonló részecskék (ὁμοιομέρεαι). Cicero vagy homályoson, vagy épen nem jól szólt. Hogy állhatna a' Világ materiája egymáshoz hasonló részekből? Az Anaxagoras ὁμοιομέρεαι (particulae similes). Cic.) nem azt tesz hogy a' Világ homogenea részekből áll egygyüvé gondolván annak minden részeit: hanem hogy homogenea részekből áll külön gondolván annak minden részeit. Ha talán homályosok szavaim, meg világosítja azt Lucretius, következő verseiben: Lucr. L. I. pag. 27.

Nunc, & Anaxagorae scrutemur Homoeomeriam,
Quam Graeci memorant, nec nostra dicere lingua
Concedit nobis patrii sermonis egestas:
Sed tamen ipsam rem facile est exponere verbis,
Principium rerum, quam dicit Homoeomeriam
Ossa videlicet e pauxillis, atque minutis

Ossibus, sic & de pauxillis atque minutis
 Visceribus viscus gigni, sanguemque creari,
 Sanguinis inter se multis coeuntibus guttis:
 Et aurique putat micis consistere posse
 Aurum, & de terris terram concreescere parvis:
 Ignibus ex ignem, humorem et humoribus esse;
 Caetera consimili fingit ratione, putatque.

Minden test tehát Anaxagoras szerint Homoeomeriákból lessz, de ezen állítás nem rekeszti ki a' Világból a' Heterogenea részeket. Mert egyik test mely magára nézve homogenea részekből áll, más testekre nézve állhat heterogenea részekből, melyek hasonlóképen magokra nézve homogenea részekből állanak. Jól mondta Augustinus az Universumra nézve: Anaxagoras dixit ex infinita materia, quae constaret *dissimilibus* inter se particulis . . . Cicero pedig csak úgy szóllott jól ha a' materiát distributiva értelemben vette. Vossius ezt mondván De sectis. phil. cap. V. pag. 27. §. 6: Ponebat (Anaxagoras) in unoquoque corpore partes infinitas tum ὁμοιογενεῖς, sive ὁμοιομερεῖς, ubi idem nomen totius, ac partis ut in aqua, carne, osse: tum ἑτερογενεῖς ubi nomen diversum, quales oculus, manus, ramus . . . nem meritette ki az Anaxagoras systemáját. Nem különösen egyes testekről, hanem az Universumról, vagyis annak materiájáról kellett volna néki szóllani. Próbáljuk azt a' mit ő különösen mondott közönségesen mondani. Ponebat in *materia infinita* partes infinitas, tum ὁμοιογενεῖς tum ἑτερογενεῖς 's előttünk látjuk az Anaxagoras materiáját. Most menjünk már vissza a Homoeomeriára. A' materia egy nemű részei össze szedődnek, 's ugyan azon nemű nagyobb dolgok lesznek belőlük mint ezt jól meg érthetni a' Lucretius fel hozott verseiből. Az Anaxagoras előtt való Joniai philosophusok a' Világ materiájául csak egy bizonyos elementumot vettek fel. Thales p. o. a' vizet, Anaximenes a' levegőt. Anaxagoras nem gondolhatta el hogy valami dologból más, 's csak nem ellenkező természetű részek hogy származhatnak, formált tehát egy olly materiát melyben minden dolgok magvai meg vagynak, 's különböző magokból, különböző dolgok fomálódnak. Ez eddig szép, de ő sokkal tovább ment 's oly ὁμοιομερεῖα-t állított mint 'a millyenről Lucretius szóll. Ez már képtelen. Disputált már ez ellen Aristoteles Metaphys. L. I. cap. VII. Lucretius L. I. pag. 27 seqq Ezen utolsóinak egyik argumentumát παραφρασίς alá vette Bayle T. I. pag. 208. 209. Meglehet jegyezni, hogy a' Bayle itt fel hozott erőssége nem sokkal nyom többet Lucretius fel hozott erősségénél melynek helyében akart Bayle jobbat állítani. Ostromolhatatlan erősségeket hoz fel pag. 213. Not. G. egész végig. Méltó meg nézni Bruckert is T. I. pag. 500—503. Lásd Buhlét is T. I. §. 99.

III. szor. jegyezzük meg. A' materia apró részecskéi, össze zavarva élet, és mozgás nélkül voltak még: *ετα νοῦς ελθων αυτα διεκοσμησε* mint maga mondja Anaxagorás Laërtiusnál L. II. nro 6. És így Anaxagorás volt az ki leg először vett fel egy materiától különböző valóságot melly azt mozgásba hozza. 's formát ad neki. Haljuk Cicerot ki azon helyen kívül mellyet fel hoztunk T. IV. pag. 504 nro 26 így szól: Inde Anaxagoras qui accepit ab Anaximene disciplinam, *primus omnium rerum descriptionem, & modum, mentis infinitae vi ac ratione designari, & confici voluit* ect. Bayle fel akad azon hogy Cicero ezen dologban az elsőséget Anaxagorásnak adja, holott egy néhány sorokkal ez előtt pag 503 nro 25 ezt mondta: Thales Milesius qui primus de talibus rebus quaesivit, aquam dixit esse initium rerum *Deum autem eam mentem quae ex aqua cuncta fingeret*, a' honnan Cicero előbb fel hozott helyét meg romlottnak tartja. Lásd Bruckert az 503 old., hogy miként igyekszik a' csomót meg oldani, 's a' mi értekezésünket oda feljebb a' Thales physicájáról. Hogy a' mély eszű Anaxagorás volt az ki először ezen Deismusra ment meg tetszik azon sok írókból kiket Bayle fel hoz T. I. pag. 210 – 211. Ő ezen Νοῦς-t levegői természetűnek tartotta a' mit Aristoteles helyben nem hágy. Lásd Buhlet T. I. § 99. Lásd Bruckert is T. I. pag. 513 nro XX. Socrates Platónak azt mondja Anaxagorás ellen, hogy a' világon lévő *φανόμενον* okat nem a' Νοῦς-ból, hanem csak mechanikai regulákból magyarázza. Ezen ellenvetésre szépen felel Bayle (mellyet jónak látunk ide le írni) pag 217. not K . . . Tout philosophe, qui a supposé une fois qu'un Entendement a meu la matière, & arrangé les parties de l'Univers, n'est plus obligé de recourir à cette cause, quand il s'agit de donner raison de chaque effet de la nature. Il doit expliquer par l'action, & la réaction des corps, par les qualités des éléments, par la figure des parties de la matière & cet. la végétation des plantes, les météores, la lumière, la pesanteur, l'opacité, la fluidité & cet. C'est ainsi qu'en usent les philosophes Chrétiens. de quelque secte qu'ils soient. Les scholastiques ont un Axiome, Qu'il ne faut pas qu'un philosophe ait recours à Dieu. Non est philosophi recurrere ad Deum; ils appellent ce secours l'asyle de l'ignorance. Et, en effet, que pourriez-vous dire de plus absurde, dans un Ouvrage de physique, que ceci, Les pierres sont dures, le feu est chaud, le froid gèle la rivière parce que Dieu l'a ainsi ordonné? stb.

Többet nyom az a' mit Aristoteles mond Metaph. L. I. cap. IV. Nam et Anaxagoras tanquam machina utitur intellectu ad mundi generationem. Et cum dubitat propter quam causam necessario est, tunc cum adtrahit. In caeteris vero, magis caetera

omnia, quam intellectum causam eorum, quae fiunt ponit. Kivált ha hozzá tesszük azt is a' mit Plutarchus mond De plac. phil. libr. 1. cap. ult. Hogy t. i. Anaxagoras állította Fieri alia necessario, alia fato, alia instituto animi, alia forte fortuna, alia casu. Ezen igen igen különös distinctiókat olvasván nehezen adhatunk hitelt Alexander Aphrodisiadesnek ki De fato cap. 1. és De anima cap. ult. azt mondja hogy Anaxagoras írásaiban a' fatum létét tagadta. Méltó mindazáltal meg olvasni a' mit erről Bayle mond pag. 217. Not. P. — Minekelőtte ezen tárgyat elhagynánk meg jegyezhetjük hogy Anaxagoras az emberi Lelket a *Mens infinitá*ból származtatta, 's hasonló okos lelket tulajdonított az állatoknak is. Lásd Aristotel. De Anima L. I. cap. II.

Meg jegyzésre méltó Anaxagorás *ἡγεσις*-e¹ is de a mely csak a' tapasztalásra az érzésekre terjed ki. Azt állította t. i. hogy a' hó fekete. Cicero Luculli cap. 31. Huiusmodi igitur visis consilia capi et & agendi & non agendi; faciliorque ait, ut albam esse nivem probet, quam erat Anaxagoras qui id non modo ita esse negabat, sed sibi quia sciret aquam nigram esse, unde illa concreta esset, albam ipsam esse ne videri quidem. Lásd ugyan Cicerot Luculli cap. 23.

D. 13. Martij. 1809. Debrec.

Sextus Empiricus advers. Mathemat. L. VII. ezen állítást az egész Joniai Sectának tulajdonítja. Physici qui a Thalete prodire, sensuum iudicio rejecto, ut qui in multis non essent fide digni, veritatis in rebus iudicem constituerunt rationem, ex quo progressi statuerunt de principiis, & elementis, & aliis. Id in physicis diligentissimus Anaxagoras tenuit, dicendo: propter sensuum imbecillitatem non posse nos verum iudicare — — ideo Anaxagoras dixit communiter esse rationem, veritatis criterium. — — Ezen szavaiból Sextusnak a' jön ki a' mit Bayle állított T. I. pag 208 a textusban. Il (t. i. Anaxagorás) croioit en général, que les yeux ne sont point capables de discerner la vraie couleur des objets, & que nos sens sont trompeurs. — — Mit akar hát Brucker T. I. pag. 511 ezt mondván? Ut tamen Sexto plane assentiamur (abban t. i. a' mit a' felhozott helyben mond, hogy Anaxagorás az érzést csalókanak tartotta) ipse nobis obstat tradens: statuisse Anaxagoram, propterea e Democrito laudatum: *τῆς τῶν ἀδύλων καταλήψεως τὰ φαινόμενα εἶναι κριτήριον*. — Ex hoc enim manifestum est, Anaxagoram sensuum testimonium non recepisse. Ha az Empiricus szavaiból a' követ-

¹ Jegyzet: Erről többet V. Jegyz. Könyv ezen cím alatt Anaxagorásnak azon értelméről, hogy a' hó fekete.

kezik: úgy ő hibázott 's ellene vagynak Cicerón kívül Lactantius Divina Inst. L. III. c. 23. L. V. cap. 31. Palenus De Simpl. med. L. II. c. 1. Ellene Anaxagorásnak azon másik állítása: Hogy minden dolog olyan, mint a' millyennek azt az ember hiszi. Lásd Buhle Lehrbuch T. I. pag 218 a' vége felé. — De bizonyosan Brucker Sextus Empiricus szavait nem jól értette. Ő így fordítja azokat: *Eorum quae non sunt evidentia criterium, sive comprehensionem esse, ea quae videntur*. De fordítsuk azokat szó szerént: *Obscurorum comprehensionis criterium esse phaenomena*. $\varphi\alpha\iota\omega$ annyit tesz, mint in lucem edo, ostendo — ismét luceo, splendo. Magyarázzuk már most Sext. Empiricus szavait. *Ea quae obscura sunt intelligentur ex iis quae lucent videntur*, az az *quae clara, evidentia sunt*. Ebből látni való hogy az a' mit Brucker mond nem következik. Mert itt nem az érzésekről, hanem az értelemről van szó.

Anaxagorás más vélekedéseit lásd Bayle Diet. Hist. & crit. T. I. art. Anaxagoras 's Brucker T. I. in Anaxagora.

NB. Hogy Anaxagorás könyveket először irt volna a' philosophiáról minden tekintetben bizonytalan; akár arra nézzünk a mit Pherecidesről mondanak, akár arra a' mit Anaximanderről.

d. 18. Mart. 1809. Debrecz.

Diogenes Apolloniates.

Született mint neve is mutatja Apolloniában. Stephanus Byzantinus az ő Ἐθνικα-jában in Ἀπολλωνία 25 várost említ melly mind Apollonia nevet viselt. Egyik Apollonia Illyriában van melly ma Aulonának neveztetik. Innen származtatja ezen mi Diogenesünket Lescalopier in Cic. de Nat. Deor. pag. 46. De hibáson. Megmutatta azt Bayle Diet hist. & critiq. T. II. pag. 295 Art. Diogenes Not. A. hogy Diogenes Apolloniates a Cretai Apolloniából származott, Stephanus Byzantinusból. Halljuk Bayle tulajdon szavait: *Il (Steph. Byz.) fait mention (így szól 1. c) de vingt-cinq villes qui se nommoient Apollonie, & il dit que la vingt-troisième étoit dans l'île de Crète, & qu'on la nommoit anciennement Eleuthera, & que Diogène le physicien en étoit natif*. Élt Anaxagoras idejében mint ezt nyilván mondja Diogenes Laërtius L. IX. in Diogene Apolloniate. Ugyan ő mondja hogy Anaximenes tanítványa volt. — *Anaximenes auditorem fuisse Antisthenes tradit* lásd 1. c. — Buhle tehát hibát ejtett midőn őt Archelaussal együtt az Anaxagoras tanítványji közzé számálta. *Unter den Schülern des Anaxagoras sind bereits Archelaus aus Athen, und Diogenes aus Apollonia u. o. w.* — lásd Geschichte der Philos. T. I. pag. 221.

d. 19. Mart. 1809. Debrecz.

Mert hogy Diogenes az Anaximenes tanítványa volt csak onnan is megtetszik hogy az ő philosophiája — *spirat Anaximenes disciplinam* — hogy Brucker szavaival éljek, lásd T. I. pag 515 §. XXIII. Irt könyvet is Diogenes Apolloniates mellynek kezdetét meg tartotta Laërtius. Libr. IX. in Diogene Apolloniate.

Philosophiája (mint oda feljebb is meg jegyeztük) sokban meg egyez az Anaximenesével. Ő is a' dolgok első kezdetének a' levegőt tette, Lásd Diog. Laërtius 1. c. Cicero De Natur. Deor. cap. 12 így szól: *Quid aër quo Diogenes Apolloniates utitur Deo, quem sensum habere potest, aut quam formam Dei?* Ezen szavakból nyilván ki tetszik hogy ő Pantheista volt. Augustinus De Civ. Dei L. VIII. cap. 2. ezt mondta: Diogenes — Anaximenes alter auditor, aërem quidem dixit, rerum esse materiam, de qua omnia fierent; sed eum esse compotem divinae rationis, sine qua nihil ex eo fieri posset. Ezt kétféleképen szokták érteni: Vagy úgy: hogy Diogenes egy a' levegőn kívül lévő okot hitt mint Anaxagoras vagy úgy hogy Diogenes azt hitte hogy a' *Divina ratio* magában a' levegőben van. Augustinus maga az első értelem mellett állott mint meg tetszik ha a' fel hozott helyet az előtte valókkal összevetjük: — Anaxagoras harum rerum omnium, quas videmus, effectorem, divinum animum sensit: et dixit, ex infinita materia, quae consteret, dissimilibus, inter se particulis, rerum omnium genera pro modulis & speciebus suis singula fieri sed animo faciente divino. Diogenes *quo que* Anaximenes alter audit. stbb. Azonban Augustinus homályosan szólott mert a' *compos divinae rationis* inkább az utolsó magyarázatot huzná maga után, mint az első. De nem is lehet tagadnunk hogy Diogenes Pantheista volt. Említettük oda feljebb a' Velleius szavait Ciceronál, s hogy a Lescalopier azokra való jegyzése haszontalan: bizonyos. Lásd Bayle Dict. Hist. & Crit. T. I. Art. Diog. note B. — Cicero értelmét erősítik Aristoteles ezen szavai is — De anima L. I. cap. II. *Διογένης δ' ὡσπερ καὶ ἑτεροὶ τινες ἀέρα τοῦτον οἰηθεὶς πάντων λεπτομερέστατον εἶναι καὶ ἀρχήν· καὶ διὰ τοῦτο γινώσκειν τε καὶ κινεῖν τὴν φύσιν, ἣ μὲν πρῶτόν ἐστι, καὶ ἐκ τούτου τὰ λοιπὰ, γινώσκειν ἣ δὲ λεπτότατον, κινητικὸν εἶναι.*

Több értelmeit Diogenesnek így adja elő Laërtius 1. c. Opinatus est ista. Elementum esse aëra, mundos infinitos & inane infinitum: densatum aërem & prarescentem mundos gignere, nihil ex eo quod non sit fieri, neque in id quod minime sit corrumpi. Terram esse rotundam atque in medio sitam, eamque coepisse constantiam secundum id q ex calido est arcum, ferentiam

ex frigido concretionem & soliditatem accepisse.¹ Szinte ezeket mondja Eusebius praepar. Evang. Libr. I. cap VIII.: Διογενὴς ὁ Ἀπολλωνιατῆς ἀερα ὕψιστατα στοιχεῖον· κινεσθαι δὲ τα πάντα, ἀπειρους τε εἶναι τοὺς κοσμοὺς· κοσμοποιεῖν δὲ οὗτος· ὅτι τοῦ παντός κινουμένου καὶ ἡ μὲν αἰαῖα, ἡ δὲ πυκνοῦ γινόμενου ὅπου συνεκωρῆσε τὸ πυκνόν, συρροῦσθην πεισθαι, καὶ οὕτως τα λοιπὰ, κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον, τὰ κορυφαῖα τὴν ἀνω τάξιν λαβόντα τὸν ἥλιον ἀποτελεῖται. Eusebius azonban nem mondta, hogy Diogenes Apolloniates τὸ ἀπειρον κενον-t hitt mint Laërtius állította. Halljuk erről Baylet pag. 298. T. II. így szól széles ismeretű criticus: Je croi que Diogène Laërce se trompe, quand il dit que Diogène d'Apollonie admettoit un vuide infini. J'aime mieux suivre Plutarque, qui assure que tous les physiciens successeurs de Thales jusques à Platon rejettèrent les vuides. lásd Plutarch. de placit philos. Libr. 1. cap. 18. — Így ítél Brucker is Hist. Crit. Phil. pag 517 mindjárt leg elől.

A „Marót bán“ meséje.

Irta: Vörösmarty Mihály.²

Bod és Marót bán testvérek. Bod még gyermek korában török kézre jut, nem tudja bizonyosan ki és honnan való.

Haszán bég, kinek egy rabló várából és szolgálatjában Bod magyarhoni asszonyokat rabol, őt azon hazugsággal tartja magához erkölcsileg lekötve, hogy atyját (Bodét, kit ez nem ismer, de kit igen vágy feltalálni 's költött szegény sorsából felemelni) mihelyt Bod tőle (Haszántól) elpártol, meg fog(ja) öletni, arra akarja használni, hogy Marót bánnak (kit Bod szinte nem ismer) nejét számára elcsalja vagy elrabolja.

A' színdarab ott kezdődik, midőn Marót bán, ki öccse' váltságáért a' kirendelt helyen megjelent, Haszán bég hitetlen-(sé)ge által elfogatva ennek rabságában van 's Bod a' rab Marót bán nejének elrablására Haszán bégtől felizgattatik. Azonban

¹ A „Terram“-tól „accepisse“-ig áthúзва. Oldalgjegyzet: „Az 1475-diki deák fordítás felette rossz a' mellyet le húztunk. Lasd az Originalt az ide töldött papiroson.“ Ezen olvasható: „Több értelmeit Diogenesnek így adja elő Laertius 1. c.: εἰδοκεῖ δὲ αὐτῶς ταῦτα στοιχεῖον εἶναι τὸν ἀερα, κοσμοὺς ἀπειρους, καὶ κενὸν ἀπειρον τὸν δὲ ἀερα πυκνου-μενον καὶ ἀρεουμενον, γεννητικὸν εἶναι τῶν κοσμων οὐδεν ἕκ τοῦ μὴ οὗτος κινεσθαι, οὐδὲ εἰς τὸ μὴ οὐ ψθεῖρεσθαι. τὴν γῆν στρογγυλὴν ἡρῆρειαι μενῆν εν τῷ μεσω. τὴν σφαιρῶν εἰληφαν κατὰ τὴν εκ τοῦ θερμοῦ περι-φορῶν καὶ πῆξιν ὅπο τοῦ ψυχου.“

² A M. Tud. Akadémia kéziratárában (Történi. 2-r. 11. sz.) őrzött sajátkezű kéziratból közli Heinlein István.

követ jő a' rablóvárból, ki Bodra vádat tesz 's egy Marót bán nejéhez irt levelét hozza, melyből kitűnik, hogy Bod Marót bán hitvesébe szerelmes 's hogy azt 's a' rab bánnak várát maga számára akarja megszerezni. Ez Haszán bégét, ki Bodra annyit költött 's kibe teljes bizodalmát helyezé, haragra lobbantja 's vak indulatjában azt határozza, hogy Marót bánt igen kemény feltételek alatt haza bocsájtja.

E' feltételek: az az akkori időhöz képest igen nagy vált-ság díj, mely szerfelett rövid idő alatt neki megküldessék, vagy ha azt, mint hihető vala, a' bán ki nem állíthatná, ismét vissza térjen fogságába. Erre Haszánt következő okok bírák: 1. hogy a' bán ismeretes becsületessége mellett szavát, esküjét, mellyel erre magát leköté, teljesíteni fogja, hogy 2-or szószegés esetében Marót bán öccse, kinek megváltásáért a' bán annyit áldozott, hatalmában lévén, felfogna áldoztatni; de 3-or Haszán bég arra is tart számot, hogy Marót bán haza térvén nejét nem ismert öccsével Boddal, tiltott szövetségben találandja 's így háza rendtelenségei között megfélekedzik a' maga személyéről és biztosításáról 's ez esetben Haszán haddal fog Marót bán váránál megjelenni 's a' készületlen bánt mindenestül hatalmába keríteni, legrosszabb esetben pedig az áruló Bod tulajdon bátyja által, mert hitvesének csábítója meggyilkoltatni. 'S ha mindezekben hibás volna számolása vak indulatjában arra is rendelést tesz a' ravasz török, hogy Bodot várában vagy a' hol lelik, élve halva hozzák neki.

A második felvonásban Bod épen, midőn Marót bán nejéhez utaznék, Haszán' álорczás embereitől megtámadtatik; Marót bán, ki rabságából elbocsátatván szinte uton van haza felé, kimentti őt a' rablók' kezéből 's midőn Bodnak megsebzett arczát annak kendőjével törli, saját hölgye kendőjére ismer 's álnév alatt Bodnak társává szegődik, hogy rajta annál biztosabban boszút állhasson.

Marót bán' hölgyét sürgeti a' várnagy, hogy bocsássa őket urukért harczolni, de az rettegi férjét, mert szíve már Bod által van elfoglalva, azonban nem minden habozás nélkül készül a' várnagy tanácsát elfogadni, midőn Bod megérkezik. A' még egészen el nem csábult nő elhatározza most utószor látni Bodot, mi végre őt nem saját szobájában hanem a' fegyveres teremben, hol az ajtónál két kitömött vas ember áll, kívánja elfogadni. Bod, ki azalatt az erdőben elfutott szolgájától megtudja, hogy Haszán bég rendeléséből tulajdon cselédi támadák meg az erdőn, a' visszaléphe és lehetetlensége által még inkább arra látja magát kényszerítve, hogy a' Marót nejét, kit különben is már megszeretett, ne adja ki a' töröknek, hanem magának tartsa meg. S Marót, ki álöltözetben 's a' rabság alatt elválto-

zott alakjában tulajdon várnagyától nem ismertetik meg első pillanatban, ismeretlenül akar maradni a' várnép előtt 's csak várnagyát bízván meg titkában, az egyik vas ember helyett ki áll a' fegyveres terembe, hogy látó halló tanúja legyen nője. hűtlenségének. Azonban a' terem' nagysága miatt nem érthetvén a' tőle távol eső szeretők beszédeit, a' nő' vonakodását 's küszködését nem bírja méltánylani; csak midőn a' hevesen ostromló Bod a' meghódított Ida' nevét indulatosan hangoztatja, hangozza ő is utána, magáról megfélemlkezve az Ida nevet, mire az asszony megrémülve 's rosszat gyanítva eltávozik. Bod körül néz; de senkit sem találva a' teremben a' megrémült nő bátorítására indul, midőn egy köpönyegbe burkolt követ érkezik, ki őt Haszán nevében a' nő által adására emlékezteti. E' követ-ség megháborítja; de a' követ egyszersmind azon hazug hirt hozza, hogy Marót bánt megölték' s ez őt tökéletesen megnyugtatja. Marót bán, ki a' mellette álló követnek minden szavát érti, azon határozatot teszi, hogy mivel halottnak hirdetik, saját temetésén jelen akar lenni, 's ott még irtóztatóbban boszút állani hitvesén 's csábítóján. A' várnagy mindeneket elrendelvén a' bán temetését egy koporsó mellől nézvéen keserű érzésekkel távozik 's épen akkor jelenik meg kísérierével, midőn Bod és Ida' koporsója felett összeölelkeznek.

Neje, ki ráismer, ájtultan rogy le, Bod megmentőjében most halálos ellenségét találja 's elfogatik, hogy iszonyún lakoljon. E' közben zaj hallatik, mire a bán' ájult hitvesét a' sírboltban hagyván eltávozik. A' várfalakra lépvén látja, hogy vára Haszán' népeitől körül van véve, 's egyszersmind eszmélni kezd, hogy a' váltsági határnapról házi bajai miatt megfélelkezett. Boszúja' nemét még maga sem határozván meg most arra tökéli el magát, hogy megbecstelenítettnek vélt nejét a' töröknek maga' váltságául által adja, mit ez, miután arról is biztosítja magát, hogy az áruló Bodot Marót meg fogja öletni, elfogad. A' nő azonban megkérleli férjét; de ez már szavát adván azt vissza nem veszi, hanem ez időközben begyűlt hadával harcra kél az ellene annyira 's olly hitetlenül agyarkodó török ellen.

A' török örülve a' rég óhajtott hölgynek 's csatának eltávozik; de rendelést tesz, hogy midőn Bod már ki lesz végezve, Marótnak tudtára essék, hogy az, kit megöletett, tulajdon öccse volt. A' hír tévedésből korábban érkezik 's most a' két gyűlölködő testvér szembe száll egymással 's végre kiengesztelődve abban egyeznek meg, hogy a' szánandólag feláldozott nőt élve vagy halva kimentsék a' csatában a' török' kezéből. A' csata eleinte Haszánnak kedvező 's Bod ezen pillanatban Haszán' sátorához küzdi be magát 's nem remélve, hogy a' nőt élve meg-

menthesse, azt megölni a' bekárpitozott sátorba rohan. Figyelemre méltó körülmény, hogy Haszán a' nőt hízlegéssel majd fenyegetéssel a' legiszonyúbb lelki állapotba helyezé. Ekkor jó Bod hozzá 's a' sátorban imádkozót megöli. E' közben a' harez szerencséje megfordul. Haszán visszatér sátorához 's az abból kilépő Bodot kit már megöltnek vélt, meggyilkolja. Nem sokára körül vétetik 's midőn szabadulni akar, a be[ro]banó Maróttól lefegyvereztetik. Ez őt mint alacson hitszegőt, felkötteni rendeli 's halva látva öccsét és hitvesét így szól:

Boldogtalan hitves, szegény öcsém
A' sír előtt gyötrelmeim okai,
Nyugodjatok békén a' sír után.

—
A' mit szerettem, halva fekszik itt,
A' mit gyűlöltem, az többé nem él.
Számomra most a' földön egy gyönyör
A' harez 's töröknek jajgatása lesz.

Majd kardját az égnek emelve így szól:

S' im itt előttem, isten, esküszöm
Ha vért kiontott vértért elfogadsz,
Hogy míg pogánynak karja dül hazámon
A' vad törökben ontok annyi vért,
Míg azt nem mondod: hű szolgám, elég volt!

Az Akadémia emlékszerlegei.

Gr. Széchenyi István az 1836 szeptemberi nagygyűlésen (60 p.) azt a kérdést vetette fel, hogy „nem volna-e az illendőség és emlékezet kedvéért jó az évi (nagyjutalmi) aranyakat szelenczében, serlegben vagy tokban átadni“. A nagygyűlés illendőnek találta s rögtön tárgyalás alá vette, hogy 1. „milyen formájú legyen a jutalmat magában foglaló edény“ és 2. „legyen-e rajta felírás és milyen legyen“.

Az 1. kérdésre nézve a többség a szelencze mellett foglalt állást, de jónak találta a serleget is azon feltétellel, hogy ára ne legyen nagy s így ne terhelje a pénztárt. Az edény külső alakját az ércműves „ízlésére és leleményes ügyességére“ bízta.

A 2. kérdésre nézve elhatározta a nagygyűlés, hogy legyen az edényen feírás, még pedig az, hogy kinek, miért, kitől és mikor adatott; s például ezt adta: N. N.-nek nyelvtudományi pályamunkájáért, a Magyar Academia, 1836.

Az árra nézve nem hozott az ülés határozatot. A kérdést az igazgatótanács elé terjesztette és rábízta minő árú legyen.

Az igazgatótanács jóváhagyta a nagygyűlés határozatát (1836. év 35. p.) avval, hogy ily toknak az ára 5 aranynál többre ne kerüljön, és egyúttal felkérte Széchenyit, vállalja magára a tokok készíttetését.

Széchenyi elvállalta a megbízatást és a mint az 1837. évi számadásokból kitűnik, Mayerhofer és Klinkosch bécsi cs. k. udvari ezüstműgyárosoknál készíttette az emlékszerlegeket. Az ezüstművesek 1837. júl. 27-iki számlájából, a melyben utalnak Széchenyi megbízására, kitűnik, hogy kétféle emlékszerleget készíttettek 13 latos ezüsből, még pedig egy 17 lat súlyú nagyobb fajtát 10 aranyért, és egy 9 lat súlyú kisebb fajtát 5 aranyért. Az Akadémia számadásainak bizonyossága szerint a fentemlített ezüstművesek készítették mindvégig (1847-ig) a serlegeket.

A két fajta emlékszerleg külső formájára hasonlít egymáshoz; mind a kettő az Akadémia címerével és vert munkájú cifrázatokkal volt ellátva, a nagyobbik fajta azonban díszesebb volt.

A nagyobbik 14 cm. magas, szája $8\frac{1}{2}$ cm. széles volt és a 200 aranyas¹ nagyjutalomhoz, a kisebbik $11\frac{1}{4}$ cm. magas, szája $7\frac{3}{4}$ cm. széles volt és a 100 aranyas osztályjutalomhoz vagy drámai jutalomhoz volt szükséges.

Mindkettőre az akadémiai címerrel átellen levő üres helyen felírás került olyképen, a hogy azt az Akadémia 1836-ban határozta. A vésést 1837-ben Karaes Ferencz rézmetsző, 1838. és 1842-ig Padua József rézmetsző, 1843—1847-ig pedig Neumann Ferdinánd metsző végezte.

A pályanyertesek a számadások bizonyossága szerint, csak 1837-től kezdve kapták a jutalmat az emlékszerlegekben.¹

Nem lesz érdektelen megtudni azt is, hogy ki kapta jutalmát emlékszerlegben.

1837-ben nagy serleget kaptak Kazinczy örökösei (Kazinczy Eugenia), kis serleget Hetényi János, Kossovich Károly (történeti pályamunkáért).

1838-ban nagy serleget kapott Jósika Miklós, kicsit Kossovich Károly (törvénytudományi pályamunkáért), dr. Balogh József (természettudományi pályamunkáért).

1839-ben nagy serleget kapott Balásházy János,² kicsit Lenkey Zsigmond (nyelvtudományi pályamunkáért), Hetényi János

¹ Többször előfordul, hogy a díjnyertes nem aranyban, hanem papírpénzben vette fel pályadíját, de azért a emlékszerleg átvételét is nyugtatta.

² Ő kapta a serleget, habár Vörösmartyval osztozkodott a 200 aranyon.

- (philosophiai pályamunkáért), Tóth Lőrincz (Hunyadi László cz. drámájáért).
- 1840-ben nagy serleget kapott Fényes Elek, kicsit Hetényi János (történettudományi pályamunkáért), dr Taubner Károly (matematikai pályamunkáért), Szigligeti Ede (Rózsa cz. vigjátékáért).
- 1841-ben nagy serleget kapott Horváth Mihály, kicsit Szemere Bertalan (törvénytudományi pályamunkáért), Wagner Dániel (természettudományi pályamunkáért).
- 1842-ben nagy serleget kapott Vörösmarty Mihály, kicsit Szilágyi István (nyelvtudományi pályamunkáért), Almási Balogh Pál (philosophiai pályamunkáért), Nagy Ignác (Tisztújítás cz. vigjátékáért).
- 1843-ban nagy serleget kapott Zsoldos Ignác, kicsit dr. Lányi Károly (történettudományi pályamunkáért), Fest Vilmos (matematikai pályamunkájáért), Obernyik Károly (Főúr és pór cz. drámájáért).
- 1844-ben a nagyjuttalmat megosztották Fényes Elek és Garay János között, azért egyik sem kapott nagy emlékszerleget, hanem mind a kettő kicsit, azonkívül kapott még kicsit Szigligeti Ede (Vándorszínészek cz. drámájáért).
- 1845-ben nagy serleget kapott Tarczy Lajos, kicsit Szvorényi József (nyelvtudományi pályamunkáért), Benczur János (philosophiai pályamunkáért).
- 1846-ban a nagyjuttalom megosztása miatt kis serleget kaptak Győry Sándor és Vállas Antal, azonkívül kicsit kapott még Szilágyi István (nyelvtudományi pályamunkáért), Arnstein József (matematikai pályamunkáért), Telegdi Kovács László (törvénytudományi pályamunkáért) és Kerekes Ferencz a Marczibányi-féle mellékjuttalomért.
- 1847-ben szintén megosztották a nagyjuttalmat Purgstaller József és Szontagh Gusztáv között, azért kis serleget kaptak, kaptak még kicsit kívülök Szőnyi Pál a Marczibányi-féle mellékjuttalomért, Tóth Lőrincz (törvénytudományi pályamunkáért), Purgstaller József (bölcészeti pályamunkáért), Lányi Károly (történeti pályamunkáért), Kozma Pál (történettudományi pályamunkáért), Pásztor Dániel (nyelvtudományi pályamunkáért), dr. Török József (természettudományi pályamunkáért).

A mint látható 1846-tól kezdve többen kaptak emlékszerleget mint előbb. 1845-ben ugyanis az ügyrend változtatásánál a jutalmak változtak, jobban mondva megszorítottattak, s ennek következtében majdnem kétszer annyi emlékszerlegre volt azontúl szükség, a mi kétszer annyi költségbe került.

Az Akadémia, pénzügyi viszonyai nem lévén a legrozzsábbak, ezt nagyon megérezte, úgy hogy 1847-ben megszüntette addigi határozatát.

A megszüntetésre Vállas Antal szolgáltatott alkalmat. Ő ugyanis Győryvel együtt 1846-ban nagyjutalmat nyert s így a már kész nagy serleg helyett, mindegyik kis serlegben kapta jutalomdíját. Kis serleg azonban nem volt, így csináltatni kellett. A pénztár szűk viszonyai miatt a megrendelés késett egy kissé, úgy hogy Vállas még 1847-ben sem kapta meg emlékserlegét, a mit (az 1847. nagygyűlés 39 pontja szerint) szóvá tett. Schedel titoknak, a fenti felvilágosítást adta a késésért s Vállas a serleget csakhamar, 1848 elején meg is kapta.

A nagygyűlés azonban Vállas felszólalására és Schedel titoknak felvilágosítására (40 p.) azt határozta, hogy emlékserleget, költségkiméleésből nem ad, de mivel kívánatos, hogy a jutalmazottak az aranyakon felül maradandó emlékjelben is részesüljenek, ezentúl kapjanak serleg helyett *ezüst emlékpénzt*.

1848-tól kezdve a jutalmazottak már nem is kaptak emlékserleget, s így az 1846-iki nagyjutalomra előre készített nagy serleg megmaradt. Ez most az akadémiai könyvtárban van. Kis serleg nem maradt, de megmaradt és ismeretes 3 darab, még pedig az a három, a melyet Hetényi János kapott. Ezeket rokona, Pogrányi József Komárom vármegye főügyésze kegyelettel őrzi.

Viszota Gyula.

Folyóiratok szemléje.

1. Az ATHENAEUM m. é. negyedik számában *A társadalom védelme a közveszélyes büntettek ellen* című tanulmányból a harmadik közleményben: Moravcsik Ernő, Pekáry Ferencz, Schaffer Károly, Oberschall Pál, Oláh Gusztáv és Fischer Ignác fejtik ki nézetöket. — Dr. Illyefalvi Vitéz Géza a befejezi *Társadalom és közigazgatás* című nagyobb tanulmányát. Szerinte a jogásznak, még ha elvontan is akar foglalkozni a társadalmi és állami élettel s nem tételes és tényleges, speciális jelentkezésében, egészen más a szerepe és feladata, mint más tudományok művelőinek. Előtte az élő ember áll sajátos életviszonyaival, társaságos életmódjával, a mely az emberiség körében állandó tagozatokat, hatalmi összesegeket, sajátlagos alakulatokat teremt, a társas lény képét kell tehát megrajzolnia, a társaságos életet s annak törvényeit leírnia. Csak az élőt és életet tekintse mindig, mindent az emberi élet és annak viszonyai szerint mérlegeljen, bíráljon; a valóság legyen eszménye, emberi igazság: a jog az igazsága, a megfogható, a reális a tudománya, a több én bölcselkedésének tárgya, akkor nem kerget árnyékot, nem a semmit

vagy a mást markolja meg s kutatása eredményes, tanítása igaz és hasznos lesz. Az állami életet vizsgálja s ne általában az életet, az emberek életmódját írja le s ne az összes vagy más létezőkét s fogadja el valóságnak azt, a mi valóság az emberben s összes meglevő, mert megnyilatkozó tulajdonságait, anyagi és szellemi jelentkezéseit vegye figyelembe akkor, mikor az ezek szerint keletkezett, kialakult és folyamatos életmódját, társadalmi életét vázolja. Az ember élete tényleg, a valóságban társadalmi, szükségletei tényleg közérővel elégíthetők ki s ez az erő valóban szervezett hatalom alakjában emberi életnyilvánulások, cselekvések, azaz akarati elhatározások és azok szerint végzett működések útján nyilvánul, a társadalom tényleg hatalmi berendezkedés, az állami élet egyedül csak emberek közt található s a közigazgatás kizárólag emberi célokra szolgáló tervszerű és céltudatos hatalmi ténykedés s a sociologia már tárgyánál fogva sem lehet egyszerű biologia, a minthogy nem lehet pusztán elvonás, philosophia, metaphysika vagy theologia sem. — Farkas Sándor *Az írásművek pszichológiai alapon vett kategóriái* című dolgozatából a jelen befejező közlemény az írásművek alakja, az alak és tartalom összhangjáról elmélkedik és fejtegetéseinek eredményét összegezi. — Dr. Elek Oszkár *A halál motívuma és a haláltánc* cz. a. alatt a halál szerepét a XIX. század költészetében fejtegeti; Goethe és Arany János — s a romantikusok szereplését vázolja részletesebben. — Dr. Pekár Károly *Berkeley dialogusait* ismerteti a skeptikusok és atheisták legyőzésére“ (I. közl.). — Az *Irodalom* rovatban Wundt: *Mythus und Religion* cz. néppszichológiai tanulmánya (ism. Elek Oszkár), — Történelmi materialismus írta Kepes Ernő, (ism. Enyvvári Jenő) s a *Rivista filosofica* 1907. évi I—III. füzetei (ism. Vida Sándor) vannak ismertetve.

2. A BUDAPESTI SZEMLE deczemberi füzetének tartalma. Medveczky Frigyes *Than Károly emlékezete* címmel a Philosophiai Társaság Than-emlékünnepevényén felolvasott elnöki beszédét közli. — Somogyi Euthym *a bosnyák-hercegovinai gyarmat* című cikkében czáfolja Királyfi Árpádnak a Szemlében közölt két tanulmányát, s helytelennek tartja azon fölfogást, hogy Bosnyákország és a Hercegovina Magyarország gyarmatának tekinthető, mert már Bosnyákország államjogi helyzete ellene mond ennek a nézetnek s azonkívül a gyarmatnak semmiféle ismérve ott meg nem található. — Győry Károly *Az új Balkán* címmel a Balkán-államok alakulásáról ír a bukaresti szerződéstől (1812) kezdve a mai napig. — Nagyiványi Fekete Gyula *a munkásság helyzetéről* szóló tanulmányából a befejező részt adja, és ismerteti a munkásság mai helyzetét Magyarországon, Francia-, Németországban, az Egyesült Államokban és Angolországban. — Ezután Thúry József *a török drámai irodalomból* cz. tanulmánya befejező része következik. — Legifjabb Szász Károly *A gyerekek* című eredeti költeményét közli. — Berk

Miklós a *Színházi szemlé*-ben öt színdarabról ír bíráló ismertetést. — Az *Értesítő*-ben Antal S.: A holnap, Wildner Ö.: Nietzsche romantikus korszaka (Ozori Frigyesről), Kelemen N.: Döntő bíráskodás munkabeszüntetésekben, Ta-Hio, Windts H.: Trough savage Europe (Kropf Lajostól), Cultur O.: Un Empereur de Madagascar au XVIII. siècle (Kont Ignácztól) című művek vannak ismertetve. — A füzetet az új magyar könyvek jegyzéke zárja be.

Ugyane folyóirat januári füzetének tartalma. Ná v a y L a j o s *Apponyi törvényei* című tanulmányában Apponyi népoktatási törvényeivel foglalkozik. Vizsgálja, miben áll az Apponyi-féle törvények lényege és miben és mennyiben alkalmasak arra, hogy a tanítási szabadságnak föntartása mellett az állami felügyelet kellő mérvét egyszersmind biztosítsák is. — Egy névtelen író *a megye multja és jelene* címmel Ereky István a magyar helytartósági önkormányzat című munkájáról irt ismertető tanulmányt. — B a u m g a r t e n F e r e n c z *a reformatio és az ellenreformatio korá*-ról szóló nagyobb tanulmányt közöl. — Mitrovics Gyula a miskolci Egressy-ünnepen Egressy Gábor-ról elmondott emlékbeszédét adja. — Hattyuffy Dezső *a vármegyei tisztviselők minősítéséről* irt tanulmányt, s azt elméleti és gyakorlati képzettségre osztja. — Rubinyi Mózes *egy százszentendős új könyvről* szóló cikkében Révai Miklósnak a M. T. Akadémia kiadásában megjelent *Elaboratio Grammatica* harmadik kötetét ismerteti. — Ezután Hall Caine angol írónak *A főb ró* című regényéből az első közlemény következik Balla Mihály fordításában. — K o z m a A n d o r *Régi városban* című eredeti költeményét közli. — Egy névtelen író *A socialismus munkában* címmel tanulmányt irt, Renardnak 1907-ben megjelent munkájáról, melyben megmutatja, mikép dolgozik jövőjén a socialismus, és mikép kell dolgoznia. — Horváth János *Pázmán lovag* címmel Arany balladájával foglalkozik, s kimutatni iparkodik, hogy Arany a ballada tárgyát Kiss Károlynak az Aurora 1828-iki kötetében megjelent „A szép Juhászné” című elbeszéléséből merítette. — A s b ó t h O s z k á r *Hurban Szvetozár összegyűjtött műveiről* irt ismertető tanulmányt. — Az *Értesítő*-ben Vízota Gyula *Széchenyi Hitel* című művének második kiadása címmel kimutatja, hogy a Hitelből még 1830-ban két új kiadás jelent meg. — Ezután Drumár S.: Zenetörténet, Fabó B.: A magyar népdal zenei fejlődése (Kereszty Istvántól), Oláh G.: Keletiek Nyugaton című munkák vannak ismertetve. Végül az új magyar könyvek jegyzéke van.

3. Az EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY 1908. évi deczemberi (X.) füzetében az első helyen Várdai Béla értekezésének *Kisebb adalékok Arany János aesthetikai nézeteihez* második, befejező része olvasható. Ismerteti benne a költőnek saját szavai alapján nézeteit a népköltésről, a poetikai műfajokról, a fűzfa-poesisról, s bemutatja egész terjedelmében azokat az aránylag részletezőbb fejtege-

téseket, a melyeket Arany mint szerkesztő egyes költőkről, költői művekről s egész költői irányokról tett. — Majd Révay József befejezi *Commodianus élete, művei és kora* című hosszabb értekezését. E III. részben Commodianus „Instructiones”-ének és „Carmen”-ének kiadásait ismerteti, bemutatja tartalmukat, bíráló megjegyzésekkel kíséri a közlés módját, utal a kiadások hibáira vagy hiányaira. — *Egy oxyrhynchusi töredék* czime alatt Marmorstein Artúr azzal a 45 soros görög töredéssel foglalkozik, mely Krisztusnak a jeruzsálemi templomban való szereplését tárgyalja. Vizsgálja a szöveg alapjául szolgáló mondát történeti szempontból, s megállapítja, hogy az elbeszélés zsidó-keresztény körökből származik és keresztelő gnostikus szektáknak szól. — A *Hazai Irodalom* rovatában Némethy Gézának *De epodo Horatii Cataleptis Vergilii inserto* című akadémiai értekezéséről Pruzsinszky János mond véleményyt. Némethy föltevését, mely e XIII. cataleptont Horatiusnak tulajdonítja, a bíráló nagyon érdekesnek, de túlságos merésznek tartja. Szerinte valami kisebb költő írhatta, a ki Horatius phraseológiáját jól ismerte. A költemény Némethy-féle fordítása, valamint Gyulai Pál „Horatius olvasásakor” című költeményének latin fordítása igen sikerült. — Szily Kálmánnak *A magyar nyelvújítás szótára* című művét, melynek II. része most jelent meg, Sasvári Benő kiváló, hézagpótló munkának tartja. — A Horger Antaltól gyűjtött és jegyzetekkel ellátott *Hétfalusi csángó népmeséket* Gálos Rezső ismerteti. Híven lejegyzett meséknek gondos, de phonetikailag nem egészen hű közlése, bevezetése tartalmas és tájékoztató, de kár, hogy a különben erős érzékű közlő, a jegyzetekben nem kapcsolja bele az egyes meséket a népmeséknek messze keletre visszanyúló lánczába. — A *Külföldi Irodalom* rovatában Marót Károly ismerteti Andrew Langnak *Homer and his age* című művét, mely annak bizonyítását kíséri meg, hogy a költemények evolúciójának elmélete (Wolf) nem állja meg a helyét. A bíráló nem száll szembe a szerzőnek szellemes, de merész föltevéseivel, csak az egyes fejezeteknek termékeny és gondolatébresztő tartalmát mondja el. — A *Historische Lautlehre des Lateinischen* című munkát, melyet M. Niedermann francia eredetijéből E. Herzmann fordított németre, Endrei Gerzson ismerteti, bemutatván azokat az eredményeket, melyeket a szerző, néha a köztudattól eltérőleg, megállapított. — Elek Oszkár Émile Faguetnek *Amours d'Hommes de Lettres* című könyvét bírálja, mely kiváló francia íróknak a közvéleményt is élénken foglalkoztató szerelmét tárgyalja. Szerinte e könyvből a lélekbuvár épp úgy okulhat, mint az irodalomtörténet munkása. Igen szépen, de az erkölcsi szempont teljes mellőzésével megírt könyv. — *Goethe et le drame antique*, Georges Dalmeyda könyve, bírálója Gragger Róbert szerint, nagy szorgalommal gyűjti össze a tárgyra vonatkozó adatokat, de sem újat nem nyújt, sem egységes képet nem ad Goethenek és az antik drá-

mának viszonyáról. — A *Vegyesek* rovatában Petz Gedeon ismerteti A. Heuslernek *Die gelehrte Urgeschichte im altisländischen Schrifttum* című munkáját, mely kimutatja, hogy az izlandi írók történetelőtti ábrándozásai egy szélesebb európai keretbe illenek bele. — *Pókainé* cím alatt Alszeghy Zsolt és cs. (Császár Elemér) Gyulai Pál hasonló című költeményéhez közölnek rokon földolgozásokat (egy latin iskolai dráma s Herodotos). — László Béla arról a szerepről beszél, melyet a postagalambok az ókori várharczban teljesítettek. — Ezután a Némethy *Amores*-kiadásáról újabban megjelent külföldi bírálatok vannak bemutatva. — Majd Vikár Béla válasza és Binder Jenő viszonzválasza olvasható a Lafontaine fordítása bírálatá ügyében. — Beck Károly *Der fahrende Poet*jéből közöl Gragger Róbert párhuzamot a *Vén cigány*hoz. — A *Beküldött könyvek* között Vass János munkájáról, *Fejezetek a népnyelv mondatárából* és Dénes Szilárd könyvéről, *Kossuth Lajos a szónok* olvasható rövid bírálat Sz. Cs. L. (Szeremley Császár Loránd) tollából. — *Külföldi könyvészet* és a Közlöny egész évfolyamára kiterjedő részletes és szakszerű *Név- és tárgymutató* fejezi be a füzetet.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

ELSŐ AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály első ülése.

1909 január 4-én.

GOLDZSIHER IGNÁC osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Heinrich Gusztáv, Pasteiner Gyula r. tt. — Badics Ferencz, Endrődi Sándor, Ferenczi Zoltán, Gombocz Zoltán. Gyomlay Gyula, Hegedűs István, Jánosi Béla, Katona Lajos, Lehr Albert, Melich János, Munkácsi Bernát, Négyesy László, Némethy Géza, Szabolcska Mihály, Tolnai Vilmos, Váczy János l. tt. — *Más osztályokból*: Berzeviczy Albert tt., Ortway Tivadar rt., Borovszky Samu, Óváry Lipót l. tt. — Jegyző: ifj. Szinnyei József osztálytitkár.

1. SZABOLCSKA MIHÁLY lt.: Költemények. Székfoglaló.

2. SEPRÓDI JÁNOS mint vendég: A Kájoni-codex dallamai.

3. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére PASTEINER GYULA r. és ENDRŐDI SÁNDOR l. tagokat kéri föl.

MÁSODIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály első ülése.

1909 január 11-én.

BÁRÓ FORSTER GYULA t. t. hely. osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Berzeviczy Albert, báró Nyáry Jenő t. tt. — Békefi Remig, Gaal Jenő, Ortway Tivadar, Zsilinszky Mihály r. tt. — Áldásy Antal, Angyal Dávid, Asbóth János, Balogh Jenő,

Bernát István, Edvi-Illés Károly, Ferdinándy Géza, Kollányi Ferencz, Reiner János, Réthy László, Szendrei János, Tagányi Károly, Téglás Gábor l. tt. — *Más osztályokból*: Goldziher Ignác, Heinrich Károly Gusztáv r. tt., Katona Lajos, Vári Rezső l. tt. — Jegyző: Borovszky Samu l. t.

4. VERES ENDRE mint vendég: A Sennyey-fiúk külföldi iskolázatása.

5. HORNYÁNSZKY GYULA mint vendég: Hippokrates milieu-elmélete.

6. A helyettes osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére ZSILINSZKY MIHÁLY r. és RÉTHY LÁSZLÓ l. tagokat kéri föl.

HARMADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály első ülése.

1909 január 18-án.

ENTZ GÉZA osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: báró Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Horváth Géza, Klein Gyula, Koch Antal, Krenner József, Lengyel Béla, Lóczy Lajos, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Szily Kálmán r. tt. — Bugarszky István, Franzenau Ágost, Hoór Mór, Kalecsinszky Sándor, Klupathy Jenő, Kosutány Tamás, Lörenthey Imre, Schafarzik Ferencz, Zemplén Győző, Zimányi Károly l. tt. — *Más osztályokból*: Berzeviczy Albert tt., Heinrich Gusztáv, Örtvay Tivadar r. tt., Borovszky Samu, Gombocz Zoltán, Gyomlay Gyula l. tt. — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

7. ZEMPLÉN GYŐZŐ lt.: Vizsgálatok a gázok belső surlódásáról. Székfoglaló.

8. KRENNER JÓZSEF rt.: Warhait egy új magyar ásvány.

9. MAURITZ BÉLA részéről: A Mátra-hegység eruptív kőzetei. Előterjeszti Krenner József rt.

10. DIENES PÁL részéről: Analytikai függvények végtelen helyeinek vizsgálata. Előterjeszti Rados Gusztáv rt.

11. RIESZ FRIGYES részéről: A lineár homogén integral-egyenletről. Előterjeszti Rados Gusztáv rt.

12. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére RADOS GUSZTÁV és KRENNER JÓZSEF r. tagokat kéri föl.

NEGYEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Első összes ülés.

1909 január 25-én.

BERZEVICZY ALBERT akadémiai elnök, majd THALY KÁLMÁN tt. osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak: B. Nyáry Jenő tt. — Beöthy Zsolt, Entz Géza, Fejérpataky László, Fröhlich Izidor, Gaal Jenő, Goldziher Ignác, Kherndl Antal, Koch Antal, König Gyula, Örtvay Tivadar, Pauer Imre, Pecz Vilmos, Rados Gusztáv, Szily Kálmán, ifj. Szinnyei József, Vécsey Tamás r. tt. — Angyal Dávid, Áldásy Antal, Badics Ferencz, Bernát István, Bodola Lajos, Borovszky Samu, Dézsi Lajos, Ferenczi Zoltán, Fináczy Ernő, Gombocz Zoltán, Gyomlay Gyula, Hegedüs István, Katona Lajos, Melich János, Nagy Gyula, Némethy Géza, Ónodi Adolf, Rátz István, Reiner János, Riedl Frigyes, Tolnai Vilmos, Zipernovszky Károly l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

13. DEZSI LAJOS lt. fölolvassa emlékbeszédét SZECHY KÁROLY l. tagról. — Az Emlékbeszédek során fog megjelenni.

14. VÍSZOTA GYULA: „Széchenyi, Vörösmarty és az Akadémia működésének első évei“ cz. tanulmányát bemutatja SZILY KÁLMÁN rt. — Az Akadémiai Ertesítőben fog megjelenni.

15. Főtitkár mely megilletődéssel jelenti be azt a súlyos veszteséget, melyet Akadémiánk 1909 január 10-én nesztorának, JOANNOVICS GYÖRGY t. tagnak, a ki 1867 óta az Akadémiának egyik legbuzgóbb tagja volt, elhunytával szenvedett. Folyó év január 12-én kísértük az Akadémia oszlopcsarnokából örök nyugalomra. Ravatalánál SZILY KÁLMÁN rt. tolmácsolta az Akadémia részvétét (l. alább 108. l.) — Szomorú tudomásul van és az I. osztály fölhívatik, hogy emlékbeszédéről gondoskodjék.

16. Főtitkár bemutatja Apponyi Albert vallás- és közoktatási miniszter úrnak a M. Tud. Akadémiához intézett következő átiratát:

„A f. évi május hó 9-én Londonban, az Earls Courtbeli kiállítási területen a londoni Lord Mayor által ünnepélyesen megnyitott magyar kiállítás október hó 3-án bezáratott. Örömmel vettem tudomásul, hogy a kiállítás kulturális osztálya nemcsak híu képet adott a magyar kulturális intézetek és intézmények állapotáról és eredményeiről, hanem egyúttal a magyar kultúrának egységéről és fejlettségéről is meggyőző bizonyosságot nyújtott a hazánkat eddig csak felületesen ismerő angol közönségnek.

„E hazánkra és nemzetünkre nézve rendkívül hasznos eredmény csak úgy volt elérhető, hogy minden érdekeit tényező hazafias buzgósággal kész volt résztvenni a kiállításon.

„Azért szíves örömmel használok fel az alkalmat, hogy a M. T. Akadémiának a kiállítás kulturális osztályában való sikeres közreműködéséért őszinte köszönetemet fejezzem ki.

„Budapest, 1908. évi december hó 25-én“ — Örvedetes tudomásul van.

17. Főtitkár jelenti, hogy az osztályok az 1908 deczemb. 31-én lejárt pályázatokhoz a következő bírálókat küldték ki: 1. Péczely-regénypályázat: BEÖTHY ZSOLT rt., HERCZEG FERENCZ és MIKSZÁTH KÁLMÁN l. tagok; — 2. Bródy-jutalom: az I. osztály részéről BERCZIK ÁRPÁD r. és RÁKOSI JENŐ lt.; a II. osztály részéről CONCHA GYÖZŐ r. és ASBÓTH JÁNOS lt.; — 3. Nagyjutalom és Marczibányi-mellékjutalom: BALLAGI ALADÁR, CSÁNKI DEZSŐ, FEJERPATAKY LÁSZLÓ r. és ANGYAL DÁVID s. TAGÁNYI KÁROLY l. tagok; — 4. Wahrmann-jutalom: a II. osztály részéről GAAL JENŐ r. és MATLEKOVITS SÁNDOR l. tagok. — Tudomásul van.

18. Az Országos Gazdasági Egyesület 1909 január 14 ikén 6073/1908. sz. a. értesíti az Akadémiát, hogy Zorád Istvánnak „A kender és len termesztése“ cz. és az Akadémiától jutalmazott munkáját kiadásra elfogadta. — Örvedetes tudomásul van.

19. Főtitkár jelenti, hogy a mai összes ülésből körlevelet fog kiadni, melyben az Akadémia összes tagjait fölhívja, hogy a megüresedett tagsági helyekre tagajánlásukat f. évi február végéig beküldeni szíveskedjenek. — Tudomásul van.

20. Főtitkár jelenti, hogy az Akadémiához legújabbán a következő meghívók érkeztek: 1. a Petőfi-társaságnak f. évi január 6-án tartott közgyűlésére, melyen az elnök és főtitkár képviselték az Akadémiát; — 2. a genfi egyetemtől, mely f. évi július 7—10 ig ünnepli alapításának 350 éves jubileumát; — és 3. a lipcei egyetemtől, mely f. évi július 28—30-ig ünnepli alapításának 500 éves jubileumát. Az utóbbi két ünnepélyről átiratban fogja értesíteni az osztályokat. — Tudomásul van.

21 Főtítkár jelenti, hogy a **genuai** nemzeti történelmi társulat főnnállásának 50 éves ünnepéül emlékére érmet veretett, melynek egy példányát megküldte a M. T. Akadémiának is. — Köszönettel vétetik.

22. Főtítkár bemutatja **Levasseur Emil** külső tagnak elnökünkhöz intézett következő levelét, melyben megköszöni azt az üdvözlő táviratot, melyet 80-dik születése napján Akadémiánktól vett (l. Akad. Értesítő 1908. 647. l. 195. p.):

„Monsieur le Président !

„Si je n'avais pas été débordé depuis quinze jours par le travail, je vous aurais déjà écrit pour vous remercier de la très flatteuse dépêche que vous m'avez adressée par l'intermédiaire de M. Rousseau. Un homme d'étude doit travailler pour lui-même afin de s'instruire, pour son pays afin de contribuer à sa bonne renommée, pour la science qui est de tous les pays pour servir à son avancement.

„J'ai été très touché des félicitations de l'Académie des Sciences Hongroise et des vœux qu'elle forme pour la continuation de mes travaux.

„Tant que mes forces me le permettront, je m'efforcerai de faire que ce vœu ne soit pas vain. La vie nous est donnée pour que nous la rendions utile.

„Je vous prie, Monsieur le Président, d'agréer avec l'expression de mes gratitude l'assurance de mes sentiments de cordiale confraternité. — E. Levasseur. — Paris, 19 X-bre 1908.“ — Örvendetes tudomásul van.

23. Az Akadémia könyvtára január hóban a következő adományokat vette : 1. Fabriczy Kornél t. tagtól : a) Die Bildhauerfamilie Ferucci aus Fiesola ; — b) Nicolò dall'Arca ; — c) Villa della Viola. — 2. Kherndl Antal r. tagtól : A többnyílású, merevítőgerendás függőhidak graphikai elmélete. — 3. Wlassics Gyula r. tagtól : Birói szervezeti és hatásköri kérdések. — 4. Chyzer Kornél l. tagtól : La lutte contre la tuberculose en Hongrie. — 5. Helmert Frigyes k. tagtól : Unvollkommenheiten im Gleichgewichtszustande der Erdkruste. — 6. Herz Miksa k. tagtól : La mosquée l'Emir Ganem El-Bahlaouan au Caire. — 7. Dr. Preisz Hugótól : A lépfene-bacillus virulentiajáról. (4 péld.) — 8. Dr. Csiky Kálmántól : Közjog politikai és egyéb alkalmi czikkek. — 9. Dr. Petri Mórtól : Az ifjúsági egyesületek a népnevelés terén. — 10. Porzsolt Kálmántól : Reform-politika. — 11. Dr. Weszely Ödöntől : A modern paedagogia útjain. — 12. Vas Bernáttól : Jubileumi dolgozatok. — 13. Dr. Liszt Nándortól : Szemelvények a régi magyar tudományos és népies orvosi munkákból. — 14. Buday Emmától : Eldorádó. — 15. Reiner Irmától : Aus einem krummen Lande. — 16. Dr. Kicska Emiltől : A subjectum és praedicatum a grammatikában. — 17. Dr. Friedmann Ernőtől : A társadalom védelme a közveszélyes büntetéseken ellen. — 18. Instituto Geografico y Estadístico : Resumen de las observaciones meteorológicas. — 19. Le Comte de Baillhachetól : Unités Électriques. — 20. Haton de la Goupilliéretől : a) Surfaces Nautiloïdes ; — b) Planétaire et cométaire — 21. Dr. Saladini Saladinótól : Toldi. — Köszönettel vétetnek.

24. Az Akadémia kiadásában 1909 január hó 21-éig megjelentek : 1. Akadémiai Értesítő 229. füz. — 2. Almanach 1909-re.

3. A M. T. Akad. Ügyrendje és Alapszabályai. 1909. — Ortvay Tivadar r. t. : Emlékszed Búbics Zsigmond r. t. fölött. (Emlékszedek. XIV : 1.)

25. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére báró NYÁRY JENŐ t. és SZILY KALMAN r. tagokat kéri föl.

Nekrolog.

Szily Kálmán rt. beszéde Joannovics György tt. ravatalánál az Akadémia oszlopcsarnokában 1909 január 12.

Megilletődéssel lépek e ravatal elé! Akadémiánk legidősebb tagját temetjük: Joannovics Györgyöt, ki még azzal a régi tagjainkat jellemző tisztelettel, igazi kegyelettel szerette Akadémiánkat, s a kit viszont mi is mindannyian tiszteltünk és szerettünk. A nyelvtudományi osztályba tartozott; elnöke volt sok éven át a Nyelvtudományi Bizottságnak; és nem az egyetemes philologia, hanem a szorosan vett magyar nyelvtudomány munkása volt ő majd egy félszázadon át. Pedig nem magyar volt a dal, melyet bölcsőjénél daloltak s nem magyar volt az első szó, mely ajkán életre kelt. De szülei, kik hazánkba költözve, magyar nemességet nyertek, azt akarták, hogy fiok ne csak a magyar földet, hanem magát a magyart is szeresse. Húsz éves korában már a temesmegyei ellenzéki ifjúság egyik vezére s Kossuth Pesti Hírlapjának munkatársa; a 47/48-iki országgyűlésen Temesvár képviselője; azután ő is menekült lesz s utóbb börtönbüntetést szenved ő is. Az elsők egyike, kik az alkotmány helyreállításáért publicistikailag küzdenek. Két eszmény szolgálatában áll egész hosszú élete. Az egyik eszmény a magyarság és a hazát lakó többi népek testvéries összetartása. Ezért küzd mint publicista s ennek szolgál utóbb, mint a vallás- és közoktatásügyi miniszterium államtitkára. Másik eszménye a magyar irodalmi nyelv tisztasága s hibátlan volta. E körül központosul az ő nyelvtudományi munkássága. Élénk részt vett az orthologia és neologia küzdelmében is. Ismerjük meg s tiszteljük a nyelv törvényeit, de azokat a szókat — ha törvénytelen volt is a születésük — melyek nyelvünk gazdagítására és csinosítására szolgáltak, üldöznünk nem szabad. Ez volt az ő álláspontja s ezért örömmel vett részt a Magyar Nyelvtudományi Társaság megalapításában, a mely ugyanezt az álláspontot foglalja el.

De ő bízott másik eszményében is. Bármennyire elsötétült is a láthatár, ő folyvást remélte, hogy egyszer majd eljő az idő, mikor az e hazában élő népek egymást meg fogják érteni.

Drága halottunk! E palotából, hová oly örömmel jöttél mindig, indulsz el utolsó utadra. Vidd magaddal az Akadémia és a M. Nyelvtudományi Társaság búcsúját és köszönetét munkáidért és azon példáért, melyet életeddel adtál. Isten veled. Isten veled!

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTAV.

XX. KÖTET.

1909. Márczius 15.

3. FÜZET.

A pécsi egyetem.

(Kivonat *Békefi Remig* rt. 1909. február 8-iki székfoglalójából.)

A *legelső magyar egyetem*, vagyis a pécsi studium generale méltán kelti föl a tudományos érdeklődést. Míg a szomszéd Prága, Krakkó és Bécs egyetemének még legrégibb anyakönyvei és statutumai is megmaradtak: addig a mi pécsi egyetemünkről eddig csak tizenegy kiadott oklevelet ismertünk; s ezeket is egytől-egyig a római vatikáni levéltár őrizte meg.

A középkori egyetemeknek két típusa van: a párisi és a bolognai. Amaz alapformája a francia-, angol- és németországi egyházi mesteregyetemeknek; emez meg Olaszországban és a Pyrenaei-félszigeten a tanulók egyetemeinek. Nagyon feltűnő jelenség, hogy Németországnak a XIV. század közepéig nincs egyeteme. E tényrt az nem magyarázza meg, hogy Németország fiai a nyugati részekből a francia, a déliekből meg az olasz egyetemeket közel érték, s ezért nem volt szüksége Németországnak egyetemre. Ne feledjük, hogy Németország számtalan apró államra tagolódott. Nagyobb területi egységek csak a keleti részen, a Luxemburgok és a Habsburgok alatt kezdenek kialakulni. Az első németországi egyetem 1348-ban tényleg itt, Prágában jött létre, IV. Károly alapításában. Kevés idő múlva arról értesülünk, hogy Nagy Kázmér lengyel király 1364-ben Krakkóban, IV. Rudolf osztrák herceg 1365-ben Bécsben, Nagy Lajos magyar király meg 1367-ben Pécsen egyetemet alapít.

Fölvetődik a kérdés, vajjon e tények között nincs-e összefüggés? Ausztria uraiban, a Habsburgokban, főleg IV. Rudolf hercegben a német birodalomtól való függetlenülés gondolata érlelődött meg. Az önállósulás egyik fő eszközét a szellemi függetlenségben látta. Hogy tehát országának fiait a prágai egyetemtől elvágja, de meg hogy birodalmában szellemi közepontot teremtsen és családjának tekintélyét emelje, 1365-ben megalapította a bécsi egyetemet, melynek hallgatósága négy nemzetre (natio) — osztrák, szász, cseh és *magyar* — oszlott.

Nagy Kázmér lengyel király megnyugvással látta, hogy országa függetlenségét a római szent birodalomtól már tényleg elismerték. Mikor IV. Károlyt 1356-ban Prágában meglátogatta, itt megismerte az új egyetemet. Tudta, hogy a lengyelek, midőn külföldi egyetemre mennek, útközben sokat szenvednek, fogságba kerülnek, sőt néha még az életök is rá megy. Ezért, de meg a szomszéd schismaticusok részéről fenyegető veszély elhárításáért s országa önállóságának, királyi családja tekintélyének és hatalmának biztosítása és kifelé érvényesítése, továbbá nemzete szellemi életének emelése végett ő is akart országa részére egyetemet alapítani. Kapóra jött neki, hogy 1362-ben a tudós benedekrendi egyetemi tanár, V. Orbán jutott a pápai székre. Ez szívesen látta, hogy Nagy Kázmér Krakóban 1364-ben egyetemet alapít és ezt a bolognai és páduai mintájára szervezi.

A Luxemburgok, Habsburgok és Piastok nemes versenyből nem maradhattak ki az Anjouk sem. A Róbert Károly által kezdeményezett családi politika szálait ügyes kezekkel szőtte tovább Nagy Lajos. Királyi családja tekintélyének gyarapításáért s országa önállóságának erősítéseért és hatalmának növeléseért hevülő lelkét nem hagyhatta hidegen az a tény, hogy Prága 1348-ban, Krakó 1364-ben, Bécs meg 1365-ben egyetemet kapott. Ily példák láttára *alapította meg Pécsen 1367-ben az első magyar egyetemet.*

Nagy Lajos a pécsi egyetem alapítólevelét — az akkori szokás szerint — helybenhagyás végett megküldötte V. Orbán pápának. Ez válaszában kijelenti, hogy megfontolván minden körülményt s különösen azt, hogy Pécs városa az ország többi városai között a tudomány magvainak szaporítására különösen alkalmas: helybenhagyta, hogy *Pécs városában legyen és örök időkre fenmaradjon az egyetem, egyházi és római jogi s más megengedett facultással, leszámítva a theológiát.* Azt, a ki a pécsi egyetemen a doctoratust vagy a magisterséget meg akarja szerezni, a megfelelő facultas tanárai a pécsi püspököknek, ennek nemlétében a pécsi káptalani helytartónak bemutatják. Ezek a facultasnak tényleg előadó doctorait vagy magistereit egybehívják a vizsgálat megtartása végett. A kit ezek promoveálnak, az nemcsak a pécsi, hanem bármelyik egyetemen is taníthat.

A prágai, krakkói, bécsi és pécsi egyetem alapítását megerősítő pápai oklevelek egybevetéséből kiderül, hogy jórészt szóról-szóra megegyeznek. Még a prágai út el legjobban a többitől. De ebből az egyezésből nem következik, hogy eme oklevelek tárgyi értéke csekély. Mert ezeknek egyes részei valószínűs oklevélformulák, a melyeket tartalmi szempontból úgy sem szokás mérlegelni. A mi meg ezeken kívül bennök még megegyezik, részint az egyetemek alkotó része, pld. a promoveálás

jogának megadása, részint meg olyan jelenség, a mit a tények támogatnak.

Eme oklevelek egyező részeinek tárgyi értékét különösen az okleveleknek egymástól elütő helyei növelik. Mert ezek azt bizonyítják, hogy az oklevelek csak abban egyeznek meg, a mi az egyetemek mindegyikére csakugyan érvényes volt; s különbség az egyetemek között csak annyi volt, a mennyit az oklevelek feltárnak. Így a pápa csak a pécsi egyetemnél köti ki, hogy a király az egyetemi tanárok megfelelő javadalmazásáról gondoskodjék, mert különben a pápa megerősítő levele érvényét veszti. Ennek, úgy látszik, az az oka, hogy míg másutt, teszem a krakkói egyetemnél a király a wieliczkaí sóbányákból utalta ki a fentartás költségeit, a melyekre nézve még maga Krakkó városa is kötelezettséget vállalt: addig nálunk talán csak királyi ígéret szolgált a fentartás alapjául, a mely azonban magában foglalta a pécsi püspök bőkezű ajánlatát is.

Érdekes kérdés, hogy *Pécs miért lett egyetemi székhely?*

A pápai oklevelek világosan megmondják, hogy Prága, Krakkó, Bécs és Pécs azért lettek egyetemi székhelyül, mert a többi helyeknél jelesebbek és különösen alkalmasak. S az okleveleknek igazuk van. Mert Prága, Krakkó és Bécs fejedelmi székhely volt, s így elsőségük és alkalmas voltak az ország többi helyeivel szemben kétségtelen. A mi Pécsünk azonban nem volt a király székvárosa. Mint püspöki székhely és város azonban nemzetünk művelődésének mindenkor egyik nevezetes csomópontjául szolgált. Ezen a czímen azonban a saját erejével aligha tudta volna elragadni a pálmát Esztergom, Eger, Várad, Veszprém, Buda és Székesfehérvár elől. Kellett más oknak is lennie, a mi Pécs város tényleges előnyeit érvényre juttatni segítette.

Pécsi püspököknek 1360-ban Vilmos egri prépostot s a király kápolna-ispánját és titkos kancellárját választották meg. Mint ilyen Nagy Lajos királynak egészen bizalmas embere volt s ura megbízásából több ízben követségben járt. De nagyon kedvelte őt V. Orbán és XI. Gergely pápa is. S a ki mindezzel érdemesült, nem lehetett közönséges ember. Bizonyára ez a széles látókörű Vilmos pécsi püspök segített megérlelni Nagy Lajosnak egyetemalapításra irányuló gondolatát; s kétségkívül ez a jeles pécsi püspök vitte keresztül Nagy Lajos királynál, hogy az egyetem színhelye Pécs legyen. Így érthető meg az a nagy anyagi áldozat is, melyre Vilmos püspök a pécsi egyetem érdekében vállalkozott.

Prága, Krakkó, Bécs és Pécs egyetemei közül a pápák csak a prágainál engedélyezték a theologiai facultas felállítását. Felőtltő jelenség ez, főleg ha meggondoljuk, hogy az egyetemek-

től a vallás erősbitését, sőt Krakkóban még a schismaticusok elleni hathatós védelmet is várták. S adjuk még ehhez, hogy Nagy Lajos király és felesége, Erzsébet, 1345-ben IV. Kelemen pápának így irtak: Magyarország világi és szerzetes papsága között már régóta egyetlenegy theologiai magister sincs.

Ilyen körülmények között valóban fontos kérdés, hogy *V. Orbán pápa miért nem engedte meg a pécsi egyetemen a theologiai facultas felállítását?*

Az egyetemek keletkezése mutatja, hogy nem mindegyiken szervezték mindjárt az összes facultásokat. Az egyik különösen theologiai, a másik jogi, a harmadik meg orvosi egyetemnek alakult. Így azután a theologia több helyről kimaradt. Nem tiltotta ki senki, hanem egyszerűen nem állították fel, mert a helyi viszonyok és a cél így kívánták. A XIII. század elejéig keletkezett tizenhárom egyetem közül csak négynek volt theologiai facultása. A XIII. század kezdetétől fogva az avignoni tartózkodás befejezéseig (1379) a pápák vagy fejedelmek 28 egyetemet alapítottak. Ezek közül a pápák *csak ötnek* adták meg mindjárt az alapításkor a theologiai facultas felállításának jogát; s a megtagadott 23 esetből a XIII. századra csak *egyetlenegy*, a többi 22 meg a XIV. századra esik. Az 1379. és 1500. között alapított 31 egyetem közül meg a pápák csak háromnál nem engedélyezték a theologiai facultas szervezését.

E jelenségek magyarázatához a kulcsot a párisi egyetem nyújtja. A középkorban három nagy hatalom volt: a *Sacerdotium*, az *Imperium* és a *Studium*; vagyis a pápaság, a császárság és az egyetem. A sacerdotium Olaszországban, az imperium Németországban, a studium meg Franciaországban és pedig Párisban honolt. A párisi egyetem az ő hittudományi facultásával az egész világon a legelső lett a hittudomány és a bölcészet terén. „*Studium studiorum*“-nak nevezték; majd a római szentszék egyetemének czímével illették. A pápák nagy bizalommal tűntették ki. Ez különösen akkor növekedett nagyra, midőn a pápák székhelyöket Avignonba tették át. Helyesen veszi észre a tudós *Denifle*, hogy az avignoni pápák éppen a párisi egyetem iránti kedvességből, vagyis ezért nem engedték meg az ő korukban keletkezett egyetemeken a theologiai facultas felállítását, mert azt tervezték, hogy így majd egész Európából Párisba mennek a theologus egyetemi hallgatók, s ez által a párisi egyetem híre-neve még növekszik.

De nézetem szerint nem szabad a dolgot tisztán a párisi egyetem szempontjából tekinteni. Van itt még más érdek is, s ez a katolikus egyházé, a melyet szintén meg kell világosítanunk.

A IV. lateráni zsinat 1215-ben minden érseki székhelyre egy-egy theologust rendel. hogy ez a pápokat a szentírásra és

a lelkipásztorkodásra megtanítsa. De ezt az intézkedést még a XIV. században sem lehetett végrehajtani; vagyis még a XIV. században sem volt ritka eset, hogy érseki székhelyen nem tanítottak teológiát.

Vegyük már most a pápák helyzetét. Nekik a katolikus vallás tanainak épségét megőrizni kötelességök. Ha tehát valahol az egyetem-alapítás szóba került, nem volt-e természetes az aggodalmuk, vajjon a katolikus vallásra nem hárul-e ebből valami baj? Különösen a theologiai facultas engedélyezése előtt teljes biztosítékot kellett szerezniök a katolikus egyház érdekeinek megvédéséről. Így azután a püspöki székhelyek általában már elvileg elestek egyetemükön a theologiai facultas felállításától, miként Pécs és Krakkó is; hiszen káptalani iskolájokban nem működött theologus. De még az érseki székhelyek sem nyújtottak kivétel nélkül reményt a theologiai facultasra nézve, midőn több helyütt még egy theologust sem tudtak előteremteni a káptalani iskola részére.

Ily viszonyok között tehát a pápák éppen a katolikus egyház szempontjából nagyon megnézték, hol engedélyezik a theologiai facultást. S ezt annál is inkább megtették, mert a párisi egyetemet a katolikus egyház megbízható, hűséges szervének ismerték s az itteni theologiai facultásban teljesen megbíztak. Ez a tény volt annak is az oka, hogy ha már a theologiai facultás szerveztét engedélyezték is, nem egyszer — mint Bologna, Pádua és Perugia esete mutatja — kikötötték, hogy az első tanárok olyan emberek legyenek, a kiket *a párisi vagy más híres egyetemen promoveáltak*. S itt már világosan kitűnik, hogy nem a párisi egyetem, hanem a katolikus vallás érdeke lebegett első sorban a pápák szemei előtt. Ugyanezt bizonyítja az is, hogy mikor a párisi egyetem theologiai facultása a nagy nyugati egyházszakadás idején VI. Orbán pápa odahagyásával VII. Kelemen ellenpápához csatlakozott s a pisai, konstanzi és bási zsinaton éppen a párisi egyetem tanárai voltak leghevesebb támadói a pápaságnak: a pápák bizalma a párisi egyetemről elfordult; ezt a katolikus egyház tanainak hű tolmácsául nem tekintették: hanem az 1379. és 1500 között alapított 31 egyetemen a theologiai facultást — három eset leszámításával — engedélyezték. Mindezeket összegezve, *V. Orbán pápa tehát Pécsért azért nem engedélyezte a theologiai facultas felállítását, mert — miként a többi pápák, különösen az avignoniak — arra törekedett, hogy Párisnak minél több theologus hallgatója legyen s így a párisi egyetem minél jobban virágozzék; s mert a katolikus vallás tanainak épségét Magyarországon úgy látta legjobban biztosítva, ha a magyarok is a párisi egyetem theologiai facultását hallgatják.*

Tudomásunk van róla, hogy Nagy Lajos király *Bartolomeo Piacentini*t, a paduai egyetem tanárát már 1360-ban megnyerni igyekezett az alapítandó pécsi egyetem részére tanáruul. E tervből azonban semmi sem lett. *Saraceno di Padova* és *Illicini Péter* sem tanárkodott a pécsi egyetemen.

Ennek tényleges tanárai közül csak egyet ismerünk; de eddig ezt sem az igazi nevén hívták. Rendesen Galvanus Bethini néven emlegették; sőt röviden — miként a jeles Ábel Jenő is — csak a Bethini elnevezést használták. Pedig a mi pécsi egyetemi tanárunk igazi neve *Bolognai Bettino fia Galvano*, röviden Bolognai Galvano (Galvano di Bologna). A Bettino tehát ezentúl csak mint Bolognai Galvano édes atyjának a neve marad meg a tudomány használatára.

Bolognai Galvano az egyetemet Paduában végezte s itt avatták az egyházjog doctorává. Az egyetemi tanárkodást is a paduai egyetemen kezdte és innét jutott tudományossága és tiszteletre méltó élete révén a pécsi egyetem egyházjogi tanszékére. Ő az egyetemi tanárkodás mellett nagy segítségére volt Vilmos pécsi püspöknek is, a kinek tanácsesal szolgált és sok dologban kezére járt. Vilmos püspök káptalana hozzájárulásával, saját püspöki javadalmából évi háromszáz ezüst márkát, vagyis hat-száz arany forintot — mai értékben körülbelül 6900 koronát — biztosított Galvano részére, meghatározott részletekben. Ezenkívül odaadta Galvanonak Ürög (Baranya vm.) falut tizedjövedelmével, a mi hetven aranyforintra — mai értékben mintegy 805 koronára — rúgott; továbbá azt a pécsi házát, mely-lyel négy oldalról szomszéd: Paduai Szerecsen (*Saraceno di Padova*) kamaraispán telke, János kamarás háza, Pesch — a név többi része hiányzik az oklevélből — nevű pécsi timár és István tolnai főesperes szállása. Mindez az adomány Galvano örököseire is érvényes, ha a római pápa beleegyezik.

Vilmos pécsi püspöknek ez az ajánlata valóban fejedelmi bőkezűsége vall, ha meggondoljuk, hogy Nagy Kázmér lengyel király a krakkói egyetem legelőkelőbb tanszékének tanárát is csak negyven márkával díjazta. Ez pedig Bolognai Galvano fizetésének még a nyolczadrészével sem ért föl.

Bolognai Galvano, mint Nagy Lajos királyunknak XI. Gergely pápához küldött követe 1372-ben Villa-Novában van. S még itt, a pápa színe előtt sem tudta keresztülvinni szíve szándékát, mert XI. Gergely pápa a Galvano részére tett adományt csak ennek élte fogytaig szőlőlag erősítette meg. Úgy látszik, ez az intézkedés vetett véget Galvano pécsi egyetemi tanárkodásának. 1374 aug. 3-án már a bolognai egyetem tanárai között látjuk. Nyomtatásban és kéziratban ránk maradt művei is előkelő tudományról tanuskodnak.

A pécsi egyetem hallgatói közül Csót Benedek fia György, Kancellár János, Szöllösi Fábián fia György és László fia Lukács nevét ismerjük.

A pécsi egyetem tanárai és hallgatói mindazokat a kiváltságokat, szabadságokat és mentességeket megkapták, melyek az egyetemi tanárokat és hallgatókat általában megillették. Ilyen volt a promoveáláson és a corporatiókon kívül a vámtól való mentesség és az egyetemi bíraskodás. Hihetőleg IX. Bonifác volt az a pápa, a ki a pécsi püspöknek megengedte, hogy a pécsi székesegyházi, továbbá a szent Jánosról nevezett pécsi várbeli és a szent Péter tiszteletére avatott pozsegai prépostságot egy ízben a pécsi egyetem egyházjogi és római jogi tanárai részére fentarthatja. V. Orbán és XI. Gergely pápa meg a pécsi egyetem tanárait és hallgatóit, bármily egyházi javadalmuk legyen is, öt évre fölmentette a residentia, vagyis a helyben lakás kötelezettsége alól.

Fontos feladat ama kérdés megoldása, hogy *meddig állott fenn a pécsi egyetem?*

1402 febr. 24-iki oklevél említi, hogy László fia Lukács kevéssel ez év előtt a pécsi egyetem hallgatója volt. E szerint a pécsi egyetem 1402 körül még megvolt.

A pécsi egyetem fennállásának meghatározásánál *döntő bizonyítékul* szolgál Hunyadi Mátyás királynak 1465-iki levele II. Pál pápához. S mily különös véletlen, Eme oklevélnek éppen azt a helyét, a melyre a bizonyítás súlypontja esik, eddig — II. Pál pápa válaszából — hibás szövegben ismertük. Ez ugyanis kiadványainkban így olvasható: . . . „in regno Hungarie, licet amplo et fertili non viget *aliquomodo* studium generale“.

Nekem ez a szöveg már régóta szemet szúrt. Az egyetemek életéről szóló oklevelek terminológiájának vizsgálatából meggyőződtem, hogy a „viget“ szót „van“, „létezik“ értelemben használják. Ekkor nyilvánvaló lett előttem, hogy az idézett szövegnek hibásnak kell lennie. Szerencsére, a Magyar Nemzeti Múzeum kéziratának tanulmányozása közben a kezembe került a szóban forgó oklevél, *Fraknoi Vilmos* sajátkezü másolatában, mely a vatikáni regesták alapján készült. Itt már ezt a szöveget találtam: „In regno Ungarie, licet amplo et fertili, non viget *aliquod* studium generale“. Teljes megnyugvás kedvéért, de megtekintettel ama nagy művelődéstörténeti érdekre, mely ehhez a helyhez fűződik, Rómában az egész oklevelet lefényképeztettem. Ebből immár mindenki meggyőződhetik, hogy a „non viget *aliquod* studium generale“ a helyes szöveg.

Így most már Hunyadi Mátyás király levele egészen világos. A nagy szellemű fejedelem ugyanis 1465-ben ezt írta II. Pál pápának: „*Magyarországon*, jóllehet terjedelmes és termékeny,

nincs egyetem (studium generale); miért is némelyek, a kiknek van hozzá való eszök és a tudomány művelésére alkalmasak, szegénységök, a távolság, az utak veszélyei és a nyelvi nehézségek miatt nem mehetnek oly helyekre, a hol vannak egyetemek, — nem kis kárára az egész egyháznak és a keresztény vallásnak, a melynek főleg a hitetlenek szomszédságában levő területeken van szüksége tanult férfiakra. Miért is engedje meg Szentséged, hogy Magyarország valamelyik városában vagy helyén állíthassak egyetemet mindegyik facultással, szervezete és kiváltságai tekintetében teljesen a bolognai egyetem mintájára“.

II. Pál pápa e kérelmet 1465 máj. 19-én teljesíti és az egyetem helyének kiszemelésével és szervezésével Vitéz János esztergomi érseket és Csezmicei János (Janus Pannonius) pécsi püspököt bizza meg.

Mindebből tehát kiderül, hogy hazánkban 1465 máj. 19-én nem volt egyetem. Így tehát 1465-ben a pécsi egyetem sem állott fenn.

A II. Ulászló számadáskönyveiben előforduló pécsi „schola maior“ nem egyetemet, hanem káptalani iskolát jelent.

Croke, Angolország velencei követe, VIII. Henrik angol király házasságának felbontása ügyében, 1530 júl. 1-én ezt írja haza királyának: „Nincs kétség benne, hogy ha jól intézik az ügyet és kenyértörésre kerül a dolog, valamennyi keresztény egyetem a király javára dönt. Közfelfogás, hogy nagyon előnyös volna megnyerni az olasz-, francia-, német-, osztrák-, magyar- és skótországi egyetemek hozzájárulását“.

Kérdés most már, hogy 1530-ban nálunk melyik egyetem állhatott fenn? A pécsi és az óbudai nem, mert Hunyadi Mátyás 1465-ben arról értesítette II. Pál pápát, hogy Magyarországon nincs egyetem. De nem volt meg az 1465-ben alapított pozsonyi sem, amelynek megszűnéséről már 1492-ben értesülünk.

De ily körülmények között hogyan írhatott az angol követ Velenczéből 1530-ban magyar egyetemről? Én a dolgot így magyarázom: A középkorban a külföldön tudták, hogy Magyarországon van egyetem. Arról azonban, hogy a XV. század végén a magyar egyetemek utolsója, a pozsonyi is szép csendesen megszűnt, a távoli külföld nem szerzett értesülést; s így Croke is még abban a hitben volt, hogy Magyarországon van egyetem.

Még egy eset lehetséges. Tudjuk, hogy Hunyadi Mátyás király Budán a Domokosok részére „universale gymnastium“-ot szervezett, a hol bővebben elő lehessen adni a philosophiát, theológiát és szentírást. Ez az iskola tehát a Domokosok studium generaleja volt. Lehetséges ennél fogva, hogy a magyar egyetemek tudatát a külföld előtt ez a studium generale őrizte meg.

Nagyon jellemző, hogy *Oláh Miklós* (1493—1568) az ő

Hungáriájában egy szóval sem említi a pécsi egyetemet. [Pedig ő 1516-ban Szatmári György pécsi püspök titkára volt; 1518-ban meg pécsi kanonoknak nevezték ki. Így tehát Pécs városát jól ismerte; irt is róla a Hungáriában részletesen, csak a pécsi egyetemről nincs egy szava sem. Ez pedig lehetetlen volna, ha a pécsi egyetem az ő idejében létezik vala.

Oláh Miklós Hungáriáját szóról-szóra kiírta és új részletekkel megtoldotta *Gregoriáncz Pál*, a ki 1565-ben mint kalocsai érsek halt meg. Ő az idő megjelölése nélkül csak ennyit mond: „Pécsre annyi tanuló szokott egybegyűlni, hogy kitelt volna belőlök egy egész hadsereg“. Ebből csak annyit lehet megérteni, hogy a pécsi egyetemnek sok hallgatója volt. Hogy mikor, Gregoriáncz egy szóval sem említi. Gregoriáncz szavai tehát a pécsi egyetem fennállása idejének megállapításánál nem esnek mérlegbe.

Istvánfi Miklós (1538—1615) az 1544-ik év történeténél ezt írja: „Volt Pécssett hajdan híres egyetem is, melybe a tanuló ifjak úgy özönlöttek, hogy — *a mint mondják* — kevés évvel eme háború előtt *kétezeren* is látogatták“.

Istvánfi eme szavainak nincs jelentősége. Hiszen ő maga megmondja, hogy ezt csak hallomás után írta. Pedig az ilyen „*azt mondják*“-ra építeni nem lehet. De ezt a pusztá szóbeszédet nemcsak kézpénzül vették, hanem *Szerdahelyi Gábor* 1766-ban már *négyszerre* tette a pécsi egyetem hallgatóinak számát.

Mindezek után valóban meglep, hogy *Timon Sámuel* (1715) a mohácsi csatában (1526) elesett vitézek számát — minden történeti alap nélkül — *300 pécsi egyetemi hallgatóval megtoldja*. Ezt a tetszetős állítást újabb íróink is átvették, pedig semmi alapja sincs.

A pécsi püspöki könyvtárban őriznek egy zászlónyelet, rajta kevés foszlánynyal. Úgy tartják, hogy a 300 pécsi egyetemi hallgató eme zászló alatt esett el Mohácsnál. Íme Timon Sámuel munkája még hagyományt is teremtett, szemléletes példájául a történeti mesék keletkezésének!

Íróink a pécsi egyetem czimerét ismerik föl azon a töredékkövön, mely jelenleg *Horváth Antal* pécsi ügyvéd tulajdona. Ezt a követ egy XVIII. századi ház falába beépítve találták, midőn Pécssett a Széchenyi-tér 2. számú házát építették. A kőbe véssett czimernek, fölülről lefelé számítva s czimertanilag szólva, csak a bal fele van meg. A czimerpajzs alakja lantszerű. Felső része hullámvonalban halad; a sarkát egyenes vonal harántosan vágja. A czimerpajzs alsó részén bekötött csattos könyvnek a része látható. E fölött a sarok felé stilizált liliomokban végződő ág halad. Ugyanigy alakult a czimer másik fele. A két ág között hatágú csillag állott, melynek jó része megmaradt. A czimer-

pajzsot négyszögletű kökeret fogta körül. Az egész fölött felirat futott végig, a melyből az utolsó A betű még látható.

A czímerpajzs alakja korhatározó. Ehhez hasonló czímerpajzsok nálunk a XV. század közepe után, főleg a XV. század vége felé és a XVI. század elején fordulnak elő. Így szakasztott mása az Erdődi Bakócz-család 1489-iki czímerének pajzsa. Hasonlít hozzá még Dombay János deáknak és Palásthy Lászlónak 1506-iki és özv. Perneszi Pálné 1500-iki sirkövének czímerpajzsa; csak hogy e két utóbbinak alsó része nem gömbölyű, hanem csúcsban végződik.

Ez a pécsi czímeres kő tehát csak a XV. század közepe utáni időből és pedig valószínűleg csak a XV. század végétől vagy a XVI. század elejéről való lehet. Ekkor pedig a pécsi egyetem már nem állott fenn. *Következőleg ez a kő nem a pécsi egyetem czímerét őrizte meg részünkre.*

A pécsi egyetem alapítását követő időben kevés pécsi kanonoknak volt egyetemi gradusa; sőt 1392, 1404, 1408, 1411 és 1421-ben a káptalan tagjai közül egyet sem ékesített az egyetemi fokozat. 1423-tól kezdve azonban már sűrűn jelennek meg a pécsi kanonokok mint a szabad művészetek mesterei, vagy az egyházi, esetleg római jog doctorai. S ez az örvendetes jelenség végighúzódik az egész XV. századon. De ebből nem szabad arra következtetni, hogy a pécsi egyetem az egész XV. században fennállott. Hiszen a XV. században egyéb káptalanokban, pl. az egri, erdélyi és esztergomiban is sok a promoveált kanonok. Mindezek nemcsak Pécsen, hanem az óbudai, pozsonyi, bécsi, krakkói és olaszországi egyetemeken tettek szert egyetemi gradusra.

Kardoss Sámuel 1799-ben a pécsi egyetemet a régi püspökhely tájékára, vagyis az egykori siklósi kaputól nyugatra helyezi el. Ez óta a hagyomány e tájon kereste az egyetemet. Egyik a püspöki árvaház telkére gondolt; a másik, mint *Németh Béla* a jótékony nőegyesület épületének helyén, vagyis a mai postapalota telkén látta az egyetemet. Legújabbán *Gerecze Péter* azon a telken keresi az egyetemet, a hol az említett czímeres követ találták.

En *Evlia Cselebi* híres török utazót szólaltatom meg, a ki 1660—1666. hazánk legnagyobb részét beutazta. Ő útleírásában Pécs városáról tíz oldalon egész részletesen beszél. A ki a mai Pécsen ismeri, örömmel tapasztalja, hogy a leírás sok mozzanatában rá lehet ismerni az egyes helyekre. *Evlia Cselebi*, mint afféle keleti író, erősen színez és nagyít; de az egyes jelenségek felsorolásában, a helyiségek megjelölésében, sőt sokszor a részletek feltüntetésében is megbízható.

Evlia Cselebi a belső várról szóltaiban leírja *Szulejmán*

szultán dsámiját, vagyis a székesegyházat, s nyomban így folytatja: „Köröskörül kitünő medresze (főiskola) van, melynek leírására hiányos a nyelv. Jelenleg azonban minden czellája a várkatonaság czellája“ . . . „Főiskolái (medresze). A Korán-magyarázók- és ulemáknak öt iskolájuk van. Többi között az isteni Eflatunnak (Plátó) a belső várban lévő régi tudományos főiskolája, melynek hetven, fejedelmi boltozatú és várszerű szobája van. Ezeknek mindegyikében egy-egy fajta építészeti tudomány szerint kidolgozott elrendezés van, melynek leírására hiányos a nyelv s az ékszerszóró tollnak beszédje töredékes. A korábbi időben ebben a főiskolában keletről és nyugatról több tanuló lakott, kik az összes különös és csodálatos tudományokat mestereiktől látván, a tudományokat tökéletesítették; jelenleg azonban e szobácskákban a várkatonaság lakik s a lakósokkal szórakozik.“

Evlia Cselebi e sorokban egész világosan a régi pécsi egyetemről beszél. Szerinte ez a belső várban volt.

Ha szem előtt tartjuk, hogy a pécsi egyetem létrehozásánál és fentartásában Vilmos pécsi püspöknek milyen nagy része volt; s hogy az egyetem hallgatói nagyrészt papok voltak: nincs okunk idegenkedni attól a gondolattól, hogy Evlia Cselebi fején találta a szegyet, vagyis hogy a pécsi egyetem a belső várban, a székesegyház közelében volt.

Csontos János, a Magyar Könyvszemlében, 1882-ben hívta fel a figyelmet a müncheni k. Hof- und Staats-Bibliothek egyik codexére, a mely a pécsi egyetemen tartott szent beszédeket tartalmaz. E codexet és tartalmát még senki sem ismertette; tudománytörténeti értékéről most esik először szó. A pécsi egyetemi szent beszédek a codex második részét 1—156 levélen töltik ki. Az írás Zsigmond király korára, vagyis a XIV. század végére és a XV. század elejére vall. A szöveg nem eredeti fogalmazvány, hanem másolat. Ezt bizonyítják azok a helyek, a hol a leíró a mondatot nem fejezte be. A másolást németajkú ember végezte. Ezért irt „apud“ helyett „aput“-ot és „quod“ helyett „quot“-ot.

Az első levél homlokzatán, XV. századi kéz írásában, ezt olvassuk: „*Sermones compilate (így) in Studio generali Quinque-Ecclesiensi in Regno Ungarie*“. A szent beszédek a codexben két nagy csoportra oszlanak. Az elsőbe tartoznak a „*Sermones de Sanctis*“ és „*De Tempore*“; a másodikba a „*Sermones Communes*“. Értekező, további tudományos vizsgálódások előmozdítása végett, közli mind a két csoportba tartozó szent beszédek jeligéjét. Ezen kívül a magyar szentekről szóló szent beszédeket teljes szövegükben adja. És pedig Szent István királyról 5. Szent László királyról 2, Szent Imre hercegről 1, Szent Erzsébetről 4 beszédet.

Az egyetemeken a szent beszédek tartása a theologiai facultásnak volt a feladata. De mivel a pécsi egyetemnek nem volt theologiai facultása, a reánk maradt szent beszédek sem a theologiai facultás termékei. De ez a dolog lényegén nem változtat. Mert az egyetem tanárainak és hallgatóinak vallási érdekeiről ott is gondoskodni kellett, a hol nem volt theologiai facultás; tehát Pécesett is. Ezeket a szent beszédeket tehát, melyeknek homlokára XV. századi kéz azt írta, hogy a pécsi egyetemen készültek, a pécsi egyetem tanárai és hallgatói előtt mondták el. Vagy ha nem itt mondták el, akkor a pécsi egyetem hallgatói részére mintaprédikációknak készültek, a melyekből azok később otthon mint papok meríthettek.

A szent beszédek szerzői *domokosrendi szerzetesek* voltak. Ezt bizonyítja az, hogy Szent Domokosokról nyolcz szent beszéd szól a gyűjteményben. Ily kitüntetésben egy szent sem részesült a szent beszédek szerzői részéről. De meg az író egyenesen el is árulja, hogy a domokosrend tagja, midőn Szent Domokosról így ír: . . . „*patris nostri Dominici*“.

A szent beszédek között bennünket főleg a magyar szentekről szólók érdekelnek. A rendszert tekintve, a szerző eljárása az, hogy jelígével kezdi a beszédet. Az után a jelíget alkotó részeire bontja és a főgondolatot vagy a vezérszót értelmezi. Magyarázata közben mozgósítja a szentírást, az egyházatyákat és egyéb írókat, mint Aristotelest, Cicerót, Sallustiust, Solinust, sőt még Horatiust és Juvenalist is. Egy-egy szent beszéd valóságos theologiai és philosophiai értekezés a scholastica philosophia eszközeinek — meghatározás, felosztás és bizonyítás — szinte túlhajtott alkalmazásával. A szerkezet és a rendszer lényegben hasonlít a Temesvári Pelbártéhoz; de tartalmi kapcsolat semmi sines közöttük. Ezek a szent beszédek összes magyar vonatkozású egyházi beszédeink között a legrégiebbek; tehát tudománytörténeti szempontból is nagy a jelentőségük.

A történeti elem és a reflexio kevés ezekben a szent beszédekben. A magyar szentek közül Szent Istvánról találunk legtöbb emlékezést. A szerzőknek *magyar ember* voltukról fényesen tanúskodnak ezek a kifejezések: „*Regem nostrum Stephanum*“; „*apud nos rex noster sanctus Stephanus*, apostolus credulitatis nostre“; „*sanctus noster rex*“; „*cui (Sancto Adalberto) honor a nobis detur, qui fuit nostre conversionis primus propagator*“; „*regnum scilicet nostrum*“; „*de regno nostro*“; „*populi nostri, scilicet gentis hungarice*“. Megjelenik e szent beszédekben Szent István, a ki Salamon módjára templomokat épített és ezeket adományokkal ajándékozza meg; majd mint a magyar nemzet törvényhozója és mint az Intelmek írója, a melyekben megszabta, hogy miként kell élni. Kiemelik e beszédek, hogy

hazánkat a Bold. Szűznek Szent István, a mi apostolunk ajánlotta és hogy a császárt a Bold. Szűz segítségével sikerült kiűzni hazánkából. Két ízben szó esik Szent István *legendájáról* is.

Szent László legendáját is egy ízben megemlítik és Szent Lászlót *nagy királynak* mondják. A legenda nyomán két esetet hoznak fel. Az egyik, midőn Szent László a bessenyők üldözése közben seregével az éhhalál veszedelmébe jutott és ebből imádsága révén menekült meg. A másik meg az, midőn szentté avatása napján a templom fölött, a hová testét helyezték, három — a legenda szerint két — óra hosszat különös fényű csillag ragyogott.

Szent Imrénél történeti mozzanatként a szüzesség megtartása fordul elő.

Szent Erzsébet életéből főlemlítik a szent beszédek, hogy a hűbéresek férje halála után a várból és hitbérének összes tartozékaiból kiűzték s nem volt, hová hajtsa le a fejét, mert senki sem mert neki szállást adni. Pedig ő ispotályt alapított és ezt gazdag adománynyal látta el; a szolgálok szolgálója volt s a betegeket mosogatta és gondozta.

A pécsi egyetem története is fényesen igazolja, hogy a magyar nemzet az európai művelődés fejlődésével mindig lépést tartott. *Az első magyar egyetem alapítása 1367-ben nemcsak Pécs városára, hanem egész magyar hazánkra örök dicsőséget áraszt; s egyúttal meggyőző bizonyíték arra, hogy Pécs városának az egyetemhez történeti joga van.*

A növényország hypletikai és palaeontologiai fejlődéstörténetének alapvonásai.

(Kivonat Tuzson János február 15-ikén bemutatott dolgozatából.)

A növényország rokonsági csoportjainak rendszertani jellemvonásai a legszorosabb kapcsolatban állanak azok fejlődéstörténetével. Ennek következtében az egyes geológiai korok növényzete és a mai flóra rokonsági csoportjai között olyan kapcsolatok vannak, a melyek a rendszertan szempontjából elsőrendű fontossággal bírnak.

A jelen közlemény e kapcsolatokkal foglalkozik; nevezetesen pedig azokkal, a melyek a palaeontologia adatai és a phyletikai feltevések alapján megállapítható fejlődéstörténeti szakaszok s a mai flóra egyes rokonsági csoportjai között fennállanak.

E szempontokból a növényország fejlődéstörténete négy főszakaszra osztható és ennek megfelelően, a mai flóra rokonsági csoportjai is e négy szakasz kereteibe illeszthetők be.

Az ily módon megállapított fejlődéstörténeti osztályok a következők:

1. Protophyták.

Időszakuk a *praekambrium* és *kambrium*. Jellemző rokonsági csoportjaik: *Phytosarcodina*, *Bacteria*, *Flagellatae*, továbbá a *Chlorophyceae* és *Phaeophyceae* „flagellatoid” alakjai, valamint a *Schyzophyceae* és *Rhodophyceae* kiindulási alakjait tartalmazó csoportok.

2. Palaeophyták.

Időszakuk kiterjed a *szilur*, *devon* és *karbon* formációkra. Jellemző rokonsági csoportjaik az archeoniumos növények közül valók, még pedig a következők: *Filicales*, *Lycopodiales* és *Calamariales*, melyekhez már egyes magasabbrendű csoportok is csatlakoznak; mint a *Cycadofilices*, *Cordaitales* és *Ginkgo*-féle növények.

3. Mesophyták.

Időszakuk a *perm*, *triasz* és *jura* formációkra terjed. Jellemző rokonsági csoportjaik pedig a Gymnospermák, ú. m. mesophyta-fenyők, nevezetesen *Walchia*, *Voltzia*, *Ulmannia*, *Brachyphyllum* stb. és a mai *Araucaria*-félék elődei, a melyekhez a jurában tetőpontjukat elérő *Cycadea*-k csatlakoznak.

4. Kainophyták.

Időszakuk a *krétával* veszi kezdetét és a *jelenkort* is magában foglalja.

Jellemző rokonsági csoportjaik a *Monocotyledoneae* és *Dicotyledoneae*.

E csoportok időszakainak határaiból kiderül, hogy a *növényország fejlődéstörténetében tapasztalható fordulópontok, az állatország fejlődéstörténetének fordulópontjaival nem esnek össze; hanem a két utóbbi időszakban — a melyből éppen a legtöbb, meghatározható fosszilmарadvánnyal rendelkezünk — a növényország változásai, az állatország változásait egy-egy periodussal megelőzték.*

Ezt a viszonyt a következő táblázat tünteti elénk:

Az állatország fejlődéstörténeti szakaszai	Geológiai formációk	A növényország fejlődéstörténeti szakaszai
<i>Kainozoa</i> (Placzentás emlősök)	{ Negyedkor Harmadkor }	<i>Kainophyta</i> (Egyszikűek és Kétszikűek)
<i>Mesozoa</i> (Saurusok)	{ Kréta Jura Triasz }	<i>Mesophyta</i> (Gymnospermák)
<i>Palaeozoa</i> (Ganoida-halak Trilobiták)	{ Perm Karbon Devon Szilur Kambrium }	<i>Palaeophyta</i> (Archegoniáták)
<i>Eozoa</i>	{ Praekambrium }	<i>Protophyta</i> (Telepesek)
<i>Azoicum</i>	{ Archai }	<i>Aphyticum</i>

Az egyes rokonsági csoportok kibontakozási állapota és elkülönülése első sorban az illető sorozat korával kapcsolatos. Ennélfogva az egyes csoportok *systematikai jellemvonásainak megértéséhez a fejlődéstörténet figyelembevétele szükséges*. A fejlődéstörténet és a rendszer közötti eme kapcsolat természetesen kölcsönös következtetésekhez szolgáltat alapot: vagyis egyrészt fejlődéstörténet magyarázója a rendszernek, másrészt pedig az egyes rokonsági csoportok rendszertani viszonyaiból következtethetünk a fejlődéstörténetre.

Igy pl. az elszigetelten álló, kevés fajt tartalmazó csoportok kétségtelenül régebbiek; míg ellenben azok, a melyek egymáshoz átmenetesen csatlakoznak és a fajok nagy számát tartalmazzák, fiatalabbak. Az ilyen fiatalabb csoportok fajaira egyúttal jellemző, hogy hajlandók a variációra és kereszteződésére.

Ha e szempontokból vesszük figyelembe az előbbeni osztályozás szerinti csoportokat, úgy a mai flóra *palaeophyta* és *mesophyta* rokonsági csoportjai, mint: a *Lycopodium*, *Equisetum*, *Chara*, *Araucaria*, *Ginkgo*, *Cycas* stb. aránylag kevés fajú, elszigetelt csoportok. Ellenben a Kainophyták, még pedig első sorban a *kétszikű* és az *egyszikű* növények rokonsági csoportjait az erősen variáló, kereszteződő fajok nagy száma jellemzi.

ENGLER¹ a fejlődéstörténeti adatokat *növényföldrajzi* megállapításokhoz használta fel és kimutatta, hogy a Föld növényzetének mai elterjedését kizárólag a *harmadkor óta* lejátszódott változások szabták meg. A jelen közleményben kifejtett rendszertani megállapítások ezzel szemben esetről-esetre *azokkal a korszakokkal kapcsolatosak, a melyben az illető rokonsági sorozat kezdetét vette.*

A palaeontologiai adatok figyelembevételével már POTONIÉ² megkísérelte a fejlődéstörténet egyes szakaszait megállapítani, melynek eredményével, a kétszikűek időszakának kapcsán némi vonatkozásban áll az előbb megadott fejlődéstörténeti beosztás kainophyticum-a. A többi időszakokat azonban POTONIÉ részletesen nem körvonalozta.

Az egyes időszakok flórájának részletes megállapításához, valamint a phylogenetikai következtetésekhez különösen az ENGLER, SCHENK, POTONIÉ, SOLMS LAUBACH, EHRENBURG, LOHMANN, HEER, NATHORST, WETTSTEIN, MUNIER-CHALMAS, GÜMBEL s mások eredményei, valamint a szerző saját vizsgálatai szolgáltattak adatokat.

Az egyes részletek behatóbb elemzését és a fenti beosztással kapcsolatos graphikai egybeállítását az egyes rokonsági sorozatok leszármazásának, a teljes dolgozat tartalmazza.

¹ ENGLER, A.: *Entwicklungsgeschichte der Pflanzenwelt*, 1879.

² POTONIÉ, H.: *Pflanzenpalaeontologie*, 1899, 8. old.

Folyóiratok szemléje.

1. Az EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY 1909. első (jan.) füzetében az első helyen Pecz Vilmosnak akadémiai fölolvasása olvasható *Az irodalmi nyelv kérdése a mai görögöknél*. Ismerteti azt a vitát, mely a mai Görögország tudósaitól indítva a külföldi tudományos világot is nagyon foglalkoztatja, vajjon a korabeli népies nyelv vagy az ú. n. *καθαρεύουσα*, egy archaizáló nyelv, van-e hivatva, hogy irodalmi nyelvvül szolgáljon. A szerző Krumbacherrel szemben, a ki a *καθαρεύουσα* rendkívüli pusztításairól beszél, Chadzidhákiszszal tart s az olasz és német irodalmi nyelv analógiájára is hivatkozva az archaizáló nyelv jogosságát vitatja. — Vári Rezső egy latin nyelven írt dolgozatot kezd meg, a melyben *Parerga Oppianea* czim alatt scholionokat közöl Oppianusnak *Halieutica* czimű művének I—IV. könyvéhez. Maga a dolgozat mintegy függeléke Vári Rezső akadémiai székfoglalójának. — *Pázmány és Bellarmin* czim alatt Horváth Cyrill Kovács Lajos Imre hasonló czimű könyve alapján, Kovács érveit újakkal bővítve és mélyítve kimutatja, hogy mennyire téves az az irodalomtörténetben meggyökerezett vélemény, hogy Pázmány nagy művének anyagát, beosztását, érveit Bellarmin Disputatióiból merítette. A két könyv anyagának szembeállításával igazolja, hogy Pázmány vett át egyetmást Bellarmintól, de csak annyit, a mennyit polemikus írónak egy mástól meríteniök szabad. — Bauer Herbert értekezésének, *Hebbel Frigyes pantragismusa mint a romantikus világnézet eredménye*, első részében azt vizsgálja, milyen kapcsolatban, rokonságban állott Hebbel gondolatvilága a romantikus philosophiával. Ennek alapján megkísérli Hebbel pantragikus világnézetét a romantikának En problémájából levezetni. s keresi pantheismusának forrásait, jelentkezését. Majd a pantragikus világkép magvára, az universum és individuum egoistikus harcára mutat rá. — *A Hazai irodalom* rovatában Dr. Koltai Virgil válogatott munkáiról, melyet Lakatos József rendezett sajtó alá, bírálójának, Császár Elemérnek az a véleménye, hogy mint kegyeletos munka szép dolog, de az összeállítás, sőt magának a munkának terve nem valami sikerült. — Miklós Ferencz ismerteti Irsai A. Ernőnek *Heine két verseskönyve* czimű értekezését, mely doktori dissertationnak ugyan megjárja, de azt a komolyabb czélt, a mit maga elé tűzött, Heine megértését és meg-

értetését, éppen nem sikerült elérnie. — Gárdonyi Zseninek *A magyar sentimentalismus főbb képviselői* című dolgozata, a mint bírálója, Wéber Artúr kimutatja, fölületes, elhamarkodott. — A *Külföldi Irodalom* rovatában J. Partschnak *Das Alter der Inselnatur von Leukas* című könyvét Csengeri János ismerteti. Szerinte nemcsak azt a sokat vitatott kérdést dönti el, vajjon volt-e a szárazföld és Leukas között valamikor geographiai összeköttetés, hanem azáltal, hogy a negatív eredményt kétségtelen bizonyítékokkal igazolja, Dörpfeld Leukas-elméletét is nagyon valószínűvé teszi. — A most meginduló hatalmas genève-i publicatióról, Daniel Band-Booy et Fred. Boissonasnak *En Grèce par monts et par vaux* című nagy művéről L. á n g N á n d o r igen elismerőleg nyilatkozik. Gyönyörű munka, mely egyaránt becses philologusnak és ethnographusnak. — Albert Dauzatnak *La langue française d'aujourd'hui* című művét Birkás Géza ismerteti. A munka nem a szakembereknek, hanem a művelt francia közönségnek van szánva s tájékoztatni kívánja a francia nyelv jelenlegi állapotáról, a nyelvészeti kutatások főbb irányairól és eredményeiről. — Velledits Lajos két francia munkát ismertet. Az egyik *Les Troubadours* Joseph Angladetól, mely az eddigi kutatások alapján összefoglalja a troubadourokról és költészetükről szóló ismereteinket s bőséges bibliographiájával tájékoztatja azokat, a kik a kérdéssel bővebben akarnak foglalkozni. A másik munka Gustave Reynier könyve: *Le Roman sentimental avant L'Astrée*. Főérdeme az anyagnak, az Urfée előtti sentimentális elbeszéléseknek kimerítő összeállítása és a könyv végéhez csatolt rendkívül értékes bibliographia. — Otto Böckelnek *Psychologie der Volksdichtung* című munkáját Marót Károly ismerteti. Részletes tartalmi ismertetés után egy-két érdekes megjegyzésre hívja föl bíráló a figyelmet. — A *Vegyesek* című rovatban Prónai Antal a murányi ostromnak egy latin hexameteres földolgozását ismerteti. — László Béla azt a módot állapítja meg, a mit a rómaiak a várfalak magasságának meghatározására használtak. — Csűrös Ferencz adalékot szolgáltat Horváth Ádám életére vonatkozólag (eltávozása a debreczeni collegiumból). — Gálos Rezső egy német véleményt bírál, mely Temesvári Pelbártot német származásának akarja föltüntetni. — Három könyvészeti rovat rekeszti be a füzetet: az 1907/08 tanév végén megjelent *philologiai programm-értekezések*, az 1908-as *doktori disszertációk jegyzéke* és a *külföldi könyvészet*.

2. Az ETHNOGRAPHIA múlt évi (XIX.) évfolyama dr. Munkácsi Bernát és dr. Sebestyén Gyula szerkesztésében hat füzetben jelent meg. Az elsőnek bevezető közleménye Mahler Ede értekezése a *halhatatlanságban való hitről az ókori népeknél*. A régi népek vallásos felfogásának astrális elemek képezték alapját. Napban, holdban és a csillagokban annak az isteni lénynek megtestesítését látták, a mely mint őserő mindazt létrehozza, a mire az ember-

nek szüksége van saját fentartása céljából. De az ember egész életét, minden tevékenységét, létét és lényegét is az égitestektől vezetettnek gondolták, sőt még halála után is alávetettnek vélték az istenkép tisztelt égitestek akarátának. Magas kulturális fejlettség sem kellett annak észleletére, hogy az égitestek járásukban hű képét alkotják az ember földi életének. A nap fölkel, emelkedik az égbolton, delelőre jut, aztán a láthatár felé leereszkedik és végre egészen eltűnik szemünk elől. A hold is kezdetben vékony sarló, majd félholddá s teli holddá nő, aztán fogyni kezd, végül teljesen láthatatlanná válik. Hasonlót vett észre az ember saját magán: először gyermek, majd ifjú, élte delén férfi, utóbb agg, végül pedig halál martaléka. E párhuzamos képzetek a régi népeknél sokszorosán összefonódnak s pl. az egyiptomiak beszélnek „ifjú napról” s „agg napról” s szintígy nevezik az újholdat „gyermeknek”, a telit „ifjúnak”, a fogyót „öregedő holdnak”. A képzetek e kapcsolatából fejlődik az emberi lélek halhatatlanságának s a halottak feltámadásának eszméje, mert úgy vélték, hogy valamint a leáldozó nap másnap újra fölkel s az enyésző hold ismét megújul, úgy az ember sem marad örökké távol a földi birodalomtól, hanem újjáéledve visszatér s új életre ébred. Ez az eszme egész Keleten föllelhető s különösen Egyiptom egész halotti cultusát áthatotta. A halált nem tekintették teljes elmulásnak, hanem egy új élet kezdetének, egy második életének, mely mása a földinek s csak különböző formában nyilvánul. Ezért a hold és a nap képe a Kelet sirkövein a halhatatlanságot jelképezik. Hogy egykor, a feltámadás ünnepén az égbe költözött szellemi erő a földi hüvelylyel ismét egyesülhessen, az egyiptomiak a testet megóvták bebalzsamozás útján a rothadástól, adományokat raktak a sirba, továbbá szolgál-személyeket, örlő- és sütő-asszonyokat s borbélyt ábrázoló szobrocskákat; sőt hogy a halott a földi élet örömeit semmi tekintetben se nélkülözze, tánczosnőket is adtak melléje s a szemérem sértő tárgyak sem hiányoztak. Így akarták biztosítani a további megélhetést, míg elérkezik a feltámadás örömteljes napja. — A második közleményben Heller Bernát a *Kiffhäuser-mondafaj magyar vonatkozásait* tárgyalja. Világtörténeti hatalommal alkot és rombol az a néphit, hogy eljön egy nemzetszabadító, vagy világmegváltó, a ki most még rejtőzik, alszik vagy eltűnt. A messiánikus, chiliastikus és mahdi-i mozgalmakat hasonló néphit indította meg. Ilyen a Kiffhäuser-mondafaj is, melynek tárgya az a néphit, hogy a Kiffhäuser-hegyből Rőtszakállú Frigyesnek kell a német birodalom megmentésére előtűnnie. Európa majdnem minden országában fűződnek efféle mondák egyes nemzeti hősökhez, így Svájcban Tellhez, Dániában Holgerhez, Svédországban Olafhoz stb. Ugyanily mondákat mutat ki a szerző Attilára, a „haláltalan” Detrére, Csabára, Szvatoplugra, Zsigmond, Ulászló, Hunyadi Mátyás és II. József királyokra vonatkozólag. — A továbbiakban Gárdonyi Albert ismerteti az 1905 szept-

tember havában Mons belga városban tartott nemzetközi congressusnak néprajzi munkásságát. — Ernyei József a *Házi különös orvosságok* cz. népies gyógyító-módokkal foglalkozó munka szerzőit és forrásait tárgyalja. — Benkőczy Emil A *felnémeti nászt*, Hajnal Ignác pedig a *bácskai szerb lakodalmi szokásokat* vázolja. — Bartók Béla *székely balladákat* közöl dallamaikkal. — Az irodalmi rovatban Seprődi János az *Etnografičnyj Zbirnyk* ruthén néprajzi folyóirat 21. kötetét s Varró István Vajna Károly *Hazai régi büntetések* cz. művét ismerteti.

Ugyane folyóirat második füzetében Nagy Géza-nak a *honfoglalók és a turkok* cz. tanulmánya nyitja meg a közlemények sorát. Ebben elsősorban avval a kérdéssel foglalkozik, hogy min alapulhat a honfoglaló magyarságnak *turk* nevezete a bizanczi íróknál, holott a szlávok és utánuk a nyugati népek őket *ungroknak* hívják. Fejtegetéseinek eredménye, hogy a magyarok turk neve egyenesen az altaji turkok törzsét jelzi s az Árpád alatt egyesült hét törzs régebbi politikai kapcsolataira utal. Ezzel kapcsolatban szerző a keleti turkokra vonatkozó kutatások legfőbb eredményeit vázolja. — Ezután dr. Bán Aladár a *samanizmus fogalmáról és jelenségeiről* értekezik. Szól arról, hogy mikép osztályozzák a kiváló psychologusok a természeti népek vallási fogalmait, hogy minő fokozatokat állapítanak meg a vallás fejlődésében s hogy ezek keretében mily helyet juttatnak a samanizmusnak. Böven tárgyalja ezután a samán hivatás lényegét s gyakorlásának módjait. — A *Néphit* rovatában dr. báró Nyáry Albert a *halottlátókra* vonatkozó néprajzi tapasztalatait közli. Ezek közvetítők élők és holtak között s a nép általuk igyekszik megtudni, hogy milyen sora van az elhunytak a túlvilágban s hogy mit kíván a hátramaradottaktól. — Bellovics Bálint azokról az *áldozati szobrocskákról* ír, melyeket a nép búcsújárások alkalmával szokott felajánlani. — Sztancsek József *Privigye vidékén gyűjtött babonákat* ismerteti a születésre és családi életre vonatkozólag. — A *Népköltészet és népzene* rovatában Bartók Béla folytatja a *székely balladáknak* dallamaikkal együtt való közlését. — Az irodalmi rovatban dr. Kohlbach Bertalan Westermarck *Ursprung und Entwicklung der Moralbegriffe* cz. nagy munkájának első kötetét ismerteti. — Galgóczy János az *ókori Lexicon assyriologiáját* bírálja. — A *kisebb közlemények* során Gálos Rezső a *Historia Septem Sapientum* elterjedéséhez közöl adalékokat. — Néprajzi hírek Mészáros Gyula csuvas- és Barátosi Balogh Benedek tunguzföldi tanulmányútjáról s társulati ügyek egészítik ki a füzetet.

Ugyane folyóirat harmadik füzetében Karl Lajos értekezése az *Árpádházi Szent Erzsébet és az üldözött ártatlan nő mondájáról* az első közlemény. A világirodalom egyik legelterjedtebb mondája az üldözött ártatlan nőről szól, a ki ártatlanságát megőrzi s végre elégtételt nyer. A mondának két ága van: az elsőt Sibia-

Genovéva, a másikat Crescentia-Hildegarde-Florence ágnak nevezhetjük a hősnő nevérol. Az utóbbi összes változatainak közös vonása, hogy az első visszautasított szerelmes és üldözője saját sógora; továbbá, hogy üldözőit betegség sújtja, melyből őket áldozatuk gyógyítja ki. Mindkét ágban az üldözött nő gyakran magyar királyleány és tekintve, hogy a monda és költészet az élettel és történelemmel állandó vonatkozásban áll, fölmerülhet az a kérdés, Magyarország hogyan jutott e mondákba, melyik az a magyar királyleány, a kinek alakja a monda alkotóinak, akár egyéni költő, akár néptömeg volt, a szeme előtt lebeghetett. A monda két ága közül szerző a másodikat teszi vizsgálatá tárgyává s a nyugati változatok össze hasonlító elemzésével kimutatja, hogy ezek árpádházi szent Erzsébet legendájával állnak kapcsolatban. — A második közleményben dr. Bán Aladár folytatja a *samánizmus fogalmáról és jelenségeiről* írt tanulmányát, ezúttal a samán varázsszereiről, a dobról, csörgőkről, tánczáról s egyéb kábitó testmozgásairól, továbbá a réületről, jóslásról, gyógyításról és szelleműzésről nyújtván sok anyagot összefoglaló áttekintést. — A *Népköltészet* rovatában Mátrai Róza *szarvasvidéki babonákat*, melyek ünnepi és egyéb időkre, gazdaságra és betegségekre vonatkoznak, továbbá dajkarimeket, gyermekverseket és mondókákat közöl. — Benkőczy Emil *garammenti mondákat* ismertet. — A *Népköltészet és népzene* rovatában Gárdonyi József *egri balladákat* mutat be dallamaikkal. — Az irodalmi rovatban Mahler Ede Otto Weber *Die Literatur der Babylonier und Assyrier* cz. művét s egy névtelen szerző Vikár Bélának *A magyar népköltés remekei* cz. kiadványát tárgyalja. Galgóczy János pedig folytatja az *ókori Lexicon assyriologiájára* vonatkozó bírálati észrevételeit. — Kisebb közlemények a *székely tánczokról* s társulati ügyek, különösen a Magyar Néprajzi Társaság 1908-iki közgyűlésének jelentései és jegyzőkönyve egészítik ki a füzet tartalmát.

Ugyane folyóirat negyedik füzetében első helyen Barla Sz. Jenő az 1562. évi debreceni hitvallástétel népies vonatkozásaival foglalkozik, részletesen tárgyalva a nőablók, játékok, tánczok, látványos multságok, éji kísértetek, boszorkányok, kóbor lelkek, megnyómók, lidércz, igézés, sorsvetés, jóvendölés, jóslat s a kiközösítés ügyét illető részleteket. — A továbbiakban Karl Lajos befejezi az *Árpádházi Szent Erzsébet és az üldözött ártatlan nő mondájáról* írt munkáját. Az üldözött ártatlan nő mondájának román és angol feldolgozásaiban a magyar király leánya szerepel hősnő gyanánt, mely körülmény részben avval magyarázható, hogy az Árpád-házat a francia és angol uralkodó családokkal rokoni kötelék kapcsolta össze, részben avval, hogy Magyarország a XIII. században a nyugattól nem volt annyira elszigetelve, mint később a Habsburg-uralom alatt. Szerző utal azokra a mozzanatokra, melyek Erzsébet életében a mondabeli hősnő viszontagságaihoz hasonlóak, vagy a történeti személy hatása

alatt kerültek a mondába. Vizsgálva a kérdést, hogy mily forrásból meríthették a francia vagy angol területen élt egykorú írók thüringiai Erzsébet életére vonatkozó adataikat, a szerző arra az eredményre jut, hogy e mű valamely ismeretlen, vagy meg nem határozható ferenczrendi Vita, vagy hasonló Sermo lehetett. — Bán Aladár szintén befejezi a *samánizmus*ról szóló fejtegetéseit, tárgyalva, hogy minő egyének alkalmasak a samán hivatásra, mikép történik az erre való előkészülés, minő nézetek uralkodnak a samánról és tisztéről a nép körében, mily tekintélyt és jutalmat élveznek, végül pedig hogy a tudományos irodalomban minő képzetek fűződnek e vallási tisztiséghoz. — Mészáros Gyula közli a *csuvasok és tatárok közt* tett tanulmányútjáról való jelentését, melyet a M. Tud. Akadémiában olvasott fel. — A *Néphit* rovatában Liszt Nándor *tetlélteni keresztelési és lakodalmi szokásokról* ír. — Az irodalmi ismertetések közt Bán Aladár *Trubeczkoj herceg értekezéscível* foglalkozik, Gálóczy János pedig befejezi az *Ókori Lexikon assyriológiájához* fűzött észrevételeit. — Egy kisebb közlemény *Bereze-Nagy János népmese gyűjteményéről*, továbbá néprajzi hírek s társulati ügyek vannak a füzet végén.

Ugyane folyóirat ötödik füzetében Nagy Géza befejezi a *honfoglalók és turkok* kapcsolatát fejtegető értekezését, melynek végeredménye, hogy a honfoglalók vezérnemzetségei altaji turkok voltak. A hét magyar törzs ezeknek fenhatósága alá tartozott s a bizanci, valamint török kútfők őket *on-ugor* néven ismerik. Az *on-ugor* népnév török népetymológiával „tiz ogurt“ jelent s ennek megfelelőleg nevezik a khinai források is őket „tiz törzsnek“, de az e néven szereplő nép nem volt török, hanem finn-ugor fajta nép. Eredeti hazája a közép-ázsiai pusztaság volt s a Kubántól a Jenisszei vidékéig, a Volgától egész Balkhig terjedett a Kr. utáni évezred derekán. Midőn az ujgurok és oguzok az altaji turkok hatalmát tönkreteszik, az onugor-magyarok régi hazájuk elhagyására kényszerülnek s így jutnak a délorosz pusztaságra. A honfoglaláskori leletek szaszsanida jellegű ornamentikája is a magyaroknak közép-ázsiai őshazájára utal. — Heller Bernát a *pórukjárt udvarlók meséjének magyar nyelvű és magyar vonatkozású változatait* ismerteti. — Dr. Kóssa Gyula *Kígyó az emberben* czímmel arról a néphitről értekezik, mely szerint az ember testének természetes nyílásain át mindenféle utálatos féreg különösen kígyó, béka, vízi-borjú, fülbemászó stb. juthat be a gyomorba, belekbe s a testnek egyéb szerveibe, vagy üregeibe. E néphitnek több régi nyoma mutatható ki irodalmunkban is s különösen említésre méltó egy XVII. század elejéről való német nyomtatvány, melyben le van írva, hogy Szikszó tájékán több embernek gyomrában kígyók és gyíkok laktak, onnan előbujkáltak s ismét visszafutottak. — Lehoczky Tivadar a *varázsothoz* járul új történeti adattal hazánkából. — Káldy József *bakonyi babonákat és szőlásmódokat*

közöl. — Hajnal Ignác a *Körmöczbánya vidékén élő Balázs-járásról* ír. — Mészáros Gyula mutatványokat tesz közzé *csuvas népköltési gyűjteményéből*. — Kenesei Ilona *Én Ilonám* címmel egy mesés népballadát s Matunák Mihály a tót szegénylegények prototípusáról *Jánosikról és társairól* szóló betyárnótákat közöl történeti bevezetéssel eredeti tót szövegben és fordításban. — Az irodalmi rovatban Katona Lajos Dr. Oscar Dähnhardt *Beiträge zur vergleichenden Sagen- und Märchenforschung* s d'I. K. dr. Richard Batka *Geschichte der Musik in Böhmen* cz. művét ismertetik. — Kisebb közlemények az ördögnek gyujtandó gyertyáról és régi leánykérő mondókákról, továbbá néprajzi hírek és társulati ügyek egészítik ki a füzet tartalmát.

Ugyane folyóirat hatodik füzetében Osztern Salamon Pál arról a számos történeti adattal igazolt középkori törvénykezésről értekezik, melyben *legálisan vád alá helyezett állatok* fölött hoztak ítéletet. Ily állatpöröket többnyire emberhalált, vagy emberben egyéb kárt okozó súlyos testi sértések idéztek fel, miket állatok követtek el. A pörben vádlott ilyenkor az ember szolgálatában álló valamely állat, pl. ökör, tehén, ló, szamár vagy disznó volt. Előfordult, hogy vadállatokat is pörbe fogott a középkor. Miután az állat a deliktumot elkövette, azt egyéb rendes bűnperek szigorú pontossággal betartott, legális formalitásainak kellett alávetni. Illetékes polgári hatóság az állatot vizsgálati fogságba vetette, hol a ló, vagy a disznó a rendes börtönfelügyelet hatásköre alá, néha az emberrel közös fogságba került. Arra is volt eset, hogy az állatot közben tipikus középkori gyakorlat szerint kinpadra hurezolták, hogy a valomás-kierőszakolásnak mindama külső mozzanatait hajtásák rajta végre, melyekkel néha embert vallattak. Kitépték a tárgyalás napját, az állatot bírái elé vezették s hivatalosan védőt rendeltek ügyéhez. A vád a törvényes büntetés kiszabását és legkomolyabb alkalmazását kérte, a védelem mindent elkövetett állati védenoze megmentésére. A törvénykezés nagy nyilvánossággal és a legkomolyabb módon ment végbe, ítélethozatal után pedig a hóhér a vádlott állatot a hivatalos funkciói számára előírt viseletben, középkori szokás szerint keztyűs kézzel végezte ki. Evans munkája után szerző több ily állatpörnek lefolyását vázolja s bevezetésül a középkor ez intézményének régebbi nyomait és lélektani alapjait tárgyalja, végül ismerteti a hasonló célú egyházi intézményeket, a minők az állatokra alkalmazott kiátkozás és exorcismus. — Ezután dr. Sztripszky Hádor *székely koldusénekeket* közöl s a bevezetésben kimutatja, hogy a középkor igriceiz elmagyarosodott szlávok voltak, kik az epikát is erősebb mértékben vitték bele a magyarságba, mely inkább a lyrai költészetet kedveli. Róluk nevezett falvaink fekvése is arra vall, hogy a magyarság szélei felé kapták telepeiket adományul; mert *Igriczi* nevű falut egyet sem találunk a magyarság derekában, ellenben Zalában, Borsodban. Szolnok-Doboká-

ban és Aradban igen. Az igricekre vonatkozó történeti följegyzések azt igazolják, hogy afféle vándor, főképp koldulással foglalkozó népénekeseek voltak, minők *ihrecz* néven ma is nagy számban vannak a kisoroszek között. — Mészáros Gyula folytatja *csuvas népköltési gyűjteménye* mutatványainak közlését. — Az irodalmi rovatban Katona Lajos Antti Aarne *Vergleichende Märchenforschungen*, G. A. Colquhoun Archibald and Ethel *The whirlpool of Europe* és Tonelli Sándor Georg von Skal *Das amerikanische Volk* című művét ismertetik. — A kisebb közlemények közt Heller Bernát a *Constant du Hamelről* szóló *fableau* forrásáról ír s a *Kiffhäuser-mondafaj magyar vonatkozásai* cz. értekezéséhez közöl újabb adalékot. — Néprajzi hírek és társulati ügyek töltik ki a füzet többi részét.

Az Ethnographia mellékletének, a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztálya Értesítőjének 1—2. füzetében Györffy István a *Nagykúnságnak és környékének népies építkezéséről* ír s a bevezetésben röviden ismerteti e vidék telepedésének történetét. — Révai Sándor folytatja az *Ormányság* történetének vázlatát. — Gönczy Miklós a *sziklába vájt lakásokról* írt közleményéhez kiegészítésként itt a kéményeket ismerteti. — Cs. Sebestyén Károly leírja a *krassovánok kanalas malmát, a háromszéki csirkeitatót, sőtöröt, molnár-lapátot és zsákkávvát*. — Fábian Gyula a Losonez vidékén lakó *palócok husvéti szokásait és himestojás-díszítéseit* tárgyalja. — Szilády Zoltán *Miriszló község tárgyi néprajzát* vázolja. — Sebők Samu adatokat közöl a *fogarasmegyei oláhság néprajzához*. — Dr. Princz Gyula a *Tiensán vidékén tett tanulmányútjának néprajzi megfigyeléseit* írja le, részletesen tárgyalván a település viszonyait. a kirgiz-kajzak földművelést a Bajumkol-völgyben, a jurtokat, a ruházatot, ékszereket és házi eszközöket, végül a kipsak-kirgiz letelepülést s egy kalmak sírhelyet a Tekesz-völgyben. — Az utolsó nagyobb közleményben Wichmann Györgyné *cseremisiz néprajzi megfigyeléseit* vázolja, melyeknek itt feldolgozott tárgya a fakéreg és faháncs felhasználása a házi iparban. — Végül Ernyei Józseftől szláv *folyóiratok szemléje* és múzeumi ügyek következnek.

3. A NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK 37. kötetének tavaly megjelent 4. füzetében Schmidt József az *indogermán és a finn-ugor nyelvek rokonságának kérdéséhez* szól válaszképpen Wiklund K. B. hasonló című közleményére. Észrevételeinek végkövetkezése, hogy a finn-ugor és indo-germán nyelvek ősrökonsága lehetséges és talán be is bizonyítható, de egyelőre még nincs bebizonyítva; mert a mutatkozó egyezések úgy a szókincsben, mint a nyelvtani végzetekben üsrégi átvételen is alapulhatnak s nem szükségképen közös alapnyelvből eredő fejlemények. Az átvétel lehetősége kiterjed a legősibb szóelemekre, névmásokra s képzőkre minden ratio és korlátozás nélkül. — Pápay József folytatja *északi-osztják nyelvmutatványainak* közlését. — Gyomlay Gyula szintén folytatja az *ügy-*

nevezett igeidők elméletét tárgyaló fejtegetéseit, melyeknek során ezúttal a futurum s az imperfectum indicativusának használatával foglalkozik. — Horger Antal bíráló észrevételeket fűz Erdélyi Lajosnak a *háromszéki nyelvjárásról* irt munkájához s ezekre Erdélyi Lajos válaszol. — A *Kisebb közlemények* közt Melich János kimutatja, hogy az az *állítólag ismeretlen latin-magyar szótár*, melyről Török István az „Erdélyi Múzeum” folyóiratban ír. azonos a Lexicon januáléval. — G. Z. a magyar író „Buttermilch” szót a baskir *jáz*- „köpülni” igével magyarázza. — Paasonen H. *jós, javas* szavunkat Szily Kálmán ama nézetével szemben, mely szerint *jós* régebbi **jonhos*, **johos* alakokból fejlődött s tkp. „bélnéző, haruspex” értelmű volna, a cseremisiz *ju, jo* „varázssige” és *juzo, juzê* „varázsló” szavakkal hozza kapcsolatba.

Ugyanez a folyóirat tavalyi (38.) kötetében Trócsányi Zoltán a XVI. századbeli nyomtatványok *e*-jelöléseit átvizsgálva arra az eredményre jut, hogy a XVI. századi magyar nyelvben sem volt általános a kétféle hosszú *e* hang, hanem éppen úgy mint ma. csak egyes nyelvjárásokban élt. Mégis abból, hogy a legtöbb XVI. századi nyomtatványban előfordul az *e* jel, talán azt szabad következtetnünk, hogy a nyílt hosszú *e* általánosabb volt, mint manapság. A kérdés megítélésénél figyelembe veendő az a körülmény, hogy a nyomdász az eredeti megkülönböztetést a kétféle *e* hangban sokszor önkényűleg a saját helyesírási elvei szerint megváltoztatta. — Pröhle Vilmos az *ufui tatárok nyelvjárásához* közöl adalékokat a főbb nyelvtani sajátságok rövid tárgyalásával, melyhez szójegyzék, továbbá dalok, közmondások, mesék s apróbb elbeszélések csatolkoznak tatár szövegben és fordításban. — Pápay József folytatja *északi-osztják nyelvtanulmányait* obdorszk-vidéki mesék és regék közlésével eredeti szövegben és fordítással. — Gyomlay Gyula az *úgynevezett igeidők elméletét* folytatólag tárgyalva, ezúttal a görög oratio obliquáról, a görög igető-alakok hézagosságáról és az egyszerű perfectum-alakok pusztulásáról értekezik. — Gombocz Zoltán *magyar palatogrammok*at közöl, melyek a magyar hangok képződését eddigi tudomásunkhoz képest némileg eltérő alakban mutatják. — Wichmann György az *ursumi cseremiszek költészetéből* mutatványokat nyújt: babonákat, közmondásokat, találós meséket, regruta-, legény-, leány-, menyekzői s egyéb dalokat eredeti szövegben és fordítással. — Szinnyi József *Adalékok a finn-ugor fokváltakozáshoz* czímen azt a hangtani jelenséget fejtegeti, hogy a magyar szóközépi és szóvégi *g*-nek a távolabbi rokon nyelvekben részben *ŋg* (*gg, g, nk*) felel meg (pl. *dug* = finn *tunke*-, mordvin *toŋgo*-, lapp *tsoggo*; *szeg* = zürjén *tšeg*-, votják *tšig*-, cseremisiz *tšaŋg*-), részben hangenyészet (*ŋ*), illetve a mordvinban *č*, *j*, *v* s a zürjén-votjokban *u* (pl. *jég* = finn *jää*-, mordvin *ješ*-, zürjén *jü*-, votják *je*; *fog* = finn *pii*-, mordvin *péč*-, *pej*-, *pev*-, cseremisiz *pü*-, zürjén-votják *püü*-, e mellett némely eset-

ben az utóbbi fajta egyezések eredeti η hangjának v (illetve j , θ) a magyar megfelelője (pl. \ddot{ov} = finn *vyö*, zürjén *veü*; *tö*, *töve* = finn *tyvi*, votják *diü*). E hangjelenségek magyarázata a szerző szerint az, hogy a magyarban kétféle eredetű g van: az egyik az alapnyelvi $*\eta k \sim \eta g$ gyenge fokának, a másik az alapnyelvi $*\eta$ ($\eta\eta$) \sim $*\eta$ erős fokának a képviselője, az utóbbi hangváltozás gyenge fokának pedig a magyarban v (vagy v és j ?) \sim θ a képviselője. Az eredeti $*\eta$ ($\eta\eta$) \sim η képviselőinek a megoszlása nem a magyar nyelv külön életében, hanem még az ugor nyelvközösség korában történt meg. — Rubinyi Mózes a moldvai csángók nyelvjárásának Wichmann Györgytől eredő legújabb tárgyalásához fűz bíráló észrevételeket, különösen azt az állítást czáfolgatva, mely szerint merő legenda volna az összes eddigi kutatóknak az a számos adattal igazolt állítása, hogy a csángók a köznyelvi *cs* helyett *cz*-t ejtenek. Wichmann György e czikkre röviden válaszol. — Velledits Lajos Adelungnak Révaira való hatását veszi újabb vizsgálat alá s Rubinyi ellenében azt bizonyítja, hogy Adelung csak mint stilista hatott Révaira, ellenben nyelvészti alkotásaira egyáltalában nem volt hatással. E tekintetben Révai teljesen önálló, nagy tehetség, ki megérdemli, hogy csak kegyelettel emlékezzünk meg róla. — Az ismertetések rovatában Szeremley Császár Loránd Simonyi Zsigmond *Die ungarische Sprache* című könyvéről ír, Trócsányi Zoltán pedig Bösztörményi Géza *Tanulmányok a magyar-ugor nyelvek összehasonlító jelentéstanához* művét bírálja. — A Kisebb közlemények között Horger Antal és Erdélyi Lajos vitáznak a háromszéki nyelvjárás egyes jelenségei s ezekre vonatkozólag nézeteik tárgyában. — Paasonen Henrik a finn-ugor *ö'-hang* történetéhez közöl adalékokat s a magyar *bogyó* és *mogyoró* szók eredetét magyarázza, szintígy Wichmann György ugyancsak a *bogyó*, továbbá a finn *marja* és *muurain* szavakét. Melékletül csatlakozik a füzethez Paasonen H. *csuvas szójegyzékének* befejező része és előszava.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

ÖTÖDIK AKADEMAI ÜLES.

Az I. osztály második ülése.

1909 február 1-én.

GOLDZIERH IGNÁCZ osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Heinrich Gusztáv, Simonyi Zsigmond r. tt. — Badics Ferencz, Ferenczi Zoltán, Gombocz Zoltán, Hegedüs István, Katona Lajos, Kégl Sándor, Melich János, Munkácsi Bernát, Négyesy László, Némethy Géza, Petz Gedeon, Tolnai Vilmos l. tt. — *Más osztályokból*: Berzeviczy Albert, Thaly Kálmán t. tt. — Illosvay Lajos, Ortway Tivadar, Szily Kálmán r. tt. — Borovszky Samu, Tagányi Károly l. tt. — Jegyző: ifj. Szinnyei József osztálytitkár.

26. MELICH JÁNOS l. t.: „Szláv jövevényszavaink eredetéről”.
 27. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére SIMONYI ZSIGMOND r. és MELICH JÁNOS l. tagokat kéri föl.

HATODIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály második ülése.

1909 február 8-án.

THALY KALMÁN osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Berzeviczy Albert, B. Forster Gyula, B. Nyáry Jenő t. tt. — Ballagi Aladár, Békefi Remig, Concha Győző, Csánki Dezső, Fejérpataky László, Földes Béla, Gaal Jenő, Kautz Gyula, Ortvy Tivadar, Vargha Gyula, Vécsey Tamás, Wlassics Gyula, Zsilinszky Mihály r. tt. — Angyal Dávid, Áldásy Antal, Asbóth János, Balogh Jenő, Borovszky Samu, Bernát István, Csontos János, Ferdinándy Géza, Fináczy Ernő, Kollányi Ferencz, Magyary Géza, Marczali Henrik, Polner Ödön, Reiner János, Szádeczky Lajos, Thirring Gusztáv l. tt. — *Más osztályokból*: Gr. Apponyi Sándor tt. — Beöthy Solt, Berczik Árpád, Heinrich Gusztáv, Szily Kálmán r. tt. — Hegedüs István, Kátona Lajos l. tt. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

28. BÉKEFI REMIG r. t. bemutatja: „A pécsi egyetem” czimű székfoglaló értekezését.

29. GAAL JENŐ r. t. széklet foglal: „Széchenyi mint iparfejlesztő” cz. tanulmányával.

30. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére BÉKEFI REMIG és GAAL JENŐ r. tagokat kéri föl.

HETEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály második ülése.

1909 február 15-én.

ENTZ GÉZA osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: báró Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Horváth Géza, Ilosvay Lajos, Klein Gyula, Koch Antal, Krenner József, Lenhossék Mihály, Lóczy Lajos, Wartha Vincze r. tt. — Bodola Lajos, Bugárszky István, Franzenau Ágoston, Istvánfi Gyula, Kalecsinszky Sándor, Kövesligethy Radó, Kürschák József, Lörenthey Imre, Ónodi Adolf, Schafarik Ferencz, Tangl Ferencz, Zimányi Károly l. tt. — *Más osztályokból*: Berzeviczy Albert t. t. — Heinrich Gusztáv, Ortvy Tivadar r. tt. — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

31. FRANZENAU ÁGOST l. t.: „Magyarországi calcitokról”.

32. TUZSON JÁNOS részéről: „A növényország fileitikai és palaeontologiai fejlődéstörténetéről”. Előterjeszti Klein Gyula r. t.

33. ZIMÁNYI KÁROLY l. t.: „Vashegyit, új ásvány Gömörből”.

34. VERZÁR GYULA részéről: „Az alkoholok élettani hatásáról”. Előterjeszti Tangl Ferencz l. t.

35. KALECSINSZKY SÁNDOR l. t.: „A hőmérséklet hatása az Artesi kutakra”.

36. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére KLEIN GYULA r. és FRANZENAU ÁGOST l. tagokat kéri föl.

NYOLCZADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Második összes ülés.

1909 február 22-én.

BERZEVICZY ALBERT akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Gróf Apponyi Sándor, báró Nyáry Jenő, Plósz Sándor t. tt. — Ballagi Aladár, Beöthy Zsolt, Békefi Remig, Concha Győző, Csánki Dezső. Entz Géza, b. Eötvös Loránd, Földes Béla, Fröhlich Izidor, Gaal Jenő, Goldziher Ignác, Hampel József, Kautz Gyula, König Gyula, Krenner József, Lengyel Béla, Ortway Tivadar, Pauer Imre, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Szily Kálmán, ifj. Szinnyi József, Vargha Gyula, Vécsey Tamás, Wlassics Gyula, Zsilinszky Mihály r. tt. — Áldásy Antal, Angyal Dávid, Badics Ferencz. Borovszky Samu, Endrődi Sándor, Fináczy Ernő, Gombocz Zoltán, Gyomlay Gyula, Hegedűs István, Hoór Mór, Kégl Sándor, Kunz Jenő, Lörenthey Imre, Magyar Gyéza, Marczali Henrik, Melich János, Nagy Géza, Nagy Gyula, Önodi Adolf, Óváry Lipót, Petz Gedeon, Reiner János, Tagányi Károly, Tóttósy Béla, Zemplén Győző l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

37. GAAL JENŐ rt. fölvassa emlékbeszédét FALK MIKSA l. tag fölött. — Az Emlékbeszédek során fog megjelenni.

38. BERCZIK ÁRPÁD rt. fölvassa emlékbeszédét VADNAI KÁROLY lt. fölött. — Az Emlékbeszédek során fog megjelenni.

39. Főtitkár jelenti, hogy BRUSA EMIL kt., a kiváló jogtudós, 1908 december 14-én elhunyt. — Megilletődéssel vétetik tudomásul és a II. osztály fölhivatik, hogy emlékbeszédéről gondoskodjék.

40. Főtitkár jelenti, hogy Ő Felsége WARTHA VINCZE r. tagnak akadémiai másodelnökké történt megválasztását f. é. január 9-én megerősíteni kegyeskedett, miről a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr f. é. február 10-én kelt átiratban értesítette az Akadémiát. — Örvendetes tudomásul van.

41. Főtitkár jelenti, hogy gróf SZÉCHENYI BÉLA t. és ig. tag Akadémiánk Széchenyi-Múzeumának három kötetet ajánlott fel Ender festőművész rajzaival, kit felejthetetlen édesatyja, gróf Széchenyi István, 1817-ben magával vitt útjáról, midőn nevezett év aug. 18-án Anconából az Orient briggen Keletre indult. (l. Zichy Antal, gróf Széchenyi István Utirajzai, 108. és 248. l.) Azonkívül átengedte Kolbenheyer Mórnak gróf Széchenyi Istvánt dicsőítő sajátkezűleg írt német versét. — A nagylelkű adományok hálás köszönettel fogadtatnak.

42. A III. osztály az Akadémiák Szövetségébe Akadémiánk egyik képviselőjéül (néhai THAN KÁROLY rt. helyébe) KÖNIG GYULA rt. és osztálytitkárt javasolja kiküldeni. — Elfogadtatik.

43. A III. osztály bejelenti az 1908 december 31-én lejárt pályázatokhoz kiküldött bírálókat. Ezek: 1. Forster-pályázat: LENGYEL BÉLA rt. (elnök), KLEIN GYULA rt., MAGOCSY-DIETZ SÁNDOR lt.; — 2. Bésán-pályázat: b. EÖTVÖS LORÁND és FRÖHLICH IZIDOR r. tt.; — 3. Lukács Krisztina pályázat: KLEIN GYULA rt. (elnök), DADAY JENŐ és TANGEL FERENCZ l. tt.; — 4. Wahrman-díj: WARTHA VINCZE rt. és BODOLA LAJOS lt.

44. A magyar könyvkiadók kérvényt nyújtottak be a m. kir. kereskedelemügyi miniszter úrhoz, melyben az ipartörvényjavaslatnak a részletfizetési üzletre vonatkozó rendkívül megszorító szakaszait módosítani javasolják és fölkéri az Akadémiát kérvényük támo-

gátására. — Az összes ülés hosszabb eszmecsere után nem óhajt ez ügyben közbelépni.

45. Főtitkár jelenti, hogy a Magyar Országos Erdészeti Egyesület a Forster-pályázat bíráló-bizottságába BEDŐ ALBERT urat, az Országos Gazdasági Egyesület ugyanezen bizottságba KERPELY KALMAN urat küldte ki. — Tudomásul van.

46. A Kisfaludy-Társaság meghívta Akadémiánkat f. évi febr. 7-én tartott ünnepélyes közülésére, melyen tagjaink nagy számmal vettek részt; a newyorki egyetemtől pedig meghívó érkezett febr. 12-iki Darwin-ünnepélyére, de ez a meghívó csak febr. 13-én érkezett hozzánk. — Tudomásul van.

47. Főtitkár jelenti, hogy a cambridgei egyetemnek f. é. június 22—24-én tartandó Darwin-ünnepélyén APÁTHY ISTVÁN lt. hajlandó Akadémiánkat képviselni. — Az összes ülés fölkéri APÁTHY ISTVÁN l. tagot, hogy Akadémiánkat ez ünnepélyen képviselni szíveskedjék.

48. Főtitkár bemutatja a Magyar Közgazdasági Társaság elnökének LÁNG LAJOS v. b. t. t. úrnak Akadémiánk elnökéhez intézett következő levelét: „Nagyméltóságú Elnök Úr! A Magyar Közgazdasági Társaság abból az alkalomból, hogy tiszteletbeli elnöke KAUTZ GYULA f. évi november 5-én nyolczvanadik évét tölti be, a ritka szép jubiláris napot a férfitához, a tudományhoz és a nemzethez méltóan óhajtáná megünnepelni. E végből Társaságunk egy, az ünnepélyt előkészítő bizottság megalakítását tartja kívánatosnak, melyben jogi oktatással foglalkozó hazai intézeteink mellett első sorban a M. T. Akadémia közreműködését óhajtáná. Tisztelettel kérem ennél fogva, hogy az előkészítő bizottságban, melynek megalakítása f. hó 26-ára esti 7 órakor a Magyar Közgazdasági Társaság helyiségében (V. Dorottya-utca 12.) van kitűzve, megbízottai által részt venni kegyeskedjék“. — Az összes ülés örömmel veszi a tervezett ünnepély eszméjét és fölkéri BERZEVICZY ALBERT elnököt, CONCHA GRÓZÓ, PLÓSZ SANDOR r. és BALOGH JENŐ l. tagokat, hogy az Akadémiát a kérdéses bizottságban képviselni szíveskedjenek.

49. A könyvtár számára február hóban a következő adományok érkeztek: 1. Fehér Ipoly t. tagtól: A Szt. Benedekrend története. V. kötet. — 2. Goldziher Ignác r. tagtól: a) I. Goldziher: Ein anonymer Traktat zur Attributenlehre. (Sonderabdruck aus „Festschrift zum 70. Geburtstage A. Harkavy's.) Budapest, 1909.; — b) Zeitschrift für Assyriologie und verwandte Gebiete in Verbindung mit Eb. Schrader in Berlin und Anderen. Herausgegeben von Carl Bezold (in Heidelberg). Separat-Abdruck aus Band XXII.; — c) I. Goldziher: Neuplatonische und gnostische Elemente im Hadit.; — c) I. Goldziher: La Misasa. Extrait de la Revue Africaine No. 268. — 3. Levasseur Emil k. tagtól: Discours. — 4. Szemere Miklóstól: Modern argonauták. — 5. Osváth Jánostól: Nemzeti Zeneművészet. — 6. Dr. Weszely Ödöntől: A modern paedagógia útjain. — 7. A budapesti m. kir. állami hidak igazgatóságától: A budai várhegyi alagút. — 8. Vas Bernáttól: Jubileumi dolgozatok a poliklinika huszonöt éves fennállása alkalmából. — 9. Kun Árpádtól: Kurzes Handbuch über die Arithmetik und Algebra. — 10. Szentgyörgyi György Gusztávól: Hunt-Pázmán-, illetve Wettin-nemzetség története. — 11. Gr. Nugent Lavaltól: Documente über die Expedition der Stadt Brescia. — Köszönettel vétetnek.

50. A M. T. Akadémia könyvkiadásában február hóban megjelentek: 1. Akadémiai Értesítő 230 füzet (1909. évf. 2. sz.). — 2. Czimlap az Athenaeum XVII. évfolyamához. — 3. Archaeologiai Értesítő. XIX: 1. — 4. Mathemat. és természettud. Értesítő. XXVI:

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
PÉNZTÁRI SZÁMADÁSA 1908-RÓL
ÉS KÖLTSÉGVETÉSE 1909-RE.

Folyósz.	A c t i v u m	Kor. értékben			
		korona	fl.	korona	fl.
1	Értékpapírok:				
	a) Magyar földhitelintézeti záloglevelek 1.626,100 frt 4%-os papírért. szabályozási és talajjavítási al pari és kamatok 1908. december 31-ig kor. 3.284,722.— 303,000 kor. 4% kor. ért. záloglevél al pari és kamatok 1908. decz. 31-ig „ 309,060.— 6000 kor. 3½% kor. ért. záloglevél al pari és kamatok 1908. decz. 31-ig „ 6,077.50	3599859	50		
	b) 69,700 kor. 4% magy. koronajár. kötv. al pari és kamatok 1908. decz. 31-ig	69932	33		
	c) Kisbirt. orsz. földhitelint. alap. okmány	11000	—		
	d) Kisbirtok. orsz. földhitelintézeti 4½% záloglevelek 10000 kor. al pari és kamatok 1908. deczemb. 31-ig	10075	—		
	e) 6000 kor. egyesült bpesti fővárosi takarékp. 4½% záloglevél al pari és kamatok 1908. december 31-ig	6045	—		
	f) 4000 frt 4% magyar földtehermentesít. kötvény al pari és kam. 1908 decz. 31-ig	8053	33		
	g) 1 drb 200 kor. 1860. évi államsorsjegy 1909. május 1-én lejáró szelvény	200	—		
	h) 14 drb 100 frtos Tiszaszab. sorsjegy	2800	—		
	i) 1 drb Bécsvárosi sorsjegy	200	—		
	k) 3 drb Első bpesti gőzmalom részvény 1909. április 1. lej. szelvény	1500	—	3709665	16
1a	Néhai Fabriczy S. emlék. tett alap. értékpap.				
	1. „A“ alapítvány	208800	—		
	2. „B“ alapítvány	50000	—	258800	—
1b	Feridun bey-alapítvány értékpapirjai:				
	a) Feridun Kiamil Zade ösztöndíj-alap	164000	—		
	b) Feridun bey-alapítvány (Akadém. rész)	80000	—	244000	—
2	Az Akadémia épületei, könyvtára, könyvkészlete és egyéb felszerelésének értéke			2000000	—
2a	Néhai Zichy Antal hagyatéka, Wesselényi-utczai ház és telek értéke			40000	—
3	Kívül fekvő alapítványok:				
	a) 6%-os alapítványok	23100	—		
	b) 5%-os alapítványok	43280	—		
	c) 4%-os alapítványok	61168	—		
	d) kamatnélküli alapítványok kor. 5470.—				
	aa) Kazinczy-alapítvány (széph. mauzóleum és kert) „ 20000.—				
	bb) Román-alapítvány (Szernye-mocsár, 46 katasztr. hold értéke) 9000.— „				
	2 db Beregmunkácsi takarékp. részv. névértékben 400.— „ 9400.—	34870	—	162418	—
4	Hátralékos kamatok a főntebbi alapítv. után			3036	19
5	Követelések			70321	21
6	Előre kifizetett, 1909. évre eső illetmények			4986	52
7	Künnlevő előlegek			1586	—
8	Tulkiadások és pedig:				
	a) 1907. évről kor. 5805.79				
	b) 1908. „ 235.11			6040	90
				6500853	98

mérlege 1908. december 31-én.

Folyósz.	P a s s i v u m	Kor. értékben			
		korona	fl.	korona	fl.
1	Külön alapok az Akadémia kezelése alatt :				
	a) Székely kivándorlási-alap	51549	93		
	b) herceg Czartoryski alapítvány	3989	50		
	c) Reguly-alap	3113	29		
	d) Udvardy Cherna János jubiláris alapítványa	1145	24		
	e) Tisztviselők nyugdíj-alapja	29994	86		
	f) Semsey-alapítvány	175000	—		
	g) Kovács Ferencz pályadíj-alapítvány	10690	82		
	h) néhai ifj. bojári Vigyázó Sándor emlékére tett ala- pítvány	63237	—		
	i) Goethe-alapítvány	4055	22		
	k) Erzsébet királyné emlékmű-alap	7920	88		
	l) Gr. Kuun Géza alapítványa	8881	55		
	m) Ordódy István Károly-alapítvány	3370	88		
	n) Feridun Kiamil Zade ösztöndíj-alap. értékpapirban 164000.— készpénzben 233.54	164233	54		
	Feridun bey-alapítvány (Akad. rész)	80000	—	607182	71
2	Különféle tartozások			146993	62
3	Előre fizetett házbér, mely az 1909. évet illeti.			6547	50
4	Vagyommérleg : Vagyon 1908. december 31-én			5740130	15
				6500853	98

Budapest, 1908. december 31-én.

A Magyar Tudományos Akadémia vagyonának kezelője :

Magyar földhitelintézet,

Hadik s. k.

Simon s. k.

A Magy. Tud. Akadémia veszteség- és

Folyósz.	K i a d á s	Kor. értékben			
		korona	fl.	korona	fl.
1	a) Főbb tisztviselők fizetése	22400	08		
	b) Többi tisztviselők fizetése	26684	16		
	c) Szolgák fizetése és ruházata	11802	20		
	d) Nyugdíjak	4907	92		
	e) Segélyezés, nyugdíjjarulék és jutalmak	4986	40	70780	76
2	Almanach és Értesítő			9021	06
3	Az I. osztály és bizottságai részére :				
	a) osztályi kiadások	5225	20		
	b) nyelvtudományi bizottság	10366	42		
	c) irodalomtörténeti bizottság	5507	21		
	d) classica-philologiai bizottság	6476	—		
	Valóságos kiadás 1908. évben	27574	83		
	Előirányzott összeg 1908. évre	32749	47	32749	47
	Marad az I. osztálynak 1909. évre	5174	64		
4	A II. osztály és bizottságai részére :				
	a) osztályi kiadások	12698	49		
	b) történelmi bizottság	23934	65		
	c) archaeologiai bizottság	10843	30		
	d) nemzetgazdasági bizottság	12189	50		
	Valóságos kiadás 1908. évben	59665	94		
	Előirányzott összeg 1908. évre	79704	29	79704	29
	Marad a II. osztálynak 1909. évre	20038	35		
5	A III. osztály és bizottságai részére :				
	a) osztály-kiadásokra	23032	51		
	b) természettudományi bizottság	13152	72		
	Valóságos kiadás 1908. évben	36185	23		
	Előirányzott összeg 1908. évre	41567	16	41567	16
	Marad a III. osztálynak 1909. évre	5381	93		
5a	Szótári bizottság részére :				
	Valóságos kiadás 1908. évben	7232	40		
	Előirányzott összeg 1908. évre	6000	—	6000	—
	Több kiadás	1232	40		
	Hozzá a múlt évi deficzit	52	40		
		1284	80		
	Ennek fedezetére szolgál az I., II., III. oszt. jár.	2400	—		
	Marad a szótári bizottságnak 1909. évre	1115	20		
6	Könyvkiadó bizottság : az Akadémiai, Természettudományi és Orvosi könyvkiadó vállalatok segélye	9000	—	9000	—
	Átvitel	9000	—	248822	74

nyeremény-számlája 1908. december 31-én.

Folyósz.	B e v é t e l	Kor. értékben			
		korona	fl.	korona	fl.
1	Bevételezett kamatok:				
	a) alapítványok kamatai	6416	72		
	b) különféle kamat	2712	34		
		9129	06		
2	Értékpapírok után	146571	67		
3	Házbér:				
	a) palota és bérház után 80136	66			
	b) Wesselényi-utczai ház után 300	—		80436	66
4	Könyvek eladásából	20889	42	257026	81
5	Országos dotatio:				
	a) történelmi és irodalomtörténeti czélokra	30000	—		
	b) régészeti közleményekre	10000	—		
	c) természettudományi czélokra	10000	—		
	d) classica-philologiai czélokra	3000	—		
	e) könyvtára:				
	a) vásárlásokra 10000	—			
	b) diplomatáriákra (Belügy-miniszterium befizetése) 2000	—		12000	—
	f) Szótári munkásságra	4000	—		
	g) Akadémia összczeljaira	30000	—	99000	—
6	Hagyományok			2205	10
6a	Új alapítványok			1400	—
7	Régészeti és embertani társulat járuléka			900	—
8	Visszatérítés az osztályok részéről			40820	92
9	Árfolyamkülönbözet vett és eladott értékpapíroknál, melyek a mérlegben pari árfolyammal vétettek fel			3419	—
Átvitel				404771	83

A Magy. Tud. Akadémia veszteség- és

Folyósz.	K i a d á s	Kor. értékben			
		korona	fl.	korona	fl.
	Áthozat . . .	9000	—	248822	74
	A Könyvkiadó-vállalatra befolyt a folyó évben	15768	60		
		24768	60		
	Könyvkiadó-bizottság ez évi kiadása . . .	19159	14		
		5609	46		
	Levonva a múlt évi deficitet	1887	94		
	Marad a könyvkiadóbizottságnak 1909. évre	3721	52		
7	Széchenyi-múzeumra			1499	93
7a	Szinnyei Magyar Írók életrajzára			2690	—
8	Jutalmakra			14435	05
8a	Bolyai jutalomra			2000	—
9	Geophysikai vizsgálatokra			8000	—
10	Budapesti Szemle segélyezése			8000	—
11	A magyar irodalom ismertetése külföldön .			6978	41
12	Könyvtára :				
	a) vásárlásokra	15878	48		
	b) diplomatáriákra	2000	—	17878	48
13	Az Akadémia épületeire			30600	44
14	Ügyvédi, irodai és vegyes kiadásokra . .			8989	66
15	Adó			32739	74
16	Kamatok, alapítványok és alapok után . .			9749	56
17	Előre nem látott kiadások			5951	60
18	Kazinczy levelezése kiadására a folyó évi dotációból	4000	—		
	A múlt évről fennmaradt 450·19-en felül . .	2401	58	6401	58
19	Különféle			139	75
20	Segély a Lederer-alapból			130	—
				405006	94

nyeremény-számlája 1908. december 31-én.

Folyósz.	B e v é t e l	Kor. értékben			
		korona	fl.	korona	fl.
	Áthozat . .	—	—	404771	83
	Az Akadémia 1908 évi kiadásai összesen :	405006	94		
	" " 1908 " bevételei " "	404771	83		
	Több a kiadás, vagyis deficit	235	11		
				235	11
				405006	94

Budapesten, 1908. december 31-én.

A Magyar Tudományos Akadémia vagyonának kezelője:

Magyar földhitelintézet.

Hadik s. k.

Simon s. k.

Bevételezések állása 1908. december 31-én.

Költség- sz.		Mérleg száma	Bevételek 1908. évben		Költség- vetés 1908. évre	
			korona	fl.	korona	fl.
	<i>I. Rendes bevételek:</i>					
1	Alapítványok kamatai		6416	72	6400	—
2	Követelések kamatai		2712	34	4550	—
3	Értékpapírok kamatai		146571	67	146500	—
4	Házbérekből:					
	a) bérház után . . . K. 80.136'66					
	b) Wesselényi-utcai					
	ház után K. 300.—		80436	66	80500	—
5	Könyvek eladásából		20436	42	25000	—
6	Országos dotatio a Belügyministerium adományával együtt		99000	—	99000	—
			356026	81	361950	—
	<i>II. Rendkívüli és átfutó bevételek:</i>					
	Maradékok az osztályok múlt évi költségvetéséből		40820	92	40820	92
	Régészeti és embertani társulat járú- léka		900	—	1050	—
			41720	92	41870	92
	I. Rendes bevétel		356026	81	361950	—
	II. Rendkívüli és átfutó bevételek . .		41720	92	41870	92
	1908. évre előirányzott főösszeg . .				403820	92
	Bevételezések 1908. évben		397747	73		
	1908. évben kevesebb vétetett be szemben az előirányzattal		6073	19		
			403820	92	403820	92
	Bevételek, mint fent		397747	73		
7	Hagyományok K. 2205'10					
8	Új alapítványok (Fabri- czy Sámuel-alapítvány szaporulata) K. 1400'—					
9	Különféle bevételek:					
	Árfolyamkülönbözet vett és eladott értékpapi- roknál, melyek a mér- legben parin vétettek fel K. 3419'—		7024	10		
	Összes bevétel 1908. évben		404771	83		
	Az Akadémia összes kiadása 1908. évben		405006	94		
	Több kiadás, tehát deficit		235	11		

Budapesten, 1908 december 31-én.

A Magyar Tudományos Akadémia vagyonának kezelője:

Magyar földhitelintézet.

Hadik s. k.

Simon s. k.

Hagyományok, adományok és új alapítványok 1908. évben.

Folyósz.		Kor. értékben			
		korona	fl.	korona	fl.
1	<p><i>Hagyományok határozott rendeltetés nélkül :</i></p> <p>néhai Havasi Imre hagyománya fejében</p> <p>Havasi Jolán és Ilona tizetménye</p> <p>Opiczky János hagyománya :</p> <p>3 drb. Első bpesti gőzma- lom részvény névértéke 1500.—</p> <p>és ennek időközi kamat- jövödelme <u>245.10</u></p> <p>n. Rhédey László hagyatékából régi pénzek, óra, láncz stb. eladásából befolyt.</p>	400	—		
		1745	10		
		60	—	2205	10
2	<p><i>Új alapítványok :</i></p> <p>1. Néhai Fabriczy Sámuel emlékére tett „A“ alapítvány felszaporodott kamat- feleslegéből az alapítvány gyara- pitására tőkésített rész</p>			1400	—
	Összesen :			3605	10

Budapest, 1908 deczember 31-én.

A Magyar Tudományos Akadémia vagyonának kezelője :

Magyar földhitelintézet.

Hadik s. k.

Simon s. k.

Előirányzat 1909-re.

Bevétel.

Rendes bevételek:

	Előirányozva 1908-ra	Tényleg befolyt 1908-ban	Előirányzat 1909-re
I. Alapítványok kamatai . . .	6.400.—	6.416.72	6.400.—
II. Követelések	4.550.—	2.712.34	2.200.—
III. Értékpapírok kamataiból . .	146.500.—	146.571.67	147.100.—
IV. Házbérekből	80.500.—	80.436.66	80.300.—
V. Könyvek eladásából	25.000.—	20.889.42	22.000.—
VI. Országos dotatio:			
a) Tört. és irodalomtört. czélokra	30.000.—	30.000.—	30.000.—
b) Régészeti közleményekre . .	10.000.—	10.000.—	10.000.—
c) Természettud. kutatásokra . .	10.000.—	10.000.—	10.000.—
d) Classica-philologiai czélokra .	3.000.—	3.000.—	3.000.—
e) Szótári munkásságra	4.000.—	4.000.—	4.000.—
f) Könyvtára (a belügyminiszte- rium befizetésével együtt) . .	12.000.—	12.000.—	12.000.—
g) Az Akad. szabad rendelkezésére	30.000.—	30.000.—	30.000.—
	361.950.—	356.026.81	357.000.—

Rendkívüli és átfutó bevételek:

Maradék az osztályok munká- lataira és a könyvkiadó bi- zottságnál (3721.52)	40.820.92	40.820.92	35.431.64
Régész. és Embert. társ. járuléka	1.050.—	900.—	900.—
	41.870.92	41.720.92	36.331.64
Összes bevétel	403.820.92	397.747.73	393.331.64

Kiadás:

	Előirányozva 1908-ra	Tényleg kiad- ott 1908-ban	Előirányzat 1909-re
I. Személyes járandóságok . . .	71.000.—	70.780.76	69.500.—
II. Általános kiadások:			
Értesítő	9.000.—	9.021.06	9.000.—
Almanach			
Akad. kiadványok jegyzéke . .			
Helyesírási szabályok			
III. I. osztály	32.749.47	32.749.47	36.157.64
IV. II. „	79.704.29	79.704.29	74.878.35
V. III. „	41.567.16	41.567.16	32.758.93
Va. Szótári bizottság	6.000.—	6.000.—	7.167.60
VI. Könyvkiadó vállalatok segélyezésére:			
a) Az Akadémiai Vállalatra . .	3.000.—	9.000.—	9.000.—
b) Term.-tud.-társ. részére . .	4.000.—		
c) Az orvosi vállalat részére . .	2.000.—		

Átvitel Kor. 248.822.74 238.462.52

	Előirányozva 1908-ra	Tényleg kiada- tott 1908-ban	Előirányzat 1909-re
	Áthozat	248.822.74	238.462.52
VII. Széchenyi munkáira és múzeumára	1.500.—	1.499.93	1.500.—
VIIa. Szinnyei: Magyar Írók élet- rajza	2.690.—	2.690.—	2.400.—
VIII. Jutalmakra	16.000.—	14.435.05	28.500.—
VIIIa A Bolyai-jutalomra	2.000.—	2.000.—	2.000.—
VIIIb Kazinczy Levelezésére	4.000.—	4 000.—	5.000.—
IX. Geophysikai vizsgálatokra	8.000.—	8.000.—	—
X. Budapesti Szemle segélye	8.000.—	8.000.—	8.000.—
XI. A magyar irodalom ismerte- tése külföldön	7.000.—	6.978.41	6.000.—
XII. Könyvtárra :			
a) Vásárlásokra	16.000 —		
b) Diplomatiáriákra 2.000	2.000.—	17.878.48	15.000.—
XIII. Akadémia épületeire :			
a) Fűtés	30.910.—	30.600.44	28.500.—
b) Világítás			
c) Vízfogyasztás			
d) Kéménysöpprés, mester- emberek stb.			
e) Tisztítás és apróbb kiadások			
f) Rendkívüli kiadások			
XIV. Vegyes kiadásokra :			
a) Akad. kiadványok expe- ditiója	8.500.—	8.989.66	8.742.42
b) F. H. I. könyvvivőjének tiszteletdíja			
c) Ügyvédi költségek			
d) Kisebb nyomtatványok			
e) Irodai kiadások			
f) Biztosítási díj			
XV. Adó	31.000.—	32.739.74	32.700 —
XVI. Kamat az Akad. kezelte ala- pok után	9.000.—	9.749.56	10.400.—
XVII. Előre nem látott kiadásokra	6.000.—	5.951.60	5.926.70
XVIII. A Léderer-alapból	200.—	130.—	200.—
XIX. A múlt évi tartozás tör- lesztésére	2.000.—	—	—
	403.820.92	402.465.61	393.331.64

Megjegyzések a kiadásokhoz.

A múlt évben bevétel volt a pénztár kimutatása szerint 397.747 kor. 73 f. Ehhez járult: Hagyományok 2205 kor. 10 f., új alapítványok 1400 kor., árfolyam-különbözet értékpapiroknál 3419 kor. Tehát: összes bevétel 404.771 k 83 f. Minthogy az összes kiadás 405.006 kor. 94 f. volt, túlkiadásul mutatkozik 235 kor. 11 f. — A teljes 1907—09-ik évi hiány megállapítását l. fönt 138. lap 51. pont.

Ad. 1. Az előirányzatba valamivel nagyobb összeget kellett volna fölvenni, mert Heinlein István könyvtári tisztviselő, az irattár rendezője, 1909 januárjától lakbért kap, de Pápay József távoztával a fölvett összeg elégséges lesz. Pápay helyettesének tiszteletdíja az utolsó tételbe („Segélyezésekre“) van befoglalva.

Ad. VI. A Könyvkiadó-Vállalatnál mutatkozó maradék (3721 kor. 52 f.) csak látszólagos, mert onnan származik, hogy a nyomda ismételt sürgetés ellenére csak január hóban adta be számláit, melyek az ideai költségvetés terhére esnek, tehát voltaképp nem bevétel.

Ad. VIII. A lefolyt évben a következő jutalmak fizetettek ki: Iparművészeti Társulat 200 kor., Teleki 1143 kor., Ormody 1150 kor., Wodianer 2228 kor. 60 f., Vojnits 1100 kor., Nagyjutalom 2386 kor., Marczibányi 571 kor. 50 f., Ipolyi 2000 kor., Sámuel 201 kor. 45 f., Gorove 1143, Közülési előadások 600 kor., Forster 1500 kor., Röck 1000 kor., Rózsay 1000 kor.. A magyar népdal zenéje 6151 kor. 50 f., kerek összegben 22.000 kor. Az előirányzott 16.000 koronához járultak Szilágyi István alapjából 2800 kor. és az Oltványi-alapból 2720 kor., összesen 5520 kor., mely összeg régebben tévedésből nem ez alapokból, hanem a jutalmak rovatából fizetett ki.

A f. 1909. évben a következő jutalmak esedékesek: Wahrman 2000 kor., Wodianer 2000 kor., Nagyjutalom 2400 kor., Marczibányi 600 kor., Pollák 1500 kor., Teleki 1200 kor., Farkas-Raskó 200 kor., Vojnits 800 kor., Bulyovszky 400 kor., Nádasdy 1200 kor., Péczely 2000 kor., Bésán 2400 kor., Bródy 6000 kor., Biztosító-Társaság 1000 kor., Péczely regény 2000 kor., Lévy 2000 kor., Forster 3000 kor., Flór 600 kor., Sámuel 180 kor. — Ehhez járul bírálatokra 1500 kor. és Vikár Béla Kalevala-fordítása 3000 kor., összesen nem egészen 36.000 kor. — Minthogy e jutalmaknak egy részére pályamunka nem érkezett, a fölvett összeg elégségesnek mutatkozik.

Ad VIII b. A Kazinczy Levelezésének kiadására fölvett 4000 kor. a Kazinczy-alapból még fönmaradt 450 korona 19 fillérrel, elégségesnek bizonyult, mert e levelezés XVIII. kötetének költségei voltak: szerkesztői díj 1380 kor. és nyomda 2464 kor. 22 f., összesen 3844 kor. 22 f. De ehhez járult Kazinczy Ferencz kegydíja 600 kor., a sárospataki és sátorlajújhelyi ösztöndíjak 683 kor., a széphalmi mausoleum és park föntartása 700 kor., tehát összesen kerek számmal 2000 kor. A múlt 1908. évben még elkerülhetetlen volt a széphalmi üvegház alapos tatarozása 1023 kor. 80 f., úgy hogy ezen tétel alatt 6851 kor. 77 f., tehát az előirányzatnál 2401 kor. 58 fillérrel nagyobb összeg vált szükségessé.

Ad IX. Semsey-alapítvány (175.000 kor.) a pályázatok lejárata után új rendeltetést nyervén, kamatai később meghatározandó célra fognak fordítani, tehát helyesen kiadásba helyezendők.

Ad XII. A könyvtár a múlt évben új állványokat készítettett és könyvkötési régi számláit kifizette. E célra szolgált tételének 3000 koronával felemelése, mely 1901-re nem mutatkozik okvetlenül szükségnek.

Ad XIII. E tétel alatt a főbb kiadások voltak: fűtés és világítás 6750 kor., vízfogyasztás 1500 kor., mesteremberek 16.000 kor., takarítás és apró kiadások 2640 kor., újévi ajándékok, műépítész, biztosítás és egyéb házi kiadások 3720 kor., összesen 30.610 kor. Megjegyzem, hogy a befejezett munkák költségeinek egy része átmegey a f. évre, mert 1908-ban részben 1907. évi kiadásokat kellett fedezni.

A f. 1909. évben a **rendes** kiadások (fűtés, világítás, vízfogyasztás stb.) ugyanazon keretben mozognak, mint eddig, mintegy 18.000 k., valamivel több mint a múlt évben, mert a fűtés és világítás költségei az üléstermeknek egyre fokozódó igénybevétele miatt emelkednek. — A **rendkívüli** kiadások: a palota erkélyének helyreállítása körül már bevezett és egyéb a palota tetején és a bérházban az idén teljesítendő sürgős munkálatok kifizetésére, a műépítész megfelelő díjával együtt, mintegy 15.000 kor., mely költségnek egy része átmegey 1910-re.

Az I. osztálynak és bizottságainak költségvetése 1909-re.

I. Az osztály munkálataira.

1. Értekezésekre	3.097 k. — f.
2. A Nagy Szótárra	1.600 k. — f.
3. A Néprajzi Társaság támogatására	500 k. — f.
4. Bíráúi díjak	450 k. — f.
5. Múlt évi munkálatokra	422 k. 38 f.
	<hr/>
	6.069 k. 38 f.

II. Nyelvtudományi Bizottság:

1. Nyelvtudományi Közlemények	4.743 k. 58 f.
2. Nyelvtudomány	1.933 k. 42 f.
3. Calepinus új kiadása, tiszteletdíja	880 k. — f.
4. Magyarországi német nyelvjárások	500 k. — f.
5. Magyarországi szláv nyelvjárások	700 k. — f.
6. Előadó	800 k. — f.
	<hr/>
	9,557 k. — f.

Azonkívül a Röck Szilárd alapítvány kamataiból 1000 K a *Vogul népköltési gyűjtemény* folytatására, továbbá a Feridun-alap kamataiból 3480 K Mészáros Gyula *A csuvas ősvallás emlékei* cz. munkájának kiadására.

Megjegyzések: A *Nyelvtudományi Közlemények*ből 1909-ben csak három **rendes** terjedelmű füzet fog megjelenni, a költség ennek arányában csökken, de a fölvelt összegbe bele van számítva két különnyomat költsége (Nielsen Konrád lapp szótára és Beke Ödön cseremisz nyelvtana). — A *Calepinus*-féle szótár új kiadása kb. 20 sűrűn nyomtatott ív lesz; a tiszteletdíj 16 ív korrektúrájáért 480 korona, a magyar

szójegyzék (szómutató) tiszteletdíja 400 korona. A nyomtatás költsége, kb. 2000 K, 1910-re marad. — A *Magyarországi német nyelvjárásokból* Petz Gedeon I. tag szerkesztésében a VI. füzet megy sajtó alá. — A *Magyarországi szláv nyelvjárások* cz. sorozat, melynek kiadása már évekkel ezelőtt el volt határozva, most fog megindulni Asbóth Öszkár r. t. szerkesztésében. — A *Vogul népköltési gyűjtemény* II. kiegészítő kötete 25 ivre fog terjedni, ebből 18 iv már ki van szedve. Tiszteletdíj kb. 1700 K, ebből előlegül ki van fizetve 1000 K, kell még 700 K; a nyomdai költség kb. 1800 K lesz. (A 25 ívből 3 $\frac{1}{2}$ iv csak különnyomat, azért csak 21 $\frac{1}{3}$ iv után kell tiszteletdíj.)

Mint hogy a bizottsági előirányzatnak legnagyobb részét a folyóiratok emésztik föl, több bizottsági tag a *folyóiratok tiszteletdíjának* leszállítását vagy megszüntetését indítványozta. A bizottság az indítványt figyelemreméltónak találja és a szerkesztők figyelmébe ajánlotta.

III. Irodalomtörténeti bizottság:

1. Irodalomtörténeti Közlemények	4.503 k. — f.	
2. Előadó tiszteletdíja	800 k. — f.	
3. „Murányi Vénus“ új kiadása	3000 k. — f.	
4. Régi Magyar Könyvtár	1.000 k. — f.	
5. Mult évi munkálatokra.	4.752 k. 26 f.	
Összesen		14.055 k. 26 f.

Ad 4: A bizottság e vállalatnak folytatását, ill. fentartását szükségesnek itéli és azért egyhangúlag elhatározza, hogy a további kiadását költségvetése terhére elvállalja. Az átvétel módzatainak megállapítására bizottságot küldött ki.

E bizottság körébe tartozik a Kazinczy-bizottság, a mely következőleg állapította meg költségvetését:

Kazinczy levelezése XIX. kötetének

1. Szerkesztői díja 35 iv szöveg à 30 K	1.050 k. — f.
2. Szerkesztő díja bevezetés- és jegyzetekért	480 k. — f.
3. Nyomda-költségek körülbelül	2.600 k. — f.
Összesen	4.130 k. — f.

E költség fedezetéről I. a VIII b tételt és fűnt a Megjegyzések illető pontját.

IV. Class.-philologiai bizottság:

1. Seneca, nyomdai tartozás	133 k. 14 f.	
2. Platon, „	976 k. — f.	
3. Bírálatokra	300 k. — f.	
4. Sallustius kiadására	1.090 k. 86 f.	
5. Philologiai Közlöny segélye	2.000 k. — f.	
6. Előadó tiszteletdíja	800 k. — f.	
7. Hátralékos tiszteletdíj (Ovidius)	600 k. — f.	
8. Hátralékos nyomdaköltség	278 k. 76 f.	
9. Némethy Ciris-kiadására	297 k. 24 f.	
Összesen		6.476 k. — f.
Az I. osztály teljes összege:		36.157 k. 64 f.

A II. osztály és bizottságai költségvetése 1909-re.

I. Az osztály munkálataira:

1. Értekezésekre	5.000 k. — f.	
2. Az Athenaeum kiadására	5.000 k. — f.	
3. A M. Jogász-Egylet Jogt. Könyv- kiadó Vállalatának segélye	1.000 k. — f.	
4. Jelesebb jogi monographiák ki- adására	2.000 k. — f.	
5. A Philos. Írók Tára segélye . . .	600 k. — f.	
6. A Nagy Szótár	400 k. — f.	
7. Ballagi Aladár „Régi magyar nyelv- vünk“ és a „Nyelvt. Szótár“ II. . .	1.000 k. — f.	
8. Mult évi munkálatokra	2.722 k. 80 f.	
Összesen		17.722 k. 80 f.

II. Történelmi bizottság.

1. Hodinka Antal: A munkácsi gö- rög szert. püspökség története . . .	2.000 k. — f.	
2. Berzeviczy Albert: Okmánytár Beatrix királyné történetéhez . . .	2.600 k. — f.	
3. Dr. Szabó Dezső: A II. Lajos király korabeli országgyűlések története	2.000 k. — f.	
4. Iványi Béla: A Bártfa városi le- véltár középkori oklevelei	2.000 k. — f.	
5. Hellebrant Árpád: Az akadémiai könyvtár történelmi forrásmun- káinak jegyzéke	500 k. — f.	
6. Hunyadiak korához levéltári kutá- sokra	400 k. — f.	
7. Királyi pecsétek kiadásának elő- készítése	800 k. — f.	
8. Gombos F. Albin: Középkori Krónikások segélyezése	1.200 k. — f.	
9. Másolásokra	3.000 k. — f.	
10. A Történelmi Tár 1909. évi folya- mának kiadása	3.500 k. — f.	
11. A Történelmi Életrajzok 1909. évi segélye	1.000 k. — f.	
12. Teleki Mihály levelezésének ki- adása (VI. részlet)	2.000 k. — f.	
13. Előadó tiszteletdíja	800 k. — f.	
14. Bizottsági apróbb kiadásokra . .	200 k. — f.	
15. Mult évi munkálatokra	10.504 k. 35 f.	
Összesen		32.504 k. 35 f.

Az 1—5. sz. új tételek rövid indokolása:

1. Hodinka Antal munkáját az Akadémia az Ipolyi-díjjal jutalmazta. A bíráló nagy elismeréssel nyilatkozott a műről, mely a munkácsi püspökség és általában a görög-katolikus egyház multját hazánkban. nagyarányú levéltári kutatás alapján, teljesen új megvilágításba helyezi.

2. Berzeviczy Albert tisztt. tag hazai és külföldi, főleg olasz-országi levéltárakból Beatrix királyné történetére nagybecsű kiadatlan anyagot gyűjtött össze, melynek közzététele történelmünk ez érdekes korának megismerésére feleltetne kívánatos.

3. Szabó Dezső dr. munkája a II. Lajos korabeli országgyűlések teljes sorozatának adja történetét s mintegy bevezető részt alkot a bizottság által régen megindított „Magyar Országgyűlési Emlékek” című sorozathoz, mely I. Ferdinánd király korával kezdődik.

4. A nagybecsű bártfai levéltár gazdag középkori oklevél-anyaga e műben rövidebb-hosszabb oklevélkivonatokat formájában tétetik közzé. A bizottság e kiadványnyal oly regesta-munkát akar közzétenni, a minők a külföldi történelmi irodalomban nagy számmal láttak napvilágot s a melyek a történelmi kutatást és a régi levéltári anyag megismerését nagy mértékben mozdították elő.

5. Az Akadémia könyvtára újabban, kivált a belügyminiszter úrtól nyert támogatással, történelmi forrásmunkáknak, oklevél-kiadásoknak, kútfőkiadványoknak hosszú sorozatával gazdagodott. Az ezekről készült szakszerű katalogus közzétételének költségeihez a bizottság szívesen járult 500 koronával, mert e becses könyvtári anyag megismerése történelmi kutatásaink érdekében kívánatos.

A többi tételek, melyek a bizottság költségvetésében évek óta szerepelnek, külön indokolásra nem szorulnak.

III. Archaeologiai bizottság.

1. Az Archaeologiai Értesítő:		
a) szövege és ábrák	4.400 k. — f.	
b) nyomdai költség	4.800 k. — f.	
2. Magyar Műemlékek és Arch. Közlemények (Dr. Pósta Béla 1909-ben szedés alá menő műve Torma Zsófia tordosi régiségyűjteményéről)	900 k. — f.	
3. Előadói és szerk. tiszteletdíj	1.200 k. — f.	
4. A képes duczok kezelőjének	240 k. — f.	
5. A kassai dóm monographiájára	400 k. — f.	
6. Mult évi munkálatokra (Dr. Pósta Béla munkájára)	3.021 k. 47 f.	
Összesen		15.021 k. 47 f.

A költségvetésben a múlt évi költségvetéshez képest a 3., 4. és 5. tételek változatlanok.

Az 1. b) tételnél, a nyomdai költség megállapításánál, irányadó volt az a tény, hogy az idén (1908-ban) a nyomdai számla a 25 % áremelkedés miatt, 4883 korona és 30 fillér volt; előre látható, hogy a behelyezett tétel 1909-ben nem fogja teljesen fődözni a nyomdai költséget.

Ad 2. A mult évben e czímen 1100 korona szerepelt, az idén 900 korona volt fölveendő az előbbi tétel fölemelése miatt.

Ad 6. Az utóbbi években fölgűjtött 2390 korona 77 fillérnyi összeg az 1908-ban félretett összeggel 3284 korona 47 fillért teszen ki, mely az idei 2. tétellel együtt az 1909-ben szedés alá menő dr. Pósta Béla-féle munkának mintegy 8000 koronára tett költségeinek fődözésére, illetőleg a munka megindítása költségeire van szánva.

IV. Nemzetgazdasági bizottság.

1. Közgazdasági Szemle	4.400 k. — f.	
2. Megyei monographiák segélye	480 k. — f.	
3. Magyar közgazdasági könyvtár	2.000 k. — f.	
4. Remekírók Tára	1.260 k. — f.	
5. Előadói díj	800 k. — f.	
6. Apróbb kiadások	60 k. — f.	
7. Mult évi munkálatokra	629 k. 73 f.	
Összesen		9.629 k. 73 f.
A II. osztály teljes összege		74.878 k. 35 f.

Ehhez járul még 800 kor. a Schossberger-féle alapból.

A III. osztály és bizottságának költségvetése
1909-re.

I. Az osztály munkálataira.

1. Math. és Term. Értesítőre és ki- sebb munkák segélyezésére	9.000 k. — f.	
2. Emlékbeszédekre és apró kiadá- sokra	400 k. — f.	
3. Nemzetközi math. és term.-tud. bibliographia céljaira	1.000 k. — f.	
4. Mathem. és Phys. Társulat segélye	1.000 k. — f.	
5. Orvosi Hetilap segélye	1.200 k. — f.	
6. Nagy Szótár segélye	400 k. — f.	
7. Prinz Gyula középázsiai útjának támogatására	4.000 k. — f.	
8. Krompecher Ödönnek a rák thera- piájára vonatkozó vizsgálatai- nak támogatására	1.000 k. — f.	
9. Kövesligethy Radó „A Hell-Sajno- vits-féle expedíció okmány- szerű története” cz. munkájának kiadására (4000 K) első részlet	2.000 k. — f.	
Mult évi maradék	180 k. — f.	
Összesen 2623 kor. levonásával		20.180 k. — f.

II. Math. és Természettud. Bizottság.

1. A physika körébe vágó tudomá- nyos munkák segélyezésére	2.000 k. — f.	
2. Az „Annal. hist. nat.” (természet- rajzi füz.) segélye	2.000 k. — f.	
3. A Math. és Fizikai Társulat segélye	1.000 k. — f.	
4. Írói díjakra	1.500 k. — f.	
5. Nyomda költségekre	2.700 k. — f.	
6. Előadó tiszteletdíja	800 k. — f.	
7. Maradvány 1908-ról	4.933 k. 32 f.	
Összesen		14.933 k. 32 f.
A III. osztály teljes összege		32.758 k. 93 f.

Személyes járandóságok részletezése.

	1908-ra	1909-re
1. <i>Főbb tisztviselők fizetése:</i>		
Főtitkár	6.000 kor. . . .	6.000 kor.
Három osztálytitkár	6.000 "	6.000 "
Főkönyvtárnok	6.000 "	6.000 "
" lakáspénze	2.400 "	2.400 "
Akadémiai ügyész	2.000 "	2.000 "
	22.400 kor. . . .	22.400 kor.
2. <i>Többi tisztviselők fizetése és lakbére:</i>		
Hellebrant Árpád alkönyvtárnok	4.000 kor. . . .	4.000 kor.
Pápay József könyvtártiszt	3.200 "	— "
Borovszky Samu irodaigazgató	4.000 "	4.000 "
Jónás Károly gondnok	4.000 "	4.000 "
Szentes Károly irodatiszt	3.400 "	3.400 "
Borovszky, Jónás és Szentesnek főtitkári segéd teendőiért	2.400 "	2.400 "
Tiringer Béla, a könyvkiadóhivatal vezetője	3.000 "	3.000 "
Lakbérek (Hellebrant, Szentes, Tiringer 1000 kor.)	4.000 "	3.000 "
	28.400 kor. . . .	23.800 kor.
<i>Szolgák fizetése, lakbére és ruházata:</i>		
4 bennlakó szolga (1140+2140)	4.200 kor. . . .	4.200 kor.
4 künnlakó szolga	5.640 "	5.640 "
Ruházat	1.628 "	2.328 "
	11.468 kor. . . .	12.168 kor.
<i>Nyugdíjak, napidíjak és segélyezések:</i>		
Lindner Ernő özvegye	1.000 kor. . . .	1.000 kor.
Takács István özvegye	1.000 "	1.000 "
Berecz Károly árvái	300 "	300 "
Mészáros Péter özvegye	800 "	800 "
Knoll Károly özvegye	600 "	600 "
Emödi Mihály özvegye	200 "	200 "
Horn Antal nyug. szolga	1.008 "	1.008 "
Nyugdíj-alap	320 "	320.40
Fizetés-járul. a Bukovinszky-alapból	196.40	196 "
Heinlein István, a kéziratár rendezője	2.400 "	3.400 "
Segélyezésekre	1.307.60	2.315.60
	9.132.—	11.132.—
	71.000.—	69.500.—

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

SZERKESZTI
HEINRICH GUSZTÁV.

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

XX. KÖTET.

1909. Április 15.

4. FÜZET.

A jogtalanság mint a büntetendő cselekmény ismérve.

(Kivonat *Finkey Ferencz* I. tag 1909 márcz. 8-iki székfoglaló
értekezéséből.)

Azokkal a közvetlen és közvetett támadásokkal szemben, melyeknek a tételes büntetőjog alapfogalmai a naturalista és a túlzó sociologiai (socialista) iskolák részéről három évtized óta naponta ki vannak téve, a tételes jog híveinek (közvetítő- vagy új classicus-iskola), kik a meglévő alapokon akarunk tovább építeni, kötelességünk az újabb tudományos módszerek világánál vizsgálat alá venni a mai büntetőjog alapfogalmait. Különösen fontos a mai reformkorszakban újból és újból hangsúlyozni, hogy a mai büntetőjog két főoszlopa: a *büntetendő cselekmény* és a *büntetés* s az azok bölcsészeti alapját képező *egyéni felelősség* és *alanyi bűnösség*, épek és sértetlenek, melyeken bátran lehet továbbépíteni. A mai büntetőjogi irodalom uralkodó koreszméi: az *egyéntítés*, az *emberiesség* és a *társadalom védelme* nem ellentétesek az említett alapfogalmakkal és elvekkel, sőt azok természetes fejleményei.

Előadó a jogta'anságnak, mint a büntetendő cselekmény egyik általános ismérvének dogmatikus elemzésével a bünt. cselekmény lényegének és jelentőségének megvilágításához óhajt hozzájárulni.

A jogtalanság, helyesebben a jogtalan cselekmény jellemvonásainak felderítése végett a jog fogalmát és ismérveit kell vizsgálni. Előadó négy oldalát, illetőleg négy jellemvonását különbözteti meg a jognak. *Alakilag* a jog: szabály, zsinórmérték, a társas együttélés külső feltételeinek a szabálya; *anyagilag* (tartalmilag): az egyéni szabadság és a társadalmi rend összeegyeztetése, vagyis kötelesség és szabadság; *tárgyilag*, az állam szempontjából: az állami parancsok, tilalmak, engedélyek összessége; *alanyilag*, az egyén szempontjából: az egyént, mint embert és polgárt megillető cselekvési kör, igény, hatalom.

A jogtalan cselekmény ebből folyólag, mint a jog ellentéte: 1. alakilag *szabályellenes* (normellenes) cselekmény, 2. anyagilag (tartalmilag): *kötelességellenes* a társadalmi rendet sértő vagy veszélyeztető magaviselet és *érdeksértő* cselekmény, más egyének, a társadalom vagy az állam jogos érdekeinek megtámadása vagy veszélyeztetése, 3. tárgyilag, az állam szemében: *engedetlenség*, a jogi parancsot nem teljesítő, tiltott, meg nem engedett vagy meg nem engedett úton véghezvitt cselekmény; 4. alanyilag, az egyén részéről: „alanyi bűnösségből“, akaratból származó vagy arra visszavezethető tevékenység, a jogilag megengedett cselekvési körön túlterjeszkedő *hatalmaskodás*, önkénykedés, illetőleg *könnyelműség*, *gondatlanság*.

A jogtalanság eme jellemvonásainak bővebb megvilágítása végett előadó szemlét tart a jogtalanság lényegével foglalkozó újabb elméletek felett, különösen az e kérdéssel nagy előszere-ttel foglalkozó német büntetőjogi irodalom legújabb jelentősebb termékei felett.

Be mutatja a BINDING norm-elméletét s ennek továbbfejlesztői közül a BIERLING, HOLD v. FERNECK, MAYER M. E. újabb elméleteit, melyek főleg a jogtalanság alakí oldalára, a normellenesre, a jogtalan cselekménynek közjogilag tiltott, kötelességsértő jellegére fektetik a súlyt. Ismerteti MERKEL és LISZT érdekelméletét, mely a Ihering cél-elméletének kiépítése s a jogtalanság érdeksértő (antisocialis) jelentőségét domborítja ki, majd STAMMLER, illetőleg GR. DOHNA helyes-jogi elméletét, mely a jogtalan cselekmény társadalmi helytelenségének, a jog alapelveivel, vezéreszméivel való ellenkezésnek kiemelésével, jölesőben egészíti ki a Merkel és Liszt túlreális elméletét. Mindezen elméletek bírálata alapján szerző a jogtalan cselekmény jellemző ismérvei gyanánt állapítja meg: a *szabályellenességet* (törvényellenesség), a *társadalomellenességet* (a társadalmi renddel és erkölcsökkel ellenkezés), a *tiltottságot* (az állam által való helytelenítés) és a *hatalmaskodást* (a szabadsággal visszaélés)

A jogtalanság különböző *alakjai*, *fajai* közül előbb a *magánjogi vétséggel* és a *rendészeti kihágásokkal* foglalkozik röviden a szerző. A magánjogi vétségre nézve elfogadja a MERKEL kiinduláspontját, hogy elvi, minőségi különbség ezek közt és a jogtalanság többi alakjai, így különösen a büntetendő cselekmény (büntetőjogi jogtalanság) közt nincs. A magánjogi jogtalanság (tilos cselekmény) csak mennyiségileg (az érdeksértés súlyára). a következményekre és ennek céljára nézve különbözik a büntetőjogi jogtalanságtól. A rendészeti kihágásokra vonatkozólag czáfolni igyekszik LISZT-et, a ki ezeket a cselekményeket ki-rekeszti a jogtalanság köréből. Érdemlegesen azonban helyesli Liszt ama javaslatát, hogy a merőben közigazgatási érdekeket

sértő minimalis súlyú jogtalan cselekmények a büntetőjogból, vagyis a büntetendő cselekmények köréből kiszakíttassanak, tehát ezek ne büntetőjogi büntetéssel sujtassanak.

Beható elemzés alá veszi ezután előadó a jogtalanság és a *büntetendő cselekmény* viszonyát, melyre nézve három tételt állít fel:

1. Minden büntetendő cselekmény tartalmilag jogtalan cselekmény, vagyis a jogtalanság a büntetendő cselekmények általános (kivétel nélküli) ismérve.

2. A jogtalanság a büntetendő cselekmény tárgyi oldalához, a cselekvéshez tartozik; a jogtalanság tudata a tényálladékhoz és a beszámításhoz nem szükséges; a jogosság felőli tévedés azonban enyhítő körülményt, esetleg a büntethetőséget kizáró okot képez.

3. A hol a cselekvés objectív jogtalansága világosan ki nem mutatható, ott nincs büntetendő cselekmény; a jogos cselekvés a beszámítást kizáró okot képez, vagyis nem büntethető.

A büntetendő cselekmény és a jogtalanság viszonyára vonatkozólag elismeri szerző, hogy a *jogtalanság* csak *egyik* ismérve a bünt. cselekménynek, de elengedhetetlen (kivétel nélküli) s a bünt. cselekmény tartalmát legszabatosabban kifejező ismérv, melyet éppen azért a bünt. cselekmény fogalmi meghatározásából kihagyni nem lehet. A bünt. cselekmény másik elengedhetlen ismérve a *büntetettség*, mely a közhatalom által való *legszigorúbb* eltiltást és helytelenítést fejezi ki. Az *erkölcsellenesség* és a *társadalmi veszélyesség* bár szintén általános, rendszerinti ismérvei a bünt. cselekményeknek, a fogalmi meghatározásba nem vehetők fel, mert nem kivétel nélküli (elengedhetlen) ismérvek. Elismeri azonban szerző, hogy a büntetendő cselekmények általában erkölcsellenes jellegűek (többé-kevésbé erkölcsellenesek) és társadalmilag veszélyesek, így jut arra az eredményre, hogy a bünt. cselekmény: „állami büntetéssel fenyegetett s *rendszerint* erkölcsellenes és társadalmilag veszélyes jogtalan cselekmény“. A jogtalanság mintegy a magánjogi, a büntetettség a közjogi, az erkölcsellenesség a bölcsészeti, a társadalmi veszélyesség a sociológiai jellegét és jelentőségét fejezi ki a büntetendő cselekményeknek.

A második tétellel kapcsolatban bemutatja szerző a legújabb büntetőjogi irodalomban az iránt fenforgó élénk vitát, hogy szükséges-e a büntetendő cselekmény megállapításához a jogtalanság tudata. Bindinggel, Mayer M. E., Kohlrusch-sal szemben, kik a „normellenesség“, „kulturellenesség“ vagy „kötelességellenesség“ tudatát a szándékos cselekmény elválhatalan kellékének tekintik, kimutatja szerző, hogy a szándék lélektani fogalom, a tevékenység és az akarat közti lélektani okozatosságot jelenti,

s így ahhoz a jogtalanság vagy büntethetőség tudata nem tartozik. A cselekvés akkor is szándékos lehet, ha a tettes tényleg nem tudta, hogy az jogtalan és büntetendő. A jogtalanság tudata, előadó szerint, azoknál a bünt. cselekményeknél sem tartozik a szándék, illetőleg a beszámítás kellekei közé, a melyeknél a büntető törvénykönyv (BTK.) a cselekvés vagy a célzat jogtalanságát vagy törvényellenességét kifejezetten megemlíti. A jogtalan-ság az ily cselekményeknél is a tényálladék tárgyi oldalához, a cselekvéshez tartozik és semmi értelme nem lenne, hogy ezeknél a cselekményeknél megköveteljük a jogtalanság tudatát, a többieknél nem. Azonban éppen ez utóbbi cselekményeknél gyakran fordul elő, hogy a tettes tényleg nem tudja cselekvése jogellenességét, vagyis tévedésben van a cselekmény jogossága felől. Múltányos és igazságos, hogy az ily jogi tévedés a tettes javára, vagyis enyhítő körülmény gyanánt számíttassék be. sőt nincs kizárva a jogtalanság tudatának teljes és menthető hiánya esetén a felmentés sem. A legújabb külföldi törvényhozási munkálatok (svájci javaslat, norvég és japán BTK.) a jogosság felüli tévedést enyhítő körülmény, esetleg beszámítást kizáró ok gyanánt állapítják meg.

A harmadik tétel megvilágítása után kimutatni igyekszik előadó, hogy a magyar BTK. revisiója alkalmával kívánatos lenne a „jogszerű cselekvés“-t mint egy új beszámítás kizáró okot illeszteni be a BTK-be. Igaz, hogy ez hallgatólagosan ma is el van ismervé s a bíró mint önként értendő szabályt léptenyomon alkalmazza is, hogy „a jogtalan cselekmény nem büntetendő“, azonban éppen a bírói gyakorlatban felmerült és felmerülhet viták elintézése vagy megelőzése s egyes kényes természetű kérdések világos és határozott eldöntése végett is ajánlatosabb lenne a BTK-ben kifejezetten megemlíteni a jogos cselekvés büntetlenségét.

Különösen az orvosi beavatkozás és a házi fegyelem kérdéseit hozza fel annak igazolásul, minő gyakorlati vitákat idézett elő a BTK. hallgatása. Az orvosi beavatkozás jogossága felett a német irodalomban egész sereg elmélet keletkezett s legutóbb (1905) a poroszországi összes orvosi kamarák felterjesztéseket intéztek a birodalmi igazságügyi kormányhoz, hogy a hivatásukban elkövetett jogszerű testsértő cselekményeik miatt ne legyenek kitéve a bűnvádi üldözésnek. Szerző álláspontja e kérdésben az, hogy az orvos által *hivatásszerűen* (gyógyítási célból) és *kötelességszerűen* (az orvosi tudomány elismert tanításai szerint) véghezvitt beavatkozás, a testsértő (esetleg halálos) műtét jogos, tehát nem büntetendő. Ellenben az orvosi műhibákért, szabálytalan, gondatlan cselekményekért, valamint az élő emberen végzett életveszélyes kísérletekért az orvos büntetőjogilag felelős. A házi

fegyelmi jog köréből különösen a tanító testi fenyítési jogát említi fel szerző, mint amelyre nézve legújabbán a Curia is eltérő elvi kijelentéseket tett. A testi fenyítésnek igazságtalan és szükségtelen alkalmazását szerző is büntetendőnek véli, azonban annak elkerülhetetlenül, kellő okból és mértékkel alkalmazását jogosnak, tehát büntetlennek tekinti.

A felvetett reformkérdéseknek gyakorlati törvényhozási megoldására nézve szerző elvileg a svájci javaslat (1903) álláspontját helyesli, vagyis a *jogos cselekvésnek*, mint beszámítást kizáró, a jogosság felőli tévedésnek pedig mint enyhítő körülménynek a BTK-ba iktatását tartaná az összes vitás kérdések tisztázására leghelyesebbnek. Gyakorlati okokból, a BTK. számos §-ának megbolygatását elkerülendő, a svájci javaslat túlságosan lakonikus elvi kijelentése helyett fontosabbnak vélné, ha a felforrósított jelentékenyebb vitás kérdések tisztáztatnának, vagyis ha a törvény parancsának — az illetékes hatóság törvényes rendeletének köteleességszerű végrehajtása — a törvény által elismert foglalkozásnak szabályszerű és köteleességszerű gyakorlása, a házi fegyelmi jognak igazságos és szükségszerű alkalmazása közben elkövetett (jogos) cselekmény büntetlensége fejeztetnék ki. Ha e javaslatok messzemenőknek látszanának, szerző egyelőre beérné a norvég BTK. reformjával is, t. i. a végszükség körének kibővítésével (valakinek személyét vagy vagyonát fenyegető veszélyből megmentés) és a jogosság felőli tévedésnek enyhítő körülmény gyanánt megállapításával, a mi által a legvitásabb és legkényesebb kérdések szintén meg lennének oldva.

Zsigmond király viszonya Milanóhoz és Velencéhez olaszországi útja alatt.

(Kivonat *Áldásy Antal* lt. székfoglalójából, 1909 márcz. 8.)

Zsigmond római és magyar király hosszú uralkodásának utolsó éveiben jutott csak oda, hogy rég tervezett olaszországi útjára elindulhasson és magát Milanóban a lombard és Rómában a császári koronával megkoronáztathassa. Római királylyá történt választása óta, 1410 óta Zsigmond folyton készült olaszországi útjára. de részben a belpolitikai, részben a külpolitikai viszonyok kedvezőtlen alakulása mindig megakadályozták őt ebben. A testvérével, Venczellel, 1411-ben kötött egyezség, a mely Venczelnek biztosította a császári koronát, Venczel pedig ennek fejében elismerte Zsigmondnak 1410-ben római-német királylyá történt megválasztását, kizárta egyelőre, hogy Zsigmond

Venczel életében a császári koronát elnyerje. 1414-ben ez egyezés hatályon kívül helyeztetett egy újabb egyezséggel, melyben Venczel lemondott Zsigmond javára a császári koronáról, de ekkor a külpolitikai viszonyok, első sorban a nagy egyházszakadás gátolta Zsigmondot olasz útjában, mert érvényesen és törvényesen csak az általánosan elismert, törvényesen megválasztott pápa kezéből fogadhatta el a koronát. Ez az akadály 1417-ben megszűnt, a midőn a konstanzei zsinat V. Mártont választotta meg pápának. Zsigmond már 1412-ben gondolt arra, hogy a római zsinatra személyesen elmegy, ott tekintélyét és befolyását a szakadás megszüntetése érdekében latba veti és magát a megválasztott pápa által megkoronáztatja. A római zsinat azonban eredménytelenül oszlott szét. A konstanzei zsinat befejeztével Zsigmond újból fölvette a római út tervét, de a törökök támadásai Magyarország ellen, továbbá a németországi husszita mozgalmak megakadályozták őt ismét az olasz út megindításában, a mihez járult még az is, hogy Zsigmond viszonya Milanóhoz és Velenczéhez nem a legjobb volt és ez is elzárta előle az utat Olaszországba, úgy hogy előbb velők kellett megegyezésre jutni.

Milano hercegevel, Filippo Maria Viscontival, Zsigmond 1421 óta megszakította a diplomáciai érintkezések fonalát, sőt a herceg 1422-ben Velenczével egy oly szövetségre lépett, a mely Zsigmondot teljesen kiszolgáltatta a szerződő feleknek, kik csak akkor voltak hajlandók a királynak területükön az átvonulást megengedni, ha békés szándékkal jő Olaszországba, tisztán csak a császári korona elnyerése czéljából. Zsigmond szerencséjére az 1422-iki szerződés nem tartott sokáig, mert Filippo Maria, kinek politikája ekkor oda irányult, hogy az egységes Olaszországot a saját kormánya alatt megteremtse, terjeszkedési politikája miatt összeütközésbe jutott úgy Velenczével mint Flórenczezel, mely utóbbi az 1424 és 1425-ben szenvedett vereségei hatása alatt 1425-ben szövetségre lépett Velenczével, Filippo Maria ellen. A herceg, hogy magát a liga ellen megvédje, szintén szövetségesek után nézett és első sorban Zsigmondban vélte azt megtalálni, a ki olaszországi útja érdekében maga is kereste a herceg szövetségét, minthogy közte és Velence között Dalmácia birtoka miatt már évek óta feszült volt a helyzet.

A tárgyalások Zsigmond és Filippo Maria között 1426-ban indultak meg és eredményük az 1426 július 3-án Visegrádon kötött szövetség volt, a melyben Zsigmond megígérte a hercegnek a legmesszebb menő támogatást Velence ellen. Hadakat ígért küldeni a friauli részekre és személyes megjelenését is kilátásba helyezte. Ígérte továbbá, hogy nemcsak a friauli részen, hanem Lombardiában is meg fogja kezdeni a háborút a köztársaság ellen, melyvel egyik fél sem fog a másiknak tudta

nélkül békére vagy fegyverszünetre lépni. E szövetség értelmében Zsigmond 1426 őszén meg is kezdte a friauli expedítiót, de az oda küldött sereg, melynek vezérei az aquilejai patriarcha, Czillei Frigyes és Zrinyi Péter voltak, a velencei csapatok elől visszavonult. Zsigmond, a ki 1426 őszén János veszprémi püspök útján Velenczével is tárgyalásokba bocsátkozott, hogy olaszországi útja idejére a köztársasággal fegyverszünetre léphessen, a hadi műveleteket Velence ellen egyelőre beszüntette, de tovább tárgyalt a milanói herczeggel, kinek újabb támogatást helyezett kilátásba. 1427 május 7-én egy újabb egyezmény kötött Zsigmond és a herceg között, a mely nagyrészt az 1426 július 3-i egyezségen alapul és csak egyes részleteiben tér el attól. Zsigmond ebben többek között megígérte, hogy a birodalmi vikáriust Brunoro della Scalat fogja Milanóba küldeni, a ki meg is jelent ugyan ott, de az ígért segély nélkül. Ellenben most az ő közvetítésével július 31-én egy újabb szerződés kötött, melyben a herceg megígérte a királynak, hogy ha a tengeren akarná az utat Rómába megtenni, Genuában vagy Savonaban kellő számú hajókat fog rendelkezésére bocsátani, továbbá Asti városát átengedi neki főhadiszállásul és megígérte, hogy Velenczével nem lép békére, feltéve, ha a király szeptember közepéig tényleg Olaszországba jő.

Zsigmond 1427 őszén tényleg meg is kezdte előkészületeit az olasz útra, de a törökök újabb támadásai Magyarországgal ellen, az 1428. évi hadi események, Galambóc ostroma, megakadályozták őt olaszországi útjának megindításában. Filippo Maria, kinek helyzete a velence-flórenczi ligával szemben, a királyi segítség elmaradása folytán mindinkább komolylyá vált, kénytelen volt elfogadni az V. Márton pápa felajánlotta békeközvetítést és 1428 ápril 19-én Ferrarában békére lépett a velence-flórenczi ligával. Ennek a békének a hatása alatt Zsigmond szeptember 7-én nyolcz havi fegyverszünetre lépett Velenczével Illyedben. A ferrarai béke megkötése folytán Filippo Marianak nem volt már annyira érdekében Zsigmondnak Olaszországba jövele, csakis akkor, midőn a ferrarai béke újból felbomlott, kezdte ismét sürgetni Zsigmond olaszországi útját. Azonban a király és a herceg között a tárgyalások nem szüneteltek, hanem 1428 július havában újra megindultak. A régebbi követeléseken, mint Asti átengedésén, hajók kiállításán stb. kívül a király a hercegtől garantiát kívánt arra, hogy milanói koronáztatását lehetővé teszi, hogy az a IV. Károly császár koronáztatása alkalmával betartott szertartások mellett fog megtartatni, továbbá havi 5000 forint fizetését kérte mindaddig, míg Olaszországban tartózkodik. E kívánságok képezték a további tárgyalások alapját, melyek egészen 1430 végéig folytak. Ekkor már annyira tisztázódtak az egyes kérdések,

hogy Brunoro della Scala, a birodalmi vikárius, kit Zsigmond a tárgyalások befejeztével megbízott, az egyezséget a milánói herczeggel a király nevében megkötötte. A szövetséglevél nem maradt ránk, de tartalmát ismerjük abból a tervezetből, mely a végleges tárgyalások alapját képezte, valamint a tárgyalásokra vonatkozó többi iratokból. Az 1431 február 5-én megkötött egyezség kimondja, hogy mindketten, a király és a herczeg teljes erejükkel küzdenek Velence ellen, a herczeg megígéri, hogy Zsigmond koronáztatását lehetőleg elő fogja mozdítani, ha tengeren akarná az utat Rómába megtenni, kellő számú hajót bocsát rendelkezésére, főhadiszállásul Astit bocsátja a király rendelkezésére, a királynak olaszországi tartózkodása alatt havi 5000 aranyat fizet, de kikötötte, hogy a király legkésőbb május havában tartozik Olaszországba jönni. Ezt a kikötést Zsigmond nem tartotta be, hanem folytonosan megújuló halasztást kért a herczegtől egész október végéig, a mikor végre is megindult olasz útjára.

Olaszországi útjára Zsigmond a megállapodás értelmében legfőleg 1500 főnyi kísérettel indulhatott meg. A birodalmi rendekkel folytatott tanácskozáson határozatba ment, hogy a királyt a Szent György lovagok és a svájcei szövetséges városok által állítandó csapatok kísérik el. A svájceikkel Zsigmond 1431 nyarán és őszén tárgyalásokat folytatott az általuk kiállítandó csapatok tárgyában. Züriich városa ígért is 500 főnyi csapatot, de minthogy a király olasz útja 1431 nyarán nem jött létre, a svájcei városok beszüntették a tárgyalásokat és tényleg az olasz expedíciótól távoltartották magukat.

Zsigmond 1431 november elején lépett olasz földre, a mikor is Thallóczy Matkó útján újabb tárgyalásokat indított meg Filippo Maria Viscontival, a kit Zsigmond megérkezte nagyon meglepett, mert nem volt rá elkészülve. Addig is, míg előkészületeit a király fogadására megtette, Zsigmondot útközben visszatartani igyekezett, úgy hogy a király csak november 22-én vonult be Milanóba.

A koronázásra, mely 1431 november 25-én történt, a herczeg a királylyal kötött megállapodás értelmében nagy előkészületeket tett. Külön díszes baldachint csináltatott, melyet a fogadásnál 26 előkelő polgár vitt, a koronázással a milánói érseket bízta meg és rendelkezéseket tett, hogy kik vigyék a királyi kardot, pálczát és almát a menetben. A koronázás a kötött egyezség értelmében a IV. Károly császár koronázásánál használt szertartás szerint volt megtartandó, lefolyásáról egy reánk maradt ordo coronationis ad felvilágosítást, mely részletesen leírja a koronázás megtörténtét.

A koronázás után Zsigmond még egy hónapig maradt

Milanóban, jöllehet a herczeg őt mindenkép igyekezett onnan eltávolítani. Deczember közepén a király Piacenzába ment, hol 1432 márczius haváig tartózkodott. Itteni tartózkodása alatt a királyt elfoglalta a baseli zsinat és IV. Eugen pápa között kitört viszály, mely további olasz útját is fenyegetni látszott, továbbá érintkezésbe lépett a németországi birodalmi városokkal és rendekkel, hogy neki a római útra segélyt nyujtsanak. A birodalmi fejedelmektől fegyveres támogatást kért, de a Vilmos bajor herczeg és Frigyes brandenburgi örgróf birodalmi helytartók által a rendekkel megindított tárgyalások eredményre nem vezettek. A birodalmi városok közül Zsigmond a rajnámentiekhez fordult, miután azok a husszita háború által nem voltak igénybe véve. Ezek a városok még a régi, VII. Henrik korabeli határozatok alapján bizonyos számú fegyverest voltak kötelesek kiállítani, de Zsigmond régebbi esetekre hivatkozva, a pénzbeli megváltást ajánlotta nekik. A birodalmi marsall, Haupt Pappenheim vitte a városokkal a váltság kérdésében a tárgyalásokat és az 1433-ban eszközölt végleges leszámolás szerint mintegy 9900 rajnai forint gyűlt össze a váltság fejében.

A baseli zsinat ügyében — melyet IV. Eugen pápa 1431 deczember 18-án feloszlatozott — Zsigmond a milanói herczeg tanácsát kérte ki, hogy mitévő legyen, a ki azt ajánlotta a királynak, hogy térjen vissza Németországba, a zsinat székhelyére és igyekezzék onnan a zsinat és a pápa közti viszályt kiegyenlíteni. Zsigmond azonban ezt a tanácsot nem követte, hanem követei útján tárgyalásokat indított meg a pápával, melyek részben a pápa és a zsinat közti viszály kiegyenlítésére, részben a császárkoronázásra vonatkoztak.

Zsigmond és a milanói herczeg között az 1432. év folyamán az eddigi jó viszony megváltozott. E változást az idézte elő, hogy Filippo Mária a február 5-i egyezségben elvállalt kötelezettségeinek nem akart eleget tenni. Az egyezség szerint a herczeg havi 5000 aranyat tartozott fizetni a királynak annak olaszországi tartózkodási ideje alatt, a mit később 8200 aranyra emelt föl. Azonban a fizetést csak nagyon lanyhán teljesítette és Zsigmond csak nagyon erélyes föllépésével tudta elérni, hogy a herczeg kötelezettségének eleget tett. A megegyezés értelmében a herczeg még fegyveres csapatokkal is tartozott a királyt segíteni, de a herczeg ebbeli kötelezettsége alól is kibujni igyekezett, de végül ígéretet tett arra, hogy a fegyveres csapatokat a király rendelkezésére bocsátja. Ekkor azonban a politikai helyzet megváltozott. Visconti és Velence között ekkor tárgyalások folytak egy újabb békekötés tárgyában, de e tárgyalásokat Velence megszakította, minek folytán a herczeg egy újabb háború előtt állott és azért a megígért csapatokat nem bocsát-

hatta a király rendelkezésére. Ezért azon mesterkedett, hogy Zsigmondot visszatérésre bírja Németországba, de Zsigmond tovább folytatta útját és Sienába ment, honnan Thallóczy Matkó és Tamássy László útján érintkezésbe lépett a herczeggel, tőle pénzbeli és fegyveres támogatást kérve. Mindkettőre szüksége volt, pénze ugyanis fogytán volt és Siena a király hosszára nyult tartózkodása költségeit egymaga nem volt képes viselni. Visconti azonban mindkét kérésre tagadólag felelt és ez végre is szakítást idézett elő közte és a király között. Zsigmond belátta akkor azt, hogy végzetes hibát követett el, midőn olasz útja érdekében a milanói herczeggel és nem Velenczével lépett érintkezésbe. Az olasz politika súlypontja ekkor nem Milanóban, hanem Velenczében feküdt, főleg 1431 december 18-a, a baseli zsinat feloszlata óta. Zsigmond a zsinati kérdésben ellentétbe jutott IV. Eugen pápával, mert a zsinat pártjára állott, viszont Velence most a pápának fogta pártját és ezzel Zsigmond római koronáztatását is veszély fenyegette. Ez volt az oka annak, hogy Zsigmond nem merte Sienát elhagyni, mert félt, hogy a Velenczével szövetséges Flórencz hátban támadja meg, Rómába pedig addig, míg a pápával a zsinat és a koronázás ügyében megegyezésre nem jutott, szintén nem mehetett. Ezért maradt Zsigmond oly hosszú ideig Sienában és ezért bocsátkozott 1432. második felében újból tárgyalásokba Velenczével, melyek előbb Reggióban, majd Rómában folytak. Hogy Velence mily hatalmas befolyást gyakorolt ekkor a pápai udvarra, mutatja az, hogy IV. Eugen pápa a császárkoronázást egyenesen attól tette függővé, hogy Zsigmond előbb Velenczével kibéküljön. Ez tényleg meg is történt és Zsigmond 1433 május utolsó napjaiban fegyverszünetre lépett Velenczével. E fegyverszünet egyúttal a Zsigmond és Velence között 1425 óta folyó tárgyalások befejeztét is jelentette. Velence befolyását és hatalmát legjobban mutatja az, hogy e fegyverszünetből azok a kérdések, melyeket Zsigmond az 1425-ben megindult tárgyalások alkalmával felvetett, a Velence által a török ellen nyújtandó segély ügye, Dalmácia kérdése, melynek visszaadásához Zsigmond oly annyira kötötte magát, a Velence által birtokolt birodalmi területek ügye stb. teljesen hiányoznak és így Zsigmond Velenczével szemben az egész vonalon engedni volt kénytelen.

A Filippo Maria Viscontival az 1432/33 évben beállott szakítás a fegyverszünet megkötése után Zsigmondot szorosabb összeköttetésbe hozta Velenczével. A fegyverszünet öt évre szól, de megkötése után Zsigmond nyomban tárgyalásokat kezdett meg a velencei köztársasággal, melyek végre is oda vezettek, hogy Zsigmond 1435-ben szövetségre lépett Velenczével, régi szövetségéstársa Filippo Maria Visconti ellen.

A circumaxiális polározás törvényének általános érvényessége.

(Kivonat *Fröhlich Izidor* rt. márcz. 15-iki előadásából.)

Előadó értekezése folytatását képezi az utóbbi években az Akadémiának bemutatott hasonló tárgyú dolgozatainak. Az főleg azon jelenség polározási viszonyainak eddig hiányzó kísérleti, mérő, megvizsgálását tartalmazza, mely létesül, ha valamely, optikailag véve egyöntetűnek vehető közeg belsejében, pontszerű helyen, intenzív fénygerjesztést ébresztünk. Az előadó által megindított, éveken át folytatott rendszeres megfigyelések a következő, nevezetes törvényszerűséget mutatták ki: Ily átlátszó közegbe ejtett, igen intenzív, síkban poláros fényű keskeny kúp csúcsából, mint másodrendű fénygerjesztő középpontból minden irány mentén haladó sugarak szintén síkban polárosak; polározási irányaik oly párhuzamos körök érintői mentén vannak elrendezve, melyek közös tengelye a gerjesztés középpontjában halad át és a beejtett fény polározása síkjára merőleges.

E törvény a tengelykörüli (circumaxiális) polározás törvénye; ez egyszersmind megfelel a fényelmélet differenciális-egyenletei egyik legegyszerűbb megoldásának.

A méréseket kiterjesztette *szilárd, cseppfolyós és légnemű* átlátszó testekre és e mellett a közegek törésmutatóit a lehető legszélsőbb határokig változtatta. Oly közegeket is vizsgált, melyek fele részükben üvegből, másik részükben különféle, de ugyanilyen törésű folyadékokból állottak; a gerjesztés ezek közös érintkező felületén történt.

A sok ezerre menő észleletek eredményei a nevezett törvénnyel mindenütt igen jól egyeznek. E szerint a fénynek az egyforma törésű anyagokban megállapított e sajátágát ugyanoly általános érvényű törvénynek kell tekinteni, mint az egyenes vonalban való terjedését. E törvényből is kényszerítőleg következik, hogy a gerjesztő fényvektor csak merőleges lehet polározási síkjára.

A vizsgálatokhoz használt tömör, csiszolt üveggömböket és félgömböket, a teljes üveggömbhéjakat és félgömbhéjakat a jénai *Zeiss*-czég készítette; a szerelésükhöz szolgáló segédkészülékeket a budapesti *Süss Nándor*-féle praecisio-műszergyár szállította. Előadó végre megköszöni b. *Eötvös Loránd* r. t., v. b. t. t. úrnak az észleletek végzésére alkalmas helyiségeknek és néhány műszernek rendelkezésére bocsátását; továbbá köszönetet mond a megfigyelések és számítások végzésében közreműködött fiatal munkatársainak: *Frank János*, *Jakucs István*, *Kronberger Ede*, *Kronstein Béla* és *Selényi Pál* uraknak.

Jelentés a Teleki-pályázatról.

(Felolvasta *Heinrich Gusztáv* r. t. 1909. márcz. 19.)

A gróf Teleki József-jutalomért 1908-ban verses formában írt szomorújátékok pályáztak. A kitűzött határnapig (1908. szept. 30.) 24 pályamű érkezett be, melyeknek címét és jeligéit az Akad. Értesítő (1908. 518. l.) közölte. Az Akadémia az Ügyrend 137. §-a értelmében a bírálattal *P. Theureux Emil* tiszti tag elnöklete alatt *Heinrich Gusztáv* r. és *Ferenczi Zoltán* l. tagokat bízta meg, kikhez a budapesti Nemzeti Színház *Gyenes László* és *Szacsuvay Imre* színművész urakat küldte ki bizottsági tagokul. Ez a bizottság f. é. márczius hó 12-én tartott ülésében döntött a pályaművekről és *Heinrich Gusztáv* r. tagot bízta meg a jelentés megírásával. Iparkodom e megtisztelő megbízatásnak az idei pályázat jellegéhez és eredményéhez mérten lehető röviden eleget tenni.

Jelentésem ugyanis két okból lehet a szokottnál rövidebb. Először azért, mert a beérkezett műveknek épp kétharmada nem érdemli meg, hogy e gyermekes kísérletekkel, melyeknek egy részét régóta ismerjük, bővebben foglalkozzunk. Tizenhat darab teljesen értéktelen, valószínűen legnagyobb része fiatal kezdők kísérletei, a kik nem is sejtik, hogy egy jó színmű megírásához mennyi műveltség és emberismeret szükséges, a technikai készségről, a nyelv és vers követelményeiről még nem is szólva. Sőt, mind e tudás és ügyesség is kárba vész vagy csak üres csinálmányokat eredményez, ha a szerzőben nincsen meg az az alakító képesség és művét átható költői szellem, melyet együttvéve, rövidség kedvéért, tehetségnek szoktunk nevezni. Nem akarom e pályázati jelentésekben számtalanszor kifejtett panaszokat és vádakait ismételni, melyekre a jelentkezett pályázók lapos, üres és sokszor ostoba termékei csábítanak; elég legyen hangsúlyoznom, hogy a bírálók valóságos áldozatot hoznak, mikor ezeket

a dolgozatokat komolyan elolvassák, és egy csöppet sem érhetetlen, hogy előlegezett jóakaratok olvasás közben mind jobban elillan és végre valóságos elkeseredésbe csap át. Hozzá, e gyarló művek némelyike másod- vagy harmadizben próbál szerencsét, állítólag javított alakban; de a hol ily 'javítások' mutatkoznak is, a szerzők csak apróságokat módosítottak, gyökeresebb átalakításra nem volt erejük.

Marad tehát nyolcz darab, melyek a jutalom odaítélésénél szóba kerültek. De ezek is, talán egynek vagy kettőnek kivételével, régi, de nem jó ismerőseink, melyek részben javított, helyesebben többé-kevésbé módosított alakban jelentkeztek. És ez a második ok, mely e jelentés aránylagos rövidségét indokolja.

Csak a múlt évben is pályázott a 4. sz. 3 felvonásos tragédia *Laczi Eszter* (jeligéje: Gyökeres átdolgozás!), melyet a tavalyi akadémiai jelentés bebatóan jellemzett (Akad. Értesítő 1908. 180. l.). Kétségtelenül tehetséges író ember műve, a kinek főereje az eleven, sokszor meglepően drámai párbeszéd és az ügyes verselés, oly jelességek, melyekkel nem sok versenytársa dicsekedhetik. De hol marad a drámai cselekmény? Zsigmond király ellen törnek az elégedetlenek, a kik Nápolyi Lászlót hívják a magyar trónra, és mikor ez nem hajlandó a koronát elfogadni, Eszter gyors elhatározással saját atyját, Laczi Istvánt akarja megtenni magyar királynak De Zsigmond leveri őket és Eszter öngyilkos lesz. Még két szerelmi motívum is belejátszik e zavaros politikai harciba: Zsigmond szereti Esztert, Borbála meg Zsigmondot, de sem az egyik, sem a másik motívum nem lendít semmit a cselekvényen. Szerző részletekben tényleg javított darabján — most pl. nem követnek el Eszteren erőszakot, — de a főhibán nem segített a szerző: a cselekvénynek nincs világos célja, melyre törekednék és az ellentáborral való összeütközés lármás, részben naiv, de nem drámai. A jellemzés is igen gyöngye: még legtűrhetőbb Zsigmond alakja, de teljesen el van hibázva Eszter, a ki csak úgy válhatnék tragikus alakká, ha Zsigmondot szeretné és ezzel tragikus konfliktus keletkezne egyoldalról szerelme és csalódása, más oldalról gyermeki és hazafias kötelességei közt. Most öngyilkossága szomorú, de nem tragikus.

Szintén régi ismerőseink a 9. sz. szomorújáték 4 felvonásban *Velence ura* (jeligéje: 'Tragikum'), mely már vagy két évtizede *A doge* vagy *Robusti* vagy *Violante* vagy *Tiepolo* címen üldöz bennünket; továbbá a 10. számú szomorújáték 4 felvonásban *Földindulás* (jeligéje: 'Tűzön vizen át'), mely 1903-ban „Dózsa György“ címen pályázott, végre a 16. számú tragédia öt felvonásban *Mihály vajda* (jeligéje: 'Vir fortissimus' stb.), mely már 1905-ben ugyanezen címmel és tavaly *Hódító*

Mihály ezímen pályázott. Ez a három darab rokonjellegű: tárgyak egy-egy nagyobb történeti esemény, melyet szerzőik többé-kevésbé széles korrajzzal elevenné és egy kis szerelmi nyögéssel költőivé iparkodtak tenni. A velencei darab ma is csupa üres láрма, lehetetlen alakokkal és zavaros motivumokkal. A cselekvényben rejlő tragikus összeütközésnek erélyes drámai kifejtésére nincs a szerzőnek elég ereje, mert csak mesterember. nem művész. A Dózsa-darabnak már az 1903-iki pályázat jelentése szemére veti, hogy „szerzője nem tud még az olvasmányaira való ráemlékezéstől szabadulni“. Csakugyan sűrűn bukkannak föl Shakespeare és Schiller darabjainak alakjai, motivumai és helyzetei. De ez nem volna oly nagy baj. Nagyobb hiba, hogy a darab rendkívül lármás, tele van epizódokkal, gazdag nagyhangzású tirádákban, de egységes cselekvénye nincsen. Dózsa elbukik, mert legyőzik: ez nem tragikus megoldás és nem emelheti a tragikus hatást, hogy a végén egy vastag, modern ízű socialista programbeszéddel búcsúzik el az élettől. Végre a „Mihály vajda“. Szerzője egy előszó-formában elmondja, hogy a tavalyi jelentés feltűnő szigorúsággal bánt el darabjával, mely pedig a jutalom odaítélésénél két szavazatot kapott. (Meggjegyzem, hogy a kisebbség sokszor nem azért szavaz valamely darabra, mert jónak vagy éppen legjobbnak tartja, hanem csak azért, mert a többség véleményéhez nem akar hozzájárulni.) De e túlzott szigorúság nem szegte kedvét, hanem inkább arra kötelezte, hogy újra feldolgozza „a különben hálás és új tárgyat“. Nem hagyta figyelmen kívül a jelentés egyetlen pontját sem. „S ha most (folytatja) a vajda nagy céljai jobb megvilágítást nyertek, végzetes szenvedélye meggyőzőbb, mert emberivé vált, családi és politikai összeütközései drámaikká erősödtek, a szerelmi epizód szerves összefüggésbe jutott a főcselekvénynyel és főleg, ha a katastropha egy új felvonásban szerencsésebb előkészítéssel, a történethez híven nyert megoldást: akkor ez az átdolgozás öröndetes bizonyítéka annak, hogy minél szigorúbb a Tud. Akadémia bírálata, annál termékenyítőbb“. Ez a bizonyára jóhiszemű *captatio benevolentiae*, mely, sajnos, alaptalanul mondja az Akadémia szigorát termékenyítőnek, nem hatotta meg a bizottságot, mely az idén darabjának egyetlen szavazatot sem juttatott. A darab ma is egy sok részletre széjjelbomló korrajz, melynek indítékai és alakjai nem tudják érdeklődésünket felkölteni, legkevésbé maga a címhős, egy torzított Macbeth, kinek sorsa nem fér szívéhez. A politikai háttér is sokkal homályosabb és bonyolultabb, semhogy a történetben kevésbé járatos olvasó vagy néző eligazodhatnék benne. A sok realizisztikus öldöklés és vérontás közepett igen furcsán veszik ki magukat a túlzóan romantikus alakok: a jósló Muraldo, a szörnnyeteg Baba Noák és a hold-

kóros szerelmi pár, a kik a realismusra törekvő rajzot erősen veszélyeztetik. Szerző, úgy látszik, tehetséges és okos ember, a ki jól versel és helyenként a pathetikus stílus ura; de ezzel a tárggyal, úgy látszik, már sehogysem boldogul és azért helyesebben tenné, ha, legalább egyelőre, elejtené.

A még hátralevő négy darab közül kettő, tudtommal, először jelentkezik ezúttal: a 19. sz. *Alkuvás* cz. négy felvonásos szomorújáték (jelige: „Kell”) és a 3. sz. *Nestor palástja* cz. három felvonásos szomorújáték Sophokles fölhasználásával (jeligéje: „Apotheosis”).

Az „Alkuvás” cz. darabnak problémája érdekes és drámai földolgozásra alkalmas. Kövi Gergely eltékozolta gyámleányának, Margitnak vagyonát és nem tud más menekülést a gyalázathól és végrömlésből, mint hogy fia, Pál, vegye nőül Margitot, kit régóta szeret és a ki szerelmét viszonzozza. De az a tudat, hogy most hozományáért kell a szeretett leányt elvennie, feldúlja Pál lelkét, a ki azért úgy viselkedik Margittal szemben, hogy ez fájdalommal ugyan, de elég világosan elfordul tőle. Pál tehát nem képes Margitot nőül venni, azaz atyját megmenteni. De van erre egy másik mód is: nővére Sári, a ki özvegy, gazdag aszszony. Ez megtérítheti, ill. előlegezheti az elvert vagyont; csak-hogy Sári ezt a leghatározottabban megtagadja, mert azt akarja, hogy Pál nőül vegye Margitot. Hogy Pál a szükséges összeg kiadására kényszerítse nővérét, megöli magát; a továbbiakat a szerző a közönség képzeletére bizza.

Ez a probléma, ismétlem, érdekes és drámai földolgozásra alkalmas, de szerző nem mutatkozik erre elég erősnek. Valami társadalmi színműfélét akart írni: darabjában sok a személy, különböző szerelmi párok alkalmatlankodnak, homályos bonyodalmak fűződnek -- de az ilyen társadalmi rajzhoz a párbeszédnek nagyobb szellemessége és a verselésnek jóval simább folyása szükséges; mai alakjában ez mind hosszadalmas, unalmas és nem tartozik a fődologra. Ez a fődolog pedig nagyon gyengén van megalkotva. A Pál és Margit viszonyának rajza csak a legfinomabb lélektani elemzéssel lesz érthetővé és szükségyszerűvé; ebben a darabban csupán bántó és érthetetlen. Pál viselkedése gyerekes és együgyű, Margité sem sokkal jobb, hisz az egyik jelenetben meg akarja fojtani a szeretett ifjút, a helyett, hogy okosan beszélne vele. Az egész cselekvényből nem nyerjük azt a benyomást, hogy a dolognak így kellett lefolynia és a kényszerűségnek e hiánya elfogadhatatlanná teszi a probléma megoldását.

Az 1. felvonás 7. jelenetében kapjuk a darab „thémáját”. Ambrus elbeszéli egy Várdi nevű mérnöknek szomorú sorsát és hozzáteszi:

E Várdi egy szép típust képvisel :
 A lelke nagy, látóköre kicsiny !
 A tetteit érzelmei vezérlik,
 S oly helyzetet, a mely ezeket sérti,
 Meg nem szokik . . . s nem alkuszik soha !
 Az élet mindig elbuktatja őket,
 Mert alkuvás nélkül nem élhetünk . . .
 Keserves ez nagyon, . . . de ellenállni
 Meddő, hiú, kicsinyes gondolat.

Pál: Hát nem csúnyább és kicsinyesebb-é
 A végnélküli alkalmazkodás ?

Ambrus: De igen ! Ez sokkal, sokkal csúnyább ;
 Az a ki mindig alkalmazkodik.
 Nem ember ! Lim-lom, erőtlen fabáb !
 Az épen az élet művészete,
 Előre megérezni, hogy mikor
 Kell helyzetünkkel megalkudnunk és
 Mikor kell véle szembeszállanunk !

Ezzel szemben Pál kissé röviden és szárazon fejezi ki
 ellentétes elvét :

Ne tégy olyat, a minek az emléke
 Még kellemetlen társaság lehet !
 Hisz ideális szép egy tiszta élet !

Világos, hogy ennek az egész okoskodásnak a darab fő-
 cselekvénye nem felel meg. Hisz Pál és Margit szerették egy-
 mást, régtől, igazán és Pál azért ne vehesse el, mert szíve e
 leghőbb vágyának teljesítésével egyúttal atyját megmenti a gya-
 lázattól és végromlástól ? Hol itt az alkuvás ? Szerző nem gon-
 dolta át következetesen darabját, mely egyébként is, mint már
 érintettem, zavaros, gyöngye munka.

Érdekes kísérlet a 3. számú *Nestor palástja*, melyhez a
 szerző a következő megjegyzést csatolja : „Ez a munka ugyanazt
 a tárgyat dolgozza föl, melyet Sophokles a ‚Trachisi nőkben‘
 és Seneca az ‚Örjöngő Heraklesben‘. Mennyire sikerült ennek
 modern ruhába öltöztetése, hatásosabb megszerkesztése, gazda-
 gitása és elmélyítése: a szíves olvasó fogja eldönteni“. E meg-
 jegyzés kissé tévútra vezető: hogy szerző Sophoklest gazdagítani és
 elmélyíteni, hogy darabját hatásosabban megszerkeszteni akarja,
 mint nemes szándék elismerést érdemel; de hogy a ‚modern
 ruha‘ alatt mit ért? bajos elgondolni, mert a Herakles bukása
 nála is szakasztott olyan antik mint Sophoklesnél, hisz még a
 karénekeket is megtartotta, csakhogy nála ódákká váltak, melyekben
 a szereplők hangulata rendszerint igen szépen jut kifejezésre.
 Tárgyalása egyébként semmi lényegesben nem tér el Sophoklestől,
 mert Hyllós és Jolé szerelme, melylyel a cselekvényt ‚gazdagi-
 totta‘, semmi belső összefüggésben nincsen a hősnek sorsával.

Vagy modernizálásnak vegyük azt az izetlen gondolatot, hogy Herakles azért akarja Jolét elvenni, hogy fáradt testébe és vén tagjaiba ez az üde leány új erőt és friss életet öntsön:

— Csodafürdőt szántanak nekem
Új szerelemben a nagy istenek:
Az ifjú ág beoltva törzsökömbé
Friss életet, pezsgő vért ont belém...

és még tovább, hosszas fejtegetésekben, melyek csöppet sem költőiek, de még nem is rokonszenvesek. A darab végén Herakles hosszú beszédben elmélkedik a maga sorsáról, Zeus istenségéről és az ember hivatásáról: itt találunk modernebb gondolatokat is, melyek azonban nem esnek nagyon messze a nagy görög költő világnézetétől. Egyébként a szerző kétségtelen költői tehetség, a kinek műve élvezetes olvasmány: nyelve lendületes, verselése igen szép. stíljé eleven, csak igen hosszadalmas és bőbeszédű. Sophokles hatalmas verseiből nála sokszor terjengős, szókban bővelkedő tiradák lesznek. Ismétlem: érdekes és figyelemre méltó kísérlet, de, egyebeket mellőzve, eredeti magyar színműnek bajosan tekinthető. Mégis a bizottság két tagja ezen darabra adta szavazatát, min Sophokles méltán el fog csodálkozni, ha tudomására jut.

Marad még két darab, melyek közül a 12. sz. *Messalina*, dráma három felvonásban (Jeligéje: *Jam ardet Ucalegon*) voltakép egészen mellőzendő volna, mert prózában van írva. Minthogy a szerző kétségtelenül olvasta a pályázati hirdetést, mely világosan mondja, hogy „a verses forma okvetetlenül megkívántatik“ és mégis beküldte művét, tette ezt kétségtelenül azért, mert bízott az akadémiai bírálók nagylelkűségében vagy legalább gavallérságában, a kik darabját mégis el fogják olvasni, noha eleve mellőzhették volna, és nyilatkozni fognak róla. E föltevésében nem is csalódott: mind az öt bíráló elolvasta ezt a szomorújátékot is és mind az ötven figyelemre méltó alkotásnak ismerték el. A szerző tudja a cselekvényt megszerkeszteni, tud érdekfeszítő jeleneteket alkotni, tud jellemezni, párbeszédei pedig elevenek és érdekesek. De azért van e darabnak egy nagy gyengéje. Tárnya röviden az, hogy Messalina, a hírhedt kéjhölgy, Claudius császár felesége és ura, szenvedélyesen beleszeret Cajus Silius konzuljelöltbe, a ki őt utálja, és a kinek egyetlen célja az elzüllött császárság megbuktatásával Róma régi köztársasági szabadságát helyreállítani. Messalina megígéri neki, hogy szövetségese lesz e törekvésében, ha őt nőül veszi. Ez megtörténik, de Claudius hű emberei fölvilágosítják a császárt, a ki megengedi, hogy Messalinát és Siliust megöljék. Az első két felvonás igen ügyes, de nem éppen meggyőző: az elsőben megnyeri Messalina a holdkóros Siliust, a

másodikban ráveszi Claudiuszt, hogy tőle elváljék, mire Silius nejévé lesz. Messalina érthető: ő mindenkép bírni akarja Siliust és bizik benne, hogy mint Silius neje is uralkodni fog Claudius fölött. De már Silius nehezebben érthető: ő gyűlöli és utálja az elvetemedett asszonyt és mégis szövetkezik vele, sőt férje lesz, egyrészt kissé fölkorbácsolt érzékiségből, másrészt nagy politikai eszménye érdekében. Jelleme ezzel furcsa színben tűnik föl, noha szerző olyan Brutus-féle alakként állítja oda. De, ismétlem, az első két felvonás igen sikerültnek mondható: a két főjelenet, a mint Messalina elcsábítja a tapasztalatlan ifjút és utóbb birtokáról való lemondásra bírja férjét, nem közönséges tehet-ségre vall.

De a harmadik felvonás nagyon gyenge. Eddig Messalina cselekedett, most egészen szenvedő alakká lesz, úgy hogy Claudius emberei, a kik bosszúra cselekvőleg lépnek föl, könnyű szerrel levágják őt is, meg gyarló férjét is, a ki mind szánalmasabb szerepet visz. Messalina bűnhődik azon nemtörődomségeért, hogy a második felvonás végén megengedte, hogy Claudius leghatalmasabb embereivel Ostiába vonuljon, a honnan most bosszút lihegve térnek vissza és gyorsan végeznek Messalinával és Siliussal, a kiknek nincsen pártjuk, és a kik nem tesznek semmit. Ezt a felvonást úgy kellene átdolgoznia szerzőnek, hogy Messalina végig a cselekvény mozgatója maradjon és mint támadó bukják el. Mert igazi tragikum csak ott jön létre, a hol a hős jellemének energiájával maga ássa meg a sírját. Azután mélyíteni kellene Silius alakját, a ki elég szépen szaval Róma múlt és jövőndő nagyságáról, de nem tesz semmit, a mivel a cselekvényt előmozdítaná; ezért nem kelt érdeklődést és mindvégig kissé érthetetlen, majdnem ellenszenves alak marad. A darab megérdemli, hogy a szerző szeretettel foglalkozzék vele, de a jutalom odaitélésénél már prózai alakjánál fogva sem jöhetett tekintetbe.

Az utolsó darab, a 18. sz. *A talizmán*, történeti szomorú-játék 4 felvonásban (jeligéje: Quilibet praesumitur bonus, donec probetur contrarium), a múlt évben „Eufemia“ czímmel pályázott és a jelentés szerzője ekkor behatóan foglalkozott vele. A tárgya Kálmán király második házassága a kiewi nagyfejedelem leányával, a ki mint bukott leány kerül a magyar udvarhoz. hol büne kiderül, mire a király eltaszítja és a szerencsétlen nő kétségbe-esésében követi Oedipus király példáját és megvakítja magát, mert „nem nézhet anyja szemébe többé“. A szerző eltért a történeti hagyománytól és bizonyára ezért változtatta meg a királyné nevét. Ez nem nagy baj, hisz e kor története elég homályos arra, hogy a költő, ha kell, szabadabban bánjék el alakjaival és eseményeivel. Nem voltam a múlt évben Teleki-bíró, csak a jelentésből sejtem, hogy a szerző hol és miben

javitotta darabját. A tavalyi előadó igen szigorúan ítélte meg a darabot, melynek csak egységes szerkezetét és színszerűségét ismerte el. Egyébként úgy vélekedett, hogy „Eufemia minden körülmények közt becestelen személy és Kálmán csúful bolonddá tett királyi férj. Ilyen két főszemélylyel lehetetlen jó tragédiát írni“. Ugyan miért volna ez lehetetlen? Különben mind a két állítás, legalább az előttem fekvő szöveg szerint, helytelen vagy legalább erős túlzás. Eufemia egyáltalában nem becestelen. Hazájában rajongóan szeretett egy ifjút, kinek egyszer „karjába dőlt üdvözült gyönyörrel“. Nem tudta, mit tesz, és nem sejtette a következményeket. Ekkor Kálmán államérből nőül veszi, és Eufemia fogadja, hogy férjének hű neje lesz. Be is bizonyítja: midőn oroszországi kedvese őt fölkeresi, mereven elutasítja, és midőn a szenvedélyes ifjú másodizben erőszakos követeléssel áll elébe, leszúrja. De hiába minden hűsége: nagy rémületére anyának érzi magát és leánykori bűne kiderül. Meg is szenved érte. Mi ebben a becestelen? és miért ne lehetne ily boldogtalan nő, a ki szándéka ellenére királyné lesz, egy jó tragédia hőse? Épp oly furesza állítás, hogy Kálmán „bolonddá tett királyi férj“. Kálmán elvett egy hercegi leányt, a kit nem ismert, a kiről nem tudott semmit. Az állam érdeke követelte ezt a házasságot. Eufemia, a ki irtóztott e frigyától, de nem védekezhett ellene, megérkezik és Kálmán annyira megszereti, hogy még akkor is hajlandó őt feleségül megtartani, midőn leánykori bűne kiderül. Hol van itt a férj „csúful bolonddá téve?“ Szerencsétlen, szálnalmas férj, a ki megtalálta, a kit szíve óhajt, de el kell válnia tőle, elsősorban szintén az állam érdekében, t. i. a trónutódra való tekintettel.

A darab egyáltalában nem remekmű, de vannak egyes külső jelességei. A cselekvény egységes, szerkezete igen jó; kétségtelenül gyakorlati színházi ember írta. De a szerző költői kedély is: az alakok ügyesen vannak megrajzolva, kitűnő szerepek egytől-egyig. Ébren tartja az érdeklődést kezdettől végig. A darab nyelve is szép, verselése dicséretet érdemel. Tagadhatatlanul kissé sablonos, a jambusi üres tragédiák modorában írva, kétséges irodalmi, de kétségtelen színi értékkel, a mennyiben t. i. a mai közönség az ilyen termékek számára még kapható. Ha nem kellene a díjat kiadni, bizonyára ennek a darabnak sem ítelnék oda; de mivel, sajnos, ki kell adni, a beérkezett darabok közül nem talált a bizottság többsége szomorújátékot, melyre inkább rászavazhatott volna. Azért kérjük a t. Akadémiát, hogy az 1908. évi Teleki-jutalmat a 12. számú, *A talizmán* című négyfelvós történeti szomorújátéknak kiadni méltóztassék.

Jelentés a Vojnits-jutalomról.

(Felolvasta *Heinrich Gusztáv* rt. 1909 márczius 19-én.

Özvegy Vojnits Tivadarné alapítványának (20.000 K) évi kamatját az Ügyrend 143. §-a értelmében „tiszteletdíjul kapja azon szerző, a ki a legsikerültebb magyar színművet, illetőleg drámát írja; az erre vonatkozó pályázat minden évben kiírandó”. Tekintetbe jönnek az előző évben előadott magyar eredeti tragédiák, színművek, vígjátékok és népszínművek, tehát az operák és operettek kizárásával. A múlt évi termés megbírálására az Akadémia I. osztálya *Heinrich Gusztáv* r. tagot, *Ferenczi Zoltán* és *Négyesy László* l. tagokat küldte ki és nekem jutott a kétséges szerencse, hogy a bizottság ítéletét rövid indokolással a t. Akadémia elé terjeszszem.

Előre bocsátom a jutalomdíj körébe eső darabokat, melyek 1908-ban a székesfővárosban első ízben színre kerültek (a hol a színház nincs megjelölve, a budapesti Nemzeti Színház értendő):

- jan. 11. *Beer Tamás*, Az igazság felé, színmű 3 felv.
 „ 11. *Dezső József*, Az utolsó fejezet, dráma 1 f.
 „ 17. *Ferenczy Ferencz*, Az örök küzdelem, színmű 3 f.
febr. 1. *Földes Imre*, A császár katonái, dráma 3 f. Magyar Színház.
 „ 7. *Molnár Gyula*, Hazug törvény, társad. dráma 3 f.
 „ 15. *Székely Andor*, Mária, Magy. Színház.
márcz. 7. *Fényes Samu*, Ártatlanok, színmű 3 f.
 „ 20. *Abonyi Árpád*, A gyermek. Mészáros Károly alapítványából jutalmazott színmű 3 f.
 „ 20. *Hegedüs Sándor*, A rab, fantasztikus dráma 3 f. Magy. Szính.
 „ 20. *Verő György*, Leánynéző, 1 f. Magy. Szính.
 „ 21. *Bródy Sándor*, A tanítónő, falusi életkép, 3 felv. Vigszínház.
ápril 1. *Szomory Dezső*, Angyalka. Modern Színház.
 „ 3. *Gozsdu Elek*, A félisten, színmű 3 f.
 „ 3. *Garami Ernő*, A megváltás felé, színmű 3 f. Vigszínház.
 „ 4. *Dalnoky Nagy Lajos*, Az attaché apja, vigj. 3 f. Magy. Színház.

- ápril 11. *Zboray Aladár*, A semlegesek, színmű 3 f.
 máj. 9. *Csergő Hugó*, Felszerelem, színmű 3 f. Vigszínház.
 „ 16. *Somlay Artur*, A veszedelem, falusi dráma 3 f. Népszínház.
 „ 22. *Hüvös K. ifj.*, Barta Tamás, színmű 3 f.
 „ 22. *Martos Ferencz*, Száz év múlva, mulatságos komédia 3 f. Királyszínház.
 jún. 2. *Serédy J. dr.*, Rombadólt oltár, színmű 3 f. Budai színkör.
 szept. 17. *Kövessy A.*, Keserű mézeshetek, 3 f. Budai színkör.
 „ 18. *Drégely Gábor*, A szerencse fia, komédia 4 f. Magyar Színház.
 októb. 9. *Földes Imre*, Szíriusz, fantasztikus vigj. 4 f. Magyar Színház.
 „ 24. *Gervay Andor*, A pénz, vigj. 3 f. Vigszínház.
 nov. 27. *Hajó Sándor*, A holnap, vigj. 3 f. Magyar Szính.
 decz. 1. *Mohácsi Jenő*, Hamu, 1 f. Thalia-Színház.

Összesen 27 darab, 1—4 felvonású színmű vagy vígjáték, mennyiségileg tehát igen örvendetes termék, mely azonban minőség tekintetében igen sok kifogás alá esik és ismételt tanácskozássokra készítette a bizottságot, mely végül abban állapodott meg, hogy a hosszú sorozatból csupán három darab jöhet komolyan számításba.

Az első Földes Imre nagy sikert aratott drámája *A császár katonái*, mely a szerzőnek nem közönséges színpadi technikájáról és elismerésre méltó megfigyelő tehetségéről tanúskodik. E jelességeit annál készségesebb örömmel hangsúlyozom, mert ismerem előző három darabját, melyekkel a Kőczán-pályázatokon nem valami lelkes elismerést, de mindig csengő jutalmat nyert. E régiebb színműveiben lehetetlen emberekkel népesített be egy lehetetlen világot, de már ekkor jól tudta a rendszerint lehetetlen cselekvényt megszerkeszteni, alakjainak érzéseit és gondolatait pedig igen szép versekben kifejezésre juttatni. E darabok tartalmuknak és alakjuknak tisztaságával és fenköltségével igen ajánlatos ifjúsági olvasmányok, de sem aesthetikai, sem színi tekintetben nem vehetők komolyan; gyorsan le is tüntek, a mennyiben színre kerültek, már két-három előadás után a színpadról, mely igaz életet és való embereket követel. Ezt a szerző, a miben talán nekem is van egy kis érdemem, végre belátta és egy merész ugrással a mindennapi élet eleven küzdelmeiből vette nagyszerű darabjának tárgyát és alakjait. De nagyon is nagyot ugrott, mert az ellenkező végletbe került. „A császár katonái” cz. darabja nem is köszöni nagy sikerét művészi belértékének. Hanem a szerző azon ügyességének, melylyel politikai muló hangulatoknak és tendenciáknak meghódolt a művészet és

igazság rovására és nagy kárára. A viszonyok, a mint ő rajzolja, nem igazak, alakjai nagyrészt torzképek, tendenciája lehet helyes, ez fölfogás dolga, de oly rikitó torzításokra ragadja, melyek a karzatot lelkesíthetik, de a komolyabb közönséget annyival inkább bántják, a mennyivel kétségtelenebb, hogy szerzőnek technikai ügyessége és megfigyelő ereje első, jutalmazott kísérletei óta örvendetesen fejlődtek és megizmosodtak. Jó úton van, de nem szabad oly eszközökkel keresnie a sikert, melyek a művészet körén kívül esnek és maradandó értékű alkotások létrejöttét lehetetlenné teszik. A mondottak után magától értetődik, hogy ezt a darabot, őszinte sajnálatunkra, nem ajánlhatjuk a t. Akadémiának megjutalmazásra.

A második darab Bródy Sándornak még nagyobb sikert aratott falusi életképe *A tanítónő*, mely már a külföldön is hirdeti a magyar irodalom dicsőségét és a magyar nemzet furcsa erkölseit. A darab egy lapos és üres Birch-Pfeifferiád a la „Lowoodi árva” (1855) és „Tücsök” (1857), melyekben a fölvonásokon keresztül elrágalmazott és üldözött ártatlanság végre az utolsó fölvonásban megkapja állhatatos erényességének jutalmát, t. i. egy gazdag férjet, — mégis oly különbséggel, hogy Birch-Pfeiffer asszonynál a sokat szenvedett hölgyek derék, szeretetre és tiszteletre méltó férjet kapnak, míg a mi tanítónőnknek be kell érnie egy neveletlen, aljas érzelmű, ellenszenves, durva falusi ficsúrral, — hozzá még súlyosbitva oly anyóssal, a ki minden tisztességes embernek örökre elveheti a kedvét a házasságtól, úgy hogy bámulnunk kell a tanítónő izlését, a ki ebbe a familiába bele kívánczozik. Hogy a rajzolt magyar világ képe megfelel-e a valóságnak, erről nem akarok vitatkozni, mert végre is Deák Ferencznek az összes lóbetegségekkel megáldott lova talán mégis lehetséges: de hogy a szerzőnek irányzata torzító és hogy alakjai az előre megállapított irányzat szolgálatában nem igazi emberek, az kétségtelen. Nem igaz maga a hős sem, a ki nagyon okos leánynak van feltüntetve, de az iskolában úgy viselkedik és oly badarságokat fecseg össze, hogy oklevelét meg kellene semmisíteni. Jövendő férjének megtérése pedig elképzelhetetlen és minden esetre érthetetlen, mert a szerző elfelejtette elfogadhatóvá tenni. A darabnak legkisebb irodalmi értéke sincsen, de figyelmet érdemel nyelve miatt, melylyel, úgy látszik, egy új magyar nyelvjárás kopogtat az irodalom kapuján.

Abban a tösgyökeres alföldi magyar faluban, melybe a szerző minket vezet, úgy beszélnek az emberek magyarul, hogy egyik ámulásból a másikba esünk. Már az első felvonás színének rajzában szerepelnek „rollók, a melylyel a kántorkisasszony bánik” (8. l.), a tanító „öt évig ebédelt tejeldében, hol nem kapott „tejsűrű kávé” (10. l.); a kisasszony így szól: „Hagyjon engem

békén. Ha tegnap este a haját megcsókoltam volna, bocsánatot kérek“ (11. l.); „nem tudja neki elfeledni“ (12. l.); „a pakkok a postás ruhájához vannak kötve, azt (?) leteszi a földre“; u. o. a kántor „pipázik magának“ (13. l.); a tanítónő „a kántor úrnál fog szállni“ (15. l.); a tanító „nem mutattatik be, helyesebben egyelőre elsikkasztatik“ (17. l.); a tanítónő és a kántorkiasszony „kezelnek“ (t. i. kezet fognak. 18. l.); a tanító „mohón bevág a beszédbe“ (21. l.), nem szeret „kártyát játszani“ (22. l.); Flóra kérdezi, vajjon 25 esztendeje játszanak-e ugyanezen „pakli“ kártyával? felelet: „nem, minden esztendőben is új van“ és a főúr hozzászól: „azalatt nyerje agyonra magát“ (23. l.); ugyanez a főúr megjegyzi: „mi ilyenkor szoktunk meghalni; az apám is, az apámtól való nagyapám is“ (25. l.); biztatja a tanítónőt: „udvaroltass magadnak, de minddel“ (28. l.); „az anyám kérdezett önre“ (43. l.); „átörökitette nekem a tapasztalatait“ (49. l.); „így akarják maguk megdúzni az izmaelitákat?“ (51. l.). Ennyit az első felvonásból. De ezek csak szórványos mutatványok. Le kellene írnom az egész darabot, hogy helyes fogalmat adjak e hihetetlen magyarságról, melyben a szórend rendszerint rossz, az igekötők használata még rosszabb. Mindig az a benyomásunk, mintha a szereplők idegen nyelven beszélnének. Alább, a többi felvonásokban is, akadnak érdekes dolgok. A 73. lapon „az ének elvásódik“, a 97. lapon Flóra „kétségbeesve néz a kezében lévő elformátlan toll-kalapra“, a 101. lapon Flóra azt mondja: „vagy nagyon meghízok vagy olyan leszek mint a száraz aszat“ és megjegyzi, hogy „a legalsóbb faluban is van egy főúr“; a 109. lapon a tanító „tudományos elme, fimista“; a 127. lapon Flóra kijelenti: „én nem követek érte árulást“, már előbb „a jelenlévők túl vannak izgatva, úgyszólván fogsigálva“; a 129. lapon fél a mama, hogy „a fiú beteg lenne bele“ stb. stb. Itt-ott a szerző igen magyaros akar lenni és úgy látszik, próbál a nép nyelvén beszélni, de persze siker nélkül, mert nincs egészséges nyelvérzéke, a nép nyelvét pedig nem tanulmányozta. Valószínűen azt hiszi, hogy a rossz magyarság már eo ipso népnyelv. Ideje volna már, hogy szakférfiaink ezt a külvárosi romlott jargont, mely nemesak ebben a darabban uralkodik, figyelmükre méltassák, nehogy komolyan megmételjezzék a magyar nyelvet.

Egészen más jellegű a harmadik darab, mely a bizottság figyelmét magára vonta, Gozsdu Elek három felvonásos „színműve“, helyesebben szomorújátéka *A félisten*. Itt magasabb, nemesebb világban mozgunk: a rinascimento korában, a fényes Velenczében, művészek társaságában, a kik a művészetért és a művészetben élnek, kikben a szerelem is összeforr a művészettel. Jóformán egyébről sincs szó e darabban, mint a művészet

fenségéről és szépségéről, melyről sok szép és mély gondolatot kapunk, sajnos, sokszor igen száraz, értekezésszerű, túlságosan elvont fogalmazásban. Ily elvont maga a darab problémája is.

A „félisten“ Giorgione, a művészettörténelemnek egyik leghomályosabb, legrejtélyesebb alakja, a ki sokat foglalkoztatta a kutatókat. Időnként minden neki tulajdonított képet elvitattak tőle, mire legújabb életírója (Justi Lajos, 1909, 2 köt.) 32 képet tulajdonít neki több-kevesebb biztossággal és Giorgioban ismeri föl azt a lángészt, mely korszakos kezdeménnyel a quattrocento előkészítő törekvéseiből átvezetett a cinquecento káprázatos tökéletességébe. Az ő műterme a cselekvény színhelye, helyesebben az eszmecezerék és szóviták színhelye, mert cselekvény nem igen akad. Giorgione társaságában vannak tanítványai Piombo, Lotto, Tizian, a rossznnyelvű Aretino és a mester kedvese, Cecilia, a ki eddig ecsetjét megihlette és őt páratlan remekek megalkotására lelkesítette, a mire a gyönyörű hölgy méltán büszke: úgy érzi, hogy Giorgio művészetének érdeme félig az ő érdeme. Egy kis leány, kit az utczáról fölszedtek, meglepő fejtegetésekre csábítja a nagy művészt. Kifejti, hogy a valóság nem szép, a szépség a művész lelkéből árad ki. „A lelkek világosságában keresd a szépet, ott megtalálod . . . A művész alkotásában az élő ember megszépül és úgy érzeni, mintha halhatatlan volna. A művész szépsége halhatatlan . . . A harmonia a lelkemből árad és ezt hazudom a valóságokba és ebben az örömben élek napról-napra“. Cecilia előbb meglepetve, majd elkeseredve hallgatja e bölcselkedő fejtegetéseket: „Te adtál nekem mindent? szépségemet is“, kérdi a bájos nő; „én nem adtam neked semmit?“ csak „a vágyad hazudott engem szépnek? . . . alkalom vagyok csupán, melyet az élet utadba vitt és nem vagyok fele az alkotó lelkednek?“ Giorgione a leghatározottabban kijelenti: „Nem, nem vagy fele az alkotó lelkennek!“ Ime a probléma. Cecilia részt követel magának a mester művészetéből, ez pedig kijelenti, hogy kedvesének semmi köze művészetéhez, mert ezt a művész lelke teremti meg és a mi benne szép és hatalmas, kizárólag az ő lelkéből származik. Talán igaz van, de Cecilianak is igaz van, a ki eddig a művésznek lelkesítő muzsája volt. Az ellentétes nézetek mind élesebbek, a perlekedő felek mind tüzesebbek lesznek; igen sok finom, mély megjegyzés hangzik el mindegyiknek ajkáról, — de a színpadon ez a bölcselkedő theoretizálás mégis csak kissé furcsa és igazán bajosan követelhető, hogy a nagyközönség megértse. Midőn aztán e szenvedélyes czivódás közepett a német kereskedők megjelennek, hogy Giorgiót házuk, a Fondaco dei tedeschi óriási falainak képekkel való díszítésére felszólítsák és vele ez ügyben (szintén kissé erőszakolt) szerződést kötnek, az elkeseredett Cecilia megátkozza Giorgiót:

„Én elhagylak téged és te többé festeni nem fogsz!” Eddig az első felvonás, melyben még valamicske cselekvény és minden esetre legtöbb drámai élet van.

A cselekvény további folyamata jóval gyengébb. Giorgio elkészült nagy művével, de képei nem tetszenek senkinek, hisz haragját, nyomorúságát, kétségbeesését festette bele. Cecilia minden képén szerepel, de mint a bűn, az aljasság, az elvetemedettség megszemélyesítője. A német kereskedők visszautasítják képeit, a velencei nép meggyalázza a nagy művészt; de ez mind nem fáj neki: az ő fájdalma, hogy nem akar, nem tud többé festeni: megundorodik a színektől, gyűlöli művészetét. Megtört, boldogtalan ember. De Cecilia is boldogtalan: nem tud élni Giorgio nélkül, a ki alaptalanul vádolta és gyalázta, mert Cecilia tiszta maradt, senki sem érintette gyönyörű testét. Most visszatér egyetlen szerelméhez, Giorgióhoz, a ki azonban visszautasítja az esdeklőt: nemcsak a művészet nem kell neki többé, de a szerelem, sőt az élet sem. Ettől könnyen szabadulhatnak: a pestis föllépett Velenczében, Cecilia a dögvész áldozata lesz, Giorgio pedig mérget iszik kedvesének holtteste mellett. Szánjuk a boldogtalanokat, mert megszerettük őket, de drámának ez a tragikus sors túlságosan elvont és tudományos vagy legalább tudákos. Giorgio és Cecilia szenvedélyesen szeretik egymást, de a művész túlságosan fölszigázott önérzetében megsérti imádott kedvesét, ez pedig nem kevésbé túlságosan fölszigázott büszkeségből megátkozza és elhagyja a mestert. Ezzel mind a kettő boldogtalan lesz; mikor újra összekerülnek, már nem értik egymást többé, a megoldást pedig a dögvész mint deus ex machina végzi. Ez persze nem drámai megoldás és cseppet sem meglepő, hogy a közönség nem fogadta el. Valószínűen meg sem értette a problémát, hisz én sem merem állítani, hogy helyesen fogtam föl. Giorgio azt hiszi, hogy őt csak a művészet ihleti és kiderül, hogy Cecilának van igaza: a szerelem nélkül nem tud alkotni. Erről lehet vitázni: talán igaz, talán tarthatatlan ez a föltevés; lehet, hogy csak Giorgio és Cecilia esetében igaz. Ilyen homályos és sokféleféleképp magyarázható lélektani rejtélyre nem lehet, nem szabad drámát építeni.

A Vojnits-alapítvány szabályzata megköveteli az irodalmi érték mellett a színpadi sikert. ezzel pedig „A félisten” nem dicsekedhetett, még pedig nem a színészek vagy a közönség hibájából, és így ezt a különben érdekes, tartalmas és nem annyira vonzó darabot, mint inkább csak költői alkotást sem hozhatjuk javaslatba. A bizottság azért egyhangúlag arra kéri a t. Akadémiát, hogy az 1908-dik évi jutalmat a követelményeknek megfelelő színmű híján, az Ügyrendnek idézett §-a értelmében, ne méltóztassék kiadni.

Jelentés a b. Wodianer-jutalmakról.

(Felolvasta *Heinrich Gusztáv* főtitkár 1909 márczius 19.)

Id. Kapriorai Wodianer Albert 1892 december 3. kelt végrendeletében 50.000 K tőkeösszeget hagyott a M. T. Akadémiára oly rendeltetéssel, hogy ez összegnek évi kamatai, két egyenlő részre osztva, tehát ezer-ezer korona, jutalmul adassanak évenként két oly néptanítónak, kiket Akadémiánk e kiténtésre legméltóbbnak tart. A jutalom odaitélésénél figyelembe veendő a néptanítónak a gyermekek nevelése és tanítása körül kifejtett gyakorlati munkássága, nevelő és oktató buzgalma, a gyermekekkel való gondos és szerető bánásmód az iskolában és ezen kívül, tanításának helyes módszere és erkölcsi hatása: továbbá a tanítónak az iskolán kívül a felnőtt nép erkölcsének, értelmiségének és anyagi helyzetének javítása körül kifejtett gyakorlati fáradozása; végre egyéb, a tanító értékét és közbecsülését a társadalomban emelő tevékenysége.

Akadémiánk az Ügyrend 145. §-a értelmében fölkérte a vallás- és közoktatásügyi miniszteriumot a tankerületi hatóságok ajánlatainak beszerzésére, mire hazánknak összesen 66 tankerületéből 53 tanfelügyelő összesen 84 tanítót hozott javaslatba (a múlt évben 46 tanfelügyelő 76 tanfőfiút ajánlott). Az ajánlottak közt van:

- a) felekezeti iskolai tanító 16 (tavaly 18),
 - b) felekezeti iskolai igazgató 10 (6),
 - c) községi iskolai tanító 5 (6),
 - d) községi iskolai igazgató 4 (3),
 - e) állami iskolai tanító 10 (11),
 - f) állami iskolai igazgató 33 (31),
 - g) bányatársulati iskolai igazgató 2 (1),
 - h) kincstári iskolai tanító 1 (1); — tekintetbe nem jöhet
- 3 (nyugdíjas 2, folyamodott, de tanfelügyelője nem ajánlotta 1).
Az ajánlottak között van tehát

- a) tanító 32 (tavaly 35),
- b) igazgató 49 (tavaly 41).

Nem küldött jelentést 9 tanfelügyelő (tavaly 13): Arad,

Árva, Bács-Bodrog, Csik, Gömör, Győr, Máramaros, Nyitra és Torontál vármegyék tanfelügyelői; jelentést küldött, de jutalomdíjra nem ajánlott 4 tanfelügyelő (tavaly 7): Bars, Krassó-Szörény, Liptó és Szeben vármegyék tanfelügyelői.

A tanfelügyelők idei jelentéseikben feltűnő nagy számmal ejtettek el régibb jelölteket. Összesen 22 azoknak a száma, a kik ilyen módon kimaradtak (a múlt évben 15-en voltak, az előző évhez mérten) és viszont nem kevesebb mint 33 új jelölt (tavaly csak 11) került a minösítvényi táblázatba. Az Akadémia e feltűnő ténynyel szemben oly kéréssel fordul a nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi miniszter úrhoz: méltóztassék a tanfelügyelőket fölbívní, hogy jövőre az előbb ajánlott tanférfiak mellőzését, ha csak röviden is, indokolni sziveskedjenek.

A bíráló bizottság, melynek elnöke a Magy. Tud. Akadémia elnöke, az idén is, az Ügyrend idézett szakasza értelmében, az Akadémia elnökei- és titkáraiból állott (csupán Köning Gyula rt., a III. osztály titkára, nem jelenhetett meg, mert nem volt Budapesten), és a bizottságba, felvilágosítás szolgáztatása végett a vallás- és közoktatásügyi minister úr kiküldötte Halász Ferencz és Kacskovics Mihály ministeri tanácsos urakat, a Magyarországi Tanítók Országos Bizottsága pedig Trájtler Károly székesfővárosi és Kozma László igazgató-tanító urakat. Az elnök úr, a bizottság tagjainak véleményét meghallgatván, a beérkezett ajánlatok áttanulmányozására és ezek alapján a részletesen minösítő táblázat elkészítésére az idén is Trájtler Károly igazgató urat kérte föl, a ki is a reá bizott fáradságos és kényes feladatnak rendkívüli ügyszeretettel és lelkiismeretességgel felelt meg.

A tanfelügyelők jelentéseikben az idén a szokottnál is részletesebb és kimerítőbb életrajzi és működési adatokat mutattak be és általában, a Wodianer-alap intentióihoz híven, leginkább oly tanítókat hoztak javaslatba, a kik nemesak az iskolában állották meg emberül a helyöket, de az iskola falain kívül, a nép erkölcsének, értelmiségének és anyagi helyzetének javítása körül is kiváló érdemeket szereztek. „Örvendetes tény az“, mondja az előadó igazgató úr jelentésében, „hogy a kitüntetésre ajánlott tanítók között ez alkalommal sokkal több a kitünők között is kiváló, a Wodianer-alap szellemének teljesen megfelelő és a jutalomdíjra érdemesíthető tanítók száma, mint bármikor eddig. A jutalomdíjaknak immár évek hosszú sora óta odaitélése, a megjutalmazott tanítóknak a M. Tud. Akadémia összes ülésén történő ünnepélyes kitüntetése fölemelő hatást gyakorol a tanítóságra és olyan nemes versenyt idézett elő, a melynek áldásos következményei nem maradhatnak észrevétlenül. Bámulatos, hogy tanítóink közül hányan varázsoltak igazi Boldogházát ott, a hová öket a sors helyezte. Egyes életrajzokat olvasva, örömmel vet-

tünk tudomást arról, mennyi rátermett és hivatásszeretettel munkálkodó néptanítója van hazánknak, a kik nemzetépítő munkásságuk mellett mint névtelen hősök és mint a nemzet igazi nap-számosai mégis ismeretlenek maradnak“.

A bizottság f. évi márczius 8. tartott ülésében beható vizsgálat alá vette a beérkezett ajánlatokban foglalt adatokat tanul-ságos és teljesen tájékoztató áttekintésben feltüntető minősítési táblázatot és figyelembe véve az ajánlottaknak úgy az iskolában kifejtett tanító és nevelő munkásságát, mint az iskolán kívül a felnőtt nép erkölcsének, értelmiségének és anyagi jólétének javí-tása körül tanúsított fáradozásait, teljes egyértelműséggel

I. *Lakatos Károly* komáromi községi iskolai igazgató-tanítót, a ki 1861-ben született, Pápán nyert tanítói oklevelet, méhészeti és gyümölcsészeti tanfolyamot is végzett, és

II. *Elek Gyula* kolozsvári állami iskolai igazgató-tanítót, a ki 1860-ban született, Kolozsvárt nyert tanítói oklevelet, gaz-dasági ismétlő és tanítói továbbképző tanfolyamot is végzett,

ajánlja a M. T. Akadémiának az 1908-ik évi Wodianer-jutalommal való kitüntetésre.

A jelentéstevő igazgató úr e kiváló és nagyérdemű tan-férfiakon kívül még a következő tizenkét tanítót emeli ki mint olyanokat, a kik jutalomra érdemesek volnának :

1. *M. Székely János* kézdivásárhelyi állami iskolai igaz-gató-tanító (Háromszék vármegye).

2. *Zádor Gyula* sárosfai községi iskolai tanító (Sáros vármegye).

3. *Stampay János* köbölkuti róm. kath. iskolai főtanító (Esztergom vármegye).

4. *Bocsek György* trencsényi áll. iskolai igazgató-tanító, kirendelve a trencsényi Tanítók Háza gondnoki hivatalába (Tren-csén vármegye).

5. *Szász Ferencz* siménfalvi állami igazgató-tanító (Udvar-hely vármegye).

6. *Sarkadi Sándor* szilágycsehi állami igazgató-tanító (Szilágys vármegye).

7. *Holczér József* királyhidai állami igazgató-tanító (Moson vármegye).

8. *Szalóky Dániel* csokonyai ref. tanító (Somogy vár-megye).

9. *Orsóvszky Gyula* nyiregyházi róm. kath. iskolai igaz-gató-tanító (Szabolcs vármegye).

10. *Würth-Bene Gábor* zirczi róm. kath. iskolai főtanító (Veszprém vármegye).

11. *Kolumbán Ágoston* erzsébetvárosi állami iskolai igaz-gató-tanító (Kis-Küküllő vármegye).

12. *Lévay Imre* hajdúböszörményi ref. iskolai igazgatótanító (Hajdú vármegye).

Midőn a bizottság most, a mondottak alapján, *Lakatos Károly* és *Elek Gyula* érdemes tanférfiaknak a Wodianer-jutalommal való kitüntetését javasolja, egyúttal kéri a M. Tud. Akadémiát,

1. fejezze ki köszönetét a vallás- és közoktatásügyi m. kir. ministeriumnak, valamint a magyarországi tanítók országos bizottságának a bírálati anyag beszerzéseért és azon becses felvilágosításokért, a melyeket képviselőik a bíráló-bizottságnak adtak; *Trájtler Károly* igazgató úrnak pedig a minősítési jelentésnek szakavatott és teljesen megbízható kidolgozásáért;

2. terjeszse föl a tanfelügyelők ajánlatait és a bizottságtól készített, illetve elfogadott minősítési táblázatot a vallás- és közoktatási ministeriumhoz esetleges további felhasználás végett;

3. értesitse *Lakatos Károly* és *Elek Gyula* igazgató-tanító urakat, hogy a M. Tud. Akadémia őket a Wodianer-jutalomra érdemesítette; egyúttal kérdeztesse meg a kitüntetett tanférfiakat, hogy személyesen akarják-e f. é. április 26-án, az Albert-napját követő összes ülésen, a jutalmat átvenni, vagy pedig a jutalomdíjnak postai megküldését kívánják.

Jelentés a Farkas-Raskó-pályázatról.

(Felolvasta *Kozma Andor* I. tag 1909 márcz. 30.)

A hazafias költeményre kitűzött Farkas-Raskó-jutalomért összesen 24 munka pályázott. Bírálók voltak: *Endrődi Sándor*, *Lehr Albert* és e jelentést tevő *Kozma Andor* levelező tagok.

A pályázat nemcsak a beérkezett művek elég nagy számánál fogva nem volt meddő, hanem azért sem, mert, a titkos pályázatokban már megszokott gyermekes kísérletek leszámítása után, a munkák többsége, ha nem is jelentékeny költőkre, de költői gondolatoktól, érzésektől és formáktól nem idegen, művelt tollforgatókra vall, — néhány pályamű pedig még a pályázat ezen átlagos színvonalán is felülemelkedik.

Ha ennek ellenére eleve kijelentjük, hogy a pályázat eredménye szomorú: ez nem gúnyos, hanem szószerint való komoly értelemben veendő. Az a szomorú, szinte ijesztő, hogy valahány jobb fajta költői hang szólal meg a pályázatban, az mind a honfibú vagy éppen a hazafias kétségbeesés hangja. A ragyogó nemzeti reményeknek, a fenséges ábrándoknak, a csábos álmok-

nak, a nemzeti erők lelkes előre buzdításának, ezen pályázatból ítélve, ez idő szerint beföllegzett.

A viszonylag legkiválóbb pályamunka s kétségkívül műbecscsel is bíró költemény, „Az utolsó magyar“, szívzaggatóan keserves költői rémlátás. A költő hazájának romlását, fájának pusztulását fájlalva, aggódó, kétségbeeső hazaszeretetében irtózatot álmot lát. Látja álmokép gyanánt az utolsó megmaradt magyart. a mint fajunk pusztulása után egyedül, testvértelenül bolyong az alföldön, mely nem magyar többé. „Szerte néz és nem leli honját e hazában“. Mint magyar Ahasverus fut az őseink földjén fölviruló új idegen jólét képei s az idegenül hangzó új dalok hangjai előtt. Földézi emlékében a magyar mult dicsőségeit és amaz átkozott bűnöket, melyek, annyi dicsőség után, mégis elvesztették a hazát s tönkretették a nemzetet. Leroskad végül a pusztaszeri ezredéves magyar emlék romjaira, hogy meghaljon. Ezzel a rémes álomlátás véget ér. A költő fölriad s önmaga előtt is menekülni szeretne, hogy meneküljön szörnyű látománya-
nak elremitő hatásától. Istenhez kiált, hogy a nemzeti tragédia, melynek baljós álmoképe az ő lelkét öli, sohase válhasson valóra. Érzi, hogy kishitőség így kétségbeesni s a szép, de gyötrelmes verset így végzi :

„Oh, hitet, hitet, hitet adj, Uram,
Hogy bízni tudjunk minmagunkba' s benned !“

E költeményt nem olvashattuk megindulás nélkül és mégis komoly kétségeink voltak, vajjon ajánlhatjuk-e akadémiai jutalomra. Vajjon nem vétenénk-e ezzel a Farkas-Raskó-jutalom ama különleges feltétele ellen, hogy a jutalom a műbecsű munkák közül a leghazafiasabbnak adassék ki? Hogy a műbecscsel bíró pályaművek közt ez a leghazaftasabb: az ugyan bizonyos, — de vajjon azért igazán hazafias-e?

Hosszú megfontolás után a bíráló bizottság többsége arra a meggyőződésre jutott, hogy e költeménytől nem vonhatjuk meg a jutalmat, ha a bennne vergődő kétségbeesés nekünk még oly fájdalmas is, s ha magunk — kik pedig szintén érezzük nemzetünk nehéz bajait — ekkora kétségbeesésre nem is látunk elég okot. Nem vonhatjuk meg a jutalmat azért, mert világos a versből, hogy a költő túlságos kétségbeesése az ő egyéni érzése szerint őszinte és igaz, s nem a magyar nemzet életerőinek kiesínyléséből, hanem féltő hazaszeretetből fakadt. A Farkas-Raskó-jutalom szabályzata pedig, mely eleve kimondja, hogy a jutalom hazafias elégiának és szatírának is kiadható, útmutatás volt számunkra abban az irányban, hogy a hazafias jelző alatt nem kell okvetetlenül lelkes hazafias optimizmust érteni.

Szükségtelen a tisztelt Akadémia előtt példák felsorolása-

val bizonyítanunk, hogy ritka küzdelmes sorsra ítelt nemzetünk hazafias költészetének jóformán javát kellene letarolnunk, ha kitörülők belőle mindazon verseket, melyek a honfű szomorú, néha éppen elkeseredett, kétségbeeséssel határos hangján zengenek. Az igaz, hogy azok többnyire a mainál is nehezebb időkben keltek, de be kell ismernünk, hogy túlérzékeny költői egyéniség kisebb veszedelmeket is nagyra vehet. Másfelől azonban, a legsötétebb pessimismussal teljes hazafias versek hatása sem csüggesztő a nemzetre, ha kieri belőlük az őszinte, mély hazaszeretet. A nemzet szíve megérti a hazafias költő szívét, ha az a féltő szeretettől gyöngébb is, mint magáé a nemzeté, s önérzetes nemzet a költői baljóslatokra nem hogy elbátortalanodni nem szokott, hanem inkább olyan felbuzdulással reagál, mely nemzeti erő, nem pedig gyöngülés.

Mindezeknek megfontolása birt rá bennünket, a bírálók többségét (*Endrődi Sándor* és *Kozma Andor* I. tagokat), hogy „Az utolsó magyar“-t a 18. sz. „Irtóztatók koronkint álmaim.“ (*Petőfi*) jeligéjű pályaműnek jutalmazását kérjük. Megállapítjuk azonban e mellett, hogy a költemény tizenkettedik versszakának négy utolsó sorát, mely a „ezudar árulók“ ellen heves, de immár vezércikk-közhelyekké vált régimódi kifejezésekkel mennydörög, mint a különben előkelő költői dictióhoz méltatlant, a költő által kijavítandónak véljük. E javítás könnyen megejthető, s így ennek kívánatos volta nem volna elég ok a költemény szigorúbb megítélésére.

A jutalomra ajánlt költeménnyel tartalmilag rokon s ahhoz minőségileg is legközelebb áll a 22. sz. „Kárhozat országa“ című pályamű. Ugyanaz a pessimismus, csak hogy sokkal kevesebb költői ösztönnel adva. A nemzetpusztulás, a mi amott csak megdöbbenő visio, itt kegyetlen és visszatetsző, úgyszólván a nemzet arczába vágott brutális sententia. A költő hazaszeretete itt sem kétséges, de elsötétült szívéből hiányzik a reményt adó hitnek minden sugara s nincs benne elég kiengesztelő gyöngédség arra, hogy maga a költő is számíthatna az általa lekorholt s kárhozottnak ítelt haza viszonzszeretetére. E nem rossz indulatból s fakadt nem rosszul megírt, de rosszul bató költemény a pályázatban mégis jó volt arra, hogy ellentétben jutalmazásra ajánlott versenytársával, világosan megláthassuk: mi az a pessimismus, a mi hazafias költeményben már nem járja, a mi egyes költői részletek ellenére is egészben költőietlen, mert vigasztalan, hitetlen halálharang-kongatás.

Igen csinos költői apróság a 23. sz. „Végrendelet“ című versecske, melyben a haldokló öreg honvéd a császári katonaként szerzett vitézségi érdemjéről mit sem akar tudni, de szívére téteti s a sirba is magával viszi a hervadt rózsát, melyet még

Isaszegnél tüzött a csákójára. Ezzel együtt még a 12. számú „Hivogat kelet“ és a 12. sz. „Örök tűz“ című pályaművek is megérdemlik, hogy mint kellemes, bár igénytelen versek a többi-től, legalább címük felemlítésével, megkülönböztessenek.

Folyóiratok szemléje.

1. A BUDAPESTI SZEMLE februári füzetének tartalma: Réz Mihály *gróf Széchenyi Istvánról* írt tanulmányt, melyben nemcsak nagyszabású egyéniségét jellemzi, hanem politikai rendszerét is bonczolja. Széchenyit képességeinek intensivitása és sokoldalúsága emeli ki kortársai közül. Nemzeti politikája is leginkább extensív s egyszerűsmind legintenzívebb minden politikusaink között. Mert nemcsak annak kereste és találta is meg módját, hogy az ország határain kívül — a monarchiában s általa a Keleten — miként érvényesüljön a nemzeti eszme; hanem megmutatta azt is, hogy miként kell annak magában az ország belpolitikájában is érvényesülni. — Voinovich Géza *Madách fiatalkori négy színművéről* címmel részletet közöl egy nagyobb tanulmányból. — Károly Rezső *a gazdasági szakoktatás Magyarországon és a külföldön* című tanulmányából az első közleményt adja. Szerző az egyes államok szakoktatási szervezetét ismerteti, bevezetésül statisztikai adatok alapján áttekintő képet nyújt a mezőgazdasági oktatásügy állásáról. — Császár Elemér *Csokonai*-ról írt essayt, melyben nagy vonásokban összeállítja azokat a kapcsolatokat, melyeket Csokonaiélete és költészete között találhatunk. — Ezután Hall Caine *A főbíró* című regényének második közleménye következik Balla Mihály fordításában. — Lévy József *Terített asztal* című eredeti költeményét közli. — Hegedűs István *Sully Prudhomme hátrahagyott költeményeiből* nyolczat fordított le. — Egy névtelen író *Voltaire*-ről szóló tanulmányt közöl Lanson nyomán. — Az *Értesítő*-ben Mücke G.: Heines Beziehungen zum deutschen Mittelalter (Heinrich Gusztávtól), Gontant-Biron: Meine Botschafterzeit am berliner Hofe, egy magyar publiczistának a magyar kérdésről (The Hungarian Question). szóló tanulmánya (Gineverné fordításában) vannak ismertetve. A füzetet az új magyar könyvek jegyzéke zárja be.

Ugyane folyóirat márciusi füzetének tartalma: Beöthy Zolt a Kisfaludy-Társaság közülésén felolvasott *Szász Károly emlékeztető*-t közli. — Heinrich Gusztáv Heine *Faustjára* írt tanulmányt, melyben kimutatja, hogy Heine két ízben foglalkozott a Faust-monda átdolgozásával. Műve, bár nyelv és stil tekintetében igen szép, de egyebekben csekély értékű alkotás. — Vámbéry

Armin az alkotmányos Törökország jövőjéről című tanulmányában Törökország megújulásáról szól, s ismerteti azon nehézségeket, melyek az ujjaalakulással kapcsolatosak. Ilyenek a társadalmi átalakulás, az oktatásügy reformja, a közigazgatás. Hogy azonban a megkezdett reform-munkákat befejezhessék, ahhoz béke és nyugalom kell. — Fáy Gyula a gazdasági munkások és cselédek biztosítása Németországban czimmel ismerteti az e téren tett német törvényhozási intézkedéseket. Végül tanulmányai eredményét a hazai viszonyokra alkalmaztatja. Ezt pedig a következőkben összegezi. 1. Biztosítási kényszer esetén kellő számú orvosról, sőt kórházakról is kellene gondoskodni. 2. A biztosítási kényszert nem kellene az egész országra nézve behozni, hanem helyi statutumok útján tenni lehetővé, vagy az orvosok hiánya miatt, az egyes vidékek időlegesen mentesíttessenek. 3. A kötelező biztosítást a községekre kellene bízni. 4. Egyelőre csak az ingyen gyógyítást kellene kötelezővé tenni, lévén a biztosításnak maga a gyógyítás a czélja. 5. A biztosítási kényszert nem kellene tág körre kiterjeszteni. 6. A biztosítási járulékok a munkaadók terhe legyen. — Marczali Henrik A magyar nemzet politikai fejlődése czimmel Knatchbull-Hugessen munkáját ismerteti. — Károly Rezső a gazdasági szakoktatás Magyarországon és a külföldön című tanulmányából a második közleményt adja, s ebben a felsőfokú szakoktatást ismerteti. — Ezután Hall Caine A főbíró regényéből a harmadik közlemény következik Balla Mihály fordításában. — Kozma Andor Terzinák Szász Károly emlékezetére című költeményét közli. — Egy névtelen író folytatja Lansonnak Voltaire-ről írt munkájának ismertető tanulmányát. — Egy névtelen író a Színházi szemlében Lengyel Menyhért: Falusi idyll cz. darabjáról írt bírálatot. — Az Értésítőben Haraszti Gy.: J. de Schelandre: Tyr et Lidon, Madarász H.: Pyrker és a magyar írók, Bittenbinder M.: A Humajun Namé első magyar származéka, Krausz J.: Bevezetés a philosophiába, Középkori Krónikások VI—VII. (Pethő Sándortól) cz. munkák vannak ismertetve. A füzet végén az új magyar könyvek jegyzéke van.

2. A KELETI SZEMLE Kunos Ignác és Munkácsi Bernát szerkesztésében megjelent tavalyi (IX.) évfolyamának tartalma: Laufer Bertholdnak a newyorki Columbia-egyetem tanárának értekezése a mandsu irodalomról, mely összefoglaló vázlatban ismerteti a mandsu írás keletkezését, a mandsu tanulmányok jelentőségét a kínai irodalom kutatása szempontjából, főképp pedig a mandsu irodalom tárgykörét és fejlődését a XVII. század kezdetétől fogva napjainkig. — S. Patkanov Szibéria őslakosságának gyarapodásáról ír tüzetes statisztikai tanulmányt. Vizsgálatának tárgyai a tunguzok, vogulok, osztjákok, szamojédok, jakutok, tobolszki tatárok, barabinczok, jenisszei tatárok, karagasszok, altajok, mongolok, jenisszei osztjákok, jukagirok, csuvanczok, csukcsok, szibériai eszkimók,

korjások, kamesadálók, ainók, giljások és aleutok. A vogulok száma 1858-ban 7347, 1897-ben 7473 volt, tehát három évtized alatt alig változott. Az osztjások száma 1858-ban 18.077, 1897-ben 17.195, tehát három évtized alatt tetemesen fogyott. A tunguzok ugyanez idő alatt szintén alig gyarapodtak, de a mongolok, különösen pedig a jakutok száma emelkedik. Az arktikus népek kihalóban vannak: 1897-ben a jukagirok száma 890, a jenisszei osztjásoké 982, a korjásoké 1366, a kamesadálóké 1998, az ainóké 1394. — Dr. Germanus Gyula befejezi közleményét *Evlja Cselebinek a XVII. századbeli törökországi czéhekre vonatkozó tudósításairól*. — Vincze Frigyes az *anatoli törökség ismeretéhez* járul adalékokkal, ismertetvén ama hang- és alak-tani eltéréseket, melyekkel e nyelvjárás az ozmanli köznyelvtől különbözik. Nyelvészeti jegyzeteihez Koniában gyűjtött mesék és dalok csatlakoznak fordítással. — A. Snessareff a *a nyugati Pamirvidék hegyi lakóinak hitéletét és népszokásait* vázolja. — Munkácsi Bernát a *vogul mythologia világistenségeinek* tárgyalása során az *Égatyára* vonatkozó néphitét ismerteti. — Beke Ödön befejezi Pápay József osztják népköltési gyűjteménye alapján készített *északi osztják szójegyzékét*. — Az irodalmi rovatban Germanus Gyula E. I. W. Gibb *A History of Ottoman poetry* nagy művének utolsó kötetét, Dr. L. M. pedig M. Hartmann *Chinesisch Turkestanczímű* könyvét ismerteti. — A *kisebb közlésekben* Munkácsi Bernát az óperzsa *Daðušo hónapnécnek* mutatja ki nyomát a déli vogulok nyelvén, úgyszintén az ó-ind néphit nyolczlábú szarvasnak képelt *garabhas* nevű állatáét a vogul-osztják mesékben; ugyancsak e szerző török egyezések alapján magyarázza *szesz, tályog, orvos, gyűr, dió és taraj* szavaink eredetét. — A Nemzetközi Közép- és Keletázsiai Társaság Magyar Bizottságának munkásságát feltüntető hivatalos közlemények közt található Mészáros Gyulának *jelentése csuvasföldi tanulmányútjáról*, dr. Pröhle Vilmosnak *jelentése kaukázusi tanulmányútjáról* és dr. Melich Jánosnak *jelentése bolgárországi régészeti tanulmányútjáról*.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

KILENCZEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Harmadik (rendkívüli) zárt ö s s z e s ü l é s.

1909 márczius 1-én.

BERZEVICZY ALBERT akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Ballagi Aladár, Bartal Antal, Beöthy Zsolt, Békefi Remig, Concha Győző, Csánki Dezső, Entz Géza, báró Eötvös Loránd, Fejérpataky László, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Ilosvay Lajos, Kautz Gyula, Klein Gyula, König Gyula, Ortway Tivadar, Pauer Imre, Pecz Vilmos, Rados Gusztáv, Schuller Alajos, ifj. Szinnyi József, Szily Kálmán, Vargha Gyula, Vécsey Tamás, Wartha Vincze, Wlassics Gyula r. tt. — Asbóth János, Badics Ferencz, Balogh Jenő, Bernát István, Borovszky Samu, Bugarszky István, Ferenczi Zoltán, Gombocz Zoltán, Gyomlay Gyula, Hegedüs István, Katona Lajos, b. Korányi Frigyes, Melich János, Némethy Géza, Ónodi Adolf, Reiner János, Tolnai Vilmos, Váczy János, Váry Rezső l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

53. Elnök úr megnyitja az ülést, melynek egyetlen tárgya az **Alapszabályok módosítása** és előterjeszti az ez ügyben az Igazgató-Tanács és az összes ülés által kiküldött bizottságnak következő jelentését:

Az Akadémia múlt évi április 27-én tartott összes ülésében elhatározta, hogy az Elnökök és Titkárok értekezletének tagjai részéről az Alapszabályok 61. §-ának megfelelően benyújtott indítvány elfogadásával bizottság küldessék ki alapszabályaink módosítása tárgyában, s az idézett § rendelkezése értelmében fölhívta az osztályokat két-két tagnak a bizottságba leendő kiküldésére és megkereste az Igazgató-Tanácsot a maga képviselőinek megválasztása iránt.

Az osztályok a fölhívásnak megfelelően s az Igazgató-Tanács is múlt évi április hó 30-án tartott üléséből kiküldvén hat tagját, a bizottság f. hó 19-én megalakult s letárgyalta az elnökség megbízásából a főtitkár által szerkesztett javaslatot, mely tekintettel volt az összes ülés határozatának kiinduló pontjául szolgált ama czélzatra, hogy a levelező és rendes tagok székfoglalási kötelezettségének teljesítésére nézve hathatósabb biztosítékok szereztesse, azonban — az összes ülési határozat értelmében — kiterjeszkedett alapszabályaink összes, a gyakorlat tanúsága szerint mutatkozó fogyatkozásaira, valamint arra, az I. osztály részéről megnyilatkozott kíváncsalomra is, hogy tagjainak száma — különösen a belső akadémiai teendők ellátása szempontjából — arányosan növeltessék.

Van szerencsénk a megállapodásaink értelmében újra szüvegeztet alapszabálytervezetet a 61. §. negyedik bekezdése értelmében, jegyzőkönyvünk kíséretében tisztelettel előterjeszteni, kérve úgy a

tekintetes Igazgató-Tanácsot, mint a tekintetes Akadémiát, hogy javaslatunkat elfogadni és megegyezőleg határozattá emelni méltóztassanak.

E helyen csak annak indokolására szoritkozunk, hogy beható vita és mindennemű következmények gondos megfontolása után nem ajánlhatjuk az Alapszabályok olyan módosítását, mely a tagok székfoglalási kötelezettségének elmulasztását bizonyos esetekben a tagsági jognak akadémiai határozattal való megszüntetésével sujtaná. Bizottságunkban az a nézet emelkedett túlsúlyra, hogy az alapszabályok jelenlegi rendelkezései is, következetesen és szigorúan végrehajtva célra vezethetnek, azonban éppen e következetes és szigorú végrehajtás szempontjából szükség van intézkedésre két irányban:

1. A tagok megválasztásáról szóló értesítésnek eddig használatos szövegébe betoldandó e pont: „Az alapszabályok e követelése értelmében az Akadémia megválasztott új tagja oklevelének elnyerése előtt sem az Akadémia munkásságában részt nem vehet, bár üléseit látogathatja, sem nyomtatványait nem kapja, sem feljogosítva nincs arra, hogy az akadémiai tag címét viselje”.

2. Mondja ki az Akadémia összes ülése s utasítsa ily értelemben írásban az osztályokat, hogy az Alapszabályok e rendelkezését a maguk hatáskörében szigorúan figyelembe vegyék s széköket még el nem foglalt tagokat ne részesítsenek — mint eddig gyakran történt — megbízatásokban és kiküldetéseken, valamint bizottságokba se sorolják őket.

Budapest, az 1909 január 19-iki ülésből. — BERZEVICZY S. K. elnök, HEINRICH S. K. főtitkár.

Az összes ülés e jelentést jóváhagyólag veszi tudomásul; de a javasolt intézkedések elsejéhez csak oly módosítással járul hozzá, hogy az új tagok megválasztatásuk alkalmából, mint eddig, csupán az alapszabályok 20. (most már 21.) §-ának rendelkezésére figyelmeztetendők: ha azonban egy év múlva székfoglaló kötelezettségöknek nem tettek eleget, figyelmeztetendők a javasolt értelemben arra is, hogy nevök az Almanachba székfoglalás előtt föl nem vehető. Ez a határozat az Ügyrend 11. §-ának utolsó pontjába beillesztendő, a 2. pont alatti figyelmeztetés az osztályokkal közlendő.

54. Főtitkár előterjeszti az Alapszabályok módosított szövegét, melyet sokoldalú és hosszas eszmecsere után, kisebb jelentőségű, többnyire stiláris javításokat nem tekintve, az összes ülés egész terjedelmében elfogad. A bizottsági szöveg 28. §-át is, mely így hangzik:

„Tudományos társulatoknak segélyt, valamely osztály javaslatára és az összes ülés ajánlatára, csakis az Igazgató-Tanács szavazhat meg” — elfogadja az összes ülés, de úgy határoz, hogy az nem az Alapszabályokba, hanem az Ügyrendbe veendő fel.

55. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére BEÖTHY ZSOLT és WLASSICS GYULA r. és ig. tagokat kéri föl.

AZ IGAZGATÓ-TANÁCS ELSŐ ÜLÉSE.

1909 márczius 4-én.

BERZEVICZY ALBERT akad. elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Beöthy Zsolt, gróf Csáky Albin, gróf Desseffy Aurél, báró Forster Gyula, Kautz Gyula, Pauer Imre, Plósz Sándor, gróf Széchenyi Béla, Széll Kálmán, Szily Kálmán, gróf Teleki Géza, Wlassics Gyula ig. tagok és Fejérpataky Kálmán akad. ügyész. (Gróf Apponyi Sándor betegséggel menti ki távollétét.) — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

1. Főtitkár előterjeszti az 1909-edik évi költségvetést, mely 393.331 kor. 64 fill. bevétellel és ugyanannyi kiadással záródik. De megjegyzi, hogy ezen költségvetés nem reális, mert a) a könyvkiadó-bizottság múlt évi maradéka 3721 kor. 52 fill. bevételben előirányoztatott, de kiadásba nem tétetett, és b) mert a Semsey-alapítvány kamata, 7000 kor. a tőkéhez csatolandó. Tehát megfelelő fedezet nincsen ezen 10.721 kor. 52 fillérre.

Ezen deficittel kapcsolatosan főtitkár előadja, hogy az 1908. évi deficit tulajdonképpen több, mint a kitüntetett 235 kor. 11 fill., mert tényleges bevétel volt 397.747 kor. 73 fill., a tényleges rendes kiadás 402.465 kor. 61 fill. és rendkívüli kiadás (a Kazinczy-alap helyett) 2541 kor. 33 fill., összes kiadás 405.006 kor. 94 fill., tehát a tényleges deficit 7259 kor. 21 fill. — Ennek fedezésére szolgál: a) Hagyományokból befolyt 2205 kor. 10 fill.; — b) a Fabriczy-alap szaporulata 1400 kor.; — c) árfolyamkülönbözet az év folyamán vett értékpapiroknak a mérlegben pari értékben való felvétele folytán 3419 kor., összesen 7024 kor. 10 fill. Így alakul a mérlegben fedezetlenül kimutatott 235 kor. 11 fill.

Ezt a 7024 kor. 10 fillért az alaptőkéhez kellett volna csatolni; de ugyanezzel 7259 kor. 21 fill. adósságot (deficitet) kitüntetni, mint olyan összeget, mely a jövő évek bevételeiből lett volna fedezendő.

A Pénzügyi Bizottság és az Elnökök és Titkárok értekezlete a költségvetés tárgyalásakor azon nézetének adott kifejezést, hogy az alaptőkéből nem lehet elvonni semmit a kiadások fedezésére, hanem a tényleges deficitet be kell vallani és az 1909. évi költségelőirányzatban felsorolandó volna az összes deficit. Ez

az 1907. évről	5805 kor. 79 fill.
az 1908. évről a számadás szerint 235.11 K,	
az alaptőkétől elvont	
összeg 7024 K 10 f.	
összesen	7259 „ 21 „
az 1909. évi fedezetlen	
összeg	10.721 „ 52 „
A teljes deficit	23.786 kor. 52 fill.

Az Igazgató-Tanács a költségvetést az összes ülés és a pénzügyi bizottság által javasolt módosításokkal elfogadva, véglegesen megállapítja és hozzájárul az összes ülésnek azon javaslatához is, hogy a hiány fedezése céljából az állami dotációnak mielőbbi felelőse iránt az Akadémia kérvénnyel járuljon a vallás- és közoktatásügyi miniszter úrhoz, addig pedig, míg e lépése eredményre nem vezet, a deficitet saját tőkéjéből visszatérítendő kölcsönképpen fedezze. Az Akadémiának az állami dotatio felelőslését célzó behatóan indokolandó kérvényét egy bizottság fogja a vallás- és közoktatási miniszter úrnak személyesen átnyújtani, mely bizottság tagjai az elnökön és főtitkáron kívül: gróf DESSEWFFY AUREL, gróf SZÉCHENYI BÉLA és SZÉLL KÁLMÁN ig. tagok.

Az Igazgató-Tanács határozata értelmében kiigazított költségvetést l. a 198. és 199. lapokon.

2. Főtitkár bemutatja Jónás Károly akad. gondnoknak jelentését a Palota és Bérház 1908. évi dotációjának felhasználásáról. A szükséglet 41.648 kor. 96 fill.-ben volt kimutatva, de engedélyezve csak 30.915 kor. lett. Innen van, hogy a múlt évben elvégzett munkák egy részének kifizetését — 10.204 kor. 53 fill. összegben — a

f. 1909. évre kellett halasztani. A múlt évre előirányzott 30.910 K-ból 1909-re 309 kor. 44 fill. hozatott át.

A „Palota és Bérház” 1909. évi szükségleteit az Építészeti Bizottság f. é. 1909 február 18-án tartott ülésében a következő tételben állapította meg:

rendes kiadások	17.932 kor. 42 f.
rendkívüli kiadások	5.388 „ 18 „
1908-ban teljesített munkák .	10.204 „ 53 „
összesen	33.525 kor. 13 f.

Mind a két jelentés helyeslőleg vétetik tudomásul.

3. Elnök úr javaslatára az Igazgató-Tanács a pénztár megvizsgálására gróf SZÉCHENYI BÉLA és báró EÖTVÖS LORÁND ig. t. urakat, a gondnoki számadások megvizsgálására MASODELNÖK urat, az ügyészi és széphalmi számadások megvizsgálására b. FORSTER GYULA ig. tag urat kéri föl, a kik e megbízatásnak készséggel fognak eleget tenni.

4. Főtitkár jelenti, hogy PETZ SAMU műépítész, műegyetemi tanár úr 1908 decz. 28-án kelt levelében nagy elfoglaltságára való hivatkozással lemond az Akadémiánál elfoglalt műszaki tanácsadói tisztéről; egyúttal ajánlja a maga helyére NAGY KÁROLY műépítész és műegyetemi adjunctust, a ki hajlandó e tisztelet 800 kor. átalányfizetésért elvállalni. — PETZ SAMU lemondása sajnálattal és hasznos szolgálatai meleg elismerésével szolgál tudomásul. Helyébe az Igazgató-Tanács NAGY KÁROLY urat bizza meg a műszaki tanácsosi teendőkkel, a ki ajánlata értelmében „az Akadémia palotájánál és bérházánál előforduló különféle kisebb átalakítási, javítási és jó karban tartási munkák vezetéseért és ellenőrzéséért, illetőleg az épületek időnként való megvizsgálásáért, valamint az ezekkel a munkálatokkal kapcsolatos mellékmunkákért (mint helyszíni szemlék, szakvélemények megadása, költségvetések összeállítása, ajánlatok beszerzése, ezek megbírálása, kész munkák felmérése, számlák szerintezése)” átalányösszegben évi 800 koronát fog kapni. Egész épületrészeket érintő nagyobb mérvű átalakításokra, ill. új építkezésekre nézve az Igazgató-Tanács fenntartja elhatározásának teljes szabadságát.

5. Főtitkár jelenti, hogy gróf SZÉCHENYI BÉLA t. és ig. tag f. évi február 18-án az Akadémia Széchenyi-Múzeumának három kötetet ajánlott fel Ender festőművész rajzaival, kit felejthetetlen atyja, gróf Széchenyi István útítársul magával vitt, midőn 1817 aug. 18-án Anconából keletre indult. Ezenkívül átengedte a nevezett múzeumnak Kolbenheyer Mórnak gróf Széchenyi István dicsőítésére sajátkezűleg írt német versét. Ezzel kapcsolatban gróf SZÉCHENYI BÉLA t. és ig. tag kijelenti, hogy nagy atyjának az Akadémia birtokában levő életnagyságú arczképét, mely az évek folyamában megrongálódott, saját költségén kijavíttatni hajlandó. — Az Igazgató-Tanács a nagylelkű adományt és ajánlatot a legmelegebb köszönettel fogadja.

6. Főtitkár előterjeszti az Alapszabályok módosítása ügyében készült javaslatot, a mint azt az összes ülés f. évi márczius hó 1-én elfogadta. Az Igazgató-Tanács egész terjedelmében magáévá teszi a munkálatot, csupán az új szöveg 28. §-át („Tudományos társulatoknak segélyt, valamely osztály javaslatára és az összes ülés ajánlatára, csakis az Igazgató-Tanács szavazhat meg”) határozza nem az Ügyrendbe, mint az összes ülés kimondta, hanem az Alapszabályokba fölvendőnek. — Minthogy e szerint az Igazgató-Tanács és az Akadémia határozatai közt eltérés mutatkozik: az eldöntést, az

Alapszabályok 61. §-ának 5. kikezdése értelmében, a nagygyűlés idején tartandó elegyes ülés fogja eszközölni.

7. Főtitkár jelenti, hogy Wartha Vincze r. tagnak akadémiai másodelnökké történt megválasztását Ő Felsége Bécsben 1909 január 9-én kelt legfelsőbb elhatározással jóváhagyni kegyeskedett. — Örvendetes tudomásul van.

8. Főtitkár jelenti, hogy gróf Széchenyi Kálmán a M. T. Akadémia részére tett 21.000 koronás alapítványának 6 $\frac{1}{2}$ -os kamatját 4 $\frac{1}{2}$ -ra leszállíttatni kéri. — A leszállítás engedélyeztetik.

9. Főtitkár jelenti, hogy az Amizoni alapítványából föllállított állami leánynevelő-intézet az alapító-levél értelmében 1908 szept. 1-én megnyitott és hogy az Igazgató-Tanács képviselői (Beöthy Zsolt, Heinrich Gusztáv és Pauer Imre ig. tagok) a megnyitáson jelen voltak és azóta is több ízben meglátogatták az intézetet, mely még erősen küzd a kezdet nehézségeivel, miért is egyelőre tartózkodnak attól, hogy róla ítetetet mondjanak. — Tudomásul van.

10. FEJÉRPATÁKY KÁLMÁN akadémiai ügyész a jogügyekre vonatkozólag a következőket jelenti:

a) hogy a néhai KRALOVANSZKY GYÖRGY által végrendeletileg a székelyek vagy moldvai és bukovinai magyarok kivándorlásának megakadályozására létesített 20.000 koronás alapítvány, nemkülönben az ugyanazon végrendelező által rendelt és hazai czélokra fordítandó 40.000 kor. akadémiai alapítvány befolyt. Ezen eddig is gyümölcsöző alapítványok zálogjogilag biztosítva voltak, — a zálogjog törlése tehát engedélyezendő;

b) hogy a néhai NAGY FERENCZ hagyatékához még tartozó mezőtúri kisebb birtokrészletek a Nemzeti Színház, mint egyik örökös-társ nevében eljáró közalapítványi kir. ügyigazgatóság javaslatára önkéntes bírói árverésen értékesítendők és hogy a M. T. Akadémia az értékesítés ezen módjához hozzájárult;

c) hogy a néhai OPICZKY JÁNOS hagyatékához még tartozó és Pflüger Mária haszonélvezeti jogával terhelt, eredetileg egy darab 500 frt. névértékű, utóbb minden utánfizetés nélkül három darab 500 kor. névértékű részvényt nyel beváltott első budapesti gőzmalom-részvények, a nevezett haszonélvező elhalálása következtében, a M. T. Akadémia feltétlen tulajdonává váltak és annak vagyonához csatoltattak. Ugyanezen hagyatéki ügyben a Magyar Földhitelintézetnél őrzött, az Országos Képzőművészeti Társulatot, az Országos Magyar Iskola-Egyesületet és a M. T. Akadémiát egyenlő arányban tulajdonilag megillető sorsjegycsoportból törlesztésre kisorsolt, egyes darabok beváltási árának $\frac{1}{3}$ a összesen 49 kor. 99 fill., mely összeg annak idején tévedésből a M. T. Akadémia vagyonához csatoltatott, onnan kihasítván, az Országos Magyar Iskola-Egyesületnek kiutalványoztatott;

d) hogy a SULLAY AURÉLNÉ CSÓLITS TERÉZ által alkotott 1000 kor. akadémiai hagyomány e napokban be lesz fizetve;

e) hogy néhai GELLÉRI SZABÓ JÁNOS budapesti lakos végrendeletében 2000 kor. hagyománnyal emlékezett meg a M. T. Akadémiáról. Végre

f) hogy a nyert megbízáshoz képest a M. T. Akadémiának a Magyar Földhitelintézetnél őrzött régi keletű okmányait, alapító-leveleit, szerződéseit tüzetesen átnézte, azokból a továbbra is megörzendőket a Magyar Földhitelintézetnél továbbra is meghagyta, a már lejárt, értéket nem képviselő s inkább csak történeti érdekekkel bíró

okiratokat pedig onnan elismervény mellett átvette s ezeket a M. T. Akadémia főtítkári levéltárába leendő elhelyezés és további megőrzés végett a főtítkár úrnak átadta.

Az ügyésznek e jelentése és eljárása jóváhagyólag tudomásul szolgál.

11. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére KAUTZ GYULA és gróf TELEKI GÉZA ig. tag urakat kéri föl.

TIZEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály harmadik ülése.

1909 márczius 8-án.

THALY KÁLMÁN osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak *az illető osztályból*: Berzeviczy Albert t. t. — Békefi Remig, Concha Győző, Csánki Dezső, Fejérpataky László, Kautz Gyula, Ortway Tivadar, Vécsey Tamás, Wlassics Gyula r. tt. — Áldásy Antal, Angyal Dávid, Asbóth János, Borovszky Samu, Csontos János, Ferdinándy Géza, Finkey Ferencz, Kollányi Ferencz, Marczali Henrik, Óváry Lipót, Reiner János, Szendrei János, Wertheimer Ede l. tt. — *Más osztályokból*: Heinrich Gusztáv r. t. — Melich János l. t. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

56. FINKEY FERENCZ l. t. székét foglal: „A jogtalanság mint a büntetendő cselekvény ismérve“ cz. értekezésével.

57. ÁLDÁSY ANTAL l. t. felolvassa: „Zsigmond király viszonya Velenczéhez és Milánóhoz római útja idejében“ cz. székfoglaló értekezését.

58. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére VÉCSEY TAMÁS és ORTVAY TIVADAR r. tagokat kéri föl.

TIZENEGYEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály harmadik ülése.

1909 márczius 15-én.

ENTZ GÉZA osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak *az illető osztályból*: Konkoly T. Miklós t. t. — Bárány Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Ilosvay Lajos, Klein Gyula, Koch Antal, Krenner József, Lengyel Béla, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Szily Kálmán r. tt. — Bugarszky István, Jendrassik Ernő, Kalecsinszky Sándor, Klupáthy Jenő, Kosutány Tamás, Kövesligethy Radó, Kürschák József, Lörenthey Imre, Onodi Adolf, Rátz István, Zimányi Károly l. tt. — *Más osztályokból*: Berzeviczy Albert t. t. — Heinrich Gusztáv, Ortway Tivadar r. tt. — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

59. FRÖHLICH IZIDOR r. t.: „A circumaxiális polározás törvényeinek általános érvényessége“.

60. RÉTHY MÓR r. t.: „A fémek erőltetési vonalairól“.

61. RADOS GUSZTÁV r. t.: „A többismeretlenű kongruenciák elméletéhez“.

62. LÖRENTHEY IMRE l. t.: „Újabb adatok a Székelyföld geológiájához“.

63. BUGÁRSZKY ISTVÁN l. t. és HORVÁTH BÉLA: „A jódidok és a színjód mennyiségi meghatározásának új módja“.

64. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére FRÖHLICH IZIDOR r. és LÖRENTHEY IMRE l. tagokat kéri föl.

TIZENKETTEDIK AKADEMIAI ÜLES.

II. Rendkívüli ö s s z e s ü l e s .

1909 márczius 19-én.

BERZEVICZY ALBERT akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: P. Thewrewk Emil t. t. — Bartal Antal, Beöthy Zsolt, Concha Győző, Csánki Dezső, Entz Géza, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, König Gyula, Ortway Tivadar, Szily Kálmán, ifj. Szinnyei József, Vécsey Tamás r. tt. — Borovszky Samu, Csontos János, Ferenczi Zoltán, Hoór Mór, Hegedüs István, Lörenthey Imre, Magyary Géza, Négyesy László, Reiner János, Váczy János l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

65. Elnök úr a következő beszéddel nyitja meg az ülést:

„Tekintetes Akadémia! Ügyrendünk 15. és 137. §§. értelmében minden év márczius hava 19-én, József napján összes ülésre tartozunk összejönni a végből, hogy e napon megemlékezvén néhai első elnökünkéről, gróf Teleki Józsefről, odaitéljük a tőle alapított drámai jutalmat az arra legérdemesebb pályázónak.

Gróf Teleki Józsefnek mi többszörösen tartozunk hálával és kegyeletes megemlékezéssel. Ő lett Akademiánknak alapításakor első elnöke, ki e tisztet egész haláláig, tehát 25 éven át viselte, a legválságosabb években is, mikor már-már Akademiánkat az a veszély fenyegette, hogy alkotmányunk és nemzeti életünk romjai alá temetkezzenek. Nagyszerű adományával ő lett megalapítója gazdag könyvtárunknak és alapítványával — a legnemesebb intencióktól vezetve — igyekezett nemzeti színműirodalmunkat föllendíteni. Végül hálával tartozunk neki azért az alapvető munkásságért, a melylyel mint tudós történetíró hazai történetünk egyik legfényesebb korszakát kutatásai-val és leírásával hozzánk közelebb hozta. Nem fogunk megszűnni emléket körünkben kegyeletesen ápolni.“ — Elnök úr szavai általános élénk helyesléssel fogadtatnak.

66. HEINRICH GUSZTÁV rt. fölolvassa jelentését az 1908. évi gróf Teleki-dramapályázatról. A bíráló bizottság (P. THEWREWK EMIL t., HEINRICH GUSZTÁV r. és FERENCZI ZOLTÁN l. tagok, a Nemzeti Színház részéről GYENES LÁSZLÓ és SZACSVAY IMRE urak) többsége a 18. sz. „A talizmán“ című (jeligéje: „Quilibet praesumitur bonus, donec probetur contrarium“) négyfelvonásos történeti szomorójátékot ajánlja jutalomra. — A bizottság javaslata elfogadtatván, a fölbontott jeligés levélből KAZALICZKY ANTAL neve tűnt elő.

67. Elnök úr a jutalmat nem nyert pályaművek jeligés leveleinek elhervasztására BOROVSZKY SAMU és FERENCZI ZOLTÁN l. tagokat kéri föl, a kik még az ülés folyamán jelentik, hogy megbízatásukban eljártak.

68. HEINRICH GUSZTÁV r. t. fölolvassa jelentését az 1908. évi Vojnits-jutalomról. A bizottság (HEINRICH GUSZTÁV r., FERENCZI ZOLTÁN és NÉGYESY LÁSZLÓ l. tagok) a jutalomnak ki nem adását javasolja. — E javaslat elfogadtatik.

69. Főtitkár bemutatja jelentését a báró Wodianer-jutalmakról, melyeket a bíráló-bizottság LAKATOS KÁROLY komáromi községi és ELEK GYULA kolozsvári állami iskolai igazgató-tanítóknak javasol kiadatni. — Elfogadtatik.

70. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére P. THEWREWK EMIL t. és ORTVAY TIVADAR r. tagokat kéri föl.

Előirányzat 1909-re.

Bevétel.

Rendes bevételek:

	Előirányozva 1908-ra	Tényleg befolyt 1908-ban	Előirányzat 1909-re
I. Alapítványok kamatai . . .	6.400.—	6.416.72	6.400.—
II. Követelések	4.550.—	2.712.34	2.200.—
III. Értékpapírok kamataiból . .	146.500.—	146.571.67	147.100.—
IV. Házbérékből	80.500.—	80.436.66	80.300.—
V. Könyvek eladásából	25.000.—	20.889.42	22.000.—
VI. Országos dotatio:			
a) Tört. és irodalomtört. czélokra	30.000.—	30.000.—	30.000.—
b) Régészeti közleményekre . .	10.000.—	10.000.—	10.000.—
c) Természettud. kutatásokra . .	10.000.—	10.000.—	10.000.—
d) Classica-philologiai czélokra .	3.000.—	3.000.—	3.000.—
e) Szótári mnukásságra	4.000.—	4.000.—	4.000.—
f) Könyvtárra (a belügyminiszte- rium befizetésével együtt) . .	12.000.—	12.000.—	12.000.—
g) Az Akad. szabadrendelkezésére	30.000.—	30.000.—	30.000.—
	<u>361.950.—</u>	<u>356.026.81</u>	<u>357.000.—</u>

Rendkívüli és átfutó bevételek:

Maradék az osztályok munká- lataira	40.820.92	40.820.92	31.710.12
Régész. és Embert. társ. járuléka	1.050.—	900.—	900.—
	<u>41.870.92</u>	<u>41.720.92</u>	<u>32.610.12</u>
Összes bevétel	<u>403.820.92</u>	<u>397.747.73</u>	<u>389.610.12</u>

Kiadás:

	Előirányozva 1908-ra	Tényleg kiada- tott 1908-ban	Előirányzat 1909-re
I. Személyes járandóságok . . .	71.000.—	70.780.76	69.500.—
II. Általános kiadások:			
Értesítő	9.000.—	9.021.06	9.000.—
Almanach			
Akad. kiadványok jegyzéke . .			
Helyesírási szabályok			
III. I. osztály	32.749.47	32.749.47	36 157.64
IV. II. „	79.704.29	79.704.29	74.878.35
V. III. „	41.567.16	41.567.16	32.758.93
Va. Szótári bizottság	6.000.—	6.000.—	7.167.60
VI. Könyvkiadó vállalatok segélyezésére:			
a) Az Akadémiai Vállalatra . .	3.000.—	9.000.—	9.000.—
b) Term.-tud.-társ. részére . .	4.000.—		
c) Az orvosi vállalat részére . .	2.000.—		

Átvitel Kor. 248.822.74 233.462.52

	Előirányozva 1908-ra	Tényleg kiada- tott 1908-ban	Előirányzat 1909-re
Áthozat	248.822.74		238.462.52
VII. Széchenyi múzeumára . . .	1.500.—	1.499.93	1.500.—
VIIa. Magyar Írók életrajza . . .	2.690.—	2.690.—	2.400.—
VIII. Jutalmakra	16.000.—	14.435.05	28.500.—
VIIIa A Bolyai-jutalomra	2.000.—	2.000.—	2.000.—
VIIIb Kazinczy Levelezésére . . .	4.000.—	4 000.—	5.000.—
IX. Geophysikai vizsgálatokra . .	8.000.—	8.000.—	7.000.—
X. Budapesti Szemle segélye . . .	8.000.—	8.000.—	8.000.—
XI. A magyar irodalom ismerte- tése külföldön	7.000.—	6.978.41	6.000.—
XII. Könyvtárak :			
a) Vásárlásokra	16.000.—		
b) Diplomatariaikra	2.000.—	17.878.48	15.000.—
XIII. Akadémia épületeire :			
a) Fűtés	30.910.—	30.600.44	28.500.—
b) Világítás			
c) Vízfogyasztás			
d) Mesteremberek stb.			
e) Tisztítás és apróbb kiadások . .			
f) Rendkívüli kiadások			
XIV. Vegyes kiadásokra :			
a) Akad. kiadványok expe- ditiója	8.500.—	8.989.66	8.742.42
b) F. H. I. könyvvivőjének tiszteletdíja			
c) Ügyvédi költségek			
d) Kisebb nyomtatványok			
e) Irodai kiadások			
f) Biztosítási díj			
XV. Adó	31.000.—	32.739.74	32.700.—
XVI. Kamat az Akad. kezelte ala- pok után	9.000.—	9.749.56	10.400.—
XVII. Előre nem látott kiadásokra	6.000.—	5.951.60	5.926.70
XVIII. A Léderer-alapból	200.—	130.—	200.—
	403.820.92	402.465.61	400.331.64
Hiány 1909-ben			10.721.52
Ehhez hiány 1907-ben			5.895.79
" " 1908-ban 235.11 és az alaptőkéből elvont			
7024.10			7.259.21
		Teljes hiány (deficit)	23.786.52

TIZENHARMADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály harmadik ülése.

1909 márczius 22-én.

GOLDZIERH IGNÁCZ osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: gr. Apponyi Sándor tt. — Bartal Antal, Heinrich Gusztáv, Pecz Vilmos r. tt. — Badics Ferencz, Ferenczi Zoltán, Gombocz Zoltán. Gyomlay Gyula, Hegedüs István, Katona Lajos, Lehr Albert, Melich János, Munkácsi Bernát, Négyesy László, Némethy Géza, Petz Gedeon, Tolnai Vilmos, Váczy János l. tt. — *Más osztályokból*: Berzeviczy Albert t. tt. — Lóczy Lajos, Ortvay Tivadar, Szily Kálmán r. tt. — Jegyző: ifj. Szinnyi József osztálytitkár.

71. Az osztályelnök jelenti, hogy BERCZIK ÁRPÁD megválasztott rendes tag VADNAI KÁROLY-ról a február 22-diki ülésben tartott emlékbeszédét székfoglalóul kívánja tekintetni. — A fölolvastott emlékbeszéd székfoglalóul elfogadtatik s a rendes tagsági oklevél kiadása határoztatik.

72. TOLNAI VILMOS l. t. felolvassa: „A szólásokról“ cz. székfoglaló értekezését. — Tagsági oklevelének kiadása határoztatik.

73. NÉMETHY GÉZA l. t. felolvassa értekezését: „Vergilius hatodik eclogája“.

74. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére NÉMETHY GÉZA és TOLNAI VILMOS l. tagot kéri föl.

TIZENNEGYEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály negyedik ülése.

1909 márczius 30-án.

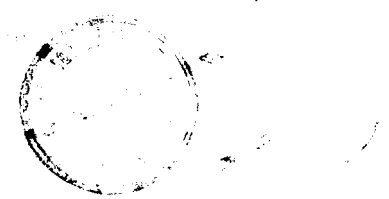
BERZEVICZY ALBERT akad. elnök úr elnöklete alatt jelen voltak, az *illető osztályból*: Békefi Remig, Concha Győző, Csánki Dezső, Gaal Jenő, Ortvay Tivadar r. tt. — Áldásy Antal, Angyal Dávid, Balogh Jenő, Csontos János, Kollányi Ferencz, Kunz Jenő, Mihalik József, Nagy Géza, Platz Bonifác, Reiner János, Thirring Gusztáv l. tt. — *Más osztályokból*: Beöthy Zsolt, Entz Géza, Goldzierh Ignác, Heinrich Gusztáv, Klein Gyula, Koch Antal, Wartha Vincze r. tt. — Badics Ferencz, Katona Lajos, Lörenthey Imre, Rátz István, Tolnai Vilmos l. tt. — Hely. jegyző: Borovszky Samu l. t.

75. PLATZ BONIFÁCZ l. t. felolvassa „Az ősemlék kritikai méltatása“ cz. székfoglaló értekezését. — Tagsági oklevelének kiadása határoztatik.

76. CSÁNKI DEZSŐ r. t. indítványozza: eszközöljen ki az osztály gróf Teleki Pál részére személyes felolvasási engedélyt, hogy Japánról szóló történet-földrajzi munkáját bemutathassa. — Az összes ülés az engedély megadására fölkeretik.

77. A Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesület Fáy-pályázatának bíráló-bizottságában nagyérdemű társunk, KAUTZ GYULA r. t. halálával egy tag helye megüresedvén, tekintettel a közeledő nagygyűlésre, a másik kiküldött bíráló, FÖLDES BÉLA r. t. úgyis mint a Nemzetgazdasági Bizottság előadója ajánlja, hogy a megüresedett helyre GAAL JENŐ r. t. választassák meg, ki-e megbízatás elvállalására késznek nyilatkozott. — Megválasztatik.

78. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére CONCHA GYŐZŐ r. és PLATZ BONIFÁCZ l. tagot kéri föl.

TIZENÖTÖDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Ötödik összes ülés.

1909 márczius 30-án.

BERZEVICZY ALBERT akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Beöthy Zsolt, Concha Győző, Csánki Dezső, Entz Géza, báró Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Klein Gyula, Koch Antal, König Gyula, Ortway Tivadar, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Szily Kálmán, ifj. Szinnyi József, Wartha Vince r. tt. — Áldásy Antal, Alexander Bernát, Angyal Dávid, Borovszky Samu, Gombocz Zoltán, Gyomlay Gyula, Hegedűs István, Hoór Mór, Katona Lajos, Klupáthy Jenő, Kollányi Ferencz, Kozma Andor, Kövesligethy Radó, Kürschák József, Lörenthey Imre, Platz Bonifác, Rátz István, Reiner János, Tolnai Vilmos, Váczy János, Zemplén Győző l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtítkár.

79. FRÖHLICH IZIDOR rt. fölolvassa Emlékbeszédét LORD KELVIN k. tagról. — Az Emlékbeszédek során fog megjelenni.

80. KOZMA ANDOR lt. fölolvassa jelentését az 1908. évi Farkas-Raskó-pályázatról. A bizottság többsége (ENDRÖDI SANDOR és KOZMA ANDOR l. tagok, LEHR ALBERT l. tag ellenében) a 18. sz. „Az utolsó magyar“ czinű és „Irtóztatók koronkint álmaim“ (Petőfi) jeligéjű pályamunkának kéri a jutalmat kiadni. — E javaslat elfogadtatván, a felbontott jeligés levélből SAJO SANDOR neve tűnt elő. A jutalmat nem nyert pályaművek jeligés leveleinek elhamvasztására Elnök úr BOROVSZKY SAMU és KOZMA ANDOR l. tagokat kéri föl, kik is még az ülés folyamán jelentik, hogy tisztökben eljárta.

81. Főtítkár mély megilletődéssel jelenti, hogy THANHOFFER LAJOS r., a ki 1880 óta volt Akadémiánk levelező és 1891 óta rendes tagja, f. hó 25-én elhunyt. Ravatalánál LENHOSSÉK MIHÁLY rt. tolmácsolta az Akadémia fájdalmas érzelmeit. Márczius 7-én elhunyt KAUTZ GYULA r. és ig. tag, a ki 1860 óta volt Akadémiánk lev., 1865 óta rend., 1887 óta igazgatósági tagja, 1904—1907-ben másodelnöke. Ravatalánál, mely az Akadémia oszlopcsarnokában volt föllállítva, BERZEVICZY ALBERT akad. elnök búcsúzott el Akadémiánk nevében nagyérdemű kiténő tagtársunktól. — Az összes ülés fájdalmas részvétellel fogadja e jelentést, jegyzőkönyvében megörökíti elhunyt jelesének emlékeztét és fölhívja az illetékes osztályokat, hogy emlékbeszédekről gondoskodni sziveskedjenek.

82. Az Akadémiák Szövetsége meghívja Akadémiánkat az agykutatás ügyében f. évi május 29-én Bolognában tartandó ülésére. — Az összes ülés fölkéri LENHOSSÉK MIHÁLY r. tagot, hogy ez ülésben résztvenni sziveskedjék.

83. A Kisfaludy-Társaság elnökségétől a következő átírat érkezett: „Tekintetes Akadémia! Ez év őszén lesz negyven esztendeje, hogy Mikszáth Kálmán legelső elbeszélése a „Magyarország és a Nagyvilág“ cz. lap hasábjain megjelent.

Mikszáth Kálmán e negyven év alatt páratlanul gazdag és fényes irodalmi működést fejtett ki. Termékenysége szinte kifogyhatatlan s műveiben mind mai napig a képzelet frissessége, az elbeszélés kifogyhatatlan bája s a felfogás és jellemzés szintiszta magyarsága bilincseli le az olvasót.

A magyar irodalom intéző körei nagy mulasztást követnének el, ha erről a nevezetes évfordulóról illő módon meg nem emlékeznének. A Kisfaludy-Társaság ennél fogva egy előkészítő bizottság

alakítását határozta el és felkéri a tek. Akadémiát, hogy e bizottságba saját részéről három tagot szintén kiküldeni méltóztassék.

Mikszáth Kálmán írói jubileumának megünneplésével nemcsak iránta táplált elismerésünknek akarunk kifejezést adni, hanem bizonyosságot kívánunk tenni arról is, hogy Mikszáthnak aesthetikailag szép, erkölcsileg nemes és hamisítatlanul magyar költészete jelöli azt az irányt, melyben szépirodalmunknak jövőre is haladnia kell.

Fogadja stb. — Budapest, 1909 február 28. — BEÖTHY ZSOLT elnök, VARGHA GYULA titkár.

Az összes ülés élénk tetszéssel fogadja e fölhívást, az előkészítő bizottságba pedig BERCZIK ÁRPAD, HEINRICH GUSZTÁV r. és HEGEDŰS ISTVÁN l. tagokat küldi ki.

84. A londoni magyar kiállítás igazgatósága oklevelet küldött, melynek értelmében Akadémiánk e kiállításban való részvételeért a „Grand Prix“ kitüntetésben részesült. — Tudomásul van.

85. Főtitkár bemutatja a Naggyűlés napirendjét megállapító körlevelet. — Tudomásul van.

86. Elnök úr az Akadémia megbízásából szerkesztett Budapesti Szemle ügyében a következő előterjesztést teszi. A „Szemle“ nagyérdemű szerkesztője, Gyulai Pál r. és ig. tag, az utóbbi időben mindnyájunk őszinte sajnálatára nagyon lehangolt egészsége miatt úgy intézkedett, hogy a szerkesztésben segédül és helyettesül, az általa megjelölt hatáskörben, dr. VOINOVICH GÉZA egyetemi magántanár urat vette maga mellé, a ki azonban tisztének csak úgy felelhet meg, ha megbízatása az Akadémia helyeslő hozzájárulásában is nyer támaszt. Elnök úr kéri azért a tek. Akadémiát, hogy a szerkesztő úrnak ez intézkedését helyeslő tudomásul vegye. — Az összes ülés egyhangúlag helyeslő tudomásul veszi az intézkedést.

87. A II. osztály személyes fölolvadási engedélyt kér gróf TELEKI PÁL részére, hogy Japánról szóló történet-földrajzi munkáját bemutathassa. — Megadatik.

88. A II. osztály jelenti, hogy a Fáy-pályázat bíráló bizottságában KAUTZ GYULA r. és ig. tag elhunytával megüresedett tagsági helyre GAAL JENŐ r. tagot választotta meg. — Tudomásul van.

83. Meghívók érkeztek a) a Történelmi Társulattól f. évi márcz. 18-án megtartott közgyűlésére, melyen az Akadémiát számos tagja képviselte, — és b) a XVI. nemzetközi orvosi congressusra, mely Budapesten f. évi auguszt. 29-től szeptemb. 4-ig tartja üléseit. Az összes ülés fölkéri WARTHA VINCZE másodelnököt, hogy Akadémiánkat e congressuson képviselni és a megnyitó ülésen a M. Tud. Akadémia üdvözlését tolmácsolni szíveskedjék.

89. Az Akadémia könyvtára márczius hóban a következő adományokat vette: 1. Gróf Mailáth Józseftől: La Hongrie Rurale. — 2. Dr. Erményi Lajostól: Aus den Vorlesungen Josef Petzvals über Ballistik. — 3. A Magy. Szent Korona Országai Békegyesületétől: Évkönyv 1906. és 1907. évre. — 4. A Mária Dorothea-Egyesületétől: XXIV. évi jelentés. 1909. — 5. Gerő Károlytól: Magyar Tarifa-politika. — 6. Dr. Mattyasovszky Kaszsiántól: Bresztjenszky Adalbert élete. — 7. Guerrini Guidótól: 5 értekezés.

90. A M. Tud. Akadémia könyvkiadásában 1909 márczius havában megjelentek: 1. Athenaeum. XVIII. évf. 1/2. sz. — 2. Akadémiai Értesítő. 231. füz. — 3. Archaeologiai Értesítő. XXIX. köt. 2. sz. — 4. Irodalomtörténeti Közlemények. XIX. évf. 1. füz. — 5. Némethy Geyza. De Ovidio Elegiae in Messalam auctore. (Nyelvtud. Értekez. XXI. 1.) — 6. Némethy Geyza. Ciris. Epyllion Pseudovergilianum.

91. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére FRÖHLICH IZIDOR r. és KOZMA ANDOR l. tagokat kéri föl.

Nekrolog

Berzeviczy Albert akad. elnök beszéde Kautz Gyula ravatalánál az Akadémia oszlopcsarnokában 1909 márcz. 29.:

Megrendülve állunk Akadémiánk e csarnokában, mely annyi jelesünk utolsó állomása volt az örökkévalóság útján, Akadémiánk egyik legrégibb és legkiválóbb tagjának, volt másodelnökének, Kautz Gyulának ravatala fölött.

Magas kora hozzászoktathatott volna ahhoz a fájdalmas gongolathoz, hogy őt el kell veszíteniünk; ámde mindig ifjú tettereje, munkára, sőt harcra is mindig kész lelke elfeledtette velünk korát. Nem szűnő érdeklődése a tudomány és közélet kérdései iránt, Akadémiánk iránti igaz szeretettől sugalt példaszerű buzgósága és lelkiismeretessége, melylyel munkásságunkban mindvégig részt vett, oly nehézzé, oly kínossá tesz az egy lesújtó tudatot, hogy vele itt nem találkozunk többé!

Veszteségünkben, gyászunkban sokan osztoznak. A nagy tudós, a lelkes tanár, a közélet fáradhatatlan bajnoka nemeslelkű ember is volt és gyöngéd családapa, kinek koporsójára vigasztalhatatlan hátramaradtjainak szeretete hullatja a legforróbb könnyeket. És gyászolják elvesztését mindazok a szinte megszámlálhatatlan barátai, tisztelői, tanítványai, kik éppen ebben az évben készültek ritka egyértelműséggel és lelkesedéssel ünnepelni az ő születésének nyolczvanadik évfordulóját, s ez ünnepen lángot gyújtani azon az oltáron, melyen az önérdék, pártviszály és gyűlölködés harczai között oly ritkán akad áldozó: az önzetlen hála és elismerés oltárán.

Nemzedékek tanítómestere volt s tudós író, kinek roppant kiterjedt munkásságát ismerte és méltányolta a külföld is; egyik alapvetője közgazdasági és politikai tudományunknak, ki még élete legutolsó éveiben sem tette le a tollat s nagy Széchenyink szellemi hagyatékát magyarázta az új nemzedéknek. A kipróbált hazafi, ki ifjúkorában fegyvert fogott szabadságunk védelmére, kit a külföld ismételt hívása egy perczre sem tántorított el hazai munkakörétől, hosszú és munkás parlamenti pálya és a monarchia egy közös intézményének vezetésében teljesített fontos földadatok után a honfi és tudós kiolthatatlan lelkesedésével szentelte magát ismét egészen a

magyar tudomány szolgálatának. A politikai pályán úgy mint az irodalomban találkozott ellenmondással is és nem kerülte, sőt szerette a harcot; de ebben a harcban ellenfelei is elismerték és megbecsülték hazafiságát, tiszta jellemét, meggyőződésének szilárdságát s annak nyilvánításában való független bátorságát. Erdemei és tekintélye oly magaslatra emelték, a melyen a népszerűséget nem kellett keresnie.

A hála, szeretet és tisztelet a búcsú adományaival: virágokkal, örökzölddel halmozzák el a megdicsőültnek ravatalát. Koszorút font neki Akadémiánk is. Hálával tartozunk a buzgó társnak, ki munkálkodó és vezető szerepben megbecsülhetetlen szolgálatokat tett tudományunknak és tudós társaságunknak, s mindkettőhöz pályájának minden változatában s emelkedésének legfényesebb magaslatain is törhetetlenül híj maradt. Szeretetünk fájdalommal válik meg a nemes jellemű férfiútól, kinek e körben is volt módunk szelleme mellett szíve gazdagságát is megismerni. Tiszteletünk és kegyeletünk fogja őrizni emlékét e házban és átadni azt utódainknak, azzal a legmaradandóbb emlékekkel együtt, melyet ő maga állított magának műveivel tudományos irodalmunkban.

Annyi munka után legyen nyugalma zavartalan és emlékezete áldott!

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV.

XX. KÖTET.

1909. Május 15.

5. FÜZET.

Jelentés a M. Tud. Akadémia munkásságáról 1908-ban.

I. Ülések.

A M. Tudom. Akadémiának 1908 január 7-ikétől december 21-ikéig bezárólag egy ünnepélyes közülése, egy rendes nagygyűlése, egy elegyes ülése, 11 összes ülése, 27 osztályülése, két igazgatósági ülése, összesen tehát 43 ülése volt.

* * *

Az I., vagyis Nyelv- és Széptudományi Osztály 9 nyilvános és 8 zárt ülést tartott.

A nyilvános üléseken a következő felolvasások tartattak:

A *nyelvtudomány köréből*: Február 3-án ifj. SZINNYEI JOZSEF r. t.: „Pesthy Gábor származása“. — Márczius 23-án ASBÓTH OSZKÁR r. t.: „A *j > gy* változás a hazai szlovének nyelvében és a dunántúli magyar nyelvjárásokban“. (Székfoglaló.) — Május 4-én MELICH JÁNOS l. t.: „Adalékok a magyar hangtan és helyesírás történetéhez“. — Május 25-én GOMBOCZ ZOLTÁN l. t.: „A magyar hangok időtartama“. — November 2-án SZILÁDY ÁRON r. t.: „Két glosszás kódexről“.

Az *irodalom és a művészet köréből*: Január 7-én PASTERNER GYULA r. t.: „Középkori építészetünk topographiája“ (székfoglaló) és NÉMETHY GÉZA l. t.: „Ovidius és Lygdamus“. — Február 3-án FERENCZI ZOLTÁN l. t.: „Dante Vita Nuova-ja“. — Márczius 2-án NÉMETHY GÉZA l. t.: „Horatius XVIII epodusáról“ és KARL LAJOS mint vendég: „Árpádházi Szt Erzsébet és az üldözött ártatlan nő mondája“. — Márczius 23-án KÉGL SÁNDOR l. t.: „Bhagavadgítá“ és CSERÉP JÓZSEF mint vendég: „Homeros Ithakéja“. — Május 4-én BLEYER JAKAB mint vendég: „Gottsched hatása a magyar irodalomra“. — Május 25-én MÉNZÁROS GYULA mint vendég: „Csuvasok és tatárok közt a Volga vidékén“. — Október 5-én HEGEDŰS ISTVÁN l. t.: „Menander redivivus“. — November 2-án NÉMETHY GÉZA l. t.: „A Messallához írt elégia szerzőjéről“ és DEZSI LAJOS l. t.: „Egy iskoladráma a XVII. századból“. — November 20-án VÁCZY JÁNOS l. t.: „A nyelvújítás győzelme“

(székfoglaló) és PECZ VILMOS r. t.: „Az irodalmi nyelv kérdése a mai görögöknél“.

* * *

A II., azaz Philosophiai, Társadalom- és Történettudományi Osztály 9 nyilvános és ugyanannyi zárt ülést, összesen tehát 18 ülést tartott.

A nyilvános üléseken a következő felolvasások tartattak:

Január 13-án BERNÁT ISTVÁN l. t. székot foglalt „A földbirtok megoszlásáról“ című értekezésével (megjelent a Magyar Gazdaszövetség kiadásában, a Stefaneum nyomása); ugyanakkor olvasta fel SZENTKLÁRAY JENŐ l. t.: „Szerb monostoregyházak történeti emlékei Dél-Magyarországon“ című értekezését (megj. a Tört. Értekezések XXII. k. 1. sz.). — Február 10-én CONCHA GYÖZŐ r. t. bemutatta „B. Eötvös József és a külföldi kritika“ című tanulmányát (megj. a Budapesti Szemle 1903. évf.). — Márczius 9-én BOROVSKY SAMU l. t. olvasta fel „Szendrő vára“ című értekezését (megj. a Tört. Értek. XXII. köt. 2. sz.). — Márczius 30-án CONCHA GYÖZŐ r. t. felolvasta „Báró Eötvös József és a külföldi kritika“ című tanulmányának II. részét. — Május 11-én TEGLÁS GÁBOR l. t. olvasta fel „Pannonia limesének történetéből Vespasianusig“ című dolgozatát. — Június 1-én MEDVECKY FRIGYES l. t.: „Tanulmányok Pascálról“ című értekezésének I. részét adta elő; BOROVSKY SAMU l. t. bemutatta dr. GOMBOS F. ALBIN vendégnek „Liudprand és a magyarok“ című tanulmányát (megj. a Középkori Krónikások című vállalat VII. kötetében).

Október 12-én SZÁDECZKY LAJOS l. t. bemutatta „A székely határőrség szervezése 1764-ben“ című munkáját (megj. az Akadémia Történelmi Bizottságának kiadásában). Ugyanez ülésen MEDVECKY FRIGYES l. t. folytatólag olvasta „Tanulmányok Pascálról“ című értekezésének II. részét. — November 9-én BERZEVICZY ALBERT t. t. felolvasta „Beatrix királyné története“ című művének egy fejezetét (megj. a M. Történeti Életrajzok során). — Deczember 7-én SZENTKLÁRAY JENŐ l. t.: „Mercy Claudius Florimund kormányzata a temesi bánságban. Újabb részletek Dél-Magyarország XVIII. századi történetéből“ (megj. a Tört. Értek. XXII. köt. 3. sz.); ugyanez ülésen SZÁDECZKY BÉLA mint vendég: „Bornemisza Anna fejedelemasszony gazdasági naplóját“ mutatta be.

A zárt osztályüléseken a rendes folyóügyeket intézte el az osztály; bírálókat jelölt ki a körébe tartozó pályamunkák megbírálására s gondoskodott, hogy elhunyt tagjairól az Akadémiában emlékbeszédet tartassanak. E kegyeletes feladat teljesítésére fölkértek: KOLLÁNYI FERENCZ l. t. (Knausz Nándor t. t. felett), FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ r. t. (Sickel Tivadar k. t. felett), SEBESTYÉN GYULA l. t. (Schönherr Gyula l. t. felett), BÖHM KÁROLY r. t. (Zeller Eduárd k. t. felett), GAAL JENŐ r. t. (Falk Miksa l. t. felett).

* * *

A III., vagyis **Mathematikai és Természettudományi osztály** 9 nyilvános és 7 zárt, összesen 16 ülést tartott.

A nyilvános osztályüléseken az osztály tagjai 36 munkálatot terjesztettek elő, a melyek közül 21-nek szerzője volt akadémiai tag, 15-é pedig vendég. Az értekezések között székfoglaló volt 5.

Az értekezések sorrendje a következő volt: Január 20-án: DADAY JENŐ I. t.: „Adatok Német-Kelet-Afrika kagylósrák-faunájának ismeretéhez”; MÉHELY LAJOS I. t.: „Prospalax priscus, a mai Spalaxok pliocenkorai őse”; KÖVESLIGETHY RADÓ I. t.: „A valparaisoi földrengrés”. — Február 17-én: RADOS GUSZTÁV R. t.: „Adalékok az egységgyökök elméletéhez” (székfoglaló értekezés; Math. és Természettud. Ért. XXVI. k.); ÓNODI ADOLF I. t.: „A gége idegeinek táblái”; TANGL FERENCZ I. t.: „A tyúktojás héjának változásáról költés közben” (Math. és Természettud. Ért. XXVI. k.); TANGL FERENCZ I. t.: „A különböző caseinok elemi összetételéről” (Math. és Természettud. Ért. XXVI. k.); KALECSINSZKY SÁNDOR I. t.: „A margitszigeti artézi kút vizének hőmérsékleti viszonyairól” (Földtani Közlöny, XXXVIII. k.). — Március 16-án: BODOLA LAJOS I. t.: „A rudas területmérők alapképletéről” (Math. és Természettud. Ért. XXVI. k. székfoglaló értekezés); DADAY JENŐ I. t.: „Adatok Német-Kelet-Afrika édesvízi atkájának ismeretéhez” (Math. és Természettud. Ért. XXVI. k.); KANASUGI HIDEGERO: „A hangképző központról”; DÁVID LAJOS: „Az algebrai iteratio elméletéhez” (Math. és Természettud. Ért. XXVI. k.); RIESZ MARCEL: „A hatvány-sor összegezhetsége az összetartási körön” (Math. és Természettud. Ért. XXVI. k.). — Április 6-án: RÁTZ ISTVÁN I. t.: „Az izmokban elősködő véglények és a magyar faunában előforduló fajaik” (székfoglaló értekezés); FEJÉR LIPÓT: „A Laplace-sorokról”. — Május 18-án: KORÁNYI FRIGYES I. t.: „Újabb adatok a gerincoszlop és a gerinczmelléki tájék kopogtatási hangjának diagnosztikai értékehez” (Math. és Természettud. Ért. XXVI. k.); TEZNER ERNŐ és ROSKA JÁNOS: „Suspensiók fagyáspontcsökkenése” (Math. és Természettud. Ért. XXVI. k.); SCHLESINGER LAJOS I. t.: „Lineare Differentialgleichungen”; LACZKÓ DEZSŐ: „Veszprém város tágabb környékének geológiai leírása” (Math. és Természettud. Ért. XXVII. k.). — Június 15-én: APATHY ISTVÁN I. t.: „A rögzíthetőség és a fősthetőség különbségei mint élettani változások jelei az idegrendszerben” (székfoglaló értekezés; Akadémiai Ért. XIX. k.); RADOS GUSZTÁV R. t.: „Kronecker egyik algebrai tételéről” (Math. és Természettud. Ért. XXVI. k.); MÉHELY LAJOS I. t.: „A földi kutyák származás- és rendszertana”; KÖVESLIGETHY RADÓ I. t.: „Jelentés a nemzetközi sark-bizottság 1908. üléséről” (Akadémiai Ért. XIX. k.); GEÖCZE ZOÁRD: „A fölületek quadraturájáról” (Math. és Természettud. Ért. XXVI. k.). — Október 19-én: KRENNER JÓZSEF R. t.: „Metacinnabarit és Berthierit” Nagybányáról”; ZEMPLÉN GÉZA: „Erdei fák leveleinek nitrogéntartalmáról” (Math. és Természettud. Ért. XXVI. k.). — November 16-án: FEJÉR LIPÓT I. t.:

„Asymptotikus értékek meghatározása“ (székfoglaló értekezés; Math. és Természettud. Ért. XXVII. k.); RÉTHY MÓR r. t.: A fémek erőtétési vonalairól“ (Math. és Természettud. Ért. XXVI. k.); PRINZ GYULA: „A középponti Tien-Sán északi részének pleistocén képződményei“ (Math. és Természettud. Ért. XXVI. k.); BOLKAY ISTVÁN: „A magyarországi békák lárvái“. — Deczember 14-én: ÓNODI ADOLF l. t.: „A homloküregéről“ (Math. és Természettud. Ért. XXVII. k.); HAAZ ALFRED és KÖNIG DÉNES: „Az egyszerűen rendezett halmazok általános elméletéről“; RÓKA KÁLMÁN: „Az orthonitrophenil-propionsav redukálása indigóra“; DIENES PÁL: „Analitikus függvények elemei az összetartási kör területén“; HÁRI PÁL: „A téli álmot alvó emlősök anyagforgalmáról“; FUCHS DÉNES: „A vér mennyiségének befolyása az anyag- és energia-forgalomra“.

A zárt osztályüléseken a rendes folyóügyek elintézésén kívül gondoskodott az osztály a hozzá benyújtott értekezések és egyéb tudományos munkák megbirálásáról és kiadásáról, továbbá arról, hogy elhunyt tagjairól emlékbeszédek tartassanak. E kegyeletes feladat teljesítésére az osztály a következőket kérte föl: FRÖHLICH ISZDOR r. tagot (Lord Kelvin k. tagról), SZILY KÁLMÁN r. tagot (Duka Tivadar l. tagról) és ILOSVAY LAJOS r. tagot (Than Károly r. tagról).

II. Állandó Bizottságok.

1. A Nyelvtudományi Bizottság két önálló kiadványt tett közzé: a *Nyelvemléktár* XV. (befejező) kötetét KATONA LAJOS szerkesztésében és a *Magyarország német nyelvjárásai* című gyűjtemény V. füzetét.

Sajtó alatt van MUNKACSI BERNÁT Vogul népköltési Gyűjteményének egy kötete, mely a vogul mythologia második részét foglalja magában. Sajtó alá elkészült a Calepinus-féle szótár magyar szókincse.

A *Nyelvtudományi Közlemények* 38. kötetében a szerkesztő, SZINNYEI JÓZSEF mellett közreműködtek GOMBOCZ ZOLTÁN, GYOMLAY GYULA és PÁPAY JÓZSEF biz. tagok, azonfölül PAASONEN H. és WICHMANN Gy. finn nyelvészek.

2. Az Irodalomtörténeti Bizottság kiadványai közül az 1908. év folyamán megjelentek:

1. *Irodalomtörténeti Közlemények* XVIII. évfolyama.
2. SZINNYEI JÓZSEF, *Magyar írók élete és munkái* 108—112. füzet.
3. KAZINCZY FERENCZ *levelezésének* XVIII. kötete.

3. A Classica-philologiai Bizottság 1908. évi munkássága.

1. A „*Görög és latin remekírók*“ című fordítás-gyűjteményben megjelentek:

1908 április havában: *Platon Sophistája* görögül és magyarul,

fordította, bevezetéssel, jegyzetekkel s philosophiai műszótárral ellátta
SIMON JÓZSEF SÁNDOR.

1908 november havában: *Euripides*, *Herakles*, fordította LAT-
KÓCZY MIHÁLY; *Hippolytos*, fordította CSENGERI JÁNOS. A görög szöve-
geket kiadta, a bevezetéseket és jegyzeteket írta CSENGERI JÁNOS.

Az 1909. évben sajtó alá kerül:

CSERÉP JÓZSEF-től *Sallustius* fordítása.

Készülőben vannak:

PRÁCSER ALBERT-től *Quintilianus* fordítása.

CSENGERI JÁNOS-tól *Euripides* fordításának folytatásául a *Phoeni-
ciai nők* és a *Medea*.

KURTZ SÁNDOR-tól *Tacitus* fordítása (a *Historiae*).

MESZÖLY GEDEON-tól *Seneca* tragédiáinak fordítása.

BARCZA JÓZSEF-től a *Cicero*-féle *Tusculanae Disputationes* fordítása.

INCZE BÉNI-től *ifjabb Plinius* leveleinek fordítása.

FERENCZI ÁRPÁD-tól *Aristoteles Államá*-nak és az
nak fordítása.

KISS ALBERT-től ugyancsak *Aristoteles Athéni Államá*-nak
fordítása.

GERÉB JÓZSEF-től *Pausanias* fordítása.

FÖLDI JÓZSEF-től *Strabo* földrajzi művének fordítása.

II. Az *Editiones Criticae* cz. gyűjteményben

Az 1909. évben sajtó alá kerül:

NÉMETHY GEZÁ-tól a *Vergilius*-féle *Ciris* kommentáros kiadása.

Készülőben van:

FÖRSTER AURÉL-től *Aristoteles a Lélekről* cz. művének kritikai
kiadása.

III. A bizottság támogatásával

Megjelent:

Az *Egyetemes Philologiai Közlöny* XXXII. évfolyama.

Készülőben van:

DARKÓ JENŐ-től *Demetrios Chalkokondylas* kritikai kiadása.

4. A Történelmi Bizottság az elmúlt évben hét ülést tartott
és pedig január 11., márczius 7., május 9., június 6., október 3.,
november 7. és december 5-ikén. Ez ülésekben saját munkaprogramm-
jának megvalósításán kívül, hozzá áttett szakkérdések megvitatása,
kiadásra benyújtott művek megbirálása, pályakérdések kitűzése és új
kiadványok előkészítése foglalkoztatta a bizottságot.

Tagjainak sorában nagy veszteség érte a bizottságot dr. SCHÖNHERR

GYULA-nak márcz. 24-én bekövetkezett halálával. A nagy reményekre jogosító, korán elhunyt tagtárs temetésén a bizottságot és az Akadémiát az előadó képviselte.

Az osztály felhívására a bizottság mondott véleményyt a *Péczely, Rókk Szilárd* és *Vigyázó-féle* jutalmakból kiírandó pályakérdések, illetőleg az alapítványok kamatainak mirefordítása tárgyában. A bizottság intézkedett a *Flór-* és *Feridun bey-féle* alapítványok jövedelmének felhasználása felől is. Határozata szerint e két alapítvány kamataiból adatott sajtó alá az év folyamán Césare de Saussure. II. Rákóczi Ferencz fejedelem rodostói udvartartása francia tagjának a fejedelemről írott emlékirata és törökországi utinaplója, mely kiadvány a bizottság elnökének, THALY KÁLMÁN-nak terjedelmes bevezetésével és bő magyarázó jegyzeteivel fog napvilágot látni. A Feridun bey-féle alapítvány kamataiból tette közzé a bizottság Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásainak második kötetét, dr. KARÁCSON IMRE fordításában és bő jegyzeteivel, mely kiadvány mint a Török Történetírók sorozatának IV. kötete 16 nyomt. ivnyi terjedelemben jelent meg. A bizottság, dr. Karácson Imre tervezete alapján egyúttal megállapította a Török Történetírók még mintegy három kötetre terjedő sorozatának programját, melynek megvalósítására a Feridun bey-féle alapítvány kamatait óhajtja felhasználni.

A bizottság, mint minden évben, tavaly is kiváló figyelmet fordított külföldön lévő magyar vonatkozású anyag felkutatására és lemásolására. Részint a Feridun bey-féle alapítvány terhére, részint saját dotatiojából folytatta Genfben és Lausanneban Saussure törökországi utinaplójának lemásolását. Beatrix királynő korára nézve nagy érdekű okiratmásolatokat szerzett meg, részben BERZEVICZY ALBERT akad. elnök úr ajándékából, olaszországi levéltárakon kívül főleg a drezdai és brüsseli levéltárakból. Dr. VERESS ENDRE-t azzal a megbízással küldte Olaszországba, hogy Estei Hippolitnak a modenai állami levéltárban őrzött számadáskönyveiről s azoknak magyar vonatkozásairól, teljesen új lemásolás céljaira, pontos bibliographiai jegyzéket készítsen. Arra a körülményre való tekintettel, hogy a bizottság másolatgyűjteményét újabb időben egyre fokozottabb mértékben veszik történelmi kutatásoknál igénybe, a bizottság intézkedett, hogy a gyűjtemény a jövőben egy megbízott szakférfiú által kezeltessek.

Hazai levéltárakban a bizottság támogatásával a következők végeztek kutatásokat: CSÁNKI DEZSŐ biz. tag a Hunyadiak Kora folytatása érdekében, KOMÁROMY ANDRÁS biz. tag vármegyék és városok levéltáraiban végzett kutatásokat a bennök őrzött történelmi anyag szempontjából és HORVÁTH SÁNDOR folytatta a királyi pecsétek új kiadása érdekében már évek óta megkezdett levéltári kutatásait.

A bizottság saját folyóiratának, a *Történelmi Társulat*-nak kiadásán kívül anyagi támogatásban részesítette a M. Történelmi Társulathoz elismerésre méltó vállalatát, a *Magyar Történelmi Életrajzok*-at és

2000 koronával, mint ötödik részlettel, hozzájárult Teleki Mihály levelezésének kiadásához. A bizottság részéről anyagi támogatásban részesült továbbá Weber Samu hátrahagyott munkájának: „Analectorum Scepusii Supplementum III.” kiadása és a Gombos F. Albin által megindított „Középkori Krónikások” vállalata.

A bizottság által sajtó alá adott munkák közül az 1908. év folyamán a következők láttak napvilágot:

1. SZÁDECZKY LAJOS-tól. A székely határőrség szervezése, 55 ivnyi terjedelemben.

2. KISS ISTVÁN-tól. A magyar helytartótanács I. Ferdinand idejében, 42 nyomtatott íven.

Sajtó alatt van még:

3. BR. RADVÁNSZKY BÉLA: A Hédervályak oklevéltára.

4. KOMÁROMY ANDOR: Boszorkányperek oklevéltára, melyből 16 ív van kisérvve.

Sajtó alá adatásukhoz közel állanak a bizottság munkaprogramjába felvett művek közül: THALLÓCZY-BARABÁS: A Frangepánok oklevéltára, SZÁDECZKY BÉLA-tól I. Apafi Mihály udvartársának I. kötete és VERESS ENDRE-től Básta György levelezése.

5. Az **Archaeologiai Bizottság** javadalma sajnosan tapasztalta a m. t. Akadémia finanziaális kényszerhelyzetét. Az Akadémia 263 koronával szállította alább a javadalmat és a II. osztály sem gyámolította, mint az előbbi években, a bizottság egyedüli folyóiratának fejlesztését a megszokott 500 koronányi segélylyel, mely lehetővé tette volt, hogy a kor színvonalára törekedve, az eddigieknél művészibb értékű képmellékletekkel lépjen a világ elé. Az anyagi eszközök fogyatékos volta nem engedte, hogy 1908-ban a bizottság két képes mellékletnél többet csatoljon az Archaeologiai Értesítőhöz, míg az 1907-ik évi kötetében az ily mellékletek száma 32 volt. A két képes mellékleten kívül 44 tábla és 321 szöveggközi ábra járult az értekezések magyarázatához. A szövegben 40 belföldi és két külföldi szaktárs működött közre, egészben 84 kisebb-nagyobb közleménnyel, melyekből 20 az őskor, 24 az ó- és régibb középkor, 24 az újabb kor emlékeire vonatkozott, míg 16 közlemény vegyes természetű volt. A szűk anyagi viszonyok sem az írói tiszteletdíj emelését nem tűrte, sem arra nem adott alkalmat, hogy a folyóirat 30 ivnyi keretén túl menjünk, a mi annál sajnosabb, mert szakunk kellő fejlesztése magával hozza azt a jogos igényt, hogy szaktársaink folyóiratunkban érvényesülhessenek.

Az Archaeologiai Értesítő öt füzetén kívül a bizottság kiadásában az 1908-ik évben más kiadvány nem jelent meg. Csupán arra szorítkoztunk, hogy az 1909-ik évben kiadásra tervezett terjedelmesebb kötetet készítsük elő. E kötet Torma Zsófia tordosi őskori gyűjteményének

van fönntartva, melynek tudományos méltánylására dr. PÓSTA BÉLA kolozsv. egyet. tanár vállalkozott. A monographia költségeihez az erdélyi Múzeumegyesület is hozzá fog járulni, a miért is ez a kötet a két intézet közös kiadványa gyanánt fog 1909-ben vagy 1910-ben megjelenni. Ezen köteten kívül előkészítettük évek óta a kassai dom leírását tartalmazó monographiát, melynek megírására bizottságunk tagja, MIHALIK JÓZSEF volt szíves vállalkozni.

Az archaeologiai bizottság rendes tagjainak száma dr. KUZSINSZKY BÁLINT akad. 1. tag személyében egy taggal szaporodott; ellenben sajnálattal értesült a bizottság, hogy a halál egyik segédtagját, STEINHAUSZ LÁSZLÓT sorából kiragadta. A kairói nemzetközi arch. congressus előkészítő bizottságától az Akadémiához érkezett meghívás következtében az arch. bizottság javaslatára az Akadémia elhatározta, hogy a bizottsági előadóval képviselteti magát, a ki e megtisztelő megbízást el is vállalta. A bizottság horganyedzésű duczainak száma 340 darabbal gyarapodott, úgy hogy a kellő szorgalommal kezelt bizottsági ducztár darabszáma 1908 végén 13,680 volt; a gyűjteményből 14 irodalmi vállalat számára egészen 286 db ducztot kértek kölcsön.

6. A Nemzetgazdasági Bizottság az Akadémiától hozzá utalt ügyeken és a pályakérdések meghatározásán és fogalmazásán kívül több ülésében tárgyalta a nemzetgazdaságtani irodalom továbbfejlesztésének különböző kérdéseit. Irodalmi vállalatai közül a *Közgazdasági Szemle* eddigi irányában tovább működött és gondoskodott a megyei monographiák folytatásáról. A *Magyar közgazdasági könyvtárban* pedig 1908 folyamán a következő munkák jelentek meg:

CAIRNES: Vezérelvek a közgazdaságtan köréből újból kifejtve (ford. JÓNAS JÁNOS.)

FÖLDES: Közgazdasági Értekezések. Új sorozat.

TOYNBEE: Anglia gazdasági forradalma a XVIII. században (ford. NAVRATIL ÁKÓS.)

Előkészítésben van és már a legközelebbi napokban meg fog jelenni *Webb*: Ipari demokrácia című kétkötetes munkája (fordította GYÖRGY ENDRE.)

7. A Matematikai és Természettudományi Bizottság a lefolyt évben 2000 koronát tűzött ki oly tudományos munkák támogatására, melyek a chemia körébe vágnak. A beérkezett ajánlkozások közül a bizottság a 2000 koronát a Keszthely-hévívi tó vizének, iszapjának stb. chemiai vizsgálata elősegítésére rendelte fordítani, szem előtt tartván, hogy elsősorban hazánk természeti viszonyainak tanulmányozását mozdítja elő. E javaslatot LÓCZY LAJOS, a Balaton-bizottság elnöke tette és ahhoz a bizottság hozzájárult.

A bizottság folyóiratának, a „Math. és Term. Tud. Közlemények”-nek megindult a XXX-ik kötete. E kötetből megjelentek: 1. „A populus

nem monographiája" GOMBÓCZ ENDRÉTŐL 14 íven 2 térképpel. 2. „Prospalax priscus (N. H. G. R.) dr. MÉHELY LAJOSTÓL, egy íven 3 könyomatú táblával. 3. „Biharhegység mohafiorája" PÉTERFI MÁRTONTÓL.

Sajtókészen van: „A nagy váltakozó számú gyenge áramok méréséről" GÁTI BÉLÁTÓL.

8. A Szótári Bizottság az 1908. év folyamán 65 munkát dolgoztatott föl a Nagy Szótár számára; begyűlt 63,744 adat; velük az adatok teljes száma 1.148,054-re emelkedett.

A bizottság határozata szerint a gyűjtéseket hat válogatott munkással folytattuk, kiknek 1908 márcziusától — december végéig egyenként 8000—8000, azaz összesen 48,000 adatot kellett volna beszolgáltatniok. A kívánt eredményt azonban nem lehetett elérni, mert összevéve csak 35,892 adat gyűlt be tőlük; a többi 24,852 adat más gyűjtők régebben kezdett munkálataiból és vegyes gyűjtésekből került.

A gyűjtés kisebb számát azonban kipótolja az adatok megbízhatósága és az a körülmény, hogy a szigorú sorrend és szakbeosztás megtartásával a kezdőponttól kijelölt 1750. évtől kezdve nem maradt ki valamirevaló munka, nyelvileg érdekes író s így a feldolgozott anyag lehetőleg hű képe lesz az irodalmi nyelv akkori fejlődésének.

9. A Könyvkiadó Bizottság kiadásában megjelent a M. Tud. Akadémia Könyvkiadó-Vállalatának 1908-ik évi jelentése (az 1908—1910. évkönyv első évi folyama), mely a következő köteteket tartalmazza:

I. GYULAI PÁL: *Kritikai dolgozatok, 1854—1861.* — Egy kötet, tárgymutatóval.

II. KROHN: *A finn-ugor népek pogány istentisztelete.* — Fordította és kiegészítette BÁN ALADAR, átnézte SZINNYEI JÓZSEF. — Egy kötet, képekkel.

III—IV. DE VOGÜE: *Az orosz regény.* — Fordította HUSZÁR IMRE. — Két kötet.

* * *

Az akadémiai összes üléseken emlékbeszédet tartottak: Január 27-én ORTVAY TIVADAR r. t. Wosinszky Mór l. tagról, február 24-én LÓCZY LAJOS r. t. Reclus Elisée k. tagról, április 27-én ORTVAY TIVADAR r. t. Csaplár Benedek l. tagról, november 23-ikán NAGY FERENCZ r. t. HEGEDŰS SÁNDOR r. tagról, december 21-ikén ORTVAY TIVADAR r. t. BUBICS ZSIGMOND t. tagról.

Az összes ülések egyéb tárgyai közül kiemelendők a következők: Január 27-én tárgyalta az Akadémia a revideált Ügyrendet, melyet elfogadott s egyszersmind kimondotta, hogy az Alapszabályok és Ügyrend ezentúl ismét (mint régebben volt) az Akadémiai Almanach kiegészítő része gyanánt évenként jelenjék meg. — Február 3-ikán

rendkívüli ülésben tárgyalatott az 1908. évi költségvetés. — Február 24-én a Vojnits-jutalomról szóló jelentés olvastatott fel s a bizottság javaslata egyhangúlag elvettétvén, az ügy újabb javaslattétel végett az osztálynak visszaadatott. THAN KÁROLY akadémiai másodelnök kérelmére, gyöngélkedése idejére, a másodelnöki teendők alól fölmentetett. — Márczius 19-ikén felolvastattak a gróf Teleki-, Farkas-, Raskó- és Wodianer-jutalmakról szóló bizottsági jelentések. A Nagyjutalom ügyrendi szakaszai módosítottak. VIKÁR BÉLA Kalevala-fordításának kiadása tárgyában határozat hozatott. Bejelentettek a Vojnits-jutalom odaitélése végett kiküldött új bíráló-bizottság tagjai. SCHMIDT JÓZSEF főgymnasiunai tanárnak és BLEYER JAKAB egyetemi magántanárnak személyes felolvasási engedély adatott. PÁPAY JOSZEF alkönyvtárnokká kinevezetett. — Márczius 30-ikán felolvastatott a Reale Accademia dei Lincei értesítése, mely szerint az Akadémiák Szövetsége ügyeinek vezetését átvette. Tárgyalatott a Wahrmann József-alapítvány ügye. — Április 27-ikén átadattak a jutalmazottaknak a br. Wodianer-jutalmak. A Vojnits-jutalom, új bizottsági jelentés alapján, odaitéltetett. Bemutattatott az Alapszabályok módosítása tárgyában beadott indítvány s felhivattak az osztályok, hogy a szabályszerűleg kiküldendő bizottságba két-két tagot válaszszanak. SEPRÓDI JÁNOS és MÉSZÁROS GYULA vendégeknak személyes felolvasási engedély adatott. — Május 23-ikén az Elnök úr kegyeletes szavakat szentelt Vörösmarty Mihály emlékének, budapesti szobra leleplezése alkalmából. Bejelentettek az osztályoktól az Alapszabályok módosítása ügyében kiküldött bizottságba választott tagok. — Június 15-ikén bejelentette a Szótári bizottság, hogy előadójává egyhangúlag TOLNAI VILMOS I. tagot választotta meg.

Október 5-én bemutatattak a szept. 30-iki határnapig beérkezett pályamunkák s felolvastatott az olasz közoktatásügyi kir. miniszter levele, melyben köszönetet mondott az Akadémia történeti kiadványainak megküldéseért. — Október 26-án főtitkár jelentette, hogy nov. 23-án a másodelnök megválasztása céljából elegyes ülés fog tartatni, miről a tagok körlevél útján értesítettek. Bejelentették az osztályok az egyes pályázatokhoz kiküldött bírálókat. Dr. SZÁDECZKY BÉLA részére felolvasási engedély adatott. — A november 23-ikán tartott elegyes ülésen WARTHA VINCZE r. t. másodelnökké választott. — Az ugyanazon napon tartott összes ülésen elnök úr indítványára elhatároztatott, hogy GYULAI PÁL r. és GALGÓCZY KÁROLY I. tagokhoz akadémiai taggá választásuk ötvenedik évfordulója alkalmából (decz. 15.) az Akadémia meleg üdvözlő sorokat fog intézni. Elfogadtatott az 1909. évi üléssor. Az I. osztály indítványára a m. kir. belügyminiszter úr fölkéretni határoztatott, hogy rendelje el a magyarországi levéltárakban találtató keleti kéziratok összeírását. Dr. KIS GÉZA jogakadémiai tanár számára felolvasási engedély adatott. A Történelmi Bizottság jelentést tett a millenáris emlékműre tervezett domborművek és fel-

iratok ügyében. — Deczember 21-én tárgyalott dr. LADIK GUSZTÁV-nak, az Országos Törvénytár szerkesztőjének a m. kir. belügyminiszter úrhoz intézett beadványa, melyben a miniszter úr figyelmét felhívja a hivatalos kiadványokban majd a M. Tud. Akadémia, majd a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter által 1903-ban az iskolák számára kiadott helyesírási szabályzat követése folytán uralkodó helyesírási zavarra és arra kéri, tegyen megfelelő lépéseket, esetleg a vallás- és közoktatásügyi minisztérium útján arra vonatkozólag, hogy az úgynevezett iskolai helyesírási szabályok, esetleg a minisztérium tanács rendelkezése alapján, valamennyi hivatalra és hatóságra nézve kötelezőkké tétessenek és intézkedés történjék a tekintetben is, hogy jövőre az Országos Törvénytárba iktatandó törvények szövegében is e helyesírási szabályok alkalmaztassanak. Az összes ülés beható vita után elhatározta, hogy az ügyet átteszi az I. osztályhoz, azzal a felhívással, hogy az akadémiai és az iskolai magyar helyesírás alapos átvizsgálása alapján egységes helyesírási szabályzatot dolgozzon ki. Ugyanekkor VERESS ENDRE és HORNYÁNSZKY GYULA tanárok számára felolvasási engedélyt adott. A Matematikai és Természettudományi Bizottság javaslatára ZORAD ISTVÁN „A kender és len termesztésének jövője” című munkáját, mely a Forster János-pályázaton jutalmat nyert, a legmelegebb pártolással áttette kiadás végett az Országos Magyar Gazdasági Egyesülethez.

A lefolyt évben az Akadémia a következő tudományos és irodalmi ünnepélyekre s összejövetelekre küldötte el képviselőit, illetőleg üdvözlétét: a londoni magyar kiállításra, a Schlesischer Alterthumsverein ötvenéves jubileumára (üdvözlő távirat), a Petöfi- és Kisfaludy-Társaság közgyűléseire (elnök, főtítkár és számos akad. tag), a bécsi nemzetközi gégegészeti congressusra (ÓNODI ADOLF l. t.), az ápr. 8-iki Széchenyi-ünnepélyre (az Akadémia több tagja), a Vörösmarty-szobor leleplezésére (elnök és főtítkár), Berzeviczy Gergely nagylomniezi emléktáblájának leleplezésére (GAAL JENŐ r. t.), a Dunántúli Közművelődési Egyesület közgyűlésére (RAKOSI JENŐ l. t.), a budapesti kir. tudományegyetem május 13-iki ünnepélyes közülésére (számos akad. tag), Torricelli Evangelista születésének háromszázados ünnepélyére Faenzába (ZEMPLÉN GYÖZÖ l. t.), a salzburgi Museum Carolino-Augustum fennállásának 75. évfordulójára (üdvözlő távirat), Szabó József geoteknikai emléktáblájának leleplezésére (KOCH ANTAL r. és SCHAFARZIK FERENCZ l. tt.), a népkönyvtárak ügyében tartott tanácskozásra (BERNÁT ISTVÁN l. t.), az EMKE marosvásárhelyi közgyűlésére (SZADECKY LAJOS l. t.), a pozsonyi Toldy-kör által rendezett virágjátékokra (THALY KÁLMÁN és ORTVAY TIVADAR r. tt.), a Szabad Lyceum közgyűlésére (főtítkár), az Országos Párbajellenes Szövetség üléseire (BALOGH JENŐ l. t.), az erlangeni „Physikalisch-medicinische Societät” százados jubileumára (távirat ment), JAGIĆ VRATISLÁV k. t. 70-dik születésnapja ünnepére (üdvözlő távirat), Gyöngyösy István radvánczi emléktáblá

jának leleplezésére (GYÖRGY ENDRE l. t.), Vajda János váli szobrának leleplezésére (távirat), az állatorvosi főiskola, a budapesti tudományegyetem és a műegyetem tanévének megnyitására (főtitkár), a Könyvtárak és Múzeumok országos tanácsának szombathelyi közgyűlésére és vele kapcsolatosan a vasvármegyei múzeum megnyitására (RADOS GUSZTÁV r. t. és a főtitkár), az erkölcsnevelési londoni congressusra (GAAL JENŐ r. és FINÁCZY ERNŐ l. t.), a protestáns irodalmi társaságnak Hegedűs Sándor-emlékünnepe (elnök, főtitkár, CONCHA GYÖZŐ r. és BALOGH JENŐ l. t.), BEÖTHY ZSOLT r. t. 60-ik születésnapja ünnepére (elnök), a cambridgei egyetemnek Darwin Károly születése századik évfordulója alkalmából rendezett ünnepére (üdvözlő távirat), a Miskolczon tartott Egressy Gábor-emlékünnepre (LEVAY JÓZSEF r. t.), a győri Kovács Pál-emlékünnepre (BEÖTHY ZSOLT r. és BALOGH JENŐ l. t.), LEVASSEUR EMIL külső tag nyolczvanadik születésnapjára (üdvözlő távirat), a THALY KÁLMÁN t. tag tiszteletére készített művészi plaqueette átadási ünnepére (elnök és főtitkár), a Nemzeti Tornaegylet decz. 12-én rendezett disztornázására (GYOMLAY GYULA l. t.), a Magyar Mérnök és Építészegylet házavató ünnepére (főtitkár és főkönyvtárnok).

* * *

Az Igazgató-Tanács 1908-ban két ülést tartott. Fontosabb határozatai a következők: Február 13-án bemutatattak az Akadémiának a M. Földhitelintézettől 1907 december 31-én lezárt számadásai, melyeknek megvizsgálására gr. SZÉCHENYI BÉLA és br. EÖTVÖS LORÁND ig. tagok kérték föl. Megállapították az 1908. évi költségvetés. Gróf SZÉCHENYI BÉLA t. és ig. t. eleget óhajtván tenni halhatatlan atyja végrendelete egyik rendelkezésének, némely szobrokat és festményeket ajánlott fel a Széchenyi-múzeumnak. Az Igazgató-Tanács nagyérdemű kitűnő tagja áldozatkészségének ez újabb bizonyítékát lelkes örömmel és mély köszönettel fogadta. A gr. Károlyi István ig. tag elhunytával megüresedett igazgatósági helyre egyhangúlag gróf APPONYI ALBERT tt. választotta meg. Az ügyész előterjesztésére némely alapítványi és hagyatéki ügyekben határozatok hozattak. Tárgyaltattak az Amizoni-hagyatékból felállítandó nőnevelő-intézet szervezeti és tantervi szabályzatát egyszersmind a tervezett intézet igazgató-tanácsába BEÖTHY ZSOLT, PAUER IMRE ig. tagok és HEINRICH GUSZTÁV főtitkár küldettek ki. — Április 30-ikán felolvastattak gr. APPONYI ALBERT ig. és t. tag levele, melyben igazgató taggá lett megválasztatásáért köszönetét nyilvánítja. Bemutatott a számadások megvizsgálására kiküldött bizottság jelentése s a M. Földhitelintézetnek, az Akadémia köszönetének kifejezése mellett, a fölmentvény megadatott. Hasonlóképp fölmentvény adatott az ügyészi, széphalmi és gondnoki számadásokra nézve. Az alapszabályok módosítása végett kiküldött bizottságba hat tag küldetett ki. Tudomásul vétetett az ügyész évi jelentése, s végül

a közalapítványi kir. ügyigazgatóság átiratára az alapító-levelek kiállítása tárgyában hozott határozat.

Ez üléseken a következő új adományok és hagyományok jelenttek be:

1. *Hagyományok határozott rendeltetés nélkül:*

néhai Havasi Imre hagyománya fejében

Havasi Jolán és Ilona fizetménye . . . 400.—

Opiczky János hagyománya:

3 drb Első bpesti gőzmalom

részvény névértéke 1500.—

és ennek időközi kamatjöve-

delme 245.10 1745.10

n. Rhédey László hagyatékából régi

pénzek, óra, láncz stb. eladásából . . . 60.— 2205 K 10 fill.

2. *Új alapítványok:*

1. Néhai Fabriczy Sámuel emlékére tett

„A“-alapítvány felszaporodott kamat-
feleslegéből az alapítvány gyarapítá-

sára tőkésített rész 1400 K — fill.

Összesen 3605 K 10 fill.

III. Az 1908-ik évben eldöntött pályázatok.

1. *Vojnits-pályázat* (1907-ben Budapesten előadott legjobb dráma), 800 kor.

Az 1908 február 24-ikén tartott összes ülés a bíráló-bizottság javaslatát, mely szerint szótöbbséggel a jutalomra MOLNÁR FERENCZ-nek „Az ördög“ című vigjátékát ajánlotta, nem fogadta el s az osztályt újabb javaslat tételére utasította. Az újonnan kiküldött bíráló bizottság javaslatára az április 27-iki összes ülés e jutalmat LENGYEL MENYHÉRT „A hálás utókor“ című drámájának ítélte oda.

2. *Gróf Teleki-pályázat* (szomorújáték) 100 arany.

Az 1907 szept. 30. határnapig 21 pályamunka érkezett. Az 1908 márczius 19-én tartott rendkívüli összes ülés a jutalmat az Ügyrend 14. §-ának 5. pontja értelmében a 14. sz. „Honáruló“ című szomorújátéknak ítélte oda, mint viszonylag legjobb pályaműnek. A pályamű szerzője, KAZALICZKY ANTAL jelentkezvén, a márczius 30-iki összes ülésből részére a jutalom kiutalványoztatott.

3. *Farkas-Raskó-pályázat* (hazafias költemény), 200 korona.

Az 1907 szeptember 30-iki határidőig beérkezett 41 verses mű; az 1908 márczius 19-én tartott rk. összes ülés azonban a díjat egyiknek sem ítélhette oda s a jeligés leveleket mind elhamvasztotta.

4. *Br. Wodianer-féle néptanítói jutalom*, 1000—1000 korona.

A két jutalom az 1907 márczius 19-iki összes ülésen BANYAI JAKAB nagybeeskereki állami elemi iskolai igazgató-tanítónak és VIZER JÁNOS lengyeltóti római kath. felekezeti tanítónak ítéltetett oda.

5. *Ormodity Amélie-pályázat* (az örök női eszményeket tárgyaló költői mű) 1000 korona.

Az 1907 szeptember 30. határnapig 6 pályamű küldetett be. Az 1908 márczius 30-ikán tartott összes ülés a jutalmat SZABOLCSKA MIHÁLY I. tagnak ítélte oda.

6. *Gróf Karátsonyi-pályázat* (vigjáték), 200 arany.

Az 1907 szept. 30. határnapig 12 pályamű érkezett; az 1908 márczius 30-ikán tartott összes ülés a jutalmat nem adta ki s a jelíges levelek felbontatlanul elhamvasztattak.

7. *Nagyjutalom és Marczibányi-mellékjutalom* (széptudományi munkák 1901—7), 200 arany, illetőleg 50 arany.

A Nagyjutalom az április 30-án tartott nagygyűlésen MIKSZÁTH KÁLMÁN Összegyűjtött Munkáinak, a Marczibányi-mellékjutalom pedig ENDRÖDI SÁNDOR Költeményeinek ítéltetett oda.

8. *Semsey-pályázat* (magyar nyelvtan, irodalomtörténet, történelem, ásványtan, növénytan), egyenként 20,000 korona, illetőleg 3000 kor. másodjutalom.

Az 1908 április 30-ikán tartott nagygyűlésen a 20.000 kor. első-jutalom a magyar ásványtant tárgyaló pályaműnek ítéltetett oda; felbontatván a jelíges levél, abból KRENNER JÓZSEF r. tag neve tűnt elő. A magyar irodalomtörténet feladatára beérkezett művek közül 3000 kor. másodjutalomban részesült dr. PINTÉR JENŐ állami főgymn. tanár munkája.

9. *Sámuel-díj* (az 1907-ben megjelent legjobb nyelvtudományi értekezés), 15 arany.

Az 1908 április 30-án tartott nagygyűlésen e díj dr. SCHMIDT JÓZSEF: „Az itáliai nyelveszalád helyzete az indogermán nyelvek körében” cz. akadémiai értekezésének ítéltetett oda.

10. *Lévay-pályázat* (a magyar verses elbeszélés története a XIX. század második felében), 1000 korona.

Az 1907 szept. 30. határnapig egy pályamű érkezett be; az 1908 április 30-ikán tartott nagygyűlés ennek a jutalmat odaitélte. Felbontatván a jelíges levél, abból dr. KÉKI LAJOS budapesti főgymn. tanár neve tűnt elő.

11. *Ipolyi-pályázat* (egyháztörténeti feladatra megbízás) 2000 korona.

Az 1905. évi nagygyűlésen dr. HODINKA ANTAL budapesti tudományegyetemi magántanár 1907 szept. 30. határidővel megbízást nyert „A magyarországi görög szertartású katolikus egyház történetének” megírására. Művét elkészítván és benyújtván, az 1908 április 30-ikán tartott nagygyűlés részére a jutalmat odaitélte.

12. *Gorove-pályázat* (II. Ulászló király udvartartása), 100 arany.

Az 1907 szept. 30. hatánapig két pályamunka érkezett; az 1908 április 30-án tartott nagygyűlés a jutalmat a II. számú, „Frustravit, qui nemini prodest” jelígejú pályamunkának ítélte oda. Felbontatván a jelíges levél, abtől FÖGEL JOZSEF neve tűnt elő.

13. *Lukács Krisztina-féle nyílt pályázat* (az agrárpolitika rendszere), 2000 korona.

Az 1907 szept. 30. hatánapig két pályamunka érkezett be; azonban az 1908 április 30-ikán tartott nagygyűlés ezek alapján a pályázók egyikének sem adhatott megbízást s a pályakérdés újból való kitűzését határozta el.

14. *Vitéz-pályázat* (az állandó magyar hadsereg felállításának története III. Károly korában), 40 arany.

Az 1907 szept. 30. hatánapig egy pályamunka érkezett; de ennek az 1908 április 30-ikán tartott nagygyűlés a jutalmat nem adta ki s jelíges levelét felbontatlanul elhamvasztotta.

15. *Ullmann-pályázat* (a vasuti tarifák elmélete), 800 korona.

Az 1907 szept. 30. hatánapig egy pályamű érkezett; de az 1908. április 30-ikán tartott nagygyűlés a jutalmat nem adta ki s jelíges levelét felbontatlanul elhamvasztotta.

16. *Forster-féle nyílt pályázat*, 3000 korona.

Az 1908. április 30-iki nagygyűlés ZORÁD ISTVÁN „A kender és a len termesztésének jövője Magyarországon” című munkájának a jutalmat odaítélte.

17. *Rózsay-féle nyílt pályázat*, 1906. évből, 1000 kor.

Az 1906 márczius 26-án tartott nagygyűlés megbízást adott dr. JANCÓ MIKLÓS és dr. ELFER ALADÁR szerzőknek: „A különböző emberi tuberculosis-bacillustörzsek virulentiája” című feladat kidolgozására. Az 1908 november 23-án tartott összes ülés a szerzőknek a jutalmat odaítélte.

18. *Rózsay-féle nyílt pályázat*, 1908. évről, 1000 kor.

Az 1908 április 30-ikán tartott nagygyűlés ZEMPLÉN GYÖZÖKnek megbízást adott „a gázok mozgásának alaptörvényei” című feladat kidolgozására. A munka benyújtásának hatánapjául 1910 február 28-ikát tűzte ki.

IV. A M. Tud. Akadémia könyvkiadásai 1908-ban.

* *M. Tud. Akadémiai Almanach.* Polgári és csillagászati naptárral 1909-re. 283 lap. Ára 2 kor.

* *M. Tud. Akadémiai Értesítő.* A M. Tud. Akadémia megbízásából szerkeszti: HEINRICH GUSZTÁV főtktár. XIX. köt. 1–12. füzet. (217–228. sz.) VIII és 648 lap. Ára 6 kor.

* *Archaeologiai Értesítő.* Új folyam. Szerkeszti: HAMPEL JÓZSEF.

XXVIII. kötet. (1908-iki évfolyam.) 1—5. sz. XXXII és 448 lap. Két képmelléklettel, 41 táblával és 321 ábrával. Az évfolyam ára 12 kor.

Athenaeum. Philosophiai és államtudományi (évnegyedes) folyóirat. Szerkeszti: PAUER IMRE osztálytitkár. XVII. köt. 1908. évfolyam. IV és 520 lap. Az évfolyam ára 10 kor.

Irodalomtörténeti Közlemények. Évnegyedes folyóirat. Szerkeszti: SZILÁDY ÁRON. XVI. évf. (1908. foly.) 1—4. füzet. XVII és 512 lap. Az évfolyam ára 10 kor.

* *Mathematikai és Természettudományi Értesítő.* Szerkeszti: KÖNIG GYULA osztálytitkár. XXVI. köt. (1908. évf.) 1—5. füz. 545 lap. 15 táblával. Az évfolyam ára 10 kor.

* *Nyelvtudományi Közlemények.* Évnegyedes folyóirat. Szerkeszti: SZINNYEI JÓZSEF osztálytitkár. XXXVIII. köt. 1—4. füzet. 367 lap és Paasonen H. Csúvas szójegyzék befejező részének (145—244 lap és címlapja 1—VII. lap) mellékletével. Az évfolyam ára 6 kor.

Nyelvtudomány. Szerkeszti: ASBÓTH OSZKÁR I. t. II. köt. 1. füzet, 1—80 lap. 2. füzet, 81—160 lap. Egyes füzet ára 1 kor. 50 fill. — Az évfolyam ára 6 kor.

* *Asbóth Oszkár r. t.* Szláv jövevényszavaink. I. Bevezetés és a különböző rétegek kérdése. (Nyelvtudományi értekezések. XX. köt. 3. sz.) 102 lap. Ára 2 kor.

* *Asbóth Oszkár r. t.* A $j > gy$ változás a hazai szlovének nyelvében és a dunántúli magyar nyelvjárásokban. (Nyelvtud. Értekez. XX. 10. sz.) 61 lap. Ára 1 kor. 20 fill.

* *Borovszky Samu l. t.* Szendrő vára. (Történettud. Értekez. XXII. 2. sz.) 40 lap. Képmelléklettel. Ára 1 kor.

* *Ifj. dr. Entz Géza.* A Tintinnidák szervezete. (Mathem. és Természettud. Közlemények. XXIX. köt. 4. sz.) 138 lap és 13 képtáblával. Ára 3 kor.

* *Goldziher Ignác r. t.* Uri János. (Nyelvtud. Értekez. XX. 7.) 16 lap. Ára 30 fill.

* *Gombocz Endre.* A Populus-nem monographiája. — Monographia generis Populi. — (Mathemat. és természettud. közlem. XXX. 1. sz.) 238 lap. 31 ábrával és 2 térképpel. Ára 6 kor.

* *Gyulai Pál.* Kritikai dolgozatok. 1854—1861. — (A könyvkiadó vállalat. Új folyam LXXVI. kötete.) 404 lap. Ára füzve 5 kor., kötve 6 kor.

* *Horváth Cyrill.* Joannes Vercellensis és a magyar Margit-legenda. (Nyelvtud. Értekez. XX. 8.) 47 lap. Ára 90 fillér.

* *Karácsonyi János r. t.* Hogyan lett Szent István koronája a magyar szent korona felső részévé? (Történettud. Értekez. XXI. 6. sz.) 23 lap. 2 melléklettel. Ára 1 kor.

Kazinczy Ferencz levelezése. A M. Tud. Akadémia Irodalomtörténeti Bizottsága megbízásából közléteszi dr. VÁCZY JÁNOS. XVIII. köt. (1822 január 1.—1823 december 31.) XLVIII és 568 lap. Ára 10 kor.

R. Kiss István. A magyar helytartótanács I. Ferdinánd korában és 1549—1551. évi leveles könyve. CCXV és 454 lap. Ára 12 kor.

* *Krohn Gyula.* A finnugor népek pogány istentisztelete. — Finnből fordította és néhány eredeti részszel kiegészítette BÁN ALADÁR. (A könyvkiadó vállalat. Új folyam. LXXIII. kötete.) 384 lap. Ára füzve 5 kor., kötve 6 kor.

Lendvai Jenő. Temesvár város közgazdasági leírása. (Megyei Monographiák.) 62 lap. Ára 1 kor.

* *Lóczy Lajos r. t.* Emlékbeszéd Reclus Elisée fölött. (Emlékbeszédek. XIII. 9. sz.) 12 lap. Arczképpel. Ára 80 fill.

* *Dr. Méhely Lajos.* Prospalax priscus (NHRG.), a mai Spalaxok pliocen kori őse. (Mathem. és természettud. közlem. XXX. köt. 2. sz.) 18 lap és 3 táblarajzzal. Ára 80 fillér.

* *Melich János l. t.* Révai Miklós nyelvtudománya. (Nyelvtud. Értekez. XX. 4.) 42 lap. Ára 1 kor.

* *Nagy Ferencz r. t.* Emlékbeszéd Hegedűs Sándor r. t. fölött. (Emlékbeszédek. XIII. 12. sz.) 27 lap. Arczképpel. Ára 80 fillér.

* *Némethy Geyza l. t.* Ovidius és Lygdamus. (Nyelvtud. Értekez. XX. 5.) 38 lap. Ára 1 kor.

* *Némethy Geyza l. t.* De epodo Horatii cataleptis Vergilii inserto. (Nyelvtud. Értekez. XX. 6.) 36 lap. Ára 1 kor.

Nyelvemléktár. Régi magyar codexek és nyomtatványok. XV. köt. Székelyudvarhelyi codex. — Guary-codex. — Nádor-codex. — Lazár Zelma-codex. — Birk-codex. — Piry-hártya. Közzéteszi KATONA LAJOS. XLIII. és 360 lap. Ára 6 kor.

* *Ortvay Tivadar r. t.* Emlékbeszéd CSAPLÁR BENEDEK l. tag fölött. (Emlékbeszédek. XIII. 10. sz.) 53 lap. Arczképpel. Ára 1 kor. 20 fillér.

* *Ortvay Tivadar r. t.* Emlékbeszéd WOSINSZKY MÓR l. t. fölött. (Emlékbeszédek. XIII. 8. sz.) 40 lap. Arczképpel. Ára 1 kor.

* *Ortvay Tivadar r. t.* Emlékbeszéd BURICS ZSIGMOND r. t. fölött. (Emlékbeszédek. XIV. 1. sz.) 46 lap. Ára 1 kor. 20 fillér.

Paasonen H. Csuvasszójegyzék. (Vocabularium linguae čuvaščicae.) (A Nyelvtud. közlemények. XXVII. és XXVIII. kötetének melléklete.) VII és 244 lap. Ára 4 kor.

* *Péterfi Márton.* Adatok a Biharhegység Mohaflórájának ismeretéhez. (Mathem. és természettud. közlemények. XXX. köt. 3. sz.) 74 lap. Ára 1 kor. 50 fillér.

Rapport sur les travaux de l'Académie Hongroise des Sciences en 1907. Présensé par le secrétaire général G. HEINRICH. 27 lap.

Révai Joan. Nicolaus. Elaboratio grammatica hungarica. Vol. III. E Manuscriptis Musei Nationis Hungaricae nunc primum edidit SIGISMUNDUS SIMONYI. 358 lap. Ára 6 kor.

* *Schafarzik Ferencz l. t.* Emlékbeszéd SCHMIDT SÁNDOR l. t. felett. (Emlékbeszédek. XIII. 11. sz.) Arczképpel. 21 lap. Ára 60 fillér

* *Schäffer Illés.* A kalaznói német nyelvjárás hangtana. (Magyarországi német nyelvjárások. 6. füz.) 66 lap. Ára 1 kor. 20 fill.

Szűdeczky Lajos l. t. A székely határőrség szervezése 1762—64-ben. VIII és 879 lap. Ára 16 kor.

* *Szentkláray Jenő l. t.* A szerb monostoregyházak történeti emlékei Délmagyarországon. (Történettud. Értekez. XXII. 1.) 65 lap. Ára 1 kor. 50 fill.

Takáts Sándor l. t. A magyar gyalogság megalakulása. XI és 318 lap. Ára 8 kor.

* *Török-magyarokori Történelmi Emlékek.* II. oszt. Török történetirők. IV. kötet. Evlia Cselebi török világotutazó magyarországi utazásai. II köt. 1664—1666. Ford. és jegyzetekkel kísérte dr. KARÁCSON IMRE. VI és 272 lap. Ára 6 kor.

* *Vári Rezső l. t.* A ciliciai Oppianus Halieutikájának kézirati hagyománya. I. Bevezetőrész. (Nyelvtud. Értekez. XX. 9.) 56 lap. Ára 1 kor.

* *Vécsey Tamás r. t.* Emlékbeszéd HOFFMANN PÁL r. t. fölött. (Emlékbeszédok. XIII. köt. 7. sz.) 15 lap. Ára 30 fillér.

* *De Vogüé E. M.* Az orosz regény. — Francziából fordította HUSZÁR IMRE. I. köt. 253 lap. II. köt. 224 lap. (A könyvkiadó vállalat. Új folyam. LXXIV és LXXV. kötete.) A két kötet ára füzve 10 kor., kötve 12 kor.

Összesen 46 munka 628 és 1/2 íven.

A *csillaggal jelölt munkákat az intézetek átalány fejében kapják.

V. A M. Tud. Akadémia megbízásából és segélyével megjelent munkák és folyóiratok.

A) Megbízás:

1. *Munkák:* a) idősb SZINNYEI JÓZSEF: Magyar Írók Élete és Munkái. — 2. *Folyóiratok:* Budapesti Szemle.

B) Segélyezés:

1. *Folyóiratok:* Ethnographia, Keleti Szemle, A Magyar Philosophiai Társaság Közleményei, Közgazdasági Szemle, Egyetemes Philologiai Közlöny, Történelmi Tár, Orvosi Archivum, Magyar Pædagogia, Matematikai és Fizikai Lapok, Természettudományi Füzetek, Mathematische und Naturwissenschaftliche Berichte, Rovartani Lapok, Orvosi Hetilap, Hungary. — 2. *Könyvkiadó-vállalatok:* Természettudományi könyvkiadó-vállalat, Orvosi könyvkiadó-vállalat. Philosophiai Írók Tára, Közgazdasági Remekírók Tára, Jogtudományi monographiák, Nemzetközi matematikai és természettudom. katalogus, Bibliographia Hungarica. — 3. *Munkák:* a) Magyar Történelmi Életrajzok, b) Id. Teleki Mihály levelezése. c) Gombos F. A.: Középkori Krónikások. d) ALEXANDER BÉLA: A gerincoszlop. e) BOGDÁNFY ÖDÖN: Hidraulika. f) Akadémiák Szövetségének kiadványa: az Iszlám Encyklopaediája. g) Analecta Scepusii supplementum. h) SIMONYI ZSIGMOND: Die ungarische Sprache.

VI. Hazai intézetek, melyek az Akadémia kiadványait átalány fejében kapják.

<i>Alsókubin.</i> Felső keresked. iskola.	<i>Budapest,</i> Mezőgazd. Múzeum.
„ Polgári iskola.	„ Katholikus kör.
<i>Arad,</i> Kir. főgymnasium.	„ Kir. Orvos-egyesület.
„ Állami főreáliskola.	„ Mintarajziskola.
„ Felsőkereskedelmi iskola.	„ M. kir. Technologiai ipar-
„ Kölcsény-Egyesület.	„ múzeum.
<i>Aszód,</i> Gymn. könyvtár.	„ M. kir. chemiai intézet.
<i>Bábolna-pusztá,</i> Magy. kir. Ménes-	„ VII. ker. ág h. ev. főgymn.
birtok igazg.	„ Kegyesrendi főgymn.
<i>Baja,</i> Csisztercezi főgymn.	„ I. ker. kir. áll. főgymn.
„ Áll. tanítóképző.	„ II. ker. kir. kath. főgymn.
<i>Bánffy-Hunyad,</i> M. kir. áll. iskolák.	„ III. ker. állami főgymn.
<i>Bártfa,</i> Állami gymnasium	„ V. ker. főgymn.
<i>Békés,</i> Ev. ref. főgymnasium.	„ VI. ker. áll. főgymnas.
<i>Békés-Csaba,</i> Ev. Rudolf-főgymn.	„ VII. ker. főgymnasium.
„ Áll. fels. leányiskola.	„ VIII. ker. főgymn.
<i>Belényes,</i> Gör. kath. főgymnasium.	„ Tanárképző-int. gym.
<i>Beregszász,</i> Állami főgymnasium.	„ Ref. főgymnasium.
<i>Besztercze,</i> Ev. főgymnasium.	„ Ref. theol. akadémia.
<i>Besztercebánya,</i> Ág. h. ev. gym.	„ II. ker. áll. főreálisk.
„ Áll. fels. leányisk.	„ IV. ker. közs. főreálisk.
„ Áll. polg. fiúisk.	„ V. ker. áll. főreálisk.
„ Áll. főgymnasium.	„ VI. ker. főreáliskola.
<i>Bonyhád,</i> Ev. gym.	„ VII. ker. külső áll. főgym.
<i>Brád,</i> Görög-keleti román algymn.	„ VIII. ker. főreáliskola.
<i>Brassó,</i> Evang. gymnasium.	„ X. ker. kőbányai áll.
„ Görögkel. román főgymn.	„ főgymnasium.
„ R. kath. főgymnasium.	„ X. ker. tisztviselőtelepi
„ M. kir. áll. főreáliskola.	„ áll. főgymnasium.
„ Áll. fels. keresked. iskola.	„ X. ker. kegyesr. Kala-
<i>Budapest,</i> Fő- és székv. könyvtár.	„ zantinum.
„ Tud. egyet. könyvtára.	„ Keresked. Akadémia.
„ Tud. egyet. philol. semin.	„ I. ker. polgári fiúiskola.
„ Tud. egyet. tört. semin.	„ M. k. áll. fels. leányisk.
„ Tud. egyet. földr. semin.	„ II. ker. tanítónő-képző.
„ Tud. egy. class. phil. sem.	„ b. Főtvös-collegium.
„ Tud. egy. aesth. gyűjt.	„ Budapesti (budai) Könyv-
„ Lipótvárosi Kaszinó.	„ tár-egyesület.
„ Műegyetemi könyvtár.	„ Orsz. izr. tanító-képző.
„ Meteorologiai intézet.	„ Pesti izr. el. s polg. fiúisk.
„ Ludovika-Akadémia	„ Elemi isk. tanító-képző.
„ Állatorvosi főiskola.	„ Polgári isk. tanítóképző.

<i>Budapest</i> , Növendékpapság egy-házirod. iskolája.	<i>Esztergom</i> , Szt. Benedek-rendi főgymnasium.
" VI. ker. Erzsébet-nőisk.	" Érsekmegyei könyvtár.
" X. ker. közs. el. népisk.	" Érs. tanítóképző.
" Szent-Imre-kör.	" Városi könyvtár.
" Országos nőképző-egylet leánygymn.	<i>Fehértemplom</i> , Főgymnasium.
" M. mérnök- és építészegylet.	<i>Felsőbánya</i> , Városi tanács könyvt.
" inárcsi Farkas László könyvtára.	<i>Felső-Lövő</i> , Ev. tanint. igazg.
" VII. k. áll. felső ker. isk.	<i>Fiume</i> , M. kir. áll. főgymnasium,
<i>Csáktornya</i> , Áll. elemi népiskola.	" M. k. áll. fels. keresk. isk.
" Áll. polgári iskola.	<i>Fogaras</i> , Áll. főgymnasium.
" Áll. tanítóképzőintéz.	<i>Gyöngyös</i> , Állami főgymnasium.
<i>Csik-Somlyó</i> , Róm. kath. főgymn.	" "Vachott-kör".
<i>Csorna</i> , Premontr. könyvtára.	<i>Gyöng</i> , Ev. ref. gymnasium.
<i>Curgó</i> , Ref. főgymn.	<i>Győr</i> , Kath. főgymnasium.
" Áll. tanítóképzőintézet.	" Áll. főreáliskola.
<i>Czegléd</i> , dr. Hühner Emil könyvt.	<i>Györgyfalva</i> , Áll. elemi iskola.
" Áll. főgymnasium.	<i>Gyula</i> , Kath. főgymnas.
<i>Debreczen</i> , Főisk. anyakönyvtár	<i>Gyulafehérvár</i> , R. kath. főgymn.
" R. kath. főgymnasium.	<i>Hajdú-Böszörmény</i> , Ev. ref. főgymnasium.
" Állami főreáliskola.	<i>Hajdú-Nánás</i> , Ev. ref. főgymn.
" M. kir. gazd. tanintézet.	<i>Hódmező-Vásárhely</i> , Ev. ref. főgymnasium.
" Keresk. tanintézet.	" Városi köz-könyvtár.
" Csokonai-kör.	<i>Igló</i> , Ág. h. ev. főgymnasium.
" Ev. ref. főgymnasium.	<i>Ipolyság</i> , Hontmegyei múzeum.
" Ev. ref. fels. leányisk.	<i>Jászberény</i> , Állami főgymnasium.
<i>Dés</i> , Kir. állami főgymnasium.	<i>Kalocsa</i> , Érseki főgymnasium.
<i>Déva</i> , Állami főreáliskola.	" Érs. főgymn. ifj. könyvt.
" Áll. főreálisk. ifj. könyvtára.	" Főszékesegyh. könyvtár.
" Áll. tanítóképző.	<i>Kaposvár</i> , M. kir. áll. főgymn.
<i>Dicső-Szt.-Márton</i> . Olvasó- és társaskör.	" Somogyvárm. könyvt.
<i>Eger</i> , Érseki joglyceum.	" Elemi isk. tanítótestület
" Kath. főgymnasium.	<i>Karánsebes</i> , Áll. főgymnasium.
" Érsekmegyei könyvtár.	<i>Karczag</i> , Ev. ref. főgymnasium.
" Állami főreáliskola.	<i>Karlócza</i> , Paedagogiai könyvtár.
<i>Eperjes</i> , Kir. kath. főgymnasium.	<i>Kassa</i> , Kir. jogakad. könyvtára.
" Ág. ev. collegium.	" Kath. főgymnasium.
" Széchenyi-kör.	" Állami főreáliskola.
" Kenéz Sándor-fél. könyvt.	" Püspökség könyvtára.
<i>Érsekújvár</i> , Közs. kath. főgymn.	" Állami felső leányiskola.
<i>Erzsébetváros</i> , M. kir. áll. főgymn.	" Kazinczy-kör.
	" Áll. felső keresk. iskola.

<i>Kassa</i> , Múzeum könyvtára.	<i>Lőcse</i> , M. kir. állami főreáliskola.
<i>Kecskemét</i> , Állami főreáliskola.	<i>Lugos</i> , Főgymnasium.
„ R. kath. főgymnasium.	<i>Magyar-Óvár</i> , M. kir. gazd. akad.
„ Városi könyvtár.	„ R. kath. gymn.
<i>Késmárk</i> , Ág. h. ev. lyceum.	<i>Makó</i> , Állami főgymnasium.
„ Áll. polg. és fels. ker. isk.	„ Polg. leányiskola
<i>Keszthely</i> , M. kir. gazd. tanintézet.	<i>Máramaros-Sziget</i> , Ev. ref. Kolleg.
„ Kir. kath. főgymnasium.	„ „ R. kath. gymn.
<i>Kisbér</i> , Áll. Ménesbirtok igazg.	„ „ Áll. tanítókép.
<i>Kiskun-Halas</i> , Ref. főgymnasium.	„ „ Áll. elemi isk.
<i>Kiskún-Félegyháza</i> , Állami tanító- képző.	<i>Maros-Vásárhely</i> , Ev. ref. Kolleg.
„ Kath. főgymn.	„ „ R. kath. gymn.
„ Városi múz.	<i>Medgyes</i> , Ev. főgymnasium.
<i>Kismarton</i> , Áll. polg. isk.	<i>Mezősámsond</i> , Orbán Dénes féle könyvtár.
<i>Kis-Szeben</i> , Kegyesr. gymnasium.	<i>Mező-Túr</i> , Ev. ref. gymnasium.
<i>Kisujszállás</i> , Ev. ref. főgymnasium.	<i>Miskolcz</i> , Ev. ref. főgymnasium.
<i>Kolozsvár</i> , Gazdasági tanintézet.	„ Kir. kath. gymnasium.
„ Egyetemi könyvtár.	„ Felső keresk. iskola.
„ Ev. ref. theol. facultas.	„ Ev. ref. felső leányisk.
„ R. kath. főgymnasium.	„ Borsodm. Múzeum.
„ Ev. ref. Kollegium.	<i>Modor</i> , Állami tanítóképző.
„ Unitárius főgymn.	<i>Munkács</i> , Állami főgymnasium.
„ Keresk. Akadémia.	<i>Nagy-Bánya</i> , Áll. főgymnasium.
„ Magyarirodalomtörtén. seminárium.	<i>Nagy-Becskerék</i> , Közs. főgymn.
„ Városi polg. fiúiskola.	<i>Nagy-Enyed</i> , Bethlen-főiskola
„ Áll. tanítóképzőintézet.	<i>Nagy-Kálló</i> , Állami főgymn.
„ Áll. polg. leányiskola.	<i>Nagy-Kanizsa</i> , R. kath. főgymn.
„ Erdélyi múzeum-egylet.	<i>Nagy-Károly</i> , R. kath. főgymn.
„ Kolozsm. Tanítótestület.	<i>Nagy-Kikinda</i> , Áll. főgymnasium.
„ Tanítók Hunyadi-háza.	<i>Nagy-Körös</i> , Ref. főgymnasium.
„ Milleniumi iskola.	<i>Nagy-Rőcze</i> , Áll. felső keresk. isk.
„ Egyet. class. phil. sem.	<i>Nagy-Szalonta</i> , Áll. főgymnasium.
<i>Komárom</i> , Szt. Benedek-rendi kath. gymnasium.	<i>Nagy-Szeben</i> , Áll. főgymnasium.
„ Vármegyei könyvtár.	„ „ Ág. h. ev. gymn.
<i>Körmöczbánya</i> , Áll. főreáliskola.	<i>Nagy-Szent-Miklós</i> , Áll. pol. fiúisk.
<i>Kőszeg</i> , Gymn. tanári könyvtára.	<i>Nagy-Szombat</i> , Érseki gymn.
<i>Künszentmiklós</i> , Ev. ref. gymn.	<i>Nagy-Várad</i> , Kir. jogakadémia.
<i>Léva</i> , Áll. tanítóképző.	„ „ Kath. főgymnasium.
<i>Liptó-Szt-Miklós</i> , Áll. polg. isk.	„ „ M. kir. áll. főreálisk.
<i>Losonc</i> , M. kir. áll. főgymn.	„ „ Közs. isk. könyvtár.
„ Áll. tanítóképző.	„ „ Felső keresk. isk.
<i>Lőcse</i> , Kir. főgymnasium.	<i>Naszód</i> , Alapítványi főgymnasium.
	<i>Nyíregyháza</i> , Ág. h. ev. főgymn.
	<i>Nyitra</i> , Főgymnasium.

<i>Ózd</i> , Gyári tiszt. Kasino.	<i>Szabadka</i> , Nemzeti Kasino.
<i>Pancsova</i> , Állami főgymnasium.	<i>Szabolcsa</i> , Kir. kath. gymnasium.
<i>Pannonhalma</i> , Főapátsági lyceum.	<i>Szamos-Ujvár</i> , M. kir. áll. főgymn.
<i>Pápa</i> , Ref. főiskola.	„ Örmény muzeum-egyes.
„ Kath. gymnasium.	<i>Szarvas</i> , Ág. h. ev. főgymnasium.
„ Áll. tanítóképzőintézet.	<i>Szász-Régen</i> , Ág. hitv. ev. gymnas.
<i>Pécs</i> , Püspöki joglyceum.	<i>Szász-Sebes</i> , Ev. gymnasium.
„ Kath. főgymnasium.	<i>Szászváros</i> , Ev. ref. Kún-collegium.
„ Állami főreáliskola	<i>Szatmár</i> , Ev. ref. főgymnasium.
<i>Petrozsény</i> , Gymnasium.	„ Kir. kath. főgymnasium.
„ Kasino.	<i>Szeged</i> , Kegyesrendi vár. főgymn.
<i>Pozsony</i> , Kir. jogakadémia.	„ Áll. főgymnasium.
„ Ev. theol. akadémia.	„ Állami főreáliskola.
„ Kir. kath. főgymnasium.	„ Kereskedelmi felsőiskola.
„ Ág. h. ev. lyceum	„ III. polg. fiúiskola.
„ Állami főreáliskola.	„ Áll. felső leányiskola.
„ Felső keresk. iskola.	<i>Székely-Keresztúr</i> , Unit. gymnas.
„ Ev. theol. otthona.	„ Állami tanító- képzőintézet.
<i>Pozsony-Szt-György</i> , Gymnasium.	<i>Székely-Udvarhely</i> , Ev. ref. Kolleg.
<i>Privigye</i> , Kath. gymnasium.	„ „ R. kath. főgymn.
<i>Rimaszombat</i> , Egyes. prot. főgymn.	„ „ Állami főreálisk.
<i>Rozsnyó</i> , Ág. h. főgymnasium.	<i>Székes-Fehérvár</i> , Kath. főgymn.
„ Kath. főgymnasium.	„ „ Főreáliskola.
<i>Rutka</i> , Polgári isk.	„ „ Fels. keresk. isk.
<i>Sárospatak</i> , Ev. ref. főiskola.	„ „ Vörösmarty-kör.
„ Áll. tanítóképző-int.	<i>Szekszárd</i> , Állami főgymnasium.
<i>Segesvár</i> , Gymnasium.	„ „ Tolnavárm. múzeum.
„ Ev. tanítóképző.	<i>Szentes</i> , Állami főgymnasium.
<i>Selmeczbánya</i> , Kir. kath. gym.	„ Kasino-Egyet.
„ Ev. kerületi lyceum.	<i>Szent-Gotthárd</i> , Áll. gymnasium.
<i>Sepsi-Szt-György</i> , Ev. ref. Koll.	<i>Szilágy-Somlyó</i> , R. kath. gym.
„ Székely nemz. múz.	<i>Szolnok</i> , Állami főgymnasium.
<i>Sopron</i> , Sz.-Benedek-rendi főgymn.	<i>Szombathely</i> , Főgymnasium.
„ Ág. h. evang. lyceum.	„ Kultúregyesület.
„ Ev. lyc. ifj. m. társaság.	<i>Tata</i> , Kegyesrendi algymnasium.
„ M. kir. állami főreáliskola.	<i>Temesvár</i> , Kath. főgymnasium.
„ M. k. áll. fels. ker. iskola.	„ Áll. főgymnasium.
„ Állami felső leányiskola.	„ M. kir. áll. főreáliskola.
„ Ev. tanítóképző-intézet.	„ M. kir. felső leányisk.
„ Honvéd főreáliskola.	„ Áll. tanítóképző.
<i>Süme</i> , Állami reáliskola.	„ Gyalogs. Hadapródiak.
<i>Szabadka</i> , Községi főgymnasium.	„ Felsőkeresk. iskola.
„ Közkönyvtár.	<i>Torda</i> , Unitárius gymnasium.
„ Felső leányiskola.	<i>Trencsén</i> , Kir. kath. főgymnasium.
„ Milkó Izidor könyvtára.	

<i>Turóc-Szent-Márton</i> , Múzeumi tót társaság	<i>Veszprém</i> , Kath. főgymnasium.
„ Áll. polg. és felső keresk. iskola.	<i>Zágráb</i> , Magyar társaság.
<i>Új-Verbász</i> , Közs. gymnasium.	<i>Zala-Eggerszeg</i> , Felső keresk. isk.
<i>Újvidék</i> , Kir. kath. főgymnasium.	„ „ Áll. főgymnasium.
„ Gör.-kel. szerb főgymn.	<i>Zenta</i> , Községi főgymnasium.
<i>Ungvár</i> , Kir. kath. főgymnasium.	<i>Zilah</i> , Ev. ref. Wessellényi-kollegium.
<i>Vác</i> , Kegyesrendi főgymnasium.	<i>Zombor</i> , Állami főgymnasium.
„ Kasinó.]	„ Városi könyvtár.
<i>Vágujhely</i> , Áll. segély. izr. reálisk.	„ Bács-Bodrogn. Történ.-társulat.
<i>Versecz</i> , Állami főreáliskola.	<i>Zsolna</i> , Áll. főreáliskola.
„ Városi könyvtár.	Összesen 350 intézet.

VII. Hazai és külföldi intézetek, melyeknek egyes akadémiai kiadványok hivatalból küldetnek.

<i>Aix</i> , Bibliothèque de l'Université.	<i>Bécs</i> , Centralkommission zur Erhaltung d. Baudenkm.
<i>Albany</i> , New-York State library.	„ Naturhist. Verein an d. Univ.
<i>Alsó-Kubin</i> , Csaplovics-könyvtár	„ Zoolog. botan. Gesellsch.
<i>Alleghany</i> , Observatory.	„ Akadem. Verein der Naturhistoriker.
<i>Altenburg</i> , Geschichts- und Alterthumsforschende Gesellschaft.	„ Ungar-Verein.
<i>Amsterdam</i> , K. Akad. v. Kunsten en Wetenschappen.	„ Pázmány-intézeti magyar irodalmi iskola.
<i>Athén</i> , Biblioth. Nation. de l'Univ.	„ K. k. Naturhist. Hofmuseum.
<i>Athén</i> , Kais. Deutsches Archaeologisches Institut.	„ Bécsi magyar nemzeti szövetség.
<i>Augsburg</i> , Histor. Kreisverein.	<i>Békés-Gyula</i> , Békésmegyei művelődéstörténeti egyeslet.
<i>Austin</i> , (Texas), Acad. of Sciences.	<i>Belgrád</i> , Société Savante Serbe.
<i>Baltimore</i> , John Hopkins Univers.	<i>Bergen</i> , Bergens Museum.
<i>Basel</i> , Naturforschende Gesellsch.	<i>Berkley</i> (California), University Library.
<i>Bécs</i> , Alterthumsverein	<i>Berlin</i> , Kön. preuss. Akademie der Wissenschaften.
„ K. k. Hofbibliothek.	„ Gesellschaft für Erdkunde.
<i>Bécs</i> , K. k. Universitätsbibliothek.	„ Kais. preuss. Statistisches Bureau.
„ K. k. Geh. Haus-, Hof- u. Staatsarchiv.	„ Physikalisch-technische Reichsanstalt.
„ K. u. k. Kriegsarchiv.	„ Bibliothek des Seminars für orientalische Sprachen.
„ Semin. f. Oest. Geschichtsforschung.	
„ K. k. Geograph. Gesellsch.	
„ Kais. Akad. der Wissensch.	
„ Kais. kön. Geolog. Reichsanstalt.	

- Bern*, Schweizerische Naturforschende Gesellschaft.
- Bologna*, Reale Accademia delle Scienze di Bologna.
- Bonn*, Verein d. Alterthumsfreunde im Rheinlande.
- Bordeaux*, Société des Sciences Physiques et Naturelles.
- Boroszló*, Verein für Geschichte u. Alterthümer Schlesiens.
- Boroszló*, Schlesisches Museum für Kunstgewerbe und Alterthümer.
- Brünn*, Mähr.-schlesische Gesellschaft f. Ackerbau.
- „ Bibliothek d. mähr.-schles. Landesausschusses.
- Brüsszel*, Acad. R. des Sciences et Belles Lettres.
- „ Société Numismatique.
- „ Société d. Bollandistes.
- Budapest*, M. k. miniszterelnökség.
- „ Vallás- és közokt. min.
- „ Képviselőh. könyvtára.
- „ Egyetemi olvasókör.
- „ M. kir. földtani intézet.
- „ Magyarhoni föld. társ.
- „ Magyar Nemz. Múzeum.
- „ M. N. Múzeum ásvány-öslénytani osztálya.
- „ M. Nemz. Múzeum érem-és régiség-osztálya.
- „ Műegyetemi olvasókör.
- „ MagyarTörtén.Társulat.
- „ Nemz. színház könyvt.
- „ Orsz. m. iparegyesület.
- „ Földm. min. mezőgazd.-statiszt. oszt.
- „ Magyar kir. országos levéltár.
- „ Országos m. k. statiszt. hivatal.
- „ Föv. statiszt. hivatal.
- „ Műemlékek országos Bizottsága.
- Bukarest*, Academia Romana.
- Calcutta*, Asiatic Society of Bengal.
- „ Indian Museum.
- „ Department of Commerce and Labor.
- Cambridge* (Angolország), Cambridge Philosophical Society.
- „ Museum of Comparative Zoology.
- Catania*, Accademia Gioenia di Scienze Naturali.
- Cherbourg*, Société des Sciences Naturelles et Mathématiques
- Christiania*, Société des Sciences.
- „ Univers. R. d. Norvège.
- Cincinnati* (Ohio U. S. A.), Office of the Lloyd Library.
- Danzig*, Naturforsch. Gesellschaft.
- Darmstadt*, Histor. Verein.
- Déva*, Hunyadmegyei régészeti és történ. társulat.
- Dijon*, Acad. des Sciences et Belles Lettres.
- Dorpat* (Jurjev), Estnische Gelehrte Gesellschaft.
- Dorpat*, Meteorol. Observatorium.
- Drezda*, Kön. Sächsischer Alterthums-Verein.
- Dublin*, Royal Dublin Society.
- Edinburg*, Royal Society.
- „ R. College of Physicians.
- Erlangen*, Physik. medicinische Societät.
- Florenz*, Accademia della Crusca.
- „ Società Italiana di Antropologia e di Etnologia.
- „ Bibl. Nationale centrale.
- „ R. Soprintendenza degli Archivi Toscani.
- „ R. Istituto di Studi Superiori storico-practici di Firenze.
- Frankfurt a/M.*, Physikal. Verein.
- Frankfurt a O.*, Naturwissenschaftlicher Verein.

- Genf, Société de Physique et d'Histoire Naturelle.
- Gießen, Grossherz. Univ. Biblioth.
- Glasgow, Library of university.
- Görlitz, Oberlausitzische Gesellsch.
- Göttingen, Kön. Gesellschaft der Wissenschaften.
- Graz, Hist. Verein f. Steiermark.
- „ Akademescher Leseverein.
- „ Hist. Sem. an. d. k. k. Univ.
- Graz, Bibliothek der k. k. Technischen Hochschule.
- Gyulafehérvár, Batthyányi könyvt.
- „ Alsófehm. tört. rég. és természettud. egyesület
- Halle a/S., Bibliothek d. Deutschen Morgenländ. Gesellsch.
- „ „ Bibliothek der ungar. Studierenden.
- Harlem, Société Hollandaise des Sciences.
- „ Fondation de P. Teyler van der Hulst.
- Heidelberg, Grossherz. Bibliothek.
- Helsingfors, Finnländische Societät der Wissenschaften
- Helsingfors, Finnische Literarische Gesellschaft.
- „ Societas pro Fauna et Flora Fennica.
- „ Finnische Alterthums-Gesellschaft.
- „ Soumalais Ugrilainen Seura
- „ Kotikielen Seura.
- „ Société de Géographie.
- Herény, Observatorium.
- Innsbruck, K. k. Univ.-Bibliothek.
- „ Ferdinandeum f. Tyrol.
- Jena, Thüring Verein f. Gesch. u. Alterthumskunde.
- „ Statistisches Bureau der Vereinigten Thüringischen Staaten.
- Jena, Bibliotheca Hungarorum.
- Kasan, Société Physico-Mathémat.
- „ Société d'Archéologie, d'Histoire et d'Ethnograph.
- „ Séminaire Pédagogique.
- Kassa, Felsőmagyarorsz. Múzeum-egyesület.
- Kiel, Gesellschaft für Schleswig-Holstein-Lauenburgische Geschichte.
- Klagenfurt, Historische Gesellschaft für Kärpthen.
- Königsberg, Physikalisch-ökonomische Gesellschaft.
- Kopenhagen, Académie Royale.
- „ Société R. des Antiquaires du Nord.
- Krakkó, K. Gelehrte Gesellschaft.
- Laibach, Hist. Verein für Krain.
- Lansing, Agricultural College.
- Leiden, Musée néerlandaise d'Antiquités.
- Lemberg, Ossolinskisches Institut.
- „ Universitäts-Bibliothek.
- Liège, Inst. Archéologique Liégeois.
- Linz, Mus. Francisco-Carolinum.
- Lipscse, Museum für Völkerkunde.
- „ Kön. S. Gesellschaft der Wissenschaften.
- Lisszabon, Académia Reale des Sciencias.
- London, Society of Antiquaries.
- „ R. Inst. of Great-Britain.
- „ R. Astronomical Society.
- „ R. Geographical Society.
- „ Royal Society.
- „ Anthropological Institut.
- Losoncz, Közkönyvtár.
- Lőcse, M. orsz. Kárpát-egyesület.
- Lüneburg, Museums-Verein.
- Luxembourg, Section Historique de l'Institut.
- Lyon, Bibliothèque de l'Université.
- Madrid, Acad. Reale de Sciencias exactas.

- Magyar-Óvár*, Mosonmegyei történelmi és régészeti társulat.
- Mainz*, Verein für Erforschung Rheinischer Gesch. u. Alterthüm.
- Manchester*, Literary and Philological Society.
- Manila*, Departement of the Interior the Ethnological Survey for the Philippine Islands.
- Maros-Vásárhely*, Teleki-könyvt.
- Marseille*, Faculté des Sciences.
- Mecklenburg-Schwerin*, Verein für Mecklenburgische Geschichte u. Alterthumskunde.
- Modena*, Archivio di Stato.
- Montana*, Biological Station.
- Montpellier*, Acad. des Sciences.
- Montreal*, Natural History Society.
- „ Numismatic and Antiquarian Society.
- Moszkva*, Société d'Archéologie.
- „ Société Imp. des Naturalistes.
- „ Observatoire magnétique et météorolog. de l'Université impériale.
- „ Lazarevskij Institut.
- München*, K. Bayerische Akad. der Wissenschaften.
- „ Histor. Verein von Oberbayern.
- „ Kais. Technische Hochschule.
- Nagy-Szeben*, Verein f. Siebenbürg. Landeskunde.
- „ „ Siebenb. Verein für Naturwissenschaft.
- „ „ Szász nemz. levéltár.
- Nagy-Szeben*, Erdélyi rom. irod. s népmív. egylet.
- Nagy-Várad*, Biharmegyei régész. egylet.
- Namur*, Société Archéol. de Namur.
- Nápoly*, Reale Accad. di Archeol.
- „ Grande Archivio di Stato.
- Nápoly*, R. Accad. delle Scienze Fisiche e Matematiche.
- „ R. Accad. delle Scienze morali e politiche.
- „ Bibliotheca Nazionale.
- „ Società Napoletana di Storia Patria.
- New-Haven*, Yale Univers. Library.
- New-York*, Academy of Sciences.
- „ „ Amer. Geogr. Society.
- „ „ New-York St. Library.
- „ „ Americ. Mathem. Society.
- „ „ Americ. Museum of Natural Sciences.
- Nürnberg*, Germanisch. Museum.
- Odessa*, Société des Naturalistes de la Nouvelle Russie.
- Oldenburg*, Alterthumsverein
- Paderborn*, Verein f. Geschichte u. Alterthumskunde Westphalens.
- Paris*, Bibl. de l'Institut de France.
- „ Annuaire Géolog. Universal.
- „ Museum d'Histoire Naturelle.
- Penango-Monferrato*, Deutsches Don Bosco-Institut S. Bonifacius.
- Philadelphiu*, Philos. Society.
- „ Acad. of Nat. Scienc.
- „ Geographic. Society.
- Pozsony*, Természettud. és orv. egy.
- Prága*, Museum d. Königr. Böhmen.
- „ K. Böhm. Ges. d. Wissensch.
- „ Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen.
- „ Verein böhm. Philologen.
- „ Český Lid.
- „ Česká Akad. Cisare Fr. Joz.
- „ Historisches Seminar der k. k. böhm. philos. Facultät.
- Regensburg*, Historischer Verein für die Oberpfalz.
- Rennes*, Faculté des Sciences.
- Riga*, Gesellsch. für Geschichte u. Alterthumskunde der russischen Ostseeprovinzen.
- Róma*, Kais. deutsch. arch. Institut.

- Róma*, Accademia de Lincei.
 „ Bibliotheca Apost. Vaticana.
 „ Specola Vaticana.
 „ Società Geografica Italiana.
 „ Reale Società Rom. di Storia Patria.
 „ Direction générale de la Statistique.
 „ Società Italiana per il progresso delle Scienze.
Salzburg, Museum Carol.-August.
San-Francisco, Acad. of Sciences.
San-Louis, Academy of Sciences.
 „ „ Missouri botan. Garden.
Sao Paulo (Brazilia), Museo Paulista.
Sarajevo, Landesmuseum.
 „ Bosn.-Hercegov. Institut für Balkanforschung.
Simla (India), Archaeolog. Survey Departm. of India.
Spalato, K. k. Archaeolog. Museum.
Stockholm, Académie des Sciences.
 „ Institut R. Géologique.
 „ Kongl. Vitterhets Historie och Antiquitets Akademien.
Strassburg, Kais. Universitäts- u. Landesbibliothek.
 „ Histor. Literarischer Zweigverein des Vögesenclub.
Stuttgart, Kön. öffentl. Bibliothek.
Szeged, Somogyi-könyvtár.
Szent-Pétervár, Académie Imp. des Sciences.
 „ „ Comm. Imp. Archéol.
 „ „ Observ. Phys. Cent.
 „ „ Société Imp. Géographique de Russie.
 „ „ Császári egyetemi könyvtár.
Szombathely, Régészeti egyesület.
Temesvár, Délmagyarországi természettud. társulat.
- Temesvár*, Délmagyarországi történelmi és régészeti Társulat.
Tokio, Imperial Univers. of Japan.
Triest, Museo civico di Storia Naturali.
 „ Società Adr. di Scienze Nat.
Ujvidék, Matica Srbska.
Ulm, Verein für Kunst und Alterthümer.
Upsala, Universitäts-Bibliothek.
Varsó, Mathemat. - physikalische Abhandlungen.
Varsó, Société Scientifique. (Towarzystwo Naukowe Warszawskie.)
Velence, R. Archivio di Stato.
 „ Istituto R. Veneto delle Scienze ed Arti.
Washington, United States Geological Survey.
Washington, Department of Agriculture of the United States of America.
 „ Smithsonian Institution.
 „ Indian Museum Natural History Section.
 „ National Geographic Society.
 „ Department of Commerce and Sabor. Bureau of Standards.
Weimar, Statist. Bureau d. Vereinigten Thüringischen Staaten.
Wiesbaden, Verein f. Nassauische Alterthumskunde u. Geschichtsforschung.
Zágráb, Akadémia könyvtára
 „ Egyetem könyvtára.
 „ Múzeum könyvtára.
 „ Horvát arch. társaság.
 „ Horvát-szlavon-dalmát országos levéltár.
Zürich, Bibl. des Ung. Vereines.

VIII. A Magyar Tudományos Akadémia könyvtára.

A)

A könyvtári munkálatok az elmúlt évben is rendesen folytak. A könyvtárnokság működése nemcsak a már rendezett szakok folytatólagos kiegészítésére szorítkozott, hanem az évek óta összegyűlt iskolai könyvek lajstromozása is megkezdődött.

Különös gondot okoz azonban a könyvek elhelyezése. A könyvek sok helyen három sorban vannak berakva, a mi a keresést nagyon megnehezíti. Eddig, a mennyire a könyvtár költségvetése engedte, pótlálványokkal segítettünk az elhelyezésen. Sajnos, a legközelebbi jövőben a költségvetés megszorítása miatt ez elmarad. Ugyancsak ez fogja okozni azt is, hogy a könyvek bekötetése csak a legszükségesebbre fog szorítkozni.

A könyvtár rendezéséről a következő adatok tanúskodnak. A rendezett tudománysszakok száma 54; ezek 78,197 munkát foglalnak magukban, és pedig:

Bibliographia 1342, Encyklopaedia 161, Philosophia 2087, Mythologia 123, Theologia 4870, Paedagogia 2482, Széptudomány 1010, Anthropologia 579, Jogtudomány 1433, Magyar Jogtudomány 2034, Politika 3083, Magyar Politika 3014, Magyar országgyűlés 95, Történelem 6594, Magyar Történelem 3570, Életrás 3376, Földrajz 1128, Magyar Földrajz 615, Térképek 936, Utazás 1390, Statisztika 833, Schematismus 354, Hadtudomány 1059, Régészet 1535, Éremtud. 255, Matematika 1300, Természettudomány 253, Természettan 1096, Vegytan 478, Természetrész 140, Állattan 763, Növénytan 498, Ásvány- és földtan 592, Gazdaságtan 4800, Orvostudomány 2653, Nyelvtudomány 2657, Classica-philologia 1065, Görög irodalom 924, Latin irodalom 998, Új-latin irodalom 836, Magyar nyelvészet 688, Régi magyar irodalom 679, Magyar irodalom 5945, Germán irodalmak 2009, Francia irodalom 1071, Olasz-spanyol irodalom 292, Szláv irodalom 493, Keleti irodalmak 1950, Incunabulumok 445, Akadémiák és társulatok kiadványai 664, Magyar Akadémia kiadványai 394, Magyar folyóiratok 403, Külföldi folyóiratok 207, Bolyaiana 41.

A szakkatalogus áll 139 kötetből és 50 czédulatokból. Az általános czédula-katalogus 189 tokban van elhelyezve.

A könyvtár gyarapodása, a járulék-napló kimutatása szerint, a következő: Vétel útján 566 mű 678 kötetben, 249 füzetben. Köteles példányként 235 nyomda 9087 művet 1904 kötetben, 7627 füzetben, 269 zeneművet 16 kötetben és 305 füzetben és 116 térképet küldött be. Magánosok és hatóságok ajándékaiként 194 művet 41 kötetben, 261 füzetben kapott a könyvtár. 136 akadémiától és tudományos társulattól 722 mű 343 kötetben, 713 füzetben érkezett a könyvtárba. Az Akadémia saját kiadványaiból 24 művel 5 kötetben, 34 füzetben gyarapodott.

A könyvtár olvasóterme az elmúlt évben 222 napon volt nyitva és ez idő alatt 6245 olvasó 8127 művet használt, míg házi használatra 136 kölcsönző 788 művet vett ki.

Az Akadémia Goethe-gyűjteménye is szaporodott vásárlás és ajándékozás útján. Az ajándékozás dr. Elischer Gyula úrtól és gróf Kuun Gézáé ö Méltóságától származnak. A grófné bold. férjének Goethe relief arczképével díszített sétabotját ajándékozta a múzeum számára, mely valószínűleg Goethe unokáitól kerülhetett a bold. főúr tulajdonába. Vásárlás útján 37 művel gyarapodott. A gyűjteményt az elmúlt évben is számosan látogatták.

A kéziratárban a rendezés folytatódott. A *Történelem* című szakban 488 kézitról (köztük több colligatum), 287 irod. levélről és 741 okiratról 2467 czédula készült. Az *Irod. Levelek* című szakba újabban beiktattott 474 levél, mely 309 katalogus czédulára lajstromoztatott. KÉGL SÁNDOR úr, a M. Tud. Akadémia tagja, a keleti kéziratok lajstromozását befejezte. A kéziratárnak 32 látogatója volt. Házi használatra 8 magánegyen és 3 intézet 11 kéziratot, 227 irod. levelet és 43 oklevelet vett ki. A gyarapodás vétel útján 6 kézirat és 1 levél. Ehhez járulnak Dengi Kisfaludy-tanulmányai és a Thúry gyűjteményéből származó keleti kéziratok (10 kézirat 26 kötetben). Ajándékok: Lónyay Menyhértnek egy levele, Duka Tivadar jegyzetei Körösi Csomáról és hozzá intézett levelek.

B)

Diplomatariumok, melyek az Akadémia könyvtára számára 1908-ban megvételtek:

Analecta Franciscana, sive chronica aliaque varia documenta ad historiam Fratrum Minorum spectantia. Tom. I—III. Ad Claras Aquas, 1885.

Analecta Vaticano-Belgica. Tom. II. Roma, 1908.

Archives, ou correspondance inédite de la maison d'Orange-Nassau. III. Sér. Tom. II. Leyde, 1908.

Aus der Franzosenzeit. Ergänzungen zu den Briefen u. Aktenstücken zur Geschichte Preussens unter Friedrich Wilhelm III. Aus d. Nachlass v. F. A. v. Stägemann Herausg. v. Fr. Rühl. Leipzig, 1904.

Aus der Zeit Maria Theresias. Tagebuch des Fürsten Joh. Jos. Khevenhüller-Metsch. 1742—1744. Wien, 1907.

BÖHMER. *Regesta Imperii* I. I. Theil. 3. Heft Bearb. v. Joh. Lechner. Innsbruck, 1908.

Briefe und Akten zur Geschichte d. dreissigjährigen Krieges. VIII. XI. Bd. München. 1908. Neue Folge. II. Bd. 1. Leipzig, 1907.

Briefwechsel des Herzogs Christoph v. Württemberg. Herausg. v. dr. Viktor Ernst. I—IV. Bd. (1550—1559.) Stuttgart, 1899—1907.

BURCHARDUS, JOH. *Diarium, sive rerum urbanarum commentarii* (1483—1506.) Tom. I—III. Publié par L. Thuasne. Paris, 1883—1885.

Codex diplomaticus regni Bohemiae. I. 1. 2. Praeagae, 1904—7.
CONTI DA FOLIGNO, SIGISMONDO. *Le storie de suoi tempi dal 1475 al 1510.* Tom. I. II. Roma, 1883.

Correspondenz zwischen Kaiser Rudolf, dem ungar. Könige Matthias . . . etc. Herausg. v. W. Hauka. Praeag, 1845.

Diplomataria sacra ducates Stiriae. I. II. Viennae, 1756.

Fonti per la storia d'Italia. 42. Roma, 1908.

FUENSALIDA GUTIERRE GOMEZ DE. *Correspondencia. 1496—1506.* Public. de Duque B. de Alba. Madrid, 1907.

Hamburgisches Urkundenbuch. Herausg. v. Joh. Martin Lappenberg. I. Bd. Hamburg, 1907.

Hansisches Urkundenbuch. X. Bd. Bearb. v. Walther Stein. Leipzig, 1907.

HÜFFER, HERM. *Quellen zur Geschichte d. Zeitalters d. französischen Revolution.* I. 1. VI. 1. Leipzig, 1900. Innsbruck, 1907.

ISABEL, DONNA INFANTA ARCHIDUQUESA DE AUSTRIA. 1. *Correspondencia.* Public. por A. R. Villa. Madrid, 1906.

MANSI. *Collectio conciliorum recentiorum ecclesiae universae.* Tom. IV. V. Paris. 1909.

MARTENS. *Recueil général des traités.* II. Sér. 35. III. Sér. 1. Leipzig, 1908.

Materialien zur Standes- u. Landesgeschichte Gem. III. Bünde. (Graubünden.) 1464—1803. Herausg. v. Fritz Jecklin. I. Teil. Regesten. Basel, 1907.

MEILLER, A. *Regesten zur Geschichte d. Markgrafen v. Herzoge Oesterreichs.* Wien, 1850.

Monument-Boica. 46. Bd. München, 1905.

Monumenta Germaniae Historica. Scriptores. Tom. XXXII. Pars II. Hannoverae, 1908.

NESSSELRODE, COMTE DE. *Lettres et Papiers. 1760—1850.* Tom. V. VI. Paris, 1907—8.

Politische Correspondenz Friedrichs d. Grossen. 32. Bd. Berlin, 1908.

Publikationen der Gesellschaft für rheinische Geschichtskunde. XI. XXII. 1. 2. Bonn, 1907.

Publikationen aus d. k. preussischen Staatsarchiven. LXXXI. Bd. Leipzig, 1908.

Quellen zur Geschichte der Stadt Wien. I. Abth. VI. Bd. Wien, 1908.

Quellen zur lothringische Geschichte. V. Bd. Metz, 1908.

Quellen zur schweizer Geschichte. Neue Folge. I. Abth. Bd. I. Basel, 1908.

Quellen und Darstellungen zur Geschichte Niedersachsens. XXIII. —XXIV. Bd. Hannover. Leipzig, 1905—7.

Recueil des Instructions . . . données aux Ambassadeurs. XI. XII. Paris, 1895—99.

Regesten der Bischöfe v. Strassburg. Bd. I. 2. Innsbruck, 1908.

- Regesten der Erzbischofe von Mainz von 1289—1396.* 2—4. Liefr. Leipzig, 1908.
- Rerum Italicarum scriptores.* (Muratori.) Citta di Castello, 1907—8.
- Urkunden u. Aktenstücke z. Geschichte der inneren Politik des Kurfürsten Friedrich Wilhelms II.* Leipzig, 1908.
- Urkundenbuch der Abtei Eberbach.* Herausg. v. Dr. Rossel. 1. 2. *Urkundenbuch zur berlinischen Chronik.* Berlin, 1869.
- Urkundenbuch der Klarissenklosters Clarenberg.* Herausg. v. Merx. Dortmund, 1908.
- Urkundenbuch zur Geschichte Coblenz u. Trier.* 1—3. Bd. Coblenz, 1860—74.
- Urkundenbuch der Stadt Basel.* X. Bd. Basel, 1908.
- Urkundenbuch der Stadt Braunschweig.* I. II. 1—3. III. 1—3. IV. 1. 2. Braunschweig, 1873—1908.
- Urkundenbuch der Stadt Hildesheim.* I—IV. Bd. Hildesheim, 1881.
- Urkundenbuch der Stadt Radolfzell.* 1878.
- Urkundenbücher der geistlichen Stiftungen des Niederrheins.* II. Bearb. v. Dr. Ferd. Schmitz. Bonn, 1908.
- Westfälischer Urkundenbuch.* VII. Bd. 6. 7. Münster, 1908.
- ZIMMERMAN, FRANZ. *Acla Karoli VI.* Innsbruck, 1901.

IX. A M. Tud. Akadémia pénztárának állása 1908-ban.

Az Akadémia vagyona az év elején 5.764,133 kor. 16 fillért, az év végén pedig 5.740,130 kor. 15 fillért tett. E szerint az évi vagyonsökkenés volt 24.003 kor. 01 fill. Ezenkívül az Akadémia kezelése alatt állalak a következő külön rendeltetésű alapok:

a) Székely kivándorlási alap	51,549	kor.	93	fill.
b) herceg Czartoryski-alapítvány	3,989	"	50	"
c) Reguly-alap	3,113	"	29	"
d) Udvardy Cherna János jubiláris alapítványa	1,145	"	24	"
e) Tisztviselők nyugdíj-alapja	29,994	"	86	"
f) Semsey-alapítvány	175,000	"	—	"
g) Kovács Ferencz pályadíj-alapítvány	10,690	"	28	"
h) néhai ifj. Bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítvány	63,237	"	—	"
i) Goethe-alapítvány	4,055	"	22	"
k) Erzsébet királyné emlékmű-alap	7,920	"	88	"
l) Gr. Kuun Géza alapítványa	8,881	"	55	"
m) Ordódy István Károly-alapítvány	3,370	"	88	"
n) Feridun Kiamil Zade ösztöndíj-alap:				
értékpapirban	164,000	kor.	—	fill.
készpénzben	233	"	54	"
Feridun bey-alapítvány (Akad. rész).	80,000	"	—	"

Bevétele volt az Akadémiának 404,771 kor. 83 fill. (ebből országos dotatio 99,000 kor.), kiadása pedig 405,006 kor. 94 fillér. Hagyo-

mányokból és alapítványokból befolyt 3605 kor. 15 fill.; pályadíjakra fordítottatott 14,435 kor. 05 fillér.

Az 1909. évi *előirányzat* 389,610 kor. 12 fillér bevételt és 400,331 kor. 64 fill. kiadást tüntet fel.

Mindezekre nézve részletes kimutatás található az Akadémiai Értesítő 231. és 232. füzetében.

X. Az Akadémia halottjai 1908/1909-ben.

Tiszteleti tagok :

DUKA TIVADAR. *Meghalt 1908 május 5-én.*

JOANNOVICS GYÖRGY. *Meghalt 1909 január 10-én.*

Rendes tagok :

KAUTZ GYULA, ig. tag és volt másodelnök. *Meghalt 1909 márczius 27-én.*

THAN KÁROLY, ig. tag és másodelnök. *Meghalt 1908 július 5-én.*

THANHOFFER LAJOS. *Meghalt 1909 márczius 22-én.*

Levelező tagok :

BRUSINA SPIRIDION. *Meghalt 1908 május 21-én.*

FALK MIKSA. *Meghalt 1908 szeptember 10-én.*

Külső tagok :

BLAYDES FRIDRIK. *Meghalt 1908 szeptember 8-án.*

BOISSIER GASTON. *Meghalt 1908 június 10-én.*

BRUSA EMIL. *Meghalt 1908 december 10-én.*

FIEDLER JÓZSEF. *Meghalt 1908 július 30-án.*

Jelentés a pályázatok eldöntéséről.

I.

Jelentés az 1909. évi nagyjuttalomról és a Marczibányi-mellékjuttalomról,

Az akadémiai nagyjuttalomra és a Marczibányi mellékjuttalomra az idén az 1902—1908. hétéves időkorben megjelent történettudományi munkák pályáztak. A II. osztály javaslatátételre *Fejérpataky László* r. t. elnökleite alatt *Ballagi Aladár*, *Csánki Dezső* r., *Tagányi Károly* és *Angyal Dávid* l. tagokból álló bizottságot küldött ki.

Hét évvel ezelőtt az Akadémia nagyjuttalmi bizottsága azon kezdette jelentését, hogy „nehéz feladattal áll szemben“, mert „valóságos könyvtárat tevő anyag áll előtte“. A mi helyzetünk épp oly nehéz, mint elődjeinké. Mert nekünk is igen nagy anyagról, több mint ezer önállóan megjelent történeti könyvről kell jelentést tennünk. Ha levonjuk is e tekintélyes számból a paedagogiai, vagy ismeretterjesztő czélból írt munkákat, még mindig igen nagy anyagot kell figyelembe vennünk. És sietünk megjegyezni, hogy az elmúlt hét esztendő munkássága nem csupán számra nézve tekintélyes, hanem tudományos eredményekben is gazdag.

Örömmel jelentjük ezt, de nem tagadhatjuk, hogy egy körülmény zavarta örömlünket. Nem csekély az oly munkák száma, melyekről egyetlen bírálat sem jelent meg irodalmunkban. Folyóirataink bárhogy igyekeznek, nem győzik az ellenőrzés terhes munkáját e gazdag productióval szemben. Szakembereink többnyire a maguk munkájával vannak elfoglalva, a szakszerű bírálat kényelmetlen tisztségére nem szívesen vállalkoznak. Így a legtöbb történeti munka bírálat nélkül marad és ha egy vagy két bírálat meg is jelent róla, oly tudományos közvélemény, melyet csak a legkülönbözőbb szempontokból írt komoly bírálatok teremthetnek, ritkán szokott megalakulni történettudományi irodalmunk jelenségeiről. A mi tudományunk körében alig van sürgősebb teendő, mint az igazi kritikának meghonosítása. Oly kritikát értünk, mely a hízelkedés, vagy gyűlölködés végletei közt keresi az igazságos ítélet középútját. Az ily kritika hiánya még jobban megnehezítette feladatunkat, mint az előttünk fekvő munkáknak tömege. Többnyire csak a magunk benyomásaira voltunk utalva. De reméljük, hogy a tek. Akadémia észre fogja venni jelentésünkben a tárgyilagosságra való törekvést.

Néhány író a közzétett felhívás alapján a kitűzött határidőig munkákat és hivatkozásokat küldött be. Először is róluk kell szólnunk, követve a beérkezés időrendjét.

Dr. Hesslein Henrik: „*Eszmények és Érdekek. Sociologiai tanulmány 1908*“ című műve a társadalmi tudományok köréhez tartozik. Dr. Dombovary Géza *Fenyítő eljárás és büntető rendszer Pestmegyében a XIX. század első felében* című műve bár történeti szempontból is tanulságos, szintén inkább a társadalmi tudományok körében vehető figyelembe. Dr. Oppel Jenő négy munkát küldött be. 1. *Az Amazonok országai. Késmárk 1905.* 2. *Hutten Ulrik törekvései. Esztergom 1903.* E két kis munka tájékoztatást mutat világtörténeti kérdésekben. A harmadik munka (A Világszemlélek) Hutten Ulrik *Inspicientes* című dialogusának fordítása s így az Ügyrend 88. §-a értelmében figyelembe nem vehető. Oppel negyedik munkája: *Czepléd a török alatt.* Különlenyomat a czeplédi állami főgymnasium 1907/8. évi értesítőjéből. E munka használható adatokat közöl a hódítás korának történetéhez. Oppel még kezdő író, de törekvése buzditást érdemel.

Dr. R. Kiss István két munkával pályázik a nagyjutalomra. Az egyiknek czime: *II. Rákóczi Ferencz erdélyi fejedelemségre választása*, a másiké: *A Magyar Helytartótanács I. Ferdinand korában és 1549—1551. évi leveleskönyve.*

Mi R. Kiss István egyéb munkáit is ismerjük. Tudjuk, hogy szerencsés és lelkiismeretes kutató, a ki a felkutatott levéltári anyagot önállóan dolgozza fel. Legértékesebb munkája a már idézett könyv a Helytartótanácsról, melyet a M. T. Akadémia 1908-ban adott ki.

R. Kiss István nem elégedett meg a gróf Khuen-Hédervary család levéltárában talált codex első részének közlésével, hanem közleményéhez bevezetésül egy terjedelmes monographiát csatolt. A monographia első nagy fejezetében az I. Ferdinand korabeli helytartótanács általános történetét beszéli el, második nagy fejezetében pedig a helytartótanács szervezetét és működését ismerteti.

Szerző e tanulmányában figyelemre méltó történeti érzékel veti fel a kérdéseket és lényegesen hozzájárul azoknak tisztázásához. Munkája világot vet I. Ferdinándnak még nem eléggé ismert korára, arra a korra, mely úgyszólván alapját veti meg a Habsburgok későbbi magyar politikájának. R. Kiss István nem-sokára kiegészíti közleményét a codex második részének kiadásával és egyáltalán reméljük, hogy sikerrel fogja folytatni történetirői munkásságát, melynek teljesebb méltatására bíráló utódjainknak bizonyára bő alkalmá nyílik a következő hét évi időköz elteltével.

Dr. Szádeczky Lajos tagtársunk az Akadémiához intézett

beadványában a nagyjuttalom odaitélése alkalmából felhívja figyelmünket arra a körülményre, hogy másfél évtized óta készül a székeltek történetének megírására és hogy azóta megjelent munkáinak legnagyobb része e céltudatos, rendszeres munkásságnak alkotják egy-egy láncszemét.

E munkák közül az 1902—1908-iki időkorra esik Szádeczkynek két kiadványa: *Báró Apor Péter verses művei és levelei*, továbbá *Halmágyi István naplói és iratai*. Az elsőben gazdag kulturtörténeti anyagot találunk a XVIII. század első felére nézve, a másik elsőrangú forrásmű, melyből sok jellemző adatot merithetünk különösen a Mária Terézia és részben a II. József korabeli Erdély közéletének ismeretéhez.

Szádeczky azonban nem annyira e publicatiókra, mint két kidolgozott munkájára hívja fel figyelmünket. Az egyiknek címe: *A csiki székel krónika*. Szádeczky e munkájában kimutatja, hogy a krónikát Sándor Zsigmond hamisította családi hiúságból és mert tanúságul kívánta azt használni egy nagy birtokperben. Sándor költötte a rabonbánok meséjét, ő tette meg székel nemzeti áldozó kehelyé a család XVII. századi poharát.

Szádeczky kritikájának eredménye nem volt teljesen ismeretlen. Óvatosabb írók már régebben kételkedtek a székel krónika hitelességében, sőt Sándort is emlegették, mint hamisítót. De Szádeczky mégis szükséges munkát végzett. A tudományos bizonyosság körébe emelte az eddig csak sejtett igazságot. Vizsgálatának módszere világossága és biztossága miatt tanulságos, általában könyve kulturtörténeti szempontból igen érdekes.

A másik szóbanforgó munkájának a címe: *A székel határőrség szervezése 1762—64-ben*. Szádeczky e szervezés történetét, melynek jelentőségét a mádfalvi veszedelem és a székel kivándorlása Bukovinába eléggé jellemzik, pontosan és terjedelmesen beszéli el. Elbeszélését nagy okirattár közlésével is támogatja. E munka tanulságosan jellemzi a régi székelységet, továbbá Mária Terézia kormányzatának szellemét.

Szóval, mi nagyra becsüljük tagtársunk munkásságát, mely már eddig is szép eredményű és a jövőre még teljesebb eredménynel biztat.

A nem jelentkezett szerzőknek műveire kell most áttérnünk. Közülök először is kiválogatjuk azokat, melyek az ügyrend értelmében nem vehetők figyelembe a nagyjuttalom odaitélésénél, mert már részesültek akadémiai jutalmakban. Ide tartoznak: 1. Gróf Andrássy Gyula: *A magyar állam fenmaradásának és alkotmányos szabadságának okai*. 2. Békefi Remig: *A népoktatás története Magyarországon 1540-ig*. 3. Ferenczi Zoltán: *Deák élete*. 4. Karácsonyi János: *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*. 5. Csoma József: *Magyar Nemzetségi*

czimerek. E munkák érdemeit az akadémia birálati jelentései már méltatták annak idején.

Ide kell sorolnunk Fraknói Vilmosnak *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései* II. és III. kötet 1902—1903. továbbá *Gróf Széchenyi Ferencz 1902.* című munkáit. Igaz, hogy e nagybecsű munkákat az akadémia még nem jutalmazta, de a nagyérdemű szerzőt már kitüntette a nagyjutalommal és a Marczibányi-jutalommal s így az ügyrend 88. §-a értelmében a nagyjutalomra többé nem ajánlható.

Mellőznünk kell még szabályaink értelmében a gyűjteményes munkákat is. Ezek közé tartozik már az 1902. jelentésben említettekén kívül *A pannonthalmi főapátság története* is. Ez Erdélyi László szerkesztésében megjelent sorozat írói halála kötelezték a magyar történettudományt kitűnő, részben alapvető dolgozataikkal és nagybecsű okirati közleményeikkel. A Csánki Dezső szerkesztésében megjelent *Árpád és az Árpádok* című történelmi emlékmű is megérdemelte az általános elismerést. A nagy értékű gyűjteményes munkák közt kell megemlítenünk, a báró Forster Gyulától szerkesztett *Magyarország műemlékei* című két kötetes munkát is.

Szükségesnek tartottuk még kiterjeszteni e mellőzést a munkák egy harmadik csoportjára is. Tekintve az 1902—1908. évkörre eső történeti dolgozatok nagy számát, más tudomány-körökhöz véljük sorolhatni a nem teljesen történeti vonatkozású munkákat. Így Beöthy Ákosnak *A magyar államiság fejlődése, küzdelmei* című három részben megjelent nagy munkája (az utolsó rész 1906-iki évszámmal) bár telvevan eszméket keltő történeti fejtegetésekkel, tulajdonkép a társadalmi tudományok köréhez tartozik. Maga a szerző is politikai tanulmánynak nevezte könyveit. Divald Kornélnak: *Szepesvármegye művészeti emlékei* című három kötetes művét ismernie kell a magyar művelődéstörténet kutatójának is, de a széptudományok körében e munka inkább méltányolható. Ferenczi Zoltánnak *Báró Eötvös Józsefje* a történetirőt is érdekli, de inkább az irodalmi kritika tárgykörébe illik. Gaál Jenő *Gróf Széchenyi István nemzeti politikájáról* írt kötetei a történetirőnek sok tanulságot nyújtanak, mert Gaál Széchenyi lelki világát, gondolkörét Széchenyi Naplóinak és munkáinak beható tanulmánya alapján ismerteti, de munkájának mégis publicistikai iránya van. Kollányi Ferencznek két nagybecsű könyve: *A magánkegyűri jog hazánkban a középkorban* és *A párbér jogi természetéhez*, bármennyire érdekli a történetirókat, a jogtudományok körében még teljesebb méltánylást várhatnak. Végül Széchy Károly *Zrinyiről, a költőről* írt életrajzi munkájának utolsó kötete 1902-ben jelent meg. Történetirő tanulhat belőle, de Széchy aesthetikai taglalásainak és irodalmi

kutatásainak méltatására az irodalmi kritika hivatottabb, mint a történettudomány.

E különböző csoportok kiválogatása után áttérünk a tisztán körünkbe tartozó munkákra. Előre bocsátjuk a bizottságnak azt a kijelentését, hogy tagjai munkáinak felemlítését nem kívánja.

Először is Acsády Ignácznak egyik értekezését és két nagy munkáját kell emlitenünk. Értekezése, melynek címe: *A magyar adózás története 1598—1604*, méltán sorakozik az elhunyt szerzőnek jeles értekezéseivel, melyek a magyar gazdasági élet s a török hódítás területváltozásai történetének ismeretét jelentékenyen gyarapították. Acsádyt a kutatástól, igazi hivatása a történeti compositióhoz szököltötte. Két kötetes nagy munkája: *A Magyar Birodalom Története* a legjelentékenyebb összefoglalása a magyar történetnek a Szalay-Baróti-féle Történet megjelenése óta.

Acsády elbeszélő tehetségét, sokoldalú érdeklődését, ügyességét a szerkezetben, stílusának élénkségét el kell ismernünk, bármennyire sajnáljuk néhol mutatkozó ideges sietségét s gyakran jelentkező gyanakodó elfogultságát. E sajátságok ártnak *A magyar jobbjátság Történetének* is, mely Acsádynak talán legjobb műve. Itt sokszor töretlen úton halad, előadását hevíti a nyomor iránt érzett részvét s a jogtalanság gyűlölete. Acsády az igazán tárgyilagos történeti előadás magaslatára nem bírt emelkedni; különböző pártok lelkesen magasztalják, vagy hevesen elítélik munkáit. Ez a hatás történetírói tehetségének erejét, de korlátjait is egyaránt jelzi.

Acsády nagy összefoglaló munkája abban a ritka kitűntetésben részesült, hogy egyik tudósunk egy jókora kötetre terjedő s önállóan is megjelent bírálatot írt róla. Bármint gondolkozunk is Dudek Jánosnak (*Kritikai Tanulmányok Acsády Ignácznak A magyar birodalom története* stb. 1904.) című művének irányáról s polemikus hangjáról, el kell ismernünk, hogy alaposan dolgozott. Átolvasta a magyar történetirodalom nagyrészét s a politikai történet terén felfogása érdekesen különbözik a közkeletű eszméktől. Erdélyi László nyugodtabb hangon bírálta az „*Egyházi földesúr és szolgálói a középkorban*” című felolvasásában Acsády másik nagy munkáját. Erdélyi itt, valamint többi munkáiban is (*A bakonybéli apátság Árpád-kori oklevelei*, *A tihanyi apátság kritikus oklevelei*, s *Magyarország Társadalma XI. századi törvényeiben*), jelentékeny kutatói tehetségének adta tanujelét. Erdélyiben alapos szakképzettséggel lelkiismeretesség s erős kritikai érzék egyesülnek. Nem csupán a szövegek hitelességének kérdését tisztázza, hanem a szavak mögött a valóságot is látja. Az Árpád-kori gazdasági és társadalmi fejlődés vizsgálatában becses eredményekre jutott.

A hazai történetírás az 1902—1908. évi időkorban több kisebb nagyobb monographiával is gyarapodott. Áldásy Antal megírta *Alsáni Búlint* bibornoknak, az ősrégi „Szente-Mágoes nemzetség legkiválóbb tagjának“ életrajzát. E gondos kritikával s világtörténeti tájékozottsággal írt életrajz Nagy Lajos, Mária és Zsigmond korának viszonyaival foglalkozik. Horánszky Lajos, *Bacsányi János és kora* című munkája I. Napoleon 1809-iki magyar proclamációjának történetét tisztázza s általában becses adalékokat szolgáltat I. Ferencz korának ismeretéhez. Karácsonyi János különböző könyvei és értekezései (*Szt István király élete, A hamis, hibás keltű és keltezetlen oklevelek jeyyzéke, Magyarország Egyháztörténete főbb vonásaiban* stb.) nagy tudománynyal vannak írva. E tudósunk új utakat szeret törni, a hol néha új igazságot talál, da ha téved is, nem érdektelen nyomozni tévedése okait. Marczali Henrik *az 1790/1. évi országgyűlés történetének* két kötetében nagyrészt ismeretlen, becses anyagot dolgozott fel. Márki Sándor *II. Rákóczi Ferenczének* eddig csak első kötete jelent meg. E kötet is dicséretes tanúsága a szerző buzgó munkásságának. Pór Antal, az Anjou-kor e nagyérdemű buvára, 1904-ben egy igen csinos, világtörténeti szempontból is érdekes kis monographiát tett közzé Keszei Miklós-ról, a Nagy Lajos korabeli esztergomi érsekről, kit szerinte a „XIV. század egyik politikai nagyságának tekinthetünk“. Söröss Pongrácznak *Jerosini Brodaries Istvánról* írt könyvét a *Századok* egy illetékes bírálója a magyar tudomány nyereségének nevezte.

Bártfai Szabó László két igen alapos dolgozatot tett közzé *Ghymesí Forgách Ferenczről*, a nagyváradi püspökről, a kit a magyar Tacitusnak szoktak nevezni. Az egyikben a püspök életét, a másikban munkáját tárgyalja. Tóth Szabó Pálnak *Szatmári György* primásról írt lelkiismeretes munkája becses adalék II. Ulászló és II. Lajos királyok korának ismeretéhez. Veress Endre monographiái, *Izabella királynéről* és *Zalánkeményi Kakas Istvánról* széleskörű kutatások alapján vannak írva. Neki köszönhetjük még Carrillo Alfonz jezsuita atya *Levelezésének és Íratainak* összegyűjtését és közzétételét.

Az önállóan megjelent tanulmányok írói közt kiemeljük Thallóczy Lajost. *III. Béla és a magyar birodalom* című tanulmánya előkelő formájú, magvas dolgozat. A szerző ebben III. Béla neveltetését, kormányzatának jelentékeny eredményeit, szép korrajz keretében biztos vonásokkal rajzolja. Kedvelt tanulmányai körében mozog a *Tanulmányok a Bosnyák bánág kezdetéről* című értekezésében, a *Mantovai követjárás Budán* című értekezésben pedig Paulus de Armaninis jelentéseit elemezve Zsigmond korának képét néhány jellemző vonással gazdagítja.

A korán elhunyt Léderer Béla összegyűjtött munkái közt nagy készséggel s éles kritikával írt történeti tanulmányokat és bírálatokat olvashatunk. Ismét Thallóczy nevével találkozunk, midőn a forrás publicatiók közül ki akarunk emelni egynehányat. Hodinka Antallal együtt szerkesztette *Magyarország melléktartományai Oklevéltárának* első kötetét, mely a horvát véghegyek oklevéltárát közli 1490—1527-ig. E gyűjtemény második kötetét ugyancsak Thallóczy szerkesztette Áldásy Antallal. E második kötet anyaga Magyarország és Szerbia összeköttetésére vonatkozik a XII. század végétől a mohácsi vészig. Mind a két kötet nagy gonddal van szerkesztve és gazdag eddig még nem értékesített közleményekben. Kónyi Manó újra kiadta 1904-ben *Deák Ferencz beszédeinek* első három kötetét. Kónyi kiadásának közleményei elsőrangú forrásgyűjteményét alkotják az 1867-iki kiegyezés történetének. Báró Hornig Károly kiadta *Padányi Bíró Márton, veszprémi püspök naplóját*. A naplóhoz mellékelte Bíró jelentéseit egyházmegyéje állapotáról. Ez a felvilágosító magyarázatokkal ellátott kiadás a XVIII. század ötvenes éveire nézve tanulságos. Dr. Karácson Imre *Eulia Cselebi török világotutazó Magyarországi Utazásából* (1660—1666.), nagy értékű két kötetet tett közzé (1904—1908.), magyarázó jegyzetekkel magyar fordításban. Weber Samu kiadta a *Supplementum Analectorum Terrae Scepusiensis III.* részét, (Szepesmegyei Tört. Társ. Évk. XI. évf.), mely 1300—1811-ig különösen művelődéstörténeti szempontból igen érdekes anyagot tartalmaz.

Melhárd Gyula: *Somogyvármegye a rendi országgyűlésen* I. Veszprém 1906. című műve az 1790—1812-ig tartott országgyűlések történetét becses és eddig még fel nem dolgozott közleményekkel világítja meg. Vajna Károlynak: *Hazai Régi Büntetések* 1907. című két kötetes munkája részint kiadott, részint kiadatlan művekből közöl érdekes kulturtörténeti anyagot.

A forráskritikai tanulmányok közt megemlítjük Bleyer Jakab: *Beheim Mihály élete és művei a magyar történelem szempontjából* 1902. című igen szorgalmas munkáját, mely a Hunyadyak korára nézve érdekes. Domanovszky Sándor: *Kézai Simon mester krónikája*, 1906. című munkája igen figyelemre méltó nagy gondossága s kritikai módszerének biztossága miatt. Závodszy Leventének: *A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli Törvények és Zsinati Határozatok forrásai* című doktori értekezése méltán keltett figyelmet. Kimutatja a nevezett törvények forrásait és a függelékben a hiteles szöveget közli becses lectiókkal. Dr. Gombos P. Albin a *Középkori Krónikások* című vállalatában közölve Liudprand Történeti Munkáinak magyar fordítását egy igen alapos bevezetésben tárgyalja Liudprand jelentőségét általános és magyar történeti szempontból.

Az 1902—1908. évközben a Mandello Gyulától szerkesztett *Társadalom és Gazdaságtörténeti kutatások* című vállalatnak két értékes kötete jelent meg. Az egyiknek címe: Mandello Gyula: *Adalék a középkori munkabérek történetéhez* 1903; a másiké, Kováts Ferencz: *Magyarország áruforgalma a XV. században, a pozsonyi harminczadkönyv alapján*. Mind a kettőnek sokat köszönhetünk középkori gazdasági és társadalmi történetünk ismeretére nézve. Hóman Bálintnak a *Magyar Városok az Árpádok korában* 1908. című könyve alaposan és okosan van írva.

A megyék és városok történetére vonatkozó irodalomból megemlítjük Jurkovich Emilt, ki *II. Rákóczi Ferencz szabadságharcza és Besztercebánya*, továbbá *Besztercebánya multjából* című két munkájában a gazdag történetű város multjából a politikai és művelődéstörténetre nézve sok érdekes adatot közöl csinos formában. A már elhunyt Németh Béla *Szigetvár története* című nagy szorgalommal irt munkájának jó hasznát vehetjük. Ortvy Tivadar *Pozsony város történetének* elbeszélésében a mohácsi vészig jutott. E munkát és tudós íróját méltán dicséri Kováts Ferencz, a jeles pozsonyi gazdaságtörténeti író már idézett könyvében. Petri Mór már befejezte *Szilágy vármegye történetét* a VI-ik kötet kiadásával. E nagy anyagra támaszkodó monographia is hasznavehető. Szendrei János *Miskolc város történetét* egy kötetben írta meg gazdag anyagnak felhasználásával.

Az egyháztörténeti munkák közt már említettük Karácsonyi Jánosnak igen nagy anyagot összefoglaló kézikönyvét, protestáns részről meg kell említenünk Pokoly József: *Az erdélyi református egyház története* című öt kötetes művét, mely nagy szorgalommal van írva. Nevezetes családtörténeti és genealogiai munkákra is hivatkozhatunk. Ilyenek: Éble Gábor: *A cserneki és tarkeői Dessewffy család*. 1903; Kubinyi Ferencz és Miklós: *A felsőkubinyi Kubinyi család története és leszármazása* 1902—1906. két kötetben és Rudnay Béla: *A Zsámbokréthyek*. 1908.

A történetphilosóphiának és a történeti módszernek kérdéseivel is foglalkoztak történétiróink. Giesswein Sándor, Hornyánszky Gyula, Horváth Jenő, Madzsar Imre, Szentpétery Imre önállóan megjelent tanulmányokban a legkülönbözőbb szempontokból behatóan tájékoztatták a magyar közönséget a különösen Németországban sokat vitatott történetelméleti kérdésekről.

A történeti segédtudományokra térve meg kell említenünk Pósta Béla: *Régészeti Tanulmányok az orosz földön I, II*. 1905. című művét, mely archaeologusaink nagy elismerését vívta ki. Szendrei János: *A magyar viselet történeti fejlődése* 1905. című

munkája művelődéstörténetünknek hasznos szolgálatot tesz. Téglás Gábor Limes tanulmányai is figyelmet érdemelnek. Az elhunyt Wosinszky Mórnak *Az őskor mészbetűes díszítésű agyagművészete* című kötete kiváló munka. Az európai hírű tudós a magyarországi és európai őskor kulturáramlatait vizsgálja e művében szinte lángoló buzgalommal és nagy szakértelemmel. Wosinszky érdemeit nem rég méltatta Ortvy Tivadar, szép akadémiai emlékbeszédében. Réthy László: *Corpus Nummorum Hungariae* című kiadványának második kötete is megjelent 1907. E kötet a vegyesházi királyok korát foglalja magában. A munka érdemét már méltatta az 1902-iki nagyjutalmi bírálati jelentés.

Ez áttekintés befejezése után azokhoz az írókhoz jutotunk, a kiknek munkáiban a kutatói, vagy írói sajátságok oly kiválóságát vettük észre, hogy behatóan tanakodtunk arról, vajon ajánljuk e munkáikat a nagyjutalomra és a Marczibányi mellékjutalomra?

Békefi Remignek két munkája vehető figyelembe. *A pásztói apátság Történetének* utolsó két kötete 1902-ben jelent meg, *A Balaton környékének Egyházai és várai a Középkorban* 1907-ben. A pásztói apátság történetével befejezte a rend történetírója a cisztercezi apátságok történetét. Békefi munkáiban szeretjük a tényeknek lelkiismeretes tiszteltét. Alig van köteteiben henye szó, adatról adatra halad, hogy tárgyát minél tisztábban s teljesebben tüntesse fel. Érdeklődése a magyar művelődéstörténetre központosul, annak megvilágítására gyűjtött számtalan adatot a legkülönbözőbb levéltárakból. A középkori magyar oktatás története neki köszönhet a legtöbbet, a magyar egyházi, gazdasági történetnek és az építéset magyarországi történetének sok részletét nehéz és fáradhatatlan munkával tisztázta.

Takáts Sándornak: *A magyar gyalogság megalakulása* című munkája olyan, mint egy villanyos láng, mely eddig félig világos, vagy egészen sötét térre erős fénysugarat vet. Takáts éveken át gyűjtötte az adatokat e munkára, különösen a bécsi levéltárakban, de másutt is. Egészen új adatok alapján magyarázza meg a magyar gyalogság megalakulását a XVI. században. Leírja a magyar gyalogság szervezetét, hadi szokásait, erényeit és soknemű szenvedéseit kivált a XVII. században. Különösen jeles a naszádosok szervezetének leírása. Takáts igen tehetséges író, bizonyos epikai érzékkel eleveníti meg a multat. Hamisítatlan magyarsággal ír. Volnának kritikái észrevételeink felfogása és polemikus hangjának hevessege ellen, de ezeket elhallgatjuk az ubi plura nitent elve szerint. Takáts kitűnően ismeri a XVI. s XVII. századi magyar művelődéstörténetet. Gazdag gyűjteményét bizonyára még több munkában fogja érvényesíteni. Ez a munkája is csak első résznek tekinthető, noha magában is önálló; de nemsokára követni fogja

e könyvet a magyar lovasság története és akkor lesz helyén végreles ítéletet mondanunk az egész munkáról.

Berzeviczy Albert *Beatrix királyné* című munkája méltó feltűnést keltett. A szerző nagy részben kiadatlan okiratok, az egykorú forrásművek s a későbbi nagy irodalom igen lelkiismeretes felhasználásával írta meg Mátyás király feleségének életrajzát. Különösen új a könyvben Beatrix leányveinek és Olaszországban töltött utolsó éveinek rajza. De az ismeretes részek is élénken hatnak a művészi arányokban kidolgozott szerkezet következtében. Ez életrajz valódi korrajz és pedig az emberiség története egyik legérdekesebb korszakának éveiből. Elélünk tárul e könyvben a XV. századi Nápoly Ferrante korában, majd Mátyás király udvara, Magyarország és Olaszország érintkezése a renaissance politikája és kulturája terén, látjuk Beatrix családjának történetét, a legtöbb olasz udvar sorsának és politikájának bonyodalmaait, Mátyás német birodalmi politikáját, családi életét, halála után a lelketlen özvegyet, kit erősebb cselszövők kifogatnak nagyravágyó terveiből, s végül a koronát vesztett királyné menekülését hazájába, hol családjának bukását éri meg és kegyelemre szorul a régi fényes napok után. Berzeviczy könyvéből jobban megértjük Beatrix királynét, mint eddig értettük. Ha nem is szeretjük meg, de neveltetése körülményeiből megértjük jellemét és részvétet érziünk tragikái sorsa iránt. Ez a hatás az író tehetségének, lélektani tapintatának és a szenvedélyes ellentéteket kibékítő felfogásának tulajdonítható.

Fináczy Ernő 1902-ben fejezte be *A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában* című, két kötetre terjedő munkáját. Fináczy e művében az új adatoknak rendkívüli gazdagságával rajzolja először is a közoktatás állapotát a nagy reform előtt, majd a reform mivoltát s annak hatását. Nemcsak iskolai történetet ír, hanem tárgyának minden vonatkozását feltűnteti az egyházi, a politikai, a tudományos téren. Szerves kapcsolatba hozza a Ratio Educationist az európai eszméáramlatokkal s az osztrák közoktatási reformmal. Figyelme kiterjed a közoktatás minden ágára. Egyenlő avatottsággal rajzolja a felső oktatás s a középiskolai oktatás minden ágát és igazi culturalis genreképeket rajzol, midőn a népoktatást tárgyalja. Előadását előkelő egyszerűség és magvas tárgyszerűség jellemzik. Érti és érezteti a kor szellemét munkájának minden részében. Finom lélektani jellemrajzok élénkítik olykor elbeszélését. Nem habozunk kimondani, hogy Fináczy munkája legszebb történeti monográphiáink közt foglal helyet.

És még sem merjük ajánlani a tek. Akadémiának az utóbb nevezett munkákat a nagyjutalommal való kitüntetésre. Tudjuk ugyan, hogy az Akadémia e jutalmát főleg a hétévi időközben

megjelent legkiválóbb munkák kitüntetésére szánta, mégis az Ügyrendnek 88. § ában foglalt új intézkedéséből („Nagyjutalmat ugyanazon író csak egyszer nyerhet“) azt kell következtetnünk, hogy az Akadémia egyes írók egész pályáját is óhajtja kitüntetni ez úton az ünnepies elismeréssel. A mi figyelmünk tehát oly írók felé fordult, a kik már hosszú, több évtizedre terjedő pályára tekinthetnek vissza.

Ily gondolatoktól vezetve, figyelmünket lekötötte az a körülmény, hogy 1905-ben jelent meg két kötetben Thaly Kálmán *Ocskay Lászlójának* második kiadása. Nem ez a legjelentékenyebb munkája Thaly-nak, de e munkát alkalmul választjuk arra, hogy röviden vázoljuk szerzőjének érdemeit. Thaly Kálmán majdnem felszázados tudós pályájának központjában II. Rákóczi Ferencz nevét találjuk. A régibb magyar történetírás felreértette II. Rákóczi Ferencz korát. A nagy Katona István bár dicsőíti a fejedelem erényeit, felkelését káros mozgalomnak, sőt szüzenletes lázadásnak nevezi. Még az ifjú gr. Széchenyi István is közömbösen haladt el a rodostói emlékek mellett keleti útján. Kölcey és Vörösmarty lyrájának hatása, majd a fejlődő nemzeti érzés nyomása avult nézetté változtatták Katona István ítéletét a magyar történetírásban és a művelt magyar közvéleményben. De a történettudomány Thaly kutatásai előtt nem ismerte eléggé II. Rákóczi Ferencz korát. Az ő kutatásai derítették fel igazán Rákóczi korának hadi, politikai és művelődési történetét, a felkelés előzményeit és a Rákóczi emigratio történetének lényegesebb részleteit. A kurucz kor költészetét is Thaly gyűjtötte összes Remek balladákkal, jeles lyrai költeményekkel gazdagította e gyűjteménye költészetünket és módot adott a történetírónak arra, hogy közelebb férhessen Rákóczi korának lelkéhez.

Thaly nem elégedett meg a gyűjtéssel, hanem számos monographiában és értekezésben megírta a nagy felkelés egyes részeit. Nem egy kurucz vezér igazi jelentőségének méltánylását Thaly-nak köszönheti történetírásunk. Népszerűvé lett *II. Rákóczi Ferencz ifjúságáról* írt kis kötete. Legnagyobb munkája a *Bercsényi család története*, mely Bercsényi elődjei történetének tárgyalása után Bercsényi életrajza keretében elbeszéli a Rákóczi felkelés történetét. Eddig három köteté jelent meg a könyvnek és a harmadikban a Rákóczi felkelésnek körülbelül négy első éve már el van beszélve. Thaly monographiáit az adatok ritka bősége mellett az elbeszélés elevensége is jellemzi. A Rákóczi felkelés kezdő évét senki sem állította elének oly szemlélhetően, mint Thaly a *Bercsényi Család Történetében*. Thaly nagy érdemeit el kell ismernie annak is, ki nem szeretné mindenütt követni felfogását, vagy könyvei szerkezetének sajátságait. Az ő kutatásai a bizonyosság erejét adták meg annak a felfogásnak,

hogy Rákóczi forradalma szükséges küzdelem volt, mert a magyarság harci erélyének e fellobbanása nélkül a nemzet állami élete alig maradhatott volna meg. Thaly folytonos munkásságának, úgyszólván tudós izgatásának része van a Rákóczi-cultus erejének fokozásában. Ritka történetírónak adatott meg ily hatás a közszellem alakulására.

Másnemű érdemek felé fordult figyelmünk, midőn Hampel Józsefnek „*Újabb Tanulmányok a Honfoglalási Kor emlékeiből. 1907*” című munkáját forgattuk. Hampel már évtizedek óta kiváló és fáradhatatlan munkása a magyar archaeológiának. Vizsgálatai kiterjedtek az őskorra, a hazai római régiségekre, a népvándorlás, a honfoglaló ősök és a magyar kereszténység korára. Nagyra becsüljük kutatásainak módszerét, az óvatosság és leleményesség egyesítését. Különösen becsesek a honfoglalás korára vonatkozó tanulmányai. Ezekben Pulszky Ferencz és Nagy Géza kezdeményét folytatva, összefoglalja a leletek összehasonlító vizsgálatából nyerhető eredményeket. Eredményei néhány igen valószínű feltevéssel, vagy meglehetősen biztos adattal gyarapítják ismereteinket a honfoglalók culturájáról, szokásairól s érintkezéseiről. Történetírásunk már értékesítette is ez eredményeket a honfoglalás korának rajzában.

Ezek alapján az osztály azt javasolja, hogy az Akadémia Thaly Kálmánnak ítélje oda a nagyjutalmat „Ocskay László” című műve második kiadásának 1905-ben való megjelenése alkalmából, a Marczibányi mellékjutalomban pedig Hampel Józsefnek az „*Újabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiből. 1907.*” című munkáját részesítse.

Az osztály javaslata elfogadtatván, a nagyjutalom *Thaly Kálmán* t. tagnak, a Marczibányi-mellékjutalom pedig *Hampel József* r. tagnak ítéltetett oda.

II.

Jelentés a Bródy-pályázatról.

(Előterjesztette *Concha Győző* r. t. előadó.)

Tekintetes Akadémia! Az idei nagygyűlésen odaitéleendő Bródy-jutalom iránt javaslattételre kiküldött bizottság, mely az alapítványi szabályzat szerint a II. osztály ez idei elnökeiből, Thaly Kálmán tiszteletbeli tagból és az I. és II. osztály két-két választottjából, név szerint Berczik Árpád és Rákosi Jenő, továbbá Asbóth János és Concha Győző rendes, illetőleg levelező tagokból állott, a következőkben teszi meg tiszteletteljes jelentését.

Az alapító rendelkezésének megfelelően, mindenek előtt szemlét tartottunk a publicistikai munkák fölött, melyek az utolsó

három év alatt, 1906-tól 1908-ig megjelentek, a mivel már jelezzük, hogy figyelmünk nemcsak arra a 8 munkára terjedt ki, mely a pályázatra jelentkezett, hanem a lefolyt három év összes irodalmi termésére.

E termést elég gazdagnak és változatosnak mondhatni. Nem csoda! Legbensejében és minden részében fölzaklatott állami és társadalmi létünk bőven osztotta a problémákat mindazoknak, a kik irodalmi úton kívántak ténybeli adatok föl kutatása, kibontakozási tervek előterjesztése által e problémák megoldásához járulni.

A nemzeti életnek minden oldalán megvilágítást nyert ez irodalomban, s annak nem egy terméke, — mit csak helyeslőleg említhetünk, — a publicistikai érdeklődést belügyeinken, Ausztriához való viszonyunkon túl a nagy nemzetközi vonatkozások felé is fordította, a melyeknek számba vétele nélkül csakugyan egy nemzet sem irányozhatja életét.

Márfy-Montuano „Ködképek és valóság a Balkánon“, s az ennél értékesebb „Külgügyeink közössége Ausztriával“ kiemeli a magyar olvasót abból a tartományias gondolkodásból, melybe Ausztriával való kapcsolatunk bonyodalmi belé szorítanak. Még inkább teszi ezt Ajtay József munkája „Harcz a hegemoniá“-ért mely a magyar nemzet függetlenségének világállási vonatkozásait úgy történelmi evolúciójában, mint jelenlegi állapotában és tényleges föltételeiben kíséri megvilágítani.

Jelentékeny helyet foglalnak el a három év körében a socialpolitikai iratok.

Bernát István „Socialista Programmok“, Gaal Jenő „Tanulmányok és beszédek“, szerzőik kipróbált tehetségét mutatják.

Szeberényi Lajos munkái: „A parasztok helyzete Magyarországon“, „A parasztkérdés külföldön és hazánkban“, sok tanulságos és helyes megfigyelés mellett nemzeti, alkotmányi, felekezeti és socialis tekintetben elfogult irányzatot mutatnak és határozott elvi álláspont nélkül szűkölködnek, habár utóbbi munkája minden tekintetben javulást jelent.

Inkább szenvedélyes támadás Magyarország socialis multja és jelene ellen, továbbá tudományos színezetű jóvendőmondás a leendő Magyarországról, mint tudományos alapra épített publicistikai mű Jászi Oszkár könyve „Új Magyarország felé“. Annak az iránynak terméke, mely e haza földjén, ettől külön kerített várba vonulva, nem kis számú híveivel más nemzetek társadalmi helyzetére alapított elméletekkel lövöldöz a váron kívül állókra.

Pásztor Mihály „Eladósodott Budapest“ ifj. Weszprémy Kálmán „A Magyarországi zsidóságról“ című munkái tulajdonképp a socialis statisztika körébe esnek, habár mindegyiknek erősen publicistikai, vagyis a közélet átalakítására czélzó irány-

zata van; ez irányzat ugyan Pásztor Mihálynál leplezett, Weszprémynél ellenben gúnyos szenvedélyességgel nyíltan kifejezett. Mivel azonban az első az irányzatának megvalósulását egyedül azzal jelzi, hogy az új generatio „olyan socialis forradalmat támaszt, mely elsöpri a mult bűneit és a régi társadalom romjain talán egészségesebb társadalmat épít“, a második pedig I-es jel alatt a könyvnek „A magyarországi zsidók statisztikája“, alcímet ad és előszavában egyenesen mondja, hogy annak „célja a maga meztelenségében bemutatni a valót“, névszerint a magyarságnak nemzeti jellemvonásából főleg a beözönlő külföldi zsidóság általi kivetkeztetését, statisztikájából azonban gyakorlati következtetéseket szintén nem von: e két munkát a jutalom odaítélésénél tekintetbe venni nem lehetett. Az alapítványi szabályzat 2. pontja ugyanis a statisztikai irodalom termékeit egyenesen kizárja a pályázatból, és mivel e két munkát a fennebbiekhez képest publicistikai irányzatuk mellett is statisztikai jellegűnek kell minősíteni, e jellegüknel fogva esnek el a pályázás lehetőségétől.

Ellenben ide tartoznak Rácz Lajosnak szorgalmas dolgozata „Az ipari béke megvalósítása kollektív munka egyezmények által“, valamint Forster Gézának „Javaslatok az alföldi gazdálkodás javítására“ című irata, melyben nemcsak rámutat a magyar alföld gazdasági és socialis bajainak forrására, hanem azok orvosságát is megjelöli a tanya-rendszernek törvényhozási úton leendő átalakításában.

Nevezetes munka Giesswein Sándornak „Társadalmi problémák és keresztény világnézet“-e, mely tartalmánál fogva bírálatunk körébe esnek, de célzata egészen ment az aktualitástól, és utóbbi szerint a társadalmi és vallási bölcsélet körébe esik.

Ferencci Imre nagyszabású munkája: „Strájk és socialpolitika.“ I. köt. 529 nagy nyolczadrét lap, a tiszta tudományt szolgálja s már terjedelménél, vizsgálati módszerénél, de főleg annál fogva esik ki a publicistika köréből, mert csak propyleum a II. kötethez, a melyben, mint szerző mondja (5. l.) „a magyar viszonyokra alkalmazzuk, illetőleg a magyar törvényhozás és a magyar társadalom feladatai szempontjából fejtjük ki mindazon eredményeket, a melyeket tanulmányunkban az egész társadalmi rendnek a strájkok ellen való biztosítása szempontjából nyertünk“.

A mily elismerésre méltók Porzsozt Kálmánnak „Reform Politika“-jában egyes megállapításai, melyekkel politikánk ellenmondásaira éles világot vet, valamint a miket p. o a családra, a közerkölcsök s a kultur politika némely részére nézve mond, oly kiforrottanok politikai tervei, oly jogi lehetetlenségeket hirdetők jogászai javaslatai és kritikái, oly bizonytalanok socialpoli-

tikai gondolatai. E mellett föltűnő, hogy a míg a tüzzel vassal, magyarosítást hirdeti, folyton „műveletlenségünk“, „parasztságunk“, „kulturátlanságunk“, „erkölcstelenségünk“, „panamistaságunk“, „sok gazemberünk“, szóval minden lehető fogatékosságunkról panaszkodik és bírálataiban, megjegyzéseiben néha oly köznapias hangot használ, a melyet a magasabb színvonalú publicistika gondosan kerül. A munka hazafias, nemes intentiói, az erős erkölcsi érzés, mely áthatja, nem ellensúlyozhatják a kiemelt nagy hiányokat.

Nem kevesebb a politikai és közjogi irányu munka a lefolyt három évben, mint a mennyit a socialpolitika fölszínre hozott.

Szivák Imre tartalmas munkájában „Az alkotmány biztosítékokról“ törvényjavaslattal járult az égető kérdés megoldásához. Tillmann Béla pedig alkotmánytörténelmünk gondos kutatójának mutatja magát arra a kérdésre nézve, vajjon csak parlamentáris kormány lehet-e törvényes? a mit ily cím alatt tárgyal: „Elrendelte-e az 1848. 3. t.-cz. a parlamentáris kormányt?“

Csetényi Józsefet, ki a „Vámszövetség és bankközösség problémájá“-ról nem szellem nélkül ír, bár gondolatait kellőkép szabosítani nem mindig tudja, szintén a jogi írók közt kell említenünk, amennyiben a jogi függetlenségben látja a gazdasági függetlenséget.

„A választói jog problémái“-val foglalkozik Nagy Olivér; nemzetünk való érdekeit aggódva mérlegelő, terjedelmes munkája azonban nem mutatja sem a teljes tudományos kiforrottságot, sem a gyakorlati alkalmazhatóságot, melyet ily nagy cél megkíván.

A magyarság uralmának, hegemoniájának gondolata vezet a többi számottevő írókat is, a kik a választójog problémájával foglalkoznak.

Ez uralom biztosítását más oldalról veszi tekintetbe Balogh Ernő „A magyar cultura és a nemzetiségek“ című, kellőleg meg nem alapozott adatú és kihívó hangú munkájában, melyet az a c-alódás vezet, hogy „a sovinsta szó minden nemzet politikai szótárában a legelső helyen áll“, továbbá, hogy a magyar-nak legfőbb kötelessége megindítani a culturharcot a nem magyar nemzetiségek ellen, culturáját állami hatalom szóval rájuk erőltetni s „mindenkit arra kényszeríteni, hogy egyformán őszinte szívvel szeresse a hazát.“

Balogh Ernő harcziás irányával szemben Argus-nak „Nemzetiségi politikánk hibái és bűnei“ című munkájában, mely nyilván nemzetiségi táborból származik, sok jóakarat, nyugodtság és tárgyismeret kellemesen érint, még ha céljai és eszközei több irányban nem is nyerhetik meg a tudományos kritika helyeslését.

A választójog problémájának van szentelve Ajtay Józsefnek „A választási reform“ című munkája. Behatóan, adatokkal kezében, a külföldi állapotok összehasonlító tekintetbe vételével tárgyalja témáját, elvi alapját erős logikával védi és a választójogban részesítendők meghatározása mellett a választókerületek, sőt a megyék új területi beosztásának meghatározásába, az önkormányzati és nemzetiségi ügyek tárgyalásába is belébozsátkozik. S ebben, valamint sokhelyt kitörő, szenvedélyes hangjában van a dolgozat gyengéje. Mert a választói kerületek, vagy éppen a megyék területi beosztása, a nemzetiségek viszonyainak rendezése sokkal bonyolultabb tárgyak, hogy sem rólok más mint megokolás nélküli ítéleteket azon a 30 oldalon mondani lehetne, a hol szerző őket tárgyalja, habár ez ítéletek, népességi statisztikai adataiknál fogva, mint ilyenek sem értéktelenek.

Ugyancsak a választójog rendezésével foglalkozik Réz Mihály „Magyarság és demokrácia“, valamint „Nemzeti politika“ című dolgozataiban. Csak ezekről kívánunk megemlékezni, mert az ugyancsak tőle való „Széchenyi problémák“ a publicisztika körén túl, az országlás művészetének általános elméletébe vágnak.

A két dolgozatot rokon gondolatok töltik meg, azonban attól a bizonyos középüttől, melyet az elsőben az államkormány erősítése és a megyei autonomia hatalma közt járni megkísértett, határozottan eltér és elsőben még tapogatózó keresése már határozott tervre talál a másodikban.

Réz Mihály gondolata a democratia s a magyar nemzeturalma állami léte körül jár. Mérlegeli minő democratiának vannak meg a létfeltételei közöttünk, mint viszonylik az általános szavazati jog s a magyar hegemoniának e szavazati jog útjain megdőlése, a nemzetiségek felülkerekedése oly democratia kifomálódásához, a mely általános emberi szempontból úgy megállja helyét, az emberiség culturáját biztosítani abban a mértékben képes legyen, a mint azt a magyar nemzet képes volt.

A szavazatjog várható kiterjedésével kapcsolatban azután a magyar hegemonia biztosításának eszközeire, mindenek fölött a közigazgatás államosításának elodázhatatlan szükségességére tér, mert a nemzet hatalmának, fölényének erősítése befelé a széthúzó faji, felekezeti, socialis törekvések ellenében az az út, mely kifelé, Austriával szemben is legbiztosabban vezet győzelemre.

E gondolatot teljes tudományos vértezettel, a tények alapos ismeretével, mondandóinak világosságával, nyelvezete előkelőségével terjeszti az olvasó elé, a kit vezérgondolatának tartalmáról a részletek tömegében sem enged megfélekedezni, mert gondolatát a tények természetes láncolatában tudja bemutatni.

A mint ez, csakis a figyelemre legméltóbb munkákat felölelő, szemlénkből látszik, az elmúlt hármas évkör több érdemes publicistikai terméket hozott. Mindazáltal nem véltük azok egyikét sem a jutalomra ajánlani. Az alapító ugyanis az által, hogy a jutalmat vagyilagosan egy műnek — legyen az bár esetleg csak röpirat, cikksorozat — vagy a hirlapíró általános működésének, tehát legtöbbször egy egész élet munkájának kívánta juttatni, ez által megadta a publicistikai mű értékéhez a mértéket. Az ily műnek rendkívüli értékűnek kell lenni. Mert hogy nem is egy könyv, hanem egy röpirat, egy cikksorozat, egy tanulmány fölérjen a magyar hirlapirodalom legkiválóbb munkásainak egész pályája értékével, ehhez abban kivételes érték, honmentő gondolat, a tollnak előbb el nem ért mesteri kezelése, szóval valami rendkívüli kívántatnék.

S mivel ilyesmit az elmúlt hármas évkör műveiben nem találtunk, fordultunk napi sajtónk munkásai felé s azok karán végig tekintve, báró Kaas Ivort egyértelműleg ajánljuk a Bródy-jutalommal való kitüntetésre.

B. Kaas Ivor negyven évnél régebben szolgálja a sajtóban nemzetét ügyét.

Kevés oldala van a nemzet életének, melyet működése nem érintett volna s habár erejét főleg a nemzeti élet általános irányzása, az általános politika körül érvényesítette, szellemi, művészi, erkölcsi szükségletei hirlapírói gondosságának állandó tárgyát alkották.

Közéletünk előzményeinek alapos ismeretével, nagy nemzetközi tájékozottsággal, teljes közjogi és államtudományi fegyverzetel folytatta publicistikai működését. Dolgozatai megleptek szakszerűségükkel, ténybeli alapjaik felőli pontos tájékozottságukkal, írójuk előkelőségével, szerkezetük könnyűségével.

Báró Kaas Ivor a vezércikk mai formájának egyik megteremtője. A mi cikkeinek a legfőbb értéket adja, az az ellenfél iránti lovagiasság a leghevesebb csatározások közben, a meggyőződés bátorsága, az érzés heve, melylyel ügyéért sikra száll.

Cikkei a nemzeti élet fontos pillanataiban az igazságért halni kész harczos lelkének kitörései.

A teljes odaadás az ügy iránt, melyet igazságosnak tart, az alkut nem ismerő állhatatosság, az egyéni meggyőződés bátorsága teszik föl Kaas Ivor publicistikai működésére a koronát.

S az utóbbi kisebb nemzeteknél, minő a magyar, különös érdem. A baráti, a felekezeti, a testületi tekintetek, az osztály- és pártkapcsok kis nemzeteknél sokkal jobban békóba verik az egyest, mint nagyoknál s könnyebben elnyomják az egyéni meggyőződés bátorságát.

Báró Kaas Ivort nagy értelmi tulajdonain, dolgozatainak

művészi értékén, tiszta jellemén fölül különösen meggyőződésének bátorságáért, külbefolyásoktól való függetlenségéért ajánljuk a Bródy-jutalomra.

Az Akadémia elismerése, ha javaslatunk elfogadtatik, nem jelenti természetesen, hogy azzal magát báró Kaas Ivor irányzatával, melyet működése folyamán követett, érdemileg is azonosítja.

Az Akadémia a Bródy-jutalom odaitélésekor a publicistikai irányok tartalmi helyessége fölött nem dönt, azoktól, a mennyiben ezt az erkölcsnek, a nemzeti életnek legáltalánosb törvényei megengedik, elvonatkozik és magát egyedül a publicista ethikai és intellektuális értéke által vezetteti.

Így a jelen esetben is a pálma, melyet a bizottság egyértelműleg báró Kaas Ivornak nyújtani javasol, tekintet nélkül politikai pártállására, publicistikai pályáján kifejtett értelmi erejének, művészi tehetségének magas fokát, publicistikai működésének subjektiv ethikai értékét illeti. De egyben arról is meg van győződve a bizottság, hogy az Akadémia a maga pálmáját ezuttal báró Kaas Ivornál érdemesebbnek nem adhatja.

E javaslat alapján a Bródy-jutalom *báró Kaas Ivornak* íteltetett oda.

III.

Jelentés a Wahrmann-pályázatról.

(Előterjesztette *Wartha Vincze* r. t., előadó.)

A jelen évben esedékes Wahrmann-jutalom tárgyában az Akadémia az ügyrendi szabályok értelmében a következő rendes tagokat küldte ki: A II. oszt.-ból Gaal Jenő r., és Matkovics Sándor lev. tagot, a III. oszt.-ból Wartha Vincze rendes és Bodola Lajos lev. tagot. Bizottsági elnök ugyancsak, az ügyrendi szabályok értelmében, a III-ik osztály elnöke: Entz Géza r. tag.

A Wahrmann-féle alapítvány kamatai jutalomdíjként minden hatodik évben az ipar terén szerzett irodalmi vagy gyakorlati érdemek elismeréséül adandó ki. A beérkezett pályázatok vagy javaslatok elbírálásánál a bizottság mind a két szempontból ítélte meg azokat s arra vonatkozó véleményét a következőkben terjeszti a nagygyűlés elé.

A főtitkári hivatalhoz a pályázati idő lejártáig a következő pályamunkák, illetve beadványok érkeztek:

1. Egy lepecsételt levéllel kapcsolatosan három oldalra terjedő a „Társadalmi kérdés megoldása“ című czikk.

2. Kiss Tamás református collegiumi tanár „A természeti tűnemények viszonyított szemlélete“ (geophysikai tanulmány) című értekezése, mely 1908-ban Marosvásárhelyt jelent meg.

3. Naszályi József okl. gépészmérnöknek „A gőzlokomobilok szerkezete és kezelése“ című tankönyve.

4. Gáti Béla az Akadémiához intézett és a következő nyomtatványok melléklésével benyújtott folyamodványa, melynek alapján a díjnak részére való megítélését kérelmezi. A mellékelt értekezések a következők:

a) Description et utilisation de la methode pour la mesure Des Constant De Ligne Au Moyen Du Barretter.

b) Barretter-Messungen und einige Barretter-Erscheinungen. Megjelent: Jahrbuch der drahtlosen Telegraphie und Telephonie.

c) Nagy váltakozó számmal bíró gyenge áramok mérése. Előadatott: a Math. Phys. társulat 1903. ülésén.

Végre egy, két kisebb, egy-két oldalra terjedő jelentés.

5. Lezárt jeligés levél, a mely a vonatósszeütközésre vonatkozó készülék feltalálójának a nevét zárja magába. Értekezés vagy egyéb okmány nem volt mellékelve.

A bíráló bizottság f. é. február 26-án és folytatólag márczius 19-én tartott ülésein egyhangúlag a következőkben állapodott meg. Az első pályamunkában a bizottság mystificatiót lát és azért a beadványnak és a jeligés levélnek a megsemmisítését hozza javaslatba. A 2., 3. és 5. számú kérvények teljes mellőzését ajánlja, mert azoknak beterjesztése nyilvánvaló félreértésen alapszik; marad tehát egyedül a 4. számú, Gáti Béla főmérnöknek a beadványa.

Gáti Béla magyar királyi posta- és távíró-főmérnök munkálkodása igen érzékeny barretter-berendezésnek szerkesztésére és annak sokféle tudományos és gyakorlati érdekű alkalmazásaira vonatkozik. Megemlíti, hogy a barretter velejében igen vékony electromos vezető, melynek electromos ellentállását a rajta átvezetett villamáram megváltoztatja. Ez ellentállás változásból a barrettert átjárt villamáram erősségét vagy a Wheatstone-híd, vagy pedig compensatiós berendezés áthidalásába bekapcsolt érzékeny galvánmérő kitéréséből mérhetjük.

A barrettert először Fessenden alkalmazta detectorul a vezeték nélküli telegraphiában; Kenelly volt az első, ki a barrettert telephonkábelvezetéseken való mérési vizsgálatoknál használta s ez utóbbi tárgyban még Cohen és Shepherd köztetek beható tanulmányokat.

Elegendő lesz e helyütt csak érintenünk a barretter-berendezésre alapított azokat a vizsgálati módszereket, melyeket Gáti mérnök abból a célból dolgozott ki, hogy a telephonáram gyakoriságával bíró váltakozó áramtól átjárt telephonkábel jellemzőit meghatározhassa. Igen érdemes munkálkodás, mely hozzá fog járulni ahhoz, hogy a telephonvonalak berendezése, a miben még sok empirikus elem van, exact alapon fejlesztessek.

Gyakorlati érdekű a barretter-berendezés alkalmazása a 20—20 kilométernyire levő vezeték nélküli telegraph-állomások fogadóinál, melyeknek antennái könnyen felszerelhetők és könnyen szállíthatók. Gáti mérnök, eme fogadó berendezés megszerkesztésére a magyar tudományos Akadémia anyagi támogatásában részesült.

Gáti mérnök a barretter-berendezést multiplex telegraphiára szándékszik alkalmazni. Ebből a célból közös vonalon különböző frequentiájú villamáramot vezet; mivel az egyes állomások Thomson körei csak bizonyos gyakoriságú áramra resonálnak, az egyes állomások egyidőben egymástól függetlenül fogadhatják az egyvonalon érkező különböző közléseket. A barretternek gyors kábeltelographiára való alkalmazását Gáti mérnök úgy tervezi, hogy a Morse-jelek időtartamának megfelelőleg, gyors váltakozású áramot vezet a fogadó állomás barretterén, a barretter csekély tömegénél fogva 0,0001 másodperc alatt az áram hőhatásától megváltoztatván villamos ellentállását, az oscillographikus galvánmutató a kitéréseivel eme változásokat követi. Az oscillograph tükrére, innét pedig az oscillograph mozgó tükrének kitérésére merőlegesen elmozgatott fényérzékeny lemezre vetett fénynyaláb hatásából, a Morse-jelek lefényképezhetők. A bemutatott mellékletben az „f“ mássalhangzónak Morse-jele (. —.) látható, mely egy másodperc alatt huszszor állított elő.

E rendszer gyakorlati kivitelére részvénytársulat alakult Amerikában.

Gáti főmérnöknek imént előterjesztett tudományos és gyakorlati értékű munkássága tárgyánál, irányánál és az elért eredményeknél fogva egyaránt elismerésre méltó. A hazai iparra való hatása eme munkálkodásának azonban egyelőre még szűkösrű.

Hogy a bizottság Gáti Béla főmérnök dolgozatával behatóan foglalkozott, az abban találja indokolását, hogy ez által a bizottság folyamodónak törekvéseit és szorgalmát honorálja, de őt a Wahrmann-féle jutalomdíjjal való kitüntetésre jelen alkalommal nem hozhatja javaslatba.

Ezzel szemben az előadó indokolt indítványára a bizottság Bláthy Ottó Titusz udvari tanácsosnak és a Ganzféle villamosgyár r. t. műszaki tanácsosának ítéli oda a Wahrmann-féle jutalomdíjat. Ítéletét az alulírott bizottság a következőkkel indokolja:

Bláthy Ottó Titusz született 1860-ban Tatán; a bécsi műegyetemen gépészmérnöki képesítést szerezvén, 1881—83-ban a magyar államvasutak gépgyára szerkesztő osztályában működött. 1883 óta a budapesti Ganz és Társa vasöntő- és gépgyár electromos osztályában, szigorúan tudományos elvekre alapított kutatásai révén oly nagyszabású electrotechnikai gépszerkesztő mérnöki működést fejt ki, hogy az említett legújabbkori technikai szakma

elsőrangú művelői sorába jutott s hazánk határain túl is, nemcsak önmagának, hanem hazánknek is a legnagyobb elismerést vívta ki.

Ez elismerés jelei gyanánt felemlítendők a következők:

A Ganz-gyárban osztályigazgatói rangig emelkedett és az igazgató-tanácsnak tagja; Róma város electromos telepének berendezése és fejlesztése tárgyában kifejtett nagyérdemű munkásságának elismeréséül az olasz király nagy rendjellel tüntette ki.

Az Institution of civil engineers London, több ízben azzal mutatta ki, hogy Bláthy szakmájának elsőrangú művelői közé sorozza, hogy fontos electrotechnikai tárgyakban, a vitatkozásban való részvételre hívta fel.

Az amerikai és európai szaklapok a legnagyobb elismerés hangján emlékeztek meg Bláthy tudományos és technikai készségéről, midőn a londoni földalatti electromos vasútra kitűzött pályázat alkalmából, a Ganz-gyár képviselőjében Bláthy Lodonban nyilvánosan adta elő tervének indokolását. Tudományos és technikai téren kifejtett munkálkodásáról az alábbiak vannak hivatta nagy vonásokban képet adni.

Dr. Stefan bécsi egyetemi tanár kifejtette tudományos elvek alapján elsőnek Bláthy szerkesztette a gyakorlati célú, nagyfontosságú wattmérternek nevezett electromos effectust mérő eszközt.

A wattmérterre vonatkozó tapasztalatait a londoni „The Electrician” című folyóirat ismertette.

Galileo Ferraris turini tanárnak a forgó mágneses térre vonatkozó értekezésének megjelenése után, nyomban Bláthy megszerkesztette az ő róla elnevezett áramfogyasztásmérőt, mely sok ezer példányban van használatban.

„The coefficient of selfinduction of a single circular loop”, című értekezése a szerzőnek kiváló elméleti tudásáról, nevezetesen matematikai készségéről tanuskodik.

Magára a problémára jellemző, hogy a fentebbi közlemény óta 17 év folyt le, míg Edward Rosa és Louis Cohen, a Washingtoni Bureau of standards tagjai értekezésükben (Bulletin of the Bureau of standards Vol. 4 N. 1) kimutatták, hogy Minchin, Hicks és Bláthy formulái kevésbé pontosak, mint Kirchhoff és Maxwell-éi.

Feszültséget szabályozó automatát szerkesztett mellékvezetékű dynamók változó megterhelése esetében való használatra.

Ugyanezen automata szolgál váltakozó áramú generatorok mágnesező áramának szabályozására.

Jelentékeny része van a Zipernowsky-Déri-Bláthy-féle zártkörű transzformator szerkesztésében és a parallel kapcsolt transzformatorokra alapított áramelosztató rendszer kidolgozásában,

mely hazánkban először az 1885. évi országos kiállítás alkalmával mutatattott be.

Eme rendszer művelésével a Ganz-gyár, a múlt század nyolczvanas éveinek végén és a kilenczvenes évek elején, a világ legelső electrotechnikai gyáraival jutott egysorba — a mint néhány év előtt a Ganz-gyár a háromphasísú áramra alapított villamosvasútnak Kandó-féle rendszerével az úttörés érdemét szerezte meg.

A szóban lévő áramfejlesztőrendszer megvalósításaképen 1886-ban Bláthy kidolgozta Róma város electromos telepének tervét, az electromos generatorok az ő szerkesztése.

A tivoli vízések-hajtotta turbinák 2000 Volt fesz. váltakozó áramú generatorokat tartottak üzemben; 1891-ben 5000 Volt, ill. 10,000 Volt feszültségre ment át és a subiacoi művek felhasználásával 30,000 Volt feszültségre szerkesztette a generatorokat.

Igen figyelemreméltó, hogy e római telepen alkalmazott gépegységek annak idején Európában a legnagyobbak voltak.

Bláthy megállapította, hogy a váltakozó áramú generatoroknak zavartalan parallel kapcsolása szoros összefüggésben van a motorikus erő szabályozásával; így a szóban lévő célú gőzgép-regulatorok kellékeit tisztázta és a vízturbina-regulatorokat tökéletesítette.

Az erős villámáramú légvezetékes rendszer villámvédelmének fontos problémájával sikeresen foglalkozott.

A commutatoros egyphasísú váltakozó áramú motort szerkesztette, melyet utóbb mások tovább fejlesztettek.

A concentrikus kabel kapacitásának befolyását vizsgálta a váltakozó áram feszültségére, mely problema először az „Internationale Electricitätsgesellschaft“ bécsi kabelvezetékén merült föl.

Mielőtt még a szakirodalom útján ismeretessé vált, Bláthy az egyenáramú dynamónak hosszú magnesszárakkal bíró Edison típusait elhagyta, a kisebb magneses ellentállású szerkezetek előnyeit felismerte és meg is valósította.

Felismerte, hogy a gép teljesítményének hatását nem csupán az electromos viszonyok, hanem a melegedési viszonyok is megállapítják és a gép szellőzéséről gondoskodott.

Mindezek a javítások, tökéletesítések a Ganz-gyár készítményeiből nyilvánvalók.

Az is kimutatható az egyenáramú gépeknél, hogy Bláthy volt az első, ki a magneses ellentállás csökkentésére az armatura-tekerceket hornyolt vasba fektette.

Váltakozó magnesezésnél a hysteresis és Foucault áramok okozta veszteségeket külön választani tudta még oly időben, mikor az irodalomban még nyoma sem volt.

Az egyenáramú dynamók armaturaárama okozta munka veszteségről szólnak kísérleti vizsgálatokra alapított következő közleményei:

Arbeitsverluste in electr. Maschinen durch den Armaturstrom, Electrotechn. Zeitschrift 1896. 461 old.; továbbá:

Durch den Armaturstrom veranlasste Energieverluste in electr. Maschinen, Electrotechn. Zeitschrift 1896. 546 old.

Ötvözött vaslemezeknek electrotechnikai czélokra való gyártására adott vasgyárainknak útmutatást.

Újabb gyorsforgású gőzturbinákkal járatott váltakozó áramú generatorokat szerkeszt.

A calcyumcarbíd gyártásra való electromos berendezéseket szerkeszt.

Mint már bevezető soraimban is említém, Bláthy electromérnök imént nagy vonásokban vázolt tudományos működése és technikai alkotásai alapján az electricusok nemzetközi társadalmában elismerten s vitatlanul a legelső sorában van.

Jelentős tényező abban, hogy az electrotechnikai vívmányainkkal a többi culturállamokkal sorompóba léphetünk.

Jelentősnek kell mondanunk hatását közgazdasági viszonyainkra is. Az electrotechnikai nagyipar fejlődése magával vonta a gőzgépek, víz- és gőzturbinák gyártásának tökéletesítését és termelés fokozódását; fémiparunk, kabelek, — burkolt drótok — porcellánszigetelők gyártása fellendült.

Öntők, fémestergályosok, praecisiós mechanikusok, modellasztalosok, gépszerelők, gépkezelők új munkakört kaptak, melyben képességük fejlesztetett. Intelligensebb munkásoknak kiképzése által a társadalmunk közműveltsége is haladt.

Az utolsó hat évre vonatkozó működésére nézve a bizottság még a következőket jelenti:

Bláthy teljes eredménynyel fejlesztette a nagy dynamoegységeknek szerkesztését (1000—6000 lóerős egységeket), különösen magas fordulatszámra készülő szerkezeteket (gőz- és vízturbodynamókat).

Nagy feszültségű telepeken (3000—10.000 Volt) a többszörös transformatiót elkerülte a nagy feszültségre szerkesztett generatorok által, mitől a többi világczégek még ma is vonakodnak. Ezen kiváló dynamók által nagy turbinák és gőzgépek készülhettek hazánkban úgy Ausztria, mint Olaszország és Oroszország számára. Különösen a nagy electrochemiai telepek számára való electromos berendezések elismert mintaszerűek.

Bláthy nagy befolyást gyakorolt a dynamo-lemezek tökéletesebb minőségben való gyártására. Kiváló szakképzettsége nemcsak milliókra menő szállításokat biztosított a hazai iparnak, hanem Bláthy 25 évi működése idején, számos fiatal electromérnök

dolgozott vezetése alatt, kiket az ő szellemének termékenyítő hatása annyira fejlesztett, hogy hazánkban és a külföldön is vezető állásban vannak.

A Wahrmann-jutalom *Bláthy Otto Titusznak* íteltetett oda.

IV.

Jelentés a Sámuel-díjról.

A kiküldött bizottság az 1908-ban megjelent kisebb nyelvtudományi értekezések közül mint legkiválóbbakat *Wichmann György* helsingforsi egyetemi tanárnak a Magyar Nyelvben és Magyar Nyelvőrben közzétett következő két tanulmányát emelte ki: „A moldvai csángó mássalhangzók történetéből” és „A moldvai csángó magánhangzók történetéből”. Ezekben mintaszerű módszerrel vannak tárgyalva magyar hangtörténeti és nyelvjárási jelenségek és kiváló érdeme a szerzőnek, hogy a régi finnugor fokváltakozásnak néhány maradványára rámutat. Minthogy azonban a Sámuel-díj az eddigi gyakorlat szerint fiatalabb nyelvészek értekezéseinek megjutalmazására fordítatik, a bizottság *Wichmann* tanulmányait versenyen kívül állóknak tekintette és azt javasolja, hogy a díj *Trócsányi Zoltán* „A XVI. századbeli nyomtatványok *e*-jelölései” cz., a Nyelvtudományi Közleményekben megjelent dolgozatának ítéltesse oda. A szerző nagy szorgalommal tanulmányozta a XVI. századi magyar nyomtatványoknak különféle *e* betűit és kimutatta, hogy mely nyomtatványokban minő hangokat jelölnek. A főbb eredmények, a melyekhez módszeres vizsgálatai útján eljutott, a következők: Egy XVI. századbeli szöveg helyesírásából a XVI. század helyesírására általános következtetést vonni nem lehet. Valamely írónak egy munkájában látható helyesírásából többi műveinek helyesírására következtetni nem szabad. Egyes szövegek nyelvében konstatalható fonétikai jelenségekből helytelen dolog volna azt következtetni, hogy azok a XVI. században az egész magyar nyelvterületen megvoltak. A XVI. században sem volt általános használatban a kétféle. hosszú *e* hang, hanem a nyílt *ê*, épp úgy mint ma, csupán egyes nyelvjárásokban volt meg, de valószínűleg nagyobb nyelvterületen, mint manapság.

Trócsányi dolgozata mellett a bizottság dícsérettel említette meg a következő két dolgozatot: *Bajza József* értekezését: „*Bajza József* költői nyelvéről” (Magyar Nyelvőr), a melyben a szerző abból az elvből indul ki, hogy a költői nyelv csak megnyilvánulás a költői tartalom számára s így benne az illető költő költészete sajátosságainak kell kifejezve lenniök; ez elv alapján igen érdekesen vezeti be és magyarázza *Bajza* költői nyelvének sajátosságait az ő költészetének jellemző sajátágaiból. A másik *Ker-*

tész Manónak „Nyelvünk műveltségtörténeti emlékei“ cz. dolgozata (megj. a Beöthy Emlékkönyvben), a melyben a műveltségtörténet segítségével ügyesen magyaráz meg néhány olyan szót, közmondást és szólásmódot, a melyek történelmi megvilágítás nélkül bizonyos tekintetben érthetetlenek volnának.

Az osztály a bizottság javaslatát magáévá tette, s ennek alapján a nagygyűlés a Sámuel-díjat *Trócsányi Zoltánnak* ítélte oda, *Bajza József* és *Kertész Manó* dolgozatait pedig dicséretben részesítette.

V.

Jelentés a Nadasdy-pályázatról.

A Nadasdy-pályázatra 26 elbeszélő költemény érkezett be. Ezek közül a bíráló-bizottság legkiválóbbnak és a pályadíjra méltónak *A kalapács* címűt („Edda“ jelíggel) ítélte, a mely két eddai ének nyomán készült, de az északi mythust összekapcsolja a finnugor ősi világgal, s ezzel mintegy hazai vonatkozást is ad a tárgynak, melyet különben is szabadon alakít át, a személyeket és a viszonyokat is megváltoztatja. A nibelungi sorokban mesteri technikával írt vers öntudatos művészettel, biztos, gyors ütemű menetben mondja el a meséjét, a melynek meg tudja adni a mythikus színezetet, a mellett az emberi indulatokat is jól rajzolja. Hangja tele van verve-vel. Összhangos, szép költemény.

E mellett dicsérettel kiemelendőnek ítélte a bíráló-bizottság a *Korunk hőse* cz. („Ha az angol . . .“ jelíggel) pályamunkát. Ennek hőse egy fiatal magyar nemesi sarj, a ki inkább typusnak, mint egyénnek van rajzolva. Küzdelmes hányódás-vetődés után, mikor mindenhől kikopik, egy utolsó nagy bravourral pontot tesz az élete végére. A délibábok eme hőse aligha igazi képviselője a magyar nemesi osztálynak. A szerzőnek van ugyan philosophiája a részletekben, de nincs áttekintése az egészről; philosophiai fölfogása nem egységes, összefoglaló és áttekintő. A mi azonban a hangot, helyenként a festést, a milieuraírajtot s a milieuk lelkét illeti, az előadás színezését s az egészen sajátos rithmust, mind ebben ez a pályamű társai közt a legújyszerűbb, legeredetibb. Számos helye igazán költői lélekkel van megírva. Nyelve, verselése érdekes, dictiója választékos; de mindez egyúttal egyenetlen is. A szép részleteket gyakran formátlanabbak váltják föl, s nincs meg a munkában a művészi összhang.

Az osztály a bíráló-bizottság javaslatát magáévá tette, s a nagygyűlés az osztály javaslatát elfogadván, a pályadíjat *A kalapács* című pályaműnek ítélte oda, a *Korunk hőse* címűt pedig dicsérettel tüntette ki.

A pályanyertes mű jelíggel levele fölbontatván, belőle *Zempléni Árpádnak*, a Petőfi-Társaság tagjának neve tűnt elő.

VI.

Jelentés a Bulyovszky-pályázatról.

A Bulyovszky-jutalomra, a mely hazafias ódára volt kitűzve, tizenöt vers pályázott. Ezek túlnyomó részben a középszerűség mértékét is alig ütik meg: van köztük valóságos szárnyatlan erőlködés, kezdetleges, a műszerkesztés elemi szabályait sem ismerő, gondolatokban szegény, a verstechnika külsőségeit hajhászó, de igazi belső ritmus nélkül való alkotás. Százszor elkopott hazafias frázisok. Berzsenyi, Vörösmarty, Tompa ódáiból egv-egy visszaemlékezés bágyadt visszhangja. Erő, lendület, szenvedély, tűz és istenadta ihlet nincs bennük. Egy részük szerkezetben, formában eléri az irodalmi színvonalat, és itt-ott egy-egy szép gondolat is fölcillan bennük, de ezek a már rég ismert ódák phraseológiájában mozognak, ihlet, mély meghatottság és igazi ódai szárnyalás nélkül. Csupán két pályaművet talált a bíráló-bizottság három tagja közül kettő figyelemre méltónak: a *Rákóczi temetésekor* és *A kerepesi temetőben* címűt. De a jutalmat egyiküknek sem tartották odaitélenlőnek, mert belőlük is hiányzik az ódai lelkesedés, a fenkölt gondolkodásnak az a lendülete, az a benső igazi hév, erő és tűz, az eredeti fölfogásnak az a hódító hatalma, a mely nélkül valódi óda el sem gondolható.

Az osztály a bizottság többségének javaslatát magáévá tette, s a nagygyűlés az osztály javaslatát elfogadta, mire a jelíges levelek felbontatlanul elhamvasztattak.

VII.

Jelentés a Lévay-féle irodalomtörténeti pályázatról.

A nyílt pályázatra („Kivántatik Kazinczy Ferencz életrajzának és munkássága beható méltatásának tervezete, néhány kidolgozott fejezet kíséretében“) két pályamű érkezett. Az egyiknek a szerzője *Váczy János* l. t., a másiké *Czeizel János* tanár. Váczy csak tervezetet küldött be, de megjelölte, hogy a tervezet fejezeteinek egy része már nyomtatásban is megjelent. E fejezetek egybeállítva egy-két kötetet tennének ki a M. T. Akadémia könyvkiadó vállalatának alakjában. Czeizel munkája Kazinczy életének és működésének körülbelül két harmadát adja elő (némi még kitöltendő nagyobb hézaggal) és nyomtatva 2—3 kötetre terjedve. Mind a két szerző nemcsak Kazinczy önéletrajzait, fogsági naplóját és levelezését használta föl, hanem sok irányban kutatott, hogy Kazinczy életének minden vonatkozását földerítse. Ennek megfelelően mind a két műben igen nagy és becses adatkészlet van, a mely a kor műveltségtörténetét is sok irányban

megvilágítja. Mind a két mű éveken át folytatott szorgalmas és beható kutatásnak becses eredménye. A két szerző olyan nagy arányokban építi föl a munkáját, hogy teljes befejezéséhez bizonyára még több évi ernyedetlen munkálkodás szükséges. Azonban az a nagy terjedelmű rész is, a melyet már most az Akadémia elé terjesztettek, értékes monographia irodalomtörténetünkre nézve.

Tekintettel arra a rendkívüli körülményre, hogy a kitűzött nyílt pályázatra két nagyterjedelmű, habár be nem fejezett pályamű érkezett, s mind a kettő sok utánajárással, széleskörű forrástanulmány alapján, megfelelő szakértelemmel, alaposan és ritka szorgalommal van kidolgozva, az osztály azt javasolja, hogy mind a kettő 1000—1000 koronás díjjal jutalmaztassék.

A nagygyűlés az osztály javaslatát elfogadta.

VIII.

Jelentés a Bésán-pályázatról.

A Bésán-pályázatra („Kivántatik a Corvina-könyvtár méltatása és részletes története“) egy pályamunka érkezett be. Ezen meglátszik, hogy a szerzőjét, a ki a XV. századi hazai és külföldi viszonyokban még nem eléggé tájékozott, a pályázat csak munkára serkentette és nem mint szakembert lepte meg munka közben. A mit nyújtott, az nem egyéb széleskörű tanulmányainak sebtiben összerótt jegyzeteinél. Gyarló előadásának ezért nincs még csak annyi folyamatossága sem, a mennyit kezdő írótól is elvárhatnánk. Döcögő, magyartalan, sokszor össze sem függő mondatainak, mondattöredékeinek a végén mindig jegyzetre utal, hogy olvasmányainak hitelét és értékét az olvasó állapítsa meg. Minthogy a hazai történet terén is csak kezdetén van a tájékozódásnak, gyakoriak nála a tévedések. A Corvina szerepét a XV. századi művelődéstörténetben elhelyezni nem tudja. Tagadhatatlan, hogy nyoma van a munkában a legújabb franczia, angol, olasz és német források használatának, de a nélkül, hogy a csupa magyar vonatkozásból valaki megismerhetné azt az idegen művelődési áramlatot, a mely a Corvinát létrehozta. A második kötet könyvészeti leíró jegyzékét tartalmazza Zsigmond, Albert, V. Ulászló (!), Vitéz János, Garázda Péter és Mátyás király eddig ismert és most külön csoportokra osztott könyveinek, valamint az Aragon-czimeres kéziratoknak, a bizonytalan és ismeretlen Corvin-codexeknek, II. Ulászló és a humanista magyar főpapok könyveinek is. Ezért a széleskörű és a történetinél hasonlíthatatlanul értékesebb könyvészeti munkásságért több elismerést érdemel a szerző; de egyúttal sajnálni kell, hogy a fölhasznált erőt nem kizárólag a Corvin-codexek tüzetes ismerteté-

sére fordította. Mert a mit így nyújt, az nagy fáradsággal, de a legtöbb esetben mégis csak elsietve végzett kutatás benyomását teszi az olvasóra. A könyvészeti leírások egyenetlenek és a legtöbb esetben még akkor is hiányosak, ha a szerző a német-, olasz-, francia- és magyarországi codexeket a hely színén maga írta le. A legtöbbnél még a méretek, a lapszámok kötelező jelzése is hiányzik, sőt a provenientia és az irodalom jelzése sem következetes. A híres codexek díszítéseinek leírása csak elvétve részletező. A jellemző kötések leírása sincs meg minden esetben, s ha még e mellett a czimerjelzés is hiányzik, az irodalomban tájékozatlan olvasó valóban nem tudja, hogy mi az, a mi a kéziratot Corvin-codexszé avatja.

Mint hogy a munka nemcsak egészben, hanem részleteiben is nagyon fogyatékos, az osztály azt javasolja, hogy a pályadíj ne adassék ki.

Az osztály javaslata elfogadtatott s a pályamunka jeligés levele fölbontatlanul elhamvasztatott.

IX.

Jelentés az Első M. Ált. Biztosító-Társaság-pályázatáról.

E jutalom a következő pályakérdésre volt kitűzve: „Fejlessék ki a pogressiv adóztatás elmélete, különös tekintettel előnyeire és hátrányaira“.

Beérkezett két munka.

1. sz. pályamunka. Jelige: Dat veniam stb. 81 lap. A munka már csekély terjedelménél fogva sem tekinthető a pályakérdés megoldásának. A kérdés főrésztét, a progressiv adóztatás előnyeit és hátrányait öt-öt (hat) lapon intézi el. Még e néhány lapon is vannak kitérések és nem egészen logikus okoskodások. Irodalmi forrásai elégtelenek, a jelentékeny monografikus irodalmat nem ismeri, ellenben felsorol olyan munkákat, melyek a tudomány mai állása mellett semmi jelentőséggel nem bírnak. Ezt nem menti azon körülmény, hogy szerző nem akarván magát tekintélyek által félrevezettetni, mellőzi az irodalmat és csak az észre és a logikára akar támaszkodni. Pedig éppen a logikát gyakran nélkülözzük. A dolgozatra sajnosan ráillik az előszavának első mondata: Nincs közérdekű kérdés, mely fontosságához mérten oly mostoha és mellőzött sorsban, oly rideg és felületes elbánásban részesülne, mint a progressiv adóztatás kérdése. A dolgozat szerény terjedelméhez képest túl hosszadalmasan foglalkozik előzetes kérdésekkel, ezekkel is meglehetősen elemi módon. A munka kezdetleges, tele tudománytalan definiókkal és a műszavak tudománytalan használatával. Értékesebb része a dolgozatnak a progressiv adókulesnak a határérték elmélet alap-

ján megkísérlett construálása, azonban ez is mélyebb alapozást nélkülöz.

2. sz. pályamunka. Jelige: Pierson. 69 folio lap. A subtilisabb gondolkozásra, de hiányos pénzügytani képzettségre valló dolgozat egyáltalában nem tárgyalja a pályakérdést, ahhoz legfeljebb bevezetésül szolgálhatna, a mennyiben először vizsgálja az igazságosság elvének hatalmát és azt az állami bevételekre alkalmazván, azon eredményhez jut, hogy az adóztatásnak progressivnek kell lennie. Bár munkájának befejezetlenségét elismeri, azt mégis tudunkra adja, hogy elmélete — melynek itt csak körvonalozását adja — az igazságnak olyan elég nagy megközelítése, a mely a való életre is alkalmazható a melylyel egy igazán helyes és igazságos adórendszer is felépülhet.

Az osztály a jutalom kiadását nem hozhatja javaslatba.

Az osztály javaslata elfogadtatván, a jutalom ki nem adott és a jeligés levelek felbontatlanul elhamvasztattak.

X.

Jelentés a Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesület Fáy-pályázatáról.

E pályázat a következő pályakérdésre volt hirdetve: Fejtsék ki, hogy az önálló vámterület esetleges életbeléptetése nyomán gazdasági életünk terén milyen átalakulások várhatók; milyen előkészületek szükségesek, hogy az új állapotra való átmenet a lehető legkisebb rázkódtatással legyen elérhető és különösen milyen új útirányok lennének biztosítandók, hogy szükség esetén mezőgazdasági és ipari termelésünk főlegének megfelelő új piacokat szerezhessünk és megtarthassunk.

Beérkezett hat pályamű.

I. számú pályamű. Jelige: Emelje a munka stb. 326 nagy folio lap. A 2—223 lapig nagy statisztikai táblák, melyek részletesen ismertetik Magyarország külforgalmát az 1897—1900-diki időszakban. Szöveg csak három lap és az elején egy lap a bíráló bizottság czímére. Az Akadémia által kitűzött két kérdés között, melynek egyike a művelt világnak a szabadkereskedelmi rendszerről a védvámrendszerre való áttérése, a másik a Magyarországon a külön vámterület felállítása esetére bekövetkező átalakulásokra vonatkozik, szoros összefüggést talál. A dolgozat a pályakérdés megfejtésének nem tekinthető.

II. sz. pályamű. Jelige: Iris. Kis nyolczadrét füzet, 11 lap terjedelemmel. A pályázó abból indult ki: In magnis et voluit se sat est.

III sz. pályamű. Jelige: Küzdj és küzdve bizzál. 417 folió lapra terjed. I könyv. I. Rész. Általános rész. I. Czim.

1. §. Bevezetés. Tárgyilagosságot ígér. A politikai szempontokat figyelmen kívül óhajtja hagyni. Gazdasági különvállásunk fogalmát minél intensívebben kell a köztudatba plántálni.

II. Czim. 2. §. Gazdaságtörténeti áttekintés. Azzal kezdődiki hogy az ezeréves Magyarország souverénitását semmikép sem érintik azok a kötelekek, a melyek az ország és Ausztria között fennállanak és különböző időkben a múltban is fennállottak . . . A gazdasági különállásnak vagyis az önálló magyar vámterületnek külső megnyilatkozását Szt. István óta a harminczadosok, mint a magyar vámterület vámtételei képezték. A közjogi viszony ismertetése.

Harmadik czim. Általános szempontok. 3. §. Irányok és beosztások. A védővámoknak a hatása az áruforgalomra az, a mi a mérlegelés tárgyát képezi. A mérlegelés tárgya az érvényben levő magyar és osztrák vámtarifa hatása. A gazdasági elkülönülés külön formái közül csak a teljes berendezkedést tartja vizsgálatánál szem előtt.

4. §. Rendszer. Nem óhajtja azt a rendszert követni, mely olcsó módon arra az álláspontra helyezkedik, hogy egy rendszer már eo ipso jó, mert mellette az ország gazdasági élete fejlődött. A gazdasági kérdésekben a bizonyítás nem olyan egyszerű. Mert semmikép sincs bizonyítva, hogy ama fejlődés a követett rendszer eredménye és hogy más rendszer mellett az eredmény kedvezőbb vagy kedvezőtlenebb lett volna.

5. §. Vámügyek. Nem akar a vámpolitikai kérdésekkel foglalkozni, azonban mégis szükséges a védvámok hatásait vizsgálni.

6. §. Források. Meglehetősen sovány.

Második rész. A kiviteli csoport. Első czim. Anyagbeosztás.

7 §. A csoportok kiválasztása. Megállapíttatik a megfigyelés köre bizonyos árúk kikapcsolásával.

Második czim. A mezőgazdaság köréből kikerülő árúk kivitele. Első fejezet 8. §. Felosztás. Második fejezet. Gabona, hüvelyesek stb. 9—20 §. következik egy értékes tanulmány, mely a búzaforgalom, búzaáralakulás, búzaliszt kérdését tárgyalja. Ezen rész terjed a 65—181 lapig; tehát az egész munkának több mint egy negyed részét teszi. Eredmény: súlyos áldozatokat hoztunk Ausztriának az agrárvámokért és ime az új agrárvámok épp oly kevésbé érvényesülnek mint a régiek. Bécs csak arra ügyel, hogy a magyar búza az exportparitásig ne essék és így kifelé ne gravitálhasson. Az érdekellentétek kiegyenlítésére a jó szándék hiányzik Ausztriában. Hiányzik az érdekközösség és ezért Ausztriával való egyesülésünk természetellenes. 21. §. Rozs és rozsliszt. A különválás semmi hátrányt nem okozhat. 22. §. Zab. A különválás semmi hátrányt nem okozhat. 23. §. Árpa és maláta. A külön-

válás semmi hátrányt nem okozhat. — 24. §. Árpagyöngy. A különválás esetén a kivitel csökkenni fog. — 25. §. Kukoricza, 26—27. §§. Hántolt rizs stb. A különválás hátrányos nem lesz.

Harmadik fejezet. Vágó- és igásállatok. 28. §. Szarvasmarha. Az osztrák piacz megtartása érdekünkben áll, de egyéb piaczkok megszerzésére is kell törekedni. A különválás anyagi áldozatot nem fog okozni. — 29. §. Sertés. Az osztrák piacz megtartása vitális érdek. De Ausztria érdekei itt találkoznak saját érdekeinkkel. — 30. §. Lovak Ausztriának szüksége van a magyar anyagra és így a különválás nem okoz bajt.

Negyedik fejezet. Italok. Bor. Ausztriának szüksége van a magyar borokra, de más piaczkok is szerezhethők. — 32—33. §. Ásványvizek, egyéb italok.

Harmadik czim. Ipareczikkek kivitele. 34. §. Az anyag áttekintése. A kivitel Ausztriába aránylag csekély és a legtöbb czikknél a behozatal sokkal nagyobb. A különválás kihatása is e szerint egészen nem lehet olyan jelentékeny. Egyes iparágakra azonban mindenestre az osztrák piacz elvesztése hátrány. A mennyiben a külföldi fogyasztás emelkedése azt nem ellensúlyozná, külföldi piaczot kell keresni, mi az ipareczikkek nagyobb forgalomképessége mellett nem olyan nehéz.

Harmadik rész. A behozatali csoport. Első czim. Anyagbeosztás. 36. §. Általános szempontok: A behozatal túlnyomóan ipareczikkekből áll. Ezeknek belföldön való termelése vagy más oldalról való beszerzése különös akadályokba nem ütközik. Ausztria ipari berendezése pedig nagyrészt a magyar piaczon nyugszik. A kiviteli csoportnál mindkét rész nehézségekkel küzdene különválás esetén, a behozatali czikkeknél azonban a nehézségek egyedül Ausztria vállait nyomnák. — 37. §. Felosztás és kikapcsolás.

Második czim. A behozatali árúk. 38. §. Vámkülföldi eredetű árúk. — 39. §. Bizonyos fogyasztási czikkek. Elkülönülés esetén ezeket belföldön kell termelni. — 40. §. Mezőgazdaság köréből kikerülő árúk. — 41. §. Tulajdonképeni gyártmányok. — 42. §. Az ipareczikkek árának alakulása. A vámtétel az árban foglaltatván, a különválás a behozatalt nem fogja drágítani, az osztrák ipar kénytelen lesz a piacz megtartása érdekében annyival olcsóbban adni árúit. — 43. §. A forgalom mérvében és irányában várható átalakulások. Minthogy az ipar fejlődése időt igényel, egyelőre a forgalom mérvében változás nem fog beállani. Irányában igen, mert bár Ausztria előnyös helyzeténél fogva nagyjában positióját meg fogja tartani, mégis monopoliuma meg fog szűnni. — 44. §. Az iparfejlődés a különválásban. Szól a vámok és az ipar közti összefüggésről.

Negyedik rész. A mérleg. A mérleg a különválás előnyére hajlik.

Ötödik rész. A különválás, illetőleg az új rend érdekében alkalmas intézkedések. A 49—62. §-ig tárgyalja a következő kérdéseket: A különválás bekövetkezésének biztosítékait, munkasüggvények és a kivándorlás, jegybank, egyéb hitelüggyek, mezőgazdasági érdekek, a gabonaárak paritásának biztosítása. örlési forgalom, tőzsdereform, határidőüzlet, iparüggyek, útírányok.

IV. sz. pályamű. Jelige: Qui bene distinguit stb. Folio nagyságban 39 lap. Eredmény: A teljes vámterületi különválás még hosszú ideig nem áll a magyar földbirtokososztály és a magyar állam érdekében, de ha a viszonyok folytán elkerülhetetlen lenne, Magyarország akkor is kibírja az átmeneti állapottal járó nagy rázkódtatásokat, a minthogy már sokkal súlyosabb válságokkal is megbirkózott. A munka megindul azon helyes megjegyzéssel, hogy az „önálló“ vámterület nem elég határozott kategória, mert itt ismét különböző alakulatok képzelhetők. Azonban nem említi azt, hogy a kérdés lényege azon fordul meg, hogy a külön vámterületen milyen vámpolitikát követnek. Áttér aztán a külkereskedelmi adatok rövid ismertetésére (2—12 l.), azonban új dolgot nem mond. Hogy külkereskedelmünk legnagyobb része Ausztriára esik, hogy bevitelünkben főleg az iparcikkek, különösen a textilipar szerepel stb. A 13—18. lapig ismerteti az új kereskedelmi szerződések hatását: „Ebből megismerhetjük azon változásokat, melyek az önálló vámterület létrejötte esetén . . . a legnagyobb valószínűség szerint be fognak következni és azon intézkedéseket, melyeket a különféle új helyzetben, érdekeink megvédelmezésére tenni kell⁴. Minthogy pedig Britannia kivételével a többi államok belföldi termelésüket védik és így többé-kevésbé elzárkóznak, „Ausztriával és a külállamokkal való vámszerződésünket a lejáratú idő után lényeges változtatások nélkül leszünk kénytelenek megújítani . . . Vámterületi önállóságához való jogunkat tehát nézetem szerint még hosszabb ideig nagyban és egészben a jelenlegi módon fogjuk gyakorolni“. . . A szerződések megújításánál kivételünket még jobban védhetjük, ez irányban egyes javaslatokat tesz. A kormány iparfejlesztési programját teszi bírálat tárgyává, helyesen megjegyezvén, hogy az iparfejlesztésnek a szükséges tőke és gyáralapítás csak egyik mozzanata. Itt több helyes megjegyzéssel találkozunk. A közbelső mérsékelt vámok rendszerét nem helyesli. Áttér azután annak az eshetőségnek tárgyalására, ha Magyarország az önálló vámterületen egészen autonóm gazdasági politikát űzne és főleg magas vámokkal az ipart fejlesztené. Kimutatja e rendszer hátrányait és a remélt előnyök valószínűtlenségét. Mindamellett bekövetkezhetnek pályázó szerint eshetőségek, melyek Magyarországot kényszerítik a teljes önálló gazdasági szervezkedésre,

így pl., ha Ausztria a szerződésnek jövőbeni megújítása alkal-mával teljesíthetetlen követelésekkel lépne fel.

V. sz. pályamű. Jelige: Dolgozzunk. 110 foliooldal. Az anyag nyolcz fejezetre van osztva: Általános rész. Földmívelés. Munkás-kérdés. Kivándorlás. Ipar-, kereskedelem-, vámpolitika-, kereske-delmi szolgálat. Új piacok. Az önálló vámterület veszélyei daczára a magyar hazaszeretet benső lelkesültségével keresi az eszközöket, hogy az önálló vámterület felállításával minél kisebb körre szo-ruljon annak el nem kerülhető káros visszahatása. Bár tulajdon-kép az önálló vámterület ideje még el nem érkezett és normális viszonyok között a helyes út a közös vámterület meghosszabbí-tása volna, de államjogi helyzetünk mást parancsol, mert a szerződéses helyzet, melybe Ausztriával szemben jutottunk, olyan garancia gazdasági függetlenségünket tekintve, a milyent sokszor hosszú és véres háborúk sem eredményeznek. A dolgozat egész gazdasági életünk fölött tart szemlét, sok megszívlelőt mond, sok helyes megfigyelést tesz, de a dolgozat a kérdés megoldá-sának egyáltalában nem tekinthető. Reflexiók, megjegyzések, melyek ha egyenként és egészökből véve igazak, a kérdés rendszeres tárgyalását nem nyújtják. Itt több, ott kevesebb, mint a mi szükséges.

VI. Pályamű. Jelige: Per laborem et honorem. Két rész. Cím: Nemzetgazdasági reflexiók. Államművészeti olvasó- és tankönyv. I. rész: A társadalom. II. rész: A társadalmi tudomány tanai. A dolgozat a pályakérdésre tartozónak nem tekinthető, nagyképű elucubratiós és meg nem emésztett olvasmányok reakciói egy zavaros főnek, ki úgy látszik, már többször próbára tette az Akadémia türelmét.

A benyújtott hat pályamunka közül a pályadíj kiadásá-nál csak a harmadik jöhetne tekintetbe. Annak egyik része becses adalékot szolgáltat a felvetett kérdés megoldásához. Azon-ban mégis csak egy adalékot. A pályakérdés kívánja 1. az önálló vámterület esetleges életbeléptetése nyomán gazdasági életünk terén várható összes átalakulások ismertetését, ezt pedig az adott hypothetikus képe a külforgalomnak távolról sem pótol-hatja. Kívánja 2. azon előkészületek ismertetését, melyek szük-ségesek, hogy az új állapotra való átmenet a lehető legkisebb rázkódtatással legyen elérhető. Kívánja 3. azon új útirányok megjelölését, melyek biztosítandók, hogy szükség esetén mező-gazdasági és ipari termelésünk fölöslegének megfelelő új piacokat szerezhessünk és megtarthassunk. E tekintetben a dolgozat elég-telen. A pályakérdést tehát ezen dolgozat sem oldotta meg.

Ezek szerint az osztály a pályadíj kiadását nem hozhatja javaslatba, azonban a III. sz. pályamunkát megdicsérendőnek véli.

Az osztály javaslata elfogadtatott. A dicséretet nyert III. sz. pályamunka szerzője jelentkezvén, a felbontott jeligés levél *dr. Rajnik Béla* budapesti ügyvédet vallotta szerzőjéül.

XI.

Jelentés az Egyesült Budapesti Fővárosi Takarékpénztár pályázatáról.

Az amerikai kivándorlás gazdasági hatásának főbb jelenségeit fejtegető kérdésre, mely az Egyesült Budapesti Fővárosi Takarékpénztár 2000 koronás díjára volt hirdetve, egyetlen pályamű érkezett be. Jeligéje: „Menjetek, hirdessétek az igét, a magyarságot, a magyar nemzetet, a nemzet jövőjét, dicsőségét, örökkévalóságát”. (Rákosi Jenő, 1906. jun. 3.)

E pályamű szerzője gépírású, nagy negyedrért ívnyi 142 lapon behatóan tárgyalja a kitűzött pályakérdést.

Munkáját hat fejezetre osztja. Az elsőben a földi élet törvényszerűségéről determinismusos szellemben értekezik, de a thémának mélyére nem hat, inkább csak felületén marad.

A második fejezet, melynek felírása „A kivándorlási mozgalom történetéről” az Amerikába irányuló kivándorlás alakulásának egyes korszakaival foglalkozik. Adatesoportositással annak természetét összehasonlítja a korábbi népvándorlási mozgalmakkal. Itt is hangsúlyozza, hogy abban az emberiség fejlődésének egy fontos természetes phasisát látja. Az északamerikai Egyesült-Államok szerinte az európai népek gyakorlatiasító iskolája; de nem sokáig fog az maradni, mivel az Unio bizonyos idő múlva éppen oly helyzetbe jut, mint a minőben a vén Európa van mostanság, azaz: természeti erői a saját népfeleslege és a bevándorló munkaerő által ki fog használtatni s már is beköszöntött nagy hatalmi politikájának következményei reá is ólom-súlylyal fognak nehezedni. A harmadik fejezetben adja a magyar kivándorlás rövid történetét és általános jellemzését. A kivándorlásnak szerinte hazánkra nézve providentialis rendeltetése van. Az arravan hivatva, hogy közgazdaságunkat magasabb fejlődési fokra emelje. Oly történeti folyamat eredménye az, melynek szükségkép be kellett következnie. De az amerikai élet valóságos transzformátor, mely a maga képére alakítja át a sodrába kerülő elemeket Átalakítja a mi kivándorlóinkat is, a kik többnyire mint haladott iparos szellemű népség fognak és pedig egyre fokozódó arányban, baza jönni. Minden művelt nyugat-európai nép átment az ily válságon, és valamennyien az előtt soha nem tapasztalt virágzásnak indultak utána.

A negyedik fejezetben a kivándorlást a magyar gazdasági élet evolúciójával kapcsolatban vizsgálja, abból a tételtől indul-

ván ki, hogy ha elég szívós a természetünk, akkor annak folytán üdvös visszahatásnak kell beállni, mert a rosszból a jóhoz soha sem a jobbon, csak a rosszabbon keresztül juthatni el.

Az ötödik fejezetben azt állítja, hogy a magyar kivándorlás mérlege ma ugyan rossz, de meg fog változni, mivel túl vagyunk annak tetőpontján, s mivel a kivándorlás szabályszerű megduzzadása nyugatról keletre terjed. Most a balkáni népeken és Oroszországon a sor, melyek a mi mai helyünket a kivándorlás skálájában nem sokára elfoglalandják. Jósolata szerint húsz év múlva 1.200,000 orosz fog Amerikába kivándorolni évenként. A kivándorlás mérlege különben anyagilag reánk voltaképp szerinte nem kedvezőtlen, mivel tisztán üzletileg tekintve azt, $17\frac{0}{10}$ -kal kamatozik. Persze ez az üzlet nem oly biztos a jövőben, mint szerinte bizonyos az, hogy minden irányban regenerálólág fog hatni reánk.

A hatodik fejezetben a kivándorlás gazdasági okait fürkészi és kimutatja a termelési, fogyasztási és pénzügyi disparitást, mely Magyarország és az Unio közt fenforog. Mond igazat is e fejezetben és adatai nem csupán közkézen fergök, de bizony — mint látni fogjuk — nem elég megbízhatók. Mélyebben hatol tárgya vizsgálatába és voltaképp az által érdemli ki, hogy vele valamivel behatóbban foglalkozzunk, mint ha ez a rész is a mű előző fejezeteinek színvonalán állana. Igen szomorú, de kissé sötét képét adja főleg mezőgazdasági viszonyainknak. A munkások itt hasonlíthatatlanul kevesebbet kereshetnek, mint az amerikaiak, és sokkal rosszabbul s aránylag drágábban élnek, a közterhek nagyobbak, a természetes népszaporodást ennél fogva a kivándorlás emészti fel. A szerző szerint munkásaink legbecsebb része már kint van Amerikában. Bemutatja azt a nagy veszélyt, a mely ebben nemzetünkre nézve rejlik, habár a termelési hátrányokat korántsem tünteti fel oly kielégítően, mint a kivándorlás közvetlen okait. Egészben véve mindazáltal, a baj gazdasági okainak megjelölése és így magának a bajnak általa nyújtott diagnosisa ellen nem lehet nagyobb kifogásokat tenni. De nem utalt arra, hogy a kivándorlók gazdasági okaival párhuzamosan más természetű okok is közreműködnek ezen nemzeti elvérzési folyamat ily nagymérvű növekedésére. Hanem midőn elismerjük, hogy a kivándorlás tényét egészben véve nem rosszszul tünteti fel, csodálkozásunknak kell kifejezést adnunk, hogy ennek a részben természetes, részben beteges jelenségnek orvosszereivel oly könnyedén bánik el.

Művének összes többi részeitől határozottan meg kell tagadnunk nemcsak a tudományos, de még a komoly jelleget is, mivel azok csupán feltevéseken és semmi által meg nem okolt, habár tiszteletreméltó érzésből fakadó óhajokon nyugszanak.

Hogy Magyarországnak hegységövezte kerek területi természetes egysége van, az a jövőben való fenmaradásának még nem elegendő biztosítéka, ha a nemzetek létharczában nem tudja helyét megállani. És e jelenségek e részben korántsem oly biztatók, mint a milyeneknek a szerző látja azokat. Azonban a derültebb vagy sötétebb világfelfogás egyéni dolog is lehet, de hogy az előbbinek tudományos és nem csupán regényes jellege legyen, ahhoz a tények nagyobb mértékű következetes sorakoztatására van szükség. A pályamunka írójának ellenben teljesen elég, ha két-három év adatai valamelyes irányt látszanak mutatni, arra, hogy belőlük a jövő évtizedekre terjedő fokozatos haladást tartson kétségtelennek a jövőben. Egyébként is nagyon szeret jóslatokba merülni, a mi által műve komolyabban vehető részeit is megfosztja értéküktől.

Így az után elfogadhatóknak látszó adatait is bizalmatlansággal tekintjük, miközben azoknak kétségtelen egyoldalúsága nem egyszer kiderül. Így például annak bizonyítása végett, hogy milyen gazdasági életérő lakik ez országban, a mozgó tőke nagymértvű felhalmozódására utal, de elfeledi az eladósodás szintén nem csekély méreteit legalább megemlíteni.

A mint azonban erre csak gondol is valaki, akkor már csupán a tőkék szaporodásának egyes jelenségeit nem fogadhatja el a nemzet gazdasági életerejébe vetett hit szilárd alapjának és kétkedve kell fogadnunk a szerző abbeli mély meggyőződését, hogy a nép szorgalma, takarékosága, helyes életösztone magukban fogják a kivándorlásban rejlő mélyreható baj igen káros, esetleg végzetes következményeitől megmenteni azt.

Az idegen országok példájára való hivatkozás, melylyel a szerző bőven él, csak részben találó, részben pedig határozottan hibás, mivel azok viszonyai igen sok tekintetben ellentétesek a mieinkkel.

Általában a hatodik fejezet említett részein kívül a szerző sokkal inkább szívével és képzeletével gondolkodik, semhogy a hazafiás, de alapos aggodalmakat megnyugtani képes lenne.

Művében sokkal több a romanticismus és utopismus, több ennélfogva az illusio, mint a tudományos tárgyilagosság. Adatainak és idézeteinek forrásait elhallgatja s a hol egyes írókat említ is, műveiket alig, azok illető helyeit pedig egyáltalán nem idézi, sőt idéz nem létező adatokat is. Így például Magyarország népességeinek foglalkozás szerinti megoszlását ismerteti 1895-ben és 1906-ban, holott ezekről az évekről ilyen adataink egyáltalán nincsenek. Forrásokat nem idézván, nagyon nehéz megállapítani adatait, legtöbbször azt látjuk, hogy azok hamisak. Íme egy pár csattanós példa erre. A 24. lapon azt írja, hogy 1871-től 1891-ig az Egyesült Államokba az összes európai ki-

vándorlók száma 9,369.649-et tesz. Már ez a szám sem igaz, mert a hivatalos amerikai adatok szerint 8,058,804 volt. De még furesább, a mit azután mond. Szerinte az egész kivándorlás öt országból, névszerint Ausztriából, Németországból, Angliából, Olaszországból és Magyarországból történt, mintha máshonnan például a Skandináv államokból és Oroszországból egyetlen ember sem vándorolt volna ki az Egyesült Államokba e 20 év alatt. Hogy pedig a közölt adatok is mennyire légből kapottak, az kitűnik onnan, hogy a pályamunka szerint Nagy-Britanniából a mondott időszakban 1871—1891-ig 4,874.827 egyén vándorolt ki az Egyesült Államokba, holott az angol adatok szerint csak 2,740.367, az amerikai följegyzések szerint pedig 2,537.808. De nemesak a külföldi államokra, hanem a Magyarországra vonatkozó adatok is tele vannak hibával és tévedéssel. Irályát jó magyarság, de — a többször említett helyek kivételével — tárcza-czikkszerűség s a képek és hangulatok ily természetű dolgozatokban felesleges, sőt káros halmozása jellemzik.

A Magyar Tudományos Akadémia Ügyrendjének 100. §-a értelmében az Egyesült Budapesti Fővárosi Takarékpénztár pályadíja csak önálló becsű műnek ítélhető oda. A fent kifejezetten alapján a bírálók a beérkezett pályamunkát ilyennek éppenséggel nem tarthatják, minélfogva nem ajánlhatnak mást, mint a mi az idézett szakasz harmadik bekezdésében foglaltatik, t. i. hogy önálló becsű munka a 2000 koronás jutalomra nem érkezvén be, a következő jutalomhoz csatoltassék és a pályakérdés újból tüzezsek ki.

Az osztály javaslata elfogadtatott s a jeligés levél felbontatlanul elhamvasztatott.

XII.

Jelentés a Bük László-féle nyílt pályázatról.

A Bük László-féle nyílt pályázatra, mely a magyarországi török uralom történetének megbízás útján való megíratása céljából tüzetett ki, mindössze két pályázó jelentkezett.

Az egyik *dr. Oppel Jenő* czeglédi áll. főgymnasiumi tanár, de a ki csupán a pályázat egyik föltételének felelt meg, midőn a megírandó munkának csak tervrajzát, s nem egyszersmind egyik kidolgozott fejezetét küldötte be. Tervezete 21 fejezetre osztja a török uralom történetét. Az 1. a forrásokat; a 2—5. a török uralom előzményeit; a 6—8. annak megalapítását; a 9—15. a hódoltság közigazgatását, vallási, nemzetiségi viszonyait, a lakosság foglalkozását s adózását, a hadügyet és igazságszolgáltatást; a 16. a tizenöt éves török háborút; a 17. „Erdély aranykorá“-t; a 18. „Magyarország felszabadításának

eszmé“-jét; a 19. a török hatalom túltengését; a 20. annak bukását egészen a passaroviczi és belgrádi békéig; végül a 21. a török uralom hatását fogja ismertetni. Az egyes fejezetek részleteinek felsorolása eléggé pongyola s távolról sem kimerítő. De hát voltaképen e részletek is csak czimek, melyekből a majdan megírandó fejezet tartalmának *értékére* következtetni alig lehetséges. A tervezetből mindössze az látszik, hogy tervezője kevesebb súlyt fektet a török uralom bel- és külpolitikai történetének, mintsem a hódoltsági belső viszonyoknak ismertetésére. Ez, magában véve, nem volna főbenjáró hiba. Mert ha biztosítékunk volna arra, hogy majdan, e belső viszonyok tárgyalása, a Salamon Ferencztől nyújtott rajznál is be-
hatóbb és kimerítőbb lesz, esetleges politikai történetbeli fogyatékokosságát könnyen megbocsáthatnók.

Csak hogy mind ez csupán jó szándék és tervezgetés, mely tervezőjének tulajdonképeni késztültségéről és képességeiről nem nyújt fölvilágosítást. Erre szolgált volna a pályázatnak az a kívánsága, hogy ne csak tervezetet, hanem valami kidolgozott fejezetet nyújtson be. A pályázó ezt elmulasztotta s annak helyébe „*Czegléd a török alatt*. Czegléd. 1908.“ című munkáját küldte meg. E 144 oldalnyi mű, Czeglédnek e korból lehetőleg teljesebb képét igyekszik adni, részben levéltári kutatások alapján. Van is benne több új, elég fontos adat, de hogy munkájának mennyire hiányosnak kell lennie, mutatja az, hogy az Orsz. Levéltárnak csakis egyetlen gyűjteményét, a szomszédos városok levéltárait pedig, azonkívül a mi már régen megjelent, egyáltalán nem használta, nem is szólván más hazai és bécsi levéltárakról. Hogy különben mennyire nem szokott még az igazi, *önálló* kutatáshoz, maga is elárulja, midőn azon panaszkodik, hogy egyik oklevéltárnak sincsen *indexe* s egy másiknak tárgymutatója „oly felületesen van — úgymond — összeállítva, hogy az történeti kutatásokra alkalmatlan“. Nem csoda aztán, ha kütfőismeretei még csak odáig sem terjednek, hogy a török hódoltságnak legbecsesebb emlékeit a *dr. Velics és Kammerer* által közzétett török kincstári deftereket fölhasználta volna.

A másik pályázó *Kiszely Károly* Besztercebányáról, szintén csak a megírandó munka tervezetét küldötte be. E szerint, a munkát *bevezetés* előzné meg, mely néhány (nincs megmondva hány) fejezetben a török uralom előzményeit 1541-ig foglalná magában. Ezt követné „A török uralom terjeszkedése Magyarországon 1541—1566.“ című, talán könyv (nincs megmondva, micsoda), mely 7 fejezetben a kül- és belpolitikai, a 8. pedig a „köz- és műveltségi viszonyoknak“ van szánva. „A fegyveres béke kora 1567—1592.“ című könyv 5 fejezetből; „A nagy-török háború kora 1593—1606.“ pedig 10 fejezetből állana,

melynek utolsója a közállapotokat (1566—1606.) fogná tárgyalni. Ezeket követné „A békealkuk korszaka 1607—1657.“ 9 fejezetben; „Az erdélyi bonyodalom kora 1658—1662.“ 3 fejezetben; „Köprülizade Ahmed és a vaskvár béke kora 1663—1664.“ 3 fejezetben; „A török-kurucz szövethkezesek kora 1665—1682.“ 5 fejezetben, melyek közül az utolsó a közállapotokról (1606—1682) szólna. Végül „A török uralom vége 1683—1699.“ 9 fejezetben a karlócai békekötéssel záródnék. Az egyes fejezetek részletezése, habár czimeknél egyebet szintén nem nyújthat, annyira bő, hogy azt mégis, legalabb részben, tervezője tájékozottságának kell betudnunk, különösen a bel- és külpolitikai téren, ámbár az a 3 fejezet, melyet a hódoltság belállapotainak jellemzésére szánt, szintén sokat ígér, olyant is (hódoltsági török irodalom, művészet, építkezések, alapítványok stb.), a miről eddig alig volt még szó.

A mi azonban pályázónak a tervezett munka megírásához szükséges készülségét és képességeit illeti, arról pozitív bizonyosságot nem szerezhettünk. A pályázó abban a (nem valami kifogástalan magyarsággal irt) levelében, melylyel tervezetét ide benyújtotta, azt állítja, hogy a magyarországi török uralom első éveiről (1541—47.) szóló 2 fejezettel már elkészült, de mivel erre vonatkozó levéltári kutatásait még nem fejezte be, azokat majd csak nyomtatásban fogja „*rövid időn belül*“ beküldeni. Ebbeli ígérletét azonban, mind ez ideig, nem váltotta be. Levelében ezenkívül még hivatkozik az ő *török, arab és perzsa* nyelvészeti és *mohamedán államjogi* tanulmányaira, „keleti ismereteire“ és főleg „historikus képzettségé“-re. Csak az a sajnos, hogy mindezen — éppen a szóbanforgó pályamű megírásához való — ritka értékes képességeknek és tanulmányoknak semmiféle tanujele nem áll rendelkezésünkre.

Mint hogy tehát kellő garantíát legalább az előttünk fekvő adatokból egyik pályázóban sem találtunk, a tek. Akadémiának azt vagyunk kénytelenek javasolni, hogy a szóban forgó pályamunka megírását egyikre se bizza.

Az osztály javaslata elfogadtatott.

XIII.

Jelentés a Oltványi-pályázatról.

E pályamű szerzője hét fejezetben mondja el mindazt, a mit a káptalani iskolákról s a velök összefüggő intézményekről tudhatunk. Nem elégedett meg csupán a nyomtatott oklevelekkel és iratokkal, hanem önálló levéltári kutatásokat is végzett e végből, mint művéből kitünik. Természetes, hogy nem tudja felsorolni minden egyes káptalani iskolánál az összes tanárokat és

tanítványokat. de ez a magyar levéltárakat ért roppant pusztulás után lehetetlen is s arra várnunk hiábavaló. Ámde azt el lehet mondani, hogy a hangyaszorgalommal egybegyűjtött adatok alapján oly jó általános képet nyújt a káptalani iskolák szervezetéről, a tanítás módjáról, tárgyairól és hatásáról, hogy abból középkori műveltségünk e hatalmas előmozdítóját eléggé megismerhetjük. A szerző itt-ott még többre is kiterjeszkedett — pl. a javadalmak betöltésére — mint kellett volna, de ezt, valamint a rosszul magyarázott helyneveket vagy személyneveket könnyen kiigazíthatja.

Ennélfogva az osztály javasolja, hogy az Oltványi-díj az „Illik, hogy a papot tudomány ékesítse“ jeligéjű mű szerzőjének kiadassék.

Az osztály javaslata elfogadtatván, a felbontott jeligés levélből *Békefi Remig* r. tag neve tűnt elő.

XIV.

Jelentés a Lévaý-féle történettudományi pályázatról.

A Kisteleki Lévaý-alapítványból kitűzött jutalomtételre a határnapig, 1908 szeptember 30-ikáig három pályázó jelentkezett. A pályázat a következő tételre volt kihirdetve: „Jellemzések essayszerű feldolgozásban az I. Lipót-féle absolutismus politikája a kormányzat minden ágában 1670-től 1705-ig“.

Az első számú pályamű jeligéje: „A békességért a multa fátyolt kell borítani“.

A szerző félreértette a feladatot, a helyett, hogy I. Lipót absolutismusát jellemezné a kormányzat minden ágában, egyszerűen elbeszéli I. Lipót korának történetét. Még pedig gyarló előadásban beszéli el. I. Lipót jelszavából indul ki, melyet alaposan félreértett! Azt mondja ugyanis, hogy „I. Lipót e jelszót választotta: „Consilio et industria“, azaz, hogy jó tanácsos és iparfejlesztéssel óhajtja az országot boldogítani, a nép jólétét eszközölni“.

Úgy látszik, hogy a főbb események sorrendjét sem ismeri. A 21. lapon úgy beszél, mintha I. Rákóczi György Lipót uralkodása idején lett volna erdélyi fejedelem. Másutt úgy beszél, mintha Thököly 1690-iki erdélyi hadjárata közvetlenül a nagyváradi fogság után következett volna. (68. l.) Helyesírási hibáit hajlandók vagyunk a másolónak tulajdonítani.

De ha még oly csinos és fontos volna is előadása, műve nem felel meg a feladatnak és így a jutalmazásra nem ajánlható.

A második számú pályamű jeligéje: Ép testben ép lélek.

Szerzője olvasott író, nem minden tehetség nélkül. Írói egyénisége azonban még teljesen kiforratlan. Humoros essayt

akart írni — ha nem csalódunk — Carlyle modorában. Hanem modorosan utánoz, humora hányaveti, egész az izetlenségig, szenvedélyes kifakadásaiiban több az akarhatnás, mint az igazi erő. Általános gondolatait nem bírja világosan fogalmazni. Így formulázza egyik fő gondolatát: „Mentől alacsonyabb fokon állott a szellemi tudás, annál biztosabb határok között mozgott a faji kialakulás és a vezérek kicsucosodása, de mihelyt az emberi okoskodás lendületet vett, nembogy elősegítette volna azt, hanem fejlődésébe turnusokat ékelt“. Csak sejtjük, de nem értjük tisztán, hogy a szerző mit akar. Lipót korának eseményeit sem itéli meg biztosan. Így például a 33. lapon szerfelett dicsőíti Wesselényi Ferenczet még Zrinyi a költő rovására is. Másutt az írja, hogy „Thököly számításainak helyességét kétszáz esztendő sem tudta megdönteni . . . őt azonban leverte az intrika mégis“.

A szerző, 71 lapra terjedő dolgozatának első 19 lapján gúnyolja a politikai felületességet és a politikához mitsem értők hiú vagy önző vágyát a politikai szereplésre, csúfondáros kitéréssel a ker. vallásra (4. l.) és a magyar politikai életre, mely szerinte „minden öt esztendőben életre hívja a választási hyenákat: a nagy és kis korteseket; azoknak vagyoni ügyeit elrendezi s több-kevesebb testi épség híjával haza bocsátja őket. Abból meritünk ihletet mi is a választási küzdelmekhez; az reszeli ki torkunkat a legharsányabb „éljen!“ rivalgáshoz; ez adja kezünkre az igazság füttykösét, melylyel polgártársainkat eldöngetjük. Sőt egy-egy krajczáros vezérezikk veti meg ágyát a csizmadia töltött káposztás vacsorájának is“ (8. l.).

S ily színvonalú szellemeskedésekre még azt kérdi: „Hát nem érdekes ez?“

Már akár érdekes, akár nem, annyi bizonyos, hogy mindez fölöttébb laza kapcsolatban van I. Lipót absolutismusával!

Nem a szerzőtől választott forma ellen van kifogásunk. A humoros formába is — ha igazán az! — önthetünk sok történeti tanulságot. De éppen az a baj, hogy a szerző nem igyekszik ismertetni és tanulságosan jellemezni Lipót absolutismusának irányait. Úgy látszik, nem is igen tudja, hogy mennyi feladatot kell még e téren megoldania történetírásunknak. Dolgozatát tehát nem ajánlhatjuk a jutalmazásra.

A harmadik számú pályamunka jeligéje: Nemzeti nagylétünk nagy temetője Mohács.

Ez a dolgozat közel sem jár a feladathoz. Szerző még kezdő író, I. Ferdinándtól II. Rákóczi Ferencz koráig igyekszik áttekinteni a magyar történetet. Mindössze nyolcz levélre terjedő dolgozata éppen csak *egy* levélen foglalkozik Lipót korával, s ebből is csak a két Zrinyi és Thököly egyéniségével.

Az osztály sajnálattal kénytelen kijelenteni, hogy a beérkezett pályamunkák egyikét sem ajánlhatja a jutalmazásra.

Az osztály javaslata elfogadtatott s a jelígés levelek felbonthatlanul elhamvasztattak.

XV.

Jelentés a Flór-alap kamatairól.

A *Flór-alapítványnak* két évi, 1908. és 1909. évi összesen 1600 koronát kitevő kamatai Césare de Sassure II. Rákóczi Ferenczről szóló emlékiratának Thaly Kálmán által eszközölt kiadására fordíttatnak.

XVI.

Jelentés az Első M. Ált. Biztosító-Társaság pályadíjáról.

Az Első Magyar Általános Biztosító-Társaság alapítványának f. évi 1000 korona kamata az Ügyrend 92. §-a értelmében a Nemzetgazdasági Bizottság rendelkezésére tartatik fenn.

XVII.

Jelentés a Forster-jutalomról.

A kiküldött bíráló bizottság tagjai voltak az Akadémia részéről Lengyel Béla rt., mint elnök, Klein Gyula és Mágócsy-Dietz Sándor rtt., továbbá az Orsz. Gazdasági Egyesület részéről Kerpely Kálmán és az Orsz. Erd. Egyesület részéről Bedő Albert. A bizottság egyhangú véleménye alapján az osztály a Forster-jutalomra *Cserháti Sándort* ajánlja, úgy az „Alföld mezőgazdasági viszonyainak reformja“, mint „Általános és különleges növénytermelés“ című, önálló becsű és haladást jelentő munkáiért, továbbá a hazai mezőgazdaság fejlesztése érdekében kifejtett nagyszabású és sikeres munkásságáért.

Ajánlja továbbá, hogy *Kovács Imrét*, mint a juhtenyésztéstől és *gyapjútermelésről írt önálló becsű munkák szerzőjét az Akadémia ez alkalommal dicséretben részesítse.

Az osztály javaslata elfogadtatott s a Forster-jutalom az időközben elhunyt *Cserháti Sándor* örökösének kiadatni határoztatott.

XVIII.

Jelentés a Bézsán-jutalomról.

A M. T. Akadémia 1908. évi nagygyűlése alkalmából nyílt pályázatot hirdetett a *Bézsán*-alapítványból 1200 arany forinttal jutalmazandó, a physika vagy a kémia köréből választandó valamely önálló becsű fontosabb vizsgálatra.

A kitűzött határnapiig, 1908. évi december hó 31-éig öt pályázati tervezet érkezett be.

1. *Gáti Béla*, kir. főmérnök, a telefonkísérleti állomás vezetője, ki „A váltakozó áramok csillapításának mérésével“ óhajt foglalkozni; részletes tervezetet mellékel.

2. *Kiss Tamás*, a marosvásárhelyi collegium tanára, ki minden kísérő irás nélkül: „A természeti tünemények viszonyított szemlélete (Geophysikai tanulmány)“ című, 52 nyolczadrét nyomtatott lapra terjedő füzetkéje két példányát küldötte be.

3. Dr. *Zemplén Győző* l. t., ki eléggé részletezett, az elméleti megfontolásokat és a szándékolt kísérleti berendezéseket feltüntető tervezete szerint: „Az elektrónok longitudinális tömegének kísérleti megvizsgálásával“ óhajt foglalkozni.

4. Dr. *Rózsa Mihály*, a budapesti II. ker. községi felső kereskedelmi iskolán a vegytan tanára; rövidebben részletezett tervezete szerint „A testek fajhőértékét eredményező tényezők vizsgálatával kíván foglalkozni, a thermodynamika 2-ik tételének alapján“.

5. Dr. *Tangl Károly*, megválasztott l. t., ki teljesen kidolgozott, behatóan részletes tervezete szerint „A szilárd test és a folyadék közös határfelületén fellépő felületi feszültségnek közvetlen módszerekkel való meghatározásával“ kíván foglalkozni.

A bírálók (b. Eötvös Loránd és Fröhlich Izidor r. tt.) jelentése alapján az osztály javasolja, hogy az Akadémia bizza meg *Tangl Károly* levelező tagot fent ismertetett tervezete végrehajtásával.

Eddigi tudományos tevékenysége szerint *Tangl Károly* l. t. minden tekintetben megbízható, körültekintő, lelkiismeretes és leleményes kísérleti physikusnak bizonyult, ki a tervezete végrehajtásához szükséges jelentékeny kísérleti, tájékoztató előmunkákat már is végezte, úgy hogy az egész munkának teljes sikere biztosítottnak látszik.

A többi tervezetek közül *Gáti Béla* és *Zemplén Győző* tervezetei igen figyelemre méltók, a miért is az osztály ezeket az állandó Matematikai és Természettudományi Bizottsághoz tette át, mely a jelen évben szintén a physikai tudományok keretébe tartozó kérdésekre, 2000 korona erejéig hirdetett nyílt pályázatot.

Az osztály javaslata elfogadtatott.

XIX.

Jelentés a Lukács Krisztina-jutalomról.

A hirdetett pályázatra két tervezet, illetőleg ajánlkozás érkezett be és pedig: 1. dr. *Körösi Kornéltól* „Vizsgálatok a fehérje anyagforgalom köréből“ és 2. dr. *Entz Gézátlól* „A hazai

Peridineák morphológiája és biológiája“ czim alatt. A bírálók (Klein Gyula rt., Daday Jenő és Tangl Ferencz l. tagok) jelentése alapján az osztály beható tárgyalás alá vette mindkét tervezetet és *egyhangúlag abban állapodott meg, hogy az ifj. dr. Entz Géza tervezetét ajánlja a III. osztálynak elfogadásra.* Ifj. dr. Entz Géza tervezete teljes mértékben megfelel egyfelől az alapítvány intencióinak, másfelől pedig a hazai természetrajzi tudományok érdekeinek, miután érezhető hézagot fog pótolni hazánk mikroskopi szervezeteire vonatkozó ismereteinkben.

Az osztály javaslata elfogadtatott.

XX.

Jelentés az egyetemi hallgatók részére kitűzött jutalmakról.

A)

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a megbízásából készült Oklevélszótár és Zrínyi munkái egy-egy példányát kitűzi jutalmul a budapesti és kolozsvári egyetemek egy-egy (a nyelvészettel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitüntetésre mint legméltóbbat ajánlani fognak. A jutalom odaítélése (1894-től kezdve) minden évben a nagygyűlésen hirdettetik ki.

Az illető egyetemek bölcsészeti dékánjainak előterjesztése alapján e jutalmat 1909-ben

Steuermann Mihály, a budapesti egyetem bölcsészeti hallgatója és

Cüri Bálint, a kolozsvári egyetem IV-ed éves bölcsészeti hallgatója nyerte el.

B)

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a kiadásában megjelent „Monumenta Hungariae Historica“-nak minden évben egy-egy osztályát kitűzi jutalmul a budapesti, kolozsvári és zágrábi egyetemnek egy-egy (a történelemmel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitüntetésre mint legméltóbbat ajánlani fognak. A jutalom odaítélése (1893-tól kezdve) minden évben a nagygyűlésen hirdettetik ki.

Az illető egyetemek bölcsészeti dékánjainak előterjesztése alapján e jutalmat 1909-ben

Galamb Ödön, a budapesti egyetem bölcsészeti hallgatója, és

Patay József, a kolozsvári egyetem IV-ed éves bölcsészeti hallgatója nyerte el.

Kelt Budapesten, a M. Tud. Akadémia 1909 április 28-án tartott nagygyűléséből.

Heinrich Gusztáv,
főtítkár.

Jelentés az akadémiai választásokról.

A jelen nagygyűlésen megválasztottak :

Igazgató-tagnak : *Entz Géza*, r. t. osztályelnök.

Az I. osztályba :

Tiszteleti tagnak :

Rákosi Jenő, l. t.

Levelező tagnak a *B)* alosztályba :

Dr. Császár Elemér, egyet. magántanár, irodalomtörténetíró.

A II. osztályba :

Tiszteleti tagnak :

Dr. Darányi Ignác, földművelésügyi m. kir. miniszter.

Rendes tagnak a *B)* alosztályba :

Szádeczky Lajos, l. t.

Levelező tagnak az *A)* alosztályba :

Dr. Angyal Pál, pécsi püspöki joglyceumi tanár, büntető-jogi író.

Dr. Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök, vallásbölcséleti író.

Dr. Réz Mihály jogakad. tanár, publicistikai író.

Levelező tagnak a *B)* alosztályba :

Sörös Pongrácz pannonhalmi főapátsági levéltárnok, történettudományi író.

Dr. Hornyánszky Gyula egyet. magántanár, történetphilosophiai író.

Dr. Mahler Ede egyet. rkiv. tanár, aegyptologus.

A III. osztályba :

Rendes tagnak az *A)* alosztályba :

Kövesligethy Radó, l. t.

Levelező tagnak a *B)* alosztályba :

Dr. Udránszky László egyet. r. tanár, chemiai író.

Dr. Tuzson János egyet. magántanár, növénytani író.

Dr. Déchy Mór, földrajzi író.

Kelt Budapesten, a M. Tud. Akadémia 1909 április 29-én tartott nagygyűléséből.

Heinrich Gusztáv,
főtitkár.

A M. Tud. Akadémia jutalomtételei.

1.

A M. Tud. Akadémia 1896. október 5-én tartott összes ülésén elhatározta, hogy bármikor fog is gr. Széchenyi Istvánnak az ő nevéhez és működéséhez méltó életrajza, akár kéziratban, akár kinyomtatva, benyújtatni, ennek szerzője 8000 korona jutalomban fog részesülni. A kéziratban benyújtott munka kiadását az Akadémia készséggel elvállalja.

2.

A M. Tud. Akadémia *id. báró Wodianer Albert alapítványából* 1000—1000 korona jutalmat tűz ki Magyarország bármely népiskolájában működő két legérdemesebb néptanítónak, tekintet nélkül az iskolafentartó jellegére.

A jutalmat az Akadémia az 1910. márcziusi összes ülésén ítéli oda. A jutalmazottaknak a jutalmat az Albert napját követő áprilisi összes ülésen az Akadémia elnöke vagy helyettese adja át.

3.

(Harmadszor.)

A M. Tud. Akadémia pályázatot hirdet Bezerédj István élet- és jellemrajzának megírására. Az Akadémia elfogad élet-rajz-tervezetet is, megfelelő mutatóvánnyal.

Jutalma Bezerédj Pál adományából 2000 korona.

Határnap: 1909. szeptember 30.

A jutalom csak abszolút becsű kész műnek ítéltetik oda.

Az I. osztályból.

I. Új jutalomtételek.

1.

A gróf Teleki József-jutalomért 1909-ben tiszta vigjátékok pályáznak, tehát a bohózatok ki vannak zárva. A verses forma előnyül tekintetik a műnek hasonló vagy közel hasonló becsű társai fölött.

A legjobbnak ítelt pályamunka jutalma 100 arany.

Határnap: 1909. szeptember 30.

A megjutalmazott mű előadásra a Nemzeti Színház tulajdona, de kiadásra a szerző marad.

2.

A gróf Karátsonyi-jutalomért 1909-ben komoly drámai művek pályáznak, melyeken nemcsak szomorújátékok, hanem másnemű, úgymint történeti, regényes, polgári színművek, drámai erkölcsrajzok, stb. is értetnek.

A legjobbnak ítelt pályamű jutalma 400 arany.

Határnap: 1909. szeptember 30.

A jutalmat nyert mű a szerző tulajdona; ha azonban három hónap alatt ki nem nyomtatná, a kiadás joga tíz évre az Akadémiáé.

3.

Kivántatik színmű, a melynek tárgya II. Ulászló vagy II. Lajos király korából veendő. A színművek lehetnek tragédiák, vígjátékok és középfajú drámák; a mondai alapon írt színművek épp úgy nincsenek kizárva, mint az olyanok, a melyeknek csak a háttérük történelmi.

A legjobbnak ítelt pályamű jutalma a Túzberki Kóczán Ferencz-alapítványból 100 arany.

Határnap: 1910. május 31.

A jutalom a határidőt követő novemberi összes ülésen ítéltetik oda s december 3-án utalványoztatik ki.

A jutalom a viszonylag legjobb műnek is kiadatik, még pedig megosztatlanul. Súly fektetendő a színszerűségre; a verses forma előnyül tekintetik hasonló vagy közel hasonló társak felett.

4.

A Farkas-Raskó-alapítványból 200 korona jutalom hirdetik hazafias költeményre, a mely lehet himnusz, óda, elégia, ballada, költői elbeszélés, tanköltemény vagy szatira.

Határnap: 1909. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek adatik ki. A megjutalmazott mű a szerző tulajdona marad, a ki azt önállóan vagy valamely folyóiratban két hónap alatt tartozik kiadni; ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

5.

Kivántatik ódai költemény, a melynek tárgya lehetőleg a magyar nemzet hazafias küzdelmeinek érzelem- és eszmeköréből veendő.

A legjobbnak ítelt pályamű jutalma a Bulyovszky Gyula nevére tett alapítványból 400 kor.

Határnap: 1909. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek adatik ki.

6.

Kívántatik elbeszélő költemény, a melynek tárgya lehet történeti, mondai vagy a jelen életből vett. A jutalom csak akkor adatik ki, ha a megjutalmazásra ajánlott művet az Akadémia az irodalomra nézve nyereségnek mondja ki.

A legjobbnak ítelt pályamű jutalma a gróf Nádasdy Tamás nevére gróf Nádasdy Ferencz által tett alapítványból 100 arany.

Határnap: 1909. szeptember 30.

A megjutalmazott mű a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomtatja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

7.

Az özv. Vojnits Tivadarné-jutalomra (800 kor.) az 1909. évben Budapesten előadott irodalmi becsü és a színpadon sikert aratott magyar eredeti tragédiák, vígjátékok és népszínművek pályáznak. Olyan színmű, a mely bármely más jutalmat nyert, nem jön tekintetbe.

A jutalom az 1910. évi februári összes ülésben ítéltetik oda.

8.

Az aesthetika módszereinek történeti és bíráló ismertetése.

A legjobbnak ítelt pályamű jutalma a Gorove-alapítványból 100 arany.

Határnap: 1911. szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos beccsel bíró munkának ítéltetik oda. A megjutalmazott munkát a szerző köteles egy esztendő alatt kiadni; ha ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

9.

(Nyílt pályázat.)

A magyar hangutánzó kifejezések nyelvtörténeti és lélektani szempontból.

A munka tervrajza egy-két kidolgozott fejezet kíséretében 1911. szeptember 30-ig küldendő be. Névtelenül, jelíges levéllel pályázó munkák ki vannak zárva a pályázatból.

A legjobbnak ítelt tervrajz és mutatóvány szerzője megbíztatik a munka megírásával.

A jutalom, a mely csak az egész munka elkészülése és elfogadása után adatik ki, Röck Szilárd alapítványából 1000 korona.

10.

(Másodszor).

Kívántatik a Corvina-könyvtár méltatása és részletes története.

A legjobbnak ítelt pályamű jutalma az ifj. Bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítványból 2000 korona.

Határnap: 1911. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda. A megjutalmazott munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt kiadni; ha ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

II. Már hirdetett jutalomtétellek.

1.

Kivántatik Bajza József életrajza és munkásságának beható méltatása.

Jutalma Ipolyi Arnold alapítványából 2000 kor.

Határnap: 1910. szeptember 30.

A jutalmat csak abszolút becsű munka nyerheti el. A megjutalmazott mű egy évig a szerző tulajdona; ha egy év alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

2.

Kivántatik a magyar mássalhangzók változásainak története a legrégebb nyelvemlékek korától fogva.

Jutalma a Marczibányi-alapítványból 40 arany.

Határnap: 1910. szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos becsű munkának adatik ki. A megjutalmazott munkát a szerző kiadni tartozik; ha ezt egy esztendő lefolyása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

3.

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy nyelvészeti kiadványaiból egy-egy példányt kitűz jutalmul a budapesti, kolozsvári és zágrábi egyetemek egy-egy (a magyar nyelvészettel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitüntetésre mint legkitünőbbet ajánlani fognak. A jutalom odaitélése a nagygyűlésen fog kihirdettetni.

A II. osztályból.

Új jutalomtétellek.

1.

(Másodszor.)

Fejtsenek ki a hazánkból Amerika felé irányuló kivándorlás gazdasági hatásának főbb jelenségei.

Jutalma az Egyesült Budapesti Fővárosi Takarékpénztár alapítványából 4000 korona.

Határnap: 1910. szeptember 30.

A pályanyertes mű tulajdonjoga a szerzőé marad, ki azt egy év alatt kiadni tartozik, különben a kiadás joga a Magyar Tudományos Akadémiára száll. A jutalom csak kész munkának adatik ki.

Ha a jutalmazott mű nyomtatásban is megjelenik, annak négy példányát a szerző, esetleg az Akadémia, az alapító Egyesült Budapesti Fővárosi Takarékpénztárnak ingyen átengedni köteles.

2.

Kívántatik oly munka, mely az európai államok halandósági viszonyait ismerteti, különös tekintettel korra, halál-okra, foglalkozásra, jólétre és társadalmi osztályra.

Jutalma a dr. Pollák Henrik-alapítványból 1500 korona.

Határnap: 1911 szeptember 30.

A jutalom csak abszolút becsű műnek ítéltető oda.

3.

(Nyílt pályázat.)

Adassék elő Magyarország története a XVI. században a mohácsi vésztől a bécsi békéig.

Jutalma a Bük László-féle alapítványból 2000 korona.

A munka tervrajza, valamely kidolgozott fejezet kíséretében, 1910 szeptember 30-ig küldendő be.

A legjobb tervrajz beküldője a mű megírására megbízást kap. A jutalom kedvező bírálat esetén csak a kész munkának adatik ki.

4.

Fejtsék ki a kisbirtokrendszer jogosultsága a jelenben és jövőben, főleg hazánkra vonatkozólag.

Jutalma az Ullmann-alapítványból 800 korona.

Határnap: 1910 december 31.

A jutalom csak abszolút becsű munkának ítéltetik oda. A jutalmazott munkát szerzője kiadni tartozik, ha azt egy év leforgása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

II. Már hirdetett jutalomtételek.

1.

Fejtsék ki a modern socialpolitika állása a főbb európai államokban, különös tekintettel Magyarországra.

Jutalma a Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesület Fáy András nevére tett alapítványából 6000 korona.

Határnap: 1909. szeptember 30.

A jutalom csak oly kész munkának adatik ki, mely a tudomány európai színvonalát emeli, vagy legalább föléri és a hazai tudományosságnak hasznos szolgálatot tesz.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, köteles azon-

ban azt egy év alatt legalább 300 példányban kinyomatni s három nyomtatott példányát a Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesületnek díjtanul átadni. A jutalom csak ezen föltételek teljesítése után fizetetik ki.

2.

Az erkölcsi érték-fogalom történeti és kritikai tárgyalása. Jutalma a Lukács Krisztina nevére Lukács Mórictól tett alapítvány kamataiból 2000 korona

Határnap: 1910. szeptember 30.

A jutalmat csak önálló becsű kész munka nyerheti el. A jutalmazott munka szerzője köteles azt egy év alatt kiadni; ha elmulasztja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

3.

Irassék meg történelmi források alapján a Thököly- és Rákóczi-korbeli társadalmi élet (1670—1711-ig).

A legjobbnak ítélt pályamű jutalma az ifj. Bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítványból 2000 korona.

Határnap: 1910. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda. A megjutalmazott munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt kiadni; ha ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

4.

(Nyílt pályázat. — Harmadszor.)

Kivántatik azon nagyjelentőségű változásnak magyarázata, mely korunkban a külkereskedelmi politika terén beállott és a szabad kereskedelem visszaszorításával a védvámírányt érvényre juttatta. Mik különösen ezen fordultnak kiindulási pontjai, okai, valamint a közelebbi jövőben kilátásai?

Jutalma a Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesület Fáy-alapítványának 1895—1897. évi kamataiból 4000 korona.

A munka tervrajza, egy nyomtatott ivre terjedő kidolgozott fejezet kíséretében, 1909 december 31-ikéig küldendő be. A legjobb tervrajz beküldője a mű megírására megbízást kap. A jutalom, kedvező bírálat esetén, csak a kész munkának adatik ki. Jelígs levéllel beküldött dolgozatok nem fogadtatnak el.

5.

(Nyílt pályázat. — Másodszor.)

Dolgoztassék ki az agrár-politika rendszere, különös tekintettel hazai viszonyainkra.

Jutalma a Lukács Krisztina nevére tett alapítványból 2000 kor.

A munka tervrajza, esetleg valamely kidolgozott fejezet kíséretében, 1909. szeptember 30-ig küldendő be. A legjobb tervrajz beküldője a mű megírására megbízást kap. A jutalom, kedvező bírálat esetén, csak a kész munkának adatik ki. Jelígs levéllel beküldött dolgozatok nem fogadtatnak el.

6.

Kivántatik a magyar királyi udvari kancellária története 1690-től 1848-ig, a korábbi fejlődést feltüntető bevezetés kíséretében.

Jutalma az ifj. Bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítványból 2000 kor.

Határnap: 1909. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltető oda. A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt kiadni művét; ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

7.

Adassék elő a cseh husszita mozgalmaknak és uralomnak története Magyarországon. (A cseh történelmi források is felhasználandók).

Jutalma Ipolyi Arnold alapítványából 2000 kor.

Határnap: 1909. szeptember 30.

A jutalomban csak abszolút becsű mű részesülhet. A jutalmazott mű egy évig a szerző tulajdona; ha egy év alatt ki nem adná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

8.

Fejtsék ki az agrár- és iparállam közgazdasági és társadalmi jellege és jelentősége.

Jutalma az Első Magyar Általános Biztosító-Társaság alapítványából 1000 korona.

Határnap: 1909. szeptember 30.

A jutalom csak abszolút becsű, kész munkának adatik ki az Első Magyar Ált. Biztosító-Társaság nevében.

9.

Adassanak elő a hitel- és bankintézmények terén mutató újabb irányok.

Jutalma a Dóra-alapítványból 50 arany.

Határnap: 1909. szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos beccsel bíró munkának ítéltetik oda. A jutalmazott munkát szerzője tartozik kiadni; ha ezt egy év alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

10.

A coeducatio mint erkölcs-pedagógiai probléma. Történelmi és elméleti megvilágításban.

A legjobbnak ítélt pályamű jutalma a Gorove-alapítványból 100 arany.

Határnap: 1910. szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos beccsel bíró munkának ítéltetik oda. A megjutalmazott munkát a szerző köteles egy esztendő alatt kiadni; ha ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

11.

Adassék elő Magyarország diplomatai összeköttetése Velen-
czével 1458-tól 1540-ig.

Jutalma a Péczely-alapítványból 1000 arany forint.

Határnap: 1910. december 31.

A jutalom csak abszolút tudományos becsű munkának adatik ki.
A munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt művét
kiadni; ha ezt nem teszi, az Akadémia fel van jogosítva a munkát
külön tiszteletdíj nélkül kiadni.

12.

Kivántatik báró Eötvös József „A XIX. század uralkodó
eszméi” című művének kritikai méltatása socialis, politikai és
történetbölcseleti szempontból. Egyúttal egész anyagának felhasználásával és Eötvös polemikus álláspontjától elvonatkozva, kísér-
tessék meg annak a rendszernek a feltűntetése, a mely Eötvös
tanaiban bennrejlík.

Jutalma a Sztrokay-alapból 200 arany.

Határnap: 1910. szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos beccsel bíró munkának
ítéltetik oda. A jutalmazott munkát szerző kiadni tartozik; ha ezt
egy év lefolyása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

13.

Adassék elő az erdélyi fejedelemség területi változásai
nak története János király halálától a szatmári békéig.

Jutalma az ifj. Bojári Vigyázó Sándor-alapítványból 2000 kor.

Határnap: 1911. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltető oda. A jutalma-
zott munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt kiadni
művét; ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

14.

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a kiadásában meg-
jelent „Monumenta Hungariae Historica”-nak minden évben egy-
egy osztályát kitűzi jutalmul a budapesti, kolozsvári és zágrábi
egyetemek egy-egy (a történelemmel foglalkozó) hallgatója szá-
mára, a kit az illető kar szaktanárai e kitűntetésre mint leg-
mértőbbet ajánlani fognak. A jutalom odaitélése minden évben
a nagygyűlésen fog kihirdettetni.

A III. osztályból.

Új jutalomtétellek.

1.

Az 1908. évi akadémiai nagyjutalom (200 arany) és Marczibányi-mellékjutalom (50 arany) az 1903—1909. évkörben megjelent természettudományi munkák legjobbjainak lévén odaitélandó, az Akadémia figyelmezteti az ily munkák szerzőit, hogy műveiket 1909. december 31-ig a főtítkári hivatalhoz küldjék be, följegyezvén röviden, a mit munkájuk kiváló vonásának tartanak. Azonban e figyelmeztetésnek korántsem az az értelme, mintha a be nem küldött munka, a melyről a tagoknak tudomásuk van, nem pályázhatna; sőt ha az Akadémia kiadásában jelent meg vagy könyvtárába már beküldetett, hivatkozás történhetik arra, hogy a beküldött munkával a szerző pályázni kíván.

2.

Kíváncsátik körülbelül 15 nyomtatott ívnyi terjedelemben, a szakirodalom gondos és rendszeres felhasználásával a Fourier-féle sorok elméletének monographia-szerű tárgyalása.

Jutalma a Lukács Krisztina nevére Lukács Móricz által tett alapítványból 2000 korona.

Határidő: 1911. december 31.

A jutalom csak önálló becsű munkának ítéltetik oda.

A jutalmazott munkát a szerző egy év alatt tartozik kiadni, ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

3.

Kíváncsátik körülbelül 15 nyomtatott ívnyi terjedelemben, a szakirodalom gondos és rendszeres felhasználásával, a $p=1$ genusú síkbeli és térbeli algebrai görbék elméletének monographia-szerű tárgyalása.

Az Akadémia különös súlyt helyez a tárgynak egységes szempontból és önálló becsű előadására.

Jutalma Tomori Theodorovits Anasztáz alapítványából 2000 kor.

Határidő: 1911. december 31.

A jutalom csak önálló becsű munkának ítéltetik oda.

A jutalmazott munkát a szerző egy év alatt tartozik kiadni, ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

4.

(Nyílt pályázat)

Kíváncsátik valamely mezőgazdasági kérdésnek a növénytan és vegytan segédeszközeivel való tanulmányozása és megoldása.

A pályamunkára vonatkozó munkálatok és vizsgálatok módját illető tervezetek 1909 december hó 31-ig küldendők be a M. T. Akadémia főtítkári hivatalába.

Jutalma a Lévy Henrik-alapítványból 1000 korona, mely kedvező bírálat esetén, csak a kész munkának adatik ki. Jelíges levéllel beküldött dolgozatok nem fogadtatnak el.

Pályázási szabályok.

1. Minden rendű pályairat, a fönnt kitett *határnapokig* „a M. Tud. Akadémia főtítkári hivatalához“ címezve (tehát nem a főtítkár neve alatt) küldendő; azokon túl semminemű ily munka el nem fogadtatik.

2. A pályaműnek külső borítékára, feltűnő helyen, úgyszintén a jelíges levélre is ráírandó, hogy mely pályázatra küldetik be.

3. A pályamű *idegen kézzel, vagy géppel, tisztán és olvashatóan írva, lapszámozva, kötve* legyen. Terjedelmesebb pályamunkák, melyek e feltételeknek nem felelnek meg, nem fogadtatnak el, ill. mellőztetnek.

4. A szerző *nevét, polgári állását és lakhelyét* tartalmazó pecsétetes levélen ugyanazon jelíge álljon, mely a pályamű homlokán. A pecsétetes levélben netalán följegyzett kikötések, föltételek vagy a versenyügy körül régtől fogva bevett szokásos eljárástól kívánt eltérések tekintetbe nem vétethetnek.

5. *Álnév* alatt pályázóknak a jutalom ki nem adatik.

6. Ha a jelíges levél felbontása után kitetszenék, hogy a munka saját kézírása a szerzőnek, műve a jutalomtól esik.

7. *Nyílt* pályakérdésekre *zárt jelíges levéllel* beküldött pályaművek nem fogadtatnak el.

8. A jutalmat *nem nyert pályamunkák kéziratai* az Akadémia levéltárában maradnak, s csak engedély mellett másolhatók le az Akadémia helyiségében.

9. A gróf Teleki- és Kóczán-féle drámai pályázatoknál a társai közt legjobb műnek a jutalom mindenkor kijár; a többi pályázatoknál csak abszolút becsű munka nyerheti a jutalmat.

10. Mindezen föladatokra minden rendű akadémiai tagok is pályázhatnak.

11. Egyébiránt bármely, ha csak *formai kelléknek is elhanyagolása* elejti a szerzőt a jutalomtól.

Kelt Budapest, 1909. április 29-én.

Heinrich Gusztáv, főtítkár.

Értesítés az átalányfizetésről.

A M. Tud. Akadémia 1890 október hó 27-ikén hozott határozata értelmében:

A hazai iskolák, könyvtárak, egyesületek és társaskörök a M. Tud. Akadémia kiadásában évenként megjelenő kiadványok közül a következőket, ú. m. az

Akadémiai Értesítőt,

Almanachot,

Archaeologiai Értesítőt,

Archaeologiai Közleményeket,

Emlékbeszédeket,

Értekezéseket (Nyelv- és Széptudományi, Bölcsészeti, Történelmi, Társadalomtudományi),

Magyarországi Német Nyelvjárásokat,

Magyarországi Szláv Nyelvjárásokat,

Mathematikai és Természettudományi Értesítőt,

Mathematikai és Természettudományi Közleményeket,

Nyelvtudományi Közleményeket, Nyelvemléktárt,

Magyar történelmi emlékeket: Okmánytárak, Írók, Országgyűlési emlékek,

Könyvkiadó-Vállalatból évenként négy kötetet

évi 20 korona átalányösszegért, vagy ha a Könyvkiadó-Vállalat most említett négy kötetét angolvászon-kötésben kívánják, évi 24 koronáért rendelhetik meg.

Mindezen iskolák, könyvtárak, egyesületek stb. a M. Tud. Akadémia többi kiadványait 25% engedménnyel szerezhetik meg a M. Tud. Akadémia főtitkári hivatalánál.

Ha a fentebbi átalányösszeg az év első felében küldetik be a főtitkári hivatalhoz, a kiadványok portómentesen küldetnek meg; ellenkező esetben az évi 20 korona (esetleg 24 korona) átalányösszeg a Könyvkiadó-Vállalat négy kötetének megküldésekor, november végén, utánvétellel kértik be, s ekkor a címzett a postaköltséget is viselni tartozik.

Eddigél 344 hazai iskola, könyvtár és egyesület részesül az átalányfizetés kedvezményében.

Ez iránti jelentkezések a főtitkári hivatalhoz intézendők.

A M. Tud. Akadémia

Főtitkári hivatala.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ivnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESITŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV.

XX. KÖTET.

1909. Június 15.

6—7. FÜZET.

A M. TUD. AKADEMIA LXIX. KÖZÜLÉSE.

1909. május 2.

I.

Elnöki megnyitó beszéd.

(*Wartha Vincze* akadémiai másodelnöktől.)

Tisztelt Gyülekezet!

Azt hinné az ember, hogy egy, a tudomány és az irodalom magyar nyelven való művelését és terjesztését czélul kitűző intézmény valóban ideális helyet foglal el. Hiszen mi lehet szebb, magasztosabb czél, mint a tudományt ápolni, magáért a tudományért, és ilyen törekvésű intézménynek nem akad gáncsolója, csak barátja, támogatója. És még sincsen úgy; maga Széchenyi István, az Akadémia életének második évtizedében panaszkodik, hogy az Akadémia „kiesett a divatból“, már „megunta sok magyar és valami más után eseng“, kéri is a közönséget, ne vonja meg rokonszenvét, segítő kezét az Akadémiától, s midőn új lelkesedéssel újakért hevül, ne hidegüljön meg a fennállók iránt sem.

E szavakat idézte t. Elnökünk is az 1906 márczius 25-én tartott közgyűlésen és hozzátette: „Az Akadémia üléseinek látogatottsága, az Akadémiáról az anyagi adományokkal való megemlékezés gyakorisága, az Akadémiával szemben a rendkívül kifejlődött sajtó részéről tanusított figyelem és érdeklődés, valamint a megítélésben nyilatkozó rokonszenv és elismerés tekintetében az utóbbi évtizedek tagadhatatlanul csökkenést mutatnak“.

T. Elnökünk úgy járt el, mint gondos orvos, megvizsgálta a tüneteket és megállapította a diagnosist. De az életben is sokszor megtörténik, hogy a betegen észlelt egyazon symptomákból más-más diagnosist állapítanak meg az orvosok. Nézetem szerint a baj nem akut és lefolyása is normalis. Vegyük a felsorolt symptomákat sorra. Először is az Akadémia üléseinek látogatóságára vonatkozólag véleményem az, hogy ezen előadásokat nem

fogja a laikus közönség látogatni soha, már a dolog természeténél fogva sem. Páris, London, Berlin, Bécs, München stb. akadémiai előadásait ugyan ki látogatja meg? Legfőlebb az, a kinek munkakörébe az előadott tárgy tartozik és sokszor azok sem jönnek el, mert a legtöbb esetben az előadó csak rövid referálásra szorítkozik, a többi értékezésének közzétételére bízva. Kivétel van akkor, a mikor valami sensatiós felfedezésről van szó, de az nem esik meg ám gyakran! Másképen áll a dolog, ha az előadások népszerű modorban tartatnak. Ezt tapasztaljuk a „Természettudományi Társaság“ nyilvános előadásain. Röntgen felfedezéséről vagy a folyósított levegőről tartottunk nem csak egy, hanem egymásután több előadást és mindig megtelt a nagy teremnek minden zuga. De ily természetű előadások tartása nem a Tudományos Akadémia feladata és azért mondhatjuk, hogy meglehetünk elégedve a szakelőadások látogatottságával. Én főleg persze a harmadik osztály előadásairól szólhatok saját tapasztalataimból, de azt hiszem, hogy az első és a második osztály üléseinek látogatottsága még nagyobb, mint a harmadik osztályé. Hiszen az első osztály az alapszabályok változtatása alkalmával kérte a tagok számának emelését, mert a jelenlegi tagok nem győzik a témérdek mennyiségben benyújtott anyagnak elbírálását.

Áttérhetek a második symptomára, t. i. az anyagi adományokkal való megemlékezés gyakoriságának csökkenésére. Ennek megítélése annyi különféle tényezőtől függ, hogy a valóban mutatkozó csökkenés pszichológiai oka könnyen ki nem deríthető. Általában mondhatjuk, hogy azon mértékben, a melyben Akadémiánk működésének jelét adja, fog a közönség figyelve is fokozódni. Vajjon hát miképen fokozhatjuk az érdeklődést az Akadémia tudományos működését illetőleg? Az valóban igen egyszerű: dolgozzunk! Legyen az Akadémia a magyar tudományosság legfőbb fóruma. Helyesen hangsúlyozza t. Elnökünk az idézett megnyitó beszédében, hogy Akadémiánk „alkalmat, tért, indítást, ösztönzést, anyagi segítséget, bírálataival útbaigazítást nyújthat az egyesek munkásságának, de működésének eredményei csak abban az arányban mérhetők össze más Akadémiákéval, a mely arányban a mi tudományos erőink összesége áll más nemzetekéhez“. Az Akadémia initáló működésének fényes példáját adta a francia Akadémia Daguerre világra szóló felfedezésének propagálásával. Daguerre nem volt tudományosan képzett ember, hanem mint dioráma-festő tartotta fenn magát, szabad óráiban a camera obscura képeinek rögzítésével foglalkozott és ezen célból Niecephor Niepce-szel egyesült, ki már évekkel az előtt ugyanazon cél felé törekedett. Daguerre mindent elkövetett, hogy felfedezésének értékesítésére a szükséges tőkéhez jusson, de nem akadt vállalkozó, a ki neki segédkezet nyújtott volna;

ekkor fordult Arago-hoz és felkérte, hogy győződjék meg felfedezésének fontosságáról és hívja fel arra a francia Akadémia figyelmét. Arago meggyőződve ezen új találmány, mondhatni világraszóló fontosságáról, terjedelmes jelentést terjesztett 1839 január 7-én a francia Akadémia elé. A közönség ellepte az Institut üléstermét és még az újságírók legnagyobb része is a folyosóra szorult. Híre járt, hogy Arago maga fog a Daguerre felfedezéséről referálni. Ezen emlékezetes ülésen éles eszével előre látván a nagy felfedezésnek úgy a tudományra, mint a művészetre és a gyakorlatra való közvetlen befolyását, Arago előadása végén azt a javaslatot terjesztette elő, hogy tegyen az Akadémia lépéseket a találmány megszerzésére és ajándékozza meg vele a világot. A francia Akadémia egyhangúlag hozzájárult az indítványhoz és már ugyanazon évnek június 15-én a képviselőházban előterjesztett egy törvényjavaslat, mely szerint a francia állam megszerzi Daguerre és Niepce találmányát olyformán, hogy Daguerre-nek haláláig évenként 6000 frank és Niepce fiának évenként 4000 frank évdíjat biztosít. Ugyanazon év július 30-án Gay-Lussac a francia főrendiházban ugyanezen törvényjavaslatról referált, melyet a főrendiház egyhangúlag elfogadott.

Nevezetes, hogy Daguerre minden alapos tudományos képzés híján pusztá véletlen próbálgatás útján jutott fontos felfedezéséhez. Daguerre a jodezústtel bevont ezüst lemezeit kitette a camera obscurában létesült képeinek és azt tapasztalta, hogy csak órákon át tartó exponálás után látni a fényhatás nyomait. Természetes, hogy ezen kísérletek folyamán nagyon sok lemez összegyűlt, a melyeken a képnek még nyoma sem látszott. E lemezeket Daguerre félre tette és közülök egy az ő sötétkamerájának szekrényébe jutott véletlenül. Másnap Daguerre csudálkozva látta, hogy éjjelen át a latens kép láthatóvá vált, de hogy minő anyag idézte elő e hatást, azt megállapítani nem tudta, mert a szekrényben egy csomó különböző kémiai készítmény volt elhelyezve. Daguerrenek tehát nem maradt más hátra, mint a szekrényben foglalt készítmények egymásután való eltávolítása, miközben egy-egy új megvilágított jodezúst lemezt helyezett el a szekrény belsejében. Daguerre azt látta, hogy a képek csak jönnek, fejlődnek, bár a készítmények száma nagyon megfogott; most került a sor az utolsóra: egy higanynyal megtöltött porcelláncsésze volt az, melynek hatására Daguerre legkevésbé sem gondolt és íme, mikor az utolsó tárgyat a szekrényből kivette, a képek nem jelentek meg többé, mikélt visszatette a higanyos csészét, akkor a képek ismét jelentkeztek. Daguerre tehát meggyőződött, hogy a higanynak a gőze az, mely a latens képek fejlesztését okozza. Így született meg a Daguerro-typia.

És ha ezen felfedezést zsenge korában a francia Akadémia nem támogatja és a titkot nagylelkűen a világnak nem ajándékozza, e korszakalkotó találmány talán már csirájában pusztult volna el. Mennyit köszönhet a tudomány a francia Akadémia e nagybecsű és előrelátó eljárásának! Mert létezik-e tudományág, mely haladásának egy részét nem a photographia mesterségének köszönheti? És minő áldásos hatást gyakorolt például az orvosi tudományban a betegségek megállapítására és lefolyásának tanulmányozására! A mikroszkop csudái csak a photographia által váltak hozzáférhetőkké a laikus közönség számára. Mig az astronomia az új bolygók és üstökösök gyors és biztos felfedezését annak a kis igénytelen camera obscurának köszönheti, melylyel Daguerre annak idejében órahosszat exponálva a verő napon létesítette a higanygőzökkel előidézett képeit, ma már a másodperc milliomed része is elég, hogy a fény hatása által a röpködő ágyúgolyó képe a lemezen rögzítettessék. A francia Akadémia már sokkal régebben meleg rokonszenvet tanusított a gyakorlatilag fontos kérdések iránt; már 1775-ben érezvén a problema fontosságát, 12.000 livres díjat tűzött ki azon kérdés megoldására, hogy melyik módon sikerül legolcsóbban a konyhasónak szódává való átalakítása. Hogy a díj a közbejött francia forradalom miatt kiosztásra nem jutott, az nem szállítja le kitűzésének értékét, mert a serkentés megtette a maga hatását: már 1789-ben keletkezett az első szódagyár és ezen anyag még ma is a chemiai nagyipar alaposzlopát képezi.

A francia Akadémia ma is figyelemmel kíséri a tudománynak a gyakorlati élettel kapcsolatos tüneményeit. Újabban foglalkozott azon gyakorlatilag eléggé meg nem becsülhető kérdéssel, hogy a párisi Eifel torony csúcsán berendezett dróttalan állomás felhasználtassék az oceánon járó hajók pontos időjelzéssel való ellátására, hogy ez által a geographiai hosszúság megállapítása könnyebben sikerüljön; hasonlóan a felfogó készülékkel ellátott léghajónak személyzete is folytonos összeköttetésben maradhat az Eifel-torony útján a földdel. Ma már a dróttalan telefon is biztosan győz 600 kilométert és nem sokára képes lesz az Eifel-állomás Newyorkkal telefoncserét megindítani. Nagy előny ez, hogy ha tekintetbe vesszük, hogy a telefon üzeneteit a gyakorlatlan laikus is megérti, míg a dróttalan telegrammokat csak gyakorlott egyén veheti át.

De más Akadémia is követi a francia Institut eljárását, legújabbán pl. a berlini Akadémia a Leibniz-aranyérmét Ernest Solvaynak adományozta, még pedig az ammoniakszóda-eljárásnak gyakorlati fejlesztése czimén.

Kegyelettel kell megemlékeznünk e helyen néhai Wahrmann Mór, a budapesti kereskedelmi és iparkamara elnökének 100.000

koronás oly természetű hagyatékáról, melynek kamataiból minden harmadik évben 2000 korona jutalom készpénz értékben vagy pedig hasonértékű aranyérem alakjában a magyar tudományos Akadémia nagygyűlésén azon magyar állampolgárnak ítéltetik oda, a ki az ipar és kereskedelem terén, akár a tudomány előbbrevitele, akár a gyakorlati találmányok s szerkezetek vagy szervezetek és intézmények fejlesztése és felvirágoztatása szempontjából az illető évkörben a legnagyobb érdemeket szerezte.

Íme e példákból látható, hogy sokszor aránylag csekély anyagi támogatással igen fontos eredményeket lehet elérni, ha eltaláljuk az időt és a helyes eszközt. Akadémiánknak évenként tudományos és irodalmi czélokra közel 230,000 korona áll rendelkezésére, a mely összeghez az állam 99.000 koronával járul hozzá. Tekintettel pénzügyi viszonyainkra, ezt az összeget elegendőnek tartom arra, hogy az Akadémia tudományos működésének eredményeit közzétegye, tudományos buvárkodást elősegítsen és jó, használható eredeti és fordított munkákkal a tudományt hazánkban terjeszsze.

Ma a műszaki tudományok korszakában élünk és annak jelszava a gyors és praktikus cél felé való törekvés. Akadémiánk nem vonhatja el magát ezen iránynak támogatásától, mert a műszaki tudományok nemcsak a gyakorlati élet, a közlekedés szükséglet-inek kielégítésére törekszenek, hanem bámulatos eredményeivel hozzájárulnak oly tudományos problémák megfejtéséhez, a melyeket a leghathatósabb állami segéllyel sem lehetne elérni. Moissan nem érthette volna el bámulatos eredményeit az Akadémia és az állam hozzájárulásával sem, ha a gyakorlat nem bocsátotta volna rendelkezésére óriási dynamogépeit és munkaerőit. És meg vagyok győződve, hogy a műszaki tudomány Akadémiánk körében meghonosítatván, fölébreszti a nagyközönség figyelmét és ez által egy már lazuló félben lévő kapcsolat meg fog erősíteni.

Engedje meg a t. gyülekezet, hogy most már a harmadik symptomára áttérjek, t. i. „az Akadémiával szemben a rendkívül kifejlődött sajtó részéről tanusított figyelem, valamint a megítélésében nyilatkozó rokonszenv és elismerés tekintetében az utóbbi évtizedekben mutatkozó csökkenésre“. E szavakban foglalja össze t. Elnökünk a betegre vonatkozó utolsó symptomáját. Megvallom, hogy én e körülményt az optimista szempontjából tekintem és meg vagyok győződve, hogy a független magyar sajtó Akadémiánk alapításától kezdve a mai napig intézményünket a magyar cultura góczpontjának tartja, vallja és támogatja. És kizártnak tartom, hogy a magyar sajtónak higgadt képviselői Akadémiánknak komoly törökvéseiben minden tekintetben segédkezet ne nyújtanának. Ha imitt-amott az Akadémia működése ellen irányuló

megjegyzések merülnek fel a napilapokban, akkor azoknak az eredete a legtöbb esetben sértett hiúságra vagy ehhez hasonló indító okokra vezethetők vissza. Vagy mit mondjunk egy tekintélyes fővárosi napilapban megjelent vezércikk keretében foglalt azon megjegyzésről, hogy most már „a hagyatékokkal dúsan ellátott nemzeti intézmény, melyet jámbor alapítói, élükön a legnagyobb magyarral példás szerénységgel *„tekintetes tudós társaságnak“* titulálnak vala és melynek mai nagyképű, szinte dölyfös czíme hivatalosan: *„magyar tudományos Akadémia“*. Az ilyen kifakadásokkal a szerző maga mond ítéletet eljárása fölött. Azon kérelemmel fordulok a magyar sajtóhoz, hogy kövesse a francziák példáját: a mit a francia ész kitalált és francia kéz megcsinált, azt a francia sajtó úgy védi mint a haza dicsőségére és emelésére való aktust. *„Pour la gloire de la France“* a jel-szavuk és reményem, hogy ezen jelszó alkalmazást talál hazánkban hazánkra vonatkozólag is.

Ezzel az Akadémia 69-ik közgyűlését megnyitom.

II.

Főtitkári jelentés.

Heinrich Gusztáv akad. főtitkártól.

Tisztelt közülés! A kinyomatva szétosztott jelentés a M. Tud. Akadémia 1908-ik évi működéséről intézetünknek anyagi és szellemi mozgalmairól oly részletes, teljesen tárgyilagos és semminemű subjectiv világítástól nem színezett képet nyújt, hogy a magyar közönség belőle kellő tájékozást szerezhet sokoldalú munkásságunkról és ennek elvitázhatatlan eredményeiről. Nem is tartom szükségesnek vagy illendőnek, hogy e tanulságos anyag elemzésébe vagy bírálatába bocsátkozzam; ezt nyugodt lélekkel bizhatjuk nemcsak jóakaróinkra, hanem esetleges ellenfeleinkre is. Inkább óhajtok a lefolyt akadémiai év eseményeiből két momentumot kiemelni, melyek szélesebb körök érdeklődésére is számíthatnak és több tekintetből figyelemre méltók.

Az első a Semsey-pályázatok végleges eldöntése. Semsey Andor, Akadémiánk tiszteleti és igazgató tagja, a tudománynak lelkes és áldozatkész pártfogója, 1889 október 7-én 100.000 forintot bocsátott az Akadémia rendelkezésére tíz, egyenként 150 ivre terjedő magyar tárgyú nagy munkának megírására, melyek a megállapított tudományszakok eredményeit a tudomány mai állásának megfelelő feldolgozásban összefoglalják és a további kutatások irányait megjelölik. E tíz munkára az Akadémia a

nemes alapító óhajta értelmében az 1890. évi nagygyűlésen, minden egyes műre 10.000 frtnyi jutalommal, titkos pályázatot hirdetett, melyet, minthogy megfelelő mű nem érkezett be, több ízben kellett megismételnie, míg végre az alapító maga 1902 április 26-án kelt intézkedésében ezt a pályázatot végkép megszüntette és alapítványát nagyobb és költségesebb feladatok megoldására, a titkos pályázat elejtésével, a jelen évtől kezdve az Akadémia rendelkezésére bocsátotta.

Ha Semsey Andor alapítványának célját, mint másképp nem lehet, szó szerint vesszük, hogy t. i. az egyes szakokból a tudomány eredményeit tudományos földolgozásban összefoglaló, a további kutatást irányító, befejezett munkákat kívánt, túlzás nélkül be kell vallanunk, hogy pályázata eredménytelen maradt. E tény az Akadémián kívül, a nagy közönség köreiben, érthető föltűnést keltett és természetesen itt-ott a magyar tudósok és tudományosság ellen irányzott vádakra is szolgáltatott alkalmat. Tudományos köreinket ellenben a pályázat eredménytelensége egyáltalában nem lepte meg, mivel e körök, ismerve tudományos viszonyainkat, eleve a legerősebben kételkedtek e pályázat eredményességében. Ez a pályázat ugyanis föltette, hogy vannak ez országban kellő számmal tudósok, a kik életökből legalább is öt évet, minden egyebet mellőzve, kizárólag egy tudományos munka megírására fordíthatják és képesek e feladatot, a titkos pályázat értelmében úgy megoldani, hogy senki őket mint pályázókat föl ne ismerje.

E föltevésnek tényleges hazai viszonyaink egyáltalában nem felelnek meg. A tudomány magyar munkásai, igen gyér, kivételes eseteket nem tekintve, két főcsoportra oszlanak: az egyiket alkotják az elég tisztességesen dotált főiskolai tanárok, elsősorban a budapesti és kolozsvári egyetemi és műegyetemi tanárok, a másikat középiskoláink tanárai, a kik közül számosan az országnak még félreesőbb pontjain is serényen dolgoznak szaktudományuk terén, persze, kedvezőtlen helyzetök korlátaín belül, rendszerint szerényebb körű és jelentőségű feladatok megoldásán fáradozva. Ezekből, a kik még mindig ki nem elégítő anyagi helyzetüknél fogva mellékes kereset nélkül meg nem élhetnek, természetesen nem volt a jutalom nagyságától követelt magas igényeknek megfelelő Semsey-munka várható, melynek kidolgozása őket arra kényszerítette volna, hogy családjukat legalább öt esztendeig koplaltassák, esetleg magukat súlyos adósságokba verjék, azzal a rendkívül bizonytalan reménnyel, hogy öt évi megfeszített munka után a kilátásba helyezett tizezer forintot csakugyan elnyerik. Épp annyi vagy nem sokkal kisebb joggal akár az osztálysorsjátékra építhették a saját és családjuk boldogulását.

Maradnak a főiskolai tanárok. Ezek anyagilag kedvezőbb

helyzetben vannak ; de, sajnos, nagy urak, a kikre, voltaképi hivatásos működésükön felül, az állam és a társadalom minden elképzelhető megbízást és teendőt rak, úgy hogy sokszor alig tudnak lélegzetet venni és valóban csak kivételesen ülhetnek, minden hivatalos és félhivatalos zaklatástól megmenekülve, íróasztalukhoz. Már hivatásukkal oly súlyos teendők járnak, melyekről külföldi kartársaiknak sejtelmük sincsen : évről-évre sok száz vizsgálat, még jóval több colloquium, rengeteg kari, bizottsági és albizottsági ülés, hivatalos referátumok, állami megbízatások és kiküldetések, — csupa oly teendő, mely idejüket és erejüket nagy mértékben leköti és a tanév befejezésével az alapos üdülést elengedhetlenné teszi, úgy hogy még a szünidő is legnagyobbbrészt elvesz a tudományos munkásság számára. De ez még nem elég. Ehhez járul még, a társadalom és családi élet igényeit nem is említve, tudományos életünknek egyébként bizonyára üdvös és örömdetes decentralisatiója : főiskolai tanáraink nemcsak az Akadémiában vannak elfoglalva ; közreműködésük nélkül nagyszámú tudományos és irodalmi társulataink sem állhatnának fenn, hisz ezek rendszeren néhány kiváló főiskolai tanár körül alakulnak meg, kiknek vezérletét és irányítását nem nélkülözhetik. Ha végre mind ehhez hozzávesszük, hogy szakadatlanul tanítaniok és tanulniok kell, hogy foglalkozniok kell, sajnos, igen nagy számú tanítványaikkal és a legnagyobb figyelemmel kísérniök legalább szaktudományuknak évről-évre óriásibb méretekben fejlődő haladását : könnyen megérthetjük, hogy sem idejük, sem hangulatuk nincsen egy Semsey-féle föladat megoldására vállalkozni — titkos pályázat útján. Mert a pályázatnak ez az elavult módja eleve eldöntötte a nagyszabású vállalkozás sorsát. Legalább öt évig megfeszített erővel dolgozni egy nagy munkán, hogy szerzője azután, ha nem ő kapja a jutalmat, minden valószínűség szerint befűthessen kéziratával : oly követelés, mely eleve kilátástalan volt. A Semsey-féle pályázatok eredménytelenségéből tehát sem tudósaink, sem a magyar tudomány ellen egyáltalában nem kovácsolhatni fegyvereket, hanem kizárólag a titkos pályázatok ellen, melyek a tudomány terén rég lejárták magukat ; helyökbe mindenütt a nyílt jelentkezés alapján nyert megbízás lépett, mely a vállalkozókat egy tudományos föladat megoldására fölhívja, a megbízóknak garanciát nyújt az óhajtott munka létrejöttére nézve, a megbízottat pedig biztosítja, hogy nem dolgozik hiába. Komoly tudós bajosan vállalkozhatik lottójátékra, és a tapasztalat már nálunk is megmutatta, hogy a titkos pályázat csak a legkivételesebb esetekben és csupán kisebb föladatoknál vezet eredményre, míg megbízás útján tudományos irodalmunk, főleg az életrevaló természettudományok terén, már számos jeles munkával gazdagodott.

A másik mozzanat, melyet Akadémiánk mult évi esemé-

nyeiből ki akarok emelni, Alapszabályaink módosítása. Ez idő szerint érvényes Alapszabályaink épp negyven évesek, mert a mit ez idő alatt három ízben (1882., 1883. és 1888.) rajtok módosítottak, csak jelentéktelen javítások voltak. E négy évtized alatt a viszonyok szakadatlan fejlődése, a mi ily eleven organismusnál másképp nem is lehetséges, sok oly kisebb-nagyobb változást érlelt, melyek az alapszabályok egyes szakaszaival nem voltak összhangzásba hozhatók és e szakaszok módosítását szükségessé tették. Közvetlenül azonban a mostani módosításra egy saját-szerű tünemény vezetett, mely bizonyára sehol a civilizált világban, a hol valamelyes nevelésben részesült emberek laknak, el nem képzelhető. Alapszabályaink ugyanis kezdettől fogva köteletségévé teszik az újonnan megválasztott tagnak, hogy egy év lefolyása alatt akadémiai székét elfoglalja, mert csak ezzel léphet akadémiai jogainak birtokába. E követeléssel szemben már most meglepetéssel kellett tapasztalnunk, hogy egyes tagtársak nem egy vagy két, hanem tíz és húsz év lefolyása alatt sem tettek eleget e kötelezettségöknek, melyet pedig azzal elvállaltak volt, hogy a választást elfogadták. Minden lelkiismereti furdalás nélkül czimezik és czimeztetik magukat akadémiai tagoknak, de tagságukkal járó már legelső, jóformán csak udvariassági kötelezettségöknek nem tettek eleget. Az elnökség azért elsősorban oly czélzattal javasolta alapszabályaink módosítását, hogy az új tagok székfoglalási kötelezettségének teljesítésére nézve hathatósabb biztosítékok szereztesse. E czélzat hosszas eszmecsere után nem érvényesült az Alapszabályok, hanem csak az Ügyrend keretében; de minthogy az összes ülés hozzájárult azon másodrendű czélzathoz, hogy ez alkalommal az Alapszabályoknak egyéb, a gyakorlat tanúsága szerint mutatkozó fogyatkozásai vagy hiányai is orvosoltassanak, a mostani nagygyűlés keretében véghez vitt módosítás mégis üdvös eredménnyel járt, a mennyiben régi, elavult és a gyakorlat által túlhaladott határozatokat eltávolított és néhány új intézkedést léptetett életbe, melyek régóta és ismételve nyilvánított óhajításokat vannak hivatva kielégíteni. Csak kettőre bátorodom röviden rámutatni.

Az egyik az I. osztály tagjainak tíz taggal szaporítása, mit elsősorban az utolsó években tetemesen gyarapodott szépirodalmi pályázatok eldöntése tett szükségessé. De egyébként sem volt soha helyes, hogy az I. osztálynak csak fél annyi tagja volt, mint a II. vagy III. osztálynak, holott köztudomású, hogy halhatatlan nagy alapítónk intentiója szerint az I. osztály a voltaképi Akadémia, melyhez a többi osztályok csak idővel járultak hozzá. Az ó- és újkori, keleti és nyugati nyelvek, irodalmak és művészetek elméleti és gyakorlati földolgozása azonfelül az utolsó félszázadban oly óriási lendületet vett, hogy e szakok föladatai

mindenütt rendkívül megszorodtak, úgy hogy napról-napra több szakférfiút foglalkoztatnak.

A másik új intézkedés, melyet kiemelni óhajtok, hogy jövőre az irodalmi társulatok és vállalatok segélyezését az Akadémia anyagi ügyeinek kezelője és őre, az Igazgató-Tanács fogja, természetesen az osztályok javaslatai alapján, megállapítani. Az Akadémia ez idő szerint évenként közel 45.000 koronát fordít tudományos egyletek vagy vállalatok segélyezésére; elég tekintélyes összeg arra, hogy megállapításánál kellő körültekintés és a főnforró szükség alapos mérlegelése érvényesüljön. E segélyezésnek célja: a fölkarolt társulatoknak oly tudományos vagy irodalmi föladatak megoldását lehetővé tenni, melyre az Akadémia maga ez idő szerint anyagi vagy személyi okokból nem hajlandó vagy nem képes vállalkozni. A hol az Akadémia részéről ily akadályozó indokok nem forognak fenn, a segélyezés nem indokolt, valamint nem indokolható ott sem, a hol a kérdéses társulat vagy vállalat akár kedvezővé vált anyagi helyzeténél fogva e régebben méltán élvezett segélyre nem szorul többé, vagy idővel kiderült, hogy nem életre való, miért is a hazai közönségben gyökeret verni nem tudott. Figyelmet érdemel ez elsősorban pénzügyi kérdés eldöntésénél magának az Akadémiának pénzügyi helyzete, valamint az a körülmény is, hogy főleg legújabban, a vallás- és közoktatásügyi miniszter urnak nagylelkű intézkedéséből, a hazai tudományos és irodalmi testületek most már tetemesebb állami segélyezésben is részesülnek.

Az írói jubilaumok divatja legújabban, úgy látszik, előszeretettel keresi föl az élő nagyságokat. Talán ebből magyarázható, hogy egyik legjobb, legrokonszenvesebb és legérdemesebb emberünknek emlékezete nem foglalkoztatta eddig sem a nagy közönséget, sem tudtommal a szakköröket, melyek pedig sokkal kisebb nagyságok irányában sem fukarkodnak az ismeretes nemzeti hála és elismerés adójával. Ez évi október havában lesz száz éve, hogy Horváth Mihály, Akadémiánk kitünő tiszleti tagja született, a magyar Livius, a ki eddigelé egyedül dolgozta föl hazánk történetét nemzetünk legrégibb napjaitól egészen a saját koráig nagyszabású egységes, egyazon nemes és hazafias szellemtől áthatott előadásban. Távol legyen tőlem, hogy Horváth Mihályt, a nagy történetírót, jellemezzem és halhatatlan érdemeit mérlegeljem. Megtették ezt már nálamnál sokkal illetékesebb szakférfiak és meg fogják tenni bizonyára ismételve jövőre is. De legyen szabad e kitünő ember és tudós munkásságának egy oly oldalát kiemelnem, mely nézetem szerint a legnagyobb elismerésre és utánpótlásra méltó. Horváth Mihály összefoglaló hatalmas műben írta meg a magyar történelmet, pedig, a ki maga is számtalan részletkérdésnek kutatásán

és megfejtésén kitűnő sikerrel fáradozott, nagyon jól tudta, mennyi a homály és hézag multunkban, melynek eloszlatása vagy kitöltése csak jövőendő kutatásoktól várható. És mégis vállalkozott nagy műve megírására, mert úgy látta, hogy a nemzetnek szüksége van ily munkára, és mert meg volt győződve arról, mit tőle magától ismételve hallottam, hogy az ily munka csak üdvösen és helyesen irányítólag hathat a részletes kutatásra is, mely kellő áttekintés nélkül sokszor czéltalan vagy értéktelen munkát végez. Sajnos, a nagy mesternek e fényes példája nem hatott eddigelé más szakok művelőire.

És még egyet. A külföldi nemzetek becsületbeli kötelességöknek tartják oda hatni, hogy jeleseiknek nagy érdemű és nagy szolgálatot tett munkái el ne évüljenek és teljesen le ne tűnjenek. Csak egy közeleső példára hivatkozom. A német Schlosser világtörténete egy századdal ezelőtt jelent meg először és kitűnő szerzője már 1861-ben lépett ki az élők sorából. De ezen legnépszerűbb nagy műve él még ma is: új meg új kiadásokban jelen meg, természetesen azokkal a kis javításokkal és pótlásokkal, melyeket a haladó tudomány elkerülhetetlenekké tesz. Horváth Mihály nagy műve, mely pedig a maga idejében valóságos nemzeti tett volt, teljesen letűnt: évtizedek óta elfogyott, már antiquároknál sem kapható többé, és nem látok senkit, a ki arra az érdemes föladatra vállalkoznék, hogy e nagy munkát továbbra is a nemzeti műveltség és az igaz hazafiság forrása gyanánt az új nemzedékeknek is hozzáférhetővé tegye. A nemes férfiú és nagy történetíró születésének százados fordulóját semmivel sem ünnepelhetnők meg méltóbban, mint ha főművét megmentenők a teljes pusztulástól és új alakban ismét a nemzetnek kezébe adnók.

Három évtizede, hogy Horváth Mihály elhunyt. Tagtársaink sorából azóta számosan követték őt a halhatatlanságba, utolsó nagygyűlésünk óta is hét belföldi és öt külföldi tagtársunk. Hazai tagjaink közül súlyos veszteségeknek érezzük nemcsak mi e szűkebb körben, hanem az egész ország is két nagyérdemű másodelnökünknek: *Than Károly* t. és ig. tagnak († 1908. júl. 5) és *Kautz Gyula* r. és ig. tagnak († 1909. márcz. 27) elhunytát. Mind a ketten elsőrangú művelői voltak a tudománynak és fáradhatatlanul buzgó tagjai Akadémiánknak, melynek úgy szellemi mint anyagi ügyei iránt a legnagyobb és legtevékenyebb érdeklődéssel viseltettek. Régi, kedves és köztiszteletnek örvendő tagtársakat veszítettünk *Duka Tivadar* († 1908. máj. 5) és *Joannovics György* († 1909. január 10) tiszteleti tagokban is: amaz különösen Körösi Csoma Sándor halhatatlan érdemeinek fölélesztésében és az egész művelt világon elterjesztésében buzgólkodott; ez a magyar nyelv tisztaságának és helyességének

volt lelkes öre és védelmezője. Rendes tagjaink sorából elhunyt még *Thankoffer Lajos* († 1909. márcz. 22), a természettudományok egy fontos ágának érdemes művelője. Két levelező tagtársunk is szakadt el tőlünk örökre: *Brusina Spiridion* († 1908. máj. 21), a kit nem sikerült a magyar tudományos munkásságnak megnyernünk, és *Falk Miksa* († 1908. szeptemb. 10), a kit a napi politika korán szakított el a nagy sikerrel megindított tudományos munkásságtól. Külföldi tagjaink közül elhunytak az utolsó évben: *Barbier de Meynard* († 1908. márcz. 21), a keleti nyelvészetnek kitűnő művelője; *Gaston Boissier* († 1908. jún. 10), elsőrangú classikus philologus, kinek több műve magyar fordításban nálunk is népszerűvé vált; *Josef Fiedler* († 1908. jún. 30) osztrák történetbuvár, a ki nemzetünk multjával is jóakarattal és sikerrel foglalkozott; *Frederic Blaydes* († 1908. szept. 8) jeles angol philologus, a ki főleg Aristophanes helyesebb és mélyebb fölfogása körül szerzett érdemeiket; és *Brusa Emil* († 1908. decz. 14) a nagy tekintélyű olasz jogtudós. Kegyelettel őrizzük e jelesek emlékezetét, mely, óhajtjuk, hogy nemes követésre és versenyre serkentse kortársainkat és még a jövő nemzedékeket is.

E szomorú adatokkal szemben igaz örömmel fordul szemünk az élők felé, a kik a lefolyt évben is nagy számmal kiérdemelték értékes munkásságukkal az Akadémia koszorúját és lehetővé tették, hogy jutalmainkkal tagokat és nem tagokat kitüntessünk. A száraz tények e téren olyan ékesen szólnak, hogy bővebb magyarázatra nem szorúlnak. Az akadémiai nagyjutalmat, melyért az idén az 1902—1908. hétéves időközben megjelent történettudományi munkák pályáztak, *Thaly Kálmán* t. t. kapta. „Ocskay László“ cz. művének 1905-ben megjelent második kiadásáért, a kapcsolatos Marczibányi-jutalmat pedig *Hampel József* „Újabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről“ cz. művéért, mind a két jeles tudósunk tekintettel azon nagyszabású és mély nyomokat hagyott munkásságukra is, melyet évtizedek óta a történeti, illetőleg régészeti kutatás terén fáradozó buzgalommal és a legnagyobb sikerrel kifejtettek. A Bródy-jutalom báró *Kaas Ivornak* jutott, ki évtizedekre terjedő publicistikai működésében nagy műveltséget, kiváló írói tehetséget és feddhetetlen jellemet tanusított; a Wahrmann-jutalom pedig, mely az utolsó hat évben az ipar terén szerzett irodalmi vagy gyakorlati érdemek elismerésül volt esedékes, *Bláthy Ottó Titusz*, a ki főleg az elektro-technika terén korszakos munkásságot fejtett ki, ezzel rendkívüli anyagi hasznót is biztosított hazánknak és számos fiatal elektro-mérnököt nevelt, kik hazánkban és a külföldön vezető állásban vannak. A Wodianer-jutalmakat *Lukatos Károly* komáromi községi és *Elek Gyula* kolozsvári állami iskolai

igazgató-tanítók nyerték. A szépirodalom köréből a Teleki József drámai jutalom *Kazaliczky Antal* „A talizmán“ cz. történeti szomorújátékának jutott; a Farkas-Raskó-díjat *Sajó Sándornak* „Az utolsó magyar“ cz. hazafias költeménye kapta; a Nádasdy-jutalom nyertese volt *Zempléni Árpád* „A kalapács“ cz. költeményével. A tudományos jutalmak közül a Sámuel-díjat *Trócsányi Zoltán* nyerte el „A XVI. századi nyomtatványok e-jelölései“ cz. tanulmányával, míg *Bajza Józsefnek* „Bajza József költői nyelvééről“ és *Kertész Manó*nak „Nyelvünk műveltségtörténeti emlékei“ cz. dolgozatai dicséretben részesültek. A Lévay-féle irodalomtörténeti nyílt pályázatra, mely Kazinczy Ferencz életrajzára és munkássága beható méltatására volt kiírva, két pályázó jelentkezett, *Czeizel János* és *Váczy János*, kiknek beadott művei oly kitünőknek találtattak, hogy mind a ketten külön-külön a kitűzött jutalmat és munkáik befejezésére megbízást nyertek. Az Olto-ványi-pályázatra, mely a káptalani iskolák régi történetére volt kitűzve, nyertese lett *Békefi Remig* r. t., ki nemrég egy másik nagyszabású iskolatörténeti művével ugyanezt a jutalmat nyerte volt. A Forster-jutalmat az Akadémia az időközben elhunyt *Cserháti Sándornak* ítélte oda úgy az „Alföld mezőgazdasági viszonyainak reformja“, mint „Általános és különleges növénytermelés“ cz. önálló becsü munkáiért, egyúttal dicséretben részesítette *Kovács Imrét*, kinek a juhtenyésztésről és gyapjútermelésről írt művei kiváló értékűek. A Bézsán-jutalomból megbízott *Tangl Károly* l. t. „A szilárd test és a folyadék közös határfelületén fellépő felületi feszültségnek közvetetlen módszerekkel való meghatározásának“ kidolgozásával, *Gáti Bélának* „A váltakozó áramok csillapításának méréséről“ és *Zemplén György* l. tagnak „Az elektrónok longitudinális tömegének kísérleti megvizsgálásáról“ szóló tervezetei pedig igen figyelemreméltóknak mondattak. A Lukács-Krisztina-jutalmat ifj. dr. *Entz Géza* nyerte el „A hazai Peridineák morphológiája és biológiája“ cz. tervezetével. A Fáy-pályázatból nem volt a jutalom kiadható, de a bíráló bizottság dicséretben részesítette dr. *Rajnik Béla* budapesti ügyvédnek az önálló vámtérületről szóló munkáját. Végre az egyetemi hallgatók részére kitűzött könyvjutalmakat *Steuermann Mihály* és *Galamb Ödön* budapesti, valamint *Csüri Bálint* és *Pataj József* kolozsvári bölcsészethallgatók nyerték el. De nem fejezhetem be ez örömdetes hosszú lajstromot, hogy meg ne említsek egy jutalmazást, melyet nem Akadémiánk, hanem a külföldnek egy elsőrangú tudományos intézete juttatott egy kitünő tagtársunknak: báró *Eötvös Loránt* kitüntetését a göttingai egyetem részéről, mely nemcsak Akadémiánkat, hanem egész hazánkat méltó büszkeséggel töltheti el.

De nemcsak a múlt évben jutalommal koszorúzott jeleseink

felé fordulunk igaz örömmel, hanem az elhunyt kiváló tagtársaink helyébe lépő új erők felé is, kiknek lelkeségétől és buzgalmtól bizonyára nem alap nélkül várunk szép sikereket. Nagygyűlésünk több jeles fiatal erővel szaporította tagtársaink sorát és több jeles munkásunkat részesített rég kiérdemelt előléptetésben. Az Igazgató-Tanács tagja lett *Entz Géza* r. t., a ki már eddig is, mint a III. osztály elnöke, a legnagyobb buzgalommal érdeklődött Akadémiánk összes szellemi és anyagi ügyei iránt. Tiszteleti tagjaink száma kettővel gyarapodott: az egyik *Rákosi Jenő* l. t., újabkori szépirodalmunknak egyik kiemelkedő alakja, a ki mint költő és aesthetikus négy évtizeden keresztül gazdag és sokoldalú munkásságot fejtett ki, úgy hogy erős tehetségével és tartalmas műveltségével évtizedek óta vezérszerepet visz irodalmunkban; a másik *Darányi Ignác*, a ki hosszas hivatalos működése alatt a gazdasági szakértelemnek irodalmi és iskolai mélyreható fejlesztésével és egyéb nagy alkotásaival megbecsülhetetlen érdemeket szerzett a hazai tudomány és közműveltség körül, úgy hogy fiatalos hevétől és fáradhatatlan buzgalmtól méltán várhatjuk Alapszabályaink értelmében „az Akadémia dísze és java öregbedését”. Rendes tagokká léptek elő számos éveken keresztül folytatott gazdag és nagy értékű irodalmi és tudományos munkásságuk alapján *Szüdeczky Lajos* l. t., a történelemnek bámulatosan szorgalmas kutatója és hivatott írója, és *Kövesligethy Radó* l. t., kinek széleskörű munkássága, főleg a seismologia terén kifejtett működése nemcsak hazánkban, hanem a külföldön is méltó elismerésben részesült. Mint új erők lépnek sorainkba az I. osztályban *Császár Elemér*, a magyar irodalom- és műveltség-történetnek egyik legszorgalmasabb munkása; a II. osztályban *Angyal Pál* kiváló jogi író, főleg a büntetőjog terén elismert jeles szakférfiú; *Hornyánszky Gyula*, a ki a classica philologia és a történetírás eszközeinek és céljainak egyesítésével a multnak mélyebb fölfogására törekszik; *Mahler Ede*, az egyptológiának évtizedek óta jeles munkása, kinek önálló kutatásait főleg az időszámítás terén a külföld is készségesen^o elismeri; *Prohászka Ottokár*, közéletünknek egyik minden körben a legigazabb tiszteletnek örvendő vezető alakja, kinek művei, önálló fölfogása mellett, a theologiában és philosophiában, a társadalmi és a természettudományokban ritka tájékozottságról és éles ítéletről tanúskodnak; *Réz Mihály* széles műveltségű publicista, a ki a napi eseményeket is mindig magasabb, tudományos és államférfiúi szempontokból vizsgálja, és *Sörös Pongrácz* történetíró, a ki nagyszámú kisebb terjedelmű, de értékes és új eredményekben gazdag értekezései mellett a bakonybéli és pannonhalmi apátságok történetével tudományos készültségének és írói hivatottságának kiváló bizonyítékait adta. A III. osztálynak lettek új tagjai *Déchy*

Mór, a földrajz lelkes munkása, kinek a Kaukázusról írt nagy műve az egész művelt világon méltó feltűnést keltett és osztatlan elismerésben részesült; Tuzson János botanikai író, ez időszert hazánkban a növénypalaeontológiának egyetlen, nagy sikerrel dolgozó művelője, és Udránszky László, természettudósaink egyik legkiválóbbika, kinek főleg az orvosi tudomány fontos ágait előbbre vivő gazdag munkásságát a külföld is jól ismeri és érdeme szerint méltányolja.

Igaz örömmel üdvözljük őket mindnyájukat tagjaink sorában, mert eddigi munkásságuk teljes mértékben följogosít arra a reményre, hogy jövőre, hazánkat a tudomány terén továbbra is eddigi buzgalmukkal szolgálva, az Akadémiának is lelkes munkásai lesznek.

III.

Kállay Béni tiszt. tag emlékezete.

Thallóczy Lajos r. tagtól.

Kállay Béni emlékezetét fölelevenítenünk nem szükséges, mert él közöttünk. Hiszen a mostani nemzetközi helyzet kiinduló pontja az ő jegyében, annak a két tartománynak a sorsá eldöntésében mozgott, melyeket majd egy emberöltőig ő kormányzott, s a mire tudásának legjavát, szívét és lelkét áldozta. Idestova immár hatodik esztendeje, hogy földi porhüvelyre a kerepesi-úti családi sírboltban, az ő bálványozott anyja mellett pihen. De tán csak most domborodik ki a maga valóságában ennek a nagy magyar embernek a képe, melynek egyes vonásiból a törhetetlen akaratot, az öntudatosan kitűzött célra való következetes törekvést, a sokoldalúságában és alaposágában csodálatos tudást, a páratlan szorgalmat s a kegyetlenségig menő kötelességérzetet önmaga iránt, látjuk az előtérben. Szinte sokallom a jelzőknek e halmazatával illetni őt, a ki az efféle „érzelgős kifakadásokat” — a mint mondani szokta, — néha felesíllamló csöndes humorával háritaná el magáról.

Nincs miért röstelkednem, ha nyíltan, nem az emlékbeszédeknel szokásos szólásképp, megvallom, hogy ennek a nagy államférfiúnak, diplomatának, ennek a monarchia mindkét államában párját kereső adminisztratornak, a Balkán-történetírás színvonala előbbre vivőjének, a keleti politika e megzemélyesedett tárházának szerepét, működésének részletes hatását megrajzolni, méltatni én nem tudom. Emléke ellen vétenék, ha tarka papírvirágokból font koszorúval állnék elő itt az Akadémia körében, melynek munkás tagja volt, melyhez annyi kötelék fűzte, s

melynek elnökségét annak idejében csak halmozott munkaköre miatt nem vállalhatta el.

Erős visszatekintésre, ha késztem szememet, látni vélem, sőt látom is azt a mély barázdát, melyet Kállay Béni szántott a tőle megmivelt földeken, de megszólalván, csak gyöngén száll ajakamról a szó. Mert ha a középkori festők előadási módját követném is s tryptichon, vagy quadriptichon formájában egymás mellé illeszteném e sokszálú nagy egyéniség cselekedeteit, éppen csak összetevékenységeinek az eredője: Kállay Béni maga, ez alkotásoknak a legfontosabb tényezője, maradna ki belőle.

Nemzetünk annyit ért, a mennyit a fejlődése folyamán kivált emberek erkölcsi és szellemi értékének a sommája. Mennél több erkölcsi és szellemi érték halmozódik föl az idők folyamában, annál hatásosabban tölti be szerepét ez a nemzet. Egyik nagy tétele ennek a — nevezzük így — nemzeti leltárnak a Kállay Béni személyiségéhez fűződő értékek összege. Erről óhajtok beszámolni nagy vonásokban, lehető tárgyilagossággal. S ha olykor tán melegebb a hang, nézzék el ezt a hibámat, mert hisz a krónikásnak is van szíve.

*

Kállay Béninek jó sorsa megadta mindazt, a miért a belső indulatai fölött elmélkedő Marcus Aurelius császár hálát adott az isteneknek: becsületes nagyszüléket, becsületes szüléket, nővért és tanítót. Szándékosan idézem e kijelentést, mert Kállay Béni a régi római állameszmének hódolt elméleti tanulmányaiban s a rómaiakhoz tekintett föl gyakorlati működése folyamán, császáraik közül pedig ezt a Duna hullámai mellett elandalgó imperatort mondhatni pietással szerette. Hiszen atyja is a maga etikáját e szemlélődések alapján rendezte be s valósággal magyar stoikus számba ment, zsenge korában elhalt fiacskáját is e császár nevével illette.

A nemzetség, melyből Kállay Béni sarjadzott, az ősi foglalkozások közé tartozik. A Kraszna-Szamos partjain terülnek el a Balog vagy Bályok-Semjén nemzetség birtokai. Ér-Semjénen kezdve északra Kér-Semjénig, Szabolesban Kálló-Semjénig. Szinmagyar fajta, mely valószínűleg az Ákosokkal és Borsákkal fakadt egy tőből. A nemzetiség története kis mérethben a magyar középosztály általános történetének a tükre. Harcznak a birodalom minden hadjáratában, intézgetik a közügyeket, a győzelmekből kijut a részök nekik is, a szomorúság napjaiban együtt szenvednek nemzetökkel. Az ország legmagasabb kormányzati szervei közé ugyan nem jutottak föl a nemzetiség tagjai, nagy hadvezérek nem váltak ki közülök, de talán szerencséjükre. Physiológiai jelenség az Árpád-korra visszamenő családaink történe-

tében, hogy azok a nemzetségek és családok, melyek a nemzet legfőbb szellemi, politikai és vezéri karában előljáró szerephez jutottak, meteorként föl-fölvillanak, de éppen oly gyorsan levi-tézlenek. A Kállayak közül sohasem fogyott el a férfi. Szívósan ragaszkodtak az ősi földhöz, megőrizték multjuk hagyományait s ha olykor súlyos megpróbáltatások árán, de megéltek s megmaradtak.

Ennek a nemzetségnek egyik tagja, Kállay Antal fia, a mult század első fele magyar, tanult, becsületes középosztálynak egy igen értékes tagja, Kállay Béninek az atyja: Kállay István.

Kállay Béni édes atyja classikus képzettségű, rendkívüli szorgalmú, külsőleg rideg, önmagával szemben hajthatatlan, alárendeltjeivel szemben szigorú, de méltányos, titokban jótevő, a népet becsülő, fölfelé loyális, de szókimondó magyar úr volt. Hivatalt vállalt s harmincz évi szolgálata az akkori közigazgatási és pénzügyi szakok minden ágában érvényesült. Sohasem személyeskedett, mindig az ügyet nézte, az adózó népet, az özvegyeket és árvákat védte. Nem engedett senkit közel magához, mert független akart lenni. A hevesmegyei túlzók zajongtak ellene, mikor alispánhelyettesnek választották, a cancelariánál rebellisnek nevezgették. Ádázan üldözte az akkor divó ajándékozgató (sportula) rendszert. S a nyakas hajdúvárosiak, kiknek kir. biztosuk volt, áldották emlékét, mert hosszú ideig tartó, bonyolult contributionális ügyeiket dülőre juttatta. Őt esztendeig volt máramarosi kamarai tanácsos és administrator, nagy állás akkoron, ezrek jó vagy rossz sorsának intézője. S Méltóságos Nagy-Kállói Kállay István úr, Csanádmegye főispáni helytartója, a máramarosi kamara igazgatója, ki soha senkitől semmit sem fogadott el ingyen, csak következetes maradt önmagához, midőn Ebeczki Blaskovich Amáliától 1839 december 22-én Pesten született, Béni fiához keresztszülőkül Bernhardt Ferencz hentest és özv. Csuka Lőrincznét kérte föl.

Ilyen volt a Kállay Béni atyja. Szinte csábító feladatnak kinálkozik az átöröklés vonásait megállapítani a későbbi államférfiuban, az apjához hasonló jellemszálcákat kidomborítani s vezérlésre való képességét tőle leszármaztatni. De ha van is benne valószínűség, Kállay Bénit, ki öt éves korában apul árván maradt, az anyja nevelte s a lelki tulajdonságokat az anyja fejlesztette ki benne. Ez a gyöngye testalkatú, alacsony termetű, de vasakarátú, elveiben megalkuvást a ridegségig nem ismerő, a mellett nemesszívű és házias magyar nagyasszony adta meg neki az irányt, ő határozta el, hogy árva fiát egyéniségének megfelelően miként kell nevelni. Akár ösztöne vezette, akár külső körülményei, de tettel fölerő volt ez a mondhatnók „ad usum Delphini“ kijelölt mód.

Abban az időben, midőn a szabadságharcz után a hit elveszőben volt, a nemzet ereje megszibbadt, s rókák jártak a romok között, midőn pörök halmaza szinte létharczra készítette a magában álló özvegyet, egyetlen célja volt fiának jó nevelést biztosítani. Okos, olvasni és gondolkodni szerető nő volt, a közügyek s a nemzet sorsa haláláig roglalkoztatták. A szabadságharczot megelőző időben Pestmegye egy közgyűléséről sem maradt el. Leginkább a természettudományok érdekelték. Fiából képzett, de nem tudákos, hazafias, munkabíró, kötelességtudó, igaz embert akart nevelni. E célnak a megvalósítását egy kiváló tanítóra bízta.

Csik-Tusnádi Benedek Józsefnek hívták ezt a lelkiismeretes nevelőt, ki a gondjaira bízott növendék tehetségeinek fejlesztésében önczélát látott. Nem volt nagy elme. Verseiben, beszéleyeiben józan, azonban világoselméjű, logikus fő, a ki jól látott s figyelmeztetni tudott. Nyelvek, történelem, természettudományok és a testgyakorlatok minden ágában való alapos kiképzés, e mellett utazás a hazában gyalogszerrel, a látottak feljegyzése és kidolgozása, ebből állott Benedek nevelési rendszere, melyet következetesen hajtott végre minden részletében. A miben nem érezte magát erősnek, azokban a szakokban kiváló mestereket választott növendéke mellé.

Mindez azonban csak keret volt. Betölteni tartalommal a növendéknek kell az ilyet. S a gyermekifjú szívós kitartással, fokozó érdeklődéssel megtanult mindent s földolgozta azt, a mit elsajátított.

Egy kis világot alkotott magának, melyet egyfelől elméleti ismereteiből, a családi körben hallottakból s utazási tapasztalataiból állított össze.

Testvéreit rajongóan szereti, de akaratos és különös gyermek. A 12 éves fiúnak már volt bizonyos fölfogása a haza dolgairól, igaz, hogy jobbára még csak a nevelője szemüvegén át látta a világot. Mély érzésű, de gondolkozó. Már gyermekkori naiv, magyar s német dolgozatain föltetszik, hogy az elűtő viszonyokat megészlelte, erre oktatta akkoron mestere. Pedig nem tartozott a koraérett gyermekek közé, csak idegenekkel szemben komoly és tartózkodó, családi és baráti körben kedélyes és mulatságos. Nem igen barátkozott, de a kit megszeretett, ahhoz ragaszkodott. Erős akaratnyilvánulások, bizonyos cynikus negédeskedés, de e mellett akarata ellen föl-fölbuggyanó mély érzése már e korban is jelentkeznek. A mellett azonban az önbírálatnak sem volt híjjával.

A matematikát különösen kedvelte s nagy fejszámoló hírében állt. Midőn tanulmányait befejezte, sokat foglalkozott a felsőbb mathesisssel. Munkálkodásáért anyjától megdicsértetvén, azt felelte, „hogy a matematikában talán minden problémát meg

tudnék oldani, de egy új problémát sem volnék képes föltalálni“. Pedig ebbeli dolgozatai fölfogásukban eredetiek voltak. Egyhez érzett talentumot — a politikához. Hajtogatta ugyan, hogy utálja, de erre készült vaskövetkezetességgel.

Az egyetemen jogot, nemzetgazdasági történelmet, természettudományokat hallgatott, szabatosan szólva tanult. Kivette a részét a hazafias mozgalmakból ő is, aláírta az ifjúságnak a magyar nyelv tanítása iránt betérjesztett felségfolyamodványát. Abban az átmeneti időszakban, mikor már meglazult a bilincs, a rajongó ifjúság mohón akarta szolgálni a hazát, „csak nem tudta, hogy mivel“. Ő tudta. Oroszul tanult, azután neki feküdt a török nyelvnek, technikai gyakorlati tanulmányokat folytatott. Mindezt azért, hogy megalapozza ismereteinek a körét. Nem életrajzi szempontokat fejtegetek e tények fölsorolásával, csak jellemezni kívántam vele azt a sajátos, mondhatni önrendszert, a melyet magának megalkotott. Nem kapkodott, autodidakt sem volt, mert a legjobb kalauzokhoz fordult, megjelölván, hogy mit akar tőlük tanulni. Megértette jókor a szerb kérdés fontosságát s noha kortársai gúnyoros megjegyzésekkel kísérték a szerintök haszontalan kedvtelést, a lehető tökéletességgel elsajátítja e nyelvet, sőt mi több ennél: beléhatolt a szellemébe. Írt is e nyelven, néhány cikke az illető körökben feltűnést keltett. Éppen ily alaposan elsajátította az új görög nyelvet is.

A budapesti magasabb társadalmi körökben ez a különös tudós ifjú csakhamar figyelmet keltett. Különösen megtetszett báró Eötvös Józsefnek ez a maga lábán járó, kezdő politikus. Fejlődését éber figyelemmel kísérte, politikai tanulmányaiban pedig tapasztalataival segítette. Szerencséje volt Deák Ferencz ígét is hallgatni, kinek elvei közül egyet mindig szem előtt tartott: „hátra lépni soha egy lépést sem szabad, hátralépés csak akkor engedhető meg, ha tudjuk, hogy a körülmények által vissza nem löketünk“.

Fejlődésére nézve nagy hatással volt az a trias, melyet gyermekkori s holtáiglan barátjával ifj. Szögyény Marich Lászlóval s a nagytudású és fenkölt lelkű Beöthy Ákossal alkotott. Mindhárman komolyan törekedtek a parlamenti pályára, alapos eszmecseréket folytattak a közügyekről. Ideális szövetség volt ez, céljuk az volt — a mint Beöthy Ákos írja 1868 február 18-iki levelében — „hogy a mennyire erre véges elme és igyekezetünk elegendő, az egyéni tökély lehető netovábbjára törekedve, nemtelen ösztöneinket kiküszöbölve, egymást buzdítva, istápolva, szigorúan bírálva, a magunk lábán és nem mások kegyéből haladva, elérjük azt, hogy ne úgy érezzünk, gondolkozzunk, cselekedjünk, mint az emberek nagyobb része, hogy emelt fővel járunk oly helyzetekben, midőn mások talán a földre tekintenek, hogy kör-

nyezetünket, ha lehet jobbá, ha lehet boldogabbá tegyük, hogy minden veszített csata után harczképesebbek legyünk, mint valaha, és ha győztünk, a győzelem teljes és sikeres legyen, hogy együtt végre „per aspera ad astra”.

Ily komolyan fogták föl a törekvést mindhárman. Kállay tanulási rendszere, iránya oly individualis volt, hogy e lelki kötelékben is megtartotta önállóságát. Az akkor folyamatban lévő nagy közjogi harc érdekeltte ugyan, de nem elégitette ki vágyait. Huszonhat éves korában föllépett Szt.-Endrén képviselőjelöltnek — s párját ritkító heves küzdelem után megbukott.

Lélektanilag e bukásnak csak az a hatása volt reá, hogy még komolyabban tanult s most már a saját tapasztalatán is okulva, még alaposabban készült a politikai pályára. Társadalmilag e választásból azt nyerte, hogy a szerb elemekkel egyenes érintkezésbe jutott s ebbeli tanulmányait is kiszélesítette. Irodalmi munkásságának első nagyobb terméke Mill Stuart a szabadságról írt művének terjedelmes, önálló bevezetéssel ellátott fordítása.

Millnek világos okfejtése, áttetsző előadása annyira megragadta Kállayt, hogy a munkát nemcsak lefordította, hanem alaposan gondolkozott is fölötte. Nemcsak behatolt Mill elméletebe, de neki magának is támadtak és pedig Milltől eltérő nézetei. Úgy tetszik nekünk, hogy noha Millnek szabadság-fogalmi elemzése is lekötötték Kállay figyelmét, de főleg a gyakorlati politikai vonatkozások érdekelték különösebben. Hogy csak néhány tételt említsünk, ezek a főbbek:

„A hasznosságot tekintem minden ethikai kérdés megoldásánál főalapelvül, de az oly legtagabb értelemben vett hasznosságot, mely az embernek, mint haladásra képes lénynek állandó érdekein alapszik.”

„Az igazság többet nyer az olyannak tévedései által, ki kellő tanulmánynyal és előkészülettel bírva, képes önállóan is gondolkozni, mint azoknak valós nézetei által. kik e nézetekhez csak azért ragaszkodnak, mert nem mernek vagy nem akarnak feleltük okoskodni.”

„Az emberiség tévedéseinek jó része azon szerencsétlen hajlamából származik, melynél fogva oly tárgyról, mely már nem kétséges, többé nem is akar gondolkozni. Valóban igen találóan ecsetelte egy jelenkori író a „már megállapított nézetek mély szendergését”.

„Az erélyesség is vezethető rossz irányban, de az erélyes természet mindig több jóra képes, mint a közömbös és szenvedélytelen. Azoknak művelt érzülete válhatik legerősebbé, a kik a természettől legtöbb érzéssel vannak felruházva. Ugyanazon erős fogékonyság, melytől az egyéni indokok kölcsönöznek életerőt és erélyt, szolgál az erény szenvedélyes szeretetének s a legszigorúbb önuralomnak is forrásul.”

„Azon emberről mondjuk, hogy jelleme van, ki saját vágyakkal és indokokkal bír, melyek t. i. öntermészetének kifejezései úgy, a mint az művelődése folyamán fejlődött és módosult. Ellenben, ki vágyait és indokait nem nevezheti sajátjának, az épp úgy nem bír jellemmel,

mint bármely gőzgép; ha pedig a mellett, hogy saját indokokkal bír, ez indokok még erősek is és erős akarat kormányzata alatt állanak, úgy jelleme is erélyes.“

„A hol mindent a burocratia végez, ott semmisen létesülhet, a mit a burocratia valóban ellenez. Az ily országok alkotmánya nem egyéb, mint a nemzet tapasztalásának és gyakorlati ügyességének szerves összpontosítása egy fegyelmezett testületben, melynek feladata: a nemzet többi részét kormányozni, s minél tökéletesebb e szervezet magában véve, minél nagyobb képességgel bír a különböző osztályok legkitünőbb tehetségeit magához édesgetni és ügyének megnyerni, annál tökéletesebb valamennyinek szolgálisa, még magának a burocratiának tagjait sem véve ki. Mert a kormányzók épp oly rabszolgái saját rendszerüknek és fegyelmüknek, mint a mily rabszolgák nekik a kormányzottak.“

„A hivatalnokok testülete nem menekülhet a gépies gyakorlat folytonosan csábító békóitól s ha olykor mégis fölhagy ezen malom-szerű haladással, kétségkívül csak oly valamely alig ismert eszme felé fog fordulni, mely a testület egyik vagy másik vezértagjának képzeletét megragadta.“

Teljesen meddő dolog volna, Kállay azonkori elméleti tanulmányainak színvonalát alkalmazni későbbi működésére. Éppen Millnek a tapasztalásból merített meggyőződései érlelték meg benne azt a felfogást, a melyet később a gyakorlatban is érvényre juttatott, hogy az elmélet az emberi működés terén a körülményekhez képest módosul. Mindazonáltal mérvadó szakember elismerte, hogy Kállaynak a munkához irt bevezetése oly tanulmány, a melyet a Mill-commentárok között figyelembe kell venni. Természetes, hogy e munkát eredményeit mindig az illető kor színvonala szempontjából kell megbirálni. Nagyon megérzik Kállay gondolatmenetén Buckle hatása. Vannak egyes történeti reflexiói, a melyek önálló gondolkozás eredményei. Ilyen az a megjegyzése, hogy a magyarországi szláv népek és a magyar hódító törzs összesimulásából keletkezett az a közigazgatási szervezet, mely azután a mi sajátos önkormányzatunkká fejlődött. Sok tekintetben — s mi természetesebb ennél — báró Eötvös József hatása alatt áll. Egyes kérdések felett, mint a társadalomalakulás módjának és feltételeinek kutatása, még elsuhan, de az a jellemző, hogy midőn később a társadalomtörténeti kutatások oly nagy lendületet vettek, az eredményeket éber figyelemmel kísérte. Valóságos önjellemzés és korfestés számba megy Kállaynak következő megjegyzése:

„A gondolat szabadság okvetlenül feltételezi azt, a mit én gondolatbátorságnak szeretnék nevezni, s a mi már nem a mások, hanem saját véleményeinkre vonatkozik. Nem elég az idegen, sőt ellenkező nézetek eltűrése és nyugodt meghallgatása, szükséges még, hogy saját véleményeink felett is folytonos ellenőrzést gyakoroljunk s hogy bírjunk elég erkölcsi erővel megbirálni és pedig a lehető leghaladtabban még azt is, a mi bármi módon, ha mindjárt az ész megdöntetlenségének látszó okoskodása folytán is, benső meggyőződésünké vált. Csak ha erre képesek vagyunk, ha ezen, igen gyakran fájdalmas

„mütétet elfogulatlanul és nyugodtan tudjuk véghez vinni, tehetiük szert azon szellemi teljes önállóságra, mely a szabad egyéniséget leginkább jellemzi.“

„Nem tudom. csalódom-e, de nékem úgy tetszik, hogy hazánkban a gondolatbátorság még nem fejlődött oda, hova az egyéni szabadság érdekében jutnia kellene. Nálunk, úgy látszik, az emberek még sokkal részrehajlóbbak saját véleményeik iránt, hogysem azok valóságára felett kétkedni bátorzkodnának, vagy hogy éppen gyenge oldalait belátni és bírálni merészelnék. Elégge bizonyítja ezt azon kicsinylés, melylyel különbség nélkül mindenkre tekinteni szokás, a ki nézeteit megváltoztatta, ha mindjárt hosszas benső küzdelem s az ellenokok helyességének belátása folytán történt is az ily apostasia; és nem gondolják meg, hogy azon ember, ki oly módon változtatja meggyőződését, ritka erkölcsi erő és szellemi fennsőbbiséget tanusít, mert nem kis dolog lemondani oly meggyőződésről, mely az idő folyama alatt már mintegy második természeté vált; és valóban erős szellemi tevékenység is szükséges ily önbírálathoz és az ellentétes okok helyességének fölismeréséhez. Hogy aztán a gondolatbátorság hiánya a gondolatszabadság korlátozására, türelmetlenségre és a tekintélyek vakon követésére vezet, az a dolog természetéből következik.“

Kissé bővebben méltattuk e munkát, de Kállay egyéniségehez és felfogásához sok tekintetben kulcsként szerepel ez.

1867-ben sorsa fordulásához ért. Elméleti tanulmányaival kész, akarata erős, tudása alapos, de ő még — „semmi“. Azonban van egy barátja, mentora: gróf Andrássy Gyula, ki évek során át figyelemmel, érdeklődéssel és rokonszenvvel kísérte Kállay „különleges“ tanulmányait és irányát. A magyar miniszterelnöki székbe kerülván, a magyar jogos érdekek képviselését össze akarta egyeztetni az addigi ellentétes külpolitikai vezetéssel s a belgrádi főconsulsgót és diplomatai ügynökséget tekintette azon állomásnak, a hova nemcsak diplomata, hanem az országot és nyelvet ismerő, politikailag gondolkozó fő kell. S az arra való embert Kállay Béniben ismerte föl. Nincs miért külön hangsúlyoznom gróf Andrássy Gyulának szerepét Kállay élete alakulásában. Letette ő maga a hála koszorúját abban a beszédben, a melyet itt e helyen e nagy államférfiú fölött mondott, a kit Cavourral együtt a legfényesebb politikai lángelmének tartott. E beszédbe beleöntötte a szívét, ezt megtoldani, commentálni fölösleges.

Kállay Béni mielőtt elfogadta az állást, habozott és nagy lelki küzdelmet vívott magával. Nem utasíthatta vissza, mert hisz arra törekedett, hogy hasson és megmutassa tanulmányai eredményének alkalmazását azon a helyen, a melyre illet. De fájt a lelke elválni barátaitól, elhagyni megszokott körét, letenni parlamenti ambítiójáról. Végre azonban tülesett lelke belső lázán s vállalta a megbízást.

Eddig csak a sudárzó fát s a rügyezést vázoltuk. Mert Kállaynak voltakép főconsulsgával kezdődik a közpályája.

Valósággal eseményszámba ment, midőn Ő Felsége Kállayt belgrádi főconsulnak és diplomatai ügynöknek nevezte ki (1868 január 27.). Kivételes dolog volt ez a Ballplatz tradíciói között, midőn gróf Beust azzal indokolja kineveztetését, „hogy Kállay komoly tanulmányokat folytatott és irodalmi működést fejtett ki s ha eddig nem szolgált is, mindamellett gróf Andrassy nézete, — ki reményét fejezte ki, hogy a belgrádi állomáson minden várakozásnak meg fog felelni — megérdemli, hogy tekintetbe vétessék“.

Gróf Andrassy emberismeretének bizonyossága, hogy a monarchia külképviseletébe — minthogy Belgrád diplomatai jellegű állomásnak tekintendő — ajánlani mert egy „nem szabályszerű minősítésű“ egyént, befolyását pedig föltüntetni, hogy a külügyminiszter egyenesen az ő ajánlatára hivatkozva terjesztette föl jelöltjét.

A monarchia keleti képviselete nem szűkölködött jeles tehetségekben. A keleti akadémia kitünő képzettségű növendékei becsülettel megállották helyüket a régibb időkben is. Neveztek ugyan ki azelőtt is olykor egy-egy katonatisztet is a consuli karba, de a Kállayéhoz hasonló kinevezés, — hivatalos nyelven „Einschub“ — nem történt.

Régi consulainkra ónsúlylyal nehezédtek a szabályok, béklyóba szorítá őket a sablonok tömege.

A miniszteriumban nem szerették azokat, a kik röpülni, hatni óhajtottak volna, de igaz az is, hogy nem tudnak vala, ha megpróbálják is. Politikai iskolázottságuk nem volt; mire megvénültek, s megismerték a világot, elfogta őket a morbus consularis: a hazavágyódásnak s az idegenben való örökös vándorlás folyamán támadt undornak a vegyülete.

S most egy 29 éves ember egyszerre közibük és pedig föléljük kerül főconsulnak. Képzeltető, miként nyilatkoztak az irodákban. Azt, hogy erre a pályára rátermett, hogy e pályára öntudatosan és alaposan készült, Andrassyn s barátain kívül nagyon kevesen tudták. Nem is sejtették, hogy az új főconsul ugyancsak ismerte már annak az országnak a viszonyait, a történetét, beszélt és írt a nyelvén, s volt ezenfölül még benne olyasvalami, a mit nem lehet megtanulni: politikai érzék. De megvolt a kellő önbizalma is.

Midőn 1868 április 20-án Obrenovics Mihály herczegnél, Szerbia nagyreményű fejedelménél, mint újonnan kinevezett consul bemutatkozott, a herczeg — a mint az már ily alkalomnál szokás — örült az új választásnak; az audientia után Kállay, sikerének teljes reményében kijelentette: „azt hiszem, hogy elmenetelemtkor még inkább fognak dicsérni“.

Ez a tehetséges, kifejezéseiben eredeti és plastikus, nem

is annyira ravasz, mint ravasznak látszani akaró, politikai fölfogásában majd az idegességig túlzó, majd meg lethargikus nyugalma szerb társadalom vágyaival, fölfogásaival nem volt ujság előtte. Tudta nagyon jól, hogy rendesen a görbe utat tartják az egyenesnek, hogy bizalmatlanok, éles szemmel veszik észre s csúfondáros nyelvvel illetik az idegenek gyöngéit. De tudta azt is, hogy a kiről megérzik, hogy ismeri őket s belé lát a lelkükbe, az előtt megnyilatkoznak a magok ősi egyszerűségében. Ebből a tudatából fejlődött ki az ő keleti lélektani vezérelve, hogy mindenkit meg kell hallgatni, de adni csak arra lehet, a mit az ember maga jónak tart.

Ehhez járult — a mint mondani szokás — az a bizonyos hatodik ösztön, a mely a fejlődés tüneteiből a jövőre tud következtetni. Így képződött benne az a politikai éleslátás, a mely a kelet világában lefolyt és lefolyandó tünetekre nézve mintegy „látóvá“ avatta őt. Kállay Béni mindamellett, hogy a részletek alapos ismeretére fektette a súlyt, tanulmányai folyamában arra törekedett, hogy a részletek kritikai megrostálása után kidomborítsa a nagy, általános szempontokat. Ez a harmonia már akkor jellemzi őt; később az alkotó államférfiúnál s történetírónál a maga teljességében állott elő. Midőn a hegy magaslatára jutott és onnan áttekintése nyílt a messze szemhatáron, bátran elmondhatta magáról, hogy nem vezetők vonszolták őt fel, hanem ő maga küzdött meg az út fáradalmaival. Ez a kemény tanulás útján elsajátított nagy tudás biztos garantiája volt a sikernek. Ekként érthető, hogy Kállay Béni, mint belgrádi főconsul, ezen monarchiákra nézve oly fontos ország történetének nemcsak szemlélője, politikáknak erélyes, de jóakarató képviselője, a belgrádi társadalomnak nemcsak egyik európai vezéralakja, de egyúttal összes viszonyainak alapos ismerője és megítélője lett. Működése folyamán a sajátos szerb viszonyok bírálatában sohasem alkalmazott főnhéjazó módon nyugati mértéket: mindig a nép jelleméből és történetének, valamint társadalmi szerkezetének alapjából igyekezett azokat rekonstruálni. Tudta, hogy Szerbia Magyarországnak és a monarchiának legközvetlenebb szomszédjaként állott, de e földrajzi szoros kapcsolatból eredő kérdéseket nem elszigetelten bírálta, hanem Szerbiában a balkáni problémának azt a mediumát látta, mely minket érdekel első sorban.

Idegzüllesztő, verejtékes munkát végzett, míg tapasztalatokhoz jutott. A kezdő főconsul, alig, hogy bemutatkozott Obrenovics Mihálynál, ennél az érdekes, becsületes lelkű, melancholiára hajló embernél, alig, hogy megnyerte rokonszenvét, még két hónap sem telik belé (junius 10.), a herceget bér-gyilkosok lesből megölik, s mint a vadállatok nem érik be

halálával, hanem össze-vissza marcangolják az arcját. A főconsul majdnem szemtanuja e jelenetnek, az első közt látja a tetemet s vinni segíti a koporsót a temetés alkalmával. Szemtanuja a gyilkosok tömeges kivégeztetésének, előtte játszódnak le azok a cselszövények, melyek a törvényes örökös, a 14 éves Obrenovics Milán trónrajutását akarták mindenkép megakadályozni. A gyilkosok, a hóhérok s a börtönőrök álltak az előtérben, széthúzó, konkolyt hintő államférfiak a háttérben.

De nem akarjuk Szerbia azonkori viszonyait tárgyalni. Csak utalunk rá, hogy Kállay mindjárt nagy actiók megfigyelésével kezdte pályáját.

Valóságos kortörténeti kinematographot kellene ideállítanom, hogy bemutassam Szerbiának mindama személyiségeit s a kormányzat azon vonatkozásait, a kikkel Kállay érintkezett s a melyekben része volt. Szólnom kellene az Obrenovics Milán kiskorúsága alatt kormányzó régensség két főemberéről: az őseredeti, erélyes, de primitív vonásokban bővelkedő Blaznaváczról, jellemeznem kéne Riszticset, s ki kellene terjeszkednem az orosz befolyás szövevényeire, melyekkel Kállaynak küzdenie kellett. Részleteznem kellene azt a megerőltető munkásságot, melyet Miletics és az omladina izgatásaival, a határ-örvidéknek bekebelezését megelőző s az azt követő évben támadt zavaros helyzetben, s a horvát kiegyezés ügyében kifejtett. De mindez meg van írva az ő történeti forrásszámba menő, czikornyamentes jelentéseiben; földolgozásuknak a feladata majdan a történetíróra vár.

A „hivatásos“ consul talán a könnyebb végét fogta volna a dolognak, beírta volna a tények közlésével. Kállay azonban, akár csak a vegyész, vizsgálta ezt a féllábbal még a kelet világnézetében álló társadalmat, megismerni iparkodott az egyes elemeket. S ez a munkásság annál nehezebb volt, mert a régi patriarchalis rendszer szünőben, a maga teljességében tiszta agrarius nép életmódja átalakulófélben s ezek mellett egy akkor még nem nyugdíjképes, csak félig művelt, az általán elfogadott moral nézete szerint nem mindig igazmondó hivatalnoki kaszt kezdett elhatalmasodni. Folytonos nézetváltozások, összeesküvésektől való félelem jellemezték a helyzetet.

Nem érte be vele, hogy Belgrádból tekintse a szerb viszonyokat, hanem az izgalmak lecsendesülése után (1868 szeptember 14-től szeptember 27-ig) beutazta Bulgária érdemes ismertetője, Kanitz társaságában Szerbia keleti részeit.

Egy évvel utóbb ugyancsak ily módon Szerbiának nyugati részeit utazta be. Ez útjai fejlesztették ki benne azokat a közvetlen vonatkozások iránt való érzéket, melylyel az illető nép lelki világához férközött.

Éppen oly méltóan képviselte azonban a monarchiát mint hivatalnok.

Úrként viselkedett, — hiszen másként nem tudott viselkedni, — úgy az alája rendelt hivatalnokokkal, mint külföldi hivatali társaival, de a szerb társasággal szemben is. A hivatalos formaságokat csakhamar elsajátította, s rövid idő múlva ebben is irányt adott hivatalnokainak. Sikerült megértetni velök, hogy miként kelljen politikailag viselkedniök. Szorgalmával munkára serkentette őket, tapintatával megoktatta, hogy az idegen elemeket aggregálni, megnyerni kell. Jellemző, hogy ez a németekből, csehekéből, horvátokból álló belgrádi consuli gárda haláláig fanatikusan ragaszkodott főnökéhez.

Ebbeli működése folyamán alkalmá nyílt megízlelni a népszerűség gyümölcsét, de egyúttal tapasztalni az ellenszenvnek is különféle nyilvánulását — egészen a macskazenéig. Nem örült a népszerűségnek, de nem félt a népszerűtlenségtől sem. Míg a Karagyorgyevics-pör véget nem ért, a szerb régensség a legnyájásabban viselkedett vele szemben s honorálta abbeli kijelentését, hogy „mi egy önálló, minden külső befolyástól mentes, független szerb kormányt óhajtunk“; tették ezt Karagyorgyevics Sándor hercege elítéltetésének reményében. Noha még azt is fájalták a régensek, s nem igen akarták megérteni, hogy a magyar bíróságok Karagyorgyevics Sándort miért tekintik politikai menekültnek, mégis reménykedtek, hogy a legfelsőbb magyar bírósági fórum végérvényesen el fogja majd ítélni. De midőn Karagyorgyevics váratlan fölmentése bekövetkezett, vége szakadt a monarchia iránt mutatott nagy bizalomnak. Hiába vitte ki Kállay nagy munkával a capitulatiók megszüntetését, a szerb politika már csak a Karagyorgyevicsektől való alapos félelmében is az „orosz vasat“ tette a tűzébe. Risztics, a ki különben sem jó szemmel nézte Kállay népszerűségét a szerb családoknál, mert folyton árulástól félt s még azon is fennakadt, hogy Kállay olykor pörge kalapot viselt, — újból felvette a magyarországi szerb omladinával tartott összeköttetés meglazult fonálát s az ifjú Milán fejedelmet elküldte Krimiába. (1871.)

Azonközben Kállayt folyton hazahívták barátai. A parlamenti pályára készült, oda vágyott mindig a nagy viták harczerére, észszel, erővel dönteni.

Sokat epekedett magában, hogy míg barátai a parlamentben működnek, neki ebben a hysterikus légkörben kell marakodnia. Érthető, hogy olykor torkig lett e szávamenti apró ügyekkel, mikor még meg sem várták a másik napot, hanem már délután letagadták azt, a mit délelőtt ígértek. Vágyott Athénbe, sőt vállalta volna Japánt is. Azonban éppen Belgrádban olyan gyorsan kivívott tekintélye volt az oka, hogy párt-

fogó barátja, gróf Andrássy Gyula, már mint külügyminiszter, megmarasztalta állomásán.

Némileg megváltozott a helyzet Milán herceg nagykorúsítása után (1872 augusztus 22.), noha ekkor vagy hatezeren jöttek a túlpartról szerbek mindenféle ürügy alatt, „behódolni” — a hercegnek Kállay kemény föllépését csak dicséri, hogy Miletics Szvetozár ezért interpellatiót intézett ellene a magyar képviselőházban (október 4.). Pedig ha volt Kállayban bizonyos előszeretet valaki iránt: Obrenovics Milánt igazán szerette. Az okos, Párisban nevelkedett élénk gyermek Belgrádba jötté után azonnal megnyerte rokonszenvét. Ez az ifjú csakhamar átlátott a gyámkodó régenseken. Telve életörömmel Belgrádba jön Párisból s legelső benyomása, hogy tettetnie kell magát, színlelni, csak hogy megmaradhasson. Páratlan emberismeretével, éles eszével csakhamar kifogott rajtuk s a gyermek imponált a vén eselészövéknek. Kállayt nagyon megszerette, vele szemben őszinte volt, mert érezte, hogy jóakarója. S a 19 éves herceg alig egy évvel, hogy a kormány gyeplőjét kezébe vette, (1873 augusztus 4.) ezt mondja Kállaynak:

„Mint gyermek jött ide, de ha ismerte volna a viszonyokat, nem is jött volna, mert minden trónnak legalább egy erős pártra kell támaszkodnia, ilyen azonban Szerbiában nincs. Mihály herceg igyekezett mindenkit kibékíteni és senkit sem nyert meg. Dynastikus párt Szerbiában nincs, nem azok az úgynevezett liberálisok, sem az öregek, sem Garasanin, a kik csak személyes érdekeiket követik. A pártok egyesítését, egy erős dynastikus párt alakítását talán nagy tettekkel elérhetné a fejedelem, ha mint nemzeti fejedelem áll a mozgalom élére, ennek azonban két nagyhatalom állja útját, tehát nagy kérdés, vajjon Bosznia birtoka nem volna-e inkább szerencsétlenség Szerbiára. A nagyhatalmakkal jó barátságban akar lenni. A míg ő uralkodni fog, loyalis lesz a monarchia iránt.”

S ez a szerb Petronius, ez a Párisból Belgrádba ültetett rácz Epikur, a ki mikor azzal fenyegették, hogy Szerbiában köztársaság lesz, azt felelte, hogy ő nem bánja, ha kikiáltják, csak azután őt küldjék Párisba követnek (1874 augusztus), haláláig úgy gondolkozott s állta szavát olykor megrázóan tragikus, majd groteszk fordulatokban gazdag élete folyamán.

Kállay megkönnyezte halálát, s élte minden szakában jó barátként helytállott érte, mert ő ismerte legjobban.

Ily körülmények között, Kállay, ki időközben méltó életársat választott magának (1873 április 2.), apránként annyira eltelt a szerb állapotokkal, hogy hazavágyódását gróf Andrássy Gyula is megértette. A magyar politikai viszonyokban beállott

fordulat közéről érdekelte őt, régi szándéka ekkor elhatározássá vált.

Sennyey Pál politikai pártjához csatlakozott. Régi barátai, izlése s a szabadabb parlamenti érvényesülés lehetősége, a mit az ellenzék inkább nyújt, oda vonzották, gróf Andrássy ezt az elhatározását nem ellenezte, sőt midőn állásáról lemondását (1875 május 4.) benyújtotta, ezt abban a formában fogadta el, hogy disponibilitásba helyezte, vagyis a pályájára való újra visszatérhetést biztosította. Mint fenkölt gondolkozású, tapasztalt ember szívesen látta, hogy a parlamentben helyet foglal oly erő, a ki a kelet viszonyait ismeri, az ő politikáját érti; az a körülmény pedig, hogy nem a kormány pártján foglal helyet, már csak azért sem bántotta, mert gróf Andrássy báró Sennyeynek csak ellenfele volt, de nem ellensége.

A saját akaratából, önerejéből vált meg Kállay ezen első pályájától. S ha most mérlegeljük, hogy mit ért s mily súlya volt ezen a téren, éppen nem túlozunk, ha az azon korbéli keleti diplomaták között a legelőkelőbb helyek egyikét az ő részére foglaljuk le. Hogy fényesen megfelelt a hozzáfűzött várakozásoknak, hogy kitüntették, hogy a főconsulása körébe tartozó alattvalók, magyarok és osztrákok egyaránt, a szó szoros értelmében megbecsülték s távoztakor megsiratták, az csak életrajzi vonás; a főeredmény, hogy Belgrádban a szomszéd nagyhatalom értelmi és erkölcsi fölényét azért érezték, mert Kállay képviselte azt.

*

A diplomatóból tehát országgyűlési képviselő lett, s ezzel régi ábrándja teljesült. Egyik vezérszónoka a Sennyey-pártnak, e nem nagy számú, de fényes tehetségekben bővelkedő csoportnak. Kicsi lévén az ellenzék, egyes szónokaik a viták folyamán annál inkább érvényesültek, minthogy a kormánypárt szónokai nem éltek oly bőven a felszólalás jogával. Kállay gyakran felszólalt s az országgyűlési tárgyalások folyamán élénk részt vett a költségvetési vitában, a közigazgatási és tanügyi, valamint közgazdasági és pénzügyi téren felmerülő egyes kérdések tárgyalásában.

Beszédeire mindig lelkiismeretesen elkészült, a mennyiben a szóban forgó tárgyat összes vonatkozásaiban tanulmányozta. Előadása logikus, a részletek és általánosítás kellő arányban állanak egymáshoz. Beszédei folyamatosak, kerüli a phrasist, óvakodik minden lelkesítő zománczról. Érezte, hogy a színezés és a hallgatóságnak magával ragadása nincs hatalmában, ezért inkább fölvilágosítólag akart hatni. Néha fölvilan benne a humor, kivált ha túlzásokkal áll szemben. Közbeszólások nem

zavarják, hidegvérrel vág vissza. Érveit nem alkalmazza élesen, de csoportosításaiban oly meggyőzően, hogy mindig komoly gondolkozásra késztet. Nem kenyere a minden áron való ellenzékieskedés, inkább úgy fogja föl az oppositio szerepét, hogy annak ügyelni, bírálni kell a kormány cselekedeteit, de a javítás munkájában is részt kell vennie annyiban, a mennyiben a kormány javaslatait, alkotásait a lehetőség szerint a maga eszméivel megtölteni törekszik.

Historiai tudásának, tapasztalatainak nagy hasznát veszi. Felszólal a buraucratia nehézkessége ellen, a közigazgatási reform kérdésében szépen fejtegeti a megye-rendszer szerepét. Elve: a helyi érdekű autonomia kinevezési rendszerrel. Szabad fejlődést kell engedni az individualitásnak, de az állami fenség érdekének kellő összeegyeztetésével, hogy ez ne veszítse el magyar jellegét. Nagy szerencsétlenségnek tartja, hogy szeretünk idegen formáknak, melyek csak másutt bírnak jelentőséggel, az átplántálásához ragaszkodni a nélkül, hogy azokat komolyan igyekeznénk egyszersmind megfelelő összhangba hozni a mi nemzeti sajátságainkkal.

Főlszólalásaiban ugyan szem előtt tartotta pártjának irányát, de alapjában véve mindig az ő egyéni nézete, az ő saját gondolkozásának eredménye tetszik föl, még ezen belpolitikai tárgyú beszédeiből is.

Noha sorsa egyéni ízlésének jobban megfelelő ügynevezett conservatív egyéniségekkel hozta politikai kapcsolatba, s bár frondeur mindenkor átalott volna lenni, nem volt a szó megfelelő értelmében pártember. Vállalta a képviselőséget, vállalta a párt organumának: a Kelet Népének vezetését, tehát teljesítette kötelességeit, de a maga egyénisége s nézetei föntartásával. Az ő conservatismusa abban állott, hogy a szó szoros értelmében veendő fokozatos s nem eruptív fejlődést tartotta egyedül egészségesnek. E nézeteit gyakran pártja vezéreitől eltérőleg, különösen a külügyi politika terén érvényesítette, s a mit hangsúlyoznunk illik, gróf Andrássy Gyulával fentartotta viszonyát. Keleti politikáját vállalta, nem elméletből, nem devotióból, de mert szükségesnek tartotta. Magyar parlamenti szereplésének ezért kimagasló része 1877 június 26-án mondott beszéde. Az ország közvéleménye lelkesen nyilatkozott a török birodalom föntartása mellett, a közügyek iránti apathiát és indifferentismust nagy tűz váltotta föl. Az orosz birodalom terjeszkedésétől való félelem, s az a körülmény, hogy a gyöngye Törökország szomszédsága előnyösebb, volt e rokonszenvnek az igazi alapja. A magyar parlament mondhatni túlnyomó többségében, szinte türelmetlenül fogta a töröknek pártját.

Abban a villamos török rokonszenvvel telített házban föl-

szóal, szenvtelen hanggal, de bátran, s miután kifejtette a panslávismus és panrussismus lényegét, hidegen constatálja, hogy az a kétségtelen rokonszeny „nem elegendő egy nagyobb szabású határozott politika megállapítására“. Türelmetlenkedtek mindenfelé, éles megjegyzések hallatszottak. Egy öblös hang fölkiálta: Halljuk a muszkát! . . . De folytatta: „nem állítom legtávolabbról sem, hogy a török faj maga bizonyos körülmények közt nem lenne képes a művelődésre és haladásra“, de nem akarja „önmagát ámitani vagy talán éppen másokat, hogy Törökország, mint állam, a hanyatlás útján halad, még pedig föltartóztathatlanul“. Világos okfejtéssel nyilvánítja meggyőződését, hogy a török alkotmányosságról nincs nagy nézete, győzhetnek a kítőnő török csapatok, mindez azonban nem tartóztathatja föl a hanyatlást — s zúgástól kísérve erős jelzővel még megtoldja — a nagymérvű benső rothadást. Nem óhajtja a török birodalom fölbomlását siettetni, mégsem tekinti dogmának integritását minden eshetőségre nézve.

A beszédet végighallgatták, akadtak bizonyára olyanok is, a kik igazat adtak neki, de rokonszenvet nem keltett vele még pártfeleinél sem. Pedig neki lett igaza, jobban látott, hűvösebben ítelt.

Hiába hangzik el a legokosabb beszéd ily egyetemes nemzeti nyilvánulással szemben, minő a turkophilismus volt. Minden ettől eltérő, bármennyire indokolt fölszólalás turkophobia számba ment. Kállaynak e nézetei nemcsak hivatalos pályája alkalmával, nemcsak a gróf Andrássy Gyulával való solidaritás nyomán fakadtak, hanem már 1875 óta ezeket hangoztatta a sajtóban, erre az eredményre jutott, Belgrádban megkezdett szerb történelmi tanulmányaiban, melyeket fejezetenként kezdett közreadni a Budapesti Szemlében.

Hosszú téli estéken napi kötelességének elvégzése után az akkor különben sem sok vigassággal kínálkozó belgrádi társasélet őt csak annyiban érdekelvén, a mennyiben föntartotta összeköttetéseit a számot tevő elemekkel, rendkívüli kitarással, módszeresen, egymásután elővette a szerb történet forrásait. Legelőbb átvizsgálta a consularatus levéltárát, melyből az 1850-től kezdődő korszakra nézve teljes képet nyert a szerb viszonyok alakulásáról. Majd azután végigtanulmányozta a szerb tudós társaság kiadványait, melyek az 1848-ban megindult Glasznicban bő anyagot nyújtottak; irodalmi összeköttetésben állván az újvidéki szerb Maticzával és a pesti Tökölíanummal, a régi Magyarország szerb irodalmi termékeit is átbúvárolta. Figyelmét nem kerülte el a szerb politikai fejlődésre vonatkozó legcsekélyebb dolog sem, megjegyezte magának az egyes már feledésbe merült hirlapok és folyóiratok idevágó közleményeit. Ez

a tanulmányozás egyelőre csakis az újabb szerb politikai fejlődés megismerésére irányult, de csakhamar fölköltötte érdeklődését annak kiindulási pontja, a mai Szerbia alakulása. Bölcselkedni szerető elméje, az elvont tudományok iránt érzett szeretete megerősítették abbeli fölfogásában, hogy a történelmi kutatásban nem szabad egyes tüneteket általános szabályok szerint megítélni, és hogy bizonyos következtetéseket csakis az egyes tények kritikai elemzése után lehet megállapítani. Midőn tanulmányai folyamán a szerb forradalomra vonatkozó szerb forrásokat vizsgálta, csakhamar a török világ beható ismeretére törekedett, apránként visszafelé menvén a szerb historia kezdetéig: a szerbek balkáni betelepedéséig jutott el. Ily módon a szerbek egyetemes története megnyilatkozott előtte, de a történeti kritika akkori gyenge állapota és a források elégtelensége mellett is belátta, hogy a szerbek régi történetét csakis hosszas levéltári és kútfő tanulmányok után lehet alaposan megírni.

Ezért a szerb történetnek — temperamentumának megfelelő — aktuális jellegű része: a nagy szerb felkelés érdekelte őt elsősorban. Belgrádi működése és irodalmi tanulmányai, a politikai vonatkozások iránt való fogékonysága mind közrejátszottak, hogy abbeli tanulmányai önkéntelen is kifejleszszék benne a hivatásos történetíró érzékét. Hosszabb ideig foglalkozott a munka eszméjével és tervezgette a mű beosztását. 1874 januártól márcziusig tényleg nekifogott a munka megírásának, a melynek a szerb felkelés története lett a tárgya. Tagadhatatlan, hogy Ranke Lipót híres munkája nagy hatást tett ő rá is. Nála jobban azonban senki sem érezte, hogy a nagyhirű német történetíró kizárólag közvetett hallomások útján írt és nem első kézből merített. Remekül megkomponálva, szépen megírva adta elő mindazt, a mit hallott s írva talált, de a szerbeket nem ismerte s nem dolgozhatott még kritikailag megrostált adatok segítségével. Talán azért is támadt kedve Kállaynak megírni a munkát, ott a helyszínén, a rendelkezésére álló források alapján.

E munka, melynek I. kötete a szerbek 1780—1815-ig terjedő története címmel jelent meg, ugyan elismerésben részesült, de szerzője első jelöltetése alkalmával az Akadémiában — megbukott. Csak annak a bizonyosságára említem föl ezt a körülményt, hogy Kállayt az Akadémiában sem értették meg akkor, s némelyek még itt is szlavo- és russzophil irányzatokat tulajdonítottak neki.

Azonban nem riadt vissza. Közzétette külön munkálat gyanánt Oroszország keleti törekvéseiről megírott tanulmányát, melyben szigorú tárgyilagossággal, gondos forrástanulmányok alapján vázolta az orosz balkáni törekvéseket 1804-ig.

Kállay Bénit parlamenti szereplése, melyet pedig kora ifjúságától kezdve önczéltnak tartott, nem elégtette ki. Itthon elismerték tudását, tekintélye megnövekedett, de oly magaslaton állott, a hová untak utána menni, mert meredek volt a feljárás. Hírlapi működésében elismerték szorgalmát, csak hogy — mint egyik hű munkatársa helyesen mondotta — „keservesen tapasztalta, hogy a sajtó igenis nagy tényező a politikában, de nem a pártközlöny vezérletének alakjában“. Dicsérték könyveinek, czikkeinek magvas voltát, de úgy voltak vele, mint annak idejében Kemény Zsigmond regényeivel, magasztalták, de nem olvasták.

Az ő sorsa fordulásában az orosz-török háborút megelőző bonyodalmak s a berlini szerződés eredményeivel kapcsolatos változások játszották a főszerepet. Szerencse volt-e ez rá nézve? Hívságos kérdés. A gondviselés kedvezett neki, mikor megnyílt előtte az érvényesülésnek az a tere, mely tehetségeinek s készségének legjobban megfelelt. Ismét gr. Andrassy Gyula nyitotta meg előtte a sorompót. A távol ködében derengett előtte Boszniának és Hercegovinának, ennek a két tartománynak a képe, melynek sorsa az ő kezére jutott s melyre ráhált. Ő volt az egyetlen az akkori illetékes tényezők között, a ki Boszniát és Hercegovinát a maga szemével látta, viszonyait tanulmányozta s a kérdésnek csak olyatén megoldását ítélte célravezetőnek, hogy ezek a tartományok a monarchia birtokába jussanak.

Első útját gr. Andrassy Gyula megbízásából tette meg Boszniában (1871 júl. 12—aug. 12), a melyet szekéren, lóháton, gyalog járt meg.

Szinte csábító az alkalom, hogy történetbölcseleti eszmefuttatással tetézzem Kállaynak, Bosznia ez első lelki conquista-dorjának ez útját. De csak annyit említek meg, hogy az Adria és Fekete-tenger közti vízválasztó hegységen: a Menyilen elmerengve, vált igévé benne, hogy e földterület csak akkor térhet a nyugodt fejlődés útjára, ha a nyugathoz csatlakozik. Ez időtől fogva a két tartomány sorsa szakadatlan foglalkoztatta. Már 1877 április 10-én azt a meggyőződést vallotta, hogy a két tartományt egyelőre a monarchia egyik államához sem kell csatolni, hanem legyen az ideiglenesen különálló kormányzati rész. Egyelőre nem kívánt alkotmányt, csak jó administratiót. Alapelve, hogy az ottani hitfelekezetek közt egyenlő igaz osztályt kell tenni. A mi pedig a tartományi kormányzat kereteit illeti, azt ajánlotta, a mit később ő valósított meg. Az occupatio előtt azonban nem akart semmiféle küldetést vállalni, pedig komoly lépés történt, hogy már ekkor ő intézze a szervezést.

Nézetét nyíltan hirdette s határozottan gr. Andrassy poli-

tikájának parlamenti és irodalmi előharczосai közé állott. Így történt, hogy gr. Andrássy Gyula őt szemelte ki ama kelet-ruméliai nemzetközi bizottságba a monarchia képviselőjének, mely a berlini szerződés XVIII. és XIX. czikkei értelmében ez új tartomány szervezése ügyében javaslattevésre volt hivatva (1878 szeptember 4.). Ezen az álláson nálánál alkalmasabb férfiú alig képviselhette volna a monarchiát. Nincs miért tömjenezni az államférfiak előrelátásának, a miért egyszer vagy másszor helyesen következtettek a jövőre. Hanem ez esetben lehetetlen meg nem emlékeznünk Kállaynak arról a teljesen magánúton nyilvánított nézetéről, melyet őt évvel Bulgária föl-szabadulása előtt vallott.

Ugyanis midőn 1873-ban a bolgár exarchatus, mint önálló egyház, orosz segedelemmel kiválni készült a konstantinápolyi patriarcha fennhatósága alól, ez a mozgalom rendkívül nagy megdöbbenést keltett a balkáni kérdésekkel foglalkozó körökben, főképen Szerbiában, a hol a bolgárokrа csak addig reméltek számíthatni, a míg a patriarchátus egyházi kötelékében állanak. E részben Kállaynak ez volt a nézete:

„Ha a bolgárok az exarchátus kérdésében Oroszország segedelmével fognak is győzni és Oroszország irányában különös rokonszenvvel viseltetnek is s ekkép országukban az orosz befolyásnak tág tere fog nyilni, mindazonáltal az egyház függetlensége folytán a nemzeti élet minden terén bizonyos önállóság fog jelentkezni, minek következtében a bolgárok politikai tekintetben is még ma nem is sejtett jelentőségre fognak emelkedni. Abban a mértékben pedig, a melyben a bolgárok nemzeti öntudata emelkedni, politikai jogaik tágulni fognak, nemcsak hogy eltávolodnak a szerbektől, hanem oly igényeik támadnak, a melyek a szerb törekvésekkel ellentétben állanak. A bolgárok nagyszámú, szorgalmas, törekvő és már most. is viszonylag gazdag nép, mely az önálló fejlődésnek szükséges elemeit kedvező időkben magában foglalja“.

Nincs azért rajta mit csodálkozni, hogy a philippopolisi nemzetközi bizottságban a döntő szerepet voltakép ő játszotta. Kitűnt ez már az első ülésen. Fölötte tanulságos volt e működése rá nézve, mert a török birodalomnak úgyszólván a keresztmetszetét látta maga előtt. Mint a bonczoló teremben, apróra szétszedhette az akkor elvált testrészeket; tudta, hogy Bulgária és Keletrumélia egyesülése csak idő kérdése, de kötelességét teljesítette.

Nem tartozik ide, hogy mérlegeljük e kiküldetés politikai fontosságát, avagy azon szabályzatot, a melyet Kelet-Rumélia részére ez az európai bizottság megállapított és a melynek első fejezetét, Kállay Béni saját munkálatát a politikai

igazgatásról, maguk az ellenséges bolgár fejedelemségbeliek is kiváló műnek ismerték el, sőt a későbbi egyesítés után is alkalmazták.

Ebbeli érdemeit elismerték már kortársai. Csak a biographia mesgijére térnénk, ha azon személyzet bátorságát és tapintatát részleteznők, melynek e commissió alkalmával akkori tisztikarával együtt tanujelét adta.

De leginkább gr. Andrássy Gyula becsülte meg, midőn távozása alkalmával őt ajánlotta külügyministeri osztályfőnökönek.

Külügyministeri hivataloskodását, az általa intézett ügyek halmazát nincs miért részletesebben tárgyalnom. Első osztályfőnöki állásában kifejtett működése, ministere halála után helyettes minőségében viselt dolgairól elég annyit megjegyeznünk, hogy ő volt a fejsze, melylyel vágtak, de egyéniségét ott sem tagadta meg. Teljes kifejtésére azonban Bosznia kormányzata átvételekor nyílt meg a tere.

*

1882 június 5-én neveztetett ki közös pénzügyministerré. Nem akarok ez alkalommal történelmi szempontok mérlegelésébe bocsátkozni s megrajzolni Bosznia állapotát 1878-ban, midőn hadaink bevonultak azon tartományokba. Tűlzás nélkül megállapíthatjuk azonban, hogy a török uralom nem tudta felszántani azt az ugart, melyet Boszniában és Hercegovinában a szegénység, a teljes anarchia és a magánjogok különféle sérelmeinek sűrű dudvája vert föl. A török reformkorszak egyfelől a konstantinápolyi központ távolságánál, másfelől a még középkori gondolkozásban leledző társadalmi néprétegek: a mohamedán birtokos- és keresztyén jobbágyosztályoknak egyaránt kifejtett ellenállásánál fogva nem tudott eredményt fölmutatni. Az európai beavatkozás bizonyára siettetette ezt a politikai csődöt, de bekövetkezett volna az utóbb magától is, abban az arányban, a mint a központi hatalom meggyöngyült.

Nem kívánok az occupatióval sem részletesebben foglalkozni s a bekövetkezett kísérletezések fogyatékosságát behatóban taglalni. Csak utalok arra a körülményre, hogy az 1882-ben Montenegrótól szított hercegovinai lázadás, ha általán leveretett is, de még egyes helyeken veszélyeztette a közbiztonságot. Mohamedán és orthodox hercegovinaiak nagy számmal (2400) menekültek a szomszédba, a lakosság elégedetlen volt. A monarchia két államában a közhangulat gunyoros fásultsággal konstatalta, hogy a költséges occupatio s az első négy év munkája ilyen gyümölcsöket termett. Az alkotmányos testületek únni látszottak a felkelés elnyomására megszavazott hiteleket, s már-már tartani lehetett attól, hogy a két tartomány feladásá-

nak eszméje gyökeret ver majd a monarchiában is. Ha Boszniában nem áll helyre a nyugalom s a monarchia részéről életbe léptetett közigazgatási szervezet nem tud gyökeret verni, s ha ennek következtében az igazgatás költségeinek esetleges hiányát a két államnak kell fedezni, okvetlenül oly ellenhatás következik, melyből messzevágó conflictusok keletkeztek volna.

Ily körülmények közt csak erős akarat, a helyzetet ismerő, öntudatos, de tapintatos és gyors kéz érhetett el sikert.

Az uralkodó bizalmával kellő időben az oda illő embert ruházta fel. S Kállay megfelelt a várakozásnak. Nem hatalmi kedvből: az alkotás és tett ösztönének sugallatából vállalta el hivatását. Czelt tüzött maga elé.

Tevékenységet oly irányban akarta intézni, hogy Bosznia és Herzegovina birtoka többé ne szerepeljen a megoldatlan kérdések közt; ott vagyunk, ott maradunk, volt az elve. Ezért első sorban erős csendőrséget kívánt szervezni, a határt kívánta oly hálózattal övezni, hogy meglepetéstől ne kelljen tartani, s helyreállítani az élet- és vagyonbiztonságot. Röviden megemlítjük programjának főpontjait.

„Az occupationnak annexióvá leendő átváltoztatása biztosítja alapjában az ország rendezett állapotát. Az annexio proklamálása következtében megszűnnék a bosnyák és hercegovinai lakosságnak az ország határain túl terjedő gravitálása s a jogviszonyok továbbfejlesztésének biztos alap adatnék. A monarchiában viszont egy ily fait accompli teremtesével visszaszoríthatnák e két tartomány feladásának az eszméje. Az annexio ne legyen csupán elméleti célja a politikának, hanem mennél előbb tényleg meg kell azt valósítani.

A jövőben is azon elvhez kell ragaszkodni, hogy a mohamedán földbirtokosokat nem szabad egyszerűen kisajátítani. A birtokmegváltást azonban nem lehet államilag eszközölni, minthogy a képviselő testületek az arra szükséges összeget nem szavazták meg. Ez a mód nem is volna célszerű, minthogy a mohamedán bégek összes földbirtoka a keresztény bérlők kezén van. Ez a kérdés megoldásának elfogadható módozata talán csak az állami és vakuf jóságok segédelmével jöhetne szóba. Már csak ezen oknál fogva is szükséges az annexiót mentül előbb érvényre juttatni.

Bosznia és Herzegovina igazgatásának főmomentuma, — megjegyezvén, hogy e tartományokban rendezett és határozottan tagolt közigazgatás sohasem létezett, — a tisztviselők megválasztásán fordul meg és hogy azok miként veszik az igazgatást. Nem a törvények és intézmények jósága biztosítja e téren a sikert, hanem a hivatalnok belátása, tapintata és erélye, legyen az akár magas, akár alacsony rangú. Ezen oknál fogva nem is lehet előzetesen általános szabályokat felállítani, hanem főleg a következő alapelvekhez kell ragaszkodni:

A közigazgatást egyszerűsíteni és a lakosság előtt érthetően formalításoktól meg kell szabadítani. Különös súlyt kell fektetni arra, hogy a hivatalnokok a lakossággal személyesen érintkezzenek. Hallgassák meg közvetlenül a felek panaszait és kéréseit és intézzék el azokat lehető gyorsasággal. E részben természetesen általános szabályokat nem lehet felállítani és a közigazgatási tisztviselőknek e tekintetben szabad tért kell engedni, hogy a helyi sajátosságokhoz

alkalmazkodhassanak. E végből valószínűleg szükség lesz némely, a mint látszik nagyon is complicált rendeletet egyszerűsíteni. Hogy azonban zavar ne támadjon, e változtatások csak apránként és a helyi sajátságoknak megfelelően léptetendők életbe.

A bosnyák és hercegovinai közigazgatás egyik főnehézsége a megfelelő hivatalnoki kar megteremtése. Hogy az e téren mutató bajokon segítsünk, szükséges, hogy a Bosznia-Hercegovinában szolgálatba lépő hivatalnokok ott nagyobb előnyöket élvezzenek és hogy előbbi állásukba leendő visszatérésük, valamint rangjuk és előmenetelük biztosítva legyen. Ennélfogva úgy a közös miniszteriumok, mint a monarchia két állama kormánya, mindazokat a hivatalnokokat és functionariusokat, kik a hivatalos keretbe tartoznak és a kiket a bosnyák közigazgatás át akar venni, azokat rendelkezésére bocsátani tartozzanak.

Rendkívülien szükséges továbbá, hogy a bosnyákok az eddignél nagyobb mértékben alkalmaztassanak, legalább alsóbbrendű állásokban addig is, a míg megfelelőleg iskolázott nemzedék magasabb állásokat is elfoglalhat.

Ezen elfogadott programja folyományakép a keleten megismert kiváló diplomatai és consuli erőket szemelte ki munkatársainak. Gyorsan cselekedett s már augusztus havában leutazott az országbá, a hol ünnepélyesen, a szokott hivatalos és megszabott pompával fogadták, melyre vonatkozólag hivatalos jelentésében szárazan megjegyzi, hogy az „rendezve volt, mert a nép jelleme nem oly expansiv, hogy ily tüntetésekre a maga akaratából szánná rá magát“. Már ez a megjegyzése bizonyítja, hogy mennyire ismerte a keleti ember szövevényes érzelmi életét. Tudta, hogy mikor és hogyan kell kegyelmet gyakorolni a keleti emberrel szemben. A gög és idegesség, még kevésbé a durvaság nem imponál e szabad embereknek. Kállay, kinek minden nemzetsége úr volt, tudta ezt s megértette; azért sarkalta hivatalnokait, hogy törődjenek az egyszerű emberekkel, hatoljanak be lelki világukba. S az az eleinte ugyancsak tarkán összeállított hivatalnoki kar, melyet vaskézrel tisztított meg a bojtortjántól, épp oly érdemű munkatársának b. Appel kormányzónak, mint választotta főhivatalnokainak ösztönzésére apródonként belétanult, hogy „ő van a népért“. Lelkesen, néha tán túlzott lelkesedéssel érdeklődtek mindenért, a mivel hitték, hogy használhatnak. A tabula rasa-n valóságos missio-munka indult el s nem egy hivatalnokot áld még ma is ez a különben nem érzélgős nép. Ez a lelki occupatio jellemzi Kállay rendszerét. S az a meleg érdeklődés, ez a bosnyákophilismus okozta, hogy a hivatalnokok szerettek lenni dolgozni, egy-egy kellő időben jött elismerés feledteté velők az élet kényelmeit, melyektől ezen evolutio kezdetén ugyancsak módjukban volt elszokni. Fáradságot nem ismert. Utazott folyton, s nem volt ez országoknak oly helye, hol meg nem fordult, melynek irányadó elemeit ne ismerte volna. Nem kímélte magát, inkább embe-

reinek engedett pihenőt. Neki nem adatott meg, hogy boldogan pihenjen a lobogó tűz körül. Hanem ismerték az országban, lassanként a nép is megszokta, hogy törődnek vele. Az elért eredményekről ítéljen a história pártatlanul. Itt csak jelezni akartam, hogy Kállay, a miniszter, miként dolgozott.

Elérte azt, hogy Hercegovina megbékélése bekövetkezett, az ú. n. mozgó csendőri osztályokkal biztosította a határt s az életbiztonságot. Már 1882 szeptember 29-én bátran mondhatta Nikita fejedelemnek, hogy „nem volna loyális, ha ő maga az annexio esetére — melyről akkor szó sem volt — a reménynek csak leghalványabb sugarát tükröztetné eléje bizonyos területek átengedését illetőleg, mert meggyőződése, hogy a politikában épp úgy, mint a magánéletben akkor áll elő a legjobb kölcsönös viszony, ha csak azt ígérjük, a mit megtarthatunk“.

S csönd lett a Hercegovinában. Kállay „boldogult a népeivel“, mert ezzel az élezzel kísérték útjában.

1883-tól kezdve megindult a kormányzat munkája Boszniában az állami élet minden terén, egyfelől bizonyos passivitástól gátoltatva, másfelől a monarchia két államának viszonylagos közönye mellett. Erre én hímet varrni nem akarok. Nem itt kell arról beszámolni; a dicséret izléstelen, e nagy emlék nem szorul rá, a kritika pedig nem az én tisztem.

Néhány megjegyzést azonban nem fojthatok el magamban. Fölvetették sokan, kivált a sentimentalis érzésű politikusok, hogy ime mennyit tett Kállay e két tartományért s a nép hálája nemcsak hogy nem nyilatkozott meg iránta, hanem ellenkezőleg, kivált az újabb időkben, nem egy jelét adta ellenszenvének. Ez igaz. A felelet nehéz erre a megjegyzésre.

Kállay nagyon szerette a bosnyák népet. Megvallotta ezt a nyilvánosság előtt Budapesten, kifejezte rokonszenvét az osztrák delegáció előtt, mondván:

„Büszke vagyok, hogy Boszniát kormányozhatom, érzem, hogy összenöttem ezzel az országgal, s nincs más és magasabb feladatom, mint hogy ez országot és népét előbbre vigyem a haladás terén, az ország és a nép javára, de az osztrák-magyar monarchia nagy előnyére is, ha ugyan e monarchiában valósággal meg is értik ez országok fontosságát és értékét.“ (1896 jún. 18.)

Hálára sohasem számított, sőt nagyon is jól tudta, hogy nem számíthat. Hiszen a népek tudvalevőleg a saját fajtájokbeli próféták iránt sem szoktak háladosak lenni. Hát a másfajta-béliek, a kik ugyan az ő javokra sajátságaiknak tekintetbe vételével, de mégis csak rákényszerítik őket arra, a mire a saját erejükből sohasem lettek volna képesek, a hála érzetét keltsék bennök? Az az új eszmeáramlat, mely e népben elma-

radottságához képest új relatiót teremtett, csak bizonyos nyomás útján ölthetett megfelelő testet. Az ilyenfajta alkotó államférfiaknak, népreformereknek az a természetes jutalmok, hogy vagy félreismerik őket, vagy megörlődnek a néprétegekben olykor észre sem vehető passivitás által. Pedig Kállay, noha nem volt a Tolstoj tanainak föltétlen bámulója, nem vallotta elméletét, hogy csakis a „büszke ész, az elbizakodott tudomány“ felsőbb-sége boldogítja a népeket. Nagyon is értette, hogy mihelyt szárnyára kel ez új nép, röptét nem lehet a régi eszközökkel irányítani. Nem lévén plebejus-természet, magatartását, irányát következetesen a szerint intézte, a mint maga elé kitűzte. Számot vetett a körülményekkel, s így nagyon jól tudta, hogy hálára nem számíthat sehol, legföljebb a halála után való elismerés jut majd osztályrészül.

Azonban éppen ebben a halál után való megdicsőülésben rejlik Kállay tevékenységének igazolása. Tudja azt minden gondolkozó, hogy az egyén élete az egyetemes fejlődésnek csak egyik gyenge száclacskája. De még ennek a mozgalmas emberi életnek különféle szövevényei is, mily piczi parányok. Az ember nemcsak a létért küzd; hanem önmagával is. Azok, a kik a köztevékenység csúcsára jutottak, nagyon jó tudják, hogy működésük csak egy-egy apróbb körnek a központja, s hogy ezek a körök mind egymással összeszővődnek, úgy hogy a kortárs alig látja, hogy az egyes tényezőknek mekkora hatásuk van az össztevékenység alakulásában.

Kállay tisztában volt vele, hogy az, a mit ő tesz, nem az, a mit ő akarna tenni. Mint közös miniszternek, két politikai centrum között a monarchia két államának összes áramlataival számot kellett vetnie s a mellett Bosznia és Hercegovina kormányzatát úgy vinnie, hogy azzal a monarchia is megelégedjék s hogy a kormányzat legalább a helyzet szükségleteihez mértén megfeleljen annak, a mit Kállay lehetőnek tartott.

Hazánkban Kállayt — noha azok, a kik ismerték, tudták e részben fennkölt érzéseit — részint nem ismerték, részint félreismerték, részint — a mint ő mondani szokta — „turáni közönnyel szemlélték úgynevezett sikereit“. Az osztrák közvélemény nemzetiségre való különbség nélkül elismerte benne a kormányzati tehetséget, de nem tekinthette osztrák államférfiúnak, mert nem volt az. Sőt hosszú kormányzata alatt olykor bizonyos éllel fordult ellene. Nincs rajta csodálkozni való tehát, hogy ha az inkább negatív, mint affirmatív bosnyák közvélemény, fejlődésének legutóbbi fázisaiban, éppen az ő kormányzatának hatása alatt bizonyos erjedési folyamatot tüntet fel. Az átnyugotiasodás ezen tünetei azonban nem mennek újdonságszámba a történetvizsgáló szemében. Hiszen egy-egy nemzet egy század folyamán

többször is változtatja céljait s nézeteit. Ma agresszív, holnap elgyengült, ma engedelmes, azután ellenáll, majd megint behódol. Ha nem jól megy a dolga, akkor a kormányzót és közegeit okolja elsősorban, ha jól megy a dolga, akkor azon panaszkodik, hogy az csak relativ haladás és hogy jobban kellene menni a dolognak. A huszadik században ugyan már gyöngé talaja van a heroszok legendájának, mégis el fog következni az az idő, a midőn a bosnyákok, visszatekintve fejlődésükre, maguktól megfogják adni Kállaynak historiájukban azt a helyet, a melyet fejlődésükben ő mint protagonista betöltött.

De hadd szólaljon meg maga Kállay, miként vélekedett elért sikereiről (1892):

„Ha meggondoljuk, hogy amaz országokban csak 14 év óta kormányzunk és ha tekintetbe vesszük, hogy 1881. és 1882-ben egy meglehetősen kiterjedt lázadás szárította el az első két esztendő ültetvényeit s így tulajdonképpen csak tiz esztendő óta működhetünk; s ha másrésről latra vetjük azt, hogy az igazságszolgáltatás kitünő, a közoktatás legalább is nem rossz, a közlekedés, utak és vasutak igen jók s a közbiztonság nem csekélyebb, mint a monarchiában: azt hiszem, hogy nemcsak a kormányzat, hanem mindenki, a ki az occupatiót végrehajtotta volna, megelégedhetik ezzel az eredménnyel.

Oly országban, a mely tudvalevőleg századokon át szomorú viszonyok közt élt, oly országban, a hol az occupatio előtt, 1875-től kezdve, majdnem általános fölkelés uralkodott, s a honnan százezrével vándoroltak ki az emberek, tiz év alatt ilyen eredményt elérni, azt hiszem, nem beszél a kormányzat ellen.

Európai intézményeket kell behozni elővigyázattal és a főnnálló viszonyokhoz való alkalmazkodással. De megjegyzendő, hogy az ország nem leledzik oly középkori állapotban, mint a hogy azt Európában hiszik. Az ország jobbára keleti volt. A Kelet természete — és ezt a jelleget a legrégibb időktől fogva máig megtaláljuk — a legszélsőbb határokig vitt individualismus, a melyből azután a kicsinyes particularismus folyik, valamint az a képtelenség is megmagyarázható, hogy nagyobb, erősebb, egységesebbet nem tud alkotni. A Nyugat szelleme — vagy ha azt akarjuk, a régi Rómáé — mintája az állam fogalmának, a maga teljességében, tekintet nélkül a nemzetiségekre, a nézetek különbözőségére, ez jellemzi a souverain hatalmat.

Ezt a különbséget a bosnyák igazgatás figyelmére méltatta és midőn én léptem ez országok kormányának az élére, tudtam, hogy mit kelljen e tekintetben tennem, ha állandót akarok alkotni. A Nyugatnak ezt a szellemét, tudniillik az államiság erős érzetét kellett fölébresztetni, természetesen az egyes sajátágok sérelme nélkül; de nem volt szabad a kicsinyes, pusztító

és bontó hatású particularismust uralomra engedni. Hova vezet ez a particularismus, arról megoktat minket egy tekintet Bosznia délkeleti határaitra.

Addig, míg én leszek ez országok élén, mindig ügyelettel leszek arra, hogy a bosnyákokban is fölébredjen az államiság érzete és pedig egy nagy, hatalmas államiságé. S ha így cselekszem, helyes úton járok, mert nemcsak Bosznia érdekében akarok jót alkotni, hanem a monarchia érdekében és ama jogok és kötelességek érdekében is, a melyeknél fogva magunkra vállaltuk ez országokat.

Nem hangsúlyozom különösen, hogy a külföld Kállayt elismerte kitűnő administratornak, hogy szó volt róla, mint Kréta kormányzójáról, hogy Amerikában gondoltak rá a Phillippinek kormányzósága kérdésénél, hogy az Újvilágban (Roosevelt) s Angliában különösen méltatták. Ez a biographus dolga.

Gyakran idézik azt a szállóigét, hogy a világtörténelem a világ ítélőszéke. Csakhogy a kortársak is bírák, lehet, hogy elfogultak, érzésektől vezettek, de bizonyos személyi mozzanatokat jobban ítélnék meg. Így kétségtelen, hogy Kállay azt a programját beváltotta, a mit maga elé tűzött. Biztosította a rendet s úgy megalapozta ennek a két országnak a berendezését, hogy azok az imént szerencsésen lezajlott annexió alatt, melyre ő mindig törekedett, nyugton maradtak. Nem mozdultak, pedig, noha kivált 1898 óta erős társadalmi küzdelmek s egy gyakran kiélesedett belső evolúció támadt. kapcsolatban a kultur-munkával, vagy tán éppen annak következtében, a külső befolyások próbálták zavarokat rendezni. De elszámították magokat.

Ennek későbbi megítélésénél az elismerésből Kállay munkájának is kijut majd a maga része, de már csak: post funera munus.

*

S ha igaz osztást teszünk e kísérletkép tételesen felsorolt élet értéke s a nemzet összértéke között, melyből eredett, azt találjuk, hogy Kállaynak egy különleges tétel jut. A magyar nagyok fenyevesében szélről álló sudar ő, az erdőnek azon a szegélyén, mely védtelen. Nagyjainknak voltakép kettős hivatásuk van: a belső működés, a nemzeti munka s a nemzetközi érvenyesülés, mely a nemzet fajsúlyát növeli. Mentől többször látja meg a világ egyes kiválóbbjaink tetteiben azt a pontot, melyet a magyarság az emberiség történetében elfoglal, annál igazoltabb a mi létünk.

Modern államférfiaink között gróf Andrássy Gyula az, a ki a magyarság háromegységének: Széchenyinek, Kossuthnak és Deáknak az összeredményét magába felvette, s úgy befelé, mint

kifelé érvényesült a világ szemében. Kállay Béninek, mint az ő egyik emanatiójának csak a kifelé való érvényesülés jutott osztályrészéül, viszont befelé irodalmi munkásságával alapozta meg emlékezetét. Künn dolgozott, de befelé tanított. Ezért nem lehet és nem is kell őt valamely osztályba soroznunk. Míg Andrássy az őseredeti genialitással hat, Kállay nem szárnyaló szín pompás elme, hanem mint az édes anyja, ha paradoxnak látszik is, legjobban jellemezte, megvolt benne a *raison* genieje. Az ő változatos s öntudatosan szerzett ismeretei s azoknak gyakorlati alkalmazása, czéltudatossága mellett, az ő sajátlagos idealismusa alkotják lényének főelemeit.

Nincs miért elődöket keresnünk, a kik irányában megelőzték. Felhozhatnók a nagy grüfenbergi „polgári halottat“, Wesselényi Miklóst, a ki szózatával a magyar és szláv nemzetiség ügyében, kár hogy meg nem értett komoly reflexiókat tárt a nemzet elé. De ez csak a magyar politikai irodalom becses terméke. Kállay magában álló, nagy jelenség, kinek nyoma, szelleme kifelé vágta a barázdát. Az ilyeneknek, a míg élnek, van ugyan iskolájuk, de utódjuk nincs, mert annak ugyanazt a fejlődést kellene átélni, mint neki.

Magyar volt a lénye, magyar a gondolkozásmódja. Fajaszterető, királyhű, a szó nemes értelmében. Akadémiánkban hangzott fel a szava eszmékben legváltozatosabb tanulmányában Magyarország hivatásáról a kelet s nyugat közt, szebb himnust a nemzeti dynastiának vajjon ki mondott nálánál? „Okosan számító magyar, mint egy *primae occupationis* genus ivadékához illet“ mondotta róla találón Hermann Ottó. Annak maradt meg mindvégig. Nem gyűlött egy nemzetet sem, de a magát legjobban szerette s meg akarta szerettetni a többivel.

*

S most álljon elő immár a belső s külső ember, a mint az én emlékemben él.

Kállay Béni mély érzésű, erős lelki válságokban megedzett idealista volt, a ki ezt az érzését részben öntudatlanul erős külső kéreggel takargatta. Ez a kéreg, felében fejlődése folyamatában természetes módon állott elő, felében mesterséges önalkotás. Ő nem tartozott azok közé, a kik akkor hajszolnak fel ideálokat, mikor elvesztették, s nem vesztette el azokat, mikor részben csalódott bennök.

Hova-tovább kifejlődött benne a magánosság érzete. Megszokta a járatlan utakon való egyedülletet. Úgyszólván szervvé vált benne ez a maga feje szerint való alkotási ösztön. A kiben ez az ösztön nincs meg, az társakat keres, ha nem talál ilye-

nekre, hosszú leveleket ír, vagy szórakozás után néz. Levágakozott ő is olykor a hegyről, de nem vegyült soha a tömeg közé.

A magányban — mert magánosan érezte magát gyakran a társaságban — gondolkozott, elemezte tudását. Ismétéljük: gondolkozott s nem contemplált, legjobban ezt a szót utálta a politikai szótárban. A praktikus embernek megvan az ő védőpajzsa, az ő úgynevezett szilárd, vagy erős, vagy mély, vagy szent meggyőződése, ragaszkodik hozzá, de nem gondolkozik felette. A gondolkozó államférfi, mielőtt tette váltja fel a nézetét, megforgatja minden oldalról eszményeit s csak ha legyőzte kételeyeit, akkor állja azt. Nem fogta el a Nirvana, rá nem illett a hamletkedés thesis, hogy „kétértelműség által sok nagyszerű fontos merény kifordul medréből s elveszti „tett“ nevét“, mert ő átvitte eszméit a gyakorlati megvalósítás terére. Hitt, még pedig erősen hitt a maga eszményeinek igazában, ez benne a hívő tulajdonsága, de a tudás és tapasztalat megtanította a végesség, a relativitás szomorúságára. Ő valódi sikereket akart elérni, ezért törekedett a hatalom után. S mikor belefektette a lelkét tervébe, s kezdte az eredményt elemezni a realitás — vagyis ez esetben — a vélt ideál szempontjából, nem talál benne kielégítést. Alig ért odább egy lépéssel, már nyomában volt az új küzdelem. Az idő, ez a sehogysen érzékelhető nagy ellenség elhervaszt minden sikert, mely bármily nagy legyen is, csak véges dolog. Ez a folytonos küzdelem, ez az előretörtetés apránként szétfoszlóvá teszi az egyéni nagyralátást, törekvést a maga frissességében.

S az ily magános természetű államférfi, ki az elméleti philosophia elvont tanulságait önmagán érzi meg, annál melancholikusabbá lesz, mennél tágabb az ő ismereteinek szintje. Másként gondolkodott ő, mint a többi; átérezte, hogy a regés Pygmalion szenvedésének: az ideál elérhetetlenségének mi a nyitja.

Nem érzelgett. Távol állott tőle ez az érzés, noha ifjabb korában Goethe Wertherje és Heine őt is érdekelték. A magyar ember ritkán érzélgős, még ritkább esetben philosophus. De van olyan, a ki önelemző és gondolkozó. Nem egyszer ismételte Aristoteles mondását: „Honnan van az, hogy azon férfiak, kik kitűntek akár a philosophiában, akár a költészetben, vagy a művészetben, mind melancholikusok?“ (Problemata XXX. 1.). Ez az általánosítás ugyan nem felel meg a valóságnak, mert a jókedv temperamentum dolga, de nála ez hitté fejlődött. Azonban nem annyira a szomorúság érzete fogta el, mint inkább az unalom kínozta. „Kétféle unalom van — úgy mondá — belső és külső. A külső unalom nem bánt, mert van dolgunk, de a belső emészt.“ S ez az érzés, a nem teljesen elérhető eszmény fölötti panasz, melyet magába fojtott, kísérté őt pályáján végig

a haláltusáig, midőn azt mondotta: „Nincs nekem semmi fájdalom, csak nagyon unom magamat“.

S mégsem kételkedett önmagában. Kedvencz költője Madách volt, kinek végszavait nemcsak idézte, de magára vonatkoztatta: küzdött és bízott. Hogy nem lett délibábok hőségé, sem karthausivá, hanem hűvös észszel gondolkozó és alkotó államférfiúvá, azt tanulmányainak, még pedig történelmi munkálkodásának köszönhette. A végesség fölött érzett unalmat ellensúlyozta nála a folytonosság tudata.

Ebből merítette tetteirejének szükségszerű indokolását. Kifejlődött benne az a tehetség, mely egyaránt képesítette őt úgy a mult objectiv méltatására, mint az activ szereplésre. Államférfi, a ki tudta a históriát, és történetíró, a ki „csinálta a históriát“. Ez a történetcsinálás, magyarán politika és kormányzat, nála individualis jellegű. Azért, mert ismerte az előzményeket, még sem vált eklektikussá, a ki az ellentéteket mesterségesen próbálja kiegyenlítőzni. Ragaszkodott a hagyományhoz, ha kellett, de újat alkotott, ha szükségét látta. Alkotásaiban mindig feltaláljuk a multhoz fűző kapcsolatot, de a mi új van benne, az az ő eszméje. Éppenséggel nem állítjuk, hogy minden kormányzati ténykedése, alkotása új, de a hogy beállította, az ő egyéniségének volt az érdeme s ha nem vált be, az ő hibája. Mindent a maga szemével látott. Embereit maga válogatta, jutalmazta, ha érdemesnek tartotta rá. Ha kérték, rideg lett, s nem tette meg. Jutalmazott kéretlenül s váratlanul. S ezt nem számitásból cselekedte, hanem gyöngédségből. Érezte, „hogy mily nehezen esik alázatos arczezal kimondani e szót, hogy kérem“.

Tűrte az ellenmondást, határozott nézetet követelt, de a mit határozott, következetesen s gyorsan vitte végbe. Mindig csak a maga szemüvegén át nézte a dolgokat s ritkán csalódott. Ha tévedett, megvallotta. Ezzel oly bizalmat keltett s annyi fölényt biztosított magának, hogy közegeire bizton számíthatott. A legtöbben szerették, sokan tartottak tőle, közönyös egy sem maradt iránta.

De itt már a panegyris következnek, hagyjuk azt...

Kétségtelen, hogy az egyén fejlődéséből s ebből kifolyólag cselekedeteiből, vezérlő eszméiből kell megalkotnunk lelki képét. Mindamellet meg kell construálni az egyénnek külalakját is, a mint az a kortársak emlékezetében él. A nélkül, hogy a somatikus és phrenologiai körülményeknek valami túlságos fontosságot tulajdonítanánk, ügyet kell vetnünk a külső megjelenésre, annál inkább ez esetben, mert Kállaynak egyik következetes apróbb különözsége volt, hogy míg azelőtt tréfára vette a fényképezést és a hatvanas években sokszor ült a gép elé, 1878 óta minden festő és szobrász elől szinte idegesen kitért.

Külsőalakja a nyolczvanas évek óta él a köztudatban. Termete magas, széles vállú, edzett testű, erős csontú. Karja izmos, keze arányos. Legérdekesebb inkább dolichokofál nagy, de arányos feje. Az arcznak hosszúkás, egyenes, csak a hegyén kissé szélesedő orra és zöldes barnás, erős tűzű szeme adta meg a jellegét. Rövidlátó volt, de azért szeme egészséges, sok munkát bíró. Rendkívül figyelmesen tudott másokat meghallgatni, bizonyos fürkésző elem jelentkezett a nézésében, mikor valakinek a lelkébe akart pillantani, mintha át akarta volna vinni az akaratát abba, a kit megnyerni vagy megismerni óhajtott. Ezek voltak a concentratio pillanatai, majd ha elgondolkozott s el-elrévedezett, az a melancholikus unottság vett rajta erőt, mely ily pillanatokban elfogta. Ilyenkor hosszabb ideig azt hitte a szemlélő, hogy vele foglalkozik s azt a gúnyoros, öntudatlan tekintetet tévesen magára vonatkoztatta. Haragjában, felindulásában színelte a nyugodtságot, lecsapott akár a kaplan oda, a hol a gyengét meglátta, de nem volt kegyetlen. Mindent megbocsátott, de okult a tapasztalatain.

Arczának kiváló jellegzetessége volt erős, inkább széles, de különben nem alacsony homloka, mely majdnem hosszúkás négyzetet formált, homlokesontja az orr tövénél, valamint a szemöldök felett erősen kidomborodott, ugyanígy halántékesontjai is, szemöldöke sűrű, mindig hátrafésült haja dús, valamint bajusza is, melyet sohasem pödrött s kajlán viselt. Hajszíne szeg, de inkább szőkésbe hajló, arczsíne fakó. Az ábrázatot erős szögletes magyar áll határolta.

Erős akaratot eláruló, első tekintetre inkább komor és hideg, mondhatnók fegyelmezett arc ez, mely azonban a derű óráiban, mikor a szíve fellázadt a kényszer ellen, családi és baráti körben önfelédten nyájas; és majdnem gyermekiesen tükröztette vissza az örömet. Ezért szerették őt a gyermekek, kiket ő is szívébe foglalt.

Öltözkéiben nem adott sokat a divatoskodásra, beérte a pedans tisztassággal. Kortársai komolyságáért gyakran német professornak nevezték enyelgés közben. Pedig nem tekintve azt, hogy a maga módja szerint, — ezt külön kell hangsúlyoznom, — tudott tanítani, nem sok volt benne a cathedralis bölcsekből. Parancsolni, vezetni s dolgozni tudó természetet árult el a külseje életében, s a halálban megmerevedett vonásai is visszatükröztették a főembert.

Hangja nem volt erős, sőt még kellemes sem. Hiányzott az érze s nem tudta modulálni. A tömegekre, sőt még szűkebb körű testületekre sem hatott azzal, a hogyan mondta, hanem azzal, a mit mondott. De ha elragadta a tárgy, öntudatlanul megtalálta a formát, s meggyőzte azokat, a kiket meg akart

igazáról győzni. Csak egyet nem győzhetett le törhetetlen akarata: a végességet. Hiába parancsolta meg szeretteinek, midőn a halálos sötétséget érezte, hogy csináljanak neki hajnalt. Ellenvetésökre azzal felelt, hogy „mindent lehet, ha az ember akarja“. Ezt nem lehetett, hiába akarta.

S midőn mindazoknak öröme, a kiknek ő mindenök volt, alkonyra szállt s a nemzet és a külföld részvéte innen, e palota csarnokából kísérté utolsó útjára, ugyanazon időben imára kondultak a szerajevói harangok is. A harangzúgásba beledörögtek a szerajevói Trebevis-hegyen a keleti vasutnak útattörő taraczkjai, a munka szava kísérté örök eltávozását tettei színhelyén.

IV.

A csoda.

Elbeszélés *Herczeg Ferencz* 1. tagtól.

Megeredt a tavaszi szél. A széles puszta egyszerre tele lett apró sárga virágokkal, a homokhegyek fölött pedig különös alakú, fényes felhők usztak. A folyóvíz megdagadt és szilaján hömpölygette délnek iszapos hullámain. És az embereken is erőt vett a tavaszi láz. Fölkerekedtek és beláthatatlan lovas seregekben kiözönlöttek a virágos pusztából. Néma sorokban, gyors és egyhangú mozgással, türelmesen és fáradhatatlanul, mint a vándormadarak seregei. Elöttük forgószélként szárnyalt a fagyos rémület, mert minden lovas nyergén ott függött a zsák, melyben az emberfejeket gyűjtötték.

A derékhad élén lovagolt a fejedelmek fejedelme. A nagy hódító. Aranytól ragyogó hadnagyai között olyan dísztelen és fakó, mint a zivataros felhő. Kiesi, vállas, komor tekintetű férfi volt. Katonái azt tartották róla, hogy szüros szemének csodareje van; egyetlen pillantásával meglát ezer lovas és emlékébe vési az arcukat, a fegyverzetüket és a paripájukat. Ha megpillantották kopjásai, mámoros izgalom fogta el őket és a nevét kiáltozták. A negyvezér nevét, mely száz diadalmas ütközet zaját harsogta már túl és melynek csengése mint valami vérforraló csatainduló, halálos elszántsággal tölti be az emberek szívét.

A hallgatag vén ember alakja sötét és fenyegető rejtélyként állott a világ láthatárán. Honnan jött? Mit akart? Sem a hívei, a kik vakon követték, sem az ellenségei, a kik torkukon érezték rettenetes kezét, nem tudtak kiokoskodni belőle. Ostrommal megvett száz, márványpalotákkal ékes várost, maga mégis a kopár pusztán sátorozott. Biborruhas királyok hajtottak előtte

térdet és ő, mintha csak gúnyból tenné, kopott bőrgunyát viselt. Szekérszámra harácsolta össze az aranyat, hogy odaszórja a cselédjeinek, ő maga pedig fatányérról evett. Mondva csinált ürügy alatt nemzeteket irtott ki és ha valaki kérve közeledett hozzá, mindent megadott neki. Pedig tudták róla, hogy nem gyűlöl és nem szeret senkit. Nyílt titok, hogy pogány isteneiben sem hisz, kiknek véres oltárai körül üvöltözve tánczolgatnak a papok. Hideg és közömbös lelkét talán nem is a hatalom, csak a hatalomért való küzdelem ingerli. Éles tekintete körülfogja a világot és felismeri a nemzetek rejtett gyöngéit. Valami csodálatos adománya van az óriás embertömegek irányításához. Száz-ezer harcos egyetlen vasszerszámmá keményedik az ő kezében. Ő a tömeges emberölés művészetének lángeszű mestere és főlényének tudata gyönyörűséget szerez neki. Időközönként előtör pusztáiból és akkor minden földi hatalom a lába elé hunyászkodik. Ő pedig, mintha csak megundorodnék mindentől, a mit tapasztalt, hamar megfuvatja megint a kürtöket és visszatereli vértől részeg katonáit a pusztákba.

*

A hadsereg ezúttal is gyorsabban járt, mint a hire. Tíz-napi hajsza után váratlanul megjelent a szent város előtt. A városbeliek szinte megdermedtek a rémülettől. Első pillanatban azt hitték, hogy gonosz daemonok incselkednek velük, midőn a tavaszi alkonyat enyhe csendjében vérfagyasztó üvöltés hangzott fel a kapuk előtt és a virágzó dombokon ijesztő, fekető lovasok vágattak. Tudták, hogy ezúttal már csak valami csoda mentheti meg városukat. A fekete halál és a belső háborúk megőrölték a polgárság erejét. Nem volt ember, ki megvédje a régi dicsőséget és mérhetetlen kincseket. A ravasz és irgalmatlan ellenség ezt bizonyára tudta. Hiszen ő mindent meglát a maga távoli homokpusztájából.

A fejedelem pihenőt engedett a kopjásainak. Hajnalban megkezdik az ostromot, de addig is legyen csend a táborban.

A nagyúr maga nem aludt. Az elmúlt tél óta, a mióta hirtelen megöszült, állandóan fáradtnak érezte magát és aludni még sem tudott. Mire feljött a hold, köpenyegével a vállán, kilépett a sátrából, mely magas dombon állott.

A szent város ott feküdt a völgykatlanban. Ijedten megalpulva, mint a bekerített vad, mely a kegyelemdőfést várja. Köröskörül, a hosszan elnyúló dombokon, apró csillagokként ragyogtak az ostromlók tábori tüzei. Mintha ugrásra kész, mesés kopók izzó szemei volnának. A hold tányérját olykor gyorsan szálló felhőfoszlányok takarták el, futó árnyékot vetvén a kupolák és a tornyok tömegére. A fény és a homály váltakozása olyan

különös, szomorú benyomást tett, mintha ottlenn tizezer szegény lélek viaskodnék az örök sötétség gondolatával. Az éjjeli szél szárnyán vontatott, gyászos hangok érkeztek fel a völgyből. Keresztények laktak a városban, azok harangkongással és zsolozsmaénekekkel ostromolták az eget, hogy tegyen csodát a kedvükért.

A fejedelem elmosolyodott. Hogy félnek meghalni az istenadták! Valami kellemes melegséget érzett a szívében. Az emberi nyomorúság zokogása volt az ő dicsőségének hymnusa. Ő azért vitte szét a világban a halált és a rombolást, mert ilyenkor, csakis ilyenkor érezte és élvezte a maga hatalmát. Ilyenkor tüzelt és ujjongott benne kevélyen és diadalmasan az élet. A mit azokívül életnek szokás nevezni, az közömbös és céltalan hétköznapok sorozata.

Mialatt az éneket hallgatta, váratlanul megint erőt vett rajta a hideg és reménytelen szomorúság, mely az elmúlt tél óta gyakran gyötörte. Mi ez? Talán az öregség. Hogy lerázza magáról a nyomasztó terhet, bele akarta magát élni a büszke mámorba, melyet majd érezni fog, ha győztesként bevonul a városba.

A lapos és kietlen puszták fiát ifjúkora óta ingerelte és vonzotta az arany váraza, mely a régi és híres városok falain ragyog. Valahányszor várost ostromolt, mindig az a különös sejtelve volt, hogy a barna köfalak mögött valami csodálatos, tündöklő titok lappang, melynek megoldása mérhetetlen boldogságot hoz reá. A világ összes városai közül ez az egy ingerelte legjobban, mely most tehetetlenül vergődik a lábai előtt. Az ősi dicsőséggel gazdag szent város. Ifjúkora óta sokat gondolt reá, olykor a szerelmes ember emésztő vágyakozásával. Agg korában végre maga előtt látta. De most már hiába kereste magában a győzelem forró, mámoros izgalmát. Hiszen előre tudta már, hogy mi a rejtély megoldása. A megoldás: füstölgő romok halmaza és véres hullák tömege. Egyéb semmi. Ő olyan vadász, a ki maga nem vár részt a prédából; az elejtett vadat az ebeivel tépeti szét. Ha ezt végignézte, akkor megint erőt vesz rajta a régi unottság, akkor megint megfuvatja a rézkürtöket és elvezeti a vértől mocskos kopófalkát a hazai pusztákba, mint tette minden diadala után.

A fejedelem fel-alá kezdett járni a sátra előtt. Nyugtalan-ság gyötörte. Azon vette észre magát, hogy egy fájó kérdés furódott a lelkébe, hirtelen és alattomosan, mint az orvul kilőtt nyilvessző. Mi a célja mindennek?

A rettenetes erő kifejtésnek, melyben egy életet eltöltött, melylyel országokat tett semmivé és emberek százazeit fosztotta meg az étlettől, kell valami végső nagy céljának lenni.

A népe nagysága? Nem. A népének nem lesz haszna a győzelmekből. A fejedelem éles szeme beelátott a jövőndőbe. Tudta, hogy száz halálos ellenséget támasztott nemzetének, a ki mind csak az ő elmulását várja. És tudta, hogy örökösei között egy sincs, a ki majd szembe tud szállani a kerekedő nagy viharral. A népe aligha fogja őt túlélni.

Tehát önmagáért tette azt, a mit tett. A dicsőségéért. De mi a dicsőség? Az utókor szava. Vajjon hogyan fogják őt emlegetni száz esztendő múlva? Gyűlölettel és iszonyattal. A fejedelem keserűen elmosolyodott. Ő nem törődik a hírnévvel, nem az utókorral. Csak egy dologgal: a hatalommal. Míg él, ő a világ leghatalmasabb fejedelme. A sírja fölött, óriás halotti torban, nemzetek fogják egymást felkoncolni. De mi a hatalom? Az emberek rettegése.

A fejedelemnek különös dolog jutott eszébe. Íme, ő megvetette az embereket és mégis az élükre állott, hízelt gyatra-ságaiknak, feltűzelte szenvedélyeiket, csak azért, hogy igája alá hajtson és rettegéssel töltsön el más embereket is, a kiket ugyan-csak megvetett. Ilyesformán volt ő az arannyal is. Neki nem kellett. Egy sátrnál, egy paripánál, egy köntösnél soha sem vágyott többre. És mégis mázsaszámra szerezte az aranyat, csak azért, hogy megfizesse katonáit, a kik több és mindig több aranyat hurczoltak a táborába. Ez volna a hatalom?

A fejedelem egyszerre sejteni kezdte, hogy életét egy útvesztőben bolyongva töltötte. Kergette a hatalmat, az pedig őt üzte. Ura akart lenni a háborúnak, pedig szolgálja volt. Azt hitte, hogy a katonái érte harcolnak, pedig ő harczolt a katonáiért.

Tépelődve nézett fel az égboltozatra, mely akkor már szürkülni kezdett. De ott fenn csak párákat és ködöt látott.

*

Hajnaltól megszólaltak a kürtök. A hadnagyok körülvették a fejedelem sátrát. Követek érkeztek a városból. Hosszú köntösű, fehér szakállú vén emberek, idegen papok. A fejedelem elé kíváncsoztak.

— Hadd jöjjenek!

A követek a félelemtől fakó arczeccsal térdepeltek le a paripája előtt. Midőn a nagyurra emelték tekintetüket, elcsodálkoztak. Olyasmit képzeltek, hogy a hódító oroszánfejű, izzószemű óriás. Most egy fáradt, szomorú öreg ember arcába tekintettek.

A követek vezetője idegen nyelven hosszú beszédet hebegett. A tolmács két szóval lefordította.

— Kegyelmet kérnek!

Mélységes csend támadt, minden szem a fejedelem felé fordult. Ő pedig hosszan elgondolkozott.

Magukkal tehetetlen embereket halomra vágatni, védtelen városukat feldulni, — ahhoz nem kell hatalom. Tehát mi a hatalom? A nagyúr körültekintett. Mellette, mögötte, köröskörül a messzi dombokat ellepték az ő katonái. Állig fegyverben álló, aczélimű, prédára éhes kalandorok tizezrei. A szemük tüzel, arcukat eltorzítja a vérszomj, egész testüket megremegteti a harci düh. A ragyogó szőrű, ifjú paripáik nyertve tánczolnak alattuk.

Nos, a ki ezt az ugrásra kész, rettenetes erőt le tudja nyügözni, a ki az éhes fenevad torkából ki meri ragadni az áhitott prédát, — azé a hatalom! A ki ezt meg meri és meg tudja csinálni, az ura a háborúnak és nem szolgálja.

A fejedelem sárga arcza egyszerre elvörösödött. Ajkán sötét, gögös mosoly jelent meg.

— Megkegyelmezek a városnak! — mondta.

A hadnagyai rémülten néztek össze. Mi ez? Halk zúgás, mozgolódás támadt a sorokban. A fejedelem fölemelte fejét és körbe jártatta szűrös tekintetét és ekkor elnémult és meghajolt mindenki. Kérdést sem mert hozzá intézni senki. A kopjások engedelmesen, mint a juhok, követték urokat a hazai puszták felé. A nagyúr pedig emelt fővel lovagolt közöttük.

A szent városban azalatt megkondultak a harangok. Allelujah! Megtörtént a nagy csoda, melyért mindenki imádkozott és melyben senki sem mert hinni. Eleinte csak suttogva emlegették, azután fenszóval hangoztatták, végül már ezer szemtanu volt rá: a város védőszentje lángpallossal a kezében üzte vissza a barbárokat a szent falak alól.

V.

Bosnyák bánok és királyok.

Asbóth János 1. tagtól.

A Balkán-félsziget észak-nyugati részének ethnikai viszonyait rendszeren úgy szokták feltüntetni, mintha akkor, a mikor az avar pusztítás folytán elnéptelenedtek e területek és Heraclius császár (610—641) a Kárpátok lejtőiről két szláv törzset: szerbeket és horvátokat oda telepített, a régibb szláv lakosság teljesen elpusztult volna és területét a szerbek és horvátok foglalták volna el. Ez mindenesetre túlzás. Régibb szláv törzsek már Augustus császár idejében lehettek Pannoniában, a mai magyar Dunántúlon, és Dél-Magyarországon. Ptolemaeus térképén

a Balaton déli részein találunk egy népet feljegyezve: „Oseriates“. Osero pedig szlávul tavat jelent. Itt tehát már akkor lakott egy szláv törzs. Azonkívül Pannonia és Dácia közt, tehát a Duna-Tisza közén találunk egy népet: Jazyges. Ezeket nem kell éppen a mai jászok elődeinek tekinteni, valószínűleg szlávok voltak. És végre a Cserna vizén „Ad Mediam“ a mai Mehádia (Herkulesfürdő) alatt és a mai Orsova vidékén találunk egy várost, a melyet egy ottani feliratos kő (MommSEN C. I. L. III. 1568. szám) úgy nevez: „Tsierna“, a római írók így írják „Tierna“ és „Zerna“, Ptolemaeus térképén pedig „Dierna“. Mindezek nyilvánvaló kísérletek latin és görög átírásban visszaadni a cs mássalhangzót. Cserna pedig, „fekete“, annyira kétségtelenül szláv szó, hogy ottan már régen szláv lakosságnak kellett lenni. A szláv tenger áramlata, mely a mai Németországot nyugatnak Brémaig, délnek Regensburgig betöltötte, a rómaiakat kiszorította Dáciából, már a kereszténység első századaiban — a legújabb kutatások szerint már a II. századtól kezdve, de tán még előbb — lassanként beszivárgott a Balkán-félszigetre is. Talán még a byzanciaktól tanulták a magyarok azt a példabeszédet, hogy fogadd be a tótot a házádba, kiver belőle. Mert a Balkán-félszigeten ezek a szlávok eleintén mint békés telepesek jelentek meg, hogy aztán, mikor már nagy számmal voltak, kiszorítsák és elpusztítsák a lakosságot, mely ekkor a Balkán-félsziget észak-nyugati részein már teljesen romanizálva volt. Maurikios császár után (meghalt 602-ben), a ki utójára kísérelte meg a dunai határ tartását, ezek a szlávok a legtöbb balkán országnak véglegesen birtokába jutottak, sőt letelepedtek Athén körül és Spártában is.

Egymás között és a byzanci császárokkal mindig villongásban és háborúban, hol egészen függetlenek voltak, hol meghódoltak a kelet-római uralomnak. De már azelőtt oly jelentőségre emelkedtek, hogy egy ilyen balkán-félszigeti tót ember, — már mint abban az értelemben, a hogy a régi magyarok mindezeket tótoknak és pl. Szlavoniát Tótországnak nevezték, — becsületes nevén *Upravda*, római császárrá emelkedik és a római jogot codifikálja Justinianus (527—565) név alatt. Ezeket az egymással közel rokon különböző szláv törzseket a byzanci írók sklabinói, a rómaiak sclavones név alatt foglalják össze és bármilyen pusztítók voltak a népvándorlás hadjáratai, szó sem lehet arról, hogy az avarok ezt az egész szláv lakosságot a Balkán-félsziget észak-nyugati részeiben teljesen kipusztíthatták volna, sőt betöréseik nyomán és hadi szövetségükben maguk is újabb szláv törzseket vittek oda.

És ez teljesen világos lesz kétségtelenül hiteles és megbízható tanúság szerint. Mert Constantinus Porphyrogenitus

(† 959) A *birodalom kormányzásáról* irt nagy munkájában az ő idejében élő szláv törzseket és tartományokat nagy részletességgel és pontossággal ismerteti. Innen kitűnik, hogy az ő idejében Horvátország és „Serblia“ területe aránylag igen kicsiny volt. Kitűnik nevezetesen, hogy a szerbek területének határa, kiindulva a Narenta forrásaitól délfelé, megkerülve a Pliva, Tára és Lim forrásait, innen észak felé befoglalta az Ibár felső folyását és onnan a keleti határt képezve, tovább északnak indul, a mai Novibazár mellett Belgrád felé. Azonban Rass, a melytől a későbbi „Rácország“ nevét vette, valamint maga Belgrád is akkor Bulgáriához tartozott. A nyugati határ a Narenta forrásaitól a Drina és a Boszna vízrendszere közt ment észak felé.

Hogy ez az aránylag kis terület elérte-e északon a Szávát, az nem tűnik ki, de nem is valószínű. Mert a Dráva-Szavaközt mindjárt a honfoglalás után hatalmukban tartották a magyarok, előttük pedig a bolgárok, egy ideig a frankok. Viszont Constantinus Porphyrogenitus szerint a horvátok tartománya a mai Dalmácia északi részeiben és a magyar-horvát tengeremelléken terült el és dél-keletnek határzsupái voltak Cetina, Pleva, Imoski és Livno. Constantinus Porphyrogenitus felsorolja a többi szláv tartományokat is és ezeknek egy részét, de nem valamennyit, szintén szerb fajúnak mondja. Topographiájában azonban Horvátország és „Serblia“ közt meglehetősen hézag marad, éppen a mai Bosznia szívében, a Boszna és Verbász folyói közt, és világos, hogy midőn ilyen módon határolja körül az akkori szerbeket és horvátokat, itten oly sklabin törzsek maradékát kell keresnünk, a melyek régen Heraklius császár s a szerbek és horvátok betelepítése előtt már elfoglalták a Balkán-félsziget túlnyomó részét.

Újabban délszláv írók, bizonyos modern politikai törekvések hatása alatt, mesének vita'j'ák a Heraclius-féle telepítést, bár velencei krónikák által is igazolva van. De bármikor és bárhogyan jöttek volna szerbek és horvátok, nem voltak az egyedüli szláv törzsek, melyek a Balkán-félsziget e részén letelepedtek. Igaz, hogy azután később úgy a szerbek, mint a horvátok sokkal nagyobb területet hódítottak meg és foglaltak el, melynek lakossága azután nem törzsi eredeténél fogva, de igen is a történelmi fejlődésnél fogva szerb és horvát lett. De sohasem foglalták el állandóan sem a horvátok, sem a szerbek éppen a mai Boszniának java részét. A szerbek később birtak ugyan egyes részeket, különösen a mai Hercegovinában, nevezetesen Ilumot és Travunjét, de ez is csak múló hódítás volt. És a mi még a nemzetiségi viszonyokat illeti, ha épen a mai Bosznia lakossága nem származik fajra sem szerbeiktől, sem horvátoktól, ha másfelől a történelmi fejlődés által sem lehetett szerb vagy horvát, a mint később más régibb balkán-félszigeti szláv törzsek

kétségkívül szerbökké lettek, ethnikailag is lényegesen különbözik a szerbektől és horvátoktól.

A romanizált bár, de illyr fajú őslakosságnak a bekövetkezett assimilatio útján az első szláv telepésekre és hódítókra kellett a legnagyobb anthropologiai hatást gyakorolni. Ebből is kitűnik, hogy horvátok és szerbek aránylag később érkeztek, mert sokkal kevésbé mutatják az eredeti szláv typus ez átalakulását. Egyik akadémiai értekezésemben¹ tüzetesen kimutattam az illyr őslakók hatását a bosnyák faj fejlődésére, mely hatás alatt a bosnyákok nemcsak egész jellemükre, hanem anthropologice is egészben és nagyban szembetűnően különböznek a fajtiszt szerbektől és horvátoktól és fajjelegre pl. éppen csupán azon szerbekkel azonosak, a kik csak a történelmi fejlődés által lettek szerbökké, de származásra azonosak a bosnyákokkal, utódai azon sklabinoknak, a kik még az illyr-albán őslakosságot nagy mértékben asszimilálták. A régi illyr, illetve albán fajtulajdonság az, hogy állami rendet mindig nehezen tűrtek, maguk közt mindig hajlandók voltak háborús villongásokra és ideáljuk a szabadságról az volt, hogy ha mással nem, hát egymással harcolnak, mihelyt csak erősebb kéz nem tartotta fenn a rendet. Igaz, hogy szerbek, horvátok, bosnyákok egy nyelvcsoporthoz tartoznak, mely azonban néhány fő és számos apró nyelvjárási szakad, ma is mutatva az eredeti törzs-különbségeket. Igaz, hogy ma mind a három népnek egy az irodalmi nyelve, de ez a modern irodalmi nyelv a szerbeknél és horvátoknál úgy keletkezett, hogy azon nyelvjárástokat, melyeket irodalmilag még a XIX. század közepéig használtak, jeles írók és nyelvtisztítók vezetése alatt elhagyva, mai irodalmi nyelvüket a hercegovinai nyelvjárási és azon régi virágzó és jelentékeny irodalom alapján alakították át, mely Ragusában keletkezett, hercegovinai eredetű írók által, a hercegovinai nyelvjárási, hatása alatt az olasz irodalom nagy virágzásának, a minthogy ez írók nagy része szlávul is, olaszul is írt. A dolog tehát úgy áll, hogy a szerbek és a horvátok is irodalmi nyelvnek egyik boszniai nyelvjárást fogadtak el.

Ha már mostan a nemzetiségi elven túl a történelmi fejlődés szempontjából vizsgáljuk e népeket, akkor a szerb és horvát igények Boszniára kétségkívül még rosszabbul állanak. Hiszen fajra nézve végre is kétségkívül a legszorosabb rokonságban, egyazon szláv töből erednek. De történelmileg egészen önállóan fejlődtek. Mert ha láttuk, hogy az eredetileg kicsiny horvát és szerb törzsek — és pedig többnyire magyar védelemmel és segítséggel, — területüket később jelentékenyen kiterjesztették és sok százados történelmi fejlődés által szerbökké és

¹ Az őslakók hatása a bosnyák faj alakulására. 1902.

horvátokká lettek olyan szláv törzsek, a melyek nem voltak eredetileg azok, viszont Boszniában hasonló történelmi fejlődés olyan régen kezdődött és olyan sokáig tartott s annyira függetlenül tudta magát, igaz, ismét magyar segítséggel és védelemmel fenntartani a szerb és horvát terjeszkedési törekvések közt, hogy a bosnyák népet ezen történelmi fejlődés alapján is épp úgy megkülönböztetett önálló népnek kell tekintenünk, mint a hogyan szerbek és horvátok külön-külön nemzetek, jóllehet egyazon nyelvet beszélnek.

Már Constantinus Porphyrogenitus *De Administrando Imperio* című művében foglalkozik elsőnek a bosnyákokkal és a bosnyák zsupákkal. A kis „Bosona“ szerinte az általa körülírt Szerbiától függő, de külön országoeska — „chorion“ — a felső Bosznán fekszik, melynek régi neve — a rómaiaknál bizonynyal illyr többől „Basanus“, — nem „Basante“ — adta nyilván szláv kiejtéssel az ott megtelepült törzsnek és földnek nevét. A viszony tehát világosan az, hogy a Drina mentén letelepített erősebb szerb törzs hatalma alá akarta hajlítani a régibb sklabin telepedésekből a Boszna tövéen fenmaradt egyik kisebb törzset, mely vérségi kötelékében, az összsláv zadruga módjára, mint külön clan élt zsupánjának patriarchalis uralma alatt és zsupáját mint külön országoeskát fenn tudta tartani. Ha ez a Bosona az akkori Szerbiához, lakossága a szerbekhez tartozott volna, akkor a császári író az ő Szerbiájában sorolta volna fel őket és nem mondta volna, hogy Szerbiától függő, de külön országoeska. A függés Constantinus Porphyrogenitus idejében abból állott, hogy a mai Bosznia ezen kis zsupája felett a szomszédos és nagyobb szerb törzs hatalmi befolyást gyakorolt. De hogy ez a befolyás és ez a függés a kis Bosonának nem tetszett, hogy népe szerbnek nem tekintette és nem érezte magát, igen hamar kiviláglik. Nem sokára azután, hogy először történik erről a Bosonáról említés, jelennek meg ottan a honfoglaló magyarok is és a boszniai törzsnek főnöke később a magyarokhoz menekül. Egy különben kevés történelmi hitelességgel bíró és részben phantastikus krónika, a melyet a dioceleai presbyter *Regnum sclavorum* czimen írt, valószínűleg Antivariban, a XII. század elején, körülbelül úgy, mint Anonymus, a ki az ő korabeli viszonyokat egyszersmind a múlt viszonyainak tünteti fel, azt mondja, hogy egy magyar princeps „Kiis“ gyors lovasaival Bosznián át a Drináig, szerb területre hatolt. A „Princeps Ungariorum“ itt ugyan elesett, de a szerb fejedelem Csaszláv, a ki a magyarokat a Szerémségig üldözte, itt szintén életével lakolt és halála után országa is elpusztult, úgy hogy Bosznia ismét egészen függetlenné lett. De ugyanezen krónika szerint Kresimir horvát király elűzi a boszniai fejedelmet, a kít a krónika már bánnak nevez

és ez „a magyar királyhoz“ menekül. Bármilyen csekély a diocleai presbyter történelmi hitelessége és kritikája, melylyel például a gótokat összezavarja a szlávokkal, a nagy-morva Szvatoplukot megteszi az összes szlávok, a dél-szlávok királyává is, saját korának viszonyait ráfogja a múltra, ephemer főnökségekből egységes uralkodói láncolatot csinál, a X. században magyar királyt említ, ismereteinek hézagait önkényes compositiókkal tölti ki: mégis azt kell mondanunk, hogy ezt az egész epizódot, melyre valamely hézag kitöltésére egyáltalán nem volt szüksége, nem szophatta újjából, hanem élő hagyományból meríthette és az ilyen mögött rendesen van valami történelmi esemény.

A honfoglaló magyarok első megjelenése a Bosznán és az akkori kis szerb fejedelemségben, bizonyára mély és maradó benyomást tett és annyival inkább fenntartotta magát az emlékezetben, mert a magyarok mind fokozódó mértékben nyúltak bele az ottani fejlődésbe. Az egészből azt látjuk, hogy a magyar befolyás ott volt már Bosznia bölcsőjénél, a kis bosznai zsupa, mely sem szerb, sem horvát nem akart lenni, a kettős elnyomás ellen a magyaroknál keresett és talált védelmet és menedéket, valamint később is, a hogyan még látni fogjuk, magyar támaszszal növekedett jelentékeny országgá, úgy hogy bátran mondhatjuk Boszniát, kezdettől végig, a magyar politika alkotásának.

A X. században alakult horvát királyság azonban épp oly kevésbé képes magát fentartani, mint az első szerb fejedelemség. A X. század végén a byzanczi császár, II. Basil Bulgaroktonos, még egyszer megkísérli a byzanczi hatalom helyreállítását az egész Balkán-félszigeten. Utódai követik. Byzancz, a mely mindenkor csak saját hűbéreseinek ismerte el a horvát királyokat, és Velenceze magának tulajdonítja Dalmáciát és Horvátországot és győzelmes fegyverrel érvényesítik is ismételve követeléseiket. Ennek során a horvátok képtelenek maguk fenntartani új királyságukat, a mely csak a X. században keletkezett, és belső viszonyaik közt a magyar szent korona alatt keresnek és találnak védelmet és kétes hagyomány szerint Tenger-Fehérvár, Biográd-Primorszki, a mai Zára Vecchia várában megkoronázzák Kálmán királyt, a ki magyar sereggel jelent meg ott. Egy 1139-iki okmány az első, mely a magyar királyt, II. Bélát „*Dei gratia Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Ramaeque rex*“-nek írja. A Ráma a Narentának kis mellékfolyója. A Ráma völgye Livno, az akkori horvát zsupa felé húzódik. Az e völgyet lakó szláv törzs, a rablásból szárazon és tengeren élő, fékezhetlen narentánokhoz tartozó, mindenkor ellensége a horvátoknak, az akkor már a magyar koronához kapcsolt horvát határokat nyugtalanította és ezeknek védelmében foglalta el a magyar király. Abban a még fel nem derített kérdésben, hogy Bosznia hogyan és mikor

került a magyar koronához, az a bátorítás, hogy *Pauler Gyula* „Az Árpádok történetében“ a régibb feltevésekkel szemben az én felfogásom mellett foglalt állást, ösztönzött a további kutatásra. Okmány nem szól róla. De az ismert tények, viszonyok és tényezők politikai összefüggésének mérlegelése arra utal, először, hogy a boszniai bán is ez alkalommal keresett a magyar korona védelme alatt biztonságot, a minek példáit már különben is láttuk, és hogy a magyar királyok e véduraságra igényt is tartottak. Másodszor, hogy a főtényezőt mindenesetre a fejedelmi születésű, tetterős és nagy látkörű szerb-magyar hazafi, *Bélus* tótországi bán, majd nádor, diplomatiájában kell keresni, a ki testvére a raskai nagy-zsupánnak, saját fájának védelmét Byzancz ellen a magyar hatalomban biztosította. Azóta a magyar diplomatika Rámát mindig azonosította Boszniával és már II. Béla egyenesen Bosznia herczegének nevezi László fiát, de azért Boszniát magát az ottani zsupánok utódai mint bánok kormányozzák tovább. 1150-ben magyar sereg indul Bosznián át a byzancziak ellen. Az 1154-iki újabb hadjáratban Borics bosnyák bán seregével követi a magyar királyt Manuel császár ellen. A II. Béla halálát (1161) követő trónviszályban Borics bánt eleinte II. László volt boszniai herczeg és annak halála után (1163) IV. István hívei közt találjuk és pedig 1163-ban Esztergomban Magyarország zászlósai közt felsorolva. Borics tetterős férfiú volt és a magyar véduraság támaszával már alatta éri el Bosznia körülbelül mai határait. Ekkor a szerbek már elvesztik a Drina balpartját. Kynamos, Manuel császár historiographja és a diokleai presbyter egyaránt a Drinát és az imént említett horvát Livno melletti Borovaglava hegységet mondják Bosznia határának keletre és nyugatra. A raguzai feljegyzések szerint a városukkal támadt viszály alatt Borics bán hadat viselt a rasciai (szerb) nagy-zsupán ellen is és elhódította tőle a fentebb említett *Hum* tartományát. Ez a tartomány zöme a mai Herczegovinának, a mely innen fogva állandó kapcsolatban marad Boszniával. Constantinus Porphyrogenitus említi, mint akkor még független területet. Lakosait Zachluminoknak nevezi, a mit helyesen hegy-mögieknek értelmez. Az ország maga utóbb előfordúl mint Zachlumiye, Chlumska Zemlje, a későbbi nyelv fejlődése szerint Chum, Hum, a latin okmányokban Chelmo, a magyarokban Halomfölde. Mert a latin collis, a franczia colline, a német Kulm, a szláv Chlum, a magyar Halom egy ugyanaz. Az egykori szerb területtől szakította el Borics a boráczi zsupát, ez által jutott a Drina partjához. A magyar név Berecz, a magyar okmányokban comitatus Berec. Ráma vidékét a magyaroktól kaphatta hű hadiszolgálatai jutalmául, de valószínű, hogy többet is kapott tőlük, Ozora és Só földjét; Ozora a mai Posavina egy része, az alsó

Boszna vidéke, Zepcsétől a Száváig. Nevét az Uzora vizétől veszi. Usora, Usura, Uxora, a magyar okmányokban comitatus Ozora név alatt fordul elő. Sóföldje a Sprécsa mente a Boszna és Drina közt. Constantinus Salenes név alatt Szerbiához tartozónak ismeri. Itt áll ma Tuzla városa és Tuz törökül szintén só. A latin okmányok úgy írják, hogy „Sale“, a magyarok „Sou“, „Sow“. Tény, hogy a magyarok a Szerémséggel együtt a Száván túli részeket is elfoglaltak a byzanceziaktól és hogy Ozora és Só mindjárt Borics bán utódai alatt a bosnyák bánok birtokában van, hogy Borics bánnak ily adományozásra érdemei voltak és hogy végre a magyar királyok e megyékről később mindig a bosnyák bánságtól függetlenül intézkednek. Nemsokára Borics bán letünése után a Manuel császárral 1166-ban kötött békekötés folytán az összes Száván túli részek a Szerémséggel együtt III. István öcsésére, Béla herczegre szállnak, a ki mint Manuel védencze Konstantinápolyban élt. Béla Konstantinápolyban pénzt veret, mint rámai király. II. Bélától fogva megszilárdult Bosznia viszonya a magyar koronához, a mely viszonyban Bosznia a magyar koronánál keresett és talált védelmet a byzanceziak törekvései ellen, követte a magyar királyok hadait, bánjának személyében megjelent a magyar országgyűlésen, feltalálta nemzeti autonómiájának és a szabad vallásgyakorlatnak biztosítékait. Mert a bosnyákok — és ez is külön fejlődésük volt — az orthodox szerbek és a katolikus horvátok mellett fanatikusan ragaszkodtak a bogumil felekezethez, mely mintegy nemzeti vallásukká lett.

A bogumil haeresis örmény manichaeusok által terjesztve, Bogumil pápa után nevezve, a kereszténység felvételével egyidőben terjedt el a délszlávok közt és a keresztény felekezetek történetében az összekötő láncszemet képezi a régibb keleti vallásmozgalmak, arianusok és manichaeusok és a nyugati reformatio közt. Kegyetlenül üldözték az orthodox Bulgáriában és Szerbiában, a katolikus Horvátországban, de szabadon hódított a bosnyák törzsek közt és bizonyára egyik tényezője volt külön államalakulásuknak, nemzeti és történelmi fejlődésüknek. A bogumilek távol állnak Erasmustól, sőt Luthertől és Calvintól is. De történelmileg közel állnak leydeni Jánoshoz és Husshoz. Mátyás király például hite szerint a cseh husszitákban és bosnyák bogumilekben egyazon eretnekség ellen harczolt. A bogumilek szerint a földet nem Isten, hanem Sátán teremtette, a gonosz principium, a kinek Isten hatalmat engedett hét napra. Az ó-testamentum is a Sátán műve, a ki Krisztus jöveteléig el tudta hitetni a világgal, hogy ő Isten. A házaselet bűnös. Istentől semmi sem jöhet, a mi tökéletlen és Sátán tökéletlen és múltó világa fölött áll Istennek örök és tökéletes világa. A keresztet elvetették, mert nem szabad tisztelni, a mivel Istent meg akarták

gyalázni. Elvetették Istennek és a szenteknek képeit és szobrait, a papi rendet, a püspöki intézményt. Az oltári szentséget el nem ismerték, az áldozásban csak annyit láttak, hogy kenyeret esznek az Úr vacsorájának emlékére. Puritán életre törekedtek; azokat, a kik tartózkodtak a házasságtól, a nőtől, a bortól, a hústól, elnevezték a „jók“-nak, a „választottak“-nak és ezek pótolták a papságot. A házasságban élők is elküldték feleségüket, mihelyt tökéletesek akartak lenni. Felbonthatlan szentséget nem láttak benne. A harangot az ördög trombitájának nevezték, oltár helyett terített asztal szolgált.

Boszniából terjedt el a haeresis felső Olaszországba, a hol Pataria helység után híveit patarenusoknak nevezték. Az albigensek egész szent könyvüket Boszniából kapták, és a Rajnán a „Ketzer“ szó a bogumilek egyik nevéből: „cathari“ (a tiszták) keletkezik. A római pápák meg voltak győződve, hogy az egész nyugati reformatiót Boszniából vezeti és szervezi egy eretnek-pápa.

Bosznia növekedett területben, míg a magyar királyok a rámai királyok czímét viselték, a boszniai hercegi czímet fiaiknak adományozták, de az országot nemzeti bánok által kormányozták. A források hallgatása azt is tanúsítja, hogy a magyar trónörök-lési viszályokon kívül semmi sem zavarta meg e békés viszonyt.

Innen fogva a bosnyák föld a magyar imperialis politikának a magyar tengerpartokról a Balkán-félsziget kellő közepe felé tolt fellekvára, melyből annyiszor daczoltunk Byzancez és majdan a török hatalmával és rajta tartottuk kezünket a Balkán-félszigeten éppen úgy, mint Erdélyből az oláh tartományokon és Havasalján. Ez volt az erősség, melynek nekitámasztva hátunkat, megannyiszor újra s újra visszavetettük vizeibe az akkori világ urát a tengereken, a kincseiben és fegyvertényekben egyaránt fényes Velenczét, valahányszor meg akarta vetni lábát a magyar tengerparton, el akarta szedni kereskedelmi és tengeri városainkat a fejedelmi Raguzától a kemény Jádráig és föl, melyekből magyar lobogó, nagy Lajos lobogója alatt nagyszabású tengeri kereskedelmünk vitorlázott nemcsak Byzanczig és Egyiptomig, nemesak Apuliáig és Szcizilliáig, hanem Cataloniáig, sőt a Hercules-oszlopain „plus ultra“, ki a gibraltari szoroson, mely akkor még arab „Dzsebel-el-Tarik“ volt, mór királyok alatt úgy európai, mint afrikai partjain, ki a ködös Angliáig és Flandriáig.

És midőn a mi magyar hazánkat el akarta törölni a föld színéről két római császár, keletről az egyik, nyugatról a másik: „Manuel in Christo Deo fidelis rex, Porphyrogenitus, Romanorum Imperator, piissimus, semper Sebastus, Augustus, ... Dalmaticus, Ungaricus, Bosthnicus, Servicus“, és a Hohenstaufen Friedrich Barbarossa, Kömischer Kaiser, König in Germanien,

allzeit Mehrer des Reiches, és a Magyarország anihilására létesült coalitióhoz csatlakoztak északon az orosz nagyfejedelmek, kiken szintén rajtuk tartottuk kezünket, a kiewi Dolgorukij György és halicsi Vladimir és Manuel kóbor magyar trónjelöltje, Borisz Kolomanovics, Kálmán királyunk megtagadott fia, délen számlálhatlan gályáival Velence: II. Géza superioris diplomatiája pedig ezekkel szembeállította a másik nagy coalitióit, melyben szövetségesei voltak a német és olasz guelfek. IV. Welf sváb herceg és II. Roger, a szicíliai normann-király vezetése alatt, élükön III. Jenő pápával, VII. Lajos Francia király, Prvoszlav Uros, a ráskai nagy-zsupán és északon Izjaszláv Msztiszlavics — a kiewi Dolgorukij vetélytársa — akkor szárazon és vizen e fellegvárunk körül folytak a nagy harcok, melyekben már-már Byzancz alá látszik kerülni Magyarország, de a magyar szivósság utoljára is kiéli a római világigényeket római erények nélkül tápláló világhatalmat, mely innenfogva feltartóztathatlan acceleratióban roskadozik, prédája minden kalandornak, míg a Balkán-félszigeten a magyar lesz az igazi úr, fölvirágozik Nagy Lajos birodalma, Zsigmondban a hatalmas magyar királyt választják a választófejedelmek római császárrá, Germánia királyává, Mátyás pedig ebből jogigényt formál, a pogánnyal szemben magának követeli a keresztyén világ vezérszerepét és imperiumát.

Manuel császár halála után Kulin bánt találjuk Bosznia kormányzásában, „fiduciarius regni Hungariae“ írja magát, jele, hogy mennyire megszilárdult már akkor, minden külvárat, a Manuel császár és a magyarok közt folyó háború mellett is, a viszony a magyar koronához. Kereskedelmi szerződése Raguzával a legrégebb délszláv okmány. De a magyar királyok Bosznia anyagi fejlődésére is gondolnak és a rómaiak óta parlagon maradt bányák művelésére Magyarországról telepítenek oda száz bányászokat. A tatárjárás mélyen megingatta a magyar király hatalmát és tekintélyét a déli részekben is, úgy, hogy Ninoslav akkori bosnyák bán és IV. Béla közt viszály támadt, a melynek lényeges okait azonban vallási viszonyokban, a katolicismus és a bogumil felekezet közti viszályokban kell keresni. A magyar királyok innen fogva házuk rokonaira és magyar főurakra bizzák az országot és felhagynak a bogumilek erőszakos üldözésével.

Egy századon át hiába sürgetik a római pápák a keresztes háborút ellenük. E korszak, a melyben nagy Lajos mellett a bosnyák bán leánya ül a magyar trónon, méltán nevezhető Bosznia fénykorának. Belső béke és gazdagodás, megszilárdulás és területi növekedés Bosznia legszélsőbb határáig, fényes fegyvertények erednek belőle az országra nézve, míg viszont Bosznia, e természetadta védvár, Magyarország legfőbb erőssége lesz a küllellenség, a szerb czárok, a velencei hatalmas olasz köztár-

saság, másrészt a horvát főurak zendülései ellen. Az Anjouk összes balkán-félszigeti vállalatainak legfőbb támpontja Bosznia. Még IV. Béla Kotromán Istvánt küldi Boszniába bánnak. Alatta állott a halomföldi zsupán is, Radoszláv, a ki egy 1254-iki okmányban „a magyar király uram hű jobbágyá“-nak mondja magát: „a ja zsupan Radoslav jesm vern kletvenik gospodinu kralju ugorskomu“. Kún László 1280-ban anyját, Erzsébetet nevezi ki macsói és boszniai herczegnek, később sógorát, Stepan Dragutint, a volt szerb királyt, a kit öcsese II. Uros Milutin letaszított a trónról. Ezen idő alatt legalább a tulajdonképeni Boszniában és Dolnji Krajban, magyar okmányokban Olfeld és Alföld, a Jajeza és Kljucs körüli vidék, melyért a horvátok és bosnyákok közt hosszas harc folyt a horvát királyság idején, az említett Kotroman István állandóan megmaradt bánnak. Kotromant német történetírók német lovagnak állítják, mivel egy pápai dispensatióból kitűnik, hogy a karánthiai Ortenburg grófokkal közeli rokonságban állott. Neve délszláv, Szlavóniában ma is áll egy Kostroman nevű várrom, előkelő délmagyarországi úr lehetett. Az említett Stepan Dragutin, az elűzött szerb fejedelem, hozzáadja Erzsébet leányát, a kitől három fia származik.

A legidősebb, Stepan Kotromanics nemsokára nagy szerephez jut. A IV. László halálát követő trónviszályban Kotroman István hű marad az utolsó Árpádhoz, III. Endréhez, míg a horvát bán, Subits Pál, brebiri gróf, nápolyi Károlylyal tart. A kitört villongásban a brebiri gróf elfoglalja fegyveres kézzel Bosznia egy részét és 1299-től fogva Bosznia urának is írja magát. Fia, Mladen, 1314-ben elfoglalja Ozorát és Sót is, s Horvátország és egész Bosznia bánjának nevezi magát. De mind világosabb lesz, hogy a brebiri grófok csak azért támogatták a trónviszályban az Anjoukat, hogy saját hatalmukat emeljék és lehetőleg függetlenné tegyék. Róbert Károly kénytelen egykori hívének fékezésére gondolni. Még 1314-ben visszahelyezi Kotromanics Istvánt időközben meghalt atyjának örökébe, 1322-ben pedig hadat vezet Mladen ellen, támogatva Kotromanics István által. Mladen elfogatása után hű szolgálatai jutalmául Kotromanics István visszahelyeztetik Bosznia, Ozora, Só és Dolnji Kraj teljes birtokába. Ezen trónviszályok alatt a szerbeknek is sikerült elfoglalni Halomföldét. István bán visszafoglalja 1325-ben; de Bosznia területét nemcsak helyreállítja, hanem ki is terjeszti. Halomföldtől és a Narenta vizétől északra a Cetináiig a tenger melléken a velenceiek birtak egy területet, az akkori Krajnát. A Constantinus által említett pogány narentánok lakták, szintén szláv törzs, a mely zsupánjai alatt a XIII. század második feléig függetlenül élt, bár a horvátok ismételve, de sikertelenül kísérelték meg régebben meghódításukat.

Híres tengeri rablók és a keresztyénség behozatala óta bogumilok voltak. Ezek a narentánok az Adria tengerén egy időben komolyan fenyegették és kérdésessé tették a fejlődő Velence hatalmát, sőt lételét. Fölötte érdekes és jellemző, hogy az ugyanezen tengerpartról kiinduló illyr kalózok ellen vették fel egykoron a rómaiak Illyricum meghódítását. E narentánok nyilván ugyanazon illyr tengeri rablók elszlávosodott utódai voltak, megtartva régi fajtulajdonaikat, hagyományaikat, mesterségüket. Késő utódaik ma is a legjobb tengerészek. A vér nem válik vízzé. Míg a velenceiek a horvát lázadást felhasználták a dalmát tengerparti városok elfoglalására, István bán itten támadta meg őket és egyesítette bánágával a Krajnát Makarska fővárosával együtt. De még tovább is növekedik István bán országa. 1326-ban Róbert Károly újra kénytelen hadat küldeni a lázadó horvátok ellen. István bán az Unna völgyében egyesíti seregét a magyar haddal, a melyet Mikics tótországi bán vezet a Nelipics és Kurjakovics család, Babonics knéz, Mihovilics vajda, Spalato és Traú városa stb. ellen. István bán elfoglalja a horvát lázadóktól a már többször említett livnói és glamóczi zsupákat és Róbert Károly ezeket végkép Boszniához csatolja.

Így most már az egész tenger mellék Raguzától csaknem Spalatóig és mindaz, a mi mögötte fekszik, a bosnyák bánáshoz tartozik. Ezek a horvátországi viszályok belenyúlnak nagy Lajos idejébe, a ki 1354-ben maga indul 20 ezer emberrel Horvátországba. Bihácsnál egyesül a magyar király seregével István bán 10 ezer bosnyákkal, mire a horvátok megadják magukat kardesapás nélkül. Ebbe az időbe esik Szerbia nagy emelkedése. Stepan Dusán, miután atyját, III. Urost megölette, félelmes hatalommá emelte Szerbiát. Már atyja megszegte a hűbéri viszonyt, a melybe Róbert Károlyhoz lépett volt, megtámadta Bulgáriát és fellázította a magyar korona más hűbéreseit, nevezetesen az oláh fejedelmet is. Stepán Dusán újra elfoglalja Bulgáriát, 1340-ben pedig Macedonia és Albánia egy részét is és 1346-ban a szerbek, görögök és albánok ezárjává koronáztatja magát. Midőn nagy Lajos elérkezettnek látja az időt, hogy az újonnan keletkezett szerb hatalom mértéktelen ambíciójának útját állja, István bosnyák bán ismét mint első lép a tettek terére. 1349-ben 50 ezer lovassal és 30 ezer gyalogossal betör a czár szerb területére és pusztító kézzel elfoglalja Travunje fejedelemségét, a mai Trebinje vidékét.

Lajos Nápolylyal elfoglalva, kénytelen magára hagyni a bosnyák bánt. De ez így is megállja helyét. 1350-ben, midőn a király hadaival útban van Nápoly felé, Dusán benyomul Boszniába és kemény ostrom alá veszi Bobovác várát, mely most drága kincset, a bánnak bájos leányát rejtj ölében. A bosnyák bánnak békét ajánl azon feltétellel, hogy leányát adja hozzá

feleségül és Halomföldre ennek maradjon meg, mint hozománya. De 1350-ben Halomföldre szorúl a szerb czár, 1351-ben pedig István bán és hősiessége serege innen is kiverik és a hadjárat azzal végződik, hogy Dusán végképen lemond halomföldi vállalatáról. Halomföldét hozományul kapja ugyan Erzsébet, de a szép baniczát, „elegantis formae feminam“, a hogy Longinus lengyel történetíró mondja, nem Dusán, hanem a magyar király veszi feleségül. Dusán czár ezen balsikerű kísérlete bizonyára nem szolgálhat jogeziműl a szerbeknek, hogy Boszniára igényt tartsanak. A nagy bánt öccsének, Vladislávnak és a horvát Subics Ilonának fia, Tvrtko követte, a ki anyjával és Vuk öccsével Magyarországból jöve 1354-ben tartott országgyűlést. Már ekkor kitűnt, hogy egyes bosnyák főurak zavarokat támasztanak. Nem elég, hogy Lajos király maga közvetlenül kormányozta Halomföldét, mint nejének hozományát, hanem kénytelen volt egyes boszniai urakat is közvetlen tekintélye alá helyezni, hogy rendben tarthassa őket. 1365-ben tulajdon öccse, Vuk űzi el Tvrtkot, a ki Magyarországra menekül.

1366-ban visszaveszi ugyan a bánság egy részét a királytól kapott haddal és ekkor „Isten és Lajos magyar király kegyelméből“ Bosznia bánjának írja magát. Lajos király 1358-ban győzelmes haddal elfoglalta a szerb császárság egy részét. Újabb veszély fenyegette ezt, miután a győzelmes I. Murád szultán 1361-ben Európába, Drinápolyba helyezte birodalmának főhelyét. Végre miután Dusán fia, Uros, a Nemanják utolsó sarja meghalt, az egyes hatalmas knézek számos apró fejedelemségre törték szét Dusán császárságot, a melynek illetéknéppen hamar vége szakadt.

Tvrtko ekkor fellépett, mint a Nemanják törvényes örököse, a kiktől, Stepán Dragutin dedunokája lévén, női ágon csakugyan származott. Szövetkezett Lázár Grebljanovics szerb knézzel, a ki szintén a magyar koronának volt hűbérese, közösen támadták meg Altmanovics Miklós zsupánt, a ki Rácország — Rascia — egy része és Travunje felett uralkodott a tengerig és Balsics Györgyöt, a ki a zetai fejedelemséget bírta a mai Montenegróban. A sikeres vállalat után 1375-ben osztozkodtak a meghódított területen, úgy hogy Rácország Szjeniczáig és a travunjai fejedelemség a tenger mellékkal Tvrtko kezében maradt. Erre már most 1376-ban Lajos király, meg Lázár knéz híre és tudta nélkül Milesevoban, a hol Kotromanics István sirján kívül Szent Szabasz sirja is állott, Tvrtko két koronával ünnepélyesen megkoronáztatta magát, a bosnyákkal, „a mely régtől megillette“ és a szerbvel, „a melyet őseitől örökölt“. Ezentúl úgy írja magát, hogy: „Stepan Tvrtko v Hrista boga kralj srbljem i Bosne, i Primorju“, István Tvrtko Krisztus Istenben királya a szerbeknek, Boszniának és a tenger melléknek. Nagy délszláv

birodalmat akart alapítani, melyben azonban, a mint látjuk, nem a szerbek hódították meg Boszniát, hanem Bosznia Szerbia egy részét. De egyelőre úgy viselte magát, hogy Lajos előtt igazolhassa tetteit és elháríthassa a gyanút. Mindenekelőtt mint bosnyák bán megmaradt a magyar korona hűségében és midőn, mint a korona hűbérese, birtokba vette Szerbia egy részét, úgy tüntethette fel a dolgot, hogy ez által is csak a magyar korona hatalmát és fényét növeli. Lajos halála után Mária királyné Gara Miklós nádort küldte hozzá, hogy megnyerje a horvát elégületlenek ellen, a kik durazzói Károlyt kiáltották ki királynak.

Tvrtko 1385 márczius 28-án ki is állít Szutiszka várában egy okmányt, melyben örök hűséget fogad „a méltóságos aszszonyoknak, szeretett nővéreinek, magyarországi Erzsébetnek, Máriának és lengyelországi Hedvignek”. Midőn azonban a horvátok elfogták Erzsébetet és Máriát, a horvát elégületlenekkel szövetekezett, de hogy megóvjja a magyar korona iránti hűség látszatát, durazzói Károly fia, László pártján és nevében lépett fel Horvátországban. És midőn a horvát Klissa, Vrana, Ostrovicza és végre Knin várát is elfoglalta, maga nevezett ki horvát bánt. 1388 végén Tvrtko kezében volt egész Horvátország és Dalmácia nagy része. 1399-ben felvette a Horvát- és Dalmátország királya czímét is, végleg levette az álarczot, a mely alatt eddig állítólag csak nápolyi László jogaiért harczolt. Most már Rác-ország nagy része, az egész mai Bosznia és Hercegovina, Horvátország és Szerbia fölött uralkodván, egyenlőnek érezte magát a legnagyobb fejedelmekkel és ez önérzetében Habsburg leányt, III. Albert ausztriai herczeg leányát kérte meg, a hol azonban kossarat kapott. Tehát sem a horvátok, sem a szerbek, hanem a bosnyák Tvrtko merész nagyravágás, álnokság és árulás által közelítette meg álmát egy nagy délszláv birodalom alapításának.

Szerbia bomlása török csapások alatt, a rigómezei ütközet, a melyben Tvrtko seregei is részt vettek és melyet, mivel a török akkor még nem hatolt Boszniába, Európaszerte győzelmének hirdetett, úgy hogy még a párisi Notre-Dameban is Tedeummal ünnepelték, Magyarország tehetetlensége a királyválasztási válságokban: mindez kedvezett Tvrtkonak. Ügyes játékos volt, de inkább a viszonyokon, mint saját erején épült műve, mely nélkülözve a szilárd alapot, csakhamar széthullott. Mert Tvrtko politikájának következményei gyorsan mutatkoztak és Bosznia rohamosan süllyedt egész a megsemmisülésig a törökvész örvényébe. Zsigmond király és utódai felismerték ugyan, hogy valamint a szent korona kötelekében pacifikált Bosznia a birodalomnak mintegy előretolt hatalmas fellegvára, becsben hasonló a délkeleti Erdélyhez, domináló állást és erős támpontot nyújtva a Balkán-félszigeten védelemre és támadásra egyaránt, épp úgy

azonnal megváltozik a helyzet a birodalom hátrányára és veszélyeztetve vannak az összes déli részek, akár a délszláv aspirációk, akár az idegen hódító által, mihelyt Bosznia idegen kézre kerül. De más vállalatok által folyton megszakítva, a Bosznia pacifikációjára irányuló törekvések sohasem bírtak egyfelől a kellő következetességgel és nyomatékkal, másfelől minduntalan megzavartattak a török-veszszel szemben előtérbe nyomuló nagy érdekek: a kereszténység egysége érdekében újból és újból felvetett bogumil-üldözések által, a mi azonban csak a törökök karjaiba kergette a bogumileket.

Sem a horvát bárók, sem a szerb knézek nem akartak hajolni a bosnyák király tekintélyének. A francia-olasz Anjouk kíséretében feudális eszmék jöttek Magyarországra s kivált annak déli részeibe, még pedig a feudalismus azon teljes elfajulásával, hogy az oligarchák lehetőleg függetleníteni akarták magukat a királyi hatalomtól. Ennek során nemcsak a horvát bárók és a szerb knézek, de maguk a bosnyák főurak is vagy magára a királyi trónra, vagy legalább lehetőleg független fejedelemségre törekedtek. Hozzájárult ehez a törökök folytonos elönyomulása, úgy hogy ezen viszonyok között Boszniában mindig csak a magyar királyok seregei tudták ezentúl fentartani, illetve helyreállítani a békét és rendet. Fegyveres kézzel a magyar királyok meg tudták akadályozni még egy ideig, de feltartóztatni végképen nem bírták többé az ezen viszonyokból eredő katastrophát.

Zsigmond 1408-ban személyesen 60 ezernyi roppant sereget vezet Boszniába lengyel csapatok által is erősítve. 1415-ben megint kénytelen hadat vezetni Boszniába, mert egyes bogumil bárók török segítséggel támadták meg II. Tvrtko Tvrtkovics királyi tekintélyét. És most harcolnak először bogumil bosnyákok a törökkel együtt a magyarok ellen. Ozorán folyt a döntő ütközet. Thuróczy és egy lengyel krónikás is leírják részletesen.

A magyarok veresége teljes volt és a törökök nem mentek ki többé az országból, hanem beleavatkozva az egyes knézek szakadatlan villongásaiba, 1416-ban elfoglaltak Vrh-Boszna várát és avval együtt az egész bosznai zsupát, tehát Bosznia szívét. Izsák pasa parancsolt itt mint szandzsák-bég és alapította a mai török Szerajevot. Szandalj pedig, halomföldi gróf „Istennek és Mohamed nagy császárnak és Izsák vezirnek kegyelméből“ czimezi magát. II. Tvrtko Tvrtkovics úgy szabadult meg a törököktől, hogy Izsák pasa, kit Thuróczy krónikája ekkor már bosnyák királynak nevez, szandzsákjából a temesi bánaságba tört és így látjuk, hogy az első török betörés Magyarországra Boszniából ered. Péterfi Miklós verte meg Izsák pasát, úgy hogy Bosznia egyelőre a törököktől szintén megszabadult. De Brankovics György szerb deposta és az említett Szandalj halomföldi gróf pénzrel

vásárolták meg Boszniát a szultántól és elfűzve Tvrtkót, meg is osztzkodnak az országon. Csak Hunyady János és Mátyás állítják helyre fegyveres kézzel a magyar szent korona tekintélyét. A Kotromán-ház kihalt. Csak egy törvénytelen fiú, Tamás maradt utána. Hunyady János támogatásával lesz bosnyák király, de a bosnyák bárók ismét és ismét fellázadnak ellene. Egyikük, Vukfi István, ekkor halomföldi gróf, III. Frigyes római császárhoz fordul, a ki Hunyady Mátyással szemben igényt tartott a magyar koronára, elismeri főúrának és tőle kapja a szent szávai hercegi címet. Ettől fogva nevezik mind a mai napig azt a területet, melyet birtokába ejtett, Hercegovinának.

1453 május 29-én II. Mohammed megívta Konstantinápolyt az egész keresztyén világ rémületére. Már 1455 és 56-ban Magyarország ellen vezeti seregeit, de Hunyady János mind a kétszer megveri, az 1458-iki szegedi országgyűlésen pedig Hunyady Mátyás Tamás bosnyák király fiát a magyar koronához visszacsatolt szerb despotatusban is megerősíti, úgy hogy atyjának halála után Bosznia és Szerbia maradéka ismét egyesítve van, de nem a szerbek, hanem István Tomasevics bosnyák király kezében. A bosnyák király azonban jól látja a végső katastrophá közeledését. 1461-ben a pápa ünnepélyes consistoriumban felolvassa a király levelét, mely így végződik: „Atyám megjövendölte elődöd Miklósnak és a velenczeieknek Konstantinápoly sorsát és a keresztyénség nagy kárára a császárok városa, a patriarchák székhelye, Görögország oszlopa megdőlt. Mostan pedig én jövendölöm néked, hogy ha hisztek nekem és segíteni fogtok, meg leszek mentve, különben pedig el fogok veszni, utánam pedig a többiek. Ezt üzeni neked István. Atyja te a keresztyénségnek tanácsolj és istápolj“.

1463-ban II. Mohammed maga vezet sereget Boszniába; a bogumil bárók nagy része hozzá csatlakozik. István Tomasevics előbb Jajcza várában keresi menedékét, de innen szökte, Kljucsnaál fogják el a törökök és egyik krónikás szerint elevenen megnyúzzák. Mátyás király visszafoglalja még egyszer a bosnyák Alföld és Ozora egy részét, melyből a jajczai és a szereberniki bántágot alapítva, rábízva ezeket Ujlaki Miklós erdélyi vajdára és macsói bánra, kit a bosnyák királyi címmel is felruház. Így tartják fenn magyar fegyverek még legalább árnyékát a régi bosnyák királyságnak. Ez is odaveszett Mohácsnál. De ebben a katastrophában is történelmünk egyik fénylapja, hogy Keglevich Péter, a ki utolsónak tartotta fenn a magyar zászlót Boszniában, a végsőig védelmezte a rábízott Jajcza várát.

Az occupatio egyáltalán nem volt új vállalat, hanem hosszú történelmi előzményei vannak. Mert a Habsburg-házból való magyar királyok kézzelfoghatóan látták, hogy a milyen hatalmi

állást biztosított Bosznia birtoka a magyar szent koronának a Balkán-félszigeten, épp oly veszélylyé vált Magyarországra nézve aggressiv idegen hatalom kezében. A Keglevich Péter által hőiesen védett Jajeza bukása után a magyar koronához hű nagy családok, a Keglevichek, Jellasichek, Festetichek, Gorázdák, a kik később a Teleki néven szerepeltek Erdélyben, elhagyták az országot és velők menekült a lakosságnak nagy része Horvátországba, Szlavóniába, Bácskába, Dalmáciába, sőt Styriába és Krajnába is. Nemsokára bosnyák születé-ű pasát, a esajniezai Szinán béget látjuk a törökök által újonnan meghódított tartomány élén. 1526-ban nagy Szolimant követi Magyarországra. A szent-szávai herczeg Vukfi vagy Vojkfi István fia mohammedán, unokája pedig, Ahmed bég Herczegovics, a török birodalom nagyvezére lesz. 1530-ban Murad herczegovinai szandzsák-bég pusztítja Magyarország déli részét. 1541-ben az első bosnyák vezir, Chosref, most már Rumili-beglerbég (a római fejedelmek fejedelme) és a bosnyák csapatok döntő részt vesznek a Pest alatti csatában, melyben Mohammed nagyvezir megveri Rogen-dorf tábornokot és 1543-ban ugyancsak a bosnyákok szerepelnek Székesfehérvár, 1544-ben Vác és Visegrád elfoglalásában. 1543-ban Halikoglu pasa vezényli a herczegovinai csapatokat Szolimán magyarországi seregéhez és a bogumilból mohammedánná lett bosnyák főurak oly nagy szerephez jutnak a török birodalomban, hogy 1570-ben ismét herczegovinai születésű renegát, Ali pasa emelkedik nagyvezírré, utódja pedig a legfőbb méltóságban a török birodalom egyik legnagyobb államférfia és hadvezére, Mehemed bég Szokolovics pasa, szintén bosnyák renegát. Hogy mily súlyt fektettek a törökök Bosznia birtokára, kitünik abból, hogy midőn béke idején is Hasszán pasa boszniai vezir betör Horvátországba és innen visszaveretik, Szinán pasa nagyvezér azzal az indokolással követeli a háborút, hogy ha a porta el találná veszíteni Boszniát, elveszti tekintélyét a hatalmak előtt, de elveszti ama hőöket is, a kiknek annyi fényes diadalt köszön.

Hasszán pasa most már a szultán parancsára vezeti újra Horvátországba bosnyák hadait. Utódja, Kucsuk Hasszán pasa elfoglalja Sziszeket és a következő bosnyák vezir, Apardli pasa, a bosnyák hadak legnagyobb részét Buda védelmére küldi Bécs ostrománál Döbling alatt táboroznak a bosnyák hadak. A mohácsi ütközet után az Árpádok trónjára hívott dynastia azon nagy missiót tűzte maga elé, hogy Magyarországot, mely akkor csak egy keskeny karéj volt a styriai, osztrák és morva határon, mert a többi mind a szultán souverain uralma, vagy legalább souzerainitása alá jutott, helyreállítsa régi épségében, nagyságában. Törhetetlen kitartással, a balsorsban meg nem ingatva.

semmi nehézségtől meg nem riadva, híven, győzelmesen teljesítette a nagy hivatást. Midőn a szűkebb Magyarország területe fel volt szabadítva, az uralkodóház nem tekintette befejezettnek a szent koronával átvett missiót, hanem folytatta a magyar haza régi nagyságának visszavivására irányzott harcot, mely ezentúl az elveszett tartományok visszanyerésére irányult.

Már két évvel Buda felszabadítása után Boszniába nyomulnak a császári és királyi hadak. 1688 szeptember 15-én badeni Lajos örgróf ostrommal beveszi Zvornik várát és hasonló sorssal fenyegeti Banjalukát. De annak jeléül, hogy a szultán Magyarországról le nem mond s annak tudatában, hogy Boszniában még a magyar birodalom egy részét bírja, a Travnikben székelő bosnyák vezírek ruházza a „magyarországi vali“ bíszke címet. 1693-ban Batthyányi Ádám horvát bán foglalja vissza az egész területet az Unnáig. 1697-ben Savoyai Jenő a zentai ütközet után csupán négyezer lovassal és kétezer gyalogossal elfoglalja Doboj, Maglaj, Zepcse, Vranduk erődeit. Október 22-én megjelenik Szerajevo alatt és minthogy csekély seregével a várat el nem foglalhatja, felgyújtja a várost és visszatér negyvenezer felszabadított kereszténnyel, mindezt húsz nap alatt.

A pozsareváci békében a szultán Károly királynak átengedi az egész északi Boszniát és a mai Szerbia egy részét, mely az akkori térképeken mint comitatus Belgrád szerepel. A belgrádi békében a Száva és az Unna lett a határ. 1790-ben Laudon tábornok elfoglalta ugyan megint északi Bosznia egy részét, de a szisztovoi békében minden visszatér régi állapotába, úgy hogy majdan csak az occupatinonalis hadjárat döntsön, közel egy évszázaddal utóbb, a tartomány sorsa felett.

Budai lakásom alatt a bástyán sétálva eltűnődöm, hogyan fordul vissza a történelem. Hajdan budai basák alatt verték itten bosnyák vitézek a guzliczát és dúdolták méla hangjaihoz magyar-bosnyák vitézi énekeiket. És ma a vár fokán, a kaszárnya ablakában, a déli pihenő alatt megint ott ül a bosnyák vitéz és veri a guzliczát és néha tán megint Janku Szibinyanin, a szebeni Jankuról, Hunyady Jánosról és a Rigómezőről szól vitézi éneke.

KÖRÖSI CSOMA SÁNDOR EMLÉKEZETÉRE

1909 április 26-án tartott előadások.

I.

Elnöki megnyitó beszéd

Berzeviczy Albert akadémiai elnöktől.

Tekintetes Akadémia!

Feledhetetlen, nagy elnökelődöm báró Eötvös József, a magy. tud. Akadémia 1843-iki október 8-án tartott közülésén elhangzott emlékbeszédjében e szavakat mondta: „Ha a sokaság, mely csak az iránt viseltetik érdekkal, mi zajjal történik, és csak a bajnoknak, ki valamely ügynek diadalát kivivta, csak a gondolkozónak, ki valamely igazságot már kimondott, nyújtja koszorúit: méltó, hogy mi, kiknek a tudomány tiszta szolgálatát jutott feladatul e hazában, meg ne feledkezzünk a fáradhatatlan munkásokról, kik céljukat, éppen mert az emberi erőnél magasabb vala, el nem érheték; kik az igazságot, melyet kerestek, egészen nem találhaták föl, de kik élőknek egész erejét egy célra irányozva, dicső példái azon férfiúi állhatatosságnak s kitartásnak, melynek a tudomány minden haladását köszönheti s mely több lelki erőnek s erősebb meggyőződésnek tanúsága, mint bármily fényes siker.“

E szavak Körösi Csoma Sándor emlékezetére voltak mondva, kit az Akadémia tíz évvel azelőtt választott meg tagjává, s kinek dárdsilingi sírja a Himalaya tövében akkor még alighogy begyepesedett.

A tudományos kutatás áldozataként a távol keleten elhunyt székhely honfitársunkat kétségkívül nemzete őseredetének keresése vitte Ázsiába, s ha e részben várákozásai nem is teljesültek, ha Tibet rejtélyes földjét kikémlelni akkor még neki nem is jutott feladatául, önfeláldozó tevékenysége a tudomány történetében mindenesetre maradandó helyet biztosít neki a tibeti nyelv, irodalom és szellemi kultúra megismerésében alapvető munkái által.

Ezt az érdemét elismeri az egész művelt világ s ezt az érdemét, s azt, hogy általa nemzetének becsületét növelte a tudományos világ előtt, elismeri és emlékét kegyeletesen ápolja első sorban Akadémiánk.

A róla való megemlékezésnek s az ő tudományos munkássága folytatásának kötelességét nemcsak hagyományképpen alapítójától, gr. Széchenyi Istvántól örökölte Akadémiánk, ki maga is mindig nagy becsben tartotta a lelkes székely ideális törekvését, sirjának képét íróasztalára helyezte s őt például állította honfitársai elé, mondván: „Vegyetek példát hazánk nagyjai és gazdagjai ez árva fiún és legyetek hű magyarok tettel, nem pusztaszóval, áldozati készséggel és nem olcsó fitogtatással.“

E kötelességének felelt meg az Akadémia, midőn 1885-ben kiadta Körösi Csoma Sándornak társunk, Duka Tivadartól összegyűjtött s terjedelmes életrajzzal ellátott dolgozatait magyarul; e dolgozatoknak, — melyek a tibeti irodalomra, kulturára, nyelvre s a Buddhizmusra vonatkoznak, — legnagyobb része már előbb angol nyelven látott napvilágot különböző folyóiratokban; Csoma legfontosabb munkái: a tibeti nyelv szótára és nyelvtana még az ő életében, 1834-ben jelentek meg szintén angol nyelven s azóta a szaktudomány használatában állanak.

Munkásságáról a szakbeli értekezők Akadémiánk körében is minden időben megemlékeztek s a tudománynak tőle művelt köre iránti élénk érdeklődés és kutató törekvés nyelvészeink körében sohasem hiányzott. De hogy a Körösi Csoma Sándor emlékezete a keleti tanulmányok következetes művelésével intézményszerűen összeforradjon, ezt megvalósítani Akadémiánk egy nagyérdemű és áldozatkész tagjának dr. Duka Tivadarnak eszméje volt, ki 1897-ben kétezer korona összegű alapítványt tett oly rendeltetéssel, hogy annak kamatjövedelme három évenként április hónapjában — az ő emlékére tartott ülésen fölolvassandó s a keleti tanulmányok, első sorban az ázsiai kultúra tárgykörébe tartozó értekezés jutalmazására fordíttassék.

Ez alapítvány értelmében az első ily emlékünnepelet 1900 április 30-án összes ülés keretében tartotta meg Akadémiánk, melyen akkori elnökünk, báró Eötvös Loránd kegyeletes megemlékezése s Duka Tivadar levelének fölolvassása után nagynevű elhunyt tagtársunk, gr. Kuun Géza olvasta föl „Ismereteink Tibetről“ című értekezését. Ezt követte az 1903-iki emlékünnepelet, melyen osztályelnökünk Goldziher Ignác értekezett „A Buddhizmus befolyásáról az Iszlámra“, és az 1906-iki, melyen korán elhunyt társunk Thury József, a középázsiai török nyelv ismertetéseit tárgyalta a XIII. század óta. Mindhárom értekezést kiadta az Akadémia a „Körösi Csoma Sándor emlékezetére tartott előadások“ külön e célból megindított sorozatában.

Midőn ma a negyedik ily emlékünnepeletre gyűltünk össze, kegyeletesen kell megemlékeznünk arról, hogy ma már elköltözött sorainkból az is, kinek gondoskodása létesítette ezeket az

emléküléseinket. Dr. Duka Tivadar, az angol kir. bengaliai hadseregnek egyik főorvosa, több angol tudós társaság tagja, Akadémiánknak nemcsak tagja, hanem nagyobb alapítóinak is egyike, ki idegen földön sem szűnt meg nemzete javáért lelkesedni, a múlt év május havában meghalt s most már csak emlékét, melyet híven fogunk őrizni és nemes rendelkezését, melyet híven fogunk követni vallhatjuk a magunkénak.

A midőn így mai emlékünnepegyünkön rég elhunyt jelesünknek az őt megillető kegyeletet immár az ő emlékét megörökítő újabb halottunkkal kell megosztania, a halandóság e kétszeres emlékeztetésével szemben, lelkünk bizalmat merit a tudományos törekvések folytonosságába, halhatatlanságába vetett hitéből, melynek éppen e napok nyújtanak új tápot. Annak a rejtélyes földnek, a melyet kikutatni Csománknak nem sikerült, föltárásában világra szóló érdemeket szerzett egy épp most körünkben időző tudós hazánkfia, kinek nagyarányú tudományos munkásságát, fájdalom, elhódította tőlünk Anglia, de ki szívében megmaradt magyarnak. Midőn a Körösi Csoma Sándor emlékére rendezett összes ülést megnyitom, örömmel üdvözlöm körünkben Akadémiánk külső tagját, a kiváló tudóst és nagyérdemű közép-ázsiai kutatót, dr. Stein Aurélt.

II.

Hindusztáni tanulmányok.

— Kivonat Kégl Sándor I. t. előadásából. —

Sok szellemi kapocs fűzi egymáshoz Indiát és Tibetet. Csaknem az egész tibeti műveltség indiai termék. A buddhizmus Gotama szelíd tana, mely eredeti hazájából jóformán kiveszett. Ebben a külvilágtól elzárt fellegvárszerű országban az egész nép lelki életét átalakította.

Bajos lenne két földrészt találni hol nagyobbak az ellentétek mint India és az Ázsia legdélibb fennsíkját képező Tibet között. A buja tropikus növényzet gazdagsága és a kietlen sivár csupasz hegyormok, egyfelől a termékeny áldásos természet, másfelől a mostoha az ember megélhetését erős próbára tevő terméketlen talaj kétségkívül egészen más milieut alkottak. Egy ilyen ország jegyzi meg igen találóan Grünwedel csak szegény nomádok, pásztorok és rablók menhelye lehetett minden eredeti saját műveltség nélkül.¹ Valóban Khina és India befolyásának

¹ Ein solches Land konnte nur die Zufluchtstätte armer Nomaden. Hirten und Räuber sein, ohne eigene Kultur. — *Die orientalischen Religionen, Kultur der Gegenwart*, I, III, II, (Berlin, 1908) 138 l.

köszönhető az a mit Tibet szellemi téren produkált. A tibeti ősvallás az úgynevezett *Bon*-hit, melyről fájdalom oly keveset tudunk sok rokon vonást mutat a szomszédos török, mongol és kínai népfajok primitív hitével.

Ennek a keleti Tibetben és Czang tartományban még most is virágzó doctrínának irodalma valószínűleg khinai forrásból vett át egyet-mást. Kár, hogy eddig ez az európai kutatók figyelmét elkerülte, pedig ez adhatná meg a kulcsot a tibeti művelődés alapjának beható ismeretéhez, mert a buddhizmus csak átültetett virág. Tibet óriásterjedelmű irodalma e két hitvallás a Bon és a buddhizmus eszme körében mozog. Az előbbi mint fentebb mondtuk alig ismert — úgyszólván terra incognita.¹

Az utóbbi azonban — s ez Kőrösi Csoma Sándor soha el nem enyésző érdeme — egész terjedelmében az európai tudomány számára hozzáférhetővé van téve. A lelkes magyar kutató vetette meg a tibeti philologia alapját. Az ő önfeláldozó munkájának gyümölcse az a mit erről a rejtélyes sokáig elzárt ország irodalmáról és művelődéséről tudunk.²

Ő volt ezen a téren az úttörő. Könnyű volt utána az epigonok munkája. Már ő belátta, hogy az ind irodalom ismerete nélkül a tibetit legalább annak buddhista-ágát jól megérteni merőben képtelenség. Nagy szorgalommal látott tehát hozzá a szanszkrit nyelv és irodalom beható tanulmányozásához.

Ez volt a fáklya, melylyel bevilágított a két száz meg száz kötetet betöltő *Kandsur* tibeti nyelven *b-K-hgyur* a. m. lefordított szó és a *Tandsur* tibetül *bs-Tan-hgyur* a. m. lefordított tan rejtelseibe. Mind a két gyűjtemény mint azt címök is megmutatja nem egyéb az északi buddhisták szanszkrit iratai hű fordításánál. Ez az északi szanszkrit kanon különben egyértékű a jobban ismert pálival. Ugyanaz a tan foglaltatik mind a két-tőben.³ *Kőrösi Csoma Sándor* volt az első magyar, ki India régi irodalmát nyelvészeti czélokra felhasználta. Előadásunkat, ez okból, mely Hindusztán újabb irodalmával foglalkozik talán némi joggal szentelhetjük az első európai hírű nagy magyar orientalista emlékének.

¹ Von der Bon-Religion und ihrer Literatur wissen bis jetzt Wenige. — *Grünwedel: Lamaismus, Orientalische-Religionen.* 153. l.

² Die Begründung der wissenschaftlichen Behandlung der Sprache und der Literatur der Landes war die Frucht der aufopfern den Tätigkeit des ungarischen Patrioten Alexander Csoma de Kőrös. U. o. 137 l.

³ Der Kern der Lehre Buddhas ist aber bis in Einzelheiten hinein genau derselbe in beiden Fassungen, was ein glänzendes Zeugnis ablegt für die Treue der Überlieferung. — *Pischl R.: „Leben und Lehre des Buddha“.* (Lipce, 1906) 9. l.

Talán sehol sincs egy népnél annyi változata az egy többől sarjadó irodalmilag kifejlesztett idiomáknak mint Indiában. A védakortól a legújabb időkig szakadatlan láncolatát szemlélhetni itt a különféle irodalmi nyelveknek.

A remek véda-nyelvet a szabatos szépen kicsiszolt szanszkrit és a vele párhuzamosan használt prakit dialektusok raja meg a páli a déli buddhisták szent nyelve váltották fel.

A szanszkrit és a prakit nyelvek viszonya az akkori élő népnyelvekhez még nincs egészen tisztázva. Bizonyos, hogy teljesen nem voltak sohasem azonosak a köznap, társalgási nyelvekkel.

Költők és írók sokat változtattak rajtuk, de azért mint *Pischel* szépen kifejti, nem voltak igazi mesterségesen előállított műnyelvek.

Nem a költők találták fel őket, mindegyikök, a szanszkritot sem véve ki, egy nép által beszélt szójárásból alapul.¹

A prakit nyelvek egyenes származékai a most élő indiai árja nyelvek. Kétségtelen, hogy nem az irodalmi szanszkrit, hanem a prakit szójárások képezik az alapot.

Nyelvtanuk ugyan egészen más s e tekintetben az analitikus élő nyelvek természetesen nem mutatják a prakriti rokon-ságot azonban szókinésük és fonetikájuk ezt kétségtelenül igazolják.

Igen nehéz lenne pontosan megállapítani mikor alakult át hindivé a sok dialektikusra szakadó prakit népnyelv. Mert a legrégebbi hindi és a legújabb prakit között nagyon elmosódó a választvonal.

Miként a csillagászatban alig van észrevehető különbség az utolsó elsőrendű és az első másodrendű csillag fényerőssége között, úgy az ind philológiában is az éles megkülönböztetés csak önkényes lehet.

Hindusztán szellemi életét két részre osztotta az ott erőre kapott mohammedanizmus.

A moszlim és a hindu sokáig mint halálos ellenségek állottak egymással szemben. Az iszlám követői perzsa, arab, a hinduk a szanszkrit irodalom és tudomány emelőin nőttek fel.

¹ Die Prakritsprachen sind also Kunstsprachen, insofern sie von den Dichtern zu literarischen Zwecken erheblich verändert worden sind. Aber sie sind nicht künstliche Sprachen, wenn damit gesagt werden soll, dass sie freie Erfindungen der Dichter sind. Es verhält sich mit ihnen ganz wie mit dem Sanskrit, das zwar nicht selbst die allgemeine Umgangssprache der Gebildeten Indiens ist, auch nicht diese zur Grundlage hat, aber sicher auf einen vom Volke gesprochenen Dialekt zurückgeht. — *Grammatik der Prakrit-Sprachen*. Grundr. d. Ind. Ar. Philologie und Altertumskunde (Strassburg, 1900) 4 l.

A mohammedánok az arab, a hinduk a régi nagári írást használták. Ekkor keletkezett az arab-perzsa elemekkel telített hindusztáni vagy állítólagos keletkezése helye után táborinak *urdu*-nak elnevezett moszlim irodalmi nyelv.

Sokat vitatkoztak már Indiában és Indián kívül e két testvérn nyelv egymáshozí viszonyairól. Némelyek, kiváltkép a moszlim hindusztáni nyelvészek, minden áron azt akarják bizonyítani, hogy ez a két nyelv teljesen azonos. Különbség közöttük csupán az lenne, hogy az egyikben több az arab-perzsa szó, a másikban pedig a szanszkrit predominál.

E szerint itt olyanforma viszony állana fenn, mint a minő a horvát és a szerb nyelv közt van.

Igy például *Abdulkádir* 1905-ben közzétett cikkében a következőket mondja: „A nyelv nem vesztí el a maga sajátos lényegét akármilyen betűkkel írják is. A hindusztáni megmarad hindusztáninak, írják bár latin betűkkel. Ha egy-két perzsa és arab szóval több van benne vagy a szanszkrit eredetű szavakból akad benne valamivel több az nem tesz oly nagy különbséget.”¹

A régíbb orientalisták sorából ez volt a hindusztáni philologia legkitűnőbb művelőjének, *Garcin de Tassyn*nak a véleménye.² Sokkal nagyobbnak látják ezt az eltérést a hithű hindúk. Különben így vélekedik e kérdés felől a hindível foglalkozó európai nyelvészek jó része.

A kettő közt van az igazság. A hindi és a hindusztáni egy gyökérből eredő, igen közel rokon, de azért mégsem teljesen azonos nyelv.

A hindusztáni tagadhatatlanul hajlékonyabb irodalmi czélokra alkalmasabb a hindínél.

A XVII-ik század óta folyton tökéletesedett a hindusztáni nyelv és sokat nyert finomságban. Indiai mohammedánok és elfogulatlan európaiak véleménye szerint a hindusztáni vagy urdu egyesíti magában az arab, török és a perzsa nyelv szépségeit és kiválóan alkalmas a művelt társalgásra.

Mír Amman, a classikus irányú hindusztáni regény, a *Bágh o Bahár* a. m. Kert és a Tavasz szerzője műve előszavában azt írja, hogy „egy ország (az eredetiben: város) nyelve sem versenyezhet azzal“ (*kah kisú shahr kí bolí us-se jakkar nahín khatí*).

¹ A language does not lose its real entity because it is written in a particular character Hindustani written in Roman character remains Hindustani still. — *Future of the Hindustani language and literature. The Imperial and Asiatic Quarterly Review.* 1905, 76 l.

² L'hindoui modernisé de la même manière mais employé par les Hindous et écrit avec l'alphabet déva nagari, s'appelle de préférence hindi. On y emploie moins de mots persans et arabes. Du reste la grammaire est la même et les formes des mots sont tout a fait identiques. — *Rudiments de la langue hindoui.* (Paris, 1848). 10. l.

Az egykor megvetés tárgyát képező hindusztáni nem csupán a moszlim udvarok és előkelő családok körében honosodott meg Indiában, hanem azon beszél a nyilvános életben minden iskolázottabb hindu bármily vallású legyen is, úgy hogy a hindi népnyelvet csak az alsóbb osztályokhoz tartozók beszélik. Az újabb időben tapasztalható közeledés daczára, mely a *svadesi* a közös haza aegise alatt egyesíteni törekszik az iszlám és brahma vallás híveit. A nem mohammedán indek rossz szemmel nézik a hindusztáni nyelv általános használatát. Ők már jó ideje azon munkálkodnak, hogy az urdut a nagári betűkkel irt hindi segélyével leszorítsák a közélet teréről. Legnyomósabb érvük, hogy az urdut csak a mohammedán módon iskolázott perzsa-arab műveltségű ember értheti meg tökéletesen.

Mathura Prasád egy igen terjedelmes angol urdu és hindi szótár írója a hindi nyelv mellett tör lándzsát. Szerinte a tudós hindusztánit magok a mohammedánok is csak ünnepélyes alkalmakkor használják.

Az urdu a nyilvános élet, a hindi meg a családi tűzhely nyelve. „Anyjaink, nővéreink, nejeink és leányaink, úgymond, csak a hindi népnyelven fejezik ki gondolataikat”.¹

Kétségtelenül jogosult a nyelvreformra való törekvés, de az a bökkenő, hogy egységes hindi nyelv nem létezik. Hindosztánban ugyanis számtalan sok a hindi dialektus s az egyes tájszólások igen megnehezítik az egyes népnyelven író költők verseinek megértését.

Grierson, az ind élőnyelvek kitünő ismerője, maga bevallja a hindusztáni irodalomról szóló műve elszavában, hogy több népies költőt nem birt megérteni s ezért nem állítja, hogy ő minden, művében megemlített s tanulmány tárgyává tett szerzőnek a nyelvét meg is értette (*Nor do I pretend to have understood all I have studied*).

Jól mondja *De Tassy Garcin*, hogy a hindi védői megfeledkeznek arról, hogy míg az urdu remekművek által mintegy jegeczesítve, állandósítva van, addig a tiszta valóságában senki által írásba még nem foglalt hindi minden faluban más (*change dans chaque village*).

A mi a két testvérírodalmat a hindi és hindusztánit illeti, ott az eltérés még sokkal szembeötlőbb mint a nyelvi téren.

A mennyire különbözik az egy Istent hívő iszlám a sok istent imádó hindu hittől annyira elüt a hindu költészet az urdu költészettől.

¹ Our mothers and sisters, our wives and daughters, exchange ideas only in the genuine forms of Hindi. — *A trilingual Dictionary*. (Benares, 1865). 5 l.

Az egyiknek mintaképe a perzsa, a másiknak a hindunak a régi szanszkrit irodalom.

A hindu költészet a régibb reánk maradt emlékeiben több száz évvel megelőze a XII-ik század körül először feltűnő urdu versírást. A radsaput bárdok krónikái vetették meg a hindu irodalom alapját.

Elég különös, hogy az ó-ind irodalom mostoha gyermeke, a történetírás lett az új idioma első kiinduló pontja.

E hindu krónikások érdeme, hogy hatszáz évet *Radsputana* történetéből nem pusztán az ellenséges moszlim történetírók tollából ismerünk meg. Krónikáikat igen meg kell becsülnünk; már az is nagy érdemük, hogy az ind irodalommal szemben oly sokszor hangoztatott vád elesik, hogy ott a történetírás csaknem teljesen mellőzött. Tény, hogy ezeket a krónikákat mint megbízható történelmi forrásokat egészőkben elfogadni nem lehet. Mert úgy tele vannak mesés legendákkal mint a középkor hasonmestü művei.

Csand Bardai vagy más néven *Csandr kabi* volt a legjelesebb bárd. Ő a híres *Prithvi Ráds* történetét énekelte meg 69 könyvre osztott 100.000 verssorban 1191-ben. Költői szépségekben gazdag *Csand Bardai* műve megéri a fáradságot, a melylyel tanulmányozása jár, mert csak a különtéle radsput dialektusokban igen jártas olvasó értheti meg. Philologiai tekintetben rendkívül fontos egy szöveg mert átmenetet képez a prákrit és a hindu nyelv között. Igen sok benne a tiszta *śaurasēni* és és *apabhranśa* prakrit alak.

A bárdok örökébe lépett a moszlim *Malik Muhammad*. Tanult a mohammedánoktól, tanult a hinduktól. Egyaránt jártas volt a Korán és a joga tudományában. *Dsājasz*, szülővárosának panditái bevezették a szanszkrit nyelv és költészetten rejtelseibe.

Bár igen jól ismerte az ind vallást s különösen tetszettek neki a reformator Kabir tanai, mégis mindvégig megmaradt hithű moszlimnek.

Moszlim kortársai a szentéletű sejkhek közé sorozták. Ő volt a tizenegyedik tanítványa a híres *Nizām ud-Din*-nak (megh. 1325. Kr. u.).

Egy helyen felsorolja költeményében azokat a sejkheket, kik őt az üdvözülés útján kalauzolták. „*Muhiud-din* volt az én tanítóm Ő volt az én kormányosom és őt szolgáltam én. Gyorsan áthajózik az, a kinek ő a hajósa“¹ stb.

¹ Guru Mohidi khevaka maī sevā
Chalai utāila jehi kara khevā.

Nagy költeménye, a *Padumāvati* (1540), jelentős esemény a hindu irodalom történetében. Mert e mű megjelenésével a hindu költészet kilépett gyermekkorából. Fő becsét régisége képezi.

Malik Muhammad talán a legrégibb hindu költő, kinek versei hamisítatlanul jutottak el hozzánk.¹ *Csand Bardai*, kiről imént volt szó, jóval régibb, de nagy krónikája szövegének valóban tőle származását több hindu tudós kétségbe vonja. Igen figyelemreméltó mint költemény a *Padumāvati*. Eredeti, érdekes nem bibelődik se *Rámával* se *Krisnával*. Képletes értelme a lélek törekvését jelenti az igazi bölcsesség elérésére. Meglep benne a nagy vallásos türelmesség mely Tulszi Dászhoz vagy Kabirhoz lenne méltó.

A költemény meséje nagy népszerűsége tette szert. Több keleti hindu, perzsa költő dolgozta azt fel.

Nyelvi tekintetben igen érdekes *Malik Muhammad* műve. Hamisítatlan képét szemléljük benne kora élő hindu nyelvének. Úgy írta le *Malik Muhammad* a hindu szavakat a hogyan azokat kortársai kiejtették. Szakított elődei grammatikai tradícióival, kik a szanszkrit orthographiát alkalmazták a hindu nyelvre.

Mint moszlim ember természetesen arab betűkkel írt s így a mássalhangzókkal tökéletes vázát nyújtja az akkori nyelvnek.

Kezdetnek kezdete volt ez, de vele a hindu irodalomban nagy lépés lön megtéve. A madárkának kinőttek a szárnyai s a hindu költészet erős lendülettel emelkedett a magasba.

Nagy impulsust, talán a legnagyobbat, a hindu irodalom fejlődéséhez a két *vaisnava* Visnu tisztelő szekta adta meg. Az új tanok hirdetőinek a nép nyelvén kellett szükségkép a néphez szólniok. A hindu irodalom fénykora a XVI. és XVII. századba esik. Ekkor tűnt fel majdnem minden jelentősebb tehetség.

A hindu költészet felvirágzása éppen összeesik Anglia Erzsébetkori jeleseinek fellépésével. Delhiben a moghul udvarnál egész sereg kiváló költő gyűlt össze. *Brads* tartományban, *Krisna* szülőföldén, mely a Krisna-cultus góczpontja volt, szintén számos nagy író hirdette az istenített *Krisna* dicsőségét. *Ashfa Chháp* elnevezés alatt mint a legjobbak legjobbjai nyolcz költő szerepel. Különösen kettő magaslik ki közülök *Krisn Dász* és *Szúr Dász*, az utóbbit vannak kik *Tulszi Dász*-szal egyenrangúnak tartják.

Európai orientalisták nem osztják e véleményt s az *ágrai* vak lantost a költők ranglétrájának alsóbb fokára szállítják le.

¹ The value of the *Padumāvati* consists chiefly in its age. *Malik Muhammad* is, we believe, the oldest vernacular poet of Hindustān of whom we have any uncontested remains. — *The Padumāvati of Malik Muhammad Jaisi*. (Calcutta, 1896). *Introduction*. 11.

Meg kell még emlitenünk e nagy *Akbár* udvari énekes költőjét *Tan-Szent*.

Egész külön említést kíván *Tulszi-Dász*. Az ő egyéniségét mások közé sorozni nem lehet. Meg sem közelítette őt senki, egyedül ült trónján, költői babérjait nem osztotta meg senkivel. Követőinek száma legio. Átragyog nagy alakját körítő dicsfény a századok kódén. Viszhangzik szavaitól ma is India.

Buddha óta ő a legnemesebb tanok hirdetője.

Tulszi Dász! Mintha egy végtelen tiszta fuvallat érintene mikor e nevet halljuk.

Életéről aránylag kevés az adat. A mit tudunk róla, az inkább legenda.

A *Bhakta Mál Válmiki*, a szanszkrit *Rámajana* költője, megtestesülésének mondja *Tulszi Dászt*, ki a gonoszság századában (Káli yug) az emberek megváltására jött volna az égből a földre.¹

1532-ben született, 1623-ban halt meg. E két dátum közé esik e kiváltságos lélek fejlődése, megnyilatkozása, mert elmulása, letűnése nincsen. Igazi megváltója volt Indiának. Kora romlott levegőjének forró párája nem homályosította el lelke tiszta tükrét.

Tulszi Dász nem alacsonyította le költészetét és hitét azzal, hogy más *vaisnava* írók példáját követve kétesértelmű sikamlós történetkéket szőtt volna be műveibe.

Tisztább, erkölcsösebb könyvet képzelni sem lehet, mint *Tulszi Dász* főműve a *Rámájana*. Nem keresi a közönséges olvasó kedvét, mint amazok, nem törekszik érdeklődéseket bűja mesékkel felébreszteni.

Halad a maga egyenes útján tekintetét magasztas eszményére szegezve. Ő róla csak superlativumokban lehet beszélni. Jelentősége egész Indiára nézve óriási.

Tulszi Dász nem volt vallásalapító. A *Ramanand*-szekta tanait vallotta magáénak, de átgyúrta, átalakította őket elméjében s rájuk nyomta nagy bölcsességének pecsétjét. Tőle nyerte a *vaisnava-ramanand* vallás az utolsó simítást, melylyel a mester keze megadja művének a tökélyt.

Megmérhetetlen magasan áll kora szektái felett a *Tulszi Dász* *vaisnava* hitfelekezete.

Mivé süllyedhet, mivé fajulhat a vallásos érzelem a krisnaizmus és sivaizmus borzalmas fajtalanságai mutatják s az undorító phallus-imádás. Krisna-hit vallásos könyvei csak úgy

¹ Kali kuṭila jīva nistāra hita Vālmika Tulsī bhayau. — *Garcin de Tassy: Chrestomathie hindie et hindouie.* (Paris, 1849). 73 l.

hemzsegnek a két-, azaz hogy nagyon is világos értelmű szerelmi kalandok izgató leírásaitól.

Kriszna és a pásztorleányok (gopik) szerelmi történetkéi méltók lennének egy Zola tollára.

Ebből a morális fertőből segítette kiszabadulni Felső-India népeit Tulszi Dász. Tanítása meglepően keresztényies jellegű. De a hasonlatosság csak látszólagos.

Valószínűleg keveset, vagy mitsem tudott Tulszi Dász a kereszténységről. Az első jezsuita missió 1580-ban jutott el Agrába.

Akkor már hat éve volt, hogy a Rámájánát írta Tulszi Dász. Tény azonban, hogy keresztények már voltak akkortájt India déli vidékein

Lehet, hogy úgyszólván a levegőben voltak már ezek a tisztultabb eszmék.

Eltagadhatatlan, hogy szembetünően könnyű párhuzamot vonni a két vallás között.

Tulszi Dán tanítása szerint Isten mindenek fölött való, örök, végtelen. Az ember természeténél fogva gyarló bűnös teremtmény, nem méltó a megváltásra és Isten mégis az ő határtalan jóságában megkönyörül rajta, leszáll a földre megváltani a bűnös emberiséget.

Megtestesülésében (avatara) Ráma alakjában jelenik meg. *Ráma* visszatér az éghe, de immár látta, megismerte az emberi élet sanyarúságait, a lélek gyarló gyöngeségét.

Szánalommal tekint le az égből s bár maga képtelen a bűnre megszánja a hozzá fohászzkodó bűnös halandót.

A felebaráti szeretet tana szinte önkényt, természetesen csatlakozik az istenségről alkotott ilyen magasztos felfogáshoz.

A hindu istenségek Tulszi Dán tanításában körülbelül az angyalok és szentek szerepét játsszák. Akadnak köztük igen hatalmasak, de Ráma mellett senki és semmi minden létező földön és égben. *Indra* isten maga is eltörpül Tulszi Dász előtt, ha azt Rámával hasonlítja össze. „Ha a Raghunak választottja (t. i. Ráma) honol a szívében valakinek, oh Tulszi, magát Indrát is semmibe veszi az“.¹

A *Vinája* patrikában számos példát találunk erre. Van benne közt egy gyönyörű, ezt érdekesen illusztráló legenda. *Hanuman* az égben *Ráma* személyét szolgálja. Egy napon *Hanuman* leszáll az égből. Egyszerre csak röptében fájdalmas nyögést hall: „Ó *Ráma*, *Ráma*!“

Lepillant, hát a földön undorító piszokban fetrengve lát egy

¹ Tulsî Raghuvara ura base Indra bāpurau kauna. — *The Assembly of Mirth by G. W. Gilbertson.* (Benares, 1900). 231 l.

embert utálatos fekélyektől elrútított testtel. Még ez meri az Úr nevét a szájára venni?

És haragjában mellbe rúgta a nyomorultat. Az nap este szokás szerint *Hanuman Ráma* testét dörzsölgette. Mikor egyszerre borzalmas sebet vett észre az istenség mellén. Rémlüten kérdi *Hanuman*, hol kapta ezt a sebet. Ma egy szegény embert mellen rúgtál, épp mikor az énhozzám fohászkodott. Ha legnyomorultabb gyermekem bántod is, engemet sebzelt te meg.

Ez és hasonló példák *Tulszi Dász* tanainak a keresztyén-séggel való összehasonlítására ösztönöznek. Mégis azokat mint bizonyítékokat elfogadni alig volna helyes. Spontán is fejlődhetett ez. A talaj mindenesetre alkalmas volt hozzá.

Az *avatarák*, mint a minő Rámáé, India vallástörténetében gyakorta előfordulnak¹ és kétséget kizárólag az ind gondolkodás eredeti termékének tekintendők.²

Tulszi Dász, az isteni ige hirdetője, nagy, igen nagy helyet tölt be India vallásos történetében. *Tulszi Dász*, a költő, sem játszik kevésbé fontos szerepet a hindu irodalom történetében. Majdnem minden költészeti műfaj terén biztosan mozog, az egyszerű elbeszélő költemény üdén frissen folyik tollából, a complikált nehéz képletes emblematiszus vers sem képez számára nehézséget. Mester az egyikben, mester a másikban.

Műveiben a szereplő jelleme helyesen beállítvák. Nem megy túlságba, a sötét színekben tud árnyalatokat meglátni, nála a gonosztevő nem mindig koromfekete borzalom, a mint azt a primitív írók naivitása lefesti. Van egy-egy kis világosabb színfolt a sötét alakon.

Olyan megkapóan rajzolja és állítja elénk hőseit, hogy épügy emlékezetünkbe vésődnek, mint például némely nyugati nagy regényíró vagy költő balhatatlan alakjai.

Költői hasonlatai eredetiek. *Tulszi Dász* ritkán kér valamit más írótól kölcsön. Aránylag kevés irányában a sablonos vonás. Épp ez okból többször zavarba hozza hindu commentatorait, kik megrökönyödve állanak meg egy-egy újszerűen ható ötleténél

¹ A *Bhagavadgitá*-ban mondja az istenség: „Mert mindig, mikor romlásnak indul a jog és lábra kezd kapni az igazságtalanság. megteremttem én. Ó Bharata ivadék, önmagam. A jók védelmére és a gonoszok megsemmisítésére, a törvény megszilárdítása végett minden világkorban megszülettek én újra meg újra. — *Yadā yadā hi dharmasya glānir bhavati Bhārata Abhyuthānam adharmasya tadātmanam sṛjāmyaham Bhagavadgitā. IV., 7—8.*

² Aber die Idee der Avatāren im allgemeinen halte ich mit E. W. Hopkins und anderen für echt indischen Ursprungs, denn man findet Anhaltspunkte für ihr allmähliches Erwachen in Indien selbst. — E. Windisch, *Buddha's Geburt und die Lehre von der Seelenwanderung.* (Lipsee, 1908). 34 l.

vagy költői hasonlatánál, melyhez fogható más költőnél nem fordult elő. *Tulszi Dász* a természet nagy könyvét lapozza. Hasonlatait onnan veszi, talál élesen látó szeme eleget.

Vele is könnyen járhat úgy a commentator, mondja *Grierson*,¹ mint egykor a *Shakespeare*-magyarázók, a kik minden áron emendálni akarták a sorokat, melyben a britt költő a fűzfának a vízben fehéren tükröződő lombjairól beszél.

A fűzfa levele zöld, hogyan látszhatna az a vízben fehérnek? Az nem jutott eszükbe, hogy zöld ám a színe, de visszája meg fehér.

Elvitatkoztak rajta sokáig, míg végre *Lamb*nek eszébe jutott megnézni a szabad természet ölen, hogy miként is áll hát a dolog igazában. *Tulni Dász* leírásainak megkapó az ereje, ott gomolyog előttünk a küzdők serege, asszonyok, gyermekek jajszava hallik, összeomló falak, házak, paloták robaja dörög a fülünkbe. Látjuk az égig érő porfelhőt, a felcsapó lángnyelveket, mint egy varázsszóra ott terem előttünk a kelet káprázatos világa.

Fajának minden hibájától azért nem egészen ment *Tulszi Dász*. Minden bámulatos tulajdonsága daczára a hindu szertelenség fel-felüti fejét költeményeiben.

Nyugati olvasó kissé megütközik az ilyen túlzásokon a benszülött hindu meg ezeket becsüli legtöbbre. Ez hat.

Úgy tudott *Tulszi Dász* a hindú nép szívének a nyelven beszélni, mint senki más. Legendás alakjának csodás varázsa, szavának meggyőző ereje ma is száz millió embernek ad lelki támaszt és enyhülést.²

A hindu léleknek megújhodását jelenti az ő jötte. A nagy költő reformátort tiszta erkölcsével, mindent megértő mély bölcsességével egyszeribe szívébe zárta a hinduk népe és lelkesült tisztelőjévé szegődött.

Ékes irányú költői művekben gazdag a hindusztáni irodalom. Nagy előnye a hindusztáninak, hogy a számtalan dialektus helyett csupán két, vagy ha a ritkán művelt női nyelvet (*aurat kî bolî*) is hozzászámítjuk, három szójárást használ.

Állítólag *Szádi*, a nagy perzsa moralista és a jeles indiai perzsa költő *Emir Khoszrev* írták volna az első urdú verseket.

A XVIII. században *Váli* volt az első nevesebb író, ki a dakhni, azaz délindiai hindusztáni nyelven *Háfiz*-t utánozva hirdette a szufi tanokat.

¹ *The modern vernacular literature of Hindustan.* (Calcutta, 1889). 49 l.

² It is the Bible of a hundred millions of people, and is looked upon by them as as much inspired as the Bible is considered inspired by the English clergyman. — *Grierson Modern vernacular literature of Hindustan* (Calcutta, 1889). 43. l.

Ebben a korban élt Szauda, a híres és népszerű költő, kit tisztelői elneveztek a hindusztáni költők királyának (*Malik-i shuarâ-e hindî*). Maró gúnynyal irt satiráit illetlenségek miatt bajos lenne európai nyelvre lefordítani. Jeles költők *Tahszin-ud-Dîn*, a *Goethe* által dicsért műepos a Kamrup és Kala (*kissah-i Kámrup o Kalâ*) történetének szerzője. *Haszan* a *Szihr ul baján* az ékesszólás varázsa címet viselő szerelmi költemény írója, melynek minden verse az ind kritikusok szerint páratlan (*bê nazir*).

Szép nyelvezete tette híressé *Mir Takît*, kit még az urdu költőket oly szigorúan bíráló jeles szótáríró *Fallon* is méltat.

A kaszié és a ghazelben remekel *Zauk* a hindusztáni *Khakáni*, ki éppoly ékesen ír, mint perzsa mestere.

A dráma és lyrai költészetben kiválóan jeles *Amânat*, az Indarszabha Indra udvara című urdu opera és igazán keleti hévvel írt szerelmi költemények (vásokh-t) írója.¹ Az újabban itt is divatba jönni kezdő regényirodalomban feltűnt *Ahmad Nazir* két irányregényével a *Taubat un-Nasûh* a. m. Naszûh megtérése és a *Mîrat ul arûs*, a. m. Menyasszony tükrével. Ez utóbbi bepillantást enged a *parda* mögötti életbe, megbízható hű képét nyújtja a mai mohammedán indiai nők világának.

A hindusztáni otthon kitünően rajzolja *Ratan Nath*. Prózája szép, könnyen folyó.

III.

A japán cartographia történetéhez.

— Kivonat gróf Teleki Pál dr. előadásából. —

Az asztalon fekvő Atlasz a japáni szigeteknek a XIV. századtól a XIX. század elejéig európaiak által készített térképeinek gyűjteménye.

A „japáni szigetek“ név a legtágabb értelemben veendő, azaz Kamcsatkától és Szakhalintól Formozáig.

Az európaiak legelőször Marco Polo könyvéből értesültek a szigetek létezéséről, a melyeket Zipangu név alatt említ. A középkornak csak néhány műemlékén találkozunk vele és csak a XV. század végén foglalja el helyét az északi földteke oceáni oldalának közepén, a mai Kalifornia helyén. Ide helyezte Toscanelli, itt kereste Columbus, és ezen a helyen találjuk meg Behaim földtekéjén.

Az Amerika fölfedezését követő fél századnak a japáni

¹ Egyet. Philol. Közlöny 1894. Amanat és a hindusztáni dráma.

szigetekről való ismeretét egyedül Marco Polo könyvére vezethetjük vissza. A japáni szigetek földrajzának története szorosan összefügg azzal a több mint két századig tartó átalakulási processussal, mely a messze keletre nyúló Ázsiát valóságos határai közé szorítja vissza. A két continens közti nagy ismeretlen gyűpontjában minden új felfedezés után bekövetkezett változás közvetlenül érte a szigetországot. Zipangu, helyét gyakran változtatva, többször egészen letűnve a térképekről, a mondai szigetek életét éli, mignem fél századdal Amerika felfedezése után (1542) a portugallusok fölfedezik Japánt.

Az újonnan fölfedezett Japán első térképei portugallus hajózási térképek, első leírói a jezsuiták, kiktől a későbbi századok térképeinek nagyszámú helynevei származnak. Ezeken a hajózási térképeken nyomról-nyomra követhetjük a portugallus és később a spanyol fölfedezők előnyomulását; fokozatosan lép ki a hosszan elnyúló szigetláncz délnyugattól északkelet felé az ismeretlenség homályából.

A szigetország déli nagyobbik felének felfedezése megszlik a nyugaton Kiusu kikötőit fölkereső portugallusok és a spanyolok között, kiknek kereskedői Jedo öblébe jártak.

A Közép-Európában kifejlődő tudományos cartographia, a melynek nagy reformatióját Mercator és Ortelius neveiben szoktuk személyesíteni, csak lassan és nehézkesen követi az ibériai hajós nemzetek és legszerencsésebb tanítványaik: a hollandusok hajózási térképeinek fejlődését és a távol keletről való ismereteik gyarapodását.

Ismerjük azon körülményeket, a melyek Japán teljes elzárására és a japániak és európaiak közti kereskedelem majdnem teljes beszüntetésére vezettek a XVII. század első felében, és a melynek előidézői maguk a versengő és torzszalkodó európai kereskedők és hittérítők voltak. A japáni kikötők és partok érintésének tilalma bénítólag hatott a szigetországról való ismeretek és a szigetország térképészeti ábrázolásának továbbfejlődésére.

A XVII. század elejétől a XVIII. század végéig terjedő időszakban csak néhány nagyobb felfedező vállalkozás vet újabb világot a japáni szigetek egynehány partvonalára. A részletmunka s a sziget belseje ismeretének előhaladása teljesen pang és tisztán azon útvonalra szorítkozik, melyet a nagazakii hollandus telep közegei rendszerint évenként a sogun jedói udvarához tettek és a mely csekély változásokkal mindig ugyanaz maradt.

Közvetlen a szigetország elzárása előtt 1611-ben egy spanyol expedíció Vizcaino vezérlete alatt fölmérte Japán partjait Jedótól $39\frac{1}{2}$ fok északig, másrészt Nagazakiig.

Vizcaino jelentését az Archivo de Indias 1867-ben adta

ki; térképei — úgy látszik — elvesztek, de nem is gyakoroltak soha befolyást Japán térképezésének fejlődésére.

1639-ben és 1643-ban a Németalföldi Keletindiai Társaság egy-egy expedíciót küld ki ugyanazon kettős czéllal: 1. a spanyolok által Japántól keletre állítólag fölfedezett Arany-szigetek keresésére, 2. a Japántól északra fekvő vidékek, nevezetesen Jezo kutatására, melyről először a jezsuiták adtak hirt. Az első expedíciót Quast és az Ausztrália felfedezésének történetéből ismert Tasman, a másodikat Vries és Schaep vezették.

Hajónaplóik úgy Japán fölfedezéstörténetének, mint ezen kor földrajzi és tengerészeti történetének jelentős lapjai és jelen Atlasz szövegének nagy részét foglalják el. Mindkettőt Siebold fedezte fel Hollandia levéltárában. Vriesét Leupe és ő adták ki; Quasté itt jelenik meg először egész terjedelmében eredeti nyelvén, valamint magyar és német fordításban. A leírás és német fordítás Hollandiában készült, a magyar ez utóbbról fordítattott.

A térképek mellett ez ezen könyv legfontosabb része és különösen érdekesek profilrajzai, a melyek ezen kor szokott hollandus modorában Hátsó-India és Kelet-Ázsia szigeteinek partjait tüntetik fel.

Quast a Bonin- és Vulcan-szigetecsoportokat fedezte fel és Japán partjait csak három ponton érintette.

Vries végig hajózva Honsu keleti partja mellett, fölfedezte Jezót, s a Kuriloknak és Szakhalinnak déli részeit.

Az utazását követő másfél században egyetlen felfedezés sem történt. Japán nagyobbik déli felének ismerete alig lépi túl a Keletindiai Társaság 1639 előtt rajzolt térképének határait.

A geographusok figyelme Jezo és egyáltalában a Csöndes-Oceán legészakibb része felé fordul.

Az észak felől és főleg a Kurili szigetlánc mentén előre-nyomuló oroszok fölfedezései csak növelik a geographusok zavarát ezen földek ábrázolásában.

A cartographia második nagy reformatiójának előharczосai Ázsiának kiterjedését kelet felé helyesen állapítván meg, Japán az ő térképeiken kerül először igazi helyére. Kevésbbé szerencsések voltak a Japántól északra fekvő földek ábrázolásában, hol nem képesek összeegyeztetni a hollandusok és oroszok fölfedezéseit.

Vries figyelmét elkerülte a La Pérouse-csatorna. Innen Jezo és Szakhalin összefüggése a térképeken. Tőlük különválva fekszik az Amur torkolatánál az oroszok által fölfedezett Szakhalin. Csak lassan veszik fel Kamcsatka és Kurili-szigetek északi része a térképeken valódi helyzetöket.

Csak később tűnnek el azok a nagyobb szárazföldek az északi Csöndes Oceánból, a melyeket a cartographusok egy

Gama nevű spanyol állítólagos fölfedezése és Vries tévedése alapján helyeztek oda, a ki a harmadik Kuril szigetet, Urupot már Amerika szárazföldjéhez tartozónak gondolta.

A Kurilok déli részének, Jezo és Szakhalin partjainak föltárása csak 1785 és 1806 közti időben történt meg és három expedíciónak műve. A francia La Pérouse, az angol Broughton és az orosz Krusenstern alkották meg a japáni szigetek modern térképének alapját.

Ezt a fejlődést illusztrálják az ezen Atlaszban közzétett, részben a Bibliothèque Nationale, a haagi Rijksarchief, a lisboai Akadémia, a müncheni udvari könyvtár és a firenzei Ricardiana gyűjteményeiből származó kézirati, részben pedig nyomtatott térképek s a hozzájuk fűzött magyarázó szöveg, melyhez az anyag nagy részét a Magyar Tudományos Akadémia és az egyetem Földrajzi Intézetének földrajztörténeti szempontból igen gazdag könyvtára szolgáltatott.

Vergilius hatodik eclogája.

(Kivonat Némethy Géza l. t. 1909. márczius 22-iki felolvasásából.)

Az egész latin philologiai exegetikának nincsen bosszantóbb problémája, mint a Vergilius-féle hatodik ecloga kérdése. Valóságos szégyene tudományunknak, hogy a római költőfejedelmnek még mindig van egy olyan műve, a melyet a maga egészében absolute nem értünk.

Ismeretes, hogy Vergiliust, a kinek Mantua határában földbirtoka volt, az a szerencsétlenség érte, hogy Kr. e. 41-ben, a mikor a triumvirek földeket osztottak ki a kiszolgált katonák között, az ő telkeit is elkobozták erre a célra. De végül mégis segített rajta két nagy befolyású barátja: Alfenus Varus, Gallia Transpadana kormányzója és Cornelius Gallus, a földosztás egyik vezetője, a ki maga is jeles költő volt. Ezek ajánlották őt Octavianus és Maecenas kegyeibe, a kik azután védelmök alá vették s gondoskodtak dús kárpótlásáról, úgy hogy ez időtől fogva zavartalanul és minden anyagi gondtól menten áldozhatott Muzsájának. Nemsokára ezután, valószínűleg 40-ben, írta *hatodik idylljét* oly célból, hogy egyszerre fejezze ki háláját mindkét jó barátja, Alfenus Varus és Cornelius Gallus iránt. Tette pedig ezt oly módon, hogy a bevezetésben az egész költeményt Varusnak ajánlotta és az ecloga további folyamán alkalmat vett magának arra, hogy Gallus költői érdemeit magasztalja.

Vergilius már előbb, a *hatodikat* időrendben megelőző *kilencedik* eclogában, megígérte Varusnak, hogy az ő dicsőségét

külön költeményben fogja megénekelni. Úgy látszik, kezdetben arra gondolt, hogy époszt ír Varus hadi tetteiről. Ezzel a tervvel azonban felhagyott s a *hatodik idyll bevezetésében* azzal igazolja magát Varus előtt, hogy, midőn csatákat és hősöket akart énekelni, Apollo meghúzta a fülét s arra intette, hogy, mint a pásztorok költője, ne vállalkozzék erejét meghaladó feladatra és csak maradjon meg az idyll mellett. Pártfogóját tehát azzal vigasztalja, hogy úgy is akadnak elegenden, a kik az ő nagy tetteit kívánják megénekelni; elégedjék meg egyelőre azzal, hogy a pásztordalok költője szerény pásztordalt ajánl neki (1—12. vers).

Következik a költemény idyllikus kerete. Chromis és Mnasylos pásztorok egy barlangban rábukkannak az öreg Silenusra, Bacchus nevelőjére és kísérlőjére, a ki még nem aludta ki egészen a tegnapi mánost és kábultan fekszik ott. Mivel az öreg, a ki nagy bölcs és jeles énekes is volt, már többször megígérte nekik, hogy elénekli előttük valamelyik dalát, de ígéretét sohasem teljesítette, most itt az alkalom, hogy szaván fogják. A koszorúból, a mely a vén dözsölő fejéről leesett, köteléket fonnak s összekötözik a még mindig alvónak tagjait, ezzel akarván kényszeríteni ígéretének beváltására. Silenus végre felébred, elneveti magát a jól kieszelt cselen és készségesen dalolni kezd. (13—30. vers.)

Lássuk most már a *Silenus dalát, mely a költemény fő-részt teszi s a melynek helyes magyarázatától függ az egész ecloga megértése*. Az öreg először a világ keletkezését beszéli el és pedig, mintha az Epicurus philosophiai iskolájában tanult volna, az atomokból magyarázza ki az elemek: a föld, víz, tűz és levegő létrejöttét. Ez a részlet természetesen egy cseppet sem illik az egész költemény mythikus tartalmához, de, a mint már a régi scholiasták helyesen megjegyezték, Vergilius a saját philosophiai hitvallását akarta itt megörökíteni s egyszersmind felidézni a felejthetetlen mester, az epicureus bölcs, Siro emlékét, a kinek nemcsak Vergilius, hanem Varus is, a kinek az ajánlás szól, tanítványa volt s a tanításairól való kegyeletes megemlékezést bizonyára jó néven vette. (31—40. vers.)

Ezután Silenus a Deucalion és Pyrrha meséjét énekli el az emberi nem keletkezéséről, leírja Saturnus uralkodásának idejét, az emberiség boldog aranykorát; szól Prometheusról, a ki a tüzet elorozta az égből s az ember használatára engedte át, a miért Juppiter őt a Caucasus szikláihoz lánczolta. A kosmogoniáról tehát az emberiség őskorára tér át. Ezután a herosok kora következett s most ebből a korból való mondákat beszél el Silenus. Az argonauták útjának, a heroikus idők eme legnevezetesebb vállalatának csak egy epizódját érinti, a szép Hylas fiúnak, Hercules kedveltjének a sorsát, a kibe annyira beleszeret-

tek a nymphák, hogy elrabolták a hősök köréből és a kétségbeesett Hercules hiába kereste mindenfelé. Szól azután Pasiphaë, krétai királyné, örült szerelméről egy szép fehér bika iránt s ezzel kapcsolatban érinti a Proetus-lányok esetét, a kik örültségükben tehéneknek képzelték magukat s keresték a szarvat homlokukon. Majd megemlékezik a kőröivel versenyt futó szép Atalantáról, végül Helios leányairól, a kik szerencsétlen testvérek, a nap kocsijáról lezuhant Phaëthon halála miatt érzett fájdalmukban égerfákká változtak. (41—63. vers.)

Most egészen váratlanul Cornelius Gallusnak, a költőnek magasztalására tér át Silenus. Elbeszéli, hogy Gallust, a ki a Permessus partjain bolyongott, a Múzsák egyike a Helikon hegyére vezette, a hol őt a Múzsák egész kara tisztelettel fogadta és Linus, a mesés őskor híres énekese, a Múzsák nevében oda ajándékozta neki azt a pásztorsípot, a mely előbb Hesiodusé, a régi görög költőé volt és felszólította őt, hogy e pásztorsíp kísérete mellett énekelje meg Apollo gryniumi szent berkét. (64—73. vers.)

Silenus ezután Scyllának, Nisus leányának, tengeri szörnyeteggé, Tereusnak és Philomelának madarakká való átváltozását meséli el. (74—81. vers.)

Végül elénekelte mindazt, a mit egykor Phoebus dalolt el az Eurotas partján. (82—84. vers.)

De e közben beállott az este s a pásztorok elváltak Silenustól, hogy nyájaikat az ólakba hajtásák. Ezzel bezárul a költemény idyllikus kerete (85—86. vers.)

Látni való, hogy az egésznek középpontja és főrésze a Silenus dala, de, hogy mi az összefüggés a legkülönbözőbb mythosoknak e lazán egybefűzött sorozatában s hogy mi cél vezette a költőt éppen ezeknek a meséknek kiválogatásában, arról a régi scholiasták hallgatnak s az újabb kutatók közül sem tudott senki erre a kérdésre csak félig-meddig is kielégítő választ adni. Azért Deuticke, az eclogák legújabb magyarázója, így kezdi a hatodik idyllhez írt kommentárját, melynek *Wunder über Wunder* címet ad: *Dies Gedicht, das nur im Anfang und Schluss etwas an die bukolische Richtung erinnert, ist selber ein Wunder, wenigstens für uns ein Rätsel ... weil uns, wie schon den Erklärern im Altertum, trotz der klaren Einleitung (13—30.) der Zweck und Leitgedanke des Hauptteils (31—84.) verborgen ist*“. Szól azután az újabb magyarázó kísérletekről és szemléljét e szavakkal fejezi be: „Kurz: bisher fehlt ein durchweg befriedigender Aufschluss, warum der heitere Silen all diese ernsten, vielfach tragischen Geschichten berichtet. Und leider lässt sich kaum erwarten, dass die vermutlich vorliegenden Beziehungen auf allerlei Ereignisse in der Umgebung

des Dichters oder in der Literatur des Tages jemals klar zu Tage Treten.¹

Ezek igazán vigasztalan szavak. De hát csakugyan örökre le kellene mondanunk a rejtély megfejtéséről? Hiszen a Silenus dalában a legbővebb részlet, a fehér bikába szerelmes Pasiphaë-ről szóló (45—60. vers), sajátos pathetikus stílusával azonnal elárulja, hogy nem lehet más, mint egy alexandriai modorú epyllionnak kiszakított részlete s már ennek alapján is mért ne volna remélhető, hogy az alexandrin görög költészet töredékeinek behatóbb megismerése, melyre éppen az újabb kutatók munkái segítettek rá, épp úgy rávezet bennünket a helyes megfejtésre, a mint ugyane töredékek tanulmányozása máris rávezetett a római és görög elegia sokáig homályban maradt viszonyának tisztázására.²

Azonkívül a régi scholiasták magyarázataihoz való folyamodás sem mindig oly eredménytelen, a mint első pillanatra hinnők. Igaz ugyan, hogy ezek a scholion-gyűjtemények rendszerint a régiség utolsó századaiból valók, a mikor már végkép elhanyaglott az antik eruditio, s jó részük üres fecsegés, de olykor kivillan a szemétből egy-egy gyöngyszem: valamely, a gyűjtemények összeállítóinál régibb és igazán tudós magyarázó véletlenül fentartott jegyzete. Ilyen gyöngyszemnek mondható az a megjegyzés, a melyet Servius a Gallusról szóló részlethez, a hatodik ecloga 72. verséhez mellékel, a melyből megtudjuk, hogy Apollonak itt említett gryniumi berkében folyt le a két híres régi jós, Calchas és Mopsus versenye s hogy ezt a versenyt Euphorion, alexandrin görög költő énekelte meg és e költeményét Gallus átültette a latin irodalomba. Tehát a Silenus dalának Gallusra vonatkozó része nem egyéb, mint Euphorion egyik, Gallus fordította elbeszélésének visszhangja s e szerint nem is Gallus az, a kit a Múzsák a Helikon hegyére visznek, és a Hesiodus pásztorsipjával ajándékoznak meg, hanem Euphorion, a ki egyik elbeszélő költeményének, a hol a többi közt a gryniumi berekről is volt szó, ilyen prooemiumot adott. A prooemium csakugyan méltó egy alexandrin költőhöz: egészen hasonlóan beszélt el Callimachus, az alexandrin költészet vezér alakja, kit Euphorion e helyt szem előtt tartott, a mythikus elbeszélések egész gyűjteményét tartalmazó *Aetia* című munkája bevezetésében, hogy álmában a Helikon hegyére került s ott a Múzsák maguk avatták őt be a mythosvilág titkaiba. De Calli-

¹ *Vergils Gedichte*, erklärt von Ladewig und Schaper. Erstes Bändchen: *Bukolika und Georgia*, achte Auflage, bearbeitet von Paul Deuticke. Berlin, Weidmann, 1907.

² V. ö. *A római elegia viszonya a göröghöz* (Budapest, Akadémia, 1903.) cz. értekezésemet.

machuson kívül utánozta itt Euphorion a Hesiodus Theogoniájának bevezetését is, a hol Hesiodus elmondja, hogy ő juhait legeltette a Helikon alján, a mikor leszálltak hozzá a Múzsák, babérágból való *σκήπτρον*-t adtak neki és szép énekekre tanították.

De mi indította Euphoriont arra, hogy oly költemény elején, a melyben a gryniumi berekről volt szó, Hesiodus utódának tüntesse föl magát? Az, hogy a gryniumi berekben történt Calchas és Mopsus versenye, ezt a versenyt pedig először Hesiodus énekelte meg *Melampodia*-jában, a mint a Hesiodus töredékeinek Rzach-féle gyűjteményében a 160. fragmentum mutatja.¹ Euphorionnak pedig csak czim szerint s egyes töredékekből ismert költeményei közt van egy *Hesiodos* című is, a mi már most feljogosít bennünket arra, hogy ezt a költeményt olyannak tartssuk, a melyben a szerző Hesiodusból merített anyagot dolgozott fel és hogy az említett prooemiumban éppen az Euphorion *Hesiodos*-ának bevezetését, a gryniumi berekről szóló elbeszélésben pedig ugyanennek a *Hesiodos*-nak egy részletét lássuk. Így azután a Silenus dala Gallusra vonatkozó részletével tisztában volnánk.

Ha már most a Silenus-dalnak azt a részét vizsgáljuk, a mely a Gallus-epizódot megelőzi (31—63. vers), itt is Hesiodusra emlékeztet az, hogy Silenus előbb (31—40. vers) a kosmogoniáról szól, csak azután tér át az aranykorra és a mythosokra, a mint Hesiodus tette, a ki a Theogoniában leírta a világ keletkezését, az *Erga*-ban az emberiség aranykorát, a *Katalogos*-ban és egyéb műveiben pedig előadta a heroikus mythosokat, bár itt Vergilius a főntebb érintett okból Hesiodus poetikus kosmogoniája helyébe Epicurus nézeteit tette. De már a 41—63. versben felsorolt összes mythosok minden philosophiai toldalék nélkül Hesiodus különböző műveiből vannak merítve. Nevezetesen Deucalionról és Pyrrháról szól a *Katalogos* 2. és 3. fragmentuma; az aranykorról az *Erga* 109. és köv. versei; Prometheus tüzlopásáról ugyanott az 50. és köv. versek, megbüntetéséről a *Theogonia* 531. és köv. versei; az argonauták mondájáról, a hová a Hylas-epizód is tartozik, a *Katalogos* 50., 52—54., 56—59., 63—64. fragmentuma; Minosról és a krétai mondákról, melyekhez a Pasiphaë-epizód is tartozott, a *Katalogos* 30. fr.; a Proetus-lányokról ugyanott a 26—29. fr.; Atalantáról u. o. a 20—22. fr.; Phaethon testvéreiről a bizonytalan helyű 199 fr. A bővebben kidolgozott, Pasiphaéről szóló részlet pedig, a mint már említettük, azonnal elárulja, hogy a Hesiodus meséje itt az

¹ Hesiodus töredékeit a továbbiakban is a következő kiadás után idézzük: *Hesiodi carmina, recensuit A. Rzach*, editio altera, Lipsiae, Teubner, 1908.

alexandrin epyllion stílusára van átirva, azaz, hogy itt egy alexandrin költő dolgozott fel Hesiodus-féle anyagot. Ebből azt következtethetjük, a mit különben már több magyarázó sejtett, hogy ezek a mythosok is a 41. verstől a 63. versig Euphorion *Hesiodos*-ában állottak s hogy ez a költemény olyan lehetett, a mely, természetesen a Vergilius philosophiai toldaléka nélkül, a chaostól, vagyis a világ keletkezésétől, illetve a vizözöntől fogva a herosok koráig új alakban dolgozta fel a Hesiodus adta anyagot. Különben is az itt felsorolt mythosok közül a Hylas-mondát tényleg megtaláljuk az Euphorion 149. és 94. töredékében; az Atalanta-mondában szerepet játszó Hesperida-almákat pedig a 111. fragmentumban.¹ Ennek a Hesiodusból merített elbeszélés-füzérnek² az élén állhatott a Gallus-fordította prooemium, a mely prooemiumon kívül ugyanebből a füzérből lefordította Gallus a gryniumi berekről szóló elbeszélést olyformán, hogy azt a bevezetést, a mely Euphorionnál az egész *Hesiodos* elején állott, ő ugyancsak bevezetésként a *Hesiodos*-nak csupán egy részlete, a latinba áttűtetett gryniumi monda elé bocsátotta.

A mi Silenus dalának a Gallus-epizód után következő részeit illeti, a 74—81. versben két attikai helyi mondával találkozunk. Az egyik Pandion athéni király leányairól, Procnéről és Philomeláról szól, a kik az egyik leány férjével, Tereuszsal együtt madarakká változtak át. Ezzel szorosan összefügg a szintén madárrá változott Nisusról, Megara királyáról és leányáról, a tengeri szörnyeteggé változott Scylláról szóló monda is, mert Nisus szintén a Pandion, athéni fejedelem gyermeke volt, sőt sirját is mutogatták Pausanias (I. 19., 4.) szerint Athénben a Lykeion mellett. A két monda különben a legszorosabb kapcsolatba van hozva egymással a pseudovergilianus *Ciris*-ben is.³ E mondák költői feldolgozását is a legnagyobb valószínűséggel tulajdoníthatjuk Euphorionnak, a kinek *Mopsopia* (Attika régi neve) című munkája, a mint biztos forrásokból tudjuk, nem

¹ Euphorion fragmentumait Meineke (*Analecta Alexandrina*, p. 38. sqq.) szerint idézzük.

² Hogy Euphorionnak kedve jött Hesiodusból merített anyagot dolgozni fel, azt Hesiodusnak az alexandrinusokra tett nagy hatásából magyarázhatjuk meg. Ők ugyanis szakítottak a Homeros-féle nagy eposz utánzásával s ennek helyébe a kisebb költői elbeszélést, az úgynevezett epyllion tették. Mivel pedig Hesiodus irt először ilyen kisebb terjedelmű epikus költeményeket és *Katalogos*-a valóban nem volt egyéb a heroinákról szóló epyllion-füzérnél, őt tekintették mesterröknek az alexandrinusok. Euphorion számára pedig különösen pikáns feladat lehetett a Hesiodus objektív hangú és homerikus stílusú elbeszéléseit áttenni az alexandrinusok pathetikus stílusára s így demonstrálni a régi és az új költői művészet különbségét.

³ V. ö. a *Ciris* 195. és köv., továbbá 408. és köv. vss.

volt más, mint éppen attikai helyi mondákból összeállított epyllion-füzér.

Vége a Silenus-dal 82—84. versében Apollónak az Eurotas partjain elzengett dalairól van szó. A magyarázók régóta felismerték, hogy ez világos célzás a Hyacinthus-mondára, mert Apollo az ő kedveltjének, a szép Hyacinthus spártai királyfinak szokott volt énekeket mondani az Eurotas mellett. Ezt a mondát is Euphorion dolgozta fel, a mint több reánk maradt fragmentum mutatja.¹

Eddigi kutatásaink eredménye tehát a következő: a Silenus-dal Euphorion három művéből van merítve és pedig a 41—73. vers a *Hesiodos*-ból, melynek a gryniumi berekre vonatkozó részét az egésznek proomeiumával együtt Gallus latinra fordította; a 74—81. vers a *Mopsopia*-ból, végre a 82—84. vers a *Hyacinthus*-ból. E szerint a *Silenus elbeszélte, látszólag össze-függéstelen mondák összekötő kapcsa az, hogy valamennyi Euphorionra megy vissza, s így a Silenus egész dala nem egyéb, mint Euphorion különböző költői elbeszéléseinek, epyllionjainak poetikus kivonata, visszhangja.*²

Ebből már sejtethjük az egész ecloga célzatát, ha vizsgáljuk, mi jelentősége volt az Euphorion nevének az akkori római költészetben.

Kr. e. 40 körül, a mikor Vergilius ezt az idyllt írta, még egészen az alexandrinismus hatása alatt állottak a latin poeták és a régibb irodalom hagyományával teljesen szakítottak. A régibb római költészet ugyanis a klasszikus görög irodalom emlőin táplálkozott, vagyis annak a kornak a remekein épült, mely Homértól Nagy Sándorig terjed. Így az Aeschylus—Sophocles—Euripides-féle tragédiát ültette át a római irodalomba Accius és Pacuvius; az attikai új-komédia után indult Plautus és Terentius; a homerosi éposz volt Naevius, Ennius és epikus utódaik mintája. Miután így csaknem mind átdolgozták már a klasszikus korbéli görög remekeket s miután e nehéz munkában a gondos formát mindennél többre becsülni megtanulták: hátra voltak még, mint utánozható görög minták, az alexandrinusok, a kik hasonlóan a római költőkhöz a poézist tudós mesterség gyanánt üzték s a forma virtuózai valának. Hogy itt még van valami új elhódítani való az olyanok számára, a kik nem akarnak rég elesépelelt tárgyakkal foglalkozni, azt Valerius Cato, a híres grammatikus és költő ismerte föl, kinek sikerült csakhamar

¹ V. ö. Euphorion 36—38. töredékét.

² Egészen hasonló módon adta Vergilius később, a tizedik ecloga 9—69. versében Gallus szerelmi elegiáinak költői kivonátát. Itt is ez a kivonat teszi az idyll főrészét s a bukolikus keret, a melybe foglalva van, itt is csak külsőleges.

egész iskolát teremtenie. Tanítványai éppen a $\kappa\alpha\tau'$ ἐξοχῆν alexandrin műfajok művelésével, epigrammák, kisebb lyrikus versek és elegiák írásával foglalkoztak és Callimachust, az alexandrin költészet fejedelmét követve, a ki a homerikus nagy époszt elavultnak tartotta s helyébe a kisebb költői elbeszélést, a rövid, de annál nagyobb műgonddal kidolgozott *epylliont* állította, ők is az *epyllionban* látták a költői alkotás netovábbját, a poézis legelőkelőbb műfaját. Ilyen *epyllionok* voltak: Cornificius *Glaucusa*, Calvus *Iója*, Cinna hires, kilencz évig készült *Smyrnája*, a melynek példájára állította fel Horatius a *nonum prematur in annum* elvét; ilyen végre Catullustól a *Peleus és Thetis lakodalma*. Ennek az iránynak volt a folytatója a hatodik eclogában dicsőített Cornelius Gallus, a ki mintául az alexandrinusok közül az *epyllionnak* Callimachus után legjelesebb művelőjét, Euphoriont választotta s a kinek költői működését Servius, Vergilius régi magyarázója, így ismerteti: „Euphorionem transtulit in Latinum sermonem“.¹ Az alexandrin irányhoz csatlakozott továbbá Gallus barátja, Vergilius is, mint fiatal író, csakhogy ő nem az *epyllionnal* foglalkozott, hanem az alexandrin költészetnek világ-irodalmi jelentőségben legkiválóbb műfaját, a Theocritus-féle idyllt hódította el a görögöktől, de, hogy a költészet legelőkelőbb műfajának ő is az *epylliont* tartotta, kitűnik a *kilenczedik eclogából* (35—36. vers), a hol Cinnát, az említett *Smyrna* című *epyllion* szerzőjét, hattyúhoz hasonlítja, a kinek hangjához képest az ő pásztorköltői hangja csak olyan, mint lúd gágogása.

Ez a fiatal költői iskola mint ujitó akarván föllépni, magát *neoterikusnak* nevezte s öntudatosan helyezkedett ellentétbe az öreg Enniusszal, a hosszadalmas *Annalisok* szerzőjével és kései utánozóival, a kik történelmi tárgyakat az ő, szerintök elavult modorában dolgoztak fel nagy terjedelmű s annál unalmasabb époszokká. Az a gúnyos lenézés, a melyvel Enniusról és az egész régiebb iskoláról nyilatkoztak, nagyon bosszantotta Homér és Ennius egyik legnagyobb bámulóját, Cicerot, a ki nem elégedve meg szónoki babéraival, költő is akart lenni s e nemű kísérleteiben éppen Enniust gyakran utánozta. Ő a gúnyt gúnynyal viszonzotta s ismételten kiesűfolta a $\nu\epsilon\omega\tau\epsilon\rho\iota$, a *poetae novi* metrikus furcsaságait.² De különösen felháborodott azon, a mikor a fiatalok már Euphoriont is, még az alexandrinusok közt is a legtudakosabb és a leghomályosabban író epikust kezdték utánozni s egy ilyen költőt mertek az ő bámult Enniusa fölé helyezni. Ezért *De divinatione* című munkájában (II. 64.) czéltatosan állította szembe Homér jóleső világosságát Euphorion

¹ Serv. ad Verg. Ecl. 10, 1.

² V. ö. Epist. ad Att. VII. 2, 1 és Or. 48, 161.

homályosságával: „Nimis etiam obscurus Euphorion: at non Homerus: uter igitur melior?“ A *Tusculanae Disputationes*-ben pedig (III. 19.) Enniusnak egy szép helyét idézve így kiált föl: „O poetam egregium, quamquam ab his cantoribus Euphorionis contemnitur“. Ez az oldalgóság talált: a *cantores Euphorionis* (Euphorion majmolói) nevezet mint gúnynév rajtuk száradt a neoterikusokon s ma is e név alatt emlegeti őket az irodalom-történet.

Cicero a *Tusculanae Disputationes* Kr. e. 44-ben adta ki, Vergilius a hatodik eclogát 40-ben. Még eleven és fájdalmas lehetett tehát a sértés emléke s különösen fájhatott Vergiliusnak, mert a czélzás éle első sorban az ő nagyrabecsült barátja, Cornelius Gallus ellen irányult, mint a ki éppen az Euphorion átültetésével foglalkozott.¹ Nem alaptalan azért az a feltevésünk, hogy Vergiliust Ciceronak különösen ez a helye indította arra, hogy Euphoriont tüntetőleg dicsőítse. Egyébiránt a magyarázók régen észrevették, hogy az ecloga egyes phrasisai több helyen rávallanak a *Tusculanae Disputationes* közvetlen hatására. De még feltűnőbb ennél az, hogy maga a megkötözött Silenus mondája is, melyből Vergilius az eclogának idyllikus keretet alkotott, előfordul a *Tusculanae Disputationes* I. könyvének 114. fejezetében, a hol el van beszélve, hogy Midas király fogságba ejti Silenust és csak akkor bocsátja szabadon, a mikor Bachusnak ez az öreg nevelője, a ki bölcseségéről volt híres, kifejtette előtte mélyséyes életphilosophiáját. Ebből értjük meg, hogy Vergilius miért ad Silenus szájába, legalább a dal elején, mielőtt a költői mondák elbeszélésére térne át, philosophiai dogmákat — mert hiszen Silenust már a monda is nagy philosophusnak tartotta — s egyszersmind kétségtelenné lesz előttünk a hatodik ecloga és *Tusculanae Disputationes* összefüggése.

Ezek után világosan láthatjuk az ecloga czélzatát. Vergilius, mint lelkes neoterikus, meg akarta mutatni, hogy a Cicerotól becsmért Euphorion olyan író, a ki méltó az utánzásra.² E czél-

¹ Vergilius különben oly lelkes híve volt a neoterikus iránynak, hogy már a második eclogában (83—91 vers) dicsőítette Polliót, mint *nova carmina*, vagyis az új iskola szellemében írt költemények szerzőjét s egyszersmind kigúnyolta Baviust és Maevium, a régi iskola két hívét. A dologban pedig az a legfűcsább, hogy ezeket a műkritikai nyilatkozatokat minden alkalmasszerűség nélkül pásztorok szájába adja!

² Hogy Vergilius még Cicero halála után sem találta fölöslegesnek ilyen czélzatú költemény írását, könnyen megmagyarázható abból, hogy még mindig voltak a jelentékenyebb írók közt is olyanok, a kik ellenségesen állottak az alexandrinizmussal szemben. Ilyen

ból Silenust, a dal nagy mesterét, megtette *cantor Euphorionis*-nak és a szájába adta Euphorion legszebb meséit, melyek mindegyike alkalmas tárgyat szolgáltathat valamelyik római költőnek nek egy-egy alexandrin modorú epyllion írására, s hogy czélzata felől semmi kétség ne merülhessen föl, a Varushoz intézett ajánlásban egyenesen megmondja (11—12. vers):

. . . nec Phoebus gratior ulla est,
Quam sibi quae Vari praescripsit pagina nomen.

Mert ezzel a szerény költő világért se akarta azt mondani, hogy az ő hatodik eclogájánál nincs Phoebus előtt kedvesebb költemény, hanem, hogy a Silenus-dalban említett Euphorion-féle epyllionok a költészet legelőkelőbb termékei s hogy az epyllionban kulmináló alexandrin irány a költészet legfinomabb nyilvánulása. Midőn pedig a Silenus-dal közepén, az egész ecloga centrumában, Euphorion helyett Gallust viszi fel a Helikon hegyére, őt ezzel Euphorion méltó utódának s a római neoterikusok vezéralakjának akarja feltüntetni, s a mikor Linusszal ezt mondatja neki (72—73. vers):

. . . tibi Grynei nemoris dicatur origo,
Ne quis sit lucus, quo plus se iacet Apollo,¹

vagyis, hogy Apollo éppen az Euphoriontól és utána Gallustól megénekelt gryniumi berkére lesz legbüszkébb, világosan utal arra, hogy Gallus s vele a neoterikusok a költészet berkeiben a leghelyesebb úton haladnak.²

volt különösen Horatius, a ki a neoterikus Calvus és Catullus egyik hívét így csúfolta ki az I. könyv 10. satirájában (18—19. vers):

simius iste
Nil praeter Calvum et doctus cantare Catullum.

Itt kétségtelenül a Cicero-féle *cantores Euphorionis* gúnynev lebegett Horatius szemei előtt, a ki épp oly kevésre becsülte a *cantores Calvi et Catulli*-t, mint előbb Cicero a *cantores Euphorionis*-t. Mivel pedig Horatius az idézett nyilatkozatot több évvel a hatodik ecloga után tette, ebből az is kitétnik, hogy Vergiliusnak sem sikerült őt az alexandrinismus számára megnyerni.

¹ Azok a dicsőítések természetesen, a melyeket a gryniumi berekről szóló költemény prooemiumában Gallusra vonatkoznak, nem voltak benne a Gallus művében, hanem a Vergilius saját toldásai.

² Hogy éppen ily tárgyú költeményt ajánlott Alfenus Varusnak, legjobban úgy magyarázhatjuk meg, ha föltesszük, hogy Varus, az ő barátja és pártfogója, szintén a neoterikus törekvések híve volt. Ezt annál inkább elhihetnők Varusról, ha igazolni tudnók több magyarázónak azt a nézetét, hogy a Catullus 10. és 22. költeményében megszólított Varus és a 30. költeményben említett Alfenus, Catullus legjobb barátainak egyike, azonos a mi Alfenus Varusunkkal. Ez esetben tehát már mint a Catullus pajtása megismerhette és megkedvelhette volna a neoterikus irodalmat.

Mindez ideig nem tudtuk megérteni Serviusnak a hatodik ecloga 11. verséhez írt következő jegyzetét: „Dicitur autem (ecloga sexta) *ingenti favore* a Vergilio esse recitata“. Tehát éppen ez az ecloga, a mely legkevésbé felel meg a Theocritus-féle idyll fogalmának, aratott volna oly nagy sikert a *recitatio* alkalmával? Most már azonban látjuk, hogy az irodalmi felolvasások akkori műértő közönsége előtt, a mely az alexandrin művészet híve volt, különösen pedig Vergilius költőtársai előtt, a kik Euphorion minden sorát ismerték s az ecloga legfinomabb czélzásait is első hallásra megértették, nagy sikert kellett aratnia aktualis tartalmánál fogva: ez a hallgatóság azonnal észrevette, hogy az *ecloga nem egyéb, mint a neoterikus iskola költői apologiája, melynek éle Euphorionnak és a neoterikusoknak nagy ócsárlója, Cicero ellen irányul.*

Íme, Tekintetes Akadémia, igyekeztünk fölfedni azokat a vonatkozásokat, melyeket az eclogának fönnebb idézett német magyarázója a költemény megértésére igen finom érzékkel nyilvánított szükségesséeknek, de a melyeknek föltárhatását nem remélte: „*die vermutlich vorliegenden Beziehungen auf allerlei Ereignisse in der Umgebung des Dichters oder in der Literatur des Tages*“. Vergilius ezt az eclogáját valóban aktualitásnak szánta, a pillanatnak írta: mihelyt feledésbe mentek azok a motívumok, a melyeknek e mű születését köszönte, értelmének is el kellett homályosulnia, különösen, mikor az antik eruditio hanyatlásával az alexandrin költészet termékei s velök együtt Euphorion munkái is feledésbe mentek.

Ha pedig valaki csodálkoznék azon, hogy Vergilius, a ki később az Aeneisben Homér utóda akart lenni s valóban a nagy éposz ujjáteremtője lett, eleinte az epyllion híve s a nagy éposz ellensége volt, megnyugtathatjuk azzal, hogy költőnk később sem szakított egészen az alexandrinismussal, sőt, már érett férfikorában, maga is írt epylliont, mert a Georgica negyedik énekében az Aristaeus-féle epizód, melybe mint gyöngyszem van belefoglalva az Orpheus és Eurydice gyönyörű története, csakugyan nem egyéb, mint a legszigorúbb alexandrin stílusban megalkotott epyllion, a melynek forrását hajlandó vagyok éppen Euphorionnál keresni, minthogy itt is Hesiodus-féle tárgy jelentkezik alexandrin formában.¹ De még az Aeneisen is, a melynek egyes helyeinél a régi magyarázók többször idézik párhuzam gyanánt az alexandrin költőket, s köztük magát Euphoriont, megérzik az alexandrinismus hatása. Vagy honnan van az, hogy, noha Vergilius a római epikus stílust egészen a Homér mintájára igyekezett megteremteni s az ismétlődő stereotyp kifejezé-

¹ V. ö. Hesiodus 129. és 130. fragmentumát Rzach kiadásában.

seket, az állandó jelzőket s a terjedelmes hasonlatokat nagy részt tőle vette át, stilusa minden külső hasonlóság mellett is egészen más hatást tesz ránk, mint a Homéré? Ez onnan van, mert a Homér előadása még a legviharosabb jelenetek s a legféktelenebb szenvedélyek leírásánál is mindig nyugodt és objektív: a költő saját érzelmeit sohasem vegyíti bele az elbeszélésbe s egyéb célja nincs, mint, hogy mindig hű, részletes és erősen kidomborodó képét adja a valóságnak; ellenben a Vergilius stilusa meleg és érzelmes, mert a költő maga is belesodortatja magát az események árába s mintegy osztozik hősei bűjában és örömében. Sőt mondhatjuk, hogy művének leghatásosabb részei éppen azok, a hol egészen megfélekedzik az epikus tárgyilagosságról s nyiltan fejezi ki érzelmeit, a milyen a többi közt Dido szerelmének híres epizódja. Vergilius tehát bizonyos tekintetben úgy járt el, mint éppen Euphorion a Hesiodusból átvett mesék elbeszélésében: a homerikus tárgyat az alexandrinusok pathetikus stilusában dolgozta fel.

Phenakit Brazíliából.

(Kivonat Zimányi Károly 1. tag 1909 április 19-iki előadásából.)

Előadó phenakitkristályokat ismertetett Brazíliából, a honnan ezt az ásványt egyáltalában még nem ismertük; ezen új előfordulásról és viszonyairól még nincs említés a szakirodalomban.

A braziliai phenakit kissé sárgás és átlátszó, kisebb kristályai csaknem vizeszták, míg a nagyok — méreteik 3—4 cm. — belsejükből fehérek és áttetszők. A kristályok szépsége, éles kifejlődése, továbbá az alakok sokasága és lapjaik fényessége miatt, méltán egyes régibb phenakit-előfordulásokkal hasonlíthatók össze. A braziliaiakhoz egészben véve hasonló zömöktermetű kristályokat találunk a takovajai és framonti phenakitok közt.

A mérésekkel megállapított alakok a következők, a melyek közül a csillaggal jelöltek újak a phenakitra:

$$\begin{array}{ll}
 m \{ 10\bar{1}0 \} & , \quad s \{ 2\bar{1}\bar{3}1 \} \\
 a \{ 11\bar{2}0 \} & , \quad s' \{ 3\bar{1}\bar{2}1 \} \\
 r \{ 10\bar{1}1 \} & , \quad * \{ 3\bar{2}\bar{5}4 \} \\
 z \{ 01\bar{1}1 \} & , \quad * \{ 5\bar{2}\bar{3}4 \} \\
 d \{ 01\bar{1}2 \} & , \quad * \{ 4\bar{3}\bar{7}7 \} \\
 p \{ 11\bar{2}3 \} & , \quad x \{ \bar{1}3\bar{2}2 \} \\
 p' \{ 2\bar{1}\bar{1}3 \} & , \quad * \{ 2\bar{3}\bar{5}2 \} \\
 o' \{ 4\bar{2}\bar{2}3 \} & , \quad * \{ 10.13.\bar{2}3.18 \}
 \end{array}$$

A leggyakoribb alakok: $a, m, p, p', r, z, d, s, s', x$. A széles, de merőlegesen rostozott oszloplapok közül a másodrendűek rendesen nagyobbak, mint az elsőrendűek; a kristályokat tetőző különbözőrendű rhomboéderlapok kifejlődése és eloszlása a rhomboédes tetratoédriának megfelelő.

$p \{11\bar{2}3\}$ az uralkodó alak, lapjai sokszor feltűnően nagyobbak mint a megfelelő bal $p' \{2\bar{1}13\}$ rhomboéderé, nagyságban a különbség sokkal feltűnőbb, mint a Florissant-ról (Colorado) való kristályokon. A többi alak közül jól kifejtettek: r, z, s, s', x és $* \{23\bar{5}2\}$, ez utóbbi nagy, de többnyire gyöngyfényű lapokkal.

Az új, harmadrendű rhomboéderek lapjai legalább két övben fekszenek, s így jelöket biztosan meg lehetett állapítani.

* $\{32\bar{5}4\}$ lapjai $[p:s]$ éleken, $[21\bar{3}1:11\bar{2}3 = 2\bar{5}1]$,

$[1\bar{2}11:10\bar{1}1 = 21\bar{2}]$ és $[10\bar{1}0:01\bar{1}2 = 0\bar{2}1]$ övekben.

* $\{5\bar{2}34\}$ lapjai $[p':s']$ éleken, $[31\bar{2}1:2\bar{1}\bar{1}3 = 271]$,

$[1\bar{2}10:10\bar{1}1 = 2\bar{1}2]$ és $[10\bar{1}0:11\bar{0}2 = 0\bar{2}1]$ övekben.

* $\{43\bar{7}7\}$ lapjai $[s:p]$ éleken, $[2131:11\bar{2}3 = 251]$ és

$[1100:10\bar{1}1 = \bar{1}\bar{1}1]$ övekben.

* $\{23\bar{5}2\}$ lapjait jobbról-balról $z \{01\bar{1}1\}$ és $s \{2131\}$, felül és alul $p \{11\bar{2}3\}$ és $a \{11\bar{2}0\}$ lapjai határolják; $[01\bar{1}0:1\bar{3}2\bar{1} = \bar{1}01]$, $[11\bar{2}0:21\bar{3}2 = 2\bar{2}1]$, $[11\bar{2}3:12\bar{3}\bar{1} = 741]$ és $[2\bar{1}\bar{1}0:21\bar{3}1 = \bar{1}24]$ övekben.

* $\{10.13.2\bar{3}.18\}$ lapjai $[11\bar{2}3:2\bar{3}52]$ éleken, $[11\bar{2}3:12\bar{3}\bar{1} = 741]$ és $[2\bar{1}\bar{1}0:01\bar{1}1 = \bar{1}22]$ övekben.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

TIZENHATODIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály negyedik ülése.

1909 április 19-én.

ENTZ GÉZA osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak *az illető osztályból*: Báró Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Horváth Géza, Ilosvay Lajos, Klein Gyula, Koch Antal, Krenner József, Lengyel Béla, Lenhossék Mihály, Mágócsy-Dietz Sándor, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Schuller Alajos, Szily Kálmán r. tt. — Bodola Lajos, Bugarszky István, Franzenau Ágoston, Kalecsinszky Sándor, Klupáthy Jenő, Kövesligethy Radó, Lörenthey Imre, Ónodi Adolf, Rátz István, Tötössy Béla, Zemplén Győző, Zimányi Károly l. tt. — *Más osztályokból*: Heinrich Gusztáv, Ortway Tivadar r. tt. — Borovszky Samu l. t. — Jegyző: Köinig Gyula osztálytitkár.

92. KLUPÁTHY JENŐ l. t. „A folyadékok szilárdsága“ cz. székfoglaló értekezése.

93. RÉTHY MÓR r. t. „A fémek erőltetési vonalai.“ II. közl.

94. PRINZ GYULA részéről: „A kuldszai Tian-Shan morphológiájáról“; előterjeszti KOCH ANTAL r. t.

95. ZIMÁNYI KÁROLY l. t.: „A braziliai phenakit kristályalakjáról“.

96. BOGNÁR GUSZTÁV részéről: „A brom- és hangyasav egymásra hatásáról“; előterjeszti BUGARSZKY ISTVÁN l. t.

97. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére RÉTHY MÓR r. és ZIMÁNYI KÁROLY l. tagokat kéri föl.

TIZENHETEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Hatodik összes ülés.

1909 április 26-án.

BERZEVICZY ALBERT akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Gróf Teleki Géza ig. t. — Báró Forster Gyula, báró Nyáry Jenő, gróf Széchenyi Béla, Thaly Kálmán t. tt. — Bartal Antal, Beöthy Zsolt, Concha Győző, Csánki Dezső, Entz Géza, báró Eötvös Loránd, Fejérpataky László, Fröhlich Izidor, Gaal Jenő, Goldziher Ignác, Horváth Géza, Ilosvay Lajos, Klein Gyula, Koch Antal, Köinig Gyula, Krenner József, Láng Lajos, Lengyel Béla, Ortway Tivadar, Pauer Imre, Rados Gusztáv, Szily Kálmán, ifj. Szinnyei József, Vécsey Tamás, Wartha Vincze, Wlassics Gyula, Zsilinszky Mihály r. tt. — Áldásy Antal, Badics Ferencz, Bodola Lajos, Borovszky Samu, Cson-

tosi János, Dézsi Lajos, Ferenczi Zoltán, Ferdinandy Géza, Galgóczy Károly, Gomboz Zoltán, Gyomlay Gyula, György Endre, Kégl Sándor, Kollányi Ferencz, Kövesligethy Radó, Kunz Jenő, Lörenthey Imre, Márki Sándor, Medveczky Frigyes, Munkácsi Bernát, Nagy Géza, Nagy Gyula, Ónodi Adolf, Rátz István, Reiner János, Réthy László, Sebestyén Gyula, Szádeczky Lajos, id. Szinnyi József, Tagányi Károly, Téglás Gábor, Thirring Gusztáv, Tolnai Vilmos I. tt. — Stein Aurél k. t. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

98. Elnök úr hosszabb beszéddel nyitja meg a néhai Duka Tivadar tt. alapítványából Körösi Csoma Sándor emlékére tartott ülést, mire két előadás következett:

99. KÉGL SÁNDOR I. t.: Hindusztáni tanulmányok, — és

100. GRÓF TELEKI PÁL dr. mint vendég: Japán kartographiájának történetéről.

E három előadást I. fönt 359—375. lap.

Rövid szünet után következtek a rendes összes ülés folyó ügyei.

101. Elnök úr szép beszéd kíséretében átadta a f. évi Wodianer-jutalmakat ELEK GYULA kolozsvári és LAKATOS KÁROLY komáromi igazgató-tanító uraknak, mire az utóbbi a következő beszédben fejezte ki a megjutalmazottak köszönetét:

Nagyméltóságú Elnök Úr!

Tekintetes Akadémia!

A midőn ezen, anyagilag igen jelentékeny, erkölcsi szempontból pedig páratlanul értékes jutalomdíjat átvesszük, méltóztassék megengedni, hogy a kitüntetésben osztályos társam nevében is, első szavam a hálás kegyelet adója legyen a nagylelkű alapító: *báró Wodianer Albert* emlékével szemben, a ki nemes gondolkozásának, fenkölt szellemének oly fényes tanujelét adta akkor, midőn nagy alapítványának kamatait a tisztas tanítói munkásság megjutalmazására rendelte.

Legyen áldott az ő emlékezete!

Második szavam legyen pedig a hálás köszönet szava mindazon tényezőkkel szemben, a kik, mint ezen alapítvány gondviselői, bírálói, jóakaratói figyelmükkel minket ezen magas kitüntetéshez juttattak.

Köszönetünk és hálánk a Magyar Tudományos Akadémia nagy-érdemű tudós testületének, hogy szerény keretben mozgó törekvéseinket nemcsak anyagi jutalmazásra méltatták, de módot és alkalmat nyújtottak arra is, hogy hazánk ezen legelső és nagytekintélyű tudós testülete előtt személyesen is megjelenhettünk s az összes ülés fényével és díszével is emelni voltak kegyesek kitüntetésünk nagyságát.

De köszönetünk és hálánk illesse azon felebbvalóinkat is, a kik, mint a mi tanítói és közéleti működésünknek közvetlen megfigyelői, kötelességet teljesítő munkánkat talán túl is becsülve, e magas testületnek jutalmazásra javaslatba hoztak.

Ha tettünk valamit, tek. Akadémia, a mi talán szorosan vett kötelességünkön kívül esik, vagy a mit írott törvény nem parancsol, sohasem az anyagi jutalom, vagy kitüntetés reményében tettük, hanem tettük azért, mert a mi édes magyar véreinknek, a mi jó magyar népünknek gyermekeit a tudás forrásához elvezetni, belőlük a hazának hasznos, egymást megértő, egymást megbecsülő polgárokat nevelni, őket istenfélelemre, jó erkölcsre, hazaszeretetre oktatni, mindennél édesebb, mindennél gyönyörűsebb munka.

S a ki e munkába tudásán kívül szívét is beleviszi,

a ki e munkát az iskola négy fala közt kimerítve nem látja, a ki e munkát nem elérhető anyagi javakért, kitüntetésért, hanem a munkáért önmagáért s az ebből fakadó ártatlan örömekért teljesíti, bizony mondom, megtalálja az ő jutalmát lelkiismeretén kívül az ártatlan gyermeki lélek rajongó szeretetében, megtalálja a szülők s polgártársak tiszteletében s megtalálja felettes hatóságának nagyra-becsülésében.

Hogy azonban zajtalan munkásságunk mindezekén kívül, annyi érdemes és kiváló munkatársaink között, még ezen a magas helyen is méltánylásra talált, nem volnánk gyarló emberek, ha be nem ismer-nők, hogy ez bennünket felemel, boldoggá tesz.

A jövődre ne méltóztassék tőlünk ígéretet várni. Mögöttünk 30 éves mult. S ha ebben a multban a munka elől ki nem tértünk, az bennünket, ha Isten a mi erőinket megtartja, a jövőben is megtalál.

A nagy alapító emlékét szíveinkbe zárva, a Magyar Tudomá-nyos Akadémia s annak mélyen tisztelt tagjaira Isten áldását kérjük. — Az összes ülés e szép szavakat lelkes tetszéssel fogadta.

102. A nemzetgazdasági bizottság jelenti, hogy néhai KAUTZ GYULA t. és ig. tag helyébe LÁNG LAJOS r. tagot választotta elnöké-nek, bizottsági tagokul pedig BERNÁT ISTVÁN és VIZAKNAI ANTAL I. tagokat ajánlja. — Az elnökválasztás helyeslő tudomásul van, az ajánlott biz. tagok pedig megválasztatnak.

103. Főtítkár jelenti, hogy özvegy THANOFFER LAJOSNÉ meleg sorokban köszöni az Akadémia részvétét férje elhunytá alkalmából. — Tudomásul van.

104. A lipcsei tudomány-egyetem köszönettel vette tudomásul, hogy Akadémiánk képviseltetni fogja magát jubileumán. — Tuo-domásul van.

105. FINKEY FERENCZ I. t. jelenti, hogy készséggel képviseli Akadémiánkat a genfi egyetem jubileumán, ha erre megbízást nyer. — A megbízás készséggel megadatik.

106. Főtítkár jelenti, hogy az Akadémia szintén részt vett abban a hódolatban, melyben tudományos, irodalmi és művészeti köreink BENCZÜR GYULA igazgató urat nagy történelmi festményének elkészülte alkalmából részesítették és hogy a nagy művész az Akadémiának e megtisztelő figyelmét meleg sorokban megköszönte. — Örvendetes tudomásul van.

107. A M. Tud. Akadémia könyvkiadásában 1909 április havában megjelentek: 1. Akad. Értesítő. 232. füz. (1909. 4. sz.) — 2. Mathemat. és természettudom. Értesítő. XXVII: 1. sz. — 3. Dr. Békefi Remig r. t.: A pécsi egyetem. — 4. Berczik Árpád r. t.: Emlékbeszéd Vadnai Károly I. t. felett. (Emlékbeszédek. XIV: 4. sz.) — 5. Gaal Jenő r. t.: Emlékbeszéd Falk Miksa I. t. felett. (Emlék-beszédek. XIV: 3. sz.) — 6. Váczy János I. t.: A nyelvújítás győ-zelme. Székfoglaló. (Nyelvtud. Értekez. XXI: 2.) — 7. Dr. Veress Endre: Basta György hadvezér levelezése és iratai. (1597—1607.) I. köt. 1597—1602. (Magyar történelmi emlékek. I. oszt. 34. köt.) — Tudomásul van.

108. Az Akadémia könyvtára április hóban a következő ado-mányokat vette: 1. Heinrich Gusztáv r. tagtól: Bahder, Die deutsche Philologie és Bibliotheca Germanica. — 2. Chyzer Kornél I. tagtól: Les progrès de l'assistance des aliénés en Hongrie. — 3. Munkácsi Ber-nát I. tagtól: Mutatványok a perzsa irodalomból. — 4. Vári Rezső I. tagtól: Zum historischen Exzerptenwerke des Konstantinos Porphy-rogenetos. — 5. Winkler Henrik k. tagtól: Simonyi, Die ungarische Sprache, ism. — 6. Zsoldos Benőtl: Bács-Bodrog vármegye törvénykezési

viszonyai. — 7. Dr. Liszt Nándortól: a) Szemelvények a régi magyar népies és tudományos orvosi munkákból, — b) Szemelvények a XVIII. és XIX. század népies gyógyászatának irodalmából. — 8. A genfi egyetemtől: Séance solennelle. — 9. Dr. H. Fritschetől: Die mittlere Temperatur der Luft im Meeresniveau. — 10. Carlo Righinitől: Emil Brusa. — 11. Wichmann Györgytől: 3 értekezés. — 12. Miller V.-tól: Tatár-perzsa (nyelvi) tanulmányok. I—II. rész. — 13. Chachanov A.-tól: Trapezunt krónikája (Panaret Mihály) fordítással, előszóval és magyarázatokkal. — 14. György Endre ajándéka a kéziratának: Duka Tivadarnak hozzá intézett levele 1907 július 14-ről, a melyben Kőrösi Csoma S. hagyatékának történetéről értesíti. — Köszönettel vétetnek.

109. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére báró FORSTER GYULA t. és ig. és VECSEY TAMÁS r. tagokat kéri föl.

LXIX. NAGYGYÜLES.

Első nap.

1909 április 28-án.

BERZEVICZY ALBERT akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: b. Nyáry Jenő, P. Thewrewk Emil t. tt. — Beöthy Zsolt, Békefi Remig, Concha Győző, Csánki Dezső, Entz Géza, báró Eötvös Loránd, Fejérpataky László, Fröhlich Izidor, Gaal Jenő, Genersich Antal, Goldziher Ignác, Karácsonyi János, Károlyi Árpád, Klein Gyula, Koch Antal, Lengyel Béla, Ortway Tivadar, Pasteiner Gyula, Pecz Vilmos, Szily Kálmán, ifj. Szinnyi József, Vecsey Tamás, Wartha Vincze, Zsilinszky Mihály r. tt. — Áldásy Antal, Angyal Dávid, Balogh Jenő, Borovszky Samu, Ferdinándy Géza, Gomboz Zoltán, Gyomlay Gyula, Kétly Károly, Kövesligethy Radó, Onodi Adolf, Reiner János, Tagányi Károly, Váczy János, Zemplén Győző I. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtítkár.

1. Főtítkár bemutatja az ünnepélyes közülés programját (l. 397. l.), mely tudomásul szolgál.

2. A II. osztály jelenti, hogy az akadémiai nagyjutalmat, melyre az 1902—1908. hétéves időközben megjelent történettudományi munkák pályáztak, THALY KÁLMÁN t. tagnak 1905-ben két kötetben második kiadásban megjelent „Ocskay László“ cz. művének, a Marczibányi-mellékjutalmat pedig HAMPEL JÓZSEF r. t. „Újabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről, 1907“ czimű munkájának javasolja kiadatni. (A jelentést, melynek szerzője ANGYAL DÁVID I. t., I. fönt 237—248. l.). — Egyhangúlag elfogadjatik.

3. CONCHA GYÖZÖ r. t. előterjesztette a kiküldött bizottság jelentését a Bródy-jutalomról, melyre az utolsó három év alatt megjelent publicistikai művek pályáztak. A bizottság javasolja, hogy ez a jutalom b. KAAS IVOR kiváló publicistának adassék ki. (A jelentést lásd fönt 248—254. l.). — Egyhangúlag elfogadjatik.

4. WARTHA VINCZE r. t. fölolvassa a kiküldött bizottság jelentését a Wahrmann-jutalomról, mely minden hatodik évben az ipar terén szerzett irodalmi vagy gyakorlati érdemek elismerésül adandó ki. A bizottság javasolja, hogy e jutalom ezúttal BLÁTHY OTTÓ TITUSZ udvari tanácsosnak, a Ganz-féle villamosgyár r. t. műszaki tanácsosának adassék ki. (A jelentést I. fönt 254—260. l.). — Egyhangúlag elfogadjatik.

5. Az I. osztály jelenti, hogy az 1908. évi **Sámuel** díjat **TRÓCSÁNYI ZOLTÁN** akad. könyvtártiszt „A XVI. századbeli nyomtatványok e-jelölései” cz. dolgozatának javasolja kiadni. Egyúttal dicsérettel kiemeli **BAJZA JÓZSEF**-nek „Bajza József költői nyelvéről” és **KERTÉSZ MÁNO**-nak „Nyelvünk műveltségtörténeti emlékei” című értekezéseit (l. fönt 260. l.). — Egyhangúlag elfogadtatik.

6. Az I. osztály jelenti, hogy a **Nádasdy-pályázatra** beérkezett 26 elbeszélő költemény közül a „A kalapács” cz. költeménynek javasolja a jutalmat kiadni, a „Korunk hőse” címűt pedig dicsérettel kitüntetni (l. fönt 261. l.). — Az osztály javaslata elfogadtatván, a fölbontott jeligés levélből **ZEMPLÉNI ÁRPÁD**-nak, a **Petőfi-Társaság** tagjának neve tüntet elő.

7. Az I. osztály jelenti, hogy a **Bulyovszky-pályázatra** (hazafias óda) beérkezett 15 költemény közül nem talált jutalmazásra méltót (lásd fönt 362. lap). — Az osztály javaslata egyhangúlag elfogadtatik.

8. Az I. osztály jelenti, hogy a **Lévay-féle** nyílt pályázatra („Kazinczy Ferencz élete és munkásságának beható méltatása”) két pályamű érkezett, melyeknek szerzői **VÁCZY JÁNOS** l. t. és **CZEIZEL JÁNOS** középiskolai tanár. Az osztály mind a két munkát jutalomra érdemesnek tartja, miért is javasolja, hogy mind a kettő egy-egy teljes **Lévay-díjjal** jutalmaztassék (l. fönt 262. l.). — Elfogadtatik.

9. Az I. osztály jelenti, hogy a **Bézsán-pályázatra** („**Corvina**-könyvtár méltatása és részletes története”) csak egy munka érkezett, mely nem találtatott a jutalomra méltónak, minek következtében a **Bésán-díj** ki nem adását javasolja (l. fönt 263. l.). — Elfogadtatik.

10. Az I. osztály jelenti, hogy a gróf **Teleki József**-jutalomért 1909-ben 1909 szeptember 30. határnappal tiszta vigjátékok pályáznak (l. fönt 282. l.). — Elfogadtatik.

11. Az I. osztály jelenti, hogy a gróf **Karátsonyi**-jutalomért 1909-ben (1909 szeptember 30. határnappal) komoly drámai művek pályáznak (l. fönt 283. l.). — Elfogadtatik.

12. Az I. osztály jelenti, hogy a **Kóczán**-jutalomért 1910 május 31. határidővel színművek pályáznak, melyeknek tárgya II. **Ulászló** vagy II. **Lajos** király korából veendő (lásd fönt 283. lap). — Elfogadtatik.

13. Az I. osztály jelenti, hogy a **Farkas-Raskó**-jutalomra 1909 szeptember 30. határidővel hazafias költemények pályáznak (l. fönt 283. l.). — Elfogadtatik.

14. Az I. osztály jelenti, hogy a **Bulyovszky**-jutalomra 1909 szeptember 30. határidővel ódai költemények pályáznak (l. fönt 283. l.). — Elfogadtatik.

15. Az I. osztály jelenti, hogy a **Nádasdy**-jutalomra 1909 szeptember 30. határidővel elbeszélő költemények pályáznak (l. fönt 284. l.). — Elfogadtatik.

16. Az I. osztály jelenti, hogy a **Vojnits Tivadarné**-jutalomra az 1909. évben Budapesten előadott irodalmi becsű és a színpadon sikert aratott eredeti magyar darabok pályáznak (l. fönt 284. l.). — Elfogadtatik.

17. Az I. osztály jelenti, hogy a **Gorove**-alapítványból „Az esztetika módszereinek történeti és bíráló ismertetése” cz. pályátételt óhajt kitűzni 1911 szeptember 30. határidővel (lásd fönt 284. lap). — Elfogadtatik.

18. Az I. osztály jelenti, hogy a **Rökk Szilárd**-alapítványból „A magyar hangutánzó kifejezések nyelvtörténeti és lélektani szem-

pontból“ cz. pályátételre óhajt nyílt pályázatot hirdetni (l. fönt 284. l.) — Elfogadtatik.

19. Az I. osztály jelenti, hogy a Vigyázó-alapítványból 1911 szeptember 30. határidővel másodszor óhajt pályázatot hirdetni a Corvina-könyvtár méltatásáról és részletes történetéről (l. fönt 284. l.). — Elfogadtatik.

20. A II. osztály jelenti, hogy az Első Magyar Általános Biztosító-Társaság pályázatára, mely a progressiv adóztatás elméletére volt kiírva, két munka érkezett be, melyek egyike sem találtatott jutalomra méltónak, miért is a jutalom kiadását nem hozhatja javaslatba (l. fönt 264. l.). — Elfogadtatik.

21. A II. osztály jelenti, hogy a Pesti Hazai Első Takarékpénztár-egyesület Fáy-pályázatára (az önálló vámterület életbeléptetéséből származó átalakulások) hat pályamű érkezett be. Az osztály nem javasolhatja a jutalom kiadását, de dícséretre méltónak találta a III. számú pályaművet (jeligéje: Küzdj és küzdve bízzál), melynek szerzője dr. RAJNYIK BELA budapesti ügyvéd (l. fönt 265—270. l.). — Elfogadtatik, ill. tudomásul szolgál.

22. A II. osztály jelenti, hogy az Egyesült Budapesti Fővárosi Takarékpénztár-nak az amerikai kivándorlás gazdasági hatásainak tárgyalására hirdetett díjára egyetlen pályamunka érkezett be, melynek jutalmazását az osztály nem javasolhatja (l. fönt 270—273. l.). — Elfogadtatik.

23. A II. osztály jelenti, hogy a Bük László-féle nyílt pályázatra, mely a magyarországi török uralom történetének megbízás útján való megíratása céljából tüzetett ki, két pályázó jelentkezett, kiket az osztály nem tart a kérdéses munka megíratásával megbízhatóknak (l. fönt 273—275. l.). — Elfogadtatik.

24. A II. osztály jelenti, hogy az Oltványi-pályázatra (a káptalani iskolák történetéről) egy pályamunka érkezett, mely a kitűzött jutalomra minden tekintetben érdemes (l. fönt 275. l.) — Az osztály javaslata elfogadtatván, a felbontott jeligés levélből BEKEFI REMIG r. t. neve tűnt elő.

25. A II. osztály jelenti, hogy a Léway-féle történettudományi pályázatra (az I. Lipót-féle absolutismus politikájáról) három pályázó jelentkezett, kiknek munkái a jutalomra nem érdemesek, miért is a díj kiadását nem javasolja (l. fönt 276—278. l.). — Elfogadtatik.

26. A II. osztály jelenti, hogy a Flór-alapítványnak 1908. és 1909. évi kamatait (1600 K) Césare de Saussure II. Rákóczi Ferenczről szóló emlékiratának (szerkeszti THALY KÁLMÁN t. t.) kiadására szándékozik fordítani (l. fönt 278. l.). — Elfogadtatik.

27. A II. osztály jelenti, hogy az Első Magyar Általános Biztosító-Társaság alapítványának f. évi kamatai a Nemzetgazdasági Bizottság rendelkezésére vannak fentartva (l. f. 278. l.). — Elfogadtatik.

28. A II. osztály az Egyesült Budapesti Fővárosi Takarékpénztár alapítványából kettős jutalommal (4000 K) az amerikai kivándorlás gazdasági hatásainak kifejtésére óhajt 1910 szept. 30. határnappal pályázatot hirdetni (l. fönt 285. l.). — Elfogadtatik.

29. A II. osztály Pollák Henrik alapítványából az európai államok halandósági viszonyairól kíván 1911 szept. 30. határnappal pályázatot hirdetni (l. fönt 286. l.). — Elfogadtatik.

30. A II. osztály Bük László alapítványából 1910 szept. 30. határnappal nyílt pályázatot hirdet Magyarország történetéről a XVI. században (l. fönt 286. l.). — Elfogadtatik.

31. A II. osztály az Ullmann-alapítványból 1910 deczemb. 31. határidővel a kisbirtokrendszer jogosultságáról hirdet pályázatot (l. fönt 286. l.). — Elfogadtatik.

32. Főtitkár jelenti, hogy a budapesti és kolozsvári egyetemek bölcsészeti karai dékanjai az egyetemi hallgatók részére kitűzött nyelvészeti és történettudományi jutalmakat STEUERMANN MIHÁLY és CSÜRI BALINT, illetve GALAMB ÖDÖN és PATAY JÓZSEF bölcsészethallgatóknak ajánlják kiadni (fönt 280. l.). — Elfogadtatik.

33. A III. osztály a Forster-jutalomra néhai CSERHÁTI SÁNDOR-t ajánlja, KOVÁCS IMRE-t pedig dicséretben találja részesítendőnek (l. fönt 278. l.). — Elfogadtatik és a Forster-jutalom az időközben elhunyt Cserhádi Sándor örököseinek kiadni határozott.

34. A III. osztály a Bézsán-alapból hirdetett nyílt pályázaton TANGY KÁROLY l. tagnak „A szilárd test és a folyadék közös határfelületén fellépő felületi feszültségnek közvetlen módszerekkel való meghatározásáról” beadott tervezetét mondja legsikerültebbnek, melynek kidolgozásával pályázó meg volna bízandó. Igen figyelemre méltók még GÁTI BÉLA tervrajza „A váltakozó áramok csillapításának méréséről” és ZEMPLEN GYÖZŐ l. tagé „Az elektrónok longitudinális tömegének kísérleti megvizsgálásáról” (l. fönt 278. l.). — Elfogadtatik.

35. A III. osztály a Lukács Krisztina-jutalomra nyílt pályázat útján beérkezett két tervezet közül elfogadásra ajánlja ifj. ENTZ GÉZÁÉ-t „A hazai Peridineák morphológiája és biológiájáról” (l. fönt 279. l.). — Elfogadtatik.

36. Főtitkár jelenti, hogy az 1908. évi akadémiai nagyjutalom és Marczibányi mellékjutalom az 1903—1909. évkörben megjelent természettudományi munkák legjobbjainak lesz odaítélendő (l. fönt 290. l.). — Tudomásul van.

37. A III. osztály a Lukács Krisztina-alapítványból 1911 decz. 31. határnappal a Fourier-féle sorok elméletének monographiájára hirdet pályázatot (l. fönt 290. l.). — Elfogadtatik.

38. A III. osztály Tomori Anasztáz alapítványából 1911 decz. 31. határnappal a $p=1$ genusú síkbeli és térbeli algebrai görbék elméletének monographiájára hirdet pályázatot (l. fönt 290. l.). — Elfogadtatik.

39. A III. osztály Lévy Henrik alapítványából nyílt pályázatot hirdet valamely mezőgazdasági kérdésnek megoldására. A tervezetek beküldésének hatánapja 1909 decz. 31. (l. fönt 290. l.). — Elfogadtatik.

40. Főtitkár jelenti, hogy a f. évben lejárt Péczely-pályázat, a vámok történetéről, és a Gorove-pályázat, az evolúciós rendszerekről, meddők maradtak. — Tudomásul van.

41. Elnök úr a jutalmat nem nyert összes pályaművek jeligés leveleinek elhamvasztására BOROVSKY SAMU és GOMBOSZ ZOLTÁN l. tagokat kéri föl, a kik is még az ülés folyamán jelentik, hogy megbízatásukban eljárak. — Tudomásul van.

42. Az osztályok kéri, hogy a múlt évi nagygyűlésen kitűzött és még le nem járt jutalomtételek újra hirdettessenek. — Meg fog történni.

43. A II. osztály javasolja, hogy néhai HAJNIK IMRE r. tagnak, PAULER GYULA r. tag, osztályelnöknek és KAUTZ GYULA r. és ig. tag másodelnöknek, a III. osztály pedig, hogy THAN KÁROLY r. és ig. tag másodelnöknek arczképei az Akadémia arczkép-csarnokában kifüggesztessenek. — Titkos szavazás útján elfogadtatik.

44. Főtitkár bemutatja az osztályok tagajánlásait:

Az I. osztály részéről:

Tiszteleti tagnak:

Rákosi Jenő l. t. 28 szavazattal egyhangúlag

Levelező tagnak a B) alosztályba:

Császár Elemér 25 „ 3 ellen

A II. osztály részéről:

Tiszteleti tagnak:

Darányi Ignác 44 szavazattal 6 ellen

Rendes tagnak a B) alosztályba:

Szédeczky Lajos l. t. 37 „ 12 „

Levelező tagnak az A) alosztályba:

Angyal Pál 46 „ 5 „

Prohászka Ottokár 41 „ 12 „

Réz Mihály 35 „ 13 „

Levelező tagnak a B) alosztályba:

Hornyánszky Gyula 39 „ 14 „

Mahler Ede 43 „ 11 „

Sörös Pongrácz 40 „ 13 „

A III. osztály részéről:

Rendes tagnak az A) alosztályba:

Kövesligethy Radó l. t. . . . 39 szavazattal 2 ellen

Levelező tagnak a B) alosztályba:

Déchy Mór 28 „ 13 „

Tuzson János 30 „ 11 „

Udránszky László 39 „ 2 „

45. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére báró Eötvös Loránd és Concha Győző r. tagokat kéri föl.

LXIX. NAGYGYÜLÉS.

Második nap.

1909 április 29-én.

BERZEVICZY ALBERT akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Fehér Ipoly, b. Forster Gyula, Fraknói Vilmos, Léway József, b. Nyáry Jenő, Plósz Sándor, Thaly Kálmán, P. Thewrewk Emil t. tt. — Gr. Andrassy Gyula, Asbóth Oszkár, Baksay Sándor, Ballagi Aladár, Bartal Antal, Beöthy Zsolt, Berzík Árpád, Békefi Remig, Concha Győző, Csánki Dezső, Entz Géza, b. Eötvös Loránd, Fejérpataky László, Földes Béla, Fröhlich Izidor, Gaál Jenő, Genersich Antal, Goldziher Ignác, Horváth Géza, Karácsonyi János, Károlyi Árpád, Kherndl Antal, Klein Gyula, König Gyula, Krenner József, Láng Lajos, Lengyel Béla, Lenhossék Mihály, Nagy Ferencz, Ortway Tivadar, Pasteiner Gyula, Pecz Vilmos, Rados Gusztáv, Schuller Alajos, Szilády Áron, Szily Kálmán, ifjabb Szinnyi József, Vécsey Tamás, Wartha Vince, Wlassics Gyula, Zsilinszky Mihály r. tt. — Áldásy Antal,

Balogh Jenő, Bernát István, Bodola Lajos, Borovszky Samu, Csontos János, Erdélyi László, Galgóczy Károly, Katona Lajos, Kollányi Ferencz, Lörenthey Imre, Medveczky Frigyes, Melich János, Moesáry Sándor, Nagy Géza, Némethy Géza, Onodi Adolf, Pápay József, Reiner János, Réthy Lajos, Tagányi Károly, Tangl Ferencz, Váczy János l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtítká.

46. Elnök úr megnyitja az ülést és fölhívja a nagygyűlés tagjait, hogy az Igazgató-Tanácsba a rendes vagy tiszteleti tagok sorából egy tagot válasszanak. A megejtett titkos szavazásnál beadott 42 szavazatból kapott ENTZ Géza 33, Concha Győző 3, König Gyula 2, Goldziher Ignác és ifj. Szinnyi József egy-egy szavazatot. — Elnök úr ENTZ Géza r. tagot az Igazgató-Tanács megválasztott tagjának nyilvánítja.

47. Elnök úr fölhívja a nagygyűlés tagjait, hogy ejtsék meg a tagválasztást. Az osztályok sorrendje sorshúzással megállapítván, titkos szavazással, golyózás útján, megválasztottak:

A II. osztályba:

Tiszteleti tagnak:

Darányi Ignác 48 szavazattal 1 ellen

Rendes tagnak a B) alosztályba:

Szádeczky Lajos l. t. 41 " 9 "

Levelező tagnak az A) alosztályba:

Angyal Pál 43 " 5 "

Prohászka Ottokár 43 " 7 "

Réz Mihály 39 " 9 "

Levelező tagnak a B) alosztályba:

Sörös Pongrácz 41 " 8 "

Hornyánszky Gyula 40 " 9 "

Mahler Ede 38 " 11 "

A III. osztályba:

Rendes tagnak az A) alosztályba:

Kövesligethy Radó l. t. 44 szavazattal 2 ellen

Levelező tagnak a B) alosztályba:

Udránszky László 42 " 2 "

Tuzson János 36 " 7 "

Déchy Mór 30 " 14 "

Az I. osztályba:

Tiszteleti tagnak:

Rákosi Jenő l. t. 32 szavazattal 10 ellen

Levelező tagnak a B) alosztályba:

Császár Elemér 35 " 5 "

48. Elnök úr a választások eredményének kihirdetése után a jegyzőkönyv hitelesítésére P. THEWREWK EMIL t. és RADOS GUSZTÁV r. tagokat kéri föl.

AZ IGAZGATÓ-TANÁCS MÁSODIK ÜLÉSE.

1909 április 29-én.

BERZEVICZY ALBERT akad. elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Beöthy Zsolt, gróf Dessewffy Aurél, báró Eötvös Loránd, báró Forster Gyula, Plósz Sándor, gróf Széchenyi Béla, Széll Kálmán, Szily Kálmán, gróf Teleki Géza, Wartha Vincze, Wlassics Gyula ig. tagok. — Fejérváthy Kálmán akad. ügyész. — (Gróf Csáky Albin kimentette távollétét, mert nincs Budapesten.) — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

12. Elnök úr mély megilletődéssel jelenti Kautz Gyula r. és ig. tag elhunytát, a ki Akadémiánknak egyik legbuzgóbb munkása és mint az Igazgató-Tanács tagja és Akadémiánk másodelnöke, mindig a legtevékenyebb érdeklődést tanúsította az Akadémia összes szellemi és anyagi ügyei iránt. — A nagyérdemű férfiú emlékezetét az Igazgató-Tanács a jegyzőkönyvében is megőröki.

13. Főtitkár bejelenti az ünnepélyes közlés **programmját**: 1. Elnöki megnyitó WARTHA VINCZE másodelnöktől; 2. Főtitkári jelentés HEINRICH GUSTÁV főtitkártól; 3. Kállay Béni tiszt. tag emlékezete THALLÓCZY LAJOS r. tagtól; 4. A csoda, elbeszélés HERCZEG FERENCZ l. tagtól; 5. Bosnyák bánok és királyok ASBOTH JÁNOS l. tagtól. — Tudomásul van.

14. Főtitkár bemutatja gróf SZÉCHENYI BÉLA és báró EÖTVÖS LORÁND ig. tagok jelentését az **Akadémia 1908. évi számadásairól**. Minthogy a számadásokat a legnagyobb rendben találták, indítványozzák, hogy az Igazgató-Tanács a Magyar Földhitelintézetnek az 1908. évi számadásokra nézve a fölmentvény megadása mellett, azon jelentékeny szolgálatért, hogy az Akadémia vagyonát önzetlenül, minden díj nélkül kezeli, ezúttal is meleg köszönetét nyilvánítsa, az Intézet könyvvivőjének, MÉSZÁROS FERENCZ úrnak pedig pontos és lelkiismeretes fáradozásaiért elismerésül 120 drb arany utalványoztassék. — E javaslat egyhangúlag elfogadtatik; gróf SZÉCHENYI BÉLA és báró EÖTVÖS LORÁND ig. tag uraknak pedig Elnök úr fáradozásokért az Igazgató-Tanács őszinte köszönetét nyilvánítja.

15. Főtitkár bemutatja báró FORSTER GYULA t. és ig. tag úrnak jelentését az 1908. évi ügyészi és széphalmi számadásokról, melyeket a reájuk vezetett záradék értelmében (a széphalmi számadásoknál a f. 1909. évre 215 K 29 f. áll még rendelkezésre) helyeseknek talált. — Egyhangúlag elfogadtatik, az előadó ig. tag úrnak pedig Elnök úr az Igazgató-Tanács őszinte köszönetét nyilvánítja.

16. Főtitkár bemutatja WARTHA VINCZE másodelnök úrnak jelentését az 1908. évi **gondnoki számadásokról**, melyeket teljesen rendben talált, úgy hogy az akad. gondnoknak a múlt évre a fölmentvényt megadni javasolja. — Egyhangúlag elfogadtatik, az előadó másodelnök úrnak pedig fáradozásáért Elnök úr az Igazgató-Tanács őszinte köszönetét nyilvánítja.

17. Főtitkár jelenti, hogy a Magyar Földhitelintézet f. 1909 április 2-án kelt átirata szerint, az Akadémia folyó számláján rendelkezésre áll követelési egyenleg erejéig 50.000 K névértékű 4%-os magyar földhitelintézeti záloglevelet vásárolt (46.005 kor. 53 fill. értékkel) az Akadémia folyó számadása terhére. — Helyeslő tudomásul van.

18. Főtitkár bemutatja Galgóczy Károly l. tagnak f. é. márczius 25-én kelt levelét, melyben tudatja, hogy akadémiai tagságának

félszázados fordulóján egyezer koronás alapítványt tesz, melynek hováfordítása iránt a III. osztályt kéri föl megfelelő intézkedésre. — Öszinte köszönettel vétetik.

19. Elnök úr jelenti, hogy az Alapszabályok módosítása alkalomával egy pontra (28. §.) vonatkozólag nézeteltérés van az Igazgató-Tanács és az Akadémia közt, minek következtében az Alapszabályok 61. §-a értelmében elegyes ülés összehívása vált szükségessé. Kéri az Igazgató-Tanács t. tagjait, hogy ez ülésre (a mai nap délutánján) megjelenni szíveskedjenek. — Helyeslő tudomásul van.

20. BECSKE BALINT, a széphalmi Mauzoleum felügyelője: jelenti, hogy idősbik fia, Becske Kálmán, a ki egyetemi tanulmányainak befejeztéig az akadémiai Kazinczy-alapból 400 K ösztöndíjat élvezett, befejezte tanulmányait és nem részesülhet többé a nevezett ösztöndíjban. Egyúttal kéri, hogy ez ösztöndíj kisebbik, Zoltán nevű fiára szállhasson, a ki most a sátoralja-ujhelyi gymnasiumban a IV. osztály tanulója, szintén egyetemi tanulmányainak befejezéseig. — Megadatik.

21. Az akadémiai ügyész ismerteti az 1908. évről szóló évi jelentését az akadémiai jogügyek állapotáról, előadván azon fontosabb mozzanatok és fejleményeket, a melyek az egyes jogügyekben az elmúlt évben előállottak. — Az ügyész évi jelentése, mely az Igazgató Tanács tagjainak előzetesen kinyomtatva már megküldetett, jóváhagyólag tudomásul vétetik.

22. Ezzel kapcsolatosan bejelenti az ügyész, hogy **Schreiber Ignác** kir. tanácsos, az Osztrák-Magyar bank főtanácsosa, bécsi lakos, néhai KAUTZ GYULA, a M. T. Akadémia volt másodelnöke, igazgatósági és rendes tagja emlékezetére örök időre szóló 10.000 (tízezer) K alapítványt alkotott, azon rendeltetéssel, hogy az alapítvány kamatai minden harmadik évben oly nemzetgazdasági munkának kiadására fordíttassanak, mely munka méltó néhai Kautz Gyula emlékéhez. Ezen munkának czimlapjára mindenkor rányomandó, hogy a munka néhai Kautz Gyulának emlékezetére Schreiber Ignác által alkotott akadémiai alapítványból kiadott mű. — Az alapítvány öszinte köszönet nyilváníásával elfogadtatik.

23. Az akadémiai ügyész ismerteti a kisbirtokosok országos földhitelintézete igazgatóságának, a M. T. Akadémiához mint néhai Zsivora György jogán a nevezett földhitelintézet alaptőkéjében egy 10.000 K alapítvánnyal érdekelt alaptőkehoz intézett azon megkérését, mely szerint az intézet eddigi alaptőkéjét új alapítványok kibocsátása útján felemelni célozza és az új alapítványok jegyzését első sorban a régi alapítóknak felajánlja. Tekintettel a kisbirtokosok országos földhitelintézetének közérdekű hivatására, ez ideig minden levonástól mentes 5%-kal kamatozó alapítványainak bonítására és azon körülményre, hogy ezen alapítványok mint elsőrendű befektetésre alkalmas értékpapírok minden valószínűség szerint ugyanazon kamatosztalékban fognak a jövőben is részesülni, az eddigi 10.000 korona alapítványi tőkeösszegnek megfelelő újabb 10.000 korona értékű alapítványnak jegyzésére az elnökség felhatalmaztatik.

24. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére SZELL KÁLMÁN ig. tagot és WARTHA VINCZE másodelnököt kéri föl.

ELEGYES ÜLÉS.

1909. április 29.

BERZEVICZY ALBERT akad. elnök úr elnöklete alatt jelen voltak:

a) Az Igazgató-Tanács tagjai közül: Berzeviczy Albert, gróf Desseffy Aurél, báró Eötvös Loránd, báró Forster Gyula, Plósz Sándor, gróf Széchenyi Béla, Széll Kálmán, Szily Kálmán, gróf Teleki Géza, Wartha Vincze ig. tagok. (Gróf Csáky Albin i. r. t. kimentette távollétét, mert nincsen Budapesten).

b) Az Akadémia t. és r. tagjai közül az Ügyrend 61. §-a értelmében kisorsoltattak: Békefi Remig, Perczik Árpád, Fehér Ipoly, Gaal Jenő, Goldziher Ignác, Heinrich Gusztáv, Károlyi Árpád, Klein Gyula, Rados Gusztáv, Vécsey Tamás.

Jegyző: Heinrich Gusztáv főtítkár.

1. Elnök úr előadja, hogy a mai elegyes ülés egyetlen tárgya: szavazás arról, hogy a módosított Alapszabályoknak úgy az összes Akadémia, mint az Igazgató-Tanács által elfogadott 28. §-a, mely így hangzik: „*Tudományos társulatoknak segélyt, valamely osztály javaslatára és az összes ülés ajánlatára, csakis az Igazgató-Tanács szavazhat meg*“, az Alapszabályokba (mint az Igazgató-Tanács óhajtja) vagy az Ügyrendbe (mint az Akadémia határozta) vétessék-e föl?

Az elegyes ülés egyhangulag a kérdéses §-nak az Alapszabályokba való iktatását határozta el.

2. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére SZÉLL KÁLMÁN ig. és VÉCSEY TAMÁS r. tagot kéri föl.

TIZENNYOLCZADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály ötödik ülése.

1909 május 3-án.

GOLDZIHÉRN IGNÁCZ osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Bartal Antal, Heinrich Gusztáv, Pecz Vilmos, Simonyi Zsigmond r. tt. — Császár Elemér, Endrődi Sándor, Ferenczi Zoltán, Gombocz Zoltán, Gyomlay Gyula, Haraszi Gyula, Hegedüs István, Katona Lajos, Melich János, Némethy Géza, Petz Gedeon, Riedl Frigyes, Tolnai Vilmos, Váczy János, Vári Rezső l. tt. — *Más osztályokból*: Berzeviczy Albert t. t. — Ortvay Tivadar, r. t. — Angyal Dávid, Hornyánszky Gyula, Téglás Gábor l. tt. — Jegyző: ifj. Szinnyi József osztálytitkár.

110. GYOMLAY GYULA l. t.: „A perfectum Vergilius hasonlataiban“.

111. HARASZI GYULA l. t.: „Adalékok a franczia szinköltészet történetéhez“.

112. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére BARTAL ANTAL r. és GYOMLAY GYULA l. tagot kéri föl.

TIZENKILENCZEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály ötödik ülése.

1909 május 10-én.

BERZEVICZY ALBERT t. t. h. elnök elnöklete alatt jelen voltak *az illető osztályból*: Concha Győző, Csánki Dezső, Fejérpataky László, Földes Béla, Gaal Jenő, Ortway Tivadar, Vécsey Tamás r. tt. — Áldásy Antal, Angyal Dávid, Asbóth János, Balogh Jenő, Borovszky Samu, Csontos János, Ferdinandy Géza, György Endre, Kollányi Ferencz, Magyar Géza, Medveczky Frigyes, Reiner János, Tagányi Károly l. tt. — *Más osztályokból*: Heinrich Gusztáv r. t. — Négyesy László, Kürschák József l. tt. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

113. MEDVECZKY FRIGYES l. t. felolvassa „Tanulmányok Pascalról. III.“ cz. dolgozatát.

114. KISS GÉZA mint vendég bemutatja: „Az interpretatio és szokásjog a római jogban“ cz. értekezését.

115. A h. elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére CONCHA GYÖZŐ r. és MEDVECZKY FRIGYES l. tagot kéri föl.

HUSZADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály ötödik ülése.

1909 május 17-én.

ENTZ GÉZA osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak *az illető osztályból*: Fröhlich Izidor, Ilosvay Lajos, Klein Gyula, Koch Antal, Kövesligethy Radó, Lenhossék Mihály, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Wartha Vincze r. tt. — Bodola Lajos, Bugárszky István, Kalecsinszky Sándor, Kürschák József, Lörenthey Imre, Onodi Adolf, Tangl Ferencz, Tuzson János, Zemplén Győző l. tt. — *Más osztályokból*: Heinrich Gusztáv, Ortway Tivadar r. tt. — Borovszky Samu l. t. — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

116. SCHEITZ PÁL részéről: „A lakmusz festőanyagairól“, előterjeszti Ilosvay Lajos r. t.

117. DIENES VALÉRIA részéről: „A logaritmikus elágazó helyekről“. előterjeszti Rados Gusztáv r. t.

118. BÁRSONY TIVADAR és SZÁSZ TIBOR részéről: „A táplálék és ivóvíz befolyása a vér molekulás koncentrációjára“. előterjeszti Tangl Ferencz l. t.

119. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére ILOSVAY LAJOS r. és TANGL FERENCZ l. tagot kéri föl.

HUSZONEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Hetedik összes ülés.

1909 május 24-én.

BERZEVICZY ALBERT akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: B. Forster Gyula, Fraknói Vilmos t. tt. — Beöthy Zsolt, Békefi Remig, Concha Győző, Csánki Dezső, Entz Géza, b. Eötvös Loránd, Fejér-

pataky László, Fröhlich Izidor. Gaal Jenő, Goldziher Ignác, Hampel József, Károlyi Árpád, König Gyula, Kövesligethy Radó, Krenner József, Lengyel Béla, Ortway Tivadar, Pauer Imre, Rados Gusztáv, Szily Kálmán, ifj. Szinnyi József, Vargha Gyula, Vécsey Tamás, Wartha Vincze r. tt. — Áldásy Antal, Alexander Bernát, Angyal Dávid, Badics Ferencz. Balogh Jenő, Bodola Lajos, Bogisich Mihály, Borovszky Samu, Császár Elemér, Csontos János, Ferenczi Zoltán, Gombocz Zoltán, Gyomlay Gyula, Hegedüs István, Hornyánszky Gyula, Katona Lajos, Kégl Sándor, Kollányi Ferencz, Mahler Ede, Medveczky Frigyes, Melich János, Nagy Gyula, Némethy Géza, Onodi Adolf, Öváry Lipót, Reiner János, Tagányi Károly, Téglás Gábor, Vári Rezső l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

120. KÁROLYI ÁRPÁD rt. felolvassa emlékezésédét néhai PAULER GYULA rt. és osztályelnök fölött. — Az Emlékezésedek során fog megjelenni.

121. Főtitkár mély megilletődéssel jelenti, hogy Akadémiánk május hóban két-két kitűnő belső és külső tagját veszítette el: május 10-én elhunyt BÖCKH JÁNOS lt., kinek ravatala fölött LÓCZY LAJOS rt. tolmácsolta az Akadémia fájdalmas részvétét, május 14-én pedig KLUG NÁNDOR rt., kit TANGL FERENCZ lt. búcsúztatott el az Akadémia nevében. Külső tagjaink sorából május 7-én hunyt el Heidelbergben HERMANN OSTHOFF, a kitűnő nyelvtudós, és május 17-én Leydenben MICHAEL JAN DE GOEJE, a keleti nyelvészet világhírű munkása. — Az összes ülés e jegyzőkönyvében is megörökíti elhunyt jeles tagjai emlékezetét és fölhívja az I. ill. III. osztályt, hogy méltó emlékezésedekről gondoskodjék.

122. Főtitkár jelenti, hogy az utolsó nagygyűlésen megválasztott rendes és levelező tagok: Kövesligethy Radó és Szádeczky Lajos r. tt., Angyal Pál, Császár Elemér, Hornyánszky Gyula, Probászka Ottokár, Sörös Pongrácz, Tuzson János és Udránszky László l. tt. megválasztásukért köszönetüket nyilvánították. — Tudomásul van.

123. Főtitkár jelenti, hogy Bláthy Ottó Titusz úr a Wahrmann-jutalomért (melyet érem alakjában óhajt), Hampel József rt. a Marczibányi-jutalomért, Tangl Károly úr a Bézsán-alapbőlnyert megbízásért és özvegy Cserháti Sándorné az elhunyt férjének odaitélt Forster-jutalomért köszönetüket nyilvánították. — Tudomásul van.

124. Főtitkár jelenti, hogy SCHREIBER IGNÁCZ kir. tanácsos úr, az osztrák-magyar bank igazgató-tanácsosa, néhai Kautz Gyula másodelnök úr emlékezetére 10.000 (tízezer) koronás alapítványt tett, melynek kamatai három évenként egy, Kautz Gyula emlékezetét megörökítő munka kiadására fordítandók. Az elnökség már kifejezte a nemes adományozónak az Akadémia meleg köszönetét. — Örömdetes tudomásul van.

125. Az I. osztály indítványozza, készíttesse el az Akadémia KÖRÖSI CSOMA SÁNDOR márvány mellszobrát az ülésterem számára. — Az összes ülés egyhangú helyesléssel fogadja az indítványt és megbizza a főtitkárt, hogy a jövő évi költségvetésben fedezetről gondoskodjék.

126. A Történelmi Bizottság csatolt jegyzőkönyvi határozata alapján kéri az Elnökséget, méltóztassék a nagyméltóságú vallás- és közoktatási miniszterium, illetve a külügyminiszterium útján lépéseket tenni az iránt, hogy az olasz kir. belügyminiszterium engedélyt adjon arra, hogy Estei Hippolit bibornoknak, a modenai állami levéltárban őrzött számadáskönyvei, számszerint 39 kötet, melyek a magyar művelődéstörténetre nézve rendkívül becses adatokat foglalnak maguk-

ban, két-három kötetenként a velencei állami levéltárnak adassanak ki, hol azok a levéltár igazgatójának szíves készséggel felajánlott felügyelete alatt, a Magyar Tudományos Akadémia részére egész terjedelmükben lemásoltatnának. — Elfogadtatik.

127. Meghívók érkeztek a budapesti egyetem ünnepélyes közülésére (május 13.) melyen Akadémiánkat a főtítkárr képviselte; — a zempléni megyei Kazinczy-kör Kazinczy-ünnepélyére (május 16.), melyen NÉGYESY LÁSZLÓ lt. mondta az ünnepi beszédet és tette le Széphalmon Kazinczy sírjára az Akadémia koszorúját; és FAYER LÁSZLÓ emlékszobrának leleplezésére a budapesti egyetem büntetőjogi semináriumában (május 23.), hol az elnök és főtítkárr képviselte az Akadémiát, melynek kegyeletét BALOGH JENŐ lt. tolmácsolta. — Tudosításul van.

128. Főtítkárr javasolja, hogy a június 21-ére kitűzött összes ülés június 14-én, a III. osztály ülése után, tartassék meg. — Elfogadtatik.

129. Az akadémiai könyvtár május hóban a következő adományokat vette: 1. Schlesinger Lajos l. tagtól: a) Gesammelte mathematische Werke von L. Fuchs; — b) Bericht über die Entwicklung der Theorie der linearen Differentialgleichungen seit 1865. — 2. Herman Ottótól: Birds useful and Birds harmful. — 3. Dr. Havass Rezsőtől: Antivari és az új montenegrói vasút. — 4. Speiser Ferencztől: Bogarászati kirándulások. — 5. Littke I. N. E.-től: Studien über das Reifen der Trauben. — 6. Valakitől: Néhány őszinte szó a katonai kérdések rendezéséről. — 7. Bugarin Terentiusztól: Elia Miniat (1669 — 1714). — 8. Petrov A.-tól: Adalékok a magyar-orosz történethez. — 9. Boulitchoff Miklóstól: Feuilles de la Russie Centrale (Kourgans et Gorodietz. — Les rives de l'Oka.). — Köszönettel vétetnek.

130. A M. Tud. Akadémia könyvkiadásában 1909 május 1-étől 24-éig megjelentek: 1. Akadémia i.Értesítő. 233. füz. (1909. évf. 5. füz.) — 2. Mathem. és természettud. Értesítő XXVII. köt. 2. füz. — 3. Finkey Ferencz l. t.: A jogtalanság mint a büntetendő cselekmény ismérve. (Társad. Értek. XIV: 1.) Székfoglaló értekezés. — 4. Fröhlich Izidor r. t.: Emlékbeszéd Sir William Thomson, Lord Kelvin k. tag fölött. (Emlékbeszéd XIV: 2. sz.) — 5. Gaal Jenő r. t.: Gróf Széchenyi István és a pesti Hengermalom-társaság. Székfoglaló értekezés. (Társad. Értekez. XIII: 10.) — 6. Gáti Béla: Gyorsváltakozású gyenge áramok méréséről. (Mathem. és természettudom. közlemények. XXX: 5.) — 7. Dr. Mauritz Béla: A Mátra-hegység eruptív kőzetei. (Math. és természettud. közl. XXX: 4.) — Tudosításul van.

131. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére b. FORSTER GYULA t és SZILY KALMÁN r. tagokat kéri föl.

Nekrologok.

I.

Földes Béla r. tag beszéde Kautz Gyula ravatalánál az Akadémia oszlopcsarnokában 1909 márcz. 29. Gyászbába borult közönség! A budapesti egyetem nevében lépek e koporsó elé, melyben Kautz Gyula aluszsza immár örök álmát. Kautz Gyulával ismét egy fényes csillag hullott le a magyar tudomány egéről. Egy csillag, mely akkor tünt fel, mikor a magyar államtudomány égboltozatán még alig mutatkozott a hajnal pirkadása. De a csillag feltünése biztatólag hirdette a nap jövetelét. Kautz Gyula az európai tudomány sugaraival bevilágított a mi nagy sötétségünkbe és világosság lőn, mint a culturvilág egyéb tájain.

Az a fiatal tudós, ki a hamburgi gazdag Kommercz-könyvtár kincseit levitette nagyváradi studiumába, belekapcsolta jelképiesen is a magyar államtudományt az európai eszmemozgalomba.

Midőn a nemzetgazdaságtan irodalomtörténetéről szóló nagy munkája — mely még ma is, ötven év után hézagpótló, — megjelent, csodálattal fogadták az európai tudomány központjain. És miután tisztázta az európai eszmevilág kialakulását, megalkotta a „Nemzetgazdasági eszmék története Magyarországon“ című hangyaszorgalommal irt munkáját, egy nagy történeti képet a magyar nemzet ezeréves fejlődéséről.

Elfordulván az angol elmélet rideg egyoldalúságától, önző kiméretlenségétől, a történeti iskolához csatlakozott, mely a népek gazdasági életének rúgóit a néplelek mélyeiben kereste és útját egyengette a gazdasági élet ethikai felfogásának, mely Kautz mély vallásos lelkiületével is teljes összhangzásban állott.

Majdnem negyven évig munkálkodott az államtudományi oktatás terén, majdnem harmincz évig tartozott a budapesti egyetem kebelébe. Hirdette buzgóan a tudományt, megkedveltette és átéreztetette, hogy e tudományban rejlik a kulcs a nemzet multjának megértéséhez és az eszköz jövőjének biztosítására.

Előadta a nemzetgazdaságtant, a pénzügytant, a statistikát, a közjogot és a politikát és számos részletkérdést specialcollegiumokban. Előadásai és könyvei mindig a tudomány magaslatán állottak, mindig a tudomány legújabb vívmányaira tekintettel voltak, gondos buvárkodásnak és éles bírálatnak eredményei.

Épp most, nyolczvanadik születésnapja alkalmából óhajtottuk előtte letenni a szeretet, a tisztelet, a hála jeleit, a jól megérdemelt babérkoszorút, és ime itt állunk a néma és elnémitő sír előtt.

Hogy Kautz Gyulát a m. tud. akadémia palotájából, a magyar tudomány ezen szentelt csarnokából temetjük, az nemcsak tisztesség,

mely őt megilleti, hanem symbolum is tevékenységének igazi irányára és tartalmára nézve. Mert habár munkás életének fontos mozzanatai más életkörökhöz is fűződnek, életének minden órájában lelkét a tudomány souverain szeretete töltötte be és egy távoli egyetem szerény magántanárának értékes dolgozata jobban érdekelte, mint sok látszólagosan nagy statusactio buborékai. Követvén ebben a nagy weimari bölcsset, ki nem a júliusi forradalmat tekintette nagy világeseménynek, hanem St. Hilaire és Cuvier akkori vitáját az ember származásáról.

Kautz Gyula teljes mértékben megtette hazája iránti kötelességét életének utolsó napjáig. Szívén hordta utolsó órájáig a magyar nemzet nagy szellemi érdekeit. Róla is állanak a dicső humanista szavai: Si quis tota die currens, pervenit ad vesperam, satis est. A fáradságos nap elmúlt, beköszönt a nyugalom órája! Nyugodjál békében, szeretett mesterünk, mert ha üresen is áll földi hüvelyed, lelkedet, tanításaidat, példaadásodat nem lehet eltemetni, az köztünk marad, és emlékedet meg fogja őrizni a magyar államtudomány és a budapesti egyetem gyászoló géniusza. Isten veled!

II.

Tangl Károly l. t. beszéde Klug Nándor r. t. ravatalánál 1909 május 16. A Magy. Tud. Akadémia is a kegyelet koszorúját helyezte e ravatalra s mély fájdalommal gyászolja hazánk egész tudományos világával együtt Klug Nándor halálát, a kiben egyik legkiválóbb, legbuzgóbb rendes tagját veszítette el. Egy igazi, szíve és lelke egész erejével a tudomány tiszta ideáljaiért lelkesülő tudós halála mindenkor és minden nagy nemzetre is súlyos csapás, mert mindenütt csekély az igazi tudósok száma. Ilyen volt Klug Nándor! Jellemének tisztaságában, igénytelenségében, örökké ifjú lelkesedésében és buzgóságában, mértéket nem ismerő munkaszeretetében, szorgalmában és szigorú lelkiismeretességében egyesítette mindazon tulajdonságokat, melyek tudományos munkásságát eredményekben gazdaggá tették s műveinek maradandó, az egész művelt világban elismert értéket biztosítottak. Ő utolsó lehetéig tudományáért, a physiologiáért élt s legnagyobb boldogságát laboratóriumában lelte, melynek csendjében, távol a társadalmi élet bénító zajától, zavartalanul dolgozhatott. Itt avatta ő be számos, érte lelkesedő tanítványát az élettani kutatás szövevényes módszereibe, itt nevelte ő fiatal munkatársait, a kiknek eredményes munkája mesterüknek is dicsőségévé lett. Ezen munkásság volt az ő igazi gyönyörűsége, ez volt legnagyobb ambíciója, melynek tisztaságát a szereplés vagy lármás elismerés utáni vágy nem zavarta meg soha. Ilyen tudósokra van szüksége hazánknak, ilyen tudósnak elvesztése igazán fájdalmas veszteség!

A M. T. Akadémia, melynek Klug Nándor 19 éven át volt buzgó, odaadó, lelkes tagja, hálás kegyelettel fogja megőrizni emlékét.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV.

XX. KÖTET.

1909. Szeptember 15.

8—9. FÜZET.

Kisfaludy Sándor és az 1809-iki insurrectio.

Kisfaludy Sándor életének egyik kimagasló pontjául tekintette azt, hogy résztvett az 1809-iki nemesi felkelésben. Mindig büszkén hivatkozott arra, hogy mint József nádor szárnysegéde szolgálatot tehetett hazájának. Gyakran halljuk emlegetni, hogy ő a magyar nemesség költője volt, a mi igazán csak nagyon általános értelemben vehető. Az 1809-iki insurrectióban való részvétele azonban oly helyzetet teremtett számára, hogy méltán nevezhetjük őt a rendi Magyarország egy nevezetes intézménye, az utolsó magyar nemesi insurrectio történetirójának. Munkája éppen nem nevezhető háladatosnak, mert oly elavult intézményről kellett igazsághoz hiven írnia, a melytől a megszorult hatalom sokat várt, de a mely szervezetlensége miatt a kiváló francia vezetéssel és sereggel szemben nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket, éppúgy mint a hogy nem tudta azt beváltani a rendes hadsereg sem. Egyre azonban jó volt az insurrectio, — bűnbaknak, a rendes hadsereg és vezetői számára, hogy a balsikereket mind az ő rovására írják.

Kisfaludy művére azonban különös végzetesség borult. Miután elkészítette művét, hallgatásra szőlították fel. Hosszú időn keresztül hallgatnia kellett, hogyan ócsárolják az insurrectiót a katonai szakírók, sőt még azt is meg kellett érnie, hogy honfitársai is csak szégyenszemre emlegették. S ő csak magánlevelekben szólhatott élte alkonyán a tárgyhoz. Műve kiadása ügyében megkísérelt minden módot, de siker nélkül. Eltette, megőrizte művét, a mely egyik rokona révén a Kisfaludy-társaság iratai közé került. Egy katonai szakíró kivette innen művét és jegyzeteit, hogy az 1809. insurrectio történetét katonai szempontból megírja, de halála meggátolta munkájában s Kisfaludy műve és jegyzetei nem kerültek többé vissza.

Nem került eddig napfényre Kisfaludy művének az a pél-

dánya sem, melyet a nádor a királyhoz terjesztett fel,¹ úgy hogy Kisfaludy véleményét illetőleg teljesen dr. Wertheimer Ede „Ausztria-Magyarország a 19. sz. első tizedében“ című művére vagyunk utalva, a mely gyakran utal Kisfaludy munkájára.

A király 1809. febr. 19-ikén kelt leiratával szőlította fel a magyar nemességet az insurrectióra. Zala vármegyében. márcz. 5-iki gyűlésén, még József nádor is jelen volt gr. Beckers József hadsegédével, hogy jelenlétével fokozza a nemesség áldozatkészségét. Zala vármegye még 1808. deczemberétől kezdve összeírván a nemességet, ápr. 17-iki közgyűlésén Amade A. főispán ajánlatára megfelelő felhívásnak és megválasztotta a tiszti személyzetet is. Kisfaludy Sándort a közgyűlés őrnagynak választotta meg a lovassághoz.

Kisfaludy Sándor mint quietált főhadnagy számított arra a kezdettől fogva, hogy részt vesz a felkelésben, de ő kezdettől fogva a nádori irodába szeretett volna jutni. Erre vall Gomez altábornagynak József nádorhoz 1809. márcz. 13-iki jelentése (Orsz. Levéltár Fasc. 1. rot. 23. Nr. 57), melyben — nyilván Kisfaludy Sándor kérésére — őt a vezérkari irodában szeretné alkalmaztatni.

Kisfaludy irt 1808. decz. 2-án² gr. Beckers Józsefnek, a nádor hadsegédének is, hogy a nádor mellé juthasson, a mint Beckers válasza mutatja:

Wohlgeborner Herr!

Das sehr verbindliche Schreiben, womit mich Euer Wohlgeboren unter dem 2-ten d. M. beehrten, ist mir richtig zugekommen, und ich habe den Einschluss des Erzherzogs Palatinus kk. Hoheit unterthänigst übergeben.

Das Verdienst Eurer Wohlgebornen ist mir längst bekannt; dasselbe bedarf keines Schmuckes und keiner Empfehlung, daher bin ich überzeugt, dass Seine KK. Hoheit dero Anerbietung nicht nur Höchst ihres Wohlgefallens würdigen, sondern auch Euren Wohlgebornen, bey Zeit und Umständen, denjenigen Platz bey der Insurrection zuweisen werden, welcher zum Vorthail des Dienstes dero Talenten angemessen ist.

Ich würde mich sehr glücklich schätzen, die gute Meinung rechtfertigen zu können, welche Eure Wohlgeboren für mich eingenommen hat. Das Vertrauen, womit ich in Ungarn beglückt bin, welches sich auf die edelste Art aus Anhänglichkeit der

¹ Köszönettel kell megemlékezmem dr. Thallóczy Lajos, dr. Hódinka Antal és dr. Döry Ferencz szíves fáradozásáról, a melylyel a munka kutatásában támogattak. Lásd a 433. l. jegyzetét.

² Ez a levele nem maradt meg.

Nation zu S. K. K. Hoheit bis zu meiner Naturalisirung ausdehnte, wird mich in jedem Unternehmen im Dienst des Vaterlandes zur genauesten Erfüllung meiner Pflicht an der Seite des gerechtesten Fürsten, aneifern.

Der Zeitpunkt ist eingetreten, in welchem der hohe Beruf eines jeden adelichen Ungars ins Werk gesetzt werden soll. Die Ausübung dieses verjährten Vorrechts bedarf keiner Aneiferung, allein Flugschriften, welche auf den hohen Werth dieses Vorrechts Beziehung nehmen, ohne dadurch eine feindselige Absicht zu bezielen, würde gewiss jedem Patrioten willkommen seyn. Sollten Euer Wohlgeboren zu einer ähnlichen Arbeit geneigt seyn, so würde ich dieselbe mit vielem Vergnügen des Erzherzogs Palatinus K. K. Hoheit vorlegen, und um die Kundmachung derselben in der ungarischen Sprache unterthänigst bitten.

Ich verharre mit der vollkommensten Hochachtung

Eurer Wohlgeborenen

Ofen den 11te X^{br} 808

ergebenster Diener

Beckers

Oberst Grladjutant.

Kittinik a levélből, hogy Kisfaludyt gr. Beckers szólította fel a *Hazafi szózat a magyar nemességhez* című művének megírására. Kisfaludy azonnal hozzá is fogott a munkához s 1809. febr. 11-iki levelével munkájának német kivonatát is megküldötte.

Kisfaludy levele¹ így hangzik:

Hochgebohrner Herr Graf, Herr Oberster!

Dem Winke Eurer Hochgebohren gehorchend, selbst einem eigenen patriotischen Antriebe folgend, verfasste ich in meiner national Sprache eine kleine Schrift, welche ihre patriotische Wirkung auf die Herzen meiner ziemlich erschlafften Landsleute, wie ich hoffe, nicht verfehlen wird. An meiner etwas längeren Verzögerung sind, theils meine dringenden Wirtschaftsgeschäfte, theils das Geschäft der Conscription des Adels, womit mich das Szalader Comitát beehrte, Schuld, auch ist die Anfangs kurz sein wollende Flugschrift zu einem kleinen Werkchen angewachsen. Ich nehme mir die Freyheit, den Inhalt desselben in einem sehr kurzen deutschen Auszuge Euren Hochgebohren überzuschicken; nach der baldmöglichsten Abschrift in's Reine folgt das Werckchen selbst. — Es ist eine kurze Darstellung der Höhe, des Glücks, und Ruhms meiner Nation, so lange sie gross, heldenmüthig, kriegreich, einig mit ihren Regenten, und unter sich selbst, war, — eine Darstellung des Unglücks, der Schmach,

¹ Orsz. Levéltár 1809. Fasc. 1. rot. 23. Nr. 2.

der Aufreißung meiner Nation, da sie in Trägheit, Weichlichkeit, Luxus verfallen ist, und unter sich uneinig, und gegen ihre Regenten misztrauisch war; — eine patriotische Mahnung an die jetzt obwaltenden, drohenden Umstände des Kriegs, der in Europa wüthet; — ein patriotischer Aufruf an den Aufgebotenen ungarischen Adel, der so oft siegte, und sich selbst mit Ruhm erhalten hatte, — alles aus der Geschichte meiner Nation geschöpft, — in fester Anhänglichkeit an unsern Guten König und Landesconstitution, in vollem Zutrauen zu unserm groszherzigen Palatin, — patriotisch, wahr, frey, stolz, grell, lebhaft, auffordernd geschrieben, so, wie das Herz eines Ungars erschüttert werden musz.

Hochdero weisem Winke gemäsz ist in meiner Schrift nirgends Erwähnung von feindlichen Absichten; nur von einem möglichen Kriege, so lange ein Universalfriede uns nicht sicher stellt. Dadurch, dass ich meine Nation auf den bisher geführten Krieg, und dessen Verheerungen, auf das hohe Talent, Waffenglück, und Eroberungen Napoleons, auf den Heldenmuth der Franzosen, was ohnehin weltbekannt ist, aufmerksam mache, sie eben dadurch anzueifern, glaube ich keine feindliche Absicht zu bezielen, umso mehr, da ich vom Feinde nie herabwürdigend spreche.

Seiner KK. Hoheit alles scharf vor- und übersehende Weisheit wird es beurtheilen, ob mein wahrhaft patriotischer Eifer, meine innige Anhänglichkeit an unsre Regierung, mich nicht weiter hingerissen haben, als es vielleicht die Zeit, und mir, einem Privatmanne unbekannten Umstände noch erlaubten. Mich soll mein brennender Eifer, meinem König und Vaterlande zu dienen, entschuldigen.

Ich habe, mich Hochdero Gunst gehorsamst empfehlend, die Ehre, mit hochachtender Verehrung, und voller Ergebenheit zu seyn /Eurer Hochgebohren/ Sümeg den 11-ten Febr. 1809 /unterthänigster Diener/ Alexander von Kisfaludy.

Melléklet: An /*Den ungarischen Adel*/.

1. §.

Es werden bald tausend Jahre vorübergehen, dass unsre starken, kühnen, siegreichen Vorältern, unter Almus' Anführung aus Asien nach Europa zogen; durch Árpád geführt, Pannonien eroberten, und ihr neues Vaterland und Constitution uns bis heute als Erbe hinterlieszen. — Seitdem erlitt die Nation manches Unglück und Ungemach; aber immer rettete sie ihr Stark- und Heldenmuth. Nie aber schwebte über sie, und ihre Verfassung eine gröszere Gefahr, als jetzt, da, unsers Königs glückliche Monarchie ausgenommen, in ganz Europa zu Wasser und

zu Laud ein langwieriger Krieg wüthet, und der Französische Ehrgeitz und Waffenglück alles umzustürzen, und zu verschlingen droht. Die Insurrection war daher eine weise Anordnung der Regierung.

2.

Die personal Insurrection war eine weise Einrichtung unsrer Vorältern; sie kämpft für ihre Güter, Weib und Kinder — *pro aris et focis*, da die um Ehre und Sold kämpfende Armée die Vertheidigung des Vaterlandes natürlicher Weise kälter betrachtet. Jeder Edelmann ist nach dem Sinn' unsrer Constitution ein Soldat. Die Geschichte der Völker beweiset, dass nur jene Nation mächtig seyn konnte, deren jedes Mitglied zu allen Zeiten ein fertiger Soldat war. Ungarns Geschichte beweiset, dass das Vaterland bisher durch die Insurrection immer glücklich erhalten worden ist.

3.

Der ungarische Adel ist in Rücksicht seiner bürgerlichen Verfassung, und Freiheiten, der erste auf der bekannten Welt. Jeder begüterte Edelmann kann einzeln, wie ein kleiner Fürst — und der rechtmässige, gekrönte König von Ungarn, als ein König und Oberhaupt von hunderttausend Fürsten betrachtet werden. Die ungarische Constitution ist einzig in ihrer Art: sie ist in ihrem wahren, unverdrehten Sinne ebenso wohlthuend, nützlich, und menschlich für den fleiszigten Unterthan, als edel, herrlich und beglückend für den menschlichfühlenden Herrn. Von einem solchen Adel ist der König mit Recht befugt mehr zu *heischen als ein andrer Regent, von seinen knechtisch gesinnten Unterthanen*. — Ein ungarischer Edelmann, welcher für sein Vaterland, dessen Constitution, und rechtmässigen König (Welcher Eins ist mit beyden) nicht bereit wäre alles aufzuopfern, ist nicht würdig das gröszte Menschenglück — seinen Adel zu besitzen.

4.

Nach Gottes Liebe und Dienst, ist die Liebe und der Dienst des Vaterlandes des Menschen höchste und heiligste Pflicht.

5.

Der Adel jeder Familie in Ungarn ist auf ein besonders patriotisches Verdienst — meistens aber kriegerisches Verdienst, Heldenmuth, Soldatentugend gegründet.

6.

In den ersten zwey Perioden unsrer Könige hat das Land keine stehende Armée unterhalten. Unter König Sigmund, später

und meistens unter Mathias Corvinus, ist die erste Spur einer beträchtlichen stehenden Armée in der ungarischen Geschichte zu finden. Bis dahin kämpfte für das Vaterland immer nur die Insurrection; und was hat sie nicht gethan?

7.

Ungarns Macht, Grösze, und Ruhm unter Ludwig dem Ersten. Seine Art den Krieg zu führen nach Palma. Es scheint als befolgte Napoleon ganz die Taktik Ludwigs, und die Art und Weise, womit Er seine Generale und Soldaten behandelte.

8.

Die Siege, welche die ungarische Insurrection unter der Anführung des Joannes von Hunyad erfochten; Der Ruhm, den sie sich vor ganz Europa erworben hat. Ungarn war der Schutz der ganzen Kristenheit.

9.

Ungarns Macht, Grösze, Cultur, Ruhm unter Mathias Corvinus. Mathias war denen Ungarn das, was Perikles den Griechen, August den Römern, Ludwig der 14-te den Franzosen, Friedrich der 2-te den Preusen. Königs Mathias militärische Anordnungen. Sein stehendes Heer. Ein Brief über seine Armée, welchen Er an den Bischof von Erlau, Kardinalen, und Gesandten, am Hofe von Neapel, geschrieben hat.

10.

Der hohe Ruhm, den sich die ungarische Insurrection im Anfange der Regierung unserer unvergesslichen Maria Theresia, bey Gelegenheit der Pragmatischen Sanction erworben.

11.

Überhaupt können wir's mit Recht und stolz behaupten, ganz Europa gesteht es, dass in diesem gebildetsten Welttheile bisher die Ungarn, die kriegerischeste, und heldenmüthigste Nation waren. — Die gekrönten und ungekrönten Helden des Alterthums lebten alle in den einzelnen Helden Ungarns.

12.

Ungarn war gross, mächtig, glücklich, so lange die Nation der Geist, der Stark- und Heldenmuth der Vorältern belebte; so lange sie einig unter sich selbst, und mit ihren Regenten war. Aber wie klein, wie unglücklich, wie beynahe aufgelöst wurde sie, nachdem sie uneinig, weichlich, träge geworden. Die Verheerung Ungarns durch die Tartaren unter der Regierung Bela des 4-ten. Die fast gänzliche Aufreißung der Nation.

13.

Wie sich die Nation wieder erhob. Wie die Sorgenlosigkeit, Gesetzlosigkeit, Uneinigkeit, Trägheit, Weichheit, Verschwendung die Nation, unter der *trägen* Regierung Uladislaus *des Schwachen*, abermals zu ihrem letzten Verderben reif macht. Die Bauern Rebellion unter Anführung des Georg Dózsa, als die schrecklichen Folgen jener Ausartung des Adels.

14.

Die zweyte schreckliche Catastrophe Ungarns, durch die Ausartung des Adels herbey gezogen. Die Schlacht bey Mohács. Die Unterjochung Ungarns durch die Türken.

15.

Ein langer Frieden ist das grösste Glück der Nationen: die Geistes, und Sittencultur, das blühen der Wissenschaften und schönen Künste, der Handel, und der Reichthum der Nationen sind seine herrlichen Früchte. Er war aber auch von jeher das Verderben der Nationen. Der lange Friede unter Maria Theresia's wohlthätiger Regierung machte uns glücklich und reich, verfeinerte unsre Sitten; aber die Hand auf's Herz — er machte uns auch weich und träge. Da in der Menschheit kein ewiger Friede bestehen kann, so muss sich eine Nation nie von den Waffen, und Kriegswesen ganz entwöhnen. Die heutigen kriegerischen Zeiten fordern uns nothwendiger Weise zu ernstlichen Waffenübungen auf, um im Falle der Noth uns und unsre Constitution vertheidigen und erhalten zu können.

16.

Es scheint, als hätte die ungrische Nation, besonders den Adel, seit einigen Jahren ganz der Geist der Öconomie, und des Handels ergriffen. Es ist ein Glück, dass die Nation dadurch zur Quelle des Reichthums sich nähert. Einer edlen, freyen Nation steht auch keine Lebensart und Weise besser, als die Landwirtschaft. Wir sollen aber vor allen andern Krieger und Helden seyn, damit wir die Früchte unsrer Wirtschaft genieszen, das Vaterland, welches uns überflüssig nährt, wo wir frey und glücklich leben, vertheidigen und erhalten können. Der Landwirth baut im Schweisse seines Angesichts an. — Der Sieger erntet. — Der Sieger ist Herr auf Erden.

17.

Die Vertheidigung des Vaterlandes verdient ohne Zweifel die erste Sorge und Aufmerksamkeit der Regierung. Das Vaterland

kann nur durch Helden sicher erhalten werden, die sich durch Erlernung der nöthigen Kriegswissenschaften früh zu Kriegern und Soldaten bilden: daher war die Errichtung einer Militair-Academie im Lande, eine sehr weise und nöthige Anstalt. Wir sind unserm Guten König und Königin, unserm hochherzigen Palatin, und allen Patrioten, welche diese Anstalt mit ihren Beyträgen unterstützten, ewigen Dank schuldig. Jeder ungrische Edelmann sollte diese Schule durchgehen, damit ein jeder, im Falle der Noth, der Landesverfassung gemäsz, ein gebildeter Soldat sey.

18.

Alle gebildete, grosze Nationen haben Kriegsbücher: Es wäre zu wünschen, das solche durch sachkundige Männer auch in ungrischer Sprache geliefert würden. Die vielen Kriege und Siege Ludwigs des Groszen, der Corviner aus der Vaterlandsgeschichte würden hiezu reichlichen, und wichtigen Stoff darbiethen. *Es wäre auch zu wünschen, dass die heroischen Tugenden und Thaten der Helden Ungarns auf dem ungrischen Theater vorgestellt würden, um den erschlappten Nationalgeist zu den groszen Thaten unsrer Vorältern zu wecken.*

19.

Die Väter des Vaterlandes haben den dürftigern Adel, aus zu grosser Schonung, nur zu Fuss zur Vertheidigung des Vaterlandes aufgebothen. Wenn man aber die jetzt übliche Taktik, die jetzige Art und Weise den Krieg zu führen, besonders der Franzosen betrachtet, — da die meisten Siege durch schnelle Maneuvers, Umgehungen erfochten werden; wenn man betrachtet, dass der in Waffen ungeübte, unerfahrene Soldat zu Pferde natürlicherweise viel muthiger und kühner ist, als zu Fuss, — dass der Ungar ein gebohrner Reiter ist; so wäre es ein patriotischer Wunsch, dass die ganze ungarische Insurrection zu Pferde ausrückte.

20.

Die Hauptsorge einer weisen Gesetzgebung, der heiszeste Wunsch eines guten Patrioten muss das seyn, dass der Krieg, dessen Ungelegenheiten, Nachtheile und Verheerungen, so weit als möglich vom Vaterlande entfernt werden sollen. Dies wussten unsre weisen Vorältern, darum wurde der Krieg meistens im Feindes Land geführt. Daher wäre es höchst unvorsichtig, im Falle eines Kriegs, den Feind an der Gränze des Landes abzuwarten. Das Glück oder Unglück einer Schlacht hängt oft von sehr kleinlichen Ursachen ab. Jeder gute Patriot muss also

wünschen, dass wir, im Falle eines Angriffs, den Feind, nicht an der Layta, sondern, wenn es möglich ist, in seinem Lande bekämpfen, *am Rhein angreifen sollen.*

Ein Aufruf an den ungrischen Adel!

A melléklet aláhúzott helyeinek megértésére szolgál Beckers következő válasza:

Wohlgeborner Herr!

Die Gefälligkeit mit welcher Eure Wohlgeboren dem Wunsch des E. H. Palatinus K. K. Hoheit begegneten, und die Geschicklichkeit und Gelehrsamkeit welche in dem eingesandten Aufruf an den ungrischen Adel unter dem 11.ten d. M. dargethan sind, wurden von Sr. K. K. Hoheit dankbar erkannt und sehr belobt.

Ich erwarte in Ofen mit Sehnsucht diesen Aufruf in der ungrischen Sprache, um denselben unverzüglich zum Druck zu befördern, und es wäre sehr erwünscht, wenn Euere Wohlgeboren auch die Mühe der Uibersetzung in die deutsche Sprache übernehmen wollten, um bald möglichst auch diejenigen Personen, welche nicht ungrisch kennen, mit den hochherzigen Gedanken bekannt zu machen, die Eure Wohlgeboren für den König und für das Vaterland beseelen. Schreiben mir Dieselben gefällig, ob ich dem Werck, dero Namen vordrucken lassen könne.

S^e K. K. Hoheit erachten, dass folgende wörtlich angegebene Stellen aus dem deutschen Auszug, auch in der ungrischen Urschrift, unbeschadet des Ganzen ausbleiben sollten, wornach ich also dero Schriften einzurichten bitte, ohne dass dieselben dieserwegen wieder abgeschrieben werden dürfen.

§ 1. *und der französische Ehrgeiz und Waffenglück alles umzustürzen und zu verschlingen drohet.*

§ 2. *da die um Ehre und Sold kämpfende Armée, die Vertheidigung des Vaterlandes natürlicherweise kälter betrachtet.*

§ 3. *von seinen knechtisch gesinnten Unterthanen.*

§ 13. *tragen . . . des schwachen.*

§ 18. *Es wäre auch zu wünschen, dass die Heorischen Tugenden und Thaten der Helden Ungarns auf dem ungrischen Theater vorgestellt würden, um den erschlafften Nationalgeist zu den grossen Thaten unserer Vorältern zu wecken.*

§ 20. *am Rhein angreifen sollen.*

Statt der leztern Anmerkung könnte gesetzt werden, *in seinem Lande bekämpfen.*

S^e K. K. Hoheit geruhten Euere Wohlgeboren auf den Fall des Ausmarches der Insurrection zum General Quartier Meister Staab, ins Hauptquartier zu bestimmen. Es ist mir nothwendig zu wissen, in welcher Charge und bei welchem

Regiment Euere Wohlgeboren dienten, dann wann und ob Dieselben mit irgendeinem Militaer Caracter ausgetreten sind, oder geradezu quittirt haben.

Ich werde ehester Tagen nach Ofen zurückreisen und ich sehe mit Verlangen der gefälligen Einsendung des Aufrufs in beiden Sprachen entgegen. — Die Uibersetzung kann der Urschrift folgen.

Ich verharre mit der vollkommensten Hochachtung

Eurer Wohlgeboren

Wien, den 22te Februar 1809.

ergebenster Diener

Beckers

Obr. Grladjut.

Kisfaludy Beckersnek ezen útmutatására a fent megjelölt helyeket az eredeti szövegből kihagyta s ezután művét Beckers útján a nádor elé terjeszté, mint ezt következő levele¹ bizonyítja:

Hochgebohrner Herr Graf, /Herr Oberster!/
 /

Hiemit habe ich die Ehre, meine, auf Hochdero Wink verfasste patriotische Schrift Eurer Hochgebobren zu überschicken, und bitte zugleich um die hohe Gunst, selbe des Palatins Kais. Königlichen Hoheit in meinem Namen unterthänigst überreichen die Güte haben zu wollen. — Ich bin versichert, dass diese Kleinigkeit viel Gutes stiften wird, in dem sie meine Landsleute gewiss ergreifen, erschüttern, und heben wird. Mir würde es ein hohe Belohnung meines Eifers seyn, wenn Seine K. K. Hoheit die schwache Erfüllung meiner patriotischen Pflicht Höchstihres Wohlgefallens würdigen könnten; und sollte die hohe Censur meine Arbeit der Bekanntmachung werth finden, so sind für den möglich-schleunigsten Druck derselben, auf meine eigenen Unkosten, in der Offner Universitäts-Buchdruckerey schon alle Anstalten gemacht. — Wenn die Zeit nicht so kriegerisch und dringend wäre, so hätte ich um die allerhöchste Erlaubniss angehalten, mein patriotisches Werkchen mit einem schön gestochenen Bildnisse unsers Palatins, als Obersten Landes-Capitains, und Auführers der adelichen Insurrection zieren zu dürfen; ich muss aber diesen schönen Wunsch aufgeben, da die Zeit zur Ausführung eines guten Kupferstichs schon zu kurz zu seyn scheint, und den Kriegsgerüchten zu Folge, jeder ungarische Patriot die Insurrection schon beysammen, — und ich jeden individuellen Ungarn, durch meine Schrift aufgereizt, in Heldenfeuer und Flammen zu sehen, wünschte.

¹ Orsz. Levéltár Canc. oszt. Ins. 1809. Fasc. 1 rot. 32 nr 3.

Ich habe die Ehre, mit diensteifriger, voller Ergebenheit,
und hochachtender Verehrung zu seyn

Eurer Hochgebohrnen

Sümege den 26ten Febr. 1809

unterthänigster Diener

Alexander von Kisfaludy.

Kisfaludy fenti levele alapján megvizsgáltam a *Hazaifüi szózatnak* a Kisfaludy-társaságban levő eredeti kéziratát, mert Angyal Dávid Kisfaludy Sándor minden munkái VIII. kötetében a *Hazaifüi szózat* szövegét az 1809-iki nyomtatott példány alapján közli. A vizsgálat eredménye az volt, hogy a Kisfaludy-társaságban levő kézirat az eredeti szöveget őrizte meg számunkra s így sok helyen (de különösen a nádor megjelölte helyeken) különbözik az 1809-iki (és így Angyal Dávid kiadásának) szövegétől.

A kézirat külső borítékán e czim van: A Magyar Nemességhez Egy Magyar Nemes, továbbá e mottók:

C'est sur ces bords heureux,
Ja'habite des humains la Deisse éternelle,
L'ame des grands travaux, l'objet des nobles vœux,
Qui tout mortel embresse, on desire, on rapelle,
Qui vit dans tous les coeurs, et dont de nom sacré
Dans les Cours des tyrans est tout bas adoré, —
La liberté! — Voltaire.

Azután Schillertől és Montesquieutól is közöl. Majd a következőt olvassuk:

Néktek erős Scyták' kedves Maradékai! kikben
A' Haza hív fíjait nagy örömmel láttya, kik élni
S halni királyotokért még tudtok, atyáitok áldott
Nyomdokikon járván, Néktek!

Ugyancsak Virágtól idézi később még a következőket:

Ha magyarnak akarsz tartatni: dicsőültt Eldődídnék
nyomdokait kövesd.
... harczba készüllyetek! Oh ha ijeszthet,
S rettenthet nevetek, mit nem fog tenni hatalmas
Karjaitokba szokott fegyvertek? Rajta Vitézek!

Magában a kéziratban az egyes fejezetek sorrendje sem olyan, mint a nyomtatásé (a nyomtatás 10. fejezete a kéziratban a 17-ik).

Sok szórendi és jelentéktelenebb eltérésen kívül a lényegesebbek a következők:

*Nyomtatás.*¹

10. lap 14. sor: a melylyel szó után ez van:

11. lap 11. sor: volnának? szó után ez van:

12. lap 4. sor: katona szó után pont van s ez után:

12. lap 9. sor: védelmében szó után ez van még:

Kézirat.

a' Főhatalomra vágyódó és minden tettevel oda törekedő szerencsés Napoleon, ez a' Francziák' győzedelmes Atilája fenyegeti...

— Midőn a' már annyi nemzetet felfaltt győzedelmes ellenség a' Hazának határán, sőt már benne vala, és a' Magyar kinek hajdan még csak a' neve is ijedelem, és győzedelem volt, készületlen, öszvetett kézzel, tunyán, resten állott, mint a' megrémültt juhsereg a farkas előtt. Sirt az igaz hazafi méltó haragjában, és mérgiben és átkozta az elfajultt, elpuhultt félénkeket, kik készebbek valának az ellenségnek fejet hajtani, mint sem ennyi ideig fenntartott szabadságunk' szivemelő, édes érzésében vitézül meghalni. — Csudálta Európa, hogy az a' Nemzet, a melly az egész kereszténységnek a' Török ellen hajdan bástyája vala, most, mintha nem is volna, csak annyira se mottzant, hogy a' hirnek, egyebberánt igen is csacsogó szájában forgott volna. —

A becsületért és zsoldért többnyire vagy szükségből vagy erőltetésből szolgáló Katonáság igen természetes okokból sokkal hidegebb vérrel tekinti a hazának védelmét, mint sem az, a ki rokonieért . . .

A mi derék katonaságunknak megsértése nélkül légyen ez mondva, a' ki mindég eleget tett kötelességének, eleget és fényessen győzött, ha pedig nem

¹ Angyal Dávid kiadásának lapszámait idézem.

győzött, nem önnön alávalójának, hanem vagy a mértéken felül lévő ellenséges erőnek vagy más szerencsétlen okoknak és bal eseteknek tulajdoníthatni. — Eleven példája a' Nemzeti Enthuziasmus' hathatóságának a' Francia nép, kinek a' Revolutioban minden rendű tagja katonává válván, magát, és övéit védelmezte és a kin Európának minden öszveszövetkezett Hatalma se tudott erőt venni.

Az egész Francia Had nem volt egyéb, hanem egy Nemzeti Insurrectio, a' ki kevés idő alatt elpuhultságából neki keményedvén, magát minden egyik világhódító Nagy Sándornak gondolta.

az ő szolgálalkü Alattavalóitól.

13. lap 8. sor: az ő alattavalóitól.

13. l. három utolsó sor és 14. lap 1. sorának francia idézete

16. lap 6. sor alulról: szerencsétlen lessz a' te országlásod

17. lap utolsó sora: hasznot hajházó Fejedelmek

21. lap 18. sor: a mostani időknek győzedelmes Taktikáját?

21. lap 25. sor: a millyenek valának Condé . . . az ő idejekben . . .

22. lap 11. sor: némelly gonoszlelkű emberek által . . .

23. lap hét utolsó sora a nyomtatásban bővült.

hiányzik.

a' bajnokok' ereje megcsorbította a' királyi méltóságot, és idegeknek fog által adatni a' te országod.

hasznot hajházó szomszéd Fejedelmek.

győzedelmeivel egész Európát megrázó Napoleonnak Taktikáját, Hadakozása módgyát és vezérjeivel és katonáival való bánását? —

kihez képest ez utóbbi Századoknak jelessei, Condé . . . és mások a nélkül, hogy dicsőségeket megcsorbítsam, csak Tanítványok.

Julián a Romai székek követtye által . . .

25. l. 12. sor: hiveitől szó után ez van még:

26. l. 4. sor: előtte az még

26. l. 10. sor: követő Királynak uralkodása

26. l. 14. sor: tündöklöttek

29. l. 7. sor alulról: midőn Tereziának Magyarországot és annak koronáját megtartotta

32. l. 9. sor alulról: megtartották... az Országot és koronát,

34. l. 6. sor alulról: magas pontyára emel,

35. l. 8. sor alul: adakozása szó után még ez van:

39. l. utolsó és 40. l. 1. sor: legottan öszveszedék magokat,

44. l. 2. sor: Ulászlónak uralkodása

44. l. 7. sor alulról: vérengző csorda

52. l. 4. sor: erőnek szó után még ez van:

53. l. 19. sor: ki úgy szólván, ennek is kezdője vala;

55. l. 2. sor: volnának után még e mondat van:

attól tartván, hogy egy világban a magyarral úgy is lehetetlen lessz megmaradhatnia.

se előtte se utána a Magyar még

követő gyáva Királynak nyomorultt uralkodása

tündöklöttek ma pedig a' Francziák fénylenek.

midőn az elfelejthetetlen Mária Teréziának nemcsak Magyarországot, hanem egész birodalmát megtartotta...

megtartották nemcsak a magok Hazáját, hanem az egész Császári nagy Birodalmat. A Megfutamodott ellenség még a Rajnán túl is félve tekintett vissza a' Magyarokra. Ott, a hol most a' győzedelmes Francia katona jár a Német birodalomban, mái napon is félelem és dicséret közt emlegeti a' vén ember a Magyaroknak vitézségét.

legmagasabb pontyára emel más nemzetek felett,

és többnyire az Egyháziakat gazdagító

mindgyárt fegyvert kaptak, öszveszedték magokat,

a gyáva Ulászlónak szegény uralkodása

alávaló pór csorda

és közönséges Főuralkodásra törekedő Hatalomnak

ki nagy értékét olly példásan fordította a Hazának javára és dicsősségére s ki ezen leghasznosb intézetnek is kezdője vala;

Helyes, hazafiúi kívánság volna még az is, hogy a Ma-

57. l. 19. sor: az Ország' határán, kívánná bevárni az ellenséget. Nem ott, hanem mennél messzebb az országtól kívánnya a' jó Hazafi, a régi Magyaroknak igaz vére találni, és megverni az ellenséget, akárki lenne is az.

57. l. 1. szakasza végén még ez van:

58. l. 6. sor: Ezen közönséges, véres háborúnak vésze annyit dúlt, annyit rontott, annyit döntött már, hogy

58. l. 15. sor: mindent ki és felforgatott. Napról napra közelebb ér hozzánk a fergeg, 's mi Magyarok, kiket hajdan

gyar Theatrom, némelly jó Hazafiaknak közbenjárások, de kivált lelkes Nádorispányunknak hatalmas pártfogása által valahára csakugyan felállíttathatván, abban eredeti magyar s főképpen vitéz drámák játszátának.

az Ország' határán, példának okáért a Lajtánál, kívánná bevárni az ellenséget. Az olyan nem érdemel egyebet, hanem hogy korcs nemtelen vére ki-ontassék, rossz, félénk, hitetlen lelketlen szíve a Lajta iszapjába tiportassék és becestelen személyét örök gyalázat és átok érje. Nem a Lajtánál, hanem ha lehetne, a Rajnánál kívánnya a jó Hazafi, a régi Magyaroknak igaz vére találni és megverni az ellenséget.

Veszedelemben vagyon Hazánk mihelyt Királyunknak akármeddig szélső Tartományra egyszer az ellenség hatalmában vagyon

Ama' régi Gallusoknak maradéki, kik hajdan Romát is meg-
rázták, utóbb Nagy Károly alatt, a mi Hazánknek is uraivá levének, a Francia Nemzet, előbb a köz rendből kilobbanván, s önnön vére ontása közben, szilaj vitézségre borzadván, utóbb egy merész szívű, nagy és büszke lelkű Sándor és Atila' nyomdokit követő szerencsés férjfiú által új rendbe hozott és Fővezérlése alatt olly erőre és hatalomra kapott, hogy

mindent hatalma vagy legalább akarattya alá hódított, kényszerített. Valóban minden vitéz lelkű Magyarok csudálni kell

a' Világ méltán csudált, túnyán néznénk ezt:

59. l. 5. sor: néznénk azt, mint járnak más Nemzeteknek Vitézei uralkodva szél-t-hosszat a' földön? Oh! olly nagy, dicső, vitéz, világszerte híres Atyáknak, ez a' mostan élő nemzet-ség — mi volnánk elfajultt, puha, túnya, gyáva, lelketlen, szívetlen maradéki?

59. l. 11. sor: Ébredgyünk-fel. Elevenedgyünk-fel. Eszmélkedgyünk-fel! Borzadgyunk-fel! Emelkedgyünk-fel:

50. l. utolsó sor: Kormány-székéből levettette

60. l. 2. lor: áztatott ke-nyeret

60. l. 3. sor: királykodnak.

60. l. 10. sor alulról: arany szabadságát,

Napoleont, — minden büszke Magyar-nak irigyleni kell a' Francziáknak vitéz tetteiket — hah! Sirnunk kellene, hogy midőn a' Francziák a' Világnak Uraivá lesznek, mi Magyarok, kiket hajdan a Világ szintén így csudált, túnyán fejünket csóválljuk — és szinte alig hiszszük, a' mit hajdan dicső Öseink miveltek és a' Francziák most mivelnek. Oh! mi olly nagy, dicső, vitéz, világszerte híres Atyáknak, elfajultt puha, túnya, gyáva, lelketlen, szívetlen maradéki! —

nézzük azt, mint jár uralkodva, királykodva a' Föld és a' Nemzetek felett a' francia sas-sereg. —

Ébredgyünk fel hosszú álmunkból: Elevenedgyünk-fel lankadt kábaságunkból. Eszmélkedgyünk-fel veszedelmes gondolatlanságunkból! — Borzadgyunk-fel gyáva tehetetlenségünkben! — Emelkedgyünk - fel gyalázatos alacsonyosságunkból!

Kormány-székéből nem vétkek miatt, egyedül az erő hatalomnak jussa által levettette

áztatott kegyelem kenyeret,

királykodnak, kik csak nem rég esmeretlenek lévén, egyszerre nagyra nővének a' kiontott embervérben. —

arany szabadságát készületlen lévén Hazájának védelmére.

61. l. 4. sor: minthogy Insurrectio rendeltetett.

61. l. 12. sor: *szent lehet* után még ez van:

61. l. 13. sor: hogy ezen háborús időknek zavarjában, vagy az elhatalmazott erőt megtörni, vagy a' háborúk által okozott kárainkat más akár-melly módokkal helyre hozni próbálnánk; noha

62. l. 11. sor: elválaszthatatlan Egyg:

62. l. 15—17. sor: az elelejthetetlen Tereziának Onokája . . . Örökösse, . . .

62. l. 7. sor alulról: Ő, jó Királyunk

63. l. 15. sor: csudál, és magasztal vala.

minthogy a kormányzék az Insurrectiót rendelni szükségesnek ítélte.

mint sem szíven fekehetnék a' Parasztnak, kinek mind egy, akár így, akár amugy kormányoztasson csak életét vonhassa, és szükségeit győzhesse. Alacsony-ság, gyalázat volna szerencsénket, boldogságunkat Jobbágyainknak köszönnünk és talán szemeinkre hányattatnunk. — Ha pedig (a mit a' jó Isten, Atyáinknak kegyelmes Istene ne engedgyen megtörténni) szerencsétlenek lennénk, legalább ne vonnyuk Onokáinknak átkát fejünkre, hogy Hazánk és magunk' sorsát, nemtelenekre, hitetlenekre bízván, nem tettünk, a' mit tehettünk, magunk' és maradékink' boldogságáért.

— nincs arról kérdés — Haj! Valaha lehetett volna, míg a' Magyar-nak szíve és lelke nagy és bátor, mikor a' nemzet erős, hatalmas és vitéz vala még — nincs arról kérdés, hogy a' Franczia nép' és kormányzék' egy szerencsés Bajnoknak Fővezérlése alatt olly nagyra nőtt Hatalmát és dicsőségre vágyását megtörni próbálnánk. Noha

elválaszthatatlan Egyg, a millyen egyg az Isten az ő három szemllyében.

a nagy Tereziának Onokája, . . . Örökösse, ez a Titus . . .

Ez a Titus

magasztal és csodál vala. Fog-nak tenni:

Királyom! im a hálaadó Magyar!
A rettenetlenség' vitézi
Sziveket áldozatul ajánlyák!

Virág.

63. l. 17. és 18. sor: lelkes
személyében

lelkes személyében, kit egészen
a' dicső szerencsés emlékezetű
Corvinus Mátyásnak lelke láttat-
tik élesztetni;

63. l. 9. sor alulról: a' Ma-
gyar Nemzetet öleli, és ápol-
gattyá.

a' Magyar Nemzetet, kivált a'
Nemességet öleli és ápolgattyá.

Hazafiúi hatalmas eszközlé-
sei által Ő, atyai Jóltevőnk és
királyi Barátunk, már majd
tökéltre hozza azt, a' mit
Mátyás, dicső királyunk a' Ma-
gyar Nemzet! Boldogságára és
dicsőségére hajdan olly szeren-
csésen kezdett, de a' mi rész-
szerint a' nagy embernek kora
halála, részszerint a' halálát
követő mostoha környűllások
és idők miatt félbe szakadt.

63. l. utolsó sor: az ő hatal-
mas Pártfogásának,

az ő nagy Hazafiuságának, ha-
talmas Eszközlésének, hathatós
Pártfogásának,

64. l. 3. sor: Nemzetünknek
szíves Pártfogója,

Nemzetünknek, Constitutionknak
hatalmas, szíves Pártfogója, Vé-
dője.

64. l. 7. sor: Tanácsadónk!

Tanácsadónk, Árpádunk!

64. l. 10. sor: Az Ő Virtus-
saitól

az Ő kormányra termett nagy
Virtussaitól.

64. l. 19. sor: Constitutionk-
nak védelmére fordítottom.

Constitutionknak védelmére for-
dítottom és inkább tulajdon sze-
mélyemet és életemet az ellen-
ségnek feláldozom, mintsem
hogy a' Királynak és Ország-
nak ezen erős gyámjait a' nyil-
vanságos veszedelemnek kite-
gyem.

65. l. 4. sor alulról: Itt a
Hazájáért harczoló . . .

Napoleon nagy és szerencsés
Hadvezér — katonái erős, bátor
bajnokok; de itt a hazájáért
harczoló . . .

65. l. 2. sor alulról: szaggattassék széjjel borostyánnya minden ellenségnek, a' ki Királyunkat megtámadgya.

66. l. 13. sor: fellyülélni kívánnya,

szaggattassék széjjel győzedelmeinek borostyánnya, — vagy a' nagy és vitéz Francia, jó szomszédgya, baráttya legyen a' nagy és vitéz Magyarinak.

fellyülélni kívánnya; az, ha dicső, vitéz Eleink szent Csontyai közé temettetik, ezek meg-
rázkodnak szégyennyekben, . . .

Gr. Beckers fenti, 1809 február 22-iki levelében érdekes az a hír is, hogy Kisfaludyt a nádor az insurrectio behívása esetén a vezérkarhoz rendelte. A midőn az 1809 április 17-iki közgyűlésen Zala megye rendei Kisfaludyt őrnagygyá választották, Kisfaludy még az nap tudatta levélben Beckersszel megválasztását, a ki április 25-én értesítette, legyen készenlétben a behívásra s egyúttal üdvözölte, mert hazafiúi szózátát „a nádor is, a bel- és külföldi közönség is igen jól fogadta“.

Kisfaludynak nejéhez írt leveleiből kitűnik, hogy — bár már márcziusban is Budán volt Hazafiúi Szózata miatt — a behívás májusban történt meg s Kisfaludy még e hónapban Győrre, majd Budára érkezett s itt mint a nádor egyik (magyar) hadsegéde a nádori főkvártélyhoz tartozott. Az Országos Levéltár következő irata (Insurr. 1809. év fasc. 3 rot. 33 n. 442) pontosan megőrizte, mi volt kötelessége:

1. Er führt das Journal vom Tag, als die Insurrection von Sr Majestät zusammen berufen würde, dass ist vom 14ten April d. J. und sieht dieser wegen täglich im Protokoll nach.

2. Er hat die Aufsicht über alle Fremde, die ohne Erlaubnisschein der Graladjut. weder im Hauptquartier, noch im Lager geduldet werden; über alle Handelsleute, Marquetender und Wirthe, über das richtige Maasz, Gewicht und Qualität ihrer Waaren und Victualien. mit einem Worte, über die Policey des Hauptquartiers, wozu der Generalgewaltiger, nebst Ober und Unter Profossen an denselben angewiesen werden. Ohne Vorwissen des Generaladjutanten darf keine öffentliche Handlung im Hauptquartier statt finden, und alles, was im Dienst dahin kommandiert wird, hat sich bey demselben zu melden.

3. Erlassung eines jeden Proclama, alle Kundmachungen, alle Armee Befehle, wenn dieselben in der ungarischen Sprache zu verfassen oder in dieselbe zu übersetzen sind, wozu eben auch der Adjutant Csohányi verwendet wird.¹

¹ Ezenkívül elintézte a gyalogsági hadsegédekkel való ügyeket napos szolgálatot teljesített minden harmadik nap a nádornál.

é Látható, hogy dolga nemcsak sok volt, hanem terhes és felelősségteljes is.

Itt kell megjegyeznem, hogy Kisfaludy buzdító dalokat, marsokat is írt. Egy ilyen buzdító dal megjelent a Hazai és Külföldi Tudósítások 1809. évi 44. számában. Június 1-én a nádor a nemes felkelő sereg gyülekezőhelyét szemlélte meg s erre az alkalomra — mint az újság írja — „egy Hazafi e' következendő buzdítást készítette :

1. Lóra Nemes! az ellenség
Ránk tör délczeg hadával,
Rabszolgaság, szégyen, inség
Fenyeget vas jármával.
Ősünk ditső példájára,
Szabadságunk váltóságára
Rántsunk kardot Sequana
Felduzzadt bajnokára.
2. Ne tőrjünk a' thronusokat
Sorjába hogy forgas-a,
A' roppant birodalmakat
Aprólékra szaggassa;
A Nemzetek' Törvényeit
A' Békesség gyümöltseit
Hogy tiporja lábával,
Hogy tsak játszék szavával.
3. Hazájaért, Királyáért
Kész harezolni a' Magyar
Tsudát tesz szabadságaért,
Majd megérzi az agyar
Ellenség karja sulyait.
A' Hir ezen Mars fiait
Fel kapja majd szárnyára
A' Franczok bosszújára.
4. Azon Nemzet maradéki
Mellynek hajdan nevére,
A nagy Róma ivadéki,
Galliának fél része
Rettegésre fakadtanak,
'S Omár kontyos fiainak
Rettegés ült szívére,
Mennyünk a' vér mezőre!
5. Árpád Lajos nyomdokiról
Járjuk le a' mohokat,
Mutassunk származatunkról
Új új bizonyságokat,
Azoknak vagyunk fiaik,
Kiknek természetes vállaik
Nagy Theréz thronussának
Gyámolai valának.
6. Népek, mellyek a' hitetés
Mézes lépes szavára
Kelepczébe kerültek, és
A' szolgaság sorsára,
Áldni fogják csontjainkat.
Hogy hatalmas Karjainkat
Védelmökre emeljük,
Békoikat leverjük.
7. Áldni fogják csontjainkat,
Az Unokák, hogy vérbe
Teltt hírünk, 's vagyóninkat
Rájok hagyjuk örökbe.
A Történet tükörébe
Nézvén ök is jövendőbe
Javáért a' Nemzetnek
Nagy tettekre gerjednek.
8. Lóra még a' veszedelem
El nem borit bennünket
Az ámolgó Segedelem
Se nemünk, se hírünket
A' szolgálai állapottól
A' vég szégyen gyalázattól
Meg nem képes menteni:
Menjünk! vért kell önteni!
9. Vagy borostyán koszorúval
Térjünk meg Mieinkhez,
Vagy ditső vitéz halállal
Költözzünk Őseinkhez:
Vigyük bírül, hogy mint magok
Hasonkép unoka fajok
Inkább oda holtanak,
Mint rabként szolgáljanak.

Ha Kisfaludy nem is írta volna meg, hogy készített tábori marsokat, buzdító dalokat, a fenti költemény versneme, mely Himfi Kesergő Szerelme IX. énekének versnemével teljesen azonos, olyanannyira kisfaludyas, az egyes kifejezések (Omár kon-tyos fia, lásd Somlyó I. ének IX. versét!) a gondolatmenet annyira reá vall, hogy lehetetlen rá nem ismernünk szerzőjére: Kisfaludyra.

Fennmaradt ezenkívül az insurrectióhoz intézett két búcsúbeszéd: Ferencz királyé és József nádoré, a melyekről kétségtelenül kitűnt, hogy mind a kettő Kisfaludy műve. 1809 október 28-án írja Kisfaludy feleségének: A Náporispánynak bucsuzó beszédgyét már feltettem németül és magyarul. A' Főherczeg igen megelégedett munkámmal. Már nyomtattják Budán. Kár, hogy úgy nem szólhattam benne, a' mint szerettem volna! — de igen kellett vigyáznom: se sokat, se keveset nem volt szabad mondanom; mindazonáltal elég meleg, és szíves a' kis beszéd“.

Gr. Beckers a beszédről így ír Kisfaludynak 1809 okt. 25-én:

„Der Aufsatz, den Sie mir mittheilten, folgt hier zurück. Derselbe entspricht auf eine sehr rühmliche Art, dem Endzweck. Ich habe einige Worte unterstrichen, weil dieselben missdeutet werden könnten, und ich glaube, Sie sollten dafür andere wählen. Seine kais. Hoheit sind mit dieser Arbeit sehr zufrieden und allerdings wird Ihnen die Leitung des Druckes, nach Ihrem Vorschlag überlassen. — Besorgen Sie daher gefällig die Voranstalten, damit diese schöne und bündige Beurlaubung, zur rechter Zeit fertig werde“.

Ferencz császár beszédéről így nyilatkozik Kisfaludy ne-jének 1809 nov. 20-ikán írt levelében: „Des Kaisers Beurlaubung an die Insurrection übergab ich heute dem Druck. Mein Aufsatz ist sehr belobt worden, wurde aber durch die Staatskanzley beynahe bis zur Unkenntlichkeit verändert, und nach dem gewöhnlichen Hofschlendrian eingerichtet. Die Herzlichkeit geht dadurch verloren, und wurde — ein Wust von schönen Worten daraus. Die ungrische Übersetzung ist meine Arbeit, da ich aber den Befehl hatte es wörtlich zu übersetzen, so musste sie natürlicher-weise gezwungen und schlecht ausfallen. Der Palatin änderte nichts in dem, was ich für Ihn arbeitete“.

Mind a két beszéd megjelent ugyan nyomtatásban, de mivel nem volt eddig ismeretes, hogy Kisfaludy a szerzőjük, nem vették fel művei közé. Ferencz király és József nádor búcsúszózatát minden felkelő nyomtatásban kapta meg s megjelent mind a kettő a Hazai és Külföldi Tudósítások 1810. évi 1. számában is.

Kisfaludynak, mint már szó volt, hadsegédi köteleessége közé tartozott a nemesi felkelés napi eseménykönyvének vezetése is.

Erre vonatkozólag a nádor 1809 október 22-én Tatán a következő napiparancsot adta ki (Orsz. Levéltár Insurr. 2222. sz.):

„Meinem Adjutanten Major Kisfaludi ist es seit der Errichtung der Insurrection als ein eigenes Geschäft aufgetragen, das Tagebuch der Begebenheiten, welche Beziehung auf dieselben nehmen, in der ungarischen Sprache zu verzeichnen. Diewegen ist auch von den Truppen der Insurrection schon in dem Tagsbefehl unter dem 17.ten Junius d. J. die Beschreibung der tapfern Thaten der einzelnen Insurgenten verlangt worden, um dieselben zum Ruhm des Adels von Ungarn, zum Andenken. und zur Aneiferung der Nachkommenschaft, in diesem Tagebuch einzuschalten, allein, dieser Zweck konnte bis jetzt nicht erreicht werden.

Ich wiederhole daher die Aufforderung an alle Regiments- und Bataillons-Commandanten der Ins., so bald wie möglich folgende Eingaben mit Bestimmtheit und Genauigkeit unter beglaubigten Fertigungen einzureichen.

1mo Die Beschreibung jedes persönlich und einzeln abgelegten Beweises von Unerschrockenheit und Muth vor dem Feind sowohl der Stabs-, Ober-, Unterofficiere, als Gemeinen, auch derjenigen, welche rühmlich für das Vaterland das Leben opferten. Ueber diese Thaten sind sorgfältige Nachfragen anzustellen.

2do Die Liste aller bey der Insurrection angestellten Stabs- und Ober-Offiziere für jedes Regiment und Bataillon auf dem nämlichen Bogen, allein, nach den Abtheilungen der Komitate, aus welchen das Regiment oder das Bataillon zusammengestellt ist. Die Vor- und Zunamen müssen korrekt und deutlich geschrieben seyn und es soll zur Unterscheidung auch das Praedicat der Familie beygesetzt werden“.

Mivel így Kisfaludynak a nemesi felkelés minden eseményéről tudomása volt, a felkelés eloszlása után (1809 deczemberében) a nádor óhajára a nemzeti felkelés történetének megírásához fogott s éppen ezért anyaggyűjtés céljából 1810 elején ismét Budán, a főhercegi udvarnál tartózkodott. Itt érte azután az a megbízás is, mint 1810 április 4-iki levelében nejének írja, hogy németül az uralkodó számára is meg kell írnia a felkelés történetét. E munkát pusztán a nádor kívánságára és iránta érzett tiszteletből fogadta el. Megbízásának 1810—13. évek között megfelelt. Erről tanuskodnak gr. Beckersnek (a Kisfaludy-társaság levéltárában levő) hozzá irt levelei, a melyek különösen azért fontosak, mert a munkára, értékére nézve felvilágosítást nyújtanak. Éppen azért az alábbiakban közlöm azokat:

a leveleket vagy kivonatukat, a melyekben Kisfaludy művére vonatkozólag érdemleges nyilatkozás történik.

Stuhlweissenburg den 17te Junius 810. Lieber Freund, ich zögerte von einem Tag zum anderen mit der Beantwortung Ihres werthen Schreibens unter dem 26te März d. J., in der Hoffnung, Sie hier oder anderswo, auf der Reiseroute S. Kk. Hoheit zu begegnen, bis mir der Herr Praelat von Zircz in Elő Szállás, und der Herr Bruder hier, sagten, dass ich diesmal auf dies Vergnügen Verzicht leisten würde.

/. In der Beilage übergebe ich Ihnen die 1te Periode meiner Beyträge zur Geschichte der Insurrection unter folgenden Bedingungen:

1. dass Sie mir diesen Heft sobald wie möglich zurückschicken, da ich desselben sehr oft bedarf. Ich werde Ihnen den 2ten Heft übersenden, sobald sich den 1ten erhalten.

2. Ersuche ich Sie angelegentlich, alle Stellen in Ihrer Geschichte sorgfältig auszulassen, welche früh oder späth einzelne Personen compromittiren können. Wenn Sie auch die Sache zu sagen notwendig erachten, so verschweigen Sie die Namen. Diese Beyträge schrieb ich lediglich zu meiner eigenen Rückerinnerung, und nur mir selbst wollte ich nichts verschweigen.

3. Dass Sie diese Beyträge niemand mittheilen.

S. Kk. Hoheit haben Ihre vielfaltige Bemühungen in Verfassung von Proclamationen, Übersetzungen, und vorzüglich in der Bearbeitung der Geschichte der Insurrection, S^e Majestät bey Gelegenheit der Einsendung des Dissolvirungs-Rapportes, angezeigt und angerühmt.

S^e Majestät wissen also, dass Sie die Geschichte verfassen, und Allerhöchstdieselben haben dieselbe bereits verlangt, daher ist es nothwendig, dass Sie unverzüglich am Compendium in der deutschen Sprache für S^e Majestät bearbeiten.

Dieses Compendium muss die reine Wahrheit und den Zusammenhang der Begebenheiten mit Ihrer Veranlassung, ohne Bitterkeit, darstellen. Dasselbe wird in mehrere Hände kommen, daher ist es durchaus nothwendig, dass jede Personalität vermieden werde. Personalitäten haben kein anderes Resultat als Missverständnisse, Feindschaften, und Verantwortungen.

Ich hoffe, dass Ihnen die beschwerliche Arbeit die Sie aus Anhänglichkeit für S. K. K. Hoheit übernommen haben, durch meinen Leitfaden, etwas erleichtert werde.

Geben Sie mir öfters Nachricht von den Fortschritten dieser Arbeit, deren Beschleunigung, wegen der Dringlichkeit der Einsendung derselben an S. Majestät, ich Ihnen bestens empfehle.

Leben Sie wohl, und bleiben Sie meiner eingedenk Ihr aufrichtiger Freund Beckers.

Ofen den 16^t August 810. Lieber Freund, Ihr werthes Schreiben unterm 3ten Julius, ist mir zugekommen, als ich von hier abreiste, und jenes unter dem 7^t August, als ich von der Reise zurückkam. Ich hoffe dieserwegen auf Entschuldigung wegen der Verspätung einer Antwort.

Die Mühe, welche Sie zur Verfassung der Geschichte anzuwenden haben, ist mir bekannt; doch bey Ihrer Denkart ist jedes Hinderniss zu übersteigen.

S^e Majestät haben unterm 31^t Julius d. J. die Einsendung der Geschichte neuerdings gefordert, daher empfehle ich Ihnen diesen Gegenstand bestens.

Wäre ich nicht immerfort mit der Abfertigung der täglich ankommenden Expeditionen beschäftigt und dabey stets auf Reisen, so würde ich Ihren Wunsch in der Einsendung meiner Beyträge, längst Genüge geleistet haben. In meinen Verhältnissen aber scheint diese angestellte Arbeit beynahe eine Unmöglichkeit; doch hoffe ich in sehr kurzer Zeit, die 2te Periode an Sie befördern zu können.

Zum Abschreiben derselben, und zum Abschreiben Ihrer eigenen Arbeit, belieben Sie jemand zu bedingen, da S. KK. Hoheit die Auslagen hierauf gerne ersetzen werden.

Nun zur Beantwortung Ihrer Fragen:

In der Geschichte für S^e Majestät sind nicht alle einzelne Auszeichnungen der Insurgenten anzumerken, doch wird es zur Ehre der Insurrection gereichen, wenn Sie die Vorzüglichsten, die Sie schon ad Notam genommen haben, anmerken.

Es wird sehr erwünscht seyn, wenn Sie die 1te Periode der Geschichte, für S^e Majestät bald übersenden, damit dieselbe an S^e Majestät befördert werden könne, wie Sie es sehr gut meinen.

/. Die Titeln der 7 Insurrections Reglements, sind hier beygeschlossen.

Welche Magnaten, und was sie zur k. k. Armée gestellt haben, wird schwer ausfindig zu machen seyn. Bey dem Neutraer Insurrections Cavallerie Regmt haben sich lediglich 106 M. Insurgenten zu Pferd befunden, welche gesetzliche Insurgenten des Neutraer Komitate sind. Die übrige Mannschaft ist über die gesetzliche Zahl von dem Neutraer Komitat gestellt worden. Mit Einschluss der Erwähnten 106 M. hat dies Rgmt bey der Revision in Neuhäusel am 18^t April 809, aus 869 Mann, 868 Pf. und aus 27 Individuen des Stabs bestanden.

Das Primatial Regnt hat 57 gesetzliche Insurgenten des Graner Komitats einverleibt, und am Tag der Revision zu Grann,

am 1te May 809, bestand der Stand mit Einschluss dieser 57 Mann, in 952 Mann, 920 Pferde, und 27 Individuen vom Stab, welches Regt vom seelig. Primas gestellt wurde.

Ich habe die Palatinal Kanzley ersucht, mir die Oblata in Mannschaft, Pferd, Geld, oder Naturalien, welche für die Armée, oder für die Insurrection eingelangt sind, auszuheben. Ich werde Ihnen dieselbe überschicken, sobald ich sie erhalte; doch wird es schwer halten Sie zu befriedigen, da S. k. k. Hoheit schon öfter dieserwegen an die Komitaten, ohne vollständigen Erfolg geschrieben.

://: Die Musterungs Daten sind hier beygeschlossen.

Bey der Relation der Schlacht vor Raab, ist es aber nicht nothwendig, dass alle einzelne Auszeichnungen vorkommen, wenn Sie nur die vorzüglichsten anmerken. Ich werde Ihnen die einzelnen Geschichten der Regntr. zuschicken, sobald ich dieselben zu meinen Beiträgen entbehren kann.

Lieber Freund, ich wünsche Ihnen Geduld und Beharrlichkeit bey Ihrer für das Vaterland wichtigen Arbeit. Ich ersuchte Sie, nicht jede meiner Notizen zu benutzen, da es sich von selbst verstehet, dass man die Wahrheit sagen kann, ohne dieserwegen irgend Jemand zu compromittiren, oder zu schaden; besonders wenn man nicht angeklagt wird; und es ist noch keine der vielen Broschuren erschienen, welche die Insurrection in irgend etwas beschuldigt hätte.

Leben Sie wohl, und behalten Sie mich stets in Ihrem Andenken Ihr aufrichtigster Freund Beckers.

Ofen, den 30 August, 1810 Lieber Freund! Ich habe mit vieler Mühe die Geschichte der Regimente und Bataillone der Insurrection gesammelt, und ich überschicke Ihnen diese Sammlung S. N° 2222 aus der Militär-Registratur Seiner Kaiserl. Hoheit, zum nothwendigen Gebrauch, und zur gefälligen Zurückstellung, sobald Sie derselben nicht mehr bedürfen.

Die, ohnerachtet der vielfältigen Erinnerungen ausgebliebenen Ranglisten — und Standesausweisen, habe ich so gut als möglich ergänzt.

Die zweite Periode meiner Beiträge ist beym Abschreiben; ich werde Ihnen dieselbe zuschicken, sobald ich die Abschrift erhalte. Leben Sie wohl Ihr aufrichtiger Freund Beckers.

1810 szept. 5-iki levele: Pribék kapitánynyal küldi az insurrectio történetéhez való pótlásának 2. szakaszát.

1810 szept. 19. levele: Értesíti, hogy a 3. szakaszon dolgozik.

Ofen den 23te Oktober 810. Lieber Freund, Ihre Briefe unter dem 27ten September und unterm 13ten d. M. sind mir richtig zugekommen.

Ich habe die eingesandte 1te Periode der Geschichte mit innigem Vergnügen gelesen. Dieselbe ist der Wahrheit getreu, und mit einer anziehenden Herzlichkeit geschrieben.

— Das Ganze macht Ihnen viel Ehre. Die 3 Zusätze in derselben, welche Sie von mir verlangten, habe ich eingeschaltet, und dies Werk S^r KK. Hoheit in Ihrem Namen unterthänigst überreicht.

Höchst dieselben stellten mir dasselbe gestern zurück, und erklärten hierbey ihre vollkommene Zufriedenheit, besonders über die Beschreibung aller Begebenheiten vor der Schlacht bey Raab. Über die Schlacht selbst verlangen Höchst dieselben mehr Ausführlichkeit.

S^e KK. Hoheit geruhen, aus bekannter Bescheidenheit mir zu befehlen, alles was zu Höchsthrem Lob gesagt wird, so wie jene Gegenstände, welche nicht geradezu auf die Geschichte Beziehung nehmen, auszulöschen, und der Schlacht von Raab einige Zusätze beyzufügen. Diese Bemerkungen haben Höchst dieselben eigenhändig geschrieben.

Die Verbesserungen sind bewerkstelligt, und eben ist die Abschrift der Geschichte für S^e Majestaet in der Arbeit. Sobald wir zusammenkommen, werde ich Ihnen dieselben zur Einschaltung in Ihrem Concept mittheilen,

Ich habe SKK. Hoheit vorgelegt, was Sie mir über den Widerspruch in der Relation über die Schlacht bey Raab geschrieben.

S^e KK. Hoheit würden Ihr Gesuch zur Aufnahme des Herrn Ignatz von Kiss in dem Palatinal Husaren Regnte genehmigen, wann die Art seines Eintritts bekannt wäre. Sie wissen lieber Freund, dass jetzt kein Inhaber irgend eine Charge vergeben kann. Will und kann Kiss jetzt als Kadett eintreten, so geben Sie mir hierüber Nachricht, damit ich S. K. K. Hoheit Bericht abstatte können.

Ich danke Ihnen vielmalen für die Theilnehmung an meiner Person. Ich bin von dem überstandenen Fiber befreyt, und ich werde am 26te d. M. im Gefolge S. KK. Hoheit auf 3 Wochen nach Wien reisen. Ich erwarte nun die 2te Periode der Geschichte.

Ich wünsche Ihnen die beste Weinlese, und eine stets dauerhafte Gesundheit.

Leben Sie wohl, und bleiben Sie meiner eingedenk Ihr aufrichtigster Freund Beckers.

1810. decz. 2-iki levele: bejelentette Kiszaludynak a kitértöltött helyeken való sajnálkozását s a nádor örül az ő ragaszkodásán.

1811. febr. 2. levele : a nádor örömmel fogadta Kisfaludynak az egyes ezredek történetéről írt művét.

1811 ápr. 1-iki levele : Kisfaludynak az insurrectio történetére vonatkozó 2. kötetét a nádornak átnyújtotta megítélésre.

Ofen den 25 July 1811. Lieber Freund, Ihre Briefe unter dem 26 Junius und unter dem 16 d. Mts sind mir samt den Ereigniss-n in Papa und mit der dritten Periode der Geschichte der Insurrection zugekommen.

Ihre Äusserung gegen mich, für mich selbst, und als Organ des Veszprémer Comitats erweckt die angenehmste Vorstellung von der Wirkung erfüllten Pflichten bey gefühlvollen, rechtlichen Männern, welche mit den lebhaftesten Empfindungen begabt sind.

Es ist mein höchstes Glück, der Erwartung von so hochherzigen und guten Menschen zu entsprechen. Keine Anstrengung war und wird mir niemals beschwerlich fallen, um diesen Zweck zu erreichen. Ich habe dies öffentlich gelobet als ich mit so vielem Wohlwollen zum Indigena gewählt wurde. Nur in meiner Sterbestunde wird mein gegebenes Wort verlöschen.

Ich empfinde den lebhaftesten Dank für die schmeichelhaften Ausdrücke mit welchen Sie, lieber Freund, mein geringes Verdienst erhoben. Sie werden mich sehr verbindlich machen, wenn Sie bey Gelegenheit, den Herren Ständen des Veszprémer Comitats hierüber Rechenschaft in meinem Namen ablegen wollen. Die Ofner Zeitung liefert nach und nach ohne meinem geringsten Zuthun, die Uebersetzung der Ereignisse in Papa; dieselbe soll den Sinn des Originals auffassen.

Ich habe S. K. Hoheit, die Ereignisse in Papa, die geniale Widerlegung des P., und die dritte Periode der Geschichte der Insurrection in Ihrem Namen unterthänigst überreicht, wofür auch Hochstdieselben, welche Ihre Anhänglichkeit erkennen, vielmals danken.

Diese dritte und letzte Periode der Geschichte wird ehesten Tagen an S. Majestät abgesandt werden. Das Lob für S. K. Hoheit ist darin ausgeblieben. Der Aufenthalt des 4ten Armée Corps zu jener Zeit wurde beygefügt, und die Abschiedsbefehle sind in die chronologische Ordnung, versetzt worden. Die Geschichte der Insurrections Truppen in Galizien ist ausgeblieben. weil viele Stellen davon früher vorkommen, auch wurden die Belohnungen nicht beygesetzt, da der Vorschlag hierzu noch nicht erledigt ist. Sobald diese Erledigung eintrifft, werde ich Ihnen eine Abschrift dieses Artikels überschicken. Ich freue mich nun, auf ihre Marginalien, auch Sie auf dem Landtag in Presburg zu sehen. Bey dieser Gelegenheit könnt ich Ihnen die

4. Ternionen der Geschichte ausfolgen, doch nur nach und nach, weil ich derselben sehr oft bedarf.

Zum ersten Male ist eine Druckschrift unter dem Titel: *Vertheidigung des Brückenkopfs von Presburg im Jahr 1809* erschienen, welche die Handlung der Insurrection in ein übles Licht stellt, wie Sie aus der Beilage entnehmen werden, auch wurde der des Gralquartmststabs der Insurrection, der die erste Anlage dieses Brückenkopfs besorgte, auf eine sehr üble Art mitgenommen.

Da ich alle Urkunden aufbewahre, welche, sowohl die Insurrection, als den Hauptmann, vollkommen und mit mathematischer Richtigkeit nicht nur rechtfertigen sondern auch, das Verdienst darstellen, zu der Zeit, keine Diversion nach Presburg gemacht zu haben, so fühlte ich mich verpflichtet, die Widerlegung zu übernehmen. Dieselbe ist vollendet und ich werde Ihnen eine Abschrift hievon mittheilen, wenn sie nicht gedruckt werden dürfte.

Eben vollende ich auch ein Caroussel für 110 Pferde, welches unter Anführung S. K. Hoheit am Namensfest Ihrer Majestät der Kaiserinn, von dem Palatinal Hussaren Rgt am 25ten August d. Jhs, auf dem Tournir Platz zu Laxenburg gegeben werden soll. In den ersten Tagen des Augusts reisen S. K. Hoheit nach Laxenburg und von dort zum Landtag. Leben Sie wohl Ihr aufrichtigster Freund Beckers.

1811 nov. 7-iki levele: A pozsonyi hidfü ügyében irt röpiratát (Beckersét) még nem engedélyezték a kinyomatásra.

Wien am 17ten Decembr. 811 Lieber Freund! Ihr Schreiben unter dem 18ten Novembr. d. J. ist mir richtig zugekommen. Ich habe die Geschichte der Rettung des Gilányi, unverzüglich dem Hartleben nach Pest zugeschickt, und hier dem Herrn Regierungsrath v. Ridler übergeben.

/. Zum Beweis der guten Anwendung dieser Arbeiten schickte ich Ihnen in den Beylagen der N° 148, 149, 150, 151 der Zeitschrift: Archiv für Geographie etc. etc. zu einiger Vergeltung Ihrer vielfältigen Mühe. Es sind einige Druckfehler unterlaffen, die ich zur Verbesserung bezeichnete.

Machen Sie mir bekannt ob der fromme Wunsch des Herrn von Ridler in der Versorgung der Waisen des Rózsás, von dem hochherzigen Adel des Veszprimer Comitats in Erfüllung gieng, wie ich nicht zweifle.

Ich würde diese Äusserung so wie andere Belege zur Geschichte der Insurrection, besonders über die edelmüthigen Geschenke des Veszprimer Comitats den verstümmelten Insurgenten, dem Herrn von Ridler zur Einschaltung übergeben.

Stb., stb.

1812 ápr. 1-iki levele: nem hizeleg neki, ha ismétli, mennyire becsüli (Kisfaludyt) jelleméért és tulajdonságaiért.

1812 nov. 1-iki levele: a kitüntetések resolúción alapszának. melyet a felség ez év októberében adott ki a főherceg nádor máj. 30-iki jelentése alapján. A kitüntetések azonban nem vágnak egybe a nádor előterjesztésével, a ki mindenkinek érdemét méltányolta.

1813 máj. 2-iki levele: a nádor, mint Kisfaludy is tudja, mindent megtett, a mi lehetséges volt, hogy a bátor insurrectio értékét napvilágra hozza.

E levelekből kétségtelenül kitűnik, hogy Kisfaludy az 1809-iki nemesi felkelés történetét német nyelven megírta s a nádornak megküldötte, a ki javításokat is tett Kisfaludy művén s a kijavítás után felterjesztette az uralkodó elé.

Kitűnik a levelekből, hogy gr. Beckers, a ki maga is megírta az insurrectio történetét, Kisfaludy művét hünek és vonzó kellemmel írottak tartotta, s hogy a nádor teljesen meg volt elégedve a történettel.

Kitűnik az is, hogy a Kisfaludy írta apróbb részleteket Beckers közölte a korabeli lapokkal.

Nincs azonban semmi nyom arra nézve, hogyan fogadta a felség a művet.

Kisfaludy feljegyzéseiből tudjuk, hogy művét nem kapta vissza és hallgatást jавaltak neki.

Kisfaludynak tünie kellett évek hosszú során a támadásokat, csak 1843-ban tört ki, midőn a Pesti Hirlapban Kossuth gúnyolta ki az insurrectiót. Ekkor egy hosszabb közleményben sikra akart szállani az insurrectio becsületének védelmére, de a censura nem engedte meg a védelmet. Erre megdöbbsent. Szerette volna a nemesi felkelés történetét magyarul kiadni, de ez sem sikerült neki.

Német műve, mely a király elé került, eddig nem volt megtalálható,* magyar nyelvű vázlata pedig elveszett s még napjainkban is elítélő a vélemény az 1809-iki nemesi felkelésről.

* E czikk kinyomatása után Kisfaludy kézirata megkerült az Országos Levéltárban.

Széchenyi mint iparfejlesztő.

(Kivonat *Gaal Jenő* rt. 1909 február 8-iki székfoglalójából.)

Széchenyi sokkal jobban ismerte a nemzetek gazdasági életének ktbontakozásán uralkodó törvényszerűségeket, sembogy, mint némelyek a multban is, de ezélzatosan még inkább a jelenben, állították, ő csupán, vagy csak túlnyomólag is a nyerstermelési ágak gondozása útján akarta volna nemzetét gazdaggá és vagyossága alapján műveltté, szabaddá és tiszteltté tenni. Az ő minden fontos anyagi, szellemi és erkölcsi mozzanat iránt bámulatos finomságúnak bizonyult érzéke nem volt tompa az újkori haladás egyik legfőbb tényezője, a nagyipari fejlődés követelményei iránt sem.

Már első angolországi utazása alatt, 1815-ben, atyjához írt rendkívül érdekes leveleiben említi, hogy Angliának nemcsak alkotmányos intézményeit és társadalmi életét, hanem műszaki vívmányait is tanulmányozza. Különösnek találja ugyan, hogy huszárkapitány létére gépekkel annyit foglalkozik, de kellemes látni azt, hogy az ember szorgalommal és a viszonyokhoz való alkalmazkodással mily tökélyre viheti a dolgokat, ha tehetségben és lángészben nem is a leggazdagabb, a mit például a jó angolokról bizony nem mondhatni. „Most a gázvilágítást tanulmányozom“, írja egyik levelében „a mit otthon is előnnyel lehetne alkalmazni.“ Már ekkor írni kezdett naplóiban feljegyzni, hogy nemcsak az angol bankot tanulmányozza, hanem sorba néz egy csomó gyárat is. A gépek zakatolásában kedve telik. E mellett azon tündöködik, hogy mi mindent lehetne még tanulmányozni Angliában; de főleg hármat emel ki, melyek figyelmét ott mindenek felett megragadták: az alkotmányt, a gépeket és a lótenyésztést.

Az angol iparviszonyokkal először, de nem utoljára foglalatoskodott ezúttal. Minden nagyobb vállalkozását azzal vezeti be, hogy kimegy Angolországba s ott az egyes ipari vagy nagy műszaki vállalatok eljárását a helyszínén igen behatóan észleli.

A Dunagőzhajózás, az általa annyira szorgalmazott és felkarolt óbudai hajógyár, a lánczhid építése, az út- és vasútépítés, a Tisza és Duna szabályozása oly mozzanatok közéletében, melyek mindig alkalmul szolgálnak neki arra, hogy a korabeli

legfejlettebb ipari tevékenységet, szervezeteket és alkotásokat a legbelterjesebb és legodaadóbb figyelemmel észlelje.

Nem ismer akadályt és nehézséget, melylyel szembe ne akart volna szállani, hogy ipari tevékenység útján megvalósulandó kezdeményező és politikai rendszerében oly nagy fontossággal bíró alkotásai sikerét az emberi lehetőség határáig biztosítsa.

Ha azután az ilyen gyakorlati iskolázottságban keresztülment szellem még a nemzetgazdaság tudományának is minden segédeszközét felhasználja, érthető, hogy a társadalom gazdaságának roppant tömegében nem téved el, hogy biztos önálló ítélete van és hogy a követendő irányokat és eljárásokat helyesen tudja megjelölni. De viszont éles bírálatot is kénytelen gyakorolni minden, habár jóakarátú, de szakavatatlan és kapkodó iparalkotási törekvéssel szemben.

Széchenyi lelkes eszményisége mellett minden tekintetben a tárgyilagosság és positivitás embere volt. Ő ezt a két ellentétesnek látszó felfogást össze tudta egyeztetni.

Csodálkoztak és érthetetlennek tartották, hogy a védegyleti mozgalmat mindjárt kezdetben a leghatározottabban elítélte, mert attól semmi maradandó jót nem várt. Szerinte az iparnak nem természetes úton való fejlesztése sokkal több hátránnyal, mint előnnyel jár, főleg, ha az erre irányuló mozgalmat egyoldalúan akár párt-, akár nemzetpolitikai célokra a dolgok mélyébe való betekintés nélkül használják fel.

A védegyleti mozgalom folytán szerinte számtalan kisebb kereskedő, szatócs és kézműves abba a kisértő dilemmába jut, hogy vagy csaljon, azaz honinak adjon ki külföldi árút, vagy pedig megbukjék. Az ilyen dilemma azért veszélyes, mivel az emberek legnagyobb része inkább él mint csaló, semhogy szűzies tiszta becsülettel meghaljon. Az erkölcsiségnek — mert természetellenes — a védegyleti mozgalom valóságos mérgét képezi. A fogyasztókat továbbá arra kényszeríti, hogy rosszabb árút drágábban fizessenek meg. Ez oly országban, mint a minő hazánk, hol a legtöbb ember máról holnapra él, kétes értékű kísérlet, melyet végül mégis a leginkább lelkesülni tudó szegény, de becsületes magyar fog megfizetni. Az ilyen mozgalom helytelen irányba tereli továbbá a productiv erőket. A helyett, hogy a leghatározottabban jövedelmező természeti erők és termelési tényezők hasznosíttatnának, azért hogy az ember hazafias lelkiismeretét megnyugtassa, inkább nehézséggel fog hazai iparczikkeket termelni; ez azonban a közgyarapodást semmi esetre sem fogja előmozdítani.

A magyar nemzetiségnek sincs előnyére ez a mozgalom, mert annak hasznát nem a kisebb kereskedő, szatócs és mester-

ember veendi, hanem a kilencz tizedrészben nem magyar ajkú vállalkozók serege. Az egész mozgalom annyira természetellenes, hogy annak sikertelensége úgy viszonylik valószínű sikeréhez, mint száz az öthöz. Ha azután a kijátszott remények, az elfecsérelt idő, munka és tehetség folytán a kiábrándulás majd beáll, akkor az elbizakodottságot nagyfokú bizalmatlanság fogja felváltani, ez meg a természetes fejlődésre is úgy fog hatni, mint a felhevült lelkesedésre a hideg vízsugár. Jóslata csakugyan be is teljesedett.

Azonban nem kell hinni, hogy Széchenyi az anyagi érdekek előmozdítása közben csak egy pillanatra is szemei elől tévesztette volna a nemzeti jólétnek a gazdaságiaknál magasabbrendű nagy tekinteteit. Nagyeczeni uradalma mezőgazdasági kezelésének újkori színvonalra emelésével nem elégedvén meg, azt magas szintjű iparos gazdasággá fejlesztette. Mindenféle czélszerű gazdasági eszközöket és gépeket alkalmazott, sőt azok megbízható készíttetése és eladás útján való terjesztése végett gazdasága körében gépműhelyt és gépgyárat is rendeztetett be. Így kaptak hirre a czeni vasekék és vetőgépek. Végre a negyvenes években a cukorrépatermesztés kiterjesztésével Czenken cukorgyárat állíttatott fel. A selyemtermelést tudvalevően minden áldozattal is széles körben terjeszteni igyekezett. A selyemtermelés főfeltételét képező szederfaültetést saját czeni nagyszabású példája által és külön e szélből létesített egyletek útján akarta mindjobban felkaroltatni. Szerinte kötelesség tehát a nemzet gazdálkodását előmozdítani s a nemzeti erőt minden, még a legkisebb forrását is megnyitni. De ez a kijelentés nem akadályozta őt abban, hogy egy más alkalommal elítélje a pálinkafőzést, mert a pálinkaivás ugyan lassan harapódzik körül s mivel rendszerint a későbbi nemzedékekben bünteti áldozatait, annak folytán napról-napra állatibb, lelketlenebb lesz a csáboktól körül-fogott s azoknak ellenállani nem tudó s így mindig mélyebbre sülyedő nemzet. Ha azonban theoria és ábrándozás az, a mit állít, bocsánatért esedezik. Ő nem tud kereskedő módjára számítani s benne minden gazdai gyakorlat rögtön elhallgat, ha földieiről kénytelen tapasztalni, hogy saját keblöket dülják.

Az ily szavak után fokozott jelentősége van az ipar és kereskedelem fontosságát kiemelő nyilatkozatainak. Erős szavakban ostorozza, hogy nálunk az az antidiuvianus nézet uralkodik, hogy az iparos és kereskedő osztálynak még azon előkelői is, a kikben több értelem és pénzerő található, mint sok magyar mezővárosban, alsóbb osztályhoz tartoznak, mint az üres zsebű és fejű úrfiak. Mily ellentét? Gőg és folyton apadó erszény egyfelől, gyakorlati szakavatottság és mindig növekvő pénzerő másfelől. Nekünk ennek a viszonynak mibenlétét jobban kellene

megfigyelni és a belőle folyó tanulságot levonni. A legtöbb, a ki róluk fecseg, az ilyenek száma pedig legoi, azokkal a leg-legtávolabbról sincs tisztában. Azt hiszik, hogy csak lelkesednünk, egyesülnünk kell s akkor majd lesz gyáripárunk. Pedig az nem egyszerű dolog. Nevetséges az az állítás, hogy a magyar hon a gyáripár számára még nem volna megérve. De épp oly émelygós beszéd az is, mely szerint ipari szempontból önállók lehetünk. Magyarország az a része, a hol a jó föld ritka, a lakosság pedig sűrű, igen alkalmas a gyáriparra. Szeretné tudni, hogy itt mikor üt hát az iparfejlesztés órája, ha az már eddig nem ütött? Ellenben a magyar Alföldön a munkáskezeket a földmíveléstől elvonni az ország gazdasági érdekeinek megrövidítése volna. De ne féljünk, ez nem is lehetséges, mert hiszen „az élet kineveti a mulékony divat-szüleményeket“. Azután meg egy-két mesterségesen felfújt és ügygyel-bajjal összetákolt fabrika még nem igazi gyáripár, hanem csak szappanbuborék-féle valami, melyben oly kevés lesz az igazi nagyipari élet, mint a hogy a faragó béresek és a fonó leányok üres óráik alatt folytatott tevékenysége nem mondható annak.

Lássuk már most egy concret példán azt is, hogy miképp kívánta volna ő az életképes ipart nekünk való módon megteremtteni.

Már 1827-ben levelet intéz Pest vármegye közönségéhez.

Egy oly kezdeménynek volt ez a levél a kiinduló pontja, mely ipárunk történetének eddig korántsem eléggé méltatott igen előkelő és nagy reményekre jogosító fejezetét tölti be, azt t. i., a mely a világhírű magyar malomipar keletkezését mondja el. Széchenyi ezt az iparágat idevalónak és elég jelentékenynek, sőt nélkülözhetetlennek tartotta tehát már akkor, midőn mások a gyáripárt vagy semmikép, vagy csak nekünk kevésbé hasznos alakjában akarták volna fejleszteni.

Több mint tizenkét évnek kellett elmulnia, hogy eszméje a megvalósulás stadiumába kezdjen jutni. Ő tehát nem egy malmot, hanem versenyképes és nagy malomipart óhajtott a hazai termelés fogyasztás javára alapítani. A központi fekvésű első vállalatnak azonban oly biztosan és fényesen kellett sikerülni, hogy vonzó például szolgálhasson úgy az ország szívében, mint annak minden alkalmas más vidékén hasonlók létesítésére. Mint többi alkotásánál, itt is a leghatékonyabb tényezőkkel a legpontosabban akart számolni. És midőn tíz évvel az idézett levél kelte után a Hengermalom alapításának eszméjét felvetette s ahhoz nevéét, pénzét és odaadó támogatását szolgáltatta, az iparfejlesztés jól átgondolt alapozásának a követelményei lebegtek szemei előtt.

Ez irányú szándékaitairól szólva, a legclassikusabb tanukra :

a saját kimerítő nyilatkozataira és ebbeli fáradozásainak igen pontosan feljegyzett, több mint tíz évre terjedő hiteles adataira hivatkozhatom.

A hengermalom keletkezésének korszakába nem valami örvendetes kép tárul szemeink elé. Különösen a kereskedelem és ipar, de általában a nemzetgazdaság egész mezeje sivár és meddő volt. Az országban még egyetlen mértföldre terjedő vasút sincs, a gőzhajózás nagyobb folyamainkon is a legkezdetlegesebb állapotot tüntette fel, sőt a közönséges, de járható utakban is nagy volt a hiány.

Az Alföld búzájából, melynek bármely más búzát jóval felülmúló kitűnő sajátságai még akkor nem ismertettek fel eléggé, igen kezdetleges berendezésű vízi-, száraz- és szélmalomokban sokszor nagyon meghibázott, rossz lisztet állítottak elő. Kivitelről, sőt nagyobb lisztüzletről az ország határain belül sem lehetett szó, mert a magas szállítási díjakat ez árú nem bírta meg és a hatósági ármegállapítás esetleg minden józanabb számítást is felforgatott. Első sorban e siralmas állapotoknak megszüntetési vágya vezette Széchenyit, midőn tökéletesb malomipart akart teremteni. Már 1837 elején megtette e végből az első elhatározó lépéseket. Érintkezésbe lépett a tirolai Botzenben letelepült Holzhammer J. A. czég akkori főnökével, reibeggi báró Putzer János kiváló iparossal és vele szövetkezett a végből, hogy a 300.000 pengő forintban megállapított tőke felével a nevezett czég járuljon a vállalathoz, a másik felét pedig itt az országban neki kellett összehoznia. Széchenyi készséggel vállalta magára, hogy a fővárosi legpénzesebb polgárokat a végből megnyeri. Az alakuló közgyűlés 1838. évi december 26-án tartott, mely ideiglenes elnökének Széchenyit, választmányi tagokul a legelőkelőbb fővárosi polgárokat választották meg. A végleges válaszmány 1839. évi október 19-én alakult meg.

A vállalat azért neveztetett hengermalminak, mert az őrlést egy akkor egészen új, szigorúan titokban tartott és addig csupán egy svájcezi malomban (Frauenfeldben) Sulzberger szabadalma szerint kis aczélhengereken nyugvó rendszer szerint kellett folytatnia. Maguk a feltalálók sem sejtették, hogy ennek a rendszernek mily nagy jelentősége lesz. Nem is tudott az sokáig tért hódítani, mert később is hosszú időn át három-négy malomnál több által nem alkalmaztatott.

Egy ily rendszerű malom a lombardiai Melegnanóban megbukott; a régi maradiak azt ennek az újításnak tulajdonították. Pedig a mult század második harmadában csak némi javításra volt szükség, hogy a hengerrendszerek feltétlen uralma a liszt-őrlés terén biztosíttassék. Ma már az egész földtekén alig van nevezetesebb malomvállalat, mely a Wegmann Frigyes-féle por-

cellánhengerek okszerű átalakítása útján javított Ganz-Mechwart-féle hengerrendszert nem alkalmazná.

Malomipari szakértők nyilatkozata szerint Széchenyi geniusa tört annak utat, midőn a közönséges, hazánkban még ismeretlen műmalmok mellőzésével a hengermalom ezen rendszerének alkalmazását határozta el. Mint minden új és szokatlan dolognak, ennek is természetesen sok elkeseredett ellensége és kellemetlen gáncsolója akadt, főleg az általa érdekeikben sujtottak körében. Csupán a Duna Pest menti részén több mint 400 hajómalom volt ekkortájt működésben. Ezek tulajdonosai létérdekeik látták az új malom keletkezésével veszélyeztetve. Érthető, hogy annak létrejöttét mindenféleképp megnehezíteni s ha csak lehet, megakadályozni igyekeztek. De ennek daczára sem sikerült annak létrejöttét megakadályozni, mivel Széchenyi a nádornak, József királyi herczegnnek a jóakarátát eszközölte ki részére.

Széchenyi azután megfelelő technikai vezetőt is keresett és talált a Fehr Vilmos személyében, a kit mindig támogatott és megbecsült.

Ez az ő részéről a jelen esetben nemcsak egyszerűen az emberiség nyilvánulása, hanem fontos iparfejlesztési eljárás is volt. Az ipari vállalkozás nagy odaadás nélkül ugyanis főleg kezdetben alig lehet sikeres. A vállalat lelke a vállalkozó, vagy ha a részvénytársasági forma mellett ilyen nincs, a vezérigazgató, a kinek az előbbi helyébe kell lépnie. Ennek nemcsak dolgozni, de alkotni is kell. Az alkotás önkéntes elmerülést tételez fel a vállalat czéljában. A vállalat vezetőjének kell, hogy minden fájjon, a mi azt hátrányosan érintheti és ébrenléte minden órájának gondja nem lehet más, mint a vállalat sikere. Csak így képesülnek az eredményt biztosító alkotó munkára azok, a kik a vállalat élén állanak.

De ez nemcsak a vezérigazgatókra, hanem a sokszor igazi szellemi vezetőkre, az elnökökre nézve is áll, ha pictus masculusok nem akarnak maradni. És Széchenyi annyi mindenféle köz- és magánjellegű dolga közt talált időt arra is, hogy ennek a hivatásnak szintén példásan és rendkívüli sikerrel megfeleljen. Kezeim közt van egy hiteles magyar nyelvű kivonat a Hengermalom összes közgyűlési és választmányi ülési jegyzőkönyveiből, melyek 1838. évi december 26-tól egész 1850. évi június 30-ig vették fel.

E feljegyzésekből értesülünk arról, hogy Széchenyi mikor és hogyan vett részt az első magyar műmalom létesítésében és fejlesztésében. A jegyzőkönyvek arról győzhetnek meg mindenkit, hogy ez az irányadó és alapvető vállalat, melynek eszméjét is ő adta, sokkal nagyobb mértékben Széchenyi műve, mint akarki másé. Nemcsak a közgazdaságilag helyes alapítás iránti tanácsok,

hanem a műszaki és üzleti irányelvek is jobbára tőle származnak. E mellett a kivitel munkájából fáradságot és időt nem kimélve, szintén kivette a maga részét. Sőt hitelével és koronként nem megvetendő kész tőkével is többször kisegítette a vállalatot. Oly gonddal járt el elnöki tisztében, mintha kizárólag ő lenne az anyagilag és erkölcsileg felelős vállalkozó s egyéb fontos dolga nem is volna. Figyelme kiterjed mindenre és befolyását a legteljesebb mértékben a műmalom-egyesület rendelkezésére bocsátja. Szóval és írásban, továbbá tette mindig készen állt őrt annak életérdekei felett. Csak nagy fáradsággal sikerült a hengeralmi lisztnek a fogyasztóknál kelendőséget szerezni. Különösen a barnább fajtáknak, valamint a korpának és a hulladékoknak az ellenséges áramlat egész rohamait kellett kiállani.

A tudatlanságon és a gonosz rágalmakon kívül nagy baj volt a vállalatra nézve az is, hogy a gyakorlott, tanult munkásokat sem kaphatta meg itthon, hanem Svájczból kellett őket behozatni. Sokáig tartott és sok türelmet kellett tanusítani, míg az itteni munkásokat megfelelő fegyelemhez szoktatták.

Továbbá sem Budán, sem Pesten nem lévén egyetlen olyan gépműhely sem, a hol a minden malomban előforduló nagyobb javítások foganatosíthatók lettek volna, kénytelenek voltak a malomvállalatot egy jelentékenyebb gépműhellyel és vasöntődével kiegészíteni. De mivel ez azt maga nem volt képes foglalkoztatni, e szakba vágó idegen megrendeléseket is el kellett fogadni. Így aztán valóságos gépgyár nőtte ki magát a műhelyből, a hol egyebek közt tűzi fecskendők, tizedes mérlegek s mindenféle szerkezetű és minőségű szivattyúk állítottak elő. A budapesti gabonatőzsde egész a legújabb ideig egy leleményes szerkezetű szabványos gabonamérleget használt, melyet ezen gyár műszaki vezetője, Bucher Lajos tervezett. E gépgyár művezetői közt volt egy ideig Ganz Ábrahám is, a ki később mint a kéregöntetű vasúti kerekek önálló gyárosa telepedett meg itt és alapítója lett a ma is fennálló nagyhirű Ganz-féle vállalatnak. Abból a hengeralmi gépgyárból 1847-ben önállósult külön vállalat alakult ugyancsak gróf Széchenyi István és Fehr Vilmos vezetése alatt. Ebből csinálta aztán a magyar kormány a szabadságharcz kitörése után a fegyvergyárat.

Az 1840-ik évben is tizenkét választmányi ülést vezetett. Az erre következő 1841-ik évben huszonhárom választmányi ülésen elnökölt. De az ő elnöki tiszte nem az, a mit közönségesen szoktunk alatta érteni. Minden bajban ő állapítja meg a diagnosist, ő jelzi az orvosságot és az orvoslás módját. Ő kéri fel mindennek kieszközlésére. Ha akármily baj van, csak tőle várnak segítséget személyi, tárgyi és főleg hitelügyekben. Minden törvényes lépés megtételére is ő a leghivatottabb és a legké-

szebb. A műszaki berendezés, az üzletvitel, sőt a könyvvezetés részleteinek megállapítására szolgáló legtöbb életrevaló javaslat és jó gondolat szintén tőle ered.

Midőn végre a malom felépül és 1842. évi január havának első felében négy napos közgyűlést tartanak, melyen ő is tüzetesen akart beszámolni. Az első napon tartja meg magyarul nagy malomügyi beszédét és pedig úgy, hogy azt megszakítván, megszólaltatja a szintén általa készített német nyelvű beható jelentésszerű beszéd elmondására Fehr Vilmos igazgatót. E beszédről egyideig azt hittem, hogy a Hengermalom érdekelteinek körén kívül merőben ismeretlen, mivel Széchenyinek sem beszédei, sem közgazdasági czikkei gyűjteményében nem találtam meg azt. Később az Akadémia igen tisztelt főkönyvtárnokától arról értesültem, hogy Széchenyinek eredeti kézírata a nevről szóló múzeumban megvan és az egykorú lapokban magyarul és német fordításban nyilvánosságra került. De az bizonyos, hogy azóta ez érdekes beszédnek nyoma veszett és így lemásoltatása a Hengermalom egyik jegyzőkönyvéből, melynek Széchenyi és Trefort Ágoston által aláírt mellékletét képezi, gyakorlati szempontból mégis felfedezésszámba megy.

Mindenek előtt az állapítatik meg benne, hogy a József-malom immár áll és mozgásban van. Termékeinek kapóssága bebizonyult. Ő szintén örvend, hogy törekvései, melyek szerint a fogyasztó közönség az eddiginél jobb és olcsóbb liszttel láttassék el s hogy a búzakereskedés helyébe a lisztforgalom lépjen, megvalósult. De a nyert csata és diadal gyümölcsei még koránt sincsenek biztosítva. Sok a fondorlat és rosszindulat ezen kezdeményezés iránt, melyeket csak józan tapintattal és szilárd kitarással lehet leküzdeni. A malom felállítása jóval meghaladta az előirányzott költségeket. De oly szempontoknak is eleget kellett tenni, melyekre korábban nem számítottak. Ilyen volt az, hogy az 1838-iki árvíz alkalmával szerzett építési tanulságokat is értékesíteni kellett. Az épületfa ára is emelkedett. E nehézségekhez járul, hogy a régi malmok érdekeltsége hihetetlen eszközkhöz folyamodik. Mindezzel szemben áll a hengeralmi liszt jobb minősége, 20°/_o-kal kiadóbb őrlése. Okkal-móddal tehát elérhető az, hogy e lisztet nemcsak az ország különböző vidékeire, hanem Bécsbe és Prágába is el lehetend adni. A baj már most sem az, hogy a lisztet ne tudnák eladni, hanem, hogy a liszt kelendőségének fokozódásával nem tud a termelés lépést tartani. Ily körülmények között a tengerparton addig, még kísérletet sem tehettek, pedig ott szeretnének az odessai gabonával versenyre kelni. De az iparnak és kereskedelemnek esélyei és veszélyei számosak. A tőke vagy hitel megcsappanása megakaszthatja a haladást. Tehát elegendő forgótőkéről vagy hitelről kell

gondoskodni, hogy ezekkel nagyobb mennyiségben lehessen megvásárolni az őrlendő gabonát. A fokozódó termelőképesség kihasználása nem lesz baj, mivel ha a liszt egyelőre nem is marad oly kapós, mint eddig volt, a készletek a szárazon való őrlés folytán nem romlanak el és később is a világ bármelyik sarkába elszállíthatók lesznek. Így a műmalom jövőjére nézve sokkal jobb kilátások nyílnak.

Mielőtt azonban erre nézve javaslatot tenne, kéri, hogy hallgassák meg Fehr Vilmosnak igazgatónak a vállalat pénzübeli helyzetére és egyéb állapotára vonatkozó nagy vonásokban nyújtandó jelentését.

Ekkor történt, a mit persze a közgyűlésbe összesereglett részvényesek nem tudtak, hogy Fehr a Széchenyi által szájába adott német szavakat híven elmondván, feltárta a helyzetet. Ha nem láttam volna Széchenyi sajátkezű fogalmazványát, melyet azután Fehr letisztázott, alig hinném, hogy a két beszédet ugyanaz a kéz írta, mert az igazgató beszédében oly üzleti szellem és stylus nyilatkozik meg és oly pontosan van benne minden gyakorlatilag fontos mozzanat elég hosszasan részletezve. Az igazgató német nyelvű jelentése után megint a Széchenyi magyar beszéde következik. Ebben ő mintegy visszhangot ad arra és concret javaslatait megteszi. A vállalatnak hármas célját jelöli meg: 1. a nagyközönségnek lehetőleg olcsón szállítani a legjobb elsőrendű élelmiszert, 2. becsesebb minőségben külföldre szállítani a hazai telkek túlaradozó kincseit s ez által is emelni földünk értékét és végre 3. fáradozásának mérsékelt jutalmát biztosítani.

Nem akarja a vállalat szűk termékek esetén a közdrágaságnak és közínségnek alkalmait saját felpénzelésére megragadni. Az ilyesmit nem követi áldás, e nélkül pedig romba dül minden emberi mivelet. Oda is fog — reméli — a társulat törekedni, hogy megszilárdulván, a jó és rossz termékek változandóságainak ne legyen kitéve s lisztje bizonyos egyenletessé és jutányos áron álljon a napi munkája után élő nagy tömeg rendelkezésére is. Mielőtt azonban maga meg nem erősödik, addig ne siessenek másoknak segédkezet nyújtani, hanem szilárdabb állást vívjon ki magának a másik két főcél szolgálhatása érdekében is. Teljes erőhöz kell jutni, hogy a közjó kívánalmainak eleget lehessen tenni. Ezt támogatása révén a közönség is előmozdíthatja. Jó ismételni ezt azon lányvelejük seregével, azon jólelkű hősökkel szemben, a kik a dolgok mélyébe soha nem hatolván, édes álmaik közt mindig a nagy emberiség érdekeiért vétek lándzsát törhetnek. Ránk a szűkkeblűség anathemáját szórják, ha saját létünkért kínosan küzdünk. Készítményeinket ők becsáron alul kívánják, de ezt fennmaradásunkat képező harmadik célunk nem engedi

meg. Ennek biztosítása érdekében javasolja a megfontolását annak, hogy a forgótőke miként volna szaporítandó; a vállalat alapszabályai a váltótörvénytől bejegyeztessenek-e; azok az újabb körülményekhez képest módosítandók-e; a gépek javításáról hogyan kell gondoskodni; nem kell-e a malmot József-malomnak nevezni és az alapkő letételét ünnepélyesen eszközölni?

Marczibányi indítványára a közgyűlés a társulat ügyeinek intézése körül kifejtett buzgó és sokoldalú sikeres fáradozásaiért hálás köszönetet szavazott erre Széchenyinek, javaslatai pedig részben elfogadtatnak, részben természetöknél fogva a választmányhoz utasítottak.

De ennek tagjaiban nagyon hamar lelohad a buzgalom és így az intézkedés legnagyobb terhe megint csak az ő vállaira szakad. Az 1842. év folyama alatt nyolcz választmányi ülésen elnököl és tárgyalatja a malom fejlesztésének akkori összes főfeltételeit.

Már a következő évi közgyűlésen javasolja az alaptőkének felemelését. Hasonló tevékenységet folytat a további évek folyama alatt is. Koronként, így az 1845. évi közgyűlésen, figyelmezteti a társulatot, hogy a nagyobb nyereségeket ne osszák ki, hanem jelentékeny forgótőkét gyűjtsenek. Ha ezt a tanácsot később is, midőn már döblingi — részben önkéntes — börtönében ül, követik s a 40—44⁰/₀-os osztalékok kifizetése helyett tartalékokat gyűjtenek, sokkal kevesebb baja lett volna a vállalatnak, épp úgy, mint az ő tényleges közreműködésének ideje alatt.

Utoljára az 1848. évi június 9-én tartott közgyűlésen — már mint miniszter — elnököl. Az utolsó választmányi ülés pedig, melyet ő vezet, tizennyolcz nappal később tartatott. Ezen-túl Széchenyit 1849 és 1850-ben Tasner Antal képviseli, de csak a közgyűléseken. 1850 után képviselője sincs többé.

A Hengermalm sorsa ezután nem alakul oly simán és egyenletesen, mint az előtt.

Az emelkedés, melyet korábban mutatott, utánzásra méltó példának tekintetvén, versenytársai rohamosan szaporodnak a fővárosban, az egész országban és most már a külföldön is, mely alatt a világ minden részét kell érteni. A magyar lisztgyártás meghonosodik mindenfelé és a mit Széchenyi aegise alatt a Hengermalom kifejlesztett, a lisztnek az a tökéletes örlése, az egész emberiség közkincsévé válik. De a magyar malomipar minden állami támogatás nélkül, a hogy keletkezett, a neki való téren a saját benső életrevaló természeténél fogva a világpiaczon is sokáig megállja helyét. Versenyképességének fenntartásáért koronként áldozatteljes, nagy küzdelmeket kell folytatnia és azt csak akkor veszti el, midőn jelentőségét az egész magyar köz-

gazdaság és így a földmívelés szempontjából is kezdték itthon nem méltányolni eléggé s az irányadó tényezők kevésbé barátságos érzelmeket tápláltak vele szemben, mint megérdemelné. Azonban ma is, míg nem késő, csak jóakaratra van szüksége, hogy a Széchenyi úttörése folytán keletkezett ezen legnagyobb iparunk újra a maga természetes jogaiba lépjen.

Ha gróf Széchenyi István soha semmit sem vitt volna végbe, ha nem ad vissza az életnek egy haldokló egész nemzetet, ha életének minden főbb mozzanatával nem lett volna azzá, a mivé vált, t. i. fajunk egészséges irányú és szellemű fejlődésének és haladásának igazi megismerésített programjává: neve akkor is és csupán ezen egy öntudatos iparfejlesztési roppant sikere által épp oly halhatatlanságot érdemelne, mint a világiparoknak többi nagy úttörői.

A nemzeti létérdekek apostola s az ország egyik legelső mezőgazdája annak egyúttal legkiválóbb ipari szellemei és úttörői közé is tartozik, sőt bátran mondhatni, hogy ezek közt egy sincs, a ki egymagában hazánk ipari haladásának valóban oly nagy lökést adott volna, nemcsak más alkotásai révén közvetve, hanem öntudatos ipari alkotásai által közvetlenül is, mint a Legnagyobb Magyar.

Az ősember kritikai méltatása.

(Kivonat *Platz Bonifác* lt. márcz. 30-iki székfoglalójából.)

Az anthropologia és ethnographia egymáshoz való viszonya abban van, hogy mindkettő az emberrel foglalkozik ugyan; azonban míg az első az egész emberit tekinti, az utóbbi rendszerint csak egy néppel foglalkozik s a történeti fejlődés alapján annak eredetét, más népekkel való rokonsági összefüggését vizsgálja. Az anthropologia ugyane szempontokat követi, azonban az egész emberiségre nézve. Keresi a concret embernek eredetét, egységességét s az ezt megállapító érintkező pontokat; avagy sokféleségét s az azt megindokoló szétválasztó momentumokat. Az egységességi szempont nagy erősséget nyert a származástanban, mely főleg monistikus irányában az összes szerveknek, tehát az embernek is egységes eredetét vallja. Az anthropologianak ez az iránya visszahat az ethnographiára is; mert ha egységes eredetű az emberiség, a népek életében is meg kell lenniök az ezt bizonyító szempontoknak. Az anthropologia és ethnographia szívesen veszi ugyan a származástan által nyújtott erősséget, mindazonáltal maga a származástan még mindig csak problema, mely a vitatkozást minden irányban megengedi. Szék-

foglalóul a származástannak az emberre vonatkozó részével foglalkozom s azon igen fontos kérdéseknek elemzésébe bocsátkozom, melyek a világirodalomban sokszoros tárgyalásnak szolgálnak anyagot.

A származástannak az emberre vonatkozó összes tételei hypothesiseken alapulnak. A mi ellen kifogást tenni nem lehet, mert a tényeken alapuló igazságok hiányában az ismeretlen kérdések megoldását föltevésekkel kell megkísérteni. A nem helyesímelhető eljárás ott kezdődik, a hol a be nem bizonyított hypothesiseket igazságul hirdetik és további következtetések alapjaivá teszik. Az ember eredetére vonatkozó hypothesisek igen szétágazók, s mégis mindenki a maga föltevését tekinti igazságnak. Ezen szemponton alapszik a kritika jogosultsága, mely a véleményeket egymással szembehelyezi s levonja belőlük az önként kínálkozó igazságot.

1. *Hypothesisek az ember eredetéről.*

Az ember eredésére vonatkozó hypothesiseket három csoportba lehet összefogni. Az első az embert közvetlenül a majomtól származtatja, a második szerint a majom s az ember egy közös törzsnek kétirányú hajtása; a harmadik szerint az embernek egészen saját állati ősei vannak.

A közvetlen majomeredésnek főképviselője Hückel, ki több munkájában, de főleg a Welträtsel-ben biztos történeti ténynek mondja, hogy az ember az *óvilági keskenyorrú majmoktól* származott. Rhumbler az *ázsiai anthropoidokat*, Kohlmann valamely *apró, a simpánzzal rokon anthropoidot*, Méhely és Gaudry a *Dryopithecust*, Cope a kihalt *lemurokat* tartja az ember őseinek, Lapouge és Verneau a neandertáli embert a *Pithecanthropus*-ból vezetik le; Mortillet és Broca szintén a közvetlen összefüggést tartják, összekötő kapocsul az előbbi a *Homo simien*-t, az utóbbi az *Anthropopithecus*-t tekinti. Az embert s a majmokat Kohlbrugge a *délamerikai Ateles*-től, Ameghino Patagoniának felső eocénjében élő és hypothetikus *Homonculida*-majmoktól, Schwalbe közelebről meg nem határozott közös törzsből vezetik le; Klaatsch az anthropoidokat egészen kizárja az ember törzsfájából, mégis szerinte az ember s a majom valamely nagyon messze levő *közös gyökérből* indult ki. Ludwig Wilser szerint szintén *közös a majom s az ember törzsfája*. A majmokkal való összefüggést teljesen elveti Stratz, mert az embernek saját, *salamandra-egér*-féle ősei vannak Kallius szerint az ember *eocaeni emlősöktől*, Schoetensack szerint ausztráliai, de közelebről meg nem határozott lénytől származott.

A vélekedések e nagy sokfélesége eléggé mutatja, hogy

az ember származásának kérdését teljes bizonytalanság fedi. De akár közvetlenül függ össze az ember a majmokkal, akár velük egy törzsnek a hajtása, akár önálló ősei vannak, minden esetben meg kellene lenniök az összekötő középalakoknak. De ilyenek nincsenek. Az egyetlen ősi anthropoid, a *Dryopithecus*, a melyről szó eshetik, sokkal távolabb áll az embertől, mint az élők. A mi pedig az önálló eocaeni állati ősokeket illeti, egyetlen *nem*, egyetlen *faj* sincs, mely amaz ősokekhez visszavezetne. Häckel többször megkésztette az ember törzsfáját; legutóbb 1905-ben (*Stammbaum der Primaten*). E családfa tagjai: az *Archyprimas*, *Pachylemures*, *Archipithenus*, *Protohylobates*, *Pithecanthropus* alalus, *Homo stupidus*, végül a *Homo sapiens*. A legutóbbi kivételével csupa költött lény, mely sohasem létezett: épp úgy mint *Mortillet Homo simius*-a és *Broca Anthropopithecus*-a. Egyébként törzsünknek történetét maga Häckel is a hypothesisok kártyavárának (*Hypothesengebäude*) mondja. (*System. Philogenie* előszava.)

Häckel, Méhely, Schwalbe, Lapouge, Verneau, Perrier és mások szerint a *Pithecanthropus erectus* Dubois az összekötő lény ember s majom között. Csakhogy magának a *Pithecanthropus*-nak létezése is kétséges. Nem bizonyítható be, hogy az egymástól nagyobb távolságban talált csontok ugyanegy lényhez tartoztak, továbbá a talált zápfogak egyike egészen el van koptatva, a másik csaknem teljesen ép; tehát alig voltak ugyanegy lényé; ezt mutatja az öreg egyénre valló koponya is, melyhez az ép fog nehezen tartozott. A *Pithecanthropus* sorsát eldöntötték a Volz- és Selenka-féle fölfedezések. Ezekből kitűnik, hogy a *Pithecanthropus* legkorábban az ó-diluviumban élt; tehát oly időben, melyben az embernek Európában már nyomai vannak. A Selenka-féle expedítio pedig ugyanazon rétegekben, melyekben a *Pithecanthropus* feküdt, kétségtelen emberi nyomokat, fölrepesztett velős csontokat, csonteszközöket, tűzhelyet, hamut, szenet talált. Tehát a gondolkodó, eszközt gyártó ember akkor már élt; s így a *Pithecanthropus* nem lehet a majom s az ember közvetítője. Ehhez járul, hogy dr. Martin vizsgálatai szerint (*Globus*, 1895. LXVII, 213—217.) a *Pithecanthropus* koponyájának magassága, boltozottsága, a koponya oldalfalának alakja, a koponya szakszírti részén a felső és alsó tarkóvonal közt levő mezőnek (*planum nuchae*) hajlása egészen emberi. Ugyanilyen a *Pithecanthropus* czombcsontja. Legfontosabb azonban a koponya nagysága, mely ezer cm^3 -nél nagyobb űrtartalmával szintén a normalis emberi határon belül van. Azon csontok, melyeket Dubois a költött *Pithecanthropus*-nak tulajdonított, valószínűleg emberiek, s talán ugyanazoké, kiknek cultur-nyomait megtalálták.

Az ember származása természettudományos mód szerint megfejtve nincs, a mit róla tudunk, csak hypothesis.

2. A *tertiaer ember*.

A származástan szempontjából nagyon fontos, hogy az embert az állatvilágnak korábbi fokán is ismerjük. Igen fontosak tehát a tertiaer embernek testi maradványai, nyomai és eszközei. Már sok emberi csontot tartottak tertiaernek, azonban a kritika valamennyit megfosztotta ezen ősiségtől. A sváb Jurában néhány fogat találtak s emberinek tartották; kitűnt, hogy a *Dryopithecus* fogai voltak. Főleg Északamerika gazdag ilyen leletekben, azonban valamennyi nagyon is újnak bizonyult be. Legnevezetesebb a Calevaras-koponya, melyet állítólag plioceni-rétegekben találtak. Azonban szakértő nem látta e csontot lelőhelyén. Továbbá ugyanezen területen sok indiánus sírhely van s velük neolith-eszközök, melyek az ősiségnek nagyon is ellene mondanak. Épp így a Savona és Lot-en-Garonne mellett talált csontok temetés útján kerültek tertiaer-rétegekbe. Délamerikában Buenos Airesből nem messze Fiorentino Ameghino talált alsó és felső plioceni rétegekben embercsontokat. Amazok mesterségesen idomított koponyák, a miként az indiánusoknál ma is szokásos; emezek pedig egészen modern jellegűek. Mindkét nemű csontok most is élő molluskák kíséretében fordulnak elő, tehát biztosan nem tertiaer-eredetűek. Sok lábnyomot is tertiaer-korúnak tartottak. Legnevezetesebbek a warrambool-i (Ausztrália) lábnyomok, melyeket hatvan m. mélyen tengeri homokkővön fődöztek föl. E nyomok első tekintetre valóban emberi lábnyomokhoz hasonlítanak; azonban nagyon keskenyek s a lábujjoknak semmi nyoma. A miért is Gregory szerint azt kellene föltennünk, hogy amaz ősi ember nem járt mezitláb. E nyomok eredetére világosságot vet Nötling fölfedezése. Tasmaniában frissen esett hóban ugyanolyan nyomokat talált, mint a warrambooliak. A vizsgálat kiderítette, hogy kengurúnak lábnyomai.

Mindezeknél fontosabbak a tertiaer embernek eszközei, az eolithek. Apró silex tárgyak, melyeket a tertiaer korszak eszes lénye természetes formájukban használt s legfőlebb kopás után egy-két ütéssel ismét használhatóvá, vagy könnyebben kezelhetővé tett. Az eolith-vita Franciaországban igen régi, azonban tulajdonképen Rutot volt az, ki a Cantal-ban talált eszközök alapján az eolith-kérdést megteremtette. Rutot beismeri, hogy vannak látszólagos eolithek is, melyeket a valódiaktól nehéz megkülönböztetni. Így történt meg aztán, hogy a tudósok egymásnak eolithjeit nem ismerték el valódiakul. Így járt Bourgeois abbé 1867-ben a párisi anthropol. congressuson; ugyanígy járt Bourgeois 1903-

ban Dinantban, a hol Rutot és Capitan a Thenay-ban talált eolithektől megtagadták a valódiságot. Így járt maga Rutot 1900-ban Párisban, a hol a Reutel-i eolitheket vetették el. Bizonyos nevezetességekre tettek szert azon eolithek, melyeket Ribeiro Ota mellett Portugalliában a felső miocénben fedezett föl. Cotteau 1880-ban nem ismerte el valódiságukat; ellenben Capellini s főleg Mortillet annyira valódiaknak tartotta, hogy ez utóbbi az *Anthropopithecus* Ribeiroi nevű ember-majmot tette meg készítőjükkül. Azonban Bourgeois nem fogadta el őket valódiakul. Max Verworn göttingai tanár a helyszínen kutatván, bebizonyította, hogy semmi nyom sincs, mely a tertiaer embernek létezését a Tajo völgyén igazolná; és Ribeironak eolithjei valóságos palaeolith-eszközök, melyek a felszínről kerültek mélyebb rétegbe. Tertiaer-rétegben Ota vidékén embertől származó egyetlen köeszköz sincsen.

Figyelemre méltó az eolithek nagy száma és lelőhelyeik körülményei. Tömegesen vannak mindenütt, a hol kavics van, ennek geológiai határán kívül nyomuk sincs. Az eolithek igen nagy száma állandó és sűrű lakosságot tételez föl; tehát olyat, melyet bizonyos cultura és a biztos élelem helyhez köt, mely két föltétel Európában azon korban nem volt meg. Az eolithek embere vadászéletet élt, helyről-helyre vándorolt; tehát állandó lakóhelye nem volt. S ha azon ősemlék nagy számban, hosszú ideig élt egy helyen, érthetetlen, hogy utána sem konyhabulladék, sem testi nyom nem maradt, holott az eolithekkel együtt élő fauna erősen képviselve van. Azonfelül az eolithek Rutot szerint kizárólagosan csupán csak olyan rétegekben találhatók, melyek a víz mozgó, görgető erejének erősen ki voltak téve. Ezzel Rutot maga mutat rá az eolithek keletkezésének módjára. Boule szerint az, a mit az eolitheken emberi kéz munkájának tartanak, természetes görgetés útján keletkezett. Az egész eolith-kérdést új világításba helyezték ama kísérletek, melyeket a Mantes-nál levő cementgyárban Boule, Obermayer és más tudósok végeztek. Hogy a krétából a benne rejlő sílexeket kimosás, a krétát turbinák által hajtott örvénylő vízben iszapolják. Az örvénylés a sílexeket sokszorosan egymáshoz üti, mi által oly tökéletes eolithek képződtek, hogy a valódi eolithektől nem lehetett azokat megkülönböztetni. Úgy hogy az eolith-gyűjtők a Mantes-nál készületeket classikus, jellegzetes eolitheknek tartották. Ezzel megszűnt az eolithek jelentősége.

3. A diluviális ember.

Az embernek biztos fossil-maradványaival a diluviumban találkozunk. A kérdés az, mily viszonyban vannak e fossil-maradványok a kihalt és élő anthropoidokhoz. A kihalt ősmajmokkal

összehasonlítást nem lehet tenni, mert e lényeknek nagyon csekély részeit ismerjük; s legtöbbször csak néhány fog áll rendelkezésre. Az egy *Dryopithecus*nak vannak nagyobb fossil részei, de ennek az ősmajomnak állkapcsa annyira bestiális, hogy az emberrel nem hasonlítható össze.

A diluviális ősembernek maradványai igen gyérek. Ide tartozik a neandertáli, a Spy-i ember koponyája s néhány csontja; a Schipka s Predmost mellett talált állkapocstörödékek; a Naulette-i állkapocs; a krapinai 10—12 ősember számos csontja s még néhány kisebb töredék. Ide sorolandó a legújabban fölfedezett *Homo Heidelbergensis* s a Chapelle-aux-Saints-i ősember. Azonban e két utóbbival külön foglalkozom. A diluviális leleteket bizonyos jellegek alapján egy fajba, a *Homo primigenius* fajába foglalják össze. E jellegek: alacsony, ferde homlok, erősen kiálló szemöldökívek, csekély boltozatú koponyatető, hosszú fej s az állcsúcs hiánya. Mindazonáltal e jellegek inkább csak ideálisak, mert nem minden diluviális koponyán vannak meg. Így a Spy-i egyik koponya magas boltozatú, Krapinában is vannak rövid, jól boltozott koponyák; ugyancsak két krapinai ifjúkori koponyának szemöldökívei normalisak; s a Predmost-i férfinak állcsúcsa erősen ki van fejlődve. Az általánosítás tehát nem indokolt.

Sokan, többek között Méhely is azt állítja, hogy a diluviális ember a diluvium közepén kihalt, úgy hogy a mai embert belőle levezetni nem lehet. A kérdés az, a diluviális ember jellegei föltalálhatók-e a mai emberen? Kr. Gorjanovic, a krapinai ősember felfedezője, határozottan állítja, hogy a diluviális ember minden sajátsága a most élő emberen is föltalálható. Ezt különben számos adattal már Quatrefages is bebizonyította; s ugyan ezt számos újabb fölfedezés is igazolja. A kiewi kormányzóságban 1888-ban népvándorlási sírból kiásott koponya egészen neandertáli jellegű. Estlandban számos új keletű koponyát találtak neandertáli jelleggel. Bertholon déli Tunis lakosairól írja, hogy neandertáli típusuk van. A *Homo primigenius* tehát nem halt ki, vére átszármazott hozzánk; ő valóságos emberösünk.

A diluviális embernek sajátságai sokféle vélekedésre adtak okot. A neandertáli koponyát igen majomszerűnek tartották Schaaflhausen, Busk és Lyell. Darwin jól fejlettnek és igen tágasnak tartja. Rendellenességeit kóros eredetűeknek tekinti Virchow; ezt Schwalbe tagadja, azonban dr. Hansemann a kóros képződéseket, az arthritis chronica deformans-t, az atrophia senilis-t újabban ismét bebizonyította. S mivel a koponya nagysága sok normalis koponyát fölülmul, Macnamare azt mondja, hogy a neandertáli ember nem *Homo diluviális*, hanem a most is élő *Homo sapiens*. Így tűnt el lassan e koponya majomszerűsége.

Általában minden őskori emberi lelet mindenekelőtt a majomszerűség szempontja alá kerül. Mindig azt keresik, mekkora rajta a majomszerűség. Schwalbe, Klaatsch szerint a neandertáli ember czombcsontja a maitól elütő durva és hajlott. Ez lehet egyéni jellemvonás; azonban a neandertáli és Spy-i czombcsontokon jól kifejlett crista intertrochanterica van, a mi az egyenes járás jele. Cristája egy majomnak sincsen. Ugyane femurok átmetszete háromszöghöz hasonlít; a majmoké ovalis. Épp így a neandertálinak orsócsontja, radiusa Fischer szerint egészen emberi.

Főleg az állkapcson s a rágó szerveken találtak majomszerű vonásokat. Ilyenek: az állkapocs alapjának szélessége, az állcsúcs s az álltövis hiánya, mely utóbbinak helyén mélyedés van, miként a majmoknál, a fogak nagysága, a foggyökér hátrahajlása s a zománczredőképződés a molarisokon. A mi az állkapocs alapjának szélességét illeti, csak az emberi állkapocsnak van alapsíkja, a majomnak csak keskeny erősen behajtott széle van. Tehát az állkapocs síkjának szélessége valóságos emberi vonás. Az állcsúcs hiánya legszembeötlőbb a Naulette-i állkapcson. Mindazonáltal Topinard tökéletesen emberinek mondja ez állkapocsot s pedig annál inkább, mert hasonló állkapcsok ma is láthatók. Egyébként a Naulette-i állkapocs orthognát, a mi, mint mondani szokás, a magasabb fajták jellege.

A Schipka-töredéknek nincsen álltövis s helyén Walkhoff szerint mélyedés van, a mi majomszerű vonás. Azonban Virchow constatalta, hogy bár álltövis nincs, de mélyedés sincs; tehát hiányzik a majomszerű vonás. Az álltövis kiképződése az élő embernél is igen különböző, a miért hiánya nem mondható majomszerű vonásnak. Walkhoff azt is állítja, hogy a Schipka, Predmost, Spy és krapinai állkapcsok fogai óriási nagyok. A krapinaiakra ugyanezt mondja Kr. Gorjanovic is. Adloff beható vizsgálat után constatalta, hogy a diluviális fogak a modern emberét miben sem mulják fölül, sőt Krapinában nagy fogak mellett igen aprókat is találtak. A krapinai ősember metsző fogainak gyökerei a fog nyakától kezdve rézsutosan hátra hajlanak, a mi Walkhoff szerint majomvonás. Eltekintve attól, hogy e vonás a modern embernél is előfordul, az anthropoidoknál a foggyökér hátrahajlása sohasem látható. Ugyancsak a krapinai ősember zápfogain zománczredők vannak, a mi Walkhoff szerint a Dryopithecusra emlékeztet. E vonás a modern embernél is előfordul, főleg a még át nem tört molarisokon; a miként a krapinai ősnél is a még egészen ki nem képződött molarisok mutatják e jelleget. E redők a fog alakulásával függnek össze; a fog t. i. zománczlécből, sugáralakban elhelyezett szálakból képződik. A redőket jól meg kell különböztetni a zománcz-

barázdáktól, melyekben az élő s kihalt anthropoidok fogai gazdagok. Ilyen barázdák az ember molarisain soha sincsenek.

A diluviális ősembernek csontváza tehát a maitól nem különbözik. Sajátosságai ma is föllelhetők. Az ősember az általános emberinek határain belül mozog; ugyanegy typusnak változta.

4. *Homo Heidelbergensis és a Chapelle-aux-Saints-i ősember.*

A heidelbergi ősember csonttöredékét, állkapcsát 1906-ban födözték fel. Ha újabb vizsgálatok igazolják a lelőhely körülményeit, ezen ősember a diluviális, esetleg ó-diluviális korszakban élt. Ez állkapocsnak föltűnő tulajdonságai az állcsúcs hiánya s az állkapocs csontjainak rendkívüli vastagsága. Ezekkel szemben az állkapocs alakja parabola, tehát egészen emberi, a fogak teljesen emberiek, a fogsort az első praemolarisnál nem szakítja meg hézag, miként az anthropoidoknál, a fogak kicsinyek, szinte nem illenek a hatalmas állkapocsba; az állkapocs ágai igen szélesek, de magasságuk a modern európaítól nem különbözik. Ez állkapocs tehát kétségtelenül emberi.

A Chapelle-aux-Saints-i őseibert 1908 végén födözték fel szintén diluviális rétegben. Előkerült a darabokra tört koponya, a medence és a végtagsontok, néhány csigolya és borda. A koponya öreg emberé volt, kinek magassága 1'60 lehetett. A koponya a neandertálinak jellegeit mutatja. Hosszú fej, ferde homlok, alacsony boltozat, igen nagy szemöldökívek, erős prognathság, nagy orrhajlás; s a legjellemzőbb, hogy a foramen occipitale magnum kissé hátravonul. A koponya magassága egészen emberi; űrtartalma ezer cm^3 -nél nagyobb, tehát a testi nagyságnak megfelel. Ezen ősember körül még sok kérdést kell tisztázni. Minő az állkapocs alakja; van-e a fogazatban megszakítás; minő a medence alakja; minő a czombcsontok átmetszete; van-e a czombcsontnak cristája; a foramen magnum occip. köralakú-e mint az embernél, vagy tojásdad mint az anthropoidoknál?

A bonczatani szempont mellett rendkívül fontos a pszichológiai. A Chapelle-i ősember csinos, négyszögletű sirban feküdt, mellette kőeszközei, melyek a moustiers-i typust mutatják. Itt tehát egyszerűen constataálni lehet, hogy a Chapelle-i ősember halottait eszközeivel együtt eltemette. A ki tudja, hogy a temetésnek ez a módja az összes vad népeknél mit jelent, kénytelen lesz beismerni, hogy a Chapelle-i ősember a túlvilági létnek valamelyes képzetével vagy legalább sejtelmével bírt. Egy szóval erkölcsi lény volt.

Ezekkel kapcsolatban egy fontos körülményre kell rámutatnom. Az európai ősembernek, úgy mint a fölfedezések révén élénk kerül, csak állati vonatkozásait keressük, az emberieket soha. Hogy az ősember a diluviális kor zordon klímájába talán máshonnan került és hogy csontvázának durva, bestiális vonásai talán csak külső életviszonyai lényeges megváltozásának eredményei, ezzel a gondolattal senki sem foglalkozik. Itt két kérdést kell tisztázni. Európában termett-e az ősember; és lehettek-e olyan külső körülmények, melyek csontvázára módosítólag hatottak?

Kosmopolita lény nincs. Már Decandolle megállapította, hogy minden lénynak bizonyos elterjedési köre van, mely annál szűkebb, minél magasabb szervezetű az illető lény. A nagy anthropoidok, az oráng csak Borneón és Szumatrán, a gorilla csak az Ogowe és Gábun alsó folyásán találhatók. Az ember is csak egy helyről indulhatott ki. S a miként az anthropoidok a meleg éghajlat alatt élnek, testi mezitelenysége az embert is oda utalja. Tehát a diluviális korban a zordon klímájú Európa nem lehetett eredőhelye. E korban az ember Európában gyéren s idegenül jelenik meg; biztos tápláléka nem volt. Ez ellenkezik ama két törvénnyel, hogy minden lény eredő helyén nagy tenyészettel és sok változatban jelenik meg s hogy minden lény oly táplálkozási viszonyok közt eredt, melyek létezésére a legkedvezőbbek. A zordon, táplálékot nem nyújtó Európába az ember meleg és dús táplálkozást adó égaltól vándorolt be. Az életviszonyoknak illetően megváltozása mindig mély befolyással van a szervezetre. Sok esetben a tenyészőképességet szünteti meg; másszor magukban a szilárd részekben okoz nagy elváltozást. Shetlandban s Falklandban a lovak ponyvává válnak; az elvadult európai sertés Amerikában a vaddisznóhoz lőn hasonlóvá, a Keleti tenger puha állatai a víz csekélyebb sótartalma miatt elcsenevészedtek stb. E szabály alól az ember sem tesz kivételt. A hottentottákkal rokon busmannokat elnyomás és nyomor tette csenevészékké; ugyanez áll az erőteljes araukánokkal rokon tűzföldiekről. Legbeszédesebb az irek példája, kiket a XVII. században gazdag területeikről a sivár nyugati vidékekre űztek, a hol nyomor és inség emberi árnyékokká tette őket. Orruk meglapult, arczesontjuk kiáll, lábaik görbék stb.

Még súlyosabb viszonyok közt élt Európában az ősember. Sem culturállata, sem culturnövénye nem volt. Gyér számban kalandozott űzve, bajtva vadászsákmányát, küzdve a zordon klímával, a vadállatokkal s embertársával. Csoda volna, ha e durva s kemény életmód nem hatott volna vissza testére, szellemére egyaránt. Elég példa van arra, hogy a fehér kultúr-ember vadak közé kerülve, rövid idő alatt hozzájuk hasonló

vaddá lett. Nukuhivában egy Cabri nevű franczia, Mbau szigetén Charles Savage, a múlt század elején az angol Buckley Ausztráliában erkölcsben, nyelvben, emberevésben a vadakhoz lettek hasonlókká. Ha a culturemberen rövid idő alatt ilyen változások estek meg, az ismeretlen évszázadokon át, durva küzdelmes élet folyamán az ősemberen szintén nagy változásoknak kellett végbemeniük.

Az általam érintett szompontok valódiak, éppen azért figyelembe veendő, ha az ősembert igazán akarjuk megítélni. Az ősember nem Európában termelt, máshonnan vándorolt ide és mélyreható befolyások alatt állott. Az európai ősember nem mutatja az embernek ősi eredeti állapotát.

Mindent összefogva:

1. Az anthropologia az ember eredetéről csak hypothetikusakat nyújt.
2. A tertiar embernek létezése nem bizonyítható be.
3. A diluviális embernek minden vonása él a mai emberben; tehát valószínű ember volt.
4. Az ősember helyes megítélésére szükséges emberi vonatkozásait is figyelembe vennünk.

Interpretatio és „szokásjog“ a római magánjogban.

(Kivonat Kiss Géza dr. 1909 május 10-iki előadásából.)

Az úgynevezett „jogforrások“ elméletének kérdése úgy a jogbölcsleletben, mint a tételes jog alkalmazásának módszere szempontjából megoldatlan. Az uralkodó elmélet az írott és nem írott jog megkülönböztetéséből indul ki. Mindkettő alapja: a nép meggyőződése (mások formulázása szerint akarata), mely kétféleképpen juthat kifejezésre: 1. közvetve: az állam törvényhozó apparátusa útján, 2. közvetlenül: magának a népnek „factum conchidens“-eiben minden alaki actus mellőzésével. Ezen az alapon adódik két egymással minden tekintetben egyenlőrangú jogi kűtfő: a törvényjog és szokásjog.

A szaktudományban eléggé ismert és bevallott tény az, mennyire nem volt képes ez az uralkodó elmélet a jogtörténelem és mai jogélet tényleges jelenségeinek realis megoldását adni. Joggal vetették hát föl egyesek, sporadice, az eszmét: az uralkodó elméletnek egész kiindulási pontjával szakítani és a törvényjoghoz a „szokásjog“ mystikus irreális fogalma helyett más ellentétet keresni. Ez a törekvés eddig inkább *negative* érvényesült. Positiv állásfoglalásnak inkább csak csirái észlelhetők, rendszeres, czéltudatos kifejtés nélkül.

A jelen tanulmány célja: az itt jelzett hézag pótlására annak kimutatása, hogy a római forráshelyek ebben a tekintetben határozott útmutatással szolgálhatnak. Megállapítható, hogy a római jogban érvényesült „iratlan jog” (ius non scriptum) semmi egyéb, mint az írott (törvény) jog interpretálása következtében kifejezésre jutó új (a törvény szószerinti értelemben vett rendelkezésében ki nem mondott) jogtételék összessége.

Ezt úgy az ő elméletük, mint gyakorlatilag érvényrejutott jogalkalmazásuk igazolja.

Az elméleti felfogást visszatükrözteti *Pomponius* fejtegetése. (D. 1. 2. 2. 1. s qu.) Szerinte a római jog kétféle: ius scriptum és ius non scriptum. Ez utóbbi azt a *többletet* jelenti, a mit a jogtudósok törvényértelmezése a törvény szavaihoz hozzátett és a mely az egész „ius civile“-t (sajátl. ért.) létrehozta. „Haec disputatio et hoc ius, quod sine scripto venit compositum a prudentibus, . . . communi nomine appellatur ius civile;“ (§. 5. cit.) majd később: „proprium ius civile, quod sine scripto in sola prudentium interpretatione consistit“. (§. 12. cit.)

Mélyebb jogbölcseleti igazolását adja ennek a szemléletnek az *Aristoteles* felfogására támaszkodó *görög elmélet*, amelyről *Ulpianis* határozottan állítja, hogy a római *theoria* alapját alkotja: „Hoc igitur ius nostrum constat aut ex scripto, aut ex non scripto, ut apud Graecos: τὸν νόμον ἢ μὲν ἑγγραφοί, οἱ δὲ ἄγραφοί“. (D. 1. 1. 6. 1. és teljesen megegyezően *Inst.* 1. 2. 3.)

Ez a görög νόμος ἄγραφος *Aristoteles*-nél ugyanazt az összefüggést mutatja a törvény interpretációjával. E szerint ennek az iratlan jognak kiindulási pontja az ἐπιεικής-fogalom, az ἐπιεικὲς δίκαιον, a görög *aequitas*, mely ebben az összefüggésben nem egyéb, mint a tételes jog helyesen értelmezett alapeszméje, a mit a törvény betűje visszaadni nem képes, hanem a mely csak az említett alapeszmének és az elbírálás alá eső dolog természetének tekintetbevételével ismerhető fel. Ez az *epieikeia* a pozitív jogtól különálló és általános jog (νόμος κοῖνος) annyiban, a mennyiben annak a concret eset sajátosságait elbíráló suptilitásait az írott jog betűje nem tartalmazza, holott mindenféle jogalkalmazásnál tekintetbe veendő (így *Rhet. A.* 10. 1368 b. 7. squ) és b) magának a pozitív jognak része (*Rhet. A.* 13. 1373 b. 4. squ.), helyesebben értelmezési principiuma, mert a törvény szószerinti rendelkezéseinek ezen az alapon való kiegészítése és kijavítása (ἐπανόρθωμα τοῦ νόμου δίκαιου) magának az írott jognak intentióján alapszik. (l. főleg *Eth. Nikom. E.* 14. 1137. a 31. sq.)

Mindaz, a mit νόμος ἑγγραφος-hoz ezen az alapon, azaz

annak helyes interpretálása alapján hozzáteszünk: alkotja a νόμος ἥρπαφος-t. Másféle iratlan (szokás) jognak nyoma sincsen Aristotelesnél.

Ez tehát az az elméleti alap, a melyre a római jogász (Pomponius, Ulpianus), valamint bölcseledő írók (Cicero, Seneca) támaszkodnak, midőn „ius non scriptum“-ról beszélnek. És igazolja ezt az az inductiv vizsgálat is, a melynek a Corpus Juris Civilisben található mindazokat a forráshelyeket, melyek iratlan (szokás) jogról (ius, quod ex consuetudine venit, quod in usu est, ius moribus constitutum, etc.) szólanak, alávetjük. (Az összeállítás a berlini kir. könyvtárban kéziratban lévő czedulacatalogus alapján kimerítő). Megállapítható, hogy a római jogász, a 12 táblás törvény óta csakis azon az alapon szól a jelenségekről, hogy az írott jog helyes interpretációjából folynak. A római jogi interpretatio alapja, az aequitas, a törvény betűjének ugyanazt a kiigazítását követeli, a mit *Aristoteles* ἐπιτελεῖς-je. És ennek érvényesítésében a rómaiak mesterek voltak. Tételes joguknak oly alkalmazkodó képességet adtak, mely a forgalmi élet változó igényeinek, az esetek különlegességeinek stb. mindig megfelelt.

Ezen alapulnak ama jogtételek, melyeket consuetudo, mos, usus stb. nevek alatt említenek forráshelyeink. Módszer szempontból két csoportba sorozhatók:

1. Az első csoportba azok az esetek tartoznak, melyekben a „szokásban levő“ jogszabály, vagy jogintézmény a törvény valamely írott rendelkezésének — az aequitas alapján való — analog kiterjesztése folytán jött létre.

2. A második csoportban pedig a nép tényleges társadalmi, kereskedelmi stb. szokásairól, berendezéseiről, usanceairól van említés téve, melyek valamennyien azon az alapon válnak jogilag fontosakká, hogy alkalmaztatásukat az írott jog parancsolja: „quae sunt moris et consuetudinis, . . . debent venire“.

Valódi „szokásjog“-ról, a mai uralkodó elmélet szellemében, csak két magánjogi eset tesz említést; a Curatela prodigi (D. 1. 6. 8. pr. és 29. 28. pr.) és a kiskorú cselekvési képességének hiányára (D. 27. 10. 1. pr.) vonatkozó helyek.

Minden más: az aequitas-on alapuló interpretation alapszik.

A római jogi forráshelyek és az egész classikus elmélet tehát indokolná a jogforrások elméletének azt az új felfogását, a mely az iratlan jog értelmezésével és alkalmazásával kötné össze.

Az Érdy-codex egy fejezetéről.

(Kivonat *Katona Lajos* l. t. 1909. június 1-én felolvasott értekezéséből.)

Összehasonlító monda-történelmi szempontból alig van az Érdy-codexnek érdekesebb részlete az 508—515. lapokon olvasható *Exemplum mirabile* című elbeszélésnél. *A földi lakodalmból mennyei vendégségbe ragadott főúri vőlegény* szép legendája ez, kinek a túlvilágon töltött három napnyi idő több századosnak tetszik s a ki a földre visszatérve, itt mindent annyira megváltozottnak talál, hogy nem ismer honára; s mikor az észrevétlenül elsuhant hosszú idők tudatára ébred, csak éppen annyi érkezése marad még, hogy jámbor halálára előkészüljön; s alig hogy ez megtörtént, teste lerója a halandóság adóját, lelke pedig visszatér az égbe, a honnan oly nehéz volt elválnia, miután annak gyönyörűségeit már megízlelte volt. Alapeszméje miatt egy körbe tartozik e monda a Longfellow remek feldolgozásából (Golden Legend 2.) ismeretes Felix barát legendájával, melynek közlebbi rokonairól a *Katholikus Szemle* XIV. kötetében szoltam, s egyúttal megemlítettem, hogy Radó Antal „Dalok és történetek“ cz. verskötetében is van egy változata (Frater Eugenius). Ugyanott már azt is érintettem, hogy távolabbról az Érdy-c. *Exemplum mirabile*-je is e monda-család körébe tartozik, a mint ezt már Horváth Cyrill is jelezte röviden a bajai főgymn. 1891—92. évi Értesítőjében megjelent értekezése (Codex-irodalmunk példái és a Példák Könyve) 14. lapján.

Azóta a codexeinkben lévő *túlvilági látomások* átvizsgálása közben újra reá irányult a figyelmem e tárgyra, s jelen dolgozatom is csak annak az értekezésnek akar a kiegészítése lenni, a melynek első felét a t. Osztálynak 1907. május 6-án tartott ülésén bemutattam. (*Akad. Értes.* XVIII. 500.)

Az Érdy-codexnek jobbára Pelbárt praedicatióiból és a Legenda aureából, vagy ennek már Pelbártnál levő kivonataiból összeböngészett tartalmában egészen sajátzerű betoldás ez a részlet, a mely csak lazán függ össze a Sz. Bertalanról szóló beszéddel és annak legendájával. A kapcsolatot mindössze abban

a pár sorban látjuk, mely a mondott szent ünnepének evangéliumát értelmezve megemlíti, hogy az Üdvözítő az ő „bű, szerelmes szolgáit, barátit és atyafiait“, a milyen Sz. Bertalan is volt, hol-tuk után fel akarván magasztalni. maga mellé ülteté az égben s „mind ez széles világnak, élőknek és holtaknak, jóknak és gonoszaknak vele egyetembe ítélő birótársul választá, és az nagy diadalomnak utánna, az örök dicsőségnek örvendetes vendég-ségében készerejté, hogy az kegyelmes felséges Ürstennek tulajdon szent asztala mellé ülvén, isteni és angyali étellel élnének és lakoznának örökkül örökké“. Alább pedig azt mondja ájtatos híveinek a szónok, hogy megjelenti és megírja ez ünnepnek sermojában, mennyivel „följebb való légyen az mennyei halhatatlanságban való vendégség és örvendetes lakodalom ez gyarló halandóságban valónál“.

Nyilván ez ígéretét teljesítendő, füzte az *Exemplum mirabile*-nek czimzett s nála öt capitulumra tagolt szép elbeszélést a megelőző praedicatiohoz és annak szervesebb tartozékához, a Sz. Bertalan legendájához, mely elég híven követi a Leg. aurea 123. fejezetének elejét. Az erre következő „csodálatos példát“ azonban nem innen vette az Érdy-codex karthauzi írója. A történetet, a mint ő mondja: „egy igen régi írásban találta“ és az „kivül való országból származott“, a mivel persze nem vezet semmi követhető nyomra. A forrás kutatását a további adatok sem könnyítik meg. a melyek még az elbeszélés igen kúszált bevezetéséből kivehetők. Ezekben a néma-barát író a keleti remete- és szerzetes-élet kezdeteire hivatkozik, melyekről „világ krónikájában“ olvasta, hogy N. Konstantin császár uralkodásának „rokon utánna“, vagyis mikor világnak kezdetitől fogva „írnának ötezer ötszáz tizenhárom esztendőben és Úr Fiú születetnek utánna háromszáz tizennégy esztendőben (!)..., az időben támadának az régi szent atyák, pusztában lakozó remeték, kiknek életekből immáron holtok után különb-különb szent szerzetesek támadának, ... kik között vala egy jámbor püspök, kinek Eberhardus vala neve az időben, mikoron írnának ezer négyszáz esztendőben.“ Ez az Eberhardus a mondott évben Rómába zárándokolt s onnan alighanem visszatértében a Cluniacensisek szerzetének valamelyik házában szállott meg s itt hallotta a kolostor apátjától a szép legendát, mely az illető rendház alapításához fűződik s a melynek velejét az imént már röviden jeleztem.

Az Érdy-c. szövegéből ugyan nem egészen világos, hogy ez a Cluniacensis monostor merrefelé keresendő, sőt a házagos és zavaros előadásból első tekintetre azt gondolhatná az ember, hogy az író a szóbanforgó apátságot Rómába helyezi. Ennek a feltevésnek azonban ellene mond az elbeszélés immár megkerült forrása, a melyben világosan meg van mondva, hogy Eberhard

püspök *Rómából jövet az itáliai Alpesek közt* szállott meg amaz ismeretlen nevű Cluniacensis kolostorban. Vajjon ez az Eberhard csakugyan a második ily nevű bambergi püspök volt-e, ki 1154-ben Barbarossa Frigyessel Italiában járt, azt a monda szövegéből csak gyanítani is alig lehet, mert itt évszámot, vagy egyéb korhatározó jelzést nem lelünk. Legföljebb a feljegyzés kora, mely a XIII. század elejére tehető, engedi meg azt a feltevést, hogy esetleg ő rá gondolt a krónikás, mikor a neki is csak alig hihető, de a benne levő csodás dolgok miatt kedves elbeszélés megbízható tanújaként előtte Eberhard püspökre hivatkoztak. A magyar szöveg, mikor a dolgot 1400-ba teszi, már kétségtelenül egy idő haladtával romlott s ki tudja hány másoló kezén át módosult előadást követ, a mint kivált az elején a latintól egyebekben is eltérő vonásai is mutatják. A dolog lényegére, a legenda tulajdonképeni törzsére nézve azonban annyira egyező a latin és a magyar szöveg, melyeket értekezésemben egymással szembe állítok, hogy addig, a míg az utóbbinak egy még közelebbi forrása elő nem kerül, bátran ezt tekinthetjük az alapszövegnek. Ebből, csekélyebb önkényes változtatásokat is feltételezve, melyeket részben a magyar átdolgozó rovására is írhatunk, egészen jól előállhatott volna akár minden közbenső latin redactio nélkül is az Érdy-c. exempluma. Csakhogy eddigi tapasztalataim középkori irodalmunk ezen ágában mindig inkább arra tesznek hajlandóbbá, hogy kolostori íróinknál a szerkesztés, átdolgozás, sőt még a stilizálás tekintetében is az önállóságot a lehető legcsekélyebb mértékűnek véljem mindaddig, a míg az ellenkező minden kétséget kizáró módon, pl. az írónak tárgyához való személyes viszonyából igazolva nincsen. Itt pedig merőben idegen, a hazai írótól térben és időben vajmi távol eső s még hozzá legendás hitelű történetről van szó. Ilyeneknél a magyar szerzetes író rendesen még külföldi társainál is aggodalmasabb lelkiismeretességgel és naivabb hiszékenységgel szokott eredetijéhez ragaszkodni. Legföljebb ha némi kihagyások és rövidítések, vagy teljesen subjectív jellegű és helyi vonatkozású megjegyzések alakjában adja olykor némi jelét annak, hogy valamivel mégis csak több, illetőleg kevesebb mint hűséges tolmácsa az előtte lévő szövegnek.

A jelen esetben ezt a csekélyebb fokú önállóságot az Érdy-c. írója az előtte volt eredetivel szemben kivált a történet bevezetésén és záradékán tanusította, részben némely dolgok elhagyása, részben másoknak hozzáadása képében. S főkép az utóbbiak nehezítették meg kissé a közvetetlen forrás fellelését. Ilyenül addig, a míg esetleg egy a magyar szöveghez még közelebb álló latin eredeti elő nem kerül, én egyelőre azt a latin feljegyzést tekintem, a mely a *Zeitschrift für deutsche Philologie*

XIII. kötetében (1882) a 338—351. lapon SCHWARZER JÓZSEF közleményében megjelent.

E latin elbeszélés a gróf Raczinski-féle poseni könyvtár egy a XIII. század elejéről való hártya-kéziratában (Qu. II. H. d. 18) van a 80—92. levélen. A vegyes tartalmú kézirat némely darabja kétségtelenül Engelhard langheimi apáttól, Sz. Hildegundis († 1188) és Mathildis († 1160) velük egykorú életírójától ered, tehát a XII. század második feléből való; s mivel a mi legendánk stilusa és ezen daraboké között feltűnő hasonlóság mutatkozik, nincsen éppen kizárva a lehetősége annak, hogy az is a nevezett cisterci apát műve, kiről részletesebb adatok találhatóak WATTENBACH, *Deutschlands Geschichtsquellen* 6. kiad. II. 1894. 374. 404. 520. l.

A monda ezen előadásában a földi lakodalmból mennyei vendégségbe ragadott főúri ifjú névtelen és hazája is csak annyiban van némileg megjelölve, hogy a kastélya helyén hozzátartozói által emlékére állított apátság *in Alpihus Italiae* fekvőnek mondatik, de a szerző világosan hozzáteszi: *cujus nomen incognitum*. Különös dolog, hogy a bambergi püspökségben lévő langheimi kolostor apátja, — ha ugyan valóban Engelhard e feljegyzés szerzője, — a ki kortársának, Eberhard bambergi püspöknek (e néven a II.-nak, ki 1146—1172. ült a püspöki székben) tekintélyére hivatkozik, nem tudott az Italiában járt s ez útja közben az illető Cluniacensis apátságba betért egyházfőtől részletesebb adatokat szerezni e monostor hollétéről! Még jobban bonyolítja pedig a szerzőség kérdését, hogy a legendának egy másik, hozzá nagyon hasonló, csak egyes részletekben eltérő előadása már tudja az illető kolostor helyét, sőt a főúri ifjú nevét is megmondja, kivel a csodálatos elragadtatás történt. A monda hőse itt *Loringus* és atyjának, Theobaldus grófnak a kastélya *Benemontis* nevet visel.

Ez a jóval későbbi feljegyzés *Korner Hermann* († 1438) lübecki dömés szerzetes krónikájának mind a két szerkezetében, a latin és az alnémet nyelvűben egyaránt megvan. (Az első, a latin szöveg, *ECCARD JÁNOS GYÖRGY Corpus hist. med. aevi*, Lipsiae 1723. II. 452., a második pedig a *Germania* IX. 265. l. olvasható *PFEIFFER FERENCZ* közleményében.) *Korner* 834-be teszi az eseményt és valami *Eggardus*, különben ismeretlen krónikájára hivatkozik, mint forrására. Ugyanezt még többször is idézi az 1370-ig terjedő események elbeszélésénél. *Korner Chronica novella*-jának újabb kiadója, *SCHWALM*, ellenben ezen elbeszélés igazi forrásán *Hermannus Bononiensis Viaticum narrationum*-át jelöli meg, a melyben a gróf és fia megint névtelen és a történet színhelye megint csak egy megnevezetlen várkastély, *inter montes Alpie*. E tekintetben tehát *Korner* forrása csodálatosképen egye-

zobbnek látszik a posenr hártya-kézirat előadásával, mint a belőle meritő lübecki compilatoréval, a ki tehát a maga Lorinus, Theobaldus és Benemontis neveit mégsem vehette a Viaticum narracionum-ból, hanem alighanem valami más forrást is használt s e részben talán mégis csak az általa említett, bár eddig még föl nem lett Eggardust követte. Minthogy Schwalm kiadásához nem férhettem, e még eldöntetlen kérdést függőben kell hagynom.

A további még idetartozó változatok, a melyek azonban már mind távolabb esnek az Érdy-c. magyar szövegétől és annak latin forrásától, nagy számban idézvék KÖHLER REINHOLD egy közleményében, mely a Schwarzer kiadta latin szöveg kommentárjaképen jelent meg a *Zeitschrift für deutsche Philologie* XIV. 96-98. l. s. utóbb Bolte János becses adalékaival kiegészítve Köhler kisebb dolgozatainak II. kötete 224—228. l. (Ugyanitt a latin legenda egy német átdolgozása követi az összehasonlító megjegyzéseket. E szöveget még Köhler készült kiadni két weimari kéziratból, melyek egyikének modernizált átírása már 1811-ben napvilágot látott Goethe sógorának, Vulpiusnak „Curiositäten“ cz. gyűjteménye I. 179—89. l. Bolte az említett két weimari kéziraton kívül még egy münchenit és egy berlinit is figyelembe vehetett a kiadásnál.)

Köhler és Bolte nagy gonddal összehordott jegyzetei és utalásai segítségével bárki is könnyen elvégezheti ez érdekes mondatárgy összehasonlító elemzését. Ennél a thema köre tetszés szerinti szempontok szerint szűkíthető vagy tágítható. A legtágabb körű összehasonlításnál ide tartozónak tekinthető minden elbeszélés, a melynek magva az időnek észrevétlen gyors múlása néhány napinak vagy csak órányinak tetsző extasis (néha valósággal vagy csak képzeletben a túlvilágra ragadtatás) alatt. E főthema törzse négy vaskosabb ágra szakad. Ezek: 1. Pogány istenek, tündérek, törpék elvarázsolt vendégei. Ennek az ágnak van legtöbb hajtása s ezek a legkülönbözőbb változatokká fejlődnek és sok más themával keveredve, számtalan hybrid-alakulatot nemzenek. 2. Halottak vendégei ismét több elágazással, a szerint, a mint a halott a) viszonozza az élőnek vendégszeretetét, b) sógorság az oka a vendéglátásnak, c) a vendéglátó halott az élőnek elhunyt neje. 3. Csodálatos madárdal ragadja el a paradicsomba az örökkévalóság megfoghatatlan gondolatán tépelődő szerzetest (Felix és rokonai). 4. Földi lakodalmából ragadtatik égi vendégségbe a) a vőlegény, b) a menyasszony (kit többnyire kedve ellen erőltetnek férjhez, mint a nagyváradi várkapitány leányáról szóló német balladában).

Bolte e tagolása (l. i. h. 239.) elég áttekinthető csoportosítást enged, bár az első és második csoportban nagyon sok

olyan változat is helyet találhat, a mely csak lazábban függ össze a vezérgondolattal, mely a harmadik csoport legendáiban domborodik ki a legélesebben. Ezeket HERTZ VILMOS (*Deutsche Sagen im Elsass* 263. l.) két alosztályba sorozza a szerint, a mint abból indulnak ki, hogy az illető szerzetes (vagy más egyházi férfiú) Istennek időn kívüli létében kételkedik, vagy pedig abból, hogy a mennyei örömeiből egy kis izelítőt vágyik élvezni. A legtágabb körü összehasonlításnál még jó hasznát vehetni LANDAU MÁRK sokat egybefoglaló tanulmányának, mely *Zeitmärchen und Märchenzeit* czímen a *Münchener Allgemeine Zeitung* 1900. évi mellékletében (126—128., 215. és 216. sz.) jelent meg.

Az én feladatomból ezúttal nem lehet az, hogy az összehasonlítást ilyen tág körben végezzem. Hiszen az ennek széles határai közt mozgó egybevetés a dolog természete szerint ki lenne terjeszthető azokra a mondákra is, a melyek a fenti thema ellenpárjának, annak a vezérgondolatnak a magva köré csoportosíthatók, hogy viszont néhány pillanat alatt évek hosszabb sorának eseményeit éli át valaki. Mind a két gondolat alapján csak az idő és az időnkivüliség, vagyis az örökkévalóság összemérhetlenségének mély philosophiai igazságát ábrázolják szemléltető képekben, a különféle mondák és legendák, melyek e termékeny alapeszme szívós törzséből kisarjadtak, vagy csak utóbb fonódtak e törzs köré, holott eredetileg más magból keltek ki és csupán rokon eszmék vagy külső motívumok következtében kerültek vele kapcsolatba. Ilyen külső kapcsolatban áll a mi legendánk és közelebbi rokonsága, az égbe ragadott völegény mondája, egy szép Mária-legendával is, a Mária jegyeséről szóló elbeszélések egyik csoportjával, melynek codex-irodalmunkban is van képviselője. Sőt távolabbról még az Elek- és az Imre-legendán azon motívuma is ide tartozik, a melynél fogva egy mennyei jegyesért a völegény elhagyja földi menyasszonyát, vagy legalább lemond a vele való testi házasságról. Ezen a közös kiindulóponton kívül azonban itt a további közösség megszűnik. Sőt még ez a találkozás is inkább csak abban feltűnőbb, hogy az említett Mária-legendákban és az Érdy-c. *Exemplum mirabile*-jében az illető jámbor ifjúnak mindennapi ájtatossága szakítja őt ki földi kötelekéből. Amott a Szűz Mária tisztelétére mindennap mondani szokott zsoltosza ad alkalmat a Boldogságos Szűz megjelenésére és szemrehányó kérdésére, a mely miatt a völegény, „ki vala az magyar királynak atyjafia“, elhagyja jegyesét, hazáját és Aquileja környékén sokáig remetéskedik, míg végre Aquileja patriarchájává lesz. (Kazinczy-codex 25—27. l.) Emitt meg szintén hasonló vallási kötelességének teljesítése miatt hagyja el rövid időre vendégeit a völegény, aztán visszamenet találkozik az úton az égi vendéggel, ki lakodalmára meghivatja

magát, majd pedig viszonzásképen őt hívja meg a saját menyeyei lakodalmára, a hol csak három napot vél eltölteni az ifjú, holott valóban ugyanannyi évszázad suhant el az időtlen idő szárnyán észrevétlenül fölötte.

Egyiptomi emlékek Magyarországon.

(Kivonat *Mahler Ede* I. t. június 7-iki székfoglalójából.)

A pyramisok csodaországának a története, mely felé itt figyelmünket irányítjuk, a mult század elejéig teljesen ismeretlen volt. A biblia történeti iratai ugyan többször beszélnek Egyiptomról és azon homályba, a mely még száz évvel ezelőtt a sykomorus országát borította, néhány gyenge fénysugarat bocsátanak; ezek lehetővé teszik, hogy a hajdani Egyiptom egynéhány kulturállapotát felderithessük. A forrásanyag, melyet ez úton nyerünk, azonban sokkal gyérebb, semhogy hű és teljes képét nyújthassanak ama korszaknak, melyben a pharaói hatalom uralkodott az Alsó-Nilus folyásánál. Egyiptom ezenkívül már sok ezeréves történeti multtal bírt, mikor Izrael a történet színterére lépett, úgy hogy csak későbbi korból való néhány adat az, a mit a bibliai könyvek szerzője nyújt és a melyekből az egykori történeti épületnek még romjait sem állíthatnók fel. Nem jobb az az anyag, a melyet *görög* forrásokból meríthetünk az ó-kori Egyiptom történetének a felderítése céljából. A miről Herodotos, a ki Kr. e. az V. évszázad közepén utazta be Egyiptomot, tudósít bennünket, az nem egyéb mondáknál, melyeknek ugyan van némi történeti magva, de melyek sokkal erősebben vannak áthatva mindenféle mysticismussal és az őt félrevezető tolmácsok hazug fecsegéseivel, úgy hogy belőlük történeti tényekre és igazságokra nem lehet következtetni. A miről mint szemtanú értesült és saját megfigyelése alapján bennünket tudósít, azt ritka értelemmel beszéli el és e tekintetben a műve is igen értékes; a hol azonban nyelvismeretek híján kénytelen volt a tolmácsok tudósításaival megelégedni, ott az általa nyújtott anyag *történeti* szempontból értéktelen. Ott már nem forrásanyaggal van dolgunk, a melyből történeti eseményeket meríthetünk, mert a mit e tekintetben nyújt, az csak gyűjteménye a chronologiailag összevisszahányt anecdotáknak, a melyeket egyetlenegy lelkiismeretes sem fog megbízhatóknak állítani és reájuk támaszkodva Egyiptom történetét vázolni. De nem szabad azt sem figyelmen kívül hagynunk, hogy ha Herodotos nagyobb figyelmet és kimerítőbb leírásokat is szentel az Egyiptomiaknak és történetüknek mint az összes többi barbár népnek, ez — mint már Lepsius is

kiemelte¹ — csak fejezetét képezi egy általánosabb munkának, melynek középpontját minden tekintetben Görögország alkotja. A mi görög olvasóra nézve különös érdeklődéssel bír, a mi feltűnő ellentétben vagy szoros érintkezésben látszott állani a görög ősidővel, azt Herodotos előszeretettel hozza az egyiptomi történetből; így. pl. az egyiptomi embertörténet magas korát a görög istenek késő fellépésével szemben, tudósításokat Egyiptom híres csodamunkáinak a szerzőiről, kiváltképen pedig mindazt, a mi trójai történetekre vonatkozott és végül sok-sok mesét, a melyek a görög fül számára nem voltak hijjával minden bájosságnak“. Hogy ily anyag nem alkalmas az egyiptomi történet felépítésére, az magától érthetődik.

E mellett Herodotos legalább lelkiismeretes és mint útleíró, csodálatosan pontos. *Diodor*-ról pld., a ki 400 esztendővel élt Herodotos után, ezt sajna, nem mondhatjuk. Ő róla is ugyanazt állíthatjuk, mint Ktesiasról, a babyloni történet vázolójáról. Egyszerű compiler, a ki tudatlanságánál fogva minden kritika és tudományos értéktétel nélkül mindazt összehordta, a mi neki kínálkozott. És ha Herodotos nem is eredeti forrásokból meríti adatait, legalább lelkiismeretességében mindazt közli, a miről tudósítói útján értesült. *Diodor* elbeszéléseiben azonban kéri a tudatlanság és még az egyes anecdotákból, a melyeket nyújt sem lehet sokat felhasználni.

Mint történeti kutató, kitűnő hírnévnek örvendett a tudományossága folytán nagy tekintetben álló Polyhistor, *Eratosthenes*. De ő sem tudott emelkedni arra a magaslatra, a honnan lehetséges lett volna tiszta, kritikai áttekintést nyerni az egyes történeti események fölött, úgy hogy az általa nyújtott eredmények sem használhatók történeti forrásokul az ó-egyiptomi birodalom számára. Tanulmányozta ugyan az egyiptomi nyelvet, de nem oly mértékben, hogy abban a helyzetben lehetett volna, hogy a felírt forrásanyagot, a melyeket az emlékek nyújtottak, kellő szakértelemmel feldolgozhatta volna. Így tehát egészen természetes, hogy munkáját, bármennyire becses is legyen az általa készített királylajstrom, nem használhatjuk.

Az egyedüli a görög írók között, a kinek a történetét komolyan vehetjük, *Manetho*, a görögösen képzett egyiptomi, Sebennytus városának a papja, a ki Ptolemaeus Philadelphus király idejében élt. Ő templomokban őrzött hivatalos okmányok alapján írta meg görög nyelven Egyiptom történetét. E munka, sajna, elveszett és csak néhány töredéke maradt reánk a Kr. u. első évszázadok chronologusainak az irataiban. A legrégibb történeti író, a ki *Manetho* munkájából merít természetesen csak

¹ Rich. *Lepsius*, Die Chronologie der Aegypter, 245.

annyiban, a mennyiben Izraelnek egyiptomi tartózkodására vonatkozik, a Kr. u. I. évszázadban élő *Josephus*. Ugyanezt teszi *Theophil*, Antiochia hatodik püspöke, a K. u. II. évszázadban. Az első író, a ki teljes kivonatát adja Manetho nagy történeti munkájának, *Julius Africanus*, Nicopolis püspöke (Kr. u. III. sz.), a kinek tudományossága, de még inkább lelkiismeretessége a források használatában, a legnagyobb elismerést érdemli. Itt kell emlitenünk *Eusebiust*, Caesarea tudós püspökét is, a ki a IV. évszázad elején nagy synchronistikus munkát írt, a melynek eredetije ugyan elveszett, de a melynek egy az V. évszázadban készült örmény és Hieronymus-nak latin fordítása maradt reánk. Azonban sem Africanus, sem Eusebius nem merített egyenesen Manetho művéből; a miket ők felhasználtak, azok csak többé-kevésbbé gondosan készített kivonatok voltak és a mi a legnevezetesebb, saját munkáik is csak töredékesen és nem első kézből jutottak hozzánk. Így nem csodálkozhatunk, ha azokon nemcsak különféle kutatást és történeti combinatiót, hanem kritikai kételyt is gyakoroltak. A mióta Manetho kivonatai az egyiptomi dynastiákról ismeretesebbek lettek, nem volt komoly kutató, a ki nem kísérelte volna meg ennek a kiválóan nehéz problémának a megoldását. Halljuk csak Lepsius-t, a modern egyiptológiai tudomány egyik megalapítóját és úttörőjét, hogy miképen nyilatkozik Manetho-ról. „Távol áll tőlünk, hogy Manethonak ugyanolyan vagy még nagyobb ismereteket és tehetőséget tulajdonítsunk mint Eratosthenes-nek, az ó-kori világ legelső, ha nem is legnagyobb philologusának; ezért mégis a legkitünőbb“ lehetett az egyiptomi történetírók között és mint ilyen említik Josephustól (Kr. u. I. sz.) Syncellus-ig (Kr. u. VIII. sz.) és még későbbi időkben is, Herodot, Diodor és Eratosthenes daczára és annak tartjuk mi is, ha meggondoljuk, hogy története, ha a maga teljességében birtokunkban volna, egyidejű források értékével bírna. Kivált abban a tekintetben különbözik t. i. Eratosthenes-től, hogy nem történeti *kutató*, hanem *történet-író*, a ki feladatjának tartotta az egyiptomi történetet a szent iratokból lefordítani. Megbízhatósága nem a combinált kutatás élességében és kritikájában, hanem abban a lelkiismeretességben és értelmes válogatásban keresendő, a melylyel az ősidők óta vezetett és így mindig egyidejű templom-annaleseket görög nyelven közli és ez éppen a legnagyobb és majdnem egyedüli biztosíték, a melyet kutatásaink számára kívánhatunk. Ha Manetho-ban spekulatív főt kellene látnunk, a ki czélul tüzte ki az egyiptomi történetnek a más népekével való összhangbahozatalát, mint a hogy Eratosthenes tette, munkája valószínűleg emennél is rosszabbul sikerült volna. De ő nem czélzott ilyesmit, hanem egyszerű, epikai módon elbeszéli, a mit a templomkönyvekben

talált és nem riad vissza attól, hogy népének szerencsétlen és szégyenteljes korait épp oly híven adja vissza, mint a szerencsés nagy idöket; minden megjegyzése elárulja a józan férfit, és analitikus forrásai nagyon különböznek egy Berosus vagy Abydenus képzeleti elbeszéléseitől; ő teljesen ment attól a szemrehányástól, a melylyel illeték és a mely szerint ő Egyiptom történetének a korát a többi népeké fölé akarta emelni; ment a nemzeti biaságtól is, a melyben Josephus és korának más írói nagy mértékben szenvednek és végül ment az emberiség történetének szándékos hamisításától is bizonyos cyklusok javára, a milyent a régi Chronikon és más későbbi iratok az ő nevében elkövettek. Manethonak ez az elismerése nem is késett volna az újabb idöben, ha reánk maradt volna a teljes munkája. Ez azonban már korán elveszett, valószínűleg már a Kr. u. I. évszázad előtt. Csak a pusztá gerince az egyes királyokkal és uralkodási éveikkel valamint a főbb jellegzetes vagy különben fontosnak látszó megjegyzések lettek kivonatolva már előbb a tudósok kényelmesebb használata czéljából. Ezek a lajstromok nagyobb elterjedtségüknel fogva túléltek a teljes munkát, több keresztény korabeli chronographus azokat saját munkái számára felhasználták és így többféle változatban maradtak a jelenkorra. Belőlük a helyes szöveget ismét ki kell hámozni és azután a váz egyes tagjait, a dynastiákat, a melyek történeti kapcsolataiból ki vannak ragadva és egy szálon függve, mintegy csak a kényelmesebb megörzés kedvéért vannak sorba fűzve, újra helyükhez és megfelelő kölcsönös viszonyba kell juttatnunk.

Ma, a mikor a régi egyiptomiak nyelvét és írását ismerjük, természetesen már nem kell ily módon reánk maradt munkákra visszamennünk, hogy Egyiptom történetéről és culturállapotjairól képet nyerhessünk; itt van az a számos emlék, a mely a régi Egyiptomot szemünk elé tárja. Ezt a forrásanyagot, a melyet az idegennyelvűvel szemben *nemzeti*-nek mondunk, közelebbről kell megismernünk és kritikailag feldolgoznunk. És ez az anyag nem is csekély; számtalan formában mutatkozik: piramis- és templomfeliratokon, siremlékeken és sarkophagokon, a királyok győzelmi és hálafelirataikon, számos papyrusokmányon, fogadalmi és áldozati tárgyakon, valamint a festészet, sculptura és iparművészetnek a museumokban őrzött tárgyait.

Különösen nagy fontossággal bírnak a feliratok és ábrázolások a sarkamarák és templomok falain, mert a legnevezetesebb történeti és culturtörténeti tényekről számolnak be. A képek és a hozzá tartozó magyarázó feliratok ezrei, melyek a sarkapolnák falait díszítik, kivált vallásos jelleggel bírnak, de felvilágosítással is szolgálnak a régi egyiptomiak életének legkülönbözőbb oldalaira. A mezőgazdasági élet legfontosabb ágai,

mint vetés és aratás, állattenyésztés és vadászat, továbbá bortermelés és halászat, ezek mellett vigalmak, mint körtánczok és zene az emlékek tanúsága folytán a legfényesebb világításba lesznek helyezve. Különösen élénk módon történik ez az ábrázolás *Ptah hoiep* Szakkara-i sírjának a falait ékesítő diszitményeken. Itt láthatók: körtánczosok és játékok, a papyrusaratás és a szüret, vadászati jelenetek, hajóépítés, madarászat és halászat és még halkészítés is; elfogott állatok, köztük két ketreczbe zárt oroszlán, továbbá vadászati kutyák, közergék, antilopok, marhák és különféle baromfi is került ábrázolásra. Nem ritkán a halottak életéről is vannak feljegyzések a sirkamarákon és a fontosabb jeleneteket ábrázolások is kísérik. A legszebb ilyfajta emlék *Ti* sírja *Memphis*-ben, a melynek falait számos kép ékesíti, életet vive a holt termekbe. Ékes szavak kísérik a képeket és a halott életét szemléltetik velünk, a ki mint alacsony származású lépett a király szolgálatába és tetteivel olyannyira kiérdemelte ura bizalmát, hogy ez a leányát, a szép *Nofer-hotep* herczegnőt is hozzáadta feleségül.

Hogy mily fontos történeti jelentőséggel bírnak néha az egyiptomi sirkamarák falait ékesítő ábrázolások, arra azok a nevezetes feliratok és képek tanítanak, a melyek egy a Kr. e. XIV. évszázadból származó thebai sír falait díszítik. Ott *Tutankh-amon* király, *Khu-n-aten* a nagy reformátor második utóda, ül a trónján karcsú faoszlopokon nyugvó baldachin alatt és előtte áll a délvidék mindkét ápolója: *Hi* és *Amenhotep*. Egyfelől syriai törzsfőnökök, másfelől pedig négerék és kusiták hoznak gazdag ajándékokat és adományokat Egyiptom nagyurának békés szándékaik és tiszteletük jeléül. Annak az ismeretét, hogy Egyiptom *Ahmes*, a XVIII. dynastia alapítója, uralkodásának VI. évében — tehát kb. Kr. e. 1570-ben — felszabadult a hyksosok nyomasztó uralma alól, azt ugyancsak sírfeliratnak és pedig egyik *El-Kab*-i sirkamara feliratának köszönhetjük, a melyet *Pahyr* nagyatyjának, *Ahmes* hősnek, *Abana-Baba* fiának szentelt. Máshelyütt *Khnum-hotep* *Beni-Hassan*-i sziklasírjában ünnepi naptár van bevésve, a mely arról győz meg bennünket, hogy az egyiptomiak már Kr. e. XX évszázadban jól megokolt képzetekkel rendelkeztek a különböző évhosszak formáit illetően és hogy a Nilus partjain élő tudósok már oly homályos ősidőben is, a melytől majdnem négy évezred választ el bennünket, tudták a csillagzatok pályáját jól megfigyelni és a természetnek szabályszerűen visszatérő jelenségeivel kapcsolatba hozni.

A sírfeliratoknál még fontosabbak a templomfeliratok, a melyekben a királyok tetteiket igyekeztek megörökíteni. Itt említendő mindenekeelőtt a *karnak*-i *Amontemplom*, a mely még

ma is egy nagy darab egyiptomi történetet a 11. dynastiától a Ptolemaeusok uralmáig, tehát kb. egy kétezer éves időtartam történetét tárja elénk. III. Thutmosis nagy hőstetteit is itt találjuk feljegyezve és az adatok nemcsak az egyiptomi történet felkutatására bírnak fontossággal, hanem nagyban hozzájárulnak az ó-kor földrajzára vonatkozó ismereteink kibővítéséhez. A 134 oszlopon nyugvó nagy terem külső fala I. Seti király, a nagy Ramses atyjának a haditetteiről értesít. Utalunk továbbá II. Ramses győzelme a khetiták fölött és Dapur elfoglalása van ábrázolva, továbbá az abydosi, a lukszori, a karnaki, az abuszimbeli és sok más templom egész falhosszakra terjedő felirataira, melyek a nagy királynak a Kádes melletti népesatában véghez vitt dolgairol számolnak be az utókornak. Az abydosi templomban I. Seti királyi elődei emlékének egy nagy feliratot szentelt, az abydosi királytáblát, a mely 76 király nevét tartalmazza Menától, a birodalom alapítójától, II. Ramses pharaóig. Az egyiptomi ó-kornak ez a chronologiai tekintetben fölötte fontos emléke lehetővé teszi, hogy a historia fonalát már ott vegyük fel, a hol más emlékek hiányában elveszett volna a számunkra. Számos eseménynek állapítható meg az egymásutánja ezen királylajstrom segítségével.

A templomok falai mind hieroglyphákkal vannak teli és minden újonnan felfedezett, a törmeléktől megszabadított templom új anyagot hoz tanulmányaink számára. Ezzel azonban a kutatásaink rendelkezésére álló források még koránt sincsenek kimerítve. Számos obeliskén és sziklafalon, valamint a plastikus művészet nem egy darabján történeti események vannak feljegyezve, büszkén hirdetve az utókornak a pharaók dicsőségét. A scarabäusok, azaz a bogáralakú kövek között, a melyek óvszerekül szolgáltak a gonosz varázslás ellen és az ország nagy királyai emlékének voltak szentelve, szép számmal vannak az olyanok is, a melyek hasukon az illető király nevét viselik és így történeti szempontból fontossággal bírnak.

A legfontosabb nemzeti források közé tartozik az a számos papyrusokmány is, a mely az ország szokásairól, a családi életről, a nevelésről, az iskolaügyről, a jogi viszonyokról, az államigazgatásról, a vallásról és a halotti tiszteletéről és végül az irodalomról és a tudományról is nyújt bő felvilágosítást.

Mindezekhez járul az ékirásos forrásanyag. A babyloniaiak és assyrok számos okmánya vonatkozást tartalmaz Egyiptomra nézve. A legfontosabb ilyenmű anyagot 1887-ben lelték Közép-Egyiptomban, Tel-Amarna mellett IV. Amenophis romhalmain. A lelet ékirásos leveleket tartalmaz, a melyeket III. és IV. Amenophis, Egyiptom királyai kaptak Syria, Phönícia és Paelesztina vasallusaitól, a kik akkortájt egyiptomi uralom alatt állot-

tak. A levelek tartalma — mint azt *Winckler*, a berlini museum-ban őrzött táblácskák első feldolgozója, csak kevéssel ezelőtt kiemelte — „nem tanuskodik az akkori diplomacziának és politikának valami magas czéljairól és tüzelmeiről, de annál jelentősebb az ó-kori tudomány szempontból a közlekedés pusztta ténye és módja. Ha eddig a Kelet régi culturáit kölcsönös érintkezés nélkülieknek képzeltük, úgy most a népek élénk érintkezése kétséget nem szenvedő módon bebizonyosodott és okmányok folytán igazolást nyert“. Látjuk, hogy az egyiptomi és babyloniai udvarok között kötött vegyesházasságok éppen nem tartoztak a ritkaságok közé és hogy a királyi vegyes házasságok révén Elő-Ázsia istenei Egyiptomba behatoltak. Nyugat-Ázsia fejedelmei örömet adtak leányaikat az egyiptomi nagykirály háremébe, mert aranyat kaptak tőle ellenérték gyanánt. Hogy mily tanulságos ez a levéltudomány a történeti kutatás számára, legjobban bizonyítják az ázsiai vasallusoknak egyiptomi nagyurukhoz intézett leveleik.

Ilyenmű az anyag, a melyből az utolsó évtizedek óta Egyiptom történetét rekonstruálni igyekszünk. Sem a görög írók műveiből, sem a bibliai iratokból nem alkothattunk magunknak tiszta képet az ó-kori Egyiptomról; csak a mióta a régi egyiptomiak nyelvét értjük és irását elolvashatjuk, csak a mióta egyrészt a Nilus völgyében, másrészt pedig a Tigris és Euphrates országaiban folytatott ásításokból kifolyólag az ó-kori Kelet már nem rabló és harczias bandák otthona, hanem a tudósok gyülekező helye lett, csak azóta tárult elénk világosan Egyiptom története. Mert most már nem Manetho munkájának reánk jutott apokryph maradványaiból és egy az egyiptomi viszonyok tekintetében homályosan értesült Herodot vagy Diodor irataiból merítjük ismereteinket, hanem a templom és sírfalakat díszítő ábrázolások és hieroglyphszövegek, valamint a museumokban őrzött emlékek és papyrusok azok, a melyek az ó-egyiptomi tudomány és cultura titkaiba bevezetnek. Ezekre támaszkodik a kutatásunk.

Tagadhatatlan, hogy abban a versenyben, a melyet Európa népei az egyiptomi régiségek megszerzésére és az évről-évre felhalmozódó anyag tudományos feldolgozására vonatkozólag kifejtettek, mi magyarok mindeddig szerény, nagyon szerény részt vettünk. Hazánk földrajzi fekvése, politikai szabadságunkért s nemzeti culturánkért szakadatlanul folyó küzdelem úgy hozták magukkal, hogy nemzetközi nagy tudományos kérdések megoldásában csak szerény eszközökkel működhattunk közre, de azért ezekkel a kérdésekkel szemben sem érhet bennünket a teljes részvétlenség vádja. Nem vagyunk oly nagyszámú és oly sok nagyszámú egyiptomi régiség birtokában, a milyeneket teszem Bécsben, Berlinben, Párisban vagy Londonban szemlélhetünk, sőt még

több kisebb európai múzeum egyiptomi gyűjteményével sem versenyezhetünk; de azért az a kevés is, a mi birtokunkban van, elég tanulságos arra nézve, hogy belőle rövid bepillantást nyerhessünk a pharaók régi birodalmának culturtörténetébe és elég érdekes arra nézve, hogy erről a helyről is közelebbről méltassuk.

Ebből a tekintetből öt kisebb gyűjtemény jöhet szóba.

1. A M. N. Múzeum régiségosztályának egyiptomi emléktárgyai.

2. Az ethnographiai Múzeum egyiptomi emléktárgyai.

3. Az országos iparm. múzeumban őrzött emléktárgyak.

4. A kassai múzeum birtokában levő emlékek.

5. Beöthy Zsolt gyűjteménye.

Ezekben a gyűjteményekben őrizett darabok természetesen nem elégségesek arra, hogy belőlük a régi Egyiptom történetét világosan megérthessük, de arra nagyon is alkalmasok, hogy az ókori Niluslakók culturéletének egynémely phasisába bepillantást nyújtsanak. Van több mumia-koporsónk, a melyek az egyiptomi történet különböző koraiból erednek (egy gyermekmumia Beöthy Zsolt birtokában éppen e történet legrégibb korába nyulik vissza); van azután több sírkövünk, ezek közül a legrégibbnek eredete a pyramisok épülése korára (Kr. e. 3100) tehető; van egypár kanopusi emlékünks is, közülök kettő a Kr. előtti XVI. századból való s olyan finom kivitelűek, hogy különb darabokkal e korból más múzeumok sem dicsekedhetnek. Igazán figyelemre méltó scarabeusgyűjteményünk is, valamint gyűjteményeinknek az ókori egyiptomi kisművészet körébe tartozó darabjai, pl.: a halotti szobrocskák (Usebti), a nagyszámú amulettek és több bronzból való istenszobrocska. Egynéhány papyrus darabunk is van. A M. N. Múzeum mumiakoporsói között, a melyeknek száma a mult évben egy Kairóban élő hazánkfi, Back Fülöp ajándékából körülbelül 40 darabbal szaporodott, még mindig a kis herczegnőnek Nesztanuternek a fakoporsója a legértékesebb. Ez Thebában (Felső-Egyiptomban) lelt gazdag festett diszítésű fakoporsó a Kr. e. XII. évszázadból, a melyet a benne fekvő gyermekmumiával együtt Csúzy Gizella úrnő 1865-ben ajándékozott az intézetnek. A sycomorus-fából készített és finom gypsstuccoretéggel bevont koporsót és födelét gazdag festett diszítések és a halottak könyvéből vett feliratok borítják. A rajta ábrázolt motívumok között a legfontosabb helyet kétségtelenül az uraeuskígyókkal diszített tarkatollú szárnyas *napkorong* foglalja el. Az egyiptomiak éppúgy mint a Kelet többi ókori népei az emberi életet, a csillagok járásának, különösen a nap és a hold mozgásának igyekeztek alárendelni. Éppenséggel nem kívántatódott valami nagyfokú culturális előrehaladás ahhoz, hogy észrevegyék

azt, hogy ezek az égitestek mozgásuk közben s földi életnek hű képét tárják elénk. Láthatták, hogy a nap, mely reggel a láthatár peremére lép, mindig magasabbra-magasabbra emelkedik az égen s mindig jobban-jobban árasztja sugarai melegét a földre, míg végre eléri pályájának legmagasabb pontját, azután ismét a horizont felé veszi útját s utoljára lenyugszik. Még szembeszökőbb lehetett az a tünemény, hogy a hold először keskeny sarló alakjában mutatkozik az égen, azután félholddá nő s végül mint telihold teljes fényében pompázik; ezután fogyni kezd s beáll az utolsó negyed, majd pedig a conjunctio ideje, a mikor teljesen elrejtőzködik az emberi szemek elől. Viszont azt is könnyen észrevehette maga magán az ember, hogy először gyermekkorát éli le, azután ifjúvá serdül, majd erőtlő duzzadó férfivá lesz, ezután az öregkor nehezedik vállaira, végül bekopogtat hozzá a halál. Micsém volt tehát természetesebb annál, hogy az emberi életet az égi viszonyokkal kapcsolatba hozzák s hogy az emberi lét fontosabb momentumait az égen előtűnik lefolyó változásokkal kössék össze. A reggel fölkelő nap, valamint a téli solstitium idejében lévő nap s hasonlóképen az újhold megfelel az emberi életben az újszülött gyermeknek; a hold az első negyedkor, valamint a nap a tavaszi napéjegyenlőség idején az ifjúkorral párhuzamos. A telihold és a delelő vagy a nyári solstitiumban levő nap az élet virágkorában symbolizálja az embert; az őszi napéjegyenlőségbeli nap s az utolsó negyedbeli hold az ember öregkorát jelképezi s végül a nap lenyugtát a hold valódi conjunctiójával (tehát az igazi újhollal) egyetemben úgy fogták fel, mint az emberi élet alkonyának, az életerő megszűnésének jelképét. De az embernek nemcsak az életét, hanem még a halálát is alárendelték az ég törvényeinek. A miképen a nap esténként megválnak a földtől s a sötétség birodalmába vonul, azonképen az ember is megválnak egykor e földi birodalomtól. De épp úgy mint a ma lenyugvó nap holnap reggel megújult fényben tündöklök ismét az égen, az embert sem örök időre ragadja ki a halál a földi birodalom köréből, hanem feltámad új életre s visszatér ide. Ezt a feltámadásban és újéletre éledésben való hitet az egész keleten föllehetjük. Ez az eszme hatotta át Egyiptom egész halotti cultusát. A halál nem volt teljes elmúlás, hanem új életnek kezdete; egy másik életé, mely a földinek mása, csak hogy ettől eltérő formában nyilvánul. És ennek az eszmének symbolizálására szolgált az uraeuskigyókkal díszített tarkatollú szárnyas napkorong, az egyiptomi díszítő művészet legfontosabb symbolumainak egyike. Sarkophagokon és sírok bejáratánál szokott ez rendszeren előfordulni és arra a győzelemre vonatkozik, a melyet a halott viv majd ki a halál hatalma fölött. Éppen úgy, miként Osiris az alvilági hatalmasságok királya győ-

zedelmesen kerül ki az ellenséges elemekkel vívott küzdelméből és évente a tavaszi napban ünnepli föltámadását, az Osiris birodalmába került halott is győzedelmet arat majd az alvilág valamennyi ellenséges szelleme és démonja fölött s új életre ébred, föltámadását ünnepli majd mint Osiris.

Az sem lehet önkényes vagy véletlen dolog, hogy a koporsó két oldalán *két-két*, összesen tehát *tizennégy* képcsoportot látunk, melyek az alvilági élet köréből vett jeleneteket mutatnak be. Plutarchos tesz említést Isistről és Osirisről írt értekezésének 18-ik fejezetében Osiris testének 14 részre történt szét darabolásáról. Egyiptomnak mind a 42 kerületében (22 volt Felső-Egyiptomban, 20 pedig Alsó-Egyiptomban) volt egy-egy templom, mely csupán csak az alvilági isten tiszteletére volt szentelve és a halottak cultusával a legszorosabb kapcsolatban volt. Ezen templomok közül a legjelentékenyebbek mint ereklyét a Szet által feldarabolt Osiris testének egy-egy darabját őrizték. A hieroglyph-szövegek (Brugsch, Das Osiris-Myterium von Teutyr. Zeitschrift für Aegypt. Sprache 1881. 78. l.) főlemlítik ennek a tizennégy ereklyének a nevét és eléggé megerősítik a classikusok révén reánkmaradt Osiris-mondát.

Az egyiptomi birodalom történetének minden idejében nagy pompával szokták megünnepelni a halott eltemetésének évfordulóját. Abydost, azt a várost, a hol Osiris feje volt eltemetve, az egyiptomiak ezen Isten voltaképeni sirhelyének tekintették és mivel ez az Isten volt az, kinek minden megholt mintaképének kellett lenni, mindenkinek meg kellett jelenni az ő sirja mellett — mivel pedig ezen szent helyen nem lehetett mindenkit eltemetni — legalább is egyszer el kellett oda utazni. A mumiákat tehát hajón vitték Abydosba, a hová elkísérték a halottat hozzátartozói is. Mikor innét hazaértek, csak akkor kezdődött a tulajdonképeni szertartás. Mindenekelőtt átszállították a holttestet a Niluson, mert minden időben a nyugoti sivatag szélén készítették el a sirokat, ha csak ebben valami különös körülmény meg nem akadályozta őket. Ha a sir sziklába vésett volt, akkor természetesen a hegy oldalába volt a bejárat. Gázdagon díszített csónakon szállították át a virágokkal ékesített koporsót a Niluson. Elkísérték a halottat hozzátartozói és a halotti szertartást végző pap, ki áldozatot mutatott be a mumia előtt. A nyugati parton a koporsót a csónakkal együtt szánhoz hasonló szerkezetre tették, a melyet ökrök húztak a sirhoz. A sir bejárata előtt a mumiát fölállították, hogy a még hátralevő szertartásokat — a száj symbolikus kinyitását — elvégezzék.

A temetkezésnek ez utolsó mozzanatát mutatja be Nesztanuter koporsójának egyik képe is. Látjuk a sziklát és a sir bejáratát; látjuk a mumiát és az elébe tett áldozati adományo-

kat, tehát az utolsó szertartást, a melylyel a hozzátartozók halottjukat útnak bocsátották. De látjuk a nyugoti birodalomban lemenő napot is és minthogy vele mintegy a halált akarták jelképezni, azért úgy van ábrázolva, a mint kiterjesztett karjaival fölfogja a láthatár fölé emelkedő scarabaeussal symbolizált örökkévalóságot és leviszi magával az alvilági birodalomba, hogy ott maradjon az új nap hajnaláig.

De ezzel még nincs kimerítve azoknak a motivumoknak a sora, melyek alkalmasak arra, hogy általuk bepillantást nyerjünk az ókori egyiptomiak vallásába és mythológiájába. E motivumok közül csak egyre legyen szabad még fölhívnom az igen tisztelt hallgatóság figyelmét. A nap szárnyai alatt scarabaeust látunk, az örökkévalóságnak és a halhatatlanságnak a jelképét, melyet ezen az alapon így hívnak egyiptomi nyelven „*cheper*“ azaz „a halhatatlan“, „a mindig létező“. Itt azonban úgy fordul elő — a mint a mellette levő hieroglyph-csoportból kitűnik — mint „*nüter nöfer*“ = „a jó isten“, tehát mint az az isteni lény, mely igen gyakran így fordul elő a halottas szövegekben „*cheper cheperui*“ „az örökkévaló és az öröktől fogva létező“, következésképpen azt fejezi ki, a mit a biblia (Exodus III. fej. 14. vers) „eheje áser eheje“ = „én vagyok a létező, a ki mindig leszek“ szavakkal mond. És itt a kis Nesztanuter hercegnőnek a M. N. Múzeumban őrzött fakoporsója tetején a scarabaeus a következő módon van ábrázolva: a láthatár fölött felemelkedik s a hármás Thot-korona ékesíti. A miképen Osiris, azonképen *Thot* is buzgó pártfogója minden elhunynak; az alvilági törvényszék előtt megjelenőt támogatja és az igazakat védelmezi. Már a pyramisok szövegeiben is olyan istenként szerepel *Thot*, a ki szoros kapcsolatban van a nyugati birodalommal, a halottak országával és eldönti a sir éjszakája és a föltámadás hajnala közötti küzdelmet. Az *eröt* képviseli az istenek között és útját egyengeti Osirisnak, illetőleg a halottnak. Ebből világossá lesz az is, hogy miért ékesíti a hármás Thot-korona, a halhatatlanság symboluma a láthatár fölé emelkedő scarabaeust.

Mellette kétoldalt a halott van kiábrázolva ülő helyzetben, előtte áll emberfejű madár alakjában és imádkozik a halotthoz. Közöttük hűsítő friss vízzel megtöltött edény van, meg áldozóasztal, meg ez a hieroglyph „*maat*“ azaz „igazság“. A „*maat*“ szónak ez a jelentése is van „törvény“, még pedig a világ-mindenséget igazgató örök rend törvénye. És mivel ebben az értelemben fordul elő, ennek a szónak itt igen nagy jelentősége van. Mert ha a halott asztala minden időben terítve volt s nem hiányzott arról a frissítő víz sem, akkor nem gyötörte a halottat az éhség és a szomjúság s ez által a teljes megsemmisüléstől megmenekült. Ekképen mindarról jó eleve gondoskodtak, a mi

szükséges volt arra nézve, hogy a megholt sötét koporsójából új életre támadhasson. Ebből a szempontból vizsgálva az itt előforduló képeket tisztán látjuk azok symbolikus összefüggését. Az által, hogy a halott előtt ott van az áldozó asztal és a hűsítő víz, az örök rend törvényének eleget tettek, tehát a halott méltán remélheti azt, hogy miként a scarabaeus képében jelképezett fölkelő nap naponta újból a láthatár fölé emelkedik, akként egykor ő is új életre fog születni.

Mint ez a koporsó, éppen olyan tanulságos az az egy-néhány sztela is, mely ez idő szerint a M. N. Múzeum birtokában van. Köztük a legbecsesebbek egyike az a siremlék, a melyet III. Thutmozis király (az új birodalomnak ez a kiváló pharaója, a ki 54 éven keresztül (Kr. e. 1503—1449) irányította az egyiptomi történet folyását) hadsegédének, Nóferhautnak emeltetett. Az emlék anyaga rózsaszínű gránitkö, a mely 96 cm. magas, 50 cm. széles és 30 cm. vastag. A maga nemében többszörösen párját ritkító darab ez! Mindekelőtt nyolcsoros felirat van rajta. Ez foglalja el az emlék alsó részét. Különbözik ez a felirat a sarköveken rendszeren előforduló szokásos áldozati formulától, melynek az volt a célja, hogy a meghalt részére biztosítson a túlvilágon a szükséges adományokat, mert ez epigraphikai tekintetben is gyönyörű hymnus, mely az ókori Egyiptom irodalmi termékei között is tiszteletreméltó helyet foglalhat el. Fordítása így hangzik:

„A Matoi-csapat vezérének, a boldog emlékü Nóferhautnak hymnusa Amonhoz, hódolata az istenek urának: Légy üdvözlve istenek Ura, Amon, a két kormánypálcza Horusza! Virányaidba jövé, gyönyörrel telvék növényei fölötted, minden tiszta helyeiden és minden pompás berkeidben. Eljövök Hozzád és dicsóítem szépségedet; megengeded, hogy szerettesem az emberek között mindenütt és mindörökké... Urának kísézője a Dél és az Észak országába, Nóferhaut, birodalmi helytartó... a jó Isten, a ki mindent megtesz, a mint mondta vala.“

A középső mezőben áll az áldozati asztal, telerakva a legkülönbélebb adományokkal. Ennek egyik oldalán III. Thutmozis király áll a királyi köténybe öltözve és feje az uraeus-kígyóval díszített koronával ékesítve. Kezeivel egyesítve tartja a lotosvirágot és a papyrusbokrot, mint a két ország Felső- és Alsó-Egyiptom fölötti hatalom symbolumát. Szemben vele, az áldozati asztal másik oldalán a trónra ülő „Amon-Ra“-t látjuk, fején a átef-tollakkal díszítve, bal kezében kormánypálczázt tart, mely mint hieroglyph „hatalmat“ jelent, jobbában az élet kulcsát („ankh =

élet“) tartja. És éppen az Ámon Isten ábrázolása által ez a stela nemcsak a N. Múzeum régiségosztályának egyik legbecsebb darabja, de a maga nemében egyike a legértékesebb és legritkább emlékeknek is. Ismeretes dolog, hogy IV. Amenhotep, melléknevén *Khu-n Aten*, egész új vallást hozott be Egyiptomba, a minek következménye az addig nagy tiszteletnek örvendő Amon-cultus végromlása lett. Az Amon-papokat üldözték és mindent megsemmisítettek, a mi az Amon-cultusra vonatkozott. Azért minden emléken, a melyet előtaláltak, az Ámon-Isten képét kikaparták vagy valami más módon tönkrítették.

Csak kevés emlék került ki ezeket az üldözéseket és ehhez a kevés emlékhöz tartozik az a stela is, a melyet III. Thutmozis király bátor hadsegédének, *Nóferhautnak* állított köszönete és hálája jeléül. Ez a körülmény, valamint az is, hogy felirati anyaga nem kevéssel járul hozzá az ókori egyiptomi nyelv és történelem földerítéséhez, növeli a stelának tudományos értékét.

A többi sirtábla is méltó figyelmünkre, mert felvilágosítást nyújtanak az egyiptomiaknál kifejlődött családi élet belső viszonyairól. Az egyiptomi férfinak rendszeren csak egy törvényes felesége volt. Ez volt az ő „kedves felesége, a ház úrnője“. A valószínű soknejűség a ritkaságok közé tartozott, de azért az egyiptomi történelem minden egyes korszakában kimutatható. Így pl. Ameni-nek, a híres makh-i kerület fejedelmének, a kiről a benihasszani sziklafelirat őrzött meg számunkra alapos tudósítást, két felesége volt. Ugyanásak két felesége volt II. Ramses királynak is és a mikor ez a khetitákkal békét kötött, a barátság megpecsételésekül még a khetiták fejedelmének a leányát is feleségül vette, így tehát három felesége lett. Kiváltképen politikai motívumok játszottak közre abban, hogy a soknejűség alkalomadtán előfordul. Az sem ritkán fordul elő, hogy egyes emberek a mellékfeleségek egész sorával rendelkeztek, habár a monogamia alapelvei teljesen elfogadottak voltak. Erről tesz tanúságot az abydosi templom első felének külső falán látható képek s annak a 119 gyermeknek (59 fiúnak és 60 leánynak) a neve, a kikkel II. Ramses meg volt áldva, a mely olyan nagy szám, hogy ennek alapján minden esetre feltehetjük, hogy ennek a pharaonak az általunk ismert három törvényes feleségén kívül még több mellékfelesége is volt.

Hogy az ágyasok (concubinák) száma vajjon korlátozva volt-e itt is törvény által, a mint ezt Babyloniában látjuk, nem tudjuk teljes bizonyossággal eldönteni. Mert — bár igen sok emléket hoztak napvilágra az ásatások az utóbbi tíz év leforgása alatt — fájdalommal bevallanunk, hogy olyanféle papyrus vagy egyéb emlék egy sem került elő, a mely affajta törvénye-

ket tartalmazott volna, mint a babyloniaiak sumir családi törvényei vagy mint a Hammurabi-féle codexnek a házasságletre vonatkozó paragrafusai. Nem tudjuk azt sem, hogy micsoda formalitások kellettek ahhoz, hogy a házasság végérvényesen megkötöttnek legyen nyilvánítható, azt sem tudjuk, hogy felbontható volt-e a már megkötött házasság. Annnyit tudunk csak, hogy a házassági próbaév megvolt az egyiptomiaknál s ennek leteltével bizonyos összeg lefizetése mellett minden további eljárás mellőzésével megsemmisíthető volt a házasság. Azonban hangsúlyoznom kell, hogy az egész egyiptomi irodalomban tisztelet tárgya a nő, úgy is mint feleség, úgy is mint anya. A bölcs mondások kötelességévé teszik mindenkinek, hogy a nőt gyöngédséggel és szeretettel halmozza el, jókedvét el ne rontsa, szükségtelen parancsolatokkal ne gyötörje s iránta mindig barátságos legyen. „Az igazi bölcs ember nem nyit ajtót házában a perpatvarnak“, egyike az ó-kori egyiptomiak legrégibb bölcsmondásainak.

Ennek a gyöngédségnek a megvoltá elég szembetűnően jut kifejezésre a síremlékek ábrázolataiban. A férfi és a nő mindig egymás mellett ülve s karonfogva tűnik elénk. Van nekünk egy síremlékünk III. Amenemhatnak az idejéből (a Kr. előtti XIX. századból), azaz annak a királynak a korából, a kit a hagyomány a labirintus és a fayum építőjeként tartott fenn; meg egy másik a XIX. dynastia korából (a Kr. előtti XIV. századból) s mindegyiken a gyöngéd és bensőleges családi élet szemléltetését látjuk. Ott ül a halott mellett a „*hemtef mertuf, nebt pert*“ = „szeretett felesége, a ház úrnője“; apja és anyja, valamint gyermekei és testvérei szintén meg vannak örökítve, még pedig képpen is, nevük szerint is. A XIV. dynastiabeli kövön a napkorongot és ettől jobbra és balra a nap symbolumként a jobb és bal szemet látjuk. Van továbbá gazdagon terített áldozati asztal, mely előtt a trónon Osiris Isten ül, feje a tiarával és tollakkal van ékesítve, kezében a kormánypálczát tartja; Vele szemben, az áldozati asztal másik oldalán őt imádvá áll a megboldogult és e mögött fia Sza-pa-ár, kezében lotosvirággal; ezután következnek ez utóbbi, az anyja és felesége, amaz imádkozva, emez áldozati adományokat nyújtva.

*

És így az emlékeknek még hosszú sorát képes volnék felsorolni, melyeknek mindegyike az emberiség legrégibb történeti korszakára nyúl vissza és az emberiség kulturális mozzanatairól ad felvilágosítást. Látom azonban, hogy az idő már jól előrehaladt és nem akarom a tiszt, hallgatóság türelmét oly soká igénybe venni; ez a pár adat is elég arra, hogy meggyőződjünk a magyar gyűjteményekben előforduló egyiptomi tárgyak

nagy fontosságáról és hogy a tudomány érdekét nagy mértékben tudnók előre vinni, ha a mérvadó körök kegyes volnának a tárgyak minél nagyobb mértékben való gyarapítására segédkezett nyújtani.

A Nagyszombati-codex „telyes Bölcseségé”-nek forrása.

(Kivonat Vargha Damján jún. 1-én bemutatott értekezéséből.)

A Nagyszombati-codex (Nytár. III. k. 1—49. l.) első sorában helytelen forrásjelzéssel találkozunk, a mennyiben a „telyes Bölcsesegről” szóló könyvet szent Anselmusnak tulajdonítja. Hosszú kátatásnak szükségképen eredménytelennek kellett lennie a helytelenül jelzett nyomokon; míg most a tévedés kiderült. Nem szent Anselmus, hanem boldog *Amandus*, és pedig *Seuse* (Suso) *Henrik Amand*, Domonkos-rendi szerzetes írta a Nagyszombati-codex jelentős terjedelmű (a codex 1—156. l.) fordításának latin eredetijét.

Seuse Henrik Amand a XIV. században éppen olyan hatalmas, uralkodó egyéniség volt, mint a XII. században Sz. Bernát, vagy a XIII.-ban Aquinoi Szent Tamás. Seuse mindkettőt követte: az egyiket szívével, mystikus szellemével, a másikat értelmével, scholastikus böleseleti tanulmányaival. Mindkettőből sokat egyesített magában, életében és műveiben. Seuse ugyanis a legnagyobb német mystikus író, kinek mély áhitatban eltöltött „Élete” és lelki elragadtatások között megírt művei bejárták Európa kolostorait, elhatottak a szerzetesek predicationi keresztül a nép lelkéig. Szinte versenyre kelnek a népek és nemzetek Seuse műveinek olvasásában és fordításában; és ebbe a nemes versenybe — a Nagyszombati-codexrészlet jelen eredetijének felfedezésével — belépünk mi magyarok is. Tiszteletreméltó, mint csatlakozik a művelt nyugathoz Nagyszombati-codexünk Seuse-fordításával, mint vesszük át ezen újabb adat szerint is, annak műveltségét, tudományos és irodalmi termékét.

Seuse Henrik Amand „Élete” a szerzetességnek valóságos mintaképe, művei a kolostorok szellemének jellemző termékei. Az az Isten-től ihletett lélek sugárzik ki Seuse „Életé”-ből és műveiből, mely otthonos volt azidétt kolostorok celláiban, akár német, akár francia, angol, olasz, németalföldi vagy magyar földön voltak is azok. Rendi közös, buzgó áhitat hatotta át a messze vagy közel fekvő kolostorokat; a magyar Domonkos-rendi szerzetes is folyton érintkezésben volt a külföldiekkel. A lelki életnek, a mélyenjáró vallásos buzgalomnak egyazon nyilatkozásait találjuk mindenütt.

Nem csodálkozhatunk tehát azon, ha a magyar földre is

eljutottak Seuse művei, sőt ha a magyar föld is tud — és pedig előbb — Amand testvéréhez hasonló mystikus életet felmutatni. A közös szerzetes szellem, a közös áhitatos buzgóság, a közös elmerülés Istenbe, egyazon módon nyilatkozott a Nyulak-szigetén és Konstanzban, vagy Ulmban: — szent Margit legendájában és Seuse „Élet”-ében kapcsolódó elemeket, egyező vonásokat találunk. Mindkettő ugyanolyan módon szemlélte lélekben Istent, ugyanolyan módon tagadta meg önmagát, hordta a cili-ciumot, ostorozta vérig testét, szenvedte a „tetvek” mardosását, tartózkodott Istenért a fürdő élvezetétől, a téli időben a kolostorokban egyetlen melegített helyiségtől, virrasztott éjszakánként és gyakorolt száz és száz veniát.¹ Mindkettőnél csodák is történtek a flagellálás közben; Margit a Duna vizének kiáradását esdekli le imáival, Seuse megsziporítja a bort stb.

A közös szigorú szerzetesszabályokhoz csak égő szív és hívő lélek kell és megterem ezen harmonikus, érintkező áhitatgyakorlat. A világról lemondó, Istenért szenvedő, lelki elragadtatásokban gyönyörködő hősi, extatikus életnek szükségképen találkozó megnyilatkozásai ezek. De azért kétségtelen, hogy a német Henrik testvér ismerte a magyar Margit soror dicsőséges életét; hiszen Margit több mint félszázaddal élt előbb és halála után a tanuvallomások jegyzőkönyvét már negyedszázaddal előbb (1276) megszerkesztették, minekelőtte Seuse a Domonkos-rendbe lépett (1308). Az alig egyszázados rend gyors elterjedésén és szentéletű tagjainak nagy számán minden esetre örültek a tagok és törekedtek egymás utánzásában a szent rendalapító nyomdokain Krisztust minél jobban megközelíteni.

Mikor készült el a tanuvallomások jegyzőkönyvéből az első Margit-legenda, nem tudjuk pontosan még ez ideig megállapítani, mert a Joannes Vercellensisnek tulajdonított eredeti szöveg (talán 1275—1276) még lappang; de az bizonyos, hogy 1340-ben már a Garinus de Giaco legendája megvolt² és hogy ezt *Valter György* és *Konrád* Domonkos-rendi szerzetesek németre lefordítottak.³ Ha valahol, éppen a Domonkos-rendi házakban olvasták

¹ *Susius* (1555.) *Vita* c. XV. 493. ^{13—14} tres effingebat venias siue *humī deosculaciones*: „Venie oder Prostration bedeutet das Sichhinwerfen auf die Erde und zwar auf die rechte Seite des Körpers“. *E. Schiller*: *Das mystische Leben*, Zürich, 1903. 36. l. j. — L. még: *Const. F. F. Orel*: *Præd.* Dist. I. 2., 127. — *Marg.-leg.* 15^{31—36}; 74³⁷. . . Ez a venia helyes értelme.

² *Dr. Bühlmeier Károly*: *Heinrich Seuse deutsche Schriften*, Stuttgart, 1907. 8. l. 2. j.

³ *Dr. Horváth Cyrill*: A „Margit-legenda” forrásai. A budapesti IV. k. közs. főreáliskola Értesítője. Budapest, 1908. 6. l. És u. attól: *Akadémiai Értesítő*, 1903. 280—283. l. „Joannes Vercellensis és a magyar Margit-legenda“.

ezt, hiszen a magyar királyleány épületes élete csak megerősíthette őket a szerzetesi szabályok lelkiismeretes megtartásában s a buzgóság fokozásában. Seuse Henrik is minden esetre olvasta Margit valamelyik legendáját és lelkesedett annak dicsőséges életén. Henrik „Életét“ „Elsbet Stagel“ tössi Domonkos-rendi apáca írta össze, de maga Henrik átdolgozta, javította és kiegészítette utolsó éveiben († 1366. jan. 25.), mielőtt az „Exemplar“-ban másik három művével együtt az elüljárók akarátából nyilvánosságra került volna.

Nem véletlen eset, hogy a magyar Margit apáca legendáját („Münchener kir. könyvtár“ 750. sz. kívül) négy külön német, a XV. század közepéből származó kéziratban megtaláljuk, sőt kettőben Henrik „Életé“-vel együtt, egymás mellett. A Margit-legendának ezen legújabbban jelzett német codex-másolatait a Joannes Vercellensis-féle német és a magyar legenda szövegével külön alkalommal óhajtjuk összevetni; most csupán jelezni kívántuk tanulmányainkban felfedezett négy német új Margit-legendaszöveget.

Annyi kétségtelen, hogy Seuse Henrik „Élete“ éppen olyan becses vallási, irodalmi, nyelvi s kulturtörténeti szempontból a német irodalomban,¹ mint a mi Margit-legendánk a magyarban. A kortörténet, vallásos, tudományos és irodalmi műveltség, életfelfogás, szerzetesi élet stb. egyező elemekből összealkotva, de más-más helyhez és személyekhez kötöten mintegy tükördarabokban jelennek meg mindkettőben.

De mi reánk magyarokra a Nagyszombati-codex fordításán és az említett Margit-legenda külső kapcsolatán kívül még más szempontból is érdekesek a Seuse „Élet“-e és művei; találunk más sajátosan egyező vonást is. — Pelbárt, a nagy magyar scolastikus író, pestis idején kezdte a Stellariumot; mikor Seuse a „Büchlein der ewigen Weisheit“ című német munkáját írta, szintén nagy pestis uralkodott Konstanz környékén. — Pelbárt ki-kitér művében a korviszonyokra, az uralkodó (Mátyás) szeszélyes intézkedéseire: Seusénél is találunk ilyet, a mennyiben szintén fel-említi és pedig megrovó elbírálással bajor Lajosnak XII. János pápával való ellenkezéseit. — Seuse szomorúan említi fel a „modern világi“ emberek vallástalan, erkölestelen életét: ugyanezt megtaláljuk Pelbárt művein kívül a Margit legendában is.

Seuse Henrik Amandról írja *Greith*,² hogy tizenhét évig gyóntatója volt a magyar Erzsébetnek (III. Endre, utolsó Árpád-házi magyar király leányának), a ki Töss-ben Domonkos-rendi apácaéletet élt, és a ki 1336-ban halt meg. Chronologialag

¹ Dr. Bihlmeyer Károly i. m. Vorwort, V. 1.

² Kath. Schweizerbl., 1860, 74. l.

ugyan lehetetlen 18 évet felvennünk, hiszen Henrik testvér csak 1334-ben vette át a tössi apácák lelki vezetését; de mégis érdekes adatnak kell ezt tekintetünk, mert így Seuse velünk magyarokkal szorosabb összeköttetésbe jut. Két évi gyóntatási idő mégis lehetséges a számítás szerint.

Seuse atyjának tetemét,¹ a ki 1300-ban december 21-én halt meg, 1690-ben abba a sirba temették, melyben az 1468-ban meghalt *Herolt János* (Discipulus) Domonkos-rendi szerzetes fektült, a kinek szent beszédeiből és példáiból jelentős mennyiségben fordítottak magyar codexeink. E távolról érdeklő adat is közelebb hozza hozzánk Seuse-t.

Seuse Henrik Amand több művet írt, melyek korának vallási és irodalmi magaslatán állanak. Az első vonás alapján termétszerszerűleg jutottak el ezen tartalmas művek mindenfelé a kolostorokba; a második bizonyos nemes értéket kölcsönöz minden népnél a fordítási törekvésnek. Az értelmi és lelki érettségnek nem csekély fejlettségéről tesz ugyanis tanubizonyosságot az, a ki a XIV. századnak ezeket a mély theologiai s bölcséleti tudással, poetikai és aesthetikai elemekkel átszőtt műveit a saját nyelvére átülteti.

A Nagyszombati-codex 1—156. lapjain levő magyar szöveg Seuse egyetlen latin nyelven megírt művének egyes fejezeit fordítja. Ez a mű pedig a „*Horologium sapientiae*“, mely két könyvre, összesen (a nap 24 órája szerint) 24 fejezetre oszlik, úgy hogy az első könyvben van 16, a másodikban 8 fejezet. Codexünk csak az első könyvből fordít és pedig csak a II., III., IV., a XV. és XVI. fejezeteket, ez utóbbit nem egészen. A második könyvből és az első többi fejezeiteiből semmi fordításunk nincsen.

Seuse Henrik Amand említett, latin nyelven készült könyve benső vonatkozásban van a német nyelven megszerkesztett „*Büchlein der ewigen Weisheit*“ cz. művével. Ezen két könyv egymáshoz való viszonyának tisztázására *Surius Lőrincz*, *Quétif* és *Eckhart*, *Diepenbrock* *Menyhért* biboros, a mult század 80-as éveiben *Denifle* szoltak,² majd legújabban *dr. Bihlmeyer Károly*,³ tübingai egyetemi tanár, a kinek nagy és tudományos apparátussal megírt munkája tisztázta Seuse egyéniségének és német műveinek irodalmi kérdését.

¹ *Henricus comes de Monte*; a mi Seuse Henrik Amandusunknak is *Montensis*: *Berg* volt a családi neve; anyját hívták „Sense“-nek. Dr. Bihlmeyer K. i. m. 67. l. j. és *Zeitschrift f. kath. Theol.* 1903. 360. l.

² *Heinrich Seuse Denifle*: „Die deutschen Schriften des seligen Heinrich Seuse“, I. B., München, 1880., XX—XV. l. — és külön a jelzett írók művei.

³ *Dr. Bihlmeyer K.* i. m. 105—109. ll. és jj.

Bennünket annyiban érdekel e nagy és tudományos vita közelebbről, a mennyiben a Nagyszombati-codex fordításának egyes gondolatai kisebb és töredékes szakaszai megegyeznek a német nyelvű munka megfelelő helyeivel is és a mennyiben a Nagyszombati-codex bevezető szavai mintha a német munkára céloznának.

A német és latin nyelvű, már idézett munkának egymáshoz való viszonya a következő. Seuse 1328-ban megírta német nyelven a „Büchlein der ewigen Weisheit“ cz. művét. Ezt azután néhány év múlva (1334-ben) külön czímen latinul átdolgozta, mert azt akarta, 1. hogy a rendi elöljáró hivatalos bírálatát megnyerve, különböző kolostorokba eljuthasson, 2. hogy a művet teljessé tegye, érezte ugyanis a német nyelvű munka kisebb hiányait, és 3. mert a német nyelvet nem is tartotta teljesen megfelelőnek. Seuse tehát a német munka (Bdew.) tárgyának, tartalmának, anyagának s céljának megtartásával új czímen (Hor.) latin nyelven készült művet készített, melybe sok új gondolatot vett fel, az anyagot másképpen rendezte el, a régiből egyes szakaszokat kihagyott, új fejezetcímekeket írt stb.

A Nagyszombati-codex a latin nyelven megírt „Horologium sapientiae“ című művet fordítja; ámbár kétségtelen, hogy a német munka jobban el volt terjedve mindenfelé.

A latin nyelvű műnek magyar nyelvre való fordítását valószínűleg Domonkos-rendi szerzetes végezhette, a kit ehhez a munkához a rendi kapcsolat is fűzött. Semmi adat sem árulja ugyan el a fordító állását, de a fordítás ügyessége, a fordítónak a latin nyelvben és a theológiában való meglehetősen jártassága arra utal, hogy papot lássunk benne; Domonkos-rendi szerzetesre pedig a dolog természete alapján kell gondolnunk.

A fordítás idejét csak visszamenőleg és combinative tudjuk megállapítani. Az 1513-ik évből ránk maradt, ma ismert szöveg kétségtelenül másolat. Másolata pedig egy nem éppen régi fordítású magyar szövegnek; nincsen ugyanis semmi különösebb régiségi vonás a másolaton. Épp ezért alig tévedünk, ha a fordítás idejét a XV. század utolsó évnegyedére tesszük. Annál is inkább tehetjük ezt, mert ebben az időben másolják Seuse műveit a külföldi nemzetek is.

A másoló gépiesen, értelmetlenül végezte munkáját, a mint a következő okok igazolják.

1. A bevezető címfejt után így kezdődik maga a szöveg: „*Egebek között micoron mindezokról* gondolkodneyek a bölcseseg-nec fya . . .“ Értelmes fordító nem kezdhet ilyen, az előzőkre célzó és vonatkozó szavakkal egy 156 oldalra terjedő könyvet; ezt csak értelmetlen másoló teheti. 2. A magyar szövegben találunk olyan mondatokat, melyekből a latin eredetihez viszonyítva,

szavak, kisebb szakaszok hiányzanak. Következőleg a magyar szöveg értelme sok helyen más, több helyen pedig kisebb jellegben eltér a latintól. Másutt nincs is értelme.¹ De a másoló ezzel nem törődve, nyugodtan halad tovább; akár van értelme a magyar mondatnak, akár nincs. — 3. A XVI. fejezet vége felé a mondat közepén szakad meg a magyar szöveg (156.²³). Így nem hagyhatja ismét abba fordító, vagy értelmes másoló a nagy terjedelmű művet. — 4. A XVI. fejezet csonkán abbanhagyott mondata után rögtön, minden sor vagy tér hagyása nélkül következik egy egészen új rész: „Sent Alazatossagnac diçereti” czimen. Minden esetre érezte s jelezte volna a másoló, hogy nincs befejezve a mondat, vagy hogy új szakasz következik, ha értelemmel dolgozott volna.

Mindezek figyelembevétele után megállapíthatjuk, hogy a Nagyszombati-codex „telyes Bölcseség”-ének 1513-ban dolgozó másolója valószínűleg egy előtte is csonka állapotban levő, a XV. század utolsó évnegyedében készült magyar fordítás szövegét másolta gépiesen. Az egész szakaszt egy kéz másolta kisebb, csak napokra terjedő megszakításokkal.

A fordítás egészében nyomon követi a latin „Horologium sapientiae” című művet. A megjelölt fejezeteket elejétől végig (az utolsó kivételével) lefordítja; se többet, se kevesebbet nem találunk érdemlegesen a magyar codexszövegben, mint a mennyi van a latinban. A magyar szöveg ugyan nem jelzi a czimfejeknél a számot, de a fejezetek, a Sapiencia (!) és Discipulus egymást felváltó szavai, pontos egymásutánban következetesen kezdődnek és végződnek a latin eredetinek beosztása szerint.

Ez kétségtelenül bizonyos. Meggyőz erről a tüzetes összehasonlítás még akkor is, ha a magyar szöveg bevezető szavai ennek ellene mondanak. A tényleges egyezés értékesebb, mint azon néhány szó, melyek látszólag ezt tagadják, s a melyeket a következőkben iparkodunk magyarázni.

Codexünk így kezdődik: „Kezdetik zent *Anselmus* kenve”. Nyilvánvaló tévedéssel van itt dolgunk. *Anselmus* helyett *Amandus* kell. Vagy a másoló tévesztette el, s irt *Amandus* helyett

¹ Érdekes példája ennek a NSzC. 41 és 42. lapján a következő fordítás, melynek értelmetlensége az eredeti szöveg mellett tűnik fel különösen:

Fordahad el atte *zemeidet ne halyanac* hewsagokat, es az edőssegekert vég keserűsegekert, es atte testődneç fölötte es zertelen valo g'en'erűseget tőled elzaggassad es az züedneç bekesegeç nyugodalmat čak en (42) bennem keresed (NSzC 41 ²⁸—42 ³²).

Averte oculos tuos ne (videant nociva, aures tuas ne) audiant vana et pro dulcibus sume amara. Corporis tui superfluas et inordinatas amove delicias, corporis tui pacem et quietem in me solo requiras (17b. Bibl. Reg. Monac. Cod. lat. 2481. I. ZZ. 1811.)

Anselmust, vagy a fordító. Ha a másoló, akkor nincs mit okoskodnunk. Ha pedig a fordító, akkor két eset lehetséges: vagy már az előtte lévő latin szövegben is Anselmus állott, vagy ő maga írt Anselmust Amandus helyett. Ez utóbbi feltevésben ismét kétféle lehet a tévedés oka: vagy öntudatlanul, vagy szándékosan esett meg a névcsere. Ha feltesszük, a mint mondtuk, hogy Domonkos-rendi szerzetes fordította a latin szöveget magyarra, akkor csodálkoznunk kell azon, hogy nem ismerte Amandus testvér nevét. Canterburyi szent Anselmusnak nagyobb-szabású és régebbi munkái vannak, tehát talán azért írt Anselmust, hogy e könyvnek is nagyobb értéket kölcsönözzön. Szent Anselmusnak különben van is egy ilyenforma jellegű és ugyancsak párbeszédes, hasonlóan Krisztus kinszenvedésével foglalkozó műve, melyben a Szűzanya fájdalmáról (Mária-siralom) is szó van. Talán így a tárgy egyezése tévesztette meg a fordítót. Annál is inkább mondhatjuk ezt, mert az Apocodexet, melyben sz. Anselmusnak „Krisztus kinszenvedéséről” szóló könyve magyar fordításban megvan, (157—186 ll.) talán ismerte a Nagyszombati-codex fordítója, lévén ez egyike legrégebbi codexeinknek.

Újabb nehézség merül föl, hogy a szent Anselmusnak tulajdonított „kenve”-t „telyes Bölcsesegről” szólónak mondja a codex, mikor kétségtelen, hogy az egész szöveg a „Horologium sapientiae” fordítása. A „telyes Bölcsesség” inkább a német „Büchlein der ewigen Weisheit” címnek felel meg. Kérdés, miért nem fordította le a „Horologium sapientiae” címet?! Itt megint lehetséges, hogy már a fordító előtt ezen cím állott s ez esetben a hibát ismét messzebbmenőleg kell keresnünk. Az öntudatlanul dolgozó másolót itt alig hibáztathatjuk, a fordítónak illetően tévedéséről sem szólhatunk. Valószínűnek látszó magyarázat kettő lehetséges: vagy azért írt „telyes Bölcsesség”-et, mert ez a szó: „telyes” (örök ewig) a szentírásban s jámbor oktatásokban, az egyházi nyelvben szokásosabb és ismertebb; vagy azért nem fordította le a „Horologium” szót, mert nem is akarta. Annál is inkább feltehetjük ezt, mert hiszen nem is fordította az egész művet. A fordított szakaszok tárgymegjelölésére pedig egészen megfelelt e szó. Lehetséges az is, hogy a nagyobb elterjedésnek örvendő német munka címe ismerősebb volt előtte és arra való vonatkozásában is jobban tetszett neki ezen tárgymegjelölő kitétel. Egyébként az sem mellőzendő, hogy a „zent Anselmus kenve a telyes Bölcsesegről”, nem is akar címképen szerepelni; hiszen nem a szokásos ragtalan, alanyeseti formát használja, hanem a mondatviszonynak megfelelőleg „telyes Bölcsesegről”, a melyről t. i. a tárgy szól.

Ezen magyarázatot erősítik a következő szavak: „*kit zent lelek miat meg írt*”. Ezen szavakat kétségtelenül a fordító tette

a könyv élére. Jól illenek ezek ide, mert jelzik előre, hogy Istentől ihletett, valóban komoly és értékes mű van e kéziratban, melyet olvasni érdemes, sőt szükséges. Igazoló és hitelesítő jellege is van e szavaknak, melyekkel többet mond a jámbor olvasó lelki megnyugvására minden egyébnél. De másrészt dicséret is lehet a mű tartalmára és figyelmeztetés, hogy áhitattal kell ezt olvasni, melyből a lelki életre haszon származik. Azonban lehetséges, hogy a latin munka „Prologus”-ának felelnek meg ezek a szavak. A Prologusban ugyanis ez a részlet olvasható: „Quisquis es, o lector piissime, pro tuam rogo humilitatem, neque Horologii titulum, neque nomen abhorreas . . . Perlege *doctam* pariter ac *devotissimam* lectionem; nec tantum legas velim, sed studeas quoque ac ingenti quodam otio mediteris. Ni fallor invenies, unde maiorem in modum valeas oblectari . . . Lege felix aliosque ut Henricum legant, consulas . . .”

Még egy szó van a bevezetésnek mondható első két sorban, mely értelmezés nélkül félreértést szülhet. „Kezdetik zent Anselmus kenve a telyes Bölcsesegről, kit zent lelek miat meg irt a *puztaba*”. Nem az anachoréták vagy eremiták egyiptomi sivatagjait kell a *puzta* szó alatt értenünk, hanem *lelki magányt*, az imában, elmélkedésben való mély elmerülést, a csendes egyedülletet, melyben a „zent lelek miat” elragadtatva, átélte Amandus a hit mélységes igazságait, mikor szemlélte lelki szemeivel az Isten, a szentek, az angyalok mennyei boldogságát; mikor velők társalgott, beszélt, énekelt és étkezett; mikor e földön menynevei örömeit élvezett és azokban gyönyörködött. Ezen értelemmre céloznak Seuse „Életének” egyes helyei, a hol „seiner *eigikeit*”,¹ „*solitudo* sacelli”-ről beszél.

Ezen önállóan megszerkesztett, bevezetésül szolgáló szavak után a fordítás, mint mondtuk, egészében nyomon követi az eredeti latin szöveget. De mégis ki kell jelentenünk, hogy a magyar codexnek minden szava nincsen meg a Horologiumban. Bizonyos önállóság, szabadabb fordítás jellemzi e codextrészletet.

Őt különböző időből származó (1390, 1407, 1436, 1456 és egy évjelzés nélkül való) latin codexet, két ösnyomtatványt (1492, 1496) és egy későbbi nyomtatványt (1539) vetettem össze a magyar codexszöveggel, de a fordítás minden egyes szavára kiterjedő egyezést nem tudtam felfedezni. Ez talán csak akkor volna lehetséges, ha véletlenül éppen az a példány kerülne elő, a melyről a magyar fordító dolgozott. Ámbár még akkor is

¹ Dr. Bihlmeyer k. i. m. Leben Seuses CXX. 60⁴⁻⁶ „Er bleib alle zit da heime „daz er weder in die stat noh in daz land komen wolte, und wolt allein seiner *einikeit* plegen“. Ms. Berlin. 4°, 840. — *Surius* im c. XXII. . . . „uni dumtaxat sibi sueque *solitudini* vacans. . . . Ut autem sacelli illius *solitudinem* . . .” 506. l.

fennmaradhatna a lehetőség, hogy nem egyeznék minden szavában a két szöveg, hiszen a fordító saját belátása szerint módosíthatott az eredeti szövegen és pedig vagy célirányos törekvéssel, vagy talán azért, mert nem értette meg teljesen a latin mű minden gondolatát, vagy azért, mert nem tudta a magyar nyelv szókincsével lefordítani, kifejezni. A fordításon bizonyos önállóság valóban látható is.

A fordítás elég pontos, hűségre törekszik; némely helyen meglepően ügyes, kifejező és találó. A *Sapiencia* és *Discipulus* szavakat megtartja, de rendesen értelmezi a következő formában; *Sapientis* után: „Felel az bölcsesség“ (4¹¹); „Felel az bölcsesség, ezt monduan,“ (8¹³); „felel az isteni bölcsesség, Az az Cristus iesus, ezt monduan“ (14–12); a *Discipulus* után meg akövetkező magyarázatok olvashatók: „Felel a bölcsesegnek fya monduan“ (3^{1–2}); „Felel a bölcsesegnec fya auag' tanulo deakya, monduan“, (6^{29–30}); „zol ith a bölcsesegnec fya Auag' tanulo deakya ezt monduan“ (13³²). — Még egy latin szó van, a melyet megtart, illetőleg magyarul ragoz: *consolal*. — Feltűnő tárgyi hiba nincsen, csupán egy kisebb tévedés, a 18³⁸ sorban, a hol Caiphas helyett „pylamos“ olvasható.

A fordító magyar szerzetes lehetett, a kit romlatlan nyelvéreke vezetett. Eléggő ismerte nyelvünk természetét, törvényeit; meglehetősen könnyeden, sőt bizonyos technikai készséggel fordít. Nem sokszor vét a korában várható helyes magyarság ellen, latinismussal sem gyakran találkozunk. Különösen szereti a rokonértelmű szavak felhalmozását, a mennyiben egy-egy szó mellett két, néha három kitétel is található.¹ Látszik, hogy kereste a fordító a szavakat, a találó kifejezéseket. Ezen szempontból codexirodalmunkban egészen különálló helyet foglal el a Nagyszombati codex fordítása.

Látszik a magyar szövegből, hogy a fordító járatosabb volt a magyar nyelv természetes használatában, mint a theológiában vagy scholastikus bölcséletben. Seuse nagy, mélyenjáró gondolatait nem érti meg mindig teljesen, azért nem is tudja eredeti

¹ . . . en kevanatossagymnac
telyes el veztese foztasa es puztu-
lasa, NSzC. (56^{33–34})

. . . de čak mindõnha syroc
ohaytoc, es fohazkodom mind addig-
lan

NSzC. 56^{37–38}

Oh tyndõklõ zep pyros rosac, Oh
geierûségõs illatozo feyer liliomok.
es zeplõ nélkilvaló vyolák,

NSzC. 57^{1–3}

. . . desiderabiliorum meorum
plena destitutio

Bibl. Reg. Monac. Cod. lat.
24811; Z. 1811, 20a

sed semper flere, gemere
U. o.

O rubescentes rose et lilia albes-
centia ac viole inviolate
U. o.

szépségök megtartásával lefordítani. Innét magyarázható egyes mondatokban az eltérés vagy teljes ellentét; ámbár a másoló értelmetlen munkájából is sok ilyen hiba csuszhatott a magyar szövegbe. Tehát nem lehet minden hibát a fordítónak betudni.

A hol az eredeti latin műben a gondolatok egyszerűek és kevésbé mélyrehatók, ott a fordítás is szorosabban csatlakozik a forráshoz; vagy a Mária dicséretéről szóló részben, a hol látszik ismét, mennyire őszinte lelkesedéssel és melegséggel dolgozott a fordító.

A fordítás nehézsége egyébként a nyelv fejletlenségéből is magyarázható és abból, hogy Seuse ezen nagy műve tartalmi és formai szépségekben kiválóan bővelkedik. A theologia és bölcsélet subtilis fejtegetései, a poetikai és aesthetikai szépségek, a melyek e műben benső nemességgel találkoznak, valóban mind nehezítik a fordítást. Bármely nemzetnek dicsére vált ezen munka lefordítása; nekünk magyaroknak különösebben kell örülnünk, hogy a Horologium egyes fejezeteit már codexeink korában lefordították.

A Nagyszombati codex „telyes Bölcseség“-e a legnagyobb theologiai és bölcséleti igazságokat fejtegeti. Seuse, kiváló tehetségű író, tudásának és ihletett lelkületének összes erejével készült a Horologium, melynek fordítása is értékes s jellegzetes és előkelő helyet foglal el codexirodalmunkban.

Különösen jelentős előttünk, hogy a „telyes Bölcseség“ forrásának ismeretével a NSzC. Mária-siralma is eredeti, teljes forrásra vihető vissza. Leghosszabban kesereg a kereszt alatt a Nagyszombati codexben az istenanya; de ezen Mária-siralom kevesebb drámai erővel, több aesthetikával készült a többi codexek Mária-siralmánál. A kereszt alá állítja Seuse Máriát, de nem csupán a fájdalmat rajzolja benne. Az egész műnek valóságosan önálló, kerek Mariológiája van. Először a természet (napkelte, tavasz, virágok) és költészet harmonikus szépségeivel magasztalja Máriát és pedig nemes benső erővel: azután az anyai fájdalom rajzával az olvasó meghatottságára törekszik.

A XVI. fejezet a „telyes Bölcseség“ legpoetikusabb része. Író és fordító szívének melege összeolvadt: itt találjuk a legszebb fordítási változásokat és legteljesebb egyezést. Ezt megértette a fordító, itt a saját szívének melege és lelkének áhítata is megnyilatkozott. A nyelv is itt a legkifejezőbb, kedves és virágos. Önkénytelenül is Erdősi-Sylvester virág-nyelvére gondolunk; prózában és fordításban ugyan, de eleven erővel és kedvességgel, „ékesen“ hangzik itt a magyar nyelv. Egy helyen mintha czélzás is történnék a codexrészletben a virág- és világi énekekre, a mikor „a tenger cödayanac a lean zynő hálnac o zep eneklesenek hangos zauat“ emlegeti (66³¹—³²). A magyar

nyelv erejének és szépségeinek nem csekély változata kellett ezen gyönyörű szöveg esetén lefordításához. A NSzC. „telyes Bölcsesség“-ének Seuse-fordítása méltán díszre codexirodalmunknak

Seuse Henrik Amand „Horologium sapientiae“ cz. latin nyelvű művének első fordítása francia nyelven készült „Orloge de Sapience“ czimen és pedig 1389-ben. Egy lotharingiai Ferencz-rendi szerzetes készítette Chastelneufben velin-papírra írva; ma is megvan Párisban, négy szép miniatur kép díszíti. Ismerünk angol fordítást 1483-ból, németalföldit ugyanezen évből, olaszt 1492-ből. Ezek mellé csatlakozik most a magyar, melyről az európai Seuse-irodalom is a jelen tanulmány alapján szerez tudomást.

Dante Magyarországon.

(Kivonat Kaposi József június 1-én bemutatott értekezéséből.)

Dante világirodalmi térfoglalását és szereplését, vagy más szóval annak a hatásnak történetét, melyet úgy hazájában, mint külföldön, kortársaira a és későbbi nemzedékekre gyakorolt, az olaszok röviden *la fortuna di Dante*-nek nevezik.

Az egyetemes *fortuna di Dante*-t Franz Xaver Kraus freiburgi tanár, híres német dantista készült megírni. A halál — sajnos — megakadályozta tervének keresztülvitelében. Így most nem tudjuk, kitől kell várnunk e rendkívül érdekesnek ígérkező művelődés- és irodalom-történeti monographiát, de azt látjuk, hogy anyagát az olaszok, németek, francziák, spanyolok, angolok és amerikaiak nemes versengése bámulatra méltó szorgalommal gyűjtögeti. Egész könyvtár telik ki a *Della varia fortuna di Dante*, *Della fortuna di Dante nel secolo XVII.*, *La fortuna di Dante nel secolo XIX.*, *Dantisti e dantofili dei secoli XVIII. e XIX.*; — *Dante in Deutschland*, *Dante in der deutschen Litteratur*; — *Dante en France*; — *Imitadores, traductores, y comentadores españoles de la Divina Comedia*; — *Dante and the english Poets from Chaucer to Tennyson*; — *Dante in America* és más hasonló című kötetekből, melyek mind az utóbbi esztendőekben láttak napvilágot.

G. L. Passerini, C. Mazzi és T. Casini olasz tudósok a teljes Dante-bibliographia összeállításán már hosszú idő óta fáradoznak s aligha csalódunk, ha azt hisszük, hogy munkájuk megjelenését a Dante-cultus nagyszabású historiája nyomon fogja követni.

Kaposi Józsefnek *Dante Magyarországon* című bibliographiai tanulmányát az a törekvés hozta létre, hogy az olasz vates körül folyó világvversenyből valamiképen ki ne maradjunk.

Az egyetemes fortuna di Dante jövődő írójának lehetőleg hű képet, kész adatokat igyekezett nyújtani Dante Magyarországon való minden oldalú szerepléséről.

Alighieri irodalmunkra nem volt befolyással, de köztudomású, hogy *Divina Commedia*-jában ismételten rokonszenven emlékezett meg hazánkról.

Szerző e megemlékezéseket és magyar vonatkozásokat művének *Dante és Magyarország* című fejezetében tüzetesen értelmezi s részben új világításba helyezi.

Vannak becses Dante-codexeink, melyeknek szakszerű ismeretését külföldi Dante-barátok már több ízben sürgették.

A *Dante Magyarországon* aprólékos gonddal tesz eleget e jogosult kívánságnak.

Vannak továbbá szép számmal Dante-fordítóink és dantistáink: aesthetikusok, történetírók, papok és államférfiak, kikről nyugaton, de sőt idehaza is mennél kevesebbet tudnak. Ezeknek munkáit Kaposi József bibliographiailag és érdemük szerint méltatja, végül pedig sorra veszi a magyar költők és művészek amaz alkotásait, melyekhez az ihletet Dante élete és iratai szolgáltatták.

* * *

Három magyarországi Dante-kodexről van tudomásunk. A *Commedia*-nak Serravalle-féle prózai latin fordítása az egri egyházmegyei könyvtár tulajdona, a Mátyás király illuminált Dante-ját (*Divina Commedia*) a budapesti egyetem könyvtára őrzi, s a Magyar Nemzeti Múzeumnak van egy a *De Monarchia*-t tartalmazó latin kézírata.

A legnagyobb valószínűség szerint királyi példány volt mind a három . . .

Az egri codex a konstanzi zsinaton Zsigmond király számára készült.

A Mátyás király Dante-ján ugyan nincs Hunyadi-czímer, de Kaposinak sikerült a codex provenientiáját földeríteni s ezzel plausibilissé tenni, hogy az valósággal a Corvina-hoz tartozott . . .

A Magyar Nemzeti Múzeumban levő *De Monarchia*-ról szerzőnek az a véleménye, hogy Albert magyar király számára 1438 május 31-től 1439 október 27-ig, vagyis Albert császárrá koronáztatásától haláláig írhatták. Erre vall a codex másolójának következő verse:

O rex, o summi, tu principis unice fili:
Respice gratuite monarchiam atque monarcham.
Summum dico praesulem, romanorumque imperatorem
Ac simul lectorem: Albertum nomine dictum.
Ultimo scriptorem: Henricum operis huius,
Cui pro mercede des tecum gaudia vere.

Az egri Serravalle-codex Zsigmond királynak van ajánlva s a dedicatiót kétszer tartalmazza. Szövege, — bár közlését a Dante-tudósok régóta szorgalmazzák, — eddig kiadatlan. Helyén valónak látjuk tehát, hogy azt Kaposi József művéből alább egész terjedelmében publikáljuk.

Serenissime et invictissime atque metuendissime Dñe D. Sigismunde Dei gratia Romanorum Rex et Cesar semper auguste, necnon et Ungarie Kex etc. Vestre clementissime et Cesaree maiestati omnis sit virtus et omne imperium, omnisque salus, honor et gloria per cuncta vasti orbis spatia, uti est bene congruum atque decens.

Quoniam liber poeticus trium Comediarum theologi poete Dantis Aldigherii de Aldigheriis¹ de Florentia valde fortis est et difficilis nimium ad ipsum intelligendum, tamen quia est editus in ydiomate vulgari ytalico rithmice, sed continue plurimum et ornate, tum quia est de materia profundissima, scilicet de naturali philosophia, de metaphisica, de ethica, atque sacratissima theologia, cum exemplis physicis et naturalibus, geometricis, arithmeticis perspectivis et astrologicis. Estque eius scientia alta sapientia, quia est notitia de rebus altissimis, scilicet de substantiis a materiis separatis, de celis, de sideribus et planetis, eorumque proprietatibus multiformibus. Est etiam de angelis et actibus jerargicis. Et tandem est de Deo, de excelsa ac immensa sacratissima Trinitate. Cuius etiam libri notitiam habere et ipsum studere nedum ytalici, verum etiam et plurimi prudentes transmontani, ut² theutonici et gallici etc. desiderose affectant. Unde propter primum, quia est huiusmodi liber editus, ut predictum est, in ydiomate vulgari ytalico, ad consolationem et utilitatem ipsum scire et in eo proficere cupientium fuit omnino transferendus de tali stilo in gramaticalem literalem, ut intelligi et apprehendi possit etiam abhiis, qui non norunt vulgare ydioma ytalicum, cuiusmodi sunt alemanni, gallici, anglici, bohemi, ungari, selavi, polloni, hispani, portugallenses, castellani et consimiles, qui tamen latinam gramaticam studentes solerter didicerunt.

Propter secundum, idest propter difficultates valde magnas, que in eo continentur, oportunum fuit ut diligenter exponeretur, commentaretur et attentissime declaretur. Tamen quia in eo quasi innumerabiles sententie, tam philosophice, quam theologicæ tanguntur in verbis brevissimis, paucissimis et succinctis historie antique, nove, fictionesque poetarum plurime in eodem ponuntur. Et nomina quasi infinita summorum pontificum, cardinalium et prelatorum ecce, tam in inferno, purgatorio, quam in paradiso

¹ A második szövegben : Aldigheris.

² A második szövegben : et.

imperatorum, regum, principum, ducum, comitum, marchionum, nobilium virorum, civium plebeyorum, regnorum, provinciarum regionum, patriarum, civitatum, castrorum, oppidorum, villarum, arborum, locorum, montium, fontium, fluminum, turrium, edificiorum, marium et stagnorum, que omnia absque scripto comento expositione vel docente addiscere et apprehendere foret nimium difficile, atque durum.

Sed quia a diu et sepe a multis, plus de me existimantes quam merear, fui requisitus et rogatus, ex quo applicui ad hoc sanctissimum concilium Constanciense, presertim a reverendissimis in X^{sto} patribus et dominis Amadeo, miseratione divina et Sancte Marie Nove dyacono cardinali de Salutus vulgariter nominato, atque domino Nicholao Bubwich Bathenensi et Wellensi, nec non a domino Roberto Halam Saresburgensi episcopo, ego frater Johannes de Seravalle, inter doctores sacre theologie minimus et prelatorum indignissimus, episcopus Firmanus de ordine minorum assumptus, ut dictum librum Dantis transferrem et translatum exponerem seu comentarem, talibus tantis precibus omnino motus et inclinatus fui. Et sic opus istud magnum et quod meos vires excessit cum omnimoda humilitate et maximo timore ac tremore assumens, veracius, fidelius, quam ut minus male scivi, ypsum supradictum librum primo transtuli de sepe dicto vulgari ydiomate ytalico in gramaticalem litteram, sed in rudi stilo et incompto. Nec fuit michi possibile aliter facere, tamen propter temporis brevitatem, tamen propter servare omnino illesam totam libri sententiam, nil addendo, nil diminuendo, quod facere nequissimam, volens sequi regulas dictaminis atque metas. Demum sic ipsum exposui meo iudicio et taliter, quod unusquisque sciens latinam gramaticam, proipso intelligendo, atque eius notitia acquirenda ampliori expositione indigebat.

Et quia huiusmodi opus per me sit exiliter editum, pertinet ad vestram inclitissimam et invictissimam maiestatem in tribus. Secilicet in duobus quoad Imperialem tronum et excellentiam Cesaree maiestatis, et in uno quoad nobilissimam vestram prosapiam et gloriam sanguinis vestri generosi.

Primo pertinet ad vos o Rex regum, principum nobilissime, quoad romanum imperium, quia plurimum laboras conatu extollere ipsum, honorare et exaltare, ostendendo illud eternaliter a Deo predestinatum extitisse licitum, honestum, victoriosum, laudabile et honorabile, rationabilem atque iustum, ut patet in secundo capitulo Comedie, scilicet inferni. Et esse perpetuum et perheniter duraturum, juxta illud divinum¹ carmen Enaydos in primo: manent immota fata tuorum. Imperium sine fine dedi, presertim

¹ A második szövegben a carmen előtt hiányzik, a *divinum* jelző.

quia erit annectendum et coniungendum regno Xi Dei, cuius regni non erit finis. Luce primo capitulo. Istud prefiguratum fuit per pedem statue de ferro et terra cocta, quam statuam vidit Nabugodonozor. Danielis 2o capitulo.

Secundo pertinet hoc opus ad vos, metuendissime Cesar, quia instantissime commendat, laudat et extollit vexillum sacrosanctum signum Imperiale, scilicet aquilam nigram in campo aureo apparentem, habentem vim, virtutem, auctoritatem et liberam facultatem arbitrium et potestatem parcendi subiectis, humiles exoltandi et cervices superbiorum et colla rebellorum et pertinacium debellandi, ut patet in sexto capitulo tertia Commedie, scilicet paradyso, in quo quasi innumere victorie narrantur habite supradicto sacrosanto signo, avium omnium regina, scilicet aquila, summo Jovi specialiter dedicata.

Tertio pertinet ad vos quoad nobilissimum et gloriosissimum vestrum sanguinem, quia mirabiliter comendit et extollit, super omnia facta illustra aliorum Imperatorum, regum et dominatorum, virtutes, gesta et magnifica opera iugiter meditanda illius altissimi Henrici, quondam parvi comitis de Luxemborgo¹ proavi vestri, qui suis virtutibus et meritis eminentibus ad regnum Bohemie fuit assumptus, tandem ad supremum verticem et culmen Imperii Romani, cuius animam auctor huius libri, scilicet Dantes, collocat in celo, prope regem eternum id est Xūm in lucidissima sede felicissime requiescere et gloriosissime triumphare, ut patet in XXX capitulo paradyssi. De cuius nobilissima prosapia et generosissima sanguine emanans, persistis² et originem traxistis atque in exaltatione statum regalem et tronum Imperialem estis iustissime invitatus.

Hec cuncta Ego, suprascriptus Epus Firmanus animo revolvens et studiosa indagine considerans innumeras expensas, quas fecistis, labores difficilimos, quos patienter pertulistis, discrimina viarum et pericula horrenda ineundo ad Ytaliā, ad Cathaloniam, ad Franciam et ad Angliā, quibus vestram cesaream generosissimam propriam personam toties exposuistis, pro unione sacrosancte Dei ecclēsie facianda et schismate antiquato extirpendo atque optimo finali complemento huius sacri concilii Constantiensis adipiscendo in quo persistent, hoc opus quod taliter qualiter expositum cogitavi, decrevi et deliberavi, cum omni humilitate et reverentia subjectiva Ip̃m vestri tanti nominis decore ornacius insignire, vestraque clementissime ascribere Cesaree maiestati, que diligit et amat viros illustres et libenter atque gratissime oculis benignissimis intuetur scientificas personas.

¹ A második szövegben: Lucemborgo.

² A második szövegben: processistis.

Nec non et imprimis eidem Vestre Celsitudini transmittere videndum, legendum, corrigendum, abbreviandum, dilatandum, acceptandum et reciiciendum, approbandum et reprobandum vestro irreparabili iudicio discernendum.

Recipite igitur primas dominantium, Imperatorum decus, serenissime Romanorum Rex et Cesar semper auguste presens exile munusculum oblatum vestro Illustrissimo potentatui per me, vestrum humilissimum sed fidelissimum servitorem et assiduum oratorem apud Xum, prescriptum Johannem Episcopum Firmatum, superfluum et inane incompsum. Ineptus fuerit repertum¹ michi inscio et mee ignorantie, que maxima est, undique ascribatur. Si quod vero bonum, laudabile honorificum et utile in ipso continetur, de hoc et de cunctis aliis effectibus et singulis bonis operibus, uti benemerito congruum est et dignum, omnibus et per omnia Illi sit laus, honor et gloria, qui cuncta disposuit, imponderavit numero et mensura Amen.²

Folyóiratok szemléje.

1. Az ATHENAEUM f. évi 1. és 2. (kettős) számában *A társadalom hathatósabb védelme a közveszélyes büntetettek ellen* cz. tanulmányban dr. Schächter Miksa egyet. magántanár, dr. Pándy Kálmán áll. elmegyógyintézeti főorvos, dr. Hajós Lajos egyet. magántanár, dr. Bernolák ügyvéd, dr. Dörning Henrik rend. segédfogalmazó, Gegus Dániel áll.-rend. ker. kapitány, dr. Gábor Béla rend. fogalmazó fejtik ki a kérdésre vonatkozó véleményüket. — Illyefalvi Vitéz Géza a *Hatásköri bíráskodás és a magyar hatásköri bíróság szervezete* cz. alatt szerző egy nagyobb munkájának bevezető részét és egyik fejezetét közli. A mű többi részei: 1. A hatásköri bíróság előtti eljárás. 2. A hatásköri bíráskodás a külföldi államokban. — 3. A hatásköri bíráskodás irodalma. — Alexander Magda *A relief* cz. tanulmányában, a relief a művészi ábrázolás módjai között különálló helyet foglal el; a testiségnek sem reális sem látszatos három kiterjedését nem adja, hanem bizonyos fokig mind a kettőt. Lényege és problémája éppen azon a ponton merül fel, a melynél a festészet és szobrászat egymással ellenkező irányba térnek. A relief egyben reális mint a szobrászat, és látszatos mint a festészet, de realitása más mint a szobrászaté, látszatossága más mint a festészeté, mint kifejezésmódja a művészi érzésnek, semmi mással nem pótolható — önálló jelentőségű. — Bartók György érdekes tanulmányt kezd meg *Adalékok a magyar philosophia történetéhez* cz. alatt. Jelen köz-

¹ A második szövegben: ineptus fuit repertum.

² A második szövegben kétszer van Amen.

leményében Mihályi Károly philosophiáját kezdi ismertetni. 1. alatt a philosophia fogalmát, célját, alapját és módszerét; 2. alatt Mihályi lélektanát; 3. Mihályi ismeretelméletét; 4. alatt erkölcsstanát ismerteti. — Elek Oszkár befejezi *A halál motivuma és a haláltáncz* cz. nagyobb tanulmányát. Baudelaire költészetét vizsgálja tüzetesebben, s azt a kérdést fejtegeti, hogy a haláltáncz milyen szerepet játszott a festészetben? — Révész Géza *Egy új színelméletéről* cz. alatt Jul. Bernstein: Eine neue Theorie der Farbenempfindungen cz. dolgozatáról ad beható kritikai ismertetést. — Pekár Károly *Berkeley dialogusai a skeptikusok és atheisták legyőzésére* cz. dolgozatából az I., II. és III. dialogus tartalmát ismerteti. — Végül Fitos Vilmos *Az emberi szellem jelenségeinek magyarázatát Bodnár Zsigmond „erkölcsi törvényé”-ben veszi alapos bírálat alá.* — Az *Irodalom* rovatban Enyvvári Jenő *A tudományos philosophia legújabb irodalmából (1907—8)* Severin Aicher, Kristian B., R. Aars, Ernst Cassirer, H. Renner, Benno Erdmann, A. Meinong, Alois Richl dolgozatait ismerteti.

2. A BUDAPESTI SZEMLE f. évi áprilisi füzetének tartalma: Viszota Gyula *Széchenyi, Vörösmarty és az Akadémia működésének első évei* című tanulmányában Széchenyinek az Akadémia körül kifejtett tevékenységét ismerteti naplójegyzetei, levelei, az Akadémia jegyzőkönyvei és egykorú akadémikusok levelei nyomán. Különösen azon mozgalommal foglalkozik, mely 1833-ban az Akadémia alapszabályainak megváltoztatására irányult. — Szalay Imre *Visszaemlékezés Trefort Ágostonra* czimmal Trefort Ágostonról emlékezik meg, s nem annyira életét, mint benső világát rajzolja. Egyúttal elosztatja azon tévedéseket, melyek életének némely körülményéről, főként származásáról terjedtek a köztudatba. — Hekler Antal *Szobormásolás-ról az ó-korban* írt tanulmányt. A görög szobrászat alkotásainak legnagyobb része római kori másolatban maradt reánk s így a görög művészettörténeti kutatás csak a másolatok tanulmányára szorítkozhatik. Szerző a másolatok óriási tömegét két nagy csoportra osztja. Az egyik csoportba sorolja a pontos másolatokat, a másik nagy csoportba az átalakított, megváltoztatott másolatokat. Végül ismerteti a legfőbb irányelveket, melyeket a másolatok megítélésénél szem előtt kell tartani. — Kéki Lajos *Tompa Mihály ifjúkori költészete* czimmal mutaványt közöl egy megjelenő pályamunkából. — Károly Rezső *A gazdasági szakoktatás Magyarországon és a külföldön* című tanulmányából a harmadik közleményt adja, s ebben arról szól, hogyan állottak és állanak most a viszonyok Magyarországon a felsőfokú mezőgazdasági szakképzés tekintetében. — Ezután Hall Caine *A főbíró* című regényének fordításából a negyedik közlemény következik Balla Mihály fordításában. — A *Költemények* között találjuk Vargha Gyula *Csalárd tavasz* című eredetijét. Radó Antal Browning *Éji találka*, Rossetti *Ha majd*

a sirba című költeményét fordította le. — K a t o n a L a j o s *A finn-ugor népek pogány istentisztelete* címmel Krohn Gyula könyvét, mely az Akadémia könyvkiadóvállalatában jelent meg Bán Aladár fordításában, ismerteti. Ezután Lanson-nak *Voltaire*-ről szóló tanulmányának ismertetése következik. — Az *Értesítő*-ben Egy asszony versei (Kozma Andortól), Horger A.: Hétfalusi csángó népmesék, Anatole France: Jean d'Arc (Karl Lajostól) című munkák vannak ismertetve. Végül az új magyar könyvek jegyzéke van.

U g y a n e f o l y ó i r a t májusi füzetének tartalma: A s b ó t h J á n o s az Akadémia ez idei nagygyűlésén felolvasott *Bosnyák bánok és királyok* című felolvasását közli. — S z a l a y I m r e *Visszaemlékezés Trefort Ágostonra* címmel befejező közleményét adja Trefort-ról szóló emlékezetének. — P l a c z B o n i f á c z *Keleti Turkesztán* címmel ismertető tanulmányt irt Stein Aurél „Homokba temetett városok” című munkájáról. — Ezután Hall Caine *A főbíró* regényének folytatása következik Balla Mihály fordításában. — A *Költemények* között van K o z m a A n d o r *Kyane* című eredeti verse. — G s e n g e r i J á n o s *Goethe Torquato Tasso*-jából a második felvonás 3—6-ik jelenetét fordította le. — V á r d a i B é l a *Arany János költői hagyatékához* közöl adalékokat. — G r a g g e r R ó b e r t *Beck Károly és a német politikai költészet* címmel tanulmányt kezd. — Egy névtelen író Lansonnak *Voltaire*-ről szóló jellemrajzának ötödik közleményét adja. — Az *Értesítő*-ben legifj. Szász K.: Versek, Oláh G.: Az élet lobogója alatt, Erdős René: Jöttem hozzátok, Wielands gesammelte Schriften (ez utóbbi Heinrich G.-tól) munkák vannak ismertetve.

U g y a n e f o l y ó i r a t júniusi füzetének tartalma: T h a l l ó c z y L a j o s a M. T. Akadémia ez idei nagygyűlésén felolvasott *Kállay Béni emlékezetét* közli. — H e i n r i c h G u s z t á v *Faust az ókorban* címmel tanulmányt ad, melyben a Faust-gondolatot képviselő főbb Faustszerű alakokat ismerteti, melyek az ókorban is, keleten és nyugaton is előfordulnak, s a melyek befolyással lehettek a német Faust hatalmas alakjának megalkotására. — T a k á t s S á n d o r *A komáromi daliák a XVI. században* című tanulmányt kezd, melyben Komárom derék népének a törökökkel a XVI. században folytatott harczeit írja le. — A n g y a l D á v i d *Beatrix királyné* címmel Berzeviczy Albertnek a Történelmi Életrajzokban megjelent művéről irt ismertető tanulmányt. — Ezután Hall Caine *A főbíró* regényének hatodik folytatása következik Balla Mihály fordításában. — H e g e d ú s I s t v á n *Swinburne költeményeiből* hármat fordított le. — G r a g g e r R ó b e r t folytatja *Beck Károly és a német politikai költészet*ről szóló tanulmányát, melyben a magyar pusztá költészetét jellemzi. — Lanson-nak *Voltaire* ismertetéséből az ötödik közleményt adja egy névtelen író. — Az *Értesítő*-ben A magyar Shakespeare-Tár, Pellissier G.: *Voltaire philosophe* (ez utóbbi Rácz Lajostól)

czimű művek vannak ismertetve. A füzetet az új magyar könyvek jegyzéke zárja be.

3. Az EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY folyó évi második (februári) füzetében az első helyen Némethy Géának latin nyelvű értekezése olvasható, *Emendationes Tibullianae*, mely kiegészíti a szerzőnek Tibullus- és Lygdamus-kiadásait. Régi coniecturáit új bizonyítékokkal támogatja Némethy, de azonkívül újakat is közöl. Összesen negyven coniecturát kapunk, mindegyiket nagyszámú idézettel, klasszikus költők hasonló szóhasználatával támogatja. — Schmidt Henrik *Goethe olaszországi drámái* cím alatt egy hosszabb tanulmányorozatot kezd, melynek első része 'Torquato Tasso'-ról szól. A bevezető részben Goethe érzésvilágát rajzolja, keresi a kapcsolatot költészete és élete, annak változatos eseményei között és beállítja lelki fejlődésébe az olaszországi drámákat. Azután rátér a 'Tasso' keletkezésének vizsgálatára. — Vári Rezső folytatja *Parerga Oppiana* cím alatt az előbbi füzetben megkezdett dolgozatát, a melyben latin nyelven interpretálva közli Oppianus 'Halieutica'-jának scholionjait. — Bauer Herbert befejezi *Hebbel Frigyes pantragizmusa* című dolgozatát. E második részben azt akarja megmutatni, mint valósul meg Hebbel egyes drámáiban a szerző pantragikus világnézete, a mely egyszersmind dráma-theóriája is, hogyan symbolisálja bennük különböző életképekben azt az egységes, nagy világképet, mely lelke előtt lebegett. — A Hazai Irodalom rovatában Gombocz Zoltán a Vikár Bélától fordított *Kullervo énekeit* ismerteti; szól a szerzőnek, Krohn Gyulának érdemeiről s magát a fordítást nemcsak tartalmilag és alakilag hínek, hanem aesthetikai szempontból is igen sikerültnek ítéli, mely költői értékre nézve néhol az eredetit is meghaladja. — Krohn Gyulának egy másik művét *A finn-ugor népek pogány istentisztelete*, a melyet a M. T. Akadémia számára Bán Aladár fordított és ifjabb Szinnyei József nézett át, Vikár Béla bírálja. Az értékes könyv fordítása sikerült munka s a bíráló szerint a fordító kiegészítése (az újabb kutatások földolgozása s az ősmagyarok istentisztelete) rövid, de értékes vázlat. — Hornyánszky Aladárnak *Héber nyelvtanát* bírálója, Weiss Miksa hézagpótló műnek tartja, mely nem szolgai másolata a külföldön megjelent grammatikáknak, hanem új szempontokat visz bele a tárgyalásba s némely részlete teljesen eredeti. Praktikus célja ellenére is megmarad valódi tudományos munkának. — Velledits Lajosnak *Révai és Adelung* című értekezése, mely önállóan is megjelent, Keleti Jenő véleménye szerint a szorgalmasan összehordott anyagot ügyesen csoportosítja és világos képet ad a bemutatandó viszonyról. — A Külföldi Irodalom rovatában az első bírálat Kégl Sándoré, a ki Friedrich Veitnek *Platen's Nachbildungen aus dem Diwan des Hafis* című munkáját ismerteti. Lelkiismeretes gondnal és alapos forrástanulmányokkal van irva, de túlozza Hafiz hatását

Platon beteges hajlamaira. — Adolf Batelsnek *Fritz Stavenhagen*ről szóló könyvét G á l o s R e z s ő ismerteti. Mivel a mű szerzője, bár a legegényibb itéletű irodalomtörténétírók egyike, Stavenhagenben aesthetikájának megfelelő íróra talált, helyét jól jelöli ki a német irodalom történetében. — L á m F r i g y e s Kont Ignácznak *La littérature hongroise d'aujourd'hui* című könyvét erősen hibáztatja; ujságírói tollal van megírva, itéletei felületesek, s nemzetünket hátramaradt, középkori elfogultságban tepsedő nemzetnek tünteti föl, ha akaratlanul is. — Fernand Baldenspergernek *Bibliographie critique de Goethe en France* című bibliographiai munkáját, mely nem szorítok pusztán könyvezimek folsorolására, hanem kritikus szemmel mindegyikhez néhány soros megjegyzést fűz a munkák tartalmára vonatkozólag, G r a g g e r R ó b e r t méltatja. — A *Philologiai Programm-Értekezések* rovatában A l s z e g h y Z s o l t ismerteti Szlávik Ferencznek *Egy csiksomlyói iskoladráma* című dolgozatát s a bírálattal kapcsolatban kiegészíti a drámára vonatkozó ismereteinket. — Vadász Norbertnek *Vasvármegye a magyar irodalomban* című dolgozata, bírálója K r i s t ó f G y ö r g y szerint teljesen értéktelen. — U g y a n ő Polgár György értekezését, *Szigeti József mint színműíró* egyszerű, izléses, de nem eléggé tömör munkának tartja. — A Budapesti Philologiai Társaság XXXIV. közgyűlésére vonatkozó iratok után a *Vegyesek* rovatában V é r t e s y D e z s ő a Ferialia datumát vizsgálja Ovidius Fastijában; — L á m F r i g y e s *Ocskai László a német költészetben* cím alatt Vogl János csekély értékű költeményeiről szól; — A l s z e g h y Z s o l t G r a g g e r R ó b e r tnek 'Illei János Tornynos Péteré' című dolgozatához fűz bíráló megjegyzést. — A szerkesztőkhöz beküldött könyvek között a *Magyar Regényírók VIII. sorozatáról* olvasható pár szó. *Külföldi könyvészet* (Modern philologia) rekeszti be a füzetet.

U g y a n e folyóirat folyó évi III. (márcziusi) füzete az első helyen *Goethe olaszországi drámái* cím alatt S c h m i d t H e n r i k dolgozatának második részét közli. Torquato Tassot jellemzi e részben, keresi azokat a kapcsolatokat, melyek e drámát Goethe életéhez és érzelmvilágához fűzik, majd vizsgálja, mi Tasso vétke, s elemzi a hős jellemét. Végül azt kutatja, milyennek kell fölfognunk a dráma megoldását, tragikusnak-e vagy megnyugtatónak. — C z e b e G y u l a értekezésének, *Az athéni társadalom Alkiphrón leveleiben*, első részében az Alkiphrón neve alatt fönnmaradt halász-, földmives-, parasitos- és hetaira-levélgyűjteményt ismerteti, s megkezdi a társadalom rajzát a nyilvános élet ismertetésével. Főtekinettel Athénre és az athéniekre van, a mi a tárgyalt mű eredetéből is következik. — K a l l ó s E d e a készülő Archilochos-kommentárjából közöl 'Γομνήματα' cím alatt mutatványt. Négy részletet magyaráz és iparkodik megoldani a nyelvi és tárgyi nehézségeket. — E l e k O s z k á r *Pán halála* cím alatt Reviczky Gyula költeményéből kiindulva ismer-

teti a monda eredetét és kialakulását, megkeresi a modern földolgozások kapcsolatát a mondával, s jellemzi főképen a francia földolgozásokat. — A *Hazai Irodalom* rovatában Szigeti Gyula ismerteti Vári Rezsőnek *A cilíciai Oppianus Halieutikájának kézirati hagyománya* című akadémiai értekezését. Bemutatván részenként a dolgozat tartalmát, rámutat Vári értekezéseinek fontosabb megállapításaira. — Euripides *Heraklesének* és *Hippolytosának* magyar fordításait, melyek egy kötetben szintén az Akadémia kiadásában jelentek meg, Vértessy Dezső ismerteti. Először azokat a bevezetéseket bírálja, melyeket Csengeri János a fordítások elé bocsátott. Könnyed, vonzó stílusukat dicséri, de hibáztajta, hogy nem mélyed el kellőleg az aesthetikai méltatásba. A fordítások közül a Heraklesé, melyet Latkóczy Mihály végzett, nem tartja meg az eredeti mértéket s nem elég hű, a Hippolytos-fordítás azonban, Csengeri János munkája, kiváló munka, mely érezteti az eredetinek görög szellemét. — Petrik Géznak bibliographiai munkáját, *Magyar Könyvészet 1886—1900*, bírálója, Császár Elemér szerint, szerencsésen oldja meg kettős feladatát: egyformán jól szolgálja a könyvkereskedőnek és a szaktudósoknak érdekeit. — Ifj. Bittenbinder Miklósnak dolgozatát, *A Humájun Namé első magyar származéka: Rosnyai Dávid: „Horologium Turcicum”-a* Gálos Rezső bírálja; a szerző a Pancsatantra ezen származékát az idevágó irodalom lelkiismeretes felhasználásával minden részletében helyesen méltatja. — A *Külföldi Irodalom* rovatát Gulyás Pál bírálata nyitja meg, a ki Ludwig Karlnek *Sully Prudhomme*-ról szóló kis könyvével foglalkozik. Az életrajz vázlatyszerű, munkásságának áttekintése arányos és rendszeres, de nem elég mély. — A. Deissmannak *Licht von Osten* című könyvéről Czébe Gyula szól. A könyv egyes állításait és egész fölfogását theologusok és philologusok egyaránt túlzottnak fogják találni, de épp oly kétségtelen, hogy a könyvnek sikerült igen erős világot vetni a hellenisztikus kor társadalmának alsó rétegeire, és különösen ennek könyvére, az újtestamentomra. — Georges Gendarme de Bévotte hatalmas könyvét, *La legende de Don Juan*, Wéber Artur ismerteti. Rendkívüli elismeréssel adózik a szerző olvasottságának és módszeres eljárásának, azután a könyv alapján részletesen megismerteti a legenda vándorlásával s azokkal az elemekkel, a melyekkel vándorlása közben gazdagodott. — A *Philologiai Programm-értekezések* között Heinrich Gusztáv három német tárgyú dolgozatot ismertet: Göbl Alajostól *Lenaut*, Böszörményi Gézától *Herder és Kantot*, Krebsz Ernőtől *Buda Halála és a Nibelung-éneket*. Mind a három dolgozat nagyobb követelés nélkül lép föl, de azért egy vagy más szempontból figyelmet érdemelnek. Az elsőt szép stílusa, az utolsót helyes fölfogása a derekabb programm-értekezések közé emeli. — A *Vegyesek* rovatában Téglás Gábor igazolja, hogy a Potaissában talált két bélyeges téglafilírata LEGVD = LEG(io) V D(acica). — Dengi János ki-

mutatja, hogy Kemény Zsigmond *Ködképek a kedély láthatárán* című novellájának meséje két részből van összeszöve; a történet első fele rendkívül gyakori a középkori elbeszélés-gyűjteményekben, a második fele pedig Jósikának *A könnyelműek* című regényéből (v. ö. „A pincze” című fejezet) van merítve. — Majd az 1908-ban elhunyt philologusok névsora következik, életük legfontosabb adataival és működésük méltatásával. — A szerkesztőkhöz beküldött könyvek között a Shakespeare-Tárról olvasható pár sor.

Ugyane folyóirat folyó évi áprilisi (IV.) füzetét Pecz Vilmosnak görög nyelvű értekezése nyitja meg, Τὸ ζήτημα τῆς γραφομένης παρὰ τοῖς σημερινοῖς Ἑλλήνων. Ebben a dolgozatban a szerző az EPhK. jelen évfolyamának 1—16. lapjain olvasható „Az irodalmi nyelv kérdése a mai görögöknél” című értekezését rövidített alakban újjörög nyelven közli, abból a célból, hogy arról a külföld is tudomást vehessen. — Czébe Gyula folytatja a mult füzetben megkezdett hosszabb értekezését, mely arról szól, hogyan tükröződik *Az athéni társadalom Alkiphron leveleiben*. Ebben a részben az ipari foglalkozásokat és kereskedést fűzők, valamint a szellemi munkások szolgálnak vizsgálódásának tárgyául, különösen részletesen foglalkozik a philosophusokkal. — Király György járul ezután fontos adatokkal Mikes megértéséhez *A Törökországi Levelek forrásaihoz* című dolgozatában. Kimutatja első sorban, hogy a mit Mikes a törökök szokásairól ír (172—192. levél) az nem a saját megfigyelésein alapul, hanem semmi egyéb, mint egy angol munka rövidített francia átgoldozásának magyar fordítása. Azután több novellaserű történetének nyugateurópai forrását mutatja ki, megállapítja kétségtelenül a kölcsönzés tényét és mértékét. Ezek a novellák: Eginhart és Imma, Endre és Johanna, Mahomed és Irénne. Ez utóbbi tárgynak összeállítja világirodalmi földolgozásait s megszerkeszti családfáját. — Ἰπομνήματα cím alatt második mutatványt közöl Kallós Ede készülő Archilochos-kommentárjából. Két helyet, a Bergknél 66. és 86. számút, magyarázza ez alkalommal. — A *Hazai Irodalom* rovatában Heinrich Gusztáv bírálja dr. Kundt Ernőnek *Lenau és a természet* című művét. Bár a tárgyalás egymásutánjával a bíráló nem ért egyet, a dolgozatot igen figyelemre méltónak tartja, mely különösen a leíró költemények magyarázatával nagyon segíti a költő megértését. — Mező (Grünfeld) Ferencznek *Tibullus a magyar irodalomban* című dolgozatáról bírálójának, Császár Elemérnek az a véleménye, hogy a tárgyat jól választotta, a földadatát rendszeresen és helyes módszerrel dolgozta ki, s ha a fölvetett kérdést nem is oldotta meg, s összevetési nem mindig állják a kritikát, az anyag pontos összeállítása miatt elismerést érdemel. — Szabó Andrásnak *Platon válogatott műveinek fordítását* (*Phaidros, Symposion, Charmides, Ion*) Incze Béni ismerteti. Alapos, sikerült munka; tartalmilag hű, előadása folyékony, stílusa világos, nyelve magyaros. —

Székely György Szász Bélának *Az emberiség jöttevői* czíme alatt összefoglalt négy essayét méltatja. A könyv fölfogása eredeti, nemes erkölcsi idealismus hatja át, írói tehetséggel is van megalkotva, csak a tárgyához fűződő philosophiai kérdések tárgyalásához nincs elég tanultsága. — A *Külföldi Irodalom* rovatát Birkás Géza ismertetése nyitja meg, a ki Paul Stapfernek *Récréations grammaticales et littéraires* című művét ismerteti. Panaszkodik a franczia nyelv kultuszának elhanyagolása miatt, kutatja a nyelv ellen gyakrabban elkövetett vétségeket és azok okait. — Aristide Calderininek *La missione e la condizione dei liberti in Grecia* című művéről bírálója, Incze Béni úgy ítél, hogy érdekes és hasznos munka. A kitűzött földadatot nemesak szép sikerrel oldotta meg, hanem új adatai és eredményei alapján a kérdés tudományos ismeretét határozottan előbbre vitte. — W. Krollnak kis munkáját, *Geschichte der Philologie*, Endrei Gerzson ismerteti. Tömör, eleven előadású munka, s sok jó képet nyújt a classica-philologia kiválóbb művelőiről. — Osztern Salamon Pál Christensen Arthurnak *L'empire des Sassanides* című munkáját, mely az iszlám előtti Perzsia kulturhistoriai viszonyaival foglalkozik, értékes munkának ítéli, mely részben eredeti források alapján széles alapon dolgozza föl tárgyát. — R. C. Boer *Untersuchungen über den Ursprung und die Entwicklung der Nibelungsage* című könyvében, a mint bírálója, Gragger Róbert megállapítja, rendkívül eredeti fölfogást és igen sok új gondolatot találunk, a melyekre nagy készséggel építi föl hypothesiseinek seregét. Erdeme azonban nem annyira eredményeiben, mint inkább a monda elemeinek újszerű megvilágításában van. — A *Philologiai program-értekezések* rovatában Kristóf György nagy elismeréssel szól Horváth Jánosnak *Irodalmunk fejlődésének fő mozzanatai* czímet viselő dolgozatáról. — Császár Ernő két program-értekezést ismertet, Schill Fülöpét: *Petőfi mint a világszabadság s a hazaszeretet költője* (ügyes) és Barabás Ábelét: *Petőfi vallásos világfölfogása* (eredetieskedő, megállapításai nem fogadhatók el). — Nyilasi Lajos bírálata szerint a *Kozma Andor költeményei* című dolgozat Gagyhy Dénestől derék alkotás, míg Bászeli Krnőé, *Petőfi Sándor emléke* tartalmilag és formailag egyaránt szegényes. — A *Vegyesek között h.* (Heinrich Gusztáv) Lenau gymnasista pályájáról számol be; — ugyanő Stefanic Józsefnek Kisfaludy Károly és Bolyai Farkas című doktori dissertációjáról mutatja ki, hogy nem sokat ér; — szintén h. igazolja, hogy a *Szeget szeggel* cselekvénye valóban Olaszországban folyt le; — Csermelyi Sándor Hadadnak és Atargatisnak a Janiculuson emelkedett templomáról számol be; — Czebe Gyula két új Menandros-kéziratlapról szól; — Endrei Gerzson az *Universität und Schule* cím alatt megjelent előadások közül részletesen bemutatja Wendlandnak és Brandlnak előadásait; — F. G. (Finály Gábor) Borkum szigetének régi nevét, *Fabaria*, magyarázza; — Gragger

R ó b e r t megjegyzést tesz Alszeghy Zsolt bírálatára. — A *Beküldött könyvek* között Boehme Russische Literaturjáról, Borneker Erik Tolstoj-életrajzáról és az Iskolai segédkönyvekről olvasható pár sor. — *Külföldi könyvészet* (modern philologia) rekeszti be a füzetet.

U g y a n e folyóirat f. é. májusi (V.) fürete az első helyen Hegedüs István értekezését közli *Adalékok a magyarországi latin költészet történetéhez*. Szerző Prónai Antalnak e folyóiratban megjelent közléséből kiindulva, megtalálta a Prónai bemutatta latin költeménynek (Murány ostromáról) szerzőjét. Azután több latinnyelvű költeményt méltat — a szebb részleteket a maga költői fordításában is bemutatva — melyek magyar hősök vitézi tetteit éneklik meg, s egyiknek-másiknak történeti forrására is utal. Érdekes, hogy megvan az egyik versben Arany Egri leányának tárgya is, Callinachus alapján költőileg földolgozva. — K i r á l y G y ö r g y értekezésének befejező részében, a *Törökországi Levelek forrásaihoz*, Szulimán és Ibrahim történetének forrását mutatja ki, s azután két olyan novellaszerű történetét jelöli meg Mikesnek (Seleukus király, Filia matrem lactans), melyek forrása az antik irodalomban található. Függelékül összeállítja a Törökországi Levelekben található összes novellák, példák, nagyobb idézetek, értekezések és elmélkedések jegyzékét s utal az eddig föl-kutatott forrásokra. — H o r n y á n s z k y G y u l a egy nagyobb értekezést kezd, *A görög orvos a Kr. e. V. században*. A mythikus és homerikus orvosok szerepének áttekintése után az V. század orvosa-nak működését ismerteti Demokedes élete pályájában, majd részle-tesen vizsgálja a hatósági orvosok intézményét és működésüket. — C z e b e G y u l a befejezi régebben kezdett értekezését *Az athéni társadalom Alkiphron leveleiben*. E részben a társadalom alsóbbrendű tagjainak és a családnak szereplését vizsgálja a levelekben, végül pedig az előrebocsátott fejtegetések alapján megállapítja, hogy Alkiphron levelei nem annyira arra a korra jellemzők, a melyekre vonatkoznak (Kr. e. IV. sz.), mint inkább magának a szerzőnek idejére (Kr. u. századok). — Gyulai Pál *Kritikai dolgozatairól* irt méltatás nyitja meg a *Hazai Irodalom* rovatát. A bíráló, Császár Elemér elemezvén az egyes dolgozatokat, utal kiválóságukra, jellemzi Gyulait mint polemikust és műbírálót s a kritikák alapján megszerkeszti az ideális kritikus képét. — Bodola Gyulának *Dobó István a magyar költészetben* című könyvét Szabó Gyula ismerteti. Részletes összeállítás a anyagnak, de sem a tárgyban, sem a szempontban nem nyújt újat, kapcsolatokat nem keres s kissé fölületes. — A *Külföldi Irodalom* rovatában Heinrich Gusztáv ismerteti Lenznek Theodor Fridrichtől kiadott művét, *Anmerkungen übers Theater*. A kiadás szövegkritikai szempontból alapján helyes gondolatból indult ki, de megvalósítása a részletekben kifogásolható. A bevezető értekezés megállapítja Lenz műve keletkezésének körülményeit. — E. Brighenti *Crestomazia neoellenica* című gyűjteményét P e c z v i l m o s

egy görögül írt bírálatában mint igen hasznos munkát ajánlja a görög philologia barátainak a figyelmébe. — Kégl Sándor Wilhelm Jahnnak kiadását. *Das Saurapurānam*, mely igen gazdag művelődéstörténeti részletekben s a vallástörténésznek sok újat nyújt, használható, értékes munkának tartja. — Ugyanő Johannes Hertelnek *Panchatantra*-kiadásáról úgy ítél, hogy mint rendkívül gondos, a kezdő szanszkrit tanulók érdekeit szem előtt tartó munka, igen hasznos szolgálatot fog teljesíteni. — Carrollnak *The Attica of Pausanias* című kiadványát Láng Nándor ismerteti. Szerinte a munka, Pausanias I. könyvének magyarázata, hézagot pótol, s egészen lényegtelen hibákat és hiányokat leszámítva, mintaszerű. — Tacitus *Annales*inek új angol kiadásáról, melyet W. F. Allen gondozott, igen elismerően nyilatkozik a bírálója, Schmidt Márton, különösen dicséri a kiadónak Tiberius jelleméről festett képét. — Wéber Artúr Walter Küchlernek *Die französische Romantik* című munkáját ismerteti. Fölfogása ugyan egyoldalú, s ezért ítéletei nem mindig fogadhatók el, azonban vannak eredeti s mély gondolatai, előadása pedig igen szép és élvezetes. — O. F. Walzelnek *Deutsche Romantik* című műve, a bíráló Sas Endre szerint a legújabb kutatások nyomán halad s nem annyira a költőkkel, mint inkább a romanticismus gondolatvilágával foglalkozik. — A *Philologiai program-értekezések* rovatában Pécsy Béla Janicsek Józsefnek *Pár szó Aristoteles etikájáról* című dolgozatát céljatlátesztettnek tartja. — Janicsek József szerint Weigl Géza dolgozata, *Platon és a lélek hallhatatlansága*, szerény célú, folyékonyan megírt, tanulságos tárgyú értekezés. — Varnasovszky Jánosnak Livius-fordítását (*Róma története alapításától fogva*, I. könyv) bírálója, Incze József minden tekintetben sikerült kísérletnek jelenti. — A *Vegyesek között h.* (Heinrich Gusztáv) Lenz Jakab munkáinak új kiadásáról szól: — Lám Frigyes Johannes Schlafnak *Novalis und Sophie von Kühn* című könyvéről mutatja ki, hogy állításai teljesen légből kapottak; — majd rövid beszámoló olvasható Darkó Jenő és Pápay József szélfoglaló előadásairól; végül Karl Lajos felel Gulyás Pálnak bírálatára. *Külföldi könyvészet* (classica-philologiai) rekeszti be a füzetet.

4. A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE januári számában Rusz Andor *A magyar chequetörvény* címmel nagyobb értekezést közöl. Szerző szól a törvény keletkezéséről, taglalja sorban annak meghatározásait és párhuzamot von a német és osztrák cheque-törvény között. Azután rámutat azon újabb meghatározásokra, melyek az új törvény szerint az eddigi gyakorlat ellenére felmerülnek. A törvény főmeghatározása az, hogy cheque csak követelés (fedezet) alapján szabad kiállítani. Fedezetlen cheque forgalomba való hozatalát nagy pénzbüntetéssel üldözi a törvény. A fedezet fontossága kitűnik azon meghatározásból, miszerint a kiállítónak már a cheque szövegében kell követelésére utalni. Ezen utalás lényeges kelléke a chequenek, és

arra szolgál, hogy a kiállítót azon veszélyekre figyelmeztesse, melyek fedezetlen cheque kiállításával összekötvék. A chequet csak olyan czégekhez lehet intézni, melyek bankügyletekkel foglalkoznak; ennek figyelmen kívül való hagyása tekintélyes pénzbüntetést von maga után. Ezen meghatározás célja az, hogy a cheque által közvetített fizetési eljárás minél nagyobb biztosítékokkal legyen körülbástyázva, de e mellett attól kell tartani, hogy esetleges vexatiók által a közönség a chequetől elidegenkedik. A jövőben azonkívül előbb keltezett vagy egyáltalán nem keltezett chequeknek kiállítása, elfogadása vagy kifizetése kerülendő, miután a törvény ezt az eljárást is pénzbüntetéssel sújtja. Ebben az esetben a pénzbüntetést kevésbé lehet kifogásolni. A cheque fejlődésének érdekében sajnálatos, hogy a törvény a chequere, habár minimálisan (4 fillér chequekként) bélyegilletéket ró ki. Jóllehet eddig a nagy pénzintézetekre intézett chequek legnagyobb része bélyegmentes volt. Szerző üdvözlí az új törvényt, mely a cheque-intézményt biztos és szolid alapokra helyezi. Az új törvény meghatározásainak nagy része arról tanuskodik, hogy Magyarország, Ausztria és Németország cheque-törvényeit a főbb elvekben megegyezően szerkesztették. A magyar törvény egyes szakaszainak szabatos szerkesztése a tavaly nálunk ülésezett nemzetközi cheque-kongressusnak köszönhető. — Azután Kovács Alajos cikke *A bányászat és nagyipar hatása a magyarosodásra* czímmel következik. A népszámlálások adatai kétségtelenül igazolják azt, hogy a magyarság fokozatosan terjed, a mennyiben arányszáma folytonosan emelkedik. A magyarság számának növelésében nagy szerepe van a bányászat, ipar és forgalom fejlődésének, a mely foglalkozásokban a magyarság jobban van képviselve, mint a kevésbé fejlődő östermelési foglalkozásoknál. A bányászat, ipar és forgalom fejlesztése ennél fogva Magyarországon nem csupán gazdasági érdek, hanem első sorban nemzeti érdek is, mert az hathatós tényezője és előmozdítója a nyelvileg és egységes magyar állam kialakulásának. Statistikailag igazolható, hogy a népesség fejlődése és egyúttal magyarosodása is ott volt a legrohamosabb, a hol a bányászat és ipar, különösen pedig a nagyipari vállalatok a legerőteljesebben fejlődtek. Nem szólva a városokról, melyek szintén az ipari forgalom fejlődésének köszönhették népességük gyors megnövekedését és magyarosodását, falusi községekben is bámulatos eredményeit látjuk a bányászat és nagyipar népszaporító és egyúttal magyarosító hatásával. Az országnak 60 legjobban fejlődő bányász- és nagyiparos-községét véve azt látjuk, hogy e hatvan község népessége tíz év alatt 121.623-ról 187.884-re, tehát 55%-kal növekedett, a magyarság száma pedig ugyanezekben a községekben 55.067-ről 99.697-re emelkedett, tehát nem kevesebb mint 81⁴/₁₀₀-kal szaporodott. A magyarság aránya tehát e hatvan községben 45⁴/₁₀₀-ról 53¹/₁₀₀-ra emelkedett tíz év alatt. A bányászat és nagyipar révén idegen nyelvet területeken erőteljesen fejlődő magyar nyelv-szigetek keletkeztek (Pet-

rozsény, Korompa, Ruttká stb.), másrészt magyar nyelvterületen az odaözönlő idegenek tömegesen és rövid idő alatt beolvadtak (Tatabánya, Salgótarján, Diósgyőr stb.). A bányászatnak és nagyiparnak ezt a népszaporító és beolvasztó hatását még fokozni lehetne az iparfejlesztési törvény célzatú és a nemzeti politika követelményeit figyelembe vevő végrehajtásával. — Ferenczi Imre *Mária Terézia és II. József ipari politikája* című tanulmányát közi, amelyben a szatmári békétől (1711) a szabadságharcig terjedő időben uralkodó birtokelosztási viszonyok rövid ismertetése után felveti azt a kérdést, hogy miért nem fejlődött Magyarország ipari állammá mikor területén háború ezen időben alig dült? Magyarország ezen elmaradottságát szerző három tényezőre vezeti vissza: 1. az idegen uralkodóház hatalmi politikája, 2. a rendiség és 3. a néprajzi és város-gazdasági nehézségek. Szerző jelen tanulmányában csak az első tényezővel foglalkozik. A török háborúk idejében kétségtelenül kitűnt, hogy a gyakorlatban a nemesi felkelés s a papi és világi méltóságok bandériumai egymagukban a telekkatonasággal az országot megvédeni nem tudják. Ezek helyét lassanként a zsoldos, majd III. Károly alatt az állandó hadsereg foglalja el. Ugyanakkor a rendkívüli hadi segélyek helyébe az állandó hadi adó lép. És ez képezte az ütközőpontot, hol a nemesség szembe találta magát az uralkodóházzal. Mária Terézia többször sürgette a hadi adó felemelését, a rendek, miután csak a jobbágyság fizette az adót, ezt ellenezték s meg is hiusították, ne hogy jövedelmük fogyjon. Az uralkodóháznak bevételei fokozása végett tehát nem volt érdekében hazánk közgazdaságát fejleszteni és ama feltételeket megteremteni, melyek az állampolgárok anyagi és szellemi fejlődését és teherviselő képességét fokozza. Ausztriában a királyné rövidesen életbe léptette az állami hatóságokat, s ezek segítségével hozzálatott a monarchia a külföldtől való gazdasági függetlenítéséhez. Magyarországot illetőleg Mária Terézia két irány között választhatott, vagy megerősíti a nemesség kiváltságait s hazánkban is ipari és kereskedelmi országot csinál, vagy pedig Magyarország hozzájárulását a közös terhek viseléséhez éppen a magyar ipar és kereskedelem elnyomásának és az ezzel is fokozott osztrák iparfejlesztésnek közvetett útján biztosítja. Mária Terézia e második módot választotta, miután Magyarországot földrajzi helyzete úgyis az örökös tartományok érdekkörébe utalta. Hogy Ausztria fejlett nagyipari, Magyarország pedig a nyersterményeket előállító ország legyen, arra, irányult a királynő gazdasági, különösen vámpolitikája. II. József akarta anyja műve által Magyarországnak okozott kárt kiküszöbölni, de csak abban az esetben, ha a rendek lemondanak adómentességükről. Mert belátta, hogy hazánk gyarmati minőségében sohasem emelkedhetik azon kulturális fokra, mely egy hatalmas monarchia szempontjából szükséges. A nemesség mereven szembehelyezkedik II. József minden intézkedésével, azért a császár sem tesz semmit, hogy Magyar

ország gyarmati szerepéből szabaduljon, sőt a hazánkat sújtó vámpolitikát még szélsőbb irányba tereli. — Kemény György megkezdí Heves vármegye közgazdasági leírását. Az értekezés e számban levő részében Heves vármegye földrajzi viszonyáról, éghajlatáról, történeti fejlődéséről, területéről, népességéről és közegészségügyéről ír szerző. — A Közlemények és ismertetések rovatában Balkányi Béla A mezőgazdasági munkásosztály nevelési költségei cím alatt pontosan kimutatja, mennyibe kerül a magyarországi mezőgazdasági munkáscsaládoknak egy-egy gyermek felnevelése a különböző életévekben, egészen a tizenötödik életévig. Az összköltség közel kétezer korona (1970/14 K). — G. A. Magyarország gazdasági és társadalmi ismertetése címmel Gonnard René: *La Hongrie au XX-e siècle. Étude économique et sociale* cz. könyvét ismerteti. Ismertető szerint e könyvben Magyarország mezőgazdasága nagyon kedvező színben van feltüntetve, a mi egyoldalú információ eredménye. Szerző a magyar paraszt jobb sorsát mutatja ki, mint milyennel az angol paraszt bír, sőt életmódja is jobb mint a francia paraszté. A magyar agrársocialismus okai szerinte a Galiciából bevándorolt zsidók uzsorájában keresendők, a kivándorlás is csak ez uzsora megszüntetése és a nagy földbirtokok felparcellázása után fog megszűnni. Magyarország Ausztriához való viszonyát tekintve, szerző is észreveszi, hogy Magyarország függősége csak akkor fog megszűnni, ha iparállammá alakul át. — Ugyancsak G. A. Bosznia-Hercegovina cím alatt ismerteti Barre André: *La Bosnie-Herzégovine, administration Autrichenne de 1878 à 1903* cz. könyvét. E munka, melynek szerzője minden valószínűség szerint álnév alatt rejtőzik, a monarchia bosnyák politikájának lesújtó kritikája. A könyv szerzője szerint állandó harc folyik a görögkeleti vallás ellen. A sajtó elnyomása, a földviszonyok változatlansága, a benszülöttek visszaszorítása minden téren eredményezik azt, hogy a bosnyák nép szellemi és anyagi romlása mind inkább terjed. Szerző szerint e bajok akkor fognak elenyészni, ha Boszniát vagy Szerbiához csatolják, vagy önállósítják. Hogy a mű milyen tendenciával bír, elég felemlíteni egyebek közt azt, hogy a rendezett birtokviszonyok alapja, a kataszter ellen fordul. A valószínűtlenségektől hemzsező könyv egyedüli igazsága az, hogy az idegenek érvényesülését az okkupáció tette lehetővé. — Osztrák iparfelügyelet címmel (— v i t s.) Lukinac Sándor: *Die Gewerbeinspektion in Österreich* című munkáját ismerteti, mely az iparfelügyelet történeti fejlődésének és az iparfelügyelet intencióinak bemutatása után, arról közöl adatokat, hogy 1906-ban hány gyári- és balesetbiztosításra kötelezett vállalat volt, azok közül hány vizsgáltatott meg stb. — Zerkovitz Zsigmond *Gyermekevédelem* czíme alatt, Engel Zsigmond A gyermekevédelem. Sociológiai tanulmányok a gyermekevédelemnek a socialismussal és a darwinismussal való viszonyáról irt ismertetésében kimutatja, hogy szerző fejtegetéseiben helytelen alaphób

indult ki és hogy a kapitalizmusnak túlön-túl nagy befolyást tulajdonít a gyermekvédelem mai állapotára. Érdekes fejtegetések kíséretében bemutatja a szerző, hogy minő befolyása van a magánjognak, büntetőjognak és közigazgatásnak a gyermekvédelemre. Szerző utópiáról ír ott, hol a gyermekvédelem jövőjéről értekezik. — Ferenczi Imre, Kelemen Nándor: *Döntő bíráskodás munkabeszüntetésekben* című könyv ismertetése alkalmával kimutatja, hogy szerző az ő (Ferenczi) „Sztrájk és sociálpolitika“ cz. munkája alapján írta a 200 oldalra kihúzott munkáját, melyre a magyar társadalomtudományi irodalom szempontjából semmi szükség nem volt. Szerző a legújabb adatok figyelmen kívül való hagyásával ismertető fentnevezett munkáját még ki sem egészítette. Szerző nagyon jelentéktelen dolgokban Ferenczi nézetével szembeszáll, de a fontosnál, mikor ismertető nézetét vallja, nem is hivatkozik rá, — A számot a Közgazdasági Társaságra vonatkozó ismertetések zárják be.

Ugyane folyóirat f. é. februári számában György Miklós *Allami járadékunk elhelyezésének kérdése* czimvel tanulmányt közöl. Szerző mindenekelőtt a járadékpiacz mai súlyos helyzetét vázolta és megállapította azokat a mélyebb okokat, a melyek a mai helyzetet előidézték. Ezek az okok politikai, gazdasági és gazdaságpolitikai természetűek. A bankkérdés megoldatlansága, a bel- és külpolitikai helyzet bizonytalansága, a nemzetközi járadékpiaczokon végbemenő folytonos változások, a régi elhelyezési piaczok tartózkodó és bizalmatlankodó magatartása, új piaczok teremtése körüli nehézségek és mindenekfölött a magyar járadékpiacznak szervezetlensége, gyöngye felszívóképesége, elégtelen új tőkeképződése és még egyéb okok idézték elő a mai helyzetet. Részletesen kifejtette és megindokolta ezután azoknak a feladatoknak megvalósítási szükségességét, a melyek a jövő szempontjából feltétlenül és haladéktalanul keresztülviendők. Utalt azokra a nehézségekre és akadályokra, a melyek a főczél érvényesítésénél jelentkezhetnek. Ma még minden államhitelműveletnél kizárólag a külföldi piaczokra vagyunk utalva, azoknak kiszolgáltatva és ez az állapot a késő jövő szempontjából nagy veszélyeket rejt magában. A külföldi piaczoknak és a külföldi rentevásárló publikumnak magatartása a fix kamatozású czimleteinkkel szemben nem nyújt a jövőre nézve elég garanciát, a piacz és a publikum megbízhatósága igen sokat szenvedett, ennél fogva veszedelmes volna mindig és kizárólag csak a külföldre támaszkodni. Mai rentetipusunk versenyképesége csak a nemzetközi piaczokon levő jóval alacsonyabb kamatlábak mellett és állandóan csakis nagy pénzbőség esetén érvényesíthető. Mindezeknél fogva és egyéb gazdasági és politikai érdekből is a magyar járadékpiacznak szervezése, kiépítése és megerősítése, a magyar publikumnak járadékvásárlásra való diszciplinalása, bizonyos jogi személyeknek törvényes úton járadékvásárlásra való szorítása a jövő szempontjából feltétlenül szükséges

és elodázhatatlan feladat. Szerző részletesen kifejti, melyek azok az utak és módok, a melyeknek segélyével a természetes személyekkel a magyar rentét megismertetni, megkedveltetni, népszerűsíteni lehet és milyen jogi személyek vonandók be ez actióba és köteleztessenek törvényileg alapjaikat és tőkéiket járadékokba fektetni. — Ferenczi Imre *Iparunk régebbi fejlődési nehézségei I.* czím alatt tanulmányt közöl mely szerves folytatása szerző a Közgazdasági Szemle januári számában megjelentértekezésének. Szerző feltárja azon okokat, melyek a Habsburg-ház Magyarország iparát és kereskedelmét elnyomó politikája mellett közreműködtek abban, hogy hazánk gazdaságilag nem fejlődött. Ezen okok nem létében a magyar ipar és kereskedelem talán a kormány politikája ellenére is fejlődhetett volna. Első sorban a rendi országgyűlés volt az, mely minden haladásnak útját állotta. Az országgyűlés csak a nemesség érdekeit védte. A felsőtáblán kizárólag a főnemesség bírt üléssel, az alsóházban a megyék két-két követei mellett az időközben 47-re felszaporodott szabad királyi városok követei is ültek, de mindnyájan csak egy szavazattal bírtak. A városok köréből minduntalan megnyilvánuló kívánság, hogy tegyenek valamit a kereskedelem és iparért, rendszerint már az alsóházban, a nemesi többség miatt, megbukott. A mikor pedig a rendek akartak valami újítást (közpénztár felállítása iparpártolás céljából, a czéhrendszer eltörlése, utak építése stb.), a főrendek küldték vissza a javaslatot, mert bizonyára rájuk rótt volna terheket. A magyar faj természeténél fogva is idegenkedett az iparüzéstől s kereskedelemtől. Csak a fegyverforgatást tartotta szabad emberhez méltónak. Pedig az a hit, hogy a kézművesség lealacsonyít, csak abban a korszakban bírhatott némi létjogosultsággal, mikor a nemesség tényleg hadakozott. A szatmári béke után azonban e téren is lényeges változás állott be. A békés korszakban főuraink nem állítottak gyárakat, pedig adómentességük révén nagy előnyben voltak az ausztriai gyárosokkal szemben. Régi királyaink éppen ezért hívták be az iparúzó idegeneket, kik századok folyamán megmaradtak az elzárt városokban nemzetiségük mellett s mindenkor az őket védő királyi hatalommal tartottak. Innen a nemesség ellenszenve a városok, s így közvetve az ipar és kereskedelem ellen, mely valóságos harcra vezetett e két osztály között. A következő fejezetben szerző vizsgálja, hogy mennyire tudtak az önerejükre utalt városok emelkedni? A mohácsi vész előtti időben városaink a kor színvonalán állottak. De bekövetkezett a török hódoltság kora. a levantei kereskedelem útja se ment többé Magyarországon keresztül, a magyar városok egyre hanyatlanak. A sok ostrom, török és kurucz sarczolás teljesen tönkreteszi az ipart, a közbiztonság hiánya meg a kereskedelmet. A forgalomban levő pénz csekély volta, a kézműveseket cserekereskedésre indítja. Az országot számos inséges és dögvészes évet lát s ehhez járul még a felekezeti torzszalkodás és a czéhrendszer bomlása. — Azután Kenéz Béla *Közgazdasági Érte-*

kezelések cím alatt Földes Béla hasonezímű munkájának új sorozat I. kötetét ismerteti. Földes könyve nyolcz nagyobb és hét kisebb értekezést tartalmaz. Az első nagyobb tanulmány, mely 1870-ben jelent meg először, felöleli a socialis kérdés egész anyagát. Különösen a munkaviszony modern alakulását s a bérrendszert ismerteti és bírálja Földes. A második nagyobb értekezésben szerző természet-tudományi felfogással megalapozza a positiv gazdaságtan egész rendszerét. E munkája úttörő. Ugyancsak ily irányban mozog „A nemzet-gasdáságtan logikájához“ 1875-ben német folyóiratban megjelent tanulmánya. A következő nagy gyakorlati tudással megírt tanulmány az árról szól. Évszázadokra visszanyulva adja itt Földes a gabonaárak statisztikáját, Európában és az Egyesült-Államokban. Ez a munka külföldön is igen nagy sikert aratott. A következő essay a Bécs—Pozsony villamos vasút kérdését tárgyalja, közgazdasági jelentősége mellett politikai színezettel is bír. Ugyancsak aktuális themát érint „Az adóreformról“ szóló tanulmány, mely kimutatja a jövedelmi, kereseti és társulati adó igazságtalanságait s rámutat arra, hogy az adó nálunk sokkal magasabb, mint a külföldön. Az utolsó nagyobb tanulmány címe „Társadalomerkölcsi problema“. — K e m é n y G y ö r g y folytatja *Hevesvármegye közgazdasági leírása*-t. Czikke jelen részében a hevesmegyei kivándorlással foglalkozik. Kimutatja annak okait és hatásait, számszerűen feltünteti a kivándorlók által hazaküldött pénzüsszegeket s szembeállítja a kivándorlás és visszavándorlás statisztikai adatait. — A *Közlemények és ismertetések* rovatában M. *Közgazdasági encyclopaedia* cím alatt a *Handwörterbuch der Staatswissenschaften* harmadik kiadásának első kötetét hasonlítja össze a régebbi kiadással. Bemutatja az új czikkeket és felsorolja azok címét, melyeket más szerző dolgozott át. — Azután I. I. ismerteti *Creanga: Grundbesitzverteilung und Bauernfrage in Rumänien. I. Teil* cz. könyvét. Szerző az aktuális román agrár kérdést tárgyalja. Mint hivatalnok számos oly adat birtokába jutott az évek hosszú során át, melyek mások számára hozzáférhetetlenek. Szerző önálló vizsgálódásai igen becsesek. A közelmúltban lezajlott román parasztlázadás okait a rosszul megvalósított telepítésben, az igazságtalan adópolitikában, a nagybérlok trustjában, a helytelen gazdálkodási rendszerben és a román paraszt műveletlenségében látja. Kifogásolni való e könyvben azonban az, hogy szerző Magyarországra vonatkozó adatait nem igen megbízható forrásból merítette. — V á g ó J ó z s e f *Az ipartörvénytervezet bírálata* cím alatt a székesfőváros tanácsának álláspontját feltüntető előterjesztést ismerteti. Ismertető szerint a tervezet eddigi bírálói nem használták fel eléggé az időt arra, hogy az ipartörvénytervezet pártját ritkító anyaggyűjteményét kellően tanulmányozzák. Legtöbbjük nem tartja czélszerűnek az idegen intézmények meghonosítását. A főváros pedig a tervezet általános bírálatánál aggodalmasnak tartja a merész reformirányt, de mikor specialiter tárgyalja azt,

mindenütt egy lépéssel tovább szeretne menni. Ismertető ezután sorba veszi azon fontosabb szakaszokat, melyekre a tanács helytelen véleményyt mondott. Ilyen, hogy a főváros tanácsa ellenzi a tanonczlétszámot korlátozó intézkedést. A bírálatban egyes fejezetek nincsenek kellően méltányolva, sőt igen gyakran félreértették a tervezetet. Eynémely helyen azonban a tanács előterjesztése hivatásának magaslatára emelkedett. — P. K. *Amerikai pénzválság* címmel *Hermann Schuhmacher: Die Ursachen der Geldkrisis* című könyvét ismerteti. Az 1907. évi amerikai pénzválság okai az amerikai pénz és hitel-szervezetben rejlenek. Ilyenek a központi jegybank hiánya, a speculatio nagy mérvre, a belső földmívelő vidékek változó pénzszükséglete, mely legnagyobb a termés után. — Rövid ismertetést találunk még a *Magyar biztosítási évkönyv*-ről is. — A Magyar Közgazdasági Társaságra vonatkozó értesítéssel zárul e szám, melyhez mellékképpen a Társadalomgazdaságtani Bibliographia januári száma csatlakozik.

Ugyane folyóirat márcziusi számában M. megleghangú nekrologot közöl *Kautz Gyuláról*. A tudományos nemzetgazdaságtan első mívelője volt Magyarországon; a nemzetgazdaságtan irodalom-történetéről szóló munkája, bár a 60-as években jelent meg, még ma is a legkiválóbb forrásmunka; elméleti tanulmányaiban az angol klaszszikus iskolára támaszkodott, de hatása alatt állott a német első történeti iskolának is, melytől különösen az anyaggyűjtés módszerét vette át. A gazdaságpolitika terén a szabadelvűségnek volt híve, meggyőződéssel pártolta a tiszta arany valutát; korán felismerte a szövetségi intézmény nagy jelentőségét a társadalmi élet számára. A Magyar Közgazdasági Társaság elnökét, majd tiszteletbeli elnökét vesztette benne. — Majd Kovács Gábor *A demographia irodalma és az osztályokba tagozódás*. Adalékok az osztályok dynamikájához címmel értekezést közöl, melyben szerző mélyíteni kívánta a bruxellesi Solvay-féle sociologiai intézetben végzett újabb kutatások útján azokat a tételeket, a melyeket a *Népesedés elmélete* című, a mult év őszén megjelent munkájában a népesedés elméleti kérdéseire vonatkozólag felállított. E tételek közül a legfontosabb az, hogy mivel a népesség nem egységes szövedék, a melyben nem lehetne megkülönböztetni az egyes alkotó elemeket, a népesedés menetét, vagyis a népesség változásának tényeit is az alkotó elemek megkülönböztetésének, vagyis az osztálylyá tagozódásnak szempontjából kell vizsgálni. Kovács említett munkájában ezt a kutatási módot alkalmazta s kimutatta, hogy a magyarországi népesedés legutóbbi hat évi statisztikai adataiból biztosan meg lehet állapítani azt, hogy a születések tekintetében mennyire különböző arányokat tüntetnek fel az egyes osztályok. Munkájában bőven indokolta ez eltéréseket is. Jelen dolgozatában csak annak a kimutatására szorítkozik, hogy mily kevésbé alkalmazták még a külföldi demographiai irodalomban is a népesedés menetének e szempontokból való vizsgálatát. Átkutatva a demographia nagy

irodalmát, különbséget tesz azon munkák között, a melyek a népeséget a földrajzi elhatároltság (megyék, tartományok, s a városokban a városnegyedek) szerint igyekeznek jobb vagy kevésbbé jómódú csoportokra osztani és így vizsgálni a népesedést is, s azon munkák között, a melyek a foglalkozás és a foglalkozás alapján megállapítható társadalmi állás szerint bontják fel a népességet csoportokra s vizsgálják e csoportok népesedését. E tekintetben lehetőleg kimerítő bibliographiát is ad a német, francia és angol nyelven a legújabb időkig megjelent dolgozatokról. Az ilyenmű munkák csekély számát azonban azzal magyarázza, hogy a statisztikai hivatalok kiadványai nem dolgozzák fel a foglalkozás alapján a népesedés tényeiről felvett adatokat és így inkább magánstatisztikai jellegűek s természetesen szűk körbe szorítózkodók az idevágó dolgozatok is. A mi pedig a hivatalos statisztikát illeti, a míg az álló népességnek foglalkozás alapján való osztálytagozódásáról tiszta képet lehet nyernünk, mert a statisztika erről gondoskodik, a mozgó népességről már csak négy államban: Porosz-, Magyar- és Angolországban s Ausztriában (egy foglalkozási csoportra: az állami tisztviselőkre még Franciaországban is) van ily statisztika. Ezekkel a statisztikai kiadványokkal óhajt foglalkozni, összehasonlítani szándékozáva a könyvében nyert adatokat a külföldi adatokkal. Ez elé a törekvése elé azonban legyőzhetetlen akadály tolt: a külföldi államok statisztikája vagy meg nem bízható, vagy pedig a magyar foglalkozási statisztika beosztásától annyira eltérő, hogy összehangba nem lehet hozni a nyert adatokat a magyar statisztikáéival. Ezért e dolgozatban — a mely még ismerteti a nemzetközi statisztikai intézetnek a népesség osztálytagozódása alapján eszközölt vizsgálatokkal szemben elfoglalt álláspontját — csupán a magyarországi népesség osztálytagozódásának ismertetésére szorítkozik. De mivel a népesség osztálytagozódásáról — a foglalkozási csoportokból indulva ki — más államok is adnak felvilágosítást, nemzetközi összehasonlításokkal kíséri adatait. Statisztikai tábláiból kitérünk, hogy a tulajdonképeni Magyarország népességének $39^{\circ}83'$ -a tartozik a birtokos, $53^{\circ}08'$ -a a birtoktalan osztályhoz, vagyis az anyagi javak termelésében az ország népességének $92^{\circ}01'$ -a vesz részt. Az anyagi termelésben részt nem vevő elemek közül az értelmiség $3^{\circ}41'$, a véderő pedig $0^{\circ}79'$ -ot képvisel. Az adatok hiánya folytán ismeretlen osztályhelyzetűekre $2^{\circ}89'$ esik. E csoportosítást különböző alosztályokban is tovább folytatja s a keresők és eltartottak abszolút számait, s az összes népességből a keresőkre, a hét éven alóli eltartottakra, a kereső nőkre, a kereső férfiakból a nőtelekre s a kereső nőkből a hajadonokra eső arányszámokat is — mindenhol az általa megkülönböztetett társadalmi osztályokban — kimutatja s áttekinthető képet nyújt Magyarország népességének osztálytagozódásáról. Ezek a számok azonban csak arra szolgálnak, hogy egy következő dolgozatban a házasságkötések és a születések arány-

számaikat, a melyeket a nyert adatoknak osztályok szerinti csoportosítása útján nyert, összehasonlíthatta ez adatokkal s levonhatta a házaságkötésekben és a születésekben megnyilvánuló törvényszerűségeket és így adatokat nyújthasson a magyar népesség osztályainak dinamikájához. — Azután Ferenczi Imre *Iparunk régibb fejlődési nehézségei* című tanulmányának folytatása következik, melyben tovább felsorolja azon okokat, melyek iparunk fejlődését akadályozták. Ilyen ok volt a tőkeképződés hiánya, mely káros hatását az uzsoráéval egyetemben igen is érzékenyen érvényesítette. A külfölddel való pénzforgalmat is idegenek közvetítették (Fuggerek). Egyedül a főurak és főpapok birtak nagy jövedelemmel, de a világi főnemesség erején felül költött, az egyházból pedig hiányzott minden vállalkozási kedv. Hiányzott Magyarországnak a kereskedelem és ipar fejlesztésére még a személyi elem is. A török kiűzése után az ügyes görögök és oláh eredetű czinczárók ragadták magukhoz e kor nagykereskedelmét. Ők azonban hazánkat csak átmenetileg keresték fel, s a kik meggazdagodva itt maradtak, átvedlettek bérlőkké és földbirtokosokká. A zsidóság, mely a mohácsi vész előtt az ország kereskedelmét úgyszólván kizárólag kezelte, a felekezeti elfogultság e korában, üldözéseknek volt kitéve és már csak házalással foglalkozhatott. A külpolitikai, gazdasági és kulturális viszonyaink sem ébreszthették a vállalkozói szellemet. Amerika felfedezése folytán hazánk megszűnt a Nyugatot a kincses Kelettel összekötő országút lenni; a rossz utak, a sok vám, a vendégfogadók zsarolásai, a közbiztonság hiánya megakadályozták a kereskedelemnek is csak némi fellendülését. Mindezek koronája azonban kereskedelmi jog nem létezése volt. A kapitalistikus nagyipar térfoglalásának nagy akadályai a középkori munkarendszer volt. A czéhrendszer megkötötte a mestert, a mennyiben előírta, hogy mindegyik hány segédet és inast tarthat. Egyedül a bánya- és nyomdaipar dolgozott igazi bér munkásokkal. A háziipar kifejlődését meg a nemesség akadályozta meg, mert saját megrövidülését látta benne. Csak a Felföldön és Erdélyben, hol a népesség sok volt a föld művelésére, fejlődött ki háziipar, de ott lelketlen kalmárok áldozata lett, kik, miután versenytől nem kellett tartani, olcsó áron megszerezték a háziipari termékeket. Mária Terézia és II. József Ausztriából iparállamot csináltak, gondoskodtak egyszersmind arról is, hogy az osztrák ipari termékeknek legyen lerakodó helyük, így jutott Magyarország gyarmati sorsra. Nagy csapás volt a magyar közgazdaságra az a körülmény is, hogy mikor a czéhrendszert és hivatalos árszabásokat eltörölték, az osztrákok ipari termékeikkel árasztották el Magyarországot. Nálunk a birtokos nemesség küzdötte ki a democratia bizonyos fokát, ez az osztály a változott viszonyokhoz alkalmazott formában továbbra is maradt uralmon, mint sehol a nyugati államokban. Ez legfőbb oka annak, hogy az 1848-ban bekövetkezett és az 1867-ben tisztázott politikai átalakulásból az iparfejlesztés ügye újra hamu-

pipóként került ki. — K e m é n y G y ö r g y folytatja *Hevesvármegye közgazdasági leírását*. Bemutatja Hevesmegye közigazgatási beosztását. Összesen van hat járás és két r. t. város. A járások és városok területi és népességi adatait azzal is bővíti szerző, hogy járásonként számszerűleg elősorolja a legnagyobb és legkisebb községeket. Majd a 117 községet osztályozza a lakosság száma szerint. Érdekes adatok azok is, a melyek a megye községeit a hozzájuk tartozó földterület szerinti megoszlásban tünteti fel: legtöbb az olyan község, melynek területe 2000—6000 kat. hold között változik. A népsűrűség négyzetkilométerenként igen különböző (91·9—42·2). A vármegye hét választókerületet alkot, melyekben a választók száma elég arányosan van elosztva. A közegészségügyet tekintve Hevesmegye, bár utóbbi időben igen sokat áldoz annak javítására, még igen sok tennivalót hagy maga után. A nagy halálozás okai: a városokban a csatornázás teljes hiánya, a szűk, poros utcák s a túlszűfolt egészségtelen lakások: a vidéken pedig a rossz ivóvíz, koreszmázás és alkoholizmus. Igen sok áldozatot szed a tüdővész is. A birtokviszonyokat illetőleg nincsen arány a nagy-, közép- és kisbirtokok között. Igaz, hogy a 38.128 gazdaság közül csak 114 az 1000 holdon felüli birtok, területre nézve azonban az összes művelésre alkalmas föld 70%-a nagybirtok. A nagy uradalmakban elég okszerűen folyik a gazdálkodás, de a kis- és középbirtokosok rablógazdálkodást folytatnak. A munkabérek állandó emelkedésben vannak, mert munkáskéz kevés van, a mit különösen a kiscgazdák éreznek meg. Növeli a bajt a mezei és földmunkások socialista jellegű szervezkedése. A mezőgazdaságban a fősúly a gabonaneműekre van fektetve. — A *Közlemények és ismertetések* rovatában J a n k o v i c h B é l a bíráló ismertetést közöl Kovács Gábor: *A népesedés elmélete* című művéről. A munka első részében szerző az alapfogalmak után ismerteti Malthus életrajzát, Godwinnal való polemiáját és az abból kialakult munkát „a népesedés alapelvéről”. Azután következik a munka igen érdekes része, mely a Malthus elvét valló és tagadó irodalmat mutatja be. Kovács erős kritika alá veszi Malthus elméletét s helyébe magyarországi adatok alapján a népesedés új törvényét állítja fel, főleg Hansen, Mandello, Wolf és Leroy-Beaulieu alapján. Ha Kovácsnak nem is sikerült Malthus elméletét ledönteni s helyébe saját törvényét állítani, célját, kimutatni „az osztályokba tagozódás tényének a népesedés menetére gyakorolt döntő befolyását”, elérte. Ezzel kiegészíti a népesedés eddigi elméletét. — S o m o g y i M a n ó Marx cím alatt Werner Sombart: *Das Lebenswerk von Karl Marx* című könyvét ismerteti. Hogy Marx, a tudós, csak halála után érvényesült, és hogy Marx, a politikus, csak halála után hódított igazán, arra ad feleletet e könyv. Marx programját minden ország proletárja elfogadhatja. — K. G. Walter Jacoby: *Der Streit um den Kapitalbegriff, seine geschichtliche Entwicklung und Versuche zu seiner Lösung* című munkáról közöl ismer-

tetést. Szerző a tőke tudományos fogalmának fejlődését és e fogalom körül a társadalmi gazdaságtanban még ma is folyó nagy vitát ismerteti s maga is új meghatározását adja a tőke fogalmának. — (—vits) *Králik Lajos: Hitbizományi jogunkról. Pálffy János gróf végrendelete* című könyvét ismerteti, melyben szerző a magyar hitbizományi jog codificatióját sürgeti azon elvek alapján, melyek id. gróf Pálffy végrendeletében foglalvák. — Ugyancsak (—vits) *Védvámpolitika* cím alatt *Karl Böhme: Dreissig Jahre deutscher Schutzzollpolitik* című könyvéről közöl ismertetést, melyben szerző a német ipar és kereskedelem fellendülését a védvámoknak tulajdonítja.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HUSZONKETTEDIK AKADEMIAI ÜLES.

Az I. osztály hatodik ülése.

1909 június 1-én.

HEINRICH GUSZTÁV rt., helyettes elnökle alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Pasteiner Gyula, Simonyi Zsigmond r. tt. — Ferenczi Zoltán, Gombocz Zoltán. Hegedüs István, Katona Lajos, Melich János, Némethy Géza, Váczy János, Vári Rezső l. tt. — *Más osztályokból*: Berzeviczy Albert t. t. — Békefi Remig, Ortway Tivadar, Szily Kálmán r. tt. — Hornyánszky Gyula, Medveczky Frigyes l. tt. — Jegyző: ifj. Szinnyi József osztálytitkár.

132. KATONA LAJOS l. t.: „Az Érdy-codex egy fejezetéről“.

133. VÁRI REZSŐ l. t.: „A Ciris-monda“.

134. VARGHA DAMJÁN: A nagyszombati codex Teljes Bölceségének értéke és forrása. Bemutatja Katona Lajos l. t.

135. KAPOSI JÓZSEF: Magyarországi Dante-codexek. Bemutatja Ferenczi Zoltán l. t.

136. A h. elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére PASTEINER GYULA r. és KATONA LAJOS l. tagot kéri föl.

HUSZONHARMADIK AKADEMIAI ÜLES.

A II. osztály hatodik ülése.

1909 június 7-én.

BÁRÓ NYÁRY JENŐ t. t. h. elnökle alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Berzeviczy Albert t. t. — Concha Győző, Csánki Dezső, Fejérpataky László, Hampel József, Ortway Tivadar, Vécsey Tamás r. tt. — Áldásy Antal, Angyal Dávid, Angyal Pál, Balogh Jenő, Csonatosi János, György Endre, Hornyánszky Gyula, Mahler Ede, Magyar Gyéza, Myskovszky Viktor, Nagv Géza, Reiner János, Szendrei János, Szeremlei Samu. Tagányi Károly, Téglás Gábor l. tt. — *Más osztályokból*: Heinrich Gusztáv r. t. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

137. SZEREMLEI SAMU I. t.: Hódmezővásárhely népességének származása és kifejlődése. Székfoglaló. — Tagsági oklevelének kiadása határoztatik.

138. MAHLER EDE I. t.: Egyiptomi emlékek Magyarországon. Székfoglaló. — Tagsági oklevelének kiadása határoztatik.

139. A h. elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére ORTVAY TIVADAR és VÉCSEY TAMÁS r. tagokat kéri föl.

HUSZONNEGYEDIK AKADEMIAI ÜLES.

A III. osztály hatodik ülése.

1909 június 14-én.

ENTZ GÉZA osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Báró Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Ilosvay Lajos, Kövesligethy Radó, Lenhossék Mihály, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Szily Kálmán, Wartha Vincze r. tt. — *Bodola Lajos, Franzenau Ágost, Kalecsinszky Sándor, Kosutány Tamás, Kürschák József, Lörenthey Imre, Ónodi Adolf, Töttösy Béla, Tuzson János, Zemplén Győző I. tt.* — *Más osztályokból*: Fejérpataky László, Heinrich Gusztáv, Ortvy Tivadar, Pauer Imre, Vécsey Tamás r. tt. — Borovszky Samu, Mahler Ede, Némethy Géza, Téglás Gábor I. tt. — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

140. ILOSVAY LAJOS r. t.: „A hidrokénessav, ill. hydrosulfítok újabb alkalmazása. Molybdaenkek, Wolframkek, Uranosulfit. — Székfoglaló.

141. LÖRENTHEY IMRE I. t.: „Megjegyzések Magyarország ó-har-madidőszaki foraminifera faunájához“.

142. Dr. GAÁL ISTVÁN részéről: „Rákosd szarmata-korszakbeli szárazföldi mollusca-faunája“. Előterjeszti Lörenthey Imre I. t.

143. a) Dr. ABONYI SÁNDOR részéről: „Adatok a tengeri csontos halak bélcsatornájának szövettanához“. — b) Dr. VERESS ELEMÉR részéről: „A medusák mozgásáról“. Előterjeszti Entz Géza r. t.

144. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére WARTHA VINCZE r. és LÖRENTHEY IMRE I. tagokat kéri föl.

HUSZONÖTÖDIK AKADEMIAI ÜLES.

Nyolczadik ö s s z e s ü l e s .

1909 június 14-én.

WARTHA VINCZE másodelnök elnöklete alatt jelen voltak: Beöthy Zsolt, Concha Győző, b. Eötvös Loránd, Fejérpataky László, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Ilosvay Lajos, König Gyula, Kövesligethy Radó, Lenhossék Mihály, Ortvy Tivadar, Pauer Imre, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Szily Kálmán, Vécsey Tamás r. tt. — Alexander Bernát, Angyal Dávid, Bodola Lajos, Borovszky Samu, Császár Elemér, Franzenau Ágoston, Hegedüs István, Hornyánszky Gyula, Kalecsinszky Sándor, Katona Lajos, Kollányi Ferencz, Kossutány Tamás, Kürschák József, Lörenthey Imre, Mahler Ede, Marczali Henrik, Melich János, Négyesy László, Némethy Géza, Ónodi Adolf, Reiner János, Schafarik Ferencz, Tagányi Károly, Téglás Gábor, Töttösy Béla, Tuzson János, Zemplén Győző I. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtítkár.

145. HAMPEL JÓZSEF rt. szabad előadásban jelentést tesz a f. évi április elején Kairóban megtartott II. nemzetközi archaeologiai kongresszusról. — Tudomásul van. A kidolgozott jelentés az Akadémiai Értesítőben fog megjelenni.

146. Főtitkár mély megilletődéssel jelenti, hogy GOTHARD JENŐ l. t., az astronomia buzgó munkása, a herényi Astrophysikai Intézet tulajdonos-igazgatója, május hó 29-én váratlanul elhunyt. — Az összes ülés fájdalommal részvételének ad kifejezést és fölhívja a III. osztályt, hogy méltó emlékezéséről gondoskodjék.

147. Főtitkár jelenti, hogy gróf APPONYI ALBERT vallás- és közoktatásügyi miniszter úr az Akadémiának a magyar bibliographia ügyében 1908. évi február 10-én kelt fölterjesztésére (l. Akad. Értesítő 1908. 62. l.), f. 1909 április 9-én 75.536/1908 sz. a. a következő leirattal válaszolt:

„A Magyar Tudományos Akadémiának.

1908. évi február hó 10-én kelt 76. számú előterjesztésében javaslatot tesz az igen tisztelt Akadémia a magyar irodalom teljes bibliographiájának elkészítése iránt.

Felesleges különösen hangsúlyoznom, hogy ez eszmét a magam részéről a legmelegebb rokonérzéssel fogadom s hogy azt, mint a melyet valóban országos feladatnak ismerek el, a legszélsőbb határokig pártfogásomba venni hajlandó vagyok. Mégis ez idő szerint kénytelen vagyok osztani azokat az aggályokat, a melyeknek a Magyar Nemzeti Múzeum visszakérőleg ide mellékelte jelentésében kifejezést ad.

Miután azonban ez aggályok pusztán anyagi akadályokon alapszanak, és remélnem kell, hogy ez akadályok hovatovább elháríthatók lesznek, hozzájárulok az igen tisztelt Akadémiának az iránti javaslatához, hogy a felvetett eszme, az elvek előleges megállapítása végett, egy ad hoc kiküldendő bizottság elé vitessék.

E szakbizottság tárgyában az igen tisztelt Akadémia újabb előterjesztését készséggel fogadandom.”

Az I. osztály f. évi június 1-én tartott ülésében meleg köszönettel fogadta Ö Nagyméltóságának ez örvendetes elhatározását és javasolja, hogy kéressék föl a miniszter úr a kérdéses bizottság megalkotására, mire az Akadémia a maga részéről is a miniszter úr által megállapítandó számú tagokat fog e bizottságba kiküldeni. — Elfogadjatik.

148. Főtitkár jelenti, hogy BERTHOLD MUYDEN (Lausanne) és ALEXANDRE CLAPARÈDE (Genf) urak, a kik a M. T. Akadémia rendelkezésére bocsátották Césare de Saussure emlékiratainak kéziratait, meleg köszönettel vették e följegyzéseknek Thaly Kálmán t. tagtól szerkesztett és bevezetett kiadásából megküldött példányokat. — Tudomásul van.

149. Az I. osztály jelenti, hogy KÁLMÁN KÁROLY teljes Ossianfordítását kiadásra méltónak találja ugyan, de minthogy saját költségvetése keretében a nagyterjedelmű munka kiadására fedezetet nem talál, javasolja, hogy ajánlja az Akadémia e műfordítást kiadásra, ill. segélyezésre a vallás- és közoktatási m. k. miniszter úrnak. — Elfogadjatik.

150. Meghívók érkeztek a Dunántúli Közművelődési Egyesület közgyűlésére (június 8.) és RADLOFF VILMOS k. t. ötvenéves jubileumára (május 27.). Az elsőn RÁKOSI JENŐ t. t. képviselte az Akadémiát, tagtársunknak táviratilag fejezte ki az Elnökség az Akadémia üdvözlését. — Tudomásul van.

151. Nógrádvármegye gyűjtőívet küldött Madách Imre sir-emlékére. — Köröztetni fog.

152. Az Akadémia könyvtára az utolsó kimutatások óta a következő adományokat vette: 1. Gr. Teleki Páltól: Atlasz a japáni szigetek cartographiájának történetéhez. — 2. Thaly Istvántól: Gáli, Klavirozás mestersége, Buda 1802; Sperling, Institutiones publicae, Wittenbergae 1671; Ephemerides Vindobonenses, 1783. — 3. Dr. Pintér Jenőtől: A magyar irodalom története (2 kötet). — 4. A magyar Allatorvosi Egyesülettől: Magyar Allatorvosi Könyvészet (1472—1904.). — 5. Dr. Havass Rezsőtől: Jelentés 1908-ról. — 6. Gyulai Ágosttól: Kiss Áron emlékezete. — 7. Kardos Alberttől: Emlékkönyv. — 8. Dr. Szily Auréltól: a) Gerinces állatok szemének fejlődése; b) Beitrag zu den Befunden von angeborenem akzessorischen Irisgewebe. — 9. Bálint Antaltól: A gyorsírástudomány alapvonalai. — 10. Egy ázsiai-tól: Varázsrontó. — 11. H. Bourgeois-tól: Le glagol. — 12. A madridi Instituto central Meteorologicotól: Resumen de las observaciones meteorológicas. — Köszönettel vétetnek.

153. A M. Tud. Akadémia kiadásában 1909 május 25-étől június 14-éig megjelentek a következő munkák: 1. Akadémiai Értesítő. 234—235. füz. — 2. Czimlap a Társadalmi Értekezések XIII. kötetéhez. — 3. Platz Bonifác 1. t.: Az ősemlék kritikai méltatása. (Társ. Értek. XIV: 2.). — 4. Thaly Kálmán t. t.: De Saussure Cézár-nak, II. Rákóczi Ferencz fejedelem udvari nemesének törökországi levelei 1730—39-ből és följegyzései 1740-ből. — Tudomásul van.

154. Másodelnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére FRÖHLICH IZIDOR és RADOS GUSZTÁV r. tagokat kéri föl.

Nekrolog.

Lóczy Lajos r. t. beszéde Nagysuri Böckh János l. t. ravatalánál 1909 május hó 12-én.

Megrendülve állok e ravatal előtt, hogy a M. T. Akadémia és a Magyar Földrajzi Társaság nevében búcsúszót intézzek Böckh János kihűlt földi maradványaihoz és elköltözött egyéniségéhez.

Hosszú évek tisztelete és szeretete, ifjúságom kezdetétől fűzött engem hozzá; régtől fogva munkatársa is valék és utóbb hazánk egyik nagy és remek vidékének tanulmányozásában, a Balatonmellék kutatásában legszorosabb követője lettem. Elhunyt szeretett társunk és szeniorunk! váratlan haláloz megdöbbenéssel sújtott mindnyájunkat magyar geologusokat; hiszen friss szellemedtől, tiszta itéleletedtől, nagy tudásodtól és erős munkabírásdóttól még annyit vártunk.

A Magyar Földrajzi Társaság balatoni monographiájának volt szentelve utolsó napjaid munkássága, ebbe a nagy munkába irt értekezésed befejezése közben hullott ki a toll kezedből.

Hálás érzülettel búcsúzik el tehát a Magyar Földrajzi Társaság nevében is.

Akadémiánknak harminczhárom év óta volt érdemes tagja a math. és természettudományi osztály keretében.

Hivatásának nagy feladatai: egy országos tudományos és gyakorlatilag jelentős intézetnek fejlesztése, otthonának megalapítása

töltötték be Böckh János életének nagy részét. Ezeket a feladatokat fényesen megoldotta. A m. kir. földtani intézet palotája, múzeuma, munkaköre elismert kiválóságává lett vezetése alatt az egész földkerekségen. Akadémiánk szapora munkásai között nem szerepelhetett, mert hiszen a földtani intézet fejlesztése kötötte le minden idegszálát. Ebből a központból azonban a magyar haza összes hegységeit, rónaságait, az általaj felismerhető titkait ritka buzgalommal vizsgálta egy hosszú emberöltőn keresztül és klasszikus munkákkal ajándékozta meg nemcsak a magyar tudományos irodalmat, hanem a világ-irodalmat is.

A Bakony déli részének, a pécsi hegységnek geológiai leírása, a Krassó-Szörény vármegyei hegységek geológiai felvétele, melyet kitűnő munkatársaival nem régen fejezett be, a magyarországi petroleumtelepekről írt tanulmánya mindenkorra maradandó kincsei a magyar tudományos munkának.

Szeretett társunk! szellemedtől nem búcsúzom el, szeretetüinktől, kegyeletüinktől környezve közöttünk marad az, hogy a tudományodat mivelő utódokat vezesse, irányítsa és buzdítsa. Kedves jó Böckh János Bátyánk! az önzetlenség, a becsületesség mintaképe, magyar geológusok díszé! vidd magaddal utolsó utadra mindnyájunk halálját, köszönetét irántunk mindig táplált jószágodért, szeretetedért és mindazért, a mit hazánk földjének megismertetésére cselekedtél. Nyugodjál békében, Isten veled, Isten veled!

KÖRLEVÉL

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA T. TAGJAIHOZ.

A Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti, rendes és levelező tagjait ezennel fölkérem, hogy az 1909. évi írói munkásságuk eredményének, illetőleg közrebocsátott vagy sajtóra kész dolgozataiknak jegyzékét, az 1910-ik évi Akadémiai Almanach számára, **folyó évi szeptember 30-ig**, az Akadémia főtitkári hivatalához beküldeni méltóztassanak.

Az utolsó nagygyűlésen megválasztott tagokat fölkérem születési idejük és helyük közlésére, valamint eddigi munkálataik teljes jegyzékének beküldésére. Azokat a régiebb tagokat, kik eddigi munkálataik jegyzékét be nem küldötték, arra kérem, hogy ez alkalommal összes munkásságukra terjeszkedjenek ki.

Minthogy az elmúlt években a tagoknak csak egy része felelt meg ezen felhívásnak, tekintettel az Almanach e részének irodalomtörténeti jelentőségére, bátor vagyok kérésemet a tagok különös figyelmébe ajánlani.

Egyszersmind az 1909-ik évi Almanachban levő s azóta netán megváltozott **címek** kiigazítását, esetleg kiegészítését kérem.

Végre szerencsém van figyelmeztetni a t. tagokat az Ügyrend 5-ik pontjára, mely önéletrajzi adatoknak pecsét alatt beküldését kívánja.

Budapest, 1909 szeptember 10.

HEINRICH GUSZTÁV,
főtitkár.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV.

XX. KÖTET.

1909. Október 15.

10. FÜZET.

Tompa Mihály levelei Kazinczy Gáborhoz.

A budapesti egyet. könyvtárban levő eredetiekből kiadja
Ferenczi Zoltán.

I.

Hanva, 1859 szept. 7.

Édes barátom! Mindszenty költeményeit kaptam szíves soraid kíséretében; czélom volt pedig *nem válaszolni*, hanem személyesen menni Bánfalvára, hogy együtt lehessünk s hallgathassam *élményeitek* (a mint mostanság írják), rajzát a *te* ajkidról. De Homérrel szólván: *máskép állott az istenek térdein*; én ugyanis e napokban feleségemmel együtt Nagy-Körösre rándulok Aranyékhoz: mihelyt megtérünk: nagy örömemre leend nálatok lehetni. Addig is ő nagyságoknak legteljesebb tiszteletemet jelelve s Téged is az Úr oltalmába ajánlva vagyok Hanván Sept. 7 1859.

tisztelő barátod

Tompa Mihály.

Czim: Tekintetes Kazinczy Gábor úrnak Bánfalván.

II.

Hanva, 1859 decz. 15.

Kedves barátom!

Nagy örömmel engednék szíves felhívasodnak, ha lehetne, de sok mindenféle ellenkező dolgok állnak utamban. Először is: átfáztam s néhány nap óta a szobát örzöm; nem vagyok ugyan beteg, de egészséges sem, s egy út bizonynyal rosszabbá tenné állapotomat. Aztán minek menjen az ember jó emberek közé akkor, midőn nincs egészen helyén? Nem hinnék, hogy baja van; imé világos példa vagy Te magad, ki mindezekre, — mintha

hallanám — így szólsz: hypochondria! Másodszor: lovaim egészen osztrák lábon állanak; nevezetesen a szürke egészen beleszeretett a *szédeltésbe*; beadom Pestre fiatal poétának. Harmadszor: most épen szalmaözvegy vagyok; feleségemasszony nem tekintvén az én siralmas és köhögős állapotomat, felszedte a sátorfáját és elment a testvérével Etelka napját ülni. Negyedszer: a káplánom sincs itthon. Zádorfalvára ment és Ragályra. Ez magában is felette nagy fontosságú lehet rád nézve: hova ment az én káplánom, de még fontosabbá válik: hogy Ragályra. Mert tudod-e, hogy ígérkeztünk R. Ferdinándnak, hogy meglátogatjuk. Ő azonban életének $\frac{9}{10}$ -ed részét másutt töltvén: előre kellene értesítnünk odamenetelünkről. Ez azonban nem rontja le Miskolcra-menésünket, csak időt tudjak reá nyerni. Ünneppen és utána is én alig szabadulhatok hazulról, mert diákkal s egyébbel később is van dolgom.

Tehát csak ebben maradjunk: mihelyt lehet, megyek.

Önagyságoknak teljes tiszteletemet, neked baráti ölelésemet a viszontlátásig.

Hanva, dec. 15. 1859.

A régi

Tompa Mihály.

Czím: Tekintetes Kazinczy Gábor úrnak barátságos tisztelettel Bánfalván.

III.

Hanva, 1860 jan. 22.

Édes Barátom! Küldöm a mit itt hagytál. Szivartárczából még a szivart se szedtem ki, mint a mai világ genialitása megengedte volna; melly genialitás szerént ebet lopni, lovon a legjobb barátot behúzni s több efféle apróságot elkövetni szabados dolog.

Kérlek szépen: légy szives nekem azt az előfizetési ívet, s a Toldy által kiadott díszes Kazinczy-ünnepély-albumot elküldeni Putnokra a postára. Rövid időn haza viszem magam személyesen, el se piszkolom; ime látod most is nagy tisztelet- s köszönetem mellett küldöm vissza Nina kisasszony ő nagyságának Kazinczi verseit.

Nömmel együtt ő nagyságoknak teljes tiszteletünket nyilvánítván: meleg kézzorítással vagyok Hanván jan. 22. 1860.

Hived

Miska.

B. Czímzés nélkül egy haránt-lapon.

IV.

Hanva (1860 máj. 30.)

Édes barátom! Itt küldöm a Mikó-féle verset, légy szíves észrevételeiddel együtt mentül előbb Putnokra küldeni. Régen készen van, de át se nézhettem, mert Ragályon létünk óta nekem is bajom van; szemem világa elveszett, nem fáj a szem, de nem látok vele; az ünnepekben se szolgálhattam. Csak ez kellene még az élet többi örömeihez!

Jókay ur tehát csakugyan nem alázta meg magát hozzám. Én igen bölcsen tudom: hogy az emberek olyanok, mint „a tekenőbe öntött víz“. Jókayt némi kivételnek voltam hajlandó tartani! Gyengeségemet nagyon szégyenlem.

Légy szíves egyuttal nekem Lorántffy Susánna életére vonatkozó némi adatokat küldeni, ha kéz alatt volnának illyek nálad; mert tudod hogy a superintendens követelt verset írni.

Ő nagyságokat tisztelve vagyok Hanván
barátod

Tompai.

Kelet nélkül. A levél megérkeztét Kazinczy írta oda így:
„máj. 30 d. 1860.“

V.

(Hanva, 1860. jun. 6.)

Édes barátom! Kaptam leveledet. Köszönöm szíves részvételét. Jókayt ne mentsd! Vak vagyok. Isten áldjon meg!

Öszinte barátod

Tompai Mihály.

Hely és kelet nélkül. Kazinczy írta rá a vétel napját így:
„jún. 6 d. 1860.“ Címzés: Tekintetes Kazinczy Gábor úrnak Bánfalván.

VI.

Hanva (1860 szept. 6.)

Kedves barátom! Magam, tehát röviden írok.

Teljesen áthatva vagyok a köszönet s hála érzetétől azon érdekelttségért s szíves részvételért, mellyel szembajom iránt Házatok viseltetik; mikor bizony elég mind a Háznak, mind saját magadnak a baj, mellyel küzdesz, s mellynek adják az istenek mihamar és jó végét.

Hejh! majd meglásd, milyen vigan leszünk, megyünk ides-tova, ha meggyógyulunk, mi ma történjék meg, ne holnap!

Ide zárom szembajom pontos és részletes leírását. Folytasd szíves közbenjárásodat e dologban, én felette nagy köszönettel teszem, mit az a tisztelt orvos ur javál, s teljes hálával ismerem el a te kezedet is e dologban.

Lehetetlen többet! Ő Nagyságoknak tiszteletem. Hanván.

Igaz barátod

Tompa.

Nőm 2 hét óta nincs honn. Mihelyt lehet, én megyek Bánfalvára.

Légy szíves útnak indítani e leírást.

Kelet és címzés nélkül. A megérkezés napját Kazinczy írta oda írónnal így: Sept. 6 d. 1860.“ A szembaj leírása hiányzik a levél mellől.

VII.

Hanva, 1860. szept. 22.

Kedves barátom!

Örök hálára vagyok kötelezve gondoskodásodért, a részvétért, mindenért.

Tehát csakugyan....

Magam megyek Újhelybe, oct. 10-kre. Addig még látlak. Tiszteletemet!

Hanva, Sept. 22. 1860.

Igaz hived

T. M.

Czím: Tekintetes Kazinczy Gábor úrnak tiszt. Bánfalván.

VIII.

(Kelet nélkül. Hanva, 1860. szept. 22. és okt. 10. közt.)

Kedves barátom!

Octóber 10-én Újhelyben sup. gyűlés lesz. Én a gyűlésre menőkkel Újhelybe s onnan Nagy-Mihályba szándékozom. Kérnélek: hogy szíves közbenjárásodat most már ilyen irányban intéznéd. Mennyire van Lasztóczytól Nagy-Mihály?

Addig még minden bizonnyal látni foglak. Örülök, hogy jobban vagy.

Nőmmel együtt ő Nagyságoknak igaz és őszinte tiszteletünket.

Mindig a régi

Tompa Mihály.

(Címzés nélkül. Csak az aláírás Tompáé.)

IX.

Hanva, 1860. okt. 16.

Kedves barátom!

Tegnap este érkeztem meg Újhelyből, ázva, fázva, lélekben és testben eltörődve. Fortmájerral találkoztam, bajom igen komoly, nagy gondot és hosszú kúrát igénylő, de meggyógyulásom lassan-lassan majd csak megtörténik, ennyi, mit az orvos mondott, ennyi, mit utánna én is mondhatok.

Bánfalvára mikor mehetek, nem tudom, most pár napi pihenésre van szükségem, aztán az idő is, út is felette ocsmány; azomban nem sokára és okvetlen elmegyek, Lévaival is beszéltem e tárgyban, ő is ígérkezett. Ő nagyságoknak tiszteletemet.

Hanva. October 16. 1860.

Igaz barátod

Tompa Mihály.

Czím: Tekintetes Kazinczy Gábor úrnak tisztelettel. Bánfalván. Pecsét: T. M. és ötágú korona.

X.

Hanva, 1860 decz. 1.

Kedves barátom!

Hogy s mint vagy? ha egyikünk Európában, másikunk Amerikában nem laknék: (éresd oceán gyanánt a feneketlen sarat), talán láthattuk volna is már egymást. De ha ez nem történt: csunyaság, hogy nem is irtunk egymásnak. Ime én megkezdem a *hogyn lehet*, te fojtathatod a *hogyn akarod*. Mégy-e és mikor Pestre? Szeretnék már szemeközzé nézni annak az 50 frtnak, de azt hiszem, ez *kemény dolog* lesz. Én még mindig a régi állapotban vagyok, Fortmayer még eddig nem igen producalta magát, iszom dézsa számra a büdös orvosságot, nyakam be van raggatva, és szemem ázik *keserű levében*, azomban mindennek semmi haszna. Tűrjünk és várjunk! Ha sár nem lenne, ha szél nem lenne, szemem jobban lenne sat. szeretnék Karácsony 2-ik

napján Bánfalvára menni. Mit tudsz már erről a *se füle se farka* világról?

Nőmmel együtt Ő Nagyságoknak tiszteletünket. Csak írj az isten áldjon meg nekem valamit, Lévai úr se jobb a deákné vásznánál, egészen el van merülve a constitutionalis élményekben. Isten áldjon meg! Hanva december 1. 1860.

A régi de nem a régi

Tompa M.

Czím: Tekintetes Kazinczy Gábor úrnak tisztelettel. *Putnok. Bánfalván.* Postabélyeg: Tornaallya 2/12. Putnok 3/12.

XI.

Hanva, 1860 decz. 12.

Kedves barátom!

Kaptam leveledet, küldöm a kívánt lapokat, kérlek: a fácskákat csak Frankhoz Putnokra küldd. Ünnap másodnapján délre, ha csak valami meglábolthatatlan út és elviselhetetlen idő nem lesz: Bánfalván leszek. Írj Lévainak és idézd akkorra oda. Most többet **lehetetlen**.

Hanva december 12. 1860.

Barátod

Tompa M.

XII.

Hanva, 1861. jan. 3.

Kedves barátom!

Bécsből itthon vagyok, de alig hiszem, hogy itthon vagyok; röviden csak ennyit: Vakmerőség sőt esztelenség volt elindulnom, de persze nem tudhattam előre, ezen Siberiai időt. Egy hétig pihenek itthon, akkor Bánfalvára, onnan megyek Miskolczra, hol néhány hétig tartozkodni fogok, gőzfürdők vétele végett; az alatt gyakran fogjuk, kell látnunk egymást. Bocsáss meg hogy illy rövid vagyok jelenleg, majd szóval sokat, mindent.

Ő nagyságoknak teljes tiszteletemet.

Hanva. Január 3. 1861.

igaz hived

Tompa Mihály.

Czím: Tekintetes Kazinczy Gábor urnak tisztelettel, Bánfalván.

XIII.

Hanva, 1861. jul. 9.

Kedves barátom!

Nyavalyás szemeimmel csak keveset írhatok, de ez a kevés tegyen bizonytságot arról: hogy sokat is írnék, ha lehetne; és e kevésben legyen befoglalva minden: t. i. adjon isten neked egészséget, és adja a jó végnek hitét, és örömet is majdan. Emlékezünk gyakorta rólad, mondván: gloria et victoria!

Írj egy pár sort; tudod hogy nagy örömet szerzesz vele nekem.

Ő nagyságának, — ha Pesten van — nagy és teljes tiszteletemet!

Hanva jul. 9. 1861.

régí igaz híved

Miska.

Czim: Kazinczy Gábornak Pesten.

XIV.

Hanva. 1861, szept. 26.

Édes barátom!

Köszönöm a tinta-receptet, a hétfői confusioiban ott felejtettem. Szerdán csakugyan leütött a láz lábamról, és míg előbb derékesontomra dolgozott, most fejemet támadta meg; furesza szédülés van fejemben! s még a szabad napon is hol előre hol hátra ránt, mint a teknőt a benne rengő víz. Holnap ismét elkezdem az orvosság-szedést, mert a gyomromban van a baj, s nyelvem oly tisztátalan mintha épen a Schmerling uré volna. Megjövendölte ezt nekem az a fantasta Lévy, süsse meg a jóslatát! bár holtig sajnálom hogy az evésre adott okos utasítását meg nem fogadtam. Hanem hiszen így vagyunk a tanácsesal, ha megfogadjuk is megbánjuk, ha meg nem fogadjuk is megbánjuk.

A megjegyzéseket előre is nagy köszönettel fogadom.

Olvastam a Gyulai versét, és eszembe jutott Szemere Pál: *poetának ítész*; e jó alapu tárgyon a vers nem rossz, de szegény fiuba megmozdul az epe, előfogja a kritikai nyavalyatörés és azt mondja a költészetről ott s olly hangban, hol és mellyben lehetetlen mondani, hogy: *bár égi szárnya törve*. Ki a veszett ördögnek van vagy lehet dolga szárnyra törött költészettel, ha csak nem kritikus a vesztségig.

Ö nagyságát őszintén tisztellem ha haza jő ; nem lehetetlen : hogy feleségemmel együtt megkostoljuk a jó Bánfalvi szőlőt A dinyét köszöni, de panaszképen iratja ide : hogy nem engedtem neki eleget enni belőle.

Tisztellünk. Isten áldjon meg !

Hanva September 26. 1861.

barátod

Tompa.

Czím nélkül. Csak az aláírás Tompáé.

XV.

Hanva, 1861. szept. 30.

Kedves barátom !

Csak röviden ; méz lesz ; october 6-ikától megtalálható Putnokon a *patikában* ; feleségem most veszi neki (t. i. a méznek) a kívül belől mázos szélkét Rimaszécsben. Be lesz pakolva, kötve és lepecsételve. Azonban ügyes ember kell a hazavitelre, mert lesz 20 vagy több font is, a szélkét kézben fogni nem lehet. Legjobb volna szalmában egy fülű nagy házi kosárban haza vinni. A költségvetést majd később megküldöm ; most még magam sem tudom mennyi lesz és hogy lesz ?

Ö nagyságának teljes tiszteletemet. Isten legyen veled !

Hanva September 30. 1861.

barátod

Miska.

Czím : Tekintetes Kazinczy Gábor urnak tisztelettel Bánfalván. Csak a levél aláírása Tompáé. Kívül az ő kezétől ez a jegyzet : „az egész suly : 21 font körül van. Csütörtökön october 3-án már Putnokon lesz.

XVI.

Hanva, 1861. okt. 4.

Kedves barátom !

A méz eddig ott van ; vajha meg lenne vele ö nagysága elégedve ! Az 5 fhoz nem tarthattam magamat, mert font számra nem kaptam, hanem egész köpüt, élő méhet kellett vennem, s így a bogarat és az életet is megfizettem. Az egész suly 21 font ; a szélkében van 14 // (font) méz. ára 7 osztr. ft. így 50 új kr. egy font, Lévainak mindig ilyen áron adott rektorom ; sajnálom : hogy én jobban nem vehettem. Volt a köpüben elég méz aránylag (10 új fton vettem), de az idő mostohasága

miatt sok ragyás és kenyeres volt benne, azt ki kellett szel-
delni; úgy gondold meg: hogy ez a méh, *soha nem ért esőt*.
A mit küldtem azonban az szép méz. Válaszodat e tárgyban is
szívesen várom.

Nekem igen nagy boszúságom, sőt mondhatom szerencsét-
lenségem van. Emlékezhetsz: mennyit emlegettem a lovaglást;
neveltem magamnak ugyszólván saját kezeimből négy év óta egy
csikót; Molnár Viktor kitaníttatta s most elkezdtem lovagolni;
igen jól tett nekem, ki gyalog, szemem káprázása s a szédülés
miatt egy lépést se tehetek; azonban kedden, míg a láz az
ágyban tartott magamat, a káplán úgy összetörette a hátát, hogy
használatatlanná lett, sőt épségéről van szó.

Ő nagyságát tisztelem igen nagyon s ha tán Graven még
ott volna, (másik levelemben kell vala ezt tennem) szinte tiszte-
letem küldöm neki. Szemem végkép kifáradt. Isten áldjon meg!

Hanva, oct. 4. 1861.

igaz hived

T. M.

XVII.

(Hanva, 1861. okt. 13.)

Kedves barátom!

En ma, vasárnap, Molnár Viktorral a Hegyaljára elutaztam
szőlőcseréjére, néhány hétre.

A viszontlátásig

barátod

Miska.

(Kelet nélkül. Kazinczy G. irónnal írta rá a megérkezés
napját: „Oct. 13d. 1861.“ Cím: Tekintetes Kazinczy Gábor
urnak tisztelettel. Bánfalván.)

XVIII.

Hanva, 1861. nov. 8.

Kedves barátom,

Most jöttem meg a Hegyaljáról, elfáradva s törődve; azért
e levél ennyi. Küldöm a határjárási feleletet. Szemere Miklós
pár hét múlva meglátogat bennünket; egy sárospataki naptárt
küld neked. Majd átadom valamikor. Addig is általános tisztele-
temet. Hanva nov. 8. 1861.

btod

Miska.

(Levélke címzés nélkül.)

XIX.

(Kelet nélkül. Hanva, 1861. decz. 10.)

Kedves barátom,

Napról napra, sőt perczről perczre várom a Sz. Miklós megérkezését, ezen kívül a Molnár Viktor egészségbeli javulását, hogy aztán együtt mehessünk becses színed elé. *Tehát sundaságom torzképe enyhüljön meg baráti érzésed szende tükörében és szemrehányásaid camera obscurájában*; mert hidd el: hogy én, a milly jól érzem magamat körödben, úgy sietnék is hozzád, ha akadályok nem állnának elém. Kérdezd Lévayt, mit irtam neki? Azt, t. i. hogy úgy alkalmazza magát, hogy mikor Miklós jön és Bfálvára megyünk, ő is comparealjon.

Azért tehát a viszontlátásig!

Ő nagyságának igaz tiszteletünket.
igaz barátod

Miska.

E levél megérkeztét Kazinczy így jegyezte rá: „decemb. 10 d. 1861.“ Czim: Tekintetes Kazinczy Gábor magy. tud. akadémiai tag urnak tisztelettel Bánfalván.

XX.

Hanva, 1862. febr. 8.

Kedves barátom!

Bánfalvára nem megyek, nem mehetek!

Képzelem: milly ár zuhan szegény fejemre részetekről, e szavak olvasása után; de én csak egy pár szót mondok, s azonnal leteszitek a fegyvert. E két szó: canonica visitatio. S te, ki kálvinista ember és fő kurator vagy, érteni fogod mit tesz e pár szó, s hogy kéntelen vagyok itthon maradni. Rettenetes nap ez. még most is reánk egyházak s papokra nézve, nem a borzas szemöldökű visitorok erkölcsbiráló szigorúsága miatt mint hajdan, hanem a modern húzás vonás és executio miatt. Igazán mondom, csodálatos mint eltanulta a szentegyház a §-ot, rubricát, tabel-láztatást az ABC minden nagy és kis betűire, azon kívül a zsarolást és adóztatást a némettől.

Igen sajnálom állapotodat, s ohajtom szenvedésed enyhülését, mentül elébbi enyhülését. Igaz, hogy ujjadat most meghútni nem szabad, mint meghütötted mikor Bánrévére mentünk. Ott létünk után rögtön az a hír futotta bé a megyének minden zugát: hogy Vay-ék cridát mondtak; nekem ez legfurcsábban

esett, nekem ki beszélgetéseket hallgattam. Azonban a hír később pletykának bizonyult be.

Ő nagyságának tiszteletemet s tiszteletünket. Hanva febr. 8. 1862.

barátod

Miska.

U. i. Nem felejttem el a Gombostűket mentül előbb elvinni hozzád.

(Csak az aláírás Tompáé. Czim: Tekintetes Kazinczy Gábor úrnak, a magyar tudományos Akadémia tagjának. Bánfalván.)

XXI.

Hanva, 1862. jul. 20.

Kedves barátom!

Ezer év óta nem tudok rólad semmit, mert én is itthon ülök mint a tyuk, s gondolom: Te is azt teszed.

Julius legvégén vagy Augusztus elején szeretnék Bánfalvára menni, ha elsülne, min némileg azért kétkedem: mert nekem ritkán szokott valami elsülni.

Feleségemet igen utolérték a nyavalyák, szegénynek Pestre kell menni e hó végén.

Tudósíts: otthon lesz-e a fentebb irt időben? s általában: hogy miként vagy? Vannak-e még változásaid? ohajtom, hogy tagadólag felelj!

Tiszteletünket ő nagyságának!

Hanva, julius 20. 1862.

barátod

Miska.

U. i. Hát Lévy?

Czim: Tekintetes Kazinczy Gábor urnak t. cz. tisztelettel Bánfalván.

XXII.

Hanva, 1862. decz. 6.

Kedves barátom!

Akár azt a witzet megtehetnők egymás felől, hogy meghalhatnánk; pedig — bár tisztelem Kerner Jusztint mint kollegámat és híres szellemlátót, — nem sokat várok azon barátságtól melyet bugyogótlan test nélkül folytatnánk. Azért hát előlegesen írj néhány sort. *Előlegesen*, mert még ez évben okvetlen

elrándúlok Bánfalvára, a mikor a kandalló mellett majd ki-beszélgetjük magunkat.

Gondolom: valamennyire egészséges vagy! én azon módon. Feleségem régen sínlik.

Ó nagyságának teljes tiszteletemet!

Hanva, dec. 6. 1862.

tisztelő barátod

Tompa Mihály.

U. i. Ha Egerből hozzád egy faláda érkezne számomra: légy kegyes rögtön a pinczébe tétetni s gondját viseltetni. Teljes lelki szomjúsággal várom soraidat!

Czim: Tekintetes Kazinczy Gábor urnak sat. tisztelettel Bánfalván.

XXIII.

Hanva, 1862. decz. 16.

Kedves barátom,

Irtam neked s válaszodat nem kapom; azt kell hinnem: hogy nem vagy honn, s így az ígért látogatásra nem merek elindulni.

Hanva, dec. 16. 1862.

tisztelő barátod

Tompa Mihály.

XXIV.

Hanva, 1863. jan. 30.

Kedves barátom,

Kaptam leveledet s fáradozásaidat igen köszönöm ismét. Azonnal érintkezésbe teszem, tanácsod szerént, magamat Kozma Vazullal, ki, mint mondják, igen pajkos ember.

A nyelvészeti kérdésre még nem felelek, gondolkodom felőle, de félek hogy ha *rögtön* fel nem ötlött előttem a megfelelő magyar kitétel: nem is fogok vagy nehezen fogok találni.

Igaz, Miklóst évek előtt elválaszthatták volna, ha most elválasztották. Talán a *füzet* is mellyet Br. ellen kiadott, előmozdította a dolgot, szabálya lévén az akadémiának csak olyan embert választani meg, ki *könyvet* vagy *könyvfélét*, *füzetet* sat. adott ki már. Miklósnak ki *mellőztetve* hitte s mondta magát mindig: igen jó; és csak is olyan embernek való már ez az akadémiái tagság. Kit vonna oda ambitio? Hogy Brassait Greguss hátratólta: ez meg okvetlen a *nagy intricus* műve, legalább én

ugy hiszem ; együtt vesztek sárba a Telivér mocsárai közt, most a czimborát is tisztára kell nyalni. — Ostobaság az egész világ, kedves barátom ! nem volna semmi jobb : mint egy kis jó gyomor, jó szem, kevesebb aranyér és semmi német !

Látod, olyan szívesen firkálnék sokat, semmit bár és ostobaságot, melly utoljára mégis *valami*, de nem lehet ! — Majd elmegyek mihelyt az ut szikkad s apró házi és ecclesiasticus bajaimon átesem. —

Rózsáágot szívesen metszek annak idejében, de gyümölcsfáról szó se lehet Hanván. Nincs itt egy jóra való bokor se ; — Szrogh-féle baraczkot pedig ugy-e nem kívánsz ?

Hát Lévayról tudsz-e valamit ? én semmit. Most alkalmasint ümmöget és ejh-jeget rám, nem csudálom, sőt ha kissé barnább és valódi magyar fiú volna, az *apám teremtése* körül kellene járnia, mert ez a historia : hogy én a miskolczy takarékpénztárba tartozom s elfelejtettem a kamatot beküldeni annak idejében, az egyik *jótálló* pedig Ő. Barátom ! nincs bolondabb generosus ember a világon, mint a kinek semmije sincs, nyakra főre jót áll egymásért ! A gazdag ember ? Oh az okosabb !

No de végezetre is az isten áldjon meg !

Hanva januar 30 1863.

igaz barátod

Miska.

XXV.

Hanva, 1863 aug. 20.

Kedves barátom !

Nem Diós-Győrért — mert ama fütött katlan sehogy se vonz magához — hanem *Érettetek* elmennék, de lehetetlen. Augustus 23-án communio, aug. 30-án communio. Azonkívül dr. Kovács Endrét és családját várjuk minden perezben Gömörbe Recskynéhez. Feleségem roszul van ; jobb lába régtől óta dagadt és kék posztó színű, ezért kell az orvos jöttét mintegy *strázsálnunk*. Feleségemnek nagy bizalma van Kovácshoz, ki tavaly nyáron már curálta. Igen kérlek : ne vedd szavaimat kopasz mentségnek, hanem higyed azokat s isten legyen veled !

Ő nagyságoknak igaz tiszteletemet !

Hanva aug. 20. 1863.

igaz barátod

Tomba Mihály.

XXVI.

Hanva, 1863. okt. 7.

Kedves barátom!

Vettem feddőző soraidat s jó lélekkel mondhatom: hogy nem érdemlem. Igen sok bajom van! A feleségem, lábára, az elnyomorodás küszöbén áll...! elég-e ennyi? Aztán a szükség, házi bajok sat. Egy évvel ezelőtt Debreczenben vett 200 új ftos lovamat nem járhatom mert vakuló-félben van; kuruzsoljuk az istállóban; s e mellett is az lesz a vége: hogy előbb-utóbb megvakul; de inkább ő, mint én, igaz-e?

Lévaytól *fekete hálátlanság* az a beszéd; hiszen hetek óta izengetek, firkálok neki: hogy mikor áll be a vacatio? Mikor megyünk hozzád néhány napra? mert ugy szeretném: ha együtt lehetnénk Bánfalván. *Ha én téged híven nem szeretlek: akasszon fel a kőhér minden zsidót!* mondja Heine. *Ha a mit mondtam, nem igaz: kopaszodjék meg minden poéta!* Viktort is minden nap lesem, várom, mert beszéltünk róla: hogy meglátogatunk. Ime, megfeledezés-e ez?

Photograph arczkép persze hogy nincs, de tán lesz. Hiányzik a mi a Miskolczra vagy Pestre menetelre szükséges Aztán az a kép se lenne jobb a többinél. Láttam Lévayt, olyan fekete mint Husz János, mikor a pernyéből kihúzták.

Köszönöm a catalogust. Igazán temérdek munka, ugyszólván semmi áron. Olvasván a czímeket: eszembe jut megjegyzésed: hogy maholnap a nyelv nem lesz egyéb, mint *fordított—német*; igen; nálunk ezt: Sonn- und Festtag, így csinálják: *Vasár- és ünnepnap*, a helyett hogy megfordítnák a csacsik.

Aranyról kevesebbet tudok mint a chinai mandarinokról; van féleve hogy nem váltottunk levelet se. Valyon megérdemlette-e az a *szerkesztőség*, hogy miatta mindenkinek s mindenkép elveszzen János? Bajosan.

A *kijegyzéseket* átnézem, bár Tamás vagyok benne: hogy én tudhassam azokat, miket te nem tudsz. Tudod: hogy máskor is kevésé boldogultam.

Verseim? Ne bántsá, hadd pihenjenek Heckenast raktárának csendes, abrahámi kebelében! engem se bánts! a világ most csak napról napra él; XX-ik század tán nem is lesz. Hogyan kívánhatod szegény fejemtől, *ellenkezőjét* annak, mit mindenütt látsz: az atriumon, a forumon, a triviumon és a gynaeceumban!?

De szemeim a zsoltár szavai szerint: *ugrándoznak borju-*

módra; azért hát isten veled! Ő nagyságoknak tiszteletünket.
Ne legyek jó ember, ha nem sietek Bánfalvára.

Hanva october 7. 1863.

igaz barátod

Tompai Mihály.

Czím: Tekintetes Kazinczy Gábor urnak a Magyar tudományos Akadémia tagjának etc. etc. tisztelettel. Bánfalván.

XXVII.

Hanva, 1863. okt. 31.

Kedves barátom!

Lévaytól még semmi tudósítást se vettem; azonban elég az, mit Általad tudok a képek felől. Lévayt én megbíztam: hogy ha készek a nyomatok: ne vegye által, és most ezt a késlekedést annak jeléül veszem, hogy csakugyan újra csináltatja azokat. Várjunk tehát még. Különben is azt hiszem: hogy a hiba nem az ülés kori actioban van, mert háromszor ismételte ez az ember, míg végre *az üvegeet tökéletesnek* nyilvánítá, hanem a pesti eljárás hiányos vagy épen rossz. Így felesleges volna Miskolczra mennünk. Én különben se szeretem a photographiát, s ha te annak az útján ohajtasz olyan arczképet, mely jó legyen: bizony magna petis! Tehát várjunk Lévayra, majd meglátjuk akkor; körülményeim úgyse engedik hogy most rögtön menjek. Leveledben legesábitóbb az: hogy *egy jó estét töltünk együtt*; ezt, ohajtom én is és mihelyt lehet sietek eléje.

Hanva oct 31. 1863.

igaz barátod

Tompai Mihály.

Czím: Tekintetes Kazinczy Gábor urnak a magyar tud. akadémia tagjának etc. etc. tisztelettel. Bánfalván. — Kívül e jegyzet: „igen kérem e levél elküldését T. M.” Kinek szól? — nincs meg.

XXVIII.

Hanva, 1863. nov. 3.

Kedves barátom!

A photographiák megjöttek s így azon választáson: elfogadjam-e vagy ne? túl-vagyok.

Furesa képek! node az én szemem rossz, és hinnem kell mit Lévay ír: *Itt mennek a photograph-képek, még pedig oly*

szépek: hogy nagy részint minden ahhoz értőt és nem értőt (elhiszem!) megleptek. Tehát míg adandó alkalommal választhat sz közölők: isten áldjon meg minden jóval.

Hanva, nov. 3. 1863.

igaz hived

T. M.

Czim: Tekintetes Kazinczy Gábor urnak, a magy. tud. Akadémia tagjának tisztelettel. Bánfálván.

XXIX.

Hanva, 1863. decz. 12.

Kedves barátom!

Réméltem: hogy Hozzád mehetek, de abból mostanában nehezen lesz valami. Feleségem három hét óta az ágyat nyomja, s a ház bajai itthon tartanak. Azért magam nélkül küldöm ezeket a drága, szép képeket; egyik építhetn mindenesetre igaz, mert a próbálgatás 42 új forintot vett ki zsebemből. Ime láthatod az én fatumomat az arczképezésre nézve; egyik kép fakép; másik bolond, ki futni akar. Legtűrhetőbb az: mely a feleségemével van együvé göngyölve. A két rosszabbat küldd vissza, ugy se vennéd hasznát, majd megölők vele valami peregrinust.

Igaz tiszteletünket!

Hanva dec. 12. 1863.

igaz hived

T. M.

XXX.

Hanva, 1863. decz. 23.

Kedves barátom!

Vettem becses soraidat, s ha a kérdésekre képes vagyok megfelelni: egy pár nap alatt megteszem.

A photographiára nézve nem vethetek magamra; az is világos előttem: hogy hasztalan mentünk volna Miskolczra, mert ott csak az *üveg* készül el s abból senki fia nem lesz okos; a nyomás Pesten történik; tehát míg változtatni lehetne: nem lát az ember semmit, s midőn látja a leérkezett kész *nyomatot*: már nem változtathat rajta.

Szívemből sajnálom kóros állapotodat! Nyomorult tokot adott az Ur isten a szellemnek. Miért nem 40 év inkább földi existenciánk véghatára, de gondtalan, szikrázó, kedvünk szerint való étellel s könnyű álomszerű halállal?! Így éveket töltünk a

nélkül: hogy élénk; azután jön a gyalázatos, undorító megvénülés, míg végre iszonyu vergődésen vásároljuk meg a halált mint valami különös nagy jót s áhított dolgot. És túl ezen... hm!

Roszúl van választva a szó: hogy *restelnék* hozzád menni. Nem restség az, hanem legtöbbször lehetetlenség. Elég bajom van nekem édes barátom! Most is már egy teljes hónapja, hogy a feleségem nem hagyta el az ágyat.

Nagy kívánsággal várjuk s örömmel fogadandjuk az ígért képet; annál jobb: ha nem photographia, melyet én se szeretek. Sokáig kerülgettem ez úttal is, ily módon történt learczképeztetésem, de bele jöttem.

Lévay Pestre ment.

Boldog ünneplést és új évet! Ő nagyságának igaz tiszteletemet.

Hanva, december 23. 1863.

igaz hived

Tomba Mihály.

Czim: Tekintetes Kazinczy Gábor urnak, a magy. tud. Akadémia tagjának etc. etc. tisztelettel. Bánfalván.

XXXI.

Hanva, 1864. febr. 25.

Kedves barátom!

Épen most tértem meg két heti visitationalis kóborlásomból, küzdvén hószakadás- és rosz úttal, papi és ekkleziiai nyomorúságokkal.

Isten hozott. Jó hogy el nem ejtett a hideg mely uralkodott s mely kétszeresen hat a beteges emberre.

Őszintén megvallva: beszédedet még nem olvastam; káplánomból nem nézem ki, hogy kedvemre felolvashassa. Irtózatosságot ez az enyém! Magam alkalmatlan vagyok s ha a vakulást meg akarom gazdálkodni: nem szabad könyvbe nézmem; ennek az én emberemnek pedig mindennemű irat, vers vagy próza, regény vagy philosophia, adoma vagy természetrajz harmincz sornyi haladás után okvetlen kiesik a kezéből. Vedd azt a torturát: látnom mint torturáztatik ez a szegény fiu, kénytelen lévén olvasni.

Feleségem 13 hét óta folyvást ágyban fekszik. Levert, békétlen, sőt boszús vagyok.

Viktorral készülünk Hozzád. Mihelyt a nyomorúság szűnik rajtunk: meglátunk vagy meglátlak. Addig isten legyen veled!

Hanva, febr. 25. 1864.

igaz hived

T. M.

Czim: Tekintetes Kazinczy Gábor urnak a magy. tud. Akadémia tagjának tisztelettel Bánfalván.

XXXII.

Hanva, 1864. márcz. 15.

Kedves barátom!

Azzal a szent szándékkal vagyunk, (ez nem pluralis dignitatis, nem is ujságírói stylus, hanem Viktor és én vagyunk azzal a szent szándékkal): hogy rövid időn meglátogatunk. Folyó hó 23-án oda, 24-én vissza, mert 25-én nagypéntek. Beh derék volna: Ha Lévy is ott lenne! Ki akarom magamat egy kicsit emelni „de profundis“; mert valóban gyalázatos állapotban vagyunk és vagyok. Tizenhat hét óta csak az utolsó napokban hagyta el feleségem egy-két perczre az ágyat; magam is úgy vagyok fejemre mint kerge-juh. Holnap köppölyöztetem magamat. Tehát a viszontlátásig. Tiszteletemet!

Hanva mart 15 (!) 1864.

igaz hived

T. M.

A Ciris-monda.

(Kivonat Vári Rezső lt. június 1-én tartott előadásából.)

A mondanak értekező nézete szerint legjobb értelmezését W. H. Roscher adta a tőle szerkesztett nagy mythologiai Lexikonnak V. felkötetében.

Roscher nézete szerint Nisus és Scylla mondája az ú. n. madármetamorphosisok körébe tartozik s épp úgy aetiologizáló monda, miként az Aëdon-mythus vagy a Philomela mondája, s célja, hogy egyes madarak tulajdonságait madármetamorphosisok feltevése segítségével aetiologiallag megmagyarázza. A *ciris* (gör. κίρις) madárrá átváltoztatott Scylla a *bubulcus Ibis*, helyesebben mondva annak Görögországban előforduló változata, a pásztorgém; rávonatkozólag idézi Brehm-ből (II. 721) a következő leírást: „Uralkodó színezete ragyogó fehér [cf. Ciris: candida Ciris]; tavasszal és nyáron fejebúbja, begye és hátának szőrszerű disztollai rozsdavörösek“ cf. Ciris 501: *puniceam concussit apex in vertice cristam*]. Az átváltoztatott Nisust, a ἄλκιςτοξ-*t*, a halászsast illetőleg nem folyamodik semmiféle azonosításhoz Roscher; mindazonáltal hivatkozik Aristotelesre, kinél egy helyen ezt olvassuk: „A sas (!) és a gem egymással ellenséges viszonyban állanak; a sas t. i. mint görbékarmú madár megtámadja, amaz meg védekezve hal meg.“ Továbbá: „Három fajtája van a gemeknek, a szürke, a *fehér* és az ú. n. üstökös gem. Ezek közül a *szürke gem* harcban áll azokkal,

kik ártalmára vannak, a sassal (mely t. i. ragadozója), a rókával“ stb. A mi a vízből való felrepülést s a gém tollazatáról lepergő vízcseppeket illeti (Ciris 516: multum late dispersit in aequora rorem), a helyett, hogy megint a szürke gémre hivatkoznék, részéről ezúttal a Philostratus Héróiká-i egy helyén előforduló azon fehér madarakra történik hivatkozás, melyek nedvesek és tengerszagúak, s melyek Achilleus szent berkének ékességét tették szárnyuk lebbentésével s a róluk legyöngyöző harmatesepeikkel. „Teljes biztossággal föltehetjük — mondja — hogy ezt a metamorphosist már az alexandrinusok korában szél-tiben ismerték. Ha Hyginus 198. fabulájában s utána Servius, a Vergilius-commentator, azt tartják, hogy Scylla hallá változott át, úgy az bizonyára csak **önkéntes elferdítése az eredeti mythusnak**, mert a *κείρις* (v. *κίρρις*) szó, mint az Etymologicum Magnum (s. v. *Κίρρις ὁ ἰχθύς ἐπειδὴ κίρρος ἐστὶ τὴν χοιρίαν κείρις δὲ διὰ τοῦ ε φιλοῦ. Κίρρις εἶδος ἰέρακος. Ὀμοίως δὲ λέγεται παρὰ Κυπρίους Κίρρις ὁ Ἀδωνις*) s Oppianus (Hal. I. 129, III. 187) mutatják, kettős jelentésű volt, azaz úgy madarat, mint halat jelentett, — s következőleg ez a vonás épp oly jelentőség nélkül való, mint a Verg. Ecl. VI. 74 s kk. soraiban, az Euryp. Hippolytosa 1200. sorához irt scholiumban s Tzetzesnek Lycophron 650. sorához említett változat, mely szerint Scyllát az Odysseából ismeretes hasonló nevű tengeri szörny névé változtatták át.“

Ez Roscher nézete, melyet abból a szempontból kell bírálat tárgyává tenni, minő mértékben egyeztethető össze a régieknek ide vonatkoztatható természetrajzi ismeretével?

Fel fog akkor tűnni mindjárt az, hogy az a piros üstök, melyet Scylla az ő apjának, Nisusnak, fejéről levág, csodálatos módon a *κείρις* madáron jelentkezik, mely nevét Ovidius szerint a *κείριον*, nyírni, igétől kapta (Metam. VIII. 151: a *tonso* est hoc nomen adepta *capillo*). Azt hiszem, ha valami itt az alexandrinusok gyári műhelyére vall, úgy ez a vonás az. De lássuk, mit tudnak a régiek a gémfélékről? Az Oppianus neve alatt ránk jutott Ἰχθυόεσσα-paraphrasis, az ἐρωδιός-okról II. 8. ezeket tudja: „Innen van az, hogy míg a többi madár mind a víz alá merül s így halászsza a halat, a *gémek nem tudnak úszni s a partok vizében állva vadásznak* s okosan és ügyesen mesterkednek, hogy a halakat ámitsák és megkerítsék... Számtalan fajtája van a gémeknek.“ S lejjebb ugyanez a paraphrasis a *κίρρις*-ről mint valami külön madárfajtáról emlékszik meg és pedig *úszni tudó* madarak társaságában. De Dionysius a *κίρρις*-ről csak annyit tud, a mennyit a monda tudott: természetrajzi tudása itt cserben hagyja. Mindazonáltal úgy Ovidius, mint a Ciris szerzője ismertek egy mythographikus forrást, mely a *κείρις* madárban

a pásztorgémet látta, minthogy az utóbbi szerző veres crista-t tulajdonit neki.

Nem lesz egészen érdektelen ezután a ἀλιαιετος meghatározásával kísérletet tenni. Aristoteles állattana egy helyén specializálja a sasok nemét s többek közt a ἀλιαιετος-okat is jellemzi. Úgyde Aristoteles Állattanának IX. könyve, mely különben legújabb kiadójának nézete szerint is más szerzőtől kell hogy legyen, a Pandion haliaëtus L.-t összetéveszti a Haliaëtus albicilla L.-vel. Azonosításával a mondában egy perczig sem fogunk habozni, ha olvassuk azt, a mit *Brehm* magyar átdolgozója sok tekintetben *Bullagi Aladár* nyomán a solymászatról ír. Értesülünk e munkából, hogy „különösen a *gémre* való solymászat járta nagyban“ (269), hogy „a solymászat leginkább Ázsiában virágzott“, „öshazája Turkesztán“, honnan Perzsián és Assyrián át került a hellenizált Egyiptomba, hol a Ptolemaeusok egyikének számára külön könyvet írtak a solymászatról. Azaz a Scylla-mondának az a változata, mely a κερρίς (vagyis Ciris) madárrá megtett pásztorgémnek a ἀλιαιετος által való üldöztetéséről tud, semmi egyéb, mint a *gémpedzésnek egyiptomi földön alexandrin tudósok által kigondolt aetiologiája*. E szerint a Scylla-monda ἀλιαιετος-a a kerecsensólyom, a Falco sacer Gm., mely ősszel és télen Közép-Egyiptomban és Indiában is előfordul, s mely Manetho (Ἀποτ. λ. V. 176) ἱρῆς ὠκύπερος-a.

A κερρίς ill. κερρίς állatnévben (v. l. κερρίς Hesych.-nál), mint Hesychius glossája (κερρίς ὄρνειον. ἱέραξ. οἱ δὲ ἀλκυόνα) mutatja, az alexandrinusok madárfajtát láttak ugyan, de természetudományi szempontból batározottan megjelölni nem tudták. Minthogy a név a Scylla-mondából ismeretes volt előttük, az Egyiptomban is meghonosodott solymászatnak hatása alatt közel fekvő volt részükről a pásztorgémre gondolni. Mert a mindenestre már meglévő metamorphosis csak arra engedett következtetést vonni, hogy Scyllát oly állattá változtatták, mely kétségtelenül vízi állat volt s melyről az a homályos képzetük volt, hogy egyben szárnyas állat is lehetett. Úgyde a κερρίς szónak mélyrehatóbb vizsgálata kiderítheti, hogy a szónak csak egyetlen egy jelentése volt, ezt azonban az alexandrinusok kellőképen kiérezni már nem tudták.

Mert a metamorphosist még az alexandriai korszakot megelőző időben költötték, persze nem abban az értelemben fogva fel a mythost, mint a hogy Roscher magyarázza. Értekező is *Plaehn*-nel azt tartja, hogy két versio volt forgalomban, egy, mely azt tudja, hogy Minos Scyllát hűtlenül elhagyja, miért ez a tengerbe veti magát s tengeri szörnyné lesz, s egy másik versio, melyben Minos fölháborodik azon, hogy Scylla tulajdon atyját elárulja, a lányt a hajó hátulsó részéhez köti s a vizeken

végig vonszoltatja. Az *első* versiót, mely, mint *Plaehn* helyesen megjegyzi, a fiatalabbik, egy „nem jelentéktelen“ tragikus költő dolgozta fel, s e tragédiát nyilván ismerték Ovidius és a Ciris szerzője: a *második* a szemmeláthatólag régebbi; ezt Apollodorus hagyta ránk mythographikus kézikönyvében (III. 15. 8) eme foglalatban: „Nisus meghalt, mert leánya elárulta. Volt t. i. egy jóslat, mely azt jelentette, hogy meghal, ha feje búbján lévő piros hajától megfosztják; ezt a haját pedig lánya, ki Minosba volt szerelmes, kívágta. Minos elfoglalta Megarát, a lányt [lábnál fogva] a hajó farához kötötte s víz alá merítette.“ Ez a víz alá merítés, azaz vízbe fojtás épp oly kevéssé hiányzik az Ἰεσυτικῆ-paraphrasisban, mint Eustathios scholiumában (προσδύσας αὐτὴν πηδαλίῳ νεὼς αὐτὴν ἐπισύρσθαι τῇ θαλάσῃ), hol utalás történik Partheniosra is, kikövetkeztethető Pausaniasból (II. 34, 7: προσέταξεν [t. i. Μίνω] τοῖς Κρησὶν ἐκβάλλειν [t. i. τὴν γυναικα] τῆς νεὼς), részletezve van Ovidiusnál (Met. VIII. 141—144), előfordul a Ciris-ben („suspensa novo ritu de navi-bus altis per mare caeruleum trahitur Nisaeia virgo“) s Propertius-nál is („pendet Cretaea tracta puella rate“). Már most a hajó farához való ezen kötözés s a tenger hullámaiban való vonszoltatás oly praegnans vonása ennek a mondának, hogy annak a nézetnek adhatunk kifejezést, hogy a monda e vonásában *jókora adag aetiologia lappang és pedig az a régebbi aetiologia, melyet az alexandriai kiszorított*. Oda kell tehát törekedni, hogy eme régebbi aetiológiának a magvát kihüvelyezzük.

S ha ezt akarjuk cselekedni, nem marad más hátra, mint kísérletet tenni a metamorphosis azon változatával, melyet idáig semminémű figyelemben sem részesítettek, s melyet Hyginusnál találtunk, hogy t. i. Scylla hallá változik át. A hal természetesen a *κίρρις* hal, melyről csak az Etymol. Magn. s Hesychius tudnak valami keveset, s melyet kívülök csak Oppianus Halieutikája említ. Minthogy az alexandrinusok a *κίρρις* madárról mitsem tudnak, a mi természettudományi szempontból latba esnék, meg kell próbálni, vajjon a *κίρρις* halat illetőleg nem tudunk-e természetrajzi tekintetben hasznavehető eredményhez jutni?

Oppianus kétfélét tud a *κίρρις*-ről, először, hogy különös előszeretettel keresi táplálékát alacsony sziklás partvidék közelében (I. 129) s másodsor, hogy az ú. n. *πέριχ* hal számára jó csalétek; ez azonban nem elegendő, hogy megmondhassuk, minő hal volt a *κίρρις*?

Magának a szónak képzése semmi gyanút sem kelt. Olyan képzésű halnév ez, mint *βατίς*, *βελονίς*, *γλάνίς*, *δρακινίς*, *θύνις*, *ιουλίς*, *σαυρίς*, *τριγλίς*, melyek a *βάτος*, *βελόνη*, *γλάνος*, *δράκαινα*, *θύνα* ill. *θύνος*, *ἰούλος*, *σαύρος* és *τρίγλα* halnevek diminutivumai. Diminutivum nyilván *κίρρις* is: Hesychius értesít

arról, hogy κίρρα· ἰχθὺς ποιός s Plinius ismeretes halkatalogusában a *gerres* (Jahn szerint *girres*) halnevet is *Birt*-tel kétésgkívül ide vonhatjuk.

Igaz, a mi a szónak az ékezését illeti, eltérés mutatkozik a hagyományban. Az Ἰξευτικά-paraphrasis végélesnek hangsúlyozza a szót, az Etymol. Magnum másodélesnek, s a hangsúlyozásnak ezt az ingadozását az Oppianus-kéziratok is visszatükröztetik. Mellőzöm itt a kéziratokban hagyományozott σκιρρίς alakot, mert elég lesz rámutatni arra a körülményre, hogy a Halieutika szövege oly korrektor keze javításán ment át, ki μύραιναι helyett σμύραιναι-t, κορδύλος helyett σκορδύλος-t, μίσγοντ' h. σμίγοντ', ἐκέδασσας h. ἐσκεδάσσας-t, κίδνανται h. σκίδνανται-t, κολίαι h. σκολίαι-t, ἀμφίκλαυτον h. ἀμφικλαυστον-t, φακέλους h. σφακέλους-t javított a szövegbe, — a mivel azonban nem akarjuk állítani azt, hogy egy σκιρρίς alak régebben valamikor nem létezett.

Hogy megvizsgáljuk, minő halfajtát értettek rajta, erre csak az Etymologicum Magnum czikkelyének az analysise képesít bennünket. Mert, a mit Hesych. s. v. Κίρις át (λόχνος, Λάκωνες. ὄρνισον. ἢ Ἐδωνίς [Κόπριον]), az oly szembeötlőleg fedi magát az Etymologicum Magnummal, hogy itt legalább is közös forrásra kell következtetnünk. Ha már most közelebről vesszük szemügyre az Etym. Magn. adatait, bizonyára csodálkozni fogunk, hogy ez a ritka szó a kyprosiaknál Adonis-nak volt a neve, a lakónok a mécs szó jelentésében használták, hal is volt, sőt sólyomfélélt is jelentett. Akkor csak módszeresebb eljárás, ha abból a föltevésből indulunk ki, hogy itt voltaképen csak egyetlenegy fogalomnak a körülírásáról van szó.

Hesychiusnál s. v. λόχνος ez olvasható: ἡ λαμπάς, ἡ δᾶς, παρ' Ὀμήρω· καὶ ἰχθὺς κάλλιπτος. Strabo Geographica-i XVII. könyvében (823 C), ott, a hol a Nilus halfaunájáról van szó, egyebek mellett egy λόχνος-nak nevezett halfajtáról is emlékszik meg; az a megjegyzés, hogy ezek a halak speciális és epichorikus jellegűek, arra engedne ugyan következtetni, hogy a λόχνος-nak nevezett hal a Nilusnak egyik specialitása, de ez a föltevésünk dugába dől, ha figyelembe vesszük, hogy vele együtt a κισθαρός, κιστρεύς és βοός nevű halakat is nevezi meg Strabo, ezek pedig a görögországi halvilágnak közönségesen ismert repraesentansai; következésképp itt csak átvitelről lehet szó. Lukianos Ἀληθῆ διηγήματα-i II. könyvében képzelt halakról beszél, melyeknek azt a nevet adja λυχνίσκος, mi bennünket az ὀνίσκος és τραχίσκος halnevekre fog élénken emlékeztetni, melyek pedig az ὄνος és τράγος halspeciesek diminutivumai. Az Uranoscopus scaber nevezetű halat, melyet Plinius callonymusnak hív, de melyre vonatkozólag Athenaeus az ichthyologus

Dorióra való hivatkozással megállapítja, hogy összetévesztik az ἀνθίας, καλλιχθος és ἄλοφ nevezetű halakkal, a mai görögök λίγνος-nak, az olasz hajósok pesce lucerna-nak nevezik, ámde a lucerna névvel Plinius említett halkatalogusában is találkozunk s itt Birt egész helyesen a Hesychius λόγνος glossájával állítja párhuzamba. Mit tudunk az Uranoscopus scaber-ről? *Brehm* szerint húsát nem becsülik, alapszíne szürkésbarna; *Gesner* szerint iszapban, agyagban és sárban tartózkodik; *Griffini* Ittiologia Italiana-ja szerint közönséges az olasz tengerekben; mindazonáltal azt hiszem, hogy noha a görög ichthyologus *Apostolides* s az ő nyomán az amerikai természettudósok *Hoffmann* és *Jordan* helyesen azonosítják az új-görögök λίγνος-át az Uranoscopus scaber-rel, tévednek, ha a középgörög κοῦκος-t is az Uranoscopus scaber-rel azonosítják azért, mert a κοῦκος nevezetű halnak a középkorban λίγνος is volt a neve. A középgörög κοῦκος (Kuckuk) nyilván, mint *Hoffmann*-ék is megjegyzi, a régi görögök κόκκυς-e, melyet *Apostolides* a fecskehallal, az új-görögök χειλιδονόφωρος-jával, szerinte a „dactylopterus volitans“-sal azonosít. De talán észravezetőbb, ha azt nézzük, milyen balat látott Plinius a lucerna-halban? E végre az idevonatkozó helyet (IX. 27) alaposabban kell megvizsgálnunk. „Volitat hirundo — mondja Plinius — sane perquam similis volucris hirundini, item milvus. Subit in summa maria piscis ex argumento (tehát = e fabula) appellatus lucerna, linguaque ignea per os exserta tranquillibus noctibus relucet.“ Közelfekvő föltevés a lucerna-halban a világitó halra gondolni, melyről *Brehm* műve 247. lapján értesít, s melynek az olasz tengerekben előforduló fajtáiról *Griffini* műve 263. s köv. lapjain kimerítően tájékoztat. Itt olvassuk, hogy „nella notte salgono maggiormente verso la superficie“, de azt is, hogy „talora appaiono presso a galla durante le tempeste. Sono tutti rari.“ De viszont nem lehet letagadni azt, hogy Plinius a lucerna-halat a szárnyas halakkal úgyszólván egy lélekzetben említi, s hogy a „subit in summa maria“ kitétellel azt mondja, hogy azt a halat a tenger felületén pillanthatni meg. Már most Oppianus Halieutikája I. énekének 427. s kk. sorai-
ban ezeket olvassuk :

Ἠέρα δ' αὖ τέμνουσι καὶ εἰσάλλαι περ εὐόντες
 τευθίδας ἱρήκων τε γένος βυθίη τε χελιδών·
 οἱ δ' ὅτε ταρβήσωσιν ὑπέρτερον ἐγγύθεν ἰχθύν,
 εἰς ἄλός ἀνθρώσκουσι καὶ ἡέροι ποτέονται·
 ἀλλ' αἱ μὲν καὶ τῆλε καὶ ὀψόθι ταρσὸν ἰεῖσι
 τευθίδας· ἡ τέ κεν ὄρνιν ὀΐσσεαι, οὐδὲ μὲν ἰχθύν
 εἰσοράαν, ἀγελήδων ὅθ' ὀρμήσωσι πέτεσθαι.
 αἱ δ' ἄρα τῶν ὑπένερθε χελιδόνες οἶμον ἔχουσι·

ἰριγες δ' αὐτῆς ἄλμης σχεδὸν ἱερέθονται.
 ἄκρον ἐπιψάβοντες ἄλὸς πόρον. ὕσσον ιδέσθαι
 ἄμφω νηχομένοις· καὶ ἵπταμένοιςιν ὁμοιοί.

Következőleg λύχνος, ἰέρᾱς és κόκκυξ (utóbbi Aristoteles idejében még a trigla cuculus) szárnyashalaknak a speciei. Hogy e speciestek egyike nevét, hogy *lámpa*, nem a Pliniustól felhozott okból kapta, hanem más oknál fogva, arra fölvilágosítást találunk *Brehm*-nél (316. l.): „Azt a régi föltevést, hogy (a szárnyashalak) a hajó lámpáitól odaesalva esnek a földélzetre, — legújabban *Krause* és *Seitz* saját tapasztalataik alapján szintén igaznak mondják. Hasonló értelemben beszél a szárnyashalakról *Finsch O.* is, mondván, hogy: „éjnek idején rendkívül szeretnek a lámpafény felé repülni és ennek következtében elég gyakran a hajók földélzetén akadnak“. Az *Etymologicum Magnum* cikkelyében tehát nem fogunk *Roscher*-rel a *κίρρις*-ben sólyomfajtat látni: a *Hesychius* *κίρις* magyarázata is mutatja, hogy a *κίρρις* szó jelentésével az alexandrinusok idejében már nem igen voltak tisztában.

De hát *Κίρρις* ill. *Κίρις* (v. *Hesych.*-nál *Κύρις* is) *Adonis* neve is volt Kyproson! *Roscher* Lexikona I. köt. 1. része 72. s köv. lapján hangoztatja, hogy az Ἰδωνίς név a phoeniciai Adon-ra megy vissza. Mivel ezt összevethetjük a héber אָדֹנִי (= adoni)-val, ennek a *κύριος* (= úr, vulgaris alakja, *κύρις*, felelne meg. De mivel a görögöknek volt egy ἄδωνίς ill. (*Athenaeus* kézírataiban) ἄδωνίς nevű haluk is, jogosult a feltevés, hogy az ἄδωνίς nevű halat később is még Kyproson *κίρρις*-nek nevezték s hogy az *Etym. Magn.* glossájában nem a tulajdonnévről van szó. *Hesychius* szerint (s. v.) ἰχθὺς θαλάσσιος, οὗ μυτιμονέει· κλέαρχος. S íme *Athenaios* (332 C) tényleg szó szerint idézi *Klearchos*ból: „ὁ ἐξώκοιτος ἰχθὺς, ὃν ἐνιοὶ καλοῦσιν ἄδωνιν, τοῦνομα μὲν εἴληψε διὰ τὸ πολλάκις τὰς ἀναπαύσεις ἐξω τοῦ ὕγρου ποιεῖσθαι· ἐστὶ δὲ ὁπόπουρος stb.“ Az ἐξώκοιτος név mind *Aelianus*nál (IX. 36), mind *Oppianus*nál előfordul (I. 157), kik itt mindketten közös forrásból, és pedig a byz.-i *Leonidas*ból merítenek; ez azonban annyira fedi itt magát *Klearchos*sall, hogy utóbbit tekinthetjük az ἄδωνίς és ἐξώκοιτος halakra vonatkozólag egyetlen forrásunknak. Ha előfordult, hogy az ἄδωνίς-t az ἐξώκοιτος nevű hallal összetévesztették az irodalomban, ez azért eshetett meg, mert életmódja az ἐξώκοιτος-éra emlékeztetett; utóbbit *Klearchos* a *καστρύς*-ek családjába sorolta; mugil-féle volt tehát; ezeknek fogása ügyes halászt és sajátságos hálókát követel (*Brehm* 164. l.), mert a „vizből való kivetésük velükszületett tulajdonságuk“ (*Brehm* 166. l.), s melyek „ugrálva, játszadozva jókora távolságokra

haladnak a víz tükre fölött“. E hal életmódját könnyen össze téveszthették az irodalomban a blennius ocellaris, a pillangóhal (más néven: adonis pavoninus, vagy adonis pholis) életmódjával, mely hal „napokig képes elélni a vizen kívül, vizes homokon vagy nedves moha és füvek között“ (*Brehm* 154. l.). Hogy ez az utóbbi hogy jutott az ἄδωνις névhez, az talán az Adonis cultusnak azon nyilvánulataival függ össze, melynek a tengerhez voltak vonatkozásai s az ú. n. Ἀδωνηΐδες-ekkel, melyek között (v. ö. Theokr. XV. 118: πετεργά καὶ ἐρπετά) főképviselőül egyfelől a fecske szerepelt, mint a mely Adonis-nak Persephonehoz való költöztét symbolizálta, másfelől pedig a saláta, mely Aphrodite kedvenczének rövidéletűségét juttatta az Adonis-imádók eszébe (v. ö. *Hesychius* ἄδωνις· ἡ χελιδών, καὶ ἡ θριδακίνη). Ez Adonis-symbolumok közt bizonyára a halvilágnak azon képviselői is szerepeltek, melyek az ő sajátképi elemöket ideig-óráig szárazabbal cserélik fel.

Ilyformán κίρρις néven nevezhették azokat a halakat, melyek a vizet hosszabb-rövidebb időre elhagyni képesek, első sorban tehát a repülő halat, ill. annak főképviselőjét, a fecske-halat. Elképzelhető, hogy halak, minők az imént említettek, a mythos-képzésnél különösen szerepet játszhattak, a mint hogy halmetamorphosisokat ismer is a görög mythologia.

Értekező nézete szerint tehát eredetileg a Ciris-mondában a fecskehal sorsa van aetiologizálva. „A szárnyas halak repülése — mondja Kittlitz báró Brehmnél (315. l.) — úgy látszik az utolsó eszköz a megmenekülésre üldözőik elől, melyek folyton a nyomukban vannak. A milyen nagy a számuk, épp oly nagy üldözőiké is a ragadozó halak között... Földről is számos ellenség üldözi őket a legkülönbözőbb madarak alakjában, a melyek ú. l. valósággal vadászatukra vannak utalva.“ Az ilyen hal húsa kitünő csaletékekül szolgálhatott; „probabilmente in quelle loro gite nell' aria — mondja *Griffini* (251. l.) — cercano di sfuggire a pesci maggiori, che sono ghiotti delle loro carni e che infatti si prendono facilmente all' amo, quando questo porti un pesce volante.“ Hogy ezt a halat, mely kivált éjszaka esik a halászok bárkáiba (l. *Brehm* 317. l.), a czápafogáshoz használták, képzelhető. Δέλεαρ αὐτῶν καθίστην ἰχθὺν λευκὸν ἐκτετραμμένον τῇν ῥάχιν — mondja Aelianus I. 55 —. Ὅταν τοῖνον εἰς ἄλφ καὶ τῷ ἀγγίστρῳ περιπέσῃ, πάντες οἱ θασάμενοι ἐμπηδῶσιν αὐτῷ καὶ κάτωθεν ἐλκομένῳ (mi az elnyelt csaletékekkel is történik) ἔπονται καὶ μέχρι τῆς νεῶς οὐκ ἀναστειλλόμενοι“ stb. S ha figyelemre méltatjuk azt a körülményt is, hogy „a szárnyashal (*Brehm* 320. l.-nak tanúsága szerint) „ha kiemelkedik a vízből, farkával — hosszabb vagy rövidebb távolságra — mindig végigsiklik a vizen“, be fogjuk látni, hogy Hyginus ver-

sióját kereken el nem utasíthatjuk, mert különben Scyllának a hajó farához való kötözését s a tenger hullámaiban való vonszoltatását nem értelmezhetjük. A mondának ez a változata a kypros-krétai szigeteken támadhatott s kiszoríttatását a két későbbi mondaváltozat által úgy magyarázhatjuk, hogy felteszszük, hogy a monda súlypontja az üldözöttről az üldözőkre billent át, egyfelől a ragadozó madarak főképviselőjére, a *άλκιον*-ra, másfelől a tenger legnagyobb ragadozó halára, a hajósoktól rettegett kék czápára, a régiek *καρχαρίας*-ára, melyet Nicander szerint — nyilván az Odyssea szörnyére való emlékezéssel — *καλλικλ*-nak hívtak s napjaink görög hajósa is *κυκλοφο*-nak nevez.

Beérkezett pályaművek.

F. 1909 szeptember 30-ig a következő pályaművek érkeztek a főtítkári hivatalhoz. (A jeligék zárjelben.)

I. Gróf Teleki-pályázat. (Vigjátékok.) 1. *Serena*. Szomorúj. 3 felv. (Szeretet az élet titka.) — 2. *A feltaláló*. Vigj. 3 felv. (A feltaláló.) — 3. *Menyus bácsi elvei*. (Nevetve élj, kaczagva halj meg.) — 4. *A zseni*. Verses vigj. 4 felv. (Hármas egység.) — 5. *Bánffí uram*. Vigj. 3 felv. (Csécsap és — félted hitvesed?) — 6. *Valóság*. Vigj. 3 felv. (A legnehezebb feladatot választottam.) — 7. *Családi politika*. Vigj. 3 felv. (A Vajthay-dinasztia.) — 8. *A békeszerzők*. Vigj. 3 felv. (Inter duos litigantes . . .) — 9. *A társszerzők*. Vigj. 3 felv. (Bözsi.) — 10. *A titánok*. Társ. vigj. 3 felv. (De hátha koldúsbotta ellenére stb.) — 11. *Emberék*. Vigj. 3 felv. (Aggódva bontom stb.) — 12. *Lotósz*. 3 felv. (A százezerszeres Brahma.) — 13. *A jólét világa*. Vigj. 3 felv. (A hol unatkoznak.) — 14. *A férfiak*. Vigj. 3 felv. (Nehéz itélni stb.) — 15. *Két leány*. Vigj. 3 felv. (Verőfény.) — 16. *Mimikri-gyógymód*. Ered. vigj. 3 felv. (A világ csak hangulat.) — 17. *Ébredés*. Színmű 4 felv. (Lenni vagy nem lenni.) — 18. *Változatok*. Vigj. 3 felv. (Sors bona . . .) — 19. *Borbála néni*. Vigj. 3 felv. (Quot capita, tot sensus.) — 20. *Az ügyvéd úr*. Vigj. 3 felv. (Ludmilla.) — 21. *Boldog ember*. Vigj. 3 felv. (Nem gúnyolom, hanem irigylem.) — 22. *Édes semmittevés*. Katona-komédia 3 felv. (Dolce far niente.)

II. Gróf Karátszonyi-pályázat. (Szomorújátékok.) 1. *Feltámadás*. Színmű 3 felv. (Csobor.) — 2. *Két világban*. Színmű 4 felv. (Kardot a becsületért.) — 3. *Örvények közt*. Tragédia 3 felv. (A művészetet műzsája stb.) — 4. *Éles Anyám*. Dráma 4 felv. (Ce n'est pas une cause stb.) — 5. *Felleges látóhatár*. (Kiderül nemsokára.) — 6. *A fiú*. Színmű 3 felv. (Fiú.) — 7. *A nap hőse*. Társ. dráma 3 felv. (Katilina.) — 8. *A mi végzetünk*. Dráma 4 felv. (Pusztulunk, veszünk.) — 9. *Ave mors*. Szindarab 3 felv. (Máté V. 15.) — 10. *Gladys*. Színmű 4 felvon. (Yfybyty.) — 11. *Meduzafő*. Színmű 3 felv. (Yfybyty.) — 12. *Tíz év után*. Színmű 3 felvonásban és egy utójáték. (Yfybyty.) — 13. *A bilincs*. Színmű 3 felv. (Yfybyty.) — 14. *Kékvér*. Színmű 3 felv. (Yfybyty.) — 15. *Vezeklők*. Színmű 3 felv. (Yfybyty.) — 16. *A modernek*. Társ. színmű 3 felv. (Ep testben ép lélek.) — 17. *Catullus*. Szomorúj. Róma fénykorából 5 felv. (Haec quoque lascivi stb.) — 18. *II. Rá-*

közi *Ferencz jelenkori tragédiája.* (Atyádat és anyádat tiszteljed.) — 19. *Csokonai.* Színmű 5 felv. (Hittem szép szavadnak.) — 20. *Magda.* Színmű 4 felv. (A ki bűn nélkül nagyon stb.) — 21. *A szív és ész.* Színmű 3 felv. (Ha a családi életben stb.) — 22. *Újjászületés.* Színmű 3 felv. (Egység.) — 23. *A nyomorullak.* Ered. dráma 5 felv. (Szegett — szárnyaskerek.) — 24. *Záh Felicián.* Dráma 5 felv. (Rossz időket érünk stb.) — 25. *A föld.* Drám. színjáték hét képben. (A föld.) — 26. *A virtus.* Dráma 3 felv. (Extra Hungariam stb.) — 27. *Ágatha pénze.* Dráma 3 felv. (Névtelen krónikás.) — 28. *A gyermekért.* Színmű 3 felv. (Az ép lelkű nő stb.) — 29. *Gigászok.* Dráma 3 felv. (Magyar küzdj stb.) — 30. *Messalina.* Dráma 3 felv. (Donec eris felix stb.) — 31. *Róma.* Tragédia 5 felv. (S. P. Q. R.) — 32. *Mai apostol.* Dráma 3 felv. (Idealis elv stb.) — 33. *A sztrájkkirály.* Szomorújáték 5 felv. (Nemes törekvések stb.) — 34. *A kötélbevert igazság.* Tört. színmű 4 felv. (Post equitem sedet atra cura.) — 35. *Krisztus.* Mysterium. (Ecce homo.) — 36. *Az ébresztők.* Erköleskép 3 felv. (Nincs bennük harmonia.) — 37. *Hazug világ.* Színmű 3 felv. (A bűn összefűz.) — 38. *A üdvösség réve.* Társ. színmű 3 felv. (Portus salutis.) — 39. *Kevelyek.* Színmű 3 felvon. (Az akarat legyen mindig nemes stb.) — 40. *Ítélet.* Dráma 3 felv. (Sok becsületből fakadó tett stb.) — 41. *Hallgassunk-e?* Társad. dráma 4 felv. (Testvérbűség.) — 42. *Játékszerek.* Modern dráma 3 felv. (Az én világom.) — 43. *Bűnpártolás.* Színmű 4 felv. (Ecce homo.) — 44. *Hamis bálvány.* Társ. színmű 3 felv. (Post nubila Phoebus.) — 45. *Délibáb.* Színmű 3 felv. (Aurea prima.) — 46. *Finale.* Színmű 3 felv. (Minden művészet stb.) — 47. *A mult.* Dráma 4 felv. (Debuisse pridem.) — 48. *Kinizsi Pál.* Romantikus, melodramatikus színmű 5 felv. (Egyenlőség, Testvériség!) — 49. *Réz István.* Parasztdráma 3 felv. (Magyar élet.) — 50. *Ilona királyné.* Tört. dráma 5 felv. (Magyar szív, magyar lélek.) — 51. *Bálványok.* A csinkvescentő színjátéka. (Nagyravágás.) — 52. *Káldária.* Színmű 3 felv. (Pusztul a gentry.) — 53. *II. Rákóczy György.* Szomorújáték 4 felv. (Transsylvania.) — 54. *János herceg.* (Meghalt Mátyás király stb.) — 55. *Meddő küzdelmek.* Színmű 5 felv. (Ki nem hevült stb.) — 56. *Ember eszme.* Drámai színmű 3 felv. (Ecce homo.) — 57. *János tanítvány.* Evang. dráma 3 felv. (In hoc signo.) — 58. *Az elesett joga.* Társ. színmű 4 felv. (Semper idem.) — 59. *Nehéz küzdelem.* Társ. színmű 3 felv. (Karesi.) — 60. *A király szerelme.* Operette 5 felv. (Veszszén el inkább az élet stb.) — 61. *Az új oktató.* Színmű 3 felv. (Az oktatás nem árucikk.) — 62. *Az érczistenek.* Dráma 3 felv. (Vas.) — 63. *Hullámcsapás.* Dráma 3 felv. (Szabad tengeren.) — 64. *Jaj a kísértőnek!* Dráma 3 felv. (Cervantes.) — 65. *Firduzi lánya.* Szomorú. 5 felv. (Kiben lélek él s hit stb.) — 66. *Küzdelem.* Dráma 3 felv. (A nőnek legnagyobb ellensége a — nő.) — 67. *Metamorphosis.* Drámai játék 5 felv., előjátékkal. (Ha Lorival Petrarka összekel stb.) — 68. *A nagy kereszt.* Dráma 3 felv. (Ely.) — 69. *Magyarok.* Színmű 4 felv. (Csak azért is!) — 70. *Naplemente.* Dráma 3 felv. (Pályamunka.) — 71. *Szenczy Gábor.* Színmű 3 felv. (Pályamű.) — 72. *A párba.* Színmű 1 felv. (Mégfogva bár stb.)

III. Gróf Nádasdy-pályázat. (Elbeszélő költemény.) 1. *Baglyasy.* (Munkám után a bér stb.) — 2. *A dzsentrí kávéház.* (Hirdetem az igazságot stb.) — 3. *Etele menyegzője.* Halála. (Jelígés levele jelige nélkül.) — 4. *Csontvár.* (Ha két szív stb.) — 5. *Apókám.* (Ma is él a király, stb.) — 6. *A király három álma.* (Egyszerű kis munka stb.) — 7. *Temetvény.* (Mit nekem stb.) — 8. *A holtak fái.* (Jön már Garibaldi stb.) — 9. *Evangéliom Ferko.* (A szerencse forgandó.) — 10. *Hunyadi László.* (A dicsőség mindig ellenséget támaszt stb.) —

11. *A kincsásók.* (Meteor.) — 12. *Tristan és Izolda.* (Bárd.) — 13. *Élő szobrok.* (Élő szobrok.) — 14. *Hegedős ének.* (Őseinket felhozád...) — 15. *János király futása.* (E jelben fogsz győzni!) — 16. *Az utolsó Gál.* (Így éltünk nemesen stb.) — 17. *Sínek rabjai.* (Kinok dalossa.) — 18. *Fehér asszony.* (A mohos várfalról stb.) — 19. *Sámson.* (1908 szeptember 21.) — 20. *Efialtesz.* (A haza minden előtt.) — 21. *A hó alatt.* (Küzdeve küzdj.) — 22. *Kenyérmező.* (Nikolsburgi névtelen.) — 23. *A kutyabőr.* (Létezni vágyasz? stb.) — 24. *Az asszony szíve.* (Győzőn a jobb.) — 25. *Árnyak az árnyból.* I. II. (Nem ragyogni, használni akarok.) — 26. *Arany király.* (Arany János.) — 27. *A tengerész* (Szeretni.)

IV. Bulyovszky-pályázat. (Hazafias óda.) 1. *Petőfi emlékezete.* (Adria.) — 2. *Gróf Széchenyi István.* (Legnagyobb magyar.) — 3. *Sanctae idus.* (Jeligés levele jelige nélkül.) — 4. *Óda Árpád szelleméhez.* (Nézz Árpádra magyar!) — 5. *A kerepesi temetőben.* (Magyarország.) — 6. *Kossuth Lajos emlékezete.* (Kossuth Lajos emlékezete.) — 7. *Hazaszeretetről.* (Hazádnak rendületlenül...) — 8. *A kassai székesegyházban* (Hazánk szentje...) — 9. *Tudományhoz.* (Sors bona.) — 10. *Az aradi Golgotán.* (Emlékezet, röppenj stb.) — 11. *Az aradi vértanúk emlékezete.* (Arad a magyar nemzet Golgotája.) — 12. *A déznai várhegyen.* (Tempora mutantur.) — 13. *Magyar tenger.* (Stella maris.) — 14. *Ódák.* (Mult és jövő.)

V. Farkas-Raskó-pályázat. (Hazafias költemény.) 1. *Kurucz felköszöntő.* (Eljen a teljesen stb.) — 2. *Kossuth emlékezete.* (Álom.) — 3. *Déliadb.* (A mult csak példa stb.) — 4. *A honvéd halála.* (1848.) — 5. *Haldokló honvéd.* (Pro patria.) — 6. *Levél a távolba.* (A haza minden előtt.) — 7. *Amor patriae.* (Jeligés levele jelige nélkül.) — 8. *Márczius 15-én.* (Szeresd hazádat.) — 9. *A magyarok ormán.* (A magyar nemzet feldicsőülése stb.) — 10. *Péter király.* (Lantom hírja stb.) — 11. *A magyar nép imája.* (Hazádnak rendületlenül stb.) — 12. *Szabadsághős temetésére.* (A névtelen félistenek.) Jeligés levél nélkül. — 13. *Mikes búcsúja.* (Egyedül hallgatom.) — 14. *Körsköltészet.* (Modern titánok.) — 15. *A hontalan.* (Gloria.) — 16. *A magyar nemzet.* (A magyar nemzet.) — 17. *Az én kis tündérem.* (Vándor poeta vagyok én.) — 18. *Ébredés.* (Hajnal.) — 19. *Hazából ki ne menj.* (Egi láng a honszeretet.) — 20. *Kossuth keserve.* (Szabadság s szerelem.) — 21. *Rákóczy temetésekor.* (Most jöttem Erdélyből.) — 22. *Három század.* (Tárogató hangból gyűjtöttem.) — 23. *Magyar költők.* (Ott essem el én.) — 24. *A magyar szív.* (Teremt-e isten több magyart.) — 25. *II. Rákóczi.* (Gönczöl.) Jeligés levél nélkül. — 26. *Petőfthez.* (Én vagyok én.) Jeligés levél nélkül. — 27. *Az erdélyi havasokon.* (Oh természet.) — 28. *Régi magyarokról való ének.* (Csalavér.) — 29. *Október 6.* (Hodie mihi, cras tibi.) — 30. *A Talpra magyar! ünnepén.* (Fulgur.) — 31. *A vérmező.* (Megtelttem a szót stb.) — 32. *Sír a tárogató.* (Hat vers.) — 33. *Imádság.* (Szívet cseréljen stb.) — 34. *Zrínyi Ilona eljegyzése.* (Hazádnak rendületlenül...) — 35. *A nyomorék.* (Tu ne cede malis.) — 36. *Magyar tenger.* (Tengerre magyar.) — 37. *Levél.* (Ne vigy minket kísértetbe!) — 38. *A déznai várhegyen.* (Tempora mutantur.) — 39. *Börjson Börnstének.* (A hazáért élni kötelesség.) — 40. *Széchenyi Pestje.* (Én a csillagokból olvasok stb.) — 41. *A bomló lak.* (Szegény, édes hazám!) — 42. *Sivár idők.* (Szerelem hazámat.) — 43. *Nemzeti szózat.* (Viribus unitis.) — 44. *Nemzetiségi magyar dal.* (Nagyenyed.) — 45. *Madurak harcza.* (W.) — 46. *Magyarnak lenni...* (Magyar vagyok...)

VI. Pesti Hazai Első Takarékpénztár Fáy-pályázata. (Socialpolitika.) 1. Cím a pályakérdés. (A társadalom gazdasági alapjait stb.)

VII. Bezerédj-pályázat. (Bezerédj István életrajza.) 1. *Bezerédj István élet- és jellemrajza.* (Ki... tettel bizonyítá stb.)

VIII. Ipolyi-pályázat. (Huszita uralom története.) 1. Czim a pályakérdés. (Verbum non amplius addam.) — 2. *A cseh-huszita mozgalmak.* (Benatky-Jerusalem)

IX. Lukács Krisztina-nyílt pályázat. (Az agrár-politika rendszere.) 1. *Dr. Sigmond Andor*: Czim a pályakérdés. — 2. *Dr. Seyfried Károly*: Czim a pályakérdés. (Tervezet.) — 3. *Kovács József*: Az agrárpolitika rendszere stb. (Tervrajz.)

X. Vitéz-pályázat. (Álattani tanulmány.) 1. *A Helix Arbutorum L. him csírasejtjeinek fejlődése.* (A tudás alapja a megfigyelés.) — 2. *Dendrococtum lacteum.* Két köt. (Per asper ad astra.)

XI. Meddők maradtak: 1. *Vigyázó-pályázat.* (M. kir. udv. kancellária.) — 2. *Első M. Ált. Bizt.-Társ. jutalma.* (Agrár és ipar-állam.) — 3. *Dóra-pályázat.* (Hitel- és bankintézmények.)

XII. Hiányosan fölszerelve: 1. *A Farkas-Raskó-pályázat* 7. sz. pályaműve: jeligés levéllel, de jelige nélkül, és 12., 25. és 26. sz. pályaművei: jeligés levél nélkül. — 2. *A Nádasdy-pályázat* 3. sz. pályaműve: jeligés levele jelige nélkül. — 3. *A Bulyovszky-pályázat* 3. sz. pályaműve: jeligés levele jelige nélkül.

Folyóiratok szemléje.

1. A BUDAPESTI SZEMLE júliusi füzetének tartalma: Wlasiacs Gyula *A negyedik kancellár* című tanulmányában Bülow államférfiúi és szónoki egyéniségével foglalkozik a kancellárnak Penzler János kiadásában megjelent beszédei alkalmából. — Takáts Sándor *A komáromi dalok a XVI. században* című cikksorozatának befejező részét adja. — Szabó Jenő *A görög-katolikus magyarság és a nemzetiségi kérdés-ről* szóló tanulmányában ismerteti azon mozgalmakat, melyeket a magyar görög-katolikusok a magyar liturgia törvényes elismerése érdekében tettek, a mely elismerés nemzetiségi szempontból is nagyfontosságú, mert a magyar liturgia törvényes rendezése a magyar nemzetre az önvédelem kérdése, még pedig a köznépet illetőleg a szó legszorosabb értelmében véve. — Hall Caine *A főbíró* regényéből a hetedik közlemény következik Balla Mihály fordításában. — Zempléni Árpád *A kalapács* című költői elbeszélését közli. — Gragger Róbert *Beck Károly és a német politikai költészet-ről* szóló tanulmányából a harmadik közleményt adja, melyben különösen a socialis-forradalmi költészetet tárgyalja. — Ezután Lansonnak *Voltaire-ről* szóló tanulmányának ismertetése következik. — Az *Értesítő*-ben Király J.: Magyar alkotmány és jogtörténet és Alexander B.: Művészet című munkák (ez utóbbi Mitrovics Gyulától) vannak ismertetve.

Ugyane folyóirat augusztusi füzetének tartalma: Haraszi Gyula *Adalékok a francia szinköltészet történetéhez* címmel a M. Tud. Akadémiában tartott felolvasását közli, melyben egy

újabb francia nyelven irt dolgozatáról számol be. — Barabási Kún József *Anglia kormányzata* című cikkében Sidney Lownak nemrég megjelent munkáját ismerteti. — Ecseri Lajos *A szegény ember* cím alatt a magyar falusi népről, életmódjáról, bajairól irt beható tanulmányt. — Ezután Hall Caine *A főbíró* regényének folytatása következik Balla Mihály fordításában. — György Lajos Theokritos *Aratóünnep* című nyolczadik idylljét fordította le. — Gragger Róbert *Beck Károly és a német politikai költészet*-ről szóló tanulmányának befejező részét adja. — Egy névtelen író Lansonnak *Voltaire*-ről szóló művének ismertetését folytatja. — Az *Értesítő*-ben Neubner: Missachtete Shakespeare-Dramen (Heinrich Gusztávtól), Thallóczy L.: Bosnyák és szerb élet- és nemzedékrendi tanulmányok című munkák vannak ismertetve. — Baumgarten Ferencz helyreigazítása és Szabó Jenő nyílt levele zárják be a füzetet.

1. Az EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY f. évi VI. VII. (június-július) füzete az első helyen Gulyás Pál értekezését közli: *Adatok Maupassant írói fejlődéséhez*. Maupassant két ifjúkori novelláját összeveti érettkorú földolgozásukkal és a változtatások alapján kimutatja, mennyivel művészből fokozottabb áll a francia költő elbeszélő ügyessége tíz év eltelte után. A különbség egyszersmind írói fejlődésének mértéke is. — Hornyánszky Gyula folytatja megkezdett tanulmányát *A görög orvos a Kr. e. V. században*. Bemutatja őt műhelyében s munkája közben, ismerteti viszonyát tanítványaival és kortársaival, fölveti a gynaiologia kérdését, végül azt kutatja, milyen volt a tekintélye és társadalmi állása az orvosnak, s milyen befolyást gyakorolt korának szellemére. — Ferenczi Sári megkezdi *A „Lelki hódolás“ első kézirat*a című értekezését. Bevezetésül Ráday életének egy pár vitás kérdését tisztázza, beszámol egy ismeretlen, a Rádayakat dicsőítő kéziratról, ismerteti a „Lelki hódolás“ legrégebbi kéziratát, a mely lényegesen eltér a nyomtatásban megjelent szövegtől, s az előbbi alapján megállapítja a prózai rész fordított voltát, valamint keletkezésének időpontját. — *A Hazai Irodalom* rovatában első helyen Hegedűs István bírálatát olvasható Némethy Gézának a M. T. Akadémia kiadásában megjelent *Ovidius és Lygdamus* című értekezéséről. Az eredményeket, a melyekre szerző jut, a bíráló nem látja teljesen bebizonyítottaknak, de annál nagyobb elismeréssel adózik a módszeres bizonyításnak és a költői phrasologia pontos egybeállításának, a mire a bizonyítás támaszkodik. — Berzeviczy Albert *Beatrix királyné* című könyvéről Morvay Győző közöl részletes ismertetést. Ritka becses műnek tartja, mely nem egyszerű életrajz, hanem a királyné egész életére, minden viszonyára kiható gazdag olasz és magyar környezetrajz. A kútfőkutatást egyesítvén egyén és jellemmagyarázattal, kortörténet és pszichologiai jellemrajz egyszerre. Méltó arra, hogy olasz és német

fordításban is megjelenjék. — Incze József Kottasek L. Rudolfnak *A hajdankori Róma és a római nők* című munkájáról úgy ítél, hogy a kérdés, melyet tárgyal, elcsépelt, de azért szerző nem végeztet hasztalan munkát; kiaknázza a külföldi forrásokat, de nem tapad szolgailag hozzájuk, hanem folyton tekintettel van az eredeti szövegekre is. — *A Külföldi Irodalom* rovatában Jules Harasztnak francia nyelvű szövegkiadásáról Jean de Schelandre *Tyr et Sidon*-járól ír Gulyás Pál. Szerinte a kiadás mintaszerű, s az által, hogy Schelandrenak e klasszikus tragédiáját közlésezi, lényegesen módosította a szerző az irodalomtörténetől eddig alkotott képét. A bevezető tanulmány gondos és tartalmas, tisztáz sok kétes adatot és nézetet. — Ludwig Hatvannak *Die Wissenschaft des nicht Wissenswerten* című könyvéről Geréb József irt kimerítő ismertetést. A munkát egy képzett, de megtévelyedett gondolkodású ember művének tartván nem annyira bemutatja, mint polemizál tételeivel és iparkodik állításait megeczáfolva visszautasítani azt a tudománytalan fölfogást, melyből ez a külözködő könyv eredt. — Czikeli Frigyes a legújabb Hebbel-monographiát, Achim von Winterfeld *Friedrich von Hebbel und seine Werke* című művét ismerteti. Mint a nagy közönség számára irt munkában nem szabad benne új, tudományos eredményeket keresni. Fő érdeme, hogy azt iparkodik előtérbe állítani, milyen jelentősége van Hebbelnek a modern korra és problémáira. Jó bevezető Hebbel gondolatvilágába. — *A Philologiai Programm-értekezések* rovatában Mészöly Gedeonnak *Részletek L. A. Seneca tragiédiáiból* című fordítását bírálója, Vértessy Dezső rátermett, költői nyelvű fordító nem elég gondos munkájának tartja. — Irovics Tamásnak *Plutarkhos, mint moralista* című értekezése, a mint bírálója, Marót Károly megállapítja, híjával van az erediségnek és nagyobb tévedéseknek, de tartalmatlan és untató. — Kristóf György úgy ítél Erdélyi Irénnek *A hazafias bánat költészete a szabadságharcz után* című terjedelmes dolgozatáról, hogy az adott elemzés pontos és mélyreható, de nélkülözzük benne az általános szempontok figyelembevételét. — *A Vegyesek között Szamosi János*-ról, a nemrég elhunyt kolozsvári egyetemi tanárról olvasható nekrológ; — p. (Pecz Vilmos) a görög kormánytól tervezett új thesaurus-ról emlékezik meg, mely a görög nyelv anyagát a legrégibb időtől a jelenkorig összeállítja; — ugyanő Szimosz Menárdhosz előadásáról emlékszik meg, melyet a közép- és újkori görögnek fontosságáról tartott; — Csermelyi Sándor *Pheidias és a Lemnia* cím alatt az Amelung föltervése mellett és ellen említhető érveket tárgyalja; — ugyanő a trieri amphitheatrum-ban végzett újabb kutatásokról ad hirt; Gragger Róbert Molière *Tartuffe*-jének egy eddig ismeretlen XVIII. századi magyar fordításáról emlékszik meg és annak a nézetének ad kifejezést, hogy a fordítója Ernyi Mihály; — ugyanő Kazinczyna két eddig ismeretlen Molière fordításáról számol be

(*Monsieur de Pourceaugnac, Misanthrope*); — Nagy Zsigmond az amsterdami nemzetközi latin költői verseny kitűzését jelenti; — majd a Shakespeare-Tárról egy külföldi folyóiratban megjelent dícsérő bírálatra hívja föl a szerkesztőség a figyelmet; — *Csokonai három dala* cím alatt Fabó Bertalan egy tévedését igazítják meg; — Gulyás Pál válaszol Karl Lajos ellenbírálataira; — a szerkesztőhöz beküldött könyvek között Kelemen Béla *Német helyesírási szótáráról* a *Revue de Hongrie*-ről és a *Shakespeare Társ.* 2. füzetéről olvasható pár sor. A Hellebrant Árpádtól összeállított könyvészet (*A magyar philologiai irodalom 1908-ban*) rekeszti be a füzetet.

2. A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE áprilisi számában Matlekovits Sándor *Az adóreform* címmel nagyobb értekezést közöl. A magyar adóreform az egyenes adókra vonatkozik és pedig a földadó-, házádo-, töke- és járadékadó-, kereseti adó-, a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok adó-, a bányaadó és az általános jövedelmi adóra. A földadó eddigi kulcsa 25·5%-ról 20%-ra szállítottatott le, a jövőben is ez adó nem contingálva maradt és pedig 75·6 millió K helyett 74 mill. K-ban. Ugyancsak a földadó reformjával kapcsolatosan a földadó kataszter kiigazítása is elrendeltetett, egyrészt a kataszteren alapuló igazságtalanságok megszüntetésére, másrészt jobb osztályba sorozás céljából. A házádo két alakjával: a házbér és házosztályadóval lényegesebb változás nem történt, csak oly módosítások eszközöltettek, melyek rendszerét igazságosabbá teszik. A tőkekamatadónál lényegesebb változás az, hogy az adókulcsot le szállították 10%-ról 5%-ra. Megszűnik a 630 korona töke és járadékjövedelem után eddig járó adómentesség s így a legkisebb töke és járadék is ezután adó tárgyát képezi. A nyilvános számadásra kötelezett vállalatok keresetadója nagyjában ugyanaz marad, az adókulcs a tisztajövedelem 10%-a. A képviselőház ezt a 10%-os adót az iparvállalatoknál 7%-ra szállította le, ugyancsak azon szövetkezetek adóját, melyek az üzletrészek után 5%-nál nagyobb kamatot nem adnak, le szállította 5%-ra. A bányaadó helyett a bányavállalatokat a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok keresetadója alá vonja, az adókulcs a kőszénbányászatra 7%, a többi bányavállalatra 5%. Gyökeres átalakuláson ment át a kereseti adó, melyet most négy osztályban vetettek ki. Megszűnik továbbá a családtagok adója és a II. osztályú kereseti adó. Az I. és III. oszt. ker. adó jövőre más alakban esik keresetadó alá. A IV. oszt. ker. adó alá eső tisztviselők pedig nem kereseti adó, hanem csak jövedelmi adó alá esnek. A létminimum az eddigi 630 K helyett 800 K. Az adóreform legnagyobb jelentőségű része az általános jövedelmi pótdádnak eltörlése és a jövedelmi adónak meghonosítása. Ennek helyébe lép a jövedelemadó. Ennél az adónemnél két fontos elv jut kifejezésre és pedig, hogy a 800 K-n aluli jövedelem adómentes, és hogy a jövedelem progresszív kulcs

szerint adózik. Az értekezés második részében szerző azt vizsgálja, hogy miképen alakul át az egyes adózók adóterhe? A földadó a 20.000 kor. tiszta jövedelmen alul kisebb lesz a mostaninál, az ezen felüli nagyobb. A házbéradónál terhelt adósok legtöbb esetben jövőre kevesebb adót fognak fizetni. A házosztályadó alá eső házak tulajdonosai már a 6—7 szobás házaktól kezdve nagyobb adót fognak fizetni, mint a mennyit eddig a házosztályadó és általános jövedelmi pótdadóban fizettek. Itt is azonban a kisebb házak tulajdonosai lényegesen könnyebb adóteher alá esnek. A nyilvános számadásra kötelezett vállalatok közt az ipari termeléssel foglalkozók adója kisebb lesz. A többi nagy vállalatnál az adóteher emelkedik. Jelentékeny terhet ró a pénzintézetekre az adómentes értékpapírok jövedelme utáni adó. A legtöbb panasz a kereseti adó ellen nyilvánult, jóllehet az eddigi III. oszt. ker. adó kulcsát 10%-ról 5%-ra, illetőleg a szellemi foglalkozásoknál 4%-ra szállítja le. Ezentúl a bérlő kisebb adót fog fizetni. A jövedelmi adó, mely bizonyos tekintetben az általános jövedelmi pótdadó helyébe lép, azáltal, hogy 800 kor. jövedelemig terjedő adómentességet enged, nagy adóleszállítást jelent. Az új adórendszer három irányban eszközöl javításokat, és pedig megszünteti az eddigi rendszer számos igazságtalanságát, a kis adóegységek terhe a lehető legkisebbre szorítottatott, és végül behozza a progressziót. — Majd Kovács Gábor, a *bruxellesi sociológiai intézet* cím alatt ismerteti a bruxellesi Institut Solvay-t. Az intézet a modernül felszerelt könyvtáron kívül 12 dolgozósobát, egy auditoriumot, egy statisztikai, egy anthropologiai, egy technologiai s egy történelmi kabinetet, s nagy olvasó termet foglal magában, melyeknek gazdag felszerelése mind az alapító Solvay Ernő bőkezűségét hirdeti. Szerző a könyvtár szakszerű beosztását részletesen tárgyalja, majd röviden bemutatja az Intézet szervezetét. — Ezután Szegő Ernő *Róma közgazdasága Diocletian korában* című értekezését közli, mely egész kivonata a következő:

Róma a negyedik század hajnalán (Kr. u.) már kilépett arra a lejtőre, a honnan többé visszatérés nincsen. Életerejét kiszívta az óriási hivatalnoktábor és az állandó hadsereg, melynek kénye-kedvétől függött a Caesarok sorsa. Az idegen tartományokból szállított élelmiszerek szétosztására alapított szerencsétlen kormányrendszer tönkretette az elviselhetetlen súlyú adóval terhelt kisbirtokost, a kivel csak növekedett az élőködő csöcselék tömege, mely minden pillanatban kész volt arra, hogy az államot lángba borítsa. A folytonosan fokozódó pénzrosszabbítás a forgalmat megsemmisítéssel fenyegette a gabonauzsora hallatlan mérveket öltött. Az irtózatos drágaságon, s az ennek nyomában fellépő végtelen nyomorúságon akart Diocletian császár segíteni. midőn 301-ben kiadta az „Edictum Diocletiani de pretiis“-t, mely körülbelül 800 ár- és munkabér-meghatározást tartalmaz. E takszaszabályzat — melynek összeállítását Mommsen lát-

elméjének köszönhetjük — megbecsülhetetlen értékű a gazdaságtörténelemre nézve. A maximáltételek vizsgálata nyomán páratlan kép tárul fel előttünk: a hanyatló római birodalom a negyedik század elején. Lactantius adataiból tudjuk, hogy az edictum intézkedés eredményével nem járt, sőt a drágaság még nagyobb lett. Ennek okai:

1. Az árszabályzat mérsékelt tételei a fogyasztási középpontokban erősen növelték a keresletet, úgy de szervezett világversenyről nem beszélhetünk, a tartományok termelőképessége pedig véges volt.
2. A taksaszabályzat nyilvánossá-tétele elősegíti határozott árképletek kialakulását.
3. Az árúk eltitkolása, a forgalomtól való elvonása és felhalmozása is növelte a drágaságot.

Az edictum bevezetése a római közvetítő kereskedelmet sötét színben tünteti fel. Tulajdonképpen nem is kereskedők voltak ezek, hanem — uzsorások. A kereskedők következő neveit különböztetjük meg: 1. Exportateurök. 2. Markotányosok. 3. Vásárosok. 4. Kiskereskedők (szatócsok.) 5. Említés történik azokról is, a kik „a gabona szétosztásánál és a kereskedelmi szolgálatoknál uzsoráskodnak.“

Az aránylag csekélyszámú szabadmunkás helyzete a rabszolga-rendszer következtében nem mondható rózsásnak, mert a szabad munkások kénytelenek voltak munkaadójukat a szegényebb néposztályok tagjai között keresni, a mi persze csökkentőleg hatott a munkabére. Az edictum VII. fejezete a legkülönbözőbb iparosok munkabérét szabja meg. A tételek ötletszerűen, belső rend nélkül vannak felsorolva, a miből méltán következtethetünk a teljes nemtörődömségre, a testi és szellemi munka túrt voltára. Csak példaképpen említjük fel, hogy az építőművészet tanára és a fürdőszolga egymásután vannak felemlítve. Találkozunk az időbérrel, a darab-bérrel, s e kettőnek kombinációjával; pld. a birkanyíró ellátásban részesül (időbér), s azonkívül mindegyik birka nyírásáért 2 denart kap (darabbér.)

A *tartományokban* a mezőgazdaság és ipar a legszorosabb kapcsolatban vannak. Az észszerű gazdálkodás elve megkövetelte, hogy a birtokos gondoskodjék munkáról a rabszolgahad számára akkor is, midőn a mezőgazdasági tevékenység szünetelt. Legközelebb esett persze a mezőgazdasági termények feldolgozása, de a taksaszabályzat tételei kétségtelenné teszik, hogy Diocletian idejében a szövő-fonóiparnak is igazi otthona a tartományokban fekvő földbirtok. Az *italiai* földek parlagon heverték, ennél fogva itt az ipar is nagyon hátramaradt. A földbirtok tönkretűnésével a jobbágyi viszony egy neme jön létre, mert az itáliai birtokosok — mivel a rabszolgatartás haszontalan dolog lett — a rabszolgákat felszabadították, s nekik bizonyos évi szolgáltatások fejében birtokrészeket jelöltek ki. Mint érdekes adatokat felemlítjük, hogy a kallózók (fullones) a ruhadarab árának 205—388°/_o-ában részesültek, míg a szabó munkabére a készárú árának 1¹/₃^o/_o-a. Fontos gazdaságtörténelmi tény, hogy

timármunkát a földbirtokokon nem végeztek; a földbirtokosok túl-adtak a nyers bőrn, s nem készítették ki azt otthon, szabad munkások által. Míg a timár egyedül, talán családja tagjainak segítségével, vagy felette szerény idegen munkaerő igénybevételével végezte munkáját, addig a kerékgyártóról biztosan tudjuk, hogy valóságos segédek alkalmazott. Ez iparág különben is a legelőrehaladottabb állapotban volt, mert a XV. fejezet tanúsága szerint készárúkat hoz piacra.

K e m é n y G y ö r g y e számban *Heves vármegye közgazdasági leírásának* negyedik folytatását közli. A szőlőtermelés Heves megye gazdasági életében igen jelentékeny szerepet játszik. Igen híres az egri, a gyöngyösi és visontai bor. A vármegye termőterületének 18³⁰/₁₀₀-a erdő. A megye erdeinek állapota általában kielégítő, habár még sok helyen folytatják a rablógazdálkodási rendszert. Heves állattenyésztése a mezőgazdasághoz viszonyítva, nem nagy jelentőségű. Nagyobb mérvű csak a lótenyésztés, míg a sertés és juhtenyésztés a szó teljes értelmében pang. Az állattenyésztés az utolsó tíz évben erősen hanyatlott, de 1907-ben úgy minőségi, mint számbeli gyarapodást mutat. — A *Közlemények és ismertetések* rovatában (-vits) *Vám-különválásunk Ausztriától* cím alatt Michelis Eduard (Wiesbaden): „Die Zolltrennung Österreich-Ungarns in ihrer mutmasslichen Rückwirkungen auf die deutsch-österreichisch-ungarischen Handelsbeziehungen“ és ugyanezen szerző „Die Zolltrennung Österreich-Ungarns in handelspolitischer und weltwirtschaftlicher Beleuchtung“ című műveit ismerteti. Mindkét munka célja annak bizonyítása, hogy Magyarország és Ausztria vámkülönválása mindkét országra kárára lesz. — P. K. *francia nagy bankok* címmel. I. Hegerman: „Die Entwicklung des französischen Grossbankbetriebes“ című munkáról közöl ismertetést. Ismertető vázolja azt a nagy átalakulást, melyen a francia bankok a 80-as években átmentek, mikor felhagytak ipari vállalataikkal s azóta tisztán a betéti üzlettel foglalkoznak, majd ismerteti azt az irányzatot, mely szerint a francia bankoknak dolgozni kell, s melyet a francia tőke követel. — r r ó. J. Singer: *Die amerikanischen Bahnen und ihre Bedeutung für die Weltwirtschaft* című könyvről ad ismertetést. Az amerikai vasutak megalapozták Amerika nagyságát, velük kapcsolatosan fejlődött a vasipar s e mellett olcsó tarifákkal bírnak. Nagy előnyök mellett azonban nagy hátrányai is vannak a vasutaknak, ú. m. titkos, egyeseknek nyújtott tarifák, a magánkoesimonopoliumok stb. A vasut a politikai és gazdaságpolitikai küzdelem középpontja, s azok az eredmények, melyeket Rooseveltt a vasutakkal, mint politikai hatalmi tényezőkkel szemben elért, elég jelentősek. Kovács Gábor a „házipar bibliographiája“ cím alatt a belga Office du travail legutóbb megjelent kötetét, mely a házipar hatalmas nemzetközi bibliographiáját adja, ismerteti. — E számot a Magyar Közgazdasági Társaság 1908. évi működéséről szóló jelentés és a Társadalomgazdaságtani Bibliographia zárja be.

Ugyane folyóirat májusi számában Kovács Gábor *Házasságkötés és élveszületések* című dolgozatában, a mely a közgazdasági szemle megelőző számában megjelent népesedésméleti és dogmatörténeti czikk folytatása, elemzés alá veszi a statisztikai hivatal 1901—1905. évi népmozgalmi adatai közül a házasságkötésekre és a születésekre vonatkozókat, az osztályokra tagozódás-szempontjából amaz alapon, a melyet e tekintetben vizsgálódásainál a *népesedés elmélete* című nemrég kiadott könyvében felállított. Az említett vizsgálódásnál behatóan indokolja a házasságkötések vagy a születések arányszámaiban az egyes osztályok szerint mutatkozó eltéréseket, hullámzásokat, statisztikai táblázatokat ad, a melyeket e vizsgálat céljaira készített, s eredményül a következőket szűri le:

a) Az anyagi termelésben résztvevő népesség (birtokos és birtoktalan osztály) házasságkötési arányszáma magasabb, mint az anyagi termelésben részt nem vevő népessége (értelmiség és véderő); sőt ha a véderőt, a mely egyfelől férfiaknak az egész értelmiségét meghaladó arányszámával, másfelől pedig a házasságkötési lehetőség korlátoltságával az anyagi termelésben részt nem vevő népesség házasságkötési arányszámát nagy mértékben lenyomja, kihagyjuk is e számításból: magának az értelmiségnek arányszáma is jóval elmarad az anyagi termelésben résztvevő népessége mögött. Ugyanez áll az élveszületésekre is.

b) Az anyagi termelésben részt vevő népességből a gazdaságilag önálló, vagyis birtokososztály (földbirtokosság és bourgeoisie együtt) házasságkötési arányszáma magasabb a gazdaságilag nem önálló, vagyis birtoktalan osztályokénál (összes proletárnépesség). Ugyanez áll az élveszületésekre is.

c) Ha azonban az anyagi termelésben részt vevő népességet két csoportra: őstermelésre és iparforgalmira különítjük el, úgy az őstermelési népesség birtokos és birtoktalan osztálya együtt magasabb házasságkötési arányszámot mutat, mint az ipari (bourgeois és proletár) népesség. Ugyanez áll az élveszületésekre is.

d) Az őstermelési és ipari népesség birtoktalan osztályának külön-külön is jóval alacsonyabb a házasságkötési arányszáma saját birtokososztálya arányszámánál. Ámde az élveszületésekre ez csak az őstermelési népességnél áll, mert az iparforgalmi népesség birtoktalan osztálya élveszületési arányszámaival jóval felülmúlja az iparforgalmi népesség birtokososztályát, a bourgeoisieit.

e) Ha azonban az őstermelési népesség birtokos és birtoktalan osztályát — a melyekre nézve ez a megkülönböztetés külön kritériumok alapján egyedül lehetséges — gazdaságilag erősebb és gyengébb elemeire tagoljuk: úgy a gazdaságilag erősebb elemek házasságkötési arányszáma mind a két osztályban visszamarad a gazdaságilag gyengébb elemeké mögött s az élveszületési arányszám a birtokososztály gazdaságilag erősebb elemeinél az öt éves átlagot

tekintve, ugyanezt a visszamaradást mutatja, a birtoktalan osztály gazdaságilag gyengébb elemeinél pedig minden egyes évben, átlagosan majdnem kétszer akkorára rúg, mint a gazdaságilag erősebb elemeknél.

f) Az anyagi termelésben részt nem vevő elemek közt az értelmiség körében a tulajdonképpeni értelmiség (közszolgálat és szabadfoglalkozások) házasságkötési arányszámát az öt éves lustrum minden egyes évében csak az iparforgalmi értelmiség arányszáma mulja felül, míg az őstermelési értelmiség — legalább is az öt éves átlag tekintetében — a tulajdonképpeni értelmiség arányszáma alatt marad. A születési arányszám tekintetében azonban a három értelmiségi réteg közül a tulajdonképpeni értelmiség mutatja a legalacsonyabb színvonalat.

g) A véderő alacsony házasságkötési arányszáma különösen a törvényen alapuló korlátozás következménye, az értelmiség arányszámánál magasabb születési arányszáma pedig a viszonyítás folyománya: így a többi osztályok arányszámait mellett csak az ország egész népességének osztályokra tagozásának szempontjából veendő figyelembe; de épp ily okokból nem szolgálhat a többi osztályokkal való behatóbb összehasonlítás tárgyául népessége conglomerátszerű összetételéből folyólag az ismeretlen osztályhelyzetűek házasságkötési, illetőleg születési arányszáma sem.

Szerző azonban tisztában van azzal, hogy e statisztikai eredmények nem vettek figyelembe minden befolyással bíró tényezőt. De ezt a hivatalos statisztikai kimutatások hiányai folytán nem is tehették. Épp ezért maga mutat rá, hogy a két táblázatot egymással összehasonlítani és pl. az egy-egy házasságra eső gyermekszámot ez alapon meghatározni nem lehet, mert azok készítési módja eltérő, s mert a születési táblázat nem csupán a házasságból származó születéseket foglalja magában.

De ha még egyező alapon készültek volna is e táblázatok, e tekintetben tényleges eredményök nem sok volna, mert a termékenység méréseire teljesen elhagyta már manapság a demographia ama régi módszert, a mely a házasságkötéseket és a törvényes születéseket akár egy évi, akár — helyesebb formában — egy hosszabb periódus alatti számát hasonlította össze: hisz még ez utóbbi esetben sincsenek kiküszöbölve a zavaró tényezők, a melyek a korábbi házasságokból a periódus alatt született gyermekek hozzászámításában, s a periódus alatt kötött házasságokból a periódus letelte után született gyermekek figyelmen kívül hagyásában állanak. A házassági termékenység megméréseire szolgáló újabb módszerek, a melyek a születéseket a szülők korviszonyai s a házasság tartama szerinti fokozatokban veszik tekintetbe, s az a leghelyesebb módszer, a melyeket a magyar hivatalos statisztika is követ, a mely a feleség halálával felbontott házasságok időtartamát s gyermekszámát kutatja; — nem

szolgálnak oly számadatokkal, a melyek a népesség foglalkozás szerinti osztálytagozódása alapján mutatnák a házasságok korát, a megszünt házasságok időtartamát és a belőlük származott gyermekek számát. Egyébként is a magyar statisztika csak 1903-tól kezdve nyújt a házassági termékenységre vonatkozó adatokat, a melyek e szerint nem is a termékenység mai állapotát mutatják, hanem csak ama házasságokét, a melyek a jelenben szűntek meg. A Rubin és Westergaard statisztikájának, vagy a francia hivatalnoki statisztikának terjedelmesebb kimutatásaival azonban nem lehet összehasonlítani a magyar termékenységi statisztikát, mert az említett külföldi statisztikák egyfelől csak egy régebbi időpontra s térbelileg igen korlátozott helyre, másfelől pedig csak egy társadalmi csoportra — bár abban több rétegre is, — de meg nem is csak a nő halálával felbomlott házasságokra vonatkoznak.

Mindezek ellenére is kiviláglik ez adatokból, hogy az osztályhelyzetnek döntő a befolyása a népesedés menetére. Ennek beigazolása volt a szerző tulajdonképpeni feladata, s ebben is vonja le kutatása végleges eredményét.

Azután következik Balás Károly *Telepítéseink főszempontja* című értekezése, melyben szerző különbséget tesz a nemzeti érdekű és czélszerű s a pusztán agrársocialis telepítések között. Az előbbieket feladata a nemzeti nyelvhatárok kitolása s az ország földjéből minél nagyobb hányadnak a nemzeti elem kezére juttatása. Az utóbbiak célja egyedül az agrársocialis kérdés megoldásában való előbbrejutás. Ezt a megkülönböztetést szerző nem csupán elméleti, hanem gyakorlati jelentőségűnek is tartja a legnagyobb mértékben. Szerinte ugyanis a telepítés és bárminő földosztás révén, az agrársocialis bajokon csak igen kis mértékben, illetve az agrárproletariatumnak csak igen kis részén lehet segíteni, a telepítés útján szétesztható földnek az arra igényttartók számához mért igen kis mennyiségénél fogva. Ebből tehát nagy agrársocialis eredményeket várni önámítás nélkül nem lehet. A telepítés tehát aránylag csak kevés helyen és kevés embernél segít ki az agrársocialis bajoktól. Sokkal nagyobb szabásúak lehetnek azonban az eredmények, ha a telepítésnek nem egy nagy általános kérdésnek: az agrársocialis kérdésnek a megoldása a cél, hanem csupán az, hogy vidékenként a nemzeti nyelvhatárok kitolassanak s a földnek nagyobbodó hányada adassék a nemzeti elem kezére. Ennek a célznak az elérésében a föld és az arra vágyók mennyiségének aránya nem állít fel oly nagy akadályokat. S míg általános socialis szempontból a kérdés egészen alig lendít az valamit, hogy itt-ott pár ezer ember földhöz jutott, a mikor milliókra is mehet a földre éhesek száma, addig a nemzeti térfoglalás stratégiájában egyes exponált vidékeken való előrenyomulás s ez által a nemzeti kézben levő földterület növelése jelentékeny eredmény. A nemzeti specifikus célzatú telepítések tehát sokkal nagyobb ered-

ménnyel kecsegtetnek, mint az általános és egyszerűen agrársocialis jellegűek s még az előbbieket teljesen elérik a kívánt czélt, ha a telepesek gazdaságilag meg nem buknak telephelyeiken, t. i. megnövelik a nemzeti kézen levő föld arányát az összterülethez viszonyítva, addig a nemzeti jelleg nélküli agrársocialis telepítéseknél már elvileg is nagyon bizonytalan az, hogy mily mértékben alkalmasak az agrársocialis kérdés megoldásában közrehatni, hiszen az agrárproletár elem természetes szaporulata nagyobb, mint azok száma, a kiket földhöz lehet juttatni. Magyarországon tehát csak nemzeti érdekű telepítések ésszerűek, még pedig annál is inkább, mert az agrárproletariatus zöme is első sorban a magyarság tömegéből kerül ki, továbbá mert a földben részesített mezei proletároknak nézve a specifikus nemzeti célzatú telepítések éppen úgy megoldják az agrársocialis kérdést, mint az ily specifikus nemzeti célzat nélküli telepítések. — Szegő Ernő. *Róma közgazdasága Diocletian korában II.* című értekezéséről már a múlt havi szám ismertetésénél szólottunk. — Kemény György folytatja *Heves vármegye közgazdasági leírását*. A tej- és vajtermelés mindinkább terjed a kisgazdák körében. A baromfitenyésztésben, mely elég jelentékeny, áttérnek lassanként olyan fajok tenyésztésére, melyeknek húsa jobb és ízletesebb, tojása nagyobb. A méhészet igen sok szegény embernek nyújt keresetet Heves vármegyéjében is. A bányákat illetőleg Heves szegénynek mondható. Csak három helyen találtak bányászatra alkalmas szén és egy helyen van jelentéktelen rézbánya. A megye ipara szoros összefüggésben van a mezőgazdasággal, a mi abban is nyilvánul, hogy jó terméskor az ipar lendületet vesz, ellenesetben pang. Igazi nagy iparvállalat megyénkben kettő van: az egri áll. dohánygyár (792 munkás) és a hatvani cukorgyár (940 munkás). Van még azonkívül több gőzmalom, téglagyár stb. A kisipar az általánosan ismert okok miatt hanyatlóban van. Nem kis része van a társadalmi felforgatásában a minduntalan előforduló sztrájkoknak. A megyében 6 ipartestület és m. kir. iparfelügyelőség van. A kereskedelem, épp úgy, mint az ipar teljesen a mezőgazdaságtól függ. Legnagyobb a búza-, bor- és állatkereskedelem. A szövetkezetek száma harmincznyolcz. Heves megyében az utóbbi időben igen nagy pénzhiány mutatkozik, melynek folyománya 5 új intézet felállítása. Van összesen 19 pénzintézet, melyek elég tekintélyes forgalmat érnek el; közülök úgy alapításra, mint helyzetére nézve az első a Hevesmegyei Takarékpénztár, mely 150% osztalékot fizet. A hitelszövetkezetek száma 25. — A *Közlemények és ismertetések* rovatában — r. r. Josef Grunzel: *Grundriss der Wirtschaftspolitik. I. Allgemeine Volkswirtschaftslehre* című könyvéről közöl ismertetést. Szerzőnek célja a közgazdaságtant a gyakorlati élettel való szoros összefüggésében laikusoknak bemutatni. A milyen dicséretes a szándéka, olyan rossz ennek megvalósítása. Ismertető több példát hoz fel erre nézve, s igazán kár volna, ha Grunzel az Agrar-

politik, Industrie-, Handels- und Verkehrspolitik című, e mű folytatását képező kötetekben, eddig megjelent, tudományos színvonalon álló munkáit ilyen értelemben átdolgozná. — Ugyancsak —rró *Német munkásháztartási statisztika* cím alatt ismerteti azon módszert, mellyel Németországban a német városi stat. hivatalok közreműködésével a munkásháztartási adatokat gyűjtik. Az ez alapon nyert adatok eredményét Münchenre nézve közli dr. Else Conrad, mely adatok öszinteségében kételkedni ok nincs. — Illés Imre. *Ferenczi J. A magyarországi háziipar és a budapesti otthoni munka* című könyvét ismerteti. Igen elismerően nyilatkozik szerző e munkájáról, melynek egynehány fejezete egészen a szerző által gyűjtött adatokon épült fel. A budapesti otthoni munkáról igen részletesen ír, mert a fővárosban van leginkább elterjedve. Hátrányosan befolyásolja az otthoni munkát a mindinkább dráguló házbér. Az otthoni munka szabályozásáról javaslatot is készített, mely igen figyelemreméltó intézkedéseket tartalmaz. E számot a Magyar Közgazdasági Társaságra vonatkozó közlés zárja be. Ugyancsak e számhoz volt csatolva a Társadalomgazdaságtani Bibliographia áprilisi száma.

Ugyane folyóirat júniusi számában Magyary Géza *Az ipari bírósághoz, tekintettel az ipartörvény reformjára* címmel értekezést közöl, melyben szerző kifejti, hogy a mostani magyar ipartörvény is különös bírói védelemben részesíti az iparos és alkalmazottja közötti munkaviszonyt, de e védelem ma már nem elegendő. Korunk törekvése a kis ember felemelése, ennek elérésére szolgálnak megfelelő munkafeltételeknek létesítése és a bírói oltalom. Az általános bírói szervezet nem alkalmas az ipari munka védelmére, mert hiányzik a bírónak az a szakismeret, mely ily ügyek elintézésénél szükséges. Az ipari bíróságok szervezésénél a törvényhozásnak tekintetbe kell venni a munkaadó és munkás közötti osztályellentétet is, melynek folyománya, hogy a bíróság pártatlan lehessen, mindkét osztálynak a bíróságban egyenlő számú tag által való képvisellete. Magyarországon kétféle ipari bíróság van: az ipartestületek békéltető bizottságai s a közigazgatás elsőfokú iparhatóságai, melyek könnyen hozzáférhetők, olcsó és gyors bíróságok, előttük az ügyek nagy része végleges befejezést nyer; fogyatékosságuk az eljárás kezdetlegessége. Az ipartörvénytervezet szerinti elsőfokú bíróság társas és vegyes (elnöke tvszéki vagy jbsági bíró, tagjai két munkaadó és két alkalmazott, mint ülnökök). Felebbviteli hatóság másod és egyúttal utolsó fokban a kir. törvényszék. A tervezet helyes alapokból indul ki, s kellően be fog illeszkedni az általános jogrendszerbe, ha oda módosítják, hogy az elsőfokú ipari bíróságnál csak egy munkaadó és egy munkás szerepeljen, mint ülnök. Ez által megszűnik az, hogy a felebbviteli bíróság, jelen esetben a kir. törvényszék kevesebb tagú (3) tanácsban bírálná felül az ügyet, holott a bírósági szervezet egyik általánosan befogadott alaptétele, hogy a felebbviteli

biróság több tagból álljon, mint a mennyi tagja volt az alsóbb bíróságnak vagy legalább is, hogy ott a tagok száma ne legyen kevesebb, mint itt. Azonkívül a tervezet még oda volna módosítandó, hogy a per értéke nagyobb, felebbezéssel további jogorvoslatképen ne csak a törvényszékhez, hanem onnét még a táblához is élni lehessen. A tömeges ipari jogvédelem fontossága, mindinkább nagyobbodik, különösen mióta a törvényhozások a tömeges munkabeszüntetés és munkás-kizárás jogosságát elismerik. A magyar ipartörvény az ipari jogvédelmet eddig igen szűk korlátok között teljesítette. A tervezet minden tekintetbe vehető érdek számbavételével készült, nem esik végletekbe ezen intézmény szervezésénél sem. Célirányos volna azonban a törvényszöveg szabatosabb szövegezése, hogy félreértéseknek eleje vétessék. A tervezet az általános munkaszerveződésekben eredő perek számára az ipari bíróságokat rendeli ki, de a felek választott bíróságban is megállapodhatnak. Sztrájkok és munkabeszüntetések esetében az iparbíróság elnökének jut a vezetőszerp, elnöklete alatt működik a békéltető, illetve határozó tanács. Választott bíróság elé is lehet azonban az ügyet vinni. Bizonyos közérdekű vállalatoknál támadt sztrájk vagy kizárás esetében a „döntő bíraskodást” héttagú bíróság végzi, melynek elnöke az ítélőtábla e célra kinevezett elnöke vagy tanácselnöke; tagjai pedig két bíró (az egyik ítélőtáblai bíró, a másik az iparbíróság elnöke), azonkívül két munkaadó és két alkalmazott. — Strickerné dr. Pollacsek Laura. *III. Károly gazdaságpolitikájának hatása Magyarországra* czimmel értekezést közöl, melyben szerző a spanyol örökösödési háború tanuságából kifejti azon okokat, melyek III. Károlyt arra birták, hogy országait az európai fejlett iparú és kereskedelmi országoktól gazdaságilag függetlenítse, s hogy azok fenmaradását biztosítsa. Magyarország e korban igen nagy pénzhiányban szenvedett. A nagy alföld teljesen el volt néptelenedve, óriási területek parlagon heverték. A nagy alföldtől északra és nyugatra eső részek, viszonylag sűrű népességgel bírtak s a mezőgazdaság olyan színvonalon állott, mint a szomszédos örökös tartományokban: Itt léteztek a nagybirtokok is, de általános jellemvonása minden gazdaságnak az volt, hogy „mindenki a maga terméséből él”, pénz, a gazdasági élet fejlettségének fokmérője sehol sem volt. Egyrészt e pénzhiány volt oka Rákóczi harcának is, mert a német az adókat pénzben nagy zsarolással és zaklatással szedte. A Rákóczitól vert rézpénz értéktelenségénél fogva e hiányon segíteni nem tudott. III. Károly főcélja a dynastia erősítése, politikai hatalmának és gazdagságának növelése. Ebbeli terveit különösen két tényező befolyásolta erősen: hogy forradalom után lépett Magyarország trónjára, s így mindenféle politikai és főképpen gazdasági előnnyel kellett uralmát megszilárdítani (óriási birtokok adományozása) és hogy a nőg örökösödését biztosítsa, melyet hasonló eszközökkel ért el. Hogy tehát III. Károly gazdaságpolitikájának helyes

magyarázatát adhassuk, nem csupán a közvetlenül ható gazdasági intézkedéseket kell figyelembe venni, hanem a politikaiakat is, melyek közvetve éreztették hatásukat. A nagy magyar alföldnek beolvasztása hazánk politikai és gazdasági egységébe igen lassan haladt. A Habsburg-házhoz hű maradt vagy megtért magyar urak inkább a felvidéken kértek és nyertek adományokat, így a nagy alföld inkább idegenek kezére jutott. Csak később, mikor az alföldön a viszonyok javultak, kezdték a magyar urak az alföldi birtokokat lassankint az idegen uraktól visszavásárolni. Itt a népesség számának elégtelensége miatt e korban kizárólag baromtenyésztéssel foglalkoztak, mely nem sok emberi munkát igényelt, de mindamellett bőséges jövedelmet hajtott a birtokosának, épp a birtokok óriási terjedelme folytán. De a mint a nagy alföld felosztott, a földnek birtokosai törekedtek azt be is népesíteni. A kormány is segédkezett nekik, mikor külföldről hozott nekik települőket. De a kormány akarata ellenére is szaporodott itt a népesség. A felvidék, sőt a szomszédos örökös tartományok földéhes jobbágysai régi uruktól elszöknek s a nagy alföldön telepsznek meg. A birtokos nemesség érdekeit megvédendő meghozta az 1715: 101. t.-cikket a szabad költözködés jogának megvonásáról; Ausztriában pedig számos pápens tilalmazza a régi telek elhagyását. III. Károly a nyugateurópai országok példájára áru- és pénzforgalmat akart teremteni. Családi politikája folytán azonban számos intézményét maga semmisítette meg, mint tette ezt pl. az ostendei kereskedő társasággal, mikor azt az angol concurrentiának feláldozta, csakhogy elismerjék a *pragmatica sancti*ót Hazánkban folytatott gazdaságpolitikája ezzel számos azonos esetet tud felmutatni. — Ezután B u d a y L á s z l ó: *A községi háztartás statisztikája* cím alatt közöl tanulmányt, melyben szerző röviden felsorolja azon műveket, melyekben a községek háztartására vonatkozó statisztikai adatok feldolgozást nyertek. Ezen adatok nagyon elégtelenek, az első országos felvétel 1881-ből való, de az sem bír részletes adatokkal. Többet tudunk a városokról, melyeknek számadásai könnyebben hozzáférhetők. Legújabbban a községi és körjegyzők országos egyesülete felajánlotta tagjai segítségét, hogy egy második országos felvétel eszközöltessék. A belügyministerium ezen ajánlat alapján utasította a közp. statisztikai hivatalt a községi háztartás statisztikájának összeállítására. Ez alkalmából ismét elmarad a törvényhatóságú és rendezett tanácsú városok háztartására vonatkozó gyűjtés, mert a városok pénzügye a folyamatban levő állami segítség révén éppen most átalakulás stádiumában van. Szerző azután felsorolja azokat a főbb pontokat, melyek a községi-háztartási statisztika gerinczét képezik. A kérdőív az 1908. évi adatokat kéri és pedig a zárszámadások alapján. A kérdőívet a község közérdekű viszonyaira vonatkozó néhány általános kérdés vezeti be, pl. mily távolságban van a község a körjegyzői, körorvosi székhelytől, s a legközelebbi

gyógyszertártól stb., melyek főleg az általános adminisztratív viszonyok felől kívánnak tájékoztatást. Lényeges kérdés, hogy a községi pótdadó fizetése alól felmentetteknek mennyi a pótdómentes állami egyenes adója? A mostani statisztikai felvétel alkalmából fogjuk először megtudni, hogy a községek bevételei és kiadásai mily címek és igazgatási ágak közt oszlanak meg. A kiadások részletezésénél külön vannak választva a tulajdonképeni közigazgatási természetű szükségletek, a közegészségügyi, iskolai, kegyúri és közjótékonyossági szükségletek stb. Nagy súlyt helyez a kérdőív a község rendes háztartásán kívül kezelt alapok zárszámadására, továbbá kívánja a kérdőív a községek kezelése alatt álló idegen alapok és alapítványok megnevezését, rendeltetését, tőkeösszegét és évi hozadékát. Igen fontos adatok lesznek azok, melyek a községi vagyon elhelyezési módjára, valamint a községek adósságainak részletezésére vonatkoznak. A következő adatokat kívánják be: mikor vétetett fel a kölcsön, honnan és eredetileg mily összegben, s milyen célra; közönseges kölcsön-e, vagy pedig amortizatiós, mennyi az évi kamatnak s az esetleges kötelező évi törlesztésnek százaléka, mennyi az évi teher koronákban, s az 1908. év végén még fennállott tőketartozás összege? A kérdőívet a községbeli volt úrbéres közbirtokosság vagyónára és vagyonkezelésére vonatkozó adatok zárják be. — K e m é n y G y ö r g y e számban folytatja *Heves vármegye közgazdasági leírását*. E megyében, úgy mint másutt az országban a közép- és kisbirtokosok földje adóssággal túl van terhelve (1906-ban több mint 40 millió korona volt ingatlanokra betáblázva). A biztosítási ágak közül egyedül a tűzkár elleni biztosítás van igen elterjedve, különösen a mióta a sok tüzeset a népet ezen biztosítási ág üdvös hatásával megismertette. A jég és fagy elleni, valamint az életbiztosítás csak csekély mérvű. Heves megye közlekedési viszonyait tekintve, vasúthálózata elég fejlett. A megyét kettészeli a budapest—miskolczi kettős vágányú vonal, melyhez mindkét oldalról számos helyi érdekű vasút csatlakozik. Állami útja a megyének 1905-ben csak egy volt, de nagyobbitásuk tervbe van véve. Igazságügyi tekintetben a megye a budapesti kir. ítélőtábla hatáskörébe tartozik, területén 1 törvényszék és 6 járásbíró működik, melyek közül 5 egyszersmind tkvi hatóság is. A lakosság peres ügyeit 76 ügyvéd látja el. A fejenkénti adóteher 16'30 kor. Ha azonban csak a keresőket tekintjük, akkor a fejenkénti adóösszeg 42'81 K. Az átlagos pótdadó 57'76%, de némely községben meghaladja a 100, sőt 200%-t is. Az 1900-iki népszámlálás adatai szerint a népességnek 53%, a 6 éven felüli népességnek 64%-a tudott írni-olvasni. A megye 192 népiskolájába az 1906/907. tanévben 53.387 gyermeknek kellett volna járni, valóban azonban ennek csak 82'5%-a járt. Sok helyütt a népiskolával kapcsolatosan gazdasági ismétlő iskola is nyílt meg. A polgári iskolák száma 6. A tanítóképzést egy tanító- és egy tanítónőképző intézet szolgálja.

Azonkívül van a megyében 3 középiskola, egy siketnéma gyógy-pedagógiai intézet, érseki jogliceum Egerben s ugyanott theologiai fakultás. — A *Közlemények és ismertetések* rovatában Müller Vilmos *Bankkérdés* czím alatt Hertzka Tivadar két előadását tartalmazó művet veszi erős bírálat alá, melyek az önálló magyar bank érdekében tartattak. Az önálló bank érdekében itt felhozott érvek legtöbbje nem állja a tudományos kritikát, sőt a magyar bank felállításának szempontjából még ártanak az ügynek *m. v.* Kalmár Antal: *Új dualizmus* című könyveeskéről közöl ismertetést. Bíráló e munka közgazdasági részével foglalkozik, különösen az új kiegyezéssel és a bankkérdéssel. (—v i t s) Vandervelde Emil: *Le socialisme agraire ou le collectivisme et l'évolution agricole* cz. műről mutat be ismertetést. Az egyéni tulajdon megszüntetése a socialismus főcélja, holott minden mezei munkás földéhes; ezért nem terjed ezen társadalmi osztályban a socialismus. De azért a socialismus igen sokat tehet a mezei munkások és parasztagdák érdekében. A mezőgazdaság terén is izmosodik a capitalismus, lassankint több és több munkás válik feleslegessé. A parasztbirtokosok corporativ működése nem ígér sokat, szerző álma s szerinte e kérdés megoldása a collectivismus, ő azt hiszi, hogy a földnek akár községi, akár állami tulajdonba jutása a mezőgazdasági kérdés számos problémáját helyesen fogja megoldani. E rovatban foglaltatik a Magyar Közgazdasági Társaság rendes közgyűlésének lefolyása, s ugyancsak teljes egészében van közölve Láng Lajosnak a közgyűlésen mondott mélyen átgondolt, szép beszéde Kautz Gyula e társaság tiszteletbeli elnökéről. — E számhoz volt mellékelve a Társadalomgazdaságtani Bibliographia májusi száma.

Nekrologok.

I.

Gyomlay Gyula l. t. beszéde Bartal Antal r. t. ravatalánál Duna-Harasztn, 1909 szept. 8-án.

Tisztelt gyászoló közönség! Mint Bartal Antal régi tanítványának és munkatársának, ki az ő elnéző és jóságos vezetése alatt kezdtem el nyilvános pályámat, nekem jutott az a megtisztelő, de szomorú feladat, hogy egynéhány szívemből fakadó búcsúszó kíséretében letegyem erre a ravatalra a Magyar Tudományos Akadémia koszorúját.

Bartal Antal előbb mint levelező, majd mint rendes tagja és classica-philologiai bizottságának elnöke, harminczhat éven át szüntelenül buzgó részt vett Akadémiánk munkásságában; jelen volt még májusi osztályülésén is, melynek jegyzőkönyvét, rá nézve, fájdalom,

minden időkre a legutolsót, éppen az ő feladata volt neve aláírásával hitelesíteni.

Tudományos és iskolaügyi munkásságának méltó ismertetése a maga idején és helyén bizonyára nem fog elmaradni. Mi, kik szintén annak a tudományszaknak munkásai vagyunk, mely Bartal Antalnak annyit köszönhet, emlékezhetünk arra, hogy tudásunk alapját gyermekkorunkban az ő kitűnő latin iskolakönyvei vetették meg, hogy később az egyetemen és azontúl, úgyszólván mindennapos tájékoztatónk volt az ő akadémiai székfoglalója: azt pedig mindnyájan tudjuk, hogy még nyugalomba vonulása után is, késő öregségében olyan munkával gazdagította tudományos szótáriródmunkát, melynek elkészítésére, bizvást mondhatni, mostani körülményeink között ő volt leginkább hivatva.

Tisztelt gyászoló közönség! Mély megilletődéssel teszem le Bartal Antal ravatalára hazánk első tudományos testületének koszorúját, s csak ezen testület méltósága iránti tiszteletem teszi lehetővé, hogy a *desiderium*-nak kifejezésében megtarthassam a kellő mértéket, a horatiusi *modus*-t, most, mikor az ő *tam carum caput*-jától, az ő valamennyiunktől ismert és megszokott, helyeslő érdeklődéssel bólintgató, kedves ősz fejétől búcsúzom. Rágondolva, bizonyára mindannyian ráalkalmazzuk azokat a szavakat, melyeket az ő kedvelt Cicerója Laeliusszal mondat el az éppen meghalt Scipio jellemzésére: *de moribus eius facillimis, de pietate, liberalitate in propinquos, bonitate in suos, iustitia in omnes*.

Nyugodjék békével! *Ave, pia anima!*

II.

† Entz Géza r. t. osztályelnök beszéde Chyzer Kornél l. t. ravatala felett 1909 szept. 23-án.

Azon kiváló férfiúnak, kinek ravatalát szorongó szívvel álljuk körül, az orvosi tudomány és gyakorlat, különösen pedig a hazai közegészségügy rendezése körül szerzett elévülhetetlen érdemeit az enyémnél illetékesebb ajkak méltatták; nekem legyen szabad néhány szóval felejtethetetlen barátomnak azon érdemeire rámutatnom, melyeket azon a téren szerzett, a melyen évek hosszú során vele együtt működhetni szerencsés voltam.

Chyzer Kornél ezelőtt több mint egy fél századdal, tehát még abban a korban kezdett az orvosi tudományok tanulásához, a mikor a szorosabb értelemben vett orvosi disciplinák tanítása a többi élet-tudományi szakmáéval még sokkal bensőbb kapcsolatban volt, mint napjainkban, a mikor ez már annyira meglazult, hogy — az orvos tudományos kiképzésének rovására — már-már csaknem egészen megszakadtnak mondható. A fiatal orvostanuló lánglelkének egész lelkesedésével mélyedt az orvosi tudományszakok mellett az élettan, össze-

hasonlító boncztan és állattan tanulmányozásába s mikor az orvosi kar ösztöndíjjal külföldi tanulmányútra küldötte, ugyancsak ezen szakmák tanulmányozását folytatta abban az alaposnak látszó reménységben, hogy hazájába visszatérve elnyeri az illetékes köröktől kilátásba helyezett egyetemi tanszéket. Erre az időre esnek az apró rákféléken tett alapos tanulmányainak közlései, melyek a 25 éves ifjúnak megszereztek az Akadémia babérát. Akadémiai taggá való választatása után egy évre, reményeiben csalódva, volt kénytelen a fővárost elhagyni s szülővárosában orvosi gyakorlatot kezdeni. — De azért a fáradtságos orvosi gyakorlat, később a közegészségügy terén kifejtett munkássága s a sorscsapások közepett is nemcsak megtartotta a kapcsolatot avval a tudománnyal, melybe ifjú korának ideális lelkesedésével mélyedt, hanem művelésében is, úgy szólván halála napjáig részt vett. Mert az elhunyt azok közé a nagy munkabíró, ritka egyéniségekhez tartozott a kik az egyik munkában kifáradva, másféle munkában keresik és találják meg az előbbi munka folytatására szükséges üdülést. Mint bártfai fürdőorvos, s mint Zemplén megye főorvosa, ritka szorgalommal gyűjtötte és avatott tollal ismertette is Sáros és Zemplén megye flóráját és faunáját; évek során át tanulmányozta hazánk pókfaunáját, melyet Akadémiánk által kiadott monographiában dolgozott fel. Ugyanaz a kötelék, mely az elhunytban az orvost a szorosabb értelemben vett természettudományokkal oly elválaszthatatlanul fűzte össze, kapcsolta őt az orvosok és természetvizsgálók vándorgyűlésének intézményéhez is. Ezeknek a gyűléseknek egy fél századnál tovább volt buzgó, munkás tagja, történetírója, végre sok éven át haláláig lelkes vezére s az ő vezetése alatt élte meg ezen intézmény újabb föllendülését.

Chyzer Kornél tudományos, orvosi és a közegészségügy szolgálatában kifejtett működésén kívül a közélet minden terén hiven és készséggel vette ki a munkából a maga részét s szívesen hozott áldozatot a közjó szolgálatában. Akadémiánkat, de egyszersmind mindenkit, kinek az irodalmunk nagyjai iránti kegyelet megőrzése szíven fekszik, különös hálaára kötelezte elhunyt társunk avval, hogy zemplénmegyei működése idejében Kazinczy Ferencz széphalmi sirjának gondozását önzetlenül magára vállalta.

Drága tagtársunk, felejthetetlen barátom! Fogadd haló porodban is oly sok irányú áldásos munkásságodért, mely csak életed fonalával szakadt meg. Akadémiánknak, a kir. magy. természettudományi társulat igazgató-választmányának s állattani szakosztályának s a magy. orvosok és természetvizsgálók vándorgyűlése középponti választmányának utolsó hálás köszönetét. Szálljon veled e köszönet abba az ismeretlen hazába, melynek az élettől elválasztó sorompóját immár átlépted. Szellemed pedig maradjon közöttünk! Isten veled!

III.

†
 Genersich Antal r. t. beszéde u. ott.

Kedves Barátom! Igaz, hogy magas kort értél el, sokat végeztél — mult őszzsel ünnepeltük ötven éves orvosdoktori jubileumodat — de mégis váratlanul ragadott el a halál szakadatlan, áldásos munkásságod közben, s mély megilletődéssel, szomorúan áll ravalatod előtt gyermekeid, collegáid, barátaid és tisztelőid hosszú sora s a hirtelen csapástól megrendülve búcsúzom Tőled az orvostudományi kar nevében.

Hiszen a mi orvosi fakultásunk kedvelt neveltje voltál és halálodig szoros összeköttetésben maradtál egyetemünkkel. Rég elhunyt tanáraink felismerték Benned a kiváló tehetséget, a fáradhatatlan szorgalmat s felterjesztésükre a 22 éves ifjú orvost a tanulói pálya befejezésekor az az akkor még egészen szokatlan kitüntetés érte, hogy államköltségen külföldi tanulmányútra küldték az élettan és állattan további tanulmányozása végett. Nyilván tanárnak szántak, s bár sorsod másfelé terelt, ezáltal mégis lehetővé vált, hogy tovább folytatott beható vizsgálódásaid alapján oly jeles munkát hoztál létre, mely alaposságánál fogva már ifjú korodban örök emléket biztosított számodra s a haza természetrajzi irodalmának díszöségére vált.

Buzgó és sikerteljes természetvizsgálói munkásságod mellett azonban hű maradtál orvosi pályádhoz s úgy a gyakorlat, mint a közegészségügy terén (mint fürdőorvos, városi, tisztí főorvos s később mint Zemplénmegye főorvosa) nemcsak elismerést s tiszteletet értél el, hanem magasabb conceptióidnál fogva a mérvadó körök figyelmét is magadra vontad, úgy hogy Téged, a vidéki orvost, 1892-ben Magyarország közegészségügyének állami kormányzatával bíztak meg.

E magas állásban nagy tudásod s okos, körültekintő, tapintatos és fáradhatatlan munkásságod által a Beléd helyezett bizalomnak minden irányban: mint kötelességtudó hivatalnok, mint szervező erő s mint író megfeleltél s a viszonyokhoz képest fényes eredményeket értél el. Emelted a közegészségügyet a betegápolásban, az orvosi kezelésben s a kórházi és a fürdőügyet virágzásra felé vitted. A korán elhunyt Fodor tanárral együtt működve fejlesztetted az iskolaorvosi intézményt, a tisztiorvosi képzést. Mint az orvosok és természetvizsgálók vándorülésének központi bizottsági elnöke gondos utánjárással összebb hoztad a haza orvosait, — utazásaid és a külföldi congressusokban való részvételed által hazánk egészségügyét megismertetted a külfölddel és számos tapasztalatod érvényre juttatásában fáradoztál. Előmozdítottad az orvosok anyagi helyzetét, létrehozta a körorvosok szolgálatának államosítását és ha a megindított orvosi nyugdíjügy végleges rendezését nem érhetted is meg, mégis kivívott sikerekben gazdag munkásságod által az orvosi rendet örök halára köteleztetted.

Hű maradtál orvosi fakultásunkhoz is s úgy a közegészségi

tanácskozások alkalmával, mint az orvosok kiképzése és továbbképzésének előmozdításában is, valamint (a belügyminiszterium szigorlati biztosaként) karunkon belül is mindvégig szoros együttműködésben tanáraink osztatlan szeretetét, elismerését és tiszteletét érdemelted ki, s mikor fakultásunk nevében leteszem a hálás elismerés koszorúját, fogadd önzetlen, lelkes működésedért s barátságodért karunk köszönetét.

Félszázadot meghaladó munkásságod nem veszett kárba s a jobb jövő biztos reményében bocsátunk el utolsó utadra: szép szülővárosodba.

Áldás kövesse munkádat! Áldott legyen emléked!

IV.

Berzeviczy Albert t. és ig. t. akadémiai elnök beszéde
Thaly Kálmán t. t. ravatalánál Pozsonyban, 1909 szept. 30.

A M. Tud. Akadémia és a M. Történelmi Társulat, valamint a rokon tudományos társaságok és a Múzeumok és Könyvtárak Orsz. Tanácsa együttes megbízásának felelek meg, midőn Thaly Kálmán ravatalánál szót emelek. Multis ille bonis flebilis occidit, nulli flebilior quam nobis! Az Akadémiában, mint annak majdnem egy félszázad óta tagja, több év óta osztályelnöke s a történelmi bizottság elnöke, valódi vezére volt újabb történetírói gárdánknak; a Tört. Társulatnak pedig mondhatni egyik megindítója volt, mint első titkára és folyóiratának első szerkesztője, utóbb alelnöke a társaságnak. Az érdemei, tudása iránti tiszteletet és elismerést, melylyel őt mindenütt környeztük, átmelegítette a nemes személye iránti szeretet s az a képessége, melylyel nagy történeti multunk iránti lelkesedését mindenkibe, a ki vele érintkezett, de különösen munkatársaiba a történeti irodalom terén átömlesztteni tudta. A megtisztelő állást, melybe őt a tudomány férfiai körükbe emelték, nem tekintette ő kiérdemelt jutalomnak, mely följogosít a nyugalomra; ő mindvégig nemcsak érdemekben, hanem munkában is első akart lenni; daczolva korral, betegséggel, szeme világának gyöngülésével, dolgozott mindig mint író és részt vett a tudományos testületek munkásságában, sok fiatal megszügyenítő fáradhatatlan buzgalommal, s egyike volt azoknak a keveseknek, a kik a tudomány érdekeiért a mindent leszóló ignorantia támadásai és szűkkeblősége ellenében is mindenütt és mindig sikra szállottak.

Nemzeti multunk minden nagy alakjához vonzódott ő, de egyikhez sem oly rajongó csodálattal és szeretettel, mint az ő fejedelméhez: Rákóczi Ferenczhez!

A költői hajlamú ifjút megragadta a kuruczkor tőle összegyűjtött költészetének varázsa s annak fényében megdicsőülve látta a nemes alakot, mielőtt még a történetbűvár munkaeszközeivel indult volna el egyéniségének, pályájának históriai igazságait felkutatni és nyilvánosságra hozni. Páratlan munkabírással és következetes-

séggel végezte el e feladatot, s életének, működésének legszebb jutalma lett, hogy a kép, melyet fiatal fantáziája alkotott, a történeti igazság világánál semmit sem veszített nemességéből és tisztaságából. Mert az éppen az igazi nagyság ismertető jele, hogy nem kell félnie a történeti igazságtól. Az ifjú költői lelkesedése és a történetíró komoly munkája ugyanazt eredményezték: a nemzet növekvő csodálatát és vonzódását küzdelmes történetének e nagy jelensége iránt, s Thálnak a gondviselés megérni engedte, hogy a király és a nemzet egyetértő kegyelele művének, a fejedelem hamvai hazahozatalának ő legyen a végrehajtója.

Most már színről-színre láthatod a Te fejedelmedet, ősz mesterünk; átszellemült lényed gyönyörködhetik az ő társaságában. Ott, az ő udvarában, kezet foghatsz Mikessel, a kinek sirját meg nem találhattad; találkozni fog ott a fejedelem szomorú száműzetésének krónikása az ő dicsőséges küzdelmeinek írójával. Isten veled!

Kisebb közlemények.

Finkey Ferencz l. tag beszéde Jászay Pál szülőházának emléktáblával megjelölése alkalmából Abauj Szántón 1909 aug. hó 15-én.

Szent érzésekkel teszem le a M. Tud. Akadémia koszorúját ez emléktábla elé, mely hivatva lesz a Jászay Pál nevét és emlékezetét hirdetni a késő utódok előtt is. A magyar nyelvtudomány és a magyar történetírás egyik mesterének ez a megtiszteltetése, szülőházának kegyeletes megjelölése s az imént lefolyt népünnepély öröminnepe a M. Tud. Akadémiának is, mely oly korán felismerte a Jászay Pálban lakozó nagy szellemi kincseket, midőn már 27 éves korában tagjai sorába iktatta őt s mely éppoly őszinte fájdalommal siratta meg az ő korai halálát, mint itt élő szerettei annak idején.

Jászay Pál írói és hazafiúi érdemeit eléggé bizonyítja ez a tény is, úgy ime csaknem 60 évvel halála után, az utána következő immár legnagyobbbrészt második nemzedékből, születése százados évfordulóján — daczára a szűlkkörű értesítéseknek — ily szép közönség sereglett össze szülőházánál, mely mesterül ismeri és hirdeti őt ma is. Méltán, mert a Jászay Pál élete és munkássága, az általa vallott és megtestesedett igazságok ma sem évültek el s nem is évülnek el beláthatatlan időkig.

Pedig éppen az utolsó 60 év alatt, mint mindenütt a világon, úgy hazánkban is óriási haladást láthatunk minden téren. Hiszen éppen azóta épült ki, testben-lélekben megifjodva az új Magyarország, melynek Jászay Pál csak a megszületését s aztán hirteleni tetszhalálát érthette meg, — azóta izmosodott meg s indult minden irányban fejlődésnek irodalmunk, tudományos életünk is. De viszont

nekünk, az új nemzedéknek, ha őszinték és igazságosak akarunk lenni, be kell ismernünk, hogy ennek a nagy haladásnak, az új Magyarországnak apostolai, alapvető mesterei a múlt század 30—40-es éveinek nagy férfiai voltak. A politikai életben úgy, mint az irodalomban. Innen van, hogy eme „nagy idők nagy férfiai“, mint mestereinkre, vezéreinkre tekinthetünk ma is. Innen van, hogy a Jászay Pál neve és munkássága, előttünk, az új Magyarország s egy új század gyermekei előtt ma is ünnevelt és becsült országszerte, daczára, hogy ő nem volt se országló miniszter, se hódító hadvezér, se a szívek húrjain játszó költő. De ismert, becsült és tisztelt az ő neve ma is, mert ő is egy volt e „nagy idők nagy emberei“, — a magyar alkotmány örökérdemű reformatorai közül s mert élete Toldy Ferencz szavai szerint: *a munkás hazafiság eleven képe* volt. A folytonos, fáradhatatlan, szinte bámulatraméltó hasznos tevékenység, a valóban hangyaszorgalmú kutatót, a minek köszönheti, sajnos, korai halálát is, *az igazi történetíró* mintaképévé tették s teszik őt ma is.

Történeti művei, melyek 60—70 év múlva, ma is kellemes olvasmányok és használt forrásművek, első példái előttünk az elfogulatlan és élvezetes történetírásnak. Ő hirdeti már, a mit a mai sociologia mint új igazságot követel, hogy „a történetírat ne álljon csupán hadi, vallási és politikai tények száraz elősorolásából, hanem legyen hű tükre a multnak, legyen hiteles emlékkönyve a leélt napoknak, ne mondjon semmit mi nem igaz, de el se hallgasson semmit, a mi igaz, hogy midőn lapjait a hon bármely fia vagy leánya felnyitja, saját eleven színeiben lássa szeme eleibe tűntetve a kort, mely az elődöket jellemzi . . .“

A fáradhatatlan munkásság, melylyel a magyar haza és a magyar tudományosság felvirágzását kívánta előmozdítani, a valódi történetírói pártatlanság és igazságszeretet, melylyel nemzetünk történelmének éppen a legzivatárosabb századait új világításban állította elénk, a magyar nyelv csinosításában, tökéletesítésében való buzgó igyekezete s valóban classikus magyar írályta tették őt irodalomtörténelmünk egyik rokonszenves vezéralakjává s ezek fogják fenntartani emlékét bizonyára a késő nemzedékek előtt is.

Abaujszántó város ifjúsága, midőn a Jászay Pál szülőházát e szép emléktáblával megjelölte, nemcsak kegyeletes, de hazafias dolgot cselekedett; leróttá legalább részben a nemzet halálját az iránt a férfiú iránt, a ki életével, műveivel hazánk legjobbjai közé küzdte magát. Legyen szabad azért a M. Tud. Akadémia elismerését és köszönetét kifejeznem Abaujszántó város ifjúságának, mely e szép tettével bizonyosságot mutatott arról, hogy meg tudja becsülni a nagy idők nagy emberét. A lankadatlan kötelességtudásban, a magyar nyelv, a magyar haza lángoló és munkás szeretetében jobb példányképet alig is válasszthatnának Önök, mint Jászay Pált. Legyenek mindegy hű követői az ő nemes életének és eszméinek.

De köszönetemet fejezem ki a M. Tud. Akadémia nevében Abaujszántó város hazafias közönségének is, mely az ifjúság nemes törekvésének pártolásával lehetővé tette az emléktábla felállítását s a mai ünnepély rendezésével a magyar tudományosságot tisztelte meg.

Legyen áldott a Jászay Pál emlékezte s legyen áldás az ő szülővárosán!

A széphalmi Kazinczy-mausoleumban

Kazinczy Ferencz unokájától, Becskeházi Becske Bálinttól
összegyűjtött emléktárgyak jegyzéke.

ELŐSZÓ.

Ifjú koromban a kegyelet gyakran elvezérelt Széphalomra nagyszüleim sírjához s különösen az 1858—1860. években volt alkalmam oda többízben ellátogatni. Gyermeki kötelességet véltem teljesíteni s boldognak éreztem magamat, a midőn az akkor még gondozatlan sírokat felhantolhattam s nagyatyám dűledező sír-emlékét, a melynek talapzatából az összekötő vaskapcsokat vandal kezek elorozták, saját kezemmel kijavítottam. Férőkoromban élet-pályám távoli vidékekre vetett s Széphalmot 16 éven át nem láthattam. Azonban sorsom úgy hozta magával, hogy e 16 év elmúltával mint állami tisztviselő Zemplén vármegye székhelyére neveztettem ki, s midőn új állásomat elfoglaltam, azt a fogadalmat tettem, hogy addig meg sem pihenek, míg Széphalomra ki nem zárandokolok. Az 1876. évi július 21-ike volt az a nap, a mikor annyi évek után Széphalmot újra láthattam. Útam első sorban a sírokhoz vezetett; s miután kegyelemem adóját leróttam, szemügyre vettem azokat a változásokat, melyek ott e hosszú idő alatt végbementek. Az ősi ház, melyhez gyermekkori emlékeim kötöttek, melynek falai közt egykori lakói oly sok öröm- és kinteljes napokat éltek át, melyből nemzeti irodalmunk szöveteke oly sok éven át árasztotta szét világát, már akkor eltűnt a föld színéről. Helyére a nemzeti kegyelet diszes templomot varázsolt, a hazafiságnak szent templomát. Ez emlékmű fel volt ugyan már építve, de minden emlékeztető tárgy nélkül, üresen állott; csupán a szentély közepén állott egyszerű faoszlopon a Kazinczy Ferencz képe, mely alább az 50. sz. a. van felsorolva.

Rögtön megfogamzott bennem az a gondolat, hogy mindazon meglévő emléktárgyakat, a melyek nagyszüleimre emlékeztetnek, családunk körében össze fogom gyűjteni és a mauzoleumban mint legilletékesebb helyen elhelyezem, hogy azok ott örök időkre letéteményezve, a tulajdonjog épségben tartásával, megőriztessenek.

E czél megvalósítása végett még az 1881. évben flyamodtam a M. Tud. Akadémiához, a mely 1882. márczius 19-én 293. sz. a. kelt átiratában indítványomat helyeselte s az emléktárgyak elhelyezésére két diszes, üvegfedelű szekrényt készítette. E szekrények azonban az emléktárgyak befogadására nem voltak elegendők, minélfogva 1897-ben az Akadémia jóváhagyásával új diszes szekrények készültek.

Az alábbi jegyzékben felsorolt emléktárgyak eredetére nézve megjegyzendő, hogy a tölem gyűjtött tárgyak *B* betűvel, a nagy-néném özv. Krajnik Imréné szül. Kazinczy Eugénia, Kazinczy Ferencz leánya tárgyai *K* betűvel s végre unokatestvérem Hegedűs Lajosné szül. Hrabovszky Irén tárgyai *H* betűvel vannak megjelölve. Mieз ereկletárgyakat azzal a föltétellel adtuk és helyeztük el örök letétkép a mausoleumba, hogy azokhoz való tulajdonjogunkat örök időkre fentartjuk ugyan, de azokat a mausoleumból sem nekünk, sem maradékainknak kivenni és elidegeníteni nem szabad. De nem lesz szabad azokat onnan kivenni vagy kivétetni a M. Tud. Akadémia részéről sem senkinek. Az emléktárgyakat tartalmazó szekrények kulcsait, miként jelenleg én, mind végig családunk valamelyik tagja fogja őrizni.

B. Becske Bálint.

1. sz. Fekete keretben üveg alatt Kazinczy Ferencz 33 éves korabeli hajfürtje, mellékelve hozzá sajátkezűleg írott jegyzete ezen a szavakkal: „Tulajdon hajam 1792“. — *B.*
2. sz. Érczeretben üveg alatt Kazinczy Ferencznek 1794 december 14-től 1795 június 5-éig terjedő idő alatt budai fogságában nőtt szakála. Lásd fogsága naplóját 1795 június 5-éről. — *B.*
3. sz. Érczeretben Kazinczy Ferencznek egy hajfürtje 1825-ik évből. — *B.*
4. sz. Üvegfedelű dobozban Kazinczy Ferencznek különböző évekből származó három rendbeli hajfürtje. — *B.*
5. sz. Fekete keretben üveg alatt Kazinczy Ferenczné gróf Török Zsófiának egy hajfürtje. — *B.*
6. sz. Kék selyem szalaggal átfűzöttpuskagolyóbis. Ezen golyóbis sebesítette meg Kazinczy Ferencz testvérét, Kazinczy László gyalogsági ezredest a francziákkal vívott trebbiai csatában. Lásd „Magyar Pantheon“ 203-ik lapján. — *H.*
7. sz. Kazinczy Ferencz jegygyűrűje, melyet halála napjáig balkezének kis ujján viselt. E gyűrű belső lapján ez a körirat olvasható: „Kazinczy és Sophie 1804 augusztus 24 die.“ A gyűrű története ez: 1804 augusztus 24-én Nagy-Kázmérban jegyezték el egymást. Azonban évek multával a Kazinczy Ferencz által viselt gyűrű elpat-

tant és akkor ő egy pesti útja alkalmával mindkét gyűrűt magával vive, egy pesti aranymivessel a két gyűrűből ezen egyet saját szemei előtt készíttette; míg az aranymives a gyűrűvel készen nem volt, addig a műhelyéből nem távozott, nehogy az anyagot elcserélje, vagy idegen anyagot vegyítsen bele. Kazinczy Ferencz az ujján ezen gyűrűvel hűnyt el 1831 augusztus 23-án; e gyűrűt aztán legifjabb leánya Iphigenia Becskeházi Becske Lajosné örökölte, ki azt élete végnapjáig mint szent emléket őrizte, s utolsó napjában Bálint fiának adta át további kegyeletes megőrzés végett. — *B.*

8. sz. „Die Pfalmen“ című Mendelssohn Mózes által fordított könyv, mely Kazinczy Ferencz tulajdona volt és vele volt budai fogságában, mint azt a könyv kezdő lapjának belső oldalán látható jegyzete Kazinczy Ferencznek, igazolja. Ezen könyv egyik meglévő borítékán Kazinczy-nak több jegyzetei, s legifjabb gyermeke Lajosnak az aradi vértanunak gyakorlatlan kézre valló gyermekkori névirása látható. A könyv hátulsó borítékának belső oldalán szintén látható Kazinczy Ferencznek 8 sort tevő és már alig olvasható feljegyzése. — *B.*
9. sz. Kazinczy Ferenczné imakönyve sötét bőrkötésben. E könyv eredetileg a Kazinczyné atyja, gróf Török Lajosé volt mint az a Kazinczy Ferencz által a könyv címlapjának belső oldalára vetett feljegyzéséből látható. E feljegyzés alá írta aztán későbbben Kazinczy Lajos, Ferencznek legifjabb gyermeke német nyelven e szavakat: „Die Schrift meines Vaters“. Az imakönyv gróf Török Lajosnak 1810-ben június 23-án történt elhunytja után jutott leánya, Kazinczy Ferenczné birtokába, a ki azt haláláig híven őrizte és használta. Kazinczy Ferenczné 1842-ik évi február 14-én Nagyváradon elhalván, az imakönyv ottan állomásozott fia, Kazinczy Lajos akkor huszárhadnagy birtokába került. Kazinczy Lajos 1847-ik évben tisztí rangjától lemondván, a katonaságot odahagyta; azonban bekövetkeztek az 1848-iki mozgalmas idők, midőn ő is a hon védelmére sietett. Akkor Szabolesban, Gyulaházán lakó sógoránál, Becske Lajosnál időzván, az imakönyvet egyéb apróbb ingóságokkal Iphigenia nővérenek Becske Lajosnénak adta által, ki azt 1890 márcz. 27-én történt haláláig szent ereklye gyanánt őrizte; az ő halála után Becske Bálint tulajdonába jutott át. — *B.*
10. sz. Fekete keretben Kazinczy Ferencz arckép másolata idősebb korából, ugyanezen keretben van elhelyezve Kazinczy Ferencznének egy drb. papírra cseppentett

három csepp vére, a minek története ez: Egykor Kazinczynének orra vére elindulván, férje hét darab papírszeletet vágott és mindenik szeletre cseppentett három csepp vért; ezen szeletekből aztán mindenik gyermekének adott egyet-egyet, hogy ezt örök emlékül megőrizték. Ezek közül egyet őrzött meg Iphigenia leánya a ki után fia Becske Bálint örökölte és most az ő tulajdona. Fájdalom, ezen egyen kívül többet nem sikerült felfedezni, mivel azok a Kazinczy Ferencz gyermekeinél vagy ezek utódainál elkallódtak. — *B.*

11. sz. Kazinczy Ferencz legifjabb gyermekének. Lajosnak huszár-kadét korában egy barátja, állítólag Geneszy Zsigmond által festett arczképe Becske Bálint tulajdona, a ki azt anyja Kazinczy Iphigenia után örökölte. — *B.*
12. sz. Eredeti kéziratban egy „Kis Magyar Gramatika“, melyet 1829-ben akkor 9 éves Lajos fiának, ki legifjabb és legkedveltebb gyermeke volt, részére írt szerető édes anyja gróf Török Sophie. — *B.*
13. sz. Eredeti kézírásban egy rövid Deák Gramatika, melyet Kazinczy Ferencznek írt ugyancsak Lajos fia részére. — *B.*
14. sz. Kazinczy Ferencz egy tekenősbékacsontból készített burnót-szelenczéje, de melyet nem használt hosszabb ideig mivel használat közben fedele a saroknál elpattant. — *B.*
15. sz. Kazinczy Ferencznek egy fekete burnót-szelenczéje, a melyet sok éveken át haláláig használt. Kazinczy Ferencz legidősebb leánya özv. Kraynik Imréné, Kazinczy Eugenia Tulajdona. Midőn Kazinczy Eugenia Becske Bálint öccsének a mausoleumba elhelyezése végett 1890-ben a burnót-szelenczét átadta a következő megjegyzés kíséretében: „áldott emlékü atyám élete utolsó éveiben, súlyos anyagi körülmények közzé jutott, nemcsak szellemi munkásságát fordította a magyar irodalom felvirágoztatására, de arra anyagilag is sokat áldozott; ezenkívül egy pár rosszlelkű uzsorás is érzékenyen megcsalta, a mi miatt csekély birtokát kénytelen volt elzálogosítani. Részt serdülő, részt serdületlen számos gyermekeinek nevelését nem volt miből teljesíteni, gyakran megesett, hogy házuknál 2—3 napig nem láttunk kenyeret. Ily nyomasztó helyzetben szegény atyám gondjaitól gyötörve gyakran töltött álmatlan éjszeleket, még most 80 éves koromban is világosan emlékszem, hányszor áthaloltam a szomszéd szobából mély sóhajtásait s időközönként midőn burnótozni akart, megkopogtatá a burnót-szelenczét“. — *B.*
16. sz. Fekete keretben üveg alatt Kazinczy Ferencz legifjabb

- gyermekének, Lajosnak mint volt tulni katonai növen-
déknek és huszár-kadétnek első szakálla, melyet szere-
tett anyjának küldött. — *B.*
17. sz. Kazinczy Ferencz anyjának, Bossányi Zsuzsánnának halotti
értesítője együtt rövid életleírása és jellemzése Kazinczy
Ferencz által szerkesztve. E művecske 14 nyomtatott
oldalra terjed s Kazinczy Ferencznek egynéhány saját-
kezü kiigazítása látható rajta. — *B.*
18. sz. Gessner munkáinak Kazinczy Ferencz által fordított és
kiadott egy példánya, melyet Kazinczy Ferencz saját
használatára tartott meg. — *B.*
19. sz. Kazinczy Ferencz által használt 1814-ik évi naptár, benne
Kazinczynak több rendbeli sajátkezü jegyzetelátható. — *B.*
20. sz. Három darab régi chinai porcellántányér, egy része
azon chinai porcellánkészletnek, a melyet Kazinczy
Ferenczné özanyja, gróf Rogendorf Károly Lajosné szül.
gróf Pálffy Karolina után örökölt; e készletből Kazinczy
Ferencz Iphigenia leányára 4 drb tányér szállott, azonban
már ez időszerint csak 3 drb van meg. — *B.*
21. sz. Kazinczy Ferencz ideális pecsétnyomója, a melyet 1818
óta használt. E sárgarézből készült pecsétnyomó czimer
pajzsán egy a Kazinczy-család czimerének sisakdiszében
is látható, két lábon álló és bal kezében három nyilat,
jobb kezében pedig almát tartó oroszlán van. A sisak
és a sisakdisz helyett pedig egy kilenczágú korona, az
egésztest alulról felfelé körítve egy sárkánykigyó félig
öleli. Nyelére pedig e szavak vannak vésve. „Simon
fecit 1818.“ — *B.*
22. sz. Kazinczy Ferencz fiának, Lajosnak, az aradi vértanúnak
pecsétnyomója. E pecsétnyomó aczélből készült s elefánt-
csont a foganatyúja. A nyomó lapján a Kazinczy-család
czimere a czimerpajzson egy fiait vérevel tápláló madár
és a sikakon mint dísz egy két lábon álló s bal kezében
három nyilat, jobb kezében almát tartó oroszlán. E
pecsétnyomót Kazinczy Lajos nagybátyám 1848 július
havának elején, a mikor Mészáros Lázár magyar had-
ügyminiszter által honvédkapitánynak kineveztetett és
szüleimnél időzött és onnan egyenesen Buda-Pestre sietett,
hogy új állását elfoglalja, több ingóságaival együtt meg-
őrzés végett anyámnál Anna Iphigeniánál hagyta; de
fájdalom, azokat többé kezébe nem vehette, mivel abban
Haynau által Aradon történt gyászos kivégeztetése 1849
október 25-én megakadályozta. — *B.*
23. sz. Kazinczy Ferencznek uti bőröndje, a mely fogsága alatt
is vele volt Budán, Brünnben, Obroviczon, Kufsteinban

- és Munkácson. E bőröndben vannak elhelyezve minden rendszer nélkül a szüleimhez írott mindenféle levelek. — *B.*
24. sz. Kazinczy Ferencznének gróf Török Antoinette Zsófiának tüköre, a melyet szüleitől kelengyébe kapott. A tükör eredetileg ezüst rámban volt, azonban bekövetkeztek a családra a sanyarú napok, az ezüst keretet eladták s helyette a mostani egyszerű fekete fakeretbe foglaltatták. Ez állapotban adta azt Kazinczy Ferencz özvegye, mint kelenzyedarabot, 1836-ban Becske Lajoshoz férjhez ment Iphigenia leányának, a kiről jelenlegi tulajdonosára Becske Bálintra szállott.
25. sz. Üvegpalaczk, melyet Kazinczy Ferencz munkácsi fogságában használt és kiszabadulásával, mint fogságának emléké, onnan elhozott. — *H.*
26. sz. Kazinczy Ferencznek munkácsi fogságában használt ivópohara, melyet onnan, mint fogságának emléké, szintén magával hozott. Gyermekait ezen pohárból kereszteltette (a hagyomány szerint!) a Jordán vizével. — *H.*
27. sz. Szilágyi Sámuelnek a XVIII. században élt nagybirú debreczeni superintendensnek ivópohara. Ez a darab nem tartoznék ugyan a Kazinczy-féle ereklyék közé, de mivel Szilágyi Sámuel e rendkívüli nagyeszű és nagy tudományú ember Kazinczy Ferencznek ifjabb éveiben a tudományokban egyik útmutató vezéresillaga volt és a kinek magyar pantheonában oly szép emléket emelt, — méltán helyet foglalhat e gyűjteményben. S különben is ez a darab a Becske Bálint gyermekeinek ú. m.: *Margit, Katinka, Kálmán, Anna, Zoltánnak* éppen olyan családi emlékek, mint a szép atyjok *Kazinczy Ferenczre* emlékeztető ereklyék, mivel Szilágyi Sámuel édes anyjak *Szunyogh Irén* ágán nekik ösatyjok volt s így a két nagy emlékeztető ember vére bennök egyesült. — *B.*
28. sz. Kazinczy Ferencz kufsteini tömlöczéből a kilátást ábrázoló rajz, a melyet ő ottan készített egy ócska térkép hátulsó oldalára. Rajta Kazinczynak a később reáveztett e következő sajátkezű jegyzete: „A kufsteini vár második numerusa alatt levő tömlöczöm kinézése az úgynevezett Kaiserberg felé, mely a várhoz mintegy fertály óránnyira emelkedett a rajta úszkáló felhőkig. Rajzoltam ott 1799-ben s nem lévén tintám s plajbászom, cseresznyelé vagy málnaacczettel festettem a rajzolást. — *K.*
29. sz. Üvegorítékba tett juharfalevél, melyet Kazinczy mint kufsteini fogságát jelző emléket onnan hozott magával, sajátkezűleg reávezetett e felirattal: „Kufstein 1780.“ Lásd az Abafy által kiadott „Pályám emlékezete“ 182. lapján. — *K.*

30. sz. 16-odrét ívalakú piros bőrbe kötött könyv, a mely Kazinczy Ferencznek a munkácsi várban írt fordításait tartalmazza. A következő művek foglaltatnak benne: Emilia Galotti szomorú játék, Minna von Barnhelm, avagy a „katonaszerencse“ vígjáték, Ossiannak egy éneke Karik-Thura és a szívképző regékből „A két szerencsétlen“. Az egész könyv tinta helyett vasrozsdával van írva. Első lapján Kazinczynak már későbbben tintával rávezetett a következő felirata: „Dolgozásaim a munkácsi várban 1780 és 1781. Minthogy az ország-lás rabjainak tintát nem engednek, vasdarabokat hánytam ezeztbe; a papirost pedig Kufsteintől Munkácsig tartó utunk alatt lopva szereztem. Kazinczy Ferencz. — K.
31. sz. Kazinczy Lajosnak, az akkor hat éves és tíz napos gyermeknek 1826 okt. 30-án anyjához írt legelső levele, ki akkor az újhelyi hegyeken szüretelt. A levél egy hat sorból álló kis versikéből áll, a melyet Lajos atyja Kazinczy Ferencz irónnal írt elsőbben a papírra, a mit aztán a kis Laló tintával kifestett. (Abban a korban a kezdő gyermekeket ily módon tanították írni. A negyvenes évek elején még engem is úgy tanítottak.) Mellékelve van ezen levélhez a mama válasza, a melynek hátlapján férjéhez is ír. — B.
32. sz. Feketén szegélyezett kettős üveglap között Krisztus-urunknak egy gyermekded képe, a mint vállán súlyos keresztjét emelve, szelid mosolylyal tekintve vissza egy utána jövő és hátán szintén keresztet emelő báránýkára. Ezen kis képet Kazinczy Ferencz mint emléktárgyat adta akkor 12 éves Eugenia leányának, a midőn első áldozását 1820-ban az egek urának bemutatta. A kép hátlapjára Kazinczy Ferencz sajátkezűleg a következő emléksorokat írta: „Keresztedet viseld tisztelettel s a gondviselésben bízva. Nincs senki kereszt nélkül, a zúgolódás nem használ, még ingerli a fájdalmat s a szenvedőt megalacsonyítja. Ne csüggedj, nemes szenvedő! Isten ott vigasztal meg, a hol nem vártad. Ő tudja mit teszen, te nem tudod. Áldás rajtad, kedves leányom. Márczius 27. 1820“. — K.
33. sz. Pyrker László: „Tunisiás“-ának egy példánya, mely a Kazinczy Ferenczé volt. Fedelének belső oldalán Kazinczy Ferencznek némely a munkára vonatkozó sajátkezű jegyzetei, valamint a gyermek Kazinczy Lajos név aláírása látható. — B.
34. sz. Tájképet ábrázoló kisdud vízfestmény nagyanyám, Kazinczy Ferenczné műve. Az én tulajdonom. — B.

35. sz. Mathioli Péter Andrásnak nagy foliánsalakú fekete bőr-kötésben német nyelven írt növénykönyve, a melyet Joachimus Kamerarius megbővített és átdolgozott Nürnbergben 1586-ban: nyomtatott Mainai Frankfurtban, 1600-ban. E terjedelmes műben 156 gyógynövény ismertetése foglaltatik. Igen kimerítően le van írva benne minden növénynek alakja, tulajdonsága, gyógyereje úgy külsőleg, mint belsőleg használva. A benne említve lévő növényeknek még ma is igen szép eleven színű rajzaival. E könyv szerzője a maga idejében, mint természettudós is nagy hirben állott. Maga a könyv a gróf Török Lajos tulajdona volt, ki nemcsak a kémiával, hanem az alchimiával is szenvedélyesen foglalkozott, feltalálója volt egy arcanumnak, a melyet ő nagy hírrel alkalmazott, mely arcanum készítése módjának titkát most már csak az én irattárom őrzi. Gróf Török Lajos, mint maga idejében hazánk leghumánosabb és legnemesebb szívű embere, sokat foglalkozott a betegek gyógyításával, mely tulajdonságát nagyban örökölte idősebb leánya, Sophie Antonette Kazinczy Ferenczné, valamint ennek gyermekei is, a kik legnagyobb örömeiket abban lelték, ha az ő házi sereik által a szenvedő betegeket gyógyíthatták. — *B.*
36. sz. Zöld babárkoszorú, Kazinczy Ferencz születésének 100-ik évfordulója napján 1859 évi okt. 27-én a Magyar Tudományos Akadémia által tartott díszülésben Kazinczy Eugeniának ajándékozta. — *K.*
37. sz. Kazinczy Lajosnak az aradi vértanúnak ékszerszekrénye, benne vannak édesanyjához írt levelei és emlékkönyve, úgyszintén testvérének, Iphigeniának emlékkönyve és több apróbb családi emléktárgyak. — *B.*
38. sz. Két darab fehér márványból készült s fekete márványalapon álló hamuveder; a mely Kazinczy Ferencz íróasztalát ékesítette s elégetett papírharmvakat tartalmazott. Midőn Kazinczy Ferencz 1794 december 14-től 1801 június 28-ig tartó fogságában szenvedett, azon idő alatt az akkor még hajadon gróf Török Sophie szüleinek jóváhagyása mellett jegyet váltott Maximilien Comte d'Etoile francia emigranssal. A házasság akkorára halasztatott, míg a sors kimutatja, hogy remélheti-e d'Etoile hazájába való visszamenetelét. Végre kitöröltetett az emigransok sorából és Franciaországba visszamenván, ottan megházasodott, elvett egy gazdag polgárleányt és Páris közelében egy falut szerzett. 1804 nov. 11-én Kazinczy Ferencz és gróf Török Sophia egybekeltek,

- a mikor aztán d'Etoilenek Török Sophiához intézett leveleit közmegegyezéssel elégették és azoknak hamvait e két hamvvederben tartották. Mindkét hamvveder az én tulajdonom; tartalmukat, a hamvakat gyermekkoromban még láttam, a melyek azonban elkallódtak. — *B.*
39. sz. Kazinczy Ferencznek 32 éves korában olajba festett képe. a kép hátlapjára Kazinczy Ferencz sajátkezüleg ezt írta: „Kazinczy Ferencz Bécsben festette 1791-ben, Stunder János Jakab dán születésű; oly jól, hogy szarvasi praedicator, Tessedik Sámuel engem sohasem látott, de a képet Stundernél látta és egyszerre reám ismert, a midőn 1793-ban hozzá beléptem“. Eredetileg életnagyságú volt, de rájájáról levétetvén és összegöngyöltetvén, ezáltal az olajfesték kipótolhatatlan repedéseket kapott, csak a fej és a mell egy része maradt épségben. Megemlítem, hogy Kazinczy Ferencz ezen a képen banderialis ruhában van lefestve. Ugyanis, a midőn II. József császár az általa eltörölt alkotmányt, halálát közeledni érezvén, a magyarnak visszaadta és szent koronánkat Budára visszaküldötte. Ekkor a vármegyék közlekedéssel koronaőrök bandériumokat küldöttek. Abauj vármegye mint banderialis tagot felküldötte Kazinczy Ferenczet is. E jelen kép ezen banderialis ruhájában ábrázolja. Ez egyenruhában írta szent koronánk mellett ört állva előszavát „Hamlet“ című művéhez. — *B.*
40. sz. Kazinczy Ferenczné gróf Török Sophiának gyermekkori olajba festett arc képe. Hátlapjára Kazinczy Ferencz sajátkezüleg ezeket írta fel: „Igen jól eltalálva festette 1787-ben Klimesch. Gróf Török Sophia idősb leánya, Lajosnak gróf Rogendorf Aloyziától született 1780. február 19-én“. — *B.*
41. sz. Gróf Rogendorf Ferencz Antalné, szül. Götzen, Mária Borbála grófnőnek Kazinczy Ferenczné anyai nagymanyjának életnagyságban festett képe. Ugyanilyen alakban meg volt családunk birtokában a Rogendorf Ferencz Antal képe is, azonban 1860 körül valamely költözködés alkalmával elpusztult. — *B.*
42. sz. Kazinczy Ferencznek irónnal rajzolt képe 1828-ik évből, a kép alján látható Kazinczynak a képre vonatkozó sajátkezüleg írt megjegyzése. — *B.*
43. sz. Kazinczy Ferenczné atyjának, gróf Török Lajosnak képe rézmetszenben, a melyet a Klimesch által 1787-ben festett kép után Kazinczy Ferencz metszetett. — *B.*
44. sz. Kazinczy Ferencznek 1782-ik évben készült árnyképe, alatta Kazinczynak a képre vonatkozó sajátkezüleg

írott megjegyzése. A mint látható, akkor Kazinczy a Mária Terézia korabeli divat szerint haját még varkocsba fonva viselte. — *B.*

45. sz. Kazinczy Ferencz széphalmi lakásának képe, a mint 1859-ben fennállott. A hatvanas években a lakóház leromboltatott és helyén a mostani mausoleum építtetett, a régi ház fekvésének azon részén, a hol Kazinczy Ferencz dolgozószobája állott. — *B.*
46. sz. Kazinczy Ferencz síremlékének képe 1859-ből. E síremléket 135 lépésnyire a mausolamtól eső sir fölé Kazinczy Ferencznek elhalálozási évében 1831-ben emeltette özvegye. E sirnak első halottja lett Kazinczy-nak első szülöttje, a kis Iphigenia, ki 1806 aug. 18-án egy éves és tiz napos korában halt el. Hat nap mulva a gyermek elbúnya után Kiss Jánoshoz írt levelében azt írta Kazinczy: „jobbja és balja mellett én és Sophie fogunk feködni“, úgy is történt. E levél írása után éppen 25 év mulva 1831 aug. 24-én helyezték Kazinczy Ferenczet örök nyugalomra a kis Iphigenia hamvaihoz; még 11 év mulva követte őket a szerető hitves, anya, kit gyermekei Nagyváradról, hol 1842-ik évi febr. hó 14-én halt el, szeretteikhez szállították. E sirban hárman nyugosznak. Kazinczy református volt, neje és leánya azonban katolikusok; a sirhalom fejénél látható kis kökereszt őket jelzi. E síremlék keleti és déli oldalán olvasható verses feliratok egyike Kazinczynak irodalmi és kebelbarátja, gróf Dessewffy József tollából származik és így hangzik:

„Hatszor tiz télen át írónk dísze, vezére,
Honnylvünk gyönyörű tolla Kazinczy Ferencz,
Sok muló tapson s kínon túl élve meredten
Végre ide e friss zöld hantnak alája került,
Lelke felette lebeg hatván mindenfele, mert azt
Friss szellő hálás honkebelekre viszi“.

A keleti oldalon lévő felirat így hangzik:

„Látnok szenvedtél zivatarral küzdve derítéd
A hon egét, s' magadat sujt le a zivatar
Légyen mondád a haza éljen vesszek elé én bár
Múló fürgeteg ez s a haza fénye örök.
Most nyugszol, csillagkoszorú fed olimpus egében;
Általad a haza él, s' él örökitni neved!“

E sírfeliratot Csicseri Ormos László, a sárospataki főiskolának egykori növendéke az idő előtt korán elhalt költő írta.

A síremlék, mint a képen látható a tetemek fejénél a

sírnak északi részén állott, azonban a Magyar Tudományos Akadémia 1882-ben elhatározta, hogy a sír díszes vasrácsoszáttal vételessék körül, a mikor aztán szépművészeti szempontból az emléket a sírnak déli végéhez vitetett által, így az mostan Kazinczy Ferencz tetemeinek nem fejeinél, de lábainál áll! — *B.*

47. sz. A mauzoleum szentélyében az álló könyvszekrény felső részén, Kazinczy Ferencznek fehér márványból ifjú báró Vay Miklós által 1868-ban készített relief mellszobra; mely szobrot a mauzoleum a készítő művész ajándékaiból bírja.
48. sz. A szentély előreszéneke közepén díszes fekete márványalapon áll Kazinczynak igen hüben készült fehér márvány mellszobra, a mely szobor a Magyar Tudományos Akadémia tulajdona. Ezen szobor volt a magyar nemzeti múzeum dísztermében az 1859-ik évi okt. 27-én tartott százados ünnep alkalmával felállítva — koszorúzva a 36-ik szám alatt látható babérkoszorúval. Későbbben a szobor a Magyar Tudományos Akadémia üléstermének egyik fődíszét képezte több éven át. E szobor eredetét a Kazinczy születése évszázados emlékére tartott ünnepről kiadott akadémiai emlékkönyv ekként írja le: „Ferenczy István még 1827-ben dolgozó márványban Kazinczy fejét, a mint látszik arcképek és egy gypsszobor használatával, mely 1788-ban készült, Kazinczy maga meg volt véle elégedve. E szobrot jelenleg a meghalt művész egyéb mellszobraival együtt testvéröccse József birtokában van. 1834-ben Kölcsey Ferencz az országgyűlés alatt Pozsonyban a követek között izgatott egy Kazinczy-emlék mellett, de mindössze csak száz és néhány forintot bírván e célra gyűjteni, ezeket midőn Szatmárba visszavitt Fáy Andrásnak adta által, ki Pesten a nemzeti kaszinó tagjai hozzájárultokkal a kis gyűjtést négyszáz s mintegy 80 forinttal szaporítván, s önmaga ötszázig kiegészítván, úgy hitte, legcélszerűbb lenne mellszobrot készíttetni, s azt a M. Tud. Akadémia termében felállítani. E végre szerződött is Ferenczy Istvánnal az annál levő büst-mása iránt, mely azonban midőn 1854-ben Rimaszombatban meghalt, befejezetlennek találtatott. Ezt adta tehát Fáy az Akadémiának, a mely kénytelen volt a mű befejezéséről gondoskodni. Szepesi születésű derék művészünk Marsalkó János lőn megbízva, ki azon gipszlenyomat segítségével, melyet Kazinczy 1816. évben Kolozsváron véteztet magáról, s így a körvonalakra és arányokra nézve biztos támaszpontokat nyújtott, azt

- Kazinczy ismerősei közös vallomásaik szerint szerencsésen fejezte be“. Ezen szobor a M. Tud. Akadémia igazgatói tanácsának 1882. okt. 8. hozott határozatából a széphalmi mausoleumé lett s annak egyik főbb díszét képezi.
49. sz. Kazinczy Ferencznek Donáth által olajba festett életnagyságú idősbkorú mellképe; Kazinczy Eugenia ítélete szerint a kép nincsen hűen eltalálva. E kép a M. Tud. Akadémia által küldetett a mausoleumba.
50. sz. Kazinczy Ferenczet életnagyságban ábrázoló olajfestésű mellkép, festve Pesky nevű festő által 1828-iki évben. A kép hátlapján Kazinczy Ferencznek a következő sajátkezü felirata látható: „Báró Vécsey Pál barátomnak emlékül. — Széphalomban 1829 jun. 23-án“. E felirat alatt pedig a következő későbbi felirat van: „Báró Vécsey Pál és neje Novák Sarolta hagyatékából a széphalmi Kazinczy-emléknek. — Bodrog Szerdahely 1875 szept. 17. Br. Vécsey Gyula“. Így ezen kép a mausoleum tulajdona.
51. sz. Kazinczy Ferencz egy kisebb alakú olajba festett képének hű másolata. Ezen másolatot nagynéném Kazinczy Eugenia készítette az 1896-ik évben és küldte a mausoleum díszítésére. Az ő állítása szerint e másolat az eredetinek teljesen hű mása. Kazinczy Ferenczet utolsó éveiből a leghűebben ábrázolja.—K.
52. sz. A pesti nemzeti színházban 1859-ik évi október 27-én Kazinczy Ferencz születésének százados ünnepén tartott díszelőadást jelző szinlapnak egy diszpéldánya.—K.
53. sz. Diszes barna keretben babérkoszorú. Az 1890-ik évben tíz napi időköz alatt Kazinczy Ferencznek, még akkor életben volt gyermekei közül kettő halt el és temettetett el Széphalmon Emil Traján nyugalmazott cs. és kir. huszárorrnagy és Anna Iphigenia becskeházi Becske Lajosné amaz elhalt márczius 17-én ez pedig márczius 27-én. A még legidősebb testvér, az akkor 82 éves Eugenia ezen agg korában azon év június havában, lakóhelyéről Budapestről elzarándokolt Széphalomra szülei és testvérei sírjához, és azok emlékezetére kegyelele jeléül tette le ezen koszorút a mausoleumba.
54. sz. Kazinczy Ferencz igen kedves unokahugának Kazinczy Sophie, gróf Vay Ábrahámnének képe. Vay grófné 1844-ik évben Pesten hirtelen elhalván, e kép őt mint halottat ábrázolja.—B.
55. sz. Kis nemzeti színű zászló, a mely azon zászlók közül való, a melyek a széphalmi sír felett 1859. évi decz. hó 30-ik napján tartott évszázados ünnepélyen voltak

kitűzve. Akkor jelen volt édes anyám vitte el magával mint emléket, és kegyelettel őrizte haláláig.—*B.*

56. sz. Egy nagyszabású festmény, melynek tárgya: Kazinczy Ferencz és Kisfaludy Károly első találkozása. E művet Orlay Petrics Sámuel festette az ötvenes években és az 1859. évi október 27-én a M. Tud. Akadémia által tartott Kazinczy-ünnepély alkalmával a Nemzeti Múzeum díszterme melletti rotondában volt kiállítva. E mű létesülése gróf Forray Julia, gróf Nádasdy Lipótnénak köszönhető, ki is a főrendi hölgyek körében aláírást nyitván, a nagy műhöz szükségelt költséget előteremtette és magát a képet pedig az évszázados ünnep örök emlékeül az Akadémiának felajánlotta. A M. Tud. Akadémia aztán későbbben azt a mauzoleumban való elhelyezés végett Széphalomra küldötte. Az adományozó főrangú hölgyek névszerint megvannak nevezve a Kazinczy Ferencz születésének évszázados ünnepéről 1859-ik évben kiadott „akadémiai emlékkönyvben“, ugyanott van megírva a képnek magyarázata is Toldy Ferencztől.
57. sz. II. Rákóczi Ferencz olajban festett életnagyságú mellképe érettebb férfikorából mit igazol az aranygyapjas rend jelvénye, a mit már törökországi bujdosása alatt nyert. Ezen kép nem tartozik ugyan a szorosán vett Kazinczy-ereklyék közé, de mint hogy Kazinczy Ferencz ősei 1630 év óta szolgálták a Rákóczy-házat s annak védőszárnyai alatt foglaltak tért Zemplén, Abauj- és Ung-megyékben, s különösen Kazinczy Ferencznek egyik őse Kazinczy András mint Ung vármegyének alispánja Rákóczy Ferenczzel annak bécs-újhelyi szökése után Lengyelországban bujdosása alatt, folytonos összeköttetésben volt, sőt bejövetelekor Beregmegye szélén, a Tiszánál egy általa szervezett felkelő lovascsapattal Vásárosnamény táján fogadta és üdvözölte s a nagy fejedelemnek hűségében állhatatosan kitartott és mint ezredes kapitánya mindvégig megmaradt; illő, hogy ezen elrongyolódott ősi képe családunknak a többi ereklék között itten letéteményeztessék és itten maradjon.—*B.*
58. sz. Nagyugróczy Bossányi Ferencznek, Kazinczy Ferencz anyai nagyatyjának képe, festve Tertina Mihály András arcképfestő és egykori nagyváradi akadémiai tanár által 1786-ban. A kép hátlapján ezen felírás áll: Dominus Franciscus Bossányi. De eadem et Nagyugróczy Cottus Bihar ad Comitia 1751 & 1764. Ablegatus Nuncius, mortuus 12. Jun. 1786. Pictus manu Andr. Tertina. 1772. Bossányi Ferencz Biharvármegyének sok éveken

át főjegyzője és megyéjének tapsolt szónoka volt egyetemben Baranyi Gáborral testi lelki jó barátjával mint e felírásból látható két országgyűlésen át követe is volt a Mária Terézia alatti elnémetesítő korszakban. Ezen időben adta szájról-szájra egy követtársuk e jellemző kis mondatot, mely sokáig fenmaradt a bihari nemesség között:

Bossányi Ferenczem, Baranyi Gáborom,
a kiben még nem fogott a német korom.

59. sz. Ez a kép az utóbbival együtt a Kazinczy-család tulajdona. Nagyugróci Bossányi Zsuzsánna. Kazinczy Ferencz édesanyjának idősebb korabeli mellképe. E kép a Kazinczy-család tulajdona.
60. sz. Kazinczy Ferencznek olajba festett képe gyermekkorából 1763. évből. Kazinczy Ferencz atyjának Kazinczy Józsefnek kedvencz eszméje volt az, hogy első szülöttjét a kis Ferust mint ő nevezte, katonává fogja képeztetni. Ez okból, midőn 1763-ban a nyári hónapban feleségével az igen szép Bossányi Zsuzsánnával a bártfai fürdőbe utazott a kis Ferenczet is magukkal vitték. Eperjesen megállapodván magokat egy Eperjesen élt Kramer nevű festőművésszel lefestették. Lefestették pedig atyjának ideája szerint, a Károly főherczeg-ezredének tiszti egyenruhájában. A pajkos festő a képen látható tisztecskének jobb kezébe egy cseresznyét evő gimpli-madarat festett. E kép a férjhezmenetelekor adatott a nagyanyám által az én felejthetetlen édes anyámnak Anna Iphigeniának, a ki azt mindvégig híven őrizte. Azonban az anyám kérésemre a képet nekem adván, én azt 1865-ben felküldtem a M. Tud. Akadémiának további megőrzés végett, mivelhogy Kazinczy Ferencz egyik naplójában ezen képnek keletkezéséről is bővebben és részletesen emlékezik. Későbbben a M. T. Akadémia értesülvén arról, hogy a Kazinczy Ferenczre vonatkozó ereklyéket összegyűjteni szándékozom, beküldötte ezen képet is együttesen a 61. szám alatt lévő Stundner János dán születésű festő által festett képével Kazinczy Ferencznek. Ezen 61. számú képnek hátlapján a következő felírás látható: Kozy Fer. Studner pictus 1797.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESITŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV.

XX. KÖTET.

1909. November 15.

11. FÜZET.

Szótárírás nálunk és a külföldön.

(Részlet *Zolnai Gyula* l. t. 1909 okt. 4-iki fölolvásásából.¹)

A Szótári Bizottság fölállításának eszméje 1897-ben, Akadémiánk egyik rendes tagjának, Wlassics Gyula akkori vallás- és oktatásügyi miniszternek lelkében fogamzott meg, a ki azon év október havának 11-én kelt leiratában következőleg terjeszti elő gondolatát:

„Minden ország akadémiaja kiváló gondot fordít, szótári munkássága által is, a nemzet nyelvének művelésére és fejlesztésére. Az Académie Française egyedüli feladata a francia nyelv szótárának folytonos tökéletesítése. A M. Tud. Akadémia elismerésre méltó munkásságot fejtett ki ez irányban is. Időnként, a mint a korlátolt anyagi viszonyok engedték, közrebocsátotta még a harminczas években a magyar nyelv zsebszótárát és a tájszótárt, huzamos szünet után a magyar nyelv nagy szótárát s a legutóbbi években a nyelvtörténeti szótárt és a tájszótár új kiadását. A szótári munkásságnak azonban folytonosnak kell lennie, valamint folytonosak a történelmi, régészeti és természettudományi kutatások, a melyeket az állam állandó évi segélyben részesít.

Ez okból nagyon óhajtandónak vélném a M. Tud. Akadémia nyelvtudományi osztálya kebelében *egy állandó szótári bizottság felállítását*, melynek feladata lenne az irodalmi nyelv fejlődésének éber megfigyelése s irányzása, a mutatkozó szük-

¹ A fölolvásás egy nagyobb dolgozatnak első része volt. Az itt közölt részlet ennek is csak első fejezete, a mely a Szótári Bizottságnak 1898–1906. évi történetét mondja el. A következő fejezet a bizottság kilencz évi működésének eredményeit s azon tapasztalatokat adja elő, a melyeket a volt előadó a munkálatokból meríthetett. A második, még fölolvasandó főrész néhány nevezetesebb külföldi nagyszótár szerkesztését fogja tárgyalni, kiemelve azon elveket és eljárás módokat, a melyek a szótárírásra nézve általában s így nekünk is tanulságosak.

ségletek pótlása s a magyar nyelv szótárának folytonos tökéletesítése“.¹

A miniszter azután kijelenti, hogy, ha nézetében az Akadémia osztozik, hajlandó a szótári munkáldokás állandóságának biztosítására a törvényhozástól évenkénti 2000 forint államsegélyt kérni, a mely összeg a következő 1898. évtől kezdve, mint a közoktatási költségvetés rendes tétele, Szótári Bizottságunknak állandó javadalmául fog szolgálni.

A leirat további részében a miniszter azon elhatározásáról is értesíti Akadémiánkat, hogy a mind jobban elharapódzó idegen szók és kifejezések kiküszöbölése végett egy alkalmas kézi szótár mielőbbi közrebocsátásának lehetővé tételére hajlandó 500 forintot azonnal kiutalványozni, a czélszerűnek tartaná, ha e kisebbfajta szótárban „a leginkább lábrakapott *idegen szók és idegenszerű kifejezések* jó magyar egyértékesei elő lennének tüntetve“.²

Ez a nem kevésbbé helyes gondolat egyik tünete volt annak a szalmalángként föl-föllobbanó visszahatásnak, melyet az idegen szóknak irodalmi nyelvünket jellemző hajhászása a jobbak lelkében időközönként előidéz, melynek azonban, sajnos, igen-igen kevés sikerét tapasztaljuk. A kézi szótárra vonatkozó miniszteri eszmének azonban Akadémiánk csak egyik oldalát vette figyelembe, mikor a Nyelvtudományi Bizottság hosszas és beható tárgyalások útján Magyarító Szótárát³ kidolgozta, mert ebben — czíme teljes szövegéből kitetszőleg — az idegen szóknál is nagyobb veszedelmet rejtő *idegenszerű kifejezéseknek* összeállítását elfeledte, vagy mellőzte.

A miniszteri leiratot az 1897 okt. 25-iki összes ülés hálás köszönettel tudomásul vette s javaslattétel végett kiadta az I. osztálynak.⁴ Az I. osztály ugyanazon évi nov. 20-iki ülésében, hasonlóképp örvendetesen véve a leiratot tudomásul, a szótári bizottság szervezése végett Joannovics György t. tag, Gyulai Pál, Simonyi Zsigmond, Szinnyi József, Thewrewk Emil r. tagok, Zolnai Gyula l. tag és Szily Kálmán főtitkár személyében bizottságot küldött ki.⁵ E bizottság a szervezetre vonatkozólag javaslatát, a főtitkár gondolatai alapján, az I. osztály elé terjesztette, s ez azt 1898 márcz. 21-iki zárt ülésében változatlanul el is fogadta. E szervezet a következő:

¹ L. Akad. Értesítő 1897. 633—634. l.

² U. o. 634. l.

³ Magyarító Szótár a szükségtelen idegen szavak elkerülésére. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Bizottságának megbízásából és közreműködésével szerkesztette Tolnai Vilmos. Budapest, Hornyánszky V. cs. és kir. udv. könyvnyomdája. 1900.

⁴ L. Akad. Értesítő. 1897. 634. l.

⁵ L. az illető osztályülés jegyzőkönyvének 66. pontját és Akad. Értesítő 1898. 52. l.

„1. Az állandó szótári bizottság húsz tagból áll; tizenkét tagot az I. négyet-négyet a II. és III. osztály választ.

2. Működése körébe tartozik első sorban az úgynevezett Nagy Szótár szerkesztése, folytonos javítása és új kiadása, eshetőleg egyéb szótári munkálatok, melyek az irodalmi nyelv kiegészítésére vagy irányzására szolgálnak s így a Nagy Szótár céljával szoros kapcsolatban vannak. Megvitatja a régi szótárak új kiadásainak s az új szótáraknak tervezetét és szerkesztése módját; ellenőrzi a munka haladását; megválasztja három évre elnökét s előadóját, albizottságokat küld ki a munkálatok szerkesztésére és felügyeletére; kidolgozza költségvetését, melyet jóváhagyás végett az összes akadémia elé terjeszt.

3. Évenként két teljes ülést tart; idő közben a kiküldött albizottságok üléseznek és munkálkodásukról jelentést tesznek a teljes ülésnek.

4. A bizottság előadója egyszersmind a Nagy Szótár szerkesztője vagy szerkesztőinek egyike, a ki állandó javadalmazásban részesül munkája természetéhez képest.

5. A részletekre nézve a bizottság maga állapítja meg és esetleg módosítja Ügyrendjét“.¹

E bizottsági szervezethez az 1898 ápr. 25-iki összes ülés is hozzájárult s egyszersmind elrendelte annak az akadémiai ügyrendbe való beiktatását.² Ez utóbbi intézkedés azonban nem fogantatott, minthogy a Szótári Bizottság maga — mint látni fogjuk — ügyrendjét részletesebben is körvonalmazandónak tartotta, s e végleges megállapodás került aztán bele az Akadémia ügyrendjébe. A szervezet 1. pontja alapján azonban, ugyanazon összes ülés határozatából kifolyólag, az 1898-iki nagygyűlés a Szótári Bizottságot már összeállította, s első tagjai a következők lettek: az I. osztályból Beöthy Zsolt, Gyulai Pál, Joannovics György, Lehr Albert, Négyesy László, Petz Gedeon, Simonyi Zsigmond, Szász Károly, Szilády Áron, ifj. Szinnyi József, P. Thewrewk Emil és Zolnai Gyula; a II. osztályból Alexander Bernát, Kováts Gyula, Pauler Gyula és Tagányi Károly; a III. osztályból Ilosvay Lajos, König Gyula, Mihalkovics Géza és Szily Kálmán.³

Az ekként megalakult bizottság első ülését 1898 május 17-én tartotta, s elnökké szótöbbséggel Szily Kálmánt, a matematikai és természettudományi osztály tagját, előadóvá ugyancsak

¹ L. az illető jegyzőkönyv 29. pontját.

² L. Akad. Értesítő, 1898. 301. l.

³ L. a bizottság I. ülése jegyzőkönyvének 1. pontját (Akad. Értesítő 1898. 583. l.). — A bizottság első három ülésének jegyzőkönyve az Értesítő 1898. évi 582—586. lapjain megjelent, a többi a szerkesztő főtítkár, a ki egyszersmind a bizottság elnöke is volt, nem kívánta közzétenni.

szótöbbséggel Zolnai Gyulát, a nyelv- és széptudományi osztály tagját választotta meg¹ s e választást az 1901-iki és 1904-iki újraalakulás alkalmával megismételte.²

Az első alakuló ülés egyszersmind a legsürgősebb teendők megállapítása céljából egy héttagú albizottságot küldött ki (az elnök, az előadó, Petz Gedeon, Simonyi Zsigmond, Szinnyei József, Tagányi Károly és P. Thewrewk Emil személyében), a kiknek főadatuk volt a gyűjtés elveiről és a gyűjtőknek adandó utasításokról, esetleg az ügyrend részletesebb megállapításáról előterjesztést készíteni. E bizottság az összes üléstől már elfogadott bizottsági szervezetet némely részleteiben átalakította, kibővítette s ügyrendi intézkedésekkel is ellátta s javaslatát a jún. 6-iki II. bizottsági ülés elé terjesztette. Ez az új alakba öntött szervezetet némely módosításokkal és kiegészítésekkel elfogadta,³ s a javaslat a június 20-iki összes üléstől is helyben hagyatván,⁴ beiktattatott az Akadémia Ügyrendjébe a következő alakjában :

„A Szótári Bizottság főadata a magyar nyelv szókincsének gyűjtése, szótári földolgozása és kiadása. Működése körébe tartozik első sorban a magyar nyelv Nagy Szótárának szerkesztése, folytonos javítása és új kiadása, eshetőleg egyéb szótári munkálatok, melyek az irodalmi nyelv kiegészítésére vagy irányzására szolgálnak s így a Nagy Szótár céljával szerves kapcsolatban vannak. E végre

a) gyűjti a magyar nyelv szókincsét általában, nevezetesen a régiség, valamint az élő (irodalmi, társalgási és nép-) nyelv, nemkülönbben a műnyelv és a mesterségek szavait és szólásait s ezeket a Nagy Szótár, illetőleg megfelelő külön szótárak számára földolgoztatja ;

b) megvitatja a Nagy Szótár új kiadásainak s a főadata körébe eső egyéb szótáraknak tervezetét és szerkesztése módját ;

c) javaslatok tételére, valamint a munkálatok szerkesztésére és fölügyeletére kebeléből albizottságot küld ki ;

d) ellenőrzi a munkálatok haladását ;

e) megállapítja a munkatársak tiszteletdíjának kulcsát s a Nagy Szótár, illetőleg külön szótárak szerkesztőjének vagy szerkesztőinek munkájuk természetéhez képest való javadalmazását ;

f) kidolgozza évi jelentését és költségvetését, melyet jóváhagyás végett az összes Akadémia elé terjeszt.

E bizottság legalább is húsz tagból áll ; tizenkét tagot az I., négyet-négyet a II. és III. osztály választ. Ha új bizottsági tagok

¹ L. a jegyzőkönyv 3. és 5. pontját (Akad. Értesítő 1898. 583. l.).

² L. a X. ülés jegyzőkönyvének 3. s a XV. ülés jegyzőkönyvének 2. pontját.

³ L. a jegyzőkönyv 2. pontját (Akad. Értesítő 1898. 584. l.).

⁴ L. Akad. Értesítő u. o. 398. l.

választása vagy segédtagok meghívása szükségesnek mutatkozik, ez — a bizottság közvetlen ajánlatára — bármely összes ülésen megtörténhetik.

A Szótári Bizottság előadója mindig a Nagy Szótár szerkesztője, illetőleg szerkesztőinek egyike.

A Szótári Bizottság rendszerint minden évben két teljes ülést tart; időközben a kiküldött albizottságok üléseznek és munkálkodásukról jelentést tesznek a teljes ülésnek, melyet szükség esetén vagy pedig öt tag kívánatára a bizottság elnöke időközben is összehívhat.

A teljes bizottsági ülés határozatképességéhez az elnökkel és előadóval együtt legalább 11 tag jelenléte szükséges. Ha az ülés határozatképtelen volna, újabb ülés hívatik össze, a melynek meghívója legalább három nappal előbb küldetik szét. Ezen újabb ülés a jelenlevők számára való tekintet nélkül határozhat.¹

A bizottság, ugyanezen II. ülésében, a munkálatokra vonatkozólag a fentebb említett albizottság javaslatára abban állapodott meg, hogy azon írók, a kiknek munkái könnyen megszerezhetők, ne kiczédulázás, hanem egyszerű aláhuzogatás, illetőleg kijelölgetés útján dolgoztassanak föl, mivel így szivesebben ajánlkoznak hozzáértő dolgozótársak; az adatok kiczédulázását aztán az aláhúzások és kijelölések fölülvizsgálása, esetleg megrostálása után értelmes másolókkal a szerkesztő végezteti. E mód fölösleges adatok összegyűlémlésétől is megmentene. A bizottság ily módon földolgozandó munkák megszerzésére 600 koronát szavazott meg költségvetéséből,² s ezen összegből csakugyan több jeles mű meg is szerezetett, az aláhuzogatással való földolgozást azonban a bizottság később a gyűjtés módjának részletesebb megvitatása után elejtette.

A jóformán csak nyelvészekből álló albizottság azt óhajtottá volt, hogy addig is, míg az előadó a külföldi szótáriróadalom s a mi első Nagy Szótárunk és Nyelvtörténeti Szótárunk tanulságai alapján a szótár tervét részletesen kidolgozhatná, az anyaggyűjtés némely írók szókincsét illetőleg már e terv elkészülése előtt megkezdődjék, s e célra már a küszöbön álló nagyszünet is fölhasználtsék; a bizottság összessége azonban a kérdés részleteire vonatkozólag támadt nézeteltérések és aggodalmak alapján abban állapodott meg, hogy a gyűjtés munkáját csak a szótár céljának és tervének részletes és alapos megvitatása és kidolgozása után kezdeti meg, s ennél fogva a gyűjtőknek adandó utasítások tárgyalását is elhalasztotta; azonban utasította az elő-

¹ L. Akad. Értesítő u. o. 586. l.

² L. az illető jegyzőkönyv 3. és 4. pontját, Akad. Értesítő 1898. 584—585. l.

adót, hogy a legközelebbi ülésre néhány író szövegéből gyűjtésmintákat készítsen, a melyek a gyűjtőknek az adandó utasítások mellett alkalmas tájékoztatói lesznek; az öszre elkészítendő tervezethez pedig mutatványul néhány szótári czikk részletes kidolgozását is kívánta az előadótól.¹ A teljes bizottság tehát egyfelől levette napirendről az utasítások tárgyalását s a gyűjtés munkájának megkezdését a szótár tervének kidolgozása utánra halasztotta, másfelől mégis gyűjtésminták készítését kívánta már most az előadótól. E határozat, de még inkább a szakbeli és nem szakbeli fölszólalások sorozatából álló tanácskozásnak egész lefolyása már ebben az első érdemleges ülésben rögtön nyilvánvalóvá tette a legvegyesebb elemekből összeállított bizottság szervezetének alaphibáját, a mely a későbbi tárgyalásokban és határozatokból még szembeszökőbbé vált, azt a hibát t. i., hogy egy szótár szerkesztésének ügye olyan bizottság kezébe került, a melynek tagjai nagyobb részükben kívül állottak azon szaktudomány területén, a melyhez a szótárírás alapján és lényegében tartozik.

De haladjunk tovább a bizottság működése fonalán.

A következő, június 22-iki III. ülés az előadótól készített gyűjtésmintákat általában helyeseknek találta, a gyűjtésre vonatkozó utasítások kérdésével azonban az előbbi határozathoz híven nem foglalkozott.² Az adatgyűjtés módját illetőleg mégis hozzájárult az elnöknek és előadónak azon megállapodásához, mely szerint a szerkesztő és néhány szakavatott dolgozótárs a földolgozandó irodalmi anyagon a XVIII. század közepétől kezdve időrendben haladjon végig. Ez időrendi gyűjtésmód útján a szók és szólások fejlődését is megfigyelhetni, és sok fölösleges kijegyzéstől menekülhetünk meg, mert a korábban jelentkező szókra és szólásokra ilyenformán a későbbi írókból vagy egyáltalán nem, vagy csak igen kevés példára lesz szükség. A gyűjtés e módjának keresztülvitele céljából a bizottság az elnök indítványára Petrik Géza könyvészszerrel időrendben összeállíttatta az 1750-től 1860-ig megjelent magyar művek címeit.³ E jegyzék természetesen Petriknek nyomtatásban már megjelent „Magyarország Bibliographiája 1712—1860“ (Budapest, 1888—1892) című munkája alapján készült; minthogy azonban az egyes művek irodalom- és nyelvtörténeti fontosságának megítélésében a jegyzék készítőjétől nagyobb alaposság alig volt várható, természetes, hogy a sok értéktelen anyagot is tartalmazó pusztá könyvezímek rengetegéből a földolgozásra méltó műveket úgy kellett azután

¹ L. ugyanazon jegyzőkönyv 4. pontját, az Ak. Értes. id. helyén.

² L. a jegyzőkönyv 2. pontját, Akad. Értesítő 1898. 585. l.

³ L. u. o. a jegyzőkönyv 3. pontját.

kiválogatni. E kiválogatást az előadó, részben az elnökkel való megbeszélés útján, végezte, majd a bizottság többi tagjainak véleményét is meghallgatni óhajtván, egy-egy csoport könyvczimet jegyzékbe állított s a bizottság összes tagjainak véleményadás végett megküldötte. Kérésének azonban alig volt eredménye. Az anyaggyűjtés ilyen időrendben haladó vezetésének egyébként is voltak gátló akadályai. A könyvtárakból ugyanis nem lehetett mindig megkapni a soron levő könyveket; a dolgozótársaknak pedig olykor a maguk óhajtotta műveket kellett földolgozásra kijelölnünk: vagy azokat t. i., a melyekkel foglalkoztak is már nyelvtörténeti vagy egyéb szempontból, vagy azokat, a melyekhez saját környezetükben maguk is könnyebben hozzáférhettek, úgy hogy az utóbbi esetben a budapesti könyvtárakból való kikölcsönzés hosszas menetének s a postán való küldözésnek terhétől mentek lehettünk.

Ugyanezen gyűlésen egy új ötlet merült föl a gyűjtés munkálatainak vélt megkönnyítése és irányítása czéljából. Ezt az ötletet nyilván az a magában véve helyes gondolat szülte, hogy az új akadémiai Nagy Szótárnak okvetetlenül pótolnia kell azon hiányokat, a melyeket az első, a Czuczor-Fogarasi-féle mutat a szókincs egybeállítása tekintetében. A kérdés vitájának eredményeképen a bizottság, az elnök és Szilády Áron indítványára elhatározta, hogy az anyaggyűjtés megkezdése előtt az eddigi fontosabb szótáraknak, úgymint Baróti Szabó *Kisded Szótárának*, Sándor István *Toldalékának*, Kresznericsnek, Czuczor-Fogarasinak, a Nyelvtörténeti Szótárnak, Szinnyei akkoriban még teljesen meg sem jelent *Tájszótárának*¹ és Ballagi Magyar-német szótára legújabb, 1890-iki kiadásának magyar szavait pusztá czimszókként egybeállíttatja, hogy a gyűjtőknek e kézirat gyanánt kinyomandó szójegyzék a gyűjtésben könnyen kezelhető útmutatójuk, fölvilágosítójuk lehessen.²

Ezzel a vegyes szakbeli férfiaktól sebtében hozott s első pillanatra tetszetős határozattal szemben az előadónak mindjárt a kivitel kezdetén czélszerűség és szükségesség tekintetében erős aggodalmi támadtak, a melyeknek, minthogy bennük nyelvész társai is osztoztak, a legközelebbi, nov. 3-iki IV. ülésen kifejezést is adott, s arra kérte a bizottságot: utalja e czimszó-jegyzék ügyét az ugyanazon ülésen s ugyancsak az előadó indítványára megválasztott *szerkesztő-bizottsághoz*, a melynek föladata lett a *gyűjtés és szerkesztés ügyének részletes megvitatása és vezetése* s a szótárért első sorban felelős előadó-szerkesztőnek állandó

¹ Az 1899-ben megjelent Czimszó-jegyzékben ugyanis Szinnyei művének csak I. kötetét és II. kötetének 1—3. füzetét lehetett fölhasználni (I. a bevezetés III. lapját és Akad. Értesítő 1899. 653. l.).

² I. a jegyzőkönyv 4. pontját, Akad. Értesítő 585—586. l.

támogatása,¹ s a melynek tagjai az elnökön és előadón kívül Petz Gedeon, Simonyi Zsigmond és Szinnyei József lettek. Az előadó kérése egyúttal oda is irányult, hogy a czimyszó-jegyzék elkészítésének vagy elejtésének kérdése bizassék egyenesen az imént választott szerkesztő bizottságra. A bizottság a kérdést megvitatás és javaslatétel végett a szerkesztő bizottsághoz utalta ugyan, a végleges határozat jogát azonban magának tartotta fenn.² A szerkesztő bizottság november 10-én és 17-én tartott értekezletében behatóan megvitatta az úgynevezett czimyszó-jegyzék ügyét, s tárgyalásainak eredménye kettős előterjesztés lett. Az első magát a czimyszó-jegyzék készítésére vonatkozó indítványt iparkodik lehetőleg megokolni és támogatni; ez az előterjesztés egyedül az elnök véleménye és műve. A másik, mint az albizottság véleménye, a szerkesztő bizottság valamennyi többi tagjának aláírásával került a bizottság összessége elé, s veleje az, hogy a fönt említett hét szótár anyagának egy nyomtatott puszta czimyszó-jegyzékben való egyesítése a gyűjtők fölvilágosítására nézve elégtelen és hasznavehetetlen, a készítésével járó tetemes idő- és pénz pazarlás tehát elkerülendő.

Az albizottság előterjesztését s így a czimyszó-jegyzék kérdését az 1898 decz. 9-iki V. teljes ülés tárgyalta napirendjének első tárgyaként, szokatlanul nagy érdeklődés között, s az eredmény az volt, hogy a szerkesztő bizottság négy tagjának és Négyesy Lászlónak ellenző szavazatával szemben, 10 szóval 5 ellen, a czimyszó-jegyzék kiadását a bizottság végleg elrendelte, s készítését indítványozója, az elnök vállalta magára.³

A szójegyzék tehát elkészült s az 1899. év végén kézirat gyanánt 300 példányban megjelent a következő címmel: „Czimyszó-jegyzék. Előkészületül a Magyar Nyelv Szótára új kiadásához.”⁴ Készítette és kézirat gyanánt kinyomatta a Magyar Tudományos Akadémia Szótári Bizottsága. E segédkönyvül szánt munkát aztán a bizottság tagjai, a gyűjtők, valamint egyéb érdeklődők is megkapták, a kiknek figyelmét arra az Akadémiai Értesítőben⁵ megjelent közlemény, de még inkább a jegyzékszerkesztő segítőjének,⁶ Melich Jánosnak, a Budapesti Hírlapba⁷ írt hangulatos

¹ L. a IV. ülés jegyzőkönyvének 5. pontját.

² L. a jegyzőkönyv 7. pontját.

³ L. a jegyzőkönyv 2. pontját.

⁴ E kifejezés époly szabatos, mint az, hogy némelyek Szinnyei Magyar Tájszótáráról is mint a Tájszótár második kiadásáról szoktak megemlékezni, a mi ellen a szerző méltán fakadt volt ki (l. Budapesti Szemle 117. k. 146. l.).

⁵ 1899. évf. 653–657. l.

⁶ L. a bevezetés IV. lapját.

⁷ Az 1900 jan. 5-iki számban „Szótáriródmunk, szótárirásunk“

tárczája fölébresztette. Így történt, hogy rövid idő alatt a szó-jegyzéknek csaknem valamennyi példánya gazdára talált, és sűrűn érkeztek be, hozzáértőktől és avatatlanoktól, ismeretlen szóadatok, nagyobbára azonban pusztá czímszavak, a melyeknek a szó-jegyzékben meg nem létere óhajtottak beküldöik figyelmeztetni, s a rengeteg fölös adalék között — a mi természetes — számosan figyelmeztettek egy és ugyanazon szónak a hiányára is. Legtöbb érdeklődő küldte be talán az *aszfaltbetyár* kifejezést, úgyhogy e műveltségtörténeti fogalomnak az új Nagy Szótárból ki nem maradása a czímszó-jegyzék következtében teljesen biztosítotttnak mondható.

Igen messzire vetne föladatomtól, ha ki akarnám mutatni a Czímszó-jegyzékbe csúszott hibákat is,¹ a mik egy ilyen lélek-telen munkában egészen természetesek, de magukkal vontak aztán a gyűjtők részéről számos fölösleges figyelmeztetést, czímszó-pótlást. Arra sem térek ki, hogy a jegyzéknek az előszóban kifejtett szerkesztésmódja a könyv használatát a tapasztalat szerint mennyire megnehezítette, s hogy ennek ismét csak fölösleges pótló adatok lettek következményei. Némelyek pl. halommal küldtek be igékből való -ás -és képzős főneveket, a melyeket a jegyzék csupán helykimélésből mellőzött, de erre a bevezetésben a gyűjtőket hiában figyelmeztette, stb. Akadtak természetes becses följegyzések is, az ilyenek beküldőinek azonban elegendő lett volna Ballagi 1890-iki magyar-német szótárát venni alapul gyűjtésükben, mert e szókönyvünk a többi szótáraknak újabb *köznyelvi* szóanyagát úgyis csaknem teljesen magában foglalja, s megvan az az előnye is, hogy, mint rendes szótári munka, a szók jelen-téséről is fölvilágosít, míg a jelentéseket teljesen mellőző pusztá *czímszó-jegyzék* ebben a tekintetben egészen tájékozatlanul hagyta, sőt itt-ott zavarba is ejthette a gyűjtőket. A szótár rendes dolgozó társai panaszkodtak is, hogy a földolgozásra küldött munkáknak szótári kivonatolásában a Czímszó-jegyzéknek semmi hasznát sem vehetik, és természetes, hogy nekem nem állt módomban őket tapasztalatból szerzett véleményükben megengatni. A szó-jegyzéken így lassanként beteljesült előrelátott végzete, s a szétozott 300 példánynak nagyobb része minden eredmény nélkül maradt azok kezében, a kik kérték volt, és sürgetések daczára sem tudtuk sem a példányokat visszakapni, sem adalékokat nyerni tőlük az új Nagy Szótárhoz. Nem hallgathatom el azonban a Czímszó-jegyzék javára azt, hogy az általános szó-gyűjtés ügyének e könyvvel kapcsolatban való nyilvános, hirlapi

czímmel. A czikk írójának nevét a lap szerkesztősége kibetűzni nem tudván, a tárcza rejtelmes Mechilyán dr. aláírással jelent meg.

¹ V. ö. például Kovács Márton cikkét Nyr. XXXVIII. 29—30. l.

szóbahozatala szólaltatta meg egy félreeső küküllőmegyei falunak, Halmágnak lelkészét, Rozsonдай Istvánt, a ki helységéből oly föltűnő s annyira érdekes tájszókát küldött a Szótári Bizottságnak, hogy ez egyik dolgozó társát, Horger Antal nyelvészt megbízta az eddig ismeretlen nyelvjárásnak beható megvizsgálásával, s ennek *A halmágyi nyelvjárás-sziget* című, Sámuel-díjjal kitüntetett nyelvjárás-tanulmány lett az eredménye.¹ Ehhez és hasonló eredményekhez, nevezetesen a kétségtelenül becses tájszó-adalékokhoz azonban az Akadémiától jövő nyilvános fölszólítás a Czim-szó-jegyzék nélkül is hozzájuttatott volna.

A szójegyzék ügyében véglegesen határozott V. ülés a szerkesztő bizottság javaslatára a rendszeres gyűjtést már megindíthatónak tartotta s irodalmunknak a XVIII. század közepétől időrendben haladó rendszeres földolgozásával az előadó-szerkesztő mellett néhány nyelvészt, illetőleg nyelvtörténetünkben jártas philologust mindjárt meg is bízott. A bizottság tagjai közül az előadón kívül csupán az elnök és Simonyi Zsigmond vállaltak munkát, amaz egyes nyelvújításkori íróknak földolgozását, emez Kazinczy Ferencz szókincsének egybeállítását ígervén meg. A többi, meglehetősen számban jelentkezett dolgozó társakra nézve a bizottság azt határozta, hogy ezeknek az adatgyűjtéshez való részletes utasítások elkészülte után részint kívánságuk, részint a szerkesztőség belátása szerint osztassanak ki egyes újabb írók.²

Ezután az 1899 jún. 5-iki és nov. 2-iki jegyzőkönyvek tanúsága szerint teljes egy éven át a szerkesztő bizottság vezette az adatgyűjtés munkálatait. Ez járult hozzá az előadónak újabb dolgozó társak fölkérését és megbizását, valamint egyéb folyó ügyeket illető javaslataihoz; ez hagyta jóvá az előadótól már megkezdett gyűjtés céljára készített ideiglenes utasításokat; megállapította az anyaggyűjtés tiszteletdíját stb. A szerkesztő bizottságnak 1899 nov. 2-iki ülésében az előadó bemutatta javaslatát a Nagy Szótár általános tervére vonatkozólag, a melyet *Az új Nagy Szótár föladatáról* című akadémiai székfoglalójában³ kifejtett elvek szerint dolgozott ki, s a melyet az albizottság 1898 nov. 10-iki és 17-iki értekezleteiben már megvitatott s általánosságban helyesnek találjt: bemutatta egyszersmind a

¹ Megjelent a Nyelvtud. Közlemények XXXI. k.-ben és különnyomatban is. V. ö. Akad. Értesítő 1902. 271. l.

² L. a jegyzőkönyv 8. pontját.

³ L. Akad. Értesítő 1899. 51—78. l. és különnyomatban: Budapest, 1899, Dobrowsky és Franke kiadása. Itt jegyzem meg, hogy a székfoglalóból az Értesítőben csupán a szokásos köszönetnyilvánító bevezetés maradt el, a főtítkártól szándékolt olyan önkényes módosítás miatt, a melybe bele nem egyezhettem. E bevezetés helyét a különnyomatban újonnan írt négy sor pótolja.

gyűjtőknek adandó végleges Utasítások kefelenyomatát is. A szerkesztő bizottság mind a tervet, mind az utasításokat megbeszélte s helyeseknek találta,¹ s miután az 1899 nov. 16-iki teljes ülés is hozzájuk járult,² a szótár általános terve s az utasítások még ugyanazon évben meg is jelentek ily címmel: „Utasítások az új Nagy Szótár adatgyűjtőinek. Közzéteszi a Magyar Tudományos Akadémia Szótári Bizottsága. Budapest. Magyar Tudományos Akadémia. 1899.“

Ugyanezen ülésen az előadó az 1898 június 6-iki ülés kívánságához képest a szótár tervének némi megvilágítása céljából néhány szótári cikkeknek (a *szánt*, *tarkó*, *méla*, *ritka* és *sőt* szavaknak) kísérletképen való kidolgozását is bemutatta, a melyeket a bizottság egyelőre egyszerűen tudomásul vett. Előzőleg már az 1898 nov. 3-iki ülésen mutatott be az előadó a *világ* szóról ilyen kísérletet,³ a melyben a nyomtatás minden külsőségére még nem volt tekintettel. E kísérletek a szükséges előmunkálatok befejezetlensége miatt természetesen sem teljeseknek, sem véglegeseknek nem tekinthetők, s nem is egyebek, mint az előadó ideiglenes képzetei arról, hogyan lehet majd a szótár cikkeit megszerkeszteni.

A szótárnak ekként megállapított általános terve és a gyűjtői utasítások alapján az adatgyűjtés munkája most már teljes erővel megindul.

Ugyancsak a VI. ülésben a műszók gyűjtésének ügye is szönyegre került, s a bizottság az elnök indítványára Pungur Gyulát az állattani, Borbás Vinczét pedig a növényteni műszók összegyűjtésével és egybeállításával meg is bízta, egyszersmind a műszógyűjtés céljából külön utasítások kidolgozására hívta föl a szerkesztő bizottságot.⁴ Ezen utasításokat az előadó ki is dolgozta, s mind a szerkesztő bizottság, mind a bizottság összessége hozzájárulván,⁵ a műszógyűjtés munkája is megkezdődhetett. Az előadó egybeállította a földolgozandó szakokat, s a bizottság tagjaitól ajánlott szakembereket az egyes szakok műnyelvének földolgozására föl is kérte.⁶ Ily módon a 37 szak közül néhány-nak műnyelvére sikerült vállalkozó szakertőt találnunk, a többi szak műnyelvének földolgozása egyáltalában nem volt megindítható. A műnyelvi szókincs egybeállítására a bizottság tagjai közül

¹ L. a jegyzőkönyv 2. pontját.

² Jegyzőkönyv, 5. pont.

³ L. a jegyzőkönyv 6. pontját és v. ö. a szerkesztő bizottság 1899 jún. 5-iki ülése jegyzőkönyvének 6. pontjával.

⁴ L. a jegyzőkönyv 7. pontját.

⁵ L. a VII. ülés jegyzőkönyvének 5. pontját.

⁶ V. ö. VIII. ülési jegyzőkönyv 9. pont, IX. ülési jk. 8. pont, X. ülési jk. 8. pont.

csupán Négyesy László (az aesthetikára) és a megbízott rendes dolgozótárs, Pungur mellett Entz Géza vállalkozott.¹ A mi a műszógyűjtés munkálatainak eredményét illeti, az elvállalt szakok közül 1906 őszéig csupán a *pénzverés*, *távírás* és *telephon*, és a *posta*² műnyelvének egybeállítására készült el. A növénytani és állattani műnyelv földolgozásával megbíztak, Borbás Vincze és Pungur Gyula már elhunytak. Emennek munkája nagyjában kész lehet, mert az 1905 decz. 19-én tartott XVIII. ülésen az előadó Pungurnak azon óhajáról tehetett jelentést, hogy munkálatának egy részét, a *rigó-félék* műneveit mutatóványként szeretné ki-nyomtatni s a bizottságnak bemutatni. A bizottság Pungur kíván-ságát helyeselte s a mutatóvány nyomtatásának költségeit magára is vállalta; a mutatóvány azonban előadói működése ideje alatt a bizottság elé nem került még.³ Borbás dolgozótársunk hagyatékában pedig sem elkészült kéziratot, sem összeállított adatgyűj-teményt nem találtam a növénytani műszókról.⁴

Az általános szógyűjtés és a műszógyűjtés ügyének szer-vezése után magának a bizottságnak a működésében éveken át semmi nevezetes mozzanat nem fordult elő, hacsak azt nem említem meg, hogy az 1900 május 17-én tartott VIII. üléstől kezdve a bizottság ülései iránt oly nagy részvétlenség mutat-kozott, hogy az Ügyrend utolsó pontja értelmében, a mely a határozatképességhez legalább 11 tag jelenlétét kívánta, az ülések első összehívásra sohasem voltak megtarthatók.⁵ A bizottság ezen előbb a tagok számának 20-ról 30-ra emelésével óhajtott segí-teni⁶; a helyzet azonban így sem változván, végre Petz Gedeon indítványára az említett ügyrendi pontot teljesen eltörölte.⁷ Ezen idő alatt apróbb folyóügyek elintézésén kívül a bizottság műkö-dése nem állt egyébből, mint az előadói jelentések meghallga-tásából s az évi költségvetések megállapításából.

A 1905. év tavaszán az előadó a bizottságtól megszava-zott 600 korona költségen⁸ a *Thesaurus Linguae Latinae* és a Grimm-féle szótár szerkesztő munkálatainak tanulmányozása cél-

¹ L. X. ül. jk. 8. p.

² A pénzverés műszavait Faller Károly bányatanácsos, selmecz-bányai akadémiai tanár, a távírás és telephon műnyelvét Kiss József posta- és táviróigazgató, a posta szavait pedig Munkás László posta- és távirófelügyelő állították össze (l. XII. ül. jk. 5. p.).

³ L. a jegyzőkönyv 8. pontját.

⁴ V. ö. XIX. ülési jegyzőkönyv, 6. pont.

⁵ L. a VIII—XVIII. ülések jegyzőkönyveinek egyformán hangzó első pontjait.

⁶ L. a XVII. ülési jk. 9. pontját.

⁷ XVIII. ülési jk. 3. p. és v. ö. XVII. ül. jk. 10. p.

⁸ XVI. ülési jk. 5. p.

jából tanulmányutat tett¹; így szerzett tapasztalatairól e dolgozatának második főrészében ad számot.

Az ugyanazon évi június 8-án tartott XVII. ülés határozatára a bizottság Kassai József *Szókönyvének* a pécsi püspöki könyvtárban előkerült kéziratából a nyomtatásban meg nem jelent befejező részt (az *u—zs* betűket), valamint a szótárhoz készült *Toldalékot* nyelvész tanárjelöltekkel lemásoltatta azon czélból, hogy nyelvtudósainknak az Akadémia kéziratárában hozzáférhető s később esetleg közzétehető legyen.² Az elkészült másolatot az eredetivel betűről-betűre Tolnai Vilmos, a bizottság segédmunkása vetette egybe 1907-ben. A *Szókönyvnek* meg nem jelent részét, nézetem szerint, mentől előbb közzé is kell tennünk. Hogy ez mindjárt meg nem történhetett, az a Nyelvtudományi és Szótári Bizottság javadalmának csekély voltán múlt.

Az 1906 október 2-án tartott XIX. ülés az előadónak a kolozsvári egyetemre történt kinevezése következtében ideiglenesen akként intézkedett, hogy a legközelebbi nagygyűlésig a szótári munkálatokat az elnök a maga felelősségével, lehetőleg a bizottsági előadó közreműködésével s egy megbízható segédmunkás igénybe vételével vezesse tovább, s ily segédmunkásul Tolnai Vilmos, a Nyelvtudományi Bizottság segédtagja kérésre föl.³

A bizottság további történetéből még az 1907 jan. 2-án tartott XX. ülés főbb intézkedéseiről kell beszámolnom. Ezen ülés — a melyen még mint előadó részt vettem — elhatározta:

a) az addig földolgozott művek jegyzékének időrendi összeállításban való kinyomtatását s az Akadémia összes tagjaival közlését, s egyzersmind a még földolgozandó műveknek e jegyzék alapján való megállapítását;

b) az eddigi gyűjtőkkel való viszonynak lebonyolítását és mentől előbbi megszüntetését;

c) a Nagy Szótár adatgyűjtésével egyelőre csak korlátolt számú gyűjtők megbízását;

d) az évi javadalom háromnegyed részének a gyűjtők tiszteletdíjára, egy negyedének pedig a már gyűjtött anyag rendezésére fordítását.⁴

Ezen intézkedések közül a második részben fölösleges és nézetem szerint czélszerűtlen volt, részben pedig önmagával való ellenmondást tartalmazott. Fölös volt annyiban, a mennyiben a bizottság a rendes dolgozótársak számát az 1902 decz. 13-iki ülésen már úgysí korlátozta, kimondván, hogy a gyűjtők közül csak azokat foglalkoztatja tovább, a kik leghozzaértőbbeknek és

¹ XVII. ülési jk. 3. p.

² L. a jk. 6. pontját.

³ L. a jegyzőkönyv 1. pontját.

⁴ L. a jegyzőkönyv 3. pontját.

legmegbízhatóbbaknak bizonyultak,¹ és e határozatot az előadó fokozatosan végre is hajtotta, úgyhogy a XX. ülés idejében — a mint az indítvány tárgyalásakor meg is jegyeztem — a rendes, megbízott dolgozótársak száma alig lehetett több 20-nál, 25-nél. Czélszerűtlen volt — a mint a gyűlésben szintén kifejtettem — azért, mert ezzel az úgynevezett viszony-lebonyolítással több olyan derék, hozzáértő és buzgó munkaerővel szakított a bizottság, a kiket a Nagy Szótár munkálataiból végleg kihagyni nagy kár volt. Önmagával ellenmondást tartalmazott pedig az intézkedés azért, mert a „korlátozott számú” gyűjtők közé az eddigi legjelesebbeket úgyis ismét be kellett fogadnunk. De nevezetes, hogy ezt a mindenáron lebonyolíthatnám eljárást, ezt az eredetileg „négy vagy öt (!) kiváló szakerőre”² leszállani akaró, tabula rasa javaslatot ugyanaz indítványozta, a ki a Czímszó-jegyzék szükségének megokolásában — a Nagy Szótár számára földolgozandó műveket 10.000 kötetre becsülván — egyebek közt azt mondotta: „*Nem 20, hanem 200 jó gyűjtőre* lenne szükségünk, hogy teljesen kielégítő munkát remélhessünk.” Nos, 1907 elejéig nagyobb számú dolgozótársak segítségével is legfőljebb másfélezer kötetet (ezer egynéhány munkát) tudtunk kiaknázni: mikor fejezhetjük be tehát, a bizottság mostani szellemében haladva, a többi kilencezdefélezer munkának a becsületes földolgozását, főkép ha figyelembe vesszük, hogy — a mint erről még szólni fogok — az eddigi művek egy részéből való gyűjtéseket is okvetetlenül ki kell még, behatőbb aknázással, egészítenünk!

Nem hallgathatom el a bizottság történetéből azt a jellemző adatot sem, a mely éppen előadói működésem lezárta merült föl, azt t. i., hogy a bizottságnak 1907-iki ügyrendszerű újralakulásakor a Szótári Bizottság előadói tisztére Akadémiánknak annyi jeles magyar nyelvésze közül egy sem vállalkozott, s hogy a bizottság kénytelen volt egyelőre egy tagjain kívül álló segédmunkását tenni meg előadóhelyettségé

A mi a szótári munkálatok anyagi oldalát illeti, el kell mondanom, hogy kezdetben, három éven át, a bizottság a maga költségeit tisztán a 4000 korona állami segélyből fűdözte. Majd az 1901. évtől kezdve az előadótól megkoczkáztatott indítvány alapján³ az Akadémia maga is megkezdte állandó hozzájárulását a munkálatok kiadásaihoz, még pedig évi 2000 koronával, a mely összeget az egyes osztályok a bizottságban való képviselőik arányában adtak össze: 1200 koronát az első, 400—400 koronát

¹ L. XIII. ülési jk. 4. p.

² L. XX. ülési jk. 3. p.

³ L. VIII. ülési jk. 6. p.

a második és harmadik osztály. Az 1900. év folyamán azonban annyi szótári adat gyűlt be már, hogy a bizottság ezek tiszteletdíjának kifizetésére az akadémiai elnök engedélyével részben a következő 1901-iki fedezetet volt kénytelen előre fölhasználni.¹ Az így elköltött 2000 koronát az Akadémia a bizottság rendes fődözetéből nemcsak nem térítette vissza, hanem 1901-iki költségvetésében a szótári munkálatoknak aránylag nagy méreteire való tekintettel az osztályoktól adott 2000 koronán fölül még 4000 koronával járult hozzá a bizottság kiadásainak fedezetéhez.² A következő 1902-iki költségvetésében pedig az osztályok hozzájárulásán fölül az Akadémia külön 10.000 koronával volt kénytelen a bizottság kiadásait fedezni.³ Ezzel azonban egy időre ki is merült Akadémiánk áldozatkészsége a nagy Szótárral szemben, úgyhogy a bizottság költségvetése ezalatt az 1902-ben megszavazott összeg fölhasználására szorítkozott, s csupán az I. osztály emelte föl évi hozzájárulását Gyulai Pál osztálytitkár gondoskodásából 1200 koronáról 1904-ben 1600⁴, 1905-ben és 1906-ban 1400 koronára.⁵ 1906-ban azután Akadémiánk az osztályok összegén kívül ismét külön 2000 koronát bocsátott a bizottság rendelkezésére.⁶ Akadémiánk tehát az 1906. év végéig összesen 30.800 koronát áldozott az új Nagy Szótár munkálataira.

Nem volna végül teljes a bizottság külső történetéről szóló jelentésem, ha meg nem említeném azt is, hogy a vallás- és oktatásügyi miniszter, a kinek eszméje bizottságunkat létrehozta, s a ki munkálataink céljaira az állami költségvetésben állandó segílyt, évi 4000 koronát biztosított, ezen anyagi támogatáson kívül a Nagy Szótár munkálatait azzal is elősegítette, hogy a bizottság előadóját a középiskolai ügyosztály ellenzései daczára tanári teendői alól az 1901/1902-iki és 1904/1905-iki iskolai években teljesen, a többiekben 1898/1899-től kezdve nagyobb részben fölmentette, úgyhogy az előadó csaknem minden idejét a szótári munkálatokra fordíthatta. Erre annyival inkább szükség volt, mert a munkálatok összes teendői jóformán kizárólag az előadó vállaira nehezédtek, s ennek azon kérését, hogy a nagyarányú gyűjtemek átvizsgálásában melléje legalább egy szakember rendeltessék, a bizottság nem vette figyelembe.⁷ A bizottság 1905-ben, XVII. ülésének egyhangú határozata alapján, behatóan megokolt, külföldi és hazai példákra hivatkozó fölterjesztéssel

¹ L. ugyanott és IX. ülési jk. 3. p.

² L. X. ül. jk. 6. p.

³ L. XII. ül. jk. 3. p.

⁴ L. XV. ül. jk. 5. p.

⁵ L. XVII. ül. jk. 7. p. és XVIII. ül. jk. 9. p.

⁶ L. XIX. ül. jk. 5. p.

⁷ L. IX. ül. jk. 7. p.

arra kérte a közoktatási kormányt, hogy a Szótári Bizottság előadóját középiskolai tanári teendői alól további intézkedésig teljesen fölmentse s őt egyedül az akadémiai Nagy Szótár készítésének föladatára utalja.¹ A kormány Akadémiáknak e kérését nem találta teljesíthetőnek.

Kazinczy Ferencz Levelezése.

Kazinczy Ferencz Levelezésének éppen most megjelent XIX. kötete² az 1824. január elsejétől 1826. márczius 31-dikéig írott 338 levelet tartalmaz, a melyek közül 187-et maga Kazinczy küldött gyermekeihez, rokonaihoz és barátaihoz.

E kötet éppen oly gazdag kortörténelmi, mint irodalmi adatokban. A kormány erőfeszítései által felizgatott nemzet közhangulatának lecsillapítására csak a rég szünetelt országgyűlés összehívása látszott célravezetőnek, a melytől szebb jövőnk felderültét remélhették, noha az ország anyagi helyzete szinte kétségbeejtő volt. A szellemi élet azonban oly hatalmas lépéseket tett az utóbbi évek alatt, hogy a haladás szembetűnő jeleit sem az irodalomban, sem a társadalomban nem lehetett tagadni. Folyóirataink egyre szaporodtak s növelték az írókat s az olvasóközönséget. Az Akadémia megalapítása a nemzet régi óhaját váltja valóra. A nyelvújítás győzelmét az újabb támadások mellett is biztosítva látja Kazinczy s ezért most már minden vitától tartózkodik, csak az *Erdélyi Leveleket* s kivált a Sallustiusfordítását szeretné nemzete kezébe adni. Folyvást újabb terveket sző nemcsak e végre, hanem más klasszikus írók műveinek, továbbá gr. Majláth János novelláinak, a maga epigrammjainak, bihari utazása leírásának kiadására is. Azonban részint a zempléni vármegyei levéltár rendezése, részint szigorú anyagi sorsa s régóta húzódo pereskedése egyre nagyobb akadályokat gördítenek útjába, s bármibe fog, csakhamar meg kell győződnie, hogy minden törekvése újabb csalódással jár.

1824 vége felé már híre jár, hogy a király össze fogja hívni az országgyűlést. Az első hírek vajmi kevés reményt keltenek a nemzetben, a mely úgy vélekedik, hogy mióta a győzelem és béke új alakot adott Európának, nincs szükség többé a népek meghallgatására. Beszélni is alig mernek a sérelmek orvoslásáról.

¹ L. az említett ülés jegyzőkönyvének 11. pontját, a mely mellé a bizottsági elnöktől benyújtott kérelem maga is mellékelve van.

² A M. Tud. Akadémia Irodalomtörténeti Bizottsága megbízásából közléteszi dr. Váczy János. XIX. kötet. Kiadja a M. Tud. Akad. 1909. XXXIX., 667. lap.

„Mikor a nemzeteket a lopó hideg leli, maguk magukat szokták elrontani, ha egybegyűlnek“, mondja Cserey Miklós. Ő nem kívánja az országgyűlést, mert semmi reménye a közállapotok javítására: más volna — úgy mond — „ha a közügynek meggondolásából kiszokva nem volnának“; de most, sajnos, a haza sorsa iránti részvét annyira kiveszett, hogy mindenki csak a saját önző érdekeit hajhászsza. Hisz a nemesség legszebb kötelességét, a haza védelmét is „a parasztembertől kicsikart adóval váltotta meg és szabadságnak nézte henyélhetni, praerogatívának a nemzeti dicsőséget szolgálóra ruházni“. Ha rá volna készülve az ország a törvényhozásra: derék munkát végezhetne, mert megmutathatná, hogy „a mohos régiségben alkotott nemzeti constitutio reá illik minden időre, a mostani pallérozottabb időre is“. Csak-hogy ez a kor jobban ért a rontáshoz, mint az építéshez. E miatt félnek az óvatos hazafiak az országgyűléstől. „A mit mások rontanak — mondja helyesen Cserey Miklós — alkalmas időben megigazíthatjuk; a mit magunk, sohasem“. Ha a sérelmek orvoslásának ürügye alatt a kormány újabb csapást mér alkotmányunkra: a veszedelem még nagyobb lesz. Alig hihető, hogy a kormány a kellő mederbe tudja terelni a felizgatott szenvedélyeket.

A mint azonban az országgyűlés összehívásának híre határozottabb alakot ölt: a nemzet is mind egyre behatóbban foglalkozik a teendőikkel. Az elfojtott közvélemény csakhamar hangosan nyilatkozik a vármegyék gyűlésein s magános összejöveteleken egyaránt. A vármegyék az utasításokat dolgozzák. Mindenek előtt a sérelmeket óhajtják orvosolni s azután a nemzetiség erejét biztosítani szellemileg és anyagilag. A magyar nyelvet a nevelés főszeközévé avatni, hogy igazi hazafiak kerüljenek ki az iskolából: egyike a legfontosabb törekvéseknek. E mellett a közgazdasági újítások, a munkakedv és szorgalom fölélesztése, akadályainak elhárítása a közös czél. Itt azonban óvatosan kell eljárni, hogy a monarchia érdekeibe ne ütközzünk. Cserey Miklós nem közönséges államférfiúi szempontból fogja fel a közgazdaság kérdéseit; lehetségesnek tartja az ország földmivelésének s kereskedelmének kifejtését a nélkül, hogy az osztrák tartományok érdekeit csorbítanók. Szerinte a magyar bor kivitele meggazdagíthatná hazánk északi vármegyéit, csak a harminczadot kell eltörölni. A bányamivelés is nagy hasznót ígér, mert a magyarországi vas az egész Török-bírodalmat elláthatná a szükséges eszközökkel. Az állattenyésztéssel, kendertermeléssel a déli országok piaczeit mind megszerezhetnők s mindez az örökös tartományok közgazdasági életét egyáltalán nem veszélyeztetné. Cserey Miklós éppen azt nem érti, hogy a kormány folyvást a közgazdaság javításán dolgozik, a kiadásokban „egészen a fukar-

sáig leereszkedve“, s mégis azokat az eszközöket mellőzi, a melyek a kívánt célra a legfontosabbak volnának: nem serkenti a munkásságot s nem tágitja a kereskedelmi utakat. Íme — panasolja Cserey Miklós — „minden más országok előbb-előbb haladnak tudományokban, mesterségekben, csak mi vagyunk megrekedve, megfenekedve, mint az iszapban megakadt hajó“.

Az országgyűlés kihirdetése pezsgő életet idéz elő a vármegyékben. Megindul a korteskedés, de a mi a szenvedélyek izzó tüzét legjobban elmérgesíti, a vallási türelmetlenség, felekezeti elfogultság is nyomon követi

Mint a közelmúltban történt, az 1825-iki országgyűlésen is a korlátlan uralom romjait kellett mindenek előtt az alkotmány útjából eltávolítani s az alkotmány biztosítékairól gondoskodni. Vitatták, hogy a királyt meg kell akadályozni a törvénytelen parancsok kiadásában, s e végre tántoríthatatlan hűségű magyarok vegyék körül az uralkodót. S ha mégis sérelmet szenved az alkotmány, s az országgyűlés a meghatározott időben össze nem ülhet: megszűnik az adó- és ujonezszedés joga. A kir. biztosok ügyét először Bartal György hozza szóba, világosan kimondván, hogy a kir. biztosok azért akaszhatták meg vármegyéink törvényes kormányzását, mert a magyar alkotmány csak papíron van. A személynök, Szögyény Zsigmond, a növekvő szenvedélyeket óvatosan szerette volna lecsillapítani. Hivatkozott a kölcsönös bizalomra, a fiúi nyíltszívűsége, a mely megengedi, hogy hazafiúi fájdalomainkat tolmácsoljuk a fejedelem előtt, de egyszersmind feledni is késztet s azért a sérelmek vitatásától elállani s a királyi propositiók tárgyalásaiba fogni óhajtott Vitéz János erre azzal felelt, hogy míg a sérelmek nem orvosoltatnak, mindezekről említést sem tehetnek. Vele tartott Nagy Pál is. A kir. biztosok megbüntetését a nemzeti közvéleményre bízták, mint a kiket „az Isten vagy az Isten haragja“ már is megbüntetett, mert egyet (Lónyayt) férfi kora delén kiragadt családja köréből, a másikat azzal bosszúlta meg, hogy fiát agyonlőtték (Amade), a harmadiknak (Almássy) családjában „egyik a másikat megétette“; a negyediknek (Eötvös) gazdasága tűzvész martaléka lett.

Ily értelemben szerkesztették a felső táblához küldendő izenetet. A főrendek különböző véleményen voltak. Illésházy gróf hazafiatlanságot látott ugyan a kir. biztosok működésében, de bocsánatot javasolt. Mednyánszky báró törvényes büntetésöket kérte, noha elismerte, hogy az is elég büntetés rájuk nézve, hogy „három hét óta oly csúfosan piszkoltatnak, és hogy a nemzet szava átokkal kíséri őket sirjaikba“. E szókra Cziráky Antal gróf védelmezni kezdte önmagát: ő mindég hűséges hazafi volt, de a királyi parancsnak kénytelen volt engedelmeskedni;

vétkezett ugyan, de ennek okát a király rossz tanácsadóiban kereshette s így végzé szavait: „O me infelicem patriae civem!“ Sírva fakadt, s ez sokakat kiengesztelt iránta. A kir. biztosok mind jelen voltak ez ülésen.

Kazinczy elítéli az országgyűlés szenvedélyes hangját. Nem bánja, hogy a követek kifejezték a nemzet sérelmeit a fejedelem előtt; de nem szereti, hogy „a lángoló fejek többet tesznek, mint kell, és mint a mi a fejedelemnek tartozó tisztelettel nehezen fér meg“. Hogy is kívánhatják a királytól azok megbüntetését, a kik megbizatusukat éppen a királytól nyerték? Szerinte csak arról kellene intézkedni, hogy ilyen sérelem többé elkövethető ne legyen. Még jobban csodálkozik, hogy az egyik nyitrai követ az arany bullának fegyverrel való ellenálló jogát is fel akarja eleveníteni. Cserey Miklós tisztelettel adózik az ellenzéki férfiak iránt, a kik a magyar alkotmány megmentésén fáradoznak; a kik a jövőbe látnak s élesebb államférfúi szempontból nézik országunk helyzetét. Mert tudják, hogy alkotmányunk erősítése, nemzetiségünk kifejtése nemcsak a mi érdekünk, hanem egész Európáé, leginkább pedig az uralkodóházé, a mely hatalmát csak addig tarthatja fenn, míg a magyar nemzeti erőly hatékony tényező reá nézve. Sajnos azonban, a fejedelmi ház nagyon sokszor félreismeri a maga legsajátosabb érdekét s éppen a magyarok ellenségeire hallgat. Félő, hogy most is azon mesterkednek a király tanácsadói, hogy gyanúval töltsék el szívét, elbitetvén vele, hogy a tüzes szónoklatok nem a nemzet és dynastia közös megerősödésére, hanem emennek vesztére dolgoznak. Már pedig ha ennek a király hitelt adna, az ellenzéki hazafiak buzgósa „romlására fordulhatna nemzetünknek“. Nem éppen maga a király, hanem a sz. szövetség mérne a védelem ürügye alatt halálos csapást alkotmányunkra: „nehogy igen győzhetlenné váljék a dynastiánk, nehogy a más uralkodó népei is a magyar constitútióhoz hasonló kívánjanak“.

Az országgyűlés tárgyalásai között egyetlen kérdés sem érintette oly közelről íróinkat, mint a magyar nyelv kifejtésének s jogai biztosításának kérdése s ezzel együtt az *Akadémia megalapítása*. Három nevezetes levél közli majdnem egybehangzólag az alapítás tényét: a Barkassy Imre, Comáromy István s Kazinczy András levele. Az utolsó csak a pusztá tényt érinti, de a két első a körülményeket is részletezi. Barkassy szerint Nagy Pál előadván, „mely szükséges lenne a magyar nyelv előmozdítására, más nagy nemzetek példáját követve, egy akadémiát felállítani s ennek elérésére még a jelen való diaetán bizonyos summát öszveszedni“: gróf Széchenyi István „már azelőtt eltökélt szándékához képest jószágainak esztendei nagy jövedelmét a nemes czélra odaajánlotta, oly kinyilatkoztatással mindazáltal, hogy abba

jövendőre nézve is szólója lehessen, nehogy a Ludoviceai Akadémia felállítására adott summa díjára jusson ezen ő ajánlása is". Comáromy István még részletesebben tudósítja Kazinczyt. A rendek alkotmányunk megerősítése egyik legfontosabb eszközének ítélvén a magyar nyelv kifejtését s az iskolába s közhivatalokba való behozatalát, e kérdésben a kerületi ülés egyhangú felfogásra jutott, s ez alkalommal Nagy Pál „az ország nagyjai felől azt az említést tette, hogy ha ezek is, a mint reményleni lehet, az országnak ezen igyekezetét hathatósan segíteni fogják: a nemzeti culturának bizonyos előmenetelét reményleni lehet". Más forrásaink szerint Máriássy István hangoztatta legelőször egy alapítandó akadémia eszméjét már a nov. 2-diki kerületi ülésben. Szilágyi István szerint Kolosváry Miklós szolt legelőbb a tudós társaságról szintén nov. 2-dikán s a következő nap Takács Gáspár, majd Comáromy István s végre Nagy Pál keltek ez eszme pártolására. De abban valamennyi forrásunk megegyez, hogy a megalapítás ténye Nagy Pál lelkes beszédének hatása alatt történt. E beszéd után t. i. az ifjú Széchenyi gróf, a halhatatlan emlékeztű Széchenyi Ferencz „igen méltó fia" s a kerületi ülés „igen szorgalmas gyakorlója", így szolt: „Tekintetes Statusok s Rendek! Én ugyan nagy nem vagyok, de vagyonos ember vagyok, azért nemzeti nyelvemnek gyarapítására egy egész esztendei jövedelmemet ajánlom úgy, hogy ennek a kívánt célra való fordítása s elrendelése mindenkor az ország gyűlésétől függjön". „Ezen váratlan történt ajánlás — folytatja Comáromy István — a nagy buzgósággal folytatott tárgy felett tartatott tanácskozás közben úgy ellágyította az egybegyűlt statusoknak sziveiket, hogy többnyire minden követnek könnyeket csavart ki szemeikből, s kevés ideig tartó elnémitő mély hallgatás után mindenfelől a sokszorozva megújított éljen kiáltás harsogott, s a statusok által a magyar haza nevében ezen példás hazafinak, az édesatyja nagy érdemeinek megemlékezésével is, buzgó köszönet tétetett".

Comáromy nem győzi dicsérni Széchenyi gazdag tapasztalatait. „Természetes, igen kellemetes, szép magyar ember"-nek mondja, a ki Károlyi György gróffal együtt rendezett be szállást a Sétatér mellett s egész kaszinót alkotott, a melybe „már most leginkább estvéként a jó emberek öszevgyülekeznek". Ide jár Wesselényi, Festetics, Orczy, Andrássy és mindaz, a ki a haza dolgai iránt különösen érdeklődik. „Oda járok — írja Comáromy — mikor lehet, magam is, a hol nagy gyönyörűséggel lehet az időt tölteni. Itt akár pipázhat, diskurálhat, mindenféle újságokat olvashat s ha soká akar mulatni, mindenkor kész vacsorához ülhet akárki; egy szóval ezek az urak mindent elkövetnek, hogy náluk magát minden becsületes ember minden

megszorítás nélkül a legbarátságosabban magyar szokás szerint mulathassa“. Deák Antal szerint Széchenyinél „mindég nyilván való társaság van; az ablegatusok szoktak ott pipázni, diskurálni, mulatni; mindennap legalább száz pipa van nála töltve“. „Én is megszólíttattam az oda való járásra — írja — el is megyek, mihelyest reá érek. Az ő társaságába csak csupa liberális emberek járnak“.

Comáromy azt mondja, hogy lehetetlen azt a nagy elragadtatást hiven rajzolni, a mely a rendeket meglepte Széchenyi áldozókészségének hallatára. Illésházy gr. szinte beteg lett az örömtől. De a nagyközönség is lelkesedéssel fogadta az első hirt, s a Kulcsár lapja részletesen közölte az ajánlatokat. A miveltebb nők is „nagy gyönyörűséggel emlékeztek azokra a derék urakra és maguk hazája nyelvét annyira szeretőkre, a kiknek minthogy az Isten nagy vagyont adott, nem holmi haszontalan veszendő végre, de olyan szép célra fordítják, mely az ő nevöket a későbbi maradéknál is halhatatlanná teszi“. Kétségtől az ezen támadt hazafias öröm tükröződik vissza Comáromy sorain, a melyekben az addigi eredményekről tudósít: mily bátor lélekkel szólnak és cselekszenek a rendek a baza közboldogságáért. s önkéntelenül erőt vesz rajta a megmatottság, hogy a siker nyomon követi az igyekvést s felkiált: „Csak él még a magyarok Istene!“

Cserey Farkas úgy vélekedik, hogy ezt a hazafias felbuzdulást egy új irodalmi vállalat megindítására lehetne gyümölcsöztetni — Bécsben. Cserey Miklós Erdélyt is bele szeretné vonni a tudós társaságba, mert úgy hiszi, hogy az egyenesen a magyar nyelv akadémiaja lesz, ha a felsőbbség megengedi. Mert Erdélyben „a nemzeti nyelv a maga ősiségében áll; és ha nem járt is annyi ráspoly és gyalú alatt, szinte közönségesebb, mint Magyarországbán,“ Felette érdekes Cserey Miklósnak az a megjegyzése, hogy a székely nyelvet jobban ismerik az oláh papok, mint a saját nyelvöket. S ha az Akadémia teljes magyar szótárt készített: nem szabad megfélekezni a székely nyelvjárásról. Azonban ha Barkassy adatainak hitelt adhatunk, némely magyar főúr Széchenyi ajánlatát érthetetlennek találta. Eötvös Ignác báró, a hirhedt kir. biztos, csodálkozott, hogy „valami ilyes jut eszékbe a magyaroknak“. Zichy Károly pedig „Széchenyit nemes tetteért bolondnak nevezte“. Hanem ez az adat nyilván nem talált hitelt sokaknál. mert például Cserey Miklós erősen vitatta, hogy Zichy Károly nemcsak nagyeszű férfiú, de nagy hazafi is, csakhogy hazafiságát mintegy eltitkolja, főleg az udvar előtt, hogy a király szeretetét megnyerhesse. „Az országló háznak — írja Cserey Miklós — nemhogy kára volna abban, ha a magyar nemzetnek nemzeti existenciája megerősödik, sőt nagy haszna, még sem lett volna képes ő felségeket erre másként vezetni“.

Kazinczy is osztozik barátja felfogásában, de az országgyűlési rendek az ellenkezőről vannak meggyőződve.

Azonban jóllehet buzgóbb követek s íróink valódi hazafi örömmel emlegetik Széchenyi korszakos ajánlatát, voltaképi fontosságát alig sejtik eleinte. Deák Antal leveleiben, a melyekben sógorát tudósítja az országgyűlésről, egyetlen szóval sem említi az Akadémia megalapítását. Kis János nagy figyelmet érdemlőnek tartja, de nem meri hinni, hogy „a politikai mostani környülmások között belőle valami legyen“. Guzmics Izidor Sztrokay Antal véleménye után nem sok jót vár a tudós társaságtól, mert azt hiszi, hogy az alapítók a Marczibányi-bizottság szervezetét választják példaképül, a melynek „tagjai majd mind idioták a magyar literatúrában“; de ha a lelkesedést sikerül idejekorán tettere váltani, még minden jóra fordulhat. Bajza szerint valahára megtanította a kor követeket, hogy „porban fetrengő nyelvökre szemet vessenek“ s haladásunk akadályait nemzetiségünk sülyedésében keressék. S a mint a buzgalom közös, az akarat általános lesz: „hivatlan szájjal ajánlatik, kívántatik, sőt parancsoltatik a honi nyelv műveltetése“. Kazinczyról tudva van, hogy régebben mindig ellensége volt az akadémiának. mert a francia akadémiáról azt állította, hogy megakasztotta a nyelv fejlődését. Csak az imént is emlegette, hogy egyenesen közikbe vág azon íróknak, a kik az akadémiától várják nyelvünk felvirágzását. Most azonban más véleményre jut. Az újítás immár diadalt aratott. S azok között, a kik a tudós társaság szervezetét megalkotni hivatvák, bizonyára helyet foglal Teleki József gróf és Horvát István is, a kik az újítás mellett szilárdan állanak. „A dologból sok jó lehet és bizonyosan jó lesz“, mondja egyik levelében.

Különösen akkor köti le Kazinczynak teljes érdeklődését a megalakulandó tudós társaság, midőn barátja, Dessewffy azt az eszmét pendíti meg előtte, hogy az Akadémia titkári tisztségére neki kellene vállalkoznia. Hallja ugyan, hogy Vay Ábrahám, Wesselényi s mások Döbrenteit szemelték ki e czélra, de mióta Dessewffy Kazinczyt emlegette ilyenül az alapítók előtt, hajlandók őt pártolni. Sőt egyelőre Döbrenteit is sikerült Dessewffynek meggyőznie, hogy Kazinczyra néz „ez a díszes és hasznos hivatal“. Képzeltető, mily jól esik Kazinczynak ez az örömhír; mennyi tervet sző mindjárt szokása szerint az álmodott új életre nézve, ha falusi magányát elhagyhatja s az irodalom központjába települhet.

Midőn Dessewffy az Akadémia titkárául Kazinczyt ajánlja, az alapítók semmi egyéb ellenvetést nem tesznek, csak hogy Kazinczy mérsékelje magát az újításban, míg „közönségessé nem válik a magyar nyelv a hazában“ mert — úgy mond Dessewffy —

az újítás nyelvünket „emelte ugyan intensive. de extensive fogyasztotta“. Kazinczy igazságtalannak mondja ez ítéletet. Rég beismerte már, hogy az újítás sok salakot vetett fölszínre; hogy a túlzás nemhogy siettetne volna, hanem inkább akadályozta a természetes fejlődést; de a ki az ifjú írónk művein élőmlő gazdag színezetet, a költői nyelv művészi hajlékonyságát, jellemzetességét, erejét és szabatosságát észreveszi, lehetetlen, hogy a visszaélések mellett magát a törekvést is kárhoztassa. Ha Kazinczy a Dessewffytól szóba hozott czélt elérhetné: az irodalom központjában kiballgatná az újításnak nemcsak barátait, hanem ellenségeit is, és azon az úton haladna tovább, a melyet az ügy érdeke és saját meggyőződése javálna. Megmutatná egy értekezésben, hogy nekünk veszedelmes volna a francia nyelv kimivéldése útját követnünk, mert a francia nyelv ereje és sokszínűsége éppen azon törekvésnek lett áldozata, mely a simaságot és könnyen érthetőséget akarta mindenáron meghonosítani.

Az újabb írók művei félreismerhetetlenül az újítás jegyében fogantak, s Kazinczy a kivívott győzelmet értékesíteni is akarja s arra kevésbbé gondol, hogy a békülő ellenfelekkel újra vitát kezdjen. Igazában nincs is olyan ellenfele, a ki győzelmét kétségessé tehetné, s a kinek tekintélye még most is mérkőzhetne az övével. Mert az *Új szellem*, a mely nem komoly érvekkel, hanem a gúny fegyverével próbálja az újítókát megállítani, még a *Mondolat* hatásától is messzemarad. A dramatizált gúnyirat főhőse Kazinczy, a ki a Helikonra akarja vezetni seregét, de a régi írók árnyai visszariaszítják. S az égből hallatszó szöveget a régi nyelv oltalmát ajánlja az elbizakodott ifjú írók figyelmébe. az újítókra pedig átkot szór. „Tréfának hosszú“, ez a Kazinczy véleménye az *Új szellemről*.

Sokkal inkább félti a széphalmi mester az újítás vívmányait a túlzóktól, a kik a már békülő ellenfeleket ismét harcra tüzelik. Kivált az ifjú Toldy szertelenségei ejtik gondolkodóba. Nem annyira az *Isokrates*, mint inkább *A haramiák* fordítása szálka az olvasók szemében, a melyet mind Kulcsár, mind a *Tudományos Gyűjtemény* keményen megtámad a szokatlan szók s egyedül a fordító „képzeldésében teremtetett kifejezések“ miatt.

Kazinczy már néhány év óta egyre hirdeti a mérsékletet az újításban, s a józan orthologusok és meggondolva haladó újítók törekvéseit akarja kibékíteni, midőn valamely nyelv fő ekességeit saját szólásaiban, saját színeiben keresi és a legnagyobb szerencsétlenségnek tartaná ezeket elhanyagolni. „De — írja — azt mutatja minden nyelv históriája, hogy az idegen szépség elfogadása, ha ízléssel történik, csak ne tudománygyal (!), a nemzeti szépségek számát nagyon szaporítja“. Ez a czélja Sallustius-fordításában, s az ehhez írt előszavában részletesen

kifejti azon irányelveket, a melyeknek a remekművek fordítóit vezérelniök kell. Jól mondja, hogy a Sallustius fordítójának nem szabad megelégednie azzal, hogy csak az eredeti értelmét tolmácsolja; nemcsak a történetírót, hanem a nyelv művészt is utánoznia kell úgy, hogy „a különböző itt is különböző, s a kedves különböző itt is kedves különböző legyen“. Tehát „mernie kell a maga nyelvében, a mit Sallustius mere a magáéban“, s így mindazon sajátos szépségeket tolmácsolni ügyekezzen, a melyek a nagy író „a maga igaz arcában festik s beszédére megmagyarázhatatlanul és mégis mélyen érezhetőleg fényt öntenek“. Bizonyos, hogy Kazinczy elérhetetlen eszményt tűz maga elé a fordításban, a melytől azt várja, hogy benne „a nyelv és ízlés barátja nem a fordítás nyelvét olvassa, hanem az eredeti munkáét, és így a magyarban a latint“. Tiszteletreméltó a fordító törekvése, midőn próbát tesz a klasszikus nyelv szépségeinek átültetésével s láttatni akarja, mit és mennyit bír el a magyar nyelv; de midőn arra számít, hogy a magyar fordítást helylyel-közzel csak úgy érti meg az olvasó, ha az eredetivel összehasonlítja, kétségtelenül célját téveszti. Igaza van Kazinczynak, hogy a klasszikusokat „nem annyira a dologért kell olvasnunk, mint ízlésünk nemesítésére“; de ha a fordítás önmagában meg nem érthető, ha a keresve keresett mesterkedés a magyarul gondolkodó olvasónak tiszta nyelvérzékét áldozatul kívánja, bizonyára nemcsak felesleges, hanem ártalmas munkát is végez.

Nem csoda, hogy Kazinczynak ez elvei sokaknál hatalmas ellenzésre talál. Nem a Dunántúli írók szólalnak föl ellene, hanem Döbrentei Gábor és Döme Károly. A Dunántúliak közül még Horváth Endre is nagyon meg van elégedve Kazinczy előszavával, nem is említve Guzmicsot, a ki nagy dicsérrettel halmozza el. De Döbrenteit nem tudja meggyőzni Kazinczy. Döbrentei az újítás minden túlságáért magát a mestert vonja felelősségre. „Sokáig várogattam — írja hozzá Döbrentei — hová fordítja a nyelvet újonnan megkezdett és enunciált neologiad; mit fognak szólni deákos, francziás és németes kifejezéseid“. S úgy látja, hogy az újítások mind egyre többet ártanak a nyelvnek. „Neked — folytatja — kezdedben volt nyelvünk diszre emelhetése, s mit látunk? Mindenütt elhűlést, zajgást“. Pedig mi magyarok alig számítunk a nemzetek sorában, s a magyar íróknak „félíg hideg, félíg elkülföldiesedett publicumot kell miveltségünk védésére meg- és visszanyerniök“. Ezt pedig azzal a nyelvzavarral, a melyet kivált az ifjú írók a mester javalása mellett elkövetnek, soha el nem érjük. „Hagyja helyben a kinek tetszik, én nem fogom“, végzi Döbrentei.

Kazinczy álmélkodva olvassa e sorokat. Legott észreveszi, hogy régi barátságuk húrja megszakadt, s a színlelt udvarias-

kodás nem palástolhatja az őszinteség hiányát. Elvi okok kezdik őket egymástól elválasztani. Döbrentei a mester életének vezérgondolatát véli téveteget irányúnak, viszont Kazinczy Döbrentei hozzáértését vonja kétségbe. Döbrentei az idegen nyelvi szépségeket csak a megfelelő idegen művekben találja helyénvalóknak, s ebből Kazinczy nem alaptalanul következteti, hogy Döbrentei szerint egészen haszontalan azoknak igyekezete, a kik „láttatni akarják olvasóikkal, mit bírna el az új nyelv a régiek szépségeiből“. Így aztán érthető, ha Döbrentei a klasszikusok magyarázóit külön írónak tartja maguknál a klasszikusoknál, a kiknek írói művészetét voltaképp nem is sejtí. De Kazinczy tovább halad megkezdett útján. Ő már is látja a hatalmas fejlődést s e mellett felejtí „azokat az undok, visszás, nevetséges bobóságokat“, a melyek a kiforratlan erő természetes következményei. „Hagyjuk bukdosni — írja Guzmicsnak — s várjuk, férfi korukban mely szép lesz járásuk“. Döbrentei szigora tán törvényszerűsége vezetne, de egyszersmind lelketlensége is. Távol van tőle az az önteltség, hogy csak azt nézze jónak, a miben őt követik. Istent hívja bizonyosságul, hogy e tekintetben ártatlan. „Nem azért szeretém én azt — írja — a mit neologismusnak mondunk itt, mert az engem vezetővé tēhete. hanem azért levék vezető, mert meg valék győződve, hogy ez az út bennünket kies és boldog tájakra vezet“.

Az Aurorán és Hebén kívül különösen a Felsőmagyarországi Minerva igyekszik az ellentétek kibékítésére s az újított nyelv kincseinek értékesítésére. Dessewffy, Kis János és Magda Pál dolgozatai e szempontból nevezeteseek. Kazinczy a Wieland értekezése fordításában csak közvetve szól a magyar olvasókhoz, azonban Dessewffy bátran védelmébe veszi az újítottat, noha nem huny szemet hibáik előtt sem. Kis János is védi a megújított nyelvet s régebbi aggodalmait leküzdi a fejlődő irodalom hatása alatt. Meggyőződik, hogy az íróknak joguk van a nyelv egész kincstárából válogatni: az elavult szókat életre keltetni, a táj-szókat általánosítani, sőt „módjával új szókat és szólásokat is alkotni“. Wieland, Jenisch és Kazinczy után ő is azt hirdeti, hogy a nyelvet voltaképp a nagy írók művelik ki. Különösen a költők szabadságát védi, a melyet korlátok közé rekeszteni a nyelvre nézve sem lehet, ha azt akarjuk, hogy a költők jellemzetes kifejezésben tolmácsolják érzelmeik és gondolataik legfinomabb árnyalatait is, mert „náluk a szók nemcsak hangok, hanem egyszersmind színek, rhythmusok és melódiák is“.

Mióta az Erdélyi Levelek kiadását előbb a sárospataki, majd a bécsi censura is megengedte, azóta Kazinczy évről-évre azzal a reménnyel kecsegteti magát, hogy folyvást javítottott művét végre csakugyan a nemzet kezébe adhatja; de minél

közelebb hiszi reménye teljesedését, annál jobban távolodik tőle részben írói aggodalmai, részben a mostoha idők s irodalmunk közállapota miatt. 1824 elején fokozott buzgalommal iparkodik tervét valósítani. Visszahozatja kéziratát Bécsből s intézkedik, hogy Werfer Károly kassai nyomdászszal kezdett alkuját fogantatosítsa. A művet Dessewffy gróf gyermekeinek akarja ajánlani, de barátja félve az irigyek és rosszakarók gyanújától, a kik talán az ő nevelésmódját kárhoztatnák, hogy készakarva teszi gyermekeit hiúkká (jöllehet „szép és dicső ösztönül fogna nekik szolgálni“): azt az eszmét pendíti meg Kazinczy előtt, hogy ne fiainak, hanem feleségének ajánlja, ki bizonyosan elfogadja, sőt szívesen is veszi az ajánlást. Ebben Kazinczy is megnyugszik; de bármikép törekszik művét kiadni, a mostoha közállapotok miatt minden törekvése sikertelen marad most is.

Az *Erdélyi Levelekkel* egy időben a Sallustius-fordításának kiadása is foglalkoztatja. 1824 elejétől fogva ritka nap nem dolgozik rajta, előbeszédét ki is nyomatja s a fordításból is mutatóványt küldöz barátainak, azzal a reménnyel áztatván önmagát s barátait, hogy rövid idő múlva a teljesen kész fordítást olvashatják. Ebben akarja kifejtteni minden erejét. Tudja, hogy annyi évek próbái után is még mindig van fogyatkozása, mert azt a „kényes lassongást“, a mely Sallustius nyelvét annyira jellemzi, nem mindig tudja nyelvünkön utánozni. De mivel ifjúsága óta ez az író volt egyik eszményképe, s ez tette őt „nyelvrontóvá“. úgy hiszi, hogy alaposan ismeri s törekvése, hogy eszményképét minden jellemző művészi vonásával ültesse át nyelvünkbe, még akkor is méltánylatot érdemel, ha tőle messze maradt is. Írói munkásságára ezzel akarja föltenni a koronát. Ezzel akar példát adni, hogy mindenki azon a téren segítsen a közügynek, a melyen legtöbb hivatást érez. Az utolsó években e munkáján csüng Kazinczy legtöbb szeretettel. Az *Erdélyi Levelek*, úgy véli, kibékítik ellenfeleit; de Sallustius-fordítása „ismét dühösségbe hozza“ őket. Hagyján. Bizonyynyal el is fogja némitani, mert az eszesebbek megsejtik: mennyire képes a magyar nyelv, s miért próbálhatja meg ő nemcsak Cicero áradozását, hanem Sallustiusnak „vétkes, de szép“ nyelvét is az eredetihez hasonló művészettel visszaadni.

Azonban anyagi helyzete folyvást gátolja szándékában, s azért e művére vonatkozólag is éppen úgy segítség után néz, mint az *Erdélyi Levelek* kiadásában, de éppen oly sikertelenül. Midőn Szilassy Józsefet Zemplénben főispáni helytartónak beiktatják, Kazinczy az ünnepélyen találkozik Kubinyi Ferenczcel, a ki „literaturánkat egy gyönyörűen felkapott gondolat szerint akarja elősegíteni“. Hozzá folyamodik Kazinczy: ajánljon fel Sallustius fordítása kiadására kétezer forintot. „A mi bejő árából —

írja neki — maradjon tőkepénzül literaturánk boldogítására, melyet céloddá tevél“.

Nem a magyar szellemi élet számos fogyatkozása, hanem országunk súlyos közállapota szegi minden merészebb törekvésnek szárnyát. A törvénytelen rendelettel emelt adók leszállításáról, noha Magyarország békében él szomszédaival, álmodni sem lehet. sőt az irgalmatlan végrehajtók szinte vérig gyötrik a szegény jobbágyságot, hogy az adót beszedhessék. E miatt kénytelen a jobbágy minden lábasjóságát elprédálni, a minnek természetes következménye, hogy előbb ruházat, aztán kenyér nélkül marad. végre pedig éhen hal. „Az élet gondja — írja Cserey Miklós — a penztelenség miatt elfogta az embereket. Ki-ki csak erről gondolkodik“. Azt lehetett volna várni, hogy az országgyűlés megszünteti a könnyebben orvosolható bajokat, de a kormány rövidlátása csakhamar meghiúsítja a nemzet reményeit. Bars vármegye, a mely a nemzeti ellenállást legelszántabban folytatta, legkeményebben érzi a megtorlás bosszúját. Ha Barkassy Imre adatai hitelesek: Keglevich János grófnak, a vármegye főispánjának, az adóbehajtás iránti rendelkezései valóban lábbal tipornak minden emberies érzést. „A férfiak — olvassuk Barkassy levelében — kalodába zárattak, a szoptatós anyák csecsemőiktől különválasztva pinczékbe, ólakba zárattak, míg azok a kaloda szorítása, ezek a mellekbe szorult tej miatt szenvedt fájdalomtól s kisdedeik éhes sikoltásuktól gyötrettetvén, mindenféle ajánlásokra kötelezték magukat, s ennek következtében házi bútoraikat, marháikat elvesztegetni, saját természetéből vagy a soványabb helyeken készpénzen télre beszerzett gabonáikat elprédálni kénytelenítették“. Több egész és féltelek üresen maradt. A maga birtokán a főispán gazdasági tisztjeivel s cselédjeivel vitte az executiót. S minderről Bécsben „mint kicsinységről s nagyítva való előadásról beszéltek“, de maga a főispán érezte, mily embertelenül járt el. Erdélyből Cserey Miklós hasonló adatokat jegyez föl. Az adót csak erőszakkal tudja a kormány behajtani. „Némely helyeken a szegény adózó embert sertésölba dugják, télben hideg vízzel öntözik“. Ha ilyet magánember tenne: a legnagyobb bűnnek minősitenék, de a kincstár érdekében ügyet sem vetnek rá.

Ha az országgyűlést előbb összehívta volna a király, sok bajnak elejét lehetett volna venni, mert a nemzet világosan megmondhatta volna, hogy az utóbbi évek gonosz kormányzata annyira megrontotta az országot, hogy a terheket nem bírja többé. Most, hogy végre a nemzet szóhoz juthat, nem fukarkodik áldozó készségével. De miért akarja a kormány a terheket úgy emelni, hogy alkotmányunk felforgatásától is rettegünk kell? „Bizodalmat — írja Kazinczy — nekünk tisztünk viselni szívünkben a mi fejedelmünk iránt; de midőn elrettentetünk, akkor nem mi

vagyunk a vétkesek, hanem azok a kormány körül ülők, a kik éppen akkor, midőn fejedelmünk bizonyossá teszen bennünket, hogy emlékezik esküvéséről, kötelességeiről s kincstünket még erősebbé akarja tenni, azt felforgatni ügyekeznek“. S bár „nehéz időket hozza reánk a történetek láncza“: nemzetünk megmutatta, hogy „ha gyenge oldalait csiklandozzák, meg tudja érdemleni Európa csudálását“. Ime a Ludoviceumra néhány nap alatt fél-milliót összetett, s az Akadémia megalapítása is hasonló áldozó készségről tanúskodik. Csakhogy a szórványos jelenségekből nem volna szabad a nemzet teherbírására következtetni; mert a nemzet zöme mindenéből ki van zsarolva, a szegénység és elaljasodás hihetetlen mérveket öltött. Becsületes szorgalom és fáradtság révén „teljességgel nem lehet boldogulni“. „Mi csuda — kiált fel Dessewffy a Kazinczyhoz írt soraiban — ha a sok gond és aggodalom előbb öl el tégedet is, engemet is, mint különben az idő előlne!“

E panasz igazságát senki sem érzi jobban Kazinczynál, a ki mindennapi kenyerét is nagy ügygyel-bajjal tudja megszerezni. „A más világon el lesz törölve a has, úgy mondja szent Pál, ha jól emlékezem“, írja elkeseredve Dessewffynek; de ez vajmi kevés vigasztalás e földön, hol a test ép úgy megkívánja a magiét, mint a lélek. Különösen nagy szorultságban van újév táján, midőn a cselédek fizetését kell összekuporgatnia, holott ekkor már rendesen semmije sincs a mult évi termésből, s maga is a piacról kénytelen élni, adósságból.

Az 1824 tavaszán elhalt Dénes öcsese ugyan neki hagyja Nagyváradon épült szép házát, a mely terjedelmes kertjével együtt megérhetett az ő számítása szerint 40.000 frtot, de azzal a kikötéssel hagyja reá, hogy a mintegy 30,000 frtnyi adósságát tisztázza. Így aztán öcsese jóakarata kárba vész, főleg mivel Miklós öcsese, a ki szintén Nagyváradon lakott, nem éppen atyafi szeretettel sáfárkodott a hagyaték körül úgy, hogy Dénes után voltaképp csak az ősi javak egy hatod részét örökölheti, a mi csak egy csepp a tengerben. Ezért panasolja, hogy rajta az öcsese hagyatéka sem segít. Leginkább az a tudat kinozza, hogy gyermekeinek nem adhat oly nevelést, mint szeretné. Két nagyobb leánya Klára hugánál tartózkodik, a kit arra kér, hogy csak tűrje meg őket magánál, mert irtóztató reá nézve, midőn otthon koplalni látja őket. „Hány éje volt napjaimnak — sóhajt fel — hogy bé sem hunytam szemeimet“ a hitelezők zaklatásai, a folytonos aggodalmak miatt. S csak az volt minden vigasztalása, hogy feleségét már egészen elfásultnak látta.

Anyagi helyzetének roppant súlyos voltát megmérhetjük azon körülményből, a melyről önmaga tudósít. Tudniillik az Ellinger István kassai nyomdász kiadásában megindult *Felsőmagyarországi*

Minervára Kazinczy is gyűjt előfizetőket, de a kezébe jutott 198 forintot elkölti, s így akarja megnyugtadni a kiadót: „Ne nehezteljen Ellinger. Szent Dávid király király is volt, próféta is, és még nem tudom micsoda, mégis hozzányult a szent kenyérhez. Én sem király nem vagyok, sem próféta, hogy ne nyúlhatnék hát a kezembe pecsét nélkül adott pénzhez?” De igéri, hogy minél előbb helyre pótolja. Éppen ekkor bocsátja árúba sátoraljaúj helyi házát, köveshegyi szőlejét pedig cserébe adja, hogy csak gyermekei válthassák vissza. De a kiadó nyugtalanodik, s Dókus László, a vármegye derék főjegyzője, a magáéból fizet ki száz forintot s azt igéri, hogy a többi is helyreteszi. Ez anyagi helyzet érteti meg Kazinczy következő kifakadását: „Most olyan időket élünk, hogy végre talán még lopunk is“. Az 1825-diki jégverés is tetemes kárt okoz neki; a nagy szárazság miatt pedig alig terem gabonája s takarmánya, és hét gyermekével, a kik közül kettő Sárospatakon tanul, a legnagyobb inség elé néz. A vízbe haló módjára minden szalmaszállhoz görcsösen ragaszkodik, hogy csak némileg enyhítsen sorsán.

Súlyos anyagi helyzetét részben 1819 óta folyt pörének tulajdonítani. Ez idő alatt nem egyszer próbált sógorával barátságosan kiegyezkedni, de mind hiába. Végre az eperjesi kerületi táblán 1825 február 11-dikén kihirdetik az ítéletet. E szerint Kazinczy megnyeri a kázméri Török-birtok s 1817 óta befolyt jövedelme harmad részét. De ezzel Kazinczy nem elégszik meg, ő a jövedelemnek a feleségére eső részét 1810 óta perli s e miatt a királyi táblára felebbez.

Semmi kétség, hogy Kazinczy pályájának vége felé az utolsó tíz évben részint azért is nem tudja egy-egy nagyobb munkára összpontosítani egész erejét, mivel zaklatott anyagi helyzete, roppant izgalmaikkal járó pörösködése alig enged neki időt az egy tárggyal való huzamosabb foglalkozásra. Érzi, hogy a kitűzött eszményképtől messze kell maradnia. Családi gondjai, falusi lakása, sokféle különnemű foglalatossága miatt szinte csodálatos, hogy „csak azt is adhatá, a mit eddig adott, s a mi szekrényében a megjelenést várja“. Múltán kivánhatá, hogy életrajzírója ne hagyja e szempontokat figyelmen kívül. Valamint azt se, hogy midőn észreveszi munkakedvének csökkenését, az őt annyira jellemző gyújtó tüzének hamvadását: mily erővel igyekszik írói készségét folyvást gerjeszteni, már-már elalvó munkakedvét lángra hevíteni. Gyakori betegeskedésében is, midőn, mint 1824 őszén, már közel érzi halálát, föl-fölveszi író tollát, hogy aggodalmait elűzze s életéért remegő családját vigasztalja. Ide járul a zemplénavármegyei levéltár rendezése, a melylyel éveket tölt el és többször hónapokig alig láthat gazdasága után s hatvanhat éves korában is éjfélig dolgozik, és a kora hajnali

órák ismét munkában találják. Zárt ajtók mellett szedi rendbe a levéltár aktáit s néha hónapokig nem távozik onnan, főtt ételhez sem jut, de azért „gyönyörűséggel viszi“, a mire vállalkozott.

Mind e mellett nemzeti műveltségünkért lángoló lelke mindég újabb meg újabb eszközeit keresi haladásunknak, s a hol ilyen tűnik eléje, éppen olyan fogékonysággal ragadja meg, mint ifjú éveiben. A *Hebét* folyvást segíti verses és prózai műveivel, kivált történelmünk nagy alakjainak életrajzával, a melyekben a közügyért való lelkesedést mintegy rábeszéli a nemzetre. Hányszor felhívja a közönség figyelmét a zsebkönyvek minden évfolyamára leveleiben s hirlapi cikkeiben, megjelölve mindenütt, a mi a közműveltség terén mint új jelenség a szebb jövő záloga. „Gyilkolnom kellene ezeket a derék gyermek-férfiakat — írja Zádornak, Kisfaludy Károlyra, Vörösmartyra és Bajzára czélozva — a kik arra kényszerítenek, hogy magamat mellettök semminek tekintsem, én pedig forrón fogom mellemre szorítani“. S ha a magyar becsületet a külföld előtt védelmezni kell, parányi eszközeivel is kiáll a sikra, hogy példájával a tehetősebbeket is maga után vonhassa. Midőn a *Hebe* rézmetszetéből észreveszi, hogy Kraft Péter, a híres festőművész, a szigeti Zrinyi helyett a költő Zrinyit festi vásznára amannak képében, legott József nádorhoz fordul, hogy nagy tekintélyével ő világosítsa fel a művészt tévedéséről, hogy így a külföld ne tehessen szemrehányást nemzetünknek. Gróf Majlátnak a magyar költészetről szerkesztett anthológiáját és Zádornak hasonló irányú tervét, a mely később Toldy *Handbuch*-jában valósul meg, mily odaadó lelkesedéssel segíti s egyengeti útját. A *Felsőmagyarországi Minervát* mintegy a maga vállalatának tekinti, minden egyes számát fölkeresi dolgozataival, a gyakorlatlan írók munkáit javíttatja s utasításokat ad újabb cikkeikhez. Mily készséggel vállalkozik Majláth novelláinak lefordítására, s a fordítást aztán Igaz Sámuelnek ajándékozza kiadásra. Horatiusból fordított próbáit teljessé téve már az egésznek kiadását tervezi. Cicero leveleiből az első könyvet egy hónap alatt lefordítja; Bihar vármegyében járván, útja megírására készül. Soha nem ismeri a nyugalmat. A nemzeti élet fejlesztésében öntudatos tényező akar lenni továbbra is, mert neki a munka igazi lelki orvosság, lelki gyönyörűség, a mely minden súlyos bajában, nehéz betegségében s emésztő aggodalmaiban felvidítja. „Sallust az én orvosom“, mondogatja. „Ezek a vad emberek — írja Dessewffynek — azt hiszik, hogy én csak verselgetésre, irkálgatásra vesztegetem időmet, s nem tudják, hogy az *végasztulása szenvedéseimnek*“.

Örökös izgalomban élén, minden csekélység, a mely ellágyuló szívét kellemesen érinti, hamar elragadja: kitörő kedve ide-oda csapong, mintha nem ismerne határt. Eperjesen levén s

hallván, hogy az ottani Ferenczrendiekhez benczések érkeztek, szinte magán kívül siet a kolostorba, hátha kedves Guzmicsa is köztük van. Midőn betegágyában egyik látogatója azt újságolja neki, hogy Erdődy grófné mindaddig nem akar Törökkel kiegyezni, míg ez írásban nem kötelezi magát, hogy Kazinczynak mindazt megadja, a mivel a pásztói és sávolyi birtokrészért tartozik: „mennyei sugár“ villan meg előtte, s öröm „sikolt ki belőle“. Büszkén emlegeti, hogy perében beadott irataira többször felkiáltottak a bírák: beh gyönyörű deákság. „Nekem — mondja — az minden csalásom, hogy szépen igyekeztem írni s ezáltal infascinalni bíráimat, hogy figyelmezzenek“. Különösen a költői remekek olvasása ragadja magán kívül. Bajza *Borénekét* olvasván, fölteszi magában, hogy nem nyugszik, míg meg nem tanulja, hogy sötétben is elmondhassa; ha pedig Pestre jöhet, magával Bajzával mondatja el egy ebéd végén és sirni fog örömeiben. „Irtózni a rútat, a mi szép, szeretni! Ez az én szívem érzése, ez az én életem színe“ — írja önmagáról. Csakhogy kivált idősb korában ez az érzés akárhányszor émelygéssé válik, a miért sokan megszólják s nem ok nélkül.

Az élet legkeményebb megpróbáltatásai között is megőrzi szívének ez olvadékonyságát, e könnyen lángra lobbanó hevét. Ebből fakadnak erényei s hibái. „A szép, tiszta, emberi vallás“, mely a Gondviselésbe vetett hitet ápolja benne, megóvjá a kétségbeeséstől. „Barátom — írja Guzmicsnak — engem az én vallási érzésem, az én bizalmam ahhoz a láthatatlan kézhez el nem hagyott s el nem hágy“. Ezt a vallásos érzést köti gyermekeinek szívére is. Nem vakság a vallásosság — tanítja nekik — s nem bölcseség az istentelen vallástalanság, de „az Istenbe s az ő gondviselésébe vetett szent hit az embernek minden boldogsága“. Ezért írja gyermekei számára a *Bibliai Történeteket* s könyve előszavában éppen oly mély vallásos felfogással, mint finom paedagogiai tapintattal magyarázza az Isten létét s azt a belénk oltott érzést, mely a vallást a szomorúságban vigasztalásnak, a kisértetekben gyámolnak s örömeink megszentelőjének sugalja. Egyébként is igen tanulságos leczkét ad gyermekeinek. Szülői szeretetével kellő szigort párosít és arra szoktatja gyermekeit, hogy kötelességüket igazi örömmel végezzék, ha nehezkre esik is. Örök igazságokból eredő tanácsokat oszt gyermekei tanítóinak, midőn a nevelésben az egyszerű módot sürgeti s gyermeki és mégis természetes tűzőket ápolni óhajtja; midőn az engedetlenséget, a parancs elmulasztását szép szerével akarja büntetni, ha lehet, szigorúsággal, ha kell; midőn az ismeretek elsajátításában azt a fokozatosságot követeli, a mely minden tanulás alapja.

Ha kifakad is olykor az emberek gonoszsága miatt és elke-

seredve panaszkodik sorsa ellen: ügyekszik a dolgok derült oldalait kifürkészni s a bohóságot ott is meglátni, a hol más nem is sejtí. Már 65—66 éves, galambósz és előre görbült, de „még most is nem tüzetlen“. Barátainak s gyermekeinek tehát nem kell rettegniök, hogy elveszthetik, mert „még e száraz, kisdéd testben sok az életerő“. 65 éves korában hat órát járja a Sárosi-hegyet, hol II. Rákóczi Ferenczet elfogták, s egyszer sem pihen meg, pedig egész nap egy zsömlyénél s két körténél egyebet nem eszik. „Ennyit teszen — írja — a testet elkeményíteni, legalább el nem kényeztetni s nem egyformán, hanem változtatások közt élni, s néha sokat, néha keveset, néha éppen nem enni“. Valóban hosszú életet ígérhetne magának, ha pöre el nem mérgecsitette volna napjait s álmatlanul nem kellene tölteni éjjeleit. De éppen az mutatja lelki elevenséget, hogy még ily körülmények között is megörzi rendkívüli fogékonyságát minden iránt, a mi eszének és szívének valaha kedves volt. S bár világosan látja s tudja, hogy ő immár a múlté: e tudat egyáltalában nem lankasztja hevét. Az a meggyőződés, hogy a fejlődésnek egymásra következő fokozatába az ő munkája is hatékony elem gyanánt olvadt bele, kibékíti sorsával s megóvjja az elesüggedéstől.

Adalékok a francia színiköltészet történetéhez.

(Kivonat *Haraszi Gyula* lt. 1909. május 3-iki előadásából.)

Székfoglalómban azt bizonyígtattam az uralkodó közvéleménnyel szemben, hogy a renaissance-kori francia színiköltők darabjai nem pusztán csak olvasásra, hanem előadásra is voltak szánva. Idevágó fejtegetéseimnek terjedelmes kivonatát közöltem a *Revue d'histoire littéraire de la France* című évnegyedes szakfolyóiratban. Ez ismertetésem nem maradt visszhang nélkül Franciaországban, még mielőtt Lanson párisi egyetemi tanár, az újkori francia irodalomnak legeruditusabb bűvára nemrég megjelent nagybecsű „bibliographiai kézikönyvébe“ beiktatásra érdemesítette volna, mint „egy Budapesten megjelent dolgozatnak összegezését“. Henri Chardon, Scarron és Molière életének tudós kutatója, midőn végre 1905 ben kiadta évtizedek óta készült könyvét a XVI. század híres tragédiáiról, Garnierről, a könyvéhez csatolt *Függelékben* azt írja, hogy „az utolsó perczben figyelmeztették“ értekezésemre, melyet ő „rendkívül érdekesnek“ talál és legalább utólag pár sorban ismertet. Úgy Chardon, valamint könyvének ama bírálói, kik rám reflektáltak (pl. Bernardin, a *Revue des Cours et Conférencesben*) kiemelték, hogy egész felfogásom tulajdonképen Rigal montpellier-i egyetemi tanár

ellen irányul, ki a renaissance francia színügyi viszonyait először világította meg behatóbban és e kérdés terén ma is első szaktekintély. Érthető tehát, ha Rigal maga is figyelmére méltatta dolgozatomat és pedig ugyancsak a *Revue d'histoire littéraire de la France* cz. folyóiratban, midőn a szóban levő kérdésről egy nagyobb tanulmányt közölt.

A Rigal emez újabb tanulmányában foglaltakra reflectálni és az egész kérdést még egyszer végig tárgyalni tavaly nyílt alkalmam Schelandre-kiadásom bevezető értekezésében, ennek egy egész fejezetében, hol értékesítettem az időközben Corneille-ről magyar nyelven írt monographiám révén szerzett egyes újabb adatokat is. E bevezetésben annál inkább ki kellett térnem e vitás ügyre, minthogy Rigal Schelandrenek általam közzétett 1608-iki tragédiájáról azt állította, hogy ez csak afféle olvasásra szánt könyvdráma volt, a minők írására kizárólag szorítottak volna színpad hiányában a XVII. század eleje tájt a francia szinköltők, eleve lemondván az előadás minden reményéről. Részemről e nézettel szemben ezúttal is odaconcludálok: ha fordult volna is elő olyan eset, hogy valamelyik író már előre azzal a resignatióval alkosson, hogy művét sohase remélje a színpadon meg-elevenülve látni, azért még az ily írónak is kétségkívül folyton ott lebegett lelki szemei előtt az akkori színpad, melytől el nem vonakozhatott. De miért is mondott volna le már előre a színpadról az író rendes körülmények közt? Lélektani okokból sem valószínű ily feltevés, a tények pedig határozottan az ellenkezőt bizonyítják. Meg kell tehát maradnunk ama meggyőződés mellett, hogy e darabok előadásra készültek. Ha Rigal ezúttal már éppen színpadi képtelenségeket és lehetetlenségeket iparkodik rábizonyítani a renaissance szinköltőire, ez újabb érve sem szerencsésebb, mint a minők az előbbiek voltak, bármily tisztetreméltó is a nagy tudás és az aprólékoskodásig menő lelkiismeretesség, a melyről e dolgozata is tanuságot tesz. Hiszen maga e tudós tanár közli velünk egy tanulmányához utólag csatolt jegyzékben, eléggé meg nem becsülhető bizonyítékát nyújtva ezzel tárgyilagos igazságra törekvésének, egy kartaása, a XVI. század jeles specialistájaként ismert Vianey vélekedését, kivel dolgozatát kéziratban elolvastatta és ki vele teljesen ellentétesen gondolkodik amaz állítólagos képtelenségekről és lehetetlenségekről. Ezeknek illusiorus voltát specialiter Garnierrá vonatkozólag azóta pontról-pontra kimutatta egy amerikai romanista, Searles, a New-Yorkban megjelenő *Modern Language Notes* egy cikkében. Hogy azonban Vianey és Searles nézetét magunkévá tessük, erre szükséges természetesen elfogadnunk azt az általam különösen hangsúlyozott feltevést, vagy jobban mondva tényt, miszerint a renaissance tragédiáirói, kik az ú. n. helyegység szabályához még nem

nem ragaszkodtak ridegen, a középkortól örökölt, hagyományos színpadnak dolgoztak, melyen a különböző heyek diszletei, hol a cselekvény játszott, már az előadás kezdete előtt egymás mellett, egyszerre voltak felállítva, a nélkül, hogy ez a körülmény az akkori nézők illúzióját zavarta volna. A mi pedig Rigalnak azt a legvégső védekezését, úgyszólván menedékvért illeti, mintha a Lanson által összeállított döntő fontosságú lista az egykorú előadásokról az illető daraboknak nem előadására, hanem csak elrecitálására vonatkoznék, e megkülönböztetés céltevesztett voltának kimutatása végett elégnék tartottam arra utalni, hogy akkor egyetlen egy előadás sem volt egyéb valójában véve, mint valamely darabnak előbb a hagyományos műkedvelőktől, mesteremberektől vagy diákoktól, később pedig hivatásos színészekről úgy a hogy elrecitálása . . .

Minthogy az idézett bevezetésben kizárólag csak a tragédiákkal foglalkozhattam, sőt székfoglalómban is túlságos röviden végeztem a renaissance francia vígjátékának színszerűségével, ez utóbbi kérdés megfelelő arányokban tárgyalásának egy részletesebb tanulmányt szenteltem, mely szintén a *Revue d'histoire littéraire* szerkesztőségénél vár megjelenésre s melyet annak idején magyarul is teljes egészében szándékom közzétenni.

Ezek előrebocsátása után bemutatom Schelandre-kiadásomat, melyet a franciaországi *Société des textes français modernes* felszólítására tettem közzé ily czímmel: *Jean de Schelandre, Tyr et Sidon ou les Funestes Amours de Belcar et Meliane*. 168 nyolczadrétű lapra terjed maga a szöveg, mely alatt az 1628-iki, teljesen felforgatva és kibővítve átdolgozott szövegnek megfelelő helyei vannak közölve variánsok gyanánt. Bevezetésül hetven lapnyi sűrűn nyomtatott értekezés áll, dióhéjba szorított monographia a költő életéről és műveiről, főleg az 1608-iki tragédiának irodalomtörténeti jelentőségéről.

Schelandrenek eddig úgy egyéniségéről, mint munkáiról vajmi keveset tudtunk. Az összegyűjtöttem adatok szerint Jean de Schelandre, kinek nevét a XIX. században egy ideig álnévnek vélték, hugenotta nemes és harczos családból származott. 1585 tájt született Lotharingiában, Meuse-megyében, Sous-mazennesi kastélyában, hol férfikora delén meg is hal, a harminczéves háborúnak áldozataként. Már tizenegyéves korában a heidelbergi egyetemen tanul, bizonyára magyar diákok társaságában, de az anyakönyvbé ő és egy metzi társa e megjegyzéssel vezetve be: injurati propter aetatem. Aztán katonai pályára lép és pedig nem — mint eddig hitték — Turenne, hanem Nassaui Móríz katonájaként. Minthogy e vezér oraniai (azaz orangei) herczeg volt, tán ezzel a körülménnyel függ össze az a tény, hogy a húszéves harczt — verseinek tanúsága szerint — Dél-

Franciaországban a pápák egykori székhelyén, Avignonban találjuk mulatozva, bálozva, a szépeknek udvarolva. főleg egy rátartó kisasszonyért lángolva, kinek bájait a kor szokásának megfelelően egyenkint és indiscret részletezéssel éneкли meg: állítólag (de ez inkább csak afféle költői közhely) e leánykának könyörtelensége miatt távozott aztán a vidám városból. Midőn Nassaui Móricz fegyverszünetet köt a spanyolokkal, hősünk Angliába költözik 1608 tájt. Ekkor már kinyomtatott Párisban és pedig Daniel D'Anchères anagrammos álnév alatt egy ily című tragédiáját: *Tyrus és Szidon vagy Belcar és Meliane szerencsétlen szerelme*. E kötetet, melyhez *Elegyes verseinek* egy nagyobb gyűjteményét csatolta, I. Jakab angol királynak ajánlta versben és prózában, mint a kihez utazni szándékozott; ezenfölül ugyancsak versekben magasztalta az angol királynét és a walesi herceget. I. Jakab szívesen szokta látni az udvarához jövő francia hugenotta költőket: így pártfogolta Montchréient, a nagytehetségű tragédiáíró, különösen kedvelte a nála követi minőségben járó Du Bartast, a *Teremtés Hetének* énekesét, kit még Goethe és Byron is nagyra fognak becsülni, I. Jakab le is fordít, Schelandre pedig Ronsard mellett főmestereként tisztel. Hősünket I. Jakab szintén kegyével tüntette ki, mintán Lennox gróf, a mindenható kegyencz, neki bemutatta.

Mint élt hősünk Londonban, nincs rá adatunk. Bár ő is oly kevésbé tudott angolul, mint honfitársai, tán eljárt a Globe színházba, hol látta Shakespeare műveit, tán személyesen is megismerkedett Shakespearerel. Hogy ez reá, mint íróra, hatással lett volna, semmi sem bizonyítja. Tragédiájában, melynek semmi köze a Horváth Cyrill magyar *Tyrusának* tárgyához, ellenséges szülők gyermekeinek szerencsétlen szerelméről van szó, melyről a szülők mit sem sejtene; tehát legeslegáltalánosabb körvonalaiiban *Romeo és Julia* tragédiájára emlékeztet, de éppen úgy emlékeztethet akár a Pyramus és Thisbe történetére. Különben még akkor se lehetne feltétlenül Shakespeare hatására következtetni, ha teljesen azonos volna a tárgy: hiszen Franciaországban Shakespeare előtt annyi Shakespeare-tárgy található feldolgozva! (*Cleopatra és Antonius* Garniernál; a *Measure for measure* Rouilletnál; *Romeo és Julia* Châteaueuxnél, *Coriolán* Hardynál stb.) Jusserand a *Velencei kalmár* V. felvonásának gyönyörű bekezdő accordjaival talál rokonságot Schelandre darabjának 1628-iki átdolgozásában, ott, hol a szerelmi találkára menő ifjú a csillagokat apostrophálja; de én itt is inkább csak az antik, az alexandriai költők visszhangját hallom, kiket oly előszeretettel utánoztatott Ronsard és iskolája, melynek egyik legutolsó hive Schelandre, még pedig a Malherbe idejében.

Az 1608-iki tragédiában, igaz, akadnak oly versek, melye-

ken *Hamlet* (1602) sötét melancholiájának színezete árad el, de elvégre ez is oly közhely, mely a kor vallásos költészetéből származhatott ide.

Ugyancsak I. Jakabnak ajánlva adta ki egy Du Bartast utánzó epikai művének, a *Szentírásból vett hét penitencia-képnek* három első énekét: a teljes mű halála után jelenik majd meg. Sőt, hogy még jobban lekötéljeze magának a királyt, a Stuartok dicsőségének éneklésére vállalkozott. E művében a Franciaországban Ronsard által, az ennek *Franciadejával* inaugurált eposchablont követte. Egyelőre azonban csak pár éneket írt meg és adott ki *Stuartide-jéből*, melyet I. Jakab kéziratban elolvasott és tetszésével tüntetett ki, mint az előszóban olvassuk.

1610-ben ismét a continensen leljük hősrünket, újra Nassaui Móríz seregében harcol, a Jülich-i örökösödési háború alkalmából, melyet a harminczéves háború prologjaként szokás tekinteni. 1611-ben nőül veszi egy metzi nemesnek, egy városi hivatalnoknak leányát. Családi életéről csak annyit tudunk, hogy felesége később titokban katholizált s ezzel bosszús perczeket szerzett neki, meg hogy leányait sikerült jól férjhez adnia. Idejének egy részét Párisban töltötte íróbarátai körében, kik egyzersmind ivótársai is voltak. (Akkortájt kávéház még nem volt és kocsmázni szoktak az írók, a mi elvégre ma sem ment ki még végleg a divatból.) Egyik ily barátja tréfás lelkesedéssel magasztalja őt verseiben, milyen hatalmasan ért a pohárürítéshez. De főleg birtokán élt, melyet atyja után rendbe kellett hoznia és e végből ő is, mint nem egy író kortársa, sokat pörösködött. Közben folytatgatta két epikai művét; 1628-ban pedig két részre, összesen tíz felvonásra osztott *tragicomédiévé* átalakítva adta ki 1608-iki tragédiáját. Majd a francia hadsereggel Németországban harczolt s ott kapott halálos sebeibe belepusztult ötvenedik évében.

Schelandre művei közül lyrai versei csekélybecsű utánzatai a Pléiadenak. Eposa, melynek mindössze a British-Museumban tudjuk egy-egy példányát, de több is lappang bizonyára, gyöngye Ronsard-utánzat. Minde művei, miként Dubartas utánzata is, alig voltak ismeretesek. Leginkább az 1628-iki tragicomédiét ismerték, kivált mióta Jannet az ötvenes években kiadta.

A renaissance hagyományait követő chorusokkal ellátott 1608-iki tragédiának sajátos sors jutott. Bár a XIX. század első felében Paul Lacroix egy főúri könyvtár catalogusában pontos leírását adta, és bár amaz irodalomtörténész, ki addig legtöbbet foglalkozott Schelandre-rel, Asselineau, majd egy roueni tudós kijelentették, hogy birják a darabot, a párisi egyetem tanára és a francia szinköltészet specialistája, Petit de Julleville kételkedett abban, hogy az 1608-iki kötet valaha létezett és e kétke-

désében sietett osztozkodni vele Arnould poitiersi egyetemi tanár. Rigal ezzel szemben, 1889-ben elfogadta ugyan, hogy ama kötet létezett, de ő viszont azt a nézetet hozta divatba, hogy az 1608-iki darab nem volt egyéb, mint az 1628-iki tragicomédie, csakhogy az akkor még divatosabb tragédia neve alá rejtve. Rigal feltevése annál érthetlenebb, mert ha valaki, ő forgatta sokat La Vallière herczegnek a XVIII. században megjelent drámatörténeti művét, melyben az 1628-iki tragicomédie mellett az 1608-iki tragédiának tartalma is minden kétséget kizáróan, részletesen el van beszélve. Doumic még 1905-ben is, irodalomtörténeti kézikönyvének 25-ik kiadásában is Rigal e nézetét ismétli. Pedig a montpellier-i egyetem nagytudományú tanára időközben, már 1897-ben jelentette, hogy megtalálta a 1608-iki kötetet a párisi *Arsenal*-könyvtárban, hová La Vallière herczeg könyvtára került. Rigalnak különben már rég alkalma lehetett volna tudomást venni a British-Museum catalogusának 1883-iki kötetéből arról, hogy Londonban is találtatik közkönyvtárban egy példány. Ennek létezéséről művem megjelenéséig senki sem szerzett tudomást.

Az 1608-iki tragédia mostani, első új kiadása lehetővé teszi a szakembereknek, hogy saját szemükkel meggyőződheszenek és ítélhessenek. Lehetővé teszi, hogy egy új, illetve még egy helyet jelöljenek ki az irodalom történetében Schelandre számára, a ki eddig csak mint a Ma'ret felleptének előestéjén, XIII. Lajos alatt, közvetlenül a classicismus újrakezdése előtt szerepelt, mint az ú. n. *irrégulier*-iránynak legkiválóbb képviselője. Ezenkívül most már IV. Henrik és Malherbe korába is be kell őt iktatni, mint a classikus tragédia egy fontos fejlődési mozzanatának képviselőjét, ki ha nem is a színpadon, de legalább műve kinyomatása által évtizedekkel előzte meg Hardyt.

Folyóiratok szemléje.

A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE júliusi számában Kovács Ferencz *Vizsgálódások Magyarország népmozgalmáról a legújabb időben* cím alatt értekezést közöl. Magyarország kulturális és gazdasági átalakulása a kiegyezéstől máig a népesség statistikájában is visszatükröződik. 1880-ig stagnál az ország népessége, innen pedig tíz-tíz évi időközökben 10·3—10·3%-nyi szaporodást mutat fel. De nem mindenütt egyenlő a szaporodási százalék; a városokban és azok környékén a szaporodás mindinkább erősödik, míg ellenben a falu szaporodása folytonos csökkenésben van. Zsinórmértékül azt a tételt elfogadva, hogy városoknak számítandók mindazon községek, tekintet nélkül a közigazgatási jellegre, hol a népességnek több mint

fele *nem* foglalkozik östermeléssel, azt látjuk, hogy a városok 1881-től 1900-ig sokkal erősebb szaporodást tudnak felmutatni, mint a vidék (41·5 : 16·9), jóllehet számos városnak a fenti időben negatív vagy csak igen csekély természeti szaporodása volt ($1\frac{9}{100}$ — $5\frac{9}{100}$). A vidéki nép a városokba való özönlése oka azok erősebb szaporodásának. A népmozgalmi adatok igen változók. Közismert tény, hogy mily nagy befolyása van a termés jó vagy rossz voltának a népesedésre. Általában véve a születések és halálesetek abszolút számai folytonos csökkenést mutatnak; 1881—1890-ben a városok születési arányszámai kisebbek az országos átlagnál, a halálózásnál is rosszabb eredmények találhatók Budapest, Debreczen, Pécs és Sopron kivételével. Hol is a halálózási arányszám kisebb az országosnál. A következő évtizedben e téren a városoknál nagy javulás észlelhető. Budapest természetes szaporodása majdnem megüti az országos átlagot, sőt egynéhány évben felül is multa. A vidéki lakosságot tekintve, arra az eredményre jut szerző, hogy az agrár jellegű vármegyék természetes szaporodása csökkent, ellenben azokban a vármegyékben, melyek erős városi minoritással bírnak, a természetes szaporodási viszonyok javulása látható. A kivételes esetek, részint localis, részint a nemzetiségek különböző szaporodási irányzatában lelik magyarázatukat. Itt is a városok erősebb szaporodása kihat a vidékre, melynek eredményeit kedvezően befolyásolja. Majd szerző mintegy összefoglalva eddigi fejtegetéseit, felsorolja a születési és halálózási arányszám csökkenésének okait, melyek legtöbbje gazdasági természetű és rajzolja Magyarország népesedését: a népnövekedés súlypontja a középtiszamenti vidékről a városok fejlődésével kapcsolatosan el fog tolni, javulni fog a szaporodás északon és nyugaton, csökkeni pedig délen és keleten fog. — Azután Kovács Alajos *kivándorlás statisztikai oka* című tanulmányát közli. Azokon a gazdasági és lélektani okokon kívül, a melyeket szakmunkák és kivándorlási enquétek eléggé megvilágítottak, a magyarországi kivándorlásnak egy eddigelé figyelemre egyáltalán nem méltatott fontos oka is van, mely népességünk sajátos kormegoszlásában leli magyarázatát. E sajátágos kormegoszlást a hetvenes évek cholerajárványa idézte elő s ez abban nyilvánul, hogy a 20—39 évesek korcsoportja, tehát a népesség legproductivabb korosztálya, 1880-tól 1900-ig, vagyis húsz év alatt, csak alig több mint $10\frac{9}{100}$ -kal szaporodott, 1900-tól 1905-ig terjedő öt év alatt ellenben, annak következtében, hogy a 80-as évek elejének bő sarjadéka a produktív korosztályba került, szintén majdnem $10\frac{9}{100}$ -os növekedést ért el. A legproductivabb korosztály szaporulata e szerint majdnem ugyanannyi volt ez öt év alatt, mint azelőtt húsz év alatt. A munkaerőnek ilyen szertelen megnövekedése, a melyet a mi fejletlen és készületlen gazdasági életünk nem tudott elhelyezni, okozta a kivándorlásnak éppen a folyó évtized közepén rendkívül mértékben való megduzzadását, mert annak a körülbelül félmillióra rúgó tömeg-

nek, a mely elhelyezést keresett, iparunk és forgalmi foglalkozási ágaink normalis fejlődés mellett is legjobb esetben csak felét tudták munkával ellátni. Hozzájárultak ehhez az ugyanabban az időben beállott áldatlan politikai viszonyok, a melyek gazdasági fejlődésünk normalis menetét is megakasztották. Azok a socialpolitikai törvények, a melyeket a jelenlegi törvényhozás részben már megalkotott, részben pedig kezdeményezett, hatásukat csak később fogják éreztetni, akkor, a mikor a folyó évtizedben beállott munkaerőfelesleg már nagyrészt kifolyt az országból. Népeiségünk kormegoszlásából azonban könnyen ki lehet számítani, hogy a jövő évtized első felében, a mikor a cholera évek megfogytakozott számú szülöttei már kilépnek a legproductivabb korosztályból, e korosztálynak újból rendkívül módon való megnövekedése fog bekövetkezni. Igyekezünk kell tehát e socialpolitikai alkotásokat végrehajtani és kiegészíteni, egy szóval gazdasági életünket úgy berendezni, hogy a munkaerőnek e várható szaporulata magában az országban találhasson elhelyezést. — Strickerné dr. Pollacsek Laura folytatja *III. Károly gazdaságpolitikájának hatása Magyarországra* című tanulmányának közlését. A török kiűzése utáni időkben igen sok törvény a birtoklásról intézkedik. Ezek között a legfontosabb az, mely a hitbizományok felállítását megenyedi, illetve a már fennállókat törvényesíti. III. Károly gazdaságpolitikai törvényeiből egyrészt azt látjuk, hogy az 1711-ben megindult új földmegosztás és birtokalakulás előtérbe helyezte a nagy földbirtokok szerzésére, megtartására és lekötésére való törekvést, másrészt, hogy az alföldi nagybirtokosság Felsőmagyarország rovására uralkodó osztálylyá lett. 1723-ban Magyarországon létrehozzák a dolgozó osztályok teljes megkötöttségének, tárgy- és magántulajdon voltának törvénybe iktatását. E törvénykönyv (1723) a különböző osztályok érdekeit lehetőleg figyelembe véve, compromissum, melyben a különböző érdekkörű, gondolkodású, czélú, sőt culturidealú csoportok teljesen heterogen kívánságai érvényesültek. Már az 1715. évi országgyűlés commissio systematica név alatt bizottságot küldött volt ki, hogy az ország közgazdaságának fejlesztésére javaslatokat készítsen. E több kötetes munkálatnak az 1723-iki törvénykönyvben csak igen rövid kivonata foglal helyet. A rendek az adómentességhez szigorúan ragaszkodtak s III. Károly, hogy a szatmári béke után magának pártot szerezzen s hogy később a leányörökösödést keresztülvihesse, igen sok ponton engedett közgazdasági terveiből s az, a mi a törvénykönyvbe belekerült, csak halvány maradványa a javaslatoknak s ezt a keveset csak mintegy lopva tudták oda becsempészni. III. Károly intézkedései miatt, melyek így megszorítottak, megakadt a XIX. század elején a hitel és forgalom. A tanulmány IV. részében szerző összehasonlítja Magyarországot és az örökös tartományok gazdasági fejlettségét s arra a következtetésre jut, hogy a nemesség kiváltságának, osztályérékének fentartása nem önkényes, hanem

abból a helyzetből folyik, melyben Magyarország a XVIII. század elején gazdaságilag s cultura tekintetében volt. — Gárdonyi Albert *Nagybritannia mezőgazdasági viszonyai I. czím alatt tanulmányt* közöl. Angolország mezőgazdasági statisztikáját 1866-tól kezdve gyűjtik rendszeresen. Ezen évi kiadványok, valamint azon két enquete többkötetes jelentéseiből, mely enqueteket azon okból hívták össze, hogy az angol mezőgazdaság hanyatlásának okait megállapítsák, Anglia mezőgazdaságának képe megconstruálható. Nagybritanniában még a XVII. század végén túlnyomólag kisbirtokosok bírták a művelhető földeket. Mára a viszonyok nagyon megromlottak, ma az össznépesség 1%-ának harmadrésze bírja az ország $\frac{2}{3}$ részét. Igaz ugyan, hogy e helyütt a hitbizomány intézménye nem áll fenn, de a tulajdonos úgy intézkedhetik, hogy örökösét csupán a haszonélvezeti jog illeti meg életének 21-ik esztendeig. E kedvezményt sűrűn veszik igénybe, úgy hogy a földbirtok $\frac{2}{3}$ -a kötve van. A megkötöttség ideje alatt a földet sem megterhelni, sem eladni nem lehet. A földbirtok csak azon feltétel alatt terhelhető meg, ha a birtokos a kölcsönt a birtok javítására fordítja. Tényleg az angol földtulajdon annyira meg van terhelve, hogy kedvezőtlen termés esetén a tulajdonos több kamatot tartozik fizetni, mint a mennyi a föld tiszta hozadéka. Az eladósodás egyik főoka, hogy a kötött birtok tulajdonosa nagyszegű járadékokat tartozik fizetni testvéreinek és anyjának. Legtöbb esetben nem marad neki pénze arra, hogy beruházásokat eszközöljön, sőt néha szántszándékkal is elhanyagolja a birtokot, hogy a nőági örökösök kisebb vagyonhoz jussanak. Az angol reformpárt célja a kötött birtok eltörlése mellett, az angol örökösödési jog megváltoztatása, melynek egyik tétele úgy rendelkezik, hogy végrendelet hiányában a legidősebb fiú öröklí az összes ingatlanokat. Az örökösödési adó Angliában elég magas; a reformpárt célja itt is a nagyobb vagyont még erősebben megterhelni, mint eddig volt, de ha céljai megvalósulnának, az adómentesség határának emelésével (100-ról 1000%-re) s a nagy vagyonok adókulcsának 30%-kal való emelésével, az állam bevételei jelentéktelenül emelkednének ugyan, de a nagy vagyonok lassanként eltűnnének. — A *Közlemények és ismertetések* rovatában Balkányi Béla Károly Rezső: *Mezőgazdasági üzemviszonyok és eredmények* című könyvét ismerteti, melylyel szerző hazánkban a mezőgazdasági üzemstatisztika alapját vetette meg. Németországban a mezőgazdasági tanács és a socialpolitikai egyesület eszközöltek nagyobb felvételeket, azonban az első adataihoz kétség fér. Az utóbb nevezett egyesület adatait magánosok kisebb felvételei is megerősítik. Ezekből kitűnik, hogy a kisüzem adja a befektetett tőkék után a legnagyobb jövedelmet. — Majd (—vits) *Collectiv-szerződések* cím alatt Dr. Köppe H.: *Der Arbeitstarifvertrag als Gesetzgebungsproblem* című műről közöl ismertetést. A collectiv-vagy, mint Németországban nevezik, tarifszerződések igen nagy elter-

jedtségnek örvidenek, de mindedig törvényhozásilag nem történt intézkedés, mely ez üdvös intézményt védelembe venné. Így megtorlatlanul marad az, ha egyik vagy másik párt, mely e szerződést magára nézve kötelezőnek ismerte el, megszegi. Szerző e kérdéssel foglalkozik s előzőleg adja a tarifszerződés lényegének és feltételei viszonyának rajzát. Ismertető azután nagy vonásokban bemutatja azon törvényhozási intézkedéseket melyek — különösen Ausztrália vezet e tekintetben — a tarifszerződésre vonatkoznak. — b. p. *Gazdaságpolitikai évkönyv* czimmel eli-merő ismertetést ad Fr. Glaser: *Wirtschafts-politische Annalen* 1907. czimű könyvéről. Ugyancsak b. p. mutatja be Dr. Franz Freiherr von Myrbach—Rheinfeld: *Grundriss des Finanzrechtes* czimű könyvét, mely abban a sorozatban jelent meg, mely czélja az egész osztrák jog összefoglalása.

Ugyane folyóirat augusztusi számában Vas Ferencz *A hosszúlejárátú ipari hitel szervezése* czimmel azon előadását közli, melyet a Középeurópai Gazdasági Egyesületek 1909. május 17-én és 18-án berlini konferenciáján tartott. Az előadás tárgya a következő: Mikép lehet a gazdaságilag tétlen tőkét az ipar szolgálatába állítani? Ennek eszköze az ipari kötelezvény, vagy a mi viszonyaink szerint kifejezve, az elsőbbségi kötvény. Szerző nem találja kifogásalannak az ipari részvénytársaságok által kibocsátott elsőbbségi kötvények jogi biztonságát, szemben a záloglevelek szigorú fedezeti rendszerével. Ennek megvilágítására a tárgyat úgy az adós (kölcsonvevő iparvállalat), mint a hitelező (kötvényvásárló közönség) szempontjából vizsgálja. Az adós szempontjából constatálja, hogy tartós befektetések fedezésére az iparvállalatnak csakis a hosszúlejárátú hitel nyújt előnyöket, mert a rövid lejárátú hitel ennek a czélnek nem felel meg. A hitelező szempontjából, a mely alatt az a közönség értendő, a mely fix kamatozású papirokba helyezi el a feleslegeit, vizsgálat tárgyává teszi a szerző, hogy miben különbözik egymástól a záloglevélnek és az elsőbbségi kötvénynek a jogi biztonsága, a fedezetül szolgáló tárgyak, és melyek e két papírnem pénzügyi előnyei és hátrányai. Míg a záloglevélbirtokos jogait a törvény a legapróbbra védi, addig az elsőbbségi kötvény tulajdonosa minden ily különleges jogi védelem nélkül szűkölködik. Ausztriában a kormány engedélyéhez van ugyan kötvé az elsőbbségi kötvények kibocsátása és a fedezett bankkötvényekről szóló 1905. évi decz. 27-éről kelt törvény tartalmaz ugyan néhány intézkedést ezen kötvények birtokosainak védelmére, de a felügyeleti jog gyakorlásában máris visszasságok mutatkoznak, mert az illető kormányközegek vagy nagyon lazán, vagy túlságos szigorral alkalmazzák a törvényt, a melyek intézkedései oly általánosságban vannak tartva, hogy tág teret nyitnak az egyéni felfogásnak. A fedezetül szolgáló tárgyak tekintetében a német záloglevéltörvény előírja az értébecslés elvét, az ingatlanra adható maximális kölcsönt, a záloglevélforgalom arányát a bank saját tőkéjéhez,

stb. Ezzel szemben az elsőbbségi kötvények biztonságáról a törvény nem gondoskodik. Ennek a kérdésnek megoldására a szerző valamely iparvállalat tartós befektetéseit két csoportra osztja: 1. üzembefektetésekre, a minők pl. a gyári épület, berendezések, szerszámok, modellek, szabadalmi jogok, stb.: 2. olyanokra, a melyeknek lételet a vállalat üzeme és sorsa nem érinti és a melyeket Vas a záloglevéltörvény értelem szerinti alkalmazásával független értékeknek nevez. Ilyenek pl. az a földbirtok és oly épületek, a melyek nem szolgálnak közvetlenül gyártási célokra (lakóházak, raktárhelyiségek). Ide sorolandók a bányák és az erdők is. Az ipari elsőbbségi kötvény főelőnye a záloglevéllel szemben a rövidebb lejárat és a magasabb kamatozás. Ezek után a szerző a rendelkezésére álló adatokkal világítja meg az ipari kötvények elterjedését minálunk, Ausztriában és Németországban. Ezek szerint 1908. végén forgalomban volt Németországban 2415 millió, Ausztriában 72 millió és Magyarországon 23 millió márká ipari kötvény; az utóbbi tétel természetesen csak a kibocsátás és nem az elhelyezés helyét jelentvén. Végső következtetésképen a következő követelményeket állítja fel az iparvállalati elsőbbségi kötvényekre nézve a kötvénybirtokosok biztosítása végett: a) A kötvények fedezete a kötvénybirtokosok összessége javára lekötendő más hitelezők kizárásával. b) Fedezet és felülfedezet létesítése épp úgy, mint a zálogleveleknél. A kötvények fedezete álljon a fentebb meghatározott független értékekből, a felülfedezet pedig, a mely a zálogleveleknél az ingatlan értéktöbbletéből és a bank tőkéiből áll, a vállalkozói tőkéből. Felveti még azt a kérdést, hogy miképen szerezze be az oly vállalat a tartós befektetésre szükséges tőkét, a mely független értékekkel nem rendelkezik, valamint az oly vállalat, a melynek ipari kötvények kibocsátása nem sikerül. Az előbbi esetben részvények vagy elsőbbségi részvények kibocsátásának van helye, az utóbbiban pedig a vállalat kénytelen lesz mindaddig rövidlejáratú hitelt igénybe venni, a míg el nem érkezik az alkalmas idő a kötvényeinek kibocsátására. Végül foglalkozik a szerző Hecht titkos tanácsosnak a német középeurópai gazdasági egyesület 1908. évi mannheimi gyűlésén előadott tervezetével, a mely egy központi iparhitelintézet létesítésének eszméjét veti fel. Vas határozottan ellenzi ily intézmény létesítését és sorra czáfolja Hecht összes érveit. Oda concludes, hogy az ipari hitel szervezetének kibővítése sem szükséges, sem czélszerű, sem megengedhető mindaddig, a míg az ipari kötvények jogi helyzete és gazdasági fedezeti alapjai törvényesen nem nyernek szabályozást. Ennek a kérdésnek a beható tanulmányozását ajánlja a német Középeurópai Gazdasági Egyesület figyelmébe. — Ruttkay Vilmos azután *Sztrájkmozgalmak Angliában az 1908. évben* czim alatt közöl értekezést. A mult évi amerikai nagy válság az európai gazdasági viszonyokra is kihatott. Mikor a gazdasági depressio beállott, a munkaadók le akarták szállítani a munkabére-

ket, melyek kedvezőbb gazdasági conjuncturák idején felemeltettek. A munkások ezen irány ellen igen erős ellenállást fejtettek ki s kisebb arányú bérmozgalmakon kívül különösen három, Anglia legfontosabb iparágában: a hajógyári, a gépgyári és a pamutszövő- és fonóiparban fordult elő nagy bérmozgalom. A hajóépítő-iparban a munkások egy része nem akart beleegyezni a bérleszállításba, kiváltak a munkásegyletekből és hét hónapon keresztül tartott sztrájkjuk. Kitartásuk nem vezetett eredményre, mert belenyugodtak a bérleszállításba, de megmutatta, hogy a collectiv szerződések nem tölthetik be a munkaviszályokban azt a szerepet, melyre sokan alkalmasnak vélték, mert a munkásvezérek által tett ígéreteket a munkások bármely pillanatban félretehetik. A békekötésben oly kísérletet tettek, mely a munkásmozgalmak megoldására igen alkalmasnak látszik. A munkaadó-egylet és a hajóépítő munkások különböző szakszervezetei között egyezség jött létre, hogy azon esetben, ha valamely hajógyárban viszály merül fel, a kérdés első sorban egy az illető vállalat kebelében alakítandó „Yard Conference” elé kerül. A második forum az illető vidék munkaadóból és a szakszervezetek vezetőiből álló bizottság, a legfelsőbb forumot a munkaadó-egylet vezérbizottsága és a munkásszervezetek végrehajtó bizottsága alkotja. A megegyezésnek igen fontos irányelve, hogy a munkamegszűntetés, akár sztrájk, akár kizárás folytán elkerültessek mindaddig, míg az egyezményben előírt békéltetés mind a három fokon befejezést nem nyert. Az egyezmény több pontja a munkabér állandóságát biztosítja s ha rossz conjuncturák miatt a bér leszállítása indokolt, a leszállítás a hajóépítőiparhoz tartozó összes szakmákban eszközöndő. A darabszám-munka, mely a munkaadó és munkásosztály között igen gyakran támaszt viszályt, az egyezmény külön szakaszában nyer szabályozást. A legfelső ítélőforum határozata alól sem a munkaadó, sem a munkások nem vonhatják ki magukat a nélkül, hogy anyagilag s erkölcsileg érzékenyen ne károsodjanak. Ezen sztrájk befejezése alkalmából mondhatni forradalmi jellegű gazdasági rendszernek alapját tette le Sir Christopher Furness, hajóépítő vállalkozó, midőn a munkások azon javaslatát fogadták el, hogy a munkások a vállalatnak korlátozott felelősségű társtagjaivá válnak és mint ilyenek alkalmazott részvényekkel „employers shares” fognak bírni. A részvénytőkét a munkások heti béréből vonják le 5%-os részletekben, a részvény értéke után 4% kamat jár, akár nyereséggel, akár veszteséggel zárul az évi mérleg; a tiszta nyereségben befizetéseik arányában részesednek a munkások. A gyári vállalat egyes ágainak vezetésében, a pénzügyit kivéve, a munkások tevékeny résztvesznek. A gépipari sztrájk hasonló okokból keletkezett, mint az előbbi. A szakszervezetek vezetői itt is hajlandóságot mutattak a békére, de a munkások a harczt választották. A munkaadók heti 1 shilling bérleszállítását a munkások nem fogadták el, de veszteségük, hogy több

hónapon keresztül nem dolgoztak, sokkal nagyobb amannál. A munkaadók is tetemes veszteségeket szenvedtek. Rövidebb ideig tartott a szövőiparban kiűtött sztrájk. A viszonyok úgy alakultak, hogy a gyárakat veszteség nélkül üzemben tartani alig volt lehetséges. A gyárosok az 1893. évi sztrájkot megszüntető brooklandi egyezsége hivatkozva, a munkabért 5%-kal akarták leszállítani. A munkások azt el nem fogadták, már csak azért sem, mert kedvezőbb conjuncturák beálltával a most 5%-kal leszállított munkabér emelkedne megint a régi nivóra a brooklandi egyezmény értelmében, holott ha a munkabér a régi marad, fizetésemelésnek kell beállni, ha a szövőipar megint fellendül. Hosszas tárgyalások után létrejött a béke: a munkások elfogadták az említett bérleszállítást, de csak azon feltétellel, hogy az csak 1909. márcz. 1-én lép életbe s e bérek egy éven át érvényben lesznek. — Gárdonyi Albert folytatja tanulmányának *Nagybritannia mezőgazdasági viszonyai* közlését. Nagybritanniában nincs telekkönyv, így a birtok tulajdonjoga nincs nyilván tartva s a birtokon nyugvó teher is ismeretlen. Ezen tények kikutatása igen költséges s mindig kockázattal jár, miért is csak a nagytőke vállalkozhatik birtokszerzésre. Különböző intézkedésekkel iparkodtak e bajon segíteni. Törvény rendeli a telekkönyvet is, de igen kevesen vették igénybe, úgy hogy jelentőségre nem tett szert, mert az angol közönség ellenszenvvel fogad minden újítást, mely a birtokjogra vonatkozik. Nagybritannia kisbirtokosainak száma újabban erősen apadt, a parasztok mezőgazdasági munkásokká lettek s a kereslet földbirtok után oly élénk, hogy a föld értéke magasabb a hozadéki értéknél, mely okból a földvásárlás nem gazdaságos tőkebefektetés. A parasztbirtok jövedelmezésének egyik fő akadály: a beruházásokra szükséges tőke hiánya. A gazdasági szakoktatás is lendíthetne e dolgon, de ez nem áll oly magas színvonalon, mint Franciaországban. A mezőgazdasági iskoláknak nincs nagy tekintélye Angliában. Újabban erős áramlat keletkezett a kisbirtokok számának szaporítására, hogy a vidék elnéptelenedése meggátoltassék. A mezőgazdasági munkás Nagybritanniában is csekélyebb bért kap, mint az ipari munkás. ezért folyton tart a vándorlás a város felé. Mezőgazdasági munkást csak akkor lehetne állandóan a vidéken megkötni, ha meg volna adva neki a lehetőség, hogy idővel ő is szerezhessen kis földet.

- A *Közlemények és ismertetések* rovatában Berényi Pál közöl Josef Schumpeter: *Das Wesen und der Hauptinhalt der theoretischen Nationalökonomie* című könyvéről lesújtó, de igaz kritikát. Ugyancsak Berényi Pál Eugen von Philippovich: *Grundriss der politischen Ökonomie* II. Band. Volkswirtschaftspolitik. Erster Teil című munkájáról az új kiadás alkalmából közöl ismertetést. Az új kiadás a régebbiektől alig tér el. A mi változás van, az az, hogy az agrárius irányzat, mely erős ostrommal döngeti a gazdasági nézetek kapuját, nagyobb tért foglal el, mint a régi kiadásokban. Ennek kedvéért tör-

tént változás a munka beosztásán is. — Berényi Pál ismerteti továbbá *Gazdaság és jog* cím alatt Navratil Ákos hasonló című német nyelven megjelent könyvét. A tanulmány két részből áll, az egyikben azt kutatja a szerző, hogy milyen befolyása van a gazdaságkodásnak, a gazdasági momentumoknak a jogra, a másik részben pedig, hogy minő befolyása van az előjogállapotnak a gazdaságra. Tanulmány tárgyává teszi szerző a socialis jövedelem mai megosztását s szembe helyezkedik a socialisták azon nézetével, hogy minden érték alapja a munka. — Ferenecz Imre *Társadalmi kérdés és socialismus Magyarországon* cím alatt G. Louis Jaray francia nyelvű munkájáról közöl ismertetést. Szerző a rendelkezésére álló források hiánya miatt sok helyen sajnálatra méltó tévedéseket követ el, de tekintve szerző idegen voltát, derék munka. A könyv első részében a mezőgazdasági és ipari proletariatus szomorú helyzete van vázolva, úgyszintén a különböző osztályok egymáshoz való viszonya. A második részben szerző a proletariatus tömörítésére vonatkozó szervezeteket és mozgalmakat mutatja be. A munka legsikerültebb része „A magyar proletariatus jelenlegi lelki állapota” című fejezet. A munka részletesen foglalkozik a nemzetközi socialdemokratia. a 48-as újjászervezett socialisták stb. árnyalatok szervezetével s mozgalmával. — (—vits) *Agrárreform Rumániában* címmel egy 1908-ban megjelent, de már teljesen elfogyott könyvről mutat be ismertetést. Az 1907. évi román parasztlázadás az ottani gazdasági törvényeknek természetszerű következménye volt. Az 1864-ik évi törvények, melyek a jobbágyság megszüntetését és a parasztok földdel való ellátását rendelte, nem juttattott a parasztnak elég földet a megélhetésre, nem alapozta meg boldogulásuk feltételeit. A parasztok majdnem 40%-a nem bir többet három holdnál s teljesen függ a földesúrtól. A parasztok a törvény azon tiltó rendeletét, hogy a földjüket sem el nem adhatják, sem jelzáloggal meg nem terhelhetik, úgy játszották ki, hogy a földet 99 évre bérbeadták, így a mezőgazdasági proletariusok száma mindinkább nagyobbodott. Kitért a forradalom, új szabadelvű kormány ragadta meg az ország gyeplőit, gyorsan törvényt hoztak, mely eltörülte a szárazság elleni biztosítás kényszerdíját, a boradót, egyenlővé tette az adózást s kimondta, hogy állami földeket csak parasztoknak lehet bérbeadni. Majd parlamenti bizottság ült össze, melynek javaslatai alapján a törvényhozás a következő három törvényt hozta: a gazdasági munkaszerződésről, a gazdasági pénztárról és a bérletek korlátozásáról. — —rró Jenke Fritz: *Die volkswirtschaftliche Bedeutung des künstlichen Indigo* című könyvről ad ismertetést. Az emberi művelődés képe kicsinyben az indigo története. A középkorban Németországban a csülleng növényből nyerték a kék festéket. De Indiának a világkereskedelemben vonásával a csülleng nem tudott versenyezni s termelésével felhagytak. Az indigo kereskedelme így Londonban összpontosult. Újabban Németországban sike-

rült az indigót mestersézes úton is előállítani, ennek előállításí költségei kevesebbek. maga a mesterséges indigo tisztább s számos más előnnyel is bír. India vesztí indigotermelésében s helyét Németország indigogyárainak árúival foglalja el.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HUSZONHATODIK AKADÉMIAI ÜLES.

Kilenczedik ö s s z e s ü l é s.

1909 október 4-én.

GOLDZSIHER IGNÁ CZ osztályelnök-hely. elnöklete alatt jelen voltak: B Nyáry Jenő tt. — Beöthy Zsolt, Concha Győző, Csánki Dezső. Entz Géza, Fröhlich Izidor. Hampel József, Klein Gyula, König Gyula. Kövesligethy Radó, Ortway Tivadar, Pecz Vilmos, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Szily Kálmán, ifj. Szinnyi József, Vécsey Tamás r. tt. — Borovszky Samu, Császár Elemér, Csengeri János, Ferenczi Zoltán, Galgóczy Károly, Haraszi Gyula, Hegedüs István, Hornyánszky Gyula. Jánosi Béla, Katona Lajos, Komáromy András, Mahler Ede, Marczali Henrik, Melich János, Óváry Lipót, Rátz István, Reiner János, Szendrei János, Téglás Gábor, Váczy János, Vári Rezső l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

155. CSENGERI JÁNOS l. t. felolvassa emlékbeszédét BOISSIER GASTON külső tagról. — Az Emlékbeszédek során fog megjelenni.

156. Főtitkár mély megilletődéssel bejelenti azokat a súlyos veszteségeket, melyeket az Akadémia az akadémiai szünet alatt több kitűnő tagjának elhunytával szenvedett. Meghaltak: júl. 3. JALAVA ANTAL, a magyar nyelv lectors a helsingforsi egyetemen, 1902 óta k. tag, a ki főleg irodalmunk termékeinek ismertetésével és finnre áttületesével szerzett érdemeket; — júl. 26. SCHENK ISTVÁN, 1889 óta l. t., kiváló chemikus, kinek első sorban az elektromos akkumulatorok szerkezetére vonatkozó dolgozatai világhírré tettek szert; temetésén Koch ANTAL és SCHULLER ALAJOS r. tt. képviselték az Akadémiát; — szept. 6. BARTAL ANTAL 1873 óta lev., 1898 óta r. tag, a classica-philologia kiváló munkása, ki főleg a hazai latinság szótárával maradandó érdemeket szerzett; ravatalánál GYOMLAY GYULA l. t. tolmácsolta az Akadémia részvétét; — szept. 17. DONNER OTTÓ szenátor, volt helsingforsi egyetemi tanár, 1876 óta külső tag, az indogermán és finn-ugor nyelvészet érdemes művelője; — szept. 21. CHYZER KORNEL, 1861 óta lev. tag, a kitűnő természettudós és orvos, kinek sokoldalú érdemeit a gyászszertartáson ENTZ GÉZA és GENERSICH ANTAL r. tagok méltatták: — szept. 27. THALY KÁLMÁN, 1864 óta lev., 1880 óta rend., 1907 óta t. tag, 1904 óta osztályelnök, a nagyérdemű kutató és történetíró, kinek Pozsonyban véghezment temetésén BERZEVICZY ALBERT t. és ig. tag, az Akadémia elnöke, tolmácsolta Akadémiánk fájdalmas érzelmeit; kiváló tagtársunk elhunya alkalmából TELEKI SÁNDOR gróf fejezte ki részvétét, Amerikából pedig a következő táviratot vettük: „Atérezve az óriási veszteséget, mely a nemzetet érte Thaly Kálmán halálával, gyászának ad kifejezést a betegsegélyző egyetek szövetkezetének Woodbridgben tanácskozó főgyűlésén, Amerika minden részéből egybegyűlt 127 delegátusa*; — szept. 29. DOHRN ANTAL 1892 óta k. tag

a nápolyi zoológiai Intézet világhírfi igazgatója, kinek gyászszertartásán (Jenában hamvasztották el holttestét) egyik legkiválóbb dolgozó-társa, APÁTHY ISTVÁN I. t. beszélt az Akadémia nevében. — Végre szept. 28-án elhunyt ELISCHER GYULA kiváló budapesti orvosnánár, a ki nem volt az Akadémia tagja, de a nagybátyjától, Elischer Boldizsártól öröklött nagyszerű Goethe-gyűjteménynek az Akadémia tulajdonába átengedésével (1895) örökre érdemet szerzett a M. T. Akadémia tiszteletére és halájára, melynek jeléül koszorút helyeztünk ravatalára és az özvegnél az Akadémia elnöke és főtítkára tolmácsolták Akadémiánk őszinte, mély részvétét. — Az összes ülés fájdalmas megilletődéssel értesül e súlyos veszteségekről; a mai ülés jegyzőkönyvében örökíti meg elhunyt jelesének emlékét és fölhívja az osztályokat, hogy emlékbeszédekről gondoskodjanak.

157. Főtítkár jelenti, hogy a budapesti tudomány-egyetem orvos-tudományi kara és GOTTHARD SÁNDOR úr az Akadémiának köszönetüket nyilvánították: az előbbi KLUG NÁNDOR I. t., az utóbbi GOTTHARD JENŐ I. t. elhunyna alkalmából kifejezett részvéteért. — Tudomásul van.

158. Főtítkár jelenti, hogy BARTAL ANTAL elhunyt I. tag ez év nyarán 19 dobozban átadta SZILY KÁLMÁN akadémiai főkönyvtárnoknak a Magyar Latinság Szótárához pótlékul gyűjtött adatait, azzal a kéréssel, hogy azokat az Akadémia könyvtára mint az Akadémia tulajdonát őrizze meg és annak idején adja át a classica-philológiai bizottságnak megbírálás és esetleges kiadás végett. — Köszönettel vétetik és további eljárás végett áttétetik a classica-philológiai bizottsághoz.

159. Főtítkár bejelenti a f. évi szeptember 30-ig mint határnapig, beérkezett pályaműveket (I. főt 542. l.). — Kiadatnak az osztályoknak megbírálás végett.

160. Főtítkár bemutatja a Történeti Bizottság jelentését Wesselényi Miklós szellemi hagyatékáról, melyet dr. KARDOS SAMU debreczeni ügyvéd úr az Akadémiának kiadás, esetleg megvétel céljából felajánlott. A bizottság teljes elismeréssel viseltetik azon buzgóság iránt, melylyel dr. Kardos Samu úr Wesselényi M. leveleit és irodalmi hagyatékát nagy fáradsággal és áldozatkészséggel másolatban összegyűjtöni igyekezett; de nincs abban a helyzetben, hogy a gyűjtemény kiadására vagy megvételére vállalkozzék. Évekre előre megállapított munkaprogramja és ennek tervszerű keresztülvitele hosszú időre lekötöti dotatióját, úgy hogy újabb, tetemes költséget igénylő terhet magára nem vállalhat: másrészt a bizottság még nem látja az időt elérkezettnek arra, hogy XIX. századi, inkább publicistikai természetű nyers anyag kiadásával foglalkozzék, az ilyesmi inkább magánvállalkozásnak képezhetvén tárgyát. — Elfogadtatik.

161. Főtítkár bemutatja a Történeti Bizottság jelentését a Hadtörténelmi Közlemények ügyében. A Honvédelmi Miniszter úr az Akadémia elnökéhez f. évi április 23-án leiratot intézett, melyben válaszul az Akadémiának 1907 február 7 én kelt megkeresésére, közli az Akadémiával, hogy a Hadtörténelmi Közlemények fölélesztésére a folyó évtől kezdve 5000 kor. évi segélyt ajánl föl s ezenkívül 120 példányra előfizet, az esetleges többköltségre nézve pedig kéri, hogy az Akadémia fűdözze. Ez állandó jellegű támogatásra nézve, azt az óhaját fejezi ki Ó Nagyméltósága, hogy az csakis a magyar hadi történelem művelésére legyen fordítható. Kíváncsnak tartja végül, hogy esetleg a Történelmi Bizottság kebelében vagy azon kívül erre a célra egy külön hadtörténelmi bizottság alakíttassék, melybe a maga részéről is jelölne tagokat. A Történelmi Bizottság őszinte örömmel vette tudomásul a nmgú Miniszter úr nagylelkű elhatározását, mely a Had-

történelmi Közlemények fölélesztését előreláthatólag lehetővé teszi és kéri az Akadémia n. t. Elnökségét, hogy ezért az Akadémia köszönetét meleg szavakkal tolmácsolni méltóztassék. A Bizottság ez ügyben javaslatételre albizottságot küldött ki, melynek tagjai CSANKI DEZSŐ, TAGÁNYI KÁROLY biz. tagok és FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ biz. előadó, oly utasítással, hogy magukat az ügy kezdeményezőjével, SZENDREI JÁNOS l. taggal érintkezésbe téve, részletes javaslatukat, a megindítandó folyóirat programjával egyetemben, a Bizottság legközelebbi őszi ülése elé terjesszék. — Helyeslő tudomásul van, meleg köszönetét pedig akkor fogja az Akadémia JEKELFALUSSY LAJOS miniszter úr elé juttatni, mikor az ügynek végleges szervezetről jelentést tehet.

162. Főtitkár bemutatja néhai **Körösy József** r. tag családjának a főtitkári hivatalhoz érkezett következő beadványát:

„Néhai szántói dr. **KÖRÖSY JOZSEF**, a M. Tud. Akadémia volt rendes tagja, a székesfővárosi statisztikai hivatal és könyvtár volt igazgatója emlékének megőrkítésére alulírottak, mint a megboldogultnak özvegye, illetőleg fiai, a mai napon, halála napjának harmadik évfordulóján, a megboldogultnak nevét viselendő alapítvány czéljára felajánlunk a M. T. Akadémiának nyolcezer koronát, és annak reményében, hogy az Akadémia ezt az ajánlatunkat elfogadni méltóztatik, bátorodunk mellékelni egy 8000 koronáról szóló chequet. Az alapítványra vonatkozó kívánságainkat a következőekben foglaljuk össze:

1. Az alapítvány neve: **Körösy József**-alapítvány.
2. Célja a statisztika és nemzetgazdaságtan körébe vágó munkák jutalmazása.
3. A pályadíj minden harmadik évben nyílt pályázat alapján kerül kiosztásra.
4. Az említett körből vett kérdést az Akadémia II. osztálya tűzi ki, a díj kiosztása ennek az osztálynak előterjesztésére a nagygyűlésen történik.
5. A díj csak absolut becsű munkának ítéltetik oda: a kiadás joga a szerzőé, de ha a szerző munkáját egy év alatt nem adja ki, az az Akadémiára száll.
6. A tőke kamataiból kiosztandó pályadíj nagyságát kerek összegben az Akadémia állapítja meg.
7. A kiosztásra nem került díjak a tőke gyarapítására fordíthatnak.
8. Egyebekben az Akadémia idevágó szabályai mértékadók.

Midőn tisztelettel kérjük a M. T. Akadémiát, hogy felajánlott alapítványunkat a fenti módozatok mellett elfogadni méltóztassék, maradtunk kiváló tiszteletünk kifejezésével — Budapest, 1909. évi június 23-án, *Özv. Körösy Józsefné, dr. Körösy Kornél, Körösy Pál*.* — Az összes ülés köszönettel fogadja ez egyik kiváló tagjának emlékeztetőre tett tudományos alapítványt és átiratilag értesíti erről a nemesszivű alapítókat.

163. Főtitkár jelenti, hogy **Radloff Vilmos** külső tag Szentpétervár 1909 máj. 28./ június 10-én kelt meleg sorokban köszönetet mond a M. Tud. Akadémiának, jubileuma alkalmával kifejezett üdvözlétéért. — Tudomásul van.

164. Főtitkár jelenti, hogy f. szeptember 15-én **körlevélben** hívta föl az Akadémia összes tagjait f. 1909. évi irodalmi munkáságuk jegyzékének beküldésére. — Helyeslő tudomásul van.

165. Meghívók érkeztek a következő irodalmi és tudományos **ünnepélyekre**, melyeken az Akadémia magát képviseltette: **Petzvál József** emléktáblájának leleplezésére Szepesbőltán aug. 8. (koszorú és üdvözlő távirat ment); — a VIII. nemzetközi börtönügyi congressusra

Washingtonban 1910 októberében (kiadatott a II. osztálynak); — Jászay Pál érdemes történetíró emléktáblájának leleplezésére Abauj-szántón aug. 15., melyen CSOMA JOZSEF lt. képviselte az Akadémiát s ezért a rendező bizottság köszönetét nyilváníttotta; — Fodor József néhai r. tag budapesti szobrának leleplezésére aug. 29., mikor LOSVAI LAJOS rt. mondta az ünnepi beszédet; — a patronage-congressusra Budapesten szept. 10. és 11., melyen BALOGH JENŐ lt. képviselte az Akadémiát: — a Múzeumok és Könyvtárak Országos Szövetsége közgyűlésére, Nagyenyeden szept. 25—26., melyen az Akadémia képviselőjében FERENCZI ZOLTÁN lt. jelent meg; — a budapesti tudományegyetem tanév-megnyitó ünnepélyére szept. 16., melyen számos tag mellett hivatalból a főtitkár képviselte az Akadémiát; — Ferenczi István szobrász síremlékének leleplezésére Rimaszombaton szept. 26., hol BEOTHY ZSOLT rt. mondotta az ünnepi beszédet; — Dayka Gábor költő szobrának leleplezésére Ungvárt okt. 3., mikor GYÖRGY ENDRE lt. képviselte az Akadémiát; — a kassai Kazinczy-kör Kazinczy Ferencz születésének 150. évfordulóján tartandó ünnepélyes ülésére okt. 24., melyen az Akadémia képviselőjében az Akadémia elnöke, BEREZVICHY ALBERT t. és ig. tag mondja az ünnepi beszédet. — Tudomásul van.

166. Az Akadémia könyvtára június óta a következő adományokat kapta: 1. Thallóczy Lajos r. tagtól: *a)* Das kroatische Gewohnheitsrecht. — *b)* Untersuchungen über den Ursprung des bosnischen Banates. — 2. Winkler Henrik k. tagtól: Das Baskische und der vorderasiatisch-mitteländische Völker- und Kulturkreis. — 3. Szalay Imrétől: *a)* Visszaemlékezés Trefort Ágostonra; — *b)* Tájékoztató múzeumok és könyvtárak építésére és berendezésére. — 4. A II. orsz. patronage-congressustól: Az 1909 szept. 10—11-iki ülések iratai. — 5. Tasner Gézától: Buda ostromának és a szenttamási sánczoknak térképe. — 6. Dr. Havass Rezsőtől: Der Trialismus. — 7. Horváth Sándortól: Regesták a lipitói és turóczi regestrumhoz. — 8. Rakodczay Páltól: Shakespeare „Lear király“-a. — 9. Dr. Ötötvényi Nagy Olivértől: A hágai két békekonferencia. — 10. Kemény Györgytől: Száz vers. — 11. Zempléni Árpádtól: A kalapács. — 12. A kassai premontrei főgymnasiumtól: Bubics Zsigmond emlékezete. — 13. A protestáns orsz. Árvaegylettől: Evi jelentés 1908. — 14. A Bethlen Gábor-körtől: Értesítő 1908—9. — 15. A brassói m. kir. főreáliskolától: Értesítő. 1908—9. tanév. — 16. Róna Tivadartól: Isten és valóság. — 17. Ládai Győzöttől: Emlékezés. — 18. Reisinger Hugótól: Exhibition of contemporary german art. — 19. Balla Bélától: Egy pár szó. — 20. Bangha Bélától: Jellemrajzok. — 21. A velencei Biblioteca Nazionale di San Marcotól: La Biblioteca Marciana nel triennio 1906—8. — 22. A berlini Landwirtschaftliche Hochschuletól: Die Einwägungen der Landwirtschaftlichen Hochschule zu Berlin. — 23. Marienbad városi tanácsától: Jubiläums-Festschrift. — 24. Zavitzianos S. C.-tól: Peri nipsimatos. — 25. De H. Bourgeoisól: *a)* Notes sur l'orographie, les villes, la population du Turkestan oriental; — *b)* Notes sur la déclinaison en vieux-géorgien. — 26. Dr. Claparède Sándortól: A Journal de Genève 1909. szept. 30-iki száma. — 27. A bihaei kereskedelmi iskolától: Értesítő. — 28. Dr. Radó Nándortól: *a)* Entwurf einer Einleitung der sämtl. Werke Leonhard Eulers; — *b)* Aufruf zur Unterstützung der Werke Leonhard Eulers. — 29. Bang W.-tól: F. W. K. Müller, Uigurica. — 30. Dr. Middendorp H. W.-tól: Der Koch'sche Bazillus. — 31. Dr. Vanino L.-tól: Mitteilung aus dem chemischen Laboratorium der Akademie der Wissenschaften zu München. — 32. M. Seljantól: El Gobierno de los Estados Unidos del

Brasil. — 33. Dr. Pupovac Pétertől: Tres numeri praeis. — 34. Jelennek Emiltől: Die Tübingerreise des wiener Männergesangvereins. — Köszönettel vétetnek.

167. A Széchenyi-múzeum utolsó adományai: 1. Jany Józséftól: Széchenyi István levele Szentiványi V.-hez. — 2. Tasner Gézáttól: Törvényjavaslati terv a Dunántúl a magyar tengerpartig tervezett vasútról. — Köszönettel vétetnek.

168. A M. Tud. Akadémia könyvkiadásában 1909 július, augusztus és szeptember havában megjelentek: 1. Athenaeum. VIII. évf. 3. sz. — 2. Akadémiai Értesítő. 236—237. füz. — 3. Rapport en 1908. — 4. Mathemat. és természettud. Értesítő. XXVII köt. 3. füz. — 5. Archaeologiai Értesítő. XXIX. köt. 3. füz. — 6. Nyelvtudomány. II. köt. III. sz. — 7. Nyelvtudományi Közlemények. XXXIX: 1—2. füz. — 8. Irodalomtörténeti Közlemények. XIX. évf. 2—3. füz. — 9. Bleyer Jakab: Gottsched hazánkban. — 10. Dézsi Lajos: Emlékbeszéd Széchy Károly l. t. felett. (Emlékbeszédok XIV: 5.) — 11. Hegedüs István: Menander redivivus. (Nyelvtud. Értekezések. XXI: 3. sz.) — 12. Némethy Géza: De sexta Vergilii ecloga. (Nyelvtud. Értekez. XXI: 4. sz.) — 13. Bárá Radvánszky B. és Závodszy L.: A Hédeváry-család oklevéltára. I. köt. — 14. Szentkláray Jenő: Mercy Claudius Florimund kormányzata a temesi bánságban. (Történettud. Értekez. XXII: 4. sz.) — Tudomásul van.

169. Helyettes elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére Szily Kálmán és Ortway Tivadar r. tagokat kéri föl.

HUSZONHETEDIK AKADEMIAI ÜLES.

Az I. osztály hetedik ülése.

1909 október 4-én.

GOLDZSIHER IGNÁCZ osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Heinrich Gusztáv, Pecz Vilmos. r. tt. — Császár Elemér, Csengeri János, Ferenczi Zoltán, Haraszi Gyula, Jánosi Béla, Katona Lajos, Melich János, Tolnai Vilmos, Váczy János l. tt. — Más osztályokból: Ortway Tivadar, Szily Kálmán, Vécsey Tamás r. tt. — Jegyző: ifj. Szinnyei József osztálytitkár.

170. TOLNAI VILMOS l. t. felolvassa ZOLNAI GYULA l. t.: „Szótár-írás nálunk és a külföldön” cz. dolgozatát.

171. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére HEINRICH GUSZTÁV r. és TOLNAI VILMOS l. tagot kéri föl.

HUSZONNYOLCZADIK AKADEMIAI ÜLES.

A II. osztály hetedik ülése.

1909 október 11-én.

BÁRÓ NYÁRY JENŐ t. t. h. elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: B. Forster Gyula t. t. — Békefi Remig, Concha Győző, Csánki Dezső, Fejérfataky László, Földes Béla, Gaal Jenő, Hampel József, Ortway Tivadar, Vécsey Tamás r. tt. — Áldásy Antal, Angyal Dávid, Angyal Pál, Asbóth János, Balogh Jenő, Borovszky Samu.

Ferdinándy Géza, Hornyánszky Gyula, Komáromy András, Mahler Ede, Nagv Gyula, Platz Bonifác, Reiner János, Szendrei János, Tagányi Károly I. tt. — *Más osztályokból*: Heinrich Gusztáv r. t. — Császár Elemér, Katona Lajos, Vári Rezső I. tt. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

172. HORNYÁNSZKY GYULA I. t.: „A hypokratesi gyűjtemény ethikája“. Székfoglaló. — Tagsági oklevelének kiadása határoztatik.

173. A h. elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére ORTVAY TIVADAR r. és BALOGH JENŐ I. tagokat kéri föl.

HUSZONKILENCZEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály hetedik ülése.

1909 október 18-án.

ENTZ GÉZA osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Bárá Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Genersich Antal, Horváth Géza, Illosvay Lajos, Koch Antal, Kövesligethy Radó, Lenhossék Mihály, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Szily Kálmán r. tt. — Buchböck Gusztáv, Bugarszky István, Fabinyi Rezső, Klupathy Jenő, Kosutány Tamás, Kürschák József, Lörenthey Imre, Onodi Adolf, Rátz István, Tangl Ferencz, Tangl Károly, Tóttösy Béla, Zemplén Győző, Zimányi Károly I. tt. — *Más osztályokból*: Heinrich Gusztáv, Ortvay Tivadar r. tt. — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

174. TANGL KÁROLY I. t.: „A szilárd és folyékony test közös határfelületén föllépő feszültség méréséről“. (Székfoglaló.)

175. TANGL FERENCZ I. t.: „Élettani és energetikai vizsgálatok a metamorphosisról“.

176. SCHEITZ PÁL részéről: „A mesterséges lakmusról“, előterjeszti Illosvay Lajos rt.

177. DÁVID LAJOS részéről: „Az algebrai iteratio határ-függvényéről“, előterjeszti Rados Gusztáv rt.

178. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére RADOS GUSZTÁV r. és TANGL FERENCZ I. tagokat kéri föl.

HARMINCZADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Tizedik összes ülés.

1909 október 25-én.

BERZEVICZY ALBERT akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: B. Nyáry Albert, Plósz Sándor t. tt. — Concha Győző, Csánki Dezső, b. Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Gaal Jenő, Goldziher Ignác, König Gyula, Kövesligethy Radó, Krenner József, Nagy Ferencz, Ortvay Tivadar, Pauer Imre, Rados Gusztáv, ifj. Szinnyi József, Vécsey Tamás, Wartha Vince r. tt. — Angyal Dávid, Badics Ferencz, Balogh Jenő, Bodola Lajos, Borovszky Samu, Császár Elemér, Ferdinándy Géza, Gombocz Zoltán, Gyomlay Gyula, Kégl Sándor, Kollányi Ferencz, Komáromy András, Magyaró Géza, Mahler Ede, Melich János, Nagy Gyula, Onodi Adolf, Petz Gedeon, Reiner János, Szendrei János, Téglás Gábor I. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtítkár.

179. BALOGH JENŐ I. t. fölolvassa emlékbeszédét BRUSA EMIL k. tagról. — Az Emlékbeszédek során fog megjelenni.

180. Főtthkar bemutatja a Történelmi Bizottságnak a **Had-történelmi Közlemények** fölélesztésére vonatkozó jelentését (I. fönt 627. l. 161. pont), melyet a II. osztály f. é. október 11-én tartott ülésében elfogadott és az összes Akadémia elé terjesztett:

„Tisztelt Osztály! A nagyméltóságú honvédelmi Miniszter úr, válaszul az Akadémiának 1907 február 5-én a Hadtörténelmi Közlemények felújítása tárgyában kelt megkeresésére, a jelen év május havában leiratot intézett a M. Tud. Akadémiához, melyben közli az Akadémiával, hogy a Hadtört. Közlemények fölélesztésére a folyó évtől kezdve 5000 kor. évi segélyt ajánl föl s ezenkívül 120 példányra előfizet; az esetleges többköltségre nézve kéri, hogy azt az Akadémia fedezze. Ez állandó jellegű támogatásra nézve azt az óhaját fejezi ki, hogy az csakis a magyar hadi történelem növelésére legyen fordítható. Kívátnosnak tartja, hogy esetleg a Tört. Bizottság kebelében vagy azon kívül erre a célra egy külön hadtörténelmi bizottság alakítás-sék; e bizottságba a maga részéről is jelölne tagokat s az Akadémiának ezekre vonatkozó óhaját tudomására kéri hozni.

Ez ügyben javaslattételre az osztály által a Tört. Bizottság szözlattatván föl: javaslatát a következőkben terjeszti a t. Osztály elé:

1. A bizottság őszinte örömmel és köszönettel üdvözi a nagyméltóságú honvédelmi Miniszter úr elhatározását, melyvel a Hadtörténelmi Közlemények fölélesztésére a jelen évtől kezdve 5000 kor. évi segélyt ajánl föl s ezenkívül 120 példányra előfizet és egyúttal méltánylandónak tartja a Miniszter úr azon óhaját, hogy az esetleges többköltséget az Akadémia fedezze.

2. A bizottság méltányosnak tartja a Miniszter úrnak azt a kívánságát is, hogy a Történelmi Bizottság kebelében vagy azon kívül erre a célra egy külön hadtörténelmi bizottság alakítás-sék, mely bizottságba a Miniszter úr a maga részéről is jelölne tagokat.

A Tört. Bizottság kebelébe rendkívül nehezen volna beilleszthető egy oly állandó jellegű albizottság, melynek oly tagjai volnának, kik a nagybizottságban nem foglalnának helyet; másrészt kétségtelen, hogy a hadtörténelmi kutatások sokkal eredményesebben lesznek végezhetők, ha azok érdekében egy külön hadtörténelmi bizottság létesíttetnek, melynek tagjai közt, megfelelő arányban, az Akadémia kötelékében nem álló oly katonai szakférfiak is helyet foglalnának, kiket az Akadémia a honvédelmi Miniszter úrral egyetértőleg, a bizottságba választ. Ez új, állandó jellegű bizottságnak módjában lesz egyrészt hadtörténeti emlékek felkutatásában eredményesen fáradozni, másrészt pedig éppen katonai tagjai által meg lesz adva a lehetősége annak, hogy a hadtörténelmi kutatásokra szükséges további anyagi eszközöket a honvédelmi kormánytól kieszközölje. Az új bizottságnak a Történelmi Bizottsággal való kapcsolata s így a két bizottság működésének egymással összhangzó tervszerűsége el volna érhető az által, hogy a Történelmi Bizottság elnöke és előadója hivatalból tagja volna a Hadtörténelmi Bizottságnak.

Mindezek alapján a Bizottság javasolja, hogy hadtörténeti kutatások céljaira és a Hadtörténeti Közlemények kiadására a II. osztály kifolyásakép, egy állandó Hadtört. Bizottság létesíttessék.

3. A bizottság által eszközölt számítások azt eredményezték, hogy a honvédelmi Miniszter úr által felajánlott anyagi támogatás nem elégséges a kitűzött tudományos cél megvalósítására; azért szükségesnek mutatkozik az, hogy az Akadémia a felállítandó új bizottság költségvetéséhez a maga részéről is hozzájáruljon, a hogy erre nézve a honvédelmi Miniszter úr is kérést intézett az Akadémiához. Az Akadémia hozzájárulásának összege egyelőre évi 1200 koronában volna

megállapítandó, a mely összeg nagyjából megfelel a hadtudományi czélokra, illetőleg segélyezésre rendelt Festetich-féle alap kamatainak, melyek egy időben tényleg erre a célra szolgáltak.

4. Ha az Akadémia a bizottságnak a fentebbiekben részletezett javaslataihoz hozzájárul, a Bizottság készséggel vállalkoznék a felújítandó Hadtörténelmi Közlemények programjának elkészítésére és egyéb szükséges munkálatok végzésére.

Kelt a Tört. Bizottság 1909 okt. 8-án tartott üléséből*.

Az összes ülés e jelentést egész terjedelmében helyeslő tudomásul veszi, egyszersmind kimondja, hogy gróf Tolnai Festetich László alapítványát, a ki az 1827: 19. t. cz. szerint „a felállítandó tudós társaság vagy magyar akadémia javára, névszerint az a mellett a katonai ismerettárgyakra berendezendő mennyiségtani osztály javadalmazására 10.000 frtot pengő pénzben áldozott“, ill. ez alapítvány évi 1200 kor. ban megállapított kamatait az új folyóirat, ill. a Hadtudományi Bizottság rendelkezésére bocsátja, a honvédelmi Miniszter úrhoz pedig feliratot intéz, melyben meglegt hálájának ad kifejezést és ő Nagyméltóságát egyúttal fölkéri, hogy a szervezendő bizottságba a katonai tagokat kijelölni méltóztassék.

181. SZENDREI JÁNOS l. t. jelenti, hogy Jekelfalussy Lajos m. kir. honvédelmi miniszter egy hadtörténelmi pályakérdés kitűzésére egy száz koronát bocsát a M. T. Akadémia rendelkezésére. — Meleg köszönettel fogadtatik, a kérdés fogalmazásával és a pályázat módzatainak megállapításával pedig a Hadtörténelmi Bizottság bizatik meg.

182. A II. osztály jelenti, hogy elhunyt elnöke helyébe f. évi október 11-én tartott zárt ülésében a jövő évi nagygyűlésig helyettes osztályelnökül PROSZ SÁNDOR ig. és tisz. tagot választotta meg. — Öröndetes tudomásul szolgál.

183. Az osztályok bejelentették a f. évi szeptember 30-án lejárt pályázatokhoz fölkért bírálókat. Ezek az első osztályban a Karátszoni-pályázathoz: HEINRICH GUSZTÁV r. t., ALEXANDER BERNÁT, BANCZAI JÓZSEF, CSÁSZÁR ELEMÉR és VACZY JÁNOS l. tagok; — a Teleki-pályázathoz: P. THEWRECK EMIL t. t. elnökleite alatt FERENCZI ZOLTÁN és RIEDL FRIGYES l. tagok; a Nemzeti Színház részéről: GYENES LÁSZLÓ és MIHALYI KÁROLY urak; — a Nádasdy-pályázathoz: BERCZIK ÁRPÁD r. t., BADICS FERENCZ és HEGEDÜS ISTVÁN l. tagok; — a Farkas-Raskó-pályázathoz: LEHR ALBERT, SZABOLCSKA MIHÁLY és TOLNAI VILMOS l. tagok; — a Bulyovszky-pályázathoz: CSÉNGERI JÁNOS, HARASZTI GYULA és NEGYESY LÁSZLÓ l. tagok; — a Sámuel-díjhoz: ASBÓTH OSZKÁR, SIMONYI ZSIGMOND, ifj. SZINNYEI JÓZSEF rend., MELICH JÁNOS és PETZ GEDEON l. tagok; — a második osztályban Bezerédj István élet- és jellemrajzához: ASBÓTH JÁNOS és MARCZALI HENRIK l. tagok; — a Pesti Hazai I. Takarékpénztár-Egyesület Pályázatához: FÖLDES BÉLA és VARGHA GYULA r. tagok; — az Ipolyi-pályázathoz: BEKEFI REMIG r. és BOROVSKY SAMU l. tagok; — a Lukács Krisztina nyílt pályázathoz: GAAL JENŐ r. és BERNÁT ISTVÁN l. tagok; — a harmadik osztályban a Vitéz-pályázathoz: ENTZ GEZA r. és APATHY ISTVÁN l. tagok. — Tudomásul van.

184. Meghívók érkeztek: Hegedüs Sándor néhai r. tag sír-emlékének lelepezésére (okt. 24.), mikor a főtitkár képviselte az Akadémiát; — a Történelmi Társulatnak Horváth Mihály-émlékünnepére (okt. 21.), melyen az Akadémia képviselőjében számos tag mellett a főtitkár jelent meg; — Thököly Imre fejedelem hamvainak végleges elhelyezése ünnepére (Késmárk, okt. 30.), melyen b. FORSTER GYULA t. és ig. tag fogja az Akadémiát képviselni. — Tudomásul van.

185. Az Akadémia könyvtára október hóban a következő adományokat vette: Balogh Jenő l. tagtól: a) A II. orsz. patronage-congressus iratai; — b) Fiatalkorúak és büntetőjog; — c) Adalékok a fiatalok büntetéseik pszichológiájához; — d) Bulletin de l'Union intern. de droit pénal. — A bosnyák-hercegovinai orsz. múzeumtól: Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Herzegowina. — Perrot G. k. tagtól: Notice sur la vie et les travaux de Gaston Bois-sier. — Winkler Henrik k. tagtól: Uhlenbeck und meine Arbeit. — Dr. Mangold Lajostól: a) Zur Geschichte des Kabinetts Fejérváry; — b) Jahresberichte der Geschichtswissenschaft. — Goldziher Károlytól: Ueber die Anwendung des graphischen Verfahrens im mathematischen Schulunterricht. — Hanton de la Goupillière-től: négy értekezés. — Köszönettel fogadtatnak.

186. A Széchenyi-Múzeum legújabbán Tasner Géza úrtól a következő adományokat kapta: 1. Széchenynek b. Sinához 1858 május 2-án intézett és Tasner Antal hazafias működéséről szóló levele. — 2. Tasner Antalnak e levélre vonatkozó jegyzete. — 3. Gr. Széchenyi Béla 1860. IV. 28-iki levele Tasner Antalhoz. — 4. Tasner Antal arcképe. — 5. Széchenyi szellemi hagyatéka cz. mű. — 6. Széchenyi leveleiről egybeállított lajstrom, 2 db. — Köszönettel fogadtatnak.

187. Az Akadémia könyvkiadásában 1909 október havában megjelentek: 1. Akadémiai Értesítő. 238. füzet. — 2. Mészáros Gyula: A csuvas ősvallás emlékei. — 3. Mráz Gusztáv: A dobsinai német nyelvjárás. — 4. Közgazdasági Szemle. XXXIII. évf. 41. köt. 3. sz. — 5. Archaeologiai Értesítő. Új folyam. XXIX: 4. sz. — Tudomásul van.

188. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére CONCHA Grózy és SZILY KÁLMÁN r. tagokat kéri föl.

Kisebb közlemények.

György Endre l. t. beszéde Dayka Gábor szobrának leleplezésekor Ungvárt, 1909 október 3-án.

Mélységes benyomások egész raja zsi bong agyamban, a mikor Dayka Gábornak, e tragikus sorsú embernek és halhatatlan érdemű költőnek emlékoszlopára teszem le a M. Tud. Akadémia koszorúját.

A belső összeütközések ereje és nyomása minden irányban tragikussá tette pályája egész folyamátát.

Életpályája, a melyet lelkének szelídsége, modorának nyáj-sága, szeretetének melege és élő hitének ereje oly ragyogó biztatással jelölt ki számára, más irányba volt kénytelen fordulni, mert kora érzéketlen maradt a krisztusi tan legelső tételével, a szerető türelmességgel szemben, viszont az ő erős meggyőződése éppen e kérdésnél vedlett át észrevétlenül makacs hajthatatlansággá.

Barátságért rajongó lelke éppen akkor hidegült el legjobb barátja iránt, mikor az kizárólag az ő érdekében fosztotta meg magát a vele együttlakás gyönyöreitől; másik barátja, kihez meleg költői levélét írta, indokolhatatlan hidegséggel zárkózott el e naiv költő elől; és azt, ki költői pályájának vezére, mestere volt, a börtön fenekére vitte a sors forгатaga, úgy hogy az ő kora halála is csak öt év múlva jut tudomására.

Szerelemre szomjas szíve, míg mohó vágygyal esdett érzékeny lelke a női lélek magasabb érzelmvilága felé, lidérczfény után tévedt

süppedékes talajra s csak a szomorú tapasztalat borzasztó sebei maradtak égő üszökként álmagat kedélyén.

Hazafiúi lelke egész tüzeiben kárhoztatja magát, hogy nem magyar nyelven is megszólalt muzsája: *izzó nemzeti érzülete* tüzes lélekkel tör ki belőle, de már II. Lipót trónralépténél aggódik, a jelek nem csalják meg, bármily ragyogóak.

Álmodom-e? vagy homályt von az ég örömnöknek egére?

Majd satyrája egész erejét önti ki az *elnemzetietlenedő* korra:

Csak toldasd már pajtás hosszabbra ruhádat;
Hányd el kalpagodat, csákódat, kucsmádat!

S nála is

A gúny gyakran csak könyek árja,
A szívbe fojtva s ott mérege válva.

Még a *költői hírnév* is behomályosult előtte; a *non omnis moriar* kilátása sem vigasztalhatta: izzó homlokát nem hűsíthette a borostyán. Egy pár jelentéktelen verse jelent meg csak életében, és halála után közel 20 évvel jelentek meg csak Kazinczy kiadásában költeményei.

Egy teljesen tragikus, összetört életpálya ez, és talán éppen ezért oly meglepő hatásúak költészetének termékei.

Mint maga is hitte, sőt mondta is, bármily nagy volt is a haladás, melyet ők tettek meg, *száz év alatt túlélt fejlődési stadiummá* vált az, a mit az ő napjaik szokatlan merészségű újításoknak láttak. Ma már csak irodalomtörténeti értékkel bír a *verselés formái*, a régi distichon, alexandrin és a Ráday versnem között lefolyt küzdelem, sőt a nagy irodalmi harc maga is. Hiszen nemcsak Dayka, az egyeztető irány híve, merit egyaránt élő és holt nyelvekből, s elfogad mindent és minden forrásból, a mi a bálványozott magyar nyelv és költészet előbbvitelére szolgál, hanem éppen az ő munkái felől folyt levelezésben maga Kazinczy ismételve utal a népies motívumokra, *Csokonai* a franczia és német példákra és mindkettejük az ó-klasszikusokból meríti tegyvereit. Petőfi és Arany diadalai végleg lezárták a nyelvújítás és költészeti reform korát, a megújhodott magyar nyelv ragyogó költészettel egyszerre lepte meg a nemzetet.

Elvégre is a *költészet örök alapja*, a melyből táplálkozik a valódi költő minden országban és minden időben, a közvetlen és igaz. Ezért hat még ma is oly erővel reánk Dayka poesise. A teljesen kicsiszolt formában az ő sokat zaklatott szegény szívének közvetlen melege áradozik. Csendes, merengő, bánatos hangja az ő élete. Merengő szemlélődéssé átfinomult szenvedések szólnak belőle hozzánk, a kora halál eszméjével való teljes megbékélés, megnyugvás hangja még akkor is, ha, mint a „*Rettenetes éj*”-ben végig sivit benne a kétségbeesés, vagy az „*Eszendő első napján*” a vergődő lélek, vagy „*A titkos bú*”-ban a mélységes bánat. Az örök emberi szól szívünkhöz és

„A bú mesterkezétől
A legszebb ének, dal fakad”.

Ez a költészet örök lényege; és ez Dayka költészete.

Csak *egyellen egy oasis* van Dayka elégiáinak sötét láthatárán, csak egyetlen egy tavaszi napsugár a bánat által letarolt avar mezőn, de az nem tántorgó, nem ingatag: a megingathatatlan hit a messze jövőben és egyúttal a hit a jövő fejlesztésének legbiztosabb eszközében.

Ez a hit csendül meg „*A remény becse*“ című költeményében és „*Győzedelem jövőndölése*“-ben, mely először vonta rá Kazinczy figyelmét; már 1788-ban bizvást éneklí:

Az forgatá fel Trója várát,
Kinek felére hajolt Minerva.

Mélyen megható, majdnem megdöbbenő prophetia. Mária Terézia altató kormányzata után, a kalapos király önkénykedéseinek tetőpontján, az általános elcsüggedés közt éppen a lemondás bánatos költője buzdítja nemzetét. Biztos kilátást mutat zimankós őszi napon fényes nyárra a bujdosni készülő fecskemadár!

Es alig két év multán, mikor a magyar közélet nemzeti lüketezése példátlan magasságra szökik fel, — az 1790-ik év volt legtermékenyebb éve a magyar politikai irodalomnak is, — ő ad ismét hangot az általános örömmámor közt a jövő iránt aggódó kételynek. És e lelkes tüntetések, menetek, örömmámor után bekövetkezett a visszaesés, elcsüggedés kora, jó talán legszomorúbb része a magyar közéletnek, míg végre a „*Recrudescent*“ viharos tárogatója elhallgat s megszólalnak a „*Dolet paterno cordi*“ lágyabb akkordjai.

Dayka jól mutatott a jövő ösvényére. Talán sehol sem emelkedett annyira köztudattá az irodalom és közélet közti kapocs szoros volta, mint nálunk e másfél század alatt. A kedvező viszonyokat követő elbizottság s a viharokat követő elcsüggedés egyaránt sújtotta a közéletet. s a nemzeti érzés melegágya mindig irodalmunk volt.

Szélsőségekre hajló kis nemzetnek megbecsülhetetlen kincsévé vált annak hirdetése, hogy vad lármától harsogó, vagy a sötét bánatban ülő nemzetnek mindig van menedéke:

„*Peragit tranquilla potestas, quod violenta nequit.*“

És „a nemzeti lélek tüzes ébresztői“ a szerzetes czellákban, Berzsenyi „*Romlásnak indult magyar*“-jában, Kölcsey *Huszt*on a „*hass, alkoss, gyarapíts*“-ban ugyanazt zengi, a mit Széchenyi hirdet. Ha a *hazát* szolgálja a *szántóvető*, a mikor a barázdába hullanak verejtékei, vagy az iparos pörölye, mennél inkább azok, a kik az édes magyar nyelven keresik a szépet és igazat, emelik a nemzet költészetében és tudományában a nemzet szellemi tőkéjét, azt a *tranquilla potestast*, a mely végső menedékünk és biztos menszvárunk a tomboló viharban épp úgy, mint a kimerültség és elcsüggedés vészterhes, álmatlan, sötét éjszakáján.

Hogy egy nagy magyar elegikus ajkán szólalt meg ez a hang és ő szöghi oda századok tanuságául a komoly szellemi munka győzelembiztosító értékét a jövő nemzedékeknek is: ez talán legméltóbb emléke ennek a szegény, sokat szenvedett költőnek, kinek emlék-szobrára megindultan teszem le a M. Tud. Akadémia koszorúját.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV.

XX. KÖTET.

1909. Deczember 15.

12. FÜZET.

Kazinczy Ferencz és az Akadémia.

(Olvasta *Heinrich Gusztáv* r. t. 1909 nov. 29).

Folyó évi október 27-én volt százötven esztendeje, hogy Kazinczy Ferencz, irodalmunknak egyik legfáradhatatlanabb, legönzetlenebb és legérdemesebb munkása született. Ötven évvel ezelőtt születésének századik fordulója a magyarság legszélesebb rétegeire kiterjedő fényes nemzeti ünnep volt, melynek hőfokát nemcsak a jeles férfiú érdemeinek meleg elismerése, hanem az akkori politikai viszonyok is érthetővé teszik. Ma nem kell a nemzeti szellemnek az elnyomatás és üldözés hatalma ellen küzdenie; ma nyugodtabban és tárgyilagosabban beszélhetünk Kazinczyról is, kinek jelességeit és gyöngéit egy fél századnak alapos és sokoldalú irodalomtörténeti kutatásai egyébként is sokkal megfelelőbb és igazabb világításba helyezték. A mostani jubiláris évforduló, melynek megünneplése csendesebb mint a félszázad előtti, de nem kevésbbé indokolt és igaz, azért már is alkalmat szolgáltatott arra, hogy kegyeletes megemlékezések hangozzanak róla, kiről Kölcsey Ferencz „rokona és barátja, tanítója és társa” fölött mondott gyönyörű akadémiai emlékbeszédében oly szépen mondta, hogy „eszköz volt a sors kezében: izzadott azért, a minek gyümölcseit aratni más fogja; félszázadig küzdött a pusztában s egy messze pillantás az ígéret földébe lön minden jutalma.” És „szellem vala ő, mely a tespedő egészet oly sokáig csaknem egyedül eleveníté, s lépeső, melyen egykorúí magasabbra hághassanak s a szerencsésebb maradék tetőre juthasson.” Kölcseynek e jövőndölése bekövetkezett: ma már mindnyájan tudjuk, hogy Kazinczy működése nélkül, bárhogy mérlegeljük is abszolút becsét, nyelvünknek, irodalmunknak és főleg költészetünknek fényes fölvirágzása a múlt század első felében el nem képzelhető. Már ez maga is kimagasló helyet biztosít neki irodalmunk történetében és a nemzet kegyeletes megemlékezésében.

E megemlékezés kötelessége alól nem vonhatja ki magát Akadémiánk sem, melynek rendes tagja volt, ha, sajnos, korán

bekövetkezett elhúnyta miatt nem is fejthetett ki nagyobb jelentőségű munkásságot az Akadémiában, mely működését ép hogy megkezdte, mikor Kazinczy váratlanul kilépett az élők sorából. De a nagy ügy körül buzgólkodók sorában ő volt a legbuzgóbbak egyike, mint a korabeli jegyzőkönyvekből, levelezésekből merítő következő vázlat is mutatja, melynek egyedüli célja: azokat a szálakat fölmutatni, melyek őt Akadémiánkhoz fűzték, és azokat a szerény nyomokat fölmutatni, melyek munkásságát az Akadémia körében jelzik.

Kezdetben a nyelvújítás mestere, a ki nagy művét féltette az új intézettől, várakozó állást foglalt el az Akadémiával szemben. A mint barátjai őt a pozsonyi dietán történetekről értesítették, rögtön nyilatkozott a nagy nemzeti ügyről, melyről akkor különböző körökben igen eltérő vélemények nyilvánultak és melynek korszakos fontosságát csak kevesen értették meg. „Én (írja 1825. novemb. 15. Kazinczy Andrásnak) eleitől fogva ellensége voltam a Magyar Akadémia, mert a Francia Académie a Francia Nyelvet elrontotta. De az onnan jött, hogy a Francia Írók nem merték *vezetni* az olvasókat, mindig ezeknek approbációját keresvén, ezeket *kövezték*, s így a Nyelv elasszonyosodott. De a neologusok régen triumpháltak s azok között, a kik szólni fognak a dologhoz, s ilyen gróf Teleki József is és Bibliothecarius Horvát, sokan vannak, a kik tudják, a mit tudni kell. A dologból jó lehet és bizonyosan jó lesz. Az Isten árássa rá áldását.“

A mint az eszméből tett készült lenni, Kazinczy nyomban a munkások közé állt. Tagja volt azon „választottságnak“, mely gróf Teleki József elnöke alatt Pesten 1828 márczius 10-dikén összeült és április 7-dikéig az Akadémia első szervezetét megállapította. Barátjai már előzőleg értesítették a dolgok folyásáról. Jankovich Miklós már 1827 decz. 15. írja neki, hogy gr. Teleki a „Magyar Akadémia iránt tartandó deputatio előüléléjévé nevezetett“ és hogy Teleki Kazinczyt is kirendelte e bizottságba. Jankovich maga is ott lesz, de inkább akar hallgatni mint beszélni, mert az egész tervet nem helyesli. Bővebb tudósítást vesz Kazinczy decz. 27. Zádor Györgytől és 1828 jan. 21. Toldy Ferencztől, febr. 1. pedig értesíti Vay Ábrahám, hogy márcz. 6-án Pestre indul „az Akadémia statutumai kidolgozása végett 11-a Mart. kezdendő ülésekbe“ és nagyon óhajtáná, ha Kazinczy is vele mehetne. De ez már febr. 18-án érkezett peres ügyei miatt Pestre. Hívei örültek, hogy ő is részt vesz a fontos munkában. „A Magyar Akadémia virágoztatásához, vezetéséhez (írja neki Péczely József 1828 márcz. 4.) literatúránk halhatatlan érdemű Nestorának sok szerencsét, ifjú tüzének, lelke eleveniségének tartósságot szivemből kívánok.“

Kazinczy részletesen értesíti barátjait az akadémiai tanács-

kozásokról; még a legkisebb mozzanatok és jelentéktelen külsőségek is lekötik figyelmét. Különösen érdekes e szempontból 1828. április 14-én Cserey Miklóshoz intézett következő levele:

„A Diaeta végzéséhez képest ő csász. k. főherczegsége e tárgyban összegyűlést parancsolván, annak praesesévé csanádi főispán és Tabulae bíró gr. Teleki József urat, a koronaőr unokáját, és az alább előszámlálándó tagokat nevezte ki. Azon palotában azon asztal mellett, azon székeken tehát, hol a kir. tábla ítélgeti a pereket, márcz. 15-d. ülést tartánk ily renddel: A praeses jobbjá mellett: 1. Bozsoni püspök és helytartói tanácsos Horváth János, 2. Superint. Kis, 3. gróf Dessewffy József, 4. én, 5. b. Mednyánszky A., 6. Kisfaludy Sándor, 7. Guzmics, 8. Bitnitz Lajos, 9. Szemere Pál, 10. Superint. Budai, 11. Cons. Bene. Általellenben a praessessel: 12. Vitkovics, Balra a praeses mellett a négy első fundátor: gróf Széchenyi, Vay, gr. Andrássy, gr. Károlyi, 13. Fejér, 14. Bartal Gy., 15. Horvát István, 16. Jankovich, 17. Schedius, 18. Horváth Endre, 19. Döbrentei, 20. Kövy, 21. Ercsey. Kulesár beteg vala s nem jelenhete meg, marc. 30-d. pedig megholt.

„Márcz. 13-d. gr. Teleki in corpore mutata be bennünket a palatinusnak; pompás hintókon menénk fel, s a hid tömve vala azokkal, a kik nemzeti érzésből gyűltek fel oda látásunkra és hogy igyekezetünkre áldást kívánjanak. Sokan hangosan kiáltották azoknak neveiket, a kik Pesten nem laknak, és a kiknek megpillantása itt nekik azért vala örvendetes, mert váratlan vala. A nádor hosszan felelt, deákul, s ránk bizá, hogy a nemzet nagy várakozásának feleljünk meg. Én a nádornál már marc. 9-d. magam valék, penészes ábrázattal és rekedt hangon... A nádor szálás úr, kopasz, physiognomiája mint a testvéreie, magas homlok, igen kis áll. Beszéde lelkes, pronunciaiója a deákban német accentusú, de deákul nemcsak folyvást szól, hanem szépen is.

„Felolvasánk a diaetán készült planumot, azt megigazítánk, feltevének a statutumokat, a diploma formuláját. 42 tag lesz fizetéssel, Pesten s Budán, s Pesten és Budán kívül. De a capitalis nevezetesen fog nevedekni, mihelyt Ő Fels. a planumot és statutumokat sanctionálni fogja. Ápr. 7. húsvét 2-dikán volt a 20-d. és utolsó ülésünk. Azolta lepurizálák a végzéseket és ma olvassuk fel a gr. Teleki házánál, magyarul és diákul, hogy azokat gr. Teleki a palatinusnak vasárnap bemutathassa.

„Én a dolognak szerencsét ígérek, s úgy hiszem, hogy a nemzet századok mulva is gyönyörködve fog visszatekinteni arra, hogy most együtt valánk...”

A nyelvújítás ellentétes pártjai már a választmányban is szembe kerültek egymással és főleg Döbrentei, kit nyilván nem-

csak az ügy érdeke és önhitt, fölfuvakodó természete tüzelt, kelemetlenkedett az ősz mesternek. Viszonyukra éles világot vet Kazinczynak 1828 április 6-án, húsvét első napján kelt levele, melyet a szervezeti munkálat elkészülte után írt P. Thewrewk Józsefnek. „Mi holnap bérekesztjük üléseinket,“ írja, mert a tagok az ünnepek miatt haza sietnek. „A nyelvrontás ellen Himfy és Horváth Endre sem harczola oly megátalkodottsággal, mint Döbrentei, s rendes vala látnom, hogy ő Horváth Endrének ezen szavaira is felkölt: „semmit nem kételkedünk“, nulli dubitamus. Nevettem, hogy Döbrentei barátja által épen az kiáltaték nyelvrontónak, a ki engemet azért mind igen sok leveleiben, mind a Tudományos Gyűjteményben megostoroza. Ugyan kell-e ezt a latinismust bántani, s a római az ily általvett graecismusokban mocskot keres-e vagy szépséget? Sokszor nyelvemen volt, a mit Goethe taníta, hogy a grammatika szoros követése lelketlenségre mutat; de az itt csak ingerlést szült volna.

„A statutumok fordítását rám bízta az előlülő (mert az deákul tétetett föl, hogy az Udvar elébe mehesen columnariter két nyelvben). Magyarságomat egyedül Döbrentei feddegette. „Leend“ nem magyar szólás, úgymond. Én minden változtatást, igazítást oly szerényen türtem, hogy Himfy e szókra fakada: „Uram Bátyám nem perel úgy, mint..., mikor változtatnak dolgozatán?“ Nem én, mondám, sőt néha javalom az igazítást, mert jobb, a mit oda tesznek; osztán hiszen itt a küldöttség szól, nem én. De a „leend“-re Döbrenteinek mégis csak szólék. Hát már annyira megyünk, mondám nyugalomban, de fenn szóval, hogy a paradigmákból is kibányunk némely formákat? Hiszen Szemere Pál 1681-ben a soproni diaetáról ezt írta Zemplénnek: holnap mondják a királyt bejövendőnek. Super. Kis is felkele Döbrentei ellen s ezt mondá: „Azért, hogy a stilistica aljasb nemeiben nem jó a ‚leend‘, jó a fentebbekben“. Kikelt Döbrentei a ‚más‘ használata ellen; azt mondá, hogy csak személyre használandó. Guzmics kérdé: miért mondják hát ‚máshol‘, ‚máskor‘ stb.

„Valamely írásunkban ez állott: ‚Ad similitudinem aliarum societatum eruditarum‘. Döbrentei ezt ki akará törletni: ‚nekünk nem kell példa‘. De erre mindnyájan vagy rárikoltak vagy elmosolygák magukat; én pedig eléggé hangosan ezt: ‚Már látom, Krisztust is mást akar némelyikünk, hogy a miénk más legyen, mint a másoké‘. Nékem egy barátom előre megsugá, hogy őrizkedjem; ellenségeim le akarnak vágni. ‚Ne félj‘, mondám, ‚még szeretni fognak‘, s szerényen viselém magamat, a mint azt a Himfy szava is mutatja... E szavaimat is megcorrigálta: ‚jobb mint az‘; így kell magyarul, úgymond, ‚jobb annál‘. Azt kértem tőle, ha kárára van-e a nyelvnek vagy hasznára, ha benne a

jelentésnek két formája is van? De ő épen oly dühvel purista, mint a kik a neológiát vizzik a legnevettségesebb pontig.“

Gróf Teleki még április 17-re és május 10-re is hívott össze ülést „a letisztázott dolgozatok fölolvassása” végett. „A nádor (írja Kazinczy május 10-diki levelében) kegyesen fogadá a grófot és megígérte, hogy az Akadémia még a Diaeta előtt fel fog állani.“ De azért lassan haladt az ügy. Az irományok, írja Kazinczy 1828 május 30-n, még mindig a nádor kezében vannak, „mert jobb időre vár s tudni fogja, hogy Bécsben most egyéb gondok vannak, mint ez, s így az irások ott csak hevernének“. A nádor július közepén terjesztette föl az Akadémia alapszabályait, de a megerősítés késett. Kazinczy még 1829. jan. 30. és febr. 21. is kifejezést ad aggodalmainak, noha ekkor az a téves hír volt elterjedve, hogy a megerősítés már megtörtént. Nehány nap mulva, febr. 28-án, újra ír ez ügyben Kis Jánosnak: „A Magyar Akadémia felől Wesselényi Bécsből azt a hirt hozá, hogy Ő Felsége helybehagyta, megerősítette. Mindennap várjuk a kir. leirást. Midőn nádorunk Bécsbe ment fel a császár születése napját ünnepleni, Széchenyi és Andrássy megkérék a főhercezeget, hogy tégyen kérést éránta Ő Felségénél; s ha meglesz, a mit ohajtunk, a nádornak fogjuk köszönhetni“. De még ápril. 2-án is azt írja Guzmicsnak „a leghitelesebb forrásból“, hogy a király még mindig nem erősítette meg a statutumokat. Sőt 1829 őszén ugyanezt írja Cserey Miklósnak; de azzal vigasztalódik, hogy a király megígérte, hogy még a Diaeta előtt megerősíti az Akadémiát; nem kételkedhetni, hogy ezt csakugyan meg is teszi. De még decz. 12. is újból panaszolja, „hogy a Tudós Társaság, mely régen megszületett, mégsem kapta meg a keresztelést“ és csak a következő 1830. év közepén (auguszt. 10.) írhatja végre Zádornak: „Auguszt. 5-d. megvala nálunk a gr. Majláth Antal installatiója. A bejövetel estvéjén gr. Andrássy György összejött velem a főnotáriusnál s meglátván, így kiáltá fel: Nem is köszönök az Úrnak, hanem köszönés helyett csak azt beszélem el, hogy Ő Felsége megállapította a Magyar Académiát“.

Ezzel Kazinczy két éven át húzódo aggodalmi el voltak oszlatva. Nem sértem meg a nagyérdemű férfiú emlékezetét, ha megjegyzem, hogy bizonyára nemcsak az ügy izgatta őt, hanem nyomorúságos helyzetének kecsesgető javulása is; hisz bizton számíthatott arra, hogy az új intézetnek fizetési rendes tagja lesz, sőt remélhette, hogy esetleg az Akadémia főtitkárává őt választják. Előbbi reménysége csakhamar megvalósult, az utóbbi, mint látni fogjuk, hiúnak bizonyult.

Az akadémiai ügy tárgyalása különben igen kedvező hatással volt az öreg úrra, a ki most számos előkelő emberrel érintkezett és sok kitűnő íróval ismerkedett meg személyesen. Ezek

közül többen nagy mértékben nyerték meg Kazinczy tiszteletét és rokonszenvét. Így büszkeséggel írja egyik levelében (1831 márcz. 11. Wesselényinek), hogy márcz. 11. gr. Károlyi Györgynél ebédelt, mire hozzászói: „Mikor az ember a sok haszon-talan, a sok gonosz közt végre ilyeneket talál, mint Károlyi és Andrassy, mint emelkedik fel lelke. Valljuk meg, jobban vagyunk, mint eddig voltunk, és hogy ez a kezdet szép jövőndöt ígér“. De senki sem nyerte meg mély tiszteletét és meleg rokonszenvét nagyobb mértékben, mint gróf Széchenyi István, kivel (1828 októb. 16. Cserey Miklósnak írt levele szerint) szeptemberben „egy felejthetetlen szép estvét' tölte 'négy szem közt'. Azután folytatja: „Végre neki mennie kellett. Nem kísérne el az Úr a hidig? — kérdé. Sőt engedje meg a Mélt. Gróf, mondtam, hogy addig, a hol várják. Így gyalog általmenénk a hidon, gyalog fel a palatinus kertje gradicsán, gyalog fel a meredek tetőn s a theátrum előtt vevék búcsút. A gróf a palatinus lakásáig kísére vissza, hol az út elstüled a két fal között... Az én lelkem emelkedik, valamikor Széchenyire gondolkozom. Sok jót teve máris és még többet fog“. Későbbi leveleiben is ismételve említi Akadémianak nagy alapítóját, mindig a legmélyebb és legmelegebb tisztelet hangján.

Végre a tervezgetések, tanácskozások és aggályok korszaka után megindult a cselekedetek korszaka. Az Igazgató Tanács 1830 novemb. 17-én gr. Cziráky elnöklete alatt Pozsonyban tartott első ülésében Kazinczyt a történeti osztály vidéki rendes tagjává választotta, a ki mint ilyen buzgó munkása volt az Akadémiának már nyolcz hónap mulva, 1831 aug. 22-én bekövetkezett haláláig.

Megválasztatásáról Döbrentei értesítette őt — „érdemed kész tiszteletiből“ — még nov. 17-én éjféli körül írt levelében, melyre Kazinczy nov. 30-án felel: „Meleg szívvél köszönöm tudósításodat. Azt örömmel vevém vala, ha szó rólam ott nem volna is. Így az öröm érzéséhez a hála érzése is járult. Szerettem volna már most itt látni némely neveket; de azok még ide jönek, úgy hiszem. Most főörömem az, hogy a megholt Kisfaludy Károly s a Vörösmarty és Schedel nevei itt állanak. Ezeknek szeretete s a Fenyéryé (Stettner György írói neve) és Bajzáé nékem kevélységem“. Már egy héttel előbb (nov. 23.) értesítette Kazinczy Guzmics Izidort: „Meg van tehát, a mit rég ohajtánk, a Tudós Társaság alapintézete erősítve, Széchenyi kívánati a megerősítés oklevele némely pontjai ellen teljesítve, és a rendes tagok kinevezve“. Azután néhány megjegyzést tesz a kinevezettekre, a kik közt sok volt a nulla, és kimaradottakra, mire így folytatja: „En ezen új epocháját nemzeti erőlködésünknek egy magyar Atheneon cz. pindarikonban éneklém előre

meg öt énekben; de csak most nyomatik Pozsonyban. Énekeim: 1. A Nemzethez, 2. Ferencz, 3. Ferdinánd királyainkhoz, 4. Nádorunkhoz, 5. Fundátorainkhoz; egészen hellén szellemben“. Sajnálja (decz. 5. Guzmicsnak), hogy Szemere és Fáy neve kimaradt; annál jobban örül Toldynak, kiről 1831. márcz. 11. és írja Wesselényinek, hogy szereti „ezt a tüzes, lelkes, tanult ifjút. Bár sok volna ilyen. Én őt ohajtám secretariusnak, nem az általam egykor szeretett, most ugyan nem szeretett és, bátran mondom, nem szerethetett Döbrenteit.“ Ápr. 4. ismét visszatér a választásokra és idézi Cicero mondását: „In omni civitate cavendum imprimis, ne plurimum valeant plurimi“, mire folytatja: „Ezt ohajtám én, midőn Pyrker és Horváth János fényt nem adának Akadémiánknak, s olyakat láték megtisztelve, a kiket ott meglátni nem ohajtottam“. Egyéniségére jellemző, a mit e levélben folytatólag elmond. „November 23-án (írja) már itt vala a Döbrentei levele d. d. 17a nov. és mégis feleségemen és gyermekeimen kívül senki sem hallott tőlem semmit. Tegnap egy Buday nevű fiskális vett a dologról hírt Pozsonyból, s midőn hozzám jövének tudakozni, elébb tagadtam, de látván, hogy tudják, mutattam némelyeknek a Döbrentei levelét. Én is szeretem, a mit nem lehet nem szeretni; de inkább becsülöm magam, mint hogy az affélét kidoboltassam, hogy csudálják, mely *nagy* vagyok én“.

Aggodalmait a Tudós Társaság működése iránt később is fölhangzanak. Még 1831 január 7-éről írja Guzmicsnak, hogy „a M. Akadémiának az a nagy haszna lehet, hogy dolgozásainkat meg fogják olvastathatni másokkal, minek előtte kiadják. De (teszi hozzá) bár oda soha se találjon rést a gyűlölség vagy czinkoskodás... a közügy temploma küszöbén nem szabad benünköt az ellenséges indulatnak bekisélni“.

Az Akadémia (akkor még „Magyar Tudós Társaság“) első, 1831-ben legfelsőbb megerősítést nyert „Alaprajza“ szerint a társaságnak „egyedül csak az van téve céljává, hogy munkálódása által hazánkban a tudományok és szép művészségek hazai nyelven műveltesse; s viszont ezek által a nyelv maga csinosulást, fennséget és bővülést nyerjen“; a „Társaság Foglalatosságai“ pedig ugyanazon „Alaprajz“ szerint ötfélék: „1. A hazai nyelv műveltetése, 2. Munkák kiadása, 3. Munkák megbirálása, 4. Jutalomkérdések, 5. Tudományos utazások“. Kazinczy méltán írja 1831 márcz. 11. báró Wesselényinek, hogy „ennek a Társaságnak is, mint minden emberi dolgoknak, nem nagy a kezdete; de idővel igen jóvá lehet, s nem lesz idő, mely Széchenyit hálás tisztelet nélkül emlegesse“.

Minket most, Kazinczy közreműködését tekintve, csak a 3-dik, a kritikára vonatkozó pont érdekel, mely teljes szövegében így hangzik: „A munka becsének közhirül adása, a jó s

rossz kimutatása mind az olvasó közönségnek, mind az írói pályára indult ifjúságnak hasznos útmutatásul szolgálván, a tudós Társaság ügyelni fog arra, hogy bármely nyelven írott munkák, értekezések (akár a Társaság tagjaitól, akár más szerzőktől származzanak ezek) tulajdonságai, tudományos és erkölcsi hasznai, valamint szinte fogyatkozásai és tévedései szorgos gondnal de mégis tiszta szelid lélekkel ítéltesse meg . . . Ezen meg-bírálásokat a Társaság folyóiratában . . . fogja kiadni“. Egy-idejűleg készült „Rendszabásai“ 7. pontja pedig a Társaságnak ezen teendőjét következőleg állapítja meg: „A nyomtatásban megjelent munkákat szoros, de egyenes vizsgálat alá veszi; a legjelesebbeket megjutalmazza s bírálásit, valamint tudományos hirdetményeit közre eresztí“. (*Évkönyvek* I. köt. 102. és 112. l.) A tervezett folyóirat tudvalevőleg a „Tudománytár“ volt, mely csak 1832-ben, tehát Kazinczy halála után, indult meg. Szerkesztőjévé az első nagygyűlés 1831 febr. 22. tartott 7. ülésében megválasztotta „sokszok többsége által“ Stettner György hites ügyvédet és N. Torna vármegye táblabíráját. Ez azonban még a folyóirat megjelenése előtt Pápára kerülven tanárnak, a „Tudománytár“ szerkesztőjévé az 1832-iki III. nagygyűlés szótöbbséggel Schedel Ferenczet választotta.

A tervezett folyóirat szerkesztése ügyében a IV. nagygyűlés 1831 febr. 17. gróf Dessewffy József, Döbrentei Gábor, Kazinczy Ferencz,¹ Kisfaludy Sándor, Kölcsény Ferencz és Tittel Pál tagokból álló bizottságot küldött ki, melynek jelentését Kölcsény írta meg és már febr. 27-ikén terjesztette elő.² A bizottságban két lelkes barátja volt a kritikának: Kazinczy és Kölcsény, de egy lelkes ellenzője is, Kisfaludy Sándor, a ki a kritikát a tudományok jégzáporának tekintette. Utóbb, az Akadémia szempontjából, Vörösmarty is csatlakozott hozzá. Az ellenzők, úgy látszik, erősebbek voltak, mint a pártolók, mert már a Kölcsény jelentése is a kritika ellen fordul, a nagygyűlés pedig a „küldöttség véleményének nyomán, a kivonatok mellett döntött: „Mivel jobb, ha szorosabb kritikát csak külön személyek adnak ki mint egész társaság, inkább olyan célirányos kivonatok közlése lett elfogadva, melynél fogva az olvasó mind az írói világ ujságaival juthasson ismeretségbe, mind saját fejével hozhasson arról ítéletet, ha valami könyv hasznos-e s reá nézve gyönyörködtető vagy szükséges-e“. (*Évkönyvek* I. 68. l.) Együttal megállapított, hogy kivonatok az 1831. év kezdetétől a hazában

¹ Kazinczy utóbb tagja volt annak a választmánynak is, melyet az Akadémia a kassai színésztársaság kérésére kiküldött, hogy eredeti és fordított színdarabokról gondoskodjék.

² Kiadta Bárczay Oszkár, *Irodalomtörténeti Közlemények* V. 1895. 210. l.

megjelent könyvekről készíttessenek és hogy „költői művek mutatványhelyek által hozassanak ismeretbe“. De ezzel az ügy nem volt elintézve. Schedel Ferencz, midőn a „Tudománytár“ szerkesztését átvette, ismét a kritika mellett foglalt állást,¹ de javaslatát a nagygyűlés 1832-ben sem fogadta el, hanem kimondta, hogy a Társaság folyóiratában az „előadás formája ne bírálható és vitatkozó, hanem inkább értesítő és közlő legyen“.

Kazinczy akadémiai működése a kritika, illetve kivonatoslás körén belül maradt.² mert halála előtt az Akadémia egyéb teendőket nem indított meg. A II. kisgyűlés megbízta Kazinczyt, mit 1831 márcz. 9. Kis Jánosnak is megírt, hogy Lassú Istvánnak (Kazinczy tévesen Ferencznek mondja), a statisztika és földrajz szorgalmas munkásának, *Horász ódáihoz írt jegyzeteiről* (Budán, 1829. 195 lap) és a 18 esztendő Szalay Lászlónak, a későbbi kitűnő történetírónak *Bimbók cz.* verskötetéről adjon véleményes jelentést. Kazinczy véleménye mind a két munkáról kedvezőtlen volt. Lassú művét philologiai és aesthetikai szempontból igen kifogásosnak mondja, sőt nyelv és helyesírás tekintetében is gyöngének találja. Már 1831 márcz. 29. írta Kis Jánosnak, hogy Lassú művét nem ismerte, mikor neki kiosztották; „de örvendék a parancsnak, úgy híven, hogy ez az ember Mitscherlich és Nitsch után dolgozott. De mint lettem oda, midőn két lapnyi praefatióját olvastam meg, sőt csak a czímlapot³ is már. Ez az ember sem poetai lelket nem kapott, sem annyi eszet nem, hogy tudta volna, mit kell annyi commentatorból kiszedni És magyarul sem tud, a mint írónak kellene. Mindezt elmondám élő szóval, felolvastam praefatióját s azt vetém mellé, hogy a könyvről feddés nélkül szólni nem lehet“. Szerencsére a munka csak most került ki sajtó alól, de czímlapján 1829 áll, tárgyalása tehát nem tartozott már az Akadémia körébe, miért is Kazinczy további részletekbe nem bocsátkozott. A heti ülés ily értelemben határozott is, mert mellőzte a Lassú-féle munka ismertetését.

Ugyanabban az ülésben előterjesztette Kazinczy Szalay Lászlónak *Bimbók* czímen megjelent első irodalmi kísérletéről szóló jelentését, mely nem találkozott társainak tetszésével, mert

¹ A Tudós Társasághoz ez ügyben intézett levelét közli Bárczay Oszkár, id. h. 214. l.

² Kazinczy 1831 márcz. 8-án azt írja Zádornak (Stettner György), hogy az akadémiai ülésekről megcsinálja a híradást a Tudományos Gyűjtemény számára. Ezt azonban nem ő tette meg, hanem hivatalból Döbrentei. L. Tud. Gyűjt. 1831. V. kötet 118—128. l.

³ Ez teljesen így hangzik: „Q. H. Flaccusnak ódái. A két magyar hazában lévő ifjúságnak és a római classica litteraturában gyönyörködőknek számára nemzeti nyelvén készített magyarázatokkal kiadta Lassú István“.

nagyon terjedelmes volt; midőn pedig szerzője megrövidítette, az 1831 ápr. 5. tartott heti ülés kritikai élet nem helyeselhette. Vörösmarty kifogásolta, hogy még módosított és rövidített alakjában is „tovább ment a javallott kivonathoz” és kijelentette, a miben talán igaza is volt, hogy a kritikát csak akkor tartja megengedhetőnek, ha a bíráló, kifejezett ítéletét saját neve aláírásával a maga egyéni véleményének vallja. Azért követelte, hogy a közgyűlésnek a kritika ellen irányult határozata szorosan alkalmaztassék, míg néhány tagtársa helyesen hangsúlyozta, mit Kazinczy 1831 márcz. 29. Kis Jánosnak is megírt, hogy versekötetknél nem adhatók kivonatok és a kritika teljes mellőzése bajosan vihető keresztül. Végre elhatározták, hogy Kazinczy véleménye „tétessék most a levéltárba s terjesztessék a jövő őszi ülés elébe, Vörösmarty pedig adja az ő munkáját az ő vélekedése szerint”. Vörösmarty a heti ülés fölhívásának kissé furcsán felelt meg: az ismertetendő kötetből öt költeményt közölt, melyekből a szerző gondolkodása és iránya legjobban felismerhető, a maga részéről pedig mellőzött minden bíráló megjegyzést; de álláspontját egyúttal a Társasághoz intézett beadványban bőven kifejtette.¹ Kazinczy e fejtegetéssel szemben már nem védelmezhetette álláspontját, mert az őszi ülés idején már nem volt az élők közt. A Szalay verseiről írt bírálatát különben terjedelmes és beható, sok jóakatról tanúskodik és voltaképp elég kedvező is,² hisz a bíráló a következő eredményre jut: „Valóban ezek a bimbók szép virágok, zamatos gyümölcsöket ígérnek, ha az ifjú kertész gyakorlani fogja magát és arra szoktatni, hogy az egyszerűt a csengő üresnek s a czifrának fel ne áldozza”. Csak a kornak előítéletes idegenkedése a kritikától érteti meg Vörösmarty álláspontját, hogy az Akadémia kritikát ne gyakoroljon, míg a messzebbre látó és szélesebb látókörű Kazinczy élete végéig a kritika szükséges és hasznos voltának minden megszorítás nélkül lelkes híve maradt.

Kazinczy még két bírálatot írt (1831 máj. 9.) az Akadémia számára: az egyik szól Himfy válogatott dalainak fordításáról, melyet gróf Majláth János 1831-ben tett közzé. De ebben igen rövid lehetett, mert voltaképp csak egy 1829-ben megjelent munkának új kiadásáról volt szó. Kazinczy azért nem is bocsátkozik a fordítás bírálatába, de igen helyesen megrója a kötet szerkesztésében nyilvánuló botrányos gondatlanságot.

A másik bírálat igen jellemző Kazinczy lelkes buzgalmára. Tárnya: Setétkúti Setétt Imre huszárhadnagynak németből (Toldy szerint lengyelből) fordított vígjátéka *A bársony cipő* volt, mely

¹ Kiadta Bárczay Oszkár, id. h. 209—211. l.

² U. a. 206—209. lap.

már 1827-ben készült. A darabot Vörösmarty is rossznak ítélte, Kazinczy is; ez utóbbi még erkölcsi szempontból is elhibázottnak tekintette. A fordítást sem tarthatta sikerültnek, azért maga teljesen átdolgozta a „kevéstekintetű darabot“ *Az atlasz papucs* cím alatt és mellékelte 1831 máj. 24-én kelt bírálati jelentéséhez, melyben elmondja, hogy „a darab fabuláját legfőbb vonásaiban megtartotta ugyan, de az alkotás, a dialogus egészen az övék, és nem felejté, hogy a Szín költőjének a vigjátékokban nem szabad a moralitásról megfeledkezni“. A kisgyűlés elfogadta Kazinczy véleményét, visszaküldte a kéziratot, mivel „az alapszabályok csak remek művek fordítását engedik meg“, Kazinczy átdolgozását pedig a levéltárban helyezte el. (Halála után Bajza és Schedel kiadták Kazinczy Eredeti Munkáinak I. kötetében, 1836, 267—290. l.) Ez alkalommal helyesen írja Kazinczy 1831 máj. 27-én Guzmicsnak az Akadémia eddigi munkásságáról: „Mi gyűlésünk s csinálgatunk holmit; de az lesz legjobb, ha a jövő nagygyűlésen kiki valami olyat mutathat elő, a mit a Társulat nem parancsola.“ Tehát, mint ismételve Vörösmarty is, ő sem helyeselte az örökös kivonatolást, mely a tagokat teljesen lefoglalta, hanem önálló munkásságot óhajtott, mely az irodalmat előbbre vigye.

Kazinczy utolsó dolgozata az Akadémia számára¹ terjedelmes kivonata Tessedik Ferencz művéből: *Utazás Francziország déli részeiben* (Pest, 1831. 240 l.). Ez valóságos, igen részletes kivonat, mely a kritikát jóformán teljesen mellőzi s csak egy-két helyen tesz hazai viszonyainkra vonatkozó bírálgató czélzásokat. A könyv alig érdemelte meg a bíráló részéről reá pazarolt időt és buzgalmat, elolvasása után pedig igazat kell adnunk Vörösmartynak, a ki már a „Bimbók“ esetében hangsúlyozta, hogy az efféle munkásság elvonja az Akadémia tagjait igazi hivatásuktól. „Megtörténhetik, írta akkor Vörösmarty, hogy majd szüntelen azt fogjuk feszegetni, mit s hogy irtak mások, míg magunk a sok kivonás s kritikázás miatt semmit sem írhatunk“.

Ezt a terjedelmes kivonatát Kazinczy 1831 június 6-án mutatta be; két hónapra reá örökre letette fáradhatatlan tollát.

Íme csak kevés számú szerény szálak kapcsolták az ősz mestert a fiatal intézethez, melyben elismerték, „hogy többet még senki nem dolgoza, mint ő“ (Guzmicsnak 1831 máj. 31.), mert a legerősebb kapocs, melynek létrejöttét ő maga bizonyára forrón óhajtotta, nem tudott megvalósulni. Értem a titoknoki, mai nyelv-

¹ Mellesleg említem, hogy Kazinczy 1831 ápril. 25-én kelt levelével beadta Kriebel Jánosnak Bécsben 1822-ben megjelent Synchronistikus Tábláit, melyeket szerző a M. Tudós Társaságnak ajándékba küldött, mit az Akadémia köszönettel fogadott.

ven a főtitkári tisztelet, melynek betöltésénél Kazinczy is komolyan szóbajött. Már nyomban az Akadémia alapítása után, 1826 márcz. 21-én értesíti egyes alapítóknak ezen szándékáról gróf Dessewffy József a bizonyára örvendetesen meglepett Kazinczyt. „A Magyar Akadémiával bajlódok, írja neki, . . . kivált Vay és Wesselényi, azt izenik néked, lenne-e kedved, hogy az Akadémia örökös Secretariusává neveztesse? 1200 Conv. for. fizetéssel és ingyen való quártéllyal Pesten, ott kellene laknod. Döbrentaire vetették elejénte szemeiket, de én Tégedet juttattam nekik eszökbe és egészen capacitáltam magát Döbrenteit, hogy minden tekintetben rád néz ez a diszes és hasznos hivatal. Semmit sem kívánnak tőled, csakhogy mérsékelj magad a Neologismusban; az a Magyar nyelvet emelte ugyan intensive, de extensive fogyasztotta a Hazában — nem akarják ők kiirtani a Neologizmust, hanem csupán mérséklést kívánják, és azt is addig, míg inkább közönségessé válik a Magyar nyelv a hazában. Felelj hát nékem és írj nekik is minél előbb“.

Nem tudom, felelt-e Kazinczy ezen levélre és mit felelt. Minden valószínűség szerint aggályoskodott, temperamentuma és helyzete szerint; de kétségtelen, hogy szorult körülményei közepett és a fővárostól távol eső helyzetében nem is tekintve a dolog erkölcsi oldalát, lelkesedéssel fogadta a szép jövővel kecsegtető eszmét. De jóakaróinak terve nem sikerült.

A főtitkári állásért az új intézetnek még két tekintélyes tagja pályázott: a Toldy szerint „sötét, türelmetlen, erőszakos és darabos“ Horvát István, a ki 1831 febr. 3-án még akadémiai rendes tagságáról is lemondott, mikor a főtitkári állásra komoly kilátása nem volt; — és Döbrentei Gábor, a ki főleg az arisztokratia tagjaival való összeköttetéseinél fogva, de agilis és merész természeténél fogva is veszedelmes versenytárs volt, a ki azután tényleg győzedelmeskedett is. Céljára Döbrentei az első naptól kezdve erélyesen tört és bizonyára innen magyarázható az a pöffeszkedő és sértő magatartása is, melyet régi jóakarójával és jóltevőjével, Kazinczyval szemben, mint láttuk, már a legelső, még előkészítő gyűlések alkalmával tanúsított. Nem csoda, ha ily körülmények közt Kazinczy is, noha eszélyesen türtöztette magát, ellenszenves magatartást tanúsított Döbrentei-vel szemben. Már halottuk néhány nyilatkozatát, mely hangulatát elárulja. Akad ehhez hasonló még több is, melyek mind ketjükre jellemzők. Íme néhány levéltöredék élete utolsó évéből, melyeknél figyelembe veendő, hogy ellenfelének szereplése a Conversations-Lexikoni pörben és vitája Bajzával csak fokozhatták az ősz mesternek egyébként is indokolt ellenszenvét.

„Döbrentei (írja 1831 ápr. 11-én Kis Jánosnak) két utolsó üléseinkben jeleit sejteté velünk, hogy neki a Bajza dorongozá-

sai és az én levelem használtak; szerényen kezdi viselni magát s így én desarmirozva vagyok. Midőn dolog felől szólunk, jó ember sohasem tekinti, ki szól.“ És május 4-én ugyanannak: „Pannonhalmi Útamat bemutattam máj. 2-d. az Akadémiának . . . Az nap Telekinél valánk ebéden mindnyájan. Döbrentei tart mindentől, a mi tollamból foly, s végig forgatta a Teleki szobájában a könyvet. Azt a gyalázatos pert, mely a Conv. Lex. iránt folyt, én az ő bűdös gögijének tulajdonítom; ha ő kevélyen is, a mint szokott, gondolatlan leczkékkel nem felelt volna a Fenyéry kérdéseire, nem volt volna ez a lárma. Elég volt volna Fenyéryt visszaesipkedni“. Végre három nappal halála előtt, aug. 19-én Bártfaynak: „Ugyan mi lesz ebből a Döbrenteiből, ha t. i. még szerencsétlenebb lehet, mint a milyenné magát már tette? Látad-e azon hivatalos megszólítását, hogy adjuk be, mely segéd-könyveket bírnak a Lexicon (a Magyar Nyelv Szótára) dolgozására? Fesz és pöf! ezt kiáltom, ha megölnek is érte, mert ezt nem indulatból, hanem meggyőződésből mondhatom. Bárcsak az ilyen circulárek dolgozását Schedelre bízna az előlülök“ (Toldy Ferenczet, mint tudjuk, már régebben óhajtotta Kazinczy főtitkárnak). Midőn végre a koczka eldőlt és az Igazgató Tanács 1831 febr. 20-án titkoknak szótöbbséggel Döbrentei Gábort (segédjegyzőnek Schedel Ferenczet) megválasztotta,¹ Kazinczy 1831 márcz. 4-én írja Cserey Miklósnak, hogy még a választás napján, az akadémiái gyűlés előtt gróf Dessewffy újra megkérdezte, „ha akarok-e lenni secretarius, mert dicsekedés, annál inkább pedig hazugság nélkül mondhatom, hogy ámbár Döbrentei mindent elkövetett, hogy az ő lehessen, — „Döbrentei ott volt s vitte a maga dolgait, a mihez ő derekasan tud. Ha úgy tudna egyébhez is, ő volna az ember“ — engem óhajtottak annak. Megmondám fenn szóval, hogy én az lenni nem akarok; feleségemmel s azzal a sok gyermekkel Pestre nem jöhetek. Így Döbrentei megtétetett; minekutána Fenyéry és Bajza tavaly rajta azt a tréfát ejték, Bajza pedig most ismét a Kritikai Lapokban mind rajta, mind az ő általa védelemül kiáltott gr. Dessewffyn. Szegény Dessewffy, ő iszonyúan meg van rángatva benne s Döbrenteinek új nagy vétke az, hogy Dessewffyt abba a gyalázatos perbe vonta“.

Ne téveszsen meg bennünket Kazinczynak ezen nyilatkozata, mely már a bukása utáni időből való. Igaz, hogy sok körülmény szólt Kazinczy főtitkársága ellen, főleg öregsege (72 éves volt), anyagi romlása, súlyos szegénysége. Bizonyára felhasználták ellene „veszekedő“ természetét, mely őt igen tekintélyes emberekkel is ellenkezésbe hozta, és a méltatlan írókkal

¹ Döbrentei csak három évig volt akadémiái titkoknok.

való barátságát is, mely miatt halála után még Berzsenyi is kifakadt. Mind ezen többé-kevésbbé figyelmet érdemlő mozzanatok azonban valósággal eltörpülnek az ősz férfiú irodalmi érdemei és az irodalom oltárán hozott súlyos áldozatai mellett. De a sors most is üldözte. Jól mondta Kölcsey már idézett emlékbeszédében, hogy a nemzet „saját jeleseit századok óta könyezetlen látá sirba szállani s nem tudá, hogy kebeleik sebbel rakvák valának — ő érette; nem tudá, hogy neki áldozának fel minden szerencsét, maradékaikra nem hagyatván egyebet a meg nem ismert, meg nem jutalmazott, sokszor éppen eltaposott érdem keserű dicsőségénél.“ És alább közvetlenül Kazinczyra magára helyesen panaszkodott el, hogy „midőn előtte, szép reményekre születve, ígérő ifjúság után, minden pálya a literatorin kívül bezáródék, ez egyetlen egy pályán közönségünk elvoná kezét a magát neki áldozó elől, hogy tévelyegjen elhagyatva, küzdjön nem segítve s arcza izzadását és szeme vérkönyveit hagyja jelül kéziratain s árva gyermekein inségét“. Ez a sorsa sirja küszöbéig kísérté Kazinczyt és néhány hónappal váratlan elhunytá előtt megsemmisítette utolsó reménységét, mely kétségbe ejtő helyzetén javíthatott volna.

Egy évvel Kazinczy halála után, 1832 szeptember 8-án mondta el Kölcsey emlékbeszédét, a legszebbet, a mit írt. De ez emlékbeszéddel nem merült ki Akadémiánk kegyelete a nagy érdemű férfiú iránt, kinek emlékezetét főleg a fáradhatatlan Toldy Ferencz tartotta ébren. Midőn az egész nemzet 1859-ben osztatlan lelkesedéssel megülte Kazinczy születésének százados fordulóját, az Akadémia október 27-dikén a Nemzeti Múzeum dísztermében fényes ünnepélyt rendezett, melyről *Akadémiai Emlékkönyv a Kazinczy Ferencz születése évszázados ünnepéről oct. XXVII. MDCCCLIX.* (Pest, 1859. 4. r. 83 l.) jelent meg. Ez ünnepélyt b. Eötvös József, Toldy Ferencz és gr. Dessewffy Emil beszédei, valamint Tompa Mihály és Szász Károly költeményei teszik nevezetessé. Ugyanekkor jelent meg az Akadémia megbízásából Toldy Ferencz legjobb műve: *Kazinczy Ferencz és kora* (Pest. 4. r. 211 és XXX lap), mely, sajnos, befejezetlen maradt. Kevesebb sikert értek el már a múlt század kezdete óta Kazinczy barátai a mester munkáinak kiadását célzó kísérleteikkel (az első gyűjtemény megjelent 1814—1816 kilence kötetben, a második,¹ Bajza és Schedel kiadásában, 1836-ban, négy kötet), melyek csak a század végén indultak meg, ugyan-csak az Akadémia megbízásából, teljes sikert ígérő nagyszabású kezdeménnyel: 1890-ben jelent meg Kazinczy F. Összes Mun-

¹ Ez a kiadás 10—12 kötetre volt tervezve. A IV. nagygyűlés 1833 nov. 15-én bízta meg vele Bajzát és Schedelt.

káinak első kötete, melylyel bámulatosan gazdag levelezésének teljes, a tudomány minden igényének megfelelő, kitűnő kiadása kezdetét vette. A Levelezés után, melyből épp most került ki a sajtó alól a XIX. hatalmas kötet, talán már három év múlva, nyomban meg fognak jelenni Kazinczy eredeti és fordított munkái is — a legszebb emlék, melyet Kazinczynak eddig emelhattünk. Méltóan fogja kiegészíteni e kiadást Kazinczy életrajza, melyre az Akadémia a múlt évben örvendetes sikerrel hirdetett pályázatot. Ez előmunkálatok alapján végre várható lesz a magyar irodalomtörténet egyik legfontosabb korszakának tudományos megírása, melyet az Akadémia illetékes tagjai máris terveznek. Kazinczy nagysága épp abban érvényesül legjobban, hogy nemcsak kora irodalmának volt irányító középpontja, hanem hogy a későbbi fejlődés is az ő tevékenységéből indul ki és ezért az Akadémia későbbi nemzedékei is folyton fognak tiszteletre méltó alakjával foglalkozni.

Kazinczy Ferencz működése az Akadémiában.

Kazinczy mint az Akadémia alapintézete és rendszabásai elkészítésére 1828-ban egybehívott küldöttségnek tagja részt vett már a szervezés munkálataiban is, a megalakuláskor pedig az igazgatótanács 1830 november 17-én a nyelv- és széptudományi osztály vidéki rendes tagjává választotta meg s mint ilyen részt vett az Akadémia munkálataiban 1831 aug. 22-én beállott haláláig.¹

Az I. nagygyűlésen az elnök a folyóirat ügyében kiküldött bizottság tagjává jelölte ki (gr. Dessewffy József, Döbrentei Gábor, K. Sfaludy Sándor, Kölcsey Ferencz és Tittel Pál tagokkal egyetemben). Ha tekintetbe vesszük, hogy a folyóirat tervében a *kritika* szerepét is megvitatták, elképzelhetjük, hogy a kritikaival, ismertetéseivel ismert Kazinczy e bizottságban a kritika mellett foglalt állást.

Az Akadémia munkássága ez időben 1. kiadandó munkák kéziratának elbírálásából, 2. megjelent munkák ismertető összefoglalásából (a kiadandó folyóirat számára) és 3. egy nagy szótár belső elrendeléséből állott.

Kazinczy az 1. és 2. alatt említett irányban több alkalommal részt vett a munkában s munkálatai (jelentései és ismertetései) az Akadémia főttkári iratai között fennmaradtak.

¹ Kazinczynak 1831 márczius 4-én Cseréy Miklóshoz intézett levele szerint szó volt arról is, hogy Kazinczy legyen a titoknak, de ő nem akart Pestre költözni.

Már a 2-ik közgyűlés megbizta, hogy *Lassu István*: *Horátz ódáihoz* írt jegyzeteiről, továbbá *Szalay László*: *Bimbók* című művéről adjon véleményes jelentést.

Lassú művéről a következő levélben¹ adott számot:

Méltóságos Gróf Elölülő Urak,
Tekintetes Társaság,

Itt nyújtom be alázatos véleményemet a' Szalay László' ugynevezett Bimbóji, és a' Lassu István' Horátzhoz magyar nyelven dolgozott Jegyzései felől.

Társaságunk' törvényei kivonatot kívánnak, magasztalás és feddés nélkül, s' nem a' Vélekedő, hanem az Iró' értelmét akarják hallani. Igyekeztem el nem térni az előmbe szabott rendelestől, de minden törekvéseim mellett sem tudtam úgy szólni lyrai költsék felől, hogy ítéletemet ne hallassam. Elakadván így, az által közölettem tisztem' teljesítéséhez, hogy sem javalatimban ne találtathassam nem hív tömjenezőnek, sem élesnek feddésimben. Véleményemet, úgy hiszem, pirulás és neheztelés nélkül fogná olvashatni maga az Iró is.

A' Horátz' Ódájának első kötetökhöz írt Jegyzések felől jót mondanom lehetetlen. Lassú Úr igen hasznos munkákat adhattott Geographiai és Statisticai tárgyakban, de midőn Philologiai 's Aestheticai tárgyakra tért által, nem a' maga helyén áll. Semmi sincs könnyebb mint Horátzra adni jó magyarázatokat, minek utána, annyi sok mások után, Odájira Mitscherlich, a' Sermókra pedig és az Epistolákra Wieland, 's az egész Horátzra Nietsch, 's ez gyermekeknek és férfiaknak, oly igen lelkes, oly igen bőv világosításokat adtak. Az újabb Commentátornak csak ezekkel kell férfiasan megismerkedni, 's megválasztani a' szükségest a' feleslegestől, elhagyni a' mit a' régiek olykor csak széles olvasottságok' fitogtatására mondtak, 's azt tiszta és csinos beszédben adni az ifjak kezébe, 's megtette 'a mit tőle kívánhatunk.

De én ugyan a' mi Commentatorunkat minderre eléggé el nem készültnek lelem; mert nem csak beszéde nem tanult és nem csinos nyelv, de grammaticánkat sem ismeri a' mint Irónak kellene, Orthographiájával nem gondol, 's oly dolgokra kaphatja el magát, a' miknek beszélését nem kívánta a' hely. Illyen az, péld. midőn lapokat tölt el a' Mythológiából kiszedett cikkeljekkel, ellenben azon bévezetéseknek, melyeket Mitscherlich minden Óda elebe függeszte, és a' melyeknél a' Horátz' stúdiumában megőszültnek semmi nem lehet kedvesebb, mint a'

¹ Főtitkári iratok 1831. év 9. sz.

Horáttal ismerkedni meg csak kezdő ifjunak nem semmi októbb, nem vette hasznát. Sőt kénytelen vagyok még azt a' jegyzést is tenni, hogy a' textus' átvételére sem fordíta annyi gondot, a' mennyit Classicus Író' kiadójától méltán kívánunk.

Hogy a' mit itten mondok, indulat' szavának ne vétessék, itt tészem le a' Munka' ajánlását, némely helyeit megkurtítván; abban a' *Hazához* szól. — „Horatiusnak érdemei ismérteesebbek mint hogy azoknak fejtegetésére hosszasan ki-ereszkednie szükség volna. Azzal tehát nem terhellek téged (a' Hazát!), hanem csak azon kérdésre (a' Hazáéra!) felelek, miért adom Horatiust (M) magyar élet leírásokkal 's magyarázatokkal: 1. hogy a' deákul nem tudók is haszonnal mulatva olvashassák azt; 2. mert deák magyarázatokkal adni nem láttam szükségesnek, igen természetes dolog lévén, hogy a' ki Horatiust az eredeti nyelvén olvassa, a' (az) már tud deákul, 's annak nincs szüksége a' deák magyarázatokból nyelvet tanulni; a' ki pedig gyenge a' deák nyelvben, az azokból úgy se (sem) tanul meg deákul; az anyai nyelven írt jegyzések által pedig az előtte homályos helyek' megértésére vezéreltetik. — —

Szerencsére a' könyv nem 1831, hanem még 1829. jelent meg, legalább címlapján ezen esztendő áll, ha talán a' nyomtatás most végeztetett volna is el, s így nem azon könyvek' számába tartozik, melyekről az Academia által előnkbe szabott rendelés szerint, szólanom kelljen. Óhajtom, hogy a' munkás férfinak maga, vagy valamely szorosb barátja, azt a' tanácsot sugalja, hogy a' munka' folytatásától térjen dicséretesen járt pályájára.

Maradok alázatos tisztelettel

Nagyságtoknak és a' Tekint. Társaságnak

Pesten, Martz. 21d. 1831

alázatos szolgálja
Kazinczy Ferencz.

A heti ülés (18p) a jelentés alapján Lassú művének ismeretét mellőzte. A fenti jelentővel együtt Kazinczy megküldötte a másik rábizott munkáról, *Szalay László Bimbók* című művéről írt ismertetését is.

S ez az ismertetés vagyis inkább kritika — melyet közölt Bárczay Oszkár: *A Tudománytár anteactái* című czikkében (Irodalomtörténeti Közlemények 1895) — terjedelme és kritikai irányzata miatt vitára adott alkalmat. Az Akadémia több tagja a tervezett folyóit számára nagyon terjedelmesnek tartotta, azért Kazinczy a kisgyűlés kívánságára (19p) átalakította, illetőleg megrövidítette i mertetését. Midőn azonban az ismertetés ily megrövidített alakjában a következő közgyűlésen felolvasta-

tott (25 p), a jegyzőkönyv szerint Vörösmarty megjegyezte, hogy még ez alakjában is „tovább ment a javallott kivonatnál“. Újra vita keletkezett. Voltak olyanok, a kik kijelentették, hogy a közgyűlés határozata (t. i. hogy az ismertetésben ne legyen kritika) különösen a költeményköteteknél bajosan teljesíthető; ezzel szemben Vörösmarty szorososan alkalmazni kívánta a közgyűlés határozatát. A kisgyűlés erre Kazinczy ismertetését a nagygyűlés elé utasította, egyben pedig felkérte Vörösmartyt, adjon Szalay költeményeiről ily — véleménye szerint helyes — minta-kivonatot, a mely az író lelkét is kifejezi, az olvasót irányítja, a szerzővel érdeme szerint bánik, a társaság méltóságát nem csökkenti és a mely azért még sem száraz csontváz.

Az elfogadott kivonatok, ismertetések ugyanis az Akadémia kiadandó folyóirata számára készültek. E folyóirat ezen időtájt nagy gondot okozott az elnökségnek, a tagoknak, mivel az alapelvekkel nem tudtak tisztába jönni. Nem tudták véglegesen eldönteni, hogy a könyvkivonatokba szabad-e kritikát belevenni vagy nem. Ezen felül a tagok egy része, s ezek élén Vörösmarty állott, azon nézetten voltak, hogy a kivonatozás a tagok idejét, erejét jóformán úgy leköti, hogy eredeti munkák írására nem marad idejük, kedvük.

Vörösmarty a kisgyűlésnek fentemlített kérését teljesítette, de a másik végletbe esett, mert ő benyújtott kivonatában az említett Bimbók cz. versgyűjtemény 5 költeményét közölte, mint melyekből az író iránya gondolkodása legjobban kitűnik, minden megjegyzés nélkül.

A kivonat kérdése megfordult a nagygyűlésen, de erről a Tudománytár, az Akadémia folyóiratának történetében leszen szó.

Majláth Hímfy-fordításáról készült kivonata, melyet a kisgyűlés (63 p) tudomásul vett s a levéltárban helyezett el további rendelésig, így hangzik:

Hímfy's auserlesene Liebeslieder. Übersetzt von Johann Grafen Mailáth. Zweite Auflage. — Pesth, bei Otto Wigand. Halberstadt, bei Carl Brüggemann 1831. — 16 rétbén.¹ A' munka nem új, csak a' kiadás az, azon külömséggel, hogy az elsőbb 1829. kiadás mellett a' felvett darabok magyarul is adattak, ezen másodikban a' magyar textus nincsen meg.

Egyébiránt gróf Mailáth a' maga dolgozásán semmit sem változtatott. De azt el nem hallgathatjuk, hogy soha még kiadó a' maga nyomtatványai körül több gondatlanságot el nem követe. Illyen az, hogy a' 3-dik iv' 4-dik lapja és ugyan annak 14d. és 15-dike, a Factor' vétke által, üresen maradt, 's a' könyv' lapjai hibásan vannak megjegyezve a' lapszámokkal. A' hol 34nek kellett volna

¹ Főtitkári iratok 24—1831. Bemut. 9 május 1831.

állani, áll 50; a' 37 után jő 54, az 55 után 40, a' 41 után 58, az 59 után 44; az 53 után 38; a 39 után 56; az 57 után 42, a' 43 után 60, 261 után 46. — Mailáth a' Kesergő Szerlemből fordított 25 dalt, a' Boldog Szerlemből ugyan-annyit: azonban a' kiadó a' Kesergőből 38-t ada, a' Boldogból 12-t; mert a' Boldog Szerlem' dalait, megmagyarázhatatlan tévedéssel, a' Kesergő Szerleméi közzé tette által. — Pesten május' 9 d. 1831.

Kazinczy Ferencz.

Jellemző és érdekes világot vet Kazinczy munkásságára az a jelentése, a melyet Setét Imre fordításáról, a *Bársony czipő* cz. vigjátékról írt.

Kazinczy magát a vigjátékot erkölcsi szempontból elhibáztottnak tartotta, azért újra átdolgozta az anyagot egy két felvonásos vigjátékban, *Az atlac papucs* czímen.

Kézirata megvan a főtitkári iratok és az Akadémia könyvtárának kéziratai közt is.

Véleményét Setét Imre fordításáról és saját átdolgozását a következő levéllel¹ küldötte meg az Akadémiának:

Méltóságos Gróf Elölülő Urak,
Tekintetes Társaság!

A' *Bársony Tzipő* eránt nyujtván be jelentésemet, ámbár az nekem nem parancsoltatott, egyszersmind a' darab' újradolgozását nyujtom be. A darab fabuláját legfőbb vonásaiban megtartottam ugyan, de az alkotás, a dialogus egészen enyémek, 's nem felejtém, hogy a Szin költőjének a Vig játékokban sem szabad a' Morálitásról elfelelkezni. Ámbár a' kevés tekintetű darabnak újra-dolgozásom sok érdemet nem adhatott; úgy hiszem még is, hogy Színészeink ennek is vehetik hasznát olly napon, mikor a nagyobb darab mellé poltolásul még egygy rövidebbet kell adniok.

Hiv tisztelettel vagyok
Nagyságtoknak,
a Tekint. Társaságnak
a Május' 24-d. tartott Ülésben,
1831.

alázatos szolgálja
Kazinczy Ferencz.

¹ Főtitkári iratok 1831 és 28. sz. Bemut. máj. 24.

A jelentés a következőképen hangzik:

Bársony Tzipő, vagy is Német Vargai költemény. Három felvonásban. Mellyet Lengyelből fordította Némely toldalékokkal és Megjobbításokkal Setétkuti Setétt Imre Hadnagy Magyar Huszár Ezredtől jött Erdemfizetés-sel. 1827. esztendőben.

Az itt diplomatiái hűséggel átvett czim gyanítatja az olvasóval, melly magyarságban, melly syntaxissal, grammaticával és orthographiával van adva az egész Német-Vargai, az az, Suszteri világból vett Vig-Játék. Drammaturgiai érdeméről nem jó szólni, 's a' *comica vis* itt abban áll, hogy a' német embert németes magyarságban beszélteti. — A' darab fabulája az a silány történet, hogy egy Tiszt a maga szállására csalá egy suszter feleségét, s lepedőkkel béfedezvén az asszonyt, férjével vétete lábáról mértéket egy pár uj papucsához. 'S a' darab' írója e, vagy fordítója, az immoralis tett' elbeszélése alatt, nem látá szükségesnek a Játékot arra használni, hogy az a szívhez szóljon és azt nemesítse; neki elég volt hogy nézőjét, s azokat is csak a paradicsomban — ülőket megkacagtassa. Mert a' parterre és a lózsik ezen nevetni szégyelnének. — Pesten 1831. a Május 24-iki ülés alatt.

Kazinczy Ferencz.

Az Akadémia kisgyűlése (79 b) Kazinczy véleményét elfogadta, a fordítást éppen ezért a fordítónak visszaküldették avval, hogy az alapszabályok csak remekművek fordítását engedik meg, tehát az Akadémia csak ilyent fogadhat el. Kazinczy átdolgozását pedig a levéltárba helyezték el addig, míg eredeti színjátékokra kerül a sor.

Ezt nem élte meg Kazinczy, átdolgozása azonban halála után megjelent a Bajza és Schedel rendezésében kiadott összes munkáinak I. kötetében.

Kazinczynak még egy kivonata van az Akadémia irattárában, még pedig Tessedik Ferencznek *Utazása Franciaország déli részeiben* cz. művéből. Ez a terjedelmes ismertetés¹ így hangzik:

Tessedik Ferencz Utazása Franciaország' déli részeiben. — Pesten, Trattner és Károlyi. 1831. n. 8 rétb., 240 lap. — A' czímlap' képén a' Bigorre-i Pic-du-Midi; két egész táblán L'Alicastro' és San-Sebastiano' várai; Tessedik' rajzolatja után köre vésvé.

A' czímlapon — botlás! De melly kedvező botlás! Vándorunk többet ad mint a' mit czímlapján ígére. A' munka' végében lap 150—240 Párizst festi, és a' mit Párizsban, hol Gróf

¹ Főtitkári iratok 36—1831. Bemut. 6 Június 1831.

Apponyi Antal követünk mellett három esztendőt tölte, látott. — Elsietünk a' Déli-Francia-országba 's a' Rajna mellé tett útjain, hogy Párizsi hireinél annál tovább mulathassunk.

Francia-országban, a' nagy rendű Uraságokat kivéven, minden sorsúak *Diligence*-szekeren járnak. Ülés ezekben négy rendű vagyon. Legdrágább a *Coupé*-ban, hol a' kilátás szabad; második az *Interieur*' fedeles korbájában; ezt követi a *Rotonde* vagy más nevével *Gondole*, hátul; és végre felül, az *Impérial*. — A' Gyorsszekerek Párizsnek szinte közepében, a' *Hotel des Fermes*' udvaráról indulnak az Ország' minden tájaira, 's éjjel nappal mennek. — Toulon Marseilltől 15 francia mföld, olly távolyban mint Pozsony és Bécs; 's ezen útért 'a Coupéban 5 frank és 10 sous, 'a korbában 4 frank 10 sous, a' Gondólban 3 frank 10 sous a' fizetés. — A' Gyorsszekerek nem az Országlás', hanem Actionáriusok intézetei. — Az útasok' száma a' szekeren most 10 személy vala, 's két kutya azonfelül az Intériörben. Párizsból Lyonig, melly 118 fr. mf., a' szekér 78 óra alatt tette meg az útát.

Gondosan mivelt földek mindenfelé. Az országút' két szélén 's minden tábla szántótföld közt, szil, ákác, vagy gyümölcsfák' sora. — A' falukban szalmával fedett házak; néhol náddal is. A' kerítés hol deszka, hol tövisezett sövény. Boglyák, kazlak, mint nálunk. — A' falusi férfinép térdig-érő, 's csak gyomrokig hasított, 's szabadon libegő, kékbagazia inget (neve ennek *blouse*) visel.

Lyon, első városa az országnak Párizs után, 130,000 lélek lakja. Úczáji keskenyek, setétek, mocskosok. Kővezete csak azoknak jó, a' kik rajta faczipőben (*sabot*) járnak. Harmad nap alatt alig lehet benne négy hintót látni. A' *Belle-cour* piaczon XIV. Lajos' lovag szobra. Hidja (Morand a' neve), a Rhône vizén, 300 lépésnyi. Templomai góth-izlésűek. Úczájin nagy rakásokban a' sárgadinnye, mint Pesten és Debreczenben; görög-dinnye (augúria) nincs.

Chalons körül, a' Saón vize mellett, a' kukoricza közt paszuly és tök vettetik.

A' fogadókban az evés köz asztalnál, 's nem a' ki mit kíván. Az ebéd ebből állott: 1. zsemlyés, riskásás, vagy téasztaleves; 2. sódar- vagy szalámi-szeltek; 3. tehénhús, ugorka helyett sárgadinnye; 4. becsínált csirke szarvas-gombával (*aux truffes*); 5. fricandeau, sóskával; 6. becsínált hal; 7. bárányczomb, salátával; 8. apróra-metélt és piritott krumpli; 9. szőlő, körtve, sárgaszilva (*reine Claude*) mandola, csemegétül, 's mind ez a' borral, kenyérrel egy személynek három frank. (Egy frank huszonhárom ezüst krajezár; egy frankban 20 sous van.)

Lyonban két théátrum, de egyik sem ér fel a' Pestivel.

A' francia színész mind pöffeszkedő. Természetes játékúnak T. Úr a' francia színeken az egy Mars kisasszonyt találá.

Vienne-ben szűk, mocskos úczák; a' házaknak nincs vidám tekintete. — *Tain* körül terem a' híres *Ermitagei* bor, de évenként nem több mint 250 hordó (egy hordó öt akót teszen). És még is mennyi Ermitázi-bort iszik meg Európa!

Vaucluse egy völgy' mélyében rejté el magát, mint egy remete. Kövecses szűk ösvény vezet a' Petrarca' énekei által elhíresült forráshoz. *Nobilis fons Orgae*, mond már Plinius. Az ma *Sorgue*. — A' Laura' imádója kétszáz lépésnyire lakott e' forrástól egy szikla alá épített házában. Ott dolgozá, vagy tisztogatá, minden munkájit.

Avignonban 150 esztendőskönl korosb borostyánfák egy kertben, 's olly vastag figefák, hogy diameterek a' tövek mellett meghalad egy lábnyit. — A' Pápák' palotája erős épület; a' fal' vastagsága öt lépés. Még áll a' kápolna hol az Inquisitió' Biráji öldöstek. Közel hozzá a' tébolyodottak' háza. — Az úczák sátor alatt, a' nagy hőség miatt.

Saze falu, a' *de-Sade* familia' birtoka volt, hajdan a' Templáriusoké. Még áll a' szoba, melyben *Laura de Sade*, Petrarcanak kedveltje, hálni szokott volt.

Nimes (a' Rómaiak idejében Nemaus) annyi Római építményt bir, és olly épségben, a' mennyit nem, Rómán kívül, semmi más hely. Illyen a' Lúcius és Cajus temploma, harmincz. Corinthusi rendű oszloppal; ma *maison carrée*, négyszögű ház, a' neve. Illyen az Amphitheatrum, melynek arenája eléggé bőv, hogy rajta egy kised falu épülhetett. — Vizeresztője (*aquae ductus*) a' Gardon vize felett, ismeretes. Három sor ív, hogy az Uzes forrása a' völgyen keresztül egyik hegyről a' másakra vezettség. Az alsó sor öt ívből áll, a középső tizenegyből, a' legfelsőbb harminczötből. A' középső sor íveinek nyílása 25 lépés, az oszlopok vastagsága hat, 's a nagy munka czément nélkül vala rakva, faragott igen nagy darabú kövekből.

A' hegyeket e' tájon elborította a' levendula és bőrvény (*vinca*).

Arles még pompásb Amphiteátrummal dicsekszik mint a' Nimesi, de nem maradt meg olly épségben. Obeliszkje gránit, 's Franciaország ez egyenél nem bir többet a' hajdanból.

Marseille 110,000 lakossal. Hegyei kopár sziklák, de aljok el van borítva fenyv és olaj-fákkal. — Vándorunk itt láta tengert először. Száz meg száz gálya a' révben, 's ezek közt Austriai három. Az Amerikaiak a' legszebbek.

Toulonban 4305 gályafogoly, 's ezek közt halálíg tartó fogságra kárhoztattak 1193. Étkök kenyér, bablevés, és a' munka napjain valami kevés bor. A' pihenés' óráján kettő olvasással

mulatá magát. Rubájuk, sipkájok veres. — Toulon vidám és csinos város.

Hyères, két órányira Toulonhoz, paradicsoma Franciaországnak. Itt főzik a' sót. A' tenger' vize egyik víztartóból a' másikba, harmadikba — fut által, 's míg az utolsóba jut, a' nap' heve kiparáztatja a' vizet, 's a' só kristályosodva süllyed fenékre. Százhusz font só (*minau*) az idegeneknek 12 sous, a francziáknak 14 frank áron adatik.

Quatre coins és *jeu de la savatte* játék Porquerolles szigetén. Az elsőbb így esik: Egyike a' játszóknak megáll a' karima közepében, a' többi megjegyzi, mellyike hol állott. Most ezek más más helyt akarnak találni, s a' kinek helyét a' közben állott elkapja, az maga áll középre. — A' papucsjátékban a' játszóknak térdeiken csúszkálnak ide 's tova, 's az egyik térde alá rejt papucsát. Ha a' kereső kitalálja az elrejtett papucsot, az, a' ki rajta veszte, keresőnek állítatik.

Alicastro várában tartatott fogva egy esztendeig. a' mint a' rege beszéli, az a' híres Vas-álarczos, kinek kitalálásában annyi elme fáradozott. Delort 1827. a' külügyek Levéltárából vett írások szerint közlé a' történetet, de az Alicastroi fogság felől hallgat: — XIV. Lajosnak szüksége vala Castal városára, hogy az Austriai ház' befolyását Olasz-országra akadályoztathassa. Olly egyességre akara tehát lépni 1677-ben Gonzága Ferdinánd Mantuai Herczeggel, hogy ez Casálba fogadjon francia őrizetet. Az alkú megkötésére Gróf Matthioli Párizsba küldetett, s a' király útnak indítá seregeinek egy részét. Olaszország elrettent annak látására. Matthioli ígéretet tett volt, hogy Fejedelme Martz. 18d. Casálban lesz, s a' király' katonáját befogadja. Azonban a' király' Generálisa, Asfeld, elfogatott 's Majlandba vitetett; Matthioli pedig, a' helyett hogy Casálban megjelent volna, izenetet teve, hogy az ő Ura kénytelen volt egészen ellenkező egyességre lépni a' Velenczésekkel, s így a' királynak tett fogadást nem teljesítheti. Kivilágosodván, hogy Matthioli hamisan viselte magát, 's a' Casál eránt kötött Párizsi alkuleveleket a' Sabandiai Fejedelem-asszonnyal közlőtte, 1679. Máj. 2 d. félmértöldnyire Turintól elfogatott 's a' Pigneroli fellegrvárba záratott. Ez a' Gróf Ercole Antonio Matthioli megholt 24 esztendei 6 holnapi 18 napi fogsága után 1703. Novemb. 19. d. Feje összeapritatott, hogy ha a' sírból szedetnék is fel, senki ne tudhassa ki volt. Szobájában levakartatott a' vakolás, minden edénye újra öntetett padlázatját felszedték, hogy ha talán nevét valahova feljegyzette volna is, az titokban maradjon.

Porquerolles szigetének elhagyott őrházában valamely magyar katona e' szókat véste a' falba: „Ez az élet a' gyöngy

élet, kinek tetszik, belé jöhet“; de sem nevét sem az esztendő nem jegyezte fel. — A' Portecrosi garnizonban egy *Flod* nevű magyar katonát mondtak lenni, ki jól hegedül. — (De hívhatnak e magyart *Flodnak*?)

Hyèresben a' narancs, gránit, pálma szabad ég alatt terem. A' melly narancs messze földre küldetik, azt Novemb. vége felé szokás leszedni; a' mit a' lakosok meg akarnak tartani, tovább marad ágon. — Valamelly Fil nevű Úrnak kertje 30,000 frankot hozza be esztendőnként, pedig itt egy narancs egy sous. — (Ugy 600,000 narancsnak kelle a' kertben megteremni.)

A' clima e' szigetekben száraz és forró; de a' Mistrál nevű szél enyhíti a' hőséget. — A' Provinci szőlőkben sok a' fige-fa, mint nálunk a' barack. A' szőlőt emberi láb tapossa, az életet lovak nyomtatják. A' tehénhús fontja itt 8 sous, Angliában 17. A' napszámos' bére naponként 25—30 sous; a' szolgálóé holnaponként 6—8 frank, a' szakácsnéé még egyszer annyi.

Rossz hídak nem csak nálunk vannak. A' Beaucaíri vásár mint a' miénk Pesten, Debreczenben. Most alább száll, mert házalók hordják széellyel portékájakat.

Montpellier híres orvosairól és tiszta levegőjéről. Tizenhat közt egy mindég tovább él 80 esztendőnél. Asszonyai a' ház előtt ülnek, 's ott dolgoznak. Nyelvökben sok latin szó maradt meg, a' mit nem ismer a' francia nyelv: aratrum, *arayre*; hortus, *ort*; calcare, *conca*; nurus, *nóra*; cognatus, *cognat* (a' sógor' jelentésében). A' Peyron-piacz talán legszebb az egész világon. — Az Orvosi Kar' Fűvészkertje IV. Henrich alatt ültetett, és talán régibb mint minden más az egész Európában. Itt áll a' Young' leányának egyszerű emléke, e' felírással: *Placandis Narcissae Manibus*. — Young e' kertben dolgozó költeményeinek nagyobb részét.

A' Languedoci csatorna mintegy felényivel szélesb mint a' mi Sárvizink. Mélysége 8 láb lehet. Gátjai ákác, platán 's más nemű fákkal vannak beültetve. Tisztítása Septemb. és Octob. holnapokban szokott esni minden eszt., 's akkor hajó nem eresztetik rá.

Toulouse-nak városháza Capitólnak neveztetik. Gyönyörű építmény. A' Garonne itt nincs olly nagy mint Tokajnál a' Tisza.

Basacle egy malmot bír, melly méltó a' figyelemre. 24 kereket hajt vize, és még sem hallik semmi robaj.

Pan, Béarnban. Uti-társ egy Toulousei francia, ángoly anyától született lyányával. A' francia atyák 's ángoly anyák' gyermekeikben felette kedves caractert, lehet észre venni; a' francia tűz, elmésség és nemes érzés, 's az ángoly erő és

komolyság, szépen egyesülnek, 's szelidítik egymást. A' szerezetre méltó francia a' mi vándorunkkal sokat beszéltete Magyarországról. (Örvendünk ennek, mert a' mi vándorunk nem azok' számára tartozik, kik a' külföldön mindent szépnek, itthon mindent rútnek lelnek.)

A' birtokok e' tájon apró majorságokra (*métairie*) vannak osztva. A' majorosé a' mag mellyet elvet, 's a' termés' fele: de a' földet 's a' művelésre szükséges szerszámot a' birtokos adja.

Azt mondják, hogy nálunk azért nem műveltetik eléggé jól a' föld, mert a' föld nem tulajdona a' művelőnek, 's ha ez jól kimivelte a' földet, az Ura kibecsülteti belőle. (Hazug vád; urbáriumi földből az Úr nem becsültetheti ki a' rajta ülő gazdát. Ha pedig a' földet arendában bírta, bizonyosan olly kötés alatt bírja, hogy hasznát láthassa bírásának.)

A Béarni fejedelmek' hajdani palotája szegény a' mostaniakéhoz képest. Pompás lépcsők vezetnek az első emeletbe. Az első szobában áll a IV. Henrich bölcsője, egy tengeri béka teknője, arannyal himzett kék bársony vánkoston. — A' dúlás idejében a' szent ereklyét el akarák égetni a' lángfejük, de a' vár' őrje hirtelen elrejté a bölcsőt 's egy Pani lakos' cabinetje' békateknőjét tette ennek helyébe, 's így a' jó király bölcsője a' nyugalom' idejében ismét megjelent.

A' Navarrai királyné' ágya, melyben a' gyermek 1553. Decemb. 13 d. megszületett, egy még most is látható roppant kályha mellett áll. Férje úgy kívánta, hogy a' szülés kinjaival küzdő királyné éneklene el egy dalt, melly azon óhajtást foglalta magában, hogy a' megszületendő gyermek siró 's rosszkedvű ne légyen, 's a' gyermeknek, a' mint megleve, bort öntete szájába.

A' várban olly rekeszek is találtaknak, mellyek örökös tömlőczőknek (*oubliettes*) voltak készítve.

A' városban született a' mostani Svéd király is. Atyja Ügyvéd vala a' Parlamentben, 's e' háznál bért fizetett. A' mostani birtokos e' felírást téteté falára: *Charles Jean Bernadotte roi de Suède, appelé au trône par le voeu unanime des Suédois, est né dans cette maison le 26. Janvier 1763.*, 's a' megye' Fő-Jspánya kérdést teve XVIII. Lajosnál, ha ezt megengedje e; 's a' nemes-lelkű király azt felelte, hogy gátlását semmi nem tilthatja, mert igazat hirdet. — Pan azzal dicsekedhetik azonfelül, hogy Gustáv-Adolfnak Gassion nevű kedveltje is kebelében született.

Bagniéres mellett vadgalamb-fogó hely. Az emberek 80 lábnyi magasságon ülnek. A' síkról erre járnak a' vadgalambok az erdőségbe. A' magas alkotmányon ülő ember meglátván jöni a galambserget, kilök kezéből egy fából faragott szárnyas madarat;

a' galambok az ölyűnek gondolják, 's lelapulnak a' mélységbe. Az ott elrejtett gyermekek megrántják a' háló kötelékét, 's eggy vonással harmincz galambot is elfognak.

A' *Bigorrei* hegyek felől adott tudósítást el kell hagynunk, nehogy kivonásunk egész könyvvé vastagodjék. Így azon apróságokat is, mellyel a' 137 lapig mondatnak.

Bayounból Spanyol-országba Irunig, a' Madridba utazó Kurirral. — A' 13 mföldnyi út 4 óráig tartott.

Francia és Spanyol-országot a' Bidassoa vize választja el. A' spanyol vámosok mocskosak és gorombák. Részeg elsőjök kinyújtá kezét, mintha alamizsnát várna, 's elvette azt.

Irunban a' dohány- és paprika-füzérek úgy szárítatnak a' ház' fedele alatt mint nálunk; 's Bayonnban az éretlen paprika bésavanyított ugorkával együtt adatott fel a' tehénhúshoz. A' Biscáji leányok úgy öltözködnek, 's hajaikat úgy hordják lefüggő fonadékbán, mint a' Szolnokiak a' Tisza mellett. A' Spanyol-országi utak felényivel keskenyebbek mint a' Franciaországiak, s' nem bátorságosok. Sok útas két puskás embert veszen szekere mellé, 's némelly helyeken az országlás tart e' végre öröket.

Bordeaux, a' Garonne' bal szélén, oly hosszan nyúlt el mint Buda. Hidjának hossza 720 lépés, szélessége 16, a' város' könyvtára százezer kötetből áll. Lap 138 és 139. Magyar-országot illető könyvei számláltatnak elő.

Lap 147. — Statistikai Jegyzések. — Francia-orzágnak földje nem oly termékeny mint a' miénk; nagyobb részént veres agyag. A' föld ott nagy gondnal műveltetik, de kevesebbet mint Német- és kivált Angoly-országban. — Franciaországban négy milliom földbirtokos van, Angliában harmincezer. Franciaország csak három vagy négy birtokost nevezhet, ki esztendőnként fél milliom frankot vészen be: Angliában több a' gazdag; de ott több a' szegény is.

Francia-országban hatvan milliom akó bor terem; nálunk hús. Ott leggyengébb ága a mezei gazdaságnak a' marhatartás; szarvas-marhája hat milliomnak vétethetik. Nálunk is van annyi. Lovok egy milliom kétszázezer: a' miénk ötszázezernél nem sokkal több. Nekik harmincz milliom juhok: nekünk kilencz.

Ott a' dohányt csak két départementban szabad termeszteti, 's az mégis hét milliom frank jövedelmet át: mi háromszázezer mázsát természetünk 's annak ára három milliom frankot tehetne.

Ott az utak jók, 's gyalog járni nem kedvetlen. Nálunk az út rosszasága 's kutyáink teszik azt alkalmatlanná. A' francziáknak szelidebb ebeik vagynak.

Az angoly durván, hidegen bánik az idegennel, a' francia nyájasan. De azért nem vonja asztalához az idegent, mint mi.

A' franczia hideg nyájasságot nem kell meleg barátságnak venni. De azért a' francziák közt is vannak jó és érzékeny lelkek, 's ott nem kisebb, hanem nagyobb számban. — (A' hol sok a' fény, sok az árnyék is. Melly ragyogó tettek ott! és osztán mennyi mesterségesen szőtt gonoszság, gyilkolás, étetés, hitszögés, árulás!)

Lap 150—240 folynak a' tudósítások Párizs felől.

Strassburg. — A' hajdani Elzász' lakosai még mindég németül beszélnek; francziául csak a' főbbrendűek.

A' már régen megholt Prof. Schöflin' könyvtárában függ Mátyás Királyunknak képe, 's hasonló ahhoz, melyet a' Jankowich Miklós' gyűjteménye bír, de semmiben nem ahhoz, melyet az Ambráziban mondanak Mátyásnak. — (Jankowich nem régen kapá meg egy más képét, melly a' Fuggerék' Galeriajában állott, 's a' képen áll a' deák vers, melly a' fejét a' Mátyásénak hirdeti. Mind ez, mind a' Schöfliné, mind a' melyet maga Mátyás ajándékoza a' Bécsi-Ujhely' Magistratusának, szakállal és bajusszal adja Mátyást, az Ambrázi a' nélkül, 's így az Ambrázit tévedésből nevezték Mátyásnak.)

Sarrebourghan már a' köznép is francziául beszél.

Nancy, Lotharingiában. XV. Lajosnak ipa Lescinsky Stanislas, volt Lengyel király, itt lakott. Még ma is áldatik emléke.

Chalons mellett terül el a' mező, hol Etelye megütközött Aetiussal.

Epernay adja a leghíreseb *Champagni* bort. A' városban ekkor negyvenezer butellia. Évenként hozzánk is behoznak tiz-ezret, s ebből látni, ha mind Epernaye bor e, a' mit iszunk.

1826. Febr. 4 d. ére be a' követ Párizsba. A' kofák (*les femmes de la halle*) azonnal jövének megtenni tiszteleteket 's benyújták bokrétájokat, hogy pénzajándékát kapjanak érte.

A' Boulevard egykor sáncza vala a' városnak. Hasonlít a' Pesti nagy-úczához melly a Luth. templomtól a' Reformátusokéig tart; de két sor fa fut végig rajta. — A' Vendôme-piacz a' 22 ölnyi magasságú csigagradicsú oszloppal. Ez az ellenségtől nyert ágyúk' részéből öntött táblákkal van beborítva. 1814-ig a' Napoléon' szobra állott tetején, ekkor rajta a' Bourbonok' fejér zászlója lobogott.

A' külvárosban magas házak közt alacsonyok is találtnak. A' város' úczái szélesebbek a' Bécsieknél, 's az új 's kivált a' köz épületek nagy és pompás stíben építettek.

Temploma alig van több negyvennél, 's ezekben is koros asszonyokat látni.

Párizsban három rossz van: az úczák' kövei, a világítás, a' kenyér. — Vize iható, de csak ha filtrirozva van.

A' Párizsiak későn kelnek, későn fekszenek; nyárban éjfé-

kor is nyitva vannak még a kalmárboltok. Tízkor kávéznak; némelyek lágy tojást esznek hozzá, 's vajas kenyeret. Délben a' villás (húsos) fülöstököm: leves, főzelék, sült, gyümölcs. Az ebéd öt vagy hat órákor. Vacsora nincs, vagy ritka háznál. — A' Palais Royal' egyik Restaurátorjénél (ebédadó) 147 étel vala egy nap a konyhaczedulán felírva. Egy kisded butellia Tokajinak ára 36 frank.

Az asszonyok részt vesznek a' köz ügyben; faldossák a' Moniteurt, 's beszélnek az ország' 's a' világ' dolgairól.

Vadságok itt is történnek. Fellépe Brünet, a' Színész 's egy valaki ezt kiáltá: „Nézd, Brünet, a' gazember!“ 's a' szót morgás, fütyentések, kacagások követték. Két úr a parterren egymásba kapott, 's verekedtek. Most két kutya követé a' szép példát.

Az udvar minap egy követ' hitvesének ada ebédet 52 személyre, 's a' megtisztelt Asszonyságnak hat személyt vala szabad meghívni. Az *Introduceur des Ambassadeurs* jött érte a' Dauphine' hintáján; az vitte vissza is. A' királyi familiának a' Dauphinné mutatta be, baljával tartván ennek jobbját. A' Dauphinné leült, 's inte a' követnének, hogy tégye ugyan-azt. Most jöve a' király (a' 70 esztendő X. Károly.) A' követné két lépést teve felé, 's a' felség megcsókolá a követné' arczát. (Úgy kívánja az udvari rend.)

Sgricci négyszáz hallgató előtt improvizált. Textusokat adata magának, azokat feliratá papirosszeletekre, egy üveg vederbe vetteté, 's kivonata egyget, 's a' kivont nyíl a' *Missolunghi*' *bevétele*t kíváná improvizáltatni.

Sgricci megnevezé a' darab' személyeit, 's másfél óráig maga ő declamálá a' darab minden szerepeit, csudálva minden hallgatójától.

A' Növények' kertjében egy 92 esztendő Libanusi czedrus. Csúcsát egy mennykő törte le. Törzsöke 's ágai mint a' tölgyfának; szálkáji mint a' gyalogfenyvé. De vastagabbak 's színök setétebb zöld.

Lap 163. Út a' Rajna tájaira. — *Maynz* és *Bonn* közt, olly távolban, mint Komárom Pesthez, csaknem ötven vár' romjait látni. — *Bad-Ems* nincs olly szép mint a' Bártfai és Trenchéni ferdő.

Lap 166. A' Párizsi híres Invalidusok' háza nem épült olly erőben, és olly nemes ízléssel, mint a' Pesti. (Ennek Architectusa Fischer von Erlach volt). — XIV. Lajos mindent pompára építe, nem haszonra. Az első emelet itt is így: a' sánta öreg katona a' felsőbbekbe kénytelen mászni.

A' Palais Royált az udvar felől Arkádok (folyosók) veszik körül. Fél óra kell, hogy végig mehessünk rajtok. Tele van

áruló boltokkal. Kávéháza tizenhárom, a' kártyázó szobákon kívül. Ezen utóbbiak' arendája évenként hat milliom arendát hoz be. — Elejében az Orleáni Herczeg (most király) lakik; egyéb része fél milliom arendát ad. A' kávéházakban ritkán billárdoznak. Azok kávézásra 's újság olvasásra vannak.

Louvre. Festések', faragások' Galleriája.

Az Evangelicusok' templomában nincs oltár, hanem csak imádkozó-asztal. Orgona van. — Az Amerikai-angoly Presbyteriánus isteni tisztelet egy ház' első emeletében. A' felekezet nyolczvan főből állhatott. Midőn a' Pap, fekete nem taláris ruhában, elkezdé a' hosszú imádságot, kiki hátat fordított neki, 's behunyt szemekkel mondta utána a' könyörgést, 's ő most hosszasan olvasa s vont hangon, Bibliájából. Azután éneket diktált, mely osztán énekeltetett. A' Predikázió hosszú volt.

Rossz fogylalat a' Palais Royalban.

Barrière des Combats. Előbb kutyák marták egymást, azután egy vadkant; tovább farkast, majd egy csinosrakefelt szamarat, mellyen majom ült; most medvét, végre bikát eresztettek rájuk. — Egy valaki rajta veszt a' kalaplopáson. — T. Úr ennél többet, három esztendő alatt, Párizsban nem tapasztalt: Londonban a' második estve megtámadák az úczán.

Fontainebleau 15 mf. Párizshoz. A' gyorssekeren 22 személy. Az Intérieurban 6 frank volt a' fizetés, 1 pedig borraival.

A' királyi lak öt építésű zavar. IV. Henrich két, XIV. Lajos öt milliomot költe rá. Az V. Károly császár által lakott szobák, és a' hol IV. Károly spanyol király és VII. Pius tartattak, úgy állanak, mint az ő idejökben. Szomorú csere a' király óriási Eskuriáljáért és a' Vatikán' tizenegyezer szobájiért. Itt egy előszoba, egy ebédlő, egy háló vala számokra kimutatva. — Napoléon a' Fejér-ló udvarán veve bucsút Gárdájától 1814. ápril. 20 d., midőn Elbába küldetett, 's még látni a mahóni kerek asztalkát, mellyen lemondását megírta.

A' galeria, hol a' Svéd Christine megölette Monaldeschit, több szobákra van osztva; 's látni a' XIV. Lajos' boudoirját, tükkör-tetejű, tükkör-oldalú nyoszolyájával. — Minden szoba hajdani bútorjait birja.

Fontainebleauban egy udvar' közepén theátrum, a' szabad ég alatt, 's kevés gyertya' világánál. — (Mit mondanak erre a mi finnyásaink?)

A furmint szőlőt *Malvasier-blanc*-nak (fejér malozsának) nevezi Heintl. A' mit itt öt frankon adtak, a' mi Hegyaljánkon öt garasba került volna.

Párizsban eggyetlen egy téli-ablak sincs. Kandallók melegítik a' szobákat. A' kályhát nem szép bútornak nézik.

Canning angol Ministerre a' színben több szem fordúla mint a' játszókra. Lehajtott fővel lépdele követünkhöz jővén az előtte meredt nyakkal menő után. Növése középszer, feje nagy, homloka kopasz, hajait porozva hordja, színe halvány, szája gúnyra vonúl.

Követünk Ura' neve-napján ebédet ada. A' hosszasan-kerek asztal negyvenhat személyre vala terítve. Harmincz cseléd szolgált, 's a' gazdag-öltözetű huszár mindennek szemeit magára vont. A' követnért Gróf Villèle vezeté táblához, 's ő és Báró Damás, a' külső ügyek' Ministere fogta közbe. Áltellenben a' követ ült a' Nuncius és a' Nápolyi követ Herczeg Castelciccala közt. Egyéb vendégek: Canning, Pozzo di Borgo, Froyssinous, Herczeg Croy (olv. Kruj, *de gente Croviaca*), Herczeg Laval-Montmorency, és Consuli veres ruhájában Báró Rothschild. Első toastot Villèle ivott az Austriai Császár egészségéért, melyre minden felállott, 's jobbra 's balra hajtogatta magát. A' szomszéd szoba elzengé a' *Gott erhalte Franz den Ersten* éneket. Most követünk a' Francia Királyéért, 's zenge a' *Vive Henry quatre*, 's azután a' *God save the King*, és az orosz Minka. Estveli hétkor kezdődött az ebéd, 's nyolczkor vala vége. A' francia nyaláncságokon kap, 's a' húsevő angol éhen marad nála.

A' Színjátzókat egy régi törvény eltöltja a' papi-temetéstől. Minap egyet 15,000 ember kísére sirjáig Pap nélkül.

Walter Scott, szálas, szikár ember, fejét előre hajtja; hajai őszek, egykor szókék voltak; apró, eleven szürke szemeit erős szemöldök árnyékozza. 1826 ötvenöt esztendőse vala. Köszvénye sántává tette jobb lábát. Francziául nem jól beszél.

Az estveli társaságokban csak két vagy három asztalnál kártyáznak. A' több vendég beszéddel mulatja magát 's a' réz és kő nyomtatványokkal, melyeket a' képárosoktól szokás e' végre kibérlelni. — Éjjél tájban fagylalt hozatik fel, 's egykor kiki haza megyen.

Egy estve hallatá magát fortepiánón hazánk' fíja, az ifju Liszt. Némelly estve három 's négy társaságban is játszott, 's mindenikbe 15— 20 guinét kapott kedveskedésül. Egy Concertnél nem ada többet, 's 8000 frankot veve bé.

Párizsban minden ad és vesz új esztendei ajándékot.

Huzsonkét üvegúczája van Párizsnak, mint Pesten az, melyet Báró Brüdern József Úr építete. Legszebb az, mely *Passage di Vicune* nevet visel.

Sok itt a' leánynevelő-ház. Vannak olyak is, melyekben özvegyek és lányok lekötelezés nélkül laknak. A' ki gyanúba hozza erkölcsét, annak kimondatik az otlakás.

Humboldt Sándor középstermetű, testes. Beszéde eleven, elmés, 's néha csipős. Öt esztendőt tölte Americában.

Testvére Wilhelm, a' Prussziai Státus Minister, Prof. Márton Úrtól veve leczkét magyarban.

Herczeg Talleyrand első a' megjelenésben, első az elme-
netelben, midőn estveli mulatság adatik. Német kerengőt Párizs-
ban tánczolniak néha, de soha sem leány; azt a' szoros össze-
csatlódást a' francziák, annyival inkább az ángolyok, illetlennek
tartják. Két Egyiptusi ifju, kit Basája tanulás végett küldött ide,
a' tánczot csak komediához illőnek mondotta.

Báró Gérárd, és Horace Vernet a' legnevezetesebb festők
Párizsban. Az tudósabbnak, az geniálisabbnak tartatik.

Madam de Genlis (olv. Zsánlisz, nem Zsánli) nevelője volt
a' mostani királynak. Mocskos az öltözetében szobájában, 's
ujjain tintafoltok látszottak. Sokat irt, de a' mit a' jók nem igen
tudtak becsülni.!

Párizsban 18,000 ángoly van, német 25,000. Egy Fejér nevű
szabó magát *Le Blanc*-nak nevezte el.

Az ángoly asszonyok karcsúabbak mint a' francziák. Moz-
gások feszes; nagy lábaik nagyokat lépnek; nem öltözködnek
jó izléssel; kalapjokról ritkán marad el a' fátyol. — A férfiak
közt még nagyobb a' különbség. Az ángoly nehéz, a' franczia
könnyű; azt fesze pőfje tesz nevetségessé, ezt hirtelenségei.

A' Tuileric' kertjében számtalan a' szalmaszék. A' ki
megfáradt, két sous-ért leül, 's ha tetszik, egy sous-ért Ujságot
olvas. Ezek a' székek 30,000 frank árendát hoznak be. — A'
templomokban lerakott székek nem annyt.

A' temető' szomszédjában számtalan kőfaragó s' virág-
áros lakik. Némellyek örökre megveszik a' sir' helyét, 's az
illyek soha nem háborítatnak; különben a csontok öt eszt.
múlva kiszedetnek, 's máshova hányatnak rakásban. Halmozva
áll némely síron a' koszorú, az immortelle' sárga virágából. Így
a' Generális Foy' sirján, ki majd a' Pantheonba fog általvitetni.

Az Ethnographiai Atlás' Írója, Balbi, nagy szegénységben
él. — Aragón, a' Csillagnézőben, hetenként kétszer ad leezkét a'
popularis Astronomiában, mintegy százötven hallgatónak. A'
Chartres-i Herczeg, a' mostani király'fija, szorgalommal jegyez-
get. Meg szokott jelenni itt Grof Darn is, Hadi-Minister Napoléon
alatt, három leányaival, 's ezek nem magok az asszonyi szemből.

Nanterren egy leány koronáztatott meg Rozsaleánnyá.
Harangzúgás alatt gyült templomba a' nép; tábori muzsika csenge
ajtaja előtt; az orgonán a' Napoleon' koronáztatása' marsa.
A' maire (helység Bírója) kézen fogva hozá a' leányt; a' Pap
beszédet tartá; egy Asszonyság felvette az ezüst tányérról a'
fejér (csinált) rózsából szőtt koszorút, 's az előtte letérdepelt
leány' fejére tette, egy természeti fejér rózsát pedig kebléhez
szúrt — szerény erkölcsi 's szorgalma jutalmául. — Egy lakos

azt mondá (igazán e, vagy irigységből?), hogy az ily jutalom mindég a' legtehetősb gazdák leányainak adatik.

Egy tudós magyar Párizsban, képzelhetetlen szegénységben! Szüntelen' tanul; deák német, francia, olasz, angol, régi és új görög, arab, sanskrit, persa és magyar nyelveken beszél; jártas a' Matematikai 's Statistikai tudományokban; csak negyvenöt esztendő és mégis elfelejtette, hol született, de nem hogy Pozsonyban két esztendeig lakott, 's hogy a' II. Leopold' koronázásán 1790. jelen volt, 's egy toronyból leesett. Nem tudja mint írja le vezetéknevét, de most Mandelnek hívják; keresztnéve Ignázt. Catholicusnak született, de azt is elfelejtette; 's a' Jezsuiták meg akarák két eszt. előtt téríteni, 's Ignázt nevét Dáviddá változtatták. (Talán a' Dávid nevet Ignáttzá.) Nem boldogultak, úgymond. Cicero ezt mondja: *Commenta*... (ki értené mind ezt?)

Rossini és Paer ellenségek; gyűlölik egymást, de társaságokba hívatván, szólnak egymással. Rossini ilyenkor 300 frank ajándékot kap, Paer ötszázat. — Sonntag kisasszonynak felséges, hajlékony, igen kedves hangja van, igen tanulékony, intonatiója erős; de nincs methódja, mond Rossini.

Párizsban néha sűrű köd, úgy hogy a' kocsis nem tudja hol jár.

Dr. Gall, a' Craneologus, tapsolással fogadtatik leczkéjin. Folyvást beszél francziául, 's gyermek is érti tanításait.

A' vonszódás (tapadás, attachement) orgánja, úgymond gyakrabban találtatik asszonyok, mint férfiak koponyájokban. — A' házasság' természeti institutio nála, nem társasági. Némelly állatoknál a' him is gondoskodik aprójiról, 's akkor is nőstényével marad, mikor fíjaira már nincs gondja. — A' ragadozó állatok' koponyáján nem a' merészség', hanem csak a' lopás' és kegyetlenség' orgánját tapasztalhatni. A' merészség' orgánját a' Generális Wurmser koponyáján mutogatja. — A' húsevő állatok' koponyája tágasabb, 's fülök megett több velő van mint az azokéban, a' melyek füvel élnek.

Minden állati-koponyát egy perpendiculáris linea által oszt kétfelé, melyet a' fül' közepén viszen fel. Az elsőbb felen ülnek a' lélek' tehetségei, péld. az idealitás orgánja; a' hátulsóbban az állati tehetségek, péld. a' tapadásé, vonszódásé. Ezt bizonyítja az oroszán' 's a' tigris' koponyáján.

A' Francia Academia előtt Bossuet 1671. Jun. 8. d. egy beszédet tartá. — Francziásan lát dolgához, 's retteg a' Nyelv elromlásától, ha Academia nem távoztatja el a' veszélyt. A' szokás, úgymond, méltán nevezetetik Nyelvek' atyjának. A' nyelv' behozása, rendbeszedése jusa soha sem tagadtatott meg a' sokaságtól — (szeretnénk tudni, mi lenne abból, ha ezt a' just

valaki elvonni akarná a' sokaságtól?) — de ha a' sokaság a' korlátot nem tűri is, el kell tűrnie a' vezérlést. — (igen is, jó tanítás és szép példák, de nem szedett vokszok, 's tilalom és parancs által.) — Uraim, ti rendbe szedett és állandó tanácsot formáltok, melynek köz javaláson épült hitele visszanyomhatja a' szokás' hibáságát, 's ezen felette populáris birodalom rendtelenségeit mérsékelheti.“ — Az Academiába felvevést Némelly Iró a' francziák közt nem keresi, sőt fut előle. (Ez a' következése annak, midőn számlált vokszok akarják a' tudományos kérdéseket eldönteni. A' tudománynak a' személyes szabadság a' Palládiuma, 's az Academiák' tiszte abban áll, hogy ezt ne gátolja, hanem elősegélje. Szabadság mellett jobb a' rossz, mint parancs és tilalom mellett a' jó.)

Saint-Cloud nem nagyobb a' Gödöllői kastélynál. — *St. Germain* és *Versailles* elvesztették egykori becseket. A' mi korunk azokat úgy nézi mint a' természet' barátja a' vízőzőni alkotásokat; de nem hasonló tisztelet érzéseivel.

St. Demis a' királyok temetője. Egy kövön ez olvastatik: *Clémence de Hongrie*. Ez leánya vala Martel Károlynak, 's X. Lajosnak második, gyermektelen nője. Megholt 1328. oktob. 13 d.

Nagy-Gyorshintó Párizsban 1826-ban volt 178, hosszú utakra; közönséges diligence a' szomszéd helyekre, 306; kicsiny Gyorsszekér Párizs környékére, 249; fiacre 900. De a' fiakerek itt szennyesebbek, mint Pesten, 's így itt minden cabrioletben jár', 's ezeknek száma ezerekre megyen. Egy hajtás bére 30 sous, ha a' város egyik végéről a' másikra megyen is. Pedig a' Párizs kerületét hét óra alatt lehet ügetve megjárni.

A' franciaia eleven és még is monoton. Illyen declamatiójok a' Színen; illyen a' David' festése; illyen konyhájok, sőt még köszöngetések is: *Bon jour*, mindég, 's mindég merci. (Hol ez nem monoton?)

Itt mindenben van alkalom pénzt keresni. Ha besároztam csizmamát, egy *decroteur* felültet polczára, kezembe adja az újságot, hogy magamat míg elkészül a' tisztitással, el ne únjam.

A' Palais Royal' környékén legtöbb ember tolong. A' *Chaussé d'Antin* a' Nagykereskedők' világa: Rotschild, Lafitte, Hagermann palotájik itt ragyognak. A' *Marais* hajdan a' nagy urak' lakása volt, most a' közép sorsúaké. A' *Faubourg St. Germain* a' régi főnemesség' környéke, a' *Faubourg St. Antoine* a' mesterembereké, napszámosoké. Az utolsónak 80,000 lakosa van.

A közgyűlés (97 p) a' kivonatnak a' levéltárba helyezését rendelte el, a' kivonat alapján azonban Tessedik művét azon művek közé vette fel, melyek a' 200 aranyas nagyjutalom elnyerésénél számbaveendők.

Ezen ismertetéseken kívül Kazinczy még a' következő jelen-

tést¹ intézte az Akadémiához, a mely Kriebelnek a jelentésben említett ajándékáért köszönetét fejezte ki a titoknak útján (47. p.):

Méltóságos Gróf Előülő Urak,
Tekintetes Társaság,

Halics-országbeli Kormányshéki Tanácsos Kriebel János Úr, egykor Brzáni, később Stryi kerületbeli Kapitány, Hazánk-nak nagyérdemű fia 's Historiographusa, általam kedveskedik a' Tekint. Társaságnak synchronisticus Táblájival, mellyeket Bécsben 1822. pompás kiadásban kieresztett, örvendve hogy Hazánk némelly dicső fíjainak halhatatlan áldozataik által kimíveltetésének e' szerencsés lépcsőjére, mellyet a' Nyelv' Academiája ígér, eljuthatott

Midőn ajándékát a' Tekintetes Társaságnak alázatos tisztelettel benyújtom, ajánlom ezt az Eperjesi születésű polgártársunkat, kinek keblében a' baza' szeretete még a' hazája' határin kívül való hosszas habozása által sem aludt ki, sőt a' ki a' külföldön kívül is minden idejét a' Haza' történeteinek leírására fordította, 's a' Magyar Museumnak már hét kötet Magyar-országi deák nyelven írt Történeteit benyújtotta, 's magamat a' Méltós. Gróf Előülő Uraknak 's a' Tekint. Társaságnak kegyességébe 's becses barátságába² 's maradok alázatos hiv tisztelettel a' Méltós. Gróf Előülő Uraknak

's a' Tekint. Társaságnak

Pesten Ápril 25 d. 1831

alázatos szolgálja
Kazinczy Ferencz.

Meg kell még végül azt is jegyezni, hogy Kazinczy részt vett azon választmány munkálataiban is, a melyet az Akadémia akkor küldött ki, mikor a kassai színésztársaság arra kérte, hogy új színdarabokkal gyámolítsa.

E választmány ajánlatára az Akadémia 67 jeles külföldi drámát jelölt ki fordításra, egyúttal felhitta az írókat eredeti drámák beküldésére is. Így keletkezett az *Eredeti Játékszín* és a *Külföldi Játékszín* című vállalata, a mely utóbbiban megjelent Kazinczynak is több fordítása, mint Molière: A botcsinálta doktor; Lessing: Barnhelmi Minna; Molière: A kénytelen házasság; Lessing: Miss Sara Sampson.

¹ Főtitkári iratok 18—1831. Bemut. 25. ápr. 1831.

² ajánlom szó kimaradt.

A jelzős szerkezetek.

(Kivonat *Simonyi Zsigmond* r. t. 1909 november 22-én tartott előadásából.)

A jelzőknek, első sorban a melléknévi jelzőknek használatát tárgyalom nyelvtörténeti szempontból.

Előjáróban megemlítem a jelzőnek mondattani eredetét, vagyis — mondhatni — őstörténetét, s idézek több magyar szerkezetet, mely a mondati eredetet bizonyítja, sőt bizonyítja azt is, hogy egész mondatokból folyvást keletkeznek új jelzői kifejezések.

A jelzőket jelentésük szerint — más nyelvészek példájára — két főosztályra osztom; az egyiket a pusztán kijelölő (determináló, rámutató) jelzők teszik: a névmás, a számnév, a névelő és a határozó; a másikat a tartalmasabb minősítő jelzők vagy tulajdonságjelzők: a melléknév s a melléknévi igenév, továbbá a melléknéviileg használt főnév és (ritkábban) igealak. A legtöbb melléknévi jelző utójelzőül vagy értelmezőül is szerepelhet, ez már csak alaki különbsége miatt is külön tárgyalást kíván. Azonkívül külön kell tárgyalni szerkezetbeli nagy eltérése miatt a birtokos jelzőt, noha voltaképpen szintén a minősítő jelzők közé tartozik.

A következő szakaszban a melléknévi jelzőnek külső tulajdonságairól szólok: a melléknévi alaknak a főnévtől való különbségéről (az olyan ritka esetekről, minő pl. a *kis* és *kicsi*, *két* és *kettő*), továbbá a szórendről és hangsúlyról. — A szórendre nézve, noha általános szabály valamennyi uráltkajai nyelvben, hogy a jelző megelőzi a jelzettet, mégis azt hiszem, hogy ezzel ellenkező szórend is fejlődött már a finnugor alapnyelvben bizonyos esetekben: kedveskedő kifejezésekben, a *fél* szónak bizonyos kapcsolataiban (a finn *silmä-puoli* 'félszemű' és *isä-puoli* 'mostoha atya, *aty-val*' féle esetekben) s az *esze-veszett*-féle igenévi szerkezetekben; az első eset értelmezőből fejlődhetett, az utóbbi két esetben az eltérést a mondattani eredet magyarázza meg. A hangsúlyra nézve az uralkodó nyelvszokás azt mutatja, hogy a jelző a jelzettel egy szólamot tesz s átveszi ennek a hangsúlyát (sokszor feltűnő ellentétben pl. a német

nyelvszokással: *három óra* \sim *drei Uhr*, *jó napot* \sim *guten Tag*). De néha külön kell hangsúlyoznunk mindakettőt, sőt néha a jelzőnek olyan alárendelt jelentősége van, hogy hangsúlya eltörpül a jelzettje mellett, s ilyenkor a melléknévnek helyyel-közzel egészen más a jelentése, mint hangsúlyos jelző korában (pl. *kész, egész*).

Ide csatlakozik a diszítő jelző, mely rendszerint nem vonja magához a jelzett főnév hangsúlyát. Röviden tárgyalom a középfokú jelzöt s az olyan kifejezéseket, melyekben lazább viszony van a jelző s jelzettje közt (*boldog órák, szomorú arcz, vkinek holt híre* stb.) s a melyekben a jelző valami vonatkozásban van az állítmánynyal (pl. a cselekvésnek okát adja: *a kegyetlen csapat mindenkit kardélre hányt*).

Következik azoknak az eseteknek felsorolása, melyekben a jelző marad az egész jelzős kifejezés képviselője, s a jelzett szót csak gondolatban pótoljuk, vagy a megelőző kifejezésekből vagy az adott helyzetből; pl. Terhes szekér előtt *üreseddel* kitérj (Dugonics); Húzzatok valami *vígat!* (Pet.) — Bizonyos esetekben a nyelvszokás állandósítja ezt a használatot, úgy hogy néha egészen feledésbe megy egy-egy főnévnek ez a melléknévi eredete, pl. *reggeli, kocsis, szarvas, pezsgő* stb.; s nyelvméleink bizonyítják, hogy a *súly, a háború, a temető* s több más főnév is eredetileg melléknév volt.

A jelzöt néha határozóval bővítjük. a melléknévet rendesen csak fokhatározóval: *nagyon jó, sokkal jobb*, de néha más határozóval, sőt alánynyal is pl. ebben: *fele-más csizma*. Az ige-névi jelző azonban átveheti az alapigének minden bővítményét, tehát a tárgyat is.

Nyelvünknek igen érdekes sajátága, hogy nemcsak a főnévnek van jelzője, hanem a melléknévnek is (ez még előfordul a nyugati nyelvekben is), de azonfölül a határozónak és a névmásnak is. A jelzős határozók közül különösen három típus gyakori: *olyan messze* (vö. német *so weit*), *nagy vígan* és *csendes nyugodva*. A névmások közül legtöbbször a *maga* fordul elő jelzővel: *jó magam* és *harmad magammal*. Ezeket a használatokat számos példával megvilágítom.

Ha két melléknévet vonatkoztatunk egy főnévre, két eset lehetséges: a két jelző két külön egyénre vonatkozhatik, pl. *az osztrák és a német császár*, de legtöbbször egy és ugyanazon egyénre vonatkozik, pl. *a magyar és osztrák uralkodó, a régi jó idő* stb. Az utóbbi esetben vagy teljesen egyenrangúak, sőt sokszor rokon értelműek a jelzők, s ilyenkor a sorrendjük is többnyire közönyös; vagy pedig az egyik szorosabb viszonyban van a jelzettel, különösen bizonyos állandó jelentésű kapcsolatokban, úgy hogy nem furakodhatik közbe az

új, második jelző, pl. *fehér arab ló*, a híres *Debreczeni grammatika*. Néha ki lehet mutatni, hogy ezek csak idő folytán, lassankint állapotok így meg; Kazinczy még azt írja: a *Debreczeni híres Grammatika*, sőt; „Felüle *arabs fehér lovára*“. Ha az egyik jelző melléknév s a másik számnév, kétféle szórendünk van s használatukban különbséget is teszünk: *két szép ló* és *szép két ló*, *e széles világon* és *széles e világon* (erről l. alább). Néha csak látszólag van két jelző, de voltaképen egy összetett jelzővel, illetőleg jelzős kifejezéssel határozzuk meg a főszót, pl. *harmad fű csikó*, *fél kéz kalapács*, *hat ló szekér*; itt a *harmad fű*, *fél kéz*, *hat ló* jelzője a főszónak.

Az eddigiek részint valamennyi fajta jelzőre, részint a tipikus jelzőre, a melléknévre vonatkoznak. Következik már most a többi fajta tárgyalása, első sorban a melléknévi igenéveké. Tárgyalom ezeknek cselekvő és szenvedő jelentését (s itt pl. azt a nyelvtörténeti különösséget, hogy a mit ma *szeretett fiam*-nak mondunk, azt régente *szerető fiam*-nak mondták), továbbá egyéb használatukat, pl. az *ó*, *ő* képzős igenévnek eszköznevekben való használatát s az olyan részint laza, részint pregnans szerkezeteket, mint *bő termő Alföld*, *vett árán adni*, *veszett hírét költeni*. Gyakori az igenévi jelzőnek határozóval és tárggyal való kiegészítése: az *előre törtető* politikus, a *sokat utazott* angol. Az ige-neveknek tárgyát azonban eredetileg tárgyrag nélkül szerkesztették. Ezt bizonyítják 1. a *hit-szegő* és *kár-vallott*-féle összetételek; 2. régiebb íróinknál gyakran előforduló ilyen kifejezések: „*kerengő és emberek szédítő beszéd*“ (Pázmány), „*véle egy só evő társa*“ (Balásfi); végre 3. a közelebb álló rokon nyelveknek hasonló eljárása. Kimutattam a rokon nyelvekből a mi különös régi *hó levő testöd*-féle szerkezetünk mássát, azonkívül a személyragos főnévvel összekötött különféle igenévi szerkezeteket, minő az alanyi *lába-fájó* és *esze-veszett* s a tárgyas *hite-szegő* és *hite-szegett*, s végre azokat, melyekben személyragos igenév szolgál jelzőül, pl. *az írtam levél* s *az atyám írta levél*.

A melléknévi jelzőül szereplő főnevek ismét sok tekintetben jellemzők a mi nyelvünkre. Az olyan közönséges kifejezéseken kívül, minők a *halász legény* s az *arany gyűrű* legérdekesebb a következő két szerkezet: 1. a mértéket jelentő jelző, pl. *egy darab kenyér*, *egy pohár víz*; ez a mi nyelvünkben, mint a rokon nyelvek bizonyítják, ősrégi kifejezőmód, holott a teljesen egyező német *Stück Brot* és *Glas Wasser* ott csak újabb korban keletkezett; 2. jellemző magyar sajáttság a személyragos jelző: *fia galamb*, *fele úton*, sőt *egy tyúk-alja csirke*, *egy garas ára dohány*.

Érdekeseek azok a sok nyelvben kimutatható, de a miénkben sokkal gyakrabban használt élénk kifejezések, melyekben

egy-egy igealak van főnévül használva: *a lebuja, a nefejejts, a fogdmegek, a jélsz, a nembánomság*, stb. De — a mi másutt ritkaság — a mi nyelvünkben melléknévi, jelzői használatban is elég gyakoriak az ilyen igealakok: *iszom ember, teszi menyecske, térj-meg utcza*, sőt összetettek: *eszem-iszom ember, teszi-veszi cseléd, rúgd-föl hadd-ott munka, a nem-szeretem napok és sok más.*

A kijelölő jelzők közül első sorban a névmások jelzői használatát tárgyalom, s köztük is első helyen a leggyakrabban szereplő mutató névmásokat. Egyénekre mutatók: *az nap, azon nap, ama nap, ez a nap* (de itt tulajdonkép értelmező *a nap* s így e szerkezetet bővebben az értelmezők közt kell tárgyalni); tulajdonságra mutatók: *ilyen, olyan, afféle, illetén*; mennyiségre: *akkora, ennyi* stb. Aztán a kérdők hasonló három csoportban: *mely, melyik; milyen, miféle, micsoda, holyan; mekkora, mennyi*; ritkább s ma már inkább csak állandó kapcsolatokban fordul elő a *mi: mi baj? mi ujság? mi közöm hozzá?* Még ritkább a *ki* mint melléknévi jelző: *ki más? ki fene?* — A határozatlan névmásoknak is legnagyobb része lehet jelző: *valami (valaki ritkán); valamely, valamelyes, valamilyen* stb., aztán *némi, némely, akármi, bármely, bármilyen* s a tagadók: *semmi, semilyen* stb. — Végre még a relativ névmások közül emlithető *a mely, a milyen, a mennyi*; néha *a mi* és *a ki* is előfordul; a mai népnyelvben az utóbbi is többnyire dologra vonatkoztatva, pl. *a ki bor* az idén termett, így a HB-ben *ki nopen*, „a mely napon”, de az EhrK-ben *ki isten*, „a mely isten”.

Nem nagy változatosságot mutat, a számnévi jelzők szerkezete, de egy-kettőnek sajátságos volt a történeti fejlődése. A tőszámnévnek kettőztetése osztó értelmet fejez ki, pl. *két-két* sorban; s itt sajátságos az összetett számoknak ilyen rövidítése: *tizenkét-két* pénz, *huszonhét-hét* pénz. Azonkívül sok más összetett formában használjuk a számnévi jelzőt: *tíz éves gyermek, öt mérföldnyi távolság, husz napi járőföld*. — Ha együttjár a számnévi és tulajdonságnévi jelző, kétféle szórendünk van: *két szép ló és szép két ló*. Ezt a másodikat ma csak akkor használjuk, ha a tulajdonságot különösen kiemeljük (vö. még: *derék egy ember*), de nagyon valószínű, hogy ez a régiebb szórend s valaha általánosabb használatú volt. Itt is kimutathatjuk — mint annyi más esetben — hogy a rokon nyelvek közül különösen a vogul s az osztják alkalmaz a mienkhez hasonló mondat szerkesztést; a vogul nem mondja: *„hét fegyveres legényed”,* hanem *„fegyveres ember hét legényed”,* *vasmellű hét kacska* stb. — Ha sorszámnév a jelző, ma azt mondjuk pl. *harmadik fiú, negyedik fiú*, de valaha — mint még nyelvemlékeink bizonyítják — ezeket így mondták: *harmad fiú, negyed fiú*. Az ikes alakot csak főnévileg használták, mikor t. i. a jelzett szó nem állt

mellette, pl. *a harmadik úgy mond*, még pedig azért, mert ez tkp. partitiv értelmű személyragos alak volt, a. m. *tertius eorum*, a harmadjok vagyis harmadikuk (mint a mai *lovuk, házuk* helyett azt mondták eredetileg: *lovik, házik*). Az iktelen alakot ma csak néhány állandó kapcsolatban használjuk: *harmad rész, harmad napra* stb.

A jelzők közé számítom sok más nyelvészszel együtt a névelőket is (szemben Brassaival, ki egészen eltérően határozza meg a jelzők körét). A határozott névelő természetesen nem egyéb, mint hangsúlyya-vesztett mutató névmás; a határozatlan névelő hangsúlytalan számnév s jelentésére nézve egészen közel áll a határozatlan névmáshoz: *volt egyszer egy szegény asszony* rokonértelmű evvel: *volt egyszer valami szegény asszony*. Ugyanígy fejlődtek ezek a görögben s a germán és román nyelvekben; ellenben nem volt névelő a latinban s maiglan sincs a szlávságban s a magyaron kívül a többi finnugor nyelvben. E helyett — úgy mint a bolgárban, oláhban, albánban s a skandináv nyelvekben — hátuljáró névmutató van a mordvinban: ott egész határozott névragozás van, s ennek a maradványa Budenz szerint a mi *t*-ragos tárgyesetünk. — Tárgyalom a nyelvünkbeli névelőknek a történetét, a használatukban koronként s nyelvjárásonként észlelhető eltéréseket s az irodalmi nyelvnek a köznyelvszokástól való eltávozását a tekintetben, hogy személyragos főnév előtt elhagyja a határozott névelőt. Senki, még művelt ember se mondja névelő nélkül: *(a) buzámát mind elverte a jég, Józsefet eludták (a) testvérei*, s így igaza volt Brassainak, ki már félszáz évvel ezelőtt hibáztatta ezt az irodalmi szokást. A beszédben mindnyájan pontosan és következetesen megkülönböztetjük pl. ezeket: *a három ökröm megmaradt és három ökröm megmaradt* (a többit ellopták); *a könyvem megvan és könyvem van; hol van a te házad? és hol van neked házad? barátod vagyok és én vagyok a barátod; nincs meg a pénze és nincsen pénze; a szerencséje elhagyta és szerencséje akadt; ha mézsárszékből a czombját kéri az ember, akkor az egész czombját akarja, ha ellenben csak czombját kéri, akkor egy darabot vesz belőle*. Sok ilyen fontos nyelvtani és értelmi különbség elmosódik a mesterkéltnél irodalmi szokás következtében.

A kijelölő jelzők közé sorozom a határozói jelzőket is, mert szintén nem minősítést, hanem csak külső körülményeket jeleznek. Ezeknek két főosztályát lehet megkülönböztetni. Az egyikben a jelzett főnév igéből származik, pl. *magyarra fordítás, egy helyről másra költözés*. Ezeket úgy foghatjuk föl, mint az igekötős névszókat, hogy voltaképen határozós igéknek a származékai: *magyarra fordít > magyarra fordítás*, mint *átfordít > átfordítás*. De a régiek a határozót többnyire a

való melléknévi igenévvel változtatták jelzővé, s ma is gyakran így szólnak: *magyarra való fordítás*. A másik osztály ellenben ilyen kifejezéseket foglal magában: *messze föld, össze-marok, tejbe kása*, s ezek legnagyobbbrészt kihagyás útján keletkeztek: *messze terjedő föld, össze-fogott marok, tejbe főtt kása* stb. A *jelen óra* s az *őszinte beszéd* régente így hangzott: *jelen való óra, őszinte való beszéd*.

Külön értekezés tárgya lesz az értelmező és a birtokos jelző.

Francia ismertetések a magyar irodalomról.

Irodalmunk újabb és régibb termékeit a francia közönséggel, mint minden évben, az idén is KONT IGNÁCZ hazánkfia, a Collège Rolin tanára ismertette, és pedig leginkább azokban a folyóiratokban és vállalatokban, melyek az illető szaktudománnyal foglalkoznak.

A *Revue Critique d'histoire et littérature* 1908 november 26-iki számában VOLF GYÖRGY „Összegyűjtött munkáit” tette szóvá egy különálló közleményben.

Az 1909 márczius 11-iki számban az Akadémia Ertekezései közül a következőket ismertette: GOLDZIER IGNÁCZ: „Uri János”, HORVÁTH CYRILL: „Joannes Vercellensis és a magyar Margit-legenda”, VÁRI REZSŐ: „A ciliciai Oppianus Halieutikájának kézirati hagyománya”, SZENTKLÁRAY JENŐ: „A délmagyarországi szerb monostorok története”, BOROVSKY SAMU: „Szendrő vára”.

A márczius 18-iki számban NEUHAUS I. berlini egyetemi tanár „Kleine Finnische Sprachlehre” és NAGY ANTAL „Kleine Ungarische Sprachlehre” című munkáit ismertette.

A június 3-iki számban a következő önálló ismertető czikkek jelentek meg tőle: „Emlékkönyv Beöthy Zsolt születésének hatvanadik fordulójára”. GYULAI PÁL: „Kritikai dolgozatok”, gróf MAJLÁTH JÓZSEF: „La Hongrie rurale, sociale et politique”, SZILY KÁLMÁN: „A magyar nyelvújítás szótára” és PORA FERENCZ: „A magyar rokonértelmi szók és szólások kézikönyve”.

A június 24-iki számban VÁCZY JÁNOS: „Kazinczy Ferencz levelezése” XVIII. kötetét, a „Nyelvemléktár” XV. kötetét, HORVÁTH JÁNOS: „A magyar irodalom főkorszakai”, EJURY KÁROLY: „Poésies classiques hongroises. V. Petőfi”, NAGY GÉZA: „A Skythák”, ASBÓTH ÖSZKÁR: „A *j* és *gy* változás a hazai szlovénok nyelvében és a dunántúli magyar nyelvjárásokban”, NÉMETHY GÉZA: „De Ovidio elegiae in Messalam auclove”, VÁCZY JÁNOS: „A nyelvújítás győzelme” című műveket és értekezéseket ismerteti.

A július 8-iki számban CSENGERI JÁNOS Euripides-fordításait:

Heraklest és Hyppolitost. VIKAR BÉLA Kalevala-fordítását, KROHN KÁROLY: „A finn-ugor népek pogány istentisztelete“, dr. GRAGGER ROBERT: Illei János „Tornyos Pétere“, GÖRÖG MANÓ: „Ifj. Dumas Sándor morálja“, VOGUE MENYHÉRT: „Az orosz regény“, SCHAEFER I.: „A kalaznoi német nyelvjárás hangtana“, BAYER JÓZSEF: „Magyar Shakespeare-Tár“, KECSKEMÉTI ÁRMEN: „A zsidó irodalom története“ és „A magyar izraelita irodalmi társaság 1908—1909. évi Évkönyve“ című kiadványokat ismerteti.

Az augusztus 12—19-iki számban a következő időszaki kiadványainkról szól: A Kisfaludy-Társaság *Évkönyveinek* XLII. kötete, az *Irodalomtörténeti Közlemények* XVIII. kötete, a *Nyelvtudományi Közlemények* XXXVIII. kötete és a *Magyar Nyelvőr* XXXVII. kötete.

Az augusztus 26—szeptember 2-iki számban HORVÁTH CYRILL: „A Margit-legenda forrásai“ című értekezését és a *Nyelvtudomány* két kötetét ismerteti.

A *Revue historique* ez évi március—áprilisi füzetében a *Budapesti Szemle* 1908 jún.—nov., a *Revue de Hongrie* márcz.—decz., a *Századok* jún.—decz. füzeteit mutatja be.

Ugyane folyóirat július—augusztusi füzetében BERZEVICZY ALBERT: „Beatrix királyné“, KISS ISTVÁN: „A magyar helytartótanács I. Ferdinánd korában és 1549—1554. évi leveles könyve“, dr. TAKÁTS SÁNDOR: „A magyar gyalogság megalakulása“, EVLIA CSELEBI: „Magyarországi utazásai 1664—1666“, KARÁCSON IMRÉTŐL, GERGELY SÁMUEL: „Teleki Mihály levelezése“ IV. köt., MÁRKI SÁNDOR: „II. Rákóczi Ferenc“ I. köt., SZÁDECZKY LAJOS: „A székely határőrség szervezése 1762—64-ben“, BOROVSKY SAMU: „Magyarország vármegyéi és városai“ cz. vállalat Szatmár vármegyei kötetét ismerteti.

A november—decemberi füzetében a *Budapesti Szemle* 1909 január—júniusi, a *Revue de Hongrie* január—júniusi és a *Századok* január—júniusi füzeteinek tartalmát ismerteti. Ugyanitt megleghangú sorokat szentel az elhunyt THALY KÁLMÁN emlékének.

A *L'Europe Politique et Littéraire* című folyóiratban is számos magyar vonatkozású tanulmányt találunk tőle.

Így az 1908 novemberi számban BEÖTHY ZSOLT, a decemberi számban SZABOLCSKA MIHÁLY írói pályáját ismerteti.

Ugyane folyóirat 1909 januári számában SZÁSZ KÁROLY „Versei“ről ír, májusi számában „A XIX. századi magyar színműirodalommal“ foglalkozik, mely tanulmányát folytatja a júniusi, júliusi és augusztusi (Kisfaludy Károly), szeptemberi és októberi (Katona József), nagyvemberi (Szigligeti Ede) számokban is.

A *Revue politique et littéraire Revue Bleue* f. évi januári füzetében hosszabb cikkben az általános szavazatjog hazánkban is nagy hullámokat vetett kérdésével foglalkozik.

A *Revue de philologie* f. évi folyamában az *Archaeologiai Értesítő* és az *Egyetemes Philologiai Közöny* 1908. évi kötetét ismerteti.

A *Bulletin des Bibliothèques populaires* februári füzetében GONNARD R.: „La Hongrie an XX-e siècle” című Párizsban megjelent művét, júliusi füzetében pedig gróf MAILÁTH JÓZSEF: „La Hongrie rurale, sociale et politique” című, francia nyelven kiadott nagy munkáját ismerteti.

A *Revue internationale de l'Enseignement* májusi számában az elemi oktatás és az általános szavazatjog kérdésének szentel terjedelmesebb tanulmányt.

Végül a *Le Petit Temps* december 3-iki számában hosszabb nekrológgal áldozott irodalmunk nemrég elhunyt nagy alakja, Gyulai Pál emlékének.

* * *

Ez ismertetéseken kívül KONR IGÁNCZ 1909-ben *Crestomathie hongroise* cz. alatt az első francia nyelvű anthológiát adta ki (Paris és Heidelberg, XVI és 367 l.), a mely mutatóványokat ad a XVIII század végétől napjainkig (költők és prózairók). Német kiadása is megjelent (ugyanott).

A párizsi egyetemen az 1908—09. tanévben, Petőfi életét és költészetét tárgyalta s a gyakorlatban az eddig le nem fordított költeményeket és elbeszélő költeményeket fordították (Bolond Istók. Szécsi Mária stb.), továbbá a nyelvtan elemeit tanította és magyar történeti olvasmányokat (az Árpádok kora) magyarázta. A hallgatók száma 45 volt.

Folyóiratok szemléje.

1. A BUDAPESTI SZEMLE szeptemberi füzetének tartalma. Károlyi Árpád *Pauler Gyula emlékezete* című emlékbeszédét, melyet a M. T. Akadémiában felolvasott, közli. — Radó Antal *Alakhűség a versfordításban* címmel a műfordítás egyik kérdéséről: a versfordításban követendő alaki hűségről mondja el nézeteit. Szerző abból az elvből indul ki, hogy a műfordítónak ugyanazt a hatást kell gyakorolni, mint az eredeti költőnek, s a költői művek hatása épp annyira függ a tartalomtól, mint a formától, ennél fogva a műfordítónak forma dolgában is hűségre kell törekednie. De ebből még nem következik, hogy minden körülmények között ugyanazt a formát kel választani, a melyben az eredeti forma írva van. Arany János nézetét idézi, a ki szerint bizonyos körülmények között a fordító mellőzheti az eredeti mértéket, ha a költő szellemét inkább kifejezheti oly idomban, a mely nemzete nyelvén amazzal analog. Nem tartja czélszerűnek a verses munkáknak prózában való fordítását, mert a legegyszerűbb gondolat is verses formában hatásosabb, mint prózában. Bevezető észrevételei után szerző áttér a kérdés részletes taglalására, sorra nézve a legfontosabb versformákat és vizsgálva, mennyiben kell

a jorditónak hozzájuk ragaszkodni és mennyiben térhet el tőlük. — Hornyánszky Gyula a M. T. Akadémiában felolvasott „*Hippokrates milieu-elmélete*” című értekezéséből az első közleményt adja. — Lukács György a *dráma formájáról* írt tanulmányt; s ebben a dráma czéljáról, a drámai formáról, s a dráma sociológiájáról mondja el nézeteit. — Ezután Hall Caine *A főbíró* regényének fordítása Balla Mihálytól következik. — Vargha Gyula *Lenau költeményeiből A sivatagban* és az *Ősz* című költeményeket fordította le. — Lanson *Voltaire*-ről szóló tanulmányából a nyolczadik közleményt adja egy névtelen író. — Az *Értesítő*-ben: Navratil Ákos Kovács K.: A népesedés elmélete című munkáját ismerteti. A füzet végén az új magyar könyvek jegyzéke van.

Ugyane folyóirat októberi füzetének tartalma. Papp Ferencz B. *Jósika Miklós és B. Kemény Zsigmond*-ról szóló tanulmányt kezd, melyben a két regényíró költészetét tárgyalja. — Návay Lajos *Belügyi reformok* című cikkében a törvényhozás azon alkotásait veszi szemügyre, melyek, az ezelőtt négy évvel uralkodott nemzeti küzdelem idejében merített tapasztalatokból kiindulva, arra hivatvák, hogy az alkotmányos rendnek biztosítékául szolgáljanak, első sorban és különösen azért, hogy elejét vegyék hasonló esetek ismétlődésének, mely az ország törvényes rendjét, a társadalom békéjét, a közigazgatás nélkülözhetetlen és megszakítást nem tűrő tevékenységét közvetlenül fenyegette. — Hornyánszky Gyula befejezi *Hippokrates milieu-elméletéről* szóló tanulmányát. A szépirodalmi részben van Hall Caine *A főbíró* regényének folytatása Balla Mihály fordításában. — Léva József *Akácok a temetőn* című költeményét közli. — Viszota Gyula *Széchenyi, Kossuth és a Gyáralapító-társaság* címmel Széchenyinek az 1844-ben keletkezett Gyáralapító-Társaság körül tanusított szerepét ismerteti. — Ezután Lanson *Voltaire* cz. tanulmányának folytatása következik. — Az *Értesítőben* Thaly K.: De Saussure Cézár levelei és följegyzései, Kummer: Deutsche Literaturgeschichte (Gálos Rezsőtől), Spencer H.: Alapvető elvek című munkák vannak ismertetve. A füzet végén az új magyar könyvek jegyzéke van.

2. Az EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY folyó évi októberi (VIII.) füzetében az első helyen Vértessy Jenő értekezése olvasható *A Nemzeti Színház megnyitása előtt*. Mint egy nagyobb monographia bevezető fejezete a magyar drámairodalomnak azon termékeiről számol be, melyek 1837 előtt keletkeztek. A legrégebbi nyomokon kezdve, Bessenyei és Kazinczy igyekezetei után főképen Kisfaludy Károly és Fáy András drámaírói munkásságát jellemzi s befejezésül a Nemzeti Színház alapításának előzményeit ismerteti s az első ünnepi előadás külső körülményeit. — Kallós Ede folytatja *Ἰπομνίματα* cím alatt régebben megkezdett Archilochos-commentálását. Jelen részben a *Bergknél* 9. sz. alatt közölt töredék kifejezéseit

veszi sorra s értelmezi pszichológiai és összehasonlító irodalmi tanulmányok alapján. — Ferenczi Sári, a ki a Közlöny VII. füzetében közölte Ráday Pál Lelki Hódolásra vonatkozó tudnivalókat, értekezésének, A „Lelki Hódolás“ első kézírata, folytatásaként a kiadás alapjául szolgáló kézirat szövegét adja, betűig hiven az eredeti kézirathoz. — Végül az értekezések során Tárczy Károly szól Az Areiopagos történetéről és az Ἀθηναίων πολιτεία-ról. E bevezető részben az Areiopagos intézményének keletkezését és legrégebbi történetét vázolja, ismerteti a Solon nevéhez fűződő vitát, s igyekszik megállapítani, mi volt az Areiopagos működési köre életének e szakában. A történeti fejlődés ismertetésének keretében mindig tekintettel van arra, mennyiben módosítja tudomásunkat az Ἀθηναίων πολιτεία fölfedezése, s ennek kapcsán kitér magára a kézirat szerzőségének sokat vitatott kérdésére. — A Hazai Irodalom rovatában Hegedűs István igen terjedelmes ismertetést szentel Némethy Géza *Ciris, Epyllion Pseudovergilianum* című munkájának, mely a M. Tud. Akadémia kiadásában jelent meg. Három részre oszló dolgozatában először magát a fejtegetett kérdést s Némethynek erre vonatkozólag elfoglalt álláspontját ismerteti s összevetvén a külföldi tudósok nézetével, bírálja. Azután „Kritikai észrevételek“ cím alatt a szerző emendatióit, „Adnotationes exegeticae“ cím alatt magyarázatait veszi sorra és bírálja. Nem osztozik egészen a szerző tanításában s magyarázataiban, mindamellett a munkát valódi irodalmi nyereségnek tartja. — Binder Jenő nagy sajnálattal állapítja meg, hogy *Giovanni Boccaccio Decamerone*-jének magyar fordítása, melyet Bokor János végzett, nem felel meg annak a föladatnak, melyre hivatva volna. Az olasz novellagyűjteményt lefordítja ugyan teljesen és hiven, de annyira ragaszkodva az eredetihez, hogy a fordítás nemcsak magyartalan és élvezhetetlen, hanem sok helyütt érthetetlen. Ugyanez teszi tönkre a kiadást megelőző terjedelmes életrajzot is. — Bódis Jusztnak *Xenophon „Sokrates emléke“* című munkájának hiperkritikusai és pedagógiai értéke című könyvét bírálója, Vértessy Dezső nagy méltánálással ismerteti. Véleménye szerint széleskörű olvasottság, tárgyának és hőseinek szeretete igen becsessé teszik, s hivatva van arra, hogy segítsen eloszlatni a nálunk még mindig elterjedt kulturátlan homályt. — Madarász Flórisnak két tanulmányáról, melyek közül az egyik *Gárdonyi Gézával*, a másik *Sipuluszszal* foglalkozik, Császár Ernő mond véleményt. A szerző, mivel mind a két íróban a mai kozmopolita irányzattal szembeszálló, magyarosan és erkölcsi szellemen dolgozó költőket lát, értéküket túlbecsüli, és így bár sok finoman megfogalmazott és egyébként is találó megfigyelése van, művei megállapításait nem tehetjük magunkévá. — A Külföldi Irodalom rovatában Hornyánszky Gyula méltatja Louis Dyernek Platon-kiadását (*Apology and Crito*), mely mindent ad, a mi szükséges, és elmellőzi a fölöslegeseket. — August Maunak *Pompeji in*

Leben und Kunst című művét, mely most a második kiadásban jelent meg, L á n g M a r g i t ismerteti. Összeveti a két kiadást, megállapítja bővüléseit és változásait és ezek alapján összefoglalja, mennyiben gyarapodott ismeretünk Pompejiről. A munkáról magáról csak a legnagyobb dicséret hangján tud megemlékezni. — Germanus Gyula Ignaz Kunosnak *Türkisches Volksschauspiel* című munkájáról számol be, mely az orta ojnút, ezt a görög mimushoz közelálló török népies színjátékot ismerteti. Nagy szorgalommal s a török nép alapos ismeretével készültnek találja. — Cramernek *Afrika in seinen Beziehungen zur antiken Kulturwelt* cím alatt közzétett munkája bírálója, Endre Gerzson szerint, nem tart teljességre számot, de igen jó szolgálatot tesz, főképen érdekes és könnyed leírásai s a sok sikerült kép és térkép által. — George Fonsegrivenek *Ferdinand Brunetiére*-ről szóló könyvét Elek Oszkár mutatja be. A Bourget dolgozata alapján készült életrajz kevesebb gondot fordít az író életére, mint munkásságára, s e részben is nem kapcsolja irodalmi munkásságát Brunetiére világnézetéhez. — A *Vegyesek között Bartal Antal*ról Geréb József ír nekrológot és vázolja benne életét, tudományos munkásságát. — *A byzantiumi kultúra alapjairól* cím alatt P. (Pecz Vilmos) ismerteti azt a felolvasást, melyet ugyanazon cím alatt A. Heisenberg tartott Berlinben a nemzetközi történelmi congressuson. — Viszota Gyula *Vörösmarty „Gondolatok a könyvtárban“* című költeménye első alakjáról írván, közli az első fogalmazás variáns lectióit s egy későbbben a költőtől kihagyott versszakot. — *Az idő egysége és a legújabb Euripides-leletek* cím alatt Kallós Ede az újabban fölfedezett leletek alapján új fényt derít Euripides Sthenoboiájára és megállapítja, hogy a dráma az idő egységét feltűnő módon megsértette. — Lukinich Imre *Temesvári János deák életéhez* közöl új adalékokat. — A szerkesztőkhöz beküldött könyvek között a *Közelmények Szepes vármegye multjából* című nemrég megindult folyóiratról és Toldy Géának *Varázsrontó* című könyvéről olvasható rövid ismertetés, az utóbbi T. V. (Tolnai Vilmos) tollából. — Modern philológiát felölölő *Külföldi könyvészet* rekeszti be a füzetet.

Ugyane folyóirat folyó évi IX. (novemberi) füzete az első helyen Vári Rezső dolgozatát közli *A Ciris-mondáról*. Roscher véleményéből kiindulva, azt abból a szempontból veti vizsgálat alá, milyen mértékben egyeztethető össze a régieknek idevonatkozó természettudományi ismereteivel. Ez alapon a szerző szerint a Ciris-mondával eredetileg a fecskehal sorsát aetiologizálták, s a monda súlypontja az üldözöttről az üldözőkre billenván át, két fiatalabb változata (a *ἀλκίστας*-ra és a *καρχαρίας*-ra vonatkozólag) a régebbit kiszorította. — *Egy magyar vonatkozású orosz legenda* cím alatt Katona Lajos a Szent Vilma-legendával foglalkozik, a mely az üldözött ártatlan nő mondájának messze elágazó törzséből sarjadt ki. Egy szerkezete megvan olasz nyelven Apponyi Sándor gróf könyv-

tárában, s egy másik a British Museumban, a melyről Simonyi Ernő adott félszázadja hírt. Ennek a helytelen adatait helyreigazítva, egyzersmind a szerkezet kapcsolatát (Bonfadini) s a monda elágazását állapítja meg. — Cz e i z e l J á n o s értekezése, *Horatius és Kazinczy*, keresi a római költő-aesthetikus hatását a magyarra. Alapja e hatásnak az a bámulat és kitartás, a melylyel Kazinczy Horatius műveit tanulmányozta. Nyilvánult pedig Kazinczy nyelvújító elveiben és eljárásában, sőt még költészetében is, főképen satiráiban és epistoláiban, a hol egyező mozzanatok és fordulatok is találhatók. — T á r c z y K á r o l y folytatván dolgozatát, *Az areiopagos története és az Ἀρειοπαγίων πολιτεία*, azt a nagy fontosságot fejtegeti, melyre az areiopagos Solon intézkedései folytán szert tett. Mint az államot kormányzó conservatív elemekből alkotott testület összekötő kapocsul szolgált a nép különböző osztályai között, s valóban az állami tevékenység középontja volt. A Solon halálát követő zavarok alatt is betöltötte hivatását, később kissé megfogyatkozott tekintélyben, míg a görög-perzsa háborúk alatt újra fölvirágozott s a legtöbb napjait élte. — A *Hazai irodalom* rovatában Pintér Jenő könyvét, *A magyar irodalom története a legrégibb időktől Bessenyei György fellépéséig*, Cs á s z á r E r n ő ismerteti. Dicséri a bátorságot, hogy e nehéz föladatra vállalkozott, a szorgalmat és megbízhatóságot, a melylyel az egész anyagot földolgozta. Hiányt kevesebbet, inkább fölösleges dolgokat találni benne, csak a magasabb szempontnak nincs semmi nyoma. Stílusa sem művészi: inkább hasznos, mint szép könyv. — K r i s t ó f G y ö r g y Meltzl Hugónak Barabás Ábeltől gondozott *Petőfi-tanulmányait* méltatja, melyeknek közös alapgondolata, hogy Petőfiben nemcsak a legmagyarabb költőt látjuk, hanem a világirodalom első lyrikusát. — Deák Ferencz műve, *Irodalomtörténeti tanulmányok a kurucz költészet köréből*, bírálója, B a j z a J ó z s e f szerint nem viszi sokkal előbbre az irodalomtörténetet, zavaros és nehézkes, de egy pár névvel gazdagítja kurucz költőink névortát s közöl egy csomó székely alkalmi rigmust. — Alszeghy Zsoltnak *Illei János élete és írói működése* című könyvét K i r á l y G y ö r g y ismerteti. Alapos tudással és korismerettel készült, s két nagy érdeme van: Illei életének több eddig vitás kérdésére fényt derít, s ügyesen, minden lényeges mozzanatra tekintettel összefoglalja a jezsuiták dramaturgiai törvényeit. — A *Külföldi irodalom* rovatát H e i n r i c h G u s z t á v ismertetése nyitja meg, a ki Sigmund Hirsch könyve (*Das Alexanderbuch Johann Hartliebs*) alapján bemutatja a középkori Sándor költemények és regények e kései hajtását, utal forrásai, jellemző vonásaira és népszerűségére. — Euripidesnek Georges Dalymeydától franczia czímmel kiadott egyik drámáját (*Les Bacchantes*) H e g e d ű s I s t v á n méltatja. Úgy a szövegből, mint a részletes kritikái és exegetikai jegyzetekből igen sok tanulságot lehet meríteni, mert finom, beható philologiai érzékkel, hermeneuta tehetséggel vannak szerkesztve. — Albert Thumbnak *Handbuch der grie-*

chischen Dialekte cz. munkája bírálója Pec z Vilmos szerint a mai nyelvtudomány magaslatán áll. — K é g l S á n d o r két munkát ismertet. Firdausinak H. Ethétől gondozott *Jusuf and Zalikhá*-kiadása gondos, kritikai commentára kimerítő. — Bákinak R. Dvoráktól kiadott *Diwân Ghazaliját*-ja gondos, de nem teljes, viszont teljes vocalisátíóval van adva. — Wilhelm Soltaunak *Das Fortleben des Heidentums in der altchristlichen Kirche* czimű munkája, bírálója Révay József szerint első sorban theologiai czélzatú, de modern tudományos álláspontja révén, s azt vizsgálván, miben és mennyiben hatott az ifjú és fejlődő kereszténységre az életerős pogány kultúra, eredményei a philologus előtt is becsesek. — Incze Béni Richard Heintze könyvét, *Virgils epische Technik*, száraz, de igen használható tudományos munkának itéli. — A *Philologiai Programm-értekezések* rovatában L á n g N á n d o r két dolgozatot ismertet. Láng Margit *A mykenei vár úrnői* czim alatt könnyedén irt. jól olvasható vázlatos képet fest arról, milyen lehetett a mykenei korban a nők viselete. — Cserép József *Homeros Ithakéja* czim alatt Ithaka ősi jogainak védelmére kell. — Barta Mór *Falusiak* czim alatt közölt egy 1835-ből fönmaradt vigjátékot. Ezt az értéktelen darabot ismerteti Nyilasi Lajos. — A *Vegyesek* között *Kassai Gusztávról* olvasható nekrológ; — Pec z Vilmos görög nyelven az újjörög thesaurus-szal foglalkozik; — U g y a n ő a mai görögök irodalmi nyelvének kérdését tárgyalja; — V é r t e s y J e n ő *Egy modern Herakles-drámáról* czim alatt Jules Bois *La Furie* czimű drámáját méltatja; — I. n. (Láng Nándor) az Éber Lászlótól összeállított *Művészettörténeti olvasmányok*at dicséri; — Csermelyi Sándor a legújabb görögországi ásatásokról számol be; — C z ó b e l E r n ő *Heltai Gáspár születésének idejét* igyekszik megállapítani; — M a r m o r s t e i n A t h u r a *zevegia*-ünnep jelentőségét fejt meg; — végül Várdai Béla *Egressy Gáboráról* olvasható pár sor. — *Külföldi Könyvészet* (Modern philologia) rekeszti be a füzetet.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HARMINCZEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály nyolczadik ülése.

1909 november 2-án.

GOLDZSIHER IGNÁCZ osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Heinrich Gusztáv, Szilády Áron r. tt. — Császár Elemér. Gombocz Zoltán, Gyomlay Gyula, Haraszti Gyula, Katona Lajos, Melich János, Riedl Frigyes, Váczy János, Vári Rezső l. tt. — Más osztályokból: Ortway Tivadar, Szily Kálmán r. tt. — Hornyánszky Gyula l. t. — Jegyző: ifj. Szinnyei József osztálytitkár.

189. CSÁSZÁR ELEMÉR l. t. fölolvassa: „Bessenyei akadémiai

törekvései" című székfoglaló értekezését. — Tagsági oklevelének kiadása határoztatik.

190. KATONA LAJOS l. t. bemutatja Jablonkay Gábor S. J.: „Egy új nyelvemlék“ cz. értekezését.

191. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére CSÁSZÁR ELEMER és KATONA LAJOS l. tagokat kéri föl.

HARMINCZKETTEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály nyolczadik ülése.

1909 november 8-án.

PLÓSZ SÁNDOR osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Berzeviczy Albert, b. Forster Gyula t. tt. — Békefi Remig, Böhm Károly, Concha Győző, Csánki Dezső, Hampel József, Ortway Tivadar, Vécsey Tamás, Wlassics Gyula r. tt. — Áldásy Antal, Angyal Dávid, Balogh Jenő, Borovszky Samu, Csontos János, Kollányi Ferencz, Komáromy András, Mahler Ede, Medveczky Frigyes, Reiner János, Tagányi Károly l. tt. — *Más osztályokból*: Heinrich Gusztáv r. t. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

192. BÖHM KÁROLY r. t. felolvassa: „A megértés, mint a megismerés központi mozzanata“ (ismeretelméleti töredék) cz. székfoglaló értekezését. — Rendes tagsági oklevelének kiadása határoztatik.

193. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére BÉKEFI REMIG és BÖHM KÁROLY r. tagokat kéri föl.

HARMINCZHARMADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály nyolczadik ülése.

1909 november 15-én.

ENTZ GÉZA osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Bárány Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Horváth Géza, Ilosvay Lajos, Klein Gyula, Koch Antal, Kövesligethy Radó, Lengyel Béla, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Schuller Alajos, Szily Kálmán, Wartha Vincze r. tt. — Bodola Lajos, Buchböck Gusztáv, Bugarszky István, Déchy Mór, Farkas Gyula, Klupathy Jenő, Kossutány Tamás, Lörenthey Imre, Onodi Adolf, Rátz István, Tangl Ferencz, Tóttösy Béla, Tuzson János, Zemplén Győző l. tt. — *Más osztályokból*: Berzeviczy Albert t. t. — Heinrich Gusztáv r. t. — Borovszky Samu l. t. — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

194. FARKAS GYULA l. t.: „Alapvetések az elektromosság és mágnesség folytonossági elméletéhez“.

195. MAUTHNER NÁNDOR részéről: „A phenilzirsavak új, általános synthesise“, előterjeszti Lengyel Béla r. t.

196. DIENES PÁL és DIENES VALÉRIA részéről: „Az algebrai és logaritmikus singularitásokról“, előterjeszti Rados Gusztáv r. t.

197. GRÓH GYULA részéről: „Az oxydatiós potential és az oxydatio sebessége közti összefüggés“, előterjeszti Tangl Ferencz l. t.

198. GOLDBERGER JAKAB részéről: „Az izom-hydrogenion tartalmának változása munka közben“, előterjeszti Tangl Ferencz l. t.

199. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére LENGYEL BÉLA r. és TANGL FERENCZ l. tagokat kéri föl.

HARMINCZNEGYEDIK AKADEMIAI ÜLES.

Az I. osztály kilenczedik ülése.

1909 november 22-én.

GOLDZIERH IGNÁCZ osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Asbóth Oszkár, Heinrich Gusztáv, Pecz Vilmos r. tt. — Badics Ferencz, Császáz Elemér, Gombocz Zoltán, Hegedüs István, Katona Lajos, Melich János, Négyesy László, Riedl Frigyes, Tolnai Vilmos, Vári Rezső l. tt. — *Más osztályokból*: Csánki Dezső, Ortway Tivadar, Szily Kálmán r. tt. — Borovszky Ssmu l. t. — Jegyző: ifj. Szinnyei József osztálytitkár.

200. SIMONYI ZSIGMOND r. t.: „A jelzős szerkezetekről“, felolvassa Négyesy László l. t.

201. GOMBOCZ ZOLTÁN l. t.: „A magyar *a*-hangok eredete.

202. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére ASBÓTH OSZKÁR r. és NÉGYESY LÁSZLÓ l. tagot kéri föl.

HARMINCZÖTÖDIK AKADEMIAI ÜLES.

Tizenegyedik összes ülés.

1909 november 29-én.

BERZEVICZY ALBERT akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Ballagi Aladár, Beöthy Zsolt, Békefi Remig, Concha Győző, Csánki Dezső, Entz Géza, báró Eötvös Loránd, Fejérpataky László, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Horváth Géza, Ilosvay Lajos, König Gyula, Kövesligethy Radó, Lengyel Béla, Ortway Tivadar, Pauer Imre, Szily Kálmán. ifj. Szinnyei József, Vécsey Tamás, Wlassics Gyula r. tt. — Alexander Bernát, Angyal Dávid, Borovszky Samu, Császáz Elemér, Csontos János, Déchy Mór, Ferdinándy Géza, Fináczy Ernő, Gombocz Zoltán, Gyomlay Gyula, Hegedüs István, Hornyánszky Gyula, Katona Lajos, Komáromy András, Mahler Ede, Marczali Henrik, Medveczky Frigyes, Nagy Gyula, Rátz István, Reiner János, Riedl Frigyes, Szendrei János, Tagányi Károly, Téglás Gábor, Tolnai Vilmos, Váczy János, Zemplén Győző l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

204. HEINRICH GUSZTÁV r. t. felolvassa: „Kazinczy Ferencz és az Akadémia“ cz. értekezését. — Az Akadémiai Értesítőben fog megjelenni.

205. GOLDZIERH IGNÁCZ r. t. felolvassa emlékbeszédét Barbier de Meynard és Jan de Goeje külső tagokról. — Az Emlékbeszédek során fog közzététetni.

206. Főtitkár mély megilletődéssel jelenti be azokat a súlyos veszteségeket, melyeket az Akadémia az októberi összes ülés óta szenvedett. Elhunytak: október 27-én Fehér Ipoly t. tag, a nagyműveltségű főpap, a természettudományok jeles művelője; ravatalánál KOLÁNYI FERENCZ l. t. tolmácsolta az Akadémia részvétét, miért dr. HAJDÚ TIBOR benedekrendi perjel, a convent nevében nov. 10-én kelt levelében köszönetet mondott; — nov. 2-án Myskovszky Viktor l. t., a művészettörténelem buzgó művelője, kinek gyászszertartásán az Akadémia CSOMA JÓZSEF l. tagot kérte föl képviselőtére; — nov. 9-én Gyulai Pál t. és ig. tag, az Akadémia egyik legbuzgóbb és legérdemesebb tagja, négy évtizeden át tisztviselője, kinek ravatalánál BERZEVICZY ALBERT elnök tolmácsolta az Akadémia érzelmeit. — Az

összes ülés jegyzőkönyvében örökíti meg az elhunytak nagy érdemeit és saját féldalmas részvétét, egyúttal fölhívja az illetékes osztályokat, hogy méltó emlékezésükről gondoskodjanak.

207. Főtitkár bemutatja az Elnökök és Titkárok értekezletétől elfogadásra ajánlott, az Akadémiától segélyezett társulatokhoz intézett következő átiratot:

„Tisztelt Elnökség! A M. Tud. Akadémia pénzügyi helyzete az utóbbi években az általános drágaság és épületei főtartásának elodázhatatlan költségei következtében annyira rosszabbodott, hogy ez év folyamán kénytelen volt a m. kir. kormányhoz állami dotációjának fölemelése iránt folyamodni; de ezen lépése a kormányférfiak kétségbevonhatatlan jóakarata ellenére ezúttal célhoz nem vezetett.

„Ennek következtében az Akadémia abba a kényszerhelyzetbe juthat, hogy a tudományos társulatoknak és egyesületeknek eddig nyújtott segélyt 1910-től kezdve vagy leszállítja, vagy esetleg egészen törli. E sajnos körülményről indokoltnak látjuk a t. Elnökséget már most értesíteni, hogy a társulat jövő évi költségvetésének elkészítése alkalmával ezt figyelembe vehesse és az eddig élvezett teljes segélyre ne számíton.

„Az Akadémia nem szívesen határozta el magát e lépésre és készséggel kijelenti, hogy anyagi helyzetének javulásával ismét örömmel segélyezni fogja a tudományos társulatokat és egyesületeket, melyeknek üdvös és hasznos munkásságát teljes mértékben méltányolja.

„Fogadja stb.“ — Elfogadtatik.

208. Főtitkár előterjeszti az Elnökök és Titkárok értekezletétől elfogadásra ajánlott javaslatát, mely az átalányfizetés fölemelését célozza. — Elintézése későbbre halasztatott.

209. Főtitkár előterjeszti az Elnökök és Titkárok értekezletétől elfogadásra ajánlott javaslatát a tudományos célokra utalványozott előlegek ügyében, mely pontosabb formulázás végett egy későbbi ülésre halasztatott.

210. Főtitkár jelenti, hogy néhai Kautz Gyula r. és ig. tag, végrendeletileg az Akadémiának 4000 koronát hagyományozott, melynek hovaforrását az Igazgató-Tanácsra bízta. — Véleményes jelentéstétel végett kiadatott a II. osztálynak.

211. Főtitkár jelenti, hogy néhai Gyulai Pál t. és ig. tag a M. T. Akadémiának végrendeletileg 2000 koronát hagyományozott. — Köszönettel vétetik.

212. Főtitkár bemutatja a Franklin-társulat magyar irodalmi intézet és könyvnyomdának a M. Tud. Akadémia Elnökségéhez intézett következő levelét:

„A Franklin-társulat magyar irodalmi intézet és könyvnyomda részvénytársaság igazgatóságának tagjai a maguk részéről is óhajtanak kegyeletöket felejtethetetlen, nagynevű néhai elnökük Gyulai Pál emléke iránt kifejezni.

„Jól ismerve a nagy író, boldogult elnökünk ragaszkodását és szeretetét a Magyar Tudományos Akadémiához, úgy vélünk nemes gondolkodásának leghelyesebben megfelelni, hogy ha az Akadémia Gyulai Pál arcképének elhelyezését a M. T. Akadémiában elhatározná: a Franklin-társulat igazgatóságának tagjai ezt a képet valamely kitűnő festőművészszel megfestetik és az Akadémia rendelkezésére bocsátják.

„Amidőn kérjük, igazgató-tagtársaink nevében is, ez elhatározásunknak szíves tudomásul vételét, egyúttal tisztelettel várjuk a Nagytekintetű Elnökség értesítését, hogy intézkedéseinket megtehessük.

„Fogadja a Nagytekintetű Elnökség mély tiszteletünk kifeje-

zését, s maradunk a Franklin-társulat igazgatósági tagjai nevében is, hazafias tisztelettel PALLAVICINI elnök, KÖNIG GYULA alelnök. — A nemes ajánlat a legmelegebb köszönettel fogadtatik.

213. A II. osztály jelenti, hogy a Történeti Bizottságba BERZEVICZY ALBERT t. és SZENDREI JÁNOS l. tagokat rendes tagokul ajánlja. — Megválasztatnak.

214. A Történelmi Bizottság jelenti, hogy néhai THALY KÁLMÁN t. t. helyébe CSÁNKI DEZSŐ r. tagot választotta elnökévé. — Helyeslő tudomásul van.

215. Főtitkár előterjeszti a Történelmi Bizottságnak a II. osztályhoz érkezett és ettől elfogadott következő jelentését:

„Tisztelt Osztály! A M. Tud. Akadémiának f. évi okt. 25-én tartott összes ülése a t. osztály javaslatára, a II. osztály kifolyásaként egy külön Hadtörténeti Bizottság felállítását határozván el, mint-hogy fontos okok kívánatossá teszik, hogy ez új, állandó jellegű bizottság működését mielőbb megkezdhesse: a Történelmi Bizottság az új bizottság ügyrendi szabályzatára és megválasztandó tagjaira nézve a következő javaslatot terjeszti a t. osztály és általa az Akadémia elé:

Az akadémiai Ügyrend 43. §-ában, a hol az állandó bizottságokról van szó, a Történelmi Bizottság után a *Hadtörténeti Bizottság* neve beiktatandó. Hasonlóképen a 44. §-ban az új bizottság neve felsorolandó azon bizottságok között, melyek a II. osztály kifolyásai.

A 49. §. után egy új §-ban a Hadtörténeti Bizottság ügyrendi szabályzata a következőképp volna megállapítandó:

„A Hadtörténeti Bizottság feladata a magyar hadtörténelmi kútfők és egyéb emlékek felkutatása, kiadása és feldolgozása. Közlönye a „Hadtörténelmi Közlemények“, melyet a bizottság előadója szerkeszt; ezenkívül a bizottság feladatának megfelelő egyéb kiadványokat is közléstesz, ilyenek létesítésére az előmunkákat megteszi, igyekszik katonai szakférfiakat működési körébe vonni s az érdeklődést a magyar hadtörténet és emlékei iránt felkeltetni és ébren tartani.

„A Történelmi Bizottsággal való kapcsolat és tervszerű együttműködés létesítésére a két bizottság elnökei és előadói hivatalból tagjai mind a két bizottságnak.“

A *Hadtörténelmi Bizottság* megválasztandó tagjaira nézve a Történelmi Bizottság a következő sorozatot hozza javaslatba: b. Forster Gyula, b. Nyáry Jenő t., Ballagi Aladár, Békefi Remig. Csánki Dezső, Fejérpataky László, Károlyi Árpád, Ortway Tivadar, Thallóczy Lajos r., Angyal Dávid, Borovszky Samu, R. Horváth Jenő, Komáromy András, Márki Sándor, Nagy Géza, Szendrei János, Tagányi Károly, Takáts Sándor l. tagok.“

Az osztály jelentése helyeslő tudomásul szolgál, az ajánlott tagok a legközelebbi nagygyűlésig megválasztatnak.

216. A néhai KAUTZ GYULA emlékének megörökítésére alakult bizottság értesíti az Akadémiát, hogy a nagyérdemű tudós képmását megörökítő plakettet készítettet. — Tudomásul van.

217. Főtitkár jelenti, hogy özvegy ELISCHER GYULÁNÉ úrhölgy a férje elhunyt alkalmából kifejezett részvétért legmelegebb köszönetet mond az Akadémiának. — Tudomásul van.

218. A vallás és közoktatásügyi minisztérium 1909 okt. 30-án 11.998. sz. a. kelt átiratban értesíti az Akadémiát, hogy a múlt év nyarán Bruxellesben megtartott „Conférence internationale de Bibliographie et de Documentation“ felkérte a kir. kormányt, hogy az „Institut International de Bibliographie“ részéről egy „Union Internatio-

nale de Bibliographie et de Documentation" létesítésére vonatkozólag felvetett eszmét az egyes kormányokkal közölje és készítse elő azoknak emez unióba való belépését. Egyúttal kér a miniszterium ez ügyben tájékoztatást és véleményt arra nézve, kívánatos-e e mozgalomhoz csatlakoznunk, s ha igen, meg tudunk-e felelni ama kívánalmaknak, melyek e csatlakozáshoz fűződnek. — Az összes ülés a főkönyvtárnok javaslata alapján úgy találja, hogy a nemzetközi bibliographiai egyesület terve ez idő szerint még nem egyéb, mint egy fölvetett eszme, melynek sem céljai, sem eszközei nem domborodnak ki elég világossággal. Azért leghelyesebbnek mutatkozik, ha a m. k. kormány várakozó álláspontra helyezkednék, míg a helyzet kellőleg tisztázva lesz. Ily értelemben válasz adandó az idézett miniszteri átiratra.

219. Meghívók érkeztek a következő tudományos vagy nemzeti ünnepélyekre (melyeken az Akadémia magát képviseltette): a Petőfi-ház megnyitására nov. 7 (elnök és főtítkár); — az Erdélyi Múzeum Egylet ötvenéves jubileumára nov. 23. és 24. (HORVÁTH GÉZA r. t.); — az EMKE közgyűlésére nov. 17 (MÁRKI SÁNDOR l. t.); — a József-Műegyetem tanévnyitói közgyűlésére nov. 28 (főtítkár és főkönyvtárnok); — a Kossuth Lajos-mauzóleum fölszentelésére nov. 25 (BALLAGI ALADÁR r. t.); — a pécsi Nendtvich Tamás-emlékünnepre decz. 19 (ANGYAL PÁL l. t.); — a csongrád megyei Horváth Mihály szobor-ünnepélyre, melynek ideje még nincs megállapítva. — Tudomásul van.

220. SZILY KÁLMÁN r. t. főkönyvtárnok előterjeszti SZABÓ PÉTER gyakorló főgymnasiunai tanárnak következő beadványát:

„Tekintetes Akadémia! Bolyai Jánosra vonatkozó adatok gyűjtésével foglalkozván, közelebről a bécsi cs. és kir. hadi levéltárban folytattam kutatásokat. Ezeknek eredményét SZILY KÁLMÁN úrral, a M. Tud. Akadémia r. tagjával közöltem s az ő biztatására fordulok a következő kéréssel a tek. Akadémiához.

Tisztelettel előrebocsátom, hogy az említett levéltárban több, eddig ismeretlen okiratot találtam, melyek életrajzi adatokat tartalmaznak. Azonkívül sikerült egy iratesomóban nagyérdékű, tudományos értékű adalékokat találnom. Ezeknek egy része Bolyai János kézirata, nevezetesen:

1. *Kérés János kir. herczeghez* három évi szabadságért, az Appendixre vonatkozó fejtegetésekkel (Kelet: Olmütz, 1832 aug. 8.).

2. *Raumlehre, unabhängig von dem ... XI Euklidschen Axiome* czímmel, az Appendix német dolgozata vagy fordítása, a 34. §-ig bezárólag.

3. Ehhez egy *tábla*, az *ábrák* rajzaival.

4. *Gauss F. K.* Göttingen, 1832. márcz. 6-án kelt levelének másolata, jegyzetekkel megtoldva.

Ezekhez járul ugyanabba az iratesomóba fogva:

5. az *Appendix* latin nyelvű különnyomata.

6. *Velemény az Appendixről* (Wien, 1832 szept. 14.), a melyet János kir. herczeg felszólítására *Greisinger* százados, a mérnök-akadémia akkori mathem. tanára készített.

Az iratesomó jelzése; *Genie-Akten 1832, 12/29.*

Felcslesleges az itt napvilágra került adatok nagy fontosságát e helyen fejtegetnem, de legyen szabad hozzátennem, hogy kutatásaim sikeres befejezése ezen adatok nyugodt és pontos feldolgozása nélkül nem lehetséges.

Tisztelettel kérem azért a tek. Akadémiát, tegyen lépéseket arra, hogy az említett iratesomót a hadi levéltár igazgatósága hosz-

szabb időre használatra átengedje, esetleg ajándékuul átadja a M. T. Akadémiának.

Mély tisztelettel stb. — Budapest, 1909 november 24.“ — Az Akadémia a rendkívül fontos és érdekes beadványt köszönettel veszi és a kilátásba vett lépéseket megteszi.

221. Főtitkár bemutatja a honvédelmi m. kir. miniszter úrnak f. évi november 16 án 13.635. eln. sz. a. kelt leiratát, melyben értesíti az Akadémiát, hogy egy magyar hadtörténelmi kérdésre 1910-re kiirandó pályázatra pályadíj 100 db. „császári“ aranyat¹ bocsát az Akadémia rendelkezésére. — Meleg köszönettel fogadtatik és a Hadtörténelmi Bizottság felhivatik, hogy a pályakérdésnek az 1910. évi nagygyűlésen kihirdetése iránt intézkedjék.

222. Az Akadémia könyvtára november hóban a következő adományokat kapta: 1. Pór Antal r. tagtól: a) Az Esztergom-várbeli Szt. István első vértanúról nevezett prépostság története; — b) Opuli László herczeg. — 2. Stein Aurél k. tagtól: General Guyon, on the battle fielos of Hungary, London 1856. — 3. Teza Emil k. tagtól: a) Salamone e il Buddha; — b) Catharinus Dulcis; — c) Di una nuova versione dell' Eneide in lingua armena; — d) Evagrio. — 4. Az Orsz Magyar Gazdasági Egyesülettől: Évkönyv 1908—9. — 5. Vavrincez Mórtól: A király orgonája. — 6. Gindele Györgytől: 34.031.999 tonna anyagszükséglet átalakulási czélokra. — 6. Sir Robert Balltól: On the Quaternion expression for the Co-ordinates of a serew reciprocal to five given serewes. — 8. H. Bourgeoisól: Basque et Caucasioue. — 9. Haton de la Goupillierétől: a) Potentiel du temps de parcours; — b) Oscillations des bennes non guidées. — 10. Jous-seaume F.-tól: Réflexions sur les volcans et les tremblements de terre. — Köszönettel vétetnek.

223. A M. Tud. Akadémia könyvkiadásában 1909 november havában megjelentek: 1. Akadémiai Ertesítő. XX. köt. 11. füz. (239. sz.) — 2. Athenaeum. XVIII. évf. 4. sz. — 3. Áldásy Antal: Zsigmond király viszonya Milanóhoz és Velenczéhez romai útja idejében. (Történettud. Értekez. XXII: 5.) — 4. Becske Bálint: A széphalmi Kazinczy-Mauzoleum ereklyéinek jegyzéke. — 5. Csengeri János l. t.: Boissier Gaston külső tag emlékezete. (Emlékbeszédek. XIV: 6. sz.) — 6. Kazinczy Ferencz levelezése. XIX. köt. 1824 január 1.—1826 márczius 31. — 7. Oklevél-hasonmások a Héderváry-család Oklevél-tára I. kötetéhez (5 oklevél). — 8. Pável Ágost: A vashidegkúti szlovén nyelvjárás hangtana. (Magyarországi szláv nyelvjárások I. füz.) — 9. Szeremlei Samu l. t.: Hód-Mező-Vásárhely mostani lakossága eredetéről és szaporodásáról. Székfoglaló. (Történettud. Értekezések. XXII: 6. sz.) — 10. Kállay Béni: A szerb felkelés története 1807—1810. I. II. köt. (A könyvkiadó-vállalat új folyamának LXXXVI. és LXXXVII. kötete.) — 11. Mahler Ede: Ókori Egyiptom. (A könyvkiadó-vállalat új folyamának LXXXIX. kötete.) — 12. Raleigh Walter: Shakespeare. (A könyvkiadó-vállalat új folyamának LXXX. kötete.) — Tudomásul van.

227. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére GOLDZSIHER IGNÁCZ és WLASSICS GYULA r. tagokat kéri föl.

¹ Főnt a 633. lapon a 181. pontban ugyanez ügyről tévesen van szó egyszáz koronáról *egyszáz arany* helyett, a mit ezennel helyreigazítunk.

Kisebb közlemények.

Horváth Géza r. t. beszéde az Erdélyi Múzeum-Egyesület jubileumi ünnepélyén Kolozsvárott, 1909 november 23-án.

Méltóságos Elnök úr!

Mélyen tisztelt ünnepi Közgyűlés!

Ötven éve immár, hogy az Erdélyi Múzeum-Egyesület a magyar tudományosság, a magyar kultúra zászlaját dicsőséggel lobogtatja.

Három koszorút hozok erre a dicsőséges zászlóra az ország fővárosából.

Az elsőt hazánk legelső tudományos intézete, a Magyar Tudományos Akadémia küldi — legőszintébb, legmelegebb elismeréseül annak a serény és eredményes munkásságnak, melyet az Erdélyi Múzeum-Egyesület a tudományoknak magyar nyelven való művelésével egy félszázadon át kifejtett.

A második koszorúval a százéves Magyar Nemzeti Múzeum köszönti félszázaddal fiatalabb testvérét, az Erdélyi Múzeumot, melyben a jubiláló egyesület Keleti Magyarország történeti és régészeti emlékeit s a természet három országának termékeit oly nagy szorgalommal és annyi szaktudással összegyűjtötte.

A harmadik koszorú a kir. magy. Természettudományi Társulat hazafias üdvözlétét tolmácsolja s első sorban annak a buzgó tevékenységnek szól, a melylyel az Erdélyi Múzeum-Egyesület a tudományos ismeretek terjesztésének és népszerűsítésének ügyét szolgálta.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület az elismerésnek ezt a három koszorúját hármassal, t. i. tudományos, muzeális és ismeretterjesztő irányú működéseért valóban méltán megérdemli; kívált ha figyelembe vesszük és meggondoljuk, hogy mindazokat a fontos kulturális feladatokat, melyeket a Magyar Tudományos Akadémia, a Magyar Nemzeti Múzeum és a kir. magy. Természettudományi Társulat az ország fővárosában külön-külön végeznek, a jubiláló egyesület itt ebben a szép országgrészben immár egy félszázadon át tulajdonképen egymaga teljesítette.

Nemcsak őszinte elismeréssel, hanem valóban hódolattal kell az Erdélyi Múzeum-Egyesület fenkölt lelkű megalkotóinak áldott emléke, mindenkori vezetőinek bölcsesége és tudós tagjainak tartalmas munkássága előtt meghajolnunk. Az ő meleg fajszeretettől sugalt együttes működésüknek köszönhetjük, hogy ez az egyesület a súlyos politikai viszonyok, a kedvezőtlen földrajzi és ethnographiai helyzet és mindenféle más nehézség daczára annak idején létrejött és mostanáig fenmaradt, sőt nemcsak fenmaradt, hanem mindinkább megizmosodott és a magyar közművelődésnek csakugyan számottevő tényezőjévé lett.

Korunkban, a mikor a nemzetek jövője már nem csupán nyers

erejüktől és számbeli túlsúlyuktól, hanem egyszersmind és talán első sorban műveltségük mekkoraságától függ, mindig szemünk előtt kell lebegnie annak az elemi igazságnak, hogy a ki a magyarság kultúráját gyarapítja, az a magyarság erejét gyarapítja. Ezt cselekedte félszázados fennállása óta az Erdélyi Múzeum-Egyesület is.

Midőn ezért a nagyérdemű egyesületet a Magyar Tudományos Akadémia, a Magyar Nemzeti Múzeum és a kir. magy. Természettudományi Társulat nevében a legmelegebben üdvözlöm, egyszersmind őszintén kívánom, hogy a nemzeti közművelődésnek ez az erős és fontos vára itt az idők végtelenségéig fenmaradjon s ezentúl is épp oly derekasan, épp oly eredményesen feleljen meg nemes hivatásának, mint a hogy azt fennállásának első félszázadában tette.

Nekrologok.

Berzeviczy Albert ig. és t. t., akadémiai elnök beszéde
Gyulai Pál t. és ig. t. ravatalánál az Akadémia oszlopcsarnokában 1909 november 11-én.

Az Akadémia nevében veszek tőled búcsút, nagy halottunk, ebben a palotában, melybe késő aggságodig törhetetlen buzgalommal jártál el ápolni a magyar tudományt és irodalmat, s melyben most, ezen a ravatalon már-már utolsóként váltod föl azokat a barátaidat, a kikkel életed munkája és szived érzelme egykor összezsugorolt. Téged náluk tovább tartott meg nekünk a gondviselés, hogy tanító, intő, példaadó hirmondója légy erőd végső fogytaig egy nemes és tiszta czélokért lángoló korszaknak, nemzeti irodalmunk igazi kialakulása korának. Tanításod, intésed, példaadásod nem maradt követők nélkül, de ellenmondás nélkül sem, tekintélyed elismerésében és jellemed tiszteletében azonban követők és ellenmondók közt nem volt különbség, s az is, ki harezban állott veled, a kit gáncosod ért, vonzódott személyedhez. Bár korod és hanyatló erőd előkészített elvesztésedre, mély fájdalommal tölt el mégis kimúltad; mert élő alakod, szavad mint íróé és mint kritikusé irodalmunk legjobb hagyományainak még eleven voltáról tett tanúságot közöttünk: a hamisítatlan, tiszta magyarságról, a meg nem alkuvó, szókimondó egyenességről és igazságról s a lelket az élet porából fölemelő, nem abba lesüllyesztő irodalmi izlésről és irányról. Nevednek és nagy társaid nevének symbolummá kell válnia sirotok fölött, mely ébren tartsa az egymást fölváltó nemzedékek hitét a ti ideáljaitokban, és irodalmunkat mindig azzá tegye, a mivé ti tenni igyekeztetek: a nemzet nemesb valójának kifejezőjévé és föntartójává. Tiszteletre és szeretetre egyaránt méltó egyéniséged élni fog azok emlékezetében, a kik ismertek, szellemed messze az eleven emlékezet határain túl élni fog örökifjan irodalmunkban. Isten veled!

A M. Tud. Akadémia Könyvkiadó-Vállalata.

A M. Tud. Akadémia Könyvkiadó-Vállalatának 1909-ik évi illetménye (az 1911—1913. cyklus első évi folyama) a következő köteteket tartalmazza:

- I. II. Kállay Béni: A szerb fölkelés története, 1807—1810. Hátrahagyott kézirataiból kiadta THALLÓCZY LAJOS. Két kötet, 406 és 416 lap.
- III. Mahler Ede: Ó-kori Egyiptom. Egy kötet, 94 a szövegbe nyomtatott képpel, 336 lap.
- IV. Raleigh Walter: Shakespeare. Angolból fordította dr. CZEKE MARIANNE, átnézte dr. REICHARD PIROSKA. A függelék összeállította BAYER JÓZSEF, 279 lap.

Külön egy-egy kötet ára fűzve 5 kor., bekötve 6 kor.

E könyvek 1909 november havában küldettek szét.

A Könyvkiadó-Vállalathól évenként négy kötet (minden mű betűrendes tárgymutatóval) jelenik meg, összesen mintegy 100 nyolczadrétű iven. Egy-egy évfolyam ára fűzve 10 korona. Csinos angol vászonkötésben a négy kötet ára 14 korona.

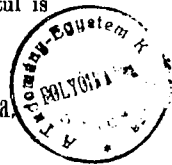
Az aláírás a hároméves cyklusra (1911—1913) kötelező. Egy-egy évfolyam ára (fűzve 4 kötet 10 korona, kötve 14 korona) vagy előre küldendő be a M. Tud. Akadémia főttkári hivatalának, mely esetben az évi könyvilletmény bérmentesen küldetik meg, vagy pedig a szállításkor utánvétellel fizethető be. — Ez utóbbi esetben a szállítás költségeit a címzett viseli.

A Könyvkiadó-Vállalat pártoló tagjai az „Akadémiai Értesítő” című havi folyóiratot minden további ráfizetés nélkül, az évdíj fejében kapják s az Akadémia minden egyéb kiadványait (ha egyenesen a M. Tud. Akadémia főttkári hivatalához fordulnak) 25% árszallékkal rendelhetik meg.

A pártoló tagsági nyilatkozatok a M. Tud. Akadémia Főttkári hivatalához (Budapest, V., Akadémia-u.) küldendőek. Az eddigi pártoló tagok, ha visszalépésüket be nem jelentik, ezentúl is kapni fogják a kiadványokat.

Budapest, 1909 decz. 15.

A M. Tud. Akadémia Főttkári hivatala

F192e/23-134.